

A NEMZETGAZDASÁGI ESZMÉK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

ÍRTA: KAUTZ GYULA

AZ 11868.-I EREDETI KIADÁS VÁLTOZATLAN LE-
NYOMATA:..... A KAUTZ GYULA BIZOTTSÁG
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADTA A MAGYAR KÖZGAZ-
DASÁGI TÁRSASÁG

BUDAPEST 1911 PESTI KÖNYVNYOMDA R.-T.

A

NEMZETGAZDASÁGI ESZMÉK

FEJLŐDÉSI TÖRTÉNETE

ÉS

BEFOLYÁSA A KÖZVISZONYOKRA
MAGYARORSZÁGON.

A MAGY. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL A FÁY-ALAPÍTVÁNYBÓL
KOSZORÚZOTT PÁLYAMŰ

ÍRTA

KAUTZ GYULA.

PEST.

KIADJA: HECKENAST G U S Z T Á V.

1868.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÜNNEPELT ELNÖK-PÁRJÁNAK:

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

ÉS

LÓNYAY MENYHÉRT

Ő NAGYMÉLTÓSÁGAIKNAK

TISZTELETEM CSEKÉLY JELÉÜL.

A

NEMZETGAZDASÁGI ESZMÉK.

Előszó.

A jelen munka czélul tűzte ki magának: rendszeres és kimerítő rajzát nyújtani azon *eszméknek* és *törekvéseknek*, melyek hazánkban: az irodalom és a publicistika, az országgyűlések munkálódása és a törvényhozás, a kormányzat és a gyakorlati iparélet terén az *államgazdaság* és az *anyagi érdekek* körül történelmünk folyamában egészen a jelenkorig fölmerültek, s a társadalmi nézetkör meg a közviszonyok alakulására közvetlenül vagy közvetve befolyást gyakoroltak.

A feladat szerfelett nehéz, de kiváló fontosságú is vala.

Nehéz annyiban, a mennyiben előmunkálatok e téren egészen hiányzottak, a szakbeli irodalom, a törvényhozás, a Journalismus, és a társas élet minden ez irányban jelentékenyebb nyilvánulása tüzetesen felkarolandó vala, s e mellett a már magában is roppant terjedelmű anyag úgy volt egybeállítandó, hogy *műveltségi életünk fejlődésének egyéb ágai* jelesen pedig a nemzetgazdasággal oly szoros kapcsolatban álló *közjogi* és *politikai* momentumok, eszmék és törekvések is kellő méltánylásban részesíttessenek.

Fontos, s gyakorlatilag talán nem haszon nélküli pedig volt a feladat annyiban, hogy a jelen munka, mely hazai cultur-históriánk és tudományos irodalom-történetünk kiegészítésére is szolgálhat, közelebbről tekintve *egy nagy közjogi és közgazdászati tanulmányként* jelenkezik, melylyel szerző némi kalauzt és ismeretforrást óhajt nyújtani mindazokra

nézve, a kik akár a törvényhozás és a közigazgatás, akár a Journalismus és a practikus iparélet, akár az oktatás és a tudományos működés terén kivannak a közügynek szolgálni, s a köz- és társadalmi viszonyok alakulására befolyjni.

E mellett egyik főtörekvése a szerzőnek az volt, (a pályázati díj alapítójának intenióival megegyezőleg) a művelt közönségnek kezébe oly olvasmányt adni, mely: a mellett, hogy doctrinär fejtegetésektől távol marad s könnyen megérthető eszmemeneten alapszik, a practikus okulás és tájékozódás tekinteteinek is eleget akar tenni, s arra is szolgálhat, hogy káros téveszmék s uralkodó balnézetek megigazíttassanak, s helyes (közgazdasági) fogalmaknak, s a nép- és államháztartást illetőleg egészséges nézeteknek terjedése és meggyökerezése elősegíttessék.

Végül szükségesnek tartja szerző megjegyezni, hogy a jelen munka azon alakban bocsájtatván *most* közre, a mint eredetileg vagyis 1866-ban Íratott, a legújabb eszmemozgalmakat és törekvéseket csak 1865-ig tüntetheti fel; mely körülménynek szíves szem előtt tartására a tisztelt olvasót egyúttal fel is kéri

Pest, augusztushó 1. 1868.

a szerző.

TÁRGYMUTATÓ.

Bevezetés.

Lap

1. §. A politikai és közgazdasági nézetek keletkezése és hatása általában, s Magyarországon különösen 1
2. §. A magyar közgazdasági eszmék történelmének forrásai, jelentősége és tárgyalási rendszere 5

ELSŐ IDŐSZAK.

A közgazdasági eszmék a XVIII-ik század elejéig, vagyis: a kezdemények életben és elméletben.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági eszmefejlődés alapjai és első nyilatkozásai a régebbi századokban.

1. §. Hazánk nemzetgazdasági állása a 18-ik századot megelőzőt időkben 13
2. §. A közgazdasági eszmék az Ósmagyar államszerkezetben, és Szent István első királyunk intézményeiben , 19
3. §. A közgazdasági eszmekör nyomai a többi Árpád-házbeli királyok törvényeiben 24
4. §. A közgazdasági elvek és intézmények az Anjouház trónrajtásától a Hunyadiak koráig 30
5. §. A Hunyadiak kora; és a nemzeti hanyatlás ideje a Jagellók alatt a mohácsi vésznapiig 37

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék hazai törvényeinkben, s irodalmunk első zsengeiben a Habsburgok trónrajtásától a XVIII-ik század elejéig.

1. §. A közgazdasági eszmék és iránylatok a 16-dik és 17-ik századbeli törvényeinkben különösen 47
2. §. A politikai irodalom első zsengei és a bennök kifejezésre jutott közgazdaszat! nézetek 57
- 3 § Visszapillantás az ez időszakbeli eszmefejlődésre 66

MÁSODIK IDŐSZAK.

1715-től 1790-ig,

vagyis

A közgazdasági szervezkedés első kísérletei.

ELSŐ FEJEZET.

Magyarország a XVIII-ik század folyamában általában, s közgazdasági tekintetben különösen.

Lap

1. §. Hazánk politikai és alkotmányi viszonyai ez időszak alatt75
 2. §. Műveltség és közgazdászati nézetek honunkban ez időszak alatt80

MÁSODIK FEJEZET.

A nemzetgazdasági nézetek fejlődése és hatása a 18-ik század első felében különösen.

1. §. Az 1715-1729-ki országgyűlési választmányok85
 2. §. A közgazdasági nézetek: vagyon és pénz, árak és csere, birtokjog és népesség, ipar és kézmű, czéhek s czéhszerkezet körül88
 3. §. A közgazdasági nézetek: kereskedés, forgalom, közlekedés, adók és pénzügyre vonatkozólag 95

HARMADIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetek hazánkban Mária Therrézia és József császár uralkodása korában.

1. §. A korszak jelleme és a közgazdasági nézetek fejlődése 1741-től az 1764/5-ki hongyülés végéig 102
 2. §. A kormány küzdelme a nemességgel: a jobbágy viszonyok és az adó-ügy reformja érdekében 109
 3. §. Az 1765-1790-ki időszak, s jelesül Mária Therézia és József császár reformintézkedései 114

NEGYEDIK FEJEZET.

A politikai és közgazdasági irodalom a XVIII-ik század folyamában.

1. §. Általános tekintet az e korszakbeli irodalomra122
 2. §. Bírálatos visszatekintés az egész második időszakra 128

XI

HARMADIK IDŐSZAK.

1790-től 1825-ig,

vagyis:

Az önállóbb eszmefejlődés megindulása.

ELSŐ FEJEZET.

Hazánk politikai, közgazdasági és műveltségi állapotai 1790-től 1825-ig.

Lap

1. §. Magyarország politikai és közgazdasági viszonyai ez időszak alatt 137
2. §. A közgazdasági eszmefejlődés ez időszak alatt általában..... 142

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmekor 1790-től 1802-ig a törvényhozásban, az országgyűlési választmányok munkálataiban, és az irodalomban.

1. §. A főbb irányeszmék általában, s a földbirtok és mezőgazdaság körüli nézetek különösen..... 150
2. §. A műipar, kereskedés s hitelügy körüli nézetek és tervezetek ez időszakban 154
8. §. Nézetek az államháztartás és pénzügyi érdekek körül..... 159
4. §. A közgazdasági eszmék és nézetek az e korbéli „irodalomban”..... 163

HARMADIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetek 1802-től 1812-ig az államkormányzatban, a kereskedelmi testületek nyilatkozataiban és a törvényhozásban.

1. §. Az e korbéli országgyűlések közgazdasági tekintetben általában..... 171
2. §. Az 1802-ki országgyűlés által véleményadásra felhítt „kereskedelmi testületek” közgazdasági nézetköre..... 179
8. §. Az 1802-1811/12-ki országgyűlések közgazdasági eszmeköre és törekvései különösen 188
4. §. A nagy pénzügyi bonyodalmak s az e körüli nézetek különösen..... 191
5. §. Folytatás 196
6. §. Folytatás..... 201

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék és nézetek 1802 és 1825 közt főleg az irodalomban.

1. §. Általános észrevételek..... 213
2. §. A közgazdasági irodalom ez időszakbeli termékei, s jelesen „Berzeviczy György” dolgozatai..... 214
3. §. Egyéb nemzetgazdasági írók 1825-ig, és a felsőbb, oktatásügy” közgazdasági tekintetben..... 211

XII

ÖTÖDIK FEJEZET.

A közállapotok és irányok 1812 és 1825 közt, és visszatekintés az egész időszakra.

1. §. Kormányintézkedések és alkotmány sérelmek	229	<i>Lap</i>
2. §. Visszatekintés az egész időszakra, s közgazdasági eszmekörünk szemben a külföld egykori nézetkörével	236	

NEGYEDIK IDŐSZAK.

1825-től 1840-ig,

vagyis:

A nagy reform-eszmék érlelődése és első vívmányai.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági eszmeifejlődés alapjai és irányai ez időszakban.

1. §. A korszak politikai és közgazdasági tekintetben általában	245
2. §. A közgazdasági nézetek ez időszak alatt	251

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör 1825-től 1831-ig, névszerint a „törvényhozásban”

1. §. A nemzetgazdasági eszmék és iránylatok az 1825/27-ki, s az 1830-ki országgyűlésen	256
2. §. Folytatás	259
3. §. A pénzügyi dolgok körüli eszmék	264

HARMADIK FEJEZET.

Gróf „Széchenyi István” reform-működésének első időszaka, s közgazdasági „irodalmunk” virágzási kezdeményei.

1. §. Széchenyi föllépése és szerepe általában	274
2. §. Széchenyi mint politikai és közgazdasági reformer általában	276
3. §. Széchenyi mint történetfilozóf, politikai bölcselet és nemzetgazdasági író különösen	279
4. §. A „Hitel, a Világ és a Stadium” című munkák különösen	285
5. §. Széchenyi eszmerendszerének és hatásának praktikus és tudományos szempontból méltatása	294
6. §. A politikai és közgazdasági irodalom ez időben, főleg Széchenyi befolyása alatt	299

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör az 1832/6-ki és az 1830/40-ki országgyűléseken, s ezek működésében.

Lap

1. §. Az 1882-1840-ki törvényhozás általában.....	310
2. §. A birtokrendszer s az úrbérügy körüli nézetek és intézkedések ez időszakban	318
3. §. A kereskedelem és közlekedés, ipar és városi ügy, hitel és adó körüli nézetek az e korbéli törvényhozásban	322

ÖTÖDIK IDŐSZAK.

1840-től 1849-ig,

vagyis:

A nemzeties irányú reform-tervezetek és küzdelmek.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági nézetek fejlődésének alapjai és irányzatai ez időszakban.

1. §. Az 1841-1848-ki időkor jelleme és irányai általában.....	388
2. §. A közgazdasági és műveltségi viszonyok ez időszakban.....	837

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék és reform-kérdések „Kossuth” föllépésétől az 1843/44-ki országgyűlés befejeztéig.

1. §. Az 1841-1844-ki időszak általában és Kossuth föllépésének hordereje különösen.....	341
2. §. Az anyagi reform-kérdések 1841-től 1848-ig általában s különös tekintettel Kossuth státuszgazdasági nézeteire.....	347
3. §. Az anyagi reform-kérdések egyenként, jelesen a birtokjogi intézmények és a földművelési érdekek körüli eszmék és törekvések.....	354
4. §. A hitelügy és a bank-kérdés az irodalomban, a sajtóban és a törvényhozásban	362
5. §. Az adó és országos pénzügy körüli nézetek és tervezetek a napi sajtóban, az irodalomban és az országgyűlésen.....	368
6. §. Az 1844-ki országgyűlés közgazdasági irányú egyéb mozzanatai és a „kereskedelmi választmány munkálatainak vázlata különösen”.....	376
7. §. Az irodalom „általánosb” irányú termékei ez időben, az első magyar nemzetgazdászati kézikönyv, és a fensőbb „oktatásügy” bení irányok.....	381

HARMADIK FEJEZET.

A védegyeleti mozgalom s rokon törekvések, és Széchenyi küzdelmei azok ellen.

Lap

1. §. Az ország helyzete s a reform-agitáció újabb iránya az 1844-ki hongyűlés berekesztése után.....	285
2. §. Az ipar- és vámügyi reform-mozgalom az 1844-ki országgyűlés előtt, és alatt.....	288
3. §. A védegyeleti agitáció, annak irodalmi és journalisztikai mozzanatai, és bírálatos méltatása.....	399
4. §. „Széchenyi és iskolájának” küzdelme a védegyeleti agitáció ellen.....	411
5. §. A vámkérdés újabbí phásisa és a „központosítási iskola” ez ügybeni közvetítő állása.....	420
6. §. A közlekedés-ügyi kérdés, s az e körüli viták életben és irodalomban.....	431
7. §. Nézetek az országos pénzügy körül.....	445

NEGYEDIK FEJEZET.

Az 1848-ki átalakulás s annak közgazdasági eszme- és intézményköre.

1. §. A válság kezdeményei és előjelei.....	451
2. §. Az 1847/8-ki országgyűlés és annak közgazdasági határozmányai.....	455
5. §. Az új magyar kormány, és az 1848-ki pesti nemzetgyűlés közgazdasági intézkedései és határozmányai.....	458
4. §. A forradalom, – és a nemzeti ügy bukása 1849-ben.....	460
5. §. Bírálatos visszatekintés az egész időszakbeli eszmeifejlődéere és annak eredményeire.....	470

HATODIK IDŐSZAK.

1850-től 1865-ig.

vagyis:

A közgazdasági eszmeör egytetemesb színvonalra emelkedése.

ELSŐ FEJEZET.

Hazánk politikai, közgazdasági és műveltségi állása az utóbbi másfél évtized alatt.

1. §. Az alkotmány-felfüggesztés és az osztrák absolutismus országrendezési kísérletei.....	479
2. §. Közgazdasági állapotaink, törekvéseink és vajjúdásaink ez időszak alatt.....	482
3. §. Hazánk műveltségi állása s tudományos haladásai 1850-től 1866-ig.....	486

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör ez időszak alatt általában, és a nemzetgazdasági irodalom különösen.

	<i>Lap</i>
1. §. Az új korszak nézetirányai és eszmefejlődése közgazdászati tekintetben	488
2. §. Nemzetgazdasági irodalmunk az utóbbi másfél évtized alatt.....	494
8. §. Közgazdasági irodalmunk jelesb képviselői egyidejű tekintettel dolgozataik és tudományos irányukra	498
4. §. Folytatás	504

HARMADIK FEJEZET.

Az abszolút kormány közgazdasági intézkedései és rendszabályai 1850 óta hazánkban.

1. §. A kormány szervezési kísérletei és ezek hatása közgazdasági tekintetben	510
2. §. Intézkedések az anyagi érdekek s közgazdasági ügyek körül.....	512

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdaság praktikus kérdései körüli eszmemozgalom különösen; névszerint az. irodalomban, a napi sajtóban, a társasági és egyesületi körökben, s a törvényhozó testületben.

Első cikk,

A mezői gazdaság és birtokviszonyok körüli nézetek.

1. §. Általános szempontok	519
2. §. Az új birtokjogi institution, s az evvel kapcsolatban álló viszonyok körüli nézetek és törekvések.....	521
3. §. A gazdasági rendszerek és művelésmód, a földművelési iparágak s a földbirtoki hitelügy körüli nézetek és törekvések.....	527

Második czikk

Az ipar és kereskedés, vámpolitika és közlekedésügy körüli nézetek.

4. §. Az ipar és gyártás körüli eszmemozgalom	534
5. §. A kereskedés és a nemzetközi forgalom körüli nézetek és eszmesúrlódások	538
6. §. A vámpolitikai kérdés különösen.....	544
7. §. A közlekedés-ügyi kérdés, s jelesül a folyam és országutak rendszere, meg a hajózat-ügy körüli nézetek.....	550
8. §. A vasutak körüli eszmemozgalom és törekvések különösen.....	555

Harmadik czikk.

A pénz-, hitel- és bankügy, meg az adók- és államháztartás körüli nézetek, indítványok és elvküzdelmek.

9. §. A pénz- és hitelügyi kérdés általában	566
110. §. A papírpénz-szaporítási és a bankkérdés körüli vita különösen.....	570
j 11. §. Financzügy, adók és államadósságok körüli nézetek.....	579

ZÁRFEJEZET.

Eredmények és következtetések.

1. §. Visszapillantás egyetemes közgazdasági eszmefejlődésünkre.....	585
2. §. Közgazdasági eszmefejlődésünk a törvényhozás, az irodalom és a publicistika szempontjából különösen.....	589
3. §. A nemzetgazdaság sarkfogalmi és a nagy praktikus kérdések eszmefejlődésünk egyetemes folyamában.....	595
4. §. Nemzetgazdasági eszmekörünk jelen álláspontja; a külföldi tudományos elméletéveli viszonya; s ez iránybani feladataink.....	598

BEVEZETÉS.

1. §.

A politikai és közgazdasági eszmék keletkezése, fejlődése és hatása általában, s Magyarországon különösen¹⁾.

Az emberi vizsgálódás feladatai közt alig gondolható érdekeseb, mint tüzetes szemügyrevétele azon szellemi és sociális ügyfolyamnak, melynek közepette egyes népeknél vagy egész korszakokban, az államszervezet, a nemzeti háztartás, a *politikai* és *anyagi érdekek* felőli eszmék s nézetek keletkeznek, átalakulnak, s az állam- és a társadalomra, az ipari és forgalmi életre befolyásukat gyakorolják.

A politikai vagy nemzetgazdasági eszmék bizonyos összeségének keletkezése s uralomrajutása, mindenkor szoros kapcsolatban szokott lenni az ép fennálló *közállapotok* meg társadalmi és gazdasági viszonyokkal; másfelől azon szükségek és törekvésekkel, melyek bizonyos időben a gyakorlati közélet terén jelentkeznek, s a mindenha uralkodó *közszellem* és közérzület irányadó tényezőiként szerepeinek. Így a nevezett eszmék és nézetek köre, a mint egyfelől a fennállóban gyökeredzik, s más tekintetben *a, jövőre* irányú: egyrészt a létező viszonyok többé-kevésbé hű kinyomata és így *tüköre is*; másfelől a még csak *leendőnek* és *célbeveendőnek* bizonyos *eszményképét* is tartalmazza, tehát a practikus viszonyok továbbfejlesztésében kalauzul és irányadóul szolgál.

Tény továbbá az, hogy a polgárosult népek életében, valamint a politikai és társadalmi viszonyok szempontjából, úgy az eszmék és nézetek világát illetőleg is, minden történelmi időszak egy magában

¹⁾ Hogy a kérdésre vonatkozólag tulajdonkép csak eszmetörédekeket adhatunk itt, szükségtelen bővebben indokolni. Tüzetes fejtegetés található azonban a tárgyat illetőleg: *B. Mohi: Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften I.* (1855) 1 s köv. *Knies: Polit. Oekonomie* (1853) 168 s köv. 218 s kbv. és S05. *I. Janet: Histoire des idées morales et politiques* (1861) bevezető szakaiban; és *Kautz: Geschichtl. Entwickeiung der Nat.-Oekonomie* (1860) 1-34 lap.

némileg bevégzett „egészet” képez; egészet, melynek a maga saját-szerű jellemvonásai és iránylatai szoktak meglenni, s mely, daczára azon szigorú *folytonosságnak*, mely a szellemi élet fejlődési terén mindenkor mutatkozik, egy minden többi időszakokétól élesen megkülönböztethető felfogást s eszmekört állít szemeink elé.

Tekintve különösen a *közgazdasági nézeteket*, ezek keletkezése és fejlődése is alá vagon vetve a jelzett hisztériái törvénynek. Az ipar és forgalmi élet körüli eszmék ugyanis szintén csak a gyakorlati, gazdasági és üzleti viszonyok alapján támadnak, módosulnak és fejlődnek; csak a *tapasztalatok* és *kísérletek* hosszú sora vezet új észlelések és következtetésekre; s ugyanazon arányban, melyben maga a gazdasági élet, a köz- és társadalmi háztartás fejlődik és tökélyesbül, haladnak és tökélyesbednek arra vonatkozó *elméleteink is*, szélesbül belterjileg ép úgy mint külterjileg a közgazdaságtani látkör. Időszakot alkotó *fordulapontokat* valamint a politikai és társadalmi, úgy a nemzetgazdászati eszmék rendszerében azon mélyenható történelmi események képezvén, melyek időközöként az egyetemes közállapotokat összefüggésükben és alapjaikban megváltoztatják, a fennálló intézmények és formák körét megingatják, új szükségek, és törekvések fölismerése vagy érvényrejutására vezetnek, – és így természeteskép a közérdekeltség és közszellemnek is *új irányokat* tűznek elébe!

Minden időszaknak, minden műveltebb népnél, meg szokott lenni, továbbá, sajátos *öntudata*, és ez: azon szellemi légkör képezi, melyben mind az egyesek mind az összeség él és mozog, mely mindenkire szüntelen és szakadatlanul befoly, melynek uralma s behatásai alól magát azért kivonni senkisé képes. E szellemi légkör egyik kiegészítő s nom ép legjelentéktelenebb alkatelemeként tekintendők *azon nézetek és meggyőzések is*, melyekkel valamely nép az anyagi javak és vagon, a *gazdálkodás* és üzlet, a forgalom és élvezet, a köz- és magánháztartás berendezése és föltételei felől van; s azért fölösleges bővebb bizonyítgatása annak, mily nagy és mélyen menő szükségkép azon *hatás is*, melyet e nézetek és meggyőzések a practikue gazdászati s ipari életre mindenkor gyakorolnak, s hogy ugyanazon mértékben, a melyben (mint fent mondtuk) a *tényleges* gazdászati állapotok az „eszmék” keletkezése és alakulására befolyanak, viszont ez utóbbiak a concret iparviszonyok fejlődését és iránylatait is kétségbe nem vonhatólag föltételezik és igazgatják.

E szoros kapcsolatánál fogva az *életnek és elméletnek*, nem szabad hinnünk, mintha a politikai vagy a nemzetgazdasági eszméket

csak és egyedül valamely népnek *irodalmilag közrebocsátott* vagy ismeretessé lett szellemtermékeiből meríthetni, s csak ezek alapján ismerhetni fel. Az irodalom és ennek művei ugyanis csak *egy eleme*, egy vidéke azon nyilatkozási körnek, melyben társadalmi eszméink és meggyőződéseink kifejezésre jutnak. Az éhez egészen hasonló fontossága, sőt némely tekintetben még jelentékenyebb nyilatkozási tér ugyanis a *politikai sajtóban*, a kormányzat és *törvényhozás működésében* és alkotásaiban, a *parlamenti viták* és discussiókban, az állami és társadalmi *intitutiókban*, nemkülönben a *felsőbb oktatás*, azután a szakbeli egyesületek s *kebelzetek nyilatkozataiban*, sőt még a köz- és *magánjogi* intézményekben is keresendő, – mint a hol általában az elméket foglalkodtató nézetek tüzetes képviseltetésre s kifejezésre találnak, mely körök mindannyian a társadalom bensejében rejlő és forró *eszméknek*, óhajoknak és érdekeknek közlönyül és tolmácsul szolgálnak és így mindenha mint a *közgazdasági* felfogás és uralgó iránylatok hű tüköre és forrása is méltánylandók.

*

*

*

Mindaz, a mit eddig általánosságban megjegyeztünk, igen csekély módosításokkal, *házánkra Magyarországra*, is illik. A politikai és közgazdasági nézetek keletkezése, alakulása és hatása a közviszonyokra, jelesül, mi nálunk is ugyanazon fejlődési tervény uralmát tanúsítja, mint egyebütt; hazánkban is felmutatható az élet és elmélet közti szoros kölcsönösség és egybefüggés; itt is, úgy mint egyéb nemzeteknél azon arányban tapasztaltatik haladás a közfelfogásban, a mely arányban a praktikus ipar-élet és gazdasági viszonyok előbbre haladnak, s a szervezkedés és rendszerezés tökélyesb módon történik, Magyarországon is kijelölhetők úgy mint egyebütt az eszmék fejlődésében! *nagy fordulatpontok s korszakot* alkotó események; minálunk is kideríthető időszakról időszakra, mikép és mily eredniénnyel hatottak a közgazdasági nézetek a gyakorlati iparállapotok s társadalmi intézmények alakulása és változásaira; – a mi teoriánk és eszmekörünk is mutat fel, úgy mint a nagy műveltségi népeké, szakadatlan haladást, fokról fokra hágó *tökélyesedést*; bizonyosságot végül a mellett, hogy a *magyarság*, daczára viszontagságteljes nemzeti életének, anyagi kultúrája lassú fejlődésének, állami és társadalmi szervezete számos hiányainak, s erőlankasztó káros *idegen befolyásoknak*: soha egy pillanatig sem szűnt meg ez irányban is magasabbra törni, nemesb s felsőbb célpontokat maga elébe tűzni!

Különbség tehát köztünk meg a nálunknál szerencsésb helyzetben fejlődött s közgazdasági téren is hangadó nagy műveltségi népek közt kiválólág *csak két irányban* létezik. Egy szer jelesül annyiban, hogy hosszú ideig tespedésben volt gazdasági életünknek egyszerűbb primitívebb formáinál és szervezeténél fogva: az anyagi szükségek, érdekek, feladások és törekvések, és így természetesen az ezeken alapuló közgazdasági *eszmék és nézeteknek* köre is jóval szűkebb és kezdetlegesebb alakú. Másfelől annyiban, hogy tudományos műveltségünk általános színvonala egészen a legújabb korig jóval alacsonyabb lévén a közép- és nyugateurópai népekenél, irodalmunk és *szellemi produktívitasunk* tekintetében meglehetősen, hátramaradtunk, s jelesen a nemzetgazdaság és államháztartás elveinek és igazságainak rendszerezése s irodalmi reproductiójában sok más néppel egyenlőpést nem tartottunk.

Így azután könnyen juthatnánk a szigorú ítész előtt azon gyanúba, hogy *önállót* teremni képtelenek levén, csak a külföldnek vak utánzóí vagyunk, s minden eredetiséget nélkülözünk; a miért is egyik fő feladatunk az, megmutatni irodalmilag is, hogy valamint a *közjogban* és a *politikában*, a költészetben és a művészetekben tettük és teszszük, úgy a nemzetgazdaságban is, bírunk *eredetit* előhozni; mi is lévén hivatva és képesítve arra, hogy az emberi tudalom és igazság rendszereinek gyarapításához hozzájáruljunk, és azokban nemzeti és *fajbéli jellemünknek*, élményeinknek és meggyőződéseinknek kifejezést kölcsönözzünk. Nem hagyva természetesen figyelem nélkül azt, hogy ha mindjárt *irodalmunk* fejletlen és aránylag szegény is, vannak törvényhozásunkban és *közintézményeinkben* számosnál számos bizonyosságok arra nézve, hogy csakugyan bennünk sem hiányzik egészen a teremtő *ér* és eredetiség, s hogy nem egy nagy politikai és nemzetgazdasági elv vagy *igazság* általunk a műveltségi fő népekkel egészen egykorulag sőt azokat még *meg is előzve* derítettett fel s hozatott tüzetesen kifejezésre.

Egy nagy és mindenkor jól szem előtt tartandó elv egyébiránt, melyet az itt következő fejtegetésekben is mindenütt kellőleg méltányoltatni óhajtunk, az, hogy nem szabad és nem helyeselhető az *elmúlt idők* eszméit, rég eltűnt nemzedékek gondolatait és felfogását egyedül csak *a jelenkor magas* tudományi és iparfejlettségi szempontjából vizsgálni és megítélni. – Ily eljárás ugyanis két tekintetben volna tévelyes; egyrészt azért, mivel igen könnyen egyoldalúságra vezet, s igaztalanokká tesz a régiek iránt; másrészt azon okból, mivel azon helytelen (s félszeg eredményekre is vezet) nézeten alapulna,

mintha mi, a jelenkorban, a tudomány *absolut érvényű* s mindörökre helyes elveit már feltaláltuk, a nemzetgazdaságtan felülmulthatlan tőkélypolczát már elértük volna, s mintha a *jövő* tapasztalásai- és további elmékedéseinek szükségkép meddőknek, gyümölcsteleneknek kellene maradniok.

2. §.

A magyar közgazdasági eszmék történelmének forrásai, jelentősége és tárgyalási rendszere.

Mielőtt tulajdonképeni feladatunkra áttérnénk, szükségesnek látszik még egy futólagos pillantást arra is vetnünk, mily *forrásokba* merítendő tulajdonkép a hazánkban uralkodott közgazdasági nézetek fejlődésének *ismerete*, s melyek azon kútfők s irodalmi segédszerek, melyekre e nagy fontosságú feladvány sikeres megoldásánál kiválólag támaszkodhatni!?

Mint bármely egyéb polgárosult nép szellemi életfejlődésének, s jelesül politikai, erkölcsi vagy közgazdasági eszmekörének, úgy a mienkének ismerete is egyfelől *általános történelemből*, s jelesül közélete és műveltségi hisztériájának tanulmányozásából, másfelől *Azon* szellemi s *irodalmi* termékekből merítendő, melyek időről időre körében napvilágot látva, az irányadó eszmék és meggyőződések tolmácsaiul tekinthetők, s a mindenha uralkodott társadalmi és közgazdasági eszméknek kifejezése és nyilatkozványaként jelentkeznek.

Hazánkat különösen illetőleg, fájdalom, *irodalmi forrásokra* nézve, igen korlátolt körű segédszerek felett rendelkezünk, úgy annyira, hogy nálunk a kérdéses feladvány megoldása *kétszeres nehézséggel jár*, s sokkal több erőfeszítést, föltételez, mint más nemzeteknél, hol a tudományos élet már évszázadok óta hasonlíthatlanul elevebb és productivabb, s hol az ilyenmű feladványokra nézve legsokoldalúbb s legbecsesb előmunkálatok kínálkoznak a szakbúvárnak.

Ezeket szem előtt tartva lássuk a szóban levő forrásokat és irodalmi segédszereket közelebről:

Első helyen állanak *országos törvényeink*. a kormányi intézkedések, meg az *országgyűlési irományok és naplók* (Acta et Diaria Comitiorum), mint nagybecsű közjogi és irodalmi emlékei hazai törvényhozásunk működésének, s mint hiteles alakú visszatükrözése mindazon nézetek- és törekvéseknek, melyek az idők folyamában a magyar államhatalom gyakorlati tevékenysége körében fölmerültek,

vagy a közügyek fejlődésére befolytak. – Az országgyűlési *irományokat* különösen illetőleg, szükségtelen is tán említeni, mely gazdag tárházát nyújtják ezek a különböző időkben hazánkban uralkodott politikai, közjogi és nemzetgazdasági eszméknek, mely fényes világot derít azok közelebbi figyelembevételre országos intézményeink s összes közgazdasági legislatióinkra, valamint azon szellemi factorokra is, melyeknek befolyása alatt a nemzeti közmeggyőződés és felfogás alakult és tovább fejlődött! Míg másfelől szemközt hazai irodalmunknak ily *iránybani szegénysége* és fejletlenségével: alig mutathatni *fel* forrást vagy kútfő-szert, mely a honunkban mindenha uralkodott politikai és közgazdasági eszmekör könnyebb és biztosabb fölismerése méltánylására vezethetne. Jól jegyezte meg azért ünnevelt történetírónk Horváth Mihály: „nemzetünk történetének nincs érdekesebb, s tanulságosb részlete, mint országgyűléseink története. Az országgyűlések ugyanis a nemzeti élet úterei, a nemzet miveltségének, szellemi s erkölcsi életének tükrői, anyagi és társadalmi viszonyainak óramutatói”²⁾.

Második helyen találkozunk a *hírlapirodalom*, vagyis a napi meg időszaki sajtóval. Mint egyik mozgató rugója nyilvános életünknek, a hírlapirodalom kivált a jelen század második harmadának kezdete óta, midőn t. i. egyfelől a tudományos folyóirati, másfelől az általános politikai sajtó jelentékeny lendületet vőn, kiváló szerepet visel az eszmék közvetítése és forgalmában, úgy hogy teljes joggal tekinthető egyikéül *azon forrásoknak*, melyekből a társadalom különböző rétegeiben irányadó nemzetgazdasági nézetek fejlődési mozzanatai meríthetők. És pedig annál inkább, miután illető szakirodalomunknak fejletlenségénél, a hírlapi és folyóirati litteratura képezi nálunk azon küzdőtér, melyen eddig (legalább jó részben) a nemzeti közvélemény sok illetékesb képviselői, – elveiknek és felfogásuknak leginkább kifejezést kölcsönöztek.

Harmadik hely illeti e sorozatban a tulajdonképeni *szakirodalom*mat illetőleg ennek termékeit. Ezen forrás *főleg* annyiban fontos, a mennyiben a közgazdasági életviszonyok *tüzetes* tanulmányozása s rendszeresb észlelésével foglalkodó s tulajdonképi nemzetgazdasági műveket is közlétező *szakembereinknek*, államférfiainknak stb. eszméivel ismerttet meg, és így ép azon szellemi factorok méltányolására vezet, melyeknek befolyása alatt (legalább részben) maguk az uralkodó nézetek keletkeznek, és érvényre jutni szoknak. – A nemzet-

²⁾V. ö. *Akad. Évkönyvek* 1846. VII. k. 126 lap.

gazdasági szakirodalom hazánkban, mint tudjuk, csak a jelen század második negyedében, jelesül gróf *Széchenyi* nagyszerű és mélyhatású kezdeményezése folytán indult élénkebb fejlődésnek. – Magukat az ide tartozó irodalmi termékeket pedig illetőleg *két osztályú* dolgozatok különböztethetők meg. Először ugyanis a nagyobb s rendszeresb (eredeti) szakművek, melyek vagy közvetlenül a gyakorlati életre, vagy a tudományos elmélet meghonosítása s továbbfejlesztésére czéloznak. (Ide tartoznak például *Berzeviczy*: *De Commercio et Industrie Hungariae* című munkája, gróf *Széchenyi* „Hitele, Stádiumja, Világja,” gróf *Dessewffy* Emil „Alföldi levelei” „Vámügyi” műve. meg a „Függő pénzügyi kérdésekre” vonatkozó dolgozata, *Erdélyi* „Nemzeti iparunk” című munkája, *Lónyai* Menyhért „Anyagi érdekeink. Közügyekről” stb. ezirnű könyvei, *Kautznak* „Vámpolitikája” ugyanennek meg *Karvassynak* „Nemzetgazdasági tan- és kézikönyvei” stb.) – Másodsor azok, melyek részint önállóan, részint időszaki folyóiratokban megjelent s terjedelmesb értekezések, s hasonlólag vagy a tudomány vagy a gyakorlat szempontjából, s egyik-másik fontos kérdés megvilágítása érdekében szerkesztvék. (Alljanak itt példakép gróf *Széchenyi*, *Korizmics*, *Érkövy*, *Csengery*, *Keleti*, *Szathmáry*, *Hollán*, *Kautz*, *Veninger*, *Lónyay* s mások kisebb dolgozatai, a jelen; egy *Podmaniczky*, *Tessedik*, *Wuchetich*, *Skerletz Szapáry* s másoknak munkái a múlt századra nézve.) – Egy további *főbb forrást* képeznek azon munkálatok, melyek egyenesen bizonyos practikus célra, egyes felmerült nagyobb fontosságú (gyakorlati, például törvényhozási, szervezési) kérdések megfajtására, vagy a kormányhoz terjesztendő *javaslatok* formulázására czéloznak, s részint országgyűlési választmányok tárgyalásainak, részint egyesületi, társulati körökben folyt vitatkozásoknak szolgáltak alapul. Ide sorolhatók például az 1715, az 1728, de főleg az 1790/01 és 1826/27-ki, meg 1843/44-ki országgyűlési szakbizottságok stb. munkálatai, némileg egy *Kollár*, *Berzeviczy*, *Skerletz* ismeretes célú értekezései, a több rendbeli *emlékiratok*, melyek kivált újabb időben országos gazdasági egyesületünk, kereskedelmi kamaráink stb. részéről kidolgoztattak; végre azon szak testületi nyilatkozatok s *tervezetek*, melyek hazánk közgazdasági viszonyai rendesése és előbbrevitele tekintetéből időről időre napvilágot láttak, s az eszmék alakulása vagy practicus intézkedések előkészítésére befolytak, s melyek köréből csak a *Kolonics-féle* „Einrichtungs werket” (1689-ben) meg az 1791 és 1802-ben a magyar országgyűléshez terjesztett *kereskedelmi* munkálatot emeljük ki.

Az eddig felsorolt források mellett kitűzött feladatunk tekintetében nagybecsű *segédszert* képeznek maguk a nemzeti történelmünket tárgy azé nagyobb terjedelmű hisztériái *munkák*, névszerint egy *Katona* és *Fessler*, egy *Horváth* és *Szalaytól*; míg másfelől a hazai közjogunkra s alkotmány-történetünkre vonatkozó kisebb-nagyobb dolgozatok (például egy *Kovachich* és *Fejér*, *Bartal* és *Cziráky*, *Virozsil* és *Récsy*, *Szalay* és *Deák*, *Szlemenics* s *Wenzel* és másoktól) nemkülönben a legújabbban megindult műveltség-hisztóriai tanulmányokon sarkalló irodalmi termékek (mint például *Kerékjártóé*, *Salamoné*, *Frankl-é*, *Wenzelé*, *Vassé* stb.) nyújtanak több irányban becses anyagot és figyelmeltetéseket.

Nem vonhatni kétségbe továbbá, hogy a *tanodák és fensőbb oktatási intézetek* sem egészen jelentéktelen tényezők a szönyegen levő feladattal szemben. Névszerint a mennyiben a tanszékeken szakférfiak által hirdetett, tehát a nagy közönségbe is átszivárgó eszmék (legalább részben) az *irányadó társadalmi* nézetek alakulására is bizonyos befolyást gyakorolnak, s az *iskola* mindig egyikéül tekinthető azon szellemi és morális közlönyöknek, melyek a köz- és államélet fejlődésére hatva, annak különböző szerveiben és formáiban maradandó nyomokat hagynak.

Szükségtelen végre említeni is, hogy az élénkbe tűzött feladvány sükeres megoldására nézve igen nagy fontosságú *irodalmi segédszert* képezne magának a nemzetgazdaság tudományának és irodalmi fejlődésének története is. E részben azonban még igen hátra vagyunk, a mennyiben sem általános, sem részleges tudomány- és irodalomtörténelmi (nagyobb) *munkák* birtokában nem vagyunk. Utalhatunk egyébiránt e tekintetben arra, hogy legalább némi kezdeményeivel az idevágó irodalmi productionnak, mégis már bírunk, a mennyiben t. i. egyfelől *Kautz*nak több rendbeli idevágó értekezései, s főleg „Die geschichtliche Entwicklung der Nationaloekonomie und ihrer Litteratur” című nagy szakmunkája néhány fejezete¹⁾; másfelől *Trefort*nak némely dolgozatai, *Erdélyinek* „A Bölcsészlet Magyarországon” című jeles munkálata (a Budapesti Szemle 1866-ki folyamában), *Toldy*nak legújabbán közzétett „Magyar Irodalomtörténete,” – az 1856-tól 1860-ig Magyarországon mint tanár működött német nemzetgazdasági Írónak *Bidermann*nak „Das Studium der politischen Oekonomie und ihrer Hilfswissenschaften” című (kézirat-

¹⁾ Kivonatilag a „*Budapesti Szemle*” 1854-62-ki évfolyamaiban (VII-XVI. kötetben) magyarul is megjelent.

ként Kassán 1859-ben megjelent) értekezése, s legújabban *Érkövynek* a „Magyar Világ” hasábjain közzétett kitűnő cikksorozata¹⁾ „Nemzetgazdasági Magyar írók” cím alatt: a Magyarországon uralkodó vagy érvényben volt nemzetgazdasági eszmék és irodalmi termékek vázlatos ismertetését tartalmazzák, s ha nem is jelen feladatunknak tekintetéből, de mint általános tájékoztató dolgozatok fontosak, nemzeti tudományosságunk fejlődési történelméhez jelentékeny adalékot szolgáltatók¹⁾).

Tekintve a magyar nemzetgazdasági eszmekör *történelmének jelentőségét*: legyen elég itt kiemelnünk azt, hogy e feladvány sikeres megoldása egyfelől annyiban felette fontos és közérdekű, a mennyiben nemzeti köz- és státuséletünk egyik fő ügykörére nézve, az idők folytában kifejlett és uralomra jutott nézetek s felfogás helyes megítélésére vezérel, az idők folyamában egymást felváltott eszmeirányok és törekvések közelebbi méltányolását sőt jelen körülményeinkbeni hasznosítását is lehetőségessé teszi, – s így összes állami és társadalmi *fejlődésünk megértésének* egyik kulcsát kezünkbe adja. Másfelől annyiban, hogy ily módon biztos alkalmat lelünk annak kimutatására, hogy valamint egyebütt a polgárosodott népek körében, úgy minálunk is a köz- és államháztartási ügy körüi fokról fokra, évtizedről évtizedre helyesb, észszerűbb *felfogás s nézetmód* emelkedett érvényre; – hogy Magyarország törvényhozói és államférfiai előtt már a 18-ik század elejétől fogva a nemzetgazdaság terén európa-szerte uralkodó iránylatok ismereteseek voltak, sőt egyenesen *viszhangra* is találtak; s hogy tudományos haladásunk e téren és e szakokban az európai tudomány és gyakorlat közhaladásával egyenlépést tartani iparkodott, s ha helyzetünk kedvezőtlen voltánál fogva nem is teljes sikerrel, s egészben véve eredmény nélkül, de egyben-másban azt meg is előzte. – Jelentékeny és eredménydús lehet a kitűzött feladat sikeres megfejtése végre annyiban is, a mennyiben ez úton (feltéve, hogy illő kritikával és bölcsészeti felfogással járulunk a megoldáshoz) mintegy élesen világitó tükörben *másfél-százados eszmemozgalmunk* helyes és helytelen iránylatait teljesben felismerendjük, törekvéseink és célzataink részrehajlatlan próbaköre tétethetnek, hibáink és *tévedéseink felől* világosb tudalmat szerezhetendünk, – de egyidejűleg

¹⁾ V. ö. a nevezett lap 1866-ki folyamát.

²⁾ Ide sorolható még *Horváth Pál* jogtanulónak 1865-ben az egyetem jogi karában jutalommal koszorúzott egyik pályaműve hazánk közigazdasági törvényhozásáról valamint *Dr. Mattekovics* és *Deák Farkas* hasontárgyú dolgozatai 1865 és 1866-ból, melyekre alkalmilag utalunk is!

annak, a mire e téren most és *ezentúl* törekedni, s figyelmünket fordítani kellend, helyesb rnéltányolására is eljuthatunk. – Ezekhez járul azon nagy jelentőség, mely a feladványnak általánosb *tudományi* szempontból tulajdonítandó. Névszerint a mennyiben egyenes nyilatkozataként tekinthető azon, ép korunkban mindjobban érvényre jutó fensőbb iránylatnak, mely szerint a társadalmi és politikai tudományok valamennyi ágainak művelésében kiváló súly az illető eszmék és *elméletek történeti* fejlődésére kezd helyezhetni, s a theoria rendszere addig, míg e tekintetben tiszta s teljes ismeret megállapítva nincsen, tökélyesnek s befejezettnek nem is tekintetik.

A mi pedig a jelen munka tárgyalási rendszerét illeti, e tekintetben az egész anyagnak következő módoni felosztása látszott iegczélszerűbbnek.

Az I-ső könyvben tárgyalatik az első időszak, vagyis a kezdeményeket életben és elméletben tárgyazó kor, lehozva a fejtegetést az ország alapításától egészen a 18-ik század elejéig.

A következő könyv a *második időszakot* tartalmazza, s jelesül az 1715-1790 közti nézetfejlődésre terjeszkedik ki, a mint az e nyolczvan év- alatt a közgazdasági szervezkedés első kísérletei és küzdelseiben nyilatkozik.

A harmadik könyv az 1790-tól 1825-ig terjedő korszakot ecseteli, s az önállóbb eszmeifejlődés processusát tünteti fel, különös vonatkozással az ez időszakban főfontosságú pénzügyi bonyodalmakra, meg az ezek körüli vitákra,

A negyedik könyv az 1825 ós 1840 közti másfél évtized rajzában a nemzeti reformmozgalomnak gróf Széchenyi István befolyása alatti megindulását és első vívmányait ismerteti, belevonva az irodalom és tudományosság valamennyi jelentékenyebb termékeit is.

Az ötödik könyv a negyvenes éveknek egész a 48-diki nagy mozgalom bevégeztéig terjedő eszmeifejlődését tárgyalja, folytonos ügyelettel a nemzeti reform körüi felmerült közgazdasági tervezetekre, a politikai sajtómozgalmakra, meg az irodalom vívmányaira.

Az utolsó könyv végre a *hatodik vagyis* (az 1850-től 1866-ig terjedő) legújabb időszakot ecseteli, s az általános iparélet és a nemzetgazdasági nézetek ez időbeli fejlődését *úgy* tárgyalja, a mint az élet és elmélet különmemű körei, iránylatai. és alkotványaiban kifejezésre jutott, s bizonyos egyetemesb, *európai színvonalra* kezdett emelkedni.

ELSŐ IDŐSZAK.

A XVIII-ik század elejéig;

vagyis

a kezdemények életben és elméletben.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági eszmefejlődés alapjai és első nyilatkozásai a régibb századokban.

1. §.

Hazánk nemzetgazdasági állása a 18-ik századot megelőzőtt időkben.

Hogy azon közgazdasági eszmekört, mely honunkban a 18-ik századot megelőzőtt időkben uralkodó volt, helyesebben ítélhessük meg, szükség legalább egy futólagos pillantatot vetni azon állásra, melyet Magyarország státuszgazdászati tekintetben a *régi századok* folyamában elfoglalt, – valamint azon jelentékenyebb alappontokat kijelölni, melyek nemzetgazdasági rendszerünk e múlt századokbeli jellemének összefüggő fölismerésére vezethetnek.

Magyarország a honalapítás korától fogva egészen a 18-ik század kezdetéig majdnem kizárólag *őstermelést állam vala*, a mennyiben összes productiója, ipari tevékenysége, forgalma, adórendszere és közháztartása tulajdonkép a földművelés és evvel rokon foglalkozási ágakon alapúit; a magán és társadalmi üzletélet, vállalkozás s gazdálkodási rendszer a mezei iparral, bányászattal, marhatenyészéssel a legszorosb kapcsolatban állott; maga politikai alkotmánya és szerkezete az agricoliállam *formáit és jellegét* viselő, s minden érdek, minden törekvés túlnyomólag ezen a téren, ebben az irányban összpontoeült.

Nem akarjuk evvel azt mondani, mintha Magyarország ez időben a *nemzetgazdaság egyéb* ágait, például a műipart, kereskedést, közlekedést stb. nem ismerte, vagy egészen nélkülözötte volna. Történelmi évkönyveink által kétségen kívül helyezve van ugyanis, hogy a mesterségek és *kézművek*, a kereskedés többféle nemei, s egyéb nem Sajátlag őstermelési foglalkozásszakok mindenkor találtak honunkban a képviselőkre; s mi több, *fejedelmeink* és országgyűléseink részéről ápolás és támogatásra is. De másfelől azt sem szabad szem elől

téveszteniünk, hogy hazai iparunk és áruforgalmunk e századokban nem volt egyéb szórványos, ingatag alapú, csekély körű jelenségnél; hogy kézműveink és technikai üzleteink (tán Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás király korát kivéve) sohasem voltak egyebek, mint csak *elsőrendű ipari* életszükségletek nagyon is egyszerű, műtanilag hiányos előállítói: hogy kereskedésünk (egy-két évtized kivételével) igazán élénk, activ s intensiv életmozgalmat tápláló foglalkozást legkevesebbé sem képezett, forgalmunk jobbára idegenek kezében és hatalmában vala; hogy *közlekedési* eszközeink még csak a legszerényebb forgalmi igényeknek sem feleltek meg; a hiteli s pénzügyi műveletek köre pedig az érintett századokban oly csekély s jelentéktelen volt, hogy szót is alig érdemel. De még maga a nemzeti gazdálkodás fő és alapága: *a mezei ipar sem volt oly* karban, melyet örvendetesnek, vagy csak megnyugtatónak is lehetett volna nevezni. Ugyanis, nagyobbrészt földhöz tapadt és jobbágyi kötelékek által lebilincselte munkásoktól üzelve, értelmiség, szakismeret, tőke s megfelelő üzleteszközök hiányában, s tőkélyesbülésében akadályozva a politikai és társadalmi alkotmány némely félszégei által: a földipar évszázadokon át lényegileg mindig *azonegy fejlődési polczon* maradt, és sem jövedelmezőség, sem technikai üzletmód, sem sociális nyomaték tekintetében magasb fokra nem emelkedhetett. Nem csekély hátrányára szolgálván természetesen az is, hogy sem a műipar, sem a kereskedés és a közlekedési eszközök élénkítő, hatványozó támogatásában nem részesült, s félszeg, kizáró függőségben a *physikai elemek* és hatalmaktól, nélkülözve a szellemi és anyagi cultura ezernyi segédszereit és emeltyűit, mintegy megkövesülten, *századokon át helyéből* ki nem mozdulhatott, *egy* erőteljes s emelkedő közgazdasági élet behatásain és impuleusain kívül maradt!

Szükségtelen ezek folytán említeni is, mennyire *primitív és hiányteljes* volt gazdaságunk e századok folyamában. Mennyire maradt az el, daczára egyes nagy fejedelmeink s némely szervező hongyüléseink legnagyobb erőlködéseinek, sok egyéb európai status mögött anyagi fejlődésében; s mily nagy akadály rejlett erőteljesb *politikai* haladásunknak is e körülményben, mely a legszebb tehetségeket lekötve tartá, a productiv életsürgelem valamennyi tényezőit meddségre kárhóztatá, s minden magasbratóró iránylatot elfojlott.¹⁾

¹⁾ V. ö. *Fessler, Horváth Mihály, Szalay László* történelmi munkáit; *Schwartner*: Statistik von Ungarn (1809. Ed. II.) I. fc. 397 lap a a részleteket alantabb. -

Szóval: *Magyarország közgazdaságában a középkor lényegileg aésnen* a 18-dik századig tartott, s nemzeti háztartásunknak naturál-gazdasági jelleme, minden hiányaival és félszűrségeivel, az ipari élet mozdulatlanságával és dermedtségével, a pénz-tőke meg hitelűzlet fejtelenségével, a kereskedés passivitásával, az adózási képesség hiányával stb. egészen a jelen századig majdnem változatlanul fennmaradt; úgy hogy összehasonlítva hazánkat más országokkal, meg kell vallanunk, hogy egyes fényteli, de rövid időszakok kivételével, melyekben a nemzeti erő productivebb módon működött s közgazdaságunk egy-egy *nagyobb lépést* tön előre, – kevés államot mutat-hatni fel, melyben a nemzetgazdasági haladás oly lassú és nehézkes lett volna, mint ép Magyarországon!

Tekintve e jelenségnek *okait* s azon körülményeket, melyek hazánk ipari kifejlődését feltartóztaták: egyfelől kedvezőtlen *geographiai* helyzetünk, polgári és politikai *alkotmányunk*, – másfelől *nemzeti jellemünk* s világnézetünk némely tekintetben! ferdesége, végre viszontagságteljes történetünk annyi bal eseményei vonták maguk után hátramaradásunkat. Legyen elég ez irányban megérinteni azt, mily roppant hátrányára vala nemzetgazdasági kifejlődésünknek a polgárosult államoktól meg nagyobb forgalmi világeréktől (vagyis tengerektől) távoles *földrajzi fekvése* Ilonunknak; – az úgynevezett „cultur népekkal” való összeköttetés és érintkezésnek hiánya; – a nemzeti létünk s országos önállóságunk fenntartása érdekében vitt számos *élethalálharcaink*; – a többszörös trónvillongások, polgárháborúk, meg ellenséges vad népek általi zaklattatások; – továbbá középkorias *aristokratikus államszerkezetünk*, mely egy életerős s a reális érdekeket is kellőkép méltányló középosztálynak kifejlését lehetlenné tévé, a mozgó vagyonnak s tőkének az ingatlan birtok s telok melletti érvényesülését megakadályozz, s a szabad föld, szabad munka s *szabad mozoghatás* elvét megszorítá; – nemkülönbén társadalmi intézményeink s életformáink számos ferdeségei és fogyatkozásai; – hiányos *közigazgatási*, törvénykezési, közrendészeti és növelési rendszerünk! – a nemzetnek jogozattak és jogozatlanokra különválása, – végre egyoldalú és helytelen életnézetünk s bal világfelfogásunk, – mennyiben a magyar a kor szűrségeivel és köve-e esőivel a *régi időkben* számolni nem igen tudott, a kard és fegyverfor-gatást a fásasztó munkának és gazdálkodási erőfeszítésnek mindenkor elébe tette; az élet reális érdekeit s anyagi igényleteit sokszor meddő politikai eszmélődések és vitatkozások közepette szem elől veszté; ipartól, vállalkozástól, számítást, tervezést igénybe vevő

üzletmódok és foglalkozási ágaktól *idegenkedett*, – s egyidejűleg a fényűzés és bő költsékezésnek is barátja lévén, a tőkegyűjtés és takarékoság nemzetgazdaságilag annyira fontos és elengedhetlen erényeit sem gyakorlta; – tehát sem szellemi, sem anyagi ereinek kifejtésében és érvényesítésében kellő erélyvel és kitartással el nem járván, és sikeres közzgazdálkodási rendszerre szert nem tévén, – szükségkép *gyöngye, tehetlen*, hogy ne mondjuk: szegény nemzet maradt egészen a legújabb korig!

Tekintve ezek után a közzgazdasági *felfogást*, a legrégebbi időktől a 18-ik század elejéig általában közismeretű tény az, hogy valamely kor vagy korszak uralkodó (politikai, nemzetgazdasági stb.) nézetei mindig azon fokától a fejlődésnek föltételezvék, a mely fokra ugyanazon időben a nemzet társadalmi s gazdasági állapota feljutottak¹⁾, így azon közzgazdasági eszmék és felfogás is, mely hazánk történetének első századaiban, s jelesen a 18-ik századot megelőzőt időkbén uralkodó vala, nem lehetett s nem is volt más, mint *primitív jellemű*, tökélytelen és hiányteljes. Igazolják ezt azok, miket alantabb tüzetesen kifejteni alkalmunk lészen. Másfelől a közzgazdasági eszmék és nézetek körzete a 17-ik századot megelőzőt időkbén *egy* egységes s összefüggő „*egészet*” legkevésbé sem képezett, tehát sajátlag önálló státuszgazdasági elméletnek nevezhető nézet-rendszer ekkor még sehohsem létezék; és minden, a mivel e tekintetben életben és irodalomban, állam- és társadalmi bölcselemben ez időkbén a legtöbb népeknél találkozzunk, inkább csak a *praxisnak* gépies megfigyeléséből levont s összefüggés nélküli elveknek vagy tételeknek sommája és gyüledékeként jelentkezett²⁾.

Kivételt e tekintetben csak a 17-ik századnak *második fele, tehát* az itt szóban forgó s több évszázadot átkaroló időszak utolsó évtizedei képeznek. Jelesen a mennyiben ez időben, kivált a közzgazdaságilag már akkor magasabb virágzásnak eléje indult Angliában meg Franciaországban, nemkülönbén az élénk viláfgalommal dicsekvő Hollandiában és Olaszországban, meg a tudományos bűvárlatok classikus földjén Németországban, egész sorozatával kezdünk találkozni már az állambölcselelőknek és oekonomistáknak, kik a közzgazdaság és státusháztartás létszere, alapelvi és föltételei felől a leghelyesb

¹⁾ V. ö. *Schmoller*: Die nationalökonomischen Ansichten im Reformations Zeitalter, a Tübingai Államt. folyóiratnak 1860-ki kötete 712-ik lapján.

²⁾ V. ö. *Kautz* Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und ihrer Literatur (1860. Bécsben) 180-242-ik lapját, és *Csengery*: Budapesti Szemléje 1860. közlött hasonczélú értekezése első szakaszait.

nézeteket fejték ki, az egy századdal később a nagyhírű skót *Smith Adam* által megalkotott nemzetgazdasági tudomány számos vezér» igazságait fölismerék és hirdetek, s így az. újkori közigazdaságban valódi alapvetői; és előkészítőiként szerepeltek. Ide sorolandók névszerint az újabbkori történelemből amúgy is eléggé ismert úgynevezett *merkantilisztikus rendszer* némely tisztábban látó képviselői; másfelől azon néhány látnoki tehetségű angol publicisták és státusbölcseleti írók, kik (mint *Dudley-Noth*, *W-Petty*, *Temple*, némileg *Bobbes* stb.) az egyoldalú merkantilizmus tanait alapjaiban megingaták, az *irodalomban* egy új s helyesb, mert az igazsággal és a dolgok természetével megegyezőbb felfogásnak utat törtek, s mind a kormányzatban, mind a törvényhozásban a régiektől eltérő s megfelelőbb elvek alkalmazásba vételét előkészíték!),

Mindezekkel szemben meg kell vallanunk, hogy valamint az általános műveltség és szellemi fejlődé» tekintetében, úgy különösen a társadalmi s nemzetgazdasági viszonyok helyesb felfogása s az anyagi érdekek természetének elvi méltányolásában is, a nálunk gyorsabban fejlődhetett közép- és nyugat-európai népek *mögött jóval hátramaradtunk*. Ennek okai igaz, jó részben *nem mibennünk* keresendők. Magyarország ugyanis, mely geographiai fekvésénél fogva oly igen is távolesett a 13-ik egész a 16-ik században világrészünk közép- és nyugati államaiban megindult nagyszerű műveltségi mozgalom lüktetéseitől, azon szerfelett kedvezőtlen helyzetben val a, hogy Európa kulturai áramlatainak (hogy úgy fejezzük ki magunkat) csak utolsó hullámgyűrűi által érintetek; és így annak *termékenyítő behatásain* kívül maradt. Így jött, hogy míg amott a nyugaton és délszakra, az újonnan megszilárduló állami és gazdasági életrend ssámoa alapigazságai már a 15-16. század folyamában tisztán fölfestettek, s egészen új s tökélyesb élet- és világnézet foglalt e tekintetben is helyet: nálunk jórészt minden a régiben maradt, közigazdasági, pénzügyi tekintetben a legtöbb elmét homály vette körül, – minek szükséges következménye az lön, hogy a nemzetgazdasági eszmekör is egész a 18-ik század elejéig lényegileg *azon egy fejlődési stádiumban vesztegelt*, s az anyagi érdekek és az államháztartás, az ipar és üzleti élet körüli nézetek módfeletti hiányosságában változás, jobbrafordulat alig tapasztalható.

l) V. ö. ezeket illetőleg *Boscher*: Zur Geschichte der englischen Volksw. Lehre (1851) p. 40 s köv. és *Kautz*: id. nagy irodalomtörténetének 305-335. lapjait.

Nem szándékúak ezekkel azt állítani, hogy hazánk a 18-dik századot megelőzőt időkbén egyáltalában *semmiféle nemzetgazdasági* eszmekörrel sem bírt, s mintha az anyagi ügyek rendezése s igazgatására czélzó eljárásában minden közgazdászati! elvek s eszmék. *hiányában lett volna*. Ezt állítani ugyanis egy oly országról, mely egy félezredéves állami létnek örvendett, melynek lakói évszázadokat számláló alkotmányának és szabadsági intézményeknek élvezetében állának, melynek annyi nagy fejedelme, annyi kitűnő státusférfia és törvényhozója volt, mely hadszervezetével nem egyszer egész Európa figyelmét magára vonta, történetének több szakaszaiban fényes hatalmassági szerepet viselt, s ép őzért állami ügy, mint népi háztartásában szükségkép bizonyos rendszert s elvkört kényszerült alapul venni és követni: ezt állítani Magyarországról nagy félszegség volna!).

A mennyire ugyanis hagyományaink, műveltségi s *irodalmi emlékeink* és különösen *törvényhozásunk* és politikai intézményeink áttekintése ítélethozásra feljogosítanak: habozás nélkül állíthatjuk, miszerint csakugyan kellett létezni, és létestek is történetünk minden szakában, még a legrégiebbekben is bizonyos közgazdasági *nézetek* és eszmék, melyek a köz- és társadalmi ügyek rendezésében őseink szeméi előtt lebegtek, s kisebb-nagyobb következetességgel átalok követték. Kellott létezni és léteztek is bizonyos meghatározott elveik és iránylataik, melyek szerint a birtok- és tulajdonjog, az adás és vevés, a forgalom- és munka-érdekek, az adók és államháztartás, a kereskedés és gazdaság stb. socialis és törvényhozási intézésében eljárta; a mennyiben ilyesek nélkül az összes állami szervezet épügy mint a polgárzati állapot biztossága, sőt fennállása folyton veszélyeztetve lett volna.

Lesz alkalmunk azonnal *világos példákkal* is bebizonyítani, hogy országos existentiánk már legelső századaiban nem egy fejedelmi intézkedés, nem egy általánossá vált socialis szabályzat mutatható fel, mely egyenesen közgazdászati! természetű s közgazdászati elvkör-

¹⁾ Helyesen jegyzi meg egyébiránt *Deák Farkas* a nemzetgazdaság története című kis művében (1865. Pest. pag. VI-VII.) »a régiség lomjai között véletlenül előkerült halovány adatokból keli kiegészítenünk azon régi világot, melynek tudásai és írói nem voltak, vagy ha voltak is, műveik egészen más inspirációból, és a miénktől teljesen eltérő célokra készültek, – és alantabb: nagy tévedést követne el azonban, ki régi történetünkben a mostan divatozd nemzetgazdasági elvek uralkodását keresné, mintha például őseink egy része physiocrata lett volna, más része a merkantilismus elveit vallotta volna« stb.

ről tanúskodó. – Nem egy fényes példája van 14. és 15-ik századbeli legislatióknak, melyből királyainknak, törvényhozóinknak, a státuszgazdaság iránt legmelegebb érdekeltsége, figyelmes gondoskodása kideríthető, sőt itt-ott már a 16. és 17-ik századbeli *hongyülések munkálataiban*, meg magában az irodalomban is akadunk, habár nagyon is szórványosan, tételekre, melyeket, mint a fejledező műveltség és felfogás megannyi *ezüstpillantásait*, a tisztultabb modern-nézetek előhírnökeiként regisztrálhatunk, s a később megalkotott tudományos theoria első fonalszállai gyanánt méltányolni, becsülni tisztünk és kötelességünk.

A mondottak bővebb igazolására szolgálанд a következő két szakasz, melyben, legalább általános vonásokban, a nemzetgazdasági eszmék és nézetek fejlődését úgy, a mint az törvényhozásunkban, állami intézményeinkben s irodalmi kezdeményes kísérletekben nyilatkozik, ecsetelendjük; – előbb az ország alapításától egészen a mohácsi vészkorig, azután pedig a Habsburgok trónraj utasától egészen a 18-dik század elejéig tartván helyesnek fűzni a fejlődési vázolat fonalát.

2. §.

A közgazdasági eszmék az ősmagyar államszerkezetben, és szent István első királyunk intézményeiben.

Történetünk első századaira nézve az őseink által követett nemzetgazdasági elveket csak az országos intézmények és a nagy királyok *törvényeiből ismerhetjük fel*: sőt művelődésünk lassú haladása, meg a komolyabb irányú irodalom fejletlenségénél fogva, majdnem egészen a 18-ik századig is alig vagyunk képesek egyéb forrást, melyből e tekintetben meríthetnénk, felmutatni, mint törvényhozássunkat, országgyűléseink munkálatait¹⁾.

Ezt szem előtt tartva, mi is a következőkben esek erre a kútfőre támaszkodhatunk, s az ez irányban található egyes adatok- és vonásokból kísértjük meg vázlatos összeállítását azon *képnek, mely* apáink státuszgazdasági felfogásának rendszerét élönkbe tüntesse, így jelesül.

Tekintve először is azon időszakot, mely a *honfoglalástól* egészen a királyság felállításáig terjed, s melyben őseink kiválólag a harcz és örökös csatázás dicsőséges, de az anyagi érdekeknek kevésbé kedvező hőskorát élték: ebben a történetírók majdnem egyhangú bizonyítása.

¹⁾ v. ö. *Erdélyi* jeles értekezését »A bölcsészet Magyarországom» *Csengery* Budapesti Szemléje 1865-ki foly. III. köt. 322 s köv. lap.

szerint¹⁾ apáink, ágy, mint egyáltalában minden hason műveltségi fokon álló népek, az *anyagi munkát*, ipart s kereskedést szabad férfihoz nem illő foglalkozás, szolgálai dolognak tekintették, vagy mint Koszevich rólunk még a későbbi időkre vonatkozólag is mondja: „a csendes házi szorgalom, a haszon és jövedelemszerzés körüli sürgölődés, az anyagi munka és fáradozás fajunknál igen honos sohasem volt²⁾.” – Másfelől azonban, valamint nem valának honfoglaló hőseink mégsem oly vad barbárok, mint a minőknek Őket egykorú írók állíták, úgy gazdaság tekintetében sem állottak oly alacsony polczon, minőt felölök sokan feltételeznek. Bizonyosága ennek egyebek közt az³⁾, hogy kivált Geiza fejedelemiségének korában már a mesterségek s államfő gazdálkodás békeműveit meglehetősen terjedelemben üzték; – hogy a háziasságot és háztartást oly magasra becsülték, hogy a hon fogalmának kifejezésére a „*háztól*” (haza) kölcsönöztek elnevezést; hogy fennmaradt közmondásaikban, például: „ebül gyült, ebül költ, ebül szerzett marhának ebül kell elveszni” stb. – ép oly józan, mint *jog és morál elveivel* is öszhangzó felfogást áruinak el; hogy egyes fejedelmeik, névszerint pedig a szelidebb lelkületű Geiza nem egy alkalommal az iparosság és kereskedés jelentőségét, az üzleti nyereség utjánai gazdagodást fegyverrel! ragadmányok helyett követendő elvül nyilatkoztató ki⁴⁾ stb. Kiténik továbbá jelesül bölcs Leónak irataiból, hogy pénzt és kincseket⁵⁾ hódolati ajándékokat és

¹⁾ V. ö. *Horváth M.* Ipar c-s kereskedés története című munkát (Történet-tud. Pályamunkák i. k.) 181-183 és 282-233 l. Kossovich ugyanily című munkáját (szinte ott) a 36 és 87. l.; *Toldy*: »A magyar nemzet műveltsége« című értekezés az új magyar Museum 1850-ki foly. 1- 42 l. *Franki*: A magyar nemzet műveltségi állása stb. című munka (1861. Pesten) 205. s köv. lapjait.

²⁾ E szerint a *Tacitusféle*: »Pigrum et iners videtur sudore acquirere quod possis sanguine parare« sajátos elve őseink e korbéli nemzetgazdasági credójának egyik, persze nagyon is hiányos, ágazatát képesé. Érdekes mozzanata őskori társadalmi szervezetünknek, hogy *szabadnak és becsületesnek* (liberi et honesti) azon magyar lakosok hivattak, kik más által szolgálai *munkára* nem kényszeríthettek, főleg pedig szabad birtokjognak örvendtek (V. ö. még *Bartal*: Commentariorum ad Hist. Jurisque publici R. Hung. (Pozsony. 1844) etc. 1. §. 26-28. és 186. lap). – Hogy az ősmagyarok s hunnok bármely *nembeli adófizetésétől* is igen irtóztak: hasonlólag forrásokból kimutatható tény.

³⁾ Mint fiatal történetnyomozónk *Franki* idézett munk. 217-228. s köv. lapjain is kimutatja.

⁴⁾ Egy német chronista 972. évre vonatkozó adatai közt. V. ö. *Frankl* id. munk. 217. lap.

⁵⁾ Y. ö. *Thierry Amadé*: Attila és utódainak története (Szabó Károly ford.) I. 11. 37.54 s köv.

nemes érczetet (ép olyformán, mint elődjük a hunnok) felette nagyra becsültek; másfelől kiváló hadszervezetükkel kapcsolatban s ennek mintegy támaszaként, már némi pénzügyi s közháztartási rendszerrel is bírtak¹⁾, melynek szervezeti elveit részletesen nem ismerjük ugyan, de egyes vonásaik, melyek történetileg fennmaradtak, s azt tanúsítják, hogy a *pénzügyek* egy külön főtisztviselő vezetése alatt állottak²⁾, az országos kincstár meghatározott jövedelmekkel bírt³⁾, a hadi adók és sarcok s a fejedelmek és állam bevételei és jószágai egymástól tüzetesen megkülönböztettek stb.: azon következtetést engedik, hogy egy *rendezett* álladalom külön finanziaális szükségei és érdekei felől meg valának győződve. – Sajátszerű világosságot derít ezeken kívül őseink ezen korbéli *közzgazdasági felfogásmódjára* egyrészt az Álmoossali vérszerződésnek második pontjában „quidquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret⁴⁾” kifejezésre jutott elv, mely jelesül a *birtok-* s földtulajdoni rendszernek lőn egyik alapjává, másfelől maga a státus és magánbirtok azon rendezése⁵⁾, melynélfogva a várak és határszélek az *első osztályba* tartoztak, az utóbbi birtokforma pedig akként szerveztették, hogy nem az egyének, hanem a nemzetségek kapták a földbirtokot, a földbirtok pedig osztatlanul és együtt maradván, egészen István uralkodásáig olyképp használtatott, hogy a nemzetségi tagok közösen élvezek gyümölcsseit, „egyedüli kivételével oly jószágoknak, melyeket egyesek, harczok folyamában, kizárólag a maguk számára szereztek meg, s azért szabadon s tetszésök szerint használtak⁶⁾),

Sok tekintetben *új irányok* és elvekkel találkozunk első nagy királyunk szent István törvényeiben, fiához Imre herczeghez intézett oktatásaiban, s azon politikai és társadalmi intézményekben, melyek

¹⁾ *Kerékjártó*: Magyarország művelődésének története (Pest 1860) I. 572. s köv. 1. *Franki*: id. műnk. 193. s köv. 1.

²⁾ V. ö. *Engel*: *Geschichte der Ungern* I. 79.1, és *Ipolyi*: *Magyar Mythologie* 590.1.

³⁾ *Franki*: id. műnk. 199. *Wittekind*: *Annales de rebus Saxonum gestis* I. 32. kp.

⁴⁾ Vagy mint a székely krónikában olvassuk: »quod unita vis adquisierit, ex aequo inter acquirentes dividatur«.

⁵⁾ V. ö. *Bartal*: *Commentariorum* I. a bevezető szakokban.

⁶⁾ Az itt felhozottakból kitetszik, hogy őseink ezen bölcsőkori állapotai közzgazdasági tekintetben is igen sokban hasonlítanak a többi középkori népekéhez. V. ö. egyébiránt *Held*: *Staat und Gesellschaft* című munka II. kötet 70 s köv. lapjait.

e nagy fejedelem uralkodása korszakában életbeléptettek¹). Nem erezkedhetünk e helyen részletekbe István reformjai és közgazdaságilag is roppant horderejű intézkedései elősorolásánál, s a kor és a nagy fejedelem felfogásának jellemzésére csak a következőket emeljük ki. – Először is István igen jól belátta, hogy országának politikai és erkölcsi *regeneratioja* csak úgy lehet teljes és eredményes, ha egyidejűleg a nemzet gazdasági viszonyai is helyesb alpra állíttatnak, új szellemben szervezetnek, – így egyebek között főfontosságú vezérelvként jut mindenekelőtt kifejezésre István törvényeiben a fentebb érintett *köztulajdonnak* magán vagy egyéni tulajdonná alakítása. Megengedi ugyanis mindenkinek, hogy szabadon bánhassék sajátjával és adománykép nyert jószágaival; érvényre emeli a tulajdonbani örökösödést s szigorún tiltja a birtokbani erőszakos háborítást, s csak azokra nézve rendel jószágelkobzást, a kik honárulók vagy felségsértők, s e jogélvezésre méltatlanoknak bizonyulnak²). Mi által jelentékeny közgazdasági haladásnak nyitott tér, mennyiben a *munka, ipar és szorgalom* a közösbirtok bilincseiből kiszabadított, s nemcsak az ingó, hanem az ingatlan dolgoknak is elismertetvén individuális tulajdoni természetű, az eddigi nehézkes és megkötött gazdasági életfejlődés hasonlíthatlanul élénkebbé változtatott³). Belátván továbbá a nagy király a magyarság számerejének mind politikai, mind közgazdasági tekintetben elégtelenségét: az ország *benépesítésének elvét* új rendszere egyik lényeges alapkövéként tekinté, s kimondá (fiához intézett tanítmányában⁴), hogy az idegenek s betelepedőknek az országot nyissa meg, azokkal illőleg bánjék, s a mennyiben sok hasznost s becsest hoznak magukkal, az országhoz csatolni el ne múiaszsa⁵). Mely ügyben bizonyosan az is lebegett István előtt, hogy ily módon a kézművesség, ipar és kereskedésnek élesztésére az arra nagyon is szoruló országban, egy igen hathatós

¹) V.o. *Horváth és Szalay* Történeti munkáikat; *Bartal* Commentárjának I. kötete 1-ső részét, s *Erdélyi* idézett cikkét a 328-339. lapokon.

²) *Décret*. II. könyvének 5. fej. az mondatik: *decrevimus regali nostra potentia ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxoris filiis etc.* és II. 35: *concessimus igitur petioni totius senatus ut unusquisque dominetur proprium similitur et donorum regis stb.*

³) *Mailekovics*: Magyarország törvényei stb. nemzetgazdasági tekintetben (Pest. 1865.) 5-6. lapon.

⁴) *Décret*: Lib. I. 6-ik fej.

⁵) Az őskori benépesítés és gyarmatosítást hazánkban illetőleg v. ö. *Keréjártó*; Művelődés története II. köt. 166-170 l.

tényezőit biztosítaná. – Nem kisebb horderővel bírnak a nagy királynak az anyagi érdekek körébe vágó intézkedései közt azok, melyek a személyszabadság, a tizedadó s a szabad foglalkozásmód biztosítására, illetőleg rendezésére czéloznak. Keresztény és vallásos érületének megfelelőleg ugyanis egyik fő célja vala a messzelátó fejedelemnek a *szolgaság enyhítése*, sőt lehetőleg mellőzése. Második decretumának 20-ik fejezetében találhatók e gyönyörű szavak: „quoniam igitur deo dignum est et hominibus optimum, unumquemque in suae industriae libertate vitae cursum ducere, statutum est” stb., ugyanis fényes tanúságot tesznek ez irányban, sőt még azon további nagy elvet is foglalják magukban¹⁾, hogy a bölcs törvényhozó a *szorgalmi* és munkásságot egyedül tápláló *szabadságot* s szabad mozgathatás elvét némileg fölismeré, s annak érvényt törekedett szerezni. Míg másfelől a *szabadköltözés* eszméje is kifejezésre jutott a királyi rendeletekben, mennyiben a betelepült jövevények, pártfogóiknál csak addig köteleztettek maradni, míglén élelmezésükről gondoskodtak, annak megszüntével pedig tőle szabadon távozhattak, és így a kézművesek és iparosok örökös függetlenséggel nem sújtattak²⁾. – A mi *pedig a tizedet illeti*, mely az e korban kizárólag uralkodott natural-gazdasági rendszerrel, s az ezen szükségkép nyugvó közháztartási és adózási formákkal természetes összefüggésben állott, erre *nézve* ismeretes István király azon intézkedése, melynélfogva az általa annyira kegyelt egyházat a *tizedadó* élvezetébe helyezte³⁾; mely határozmányok, kapcsolatban több eyebekkel, arról is tanúskodnak, hogy ekkor az egyház némileg tulajdonszerző társulat jellemét is ölté fel, s hogy a nagy király törvényhozása az egyházjog direkt befolyása alatt állván, bizonyos, még sok más oly elveket is tartalmazott, melyek a középkori vallás s egyház irányainak és szellemének megfeleltek⁴⁾.

¹⁾ Mint *Kossovich* id. ért a 39-ik lapon is helyese« kiemeli,

²⁾ Szem előtt tartván, hogy az ekkori időkben *még* rendes adás-vevés nem létezett, hanem csereváltás, mely tehát a földesúr és kézműves *jobbágya* vagy *cliense* között azon pillanatban, a mint megszűnt, s a védur elieaszolgálatot (élelmet) nem adott; a viszony felbomlását is maga után vonta.

³⁾ *Beeret, II fejt. 52:* »Si cui Deus decern dederit in anno decimam Deo det, et si quis decimam suam abscondit, novem solvat, et si quis decimationem episcopo separatam, furatus fuerit, iudicefcur ut fur«.

⁴⁾ V. ö. erre *nézve Knies: Polit. Oekonomie* (1853) 96. s köv. lapok. *Cibrario: Oecon, Polit, del medio Evo* (1839. 1854.) III-ik szakaszát; *Kautz: Geschichte der Nationalökonomik* ez. munkájának 180-196. lap. fejtegetéseit; azután *Guizot: Histoire generale de la Civilisation en Europe* cz. remek munk. 1-3. fejezetét; *Laurent: Etudes sur l'histoire de l'Humanité* cz. nagy munka

Fényes bizonyosága a nagy honrendező uralkodó *helyes közgazdasági felfogásának*, végre az is, hogy a városok és városi polgárok iránt kiváló figyelemmel viseltetett, azokat kiváltságokkal s önkormányzati joggal ruházta fel, keresetük tekintetében szabad mozoghatást biztosított nekik és adótartozásaikul is mérsékelten állapította meg¹⁾.

Mindezeket együvé foglalva, joggal mondhatni el első nagy királyunkról közgazdasági tekintetben is, mit sok kitűnő író róla politikai s bölcsészi tekintetben megjegyzett., hogy t. i. a nemzetnek nemcsak első királya, *hanem első statustudósa*, első bölcsésze, első törvényhozója²⁾ is volt: s hogy több mint valószínű, a mit érdem-
 öszült nagy publicistánk id. Bartal³⁾ kiemel, hogy alapos szakisme-
 reteit ez irányokban ép úgy merítette István az ókor legnagyobb
 államtudósa, nemzetgazdája és bölcselője „*ristoteles munkáiból*,
 a mint kormányrendszer- és politikai intézményeiben a nyugati világ
 legnagyobb fejedelmét, Nagy Károlyt tekintette példaképül⁴⁾.

3. §.

A közgazdasági eszmekegy nyomai a többi Árpádházi királyok törvényeiben.

Azon harmadfél század folyamában, mely első nagy királyunk halálától egészen az utolsó árpádházi királyunk, 3-dik Endrének elhunytáig terjed, ismét csak *országos törvényeink* s a fejedelmek rendeletei képezik azon forrást melyből az ez időben uralkodott közgazdasági felfogás nemi ismeretét meríthetjük.

IV. köt. Egészen és V-ik köt 228. s köv. 1. és *Cantu Cesar* világkrónikájának (nem. kiad.) VI. kötete 194-211 lapjait.

¹⁾ *Bartal*: Commentar id. h. többször; és *Ludányi*: A magyar alkotmány története v. 1863) 10-11. lap.

²⁾ V. ö. *Erdélyi*: A bölcsészet Magyarországon id. hely 328. 337. *Toldy*: Magy. Nem. Irod. története (F.d. 2) I. 78. I. *Wollaszky*: Consp. Reipubl. literat. 69. I. *Zweilinger*: Specim. Hungariae literatae! 10. I.

³⁾ Commentarie 203-204. *Pauler*: M. Museum 1860. 226. I.

⁴⁾ Sz. István practikus tapintatáról tanúskodik még az, is, hogy (mint Hühlmann: Gesichte d. byzant. Handels p. 79. és *Horváth*: Ipar s keresk. története p. 189. kiemelik) Konstantinápolyban alapított hospitáléjának igen valószínűleg kereskedelmi rendeltetése is vala. Míg másfelől a *vásároknak* az akkori körülmények közt fontosságát is teljesen felismerte, s némelyek szerint bizonyos forgalmi adó életbeléptetésére is első kiindulási alapul vette azokat, a mennyiben az ott eladott árúk után a kereskedők bizonyos vámilletéket tartoztak (királyi rendelet folytán) fizetni. – (Hogy az u. n. Sz. Istváni »Legenda« könyv, mely leginkább jóság lajstromokat is tartalmaz, e tek. is fontos, említeni sem kell.)

Jelesül a *középkor* ezen századaiban a legtöbb országban érvényben volt. elvek s nézetek hazánkban is polgárjogot nyertek. Az anyagi dolgok, és érdekek *vallásias szellemű* felfogása, az árucserre- és forgalomnak policziái beavatkozás alapján célbavett szabályozása, a regalitási intézmény mind szélesb alapon kifejlesztése, a pénz- és eseroközeg gondos állami ellenőrlete, meg egyidejűleg a polgári elemeknek a királyi hatalom részerei lehetőleges *gyámolítása* stb. általános és uralkodó iránylat volt; azonban, magában az elvek és nézetek rendszerében fejlődés nem igen mutatkozott.

Nem részletezés, hanem csak felvilágosító példakép legyenek itt a következők megérintve;

Első Endre alatt találkozunk legegyszerűbben azon később összes hazai közjogunk s közgazdaságunkban fontossá lett elv kifejezésével „hogy az, a kié a föld, az egyszersmind a rajra levő s az azt művelő személynek is birtokosa¹⁾”. – *Első Béla* király a közforgalomban csalások megakadályozása s a szükségesnek fölismeret rendszeresb csereközeg meghonosítása tekintetéből új s több ezüstpénzt veretett s ez által a még mindig túlnyomó natural-csereüzletet pénzközeggeli üzlettel felváltani lehetségese tette, míg másfelől a kereskedések élénkítésére tön több célirányos intézkedést, ez intézkedések által a rendezettebb *gazdasági forgalomnak* nyitott utat. Érdekes intézkedése ugyane királynak azon a középkorias felfogásának valódi classikus példáját képező szabálya, mely szerint az áruk és jószágok értékét, és *árát akarta megállapítani*, azt híven, hogy azt, a mi a dolgok természetes fejlődése és folyamata tiszteletbentartásával érhető el egyedül, – pusztá hatalomszóval s policziális szabványokkal lehet előidézni, *vagy* elhatározni. Még élesebb alakban jut kifejezésre a középkorias közgazdasági nézetmód *Szent László* és *Kálmán* törvényeiben. Amaz ugyanis egyik fő-főfeladatául tekinté a rendes és háborítlanu forgalom biztosítását, s a hihetőleg²⁾ szerfelett elterjedt cealásoknak az adásvevésben megakadályozását, s így rendeletének II-ik könyve 7-ik – és III-ik könyve 11-ik fejezetében az árukötéseknek bírák és vámosok előtti eszközlését parancsolja, lopott jószágoknak árúbabocsátását keményen tiltja, külön vásári bíróságokat állít fel, a csalárd kereskedők és üzerek ellen szigorú felügyeletet rendel stb. Másfelől érdekesek a László király uralkodása alatt hozott törvények annyiban³⁾, hogy ezekben fordulnak összes hazai legisla-

¹⁾ *Endre* Tihanyi adománylevele. V. ö. Kossovich id. értek. 27-28. lap.

²⁾ Perger: Bevezet. a Diplomatikába (1821.) 73. 1.

³⁾ Jelesül II. könyv 15-18. fejezetben.

dönkban *először elő positiv kereskedelmi* (névszerint kiviteli) tilalmak, miután jelesül (tekintettel az országnak ez iránybani szükségére, földmegmunkáltatási, élelmezési és védelmi érdekeire) a lovak és szarvasmarhának az országbeli kiszállítása üzleti czélokra megtiltatott ¹⁾; a határszéleken e végett, s a kereskedők által kieszközözendő át- és menlevelek kiszolgáltatására külön örhatóságok (Comités confiniorum) állittattak fel, s így a *vámrendszer* alapjai is megvetettek ²⁾. – Végre nem érdektelen mozzanat az ez időbeli törvényekben, különösen finánczügyi tekintetben az, hogy a már-már terhessé váló tizedadó mérsékeltotett, az adószedéssel megbízott pristaldusok pedig a beszedésnél oda utasítottak, hogy az adókötelesek önvallomásainak hitelt adhatnak ugyan, s azokat alapúi elfogadhatják, de ha okuk van a vallomás helyességét kétségbe vonni, *eskületélt* követelhetnek³⁾.

Sok tekintetben hasonló felfogásmóddal találkozunk a *Kálmán* király alatt alkotott törvényekben a 11-ik század végén és a 12-iknek elején. Nevezetesebb momentum mindenekelőtt, hogy a tulajdon- és birtokjog s különösen az avvali korlátlan rendelkezhetés, főleg a nem szent Istvántól származó adományokban, némely tekintetben megszorított, míg másfelől hazai *magánjogunk* azon egyik vezérelve, hogy szerzemény felett szabadon rendelkezhetni, e király törvényeiben gyökeredzik ⁴⁾. – A tizedadási köteleességet ismét szélesbre terjesztette Kálmán, a mennyiben az arra jogozottak osztályát nagyobbította s az a tizedlerovásra még a szolgálószálat is kötelezte. – A *kereskedést* illetőleg, a rabszolgák adás-vevése Kálmán által egyenesen megtiltatott⁵⁾, valamint a lovakkali külkereskedés is, a mi arra mutat, hogy ez időben e tárgyra különös nyomaték helyezteték⁶⁾. – Általában véve pedig Kálmán intézményei nem igen látszanak kedvezni a kereskedésnek, s inkább a *földművelő* és *kézműves* gyámolítása volt czélul kitzúve ⁷⁾. Bizonyosága ennek az, hogy a kereskedőknek

¹⁾ Azért mondja »üzleti« czélokra, mert a törvény világosan így hangzik: »nullus mercator equum aut bovem vendere vel emere praesumat, sed equum solum ad expeditionem necessarium aut boves ad arandum aptos si voluerit emat. etc.

²⁾ V. ö. Kossovich id. értek 40-42. lap.

³⁾ »Interroget possessorem, quantum habeat, et si crediderit, verbis illius, accipiat secundum hoc quod dixit, si veró non crediderit, faciat illum jurare.« *Decret* I. 40.

⁴⁾ V. ö. Beer. I. 20. 21.

⁵⁾ V. ö. Deer. I. 77.

⁶⁾ V. ö. Deer. I. 76. s köv.

⁷⁾ V. ö. Deer. I. 83. s köv.

amazokkal szemben adótartozása megkettőztetett; továbbá az, hogy az adásvevés, névszerint pedig az, mely keresztyenek és zsidók közt történt, szigorú hatósági felügyelet s ellenőrség alatt állott; végre, ép olyformán, mint a középkor első századaira nézve *szent Ágoston* „Civitas Dei”-jében olvassuk, szabályként kî voit jelentve az, hogy ünnepnapokon árulni nem szabad, s hogy az, ki e szabály ellen cselekszik, az árnak négyszerében büntetetik ¹⁾. – Nem szabad egyébiránt azt sem elfelejteni, hogy éppen Kálmán király volt, a ki Magyarország szempontjából a minél élénkebb s szélesb alapú *kereskedésnek* rendkívüli jelentőségét teljes mérvben fölismerte, a midőn (mint jeles közjogi írónk Récsy megjegyzi²⁾) „azon nagyszerű eszme megvalósítására, hogy birodalmát *tengeri hatalommá* emelje, s népének a világkereskedéshez utat nyisson, mindent elkövetett, s nagy nehézségekkel megküzdve, végre is hajta egész Dalmatiának meghódítását” stb.

A következő királyoknak törvényeiből körülbelöl egészen az Aranybulla kiadásáig, igen kevés adatot meríthetni, mely az akkor (jelesül a 12-ik században) uralkodott nemzetgazdasági nézetekre következtetést engedne vonni. Egy-két mozzanatot azonban mégis ide jegyezhetünk.

Így jelesül azt, hogy II-dik Geiza és Imre király korában Erdélyben s némely vidékeken hazánkban a szászok vagy *flandriaiak megtelepítettén*, s különmemű kiváltságokkal felruházatván: általok az ipar és kézművességnek hathatós eleme honosított meg, miután ismeretes szorgalmuk s gazdálkodó életmódjuk által körünkben a városok megalapulása és emelkedésére felette jótékonyan befolytak; a bányaművelést sikerrel megindították s egyáltalában a nemzetnek ipartól és üzlettől *idegenkedésével szemközt*, egyik- másik irányban realizitikusb világnézetnek törtek utat honunkban. Ez időtájban emelkedtek nagyobb jelentőségre a *czéhek* s általuk a polgári osztályok, valamint ettől az időtől számítandók azon országos és socialis intézkedések honunkban, melyek királyaink és törvényhozásaink által a *harmadik rend* közjogi és politikai nyomatékának némi megalapítására irányultak. – Harmadik *Bélaról* tudatik, hogy erélyes és organisatórius irányú országglata alatt több rendbeli közgazdasági intézkedések történtek, melyeknek egyebek közt a kincstár jobb

¹⁾ V. ö. *Beer. II* 13. »Si quis die festo vendiderit pretrom acceptum Coadruplo restituat, ipse vero poenitentiae subiaceat stb.

²⁾ V. ö. *Magyarország közjoga* című munkája (1861.) 53. lapját.

karba helyezése is vala eredménye ¹⁾, – Habár másfelől ép e fejedelemlről ismeretes az is, hogy alatta kezdődött honunkban azon később oly igen is károsná vált *finánczműtét*, miszerint a megkopott váltópénzek sokszor beváltatván, nemcsak a verés költségei vonattak le mindig újra meg újra, hanem u. n. *kamaranyereség* is szedetett. Mélyenható rázkódtatáson ment hazánk keresztül II-ik *Endre alatt*, mely rázkódtatás az ország anyagi és financiaiális érdekeire is több oldalúlag kihatott. Nem állhat itt feladásunkban bővebben ecsetelni azon mozgalmakat s azon politikai és pénzügyi zavarokat, melyek az örökké emlékezetes „Aranybulla” kiadására vezettek²⁾, s azért ez utóbbinak csak egy-két közgazdaságilag jelentékenyebb tételére akarunk utalni. Így a *4-ik cikk* rendezi a birtokviszonyokat, felszabadítja a nemesi birtokot az örökösödésre vonatkozó régi megszorításoktól s a végrendelkezési szabadságot biztosítja; a *20-ik cikk* a tizednek természetben való adását hagyja meg, s pénzeni megváltását eltiltja³⁾; a 3-ik és 20-25-ik cikk az adóra, pénz- és regálügyre s a financiaiának országos nemesek általi kezeltetésére Vonatkozó szabályokat állapít; a *20-ik cikkben kimondatik*, hogy fekvő birtok ezentúl az országon kívül lakozóknak ne adományoztassék, s ha történt ilyesmi, a jószágok visszavétessenek vagy visszaállíttassanak; a *16-ik cikkben* tiátatik, a jövőre egész megyéknek magánbirtok gyanánti öröküladása stb. Megannyi határozatok, melyek a mint egyfelől az akkori általános közgazdasági állapotokra világosságot derítnek: úgy másfelől azon zavaros viszonyokat s visszaéléseket is jellemzik, melyek akkor Magyarországon fennállottak. – Nem mellőzhetni ezenkívül hallgatással itt azon különbséget, mely a magyar Aranybulla s a vele egyébként oly sokban hasonló angol „*magna charta*” közgazdasági határozatai közt létezik, a mennyiben amabban a fősúly egyenesen a natural-gazdasági államszerkezetre, a magna chartában pedig már a *polgári osztály ipari* és kereskedési érdekeire van fektetve, s így

¹⁾ V. ö. *Fejér: Codex diplomaticus* II. 217. *Fessler: Geschichte der Ungern* II. p. 212. s köv.

²⁾ V. ö. ennek szövegét latinul és magyarul *Toldy: Sylloge Legum Hungariae* cz. gyűjteményes munkájában (1861) 6-23. lap.

³⁾ Helyesen jegyzi meg e tekintetben *Matlekovics: (id. munkája 11-12 lapj)* »ez nekünk jelenleg talán visszás intézménynek fog tetszeni, de ha meg-gondoljuk, hogy ama korban a pénz igen ritka volt, s a termények bősége a tized adóját természetben úgy is könnyű adózási nemmé alakította: akkor méltányol-hatjuk a rendeletet, s meggyőződhetünk a felől, hogy a nemzetgazdaság elvei abstract értelemben nem mindenütt alkalmazhatók«.

már ez irányban is egyike azon nagy jellemvonásoknak, melyek az angol államélet fejlődését a miénk felett előnyösen kitüntetik, határozott kifejezést lel.

Második Endre lelkes utódja 4-ik Béla uralkodási ideje több tekintetben jelentékeny nyomokat hagyott közgazdasági fejlődésünkben. Névszerint a mennyiben a városok szabadalmait megerősítette, sőt újakkal bővíté¹⁾, a forgalmat s kereskedelmet élénkíté, okszerűbb vámolási szabályokat állapított meg²⁾, az ipart és kézművességet hathatós gyámolításban részesíté stb. – Kún László és 5-ik István országglása alatt az anyagi érdekek előmozdítására kevés történt, ellenben 3-ik Endre, az utolsó Árpádházi király alatt ismét nagyobb figyelemben látszott részesülni a közgazdaság. Idevágó intézkedései közül a polgári (kereskedő és iparos) osztályoknak országgyűlésre való meghívása, s ezáltal az anyagi érdekek képviselétének nagyobb súly kölcsönzése, valamint az is nevezetes mozzanat, hogy a külföldi kereskedőknek szabadabb mozoghatást biztosított, s egyes városok vidékein a hajózás kifejlesztése és élénkítésére is gond fordítottak alatta.

Visszapillantva az egész Árpád királyi házra, azt mondhatni, hogy egyes fejedelmek csakugyan buzgó ügyszeretet és szakértelemmel fordultak az ország gazdasági érdekeinek előmozdításához; törvényeik és intézkedéseik azonban a néperők fejletlen volta, a kormány s közigazgatási rendszer hiányossága, a naturálgazdaság kizáró uralma, a nemesek egyoldalú kiváltságai s a finanziaztartás rendezetlenségénél fogva igen csekély eredményekre vezettek, s Magyarország közgazdasági fejlődésmenete sokkal lassúbbnak mutatkozik, mint az politikai és kulturai állásunk és érdekeinknél fogva kívánatos vala³⁾.

¹⁾ V. ö. *Kossmich*: id. m. 46-47. lapján.

²⁾ V. ö. *Fejér*: *Diplomatics Codexje* IV-ik kötete 2-ik füz. 310-ik lapj.

³⁾ Az e- korszakbeli államháztartásra vonatkozólag legyen megemlítve, hogy a nemzet királyainak udvartartása stb. felől illőleg gondoskodván, nekik többféle jövedelemforrásokat biztosított; mindazáltal egészen úgy, mint egyebütt középkorban, minálunk is igen divatban volt, főleg 3-ik Béla és 2-ik Endre óta, – hogy a fejedelmek a kincstár gazdagítására silány pénzeket hoztak forgalomba, valamint az u. n. »lucrum camerae« adót, mely néha földadóhoz is hasonlított, használták fel bevételeik szaporítására V. ö. *Fessler*: IL 211. s köv. 1. és 758. s köv. 1. *Ladányi*: Magyar Alkotmány története 28-29. 1. és *Csengeri*: Budapesti Szemle XII. köt. 35-41. lap.

4. §.

A közgazdasági elvek és intézmények az Anjouház trónrajutásától a Hunyadiak koráig.

Azon kétszáz évre terjedő időszak, mely Magyarország történetét az Anjouk trónraléptétől egészen a Jagellók kihaltáig, illetőleg a mohácsi gyásznapi magában foglalja, – hazánk mind állami, mind közgazdasági fejlődésében rendkívül fontos, és kiváló horderővel bír. E korszakban emelkedett ugyanis Magyarország két ízben (Nagy Lajos és Mátyás uralkodása idejében) a hatalom, műveltség és jólét legmagasb polczára, – de süllyedt is ugyanannyiszor legnagyobb jelentéktelenségre, névszerint a Luxemburgi Zsigmond és a Jagellók kormánylata alatt. E korszak nevezetes továbbá annyiban, a mennyiben lefolyása alatt Magyarország *közgazdasági fejlődésében* több irányban jelentékeny előmenetelt tett; földmívelése, műipara, kereskedése, pénzügyi háztartása tökélyesbedék, üzleti s gazdálkodási látköre szélesbedett, s az anyagi néprédekekre vonatkozó intézményei és törvény szabályai tekintetében, a világrészünk közép- és nyugati államaiban fennálló közgazdasági szervezethez jobban közeledett. - Fontos és nevezetes időszaka ez történetünknek e mellett azért is, mivel a nemzetgazdasági *érdekek* és ügyeknek az állami és politikai érdekekkel és ügyekkel való szoros s szükségszerű kapcsolata már világosabban és határozottabban kezdett fölismertetni, s hogy ennek következtében uralkodók és nép egyaránt jobban kezdek méltányolni mindazt, a mi az anyagi társadalom-érdekek és a státusháztartás alapjaival és követeléseivel összefügg. – Nem csekély nyomatékú körülmény közgazdasági tekintetben végre az, hogy ezen korszakban foglalhatván először helyet a nagyobb mérvű állami s fejedelmi hatalom, – statusszerkezetünk két időszakban (t. i. Lajos és Mátyás királyok korában), *egységesb s erőteljesb* alkatot nyert, egy újkori álladalom szükségei és föltételeivel (rendezett hadügy és államháztartás, öntudatosb kulturái politika, diplomaticus érintkezés a külfölddel stb.) némileg megismerkedtünk, s hogy ép e haladási mozzanatok befolyása alatt új, az eddigiektől eltérő institutiók szükségessége is jobban méltányoltatni kezdett.

A mi az e korszakban uralkodott nemzetgazdasági *eszméket különösen* illeti), ezek ez időkre nézve is csak az országos törvények

¹⁾ Erdélyi szerint (id. h. 341 lap) Aristoteles tanulmányozása honunkban a 14-ik században honos lévén, igen valószínű ugyan, hogy annak némely oeko-

és fejedelmi rendeletek alapján állapíthatók meg, a miért mi is lényegileg csak ezekre támaszkodhatunk itt következő vázlatos fejtegetéseinkben.

Lássuk először is az *Anjouk uralkodási korát*, mely mint tudjuk a 14-ik század legnagyobb részét tölti be hazai történetünkben¹⁾.

Azon nagy czélnak elérésére, melyet az Anjouk maguknak kitűztek, s mely nem volt csekélyebb, mint az utóbbi évtizedekben igenis megingatott királyi tekintélyt helyreállítani, sőt lehetőleg teljhatalommá fejleszteni, a felbomlott várszerkezet s várkatonai rendszer helyébe egy új s megfelelőbb had-organismust léptetni, Magyarországot a fejlettebb külföld műveltségi vívmányaival közelebbi érintkezésbe hozni, s állami súlyát világrészünk hatalommérlegében növelni: az Anjouk, egyéb társadalmi, politikai és honvédelmi reformjaik mellett, első sorban és kiválókép *a nemzetgazdaság és a statusháztartás* jobb karba helyezését ismerték fel fejedelmi feladatokú²⁾. Ez iránylat, mely hasonló határozott formában az eddigi magyar történetben nem fordult még elő: rövid idő alatt meg is termé gyümölcsseit, a mennyiben a század folyamában nemzeti iparunk, földművelésünk és kereskedelmünk hathatós lendületet vő³⁾, az eddig elhanyagolt vagy nem elég figyelemre méltatott vagyforrások kifejlődtek, *a bányszat*, közlekedési rendszer, hajózat, internacionális forgalom jóval magasab polczra emelkedett; a néhány évtizeddel ezelőtt pedig még felette siralmas állapotban volt *statuskincstár* megtelt, s főleg Lajost, a» igazán nagy királyt, az európai souveränak körében a legfényesb helyek egyikének elfoglalására képesítette. – Föl lehetne-e mindezekkel szemközt tenni, hogy hazánkban e *korban a közigazgatási érdekekén* dolgok elmélkedés tárgyát nem képezték!? – Lássuk ez időkört közelebről

nomiai nézetei is figyelembe vétettek; – de annak, hogy az életre vagy az irodalomra kihatottak volna, semmi positiv nyoma nincs, és így e tekintetben csakugyan literarius kútfőkre nem támaszkodhatunk. (Az »*Ars notarialis formularia*« Adyról is *Fessler* III, k. 1075- említést teszen, itt tekintetbe nem jöhet.)

¹⁾ Egy sok tekintetben remek s közigazgatási szempontból is jól használtörténelmi rajzot bírunk az Anjouk uralkodási idejére nézve *Vass. Józseftől* »Budapesti Szemle XII-ik kötetében 1-65. és 241-802. 1. Míg rendszeres eneti munkáink közül *Fetslernek* III-ik kötete is igen sok beces felvilágosítást nyújt.

²⁾ v. ö. *Horváth Mihály*: Magyarország történelme II-ik kötet 19-176. 1. *Szalay László*: Magyarország története II-ik kötet 126-267. lap.

³⁾ V. » *Budapesti Szemle* XII. köt 11-36. lap.

Először is örömmel constatírozható, hogy az Anjouk által a perosztály, a jobbágyoknak sociális állása, több tekintetben megjavított, mennyiben azok szabad költözködési joga újólág elismertették, az uraknak azok felett már-már elviselhetlenné vált hatalmaskodása korlátoztatott. Másfelől azonban (s e tekintetben meglepőleg minálunk is én úgy mint egyebütt Európában, hol szinte ez időtájban a *fejledező absolutismus az olygarchia* s nemesi kiváltságok korlátozására célzott) ugyanakkor a midőn az alsó osztályok a főbbeknek nyomása alól kiszabadítottak, s a királyi hatalom közvetlenebb befolyása alá kerültek, – a pórosztály annyiban súlyos új tehernek vettek alája, a mennyiben az Anjouk alatt új adóknak (kamaryereségi fizetések alakjában) s a kilenczed-szolgáltatásnak lerovására köteleztettek¹⁾, s így a mit sociális tekintetben *nyert, financiáiban* feláldozni kényszerült. A műipar és kézművesség ellenben kiváló gyámolításban részesült az Anjouk intézkedéseiben. Mint valódi újkori mellemben eljáró monarchák mindenkép emelni és erősíteni törekedtek ugyanit mind Robert Károly, mind Nagy Lajos a *városokat* és az ezekben lakozó polgár-osztályt²⁾; minek folytán városainknak az olasz és német városi municipiumokhoz hasonló fejlődési menetük meg is indult, a *czéhrendszer* (főleg Lajosnak 1376-ki szabályzata folytán) okszerűbb alakba öntett³⁾, s legalább egyes irányokban jótékonyan is hatott a polgári élet és közszellem kifejlődésére. Figyelemre érdemes itt az Anjouk közgazdasági politikájára nézve, hogy ép oly formán, mint a legtöbb középkori, uralkodók, az ipart és kézműveket *mindenbeavatkozó szabályzatokkal* igazgatni és intézgetni törekedtek, az Anjou-királyok is a legkülönfélébb rendszabályokat bocsáták ki hazánkban, melyekkel az iparosok és mesteremberek üzleti eljárását meghatározni 0 bizonyos formaságok közé szorítani megkísértették⁴⁾.

¹⁾ V. ó *Décret*, Carol 1342. Ludovici I. *Décret*, art. VI, *Szalay*: M. T. 11.175. *Bartal*: Commentatorium etc. III. köt. 80-81. I. *Vass* id. h. 12-18 1. Mely intézkedések egyrészt a királyi kincstár megtöltése, másrészt a banderialis hadszervezet teljes életbeléptetése tekintetéből történtek

²⁾ V. ö. Fejér: *Codex Diplom.* VIII, és IX-ik kötétét több helyütt. *Fessler*: III. kött. 6541. *Bartal*: id. munk. III. köt. 88. s köv. 1. *Akad. pályam.* id. köt 219. lap.

³⁾ Az erre vonatkozó munkálatok fennvannak: *Verfassungszustand* der sächsischen Nation in Siebenbürgen 42- 109. I. Ungarischem Magazin II. 280. s köv. lap. *Fessler*:- Geschichte des Ungarn III-ik köt. 1051 s köv és IV-ik köt. 1247. s köv. lap.

⁴⁾ Még magában az újabbkorban is találunk ilyféle közgazdaság-politikai elvekre, főleg a *merkantilistikai tanoknak* hódoló Francziáovszágban; névszerint

Gond fordítottatott továbbá a *kereskedésnek* előmozdítására. így számos város különmemű szabadalmakkal ruháztatott fel, hogy forgalma gyorsabban és teljesebben felvirágozhassék. Robert Károly 1323-ban Pozsonynak, Lajos 1348-ban Sopronnak, 1367-ben Budának, azután Kassának stb. engedményezett mindenféle kiváltságokat¹⁾; míg másfelől a külkereskedési érdekek biztosítására is történtek lépések p. o. külnemetekkel forgalmi *reciprocitást megállapító* szerződések kötése, szabadságlevelek, vámmentességi okmányok stb. kiállítása. - Reformnak vettettek szintén ez időben alá a fennálló *vámszabályzatok*, a mennyiben a szabadabb közlekedés elve emeltetek érvényre²⁾; így az 1351-ki országgyűlésen minden vám megszünttetett, kivéven a híd-, rév- és városkapui vámadókat³⁾. - Mint nevezetesb momentuma az ez időbeli közgazdasági eszmekörnek, kiemelendő az, hogy az Anjouk uralkodása alatt találkozunk először a később honunkban is oly gyakran hangsúlyozott *populationisztikai* elvvel, hogy t. i. a népesség szaporítása és számerejének növekvése felette kívánatos, égy jelesül ott, hol a városok emelésének és felvirágoztatásának föltételei- és szükségességéről van szó, többször fordul elő e kifejezés: „*propter ampliacionem civitatis et augmentationem populi*”*), világos bizonyosságául annak, hogy a magyar fejedelmek s törvényhozók igenis jól felismerték hazánk ez iránybani gyöngégjét, s belátták, hogy kiválólag á városok, mint az ipari s üzleti élet centrumai hivatvák leginkább ez elv gyors s biztos megvalósítására. - Az e korbéli közgazdasági felfogásnak jellemzésére szolgálhat továbbá a *jószágok elzálogolása és a pénzforgalom* s kölcsönök tekintetében követett következő elvek: készpénzbeni kölcsönök fejében a jószág vagy telek gyakran egészen elzálogosított. A kiváltás elmulasztásakor, a kitűzött idő lefolyása után, az adósság kétszer akkorára emelkedett, vagy pedig a jószág maga, a kölcsönsommáért, minden bírósági közbejövetel nélkül, egyenesen a hitelezőre szállott át. *Kamatokról*

a nagy Colbert minisztersége korában és kezdeményezése folytán. V. ö. erre nézve *Banké: Französische Geschichte* III. és IV. köt. *Fesslernek* III. köt. 1052, 1. és általában ez egész iránylatra nézve *Kautzknak: Geschichte der Nationalökonomie und ihrer Literatur* cziraiú német munkájának 248. s köv. lapjait.

¹⁾ Buda *árúmegállítási joga* jelesül 1367-ből vald. Kassa kereskedelmi fők helylyé (emporiummá) emeltetni szándékoltatott. V. ö. *Vass: Budapesti Szemle* XII. köt 30-81. lapokon.

²⁾ V. ö. *Fessler: Gesch.* III. 1047. s köv. lapokon.

³⁾ Décret: I. Ludov.

⁴⁾ Akad. tört. pályamunkák II. köt. 258. és 110 lap.

vagy a termés bizonyos részének átengedéséről ez időből fennmaradt szerződéses és záloglevelekben szó nincsen ¹⁾. – Valódi súlypontja az Anjouk közgazdasági eszmerendszerének és praktikus reformjainak azonban a tág értelemben vett *státusháztartás* (adók, kincstár, bányászat, pénzrendszer stb.) gyökeres átalakításában keresendő. Sőt nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy e tekintetben Magyarország egyike volt a *legelső államoknak, mely* következetesen megállapított s benső összefüggésben sarkalló valódi pénzügyi szervezetnek birtokában létezett ez időszakban. Először is kétségtelen, hogy a bányászat, mely a középkorban elsőrendű közjöveldmi forrást képezett, az Anjouk allai egészen új fejlődésnek vittek *elője*, a *sár égale* új alapon szervezetett, az arany- s ezüsbányanyitás s hasznosítás elvei, valamint a koronának e tekintetbeni jogai, és a neki fizetendő díjak megálapítottak, az ország *kamarai kerületekre* (camerao comitatus) osztott fel ²⁾, s ezek mindegyike *egy* külön kamaragróf vezetése alá helyeztetett³⁾. – A bányászattal kapcsolatban szervezetek új s okszerűbb alapon a *pénzrendszer* az 1323-ki temesvári s az 1338-ki, de főleg 1342-ki évben életbeléptetett rendelmények szerint. A hongyülés többszörös panaszai folytán a forgásban* levő rősz pénz nemek miatt ugyanis Károly és később Lajos értékesb cserekőzeget adtak forgalomba, a pénzverést s pénzkezelést külön rendeletek által szabályozták, a rosz nagy hamis pénz nemeket külön felállított váltóhivataloknál beszedték stb.; s ez által azt érték el, hogy pénzműveleik a nemzeti ipar, kereskedés és forgalom kifejlésére a legjobb befolyásuakká váltak⁴⁾. – Nem kisebb mérvben gondoskodott Károly és utóda a *közkinctár rendes forrásai szaporításáról*, jelesül a regálék szélesb alapon szervezése, a Lucrum Cameraenek valódi, rendes közadóvá tétele⁵⁾, vámok, harminczadók helyesb értékesítése, jogtalanul elfoglalt államjóságoknak visszafoglalása, üresedésben levő egyház-

¹⁾ V. ö. *Fessler* Geschichte III. köt. 1040-1047. és *Anonymus*: Ars notarialis formularia p. 69-74.

²⁾ V. ö. *Károlynak* 1312-ki *N. Lajosnak* 1351. 4 s köv. 18. tcikkét, s általában *Fessler*: Geschichte III. köt. 655-675. s köv. 1. *Vass*: id. ért. Budapesti Szemle XII. köt. 37-40. lapot.

³⁾ A magyar primásnak, mint supremus pisetariusnak állásáról és jöveldmeiről 1. *Károly* Decret. 1342-diki §. 89, *Bécsy*: Magyarország közjoga 289. 263. 8 köv. lap.

⁴⁾ *Fessler* (III. k. 659.1.) szerint Robert Károly volt az első magyar király, ki a *pénzláhoi* általános és állandó törvényben állapította meg.

⁵⁾ Mint *Deák Ferencz is* állítja, 1. Adalékjának 128-131. 1. a Budapesti Szemle Új foly I. k.

méltósági helyek jövedelmeinek begyűjtése stb., kiválókép pedig *rendes adóknak* (kapuadó, azaz közvetlen adó stb.) meghonosítása által ¹⁾. – S mégis, hitelt érdemlő történetírók egyhangú tanúsága szerint, Magyarország lakói ²⁾ e század folyamában az anyagi jólét minden áldásainak örvendettek; vagyonosság, anyagi elégedtség a nép minden rétegeiben honos volt, s arra is bírt a nemzet áldozni, hogy királya valóban fényes nagyhatalmi szerepet vihetett, a mi, mint tudni való, nagy anyagi *áldozatok és erőfeszítés* nélkül soha sem érhető el³⁾.

Lehetne e helyütt még az Anjouk egy másrendű s közgazdasági tekintetben szinte fontos intézmény köréről szólni, t. i. a *hűbériségi elveknek* uralkodásuk alatti beszövödéséről állami és társadalmi szerkezetünkbe. – Minthogy azonban e tárgy feladatunkkal szorosb összefüggésben mégis nincsen, egyszerű megemlítésével beérvén, tüzetes elemzésébe nem bocsátkozunk, hanem szemlénket tovább folytatva, a Luxemburg, Hunyadi és Jagelló házakból származott királyok közgazdaságilag nevezeteseb intézkedéseire és törvényeire térünk át.

Az Anjouk országglási időszakát felváltott azon öt évtized, mely a Luxemburgi *Zsigmond uralkodását* képezi, politikai tekintetben nem volt ugyan üdvösnek nevezhető; – ami azonban a nemzetgazdasági szempontot illeti, erre nézve egyikét felette nagy fontosságú mozzanatot mutat fel, mely a mi figyelmünket is leköti, mennyiben az akkor divott közgazdasági nézetek és elvek legalább némi következtetést vonni enged. Ez jelesül Zsigmond királynak⁴⁾ *1405-ki II-dik végzése*⁵⁾, mely a városi s polgárosztályt is magába föl-vett országos rendek közreműködésével alkottatván, egész sorozatát foglalja magában a határozatoknak, melyek nemzetgazdasági tekin-

¹⁾ Érdekes mozzanat itt az, hogy az adót üzetni vonakodók elien ép oly formán mint napjainkban executionalis eljárás is vétetett alkalmazásba T, ö *Oaengery*. Budapesti Szemle Xil p. ö,

²⁾ V. o Foss *értekezései* id. h. 52-56. I. és *Schömimer*: Notitia rei nam. Hung, p. 220-213.

³⁾ Egvik fénypontja Nagy Lajos uralkodásának az is, hogy mint *Feseler* (III. k. 675.) mondja: »er hatte in seiner Staatswirthchaft die strengste Spar-samkeit mit königlicher Freigebigkeit zu einigen, verstanden«.

⁴⁾ Ki egyébként szerfelett rosz gazda volt, mint *Fesslerből* (Gesch. IV. k. 947-950. 1.) tudjuk.

⁵⁾ V. ö. *Kossovich* id. pályamunkája 60-64. I. akad. pályám. II. 278-281, *Kossovich*: Suppl. ad vest. Comitioram Tom. I. p. 401, s köv. s maga a *Corpus JurisI*. Tom pi 171. s köv., azután *Matlekovich*: id. m. 26-27. I

tétben jelentőséggel bírnak; főleg a mi a kereskedést, a forgalmat, pénzt, adókat és vámokat illeti. így jelesül a 2-ik, a 11-ik és a 16-ik cikk az érintett decretumban a *belső kereskedés* minden módni előmozdítására valamint a külföldi üzereknek az országtól távortartására czéloz; – a 17-ik cikk az ország határain ki- vagy bevitt árúkért fizetendő harminczadi illetekeket határozza meg (qua partem tricesimam) és pedig mint előkelőleg közjóvedelmi forrást¹⁾; – a 15-ik és 21-ik cikkben találkozunk és pedig először hazai törvényhozásunkban *merkantilisztikus elvekkel*, a mennyiben magánosoknak a nemes-ércz-kivitel (elkobzás fenytésével) megtiltatik; – a 18-ik és 19-ik cikkben a vertpénznek körülmétélese stb. tiltatik, másfelől pedig a kelendő pénznek elfogadása parancsoltatik (kényszerfolyam érczpénz tekintetében). A királyi kincstár jóvedelmeinek²⁾ szaporítása érdekében a 20-ik cikk a belföldi sófogyasztásnak szaporításául a külföldi sónak behozatalát egyenesen tiltja; a 10-ik pedig a honpolgárokat különbeég nélkül a kir. gyűjtelmek (collecták) fizetésére készleti, míg egyéb cikkekben a czélszerűbb törvénykezés fontossága, a városi lakosok bánthatlansága, a *mértékek egyenlősége?*) stb. jut kifejezésre. – Végre ebben az időben jöttek alkalmazásba a harminczadhiataloknak kezelési eljárásában a vizsgálatok, bélyegek s szigorúbb ellenőrzet, – természetesen mind a végből, hogy a köz-kincstár érdeke jobban biztosíttassák, s a bevételi források bőségebbekké váljanak⁴⁾.

Zsigmond *vejének*, *Albertnek* egyetlen végzeménye közgazdasági tekintetben annyiban bír érdekel, hogy (a 9-ik cikk) az idegen kereskedőket szinte megszorítani törekszik; jó értékű pénznek veretése elrendeltetvén, annak becse megállapíttatik (10-ik ez.); a külföldi sónak s pénznek az országba való behozatala tiltatik (11. ez.)⁵⁾; főleg pedig, hogy a koronajóságoknak elidegenítése vagy elzálogosítása semmi szín alatt meg nem engedhetőnek nyilváníttatik (16. tez.

¹⁾ V. ö. Récsy: Magyar közjog 255. 1.

²⁾ Melyek tekintetében kivált a szab. kir. városok, mint a korona tulajdona, s a fejedelmi hatalom s ipar e korbéli gyű- és támpontjai, bírtak nagy jelentőséggel ez időszak alatt. V. ö. Fessler: Gesch. der Ungern IV-ik köt. 910. és 986-992. lap.

³⁾ V. ö. Kossovich id. ért. pag. 66.

⁴⁾ Kamatszabályzatról izraeliták és keresztények közt Zsigmond alatt. V. ö. Schwartner: Statistik I. 148,

⁵⁾ V. ö. még Fessler: *Gesicht*. IV. köt. 932. s köv. lap.

1439) ¹⁾. Az 1445-ki országgyűlés végzései közt több rendbeli intézkedésekkel találkozunk, melyek a vám és a harminczadi díjak mérséklésére, sőt számos vám- és harminczadszedő állomások megszüntetésére, valamint a kereskedés és forgalom élénkítése tekintetéből, az *idegen országbeli kereskedők* szabad mozoghatásának, akadálytalan járása-kelésének biztosítására czéloznak²⁾, s arról tanúskodnak, hogy ők e korban a forgalom és üzlet széles és szabadabb alapokra állítását, s a külfölddeli sűrűbb érintkezés könnyítését is egész fontossága szerint kezdek felfogni. – Ugyanez irányban igyekezett hatni a Hunyadi János kormányzósága alatti 1447-ki országgyűlés 37, 38, 39, 53 és 54-ik czikkelye, hozzáértvén azt is, hogy mint sok egyéb államban e korban, minálunk is szüksége mutatkozott a hamis pénzek keringése- s rossz, idegen pénzek bejövele megakadályozásának³⁾.

5. §.

A Hunyadiak kora, – és a nemzeti hanyatlás ideje egészen a mohácsi vésznapokig.

A 15-ik század második felében hazánk politikai épügy mint közgazdasági és műveltségi viszonyaiban nagy fordulat állt be. Ertjük azon nagy fontosságú eseményt, hogy Hunyadi János nagy fiának Corvin Mátyásnak királyivá választatása által a nemzet majdnem 80 évnyi hanyattatás után ismét egy oly fejedelemnek örvendhetett⁴⁾ ki páratlan lángesze, hasonlíthatlan uralkodói talentomai, és minden nagyért és nemesért lelkesülése által a magyarság állami, anyagi és kulturai életének egy egészen új szakát alapította meg, s ki országlói gondjainak körébe a nemzetgazdasági érdekeket is fölhevén, hazai iparunk, kereskedésünk és gazdaságunkat is az eddiginél magasb fokra emelte! – Nem bocsátkozhatunk részletekbe, s csak pár vonással akarjuk jellemzeni közgazdasági szempontból ez időszakot, mely-

¹⁾ Említést érdemel itt az 1444-ki országgyűlés abbéli nagy fontosságú finansz-határozata, hogy a királyi és az országos jövedelmek egymástól elkülönítendők. V. ö. *Ladányi*: M. O. Alkom. 62.1.

²⁾ Jelesül a 17. és 18-ik czikkely. L. még *Kovachich*: Supplem. ad vestigia Gomitiquum II. 33. lap.

³⁾ *Kovachich*: Suppl. ad vest. Comitiorum II. k. 53-54. és 82-83. 1. és általában e közgazdasági állapotokra nézve Nagy Lajos halálától Hunyadi Mátyás trónrajutásáig *Fessler*: Gesch. IV. k. 1235-1256. lapokon.

⁴⁾ V. ö. ez egész időszakra nézve *Fessler*, *Horváth Mihály* és *Szalay* törheti kézikönyveik, s *Kossovich* id. értekezésén kívül főleg *Teleki gróf* classikus munkáját: »A Hunyadiak kora Magyarországon«.

nek oly sok hasonlatossága van a Nagy Lajosí korról, jóban egyaránt mint roszban, nagy nemesben, épúgy mint – fájdalom! Abban is, hogy a nagy uralkodó elhunytával a gyöngö Jagellókkal ép oly szomorú hanyatlás állott be, mint az Anjouk kihaltával, a Luxemburgok trónrajutásával.

Mátyás közgazdasági politikájának vezérelveit fölismerni nem nehéz, ha az általa tett intézkedéseket, meg az alatta tartott hongyü-léseken alkotott törvényeket figyelemmel vizsgáljuk át. Először ugyanis oda célzott a meszszelátó fejedelem: az iparos és városi elemek eddig élvezett szabadalmait s kiváltságait érintetlenül hagyni, sőt a mennyire az a korában uralkodó magyar nemesi osztályi élénk közvéleménnyel megegyeztethető volt, szilárdítani is; egyebek közt azon okból is, mivel ez elemekre neki, mint igazi modern (anti-aristarchiai és inkább absolutistikus irányú) monarchának, szüksége vala. – Másodszor, mint harcziás szellemű, s országát mind műveltségi erő-súly, mind fegyveres, erőhatalom tekintetében is magas befolyási pomezra emelni kívánó uralkodó, Mátyás arra is törekedett, hogy a státusháztartást solid alapokra állítsa, s kellő nagyságú s biztosan hololyó jövedelmi, adó stb. forrásokkal lássa el¹⁾. – Végre jól belát-ván éles szemével a rendszerezett államigazgatásnak és jó törvényke-zésnekfontosságát közgazdasági tekintetben is, Mátyás odairányozá figyelmét, hogy e két tekintetben is kora szükségeinek megfeleljen, s Magyarországnak az előtte közvetlenül lefolyt 70-80 év alatt tapasztalt hanyatlását minden erővel feltartóztassa.

E célloknak megfelelőleg intézkedett Mátyás részint fejedelmi rendeletekkel, részint az országgyűlések közreműködésével. Egyfelől ugyanis számos, részint Erdélyi, részint Magyarországi városnak

¹⁾ Fényes tanúbizonyosága rejlik Mátyás messzelátósága és genialitásának azon ismeretes nyilatkozatában, melylyel számos közgazdasági, bányaművelési stb. szabadalomleveleit megkezdte, jelesül mondván: ex debito nostri regii regiminis officio tenemur ad ea nostrae mentis aciem dirigore, unde et quibus Regno et Regnicolis nostris comraoda et utilitates provenire conserverunt, ut udem ex inde locupletati, fortuna et divitus possint abundare, – mihez Fessler a követ-kező megjegyzést csatolja: »Der König,hielt és für Pflicht freie Benutzung aller Quellen zu gestatten, woraus Wohlhabenheit, Reichthum dem Reiche und den Reichsrassen fliessen konnte«. (Gesch. der Ungern V-ik k. 640-641. lap). – Valóban joggal mondhatjuk, hogy ezek folytán Hunyadi Mátyás nem csak hazánknek első s legnagyobb nemzetgazdája a Széchenyi-kor előtti időkben, hanem annyiban is a legnagyobb renaissance-kori (európai) monarcha, a meny-nyiben az utóbbiak közt egy sem volt, a ki a nemzetgazdasági érdekek és feladások oly magas álláspontú felfogásából indult volna ki! –

kiváló szabadalomleveleket adott ¹⁾. – A *kereskedésre vonatkozó* törvények közt nevezetesebb az 1469-ki 9, 15 és 22-ki, melyekben a külföldi só behozatala (úgy mint már Zsigmond alatt is) tiltatik, új s tökélyesb pénzek veretése megállapíttatik, a vámszedés szabályoztatik stb.; míg az 1483-ki 29-ik cikkben a kalmárok s kereskedők vexatíója s letartóztatása újólag kárhoztatik, és azon elv mondatik ki, hogy csak a kétségtelen (szembevaló) *adósokat lehessen személyes* letartóztatás által adósságaik lerovására kényszeríteni. Mire nézve Kossovichunk azt jegyzi meg, hogy miután a törvény egyúttal a hitelezőt oda utasította, hogy nemfizetés esetében az adós megyei hatóságához folyamodjék, mely aztán a fizetni vonakodót elégtételre szorítja ée törvény elé állítja: ez intézményt valódi bíróságnak, illetőleg váltó vagy *kereskedési törvényszék* kezdeményének nevezhetni, s hogy a törvény maga mindenestre Mátyás nagykorát jelző, a XV-ik századbeli törvényhozók bölcsességének egyik fényes példája²⁾. – Találkozunk e mellett Mátyás király végzeményeiben egy más nagy horderejű elvvel, melynek napjainkban is meg vagyon jelentékenysége. Értjük az 1486-ki 32. cikk azon rendeletét, mely hűtlenség bélyege alatt tiltja, hogy velenczieknek és lengyeleknek jószágok el ne adassanak; míg a 35-ik cikkben *a vámoknak oly* végbőlí átvizsgálása intéztetik el, hogy a vámdíj országosait és szabályosabban állapíttatassék meg, a törvénnyel ellenkezőleg cselekvők pedig súlyos felelővonalással fen y égettetnek³⁾

Pénzügyi és adórendszerét Mátyásnak illetőleg, fontos volt mindenekelőtt »az 1467-ki országgyűlés, a menyinyben az eddigi finantz-szervezetben lényeges változtatásokat tett⁴⁾. Így névszerint, jó karba akarván helyezni a kincstárt, minthogy az eddig divatozott kamara-nyereségi adót sem elégségesnek, sem állandónak, sem igaz-

¹⁾ Így például Erdélyben Kolosvárnak 1158-ban, Szebennek és Beszterczének 1464-ikben, azután Posonynak, Budának, Pestnek, Debreczennek, Dézsnak, Visegrádnak stb. V. ö. egyebek közt. *Kovachich*: *Formulae Solennes* pag. 418. és 448.

²⁾ V. ö. *Értekezését* pag. 72.

³⁾ V. ö, még *Ladányi*: *Alkotm.* p. 75. – Mátyásról mondatik, hogy már gondolkodott a Dunának aTiszavali egybekapcsolásáról

⁴⁾ Felette érdekes mozzanat az e korbéli nemzetgazdasági nézeteket illetőleg azon sajátserű ár- és értékbecslési mérv, mely ez időben alkalmaztatott, s azon elvre volt alapítva, hogy valamely ingó s ingatlan jószág aestimatio communisje alapján annak mindenkori értékére (aestimatio perennialis) és innen azután valódi árára és értékére lehet következtetést vonni. V. ö. *Fessler*: *Gesch.*

ságosnak nem lehet tartani, helyette *állandó fiskusi, vagy* kincstári adót léptete életbe, oly formán, hogy minden kapu 20 dénár fizetésére köteleztetett, s mentesség csak az igazi nemesnek s a papok személyeinek adatott. Másfelől lényeges újítás történt a harminczadi vámdíjak tekintetében is, mennyiben ezek egyenesen koronta-vámmá alakították át, melyet szinte mindenkinek kelle fizetni a papok és nemeseken kívül; mely adórendszeri reform annyiban volt igen nagy horderejű, mennyiben az adómentességnek eddig örvendett polgári s városi szabadalmas osztályok is mind alája vettek az új adóknak, és így a teherviselésbeni *egyenlőségi elvnek* legalább ezen irányban érvény szereztetett. – De még ennél is mélyebben ható s gyökeresb pénzügyi újítás rejlett abban, hogy a háborúival s fényes udvartartásával roppant költségekbe keveredett fejedelem, a rendes adókon kívül rendkívülieket, vagyis az u. n. *subsidiумokat* is kénytelen volt igénybe venni, melyek főleg a nemesség vállaira nehezdedek, s nem egy alkalommal voltak az országgyűlés részérőlí zúgolódás és ellenkezésnek okai. – Ezen, s több hasonló intézkedések¹⁾ utóvégre csakugyan nehéz próbára is tették az országgyűlés türelmét, s több *kifakadást idéztek elő*. Így történt 1490-ben, hogy a honatyák egyenesen azon roppant horderejű határozatot hozták, hogy a király pénz dolgában semmitsem változtathasson a főurak tudta és beleegyezése nélkül²⁾. – Említést érdemel Mátyás közzgazdasági intézkedései tekintetében az is, hogy a *jobbágyoknak jobb* karba, emberiebb socialis állapotba való helyezéséről gondoskodott, szabad költözködésüket csak bizonyos szakaikban az évnék, s ekkor is csak az adófizetési tekintetéből szorította meg, a jobbágyok felett erőszakoskodó, önkényeskedő urakat korlátozta³⁾; – szóval annyit tön ez osztály érdekében is, hogy érdemessé tette magát annak osztatlan szeretete, sőt mondhatni bálványozására, melynek egyik szóló bizonyosságát azon ép oly

¹⁾ így például tudjuk, hogy Mátyás, főleg uralkodása utósó éveiben többször követelt még kerületi és megyei gyűléseken is adót. V. ö. *Bartol: Commentariorum etc.* III. k. 219. s köv. 1.; valamint ismeretes az is, hogy az absolutisztikus hajlamokkal bíró fejedelem az adófejében neki megszavazott összegeket nem ritkán egészen más célokra fordítá, mint a melyekre neki megajánlva voltak.

²⁾ V. ö. *Ladányi: Magyar alkotmány története* pag. 79-80.

³⁾ V. ö. 1458: 15. és 1471: 16. és *Matlekovics* id. műnk. 13-14. (Mátyás szabadelvűségéről tanúskodik *Fessler* s mások által (1. *Fessler* V-ik köt. pag. 640-641.) főlemlített azon mondata, hogy a »pór« is hasonjogú ember, mint a főurak, s hogy véres verejétkkel állítja elő azt, mit a »nagyok« renyhességben elpazarolnak.

szép, mint mély értelmű közmondásban látjuk, melylyel halála után a nép által gyászoltatott.

A három, negyedfél évtized, mely Hunyadi Mátyás halálától a mohácsi vésznapokig folyt le, mindenben *élő ellenképét* mutatja annak, a mi az előtte való három, negyedfél évtizednek fényét, dicsőségét képezte. – A királyi tekintély csökkenésével, a törvények iránti tisztelet meggyengülésével, a társadalmi s erkölcsi kötelekek mindinkább megglazulásával, s a közigazgatási, igazságszolgáltatási és hadügyi szerkezet felbomlásával ugyanis karöltve, s annak egyfelől természetes oka, másfelől következményekép: a nemzeti gazdaság és az *országos pénzügyi rendszer* is mind siralmasb karba jutott, – úgy hogy valóban nem túlozunk, ha ez időszakot a politikai és erkölcsi súlyodés korának címezzük, s a Jagelló dynastiának hazánkoni uralkodása szakát összes hazai történetünk legsötétebb részei egyikének mondjuk.

Hogy ily korszakban a közzgazdasági téren is az *állam nnyagi érdekeinek* biztosítása körüli intézkedésekben különös emelkedettséget, önállóbb felfogást, vagy alkotó tapintatot keresni nem lehet, említeni sem kell. – Ily idők erre nem képesek, tehetetlenek, s minden, a mit tenni tudnak, legfeljebb arra czéloz, a már-már torkig érő áradat pillanatnyi feltartóztatására *mentő-intézkedéseket* tenni, a gyógyíthatlan baj enyhítésére orvosszerekért rimánkodni, s intézkedni, hogy a katasztrópha egyébként elkerülhetlen beállása minél tovább odáztathassék¹⁾.

A Jagellók országglási időszakában a gyámoltalan király tehetlensége, a főurak féktelenkedései, a néposztályok közt dúló legelkeseredtebb belső harcz, a mindent megmételvező önzés és kislelkűség, s az igazi honszeretet és közérzület meglankadása, együttesen és mintegy versengve működtek a szegény haza bukásának előkészítésében, a miért, daczára annak, hogy egyes czél és korszerű intézkedések is történtek, hogy némely valóban *jelentékeny közzgazdasági igazság* először ismertetek fel s jutott kifejezésre; hogy az iparos e's kereskedői körökben, egyik-másik irányban buzgalom s törekvés nem hiányzott: még az is balul ütött ki és viasz hatásúnak bizonyult; a nő egyébként szabályszerű körülményekben egy ország anyagi vagy politikai jóllétét előmozdítani, fokozni képes²⁾. – Mindez főleg a Jagellókor utolsó tizedére vonatkozván, mely az állami rend és

¹⁾ V. ö. Horváth és Szalay munkáikat.

²⁾ V. ö. *Fessler: Gesch. der Ungern* VI. köt. 87-260. l.

társadalmi szerkezet bomladozásának valódi classikus *időpéldányát* képezi.

Lássuk az e korbéli fontosabb intézkedéseket.

Kiváló gondoskodás tárgyát képezé a kereskedés, s főleg a külföldre irányuló forgalom. E tekintetben jelesül magára vonja figyelmünket azon több rendbeli országosan alkotott törvény, mely (mint p. o. az 1495-ki 27-ik, az 1492-ki 32-ik, az H98-ki 31-32-ik, az 1500-ki 25-ik, az 1504-ki 28-ik, az 1507-ki 10-ik, az 1518-ki (bácsi) 13-ik, az 1523-ki 34-ik) a kor uralkodó *merkantilisztikus* és *prohibitionisztikus* irányzataival megegyezőleg a nemes érczeknek kivételét, valamint állatoknak (lovaknak, szarvasmarháknak stb.)¹⁾ külföldre szállítását egyenesen megtiltja²⁾; ellenben a mi a belhoni kereskedést illeti, ez szabadabb mozgásnak örvendett. – Nagy ellenszenv mutatkozik továbbá a törvényekben a *külföldi* üzerek és kereskedők ellen, a mennyiben bejövetelek minden módon gátoltatott, a velők való árúcsere csak bizonyos helyekre, sőt az országhatárookra szorítottatott, s nem ismerve a nemzetgazdasági dolgok természetét, oda is célzott törvényhozásunk, hogy a kivitt termékekért vett vámdíjat ne a belöldiek, hanem az idegenek viseljék. – Ugyanezen irányban állapítottak meg e korban a vámok és *harminczadók*, melyek a fentidézett országgyűlési czikkelyek alapján helyesb s megfelelőbb szervezetet nyertek, a mennyiben névszerint a harminczadók valódi országos határvámokká változtattak, a belforgalmat lankasztó vámok pedig eltöröltettek, s egyáltalában sok vámbeli faggatás megszünttetett³⁾. Egy nagy fontosságú, s a kor világosb közzgazdasági felfogásáról tanúskodó elvet tartalmaz az 1504-ki 17. tcz., melyben a mértékek *egyenlőségéről* s arról van szó, hogy a *jóságok ára* az eladandó és veendő tárgyak sokasága vagy ritkasága (tehát a kereslet s kínálat közti viszony) által határozatatik el. – Ezeken kivûl a személyes szabadság biztosítására is történtek intézkedések, jelesen az 1492-diki országgyűlésen, hol az önkényes befogatások ellen (89-90tczikkben) határozatok hozattak, a mi által a főurak ez irányban nagyon is elharapódzott erőszakoskodásai ellenében a jobbágyi s a polgári osztá-

¹⁾ Számtalanszor fordul *itt elő*: »auram et argentuai s regno non educatur«, »Avrum et argentum exportare nemo audeat« stb.

²⁾ Á forgalmi bilanxnak hazánk javára fordítását még több e korbéli törvény veszi célba. V. ö *Kossovich* id. helyen 31-32. és 73-79. lapokon

³⁾ V. ö. főleg *1498-i* 29. és 84. tczikkeket; azután *Kossovich* id. értek. 74-76. I. *Kovachich* Supl. II. 452-554, végre az 1492-ki 87-88, az 1498-ki 74. és az 1500-ki 40-42. tczikkeket.

lyok némileg megoltalmaztattak; valamint méltánylatot érdemel az is, hogy az 1498-ki hongyülés 40-ik cikkében a városok és városbeliek, a többi rendek módjára szabadságaikban és jogaikban sértetlenül fönntartatni rendeltettek¹⁾.

Egy további figyelemre méltó intézkedési kör vonatkozik ez időszakban a *bányászatra*, s az ezzel szorosban kapcsolatban levő pénzverési és pénzforgalmi ügyre. így névszerint az 1492-ki 30-ik tczikk. már a Mátyás korában is (az 1464: 9. ez és 1486: 49. cikkben) szabatosabban körülírt sóregalitási elvet formulázza; míg másfelől az 1519-ki végzemények 5-10-ik tczikkeiben, s az! 523-ki budai gyűlésen a bányauügy s banyatisztviselők állása gondosan meghatározatatik, s különösen a nemesércznek kivitele újólág tüzetesen megtiltatván, a királyi tanácsnak meghagyatik, hogy dolgozzon ki a *tárnok számára* egy rendszeresb utasítást, melynek alapján a hanyatló bányaművelést előbbi virágzó helyzetébe visszaállítani lehetne, – kimondatván az is, hogy az jövőre nézve általában mindenkinek *szabadságában* álland, s hogy a bányászat előmozdítására külföldről ügyes munkások hozzattassanak, a mostaniak pedig kiváltságaikban stb. megtartassanak. – A pénznek²⁾, mint forgalmi közegnek szabályozására irányuló intézkedések között lognevezetesbök voltak az 1519, 1523-ki, 1525 s 1526-ki gyűléseken hozott határozatok³⁾ 4). A mennyiben az akkori idők zilált forgalmi és pénzügyi viszonyaira, valamint nagy részben hibás közzgazdasági felfogására világot derítőleg (például) az rendeltetett, hogy a külföldiek, mintáz *ország kincseit kihordók, s a nemzeti vagyonosságot apasztók, a kereskedelemben mellőztesse-nek*⁵⁾, hogy. a kalmárok, gyártók s iparosok árúikat többért eladni (!) ne merjék, mint a régi pénzben szokták; hogy senki a régi pénzeket

¹⁾ De v. Ö. *Kossovichot is* id. ért 80. l.

²⁾ Az arany és ezüstnek az országból való kivitelét akadályozni akarta az 1522: 19; az 1553: 23; az 1557: 15; 1563-ki 78 törv. cikk. l. még *Schönvisner: Notitia Rei Nummariae* p. 288. s kov. lap.

³⁾ V. ö. 1523: 31-39-ik tcz. 1525: 23-ik tcz. 1026: 34-36 tcz. *Kovachich: Supplem. ad Vestigia Comitiorum* II. k. 452-454. lapokon, és *Fessler: Gesch.* V. p. 648. és VI. 194-196.

⁴⁾ Figyelmet érdemlő körülmény még itt az is, hogy apáink a pénzverési jognak gyakorlatát stb. mindég bizonyos *alkotmányos* korlátok közé törekedtek szorítani. (Csak ez az értelme lehet azon régi törvénynek, melyeket legújában Weninger tanár »A bankügy elmélete« című értekezésének Statist. közlem. II-ik folyam, 2-ik köt p. 252.] annak bizonyítására is hoz fel, hogy apáink a fejedelmek pénzverési regaljogát a papírpénzre nézve el nem ismerték.

⁵⁾ *Fuggerek* – fukarok.

a maga részére be ne cserélje, sem ezüstöt üzérkedésre ne vásároljon; hogy a régi pénz az országból ki no vitessék ¹⁾ stb.; – Nem tudván apáink, hogy az új pénzeknek értékcsökkenése a régi jobb pénzekkel szemközt mindenütt és mindenkor természeteskép a *javak árainak felszökkenésére* hat, s hogy az e dologbani hatalomszónak legfeljebb az lehet következtetése, hogy az iparos és kereskedő a portékát ugyan most is úgy adandja, mint előbb, – de a portéka silányságával és belső értéktelenségével pótolandja vesztését. Szükségtelen lévén még megjögyezni, hogy e korszakban hazánk valódi közgazdasági és forgalmi *krízisen*, névszerint pedig a szó valódi értelmében úgy nevezhető *pénzvalvatió ment* keresztül, melynek súlyos volta elhárítására vagy enyhítésére voltak e többnyire félszeg rendeletek és intézkedések irányulva²⁾.

Mindezeknek még teljesb megvilágosítására szolgálhat az, ha a Jagelló-kori *financz- és adóügynek* sok mai álladalméhoz hasonló állását és intézménykörét vizsgáljuk. Az államkincstár szerfelett zilált állapotánál fogva jelesül, midőn a főhivatalnokok a szó teljes értelmében *elkezelték* a közjövedelmeket, a koronajószágok erőszakosan lefoglaltattak, s lassanként minden rendes bevételi forrás elapadt, a kormány nem tudott magán másként segíteni, mint *kölcsön-műveletek*²⁾ által, melyeknek lefizetéséig vámok, koronajószágok, adók, bányák elzálogosítottak, s melyek (ebben is egészen megfelelőleg bizonyos jelenkori státusok helyzetének) utóvégre annyira kimerítettek az országot, hogy a politikai és pénzügyi bankrott elkerülhetlenné vált³⁾. Nem hiányoztak ugyan e katastropha elhárítására célzó

¹⁾ Mintha mindezt amúgy egy pár rendelettel lehetne eszközölni! V. ö. *Kossovich*: id. értekezését p. 78-80.

²⁾ Az, ki a 16-ik századbéli közgazdasági forradalom s árváltozások történetét ismeri, a fent bővebben kifejtettek tüzetesb figyelembe vételénél azon sejtelemre jutand, hogy a hazánkban ez időben tapasztalt tetemes áremelkedése a jószágoknak és áruknak (legalább részben): az ép e korban Európaszerte mutatkozó hatásaiban a tengerentúli tartományokból világrészünkre átszivárgott nagy tömegű *nemes ércnek* leli megfejtését, s nem egyedül azon okokban, melyeket Fesslerünk s más szakemberek felhoznak. V. ö. *Fessler* Gesch. VI. k. 194-199.1. s a nevezett árforradalomra nézve *Bescher*: System der Volkswirtschaft §, 135. s köv. és ugyanannak: Zur Geschichte der engl. Volkswirtschaftslehre p. 12. s köv.; míg a 17-ik század első negyedére nézve különösen e nézetünket megerősítő adatok *Schwartner* Statistikájának I-ső k. 344-345-ik lapján található; *Beák Ferenc*» ünnepelt statusférfinak Adalék stb. ez. művének 93-ik lapja pedig ugyanezt a XVI-ik század közepe tájára is említi.

³⁾ Ide is illenek tehát a kitűnő szakférfinak *Socknak* e szavai: »Staaten von schwachem Kredit verpfänden dem Gläubiger Staatsgüter und Staatseinkünfte

némely intézkedések, mint p. o. hogy 1514-ben a hongyülés az elzálogított királyi jövedelmek visszafoglalását elrendelte, – de mindé törekvések az általános bomladozás közepette sikeretlenek maradtak, s orvoslást a nagyon is mélyen rágódó bajokra hozni már elégtelenek valának. – A mi pedig az *adókat* illeti, nagyfontosságú és közjogi tekintetben is jelentésdús intézkedést foglal magában az 1504-diki hongyülés 1-ső tczikkelye, a midőn jelesül az újkori államjogban oly kitűnő helyet elfoglaló *adómegszavazás* és *adómehtagadási* jog elvével némi összefüggésben az határozottatott, hogy adók és segedelmek egyesektől vagy vármegyéktől soha és semmi szín alatt országgyűlésen kívül a kormánynak meg ne ajánltassanak, s azok, kik ezt tennék, a legszigorúbb büntetéssel fenyegettetnek, így szólván a törvény: „az ellen cselekvő megye stb. nemeseinek közönsége, egyetemleg hitszegés vagy hamis eskü büntetésében és becsületének elvesztésében elmarasztalt s elitéit, s az ország többi nemesei társadalmából kirekesztett legyen stb.” Mindemellett nem voltak fősvények az országgyűlések az adómegszavazásban, s az *1521-diki magára* a nemességre is adót vetett stb.

Minde bajoknak tetőzetét képezik a nagy pórlázadás következtében 1514-ben alkotott drákoni szigorúságú törvények a *parasztostályt* illetőleg¹⁾. Mellőzve itt a történelmi részleteket, csak arra utalunk, hogy ezen határozatok által a magyar földművelőosztály, mely az Anjouk és Hunyadi Mátyás erőteljes kormánylata idejében emberiebb socialis állásra emelkedett, s ép azon időben, a mikor erős karjaira és munkás szorgalmára az országnak leginkább szüksége vala, az erkölcsileg megromlott és önző főúri rend önkényének és *zsarnokságának vettek alája*. Kimondatott ugyanis az érintett törvényezikkelyékben, hogy fölkelésük büntetéséül, s még utódaikra nézve is ijesztő például, a jobbágyok az egyik helyről a másokra való költözködhetés szabadságától fosztassanak meg, s földesuraik örök ezolgaságába juttassanak; míg másfelől adótartozásaik is terheesebbé változtatták úgy hogy a pór valódi *földhöz tapadt* szolga lőn, s az államtársadalom majdnem egészen jogozatlan elemévé sülyedt! –

zweige, und gestatten ihm mittelst eines antichretischen Vertrags die Verwaltung und Ausnützung derselben. Dies war die aligemeine Uebung im Mittelalter, ferner in China, in der Turkey (és hozzá tehetne volna; in Oesterreich) auch noch in der neuesten Zeit.« (V. ö. ennek munkáját: Die öffentlichen Abgaben und Schulden pag-803.)

¹⁾ V. ö. főleg a 14-20. 25-28. 70-ik törvényezikkeket.

Megannyi momentum, mely szükségkép nemcsak a földművelés s mezei gazdaságnak, ōzen minden országos és közgazdasági fennállás és jólét alapjának, meggyengítésére, hanem magának az egész államszervezetnek meglazulására is vezetett, a mennyiben a néposztályok közti egyetértés helyébe *ellenségeskedést*, kölcsönös lenézést s egymásra való agyarkodást tette, s az elemek szüntelen egymással tusáját és súrlódását idézte elő ¹⁾).

Ez általános hanyatlás közepette azonban volt mégis közéletünknek egy-két *világosb pillanata* is, mely az általános elerőtlenedés és a nemzeti szellem oly szomorú improduktivitása mellett a magyarság erkölcsi életalapjainak s még egészen meg nom fogyott alkotási képességének némi tanúbizonyosságait szolgáltatja! – És ez abban áll, hogy a nemzeti szellemfejlődés egyik-másik irányban mégis előbbrehaladt, névszerint pedig azon ágában a gyakorlati tudományosság- és elmélkedésnek, mely egész nemzeti létünkkel a legszorosb összefüggésben áll, *a jogiban*, a mennyiben *egy Verbőczy* halhatatlan munkája, az „Opus tripartitum,” mint valódi tárházaszámos közjogi és socialis elveknek és nézeteknek, ebben az időszakban szerkesztetett s jutott napvilágra, s a mennyiben a classicus dolgozatban hangosan szóló tanújelét bírjuk ez időre nézve annak, hogy a magyarság még akkor is, midőn az európai közhaladás pályájáról leginkább lemaradttnak látszott, – *szellemileg az avval* való kapcsolatot mégis fel bírta tartani, s oly emléket hagyott Verbőczy „Hármaskönyvében” az utókornak, melyre az egyetemes nemzeti irodalom és tudományosság még ma is büszkeséggel mutathat.

¹⁾ Az átmenetet a középkorból az újabbkorba, s az evvel összefüggésben álló ipari és politikai intézményeket és változásokat szellemdúsan ecseteli *Gervinus: Einleitung in die Gescb d. XIX. Jahrhunderts* több helyütt, *Held: Staat and Gesellschaft* (1863,) II.k. 331-431.1.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék hazai törvényeinkben s irodalmunk első zsongéiben a Habsburgok trónrajutásától a XVIII-ik század kezdetéig.

1. §.

A közgazdasági eszmék és iránylatok a 16-ik és II-ik századbeli törvényeinkben.

Azon két évszázadot átkaroló esemény gazdag időszak, mely hazánk történetében a Jagellók uralkodásától egészen (körülbelől) a szathmári békekötésig lezajlott, számos oly változásokat hozott elő, melyeknek kihatása összes közgazdasági életünk s államháztartási viszonyainkra határozó vala, és így szükségkép az e koiban uralkodott *nemzetgazdászati nézetek* és felfogásra is átalakító befolyást gyakoroltak. Legyen elég e tekintetben utalnunk a mohácsi gyásnapot követett trónvillongások és polgári háborúra, Erdély különválása folytán állami területünk tetemes csorbulására, a török hódításokkal járó súlyos zaklatásokra, a reformatio elterjedésével karöltve jelentkezett socialis súrlódások, – később nagy mérvű Politikai küzdelmekre, a világgreskedésnek Amerika fölfedezése s az *új tengerutak fölismerése* folytán lényegileg megváltozott irányzatára, a közép és nyugat, sőt északi Európában is mind jobban kifejlődő államtömörülés és *kormányzati absolutismusra*, s ezekkel kapcsolatban arra, hogy mind e változások hazai közéletünkben és az általános európai viszonyokban szükségkép oda hatottak, hogy közgazdaságunk a nemzet productiv érőinek rendkívüli kimerültségéből folyó szomorú tespedésből ki nem bontakozhaték¹⁾, földművelésünk, (melyet azonkívül még az aristocratiai feudalismus és az 1514-ki szabályok is lenyűgözve tárták) iparunk, kereskedésünk élénkebb lendületet nem vehetett, s így állami életfejlődésünk minden irányban ép azon emeltyüket nélkülözte, melyek nélkül minden egyéb törekvés eredménytelen, minden erőfeszítés és szorgalom hiú és sükernélküli szokott lenni.

¹⁾ Erről az időről mondja *Schwarimrunck*: »Mit dem Anfang des XVI. Jahrhunderts schien überhaupt aller Seger« von Ungern gewichen zu sein; auch der Bergbau gerichth in Verfall atb. És másutt utalva statuséletünk és európai állásunk egy újabb sebhelyére: »Ungarn hat mit dem XVI. Jahrhundert aufgehört eine *Seemacht* zu sein« stb. V. ö. Statistikája 39t. 428. és 434. lapjait.

Ily nyomasztó körülmények közepette hazai *törvényhozásunk* s királyaink intézkedései sem emelkedhettek a szükségek azon magaslatára, mely a roppant mérvű bajok orvoslása tekintetéből kívánatos lett volna. A bel- és külziláltság, a folytonos tusakodások a politikai s vallási pártok közt, a minden békésebb üzleti alkalmakat lehetlenítő általános izgatottság stb. ugyanis módfelett megkötötte a közügyek rendezői s intézőinek kezeit; a szervezett kormányzat és közigazgatási organismusnak hiánya vagy fejletlensége az anyagi néperdekek illő módon és kellő mérvbeni ápolását, előmozdítását majdnem lehetlenné tévé, az *államkincstár* a szegénységben tengődő mindenünnen zaklatott népesség adóképtelenségénél fogva csekély jövedelemforrásaival megfelelő karba nem juthatván, a státuscélok legfontosbjait elő nem segíthet; és így ha mindjárt történtek is üdvösb intézkedések, alkottattak is célirányosb törvények, a remélt siker nem állott be, s hazánk ép azon időszakban, midőn Európa egyéb államai *anyagi tekintetben óriási* léptekkel haladásnak indultak s a középkor békóit levetették, – közigazdaságilag azon egy polczon maradt meg, s középkorias és nehézkes szerkezetéből kibontakozni sehogysem birt.

Mindezekhez járult ép e korszakban az is, hogy Magyarország *állami Önállóságát* elvesztvén, a Habsburgi dynastia trónrajutásával ez utóbbinak egyéb tartományaival szoros kapcsolatba jött, s így a nem eléggé független kormány és *idegen* befolyások alá került központi (fejedelmi) hatalom nem tisztán nemzeties irányú közigazdasági politikájának minden visszásságai is *reánk nehezettek*¹⁾. Ideértve azon egyéb bajokat, melyek az ily viszonynak természetszerű folyamányai szoktak lenni, s melyek közül csak a magyar országos *financz* és közháztartás célbavett erőszakolt beolvasztására, az osztrák *financz-rendszer* ferde elveinek hazai háztartásunkbani befészkelődésére, kereskedelmi és *vámpolitikai* érdekeinknek a többi tartományok érdekébeni háttérbeszorítására, a productió és consumtio, pénz- és forgalmi ügynek nom tisztán magyar szempontbólí vezénylete és igazgatására hivatkozunk. – (Mely körülmény jelen feladatunk szempontjából még azért is kiváló fontosságú, mivel államéletünk két nagy intézménykörét, t. i. a *közigazdaságot* és a *közjogot* szoros összefüggésben tünteti fel, s egyúttal arra utál, hogy midőn a nemzetgazdászati eszmék és irányok fejlődését ecseteljük, azon momentumokra

¹⁾ E viszonyok ecsetlésének politikai szempontból már jeles Fesslerünk munkájának (VIII. p. 5-250) egy jókora szakaszát szentelte.

is legyünk mindenkor ügyelettél, melyekben alkotmányos s önálló nemzeti létünk az anyagi érdekek terén is, az idegen elemek és *befolyásokkal collusióba jutott*, s országgyűléseink a magyar nép- és államháztartás önállóságát ez illetéktelen befolyások ellen az alkotmány és közjog szempontjából is biztosítani, védeni törekedtek.)

Tekintve az e korszakbeli nemzetgazdasági nézeteket és felfogást, míg egyebütt Európában ép a 16-ik és 17-ik század folytán számos kitűnő állambölcselel¹⁾, névszerint Angliában egy *Morus Tamás* és *Child*, Hobbes és *Temple*, *Locke*, *Petty*, *Dudley North*; Frankhonban *Bodin* és *Boisguillebert*; Olaszországban egy *Botero* és *Machiavelli*, *Serra* és *Scaruff*, *Davanzati* és *Turbolo*; Hollandiában és Spanyolhonban egy *Vanderlint* és *Vega*, *Faxardo* és *Deza*; Németországban pedig egy *Klock* és *Besold*, *Obrecht* és *Schröder*, *Bornitz* és *Osse*, *Horneck* és *Seckendorff*, s *Leibnitz*: a közgazdasági tudomány és praxis számos igazságait fejték ki, s vele egy egészen új szakát indították meg a statusphilosophia és a társadalmi elméleteknek: addig nálunk még mind az életben, mind az elmékben a *régi eszme*kor vala uralkodó, s mint alantabb látni fogjuk, egy szakferfű sem merült még fel sem a törvényhozásban, sem az irodalom torén, ki a kor színvonalán állva, az új szükségek és feladások méltányolásával: gazdázati és forgalmi életünknek új lendületet adni, vagy *új irányt* elébe tűzni birt volna. Megannyi körülmény, mely könnyen megfejthetővé teszi azt is, hogy hazánkban ez időben nyomai is alig található az azon nagy *eszmemozgalomnak*, melyet a 15. 16. és 17-ik század alatt közép és nyugati Európa népeinél az anyagi érdekek terén az új világrész felfödözése nyomán beállott roppant szaporodása a nemes érczeknek, továbbá a fejledező-*gyarmatosítást* rendszer, a tengeri forgalom mesés mérvű kiterjedése, az *ár- és értékviszonyokban* jelenkezett nagyszerű hullámzatok, az absolutistikus jellegű nagy államok megalakulásával járó új status és *financzháztartás*, a tőkekamat és a munkabérvizonyoknak a pénzgazdaság meghonosulása folytán való változásai stb. előidéztek, s számtalan új közgazdasági kérdés és feladvány keletkezésére alkalmat szolgáltattak.

Forduljunk most fejtegetéseink fentebb megszakasztott fonalához vissza, s lássuk, *mily elvek és nézetek* jutottak leginkább érvényre egyfelől hazai törvényhozásunkban, másfelől azon irodalmi termékekhez, melyek mint a politikai és közgazdasági tudománynak első zsengei

¹⁾ V. Ö. *Roscher*: Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften Bd. IV. Nr. 3. (1862. Lipcse) *Baudrolarti* Bodin et son temps (1858 Paris) és *Kautz*, *Gesch. der Nationalökonomie* pag. 276-385.

házánkban, ez időben napvilágot láttak, és az anyagi érdekek felett megindult elmélkedés legalább némi nyilatkozványainak tekinthetők.

Tekintve mindenekelőtt azon főbb tárgyakat- és kérdéseket, melyek körül e korban országgyűléseink határozatai s a *közkormányzat intézkedései* forogtak, úgy találjuk, hogy az anyagi népelet egy nagyobb fontosságú ága sem került ki egészen apáink gondoskodó figyelmét, s hogy névszerint kereskedés és műipar, pénz és forgalom, földművelés és bányászat, adók és államjóságok egyaránt foglalkoztatták elméjüket, habár, mint már említők, s alantabb még tüzetesebben kifejten djük, nem is különös sükerrel, s nem oly eredménnyel, mely a zilált közállapotok s gazdasági viszonyok érdekében oly nagyon is óhajtandó lett volna.

A *nemzetgazdaság alaptanait* illetőleg, apáinknál épúgy mint egyáltalában minden középkorias szerkezetű népnél, a javaknak és értéknek, a tőkédnek és pénznek, a termelés, vagyonmegoszlás és fogyasztás természetének, az ár és jövedelem törvényeinek stb. világos fogalma még ebben a korban sem található. – Nem lévén továbbá még ekkor sem sokkal jobban mint az előbbeni századokban kifejlődve nálunk az igazi *szerzési ösztön*, a minden iparosságnak és anyagi haladásnak főrugója, a tágabb szükségletkor, meg a nyervágy és mozgalmasb üzleti szellem: hiányában voltunk ez időszakban is még azon előfeltételeknek, melyek nélkül virágzó nemzetgazdaság alig gondolható, és így azon alapokat is nélkülöztük, melyeken egyedül emelkedhetik helyesb s összefüggő eszmerendszer. – Egyik félre nem ismerhető jellemvonása hazai (közgazdasági) *nézetkörünknek a 16-ik és 17-ik század folyamában* az, hogy megvannak ugyan benne az európaszerte divatozó iránylatokkal *érintkezési pontok*, de másfelől még se alakulnak eszméink és az ezeken alapuló intézményeink oly következetesen összefüggő s gyakorlati alkalmazásba vett „egészsé”, mint a magasb műveltségű külállamokban. Minek szülő tanúsága egyebek közt az, hogy sokszor elvileg egészen ellentétes intézkedések és határozatokkal találkozunk törvényhozásunkban, s pedig igen rövid időközökben; másfelől az, hogy politikai életünknek szívósan megőrzött *alkotmányos voltánál* fogva, nálunk az absolutisztikus kormányzati rendszer állandóan nem foglalhatván helyet, az e századokban uralkodó népgyámkodási és merkantilisztikus tendenciák (praktikus érvényülésökben stb.) nem emelkedtek oly kizáró túlnyomósságra, mint egyebütt ¹⁾.

¹⁾ Minek egyébiránt még több más okai is voltak, névszerint pedig a) mivel nálunk az ipar és gyártás, másfelől a kereskedés oly fejlődési polczra nem

Vegyük először is fontolóra az e korban történt *intézkedésekéi az ipar és gyártás* előmozdítására. – E tekintetben a Habsburg-házi királyok ugyanazon elveket követték, melyeket legtöbb előbboni fejedelmeink, mennyiben a nehezen fékezhető, s a központosítani törekvő kormánynak gyakran igenis alkalmatlan *nemesi renddel szemközt*, az iparos (polgári) osztályokat minden kitelhető módokon támogatni, erősíteni törekedtek. Legyen elég ez irányban az 1536-ki 55-ik, az 1545-ki 49-ik, az 1550-ki 78-ik, az 1553-ki 29-ik, az 1569-ki 57-ik, az 1574-ki 35-ik, az 1575-ki 16-ik törvényczikkre utalnunk¹⁾, melyekben a városoknak és a bennök lakozó iparos elemeknek a legislatióbani részvételök újabb alapjai megvettetnek, szabadalmaik és kiváltságaik megerősítettek, új találmányok s *fölfedezéseknek* az ipar terén biztosítások nyújtanak stb., szóval a kézmű s gyártás sociálie tekintélye és súlya szilárdíttatik. – A műiparra célzó intézkedések sorában, továbbá, jelentékenyebb helyet e korszakban is a *czéhszerkezeti ügy* foglalt el²⁾; melyre vonatkozólag is számtalan határozatok hozattak, miknek sorából azonban csak azon egy (de mélyenható és a kort igen is jól jellemző) intézkedést emeljük ki, hogy nálunk is úgy mint egyebütt azt hívén a közhatalom, hogy az iparüzletet és munkát törvényekkel kényünk kedvünk szerint lehet Szabályozni, az 1635-ki 21-ik és köv. s az 1659-ki 71-ik tczikkben az rendeltetek, hogy a czéhmesterek egyedárus magatartása ellensúlyozásául a *megyehatóság szabja* meg jövőre nézve a kézművesek készítményeinek árát, s szorosan ügyeljen is e, szabályzat pontos megtartására. (Tehát valóságos árlimitáció. ¹⁾) – Érdekes mozzanat e tekintetben még az, hogy a 17-ik század kezdetétől fogva szakadatlanul fordulnak elő országgyűlési intézkedések, melyek arra mutat-

birt emelkedni, mely a merkantil rendszer elvei teljes alkalmazását lehetőségessé tette volna; *b)* mivel hazánkban, mint mindenkor, úgy ezen korszakban is, hiányzottak nagy nemzetgazdák és statusférjak, kik egy *Colbert*, *Crommett* s mások példájára az illető érdekek roppant fontosságát felfogták és méltányolták volna.

¹⁾ „V. ö. még *Ladányi* id. m. 96. 1. *Horváth M.* Az ipar és kereskedelem története az utóbbi három század alatt (1840 Pest) p. 23-28 és Akad. tört. Pályamunkák II-ik k. 248-258. 279-280. I. az előbbeni századokra” nézve.

²⁾ A czéheknek e korbéli szerkezete, nemzetiségek szerinti megoszlása mind jobban kifejlődő visszaélései stb. eléggé ismeretesek, sem hogy ezt bővebben fejtegetni szükséges lenne. V. ö. még *Ladányi*: M. alkot. tört. pag. 96.

³⁾ V. ö. *Marmaros megyének* árszabványa 1629-ről (ismertetve *Lugossy* által a magy. Múzeum 1857. foly. I. 455. I.), mely egyenesen a csehek ellen van irányozva!

nak, hogy a czéhek közt a kölcsönös *irigykedés és féltékenység* módfelett el vala terjedve¹⁾, míg másfelől annyira mentek önző haszon-hajhászatukban, hogy speciális kiváltságaikon túl még külön egyedárusi jogosítványokat is kértek bizonyos tárgyakra a kormánytól, a mi azonban (dicséretére legyen ez utóbbinak megjegyezve) nekik mindannyiszor megtagadtatt.

A *kereskedést* és az evvel szorosan összefüggő vámügyet illetőleg, ez a 16. és 17-ik század folytában is lényegileg ugyanazon elveken nyugodott, s ugyanazon politikai rendszabályok alatt állott, mint azelőtt, csakhogy most már a közös monarchia által birtokolt egyéb tartományok és országokkal való *viszonynak megállapítása* volt azon főadat, melynek megoldására a törvényhozásnak ügyelettel kellett lennie. Érdekesek e tekintetben különösen az osztrák s morva határon, azután a Lengyelország felé cső széleken követett vámpolitikai elvek, – mennyiben majd a tilalom és megszorítás, majd ismét a szabadság és szabad árucseré elve jutott túlsúlyra, innen úgy, mint túlnan, majd a magyar majd a német vagy lengyel érdek felülkerekedésével²⁾; míg viszont az 1609-ki 42-ik, az 1622 ki 26-ik, az 1662-ki 42-ik cikk arról teszen tanúbizonyságot, hogy a monarchia két fele közt e tekintetben bizonyos *kereskedelmi szerződés* és jó egyetértés szükségossége éreztetett. – Sajátságos világosságot vet az e korbéli fölfogásra kereskedési tekintetben egy intézkedés, melynek folytán beföldieknek a bor-kiviteli üzleti érdekben szigorún tiltva volt, holott idegenek szabadon vásárolhatták idebenn borainkat, s lefizetve a harminczadot, akadálytalanul ki is vihették¹⁾. Okát ez intézkedésnek az képezvén, hogy a harminczadnak, melyet a termelő saját termésétől nem fizetett, ilymódon a külföldi kereskedő általi megtéríttetése vétetett czélba. – A *vámügy az itt* szóban levő időszakban többször szerveztetett, de mind annyiszor felette hiányosan és a forgalmi érdekeknek csorbításával, legfelebb a kezelési mód (technika) lett valamivel tökélyesebb s megfelelőbb⁴⁾. Különösen a

¹⁾ V. ö. 1608: 18; 1609: 44; 1618: 1647. stb.

²⁾ V. ö. *Horváth*: Ipartört. 67. s köv. lap.

³⁾ V. ö. 1588: 15, 1609: 43. t. cikk *Schwartner*: Statistik. I. 398-399. és *Deák Ferencz*: Adalék stb. 142.1.

⁴⁾ Sok újonnan felállított harminczad megszünttetett, így 1546: 54, 1536: 45, 1556: 37, 1567: 36, 1618: 18, 1625: 31, 1649: 78; továbbá a harminczad-jogba való illetéktelen beavatkozás megtiltott (1542 nov. 47, 1548: 27); magánosoknál levő királyi harminczadok kiadatása elrendeltetett (1542. nov. 28, 1546: 54); a harminczadszedés háborítói megfenyítettek (1545: 28); a kezelésrendszereltetett, jelesül 15⁵: 18, 1569: 17, 1609: 24, 1649: 46, 1681: 44.

nagy, és faggató eljárással beszedett vámdíjak ellen több ízben tőnek országgyűléseink felterjesztéseket, melyekben nem egyszer történik, és pedig igen helyesen hivatkozás arra, hogy a *vám-felébbemelés rendszerint* a kereskedés csökkenése, az üzereknek a forgalomtöli távolmaradása követte. Valódi előjátéka a 19-ik századbeli e nemű országgyűlési panaszoknak és feliratoknak, melyek azonban, habár néha országos választmányok is lettek kiküldve a dolog elintézésére, – többnyire kevés eredményre vezettek, ebben is hasonlóan a jelen századbeli tapasztalatokhoz ¹⁾2)!) A 16-ik század közepén több rendbeli törvényekkel találkozunk, melyek szerint meghagyatik a harminczadosoknak, hogy főleg a *külföldi kereskedőkre* ügyeljenek, hogy vám tartozásaiknak eleget tegyenek, – különben szabad üzlet engedtetvén azoknak, sőt meg is ígértetik, hogy rablók és útonállók ellen az állam őket védelmezendi³⁾ 4). Nevezetes mozzanat ez irányban végűi az, hogy a *magyar tengerpardon*, melynek egy része a Zrínyi család birtokában vala, az utóbbi részéről igen szabadelvű vámpolitika követtetett, minek folytán az őt termelvények kivitele és iparárúknak behozatala ez irányban igen élénken folyt; miért is több országgyűlési végzéseink egyenesen oda czéloznak, hogy a nevezett család jogaiban háborítlanul megtartassék ⁵⁾. Mindezen, a vám és kereskedési politika körébe vágó hazai törvények egyszersmind világos bizonyosságai annak, hogy Magyarország az egész itt szóban forgó időszak alatt o tekintetben is önálló s független törvényhozási joggal élt, *Ausztriával real-unioi kapcsolatban* nem létezett, s hogy igen tévednek azon, főleg német-osztrák írók, kik egy-két határozatnak balul magyarázott értelméből azt akarják lehozni, hogy hazánk ez időben vám és kereskedelem-politikai ügyekben jogilag a bécsi kormánytól függött, s annak határozatai szerint igazgattott volna ⁶⁾.

1) V. Ö. az 1618-ki országgyűlési irományokat; az 1619-ki e rendbeli feladatát a karoknak és rendeknek stb.

2) A választmány kiküldése 1655; 1 még az 1659-ki 61 ik t.-czikket.

3) V. ö. 1542. nov. 10. 1546. 51.

4) A magyar nemesi rend vámadózási tekintetben mentességnek örvendett (1642. nov: 46. 1548.55.); s épúgy mint a szabad királyi és a bányavárosok lakói a saját használatra hozott külföldi áruért lefizetett harminczadot: hogyha azonban a nemesek kereskedési, üztek, akkor már a harminczadot meg kelle fizetniök. (V. ö. 1550-ki 66-ik, 1557-ki 16-ik, 1559-ki 44-ik, 156S-ki 57-ik, 1647-ki 86-iki 1662-ki 48-ik, 1575-ki 37-ik, 1638-ki 49-ik törvénycikkeket.)

5) utalunk csak az 1596. 32., 1609. 5§., 1655. 70., 1659. 101. t.-czikkekre.

6) Bővebben bebizonyítva nagy statusférfiünk *Deák Ferencz* „Adaték” stb. című ismeretes közjogi munkájában (1865) főleg pag. 140 s köv.

Az áruforgalom és vámügyi intézkedésekkel összefüggő *közlekedést rendszer* érdekei sem kerültek ez időben már ki törvényhozóink figyelmét. Így jelesül az első közlekedésügyi törvények hazai nemzetgazdasági fejlődésünkben az 1618-ki 54-ik, az 1622-ki 42-ik, az 1625-ki 15-ik, az 1630-ki 14-ik, az 1638-ki 13-ik, az 1647-ki 129-ik, az 1687-ki 16-ik, melyekben főleg a *folyamokon való szállítás* akadályai elhárítása vétetek célba, folyók szabályozására bizottságok rendeltettek ki, sőt (az 1613-ki 27-ik és 1630-ki 14. t.-cikkekben) már a Tisza árjai rombolásainak meggátlására is történtek intézkedések¹⁾.

Az országos intézkedések további nagyfontosságú körét képezé ez időben a pénz- s *csereközeg ügye*, melyre nézve a 16. és 17. század folyamában a hongyülési határozatok egész sorozata mutatható fel. Szemben ugyanis, főleg az e kor elején módfelett elterjedt hamis pénzek özönével, a magyar és osztrák pénznemek forgalmából eredő nehézségekkel, a pénzverés körüli visszaélésekkel stb. apáink odatörekedtek, hogy e visszásnak eleje vétessék, s Magyarország jó és biztos értékű forgalom-közeg birtokába helyeztessék. Így egyebek közt kimondatik, hogy a pénzverés ügye senkire bátrabban *nem bízható*, mint a királyra; az 1550-ki 48-ik, az 1559-ki 46-ik, az 1618-ki 19-ik, az 1622-ki 77-ik, az 1537-ki 25-ik, az 1548-ki 51-ik, az 1554-ki 14., 22.; az 1567-ki 11-ik, az 1514-ki 66., az 1548-ki 51., az 1574-ki 20-ik, az 1588-ki 37-ik, az 1608-ki 10-ik kor. ut. 1630-ki 9-ik, az 1659-ki 72-ik t.-cikkek azt rendelik, hogy a törvényeknek megfelelőleg igaz súlyú, fajú s tartalmú pénz veressék, hogy az a *maga értékében* megtartassék, s mindenütt, az osztrák tartományokban is lerovás nélkül fogadtassék el, s hogy idegen pénz az országban vagy egyáltalában ne, vagy csak igaz értékére szállítva forogjon²⁾. Ugyanily szellemben, de a gyakorlati kivihetőség igenis csokéiy tekintetbe vételével rendelik számos törvények, jelesül: az 1518-ki (bácsi) 13-ik, 1523-ki 34-ik, 1552-ki 37-ik, 1563-ki 73-ik, 1566-ki 10-ik, 1609-ki 48-ik, 1618-ki 46-ik, 1625-ki 41, 64. stb., hogy az arany és ezüst az országból ki ne vitessék (merkantilisztikus hitágazat!); az 1635-ki 69-ik, 1655-ki 80-ik, 1659-ki 72-ik t.-cikk, hogy a *váltópénz elegendő mennyiségben*, de ne igen silány, se túlságosan sfok ne veressék stb.³⁾. Végre a pénz szabályozását célbavevő intézkedések közt találunk ez

¹⁾ *Matlekovich*: id» műnk. 80 -31. lapon.

²⁾ V. ö. még *Weninger*: a bankügy id. hely. 258.1.

³⁾ V. ö. *Horváth M.* ipar és keresk. története 52-59.1, *Fessler*: Gesch. VIII. köt. p. 92-98. *Récsy*: Magyarország közjoga 265-267. és *Deák Ferencz* értekezése id. h. 131-182. lapon.

időben egyre, mely «kiváló érdekű, s egy még ma is vitatott nemzetgazdasági feladvánnyal függ össze, t. i. az 1647-ki 144-ik t.-cikkben (vonatkozással az 1622-ki 46-ik t.-cikkre) a *kamat 6 %-ban* állapítatik meg, így formuláztatván az elv: „ad justum interesse, sex percentum computando, tam debitoros sese obligare, quam creditores exigere deinceps possent.”¹⁾

Hátra van még szoknunk az e korbeli nézetekről az *államháztartást illetőleg*.

Mindenekelőtt dicsérettel kell kiemelnünk őseink abbeli gondoskodását, hogy a *független nemzeti financia*, fontosságát belátván, már a habsburgi korszakelején (1531-ben) 1536-ban és különösen 1608-ban az 5.tcz., 1618.15., 1655'. 11. és 1681. 14.-kel egy külön magyar *kincstári hivatal szervezését* vevék célba, melynek feladata leendett a magyar adókat, közjövödelmeket, koronajóságokat igazgatni és kezelni, s országos létünk önállóságát ez irányban kifejezésre hozni. Ez intézmény, kapcsolatban azon további törvényekkel, melyek a magyar karok és rendeknek minden fontosb pénzügyi dolog vagy ügyág rendezése és kezelésére (p. o. a só és bányaregale, a pénzverés, salétrom, lőpor stb.) vonatkozó törvényhozási közreműködés-jogát biztosítják²⁾: hazánk alkotmányos fejlődésében is kiváló horderővel bíró tényezőt képez, s még inkább képezett volna akkor, hogyha a bécsi központi pénzügyi hatóságok nem találtak volna sokszor alkalmat a magyar kir. kamarát függésbe hozni, s nekik alárendelt állásba leszorítani³⁾.

Az ország jövedelmeit illetőleg, a jelen korszakban is lényegileg azok voltak, mint az élőbbekben. így a bányák s regálék, a koronajóságok s a különböző adónemek, mint a kapuadó, a *lucrum camerae*-t pótló adók, végre az üresedésben levő főpapi székek, s a hűtlenség miatt lefoglalt javak képezték a köz-bevételi forrásokat; melyekhez azután egyéb mellék kútfők is járultak, p. o. a pénzverési, illetőleg rősz pénzkadási műtételek stb.⁴⁾

¹⁾ A magyar s osztrák pénzláb egyenlősítésére törekvő német tanácsosok ebbeli végélezataira nézve v. ö. *Fetsler*: id. k. p. 97.

²⁾ V. ö. *Deák Fermez* remek értekezését, főleg 129 -133 l., hol a törvények egyenként elősorolvák; – sa *Pesti Napló* 1865. ápril 8-ki számát.

³⁾ Mely ellen igyekeztek ugyan őseink azáltal némi ellensúlyozó intézkedést tenni, hogy 1547-ben, 1093-ban stb. *külön kincstárnokokat* és kincstár-hivatalnokokat állítottak fel a jövedelmek önálló beszedése és kezelésére, a nélkül egyébiránt, hogy a cél teljesen eléretett volna. V. ö. *Ladányi*: Magyar alkotmány tört. 101. l.

⁴⁾ Az e korbeli felfogásra nézve jegyzi meg *Fessler*: (VIII. k. p 93). „Die dem Zeitalter noch mangelnde richtige Ansicht von dem Wesen und der Bedeu-

A koronajóságokra különösen vonatkozólag, több rendbeli törvényes intézkedés ebből az időszakból (p. o. 1514-ki 1-3-ik, 1599-ki 31-ik, 1608-ki 15-ik, 1630-ki 31-ik, 1659-ki 75-ik stb.) azok elidegeníthetlenségét, érdemekérti adományoztatását stb. állapítja meg, s arról tanúskodik, hogy a domínium-megtartási irány még mindig határozottan túlnyomó volt, főleg a mennyiben hazánkban még külön nemzeti és közjogi tekintetek is támogatták s felfogást.

A bányászat is nagy gond s figyelem tárgya volt ez időszokban, és pedig mind a nemzet, mind a korona részéről. így egyebek közt 1545-ben az országgyűlés felterjesztést intézett a fejedelemez a bányauigy reformja iránt; 1609-ben, 1622-ben, 1646-ban rosszaltatik több bányának eszközlöbe vett elzálogosítása, 1573-ban bocsátattott ki Miksa király bányarendtartása stb. Egészben véve pedig a fejedelem *regalitási joga* érintetlenül maradt, s csak annyiban szenvedett némi megszorítást, a mennyiben a bányaadó lefizetése mellett magánosok saját földjeiken az ásványművelést szabadon üzhették.

Az adózást illetőleg a fentebb említett 1504-ki fontos törvényt, hogy t. i. egyesek, testületek vagy megyék magukra, országgyűlésen kívül, semmiféle adót stb. meg nem ajánlhatnak: az e korszakbeli törvények is fenntartják, jelesül pedig az 1681.12. s mások, melyek e szerint az európaszerthe elismerésre jutott eme nagy alkotmányossági elvet államszerkezetünkben újólagosan kifejezésre hozzák és megerősítik ¹⁾. – Szükségtelen egyébiránt említeni is, hogy a közadózási rendszer honunkban még e korszakban is lényegileg *középkorias jellemű* és szabályzatlan vala, s hogy azon rendkívüli kimerültség és szegénységnél fogva, melybe Magyarország a hosszas zaklatások, török hódítás s bei-villongások következtében e két században sülyedve volt, más alig lehetett, s e szerint az állam sem politikai, sem közzgazdasági, sem műveltségi érdekei a közhatalom részéről oly mérvű támogatásban, a mint az kívánatos, sőt szükséges vala²⁾, távolról sem részesíthettek³⁾, ⁴⁾.

tung des Geldes als allgemein gültigen Pfandes und Ausgleichs-Mittels; falsch berechnete Maassregeln in der Staatewirtschaft und der dadurch verletzte Völkerglaube an Einsicht und Redlichkeit der Regierung, die Theilung, Spaltung des Reichs hatten beträchtliche Schmälerungen in dem Münzregal etc. zufolge.”

²⁾ V. ö. az itt kifejtettekre nézve még *Fessler*: *Gesch. der Ungern*, Bd. VIII p. 88-137, hol az e korbéli finantzviszonyok élesen rajzoltatnak.

³⁾ A megadóztatás e korbéli különböző formáiról, módozatairól és hiányosságáról *Fessler*: VIII. k. 108-121,1. – Miksa király terveiről Magyarországot a monarchiába beolvasztani. Ugyanaz VIII. p. 126.

⁴⁾ Közzgazdasági szempontból nem egészen közömbös mozzanat, melyet itt

2.§. A politikai irodalom első zsengei és a bennük kifejezésre jutott közgazdasági nézetek.

A 15-ik század második felétől fogva, de kiválókép a 16-iknak folyamában, valamint egyáltalában Európában, *egy különösen minálunk Magyarországon is, a szellemi fejlődés* hathatós lendületet vett, és sok tekintetben egészen új, mondhatnók *ideálisb irányú* időszak állott be¹). A humanisztikai szakok tanulmányozása²), a hitújítási mozgalmak által a tömegek közé vetett erkölcsi forranyag, a bölcsészeti és természettani vizsgálódások komolyabb iránybani megindulása, s egyáltalában az anyagi épügy mint a politikai élet körében mind jobban érvényre emelkedő *önállóbb individualisztikus* nézetmód stb. együttvéve és kölcsönhatásában megannyi rugói és emeltyüi ez új műveltségi epochának, mely hazánkban, is egyebek közt s közvetlenül egy lényegileg megváltozott, az eddigitől eltérő és sok tekintetben szabadabb s eszményibb világnézetet, közvetetten pedig s természetszerű okozmányakép általános hatásainak és iránylatainak: *a tudományok kellőbb méltányolását, sőt irodalmi művelését is szülte.*

S valóban kevés időszakot mutathatunk fel közel kilencz-százados államéletünkben, mely élénk szellemi pezsgés, eszményi érdekek körüli túsák s a fölbredt vizsgálódási ösztön nyilatkozásait illetőleg, hazánk 16-ik s 17-ik századbéli történet-szakával összehasonlíthatnánk, s melyben aránylag csekély eszközökkel, rendkívül kedvezőtlen külviszonyok s befolyások, és mindennemű zaklatások közepette, a *komolyabb szellemunkasságnak*, a tudománynak, névszerint a nyolvészet, a theologia, a bölcsészet, a történelemnek (sőt némileg még a

még pótlólag meg akarunk érinteni az, hogy apáink a *takarékosság erényét* túlzott mértékben nem gyakorolták soha, s ép azért a középkorias szokás: sokat és tömegesen fogyasztani, valamint a vendégeskedés, a szerfeletti vendégszeretet, s a pompaüzés, állandó jelenség sociális történetünkben. V. ö. e tekintetben *még Schwartner*: Statistik új all. kötet, 497. 606-507. *Falk*: Über Gasztlichkeit im Mittelalter, *Raumer*: Taschenbuch-jában 4. folyam, 8. év.

⁴) *Erdélyre* nézve némelyeket idevonatkozóig *Deák Farkas* idézett műben a 81. s köv. lapokon.

⁵) Fájdalom, hogy ez időszak politikai tekintetben legmélyebb megaláztatásokkal, állami önállóságunk csorbulásával, s annyi kül- és belviszályokkal és zaklatásokkal járt honunkban.

⁶) Sok becses s figyelemreméltó észrevételeket tartalmaz e tekintetben Erdélyi id. értekezése: a Bölcsészet Magyarországon a 3-ik és 4-ik fejezetben. *Csengery és Lónyay* Budapesti Szemle 1865/66.)

természetan s a jog- és állam tannak is) annyi örvendetes s nagybecsű kezdeményeivel találkoznánk.

Így teljesen igazolt is legkitűnőbb irodalom-történészeinknek azon állítása¹⁾, midőn nemzeti literatúránk fejlődésének időszakait megállapítva, a 16-ik és 17-ik századot (vagyis a mohácsi vésznap s a szathmári béke közt fekvő 185 évet) *az egyetemes emelkedés és első virágzás* időszakának nevezik; míg másfelől nem túlzott talán azon állítás, hogy úgy látszik, mintha a gondviselés annak kárpoztlásául, hogy politikai souveraenitásunkat elveszténk, s annyi súlyos csapásoknak valánk ez időben kitéve, szellemi erőink és culturai ösztöneink hatályosb kifejlésének, művelődésünknek nagyobb lehetőségét akarta volna nyújtani, ép oly formán, mint közép dél és nyugati Európában, hol a szinte ez időben uralomra jutott *fejedelmi absolutismus* egyedüli ellensúlyát és enyhítőjét a szabadabb szellemi életmozgalom, a tudományosság és közművelődés emelkedése és előhaladása képezé²⁾.

*

*

*

Nem leszen ezekből nehéz azon következtetést levonni, hogy nem is gondolható, miszerint *ily szellemileg és politikailag* eleven korszakban: az állam, a jogrend, a practikus ethika s a mind ezekkel legszorosb összefüggésben álló közigazdaság (tehát a társadalom-tudományok) tárgyát nem képezték volna egyes komolyabb³⁾ irányú szellemek elmélkedéseinek. S valóban, ha a 16-ik és 17-ik század folyamában hazánkban napvilágot látott *irodalmi dolgozatokat* (irányuk és tartalmuk szerint) áttekintjük, – első pillanatra észre vehetni, miszerint csakugyan vannak közöttük számosak, melyekben társadalomtani elvek s fejtegetések foglaltatnak³⁾, s melyeket, habár a közigazdaság igen jelentéktelen helyet foglal is bennök el, s inkább a jogi, a politikai, vagy a bölcseleti elem a túlnyomó: mégis teljes joggal tekinthetni hazai szakirodalmunk első zsengeinek, később s kedvezőbb

¹⁾ V. ö. különösen *Toldy Ferencé*: a magyar nemzeti irodalom története (1864 -1865. Pest) pag. 32-100.

²⁾ A hazai tudományosság ép szellemi műveltség állapotáról s 16-18-ik században sok becses adatot tartalmaz. *Fessler*: Gesch. X. k. 885-437. lapig.

³⁾ Egy fontosb észrevételt itt el nem mulaszthatunk, t. i. azt, *hogv.* nagyon *tévelyes eljárás volna*, hibás alkalmazásával az *új korra* illő mérvszabálynak a régiebb időkre, valamely tudománynak lételét s történetét csak *ott kezdeni*, ahol azt kikerekített önálló s teljes rendszerek formájában találjuk. Ez ugyanis egyfelől félreismerése volna a munkafelosztás nagy élve hatályban létének a tudom, munkásság és elmélkedés terén; – más részről annak, hogy a tad. teoriának is

körülmények közt megindult tudományos irodalmunk *szerény kezdeményeinek*¹⁾

Lássuk tehát, kikben kell a magyar politikai s társadalomtani irodalom első kezdeményezőit tisztelnünk²⁾, s mennyiben s mily alakban fordulnak ezek tudományos dolgozataiban oly elvek és eszmék is elő, melyek a közgazdasági dolgok természetének földerítésével, s az anyagi népelet előbbrevitelével összefüggésben állanak.

A 16-ik század kezdetétől egészen a 17-iknek végéig (tág értelemben vett) *társadalomtani* dolgozatokkal föllépett honfiainkat az általuk különösen képviselt irány, s műveik tartalma szerint *ötosztályba* lohot sorolni. Az elsőbe helyezhetni ugyanis a *bölcselőket*, kik a humanisztikus s a theologiai tanulmányok megújultával egyben-másban politikai kérdésekre is kiterjesztették elmélkedéseiket, s névszerint a magyar encyclopaedisztikai irodalom megindítói is; a másodikba tehetni a *reformatio* képviselőit és szószólóit irodalmunkban; a harmadikba *s jogászokat* és az elméleti államtudománnyal foglalkozó írókat; a negyedikbe azon szakembereket, kik különös tekintettel a gyakorlati s névszerint, *magyar államviszonyokra*, reform-tervekkel és javaslatokkal léptek fel e korszakban, s kik közül egyik-másik némi befolyással is vala a későbbi státusfejlődésre; végre az ötödikbe a tulajdon kép ugynevezhető *mezőgazdasági írókat*. Jelesül:

A.) *A bölcselők*. – Azon nem kis számú férfiak közt, kik (mint legújabbán hazánkfiá, Erdélyi, igen szépen kimutatá) a szóban levő időszak alatt az általános európai szellem-iránynak hódolva, elmélkedéseiket a bölcsészet feladványaira terjeszték ki, – voltak már ekkor is néhányan, kik a magyar faj o tekintetben praktikusb nézletmódjának megfelelőleg, az absztrakt metaphysikai s logikai vizsgálódásokon kívül (vagy azok helyett) figyelmüket a *gyakorlati-ethikai*

szükségkép meg vannak a maga fejlődési phásisai, és hogy sokszor évszázadok is eltelnek, míg egy bizonyos *eszmekor* összefüggő rendzereb egészé alakulva, önállóbb tudományi és irodalmi érvényre juthat.

¹⁾ Jól szem előtt tartandó itt az, hogy a közgazdaságtan gyakorlati jelleménél fogva oly ismeszak levén, mely a practikus gazdasági ipari és forgalmi étellel karöltve s ennek alapján keletkeztetik és fejlődhetik: honunkban, hol a nemzetgazdaság egészen a múlt század utolsó tizedéig igenis fejletlen állapotban létezett, s a magasb tökélyű, élénk, mozgalmas üzleteiét legtöbb formái és föltételei oly nagy mértékben hiányoztak, a közgazdaságtan honunkban, mondjuk, felette lassú fejlődési menetet tanúsíthatott, s nem oly gyorsat és eredményest, mint a nagy ipari és kereskedői cultur-álladalmakban.

²⁾ *Szent livánról*, mint *első* hazai állambölcselőnkről már az előbbeni szakozokban e tekintetben szólottunk.

viszonyokra is fordították, s így szükségkép a társadalom-rendet és annak szervezetét is elmékedéseik körébe vonni kényszerültek. Mi közülök csak egy-kettőt emelhetünk ki, névszerint *Gibarti Keserű Mihályt*, *Decsi Csimor Jánost* és *Apáczai Csere Jánost*.

Az első jelesül a 16-ik századnak első tizedében több rendbeli fordítások által a classikai irodalomból Ion ismeretessé, s e minőségben két kísérletet, „*az ország kormányzása*” s „*az alattvalókról*” is tön közzé, melyek ó görög forrásból merítvék, de inkább morális mint politikai tekintetben figyelmet érdemlő értekezések. – A második, vagyis *Decsi Csimor* János egyike a legsokoldalúbb s legalaposb magyar tudomány-képviselőknék a 16-ik században, a mennyiben a szoros értelolomben vett philosophián kívül a történelem, nyelvészet és jogtudomány mezejét is sikerrel művelte. A politika és *közgazdaságtan* szakait illetőleg, Csimor itt is főleg Aristoteles ismeretes osztályzását a gyakorlati etikában fogadja el, és tulajdonképeni erkölctant, prszágtant és *oconomia-tant* különböztetvén meg, a politikát 87 tételben, a gazdaszattani pedig 15-ben fejt ki, s tüzetesebben utal arra, hogyan kell szervezni, fenntartani és igazgatni házat és családot, minő kötelmeik vannak a háztartásban a családfőnek, a családtagoknak s a szolgálsemélyzotnek stb., s végre megériinti azon viszonylatot is, melyben a magán-háztartás a közönséggel és általános *országos háztartással* létezik ¹⁾, Csimorhoz sok tekintetben hasonló írói egyéniség az erdélyi származású *Apáczai Csere János*²⁾, ki alapos szakműveltséget szerezvén (úgy mint Csimor) a külföldön a 17. század közepén több rendbeli dolgozatokat bocsáta közro, melyekből minket azonban csak – az 1653/55-ben Utrechtben kiadott „*Magvar Encyclopaedia*, azaz minden igaz és hasznos böicséségnek szép rendbe foglalása” című (új kiadásban 1803-ban Győrött megjelent) műve érdekel. - Ebben ugyanis, s jelesül a VIII., IX. és X. szakaszban, az éleselmu böicselő³⁾ a mesterségek, gazdaszat, ethika, jog s polgári társaságról-örtekezvén, egyebek közt igén találóan szól az állam s városok geográfiai fekvéséről (1803-ki kiad. 329 s köv. 1.), a gazdaszatti élet különbözö foglalkozási ágai és az üzletnemekről (344, 361 s köv. 1.), a polgári társaság igazgatásáról s ennek föltételeiről (453 s köv. 1.), az *adás-vevés*, *bérbeadás* módozatairól (412-414 1.); s utal arra, hogy a köl-

¹⁾ *Erdélyi* idézett értekezésében e böicselőről részletesen szól. Budapesti Szemle 1866,29-32.1.

²⁾ Ki *Toldy* által a 17-ik század harmadik irodalmi nagyságának (Pázmány Péter és Zrínyi M. mellett) nevezetik.

³⁾ Minek öt legújabbban *Horváth Cyrill* feltüntette akad. ért. 1864/5.

tekezés és fényűző életmód a *szegény* Magyarországnak nem való (461 és köv. l.), hogy az oconomia vagy *gazdasági* tudomány a köztanítás tárgyának tekintendő, hogy a *munka* s erőfeszítés minden sikernek és előmenetelnek nélkülözhetlen föltétele, s végre szemközt a korabeli *jobbágyviszonyokkal*, azon helyes elvet állítja fel, hogy a földes uraság a zsellérnek engedjen annyit, a mennyi munkájának megfelel, s a jószág jövedelméhez illő (p. 412), míg másfelől az *uralkodó merkantilisztikus* fölfogás a jeles bölcslő azon állításában nyer kifejezést, a hol azt mondja (pag. 461), hogy az absentismus, (a főuraknak az országbeli távolléte) azért is káros, mert általa a *nemes érezpénz* az országból kivonatik, s így a nemzet szegényedése mózdítatik olo általa stb. ¹⁾,

B.) *A reformátorok*. Egyike legalaposb szakfőrfőinknak legújában azt monda, hogy a 16. és 17. század vallásos vitairodalma volt azon nagy iskola, mely a nemzet mindon osztályait Önálló és élesb gondolkodás költése és számtalan ismeretek terjesztésével áthatotta, s oly szellemi fejlettségét” eredményezett, mely mind a közéletben, mind a tudományos culturában nyilatkozott.” ²⁾ Egyébiránt mi a magyar reformátorok nézeteinek megemlítését itt csak annyiban tartjuk mellőzhetlennek, a mennyiben legalább egyeseknél viszhangra találtak azon *közgazdasági* erkölcsi eszmék és elvek, melyet a nagy német és schwaitzi hitújítási mozgalomban egy Luther és Calvin, egy Hutton és Pirkhcimor, egy Frank és Melanchton, egy Zwingli, Oecolompadius és mások által fejtegettek ki, s később az irodalomban is érvényre és befolyásra jutottak. Mellőzve egyebeket³⁾, csak pár vonásban akarjuk azon eszmekör ismertetését megkísérteni, moly a 16. és 17-ik század folyamában majdnem általánosan uralkodó vala a reformatio thoologiai képviselői körében ⁴⁾.

Egyikét *a reformátorok oekonomiai* elveinek képezi a kül-javának és vagyonnak sokkal nagyobb mérvben méltányolása, mint az addig uralkodott középkori scholasztikus irányú körökben létezett. Evvel kapcsolatban az anyagi *munka becse* és becslése is náluk

¹⁾ V. ö. még a mit *Toldy* o férfő rendkívőli érdeme és jelentőségeről mond ”Irod. tört.” 86-90.l.

²⁾ V. ö. *Akad. évkönyvek* XI. k. 5-ik darab, 48. lapon.

³⁾ Sok ide vonható jeles fejtegetés található a következő pályanyertes classikus két dolgozatban: *Schmoller*: „Die national-oek. Ansichten im Reformation-Zeitalte” a tőb. államtud. folyóirat 1860-diki kötetében, és *Wiskemannak*: „Darstellung der in Deutschland während der Reformation herrahende nat.-oek. Ansichten.” Lipcse 1861.

⁴⁾ Ezeket *Erdélyi, Toldy* s mások illető munkáikban részletesen sorolják elő.

inkább kimutatható, sőt onnan is kitetszik, hogy az eddigi egyoldalú „ora” (imádkozzál) jelszónak: az „ora et labora” (imádkozzál és dolgozzál) egész határozottsággal állítaték elébe és melléje. – A produktió tényezőül és forrásul a reformátorok nézetkörében ugyan csak a *természet* s az *emberi munka* ismertetett el; de vannak nyomai annak is, hogy már a *tökérről* is e tekintetben tisztultabb fogalmaik voltak, mint az előttük való időkben. Az által továbbá, hogy a hitújítók az egyház birtokjogát és socialis működését jobban megszorítani s ez utóbbiból (p. o. szegény-segélyezés, alamizsna-pénztárak, közművelődési intézetek, alapok kezelése stb.) az *államhatalomra* sokat átszállítani törekedtek, szinte tágasb tért szereztek az anyagérdekek országos elismerésének. – A pénz és *pénzületnek* egyáltalában ellenségei, az üzereket, kereskedőket gyűlölik, a kamatvételt (legtöbben) egyenesen kárhöztaáják, a kereskedőket hirtelen gazdagodó improductiv osztálynak tekintik; de másfelől annyiban ismét telivér *merkantilisták*, a mennyiben a pénznek s nemes érczeknek az országból való kimenetelét felette károsnak hirdetik, árszabványokat ajánlanak, a közhatalomnak az ipar és közfogyasztás igazgatására nagy befolyást vindikálnak, a monopolokat s *regálékát* elismerik stb. – A luxusnak és nagy költsékezésnek ellenei, s főleg az udvarok pompa-haj hászata s. az evvel összefüggő *nyomasztó adók* s pénzműveletek ellen keserűen kikelnek, s így kivált ez utóbbi tekintetben az újkori finantz-terhek első felismerői és korholói közé sorolandók. – Végre figyelmet érdemlő eszme a hitújítók nézetkörében az, hogy minden munkának s minden fáradságnak a maga *füő jutalmát* biztosíttatni kívánják, s ez által az újkori *humanisztikus irányú* közzgazdasági iskola előhírnökeinek is tekinthetők némileg. – Ez eszmékkel a magyar reformátorok nyilatkozatai és irataiban is találkozzunk helylyel közzel, tüzetesen azonban csak három férfíút említünk itt meg, ki még különösen közzgazdasági és politikai elveket is fejtegetett dolgozataiban, úgymint: a) *Vörös Lőrinczet*, ki a 17-ik század közepén „Politikai erkölcsstan” című művében, mely egészen Aristotelesi alapokon van szerkesztve, egyebek közt a *szegényügyvet*, azután a közzgazdasági foglalkozás-nemek rangfokozatát, s a közzjólét némely anyagi föltételeit tárgyalja, s egyebek közt azon nagy horderejű státuszgazdasági elvet mondja ki, hogy minden *polgár adóköteles*, s hogy o tartozás alól senki magát rendezett országban ki nem vonhatja; b) Alisztai *Farkas Jakobot*, ki szinte ezen időben az államok eredete, fejlődése, népességi osztályairól stb. ír; c) *Pósházyt*, a ki ép úgy mint a most említettek, hasonlag Aristoteles nyomán járdál, az újabb s szabadabb világnézetnek hódol

s egyebek közt a jobbágyokkali emberiesb bánásmódot ajánlván, a jog-egyenlőség és humanizmus egyik előhírnökeként jelenkezik nemzeti irodalmunkban.

C.) *A jogászok és államtudósok.* Ezek között, mint említenem se kell, első s legkitűnőbb helyet foglal el Magyarország első rangú státusférfia s legnagyobb juristája: *Verbőczy István*. A 16-ik század elején kidolgozott s később oly nagy hírűvé és valódi jogi evangéliumként tisztelt köz- és magánjogi forrássá vált „*Hármas könyve*” e nagy tudósnek szorosán úgy nevezhető közgazdasági elveket nem tartalmaz ugyan, de figyelmesb tanulmányozásnál arról teszen tanúságot, hogy a messzelátó s éles szemű jurista a jogi életnek ezerszeres egybeszővődését a *gazdászattal*, a birtok és csere, az adomány és örökség, a vagyon és forgalom szoros kapcsolatát a juridikai intézményekkel, igenis jól ismerte s felfogta, s hogy nem annyira a tárgykörnek előtte való ismeretlensége, hanem csak azon körülmény tartotta vissza a társadalmi élet ezen irányú *jelenségeinek tüzetesb* kifejtésétől, mivel a kitűzött cél lényegileg más vala, s mivel a practikus szakember talán tartózkodók oly dolgokat is belevonni munkájába, melyek annak törvényhozó utoni elfogadását és későbbi közvetlen hasinál hatóságát nehezítették volna. Az e korbéli nevezetesebb magyar jogtudósok közt még *Kitonichchal*, később azaz a 17-ik században *Szentiványi Márton* és *Illésházy Györggyel* stb. találkozunk, de egyikök sem vont tanulmányai körébe oly kérdéseket, melyek az itt tárgyaltakkal összefüggésben volnának.

Valamivel rokonabb irányt képviselnek már a következő *államtodományi írók*, a kik szinte elsőik honunkban e pályán, s ép azért elnézőbb méltánylatra tarthatnak igényt. Névszerint a) *Fésűs János* (pataki tanár), a ki „*Királyok tüköre*” című és 1626-ban (Bártfán) kiadott politikai művében, az akkori frói szokás és felfogás szerint fejedelmek és uralkodóknak mintegy követendő vezérszabályokat fejteget, s helylyel közzel oekonomiai elveket is érint meg; b) *Draskovics János* (tárnok-mester) és *Prágai János* (szerencsi prédikátor) annyiban érdemesültek a politikai irodalom körül, hogy az ismeretes spanyol papnak, Guevara Antalnak (nagy elterjedésnek örvendő) munkáját „*Horologium Principis*” (fejedelmek órájának könyve és fejedelmek serkentő órája cím alatt) magyarra fordították¹⁾²⁾;

¹⁾ Draskovits jelesül csak a 2-ik könyvet, s Grätsben 1610-ben, ellenben Prágai (Draskovits munkálatának felhasználásával) az egészet és pedig 1628-ban Bártfán.

²⁾ Újabbán 1771-ben gróf *Csáky* győri püspök adta ki e munkát. V. ö. *Bod*:

c) Mint fordítók a külföldi irodalomból ismeretesebbé lettek ez időszakban még *Laskai János* (gróf Bethlen István udvari prédikátora), a ki 1641-ben Bártfán a híres Justus Lipsiusnak politikai művét „A polgári társaság tudományáról irt hat könyvei” cím alatt tette közzé, s gróf *Teleky Mihály*, a ki Weber Ádámnak „Fejedelmi lélek” stb. című munkáját ültette át 1689-ben (Kolozsvárrt) hazai irodalmunkba; d) *Sárpataki István* erdélyi szakember, a ki „E világ dolgainak igazgatási mestersége” című (szinte németből fordított) munkát adott ki 1681-ben Kolozsvárrt, s a gyakorlati államtan és kormányzás elveit fejtegette benne; e) *Ghoma Illés* (posonyi lyceumi igazgató), a ki „Aphorismi politici” című dolgozatot tett közzé a 17-ik század vége fölé, mely azonban kéziratban maradt ¹⁾.

D.) A *gyakorlati irányú politikai írók*. – Ezek száma ugyan igen csekély, de annyiban a mennyiben (főleg az egyiknek) munkálataik az egész ország szerkezete és közigazgatási viszonyainak átalakítására majdnem döntő befolyásúakká váltak, megemlítést szükségének. Névszerint a) *Eszterházy Miklós* nádor „Conceptus de statu totius Regni meliorando” című s 1640-ben szerkesztett dolgozata²⁾, melyben a sokoldalú tevékenységéről és felsőbb körökbeni befolyásáról ismeretes államférfiú kiválókép az ország *anyagi erőforrásait* és az államháztartási viszonyokat veszi taglalat alá, s helylyel közel figyelemre méltó észrevételeket teszen ez irányokban; b) *Balásfi Tamás* (bosniai) püspök, következő című művével „Magyarországnak mostani állapotáról egy hazáját szerető igaz magyar embernek tanácslása”, mely 1621-ben (korunkban 1838-ban Posonyban) jelent meg; ép oly formán mint Eszterházy Miklós gróf Magyarország némely közigazgatási és soeialis reform feladatairól értekezik; s különösen c) Nagybecsü forrásmunka egy ez időből fennlévő következő című dolgozat: „*Status Camerae Regiae Hungaricae Seculo XVI.*”, mely folio alakban 318 lapon ³⁾, különösen a Miksa fejedelem alatti pénzügyekre és kormány-

Magyar Athenását p 228 (1776) és *Hormayr*: Taschenbuch für vaterländ. Gesch. 1824-ki folyam 407 -408 lapját.

¹⁾ Ez időben keletkezett hazánkban a politikai *röpirati literatura* is, melyről bővebben szól *Toldy* Irodalomtörténete 83-85. lapján. Azonkívül lásd még *Bidermann* idézett művének 3-5. lapjain.

²⁾ Akadémiánk könyvtárában 76 E) alatt található. Sok tekintetben összesik a munka a következő című másik iratával: „Opinio et Discursus circa conservationem Regni” című értekezésével, mely a „Nemzeti könyvtár” új foly. I. kötetében (368-389. lapon) tétetett újabban közzé.

³⁾ Meg van a pesti egyetem könyvtárában.

szervezetre derít sok világosságot, s az udvari kam. tanácsosoknak adott utasításokat stb. tartalmazza, és láthatólag hivatalos tollból eredt; végre d) *Kollonics Lipót* püspök és bíbornok; „Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn” című nagy munkálata ¹⁾, melyet a nagytehetségű, de servil jellemű főpap néhány osztrák kormányfőfiával egyetemben mint külön reform-javaslatot kidolgozott fejedelmi megbízás folytán, s 1689-ben I. Lipót királynak átnyújtván, benne Magyarország *politikait közigazgatási és anyagi átalakulásának* több tervpontjait fejtegeté. A meglehetősen száraz és kevés emelkedettséget tanúsító munkalat, azon rendeltetéssel bírván, hogy nemzeti alkotmányunk számos intézményeinek az osztrák-német adminisztratív és finantzkezelés igényletei szerint való átídomítását előkészítse s enne mozzanatait kijelölje, hazai közjogunk szempontjából bírálendő meg s kárhoztatandó, – annyiban azonban, hogy szerzője a kor egyik-másik kívánalmát számos honfiainál jobban méltányolá és fogta fel, s hogy kivált a *közháztartás* és kormányzat, rendszerének a század szükségeivel megegyezőbb alakba öltését vissza nem utasítható feladatnak tüntette fel: az akkori viszonyok szemléletére nézve még ma is figyelemre méltó olvasmány, melynek a maga történelmi és irodalmi becse kétségsbe vonhatatlan²⁾.

¹⁾ A m. t. akadémia és a múzeum könyvtárában kéziratban található; kiadatban *Patachich Boldizsártól* is meg van, s a múzeum *latin* kéziratjai közt 426-i szám alatt található.

²⁾ Ide igtatjuk röviden a munkalat tartalmát, főleg a mennyiben az itt tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban vari. Tekintve először is az államigazgatást, *Kolonics* (tiszttársaival) jobb *községi rendszert* ajánl alapú vétetni, az elpusztult országrészek *benépesítését* tervezi, s minden új megtelepedőt robot és úrbéri terhek alól felmenteni akarja. – Igazságszolgáltatás és törvénykezés tekintetében új polgári és büntető szabályzatot s *törvénykönyvet* tart szükségesnek a szerző, s gátot kivan vettetni a bírák megvesztegetése és a perek végtelenig való kiterjesztésének. – *Hadi és katonai* szempontból célirányosb élelmezési és *szállásolási* rendtartást hoznak az illetők javaslatba, s a kormányzat ezen ágában is befészkelődött számos visszaéléseket orvosolni ügyekeznek. – A zilált *pénzügyi (Camerális)* viszonyok megjavítására egyfelől helyesb finantz-kezelést, másfelől rendesb *adókat s jövedelemforrásokat* indítványoz. – Adót mindenki, rang-és rendkülönbség nélkül tartozzék fizetni; az adóösszegek azonban *országgyűlések* állapíttassanak meg, s beszédésük nem kamarai tiszték, hanem a községi és törvényhatósági organumok által történjék. – *Közgazdasági tervezeteit* illetőleg, végül, ezek az „ubi populus, ibi obulus” elvre utalással leginkább a populatio sürisbitésére, s az ezt föltételező élénkebb *ipar s forgalom*, minden módoni előmozdítására irányulnak, s annyiban dicséretes messzelátóságáról a szerzőknek tanúskodók, hogy az összes közigazdászati élet alapja és emeltyűjéül *a hitelt* jelölik ki, sőt már egy külön hitel-intézetet (földhitel-bank) a cseh „Landtafel

E.) A mi végre a mezőgazdasági írókat illeti, valamint az egykorú Franciaország, Anglia és Németországban, úgy hazánkban is ez időben találkozunk az *első kameralisták* és *agricol* szakférfiakkal, nevezetesen pedig *Lippay* Jánossal (jezsuita), a ki 1663-ban „De Agricultura, Calendarium Oeconomicum perpetuum” és „De institutionibus et seminatione” (Pozsonyban) című művét, és *Liczeyvel*, ki 1707-ben „Iter Oeconomicum”-ját bocsátá közre; s oda czéloztak a földművelés némely elméleti szabályainak kifejtése mellett e fontos nemzeti iparág helyesb méltányolása s előmozdítására hatni.

* *

Ezek államtudományi irodalmunk ¹⁾ egyszerű ugyan, de azért mégsem megvetendő kezdeményei, a mennyiben teljesen magukon viselik ugyan a primitivitás jellegét, – közgazdasági tekintetben csak elszórva egy-egy eszmét vagy igazságot tartalmaznak stb., de másfelől tanúskodnak mégis arról, hogy őseink ez időben a státus és társadalom életalapjai, föltételei és formáiról elmélkedni elkezdtek, a művelt külföld tudományos mozzanataival megismerkedtek s annak behatásait is fölvevék, s hogy e szerint hallgatással ezeket mellőzni, nemzetünk múltja iránti kegyeletlenség s a tudomány fonsőbb tekinteteinek valóságos szem elől tévesztése lett volna²⁾.

3. §.

Visszapillantás az ez időszakbeli eszmefejlődésre.

Ha a most vázolt egyetemes eszmefejlődési időkört, mely körülbelül 7-8 századot foglal magában, figyelmesb szemekkel vizsgáljuk,

mintájára alakított institution, s a birtok-bizonytalanság megszüntetésére némi *telekkönyvi* rendszerféléit is indítványoznak. – Érdekes momentum végre *Kollonich* e munkálatában, hogy a vámrendszer helyes volta is a közgazdasági élet egyik főfactorául tekintetik; egyforma pénz s mértékrendszer ajánlatik, s valódi merkantilisztikus szellemben a pénznek a honbéli *kimenetele károsnak* nyilván tiltatik. V. ö. még *Szalay László*: Magyarország története VI. köt. 5-21. lap és *Horváth M.* Magyar történelme IV. k. 244-249. l.

¹⁾ Érdekes itt megérteni, hogy a 17-ik században a magyar tan és politikai *költészet* is foglalkozott gazdasági nézetek és eszmék kifejezésre hozásával. így egyebek közt *Szentmártoninak*: „A vasról”, a „Vadászásról”, az „Ácsmesterek”, a „sónak dicséretei” vagy *Beniczky Péternek* „Példabeszédet” több idevágó eszmét tartalmaznak, habár tudományi vagy szakbeli értéke a dolgozatoknak ránk nézve nincsen. V. ö. *Toldy*: Magyar Irodalom története 68. l.

²⁾ Rövid, de érdekes rajzát adja hazai műveltség és szellemfejlődésünknek a 14-18-ik században *Fessler*: tört. munkájának X. kötetében a 885-450. l.

lehetlen észre nem vennünk, miszerint őseink nemzetgazdasági nézetei és felfogása a 18-ik századot *megelőzött időkben* általában véve némi öszhangban állottak ugyan mindég az európaszerte uralkodott főbb iránylatokkal, sőt ezeknek bizonyos befolyása alatt is képződtek; de másfelől oly nagy mérvben hordják magukon a kezdetlegesség és bevégtelenség jellegét is, hogy tekintve e hiánynak mind az elméleti, mind a gyakorlati élet torén maga után vont következéseit, különös *megelégedéssel az itt tárgyalt* első időszakra nem utalhatunk. Ugyanis A lényegileg középkorias felfogás, a natural-gazdasági viszonyok szerint idomult s ismét azokhoz alkalmazkodó nézletirány, az államélet s államrend fensőbb egységéből folyó érdekek és tekintetek kevésbe vétele stb. kapcsolatban politikai, közgazdasági s államháztartási szervezetünknek fentebb is ecsetelt hiányaival, az anyagi felvirágzás főföltételeinek *a szabad föld és birtok*, a szabad munka és forgalom, a tőke és productiv erők jelentőségének nem kellő méltányolásával, és sok tőlünk nem függő *bajok és visszásságokkal*: lehetlenné tevék ez időszakban a nemzetháztartás csak némileg is összefüggő s egységeseb theoriájának megalakulását, – lehetlenné egy oly elv- és eszmerendszer kifejlését, mely az ismeret világ egy külön s (pedig igen fontos) önálló jelenségkörét biztos alapokra vezetve vissza, a status- és társadalmi életnek kalauzul és szövétnekül szolgálhatandott. Innen fejthető meg egyrészt az, hogy *tulajdonkép* úgy nevezhető közgazdasági (irodalmi) szellemtermékek úgy mint egyebütt e korszakban, nálunk még a legszerényebb alakban sem merültek fel oz idő alatt; másrészt az, hogy az egyes gondolkodó elmékben koronként megfogamzott s némi elismerésre is emelkedett nézetek, igazi (belterjű s következetes) *hatást* ez egész időszak alatt a praktikus életre nem gyakoroltak, s hogy ép e hiánynak egyik félszeg kifolymányakép magában a nem ritkán idegen példák szerint eljáró törvényhozási és kormányzati intézményekben is: itt-ott határozatlanság, ellenmondás és rendszertelenség mutatkozik, minek *visszás befolyásáról* a gyakorlati életre fölösleges szólni is ²⁾. Nem akarunk

¹⁾ Legyen e helyütt szabad különösen utalnunk arra, mily visszás hatásunk kelle összes szellemi és politikai fejlődésünkre lenni annak, hogy alkotmányunk feudális jelleménél fogva *közjog és magánjog* közt a kellő válaszfal hiányzott; a kizárólag uralkodó államelem a földbirtoki (papi és nemesi osztályok) lévén minden hatalom és erő egyoldalúlag egy osztályban öszpontosult; – az párosság és polgári productió, a mely minden egészséges státus-szerkezetnek főföltétele, ki nem fejlődhetek; – hogy a pénz és mozgó tőke hiánya az egész nép és államháztartást megköté s megkövesültté változtatá; a stabilitás és mono-

e tekintetben részletekbe bocsátkozni, egy-két körülményt azonban, mint e rendszertelenség és nézet-hézagosság közvetlen szomorú következtetését el nem hallgathatjuk. így jelesül egyfelől azt, hogy jó részben ennek tulajdoníthatni, *hogy* a magyar birodalom anyagi ereje és virágzásának súlypontja és legfőbb tényezője *a mezei gazdaság szerfelett elhanyagoltatott*; másfelől, hogy a magyar nemzet összességében az anyagi munka és iparosság igaz méltányolásra, egész (közgazdasági és kulturai) jelentősége szerinti elismerésre nem talált, s így egészben véve s hasonlítva sok más tetterős s iparúzó népekhez, tulajdonkép *szegény tenyődő nép* maradtunk; valamint azt, hogy státusháztartásunk egész a legújabb időkig felette primitív és tökéletlen maradt, s így a nagy államcéllok s közfeladatok (főleg anyagi és gazdasági irányban) igazi támogatásra és istápolásra a *kormányhatalom* részéről nem találtak. – Nem is említve, hogy ezen körülményben keresendő egyik főoka annak is, hogy miért nem találkoznak hazánk összes történetében és törvényhozásában a 18-ik század előtti időkben valóban nagy és *alkotó közgazdasági* intézkedésekkel, s hogy miért nem volt Magyarországnak annyi jeles és nagynevű államférfiai és törvényhozói közt egészen *Széchenyiig* csak egy is, kit *kiválólag* és teljes joggal „státusgazdának” lehetne nevezni.

Nem vonjuk egyébiránt az imént mondottakkal kétségbe, sőt fentebb tüzetesen hangsúlyoztuk is már, hogy voltak közgazdasági törvényhozásunknak és eszmeifejlődésünknek *ez időben is némely fényoldalai*, u. n. „ezüst pillanatai”, hol a nemzeti genius egyes, mélyebben látó búvárok vagy gyakorlati státusférfiak gondolat-rendszerében, egy-egy világosb fogalom elv vagy igazság felismerésére emelkedett, s hol majd ösztönszerűleg és csak sejtítve, majd határozott öntudattal egy-egy új eszme-nézet vagy iránylat jutott kifejezésre, sőt életben és *államban positiv* érvényt is nyert. – Bármily primitív volt legyen is, továbbá, ez egész időszakbeli felfogásunk és státusgazdasági nézet-körünk, azt mégsem ismerhetni félre, hogy apáink egészséges s józan észjárása nem *ritkán minden theoria* és minden speculatio nélkül is, eltalálta a helyest a gyakorlatban, s azt, hogy bármennyire távol

tonia elve közgazdasági viszonyainkban előmenetelünket feltartóztatá; – hogy az egyebütt oly termékeny hatásának bizonyult rend- és osztályküzdelem a nemzet különmemű elemei közt, nálunk a *nemes és jobbágy közti* rúttusában nyilatkozik, s a nemzet legjobb erőit évszázadokon át emészté és tévirányba tereléstb. (V. ö. még *Treitschke* geniális munkáját: „Die Gesellschafts-Wissenechaft (1859) p. 11 s köv. és 81 s köv., és *Lassalle*: Arbeiterprogramm (1863) 2 9 köv., 18 s köv. lapokon.

álltak is ők a közgazdasági társadalomrend alapjainak és természetének, a vagyon, a tőke, a pénz és árak, a jövedelem és nyereség, a munka és üzletmód törvényei és *képződési szabályainak*, valamint hatásaiknak teljes felfogásától: azt mégis már sokan belátták, hogy gazdaság s kedvező anyagi állapotok az egész társadalomnak erőt, biztonságot, szilárdságot kölcsönöz; valaminthogy társadalmi szerkezetünk számos hiányairól világos tudalommal bírtak, a jobbért lelkesültek stb. Csakhogy e megismerésnek megfelelőleg eljárni részint az erély, részint a képesség, részint a kedvező alkalmak hiányoztak.

E mellett volt a magyar *államszervezet alkotmányos jelleménél* fogva is egy némi előnye közgazdasági fejlődésünknek, melyet egészen figyelem nélkül hagyni nem lehet. Értjük azt, hogy hazánkban a kifejtettebb constitutionális formák s a nemzetnek befolyása a közdolgok: intézésére: egyik-másik irányban mégis megakadályozott sok oly iránylát vagy elv teljes érvényrejutását, mely végfolyamatban az *anyagi érdekeknek* is kárára szokott lenni. Jelesül: az ugyan tagadhatatlan, hogy mezei gazdaságunk szerfelett elhanyagoltatott, s a kor uralkodó merkantilisztikus és fiskális, regalisztikai iránylatainak szellemében sokszor több súly az iparra s *mesterségekre fektetettek*: de másfelől szabadabb politikai intézményeink s erőteljes önkormányzati rendszerünk viszont nem is engedő hazánkban oly nyomasztó politikai s *közgazdasági absolutismust* érvényre jutni, melyet egykorúlag Frankonban, Németországban stb. találunk, s mely ugyanakkor, a midőn kicsinyes, faggató rendőri természetű intézkedéseivel látszólag az ipart, gyártást s anyagi felvirágzást előmozdította s ápolta: tényleg és valóban a legridegebb kormányhatalmi önkényt s mindenbe-avatkozást hozta elő, s ez által az összes társadalmi, műveltségi, sőt még a népgazdasági fejlődésre is káros hatást gyakorolt; jelesül a meny nyiben annak éltető legét és elemét: *a szabadságot, a szabad polgári mozoghatást, az akadálytalan üzleti sürgelmet és versenyzést* lehet! lenné tette, s mindent a kormányilag megállapított *gépies formák* és szabványok merev ráájába szorított.

Végre, tekintvén azt, hogy honunkban a cultura s jelesen a *tudományos szellem művelődés* oly lassan haladhatott viszontagságos közéletünk miatt előre, méltányosabbak lehetünk Öseink hibáinak s fogyatkozásainak szigorlásában, s jelesül nem alkalmazhatjuk reájuk *azon sokkal magasb mérsabályt*, melyet tán némely más szerencsésb a kedvezőbb körülmények közt fejlődhetett népek műveltségi haladásának szemléletéből levontunk.

Azok nyomán, miket az eddigi szakaszokban első időszakbeli (közgazdasági) eszmefejlődésünkről kifejtettünk, nem lesz különös nehézséggel összekötve, *azon hatást is constatirozni*, melyet, a hazai közviszonyainkra, állami és társadalmi életünkre, az iparra, gazdaságra és forgalomra gyakorolt. Jelesül

Általában azt mondhatjuk, hogy a hazánkban uralkodó közgazdaszat! nézetek ez egész időszak alatt, úgy s oly közvetlenül, mint némely más álladalmakban, – positiv és kézzelfogható *hatást nem_ gyakoroltak* ugyan, de azért befolyás nélkül a közviszonyokra mégsem voltak, sőt mi több egyes időkre nézve és egyes nagy fejedelmek alatt félre nem ismerhetőleg valódi alkotó hatástik kétségbe legkevésbé sem vonathatik.

Tekintsük például csak az aristokratiko-közepkorias (*gazdasági*) *felfogásnak* hatását a birtok és jobbágy-viszonyok megállapítása és időnkénti alakulására; a fejedelmek ipar-támogató, kézműveseknek és polgároknak kedvező politikájuk céljait és eredményeit; a törvényhozás terén működött publicistáink s államférfiaink, czéhek, jobbágytartozások, pénzügyi háztartás, kereskedelem, adók stb. felőli nézeteiknek törvényekben *köz-institutiókban időnkénti* megtestesülését stb. s valóban alig leszünk képesek kétkedni azon, hogy a mindenható *eszméáramlat és felfogásmód* csakugyan concret kifejezésre is törekedett és bírt is jutni a practikus viszonyokban, s hogy igen nagy tévedés volna föltenni, mintha nemzeti legislatiónk az anyagi érdekek terén tett intézkedéseiben és határozataiban csak amúgy felületesen pillanatnyi benyomások és események befolyása által hagyta volna magát vezéreltetni, s mintha nem *léteztek volna bizonyos* (már azután helyes vagy nem helyes, az e tekintetben irreleváns) eszmeileg fennlevő, életből és elmélkedésből merített elveik s *szabályaik is, melyeket e* tekintetben sinórmérvként szem előtt tartottak. – Bizonyosága ennek az is, hogy már *alkotmányos* államrendszerünk is, mint olyan, szükségkép elősegítette az eszmék és nézetek hatását a gyakorlati viszonyok alakulására, a mennyiben a hongyüléseken a legsokoldalúbb tanácskozásnak és érintkezésnek, kölcsönös felvilágosításnak és meggyőződésnek alkalmat nyújtva az egyik-másik körben elterjedt nézeteknek és irányoknak érvényrejutását lehetségessé tette, tetemesen megkönnyítette; vagyis, határozottabban szólva, mint minden alkotmányos országban, úgy minálunk is meg volt a lehetőség mindenkor ez időszakban, *hogy az élei az elméletre, és viszont az elmélet az életre* befolyást gyakorolhasson, úgy hogy törvényeinkben és intézményeinkben ép úgy szemlélhetjük apáink ezenkori közgazdasági felfo-

gása és nézetei hű kinyomatát, mint viszont nézeteikben és felfogásukban azon intézmények és törvények félre nem ismerhető hatását és befolyását.

A mi pedig közgazdasági eszmekörünknek kapcsolatát és viszonyát a többi népekével ez első időszak folyamában illeti, – alig mutatható fel ugyan korszak, melyben ez iránybani nézeteink a külföldétől teljesen és egészen különválna s elszigetelve lettek volna (minek elegendő példáira utaltunk fentebb, jelesül ott, hol az általános középkorias felfogás nyomaira, a bányászati és rogalitási institutiókra, a pénz- és árviszonyok felőli nézetekre, a merkantilisztikus kereskedelmi politika elveire stb. utaltunk hazai eszmeifejlődésünkben); de viszont az sem vonható kétségbe, hogy igazi benső s *belterjesb összefüggés* a magyar és külföldi írók s törvényhozók nézetei közt fel nem mutatható, hogy ez időkben őseink előtt a már akkor Angliában, Frankhonban, Itáliában és Németországban hírneves státuszgazdák még ismeretlenek valának; sőt hogy még a velünk szomszédos Ausztriában a 17-ik században fölmerült s befolyásra emelkedett közgazdasági rendszerek, névszerint egy *Horneck, Becher, Schröder* s mások munkálatai és működése is egészen figyelem kívül maradtottnak látszik ¹⁾.

Erről azonban tüzetesebben a következő „könyv”-ben levén szó, e helyütt bővebb elemzésbe ereszkedni fölösleges; s így befejezve *ez első időszakot*, még csak azt emeljük ki, hogy hazánk a 17-ik század végén nemcsak a politikai és közgazdasági élet, hanem a szellem* fejlődés és különösen a nemzetgazdászati eszmekör tekintetében is azon stádiumához jutott történetének, a hol az új elvek és irányok, a reform *és javítás szüksége* mind általánosba s halaszthatlanabbá vált, s hogy jelesül igen nagy és határozott haladási lépés vala kívánatos arra nézve, hogy a minket annyira meghaladott népek és államokat, a bekövetkező században, melyet nem ok nélkül *neveztek el a felvilágosodás századának*, utolérhessük, vagy csak némileg is megközelíthessük.

¹⁾ V. ö. ezekre nézve *Roschernek* Keleti által magyarra tett jeles értekezését az Akadémia „Statistikai és Nemzetgazdasági Közleményeiben.” Új foly. I. kötet, első füzet, p. 110-122 és az alantabb általunk mondandókat.

MÁSODIK IDŐSZAK.

1715-től 1790-ig;

vagyis

a közgazdasági szervezkedés első kísérletei.

ELSŐ FEJEZET.

Magyarország a 18. század folyamában általában, s közgazdasági tekintetben különösen.

1. §.

Hazánk politikai és közgazdasági viszonyai ez időszak alatt.

Magyarország történetének azon szakasza, mely a szathmári békekötéstől az 17⁹⁰/₉₁-ki országgyűlés megnyitásáig terjed: egy magában némileg bevégzett *egészet képez*, és pedig politikai és alkotmányi tekintetben ép *úgy*, mint közgazdasági, műveltségi és sociális szempontból.

Tekintve *állami fejlődésünk* jellemét, a 18-ik század folytában Magyarország egy mélyenható s a közélet minden részeire kiágazó átalakulási processuson ment keresztül, melynek végiránya az volt: hazánkat társadalmi, közjogi és közgazdasági alap-intézményeinek új elvek szerinti alakítása által, a közép és nyugateurópai államokhoz *hasonlóbbá* tenni, az úgynevezett modern státusok körébe vonni ¹⁾.

Nem lenne nehéz ez átalakulási ügyfolyam egyes momentumait részletesen is kimutatni. Minthogy azonban e kitérés nagyon is messze vezetne tulajdonképi feladatunktól, – csak egy-két nagyobb fontosságú körülményre akarunk utalni.

Így mindenekelőtt sokat tőn az említett irányban: hazánknak, az, 1687-ki trónörökösödési egyezmény, s az 1723-ki *pragmatica sanctio* által létrehozott *szorosb kapcsolatbalépése* a Habsburg dynastia többi tartományaival, a mennyiben így a szakadatlanabb érintkezés és közlekedés oly országokkal, melyek az új európai államfejlődésben már egy két, stadiummal előbbre voltak, kikerülhetlenné vált, s hazánk az ezen új viszonyokból természetsszerűleg *fejlődő lefolyásoknak* is közvetlenebbül kezdett kitéve lenni. Egy másik, nem kisebb horderővel

¹⁾ Azért is vette mottóul e részéhez művének *Fessler* a következő Virgihusi *Ecclogát* (IV.): „Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo” (*Fessler*, *Sesch*, X. k. p. 21)

biró mozzanat volt a 18-ik század első negyedében az, hogy hazánk kormányzati s igazgatási rendszere, az *udvari korlátnokságnak* s a helytartótanácsnak tökélyesb alakbani szervezése, a megyei igazgatás megjavítása, a törvényhozás s igazságszolgáltatás reformja, s egyéb politikai s administratív intézkedések által, az ország érdekeinek megfelelőbb alapokra fektetett; az államhatalom egységesb, *összevágóbb* s *erőteljesb* működése eszközöltetett, a közügyek intézése pedig az eddigieknél tökélyesb formák és elvek szerint rendeztetek. – Hasonló jelentőségű körülmény volt e század folyamában *nemzeti törvényhozásunknak* átalakulása; névszerint a mennyiben, engedve a gyorsabban haladó kor intő szózatának, – egyik-másik irányban az eddiginél termékenyebb tevékenységet kezdett kifejteni, az újabb kor szellemének megfelelőbb politikai, társadalmi és anyagi *reformok életbeléptetése* körüli fáradozott, *hongyülési választmányok* és bizottságok felállítása által a nemzeti érdekek és igényeknek kellő kifejezése és ápolásáról gondoskodott, szóval az egyoldalú alkotmányi törekvések és czéizatok mellett, a népelet concret s reális szükségseit és követeléseit is már tüzetesen figyelembe vévé s kielégíteni igyekezett.

Ezekhez járul az *1715-ki országgyűlés 8-ik* tczikke alapján életbeléptetett állandó hadsereg-tartási rendszer; a lassanként gyökeresen megváltozó adóügy és államháztartás, a polgárjogi intézmények és formáknak egyben-másban megkezdődött javítása, a közélet terén fejlődező *élénkebb szellemmozgalom* stb. mint megannyi bizonyítékai annak, hogy (mint fentebb is mondók) Magyarország állami tekintetben a 18-ik század folyamában egy nagy és általános megújulási szakba lépett, melynek végiránylata vala: hazánkat középkorias jelleméből kivetkeztetni, s az újkori államok szerkezete és formáival megegyezőbb alapokra állítani.

Ezen, hazánk országos létének legalább részben előnyére szolgált változások mellett azonban sok olyanokkal is találkozunk a 18-ik század folyamában, melyekről ezt nem állíthatjuk. így jelesül az uralkodó dynastia többi tartományaival szorosb kapcsolatba jutván» hazánk legfontosb érdekei gyakran ez utóbbiak érdekeinek utána tétettek; a *kormányzatban* és igazgatásban a birodalom nem magyar ajkú és lelkületű államférfiai döntő befolyásúakká váltak; a monarchiái *központosítás* és politikai unifikáció, főleg az 1764-ki országgyűlés után, mind nagyobb s veezélyesb mérvben vétetek czélba; a fejedelmi teljhatalom túlkapásai, hazánk alkotmányos szabadságainak megtagadásával, mindég szélesb körre terjeszkedtek; s egyáltalában oly

elvek jutottak érvényre az államvezényletben, melyeket hazánk politikai és alkotmányi fejlődésére nézve egyenesen veszélyeseknek kell nyilvánítani¹⁾.

Éhez járul azon számos visszasság is, mely e század alatt a nemzet nézletiránya és sociális szerkezetében, valamint polgárjogi institutióiban még fennállott²⁾. – Névszerint: a nemesség konok idegenkedése kiváltságos helyzete és nemességi előjogairól lemondani; a néposztályok egymástóli elszigeteltsége, nem ritkán ellenséges koczódásai; a *jobbágy-viszonyok* elmérgesedett jelleme s az evvel összefüggő égető kérdések kevésbe vétele; az értelmiség s szabadabb nézetmód lassú fejlődése stb. mind megannyi okai annak, hogy a leg-, áldásosb irányú reform sem verhetett ez időszakban még mélyebb gvő- / kereket, Hogy a *politikai haladás* és előmenetel számos rugói lekötve tartattak, számos s legczélszerűbb intézkedések eredmény nélkül maradának, szóval annak, hogy hazánk politikai tekintetben ez egész időszak alatt oly országnak nyújtá képét, melyben az *újkori állam-eszme* még igen nehéz küzdelemben létezett a középkori szellemmel, 3 hol, a helyett hogy a nemzet ősi szabadságérzülete igazán gyümölcsözőleg tudott volna az újkori államrend intézményeivel egyesülni, 8 egy igazi fejlődésképes országgözületet megvalósítani; sok oda működött, hogy a *középkori rendtelenség* s a modern absolutismus korcs szövetezéséből, egy gépies s lelketlen rendör-állam alapjai vettenessenek meg³⁾.

¹⁾ Ez azon időszak, melyről korunk nagy történetírója *Gervinus* (azon hisatórikus, ki valamennyi külföldi szakemberek közt az első, ki nekünk magyaroknak Ausztria irányában igazságot szolgáltat), „Geschichte des XIX. Jahrhunderts“ című művének VII. kötete 94-ik lapján ezeket mondja legújabbán: Man entwöhnte die Magyaren leise und ohne Aufsehen ihrer Verfassungsrechte; man hielt keine Reichstage, wie es das Gesetz vorschrieb; man zog den Adel an den Hof, das gleiche Regiment, der gleiche Militärdienst, die gleiche Beamten-echule, die Absperrung des Landes vor jeder fremden Berührung u. s. w. breitete oesterreichische Sitte und Weise in dem Maasse über Ungarn aus, dass der Gesamtstaat nach Aussen mehr und mehr im Lichte einer einheitlichen Monarchie erschien” stb. Míg a korszaknak inkább elejére illő a következő szavakat olvassuk egy kitünő hazai történetírónknál: „Csak ez időben nyerte vissza hazánkban minden elem azt az egyensúlyt, mely az annyi fáradalom után pihenésre és békés gyarapodásra szükséges; az építés azonban, mint mindég, lassabban folyt a *rombolásnál*.” *Salamon: Magyarország a török hódítás korában* (1864) 415-416.1.

²⁾ Mindezeknek alapos és hű rajzát adja *Horváth M.*: Történelmének 5-ik.kötetében.

³⁾ Ez állapotok egyáltalában sok hasonlatosságot tanúsítanak a Frank-

A mit imént hazánk *politikai* átalakulásáról s annak fény- és árnyoldalairól mondtunk, többé-kevésbé *közgazdaságunkra nézve* is áll. ha ennek fejlődését az itt szóban levő időszak alatt közelebbről vesszük vizsgálóra.

Az oly hosszú idők óta majdnem szakadatlanul zaklatott s majd ellenséges hódítások, majd belrázkódtatásoknak martalékul esett Magyarország, ez időszak alatt, igenis súlyosan érezvén anyagi gyöngeségét és államszerkezete hiányos voltát, erélylyel és buzgalommal kezdott a mulasztottak pótolásához fogni. A földművelés, a műipar, a kereskedés és hajózat némi lendületet vett; a kögazdasági élet fejlődését lankasztó számos akadályok a kormány és a törvényhozás által eltávolíttatni kezdenek; az *ipar és forgalom szervezetében* megfelelőbb elvek jutottak érvényre, a gazdálkodási eljárás mód észszerűbbé vált; szóval a haladás szükségének érzete mind jobban helyet foglalt, és a fennálló bajok orvoslásának mellőzhetlensége mindinkább beláttatott és méltányol tátott.

Mindennek daczára azonban nemzetgazdaságunk ez egész időszak alatt *jelentékenyebb előhaladást mégsem tőn* ¹⁾. Egyrészt azért, mivel (mint előbb megérintők) *idegen* érdekek befolyása alatt állván, teljes önállósággal nem fejlődhetett; másfelől azon okból, mivel az anyagilag majdnem végkép kimerült nemzet sem az értelmi, sem a gazdasági erő-elemek olyan mérvű birtokában nem volt, hogy az ipari és forgalmi élet tartós s áthatóbb lendületet vehetett volna. Éhez járult a még mindég hiányos közigazgatás! és törvénykezési rendszer, a kor szellemével sokban összeütköző szociális és polgárjogi intézmények, a növelési és oktatási ügy tökéletlensége, az *uralkodó félszeg' nézletek* és eszmeiránylatok, a fejletlen vállalkozási erély s üzleti tapintat, s mindonekfett azon idegenkedés, melyet a magyarság még e században is az ernyedtelenebb anyagi munka és iparosság, a gazdasági és üzleti foglalkozás iránt tanúsított, s melynek szükséges eredménye idegen elemek és érdekek túlsúlyra kapása, a birtok és gazdasági viszonyok *rendezetlensége*, a vagyonsóság és tőkeszaporodásbani lassú haladás vala. – Evvel egyidejűleg a magyar állam- és népelet azon sajátzerű vonása, hogy fajunk ez időszakban is folytonosan arra volt utalva, hogy az alapjaiban minduntalan megtámadott ősi alkotmányát s szabadsági intézményeit a megsemmisítéstől vagy felbomlásái megóvjva: azon eredményre vezetett, hogy a nemzet,

honiakkal a 18. században. V. ö. *Gervinus*: Einleitung in die Geschichte des 19. Jahrhunderts p. 136-140.

¹⁾ *Fessler*: Gesch. X. k. 450-488.1., s *Horváth*: Ipartörténete 111. s köv. 1.

midőn figyelmét majdnem kizárólag egy pontra, *országos önállósága s politikai szabadságai* biztosítására kényszerűit irányzani, sem elég erővel, sem elég idővel nem rendelkezett, hogy egyszersmind *nemzetgazdaságát is* kellő virágzásra emelje, úgy hogy teljes joggal azt mondhatjuk, hogy Magyarország csak anyagi jólétének feláldozásával bírta állami existenciáját és alkotmányát megmenteni! ¹⁾

Egészen véve ezek szerint hazai háztartásunk a 18-ik század folyamában is lényegileg a natural-gazdasági fejlődés-fokon jelenkezik; minnek egyebek közt a még mindég fennálló *nemesi előjogok* és kiváltságok, a termékekbeni nehézkes árúforgalom, a fizetési közeg, azaz készpénz ritkasága, a mezei gazdaság majdnem kizáró túlnyomósága, a gyáripár, a közlekedési eszközök s a hitelügy fejletlen volta végre az államháztartás és adórendszer *egyoldalú regalitási* és natural-szolgáltatási jelleme, – megannyi szülő tanúbizonyságát képezi, s egyszersmind ok és okozatként függ össze avval, hogy az államhatalom az anyagi érdekek terén összesített egységes erőt kifejteni, maga a nemzet pedig az *újkori műveltségi közegek* megszerzésében gyorsabban előhaladni képes nem vala.

Nem szabad ugyan itt figyelmen kívül hagyni, hogy a szóban forgó korszak vége felé, vagyis 1780-1790-ben, *József császár* alatt és ezáltal több mélyenható intézkedések tétettek, melyok (legalább részben) oda valának irányozva, hogy Magyarországnak is eddigi sok tekintetben középkorias s nehézkes *természetű státusgazdasága* új alapokra állíttassék, s elevenebb, mozgékonyabb alakot öltön. A nemesi kiváltságok s adómentesség eltörlése, a közbenső vámvonatok lerombolása, egy új s megfelelőbb adórendszer életbeléptetése, a közigazgatás és törvénykezés reformja, a jobbágysági bilincsek megoldása, s a kosmopolit *emberiességi irány lat*, mely e sok tekintetben kitűnő fejedelem által célba vététt, – megannyi mély jelentőségű Momentumai a tervezett átalakításnak; a mely azonban több okból s névezerint azért, mivel a kor József eszméi befogadására még megérve nem volt, s másfelől, mivel a reform hazánk összes alkotmányi *rendszerét alakjaiban* megingatással fenyegette, nem sikerült, s pusztán kísérlet maradt.

¹⁾ Ide lévén alkalmazandók nagy államférfiünk *Deák Ferencz* 18⁶⁵/₆₆-ki országgyűlési nagy beszédének (1866 febr. 22-én) következő helye: „Több része volt hazánk megtartásában annak, hogy apáink a törvényhez ragaszkodtak, mint annak, hogy az opportunitás politikáját üzték. Higyjék el uraim! ha nagyon könnyen állottak volna az opportunitás politikájára, lehet: hogy az ország most gazdagabb volna, – de magyar bizonynyal nem.”

Nem csekély hátrányára szolgált továbbá nemzeti gazdaszatunk e korszakbeli sikeresb kifejlésének az osztrák kormány által állhata-
tosan követett félszeg *merkantilisztikus forgalmi* politika, mely a pro-
hibitív vámrendszeren sarkallva, a nemzetközi árúcsere és közlekedést
lehetlenné tévé, a legjobb erőket lekötve tartá, hazai termelvényeink-
nek idegen piacokra való vitelét és ottani jövedelmes elárúsítását
megnehezíté, bennünket az örökös tartományok iparosainak és gyár-
nokainak tributáriusaiává tett; s így azt eredményezé, hogy *gazdászati*
virágzás és elevenség helyett tétlen pangás s üzleti közönyösség fog-
lalt helyet.

Mindezekhez járul, hogy hazánk a 18-ik század második felében
mindinkább érvényre jutott szorosb kapcsolat folytán a monarchia
örökös tartományaival, lassanként mindazon közzgazdasági válságok,
de főleg pénzügyi *bonyodalmakba is belekeveredett*, melyek már ekkor-
tájban is az osztrák birodalom politikai és államgazdasági életére oly
súlyosan nehezettek, s mindinkább meggyökeredve és elmérgesedve
pár évtized alatt a monarchia égő sebeiként a legvészesb rázkódtatások
és krízisek forrásaivá váltak.

Megannyi visszás körülmény, mely anyagi hátramaradásunkat
egyrészt megmagyarázza és természetesnek tünteti fel, – másrészt
mentségül szolgál azok ellenében, kik minden bajt és visszásságot a
magyar faj gazdaszati értelmetlensége, közönye és könnyelműségének
tulajdonítanak ¹⁾.

Műveltség és közzgazdasági nézetek honunkban ez időszak alatt általában.

A 18-ik század folyamában hazánk műveltségi s literatúrai
tekintetben is hasonló helyzetben jelenkezik, mint politikaiban és köz-
daságiban. Egyfelől ugyanis kétségbevonhatlan *értelmi és szellemi*
emelkedés és haladási igyekezet, de másfelől a régihez való ragasz-
kodás, az ó elemeknek az újak irányábani- bizalmatlansága, közép- és
újkori eszmék és irányiatok közti ellentét, súrlódás és küzdelem is.

Általában *két nagy elvet* látunk valamint egyebütt Európában,
úgy honunkban is, e korszak alatt tusakodásban egymással. Az egyik
a fennállónak tovább is fenntartására célzó, s a század szellemének
követeléseit ignoráló aristocratismus és conservatismus, – a *másik*

¹⁾ V. ö. közzgazdasági viszonyainkra nézve ez időben *Fessler*: *Gesch.* X. k
450-467. és 499-522. 1.

félen az angol s francia új állambölcselet, moralphilosophia s közigazdasági eszmék befolyása alatt keletkezett demokratikus irány és progressizmus, mely a létezőt és a hisztériái alakulatokat tagadja, a nép és államélet gyökeres megújítására irányuló eszméket kijelöli, s különösen az anyagi érdekek terén s a közjogi életformákban egészen új, az eddiektől eltérő elveket törekszik érvényre juttatni.

Hazánkban az ezen két *ellentétes iránylat* közti küzdelem leginkább Mária Terézia uralkodása második felében kezdett kifejlődni, s épen úgy mint Spanyolországban Pombalnak, Olaszországban Tanuccinak, Dániában Struenseenek, Oroszországban Katalin cárnőnek, s Németországban Nagy Frigyesnek korában és befolyása alatt, hazánkra nézve is azon sajátzerű jelenséggel állunk szemközt, hogy nálunk is az u. n. *felvilágosodott abszolútizmus* (der aufgeklärte Absolutismus) vette kezeibe a reform-munkálatok fonalát, s kezdett, ellentétben a tömegekben még mindég uralkodó közönyösséggel, s szellemi és anyagi pangással, a közállapotok, a nép művelésére czélzó intézetek, tanodák és növeldék, humanitáriusi és jótékonyági institutumok életbeléptetése-, tökélyesbítéséről gondoskodni, *s általa a nemzetben rejlő* élők és képességek fejlesztésére befolyást gyakorolni.

Nem szükséges o tekintben részletekbe bocsátkozni. – A ki hazánk történetét 1750-től 1780-ig figyelmesben áttekinti, s Mária Terézia királyasszony sokoldalú tevékenységére e korszakban méltánylólág tekint, nem fogja tagadhatni azt, hogy daczára számos viszásságoknak, melyek a fejedelmi abszolútizmus e működése folytán magukat nemzeti jog- és közéletünkbe befűrták, egészen véve az érintett kor, *culturali tekintetben* reánk nézve mégis fejlesztő 8 ébresztő hatású vala, s hogy csak a viszonyok kedvezőbb alakulása lett volna szükséges, hogy az „elvetett magvak kikeljenek, s névszerint a 18-ik század második felében elterjedt élénk eszme-súrlódás és *felvilágosodási küzdelmek* által előidézett melegség közt megérlelve, életerős gyümölcsöket is teremhessenek.

Találón jellemzé ezen kort legújabbán irodalmunk geniális történésze ¹⁾ *Toldy*, midőn ezeket monda: „a százados küzdelmekről kimerült haza a béke árnyékában üdülésnek, az új kormányrendszer alatt a közigazgatás s ezzel a belső viszonyok kedvezőbb megalakulásnak, a tanügy s vele az egyetemes *tudományosság* szokatlan felvirágzásnak indultak; melyeknél fogva egy új, aránylag gazdag irodalom keletkezett. De ez irodalom *deák nyelven* szólalt meg, s e

¹⁾ A magyar nemzeti irodalom története 101-102. lap.

nyelv nemcsak az országos ügyek terén lépett a nemzeti helyébe, hanem a társas életben is helyet foglalt, s a hová be nem hathatott, ott a német stb. mindinkább kiszorította a magyart. A magyar irodalom már szinte csak a mellőzhetlen köznapi életszükséglet pótolta. Azonban (mond folytatólag ugyanazon író) a téli állapot egy új tavaszt hordott, méhében; ez a deák irodalom szerencsésen közvetítette s általánosította az európai tudományos műveltséget, szellemében pedig *hazaftias volt*. S a század közepétől fogva találkoztak előrelátó lelkes férfiak, kik a nemzeti nyelv mellett felszólaltak, s egyes írók, kik egy vagy más ágon az elhagyott irodalmat újra megindítani törekedtek. Kettős jellemű kor tehát ez: a *múltra* s némely szakok és irányokra nézve a sülyedése, – a *jövőt* tekintve, eleje egy új kezdetnek, s kezdete az új irányoknak.”

Mindezek folytán könnyen magyarázhatni meg azt, hogy az itt szóban forgó korszak utolsó évtizede: irodalmi és tudományos tekintetben is valamivel termékenyebb és eredményesb volt, hogy lassankint egyes lángelmű férfiak kezdtek szavukat fölemelni ¹⁾, s legalább egyes irányokban *nemzeti és műveltségi életünk* oly lendületet vőn, hogy ha politikai s alkotmányi viszonyaink oly szerfelett kedvezőtlenek nem lettek volna, nálunk is á szellemek, *úgy* mint közép és nyugati Európában, az állam és társadalom, a politikai s az anyagi népélet nagy kérdései megvitatásához fordulhattak, s a kor székségei- és követeléseinek a közélet terén, illőbb irodalmi kifejezést kölesönözhettek volna.

A mi pedig különösen a nemzetgazdasági nézetek fejlődését, honunkban a 18-ik század folyamában (József császár haláláig) illeti, è tekintetben úgy látszik, leghelyesben *két részre lehet osztani* az előttünk álló időkört. Az elsőre, mely a század kezdetétől egészen Mária Terézia trónraléptéig terjed, s a tervezés és *a reform-előkészítés* korának nevezhető; míg a másik, vagyis az, mely az 1741-ki országgyűléstől József császárnak 1790-ben bekövetkezett haláláig lefolyt időközt foglalja magában: kiválókép a modern eszmék behatása- és célbavett *kormányreformok* idejének czímezhető.

Az előtt ugyanis, a ki a történelmet figyelmesb szemekkel vizsgálja, nem lehet kétség az iránt, hogy a 18-ik század elején, midőn t. i. a belső polgár-villongások végokét érték, a török hódításokkal járó szünetlen zaklatások alól az ország felszabadult, és a soká nél-

¹⁾ Így a költő, a *nyelv*, bölcselet és történettudós *Bessenyei György*, *Kollár Adam* a publicista; *gróf Teleki, Orczy, Baróczy*, *Dugonics*, *Baróti Szabó Dávid*, *Révai, Rajnis* s mások. V. ö. *Toldy*: *Nemz. Irod. Történet* 118-136 l.

külözött béke malasztjait a nemzet valahára zavartalanabbá] kezdé élvezhetni: Magyarországon is épúgy mint a legtöbb európai államban az *elmékben és kedélyekben* sajátlagos és mélyenható átalakulás vévé kezdetét. Mindinkább helyt kezdé jelesül foglalni azon meggyőződés, miszerint a nemzeti alkotmányban épúgy, mini a társadalmi és különösen közgazdagági állapotokban az ország sokoldalú s lényeges javításokra szorul. Beláttatott fent és lent, kormányi körökben *ügy*, mint a közéletben s a törvényhozó testületben, hogy Magyarországot, ha a magasb fejlettségű közép- és nyugati európai népektől igen messze elmaradni nem akarunk, több tekintetben *új elemekkel és új intézményekkel* kell felfrissíteni, új modern-európai életet közép-korias szervezetébe önteni, alkotmányát, sociális és ipari szerkezetét stb. az előbbrehaladt kor magasb igényeivel megjegyzőbb alapokra fektetni.

Szóló tanúsága mindezeknek az 1715-ki, az 1723-ki s az 1729-ki országgyűléseknek hosszúra nyúló s nem egy életbevágó változtatást maga után vont tárgyalásai és munkálatai; tanúsága azon több rendbeli *országos bizottmányok* és szakválasztmányi testületek felállítása, – melyeknek a szükségesbnek mutatkozó reformok előleged megvitatása, a kívánt anyag és adatok összegyűjtése, a teendők hosszú sorozatának megállapítása stb. tűzetett feladatul; s melyek, habár nagyobbbrészt aránylag csekély eredményt mutathattak is fel, arról mindenestre elég bizonyóságot tőnek, hogy a nemzetben az Ősi közönység és tétlenség jege e téren is meg vala törve, s hogy csak az általános helyzet nehézségei akadályozták az illetőket abban, hogy munkálataik nagyobb, s gyorsabban célhoz vezető mérv »jen nem fogatosíttathattak.

AH mindez kiválókép *a közgazdasági* érdekek s az anyagi állapotokra vonatkozólag. Ellentétben ugyanis az eddigi közönységgel, a 18-ik századnak már elejétől fogva meglehetősen elterjedt volt a meggyőződés, hogy az országnak ipari, kereskedelmi és gazdasági tekintetben is mélyebben ható reformokra van szüksége ¹⁾. A nemzet egyes rétegei és körei érezni kezdek a mindünnen tornyosuló fejlődési

¹⁾ Annak, Hogy némi anyagi, gazdálkodási irány már mégis megkezdő honosulni hazánkban a 18-ik század első tizedeiben, egyebek raeliét bizonyosságára szolgál azon (Fessler által is [munk. X. k. 329. l.] folemlített) tény, hogy nem szívesen látták apáink *ez időben* már a kolostorok és szerzetrendek gazdagodását és népésülését, s 1715-ben Art» 102 és 71 positiv törvény által is iparkodtak azok szaporodását s vagyonszerzését nehezíteni. L. még *Fessler* X. k. 829-382. 3. és *katona* história Tom. XXXIX. p. 728. s köv. 1.

akadályok eltávolításának, a *hiányteljes állapotok* gyökeres orvoslásának szükségességét. Be kezdett láttatni mind általánosban az, hogy az eddigi zilált s hiányos közigazgatási, törvénykezési, gazdálkodási s közlekedési rendszer hazánkban nem csak a produktív erők s vagyionforrások illő értékesítését nehezíti, – hanem annyiban is szerfelett károsan hat a nemzet anyagi fejlődésére, hogy a termelő erők és tényezők képződését egyenesen megakadályozza, az ipari és forgalmi élet alapjait gyöngíti, s az egész közgazdasági fejlődést *oly tévirányba vezeti*, melyből vagy soha, vagy csak rendkívüli erőfeszítéssel és áldozattal leendünk képesek kibontakozni.

E felfogásnak megfelelőleg fejlődött ki azután a közgazdasági nézetek és eszmék bizonyos köre is, mely a század folyamában mind a társadalmi törekvések terén mind az országgyűlések működésében irányadóvá lőn, az eddigi felfogás és eszmék rendszerénél már sokkal szélesb láthatáru s észszeresb iránylatú vala, s habár egyben-másban még az *ó felfogásban* gyökeredett is, egészben véve *haladási* mozzanatot jelez, s legalább oly alapzatnak tekinthető, melyen a jelen század messzebbható láterővel ellátott nemzedékei tovább építhettek, s a főnnálló visszasságok eltávolítása előkészíthetnek.

Á mi pedig, azon *főbb közgazdasági kérdéseket* illeti, melyek a korszakban az elméket legnagyobb mértékben foglalkodták, ezek egyfelől a *földbirtoki* viszonyok rendezése, a *népesség* és munkaerők szaporítása, a műipar és *gyártás* módodon eszközölhető meghonosítása, s a *céhek szervezése* és újjáalakítására vonatkoznak; másfelől a kereskedelmi és forgalmi viszonyok szabadabb iránybani szabályozását, a *vámpolitikai* elvek megváltoztatását, a *közlekedési ügy* előmozdítását, az országos *pénzalap*, adó- s helyesb közháztartási rendszer megvalósítását tárgyzák; – tehát már jóval szélesb s változatosb tárgykörre mutatnak!

Tekintve végre a *szellemet*, mely az e korbéli közgazdasági nézetkörben az irányadó, egészben véve ugyan a függetlenebb mozoghatás, a kereskedés és forgalom bilincseinek levetése, *a versenyszabadság elvei* állottak előtérben, de másfelől az ép évszázad első felében fejlődése legmagasb polczára emelkedett merkantilizmus és állami absolutizmus elveinek befolyása is mindenütt felismerhető, sőt helylyel-közzel majdnem uralkodó is. – Magyarország e szerint ez időben szinte egyike vala azon államoknak, hol *a valódi nemzeti érdek* (a közgazdasági téren), t. i. az őstermelésnek minden iránybani kifejlesztése s az ipari és kereskedelmi szabadságnak érvényre emelése, a kor uralkodó iránylatával, mely t. i. ép ennek ellenkezőjére

(névszerint a műipar mesterséges létrehozása- és a kereskedés gyámkodó szabályozására) célzott, nyílt összeütközésbe jutott, – összeütközésbe, mely hazánkra nézve annál sújtóbb vala, mennyiben Ausztriávali szorosb kapcsolatunknál fogva, érdekeink a birodalmi kormány által nem ritkán a monarchia többi tartományai *érdekeinél utána helyeztetek*, hazánk mint gyarmat és függő colónia tekintetett s így még azon előnyben som részesült, melyet egyéb országokban e merkantilisztikus rendszer következetes és okszerű keresztülvitele maga után vonni szokott, hogy t. i. *nagyobb belfogyasztás, élénkebb üzleti élet*, sűrűbb népszaporodhatás és a nemzeti ipar s gyártás némi elemei és alapjai, nyeretettek volna.

MÁSODIK FEJEZET.

A nemzetgazdasági nézetek fejlődése és hatása a 18-ik század első felében különösen.

1. §.

Az 1715-1729-ki országgyűlési választmányok.

Azon élénk *eszmemozgalomnak*, mely honunkban a 18-ik század első felében tapasztalható, legfőbb s legteljesb nyilatkozási tere azon *három-négy országgyűlés* vala, mely 1712 és 1741 közt tartatott, s mint köztudomású dolog, Magyarország állami és társadalmi szervezése s újjáalakítása tekintetében oly kiváló jelentőségűvé vált.

Az 1712-ki (befejezetlenül maradt), az 1715-ki, azután az 1722/23-ki s az 1729-ki hongyűlések, egy némileg bevégzett egészet képeznek, mely oda is célzott, a haza *zilált anyagig állapotait* orvosolni s az akadályokat, melyek a nemzet anyagi előbbrehaladását feltartóztaták, lehetőleg elhárítani.

E célra jelesül már az 1712-ki hongyűlés, melyen a királyi kormány a *közterhek* arányosb felosztását s a hadszervezet katonai és gazdasági újjáalakítását kezdeményezé, – de méginkább az 1715-ki tőn határozóbb irányú lépéseket. Egyidejüleg ugyanis a gyakorlati gazdasági életben alkalmazásba jutott üzleti s egyéb javításokkal¹⁾, az 1715-ben egybegyűlt honatyák a közzgazdasági és politikai refor-

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Ipar és kereskedelem története 110, a köv. 1. *Fessler*: *Gesch.* X. p. 450 s köv.

mokhoz megkívántató anyag egybegyűjtésére s a szükséges elvkérdések megvitatására külön *választmányok, kiküldését* határozzák jel, s az ugyanezen évi törvénycikknek 24-ke és 59-e alapján azokat tényleg meg is alakíták ¹⁾. – E bizottmányok, melyeknek tagjai sorában az akkori országos kitünőségek s főúri ivadékok nagy részével²⁾ találkozunk, *Csáky Imre* bíbornok, később pedig Eszterházy Imre veszprémi püspök elnöksége alatt 1720-ban megkezdék munkálataikat. Az e tekintetben is felette kedvezőtlen időviszonyoknak (tán némileg magának a bécsi kormány mesterkedéseinek is) tulajdonítandó azonban, hogy a munkálódások kellő gyorsasággal nem haladhattak előre, s hogy némi eredményük csak az 1723-ki országgyűlés alkalmával vala látható, midőn a félig meddig elkészült reformjavaslati dolgozat a törvényhozó testületnek bemutatott s tüzetesb vitatásnak vettek alá. – Ránk nézve a reformmunkálatnak³⁾ csak III-ik része ⁴⁾ bír jelentőséggel, mint a mely részletesebben az anyagi kérdésekkel foglalkozik, s névszerint 46 fejezet vagy tételben (mint azonnal látni fogjuk) a közigazdászati téren életbe léptetendő *javítások némi* rendszerét tárja fel előttünk. – Fájdalom! azonban az ezen részben szorgalommal és tapintattal szerkesztett munkálat⁵⁾ sem veze-

¹⁾ Az utóbbi törvénycikk e feliratot viselvén: Pro Systematis elucubratione in militaribus, politicis et oeconomis; Commissarii denominantur. V. ö. még Diarium: Anno 1708-1711 p. 379-380. (Múzeum.)

²⁾ Jelesül Koháry István országbíró, Páiffy János horvátországi bán, Nádasdy Tamás, Draskovich Ádám, Batthyányi Zsigmond, Károlyi Sándor, Eszterházy Gáspár grófok, báró Ebergényi és Sándor Gáspár, Czobor Mark főajtónállómester, Nádasdy László esanádi püspök, Kiss és Liptai prépostok; azután Szluha Ferencz, Rádai Pál, Török András, Szirmay, Huszár, Bornemisza, Baezók, Skaricza, Kajdacsy a nemesi rendből. V. ö. *Fessler*: Gesch. X. k. 451. lap.

³⁾ Mely az 1722/23-ki országgyűlés „Acta Diaetaliában” egész terjedelmében olvasható, jelesül a Nemzeti Múzeum latin kéziratának (folio alakban) 546-ik, valamint 555 és 557-ik száma alatt.

⁴⁾ Vagyis „Pars tertia”: *De Systemate Oeconomico*, az említett kéziratban a 119-149. és 171-231. lapokon.

⁵⁾ Ide igatjuk mutatványképen az egész munkálat némely fontosb szakaszainak címeit: a III. rész 10. §-a: *De pecuniae intra regnum eireulatione et conservatione* (pag. 245 s köv.). – *De quaestu pecorum*. – *Determinatio in pacto decimarum* (pag. 822 s köv., 334 s köv., 346 s köv.). – *De conscriptione stb.* (pag. 386-399). – *Relatio deputationis ad reformandum vectigal tricesimale, stabilienda vei tollenda teionia* (pag. 402 – 418). – *De Camera Regia hungar. et ejus autoritate* (pag. 442 s köv.). – *De Oeconomia Publica Regni* (Pars III. I-ső pont). – *De Sale* (VI. pont). – *De Commercio in genere* (XI. pont). – *De diversis manufacturis introducendis* (XX. pont). – *De limitatione Venalium* (XXII. pont). – *De Contuberniis tollendis* (XXIII. pont). – *De aequalitate*

tett eredményre. Ugyanis a nagy vezéreszméknek és a felfogás szükséges egységének hiánya, valamint a kilátásba vett reformok sorozata iránti határozatlanság, és számos egyéb fogyatkozások miatt az előterjesztett dolgozat *rendszeresb* hongyülési tárgyalásnak nem vettek alá, hanem csak egyes szakaszok vitattattak meg, minek folytán később 14 főbb pont, mint különösen fontosnak fölismert, a fejedelemez fel is terjesztetett. Miután azonban a fejedelmi válasz oda utasítá a törvényhozó testületet¹⁾, hogy az egész munkálat, mint szorosan összefüggő „egész” *egyszerre vétessek fel* és terjesztessék a kormány elé, – e meghagyás pedig éppen az említett hiányok s több más politikai okoknál fogva teljesíthető nem vala: az egész reformterv félretétetett, s egykorúlag az újonnan szervezett *királyi m. helytartótanács*)- azt vévé utasításul, hogy a tapasztalt hiányokat orvosolni s más szakembereket is kebelében rejtő testületekkel s hatóságokkal, a legközelebbi hon gyűlésig egy rendszeresb reformmunkálatot összehállítani feladatául ismerje^{3) 4)}).

Hozzá is fogott a helytartótanács a munkához. Minthogy azonban szervezkedésének ép ez első éveiben más fontos teendőkkel is el vala halmozva, nem igen nagy sükerről, mert az 1728/29-ki hongyülésen munkálatainak eredményei, oly hiányosaknak tapasztaltattak, hogy a törvényhozó test *újólág egy külön országos közzgazdászati választmány* kiküldetését határozta el⁵⁾. – E választmány, mely Forgácli, Szirmay, Szörényi, Nedeczky, Orczy, Farkas, Báuffy, Blaskovits, Meskó és más előkelő urakat számított tagjai közt, azonnal megkezdé működését⁶⁾, hozzája is utasítottak a felség által a beérkezett valamennyi idevágó panaszok és kérvények; stb. – de süker

mensurarum et ponderum (XXIV. pont). – De *uaurariis coercendis* (XXVI. p.)

- De *fiuminibus et canalibus* (33 -40. pont). – Míg másfelől megjegyzendő, hogy ugyanezen munkálatok közt egy másik, jelesül: „Actorum Commissionis systematicae in Art. 24. 1715 fundatae eynopt narratio” stb. című is található (Múzeum Manuscripta Lat, Folio Nr. 583 alatt), mely 244 lapra terjedvén, egyebek közt egy következő felirattal bíró szakaszt is tartalmaz: „Systema qualiter militaria juridica ac oeconoraica tractari debeant” s több közzgazdászati tilag figyelemre meltd fejtegetésekből áll.

¹⁾ *Diarium Diaet* 1723.1. 79, 83, 92, 100 (*Rhédey* gyűjt.) és u. o 668, 908

²⁾ 1005 lapokon.

³⁾ V. ö. alantabb a jelen Fejezet végét.

⁴⁾ 1723-ki 115-116. törv. czikkek.

⁵⁾ *Horváth* Magyarország története V. köt. 75-78 és 81-89. lapok.

⁶⁾ *Diarium Diaet*. 1728/29 II. k. 63-65. lap.

⁷⁾ *Acta Oomit*. 1729 p. 84 és 87 s köv. 1.

ez alkalommal sem koszorúzta a fáradozásokat, a mennyiben a munkálat egyrészt felette rövid és igenis általánoságokban mozgó volt másfelől a mennyiben Károly király uralkodásának utolsó 10-11 évében *országgyűlést nem tartván*, az alkalom a szőnyegrekerült reformtervek és javaslatok tüzetes s törvényszerű megvitatására hiányzott, a hongyülés termein kívül pedig az e kérdések iránti érdeklődés még nem volt oly mély és általános, hogy a szociális téren való eszmemozgalom a dolog állásán lényegesen változtatható volna.

2. §.

A közgazdasági nézetek vagyon és pénz, árak és csere, birtokjog és népességi viszonyok, ipar és kézmű, czéhek és czéhszerkezetre nézve.

A 18-ik század első felében hazánkban, egészen megfelelőleg a kor szellemének, nagy fontosság tulajdonítatok először is a *népesség-növekedés* és népszaporítás kérdésének. Helyes fölismerésében vagy ösztönszerű érzetében ugyanis annak, hogy bizonyos belterjességű népesség a gyorsabb közgazdasági fejlődés egyik lényeges előfeltétele, őseink, főleg ez időtájban, midőn a hosszas hadviszályok s polgári villongások közepette a *magyarság számaránya meglehetősen* megcsökkent volt, azt tárták, hogy a közgondolkodás egyik főfeladata a populáció növesztésében áll, mely végből több rendbeli köz- és társadalmi intézkedéseket is vettek célba, vagy iparkodtak egyenesen életbe léptetni. Bizonyosság erre egyebek közt az *1715-ki választmány* munkálatának 3-ik részében több idevonatkozó nyilatkozat, az 1723-ki törvénycikkelyek 18-ka és 103-ka, mely *a benépesítést* különösen irányelvként tüzi ki, az ugyanez országgyűlés folyamában tartott tanácskozmányok, melyekben a népességszaporítás könnyített bevándorlás útján (főleg ha. nyugatról történik, honnan műveltebb és szorgalmasb munkások nyerethetnek) ¹⁾ különösen hangsúlyoztatok, *valamint az 1729-ki országgyűlési tárgyalások*, melyekben a sűrűbb népesség jelentősége újolag és határozott elismerésre jutott.

A mi a közgazdaság *alaptanait* illeti, őseink e korbéli nézeteinek körében figyelemreméltóbb mozzanatokkal nem igen találkozunk. így például sem az érték és a javak, sem az árak és forgalom, sem a tőke és a hitel, sem a munkabér és kamatláb, sem a jövedelem és a fogyasztás stb. felől *világos* s határozott fogalmaik, mint látszik, nem voltak. – Ezen egyébiránt nem igen csodálkozhatunk, ha fonto-

¹⁾ *Diarium*; 1728 p. 1862.

lóra vesszük, hogy ez időtájtban hazánk közgazdasági életkörében még a *pénz és a tőke* igen jelentéktelen szerepet játszott, a szabad munka és a munkások szociális értéke még illőkép elismerve nem volt, a hitel és tőkeüzlet még egészen fejletlen vala, s a nemzeti *ipar élet és forgalom* nagy tüneményei és vitafeladványai az elméket még külföldön is csak e század második felében kezdek tüzetesebben foglalkodtatni.

Egykét mozzanat egyébiránt ez irányban is méltó, hogy kiemeltessék, így jelesül a többi közt az, hogy a *szakképzettség* és az ennek megszerzésére szükségelt intézkedések nélkülözhetlensége már világosan beláttatott; a *pénznek mint csereközeg-* és értékmérőnek természete és szerepe a közgazdaságban némileg méltányoltatott, s kivált annak akadálytalan és könnyű forgása szükségesnek tartaték¹⁾; hogy az igazságszolgáltatás jobb szervezete s a bírósági eljárás lehető gyorsítása az anyagi érdekek szempontjából is kívánatosnak nyilvánítaték²⁾; a *munka eredményességét* illetőleg, a sok ünnepnek ártalmas volta többször szóba hozatott, végre, hogy a tőke szabad mozgathatása a kamatlábnak 6 procentre szorítása által (a végből hogy a földesurak az uzsorások ellenében megvédtessenek)³⁾ korlátoztatok. - Figyelmet érdemlő mozzanat e nézetkörben még az *árak s a pénz természetének* felfogása. Így jelesül erős meggyőződése látszott lenni apáinknak, (úgy mint sok külföldi legislációnak is), hogy a jószágok és készítmények árát *hatósági* módon, törvényhozási szabályokkal lehet megállapítani⁴⁾, – mely felfogástól vezéreltetve mondatott ki, s pedig nem egyszer, hogy a megyei hatóság a főbb *élelmi szerek*

¹⁾ V. ö. *Systema Oecon.* Pars III. 10-ik tétel: „de pecuniae conservation” et circulatione” s egyebütt.

²⁾ V. ö. *Diarium:* 1723 I. köt. pag. 139-163 187-212 és 1715 ki 19. 24. 25-ik; továbbá 1723-ft 29-39-ik tczikkeket.

³⁾ V. ö. 1715-ki 51-ik tcz. és 1720-ki 120-ik tcz. Az előbbiben ezek mondatván: „quandoquidem plurimi salutis et claritatis immemores: usurariae pravitati et avaritiae dediti, super pecuniis suis rautuo erogatis, nomine „*Interesse*” etc. admissio legali 6% non contentantur stb. – ad tollendam proinde usurariam pravitatem et avaritiam statuum est: ut duae partes Fisco regio, una vero tertialitas *denuncianti* cedere debebit etc. – Figyelmeztetünk itt egyébiránt arra, hogy hazai törvényeink közül az 1622-ki 46-ik tczikk minden kamatvételt tiltani látszik, s csak az 1647-ki 144-ik tczikk mondja ki először határozottan, hogy a kamatvétel megengedettet. Lásd a Corpus Juris 1622-ki 46-ik tczikkénél lent a d) betű alatti jegyzetet.

⁴⁾ *Systema Elab.* III. §. 22. *Acta:* p. 137 s köv. (De limitationibus venalium), s az 1715 és 25-ki *Diarium:* több helyütt

árlimitációját eszközölje; hogy azon kár elhárítására, mely a földesurakat *azért érhetné*, hogy gyapjújuk kivitele az országból vámok által akadályoztatni rendeltetett, – a gyapjú-ár hatósági megszabás által magasabbra téssek; stb. míg másfelől oly intézkedések tétettek, melyek a piaci forgalom ellenőrzésére, a mesterembereknek készítményeik ára feletti *egyezkedéseik megakadályozására* stb. czéloztak; ellenben az u. n. elővétel (Vorkauf) megszüntetendőnek nyilvánított stb. – azonban tényleges eredmény nélkül!

A *pénzt* illetőleg apáink ez időben épügy mint majdnem az egész európai continens, még egészen *a merkantilisztikus* eszmekörben mozogtak. Bizonyosága ennek azon nagy súly, melyet a pénznek jelentőségére, a nemes érczeknek az országban *maradására, a pénzforgalom* élénkségére stb. helyeztek, s mintegy a közgazdaság legfőbb föltételeként tekintettek. Leghívebben fejezi ezt ki az 1729-ki hongyülés *Diariumának* következő helye ¹⁾: „omnem modum et Studium impendisse, ut expensae inanes moderentur, ut ea quae ad vestitum spectant, in regno reperiri valeant, compendiori quoque pretio comparari possent, ut etiam ex hinc circulatio pecuniae foveri queat; denique omnimodo elaborasse ut pecunia in *regno permanent*” stb. E szellemben vétetek czélba *a vámügy* rendezése is, a mennyiben főszűly arra, fektetettek, hogy a pénznek kimenetele az országból lehetőleg gátoltassék; e végből emeltetett oly gyakran panasz *a külföldön tartózkodó* honfiak hazafiatlan magaviselete ellen, a mennyiben (mint állítatok) az idegen országokban lakozó országnagyok *sok pénzt költenek* el ottan²⁾, az egyszer elveszett pénz pedig semmivel sem szerezhető vissza többé; – e felfogás vezette apáinkat egy külön *országos pénzalap* felállítása szükségének is fölismerésére; míg másfelől az egész *ipar-politikának* is oly szellembeni rendezése, vétetek czélba, mely ugyanezen eszméknek és elveknek lett volna megfelelő. – A mi pedig a pénzzel annyira rokon *hitelügyet* illeti, erre nézve az egész időszak alatt csak egy-két mozzanat vonja magára figyelmünket, így jelesen, hogy a nagyon is fejletlen hitel emelésére s az adósságok eddigi bizonytalansága mellőzésére *betáblázások* rendeltettek³⁾; a charta biancák használatávali visszaélések megakadályozására azok kezelésében bizonyos törvényes kellékek szem előtt tar-

¹⁾ *Diarium*: 1729 II. p. 180 (Aug. 21-ki ülés) és *Systema Oecon.* 10 fejezet (Acta 1722/23 p. 245 s köv.).

²⁾ *Diarium*: 1715; 1728. *System.* Elab Pars III. 10. §. 128-130.1.

³⁾ V. ö. 1723: 107.

tása megparancsoltatott, s a törvénykezés és *igazságszolgáltatás* tökélyesbítése és gyorsabbítása célba vettek.

Szélesb nézetkörrel találkozunk e korbeli törvényhozásunk és szociális eszmemozgalmainkban a *birtokviszonyokra* vonatkozólag.

Á 18-ik század uralkodó iránylatának egyike ugyanis oda czélozván, hogy a nemesi és jobbágyi birtok eddigi középkorias jelleméből kivetkeztetve, a megváltozott viszonyoknak némileg megfelelőbb módon szerveztessék: szükségkép föl kelle merülnie *azon eszmének* hogy azon fűlszeg (habár az alkotmányban gyökeredző s annak sarkalatos intézményeivel igenis összefűggő) dualismus, mely a *nemesi és a jobbágyi birtok* közt még mindig fennállott, megsűntetessék. E végből különösen az 1729-ki hongyűlés alkalmával a karok és rendek általános jobbágyi birtokrendezést, *urbarium-alkotást* vettek kilátásba ¹⁾; – azonban mint később sok más ügyben, úgy jelenleg ebben is a dicséretes törekvés a felsőház határozott ellenzésén hajótörést szenvedett²⁾. Ugyanezen kérdéssel, vagyis a birtokviszonyok rendezésével függ továbbá össze, hogy az *1715-ki* és *101-ik*, az *1723-ki* *61* és *62-ik* törvényczikkek alapján a jobbágyoknak földesuraik zaklatásai ellenében megvédelmezése vétetik célba, s hogy az egész időszakbeli eszmekörön mint veres fonal keresztűlvonul az elv, a *nemesi családok fenmaradását* biztosítani³⁾, hitbizományok s majorátusok felállítása által a földbirtok *mobilisatióját* nehezíteni, s a főurak pazarlásának gátat vetni, a jószágoknak idegen kezekbe jutását akadályozni stb.; – nem említve, hogy ugyanez időben a *külföldiek birtokképessége* is több alkalommal jövén szóba, a nemesség nagy része azonnal hangos panaszokban tört ki, attól tartván, hogy ilykép ki *fognánk igen könnyen vásároltatni*, minek következése a közfelfogás szerint az volna, hogy az ország pusztulásnak induland⁴⁾. Végre említésre méltó, hogy már a *telekkönyvi intézmény* elemei is

¹⁾ V. Ö. *Diarium*: 1729 II. k. 294 s köv, 1.

²⁾ Sok helyes megjegyzés található a nemesség rideg magatartását illetőleg a jobbágyok irányában e korban *Eötvös J. báró* „Reform” című munkája (1846, Lipcse) 122 s köv. 1.

³⁾ V. ö. *1723*: 47-50. *Diariumok* 1715-17.29-ig – Szem előtt tartandó ugyanis itt az, hogy már az 1687-ki országgyűlés 9-ik tczikkében megengedettett majorátusok felállítása a főnemesekeknek; az 1723-ki 10-ik tcz. pedig e jogozatot szélesb alapra állítván kiterjesztette, de hozzátétetik: „salvo jure et aere alieno, fntte Majorátus institutionem; et ne Creditores vei alii quicunque circumveniantur etc. in generalibus comitatum congregationibus ubi bona Majorátus adjacubunt, publitari et improcollari debebunt.”

⁴⁾ Nagyobb donációkat gazdag pénztűzsérek impetráltak csakugyan.

megvalának e korban¹⁾, s hogy több rendbeli törvénycikkek és közigazgatási szabályokkal találkozunk, melyek mind arra irányulnak, hogy a hitelezők károsodásuktól megóvattassanak s a *kölcsönzőknek* lehető biztosság és védelem nyujtassék²⁾.

Egy további s hosszas vitatkozásokra alkalmat szolgáltatott kérdés vala ez időszakban az *ipariügy* megfelelőbb rendezése, a műipar miképeni meghonosítása, s különösen a czéhszerkezet s az ez ügyre nézve döntő fontosságú *vámpolitikai elvek* megállapítása.

Bármennyire állottak ugyanis apáink e korban még *naturál-gazdasági* természetű államháztartásunk fogalmainak befolyása alatt, s bármily állhatatosan ragaszkodtak is a haza középkorias és arisztokratikus alkotmányához s azon institutiókhoz, melyek ez utóbbit a földműveléssel, mint a nemzeti foglalkozásnemek legfontosbbikával legbensőbbben összefűzték: másrészt azt sem ismerték félre, mily időszerű, sőt szükséges volna az *elevenebb* természetű s *mozgalmasb jellemmel* bíró műiparnak s. gyári productionnak is meghonosítása, mint lényeges föltétel és kellék ahoz, hogy a nemzeti gazdaszat megfelelőbb alakot ölhessen, s belterjűbb fejlődésnek vitethessék elébe. – E meggyöződésben alkottattak egyebek közt azon országgyűlési *törvény-cikkelyek*, melyek a műipar közigazdasági fontosságát elismervén, az *iparos osztálynak* szaporítását és emelését czélba veszik; a minden rendbeli technikai foglalkozást űző személyeket (mechanici omnis generis) az országba való *beköltözésre*, 15 évi adómentesség biztosítása s egyéb kedvezmények mellett ösztönözik, több városokat, melyek élénkebb iparral bírtak, a szabad királyi városok sorába helyezik³⁾, végre az országos kormányshéket oda utalják, hogy *kellő ellenőrzetet* gyakoroljon a felett, hogy a honba beköltözött iparosok tényleg iparral foglalkozzanak, telek- s földbirtok-vásárlástól távortartassa-

¹⁾ V. ö. *Diarium*: 1723 I. köt. 818-358. 1. De Securitate. obligationum et fassionum.

²⁾ A földbirtokviszonyok rendezésére czélzó intézkedésekkel kapcsolatban találjuk e korban a földipar észszerűbb *módoni üzésének* sürgetését, az erdőszeti, vadászati s mezőrendőrségi ügy némi szabályozását, a *bányászatnak* jobb karba helyezése és függetlenségére irányuló törekvéseket, a lónemesítés s marhatenyésztés emelését czélbavevő indítványokat, nemkülönben az 1723-ki 118-ik és az 1729-ki 12-ik törvénycikkelyeket, melyekben nemzeti ős productionk egyik főkincsének a *bornak* s az avvali kereskedésnek érdekében a borhamisítás egyenesen és szigorúan megiltatik. – V. ö. még *Schwartner* Statistikája I. kötet 315 és 318.1.

³⁾ V. ö. még 1715:108,109, 1723; 117. 1729: 12. és 1741-ki Acta p. 39-40.

nák, s más keresetmódra magukat ne adják stb.¹⁾ Az ipar és gyártás nagyobb mérvben s gyorsabb Meghonosítására czélzott továbbá azon terv, hogy külön ipar-községek alapíttassanak²⁾, gépek s mechanikai munkaeszközök közsegélylyel beszerzése eszközöltessék, az iparosoknak üzletüknél folytonos megmaradhatása tekintetéből a nyersanyag-bevásárlás ép úgy, mint az ipari czikkek eladása kizárólag a kereskedő osztálybeliek által foganatosíttassák; stb. sőt még az is hozatott e célból indítványba, hogy az országos főkormányzék kebelében egy az ipar s gyárügy intézésére és kép viselésére utalt külön ipari osztály (közigazgatási sectió) állíttassék fel, hogy az országos pénztárból (Cassa oeconomicából) iparosoknak üzleti tőkék előlegeztessenek, biztosb üzletjövedelem tekintetéből pedig a katonaság által szükséglett posztó s ruhafélék kizárólag hazai gyárakból vásároltassanak. – Mire nézve hozzávetőleg helyesen megjegyeztetek, hogy ily módon nemcsak élénkebb pénzforgalom fog előidézteni az országban, hanem ő felségének több adójövedelme is leend, a mennyiben a szaporodott üzletek s a fokozott polg. kereset annak biztos forrásait képezendik³⁾. Nagy érdekeltséggel és mondhatni alapossággal tárgyalatott ezen időszakban még a céhek kérdése. – Egészen egyidejűleg ugyanis - a Német- és Franciaországban tapasztalható vitatásával e kérdéseknek⁴⁾, hazánkban 1715 óta majdnem szakadatlanul folyt az eszmecsere a czéhintézmény felett, a nélkül, hogy vagy az egyik vagy a másik nézet határozott túlsúlyra birt volna emelkedni. így jelesül az 1715-ki országgyűlési irományok közt találunk (a gravaminák tárgyalásában) egy terjedelmesb felirat-javaslatot, melyben kiemeltetik, hogy habár a céhek régi dicső uralkodóinktól hoztattak is be, de másfelől oly sok visszaélésekre is szolgáltatnak okot⁶⁾, hogy eltörlésök és a

¹⁾ Hogy ez időben tényleg sok külföldi iparos be-is jött hazánkba, ismértétes dolog. V. ö. *Grellmann*: Statist. Aufklärungen II. 236. *Katona*: Hist 39. k. 405 s köv. I. *Horváth*: Ipar s keresk. története 138-140.1.

²⁾ *Diarium*: 1723 I. k. 115 s köv. lapok.

³⁾ A „*Sysiema Elaborat*” (Rhédey Gyűjt. I. pag. 115. *Diarium* 1722/23) hozzáteszi továbbá még azt is, hogy a?, aha nevű posztónak a keleti tartományokból való behozatala szinte meg volna tiltandó, mert az ipar kifejlődését nehezíti, s azonkívül sok pénznek külföldre szivárgását is maga után vonja.

⁴⁾ Nevezetesen Németországban 1672 és Frankhonban 1614 óta folytonosan találkozunk e kérdéssel. V. ö. *Lassalle*: Arbeiterprogramm (1868) p. 16-18.

⁵⁾ Utalás történik itt különösen arra, hogy a mesteremberek összebeszélései folytán nyomasztó drágaság idéztetik elő, hogy a czéhtagok a belépni akarókat kiállhatlan faggatásokkal kínozzák, hogy az iparczikkek kellő mennyiségbe nem állíthatatnak elő, és így a közfogyasztás érdeke csorbát szenved.

szabad ipar(!) életbeléptetése csak a közfejlesztés s jóllét előmozdítására vezetend. – Ezen lényegileg helyes és törvényhozóink előrehaladotabb felfogásáról tanúskodó nézetekkel ¹⁾ összefüggésben az 1723-ki országgyűlés szinte a *szabad* ipar-rendszer mellett emel szót²⁾ s a ezéhek visszaéléseit keményen korholja. Azonban, valamint az előbbinij úgy a jelen felszólalás sem vezetett eredményre, sőt 1729-ben a vita újjól megújult s a czéh-ellenes és a czéh-pártoló fél közt kevesebb összeütközésre is vezetett. A „sérelemek” feletti tárgyalások alkalmával ugyanis a czéhek kérdése szinte szőnyegre kerülván, azok fenntartása mellett egyfelől a városok követei, másfelől (s főleg egyházi szempontból) a *papság* emelt szót, míg ellenök a földesurak nyilatkoztak s eltörléseket egyenesen követelék. – A vitatkozásnak befejeztekor hozott végzés az volt, hogy a fejedelemhez való fölterjesztés a czéhek mellőzéséhez hajlott ugyan, de ezt határozottan ki nem fejezé³⁾, s *mintegy közép utat* tartott a két ellenvélemény között, ép oly formán, mint egy évtizeddel később az 1741-ki országgyűlés e tárgybeli nyilatkozata is⁴⁾, – Figyelemre *mélto* mozzanat e korban a czéh-kérdés körüli eszmeifejlődésben végre az, hogy szinte az 1729-ki hongyüiésen egy *külön emlékirat* jutott felolvasásra, mely a czéh-rendszer mellett különben azon elvet iparkodott érvényre juttatni, hogy a magyarhoni czéhek *a német örökös tartományok* czéheivel közös s egyforma szabályzat szerint szerveztessenek, s hogy ily föltét alatt sokkal üdvösb hatásúaknak fognak bizonyulni⁵⁾.

A műipar és gyártás meghonosítására irányuló nézetekkel szoros kapcsolatban állanak ez időben azon eszmék és törekvések, melyek a *kereskedelmi* és *vámpolitika* körébe is vágnak, s az átmenetet a forgalmi rendszer kérdéséhez képezik. így egyebek közt az 1723-ki hongyülésnek benyújtott választmányi munkálatban (Pars III. §. 20-21.) kiemeltetik az, (a mi egyébiránt a legújabb korban, jelesül *a védegyleti agitatio* korában, fokozott nyomatékkal szinte megtörtént, t. i.) hogy hazánkban a külföldiek az iparanyagokat olcsón

¹⁾ Melyek azonban eredmény nélkül maradtak, a mennyibe*» az 1715-ki 79-ik tez. a czéhek *fennmaradását* biztosította.

²⁾ A 74-ik tez. végén ezt olvassuk: „stabit in benigno S. Majest. arbitrio Cebis impertita privilegia, pro exigentia necessitatis, circumseribendi, vel plane abrogandi et tollendi. V. ö. még *Acták* e hongyülésnek, s az említett választmány „Systema Elabor.” című munkálatának III. része 23-ik §-át (p. 138 – 1S9).

³⁾ V. ö. 1729: 10. tez. és *Gravam.* 79. *Acta 1729.* I (Illésházy biblioth.).

⁴⁾ *Acta diaet* 1741. *Gravam.* 24. *Dior.* 36-ik ülésről.

⁵⁾ V. ö. *Diarium* p. 183 aug-23-ki ülésről.

megvásárolván, mi a belőle készített iparárúkat *méregdrágán visszavásároljuk*. E végből az érintett országgyűlés közigazdasági iránylata (ámbar egyébként szabad kereskedelmi nézetek uralkodtak benne) tényleg protectionisztikai is vala, a mennyiben például a posztó-ipar meghonosítása érdekében a gyapjúkivitelt nehezíteni, a *külhoni vasnak pedig a hazai* vasipar tekintetéből behozatalát akadályozni törekedett¹⁾. ~ Hasonlóképp fejezi ki magát az 1729-Id törvényhozó testület, midőn a „Sérelmek” 2-ik pontja alatt egyenesen azt hangsúlyoztatá, hogy a nemzeti ipar, a félszeg vámrendszernél fogva, mely t. i. oly iparárúkat, melyek idebenn is bőségesen állíttathatnak elő, egészen szabadon engedi bejöni¹⁾ szükségkép fejletlen marad és elnyomatik!

3. §.

▲ közigazdasági nézetek, kereskedés, forgalom, közlekedés, adók és pénzügyre vonatkozólag.

Forduljunk már most az e korbéli nézetek körében azokhoz, melyek kiválókép a kereskedésre a közlekedésre és pénzügyre irányultak. Itt mindenekelőtt azon észleletekre jutunk, hogy a *központi kormány* Bécsben a kereskedést már ez időben is lényegileg *közbirodalmi ügynek* tekinté, s tisztán magyar nemzeti szempontból felfogását *nem pártolta*. Ez iránylatnak megfelelőleg az *Uralkodó* első sorban is mindent gondosan mellőztetni kívánt, a mi a monarchia két fele közt nyílt érdek-harczra vezethetett, s jelesül Magyarország elkülönülését idézte volna elő; míg másfelől az összes forgalmi, közlekedési és várnai politika oly szellemben kezdett intéztetni, hogy hazánk sok tekintetben már *nem mint egyenjogú birodalom-fél*, hanem mint pusztá tartomány, nem akarjuk mondani, *gyarmat* szerepelt. – Egy másik figyelemreméltó körülmény az, hogy míg ezelőtt és eddig törvényhozásunkban s a társadalmi nézetekben kiválókép csak a kereskedők *személyi* állása és viszonyai találtak kifejezésre: most már magasb politikai és közigazdasáti! felfogásmód foglalt ez irányban is helyet, s maga a kereskedés-ügy rendezése és elvi szabályozása vonatott a diskusszió körébe, s bizonyos *általános szempontok* kezdtek a nemzet forgalmi rendszerének miképeni alakítására nézve uralkodókká válni.

¹⁾ V. ö. 1723: 121 és *Diar.* meg *Syst. Elab.* ill. §. 20-21 és 30-32 idézett kéziratban, azonkívül *Bidermann*: Das Eisenhüttengewerbe in Ungarn (1857, Grätzban) p. 173.

²⁾ *Acta*: 1729 tom. I. p. 87. Míg az 1722/23-ki operatumban azon merkantilisztikus elv jut kifejezésre, hogy a mi idebenn az országban is kapható, a pénzforgalom veszélyezésével külföldről ne hozattassék be. L. *Bidermann*: id. ért. 173.

A részleteket illetően, határozottabban formulázott elvakkal a kereskedés tekintetében az 1715-ki *hongyülésen* találkozunk. Az innen kiküldött-választmány ugyanis munkálatának „De Commercio in Genere” című szakában (jelesül a 11-ik §-ban) azt mondja, hogy a kereskedés országos vezetése a központi államkormány által eszközöltessék, de hozzát teszi, hogy ez kiválókép csak felügyeletig történhetik, s hogy névszerint oda irányuljon a kormány működése, hogy szükségtelen árúknak bejövetele megnehezíttessék, idegen cikkek szerfelett drágán ne árultassanak, a portékák lehetőleg olcsón s gyorsan való szállítása előmozdíttassék stb. Belátták továbbá apáink már ez időben is külnemzetekkel kötendő *kereskedési szerződések fontosságát*. így indítványba hozatott (ugyan az említett választmány által)» *hogy Angliával* bor-kivitelünk érdekében, Hamburggal gabonánk s egyéb östorrhékeink tekintetéből *vámegyezményre* lépünk, továbbá a folyóvizek összekapcsolása siettessek, a *mggyar gabona* a nagy forgalmi piacokra könnyebben és olcsóbban szállíthatassék, mint a lengyel, mely ekkor is már veszedelmes versenytársa vala a mi termékünknek. Ez eszmék és kívánalmak megvalósítására célzott azután az 1723-ki országgyűlés (116-dik tczikke s egyéb intézkedései), mely a kereskedési ügy tüzetesebb rendezését tűzi ki, s valamint a vámpolitikai rendszer megállapítását (a melyre nézve az országgyűlés semmikép sem bírt tisztába jöni) *úgy egy külön országos pénzalap* alkotására vonatkozó tervet kidolgozását is az újonnan szervezett helytartótanácsra bízta ¹⁾.

A kereskedéssel szoros kapcsolatban álló ügyet képezett már ez időszakban is a kereskedelmi, vagy *vámpolitika helyes elvek* szerinti rendezése. Szilárd következetességű *kereskedelempolitikai* elvek rendszere (úgy mint az egykorú nagy nyugati államokban, ahol a teljesen uralomra jutott absolutismus e tekintetben is *korlátlanul és vaskövetkezetességgel* járt el) ez egész időszakon át hazánkban ugyan nem létezett, hanem a szerint, a mint a közfelfogásban majd az agricol és tisztán kereskedelmi, majd az ipari és gyártási érdekek jutottak túlnyomóságra, a forgalmi politikára vonatkozó elvek is változtak, azaz, majd a szabadkereskedelmi, majd a *protektionistikai* irány volt a túlnyomó; említeni sem kell vén, hogy az utóbbi rendszer az e korban majdnem kizárólag szerepelt *merkantilismusban* s védvámi és pénz-

¹⁾ Hogy egyébiránt ez sem vezetett célhoz, s hogy az 1729-ki hongyülésen ugyanezen kérdések újlag vitatás alá kerültek: bizonyítják az ez időbeli dialettalis *Acták* p. 57. Királyi leirat 85 -87. 1. stb.

imádási iránylatban a leghathatósbb támogatóra s szövetségesre talált, s hogy igen sok egyéb társadalmi és politikai mozzanat is hatott még arra, hogy a kereskedésben a *szabadság és szabadverseny* elve (úgy mint azt a nemzet érdeke akkor megkívánta volna) teljesen érvényre ne juthasson.

Másfelől a *vámpolitika képezése* különösen azon tért, melyen a monarchia két felének érdek-ellentétele s a közös uralkodó állásának innen eredő sokszoros nehézségei legkirívóbban mutatkoznak. Ennek következménye egyebek közt az is vala, hogy kifelé (a külföld irányában) a magyar-osztrák állam kellő nyomatékkal kereskedelem-politikai ügyekben soha *fel nem léphetett*, s hogy benn a birodalomban majd az egyik majd a másik félnek adott (kormányhatalmi) kedvezmények által a jó egyetértés és öszhang nem ritkán megzavartatott, s oly eljárási rendszer emelkedett érvényre, mely igazán előnyösnek egy félre nézve sem neveztetetett!

A mi a vámpolitikai főbb elveket illeti, a) tüzetes v figyelembevételével azon sűrű kereskedési és üzleti érintkezésnek, melyben honunk *az örökös tartományokkal* létezett, azon nézet vala uralkodó, hogy *A* német örökös tartományok úgy tekintendők mint egyenjogú társ-országok, melyekkel kölcsönös szabad egyezkedés és alku útján rendezendő a vámügy s hazai vámpolitikánk¹⁾; b) *a kiviteli* kereskedés illetőleg sürgették őseink a nyersterményeknek szabad kiszállítását, de egyikét czikk (p. o. gyapjú) tekintetében ez elv alól mégis kivételt tettek, jelesül (mint fentebb említők) a *hazai ipar-alapítás* érdekében²⁾. Ugyanez irányban többször emeltetett panasz, hogy a magyar terményeknek nincs keleté a külföld felé, hogy nevezetesen: *daczára az 1681-ki egyezménynek*, mely a monarchia tartományai s Magyarország közt a szabadabb kereskedésnek elvét érvényre emelé, hazai *kivitelünk* szerfelett nehezítették egyes irányokban, mire nézve a fejedelmet az akadályok elhárítására fölkéri³⁾; c) a *beiteli keres-*

¹⁾ V. ö. még az 1715-ki 75 és9J, az 1723-ki 78 és 119-ik tezikkeket, és *Diarium*, 1729 pag. 58.

²⁾ Érdekes mozzanat e tekintetben az, hogy midőn 1729-ben a fejedelem egyik leiratában a vámügyekben a magyaroktól kért szabad borkivitelét (Ausztriába) nem akará megengedni, s okul adá, hogy még az örökös tartom. rendével ez iránt nem értekezett: felkiáltottak az országos rendek, hogy *Magyarország önálló birodalom*, melynek jólétét nem lehet idegen rendek önkényétől vagy nézeteitől függővé tenni. V. Ö. *Diarium* 1729 pag. 53.

³⁾ V. ö. *Acta* 1729:1, p. 55. Erre egy alkalommal a válasz az volt, hogy hiszen a magyarok se szeretik az osztrák áruknak országukba való bevitelét; és másutt: a mennyiben az örökös tartományok szükségletei fődözvék, a szabad ki-

kedést illetően, őseink nézetei habozók voltak, s majd protectionisztikai, majd szabadkereskedelmi elveket vallottak; de sokkal nagyobb mérvben foglalkodtatá az elméket az *átviteli kereskedést* mely tekintetben igen helyes vala azon igyekezet, hogy hazánk a fejlettebb s gazdagabb Németországgal minél könnyebb és bensőbb forgalmi összeköttetésbe juthasson. Fájdalom¹⁾ ez irányban is akadályok gördítettek honunk elé, a kisszerű, önzéstől eltelt s *féltékeny örökös* tartományok által, úgy hogy nem egyszer keserű panaszokra fakadt országgyűlésünk, melyeknek azonban gyakorlati eredménye soha sem volt²⁾); d) jól fölismerték apáink e korban is már a *tengerpartnak* hazai kivitelünk tekintetében fontosságát, a mennyiben ez irányban már 1715-ben és 1723-ban a szabad exportot különösen hangsúlyozák³⁾ valamint másfelől igen zokon vették azt, hogy a bécsi kormányközlegek több rendbeli intézkedései már ekkor is odacéloztak, hogy a magyar *fiumei-buccari-i kereskedés* helyett a bécs-triesti Űzletvonal fejlesztessék ki s emeltessék túlsúlyra³⁾); e) azt végre, hogy a kereskedelmi és várnai politikában az egész időszak alatt a protectionistikus és a szabad forgalmi elvek majd nyílt majd titkolt tusában voltak egymással, s hogy névszerint a pénzforgás tisztán merkantilisztikus felfogása, az *iparpolitikában uralkodó* nézetek, s az államhatalomnak közvetlen beavatkozását föltételező számos intézkedések mennyi tanúbizonyságai annak, hogy hazánkfiainak eszmeköre ez időben az Európászerte uralkodott nézetek határozott befolyása alatt állott, – már máshelyütt is megérintettük, s itt bővebb elemezést nem szükségesi.

A kereskedéssel szoros kapcsolatban álló *közlekedési ügy* a 18-ik század első felében kiváló figyelemre nem méltatott. Min azonban, tekintve az akkori primitív forgalmi állapotokat, a productió és árucseré fejletlenségét, nem lehet csodálkozni. Egészen azonban e tárgy fontossága sem ismertetek föltre; minek szóló tanúsága az, hogy jelesül a *vízi utak* jobbkarba helyezése, sőt mi több a *Tiszaszabályozás*

vitel külföldre akadálytalanul történhetik; és ismét máskor: az osztrák tartományok adója jóval terhesb lévén, a magyar termékek egészen szabad bevitelére oda nekik károsodást okozhatna. V. ö. *Acta* 1729 p. 866. Nr. 84. *Diarium* 269. ülés, 466. lapon.

¹⁾ így egyebek közt 1716-ben már panasz említett az iránt, hogy Német- s Olaszország felé menő magyar termékek *dug áruk* czíme alatt elkoboztatnak. V. ö. *Acta* többh. és 1729. *Acta* I. k. 87-89, 366-369.1. *Diar.* 466.1.

²⁾ V. ö. még az 1741-ki országgyűlés sérelmi nyilatkozatának 17. pontját.

³⁾ Érdekes mozzanat e tekintetben az is, hogy az 1741-ki 62-ik tcz. a posztónak a *tegeren való* szabad behozatalát állapítja meg.

ügye (mint az előbbeni időszakban is) újólag, névszerint az 1723-ki választmány munkálatában tüzetesen szóba hozott¹⁾ azután a Dunának s a Balatonnak egybekapcsolása tervezetek²⁾ s az 1723-ki országgyűlésen törvényczikk is alkottaték, (jelesül a 122), melyben az egész ügy tüzetes rendezése kilátásba vétetvén, a következő határozatok: „prout reliqua ad promotionem Boni publici conducentia, ita etiam ut fluvii quoquo navigabiles per diversos canales et fossas, ad varias Begni partos, pro facilitando Commercio deducantur: Consilium Beg. Locumtonentiale curabit, viros hujusmodi aquae-ductuum gnaros suporinde consulat, cum iisdem tractabit, et concludenda in Diaeta reportabit.”³⁾

Hátra van még szólanunk az e *korbéli pénzügyi nézetekről*. – E tekintetben őseink eszmeköre még meglehetősen kezdetleges vala, a mennyiben a finanszrendszernek sem alapjai, sem közegei, sem művelési módjai világos ismeretével nem bírtak, s határozott tájékozási főelvek, sem a gyakorlatban, sem az elméletben, még kifejezésre nem jutának. Nem meglepő tünemény, ha tekintetbe vesszük, hogy hazánk alig kezdett e században középkorias szerkezete és formáiból kibontakozni, tehát *egy fejlettebb műveltségi állam* háztartásának mind szükségei, mind feladásai még idegenek valának előtte. – Volt azonban mégis *egy* pár mozzanata, *kivált törvényhozásunknak* e korban, *mely* ez irányban jelentékeny haladási lépésnek tekinthető, s azért gondosan feljegyzendő. így nevezetesen az, hogy egy országos pénztár fontossága s szüksége világosan beláttatván, annak létrehozása s illő jövedelem-forrásokkali ellátása *már 1715-ben* czélba vétetett. Kezdetben ugyan többen a követek közül az eszmének ellenzői valának, okul adván, hogy egy ily alap létrehozása csak a polgárok nagy megterheltetésével volna eszközölhető; később, jelesül *1723-ban* azonban már az *ügy* népszerűbb volt, s egyebek közt a eóregale, a honfusitási díjak s némely koronajószágok jövedelmei jelöltettek ki azon forrásokul, melyekkel az országos pénztár alapítandó volna. Az e tárgyban tanácskozmányok azonban szinte eredmény nélküliek maradtak, mert az érintett források *elégteleneknek* találtattak, s a központi kormány szinte nem látszott igen hajlandónak

¹⁾ Jelesen §. 33-40.

²⁾ Jelesen §. 89.

³⁾ Kevesebb figyelem fordított a szárazföldi utak s közlekedési eszközökre, mely utóbbiakról gondoskodás egyenesen a megyei s vidéki hatóságokra stb. bízott. V. ö. *Diar.* 1728, p. 1104-1037.

a dolog erélyesb fölvetelénél közreműködni¹⁾, sőt mi több a felség a *sónak* ez alap számára átengedéséről tudni nem akart; azon óhajta a 23-ki választmánynak pedig, hogy o pénztár az ú. n. *adó alaptól* elkülönítve kezeltesék, s e kezelés „felelőség” mellett történjék: kormányi körökben egyenes ellenszenvre talált²⁾. *Érdekes mozzanat még* ez irányban az osztrák kormánynak. 1732-ben tett kísérlete a *dohány-egyedáruságnak* hazánkban életbeléptetését illetőleg, mi azonban, az akkori alkancellárnak gróf Batthiányi Lajosnak erélyes felszólalása folytán nem történt meg; egyáltalában pedig oda célzott intézkedés volt, hogy Magyarország a *közbirodalmi költségek viseléséhez* nagyobb mértékben járulni kényszerítesék³⁾. – A finanszírozás fő tényezőjét az *adókat* illetőleg ez időszakban még keveset szólhatni. Mit lehetne ugyanis mondani e tárgybeii nézetekről egy oly országnál, mint hazánk, melynek aristokratikus jellemű alkotmányában a birtokos osztály törvényszerű teljes adómentességi kiváltsága, mint mindenekfelett uralkodó irányelv, s valódi *közjogi sarkkö* szerepelt!? Hol a nemesség mint hangadó rend adómentességéhez, mint a nemzeti szabadságok szent és sérthetetlenek vélt palládiumához, vakbuzgó állhatatossággal ragaszkodott, s még arra nézve is alkotott törvényt, hogy *e szabadsága* soha még szóba sem jöhet, s netáni módosítása vagy megszorítása szőnyegre sem hozhatik⁴⁾. Pedig kikerülte figyelmét a kiváltságosoknak az, hogy ép azon óriási horderejű intézkedés, melyet az 1715-ki hongyülés 8-ik czikkében *az állandó hadsereg* elvének nyílt elismerése és érvényre-

¹⁾ Történetileg ismeretes tény ezenkívül az, hogy az osztrák finanszírozás-szer fonáksága, s a bécsi államférfiak önző irigysége irányunkban is sok tekintetben feltartóztatta anyagi fejlődésünket: „Das ungarische Reich ist bei weitem noch nicht mit hellsehender Staatsklugheit und umsichtiger Staatswirthschaft verwaltet worden; und eine solche Verwaltung konnte auch nicht stattfinden, so lange nicht Gemeingeist und Vaterlandsliebe den ungrischen Adel bestimmen: von seinen eisernen, schwer auf das Land drückenden Privilegien etwas nachzugeben; und so lange és in dem oesterreichischen Finanzsysteme Grundmaxime bleibt, die *Ungern sollen* nicht reich werden, damit die andern Provinzen der Monarchie an Wohlhabenheit zunehmen” mond találón *Fessler* X. k. 454-456. l.

²⁾ Hogy a fundus publicus kérdése mégis előbb-utóbb megoldandónak tartott már, – bizonyosságul szolgál az 1723-ki 99-ik tezik, melyben ezek állanak: „quando Fundus Publicus ad effectum fuerit deductus et suae Majestati representatus.

³⁾ V. ö. még *Schwartner*: Statistik von Ungarn I. k. 335. l.

⁴⁾ V. ö. *Diarium* 1728: 1419. – Említést érdemlő mozzanat, hogy III. Károly egyenesen oda célzott, hogy a *telek-adót* életbe léptesse. *Fessler*: X. köt. pag. 455.

emelése képez, valamint az 1723-ki nagy reformok az államigazgatásban, leghathatósab előkészítői voltak a nemes és nem nemes osztályok közti válaszfalak lerontásának, – névszerint a mennyiben a katonáskodás terhét és tisztjét általánosítván, s az új *status-mechanismust* megalapítván, egy lényegileg új, a nemzet minden rétegeit és rendjeit egyaránt igénybevevő adó- és finanszrendszer életbeléptetését elkerülhetlenné tevék, a kiváltságosság és társadalmi privilégiumok alapjait meggyöngíték, szóval a *had- és pénzügy* (e két természet-szerűleg legszorosbban összefüggő s egymáshoz hasonló politikai tényező) gyökeres újjászervezésére s ez által Magyarország egész állami existenciájának és fejlődési irányának megváltozására utat törték¹⁾²⁾!

Mielőtt e szakaszt bezárnék, lehetetlen meg nem érintenünk azon összes közéletünkre nézve nagy fontosságú intézkedést ez időszakból, hogy hazánk e korban nyert először *szabályzóit rendszeres kormányzati* organismust, jelesül az által, hogy a közhaza érdekeinek központi vezénylete s igazgatására egyfelől a fejedelem székhelyén létező udvari főhatóság vagy *kancelária*, valamint a kir. *udvari kamara* szabályosb alakot öltött, másfelől pedig az ország ügyeink

¹⁾ A fent érintettek rövid illusztrációjául legyen utalva e helyt arra, hogy az 1715-ki országgyűlés 8 -ik nagy horderejű tezikelyében, tekintve a kor visszautasíthatatlan követelése s a birodalom biztonságára, az *állandó hadsereg* tartásának, s vele kapcsolatban a rendszeresb *hadi adónak* elvét kimondá s érvénybe lépteté. Minek folytán egyrészt Magyarország a modern államok fejlődési körébe lépett ugyan, s közháztartása is gyökeresen megváltozott, de másfelől annyiban, a mennyiben a katonáskodás és az adófizetés terhe lényegileg a szegény jobbágyosztályra hárult, a kirívó *ellentét nemes* és nem nemes, honlakos és honlakos közt még metszőbbé és sújtóbbá lón. – Nagy jelentőségű momentum ez intézkedések, tételét illetőleg végre az is, hogy apáink a nevezett ügyeket egyenesen az *országgyűlés* elé valóknak nyilvánították, az alkotmányosság biztosítékaival körülánczóimi iparkodtak, s hogy *katona- és adószedést* ez irányban is a fejedelmi jogkörhöz tartozónak csak bizonyos megszorításokkal ismerték el. V. ö. bővebben *Mécsy*: Magyarország közjoga 246 s köv. és 388 s köv. 1. *Deák Ferencz* Adalékát t. h. és *Fényes*:- Magy. orsz. statistikájának III. k. 18-20.1.

²⁾ El nem hallgatható itt egyébiránt az, hogy az adóviseiés közpolgári tartozásának nagy elve egészen mégsem tagadtatott őseink által, mert vannak helyei törvénytárunknak ez időből is, hol amaz elv némi elismerése mintegy keresztül dereng; így jelesül az *1723-ki 90-ik tczikben* e szavakat olvassuk: „Naturali rationi et aequitati conforme est uti cui bonura *publicum commune est*, onerum quoque publicorum supportationem suo modo communem esse debere.” Tehát eléggé határozott ujjmutatás s bizonyosága a 18-ik századi eszmék befolyása kezdeményeinek!

közvetlen vezényletére a Magyar Királyi Helytartótanács az 1723-ki országgyűlés ismeretes 97-102 törvénycikkeiben állított fel s szervezetett, mely alkotmányos tanácsadói és kormányzati testület ez időtől fogva egészen a legújabb korig az összes hazai beligazgatás élén, a politika és policzia, egyház és oktatás, gazdaság és ipar, forgalom és közlekedés stb. minden jelentékenyebb ügyeinek intézésével, és előmozdításával foglalkozott ¹⁾).

*

Ezek voltak a 18-ik század első felében nálunk uralkodókul tekinthető nézetek.

Lássuk most a *század második felét*, s vizsgáljuk azon nézetkört, mely a Mária Terézia és József császár uralkodási korát képző 50 éves időszakon át honunkban érvényben állott.

HARMADIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetek hazánkban Mária Terézia és József császár uralkodása korában.

1. §.

A korszak jelleme és a közgazdasági eszmék fejlődése 1741-től 1765-ig általában.

Azon ép egy félszázadot átkaroló időszak, melynek közgazdasági eszmekörével a jelen fejezetben tüzetesen kell foglalkoznunk, - annyiban hasonló jellemű az eddig ismertetett idősakkal, a mennyiben az ország politikai, műveltségi s főleg *közgazdasági alapviszonyai* lényegileg ugyanazok maradtak, vagy legalább általánosb s mélyebb-reható változást nem szenvedtek. Az eszmék és törekvések azonban ugyanazok *nem maradtak*. E tekintetben ugyanis Mária Terézia s József császár kora lényegileg elüt az előbbentől, sok tekintetben egészen új alapokon fejlődik s bizonyos ellenkezésben jelenkezik azon eszmékkel és czélatokkal, melyek a század első részében voltak túlsúlyban.

¹⁾ V. ö. az idézett törvénycikket magát, azután az 1741-ki 11-ik és az 1791-ki 14-ik tcz. Ezenkívül pedig *Récsy*: *Közjoga* 468. s köv. lapjain; *Fényes*: *Statistikájának* II. k. 124. s köv. I.

Így, hogy csak némelyeket emeljünk ki, sajátlagos és félreem-
ismerhető jellemvonása e korszaknak először is az, hogy a mind jobban
 érvényre emelkedett modern ideák befolyása alatt álló *központi kor-*
mányhatalom (valamint egyebütt Európában) minálunk is a nemzet
 nagy része által még idegenkedéssel tekintett újítási irányt zászlajára
 tűzé, s míg azelőtt a *nép* sürgeté a reformokat s a különböző bajok
 orvoslását, most az *állam* legfelsőbb csúcsán állók kezdek a társa-
 dalmi és az anyagi javítások szükségét vitatni, s intézmények élet-
 beléptetése mellett buzgólkodni, melyek az összes fennálló *sociális*
szervezet átalakulására vezethettek volna; szóval az ú. n. *felvilágosult*
absolutismus, melynek uralmi kora éppen a 18-ik század második
 felére esik, az osztrák-magyar birodalomban is helyt foglalt, erőben
 és hatályban mind jobban gyarapodott ¹⁾, s a nagy király-asszony
 országlásának főleg második felében, (honunkban az 1764-ki ország-
 gyűlés után) s lángeszű fiának Józsefnek jószándékú ugyan, de a
 magyarság állami élete és *ezredéves alkotmánya* legridegebb negatió-
 ját megkísértő erőszakos újításai és intézkedéseiről ismeretes kor-
 mányzata évtizedében majdnem kizáró uralomra jutott.

Az előbbenitől sokban elütő jellemű e korszak továbbá annyiban
 is, hogy a kormányi teljhatalom által korlátolt *alkotmányos szabadság*
 megcsorbítottván, a nemzet úgy mint eddig törvényes formában,
 országgyűléseken t. i. óhajainak, panaszainak, nézeteinek kifejezést
 nem adhatott, s az 1741-ki, 1751-ki s az 1764-ki honygyűléseken
 kívül (melyeken azonban számos főfontosságú kérdések s közigazda-
 sági ügyek szinte nem tárgyaltattak kellő részletességben) majdnem
 egy hossza félszázadon át nem nyújtatott alkalom a honfiaknak arra,
 hogy eszméiket egymással érintkezésben kicserélhessék, s a nyom-
 masztó közbajok orvoslásáról tanácskozva, azon intézkedések meg-
 valósításáról gondoskodhassanak, melyek az előbbrehaladt kor igé-
 nyeinek és követeléseinek épúgy mint nemzeti életnézletünk és
 viszonyainknak megfelelhetek volna.

Különbözik végre ez időszak az előbbenitől, még pedig elő-
 nyösen annyiban, hogy az *értelmiség haladtával* karöltve a praktikus
 államélet s a státustudomány feladásai a század második felében már
 hazánkban is élénkebb figyelemmel kezdetek kísértetni, sőt mi több,
 egyes kitűnő tehetségű szakférfiak és írók is találkoztak már, a kik
 (egészen egykorúlag a nyugateurópai népek körében szint ez időben
 nagyobb számmal fellépő állambölcselekkel, nemzetgazdákkal és

¹⁾ Legjelesb képviselőit e rendszernek fentebb egyenként megneveztük.

publicistákkal) a szőnyegen forgó politikai és nemzetgazdasági vitakérdésekhez *külön irodalmi dolgozatokban* hozzászóltak, az eszmék tisztázása és rendszerezéséhez járulának, s habár csekély eredménnyel is, de egyik másik irányban a közgazdasági ügy helyesb méltányolására és felfogására nézve félrenemismerhetőleg jó hatással voltak. (Ezekről alantabb tüzetesen.)

Egy további szinte általánosan ismert jellemvonása e korszaknak a birodalmi kormányzatban mindinkább lábrakapó *merev centralisatio* s az evvel és a szerfelett nyommasztó hadsereg-tartással szoros összefüggésben lévő finanziaai és burocratiiai mechanismus meghonosulása. Annál nagyobb ellenszenvet költő körülmény hazánkban, mennél idegenkedőbb volt mindenkor a magyarság minden ilyesféle törekvésektől, s minél határozottabb volt célzata *az új rendszernek*. Magyarországot mind politikai, mind különösen közgazdasági tekintetben állami függetlenségében és *autonómiájában* korlátozni, sőt mi több, az örökös tartományok irányában *gyarmati* függőségű ország szerepére lenyomni.

A mi pedig az e korszakban uralkodott ~~közgazdasági~~ ~~nézeteket~~ ~~üejj*~~ egészben véve még mindég ugyanazon eszmekörben mozogtak öseink, mint a század első felében. Minden irányban még ugyanazon határozatlanság a nagy életkérdésekben, tájékozatlanság a nemzetgazdasági alaptanai s vezérigazsági körül, merev negatív s *ellenzékes magatartás* az okszerűbb (s már visszautasíthatlan) státusháztartás rendszere irányában; ingadozás szabadkereskedési és protectionisztikai elvek közt, következetesség-hiány a szükségeseknek fölismert reformok gyakorlati életbeléptetése és keresztülvételében, *antagonismus a nemességi* előjogok s a század humanitárius szelleme úgy, mint összhangzástalanság a „nemzeti” s a „kosmopolitikai” iránylatok közt. – Elismerendő mindazonáltal készségesen, hogy a *szellemi látkör* e kérdések körül is mindinkább szélesbedett; hogy több, ezelőtt csak félig fölismert vagy homályosan sejtett igazság *s elv* e korszakban már helyesbben formulázott; s főleg az, hogy azon roppant haladási lépés, melyet a nemzetgazdasági *elmélet ép ezen időben*, jelesül a physiocratiiai rendszernek s a Smith Adam-féle szabad ipari iskolának megalapítása folytán Frankhonban, Angliában, s Németországban tön, – hazánkra nézve som maradt *egészen befolyás nélkül*; s hogy jelesül azon általánosan észlelhető lendület, melyet az államtudományi irodalom ez időszak vége felé Magyarországon vett, legalább részben már ez új irányok szüleményeként jelenkezik.

Jellemző sajtyszerűsége végül az ez időszakbeli nézeteknek az,

hogy összes körzetük *néhány kevés főkérdés körül öszpontosul*, s az eszmék elágazása és tagosulatában mindég ugyanazon néhány főfelidvány és alaptételre tér vissza az okoskodások és argumentációk iblyama. Míg másfelől nem szenved kétséget az som, hogy az egész itt szóban forgó korszak eszmeiránylatai *két*, egymástól jól megkülönböztethető, fejlődési al-időszak szerint vétethetnek bírálat alá, jelesül ilykép, hogy az elsőt az 1741-ki és az 1764-ki országgyűlés közt Lefolyt időkör, a másodikat az 1765-ki évtől József császár haláláig terjedő negyedszázad képezi. Mindegyik *alkorszak* külön elvirányok és törekvések által tüntetvén ki magát s járulván a közfejlődés általános eredményéhez.

E két alidőszak szerint vesszük mi is a következőkben vizsgálat alá az e korbéli nézeteket, azok fejlődési proecessusát és befolyásukat a társadalmi és az állami viszonyokra. – Ugyanis

Nemzetgazdasági eszmeifejlődésünk *ezen* szaka, tekintve a kiindulási pontokat s az uralkodó nézletirányt, lényegileg hasonló ahhoz, melyet imént ismertettünk t. i. az 1715-1740-ki éveket magában foglaló időszakhoz. A *miért* ugyanis a nemzet a mondott évtizedekben küzdött, a mit panasz vagy követelésekép kifejezett, a mit mellőzni vagy megvalósítani törekedett: mindaz az 1741-től. egész 1765-ig terjedő egész negyedszázadon át is foglalkodtatta az elméket? tartá ébren az érdekeltséget, s szolgált tárgyalási anyagul az 1741-ki, az 1751-ki s az 1764-ki országgyűléseknek.

Figyelemreméltó mozzanata továbbá az e korbéli *közgazdasági eszmeifejlődésnek*, hogy nemzeti irodalmunkban ezidőtájban találkozzunk egy *rendszeresb dolgozattal*, mely a közgazdasági elmélet némely jelentékenyebb szakait tüzetes tárgyalásnak vetvén alá, az ép ekkor rendszeresb alakot öltött tudomány néhány elvét hazai közgazdaságunkra vonatkozólag fejtegeté, s a műveltebb külföldön uralkodó eszméknek különösen hazai törvényhozásunkban némileg érvényt szerezni vala hivatva. E munka az 1764-ki országgyűlés alkalmával közrebocsátott, s (mint van okunk hinni) a központi kormány tudta és helyeslésével a magyar alkotmány s közgazdaság-számos *középkorias intézményének* népszerűtlenítése és ócsárlására czélzó, de másfelől sok alapos megjegyzést s üdvös reformot is indítványozó ily című értekezés vala: „*Opinio circa Reformationem Regni Hungariae.*” A. dolgozat maga hat szakaszra oszlik, helyenkint gunyoros iránylyal szól hazánk anyagi és sociális állapotairól, s egészben véve a következő eszmemeneten alapszik: „valamely ország vagy nép csak akkor haladhat sikeresen, ha értelmileg fejlett, művelt és

síri népesség gel bír. – A kormány és az államintézkedések csak másodrendű fontosságúak, s nem képesek eredményesen hatni, hogyha a nép maga nem szorgalmas és munkaszerető, hanem rest és henye. – Az államra nézve fődolog a *productiv néposztályok* szaporítása. E tekintetben tehát a papság aránytalanul nagy száma nem helyeselhető. – A népesség az államok főereje; azért szükséges a *benépesítés*¹⁾; míg másfelől a gyakori összeírások (conscriptiók) a végből kívánatosak, hogy a fejedelem a rendelkezésére levő néperőt tüzetesen megítélhesse. – A kereskedés és áruforgalom a nemzeti *vagyonosság egyik* főfőtényezője, a *pénz* mint csereközeg és vagyon-mérő annak, valamint az egész üzleti életnek legelső legszükségesebb kelléke, s azért mind a kereskedelem, mind a pénzforgalom tapintatos köz és társadalmi intézkedések által előmozdítandó s támogatandó. – Gazdaszilag előretörekvő országban a *jobbágyok* nem maradhatnak oly nyommasztó állapotban, mint azt honunkban tapasztaljuk, e azért azok sorsának javítása a törvényhozás s kormány műfeszthatlan feladatai közé tartozik. – Végre, hogyha Magyarország ily irányban közgazdasági hiányteljes szerkezetének reformját keresztülvinné, a nemzet gyorsabban indulhatna virágzásnak s az *adó-erő* s *állami adó-jövedelem* is tetemesen emelkednék, a mi utóvégre mind a nemzetnek, mind a kormánynak válnék előnyére.

Szükségtelen is tán említeni, hogy a jelen munka, mely aristokratiai szellemű és világnézetű nemesi rendünk kiváltságos állásának alapjait is megingatni volt hivatva, csak kiegészítője és hasonirányú párja vala azon dolgozatnak²⁾, mely ugyanezen hongyülés alatt nagy hirű publicistánk *Kollár Ádám* által (hasonló auspiciumok alatt s hasonló tendenciával) tétetett közzé, s oda irányult: a fejedelmi absolutismus ajánlgatása s a misera plebs contribuens szem eltti tévesztett érdekeinek meleg felkarolása mellett a nemesi osztály előjogos helyzetét az újkori eszmék* alapján megvilágítani, ós különösen annak tarthatlanságát, a *kor követeléseivel* való összeegyeztethetlenségét, s a jobbágysági kötelékek tekintetében reformok szükségességét kimutatni. – Minélfogva nem is csudálhatni, hogy a két *hasonirányú*

¹⁾ Az 1764-ik Acták egyik írott példányában (p. 351. 763. 1.) az mondatik, hogy a bevándorlások mesterséges előidézése nem tanácsos, mert csak szegény vagy rest emberek szoktak valahonnan kivándorolni, s hogy nem kell e dolognak nagy súlyt tulajdonítani, mert nem bír ilyennel.

²⁾ Czíme: „De *originibus et uru potestati*« *Legislativae*” stb. 1764, V. ő. *Horváth*: Magy. orsz. tört. V. k. 208 s köv. 1. és Ugyanaz Akad Évkönyvek 1846. p. 130 s köv. hol az 1764/6-ki hongyülés történetét adja.

munka majdnem egészen hason sorsban részesült, a mennyiben az egyik is, másik is a karok és rendek egyhangú *anathema jávai* sújtatott.

Forduljunk vissza az előttünk álló feladathoz, s lássuk az e körbeli nézeteket és azok fejlődését közelebbről.

Égésben tekintve a közgazdasági *eszmekört*, mely e két, három évtizeden át uralkodó vala: azt találjuk, hogy a század merkantilisztikus elmélete hazánkban ez időszakban nagy elterjedésnek örvondett, s míg a külföldön már ingadozni kezdett s alapjai a physiocratismus rendszere által megtámadtattak, még mélyebb gyökeret vert mint az előbbiben. – Kitűnik ez jelesül a) onnan, hogy a *merkantilrendszer* bálványja és minden vagyonosság főfötényezőjeként tekintett *pénz és nemesérezek*, közgazdasági jelentősége még túlzóbb módon hangsúlyoztatott. – Nem említve ugyanis, hogy a fent ismertett hivatalos munka: „Opinio circa Reformationem” stb. számtalan helyén, de főleg a bevezetésben e sokszor hallott kifejezés fordul elő: „nervus rorum gerendarum est pecunia,” s e kifejezésre alapítatik az okoskodás és érvelés nagy része: magukban az 1741, 1751 s 1764-ki országgyűlési tárgyalásokban is minduntalan ez eszmével (s a vele kapcsolatban álló azon további *nézettel*, hogy a pénznek és nemeséreznek kimenetele folytán az országnak el kell szegényednie) találkozunk¹⁾; b) onnan, hogy ez egész időszak alatt szerfelett nagy súly helyeztetett mind a törvényhozásban, mind a társadalmi és a kormányi intézkedésekben a merkantil-iskola szemében hasonlóan elsőrendű jelentőséggel bíró *népességi sűrűségre*. – Tüzetes kifejezésre jutott jelesül ez eszme egyrészt a 41 s 51-ki hongyűlési tanácskozások alkalmával, s azon már 1715 és 1723 óta sokszor hallatszott jelmondatban: „*ubi populus, ibi obulus*”²⁾ (a hol a népesség, ott a pénzerő) másfelől és különös hangnyomattal azon munkában, melyet imént ismertettünk, s mely ebben a tekintetben is az ép ez időtájban *Ausztriában* érvényre emelkedő *Sonnenfelsianismus* egyik előhírőke és nyilatkozványaként szerepelt³⁾; – c) onnan, hogy a vámpolitika és a

¹⁾ V. ö. 1741. *felirat* p. 20 és 1764 *Gravamina* 86.

²⁾ L. főleg 1764. *Diar.* 36. 42-ik ülést.

³⁾ Ismeretes dolog ugyanis, hogy ép az ez időben megjelent nemzetgazdasági dolgozatok az ismeretes nevű bécsi szakférfiú *Sonnenfels* tollából (Grundsätze der Polizei und Handlung 1765 s egyéb értekezések) mind oda irányultak, a merkantilisztikus és absolutistikai elméletet egy új szakasszal bővíteni s kiegészíteni, azaz a „*populatonisztika*” című azon tannal, hogy a lehető legnagyobb népesség az államok gazdagságának s anyagi felvirágzásának főföltétele és kelléke. L. alantabb.

külkereskedési intézkedésekben, legalább némely termelvényekre nézve, ez időszakban a protectionistikai tendenciák még határozottabb alakban léptek fel. Így jelesül az 1764-ki hongyülés még tovább ment a *vasipar* védletére célzó vámtervezetekben, mint az 1723-ki, így még többször hallatszott ez időben a panasz, mint ezelőtt a felett, hogy Magyarország jó reze a német örökös tartományokba vitetik, s onnan kényszerülünk azt *drága áron* meg és visszavásárlani; így sóhajtozva említetik az aranynak és ezüstnek az *országbeli kifolyása* s ennek folytán a nemzeti vagyonság hanyatlása, elszegényedés, koresethiány¹⁾ stb.

Egy másik figyelemreméltó mozzanat a közgazdasági nézetek e korbéli fejlődésében a műipar és *gyártásbani hátramaradásunk* panaszos emlegetése, s az e hiány pótlására vezethető tervezetek és indítványok hosszá sora²⁾. Így egyebek közt *1751-ben a hongyülés* által egybeállított „viginti puneta Calamitatum”-féle nyilatkozatban ipari fejletlenségünk okául (legalább régben) az absentizmus, vagyis a főúri osztályunknak *külföldön tartózkodása* jelentetik ki; míg másfelől a katonaság által szükségelt posztónak hazai termelőktől való vásárlása a baj egyik hathatós orvos-szerél tekintetett, s ez irányban a kormányhoz fölterjesztés is történt³⁾. – Az ipar-ügygyel szoros kapcsolatban *álló czéh-kérdés ez időben* szinte újólajos tárgyalás alá került, s az 1764-ki országgyűlés azok eltörlésének szükségét, valamint minden monopolok *s egyedáruságoknak* közgazdasági szempontból káros voltát határozottan el is ismerte. – Míg más irányban az említett „Opinio circa Reformationen!” stb. című munka is azon elvet állítá fel, hogy nem limitációk, nem hatósági szabályozások, hanem a ezéhek mellőzése s felügyelet a lakosok életmódjára, ingyenes *ipari oktatás*, szegényeknek munka-adás stb. vezetendnek a tekintetben is sikerre.

A kereskedés és forgalom szinte egyikét képezé a vitatkozási tárgyak legfontosbikának ez időszakban. Folytattatnak ugyanis mindenekelőtt a kifakadások az örökös tartományok *irántunk való önző*

¹⁾ V. ö. 1741-ki felir. p. 20 és Gravam. 86. §. az 1764-ki orsz. gy. & ²⁾ V. ö. még *Horváth*: Magy. orsz. tört. V. k. p. 240 s köv.

³⁾ Melyre azonban nem igen kielégítő válasz érkezett, arra utalván ez utóbbi, hogy czélszerűbb volna, ha a nemzet egyelőre csak némely (természetes) s durvább féle iparárúk készítésére adná magát, s hozzátévé: „resolvit Majestas sua, ut res vestiaria pro militia hungarica dummodo in eodem pretio et qualitate, prout ex aliis provinciis, haberi possit, in Hungaria quoque et partibus e. idem annexis, per eos, quibus incumbit, perficiatur.”

magatartása miatt; főlemlítették az 1751-ki „viginti puncta” stb. között a magyar kereskedési érdekeknek minduntalani *sértése és csorbitása*¹⁾; panasz emeltetik az osztrák hatóságok s közlönyök Önkényes és faggató eljárása ellen stb. – Másfelől javaslatok tétettek a kereskedés jobb karba helyezése s előmozdítására nézve. így egyebek közt a „hajózáti szabadság” fontos elve az 1751-ki, 14, 17-ik és az 1764-ki törvénycikkeiben világos elismerésre jut; a vámoknak, melyekről az mondatik, hogy oly magasak, hogy tulajdonkép Magyarország viseli az örökös tartományoknak is adóbeli terhét, leszállítása és a vámrendszer célszerűbb s igazságosb szervezése, indítványoztatik²⁾; a harminczadi rendszernek (faggató és nehézkes volta kiemeltetvén) egyszerűsítése szorgalmaztatik³⁾. Végre érdekesb mozzanat ez irányban az, hogy apáink a *tenger felé vonuló* kereskedés fontosságát hazánkra nézve is belátván, a tengerparti városokban, *fennálló fogyasztási* és egyéb várnai adó-torhek eltörlését követelték, a forgalmat nehezítő rendszabályok ellen kikeltek, az 1764 5-ki országgyűlés 30 s köv. czikkeiben új elveket iparkodtak elismerésre juttatni, s e tekintetbeni nyilatkozataikban sok igen helyes és a közgazdasági felfogás tökélyesbedéséről tanúskodó nézeteket fejeztek ki⁴⁾.

2. §.

Folytatás. – A kormány küzdelme a nemességgel a jobbágyviszonyok és az adóügy reformja érdekében.

Sarkalatos jelentőségű s az egész közgazdasági és politikai nézetkörön e korszakban átvonuló kérdés volt továbbá a jobbágyi

¹⁾ A mennyiben például hazánknak a külfölddel való *érintkezésb-lépése* minden módon nehezítettett, a kivitel és behozatal Magyarország tekintetében akadályoztatott; a felállított „Kereskedelmi Tanács” (Commerzien-Rath) a helyett, hogy bajainkat orvosolta volna, még újakat okozott stb. stb. V. ö. még *Katona*: Hist. 39. p. 401 *Horváth* M. 159-161. 1. s főleg az 1764 ki országgyűlési irományokat.

²⁾ *Katona*: História 89. torn. 682. *Horváth*: ipartörténet 168 s köv. lapok. Magy. orsz. tört. V. köt. p. 243 s köv. *Kautz*: Vámpolitika 87-91. 1.

³⁾ Az e panaszok-és indítványokra felsőbb helyről leérkezett, válaszok közt az egyik (névszerint az 1751-ki hongyüléskor) azt mondja, hogy a kereskedelmi tanács (a bécsi Commerzienrath) a Cancellária s a magyar kamara több biztosaival utasíttatni fog kidolgozására egy a *nemzetgazdaság tudománya* állásával megegyező szabályzatnak, mely az 1723-ki 116-ik s egyéb hasontartalmú törv.-cikknek elveit gyakorlati érvényre emelendi.

⁴⁾ Így az 1751-ki feliratok egyikében igen találóan van kiemelve az, hogy a vámok *eszközökbe vett fölemelése* az államkincstárnak jövedelmeit nemcsak hogy nem növelte, hanem alábbszállította.

s jelesül úrbéri viszonyok valahárai rendezése. Mindinkább felismeretek ugyanis az, hogy a *magyar földművelő osztálynak* sanyarú helyzetében való meghagyása mind anyagi mind politikai és társadalmi tekintetben az ország felvirágzását nehezíti, s hogy a század emberiességi irányával is alig megegyeztethető eljárás¹⁾. Ennek folytán ez időszakban is többször megkísértették az ügy olyképeni elintézése, mely a *nemesség* kiváltságos jogállását és érdekét ne veszélyeztesse, de másfelől a pórosztálynak is lényeges könnyebbítéseket szerezzen. A feladat megoldása azonban nem sikerült. Egyfelől azért nem, mert a valamivel szabadabb szellemű alsó tábla ez iránybani törekvései az előjogaikhoz még ridegebben ragaszkodó *főrendek által* rendszerint ellensúlyoztattak, másfelől azért nem, mivel a két lényegileg ellentétes momentumnak (jobbágyfelszabadítás és nemesi kiváltság) oszhangbahozása már a dolog természeténél fogva is szerfelett nehéz problémát képez. így történt, hogy az *úrbéri ügy* reformja az itt szóbanforgó időszakban ismét elintézetlenül maradt, sőt mi több, a fejedelmi rendeletekkel életbeléptetett némely enyhítések s reformok is-) jobbára eredménytelenek valának, a mennyiben a nemesség szívós ellenkezése folytán a gyakorlatban azoknak érvényt szerezni a hatóságok hatalma körén kívül esett.

E feladvánnyal függött végűi össze azon másik nagy horderejű nemzetgazdasági és pénzügyi kérdés is: „hogyan lehetne a magyar nemesség adómentességi előjogait olyképen megszorítani, hogy az *általánosb közteherviselés* elve érvényre juttassék, az államkinestár jövedelemforrásai szaporíttathassanak, s az ország anyagi felvirágzására megkívántató intézkedések, reformok stb. életbeléptethesnek.”

Az 1741-ki, 1751-ki s az 1764/5-ki országgyűlések tárgyalásainak, az ez időben kibocsátott kormányi rendeletek-, valamint a társadalmi téren nyilatkozott mozgalmaknak figyelmesb szemlélete mutatja, hogy bármily mélyen volt még a *középkori fogalmakban* elmerülve honfiaink legnagyobb része a 18-ik század közepén, s bármennyire idegenkedett is még az uralkodó osztály (t. i. a köz- és főnemesség) adómentességi kiváltságos állásából folyó előjogainak csak egy lényeges pontja megszorításától is: azt már egészen mégsem vonhatta a gondolkodó rész kétségbe, hogy *ez állapot előbb* utóbb tarthatatlanná

¹⁾ Azt mondja Horváth Mihályunk, hogy a jobbágyok helyzete az 1715-ki 8-iktcz. által még súlyosba is lett, a mennyiben a honvédelem terhe is reájuk nehezdedek. L. *Akad. évkönyvek* VII. kötet, 2-ik darab, p. 127-128.

²⁾ Például III. Károly urbariumi szabályzata Slavóniára nézve 1737-ből.

válandik, hogy a státusélet magasb követeléseivel szemben, a nemességnek is nagyobb anyagi erőfeszítése már múlhatlanul szükséges, s jelesül mind a közigazgatás és a törvénykezés, mind a rendészet és a pénzügy, mind a hadszerkezet és a műveltségi érdekek biztosítása, illetőleg helyesb berendezése és eredményesb működése, már sürgetőleg követelik azt, hogy a közhatalomnak az eddiginél bőségesb *jövedelmi források* adassanak rendelkezése alá, hogyha az ez irányokban megszorított nagy és nehéz feladásainak csak némileg is megfélelni akar. – Ide járul másfelől az, hogy az uralkodó udvarának ez időben már jóval fényesb berendezése, a nagy világháborúk alatt nyommasztó finanszszorultságokba került államháztartás, a folyton növekedő állandó hadsereg s a már meglehetősen kifejlett *bureaucratiai mechanizmus* a közigazgatásban oly mérvben fokozták a státusz-szükségletek¹⁾ mérvét, hogy a birodalmi kormány is mindünnen szorítatva arra látá magát utalva, hogy pénzügyi jövedelmeinek minden kigondolható módon szaporítását eszközölje, s új, eddig nem ismert s fel nem használt financiaforrások megnyitására és kiaknázására módokat keressen.

Az általánosb *adó-köteleesség elvének* érvényreemelése e a tehermentességnek megszüntetése tehát a korszak horizonja körében feküdt. – Könnyű lesz e szerint megérteni, hogy valamint az előbbeni időkből (1723-ban s 1729-ben) úgy a jelen korszakban még inkább oda irányzó törekvéseit a közhatalom, hogy az oly égető kérdés a magyar országgyűlésen valahára tüzetes tárgyalás alá vessék, a vele kapcsolatban álló közjogi intézmények a alkotmányi elvek a kor szellemének megfelelőleg módosíttassanak, s különösen a nemesség *adóprivilegiuma az államháztartás* sürgető igényeivel némi öszhangzásba hoztassék.

Nem állhat feladatunkban ez ügy egész fejlődését itt ecsetelni, s azért csak néhány főbb mozzanat megérintésére szorítkozunk²⁾.

Egy *országos alapnak* létrehozása, s az eddig Magyarországtól fizetett adó-sommának fölemelése, mint fentebb említők, már az 1723-ki országgyűlés (sőt némely tekintetben I-ső Ferdinand kora) óta a napirenden levő kérdések egyik legfontosbika vala. E körűi forogtak a tárgyalások, különösen az 1729-ki országgyűlésen, a midőn azon vitakérdés „*vajjon a jobbágyok személye, vagy pedig az általuk használt s művelt föld tekintessék-e az adó alapjául*” tüzetesen meg-

¹⁾ V. ö. *Horváth M.* Magyarország történelme V. k. 18S 8 köv. 1.

²⁾ V. ö. *Horváth M.* értekezését az 1764-ki országgyűlésről, a magyar tud. akadémiá évkönyveinek VII. kötete 2-ik részében.

hányatott, a egyelőre úgy mint a nemesség óhajtá, akkép oldaték meg» hogy „onus non fimdo aed personae inhaeret”¹⁾). Evvel fügtek össze az 1741-ki hongyülés azon végzései, melyek a nemességnek kiváltságait és különösen adómentességi előjogát új erősségekkel körül-sánczolni valának hivatva, s azon elvet emelek érvényre (jelesül a 8-ik tesikk), hogy a nemesség adómentessége s azon tétel, hogy a közteher nem a földön hanem a nemnemesek személyén fekszik, *soha még csak* kérdés alá se jöhessen. – Az állampénztár szűk jövedelemforrásai ilymódoni szaporítására czélzott továbbá az *1751-ki országgyűlés elé* terjesztett azon fejedelmi kívánat, hogy a rendek az ország adó-sommáját emeljék fel, s járuljanak nagyobb részlettel a közköltségek viseléséhez mint az eddig történt, moly előterjesztvény ismét sok vitakozásokra adott alkalmat, s annyiban némi süker által is koronáztatott, a mennyiben az országgyűlés az ezentúl fizetendő hadi-adó összegét 1200 ezer forinttal tényleg magasbra emelte.

Legnagyobb dimenziókat öltött azonban az adózási és adómentességi kérdés körüli vita az *1764-kiországyűlés* alkalmával²⁾). Egyfelől jelesül annyiban, hogy ez időtájban a mindinkább nagyobb pénzszoriütségba jutó központi kormány el volt tókélve arra, hogy az oly sok idő óta függöben levő kérdést valahára megoldatásnak vigye elébe, s e tekintetből nemcsak a hatósági, hanem az *irodalmi agitatio* eszközoiehez is nyúlt szándékai előmozdítására. Másfelől annyiban, hogy az adó kérdése az említett országgyűlésen más két nagy kérdéssel, t. i. a nemesi fölkelés! rendszernek a a jobbágyi viszonyok reformjának kérdésével hozatott kapcsolatba. – Ugyanis

A mi a kormányt s ennek eljárását illeti, nem egészen ismeretlen dolog, hogy annak tudta és helyeslésével *Kollár Ádám hazánkfia* és ismeretes közjogi író, az 1764-ki országgyűlés megnyitásakor³⁾ egy értekezést bocsátott közre, melyben „a törvényhozó hatalom eredete és gyakorlatáról” szólván, egyebek közt, még pedig felette éles tollal s csipős modorban kiemelé azt, hogy a kiváltságos nemesi osztály magát a közterhek viselése alól egészen kivonja, s azokat kizárólag

¹⁾ Ellentétben a kormány szándéklatával, mely azt az (okvetlenül helyesb) elvet vitatta: „onus fundo inhaeret,” s ezen az alapon a nemesség megadóztatásának előfeltételei egyikét iparkodott elismerésre juttatni, habár egyelőre (mint ewvlítók) eredménytelenül.

²⁾ A Bezrcrdy és Matis győri követek által leíratott 1764/5-ki Acták p. 392 s köv. sok becese» jegyzetet tartalmaznak e tekintetben.

³⁾ Tehát egykorúlag- a másik (fent már megérintett) s „*opinio circa Reformationem R. Hungariae*” című és sok tekintetben hason irányú munkával.

a szegény és sanyarú állapotban levő népnek vállaira tolja ¹⁾); hogy az adók a terhek *kiáltó aránytalanságánál* minden élv és előny a nem-adózóknak, minden teher és hátrány az amúgyis birtok- és vagyonnélküli jobbágy – osztálynak jut; hogy a Verböczy-féle szabadalmak és intézmények ideje lejárt, s hogy Magyarország anyagi és politikai reformja csak attól várható, hogyha *elavult jogintéstitúcióink újakkal* felcseréltetnek, a nemességnek az ész és örök igazság követelményeivel megegyező módton megadóztatása fogantatba vétetik, s a honvédelmi tehernek és különösen *a nemesi fölkelésnek* (mely szinte olyféle intézmény, mely a kor szellemével már alig egyeztethető meg) gyökeres átalakítása vétetik célba. – Megannyi igazságok, melyeknek jelentőségét, a *század szellemi iránylataival* összefüggését, kétségbe vonni nem lehet, de a melyeknek emlegetéséhez apáink fiúi akkor még sokkal kevésbé voltak hozzászokva, semhogy *Kollár e* kifakadásai a legnagyobb indignatiót ne költsék a tisztos karok és rendeknél, semhogy föllehetett volna tenni, hogy az egyszerű íróknak és publicistáknak tanácsai elismerés és követésre találjanak^{2) 3)}.

Mint tudva lévő dolog, Kollár munkája ugyanis az 1764-ki országgyűlésen (habár találkoztak is egyesek, kik annak elveit helyesek- és igazoltaknak tarták) a *legnagyobb ellenszenvvel* fogadtatott, általános anathemával sújtaték, s nemcsak hogy eredménytelen maradt, hanem szerzőjét egyenesen a leggyűlöltebb emberek egyikévé változtatá a karok és rendek előtt; magának a munkának terjesztése pedig majdnem honárulási bűnként tekintetett.

A kormány hasonszellemben tett *előterjesztvényeit illetőleg*, ezek szinte nem részesültek előzékeny fogadtatásban. – Ugyanis az adózási összegeknek szaporítása, a nemesi fölkelő seregnek okszerűbb

¹⁾ Perdurat necessitas ad home usque, diem (mond Kollár pag. 150) quando valentiores omnes census onera ferre detrectaot, et imirranituni titulo tecti, *infelicem colonum, cui praeter duram et exosai vitám nihil proprii suppetit, tributa multiplieia pendere eompeilunt*; és tovább „omnia commoda regni potentiores sibi vindieant, omnia incommoda vero, contra jus aequura, contra sanetissimas Regni Leges, ad infeliees et *miser03 colonos aöle(jant.*” (U. o.)

²⁾ Nem akarjuk egyébiránt tagadni, hogy Kollár munkájában a nemzeti alkotmány több sarkalatos intézményét igenis csekély pietási érzülettel tekinti, s nem illőleg méltányolja; valamint az is bizonyos, hogy apáink igen jól érezték azt, hogy lía a magyar államalkotmány rendszeréből egy-két alapkö kivételük, igen könnyen az egész is veszélyeztethetik és utána dől.

³⁾ Egy évtizeddel később *Izdenczy István* hazai adórendszerünk hiányai és szükségei felől irt egy munkácskát, mely azonban szinte nyomtalanul tűnt el, s csak *1802-ben* Bécsben került sajtó alá.

szabályozása, s az ez utóbbi államtartozásnak adók általi megváltása, mint a melyekben a fejedelmi indítványok öszpontosultak, a karok és rendek részéről határozott ellenzésre találtak. Kiemeltetek jelesül a *válaszfeliratokban egyebek* közt, hogy a nemzet anyagilag kimerült állapota- s szegénységénél fogva nagyobb adók fizetésére egyáltalában képtelen; hogy az ország közgazdasági helyzetének előbb *a vámok leszállítása* s az ipar és gyártás meghonosítása, a törvénykezés és más közintézmények megjavítása által kell kedvezőbbre változtatnia, mielőtt *új terhek* elvállalására késznek nyilatkozhatnak; hogy a nemesi fölkelési rendszer átalakítása se nem szükséges, se nem célirányos, sőt inkább az ország sarkalatos intézményeit veszélyeztető reformmá válhatnak, épúgy mint a *jobbágyi kötelek időelőtti* feloldása, mely a nemesi szabadságok (!) és jogok alapjainak aláásására vezetne. És így történt, hogy ezen hongyülés melyhez annyi várakozás ée remény volt csatolva, s mely (ha a törvényhozók valamivel szabad-elvűbben járnak el) *valóban korszakot* alkotóvá válhatott volna, nagyon is hátramaradt szegény hazánkra nézve: lényegileg eredménytelenül végződött; sőt mi több, arra is szolgáltatott okot, hogy a felvilágosult s modern elvekhez hajló uralkodó, belátva *sikeretlenségét törekvéseinek*, azt a mit alkotmányos úton s a nemzet képviselőivel (ezek szűkkeblűsége és ódon világnézeténél fogva) ki nem vihetett, ezentúl abszolutisztikai módon (tehát alkotmányunkra nézve szintén csak veszélyeztetőleg) életbeléptetni magát elhatározá.

3. §.

Az 1765-1790-ki időszak, s jelesül Mária Terézia és József császár reformintézkedései.

Az 1765-től 1790-ig terjedő 25 éves időszak ¹⁾ a honunkban is mindinkább tért foglaló s nemzeti alkotmányunkat *aláásó fejedelmi absolutismus* aerája. A nemesség megátalkodott ragaszkodása ősi kiváltságaihoz egyfelől, az osztrák burcauratai gépezet, policzia, hadrendszer s fincauzügy érvényre kapó újabb irányai másfelől, baljóslatú összműködésökben arra szolgáltatott okot, hogy a folytonos tusakodásokat megunt, s a kiáltó bajok orvoslásában sikerctlenül fáradozott uralkodó, hazánkban is (úgy mint a monarchia többi részeiben már évszázadok óta megtörtént) a fejedelmi teljhatalom *rendszerére lépett* át, s mit a népekkeli értesülés és egyezkedés által

¹⁾ Mely alaposan tárgyalatik *Fessler* X-ik kötetének második része s *Horváth M.* történelmének V. kötete szintén utóbbi szakaszaiban.

el nem érhetett, – azt most uralkodói parancsok, pátensek és rendeletekkel kísérletté meg keresztülvinni.

Ez lényegileg Mária Terézia királynőnek 1765-től fogva, épúgy mint lángeszű fiának Józsefnek 1780-tól 1790-ig *követett kormánypolitikája*; mely a kor-eszmék általános áramlatában, s jelesül azú. n. *felvilágosult caesarismus* elvének uralomrajutásában is hathatós támaszra talált, s hazánkra nézve odavezetett (illetőleg annál sujtóbb vala), hogy a köztünk s a monarchia másik fele közt mind ekkoráig fenállott, s országos *önállóságunkat* megoltalmazott *dualismust* a kormányzatban eltörlé, Magyarországot az osztrák birodalom területén egyszerű provinciális jellemmel bíró alkatrészszé törpítette, sőt (kivált József császár alatt) országos és nemzeti állagából és természetéből is kivetkeztetni vala hivatva.

Azonban valamint egyebütt és mindenkor a világhistóriában, úgy nálunk is egyik főgondja vala az *uralomra jutott absolutismusnak*, hogy az elvesztett (s elvett) szabadságért a nemzetnek az anyagi érdekek ápolása s előmozdítása által némi kárpótlást nyújtson, s a politikai jogok élvezete *helyett anyagi javakat és kedvezményeket* szerezzen ¹⁾. – így Mária Terézia fejedelem-asszony is uralkodásának második (vagyis absolutistikai) felében kiválókép odairányozá tevékenységét, hogy a gazdaság, az ipar, a kereskedés, a vámügy, a közlekedés stb. rendszerének javítása, a kor igényei szerinti *reformja, által* az ország kiapadt anyagi erőforrásait szaporítsa, a forgalmat és keresetet élénkítse, a termelésnek és munkaerőnek új pályákat nyisson, szóval módokat és alkalmakat nyújtson arra, hogy kivált az alsó és középosztályok *gazdasági foglalkozásaik* által súlyos anyagi helyzetüket megjavíthassák, s elvesztett szabadságaikról könnyebben megfedelkezhessenek²⁾.

Így jött (különösen hazánkat illetőleg) létre 1765-ben, az *új úrbérszabályzat*³⁾, mely a század emberieességi eszméire lévén alapítva, a jobbágy s földesúr közti viszony tisztábazozását veszi célba, a jobbágyok terheit szorosan meghatározza, a jobbágytelkek nagyságát, a föld osztályokat, a legelő- s egyéb jogokat közelebről megállapítja, a paraszt gyermekeinek *szabad életpálya-választást* biztosít, az adó-fundust kijelöli stb., s csak annyiban volt hiányos, hogy a

¹⁾ Mint az ő korban Nagy Sándor, az új korban Péter czár Oroszországban s Fülöp Lajos és III. Napoleon a francziáknál tett és teszen.

²⁾ V. ö. még *Horváth*: Magyar. orsz. története V. k. 254 s köv. lapokon.

³⁾ Kihirdetve 1737. Jan. 23. V. ö. *Tóth Lőrincz*: útmutató úrbéri ügyekben 1857. p. 19.

földműves szabad költözködhetési jogát még teljesen életbe nem léptet¹⁾). – E fejedelmi gondoskodás tárgyát képezé továbbá a *mezei gazdaszat gyamolítása*, mocsárok kiszárítása, futóhomok megkötése, az erdészeti ügy czélszerűbb rendezése, a ló- és marhatenyésztés előmozdítása, selyem, festő anyagok termelésére buzdítás stb. – Hasonló serkentő tevékenység fejtetett ki a királyi kormány által a kézműiparosság ég a *gyártás körül* a czéhszerkezet helyesb szabályozásában, iparosok bevándorlása könnyítésében, a bányaművelés technikai tökélyesbitésében stb. – E törekvéseknek egyik iránypontját képezé a hazánk tekintetében felette méltánytalan s nyomasztó *vámpolitikai* rendszernek megváltoztatása, a mennyiben a nagylelkű fejedelemasszony a Magyar- s Erdélyország meg Slavónia és a Temesi bánóság közti *vámsorompókat* eltöríé, az ez ügy vezetésével eddig megbízva volt s Magyarország irányában félszeg önösséggel és rövidlátósággal eljáró *kereskedelmi tanácsot* megszüntet²⁾, s helyette az udvari kamarát és a bankválasztmányt állítá a dolog élére, oly meghagyással, hogy egy új s megfelelőbb vámrendszert dolgozzon ki, s léptessen magyar szakférfiak meghallgatásával életbe³⁾). Ugyanez iránybani gondoskodásának köszönhetni azt, hogy a magyar kereskedés élénkítése érdekében a fejedelemasszony 1779-ben *Fiumét* a magyar koronához visszacsatolta, szabad kereskedelmi várossá emelte, s így *lengyerli* összeköttetésünket megalapítá³⁾); hogy az ez irányban vonuló folyam-pályákat és szárazföldi utakat a közlekedésre alkalmasb karba helyeztette, szóval igen sokat tett arra nézve, hogy pangó

¹⁾ V. ö. *Fessler*: Gesch. S. X. 234-289. Egészben véve igen jd hatásairól ez úrbéri rendezésnek tesz említést *Horváth M.* történelme V. k. 238-239 l. és a német író *Arnd*: Die Emancipation des Bauernstandes 1865. p, 88 3 köv.

²⁾ Fájdalom, hogy ez intézkedésnek felette csekély eredménye vala.

³⁾ Egyike azon kevés államférfiaknak, kik ez időben is már a nemzetgazdasági érdekek országos fontosságát belátták, az első Fiumei kormányzó *Székelyi Majláth József* vala, a kinek működése és eljárási elvei jelen feladatunk szempontjából is kiválókép érdemesek figyelembe vételre, 3 alkalmat szolgáltatnak *Fessler*ünk e nyilatkozatára: „Das Verdienst dieses ungarischen Staatsmannes um die erste Einrichtung und das Emporkommen des ungarischen Küstenlandes ist entschieden, seine scharfsinnig berechneten Pläne und gediegenen Vorstellungen beurkunden den tiefschauenden, vielunfaseenden Staatsmann, seine bewiesene Geduld mit den kleinlichen Rücksichten, Bedenklichkeiten und Maassregeln der Wiener Hoffinanzbehörde den hohen Grad seiner patriotischen Resignation.“ V. ö. *Fessler*: X. k. 456-457 l. és *Majláth* működésére nézve különösen *Engel*: Staatskunde und Gesch von Dalmatien, Kroatien und Slavonien p, 845-369.

közgazdasági életünk vidorabb alakot ölthessen, és a mármár elviselhetlenné váló nyomasztó anyagi helyzetből kiemelkedhessünk.

Mіндеzen jobbára üdvös célú s jószándékú intézkedések azonban igazi javulást nem eredményeztek. *A nemzet az elvesztett* vagy legalább felfüggesztett alkotmányt s politikai szabadságát nélkülözve, igazi productív tevékenység- s erőfeszítésre magát elég hatályosan serkentve nem érezé. Az ellentét nép és kormány között tátongó úrt alkotott, s míg a fölsőbb körök az udvarhoz és az új rendhez simultak, addig a nemzet közép és alsó rétegeiben *bizalom a közhatalom* iránt, elégtelenség a közállapotokkal, összetartás a különböző osztályok közt, hiányzott; és így az együttműködés és egyetértés legtöbb föltételei és elemei nélkülöztek. – De növelte mind e bajokat másfelől a központi kormányközlegeknek tovább is változatlanul maradt rideg s *önző* magatartása is, a mennyiben minden magyarországi lendületet, minden életmeleg *felpezdülését* anyagi és politikai életünknek, a monarchia másik felére nézve (kába rövidlátóságukban) veszélyesnek tartották, a magyarság erőszaporodását a többi tartományok kárára válhatónak tekintették, és így félszeg intézkedéseikkel közgazdasági s forgalmi életünket tovább is faggatva s korlátozva, oda hatottak, hogy a jó célzatú fejedelmi rendelmények és reformok meghiúsultak.

Mária Terézia uralkodási rendszerének ez absolutisztikai időszakára a közszellem és a politikai eszmék kifejlődésére nézve termékenyítő hatású nem lehetett! Innen van, hogy azon egész 15 évi időközben, melyet e korszak magában foglal, s mely alatt (mint tudjuk) *országgyűlés* (melyen a nemzet nézeteinek és óhajtásainak kifejezést adhattott volna) nem tartatott, – hiányzanak azon támpontok, melyek segélyével az akkortájban hazánkban uralkodott vagy határozottabb alakot öltött nemzetgazdasági nézetek felől magunknak helyes fogalmat szerezhethénk. A mennyire tehát ez irányban egyes ismeretessé vált *társadalmi nyilatkozatok*, megyegyűlési tárgyalások s hason mozzanatokból következtetni lehet: e korban is lényegileg azon eszmék és elvek voltak túlnyomók, melyeket az 1741-től fogva olyanokul fölismerünk, hogy a közgazdasági látkör s nézetmód sok tekintetben ugyanaz maradt, mint volt azelőtt, s hogy *haladás e téren* csak annyiban constatírozható, hogy az uralkodói reformok kitünőbb egyeseknek *elmélkedését új* tárgyakra és kérdésekre irányozák, sőt néhány politikai bölcselőt az állami és közgazdasági élet föltételeinek és törvényeinek vizsgálására is serkenték; mint azt alantabb azonnal látni fogjuk.

*

*

Mária Terézia abszolutisztikus kormányrendszerét nemcsak folytatta, hanem még sokkal merevebb formában, s Magyarország irányában még nagyobb kíméletlenséggel tartotta fenn és kezelte *József császár*.

Mit fejedelmi anyja csak szerény kezdeményekben vett célba, *a monarchia teljes unificációját*, a kormányzat minden iránybani centralisációját, és az uralkodói akaratnak minden alkotmányossági és szabadsági jogok fölébe való helyezését: azt lángeszű s jó szándékú, de reformjaiban a viszonyok felületes számbavételéből kiinduló s erőszakoskodással eljáró fia József, rideg következetesség- és kíméletlenséggel törekvék keresztülvinni, azt hívén, hogy ilykép messze hátramaradt birodalmából mintegy varázsütéssel *egy* nagy, bensőleg erős, s anyagilag és szellemileg virágzó *állam épületet leendő képes* teremteni.

E maga elé tűzött nagy és nehéz feladat elérésére a 18-ik század bolcselmi és politikai eszméivel megbarátkozott, s a francia encyclopaedisták és (physiocratikus) *oekonomisták rendszereit igen jól* ismerő fejedelem, a kormányzat, a közigazgatás és a törvénykezés javítása mellett, mindenekelőtt a monarchia közigazdaszat! és pénzügyi rendszerének gyökeres megváltoztatását tartotta szükségesnek. – E reform eszközlőbe vételénél pedig bizonyos, általa előre meghatározott, s (mint hívé) csalhatlan vezérelveket vett kiindulási pontokul, melyeknek gyakorlati érvényesítése és alkalmazása József által az anyagi jólét biztosan célravezető előfeltételének tartatott.

Ez elveket és kiindulási pontokat, a mennyiben az akkor kormányi körökben uralkodott nézetekre befolytak, s különösen hazánkra is jelentőséggel bírtak, pár vonással ecsetelni ehelyütt el nem mulaszt-hatjuk, habár másfelől (mint említeni sem kell) azok legnagyobb része apáinknál semmi viszhangra se talált, tehát távolról sem tekinthető olyannak, melyet *a magyar közigazdasági* eszmeifejlődés rendszerében különös hely megilletné.

József császár oekonomiai nézeteinek sarkpontját az képezé ¹⁾, hogy *a föld és telek* a nemzetvagyonosság legelső s legbiztosb forrása, melyre e szerint az államkormány és a társadalom legnagyobb figyelme s gondoskodása irányzandó. Ez alapelvnek megfelelőleg József minden intézkedései oda céloztak, a földbirtokot a köz- és államháztartás súlypontjává változtatni, minden intézményt, mely a telket s telekművelőt lebilincselte, eltörölni, *a közép és alsóbb birtokos osztály*

¹⁾ V ö *Horváth*: Magyorsz. története V. k. 272. s köv., 336 s köv., 380-398. 1. *Springer*: Gesch. Oesterreichs Bd. I. 14-19. 1. és *Fessler*: Gesch. X. köt. 480. a köv. l.

állapotát javítani, a földtermékek és őspeductumoknak lehető legnagyobb mérvbeni előállítását s könnyű darusítását előmozdítani, s összhangban az ép ez időtájban uralomra jutott physiocratikus rendszerrel *a közterheket s adótartozásokat* is a földbirtokosokra, mint akik, a physiocraták tanai értelmében, az egyedül *productiv* osztályt képezők, s az általuk megfizetett adónak eladott jószágaik árába való beszámítására mindenkor alkalmat találnak, hátrítani ¹⁾).

Ez alapnézetekkel megegyezőleg a következő reform-intézkedések vétettek foganatba József császár által²⁾: a) *a népesség létszámának* és annak szaporodása vagy fogyásának nyilvánosságban tartása tekintetéből, a rendszeres conscriptio vagy összeírás léptetett életbe; b) az örökös jobbgátság és földhöztapadtsági bilincsek eltöröltetvén az évszázadok óta elnyomva volt *földműves osztály* személyi szabadságát visszanyeré, szabad költözködési joga elismertetett³⁾, szolgai állásából kiemeltetett; c) eltöröltettek a czéhek és kimondaték az iparszabadság nagy elve úgy, mint az egykorúlag Angliában és Franciaországban is érvényre jutott; *kereskedelmi tekintetben* elhárítottak sok akadályok, melyek annak szabad mozgását feltartóztatták, megszünttetett az uzsora-törvény, míg másfelől az val a a cél: az egész birodalmat *ogy* nagy s bensőleg szabadon közlekedő forgalmi és vámi területté változtatni; d) *az ipar és gyártás* nagyobb mérvbeni fejlesztése és felvirágoztatása érdekében egyfelől benn a birodalomban többrendbeli intézkedések történtek, a hatóságok ez *ügy* minden módon előmozdítására utaltattak, másfelől a külföld irányában a legszigorúbb *védvámrendszer* léptetett életbe, mely az idegen gyártmányoknak bejövetelét a birodalomba majdnem végkép lehetlenné tette, s így, kivált Magyarországra nézve, felette visszás hatású intézkedéssé vált; e) célba vétetett az általános föld- vagy *telekmegadóztatás*, mely végből a földek felmérése, a jövedelembecslések stb. megindítottak, s tekintettel különösen arra, hogy az eddig adómentes nemesség ez új, s főleg ő reá nézve súlyos adószervezettel megbarátkozzék, kilátásba helyeztetett a fejedelem által az, hogy azon esetre, ha Magyarország

¹⁾ V. ö. *Kellner*: Gesch. der Physiocratismus 1847. *Daire* Les phyeciocrates a Journal des Economistes 1846-1847. folyamában, és *Kautz*: id. nagyobb műnk. p. 336-372. I., azután *Fessler*: története X. k. 516 s köv. I., s az idevonatkozó rendeleteket *Katonánál* torn. XL. pag. 477. s köv. 1.

²⁾ V. ö. *Horváth*: Magy. orsz. története V. k. p. 365. s köv., 388-399.1. Azután *Ordinationes et representat* Josepbi II. 207. s köv. 1.

³⁾ V. ö. A földesúr s jobbgáta közti viszonyok szabályozására célzó intézkedései Józsefnek *Fessler* tört. műnk. X. kötet 622-524.1. és *Kereaztúry*: Constitute Regia p. I. 313-358.1.

ez új pénzügyi rendszert elfogadandja *), – ő viszont kész leend a köz-
benső vámsorompókat lerontani, a magyar kereskedést vám- és har-
minczadói terhek alól felszabadítani, sőt oda is hatni ¹⁾, hogy a
magyarországi ipar és gyártás érdekei is ép azon ápoításban része-
süljenek, mely a monarchia nem-magyar tartományai irányában és
pedig Magyarország rovására és érdeksorbitásával eddig tanúsított;
végre ²⁾ nem mulasztattak el egyéb reformok sem, melyek az ország
zilált anyagi állapotának megjavítására s a státuskincstár jobbkarba-
helyezésére czélszerűeknek tartattak³⁾; így például a közlekedési
eszközök tökélyesbítették, a törvénykezés megjavított, a (domanial-
vagy) kameralis jószágokon okszerűbb gazdálkodási mód honosított
meg, a finantzkezelés tökélyesbített.

Ki vonhatná kétségbe, hogy ez intézkedések sorozatán egy
egészen új korszak előnyilatkozásai hangzanak keresztül, hogy a
18-ik század demokratikus és emberiességi szellemének szárny csatto-
gása suhog át rajtok, s hogy a szabadság és egyenlőség nagy elvei,
miket pár évvel később a francia államrázkódtatás érvényre emelt,
már itten is, még pedig egy önkényuralmi *fejedelem reformrendszeré-
hen* némi kifejezést nyertek!? – Ki tagadhatná, hogy József fejedelmi
tevékenysége szóló tanúsága annak, hogy a nagylelkű autocrata a
bajok nagy részét helyesen fölismeré, s orvosolni is eltökéltett aka-
rattal birt; ki kételkedhetnék azon, hogy igen sok volt ez újításokban,
minek a *tiszta észnek épúgy*, mint a practikus állambölcsésének
Ítélszéke előtt, jogszerűségét s célirányos voltát elvitázni nem
lehet!? s hogy nagy részére a tervezett, vagy tényleg keresztülvitt
reformoknak, a kor s a népek az osztrák-magyar birodalomban még
egészen megérve nem voltak⁴⁾; s e szerint nem az alapelvek abszolút
tévelyessége s hibás volta, hanem a viszonyok, melyekre azok
alkalmazandók voltak, s azon mohó *átalakítást vágy*, mely a türel-

¹⁾ Egyebek közt József császár többször korholja a magyar adórendszert,
s egyenesen igazságtalannak, a jog- és czélszerűség minden szabályaival ellen-
kezőnek nyilvánítja. V. ö. még *Grellmann: Statistische Aufklärungen* II. kötet,
126. s köv. 148. s köv. 1.

²⁾ V. ö. József ez ügybeni ismeretes levelét *Fényesnél; Statist. I. 288. s*
köv. és Horváthnál: Magy. orsz. tört. V. k. 388 P köv. 1.

³⁾ Így egyebek közt a kir. kormánybiztosoknak különös feladatául tűzetett,
az illető tartomány vagy kerületben a jólét minden módoni előmozdításáról gon-
doskodni.

⁴⁾ Habár nem hiányzottak is egyesek, kik József eszméit méltányolák, s
legalább részben helyeselték is V. ö. *Grellmann: Statist Aufklärungen* II. köt.
91. s köv. 1. és *Springer: Gesch. Oest. Gesch. I. k. 37-88. 1.*

metlen uralkodó lelkét mint egy nagy égető szenvedély átlángolta; okai nagyobbrészt annak, hogy a fejedelem törekvései hajótörést szenvedtek.

Ezt József császár irányában a pártatlan történelem és tudomány fóruma előtt be kell ismerni.

De másfelől *félszepség* volna azt állítani, hogy József reformrendszere valami hibátlan s tökéletes mű; sőt igenis könnyű felismerni, hogy abban, daczára az annyira keresett egység- és következetességnek, számos ellenmondások, s több lényeges tévedések is rejlettek; hogy *eljárásának hibás volta*, rendszerének merevsége, közgazdasági felfogásának a merkantilismus és a physicztrismus ellentétes tanai gépies összeforrasztásán nyugvó egyoldalúsága, intézkedéseinek *erőszakos jelleme*, stb. a legüdvösb célzatú javításokat is eredménytelenekké tevék, s hogy azon közgazdasági és államháztartási épületnek, melyet felállítani akart, alapjai és támaszai ingatagok lévén, *alattvalói nagy* részének ellenszenvével találkozván, s gyökerekkel a birodalom tényleges viszonyaiban nem bírván, - maradandóságra kilátása s előfeltételei egyáltalában hiányzottak, így jelesen

József közgazdasági nézetkörében és practikus törekvéseiben *három sarkalatos tévedés* fordul elő. Először, hogy politikai tekintetben az oly lényegileg ellentétes és soha ki nem egyeztethető *absolutistikai és szabadelvűségi* irányt akarta egymással öszhangba helyezni, tehát olyasmit vett célba, minek kivitele még soha és seholsem sikerült, s a dolgok természeténél fogva sikerülni soha sem is fog. – Másodsor, hogy az anyagi érdekek terén a begyökerezett s visszás osztrák közgazdászati politikát az előbbrehaladt nyugat nemzetgazdászati theóriái szerint úgy hitte átalakíthatni, hogy a két, annyira ellentétes irány e téren is gépíleg egymásba illesztessék, s mindegyikből csak az és annyi tartassék meg s vétessék föl, *a mennyi önkényuralmi*, hajlamainak és célzatainak megfelelni látszott. így, hogy többet ne említsünk fel, mily nagy következetlenség rejlett abban, hogy József a szabad verseny és a kereskedelmi szabadság zászlóját lobogtató physiocraták több főelveit elfogadá, s reformrendszerében mégis a legridegebb *protectionismust* s kormányzati gyámkodást tartá fenn, s törekedett megörökíteni. Így ép azon tanoknak, melyeket elméletileg oly magasra becsült, az általa tervezett reformokban ép annak *ellentételére* kelle vezetnie, a mire ő egyidejűleg szinte törekedett, t. i. a kormányzati bureaucratismus-, a szellemelő rendőr-állam-, a hivatalnoki és hatósági omnipotentzia-, a

fejedelmi gondviselésiségre! – Végül a mi kilátásbavett *egy-adó rendszerét*, a kizárólagos föld megadóztatás tervét illeti, ez nemcsak magában véve, hanem különösebben az oly roppant terjedelmű s annyi különböző elemekből összealkotott osztrák-magyar viszonyokra alkalmazva, már az első pillanatra is oly *monstruosus* intézménynek bizonyul, hogy csodálnunk kell, hogy az élesoszu fejedelem csak *egy* pillanatig is azon hiedelemben lehetett, miszerint ezen adórendszert monarchiájában keresztülvinni s állandóvá tennie sikerülend¹⁾).

NEGYEDIK FEJEZET.

A politikai és közgazdasági irodalom a 18-ik század folyamában.

1. §.

Általános tekintet az e korszakbeli irodalomra.

Hogy a 18-ik század második felében érvényre jutott fejedelmi absolutismus a magyarság állami fejlődése- és erősbödésére termékenyítő befolyású nem lehetett, említeni fölösleges, – Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy azon *szellemileg mozgékony idősza*k, melyről itt szó van, s mely közép és Nyugateurópában az élénk lendületet vett politikai és bölcseleti eszmesurlódás nyomán a társadalomtudományi irodalom annyi magasbecsű termékével ajándékozta meg az emberiséget, *Magyarországra nézve* egészen hatás- és befolyás nélküli vala. Bármennyire voltak legyen ugyanis apáink ez időben még távol attól, hogy a nagy culturalai népek eszme-áramlatát kellőleg

¹⁾ Sokkal ismeretesebb hazánk e korszakbeli története, semhogy szükséges volna itt arra is utalni, mily határozott és egyhangú ellenzésre találtak József intézkedései a nemzetnél, s főleg a nemzeti szabadságok és jogokhoz legszívóabban ragaszkodó megyékben s törvényhatóságokban. Legyen azért ez utóbbiakra nézve a sok közül csak egy nyilatkozatot elég kiemelnünk, melylyel *Nyitra és Temes megye* az önkényesen eljáró fejedelem elé lépett, s következőkép szólott: „midőn az elrendelt conscriptió s hason-intézkedéseket látjuk, lehetetlen azokat az országra nézve károsoknak s helyteleneknek nem nyilvánítanunk. Ha meghajlunk, azért tesszük azt csak, mert az erőhatalom bennünket elnyom, s másfelől a hazafiság nagyobb bajok fölidézetésétől visszatart. Erőszak és kényszer azonban a belső állam-jólét megalapítására még sohasem vétetett kár s veszély nélkül alkalmazásba; arra csak törvények valók, a melyek üdvös volta felől köz a meggyőződés, a mely meggyőződésben azután mindenki készségesen is engedelmeskedik” stb. V. ö. *Fessler: X. k. 511-512.1. és Katona: XL. tom. p. 393.*

méltányolhassák s megérthessék, azt még sem vonhatni kétségbe, hogy léteztek ez időben honunkban is már egyesek, kik a kor philosophiai magaslataira emelkedve, az állami rendet épűgy, mint a *nemzetháztartás feladványait* elmélkedéseik körébe bevonták, s rendszerbeszedett nézeteik és eszméiknek ha nem is külön irodalmi művekben, de egyes *értekezésekben, tanodákban, gyülekezetekben* s társadalmi körökben tüzetes kifejezést is adtak. – Ide járul az, hogy ép azon szellemfejlesztő küzdelemnek, melyet a nemzet e korban a fejedelmi önkényuralomra törekvő iránylatokkal vitt, s mely küzdelemben az ország mind politikai mind anyagi érdekei a legsokoldalúbb vitatás és figyelem tárgyát képezek: szükségkép arra is kelle vezetnie, hogy a gondolkozó fők a *státus- és társadalomrend* alapjai és föltételei, elemei és feladásaira is kiterjessék vizsgálódásaikat, s módok és utak föltalálására törekedjenek, melyek szerint a fenforgó ellentételek kibékítése, és a közjóit s haladás föltételeinek megvalósítása lehetségessé válják. – Végre köztudomású dolog, hogy maguk a két absolutistikai irányú uralkodók, Mária Terézia és József császár, mint valódi képviselői az *ú. n. felvilágosult caesarismusnak*, nem keveset tőnek a művelődési és tanintézetek meghonosítása körűi, s hogy jelesül Mária Terézia törekvései a felsőbb tanodák tökélyesbítése tekintetében az állam- és gazdaszáttannak mint külön s önálló tanulmányi szaknak meghonosítására is irányulván, oda vezettek, hogy 1752-ben az általa alapított *Theresiánumban*, azután 1763-ban a Bécsi egyetemen, 1760-ban pedig honunkban *Nagyszombatban* az ottani főiskolán a „*Studium politico-camerak*” számára külön tanszékek állítottak fel, s azóta az e nembeli tanok a közoktatás terén való képviseltetésben, s annak segélyéveli terjesztésben is részesültek ¹⁾.

Mindezek tekintetbevételével joggal állíthatni, miszerint a 18-ik század *második fele Magyarországon* a státustudományi s

¹⁾ Említést érdemlő körülmény az, hogy hazai törvényhozásunk már 1723-ban (70. tczikkben) ily tanszékek életbeléptetését czélba vévė, s III. Károly fejedelem meg is igéie a rendeknek, hogy ebbeli óhajtásukat azonnal teljesítendi, mihelyest határozottan formulázott javaslatokat terjesztenek e tekintetben neki elő; mi azonban igen soká késett, s így csak Mária Terézia valósíthatá meg atyja szándékát! Eiső tanára e szakoknak hazánkban *Gyurkovics Ferencz* volt; míg ugyanez időtájban a királyi akadémiákon is meghonosítottak a politikai és közgazdasági előadások, mire nézve bizonyás az is, hogy *Barics Adalbert* tanár, e tantárgyakat a Nagyváradi akadémián már 1769-ben s később a Zágrábi és a Győri akadémiákon adta elő.

különösen közgazdasági *önállóbb eszmefejlődés kezdeményi* kora. Névszerint annyiban is, hogy ez időszak alatt tétettek közzé az első, habár szerény, de mégsem jelentéktelen *szakirodalmi kísértetek*, hogy ekkor kezdett megszólamlani a magyar tudományos sajtó a politika és közgazdaságtan nyelvén, s a mennyiben azon élénk literatúrai lendület, mely József halála után nyomban, s a kilenczvenes évek elején hazánkban e tereken észlelhető: lényegileg a Mária Terézia és József császár országlási idejében *ébredt eszmesúrlódásnak* szüleménye; az e korszakban vitt szellemi és közjogi tusáknak tulajdonképen í gyümölcse és folyománya.

Lássuk tehát az ez időbeli irodalmi termékeket közelebről.

Első helyen kellene *itt* halhatatlan emlékü publicistáknak *Kollár Ádámnak* 1764-ben napvilágot látott művére utalnunk ¹⁾. Minthogy azonban erről már fentebb tüzetesen szólánk, bővebb elemzésbe *itt* nem bocsátkozunk. Utána sorolandók: *Izdenczy József* értekezése a „magyar adórendszer hiányossága, s egy új finansz-szerkezet szükségéről” (1777-ben, kinyomtatva 1802-ben Bécsben); *Szeicz Leo* polémiái jellemű közjogi és történeti értekezései (Igaz Magyar. Páris-Berlin 4. kötet 1785-1790); *Kazinczynak* II. Frigyes porosz király irataiból magyarra áttett dolgozata a törvény-alkotásról (1790); *Névtelennek* (Cziráky Antalnak) „Introductio ad politica Eegni Hungária-e?” (Buda 1790) című dolgozata, mely inkább a közjogi viszonyokkal foglalkozik; *Lucius Pannonius* (álnevű írónak): „Epistolia circa diminutionem vectigalis in producta Hungariaeul 781) című művecskéje, melyben kivált a terhes vámrendszer félszeg hatásai s az ezek elhárítására czélzó intézkedések fejtegettetnek; *Tapolay Imrének*: „Considerationes de statu commerciali Hungariae” (1790-ben kiadva) című munkája, mely a kereskedés és forgalom pangását s ennek okait tárgyalja; *Merze*: „Observationes commerciales et media regulandi navigationem in Tibisco” (1785), mely főleg a hajózat akadályait ismerteti, s a Tiszának fbly árapályaként való használatára utal; főleg pedig *Tessedik Wuchetich* és *Szapáry János* gróf közgazdasági dolgozatai; névszerint

¹⁾ A 18-ik század első harmadának vége felé megjelent ily című művecske: »*Brevis Dilucidatio Commercii utiliter etc. fructuose instituendi in Ditionibus Hungarico-Austriacis*» (I. Széchényi könyvtár Q. lat. 251 alatt), melynek szerzője magát meg nem nevezte, de némely helyes practikus észrevételeket tartalmaz, s gondolkozó főt árul el: – tulajdonkép még előbbre való, mert 30-35 évvel még korábban bocsáttatott ki; de miután lényegileg hatásméltó volt a nézetek fejlődésére, egyszerű megemlítésével beérjük.

Tessedik Samunak ¹⁾ ily című két nagyobb értekezése: „Der Landmann in Ungarn, was er ist, und was er sein könnte” közzétéve 1784-ben (Kónyi által magyarul 1786-ban) és „Oekonomisch-statistische Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand des Landwesens in Ungarn”, mely 1787-ben bocsátatott ki, s némileg a francia *physiocratikus iskola* szellemében a mezei gazdaság és a földművelő osztály érdekeinek szükséges ápolását és előmozdítását hangsúlyozza, emberiességi érzületek- és indítványokban áradozik, a jobbágyi old szabad kezelhetését a közgazdasági felvirágzás alapjának nevezi, földadórendszer életbeléptetését sürgeti, a népesség czélszerű megosztását *s telepítését* indítványozza stb., míg másfelől a merkantilisztikus irányú *Becher-t, Zincke-t, s Sonnenfel-et* látszik kiindulási pontul venni, s ezek eszméit helyesebbeknek tartani,

Wuchetich Mátýás: „Scientia Rei asariae” című munkája (1790), mely az államháztartás némely főbb elveit fejtegeti, s habár idegen forrásokból is van merítve, s inkább fordítmánynak nevezendő, azon érdemmel mégis bír, hogy a finantz tudomány *legelső tankönyveinek* egyike hazai irodalmunkban, mely, mint olyan, egy ideig jó szolgálattot is tőn, ha nem is az életben, de az iskolában.

Végre az eddigieknél valamivel szélesb alpra fekteti elmélkedéseit, eredetibb felfogást árul el s szakszerűbben szól

Szapáry János gróf: „Der unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen” című munkája (Nürnberg 1784-ben), mely annyiban kiváló érdekű, hogy míg egyfelől a *merkantilisztikus* nézeteknek mintegy rendszeres nyilatkozványái képezi, másfelől több rendbeli pozitív indítványokkal lép fel a nemzeti ipar s forgalom emelésére nézve., s egyidejűleg a *modern eszmék* elől sem zárkózik ei, mert az általános teherviselés s adófizetési kötelezettség elvét határozottan elismeri, az újkori közgazdasági életformák s szükségletek teljes *értelményét árulja el, s a hol* reformokat vagy újításokat hoz javaslatba, a megváltozott időviszonyok s körülmények méltányolásából indul ki. Álljanak e tekintetben bizonyásgul e helyütt a következők: mindenekelőtt *panaszodik a szerző* Magyarország passiv kereskedése (4-ik lapon) s a felett, hogy nincs műiparunk s gyártásunk, mely sok és jó minő-

¹⁾ Lelkész és gazda. Különben, „Der Landraann. in Ungarn, was er ist.” stb. című munkája annyiban érdekes, hogy szerző beuna hazai gazdaságunk siralmas állapota felett jajveszékelve, oly sötét színben festi helyzetünket, hogy kitűnő statistikuskunk *Schwartner* felkiált: „ha Tesssdik úrnak rajza való volna, attól kellene tartanunk, hogy hazánk rövid idő alatt valódi terméketlen „Nixbród” és „Sierra Morenová” válnék!”

ségű nyers anyagainkat feldolgozná (4-6. l.). – Fájlalja továbbá az s hiányok folytán elkerülhetetlenné váló szakadatlan *kiszivárgását a pénznek* külföldre (6-13. lapokon), mely e szerint a nemzeti vagyonság ez egyik főtényezőjének jut birtokába, a mi érdekünknek csorbulásával. – Ezek nyomán indítványozza szerző az ipar s *közlekedési ügynek* állami (országos) pénzsegélyzés alapján való előmozdítását (7. és 20-ik l.), s meg akarja adóztatni mindé« osztályokat, a kiváltóságosokat is olyképen, hogy az így begyülemdő adóösszeg fennálló hajózáti, gyári, biztosítási stb. egyleteknek *részvényjegyek* megvásárlása formájában adassék (8. l.), (tehát első eszméje a jelenkori *nagy credit-mobilier-társulatoknak* ¹⁾ s azt hiszi, hogy így egy évtized alatt Magyarország anyagilag felvirágozhatand. Az adókép s ily közgazdasági czélokra begyülemdő summákat egy „helytartósági bizottmány” kezelése alá akarja adni, mely bizottmány az *ügy* vezénylete- és a tervezetek mogbírálásával is foglalkoznék, de az adózók és adakozóknak a felügyeleti és *ellenőrzeti jogot is* kívánja biztosítani. E mellett kereskedő szakférfiak gyűlemését hozza javaslatba (10. l.), melyben az illetők érdekei s az ország forgalmi feladatai meg vitatandók volnának; míg másfelől (14. l.) jeles külföldi mesteremberek és művészeknek az országba való beédesgetését tartja szükségesnek, s egy helyütt (91. l.) az uralkodó *szabadkereskedési eszmék ellen* látszik kikelni akarni, habár gondolata mintegy félíg a tollban maradottnak látszik. - Végre érdekes része a munkának az, a hol a magyar *tengerpartról, annak helyzete és feladásairól* szól, s a hol az ország közgazdasági viszonyait veszi tárgyalás alá; habár sajnos az, hogy a fejtegetés felette töredékes, úgy hogy a dolog érdemébe nem igen hat.

A *szakirodalom* e közvetlen termékein kívül, melyek megannyi literatúrai képviselői az ez időszakbeli eszmemozgalomnak, a 18-ik század folyamában egy más nemével a szellemi termékeknek is kezünk már találkozni, t. i. a *közgazdaszattan segéd tudományainak* művelésére czélzó dolgozatokkal.

A közgazdaságtan sikores tanulmányozása ugyanis, s az ezen sarkalló helyes felfogás kifejlése lényegileg föl van tétélezve azon ismeretektől, melyek, mint a *statisztika*, a *műveltség történet*, a *technológia*, a mezőgazdasági *üzlettan*, s a *kereskedelmi elmélet* körébe tartozók, az anyagi társadalomélet tüneményeinek megítélésére a szükséges vezérelveket szolgáltatják.

Hazánkat illetőleg, mint tudományos tekintetben általában, úgy különösen ez ismeszakokra nézve egészen a *18-ik század* második feléig meglehetősen szegény vala irodalmunk, úgy annyira, hogy

minmagunk előtt volt hazánk „terra incognita”, s megtörtént az is, hogy külföldi egyetemekre menő honfiaink *odakünn többet* hallottak és tanultak Magyarország felől, mint hazai forrásainkból és segéd-szereinkből ¹⁾).

Voltak egyébiránt mégis néhány lelkesb szakférfiak, kik nemzeti szellemfejlődésünk e tekintetbeni hiányait korán felismerték, s egyik másik kísérlettel a hégazok pótlására vállalkoztak is. Egyfelől jelesül a történelem és a geographia meg a statisztika, másfelől a gazdaság és üzlettan talált e korban is művelőkre s ezek fáradozásai folytán áltudományos irodalomban némi képviseltetésre.

Nem ereszkedhetünk részletekbe, s azért csak a nevezetesb ez *időbeli irodalmi műveket* érintjük meg. Jelesül a) geographiai-statisztikai tekintetben *Bél Mátyás* „Notitia Hungariae” etc. cz. nagy stílusban tervezett s részben ma is becsesel bíró dolgozata a 18-ik század első feléből; – *Korahinszky* jeles „Lexikona” a század utolsó előtti tizedéből (Pozsonban); *Szászkynak* „Introductio in orbis hodierni Geographiam” című, először 1749-ben s másodszer 1777-ben megjelent kézikönyve; *Szuhányi* „Notitia orbis e varus peregrinationibus deprompta” (Kassa 1788) cz. műve, s több egyéb hasontartalmu kisebb dolgozatok; b) *a gazdaság* és földművelési üzlettan köréből ellenbon, a következők érdemeinek említést: *Fischer* Kristófnak (pap) „Opera oeconomica” című, s 1737-ben Kassán kiadott munkája, melyben leginkább a mezei gazdaság s földipar gyakorlati elvei fejtogettetnek, s a már fentebb is említett *Lyczei* János (világi pap) „Iter oeconomicum duodena stationum” cz. jeles értekezése, mely Nagyszombatban már 1707-ben megjelent, s szakemberek körében tekintély- és elismerésre vergődött; c) *a történelem* s közjog körébe vágó munkákat, mint úgy is jobbára ismereteseket e helyütt tüzetesen fölsorolni, felesleges volna.

Ezen szellemszüleményekben öszpontosulnak a hazánkban ez időben irodalmilag kifejezésre jutott közgazdasági nézetek. Nem egészen jelentéktelen forrás az akkori eszmefejlődés megítélésére

¹⁾ *Bidermann*: „Das Studium der politischen Oekonomie” című értekezésében azt mondja, hogy 1730 körül «Jenában és Hallében az egyetemen magyar tanulók hazai statisztikai stb. állapotaink felől szereztek maguknak közelebbi ismeretet, s hogy több külföldi utazási író (például a spanyol *Fullana Oliver*, az olasz *Ercole* gróf, az angol *Brown* stb.) a 18-ik század folyamában külön úti leírásokat is bocsátott közre, melyek egyenesen Magyarország ismertetésével foglalkoztak.

nézve, miután egyéb tekintetekben hazánk szellemi életének ilyenmódoni nyilatkozásai a 18-ik század folyamában felette ritkák, és sem a sajtó, sem a tudományos folyóiratok (milyenek például *Bodnak 1776-ban* megindult „Magyar Athenása”, az 1788-ban megindult „Magyar Múzeum”, az ugyanekkor közrebocsátatni kezdett „Mindenes Gyűjtemény” és *Schedius* nagybecsű „Zeitschrift” e”) nem fordítottak vagy nem fordíthattak még a politikai és közgazdasági vitatásokra tüzetesb figyelmet; egyéb literatúrai művekben pedig, p. o. lexikonokban (mint az említett *Korabinszky-féle*) vagy moralbölcseleti nyomtatványokban: államtudományi vagy nemzetgazdasági fejtegetéseknek még nyoma is alig található.

2. §.

Bírálatos visszatekintés az egész II-k időszakbeli fejlődésre.

Az előrebocsátottak figyelmesb szemügyrevételénél lehetetlen föl nem ismerni azt, hogy 18-ik századbéli közgazdasági eszmefejlődésünkben, daczára minden szaggatottságnak s rendszertelenségnek, mely apáink nézetkövét jellemzi, *bizonyos alapirányok* és vezérgondolatok is megvannak, melyek befolyása alatt az elmélet épügy mint a praetikus államélet alakult, s melyek mind gazdasági és ipari, mind közigazgatási törvényhozási és irodalmi viszonyainkban is kifejezésre jutnak.

Iparkodtunk ez irányelveket már fentebb kimutatni, s azért e helyütt csak egykét pótjegyzetre szorítkozunk e tekintetben. Jelesül, szembeszökő jellemvonása az egész korszakbeli eszmefejlődésnek a *conservatív és a progressív* államelvnek egymással szakadatlan tusája, emez a reformok szükségességének belátásából, amaz az *ősi patriarchális állapotokhoz* ragaszkodásból folyván; a javítást és reformot a közgazdaság és államháztartás érdekei, – a réginél való maradást: a *közjogi és alkotmányi* tekintetek javallván. E küzdelemnek folyamában a század első felében (azt lehet mondani) a nemzet áll inkább a kezdeményezés terén, s a *kormány* az ős intézmények mellett emel szót; míg a második felében a kormány tüzi ki a reformok zászlaját, s a *nemzet* ragaszkodik (veszélyeztetett) ősi alkotmánya ágazataihoz; míg végre a korszak utolsó tizedében minden a császári *absolutismus s önkényuralom* örvényében merül el.

Félreismerhetlen továbbá a kifejezésre jutó merkantilisztikus nézletmód és felfogás az egész századbéli eszmefejlődésben. Daczára ugyanis annak, hogy a nemzet tulajdonképeni érdeke a *szabadkeres-*

kedést, s a már kifejlett politikai önkormányzati rendszerénél fogva is reája nézve természetesnek nevezhető verseny- s üzlet szabadságot, s az állami beavatkozás gyámságátóli függetlenségét föltételezte, – közgazdasági nézetköre sok *lényeges kérdés tekintetében* az ellenkező irányokban mozgott, s névszerint a nagy népesség elvének, az ipar s gyártás fontosságának, a protectiv vámok nélkülözhetlenségének, a nemesércz és *pénzkifolyás akadályozásának* stb. hangsúlyozása törvényhozásunkban és irodalmunkban, arról teszen tanúságot, hogy a század uralkodó tanrendszere, *a Merkantilismus*, igenis mélyenható befolyást gyakorolt a magyar közgazdasági eszmefejlődésre. – Habár másfelől azt sem ismerhetni félre, hogy apáink részéről nem egy következetlenség s eltérés a domináló áramlattól rejlett abban, hogy egyszer másszor *a kereskedésszabadság* életbeléptetését is sürgetek, a merkantilismus egyik másik ágazata ellen hangosan szót emeltek, valamint több alkalommal a naturál-gazdasági fejlődéspolcz formáihoz és alapjaihoz nagyon is szoros ragaszkodást tanúsító elveket nyilvánítottak, a pénzrgazdászati *rendszerre való áttérés*, s az evvel szükségkép járó intézmények iránt szerfeletti idegenkedést tanúsítottak, s különösen az új *adó-szerkezet s államháztartási* elvek merev visszautasítása által a modern közgazdaság és államélet szellemével és követeléseivel éles ellentétbe helyezték magukat. – Megannyi jelenségek, melyek (mint említenünk sem kell) minden *átmeneti kornak* természetes követői és ismerjoi, de a melyek kivált hazánkban még szembeötlőbb módon mutatkoznak, mert e korszakban már egy más, tőle sok tekintetben elütő természetű s közgazdasági állású országgal kapcsolatba lépett volt, a *mely kapcsolat* Magyarországra nézve teljesen önálló s tisztán *önnön érdeke szerinti* (nemzetgazdasági) politika követését szerfeletten megnehezíté.

Mindezekkel szoros összefüggésben áll közgazdasági oszmo-fejlődésünknek azon sajátyszerű (de Európa még kevés államaiban felmutatható) jellemvonása, hogy Magyarországon az oekonomiai *elvek és nézetek az egész* század folyamában a legszorosb kapcsolatban állanak a *közjogi és politikai* nézetekkel, s pedig úgy, hogy az anyagi érdek mindég utána helyeztetik az alkotmányi és politikai érdeknek, a közgazdászati reformok és javítások absolute függövé tétetnek a közjogi és alkotmányi reformoktól. – Nem feladatunk e momentumot részletesen elemezni, s csak azt emeljük ki, miszerint e felfogásmód fajunk magas fokú erkölcsi és *állami érzületéről* tanúskodik ugyan, de annyiban az itt szóbanforgó században okvetlenül nagy hátrányunkra volt, a mennyiben a Verbóczy-féle *Tripartitum orthodox*

cultusát minden egyéb országos érdekek fölé helyezé, a kiváltáságos osztályok rövidlátóságát s félszeg önzését az egésznek kárára mintegy szentesité, s társadalmi és politikai állapotainknak mármár visszautasíthatlanná vált újjáalkotását, közigazgatási, törvénykezési magánjogi stb. intézményeinknek a század szellemével megegyező elvek szerinti *reformját* nem kis mértékben tartóztatá fel.

Az imént mondottak után a *közgazdasági nézetek hatásáról* még különösen szólani, fölösleges volna. – A hatás ugyanis, melyet azok gyakoroltak, eléggé ki van fejezve az *e századbeli törvényekben, az ezek* alapján életbeléptetett politikai és társadalmi intézményekben, s azon magatartásban, melyet hazánk az egész időszak alatt a nemzetgazdasági ügy iránt egyáltalában tanúsított, s mely részben oka volt annak, hogy Magyarország a század végén beállott nagy rázkódások és *reformmozgalmak* válságos korszakába sok tekintetben készületlenül lépett be, s nem foglalt el azok közepette oly helyet, – mely egyébként természetes erőforrásainál, s a nemzetben tagadhatlanul *rejlő gazdag képességeknél* fogva azt megillette volna.

Azokból, miket eddig kifejtettünk, nem lesz nehéz azon meggyőződést meríteni, hogy a közgazdasági nézetkor, mely hazánkban a *18-ik század* folyamában uralkodó vala, daczára különseégeinek és eltéréseinek, sok tekintetben szoros összefüggésben állott az *általános* (európaszerte uralkodott) nézetek és eszmék rendszerével. A mólyenható s diadalmas erővel terjeszkedő 18-ik századbeli eszme-áramlat ugyanis sokkal belterjesb s szivósb természetű vala, semhogy *annak befolyása alól* magát bármely (csak némileg is életrevaló) nemzet egészen kivonhatta volna. így történt, hogy mind a merkantilismus, mind a physiocratismus, mely két közgazdasági eszmerendszer e század folyamában (mint közismeretű dolog) tulajdonkép domináló vala, képviselés- és kifejezésre talált a magyar nemzetgazdasági nézetekben is, és hogy ép azon benső természetszerű ellentét, mely *hazánk valódi közgazdasági* érdekei, s az uralkodó de idegen földről származó s a miénktől eltérő előfeltételekre alapított theóriák közt létezett, egyikévé lett azon alapvonásoknak, melyek hazánkban veres fonalként az e századbeli összes eszmefejlődésen s törvényhozási tevékenységen keresztül húzódnak.

Ez, hogy t. i. apáink a *külföldi tudományos* eszmemozgalom irányában már egészen szenvedőleges állást nem foglaltak el ez időszakban, s másfelől azon körülmény, hogy a 18-ik századnak főleg második felében már külön s önálló közgazdasági dolgozatok s irodalmi művek is láttak Magyarországon napvilágot, – azon követ-

kezdetésre jogosítanak, hogy hazánkban e korszak a nemzetgazdasági *tudomány első fejlődési* stádiumát képezi, s hogy a 18-ik század második felétől kezdve nekünk is megvolt már e tekintetben bizonyos *theoriánk, vagy legalább* elemei és alapvonalai a teoriának, mely későbbi gondolatrendszerünknek, elméleti és practikus tevékenységünknek kiindulási pontul szolgált.

Nincs egyébiránt okunk e jelenségre különösen büszkének lenni. A haladás ugyanis, melyet szakbeli eszmekörünk ez időben felmutat, s nemzetgazdasági látkörünk szélesbedése, melyre *vívmányként* utalhatunk, *nem absolut*, hanem csak relatív; csak annyiban valamivel magasb fejlődési fokot képviselő, a mennyiben apáink az előbbeni századok sok ferde nézetei- s fogalmaiból valahára kibontakozni s a kizáró középkorias irányú világnézetbe *a modern eszmék ez időszakban* már behatolni kezdetek. – Nem volt absolut a haladás jelesül tudományos tekintetben, a mennyiben egytetemes közzgazdasági nézetkörünkben alig mutathatni *egy* mozzanatra is, mely valami jelentős tudományos *igazság vagy elv első felfödözése* s kijelölésére mutatna, mely apáink e részbeli önálló, teremtő irányú felfogásának tanújelét képezné ¹⁾. Nem volt e haladás absolut azért sem, mivel a korbeli nemzedéknek, a közzgazdasági dolgok természete, összefüggése s törvényei felől világos és rendszerezett tudomása még nem vala; *sőt az elmélet* első s legsarkalatosb tanait a tőkéről és pénzről, árról és értékről, jövedelemről és vagyonomegoszlásról stb. sem ismeré; nem volt *absolut* végre annyiban sem, a mennyiben a 18-ik században (vagy legalább annak második felében) Európa több népeinél már a

¹⁾ Egy nagyfontosságú körülményre azonban mégis kell itt figyelmeztetnünk. És ez az, hogy hazánkfiak, daczára az e században már sokkai szorosb szakadatlanobb érintkezésnek az ausztriai monarchia örökös tartományaival, sohasem engedtek maguk felett különös befolyást nyerni az *amott uralkodott vastag mercantilismus- és cameralismusnak*, a mint az például egy *Horneck*: „Oesterreich über Alles, wenn es nur will”, *Becher*, *Schröder* s mások e korbeli irataiban és elterjedt teoriáikban kifejezésre jutott. Még magának *Sonnenfels*-nek, a ki 1765-ben lépett fel több tekintetben jelentékeny és eredeti elméletével (*Grundsätze der Handlung und Finanz*, Bécs III. kötetben), befolyása is csak egy-két évtizeddel később kezd hazánkban mutatkozni, ha csak azt nem vesszük tekintetbe, hogy *Kollár* és az „*Opinio circa Reformationen*.” etc. című munka szerzői: képviselői nálunk ez eszmeiránylatnak, mely a népesség szaporítása, az ipar s a jobbágy osztály ok pártolása, a kormányhatalom mindenbe-avatkozása, s a közmegadóztatás elveit tüzte ki, s egyáltalában oda czélt, hogy a század *humanitárius igényleteit*, s az úgynevezett felvilágosult absolutismus törekvéseit egyidejűleg kifejezésre hozza.

közgazdaság egész tudományi rendszerré fejlett volt ki és áll, elismerésben irodalomban és törvényhozásban.

Legyen szabad még néhány észrevételt ide csatolnunk.

Annak, ki a *nemzetgazdasági eszmék* és elméletek általános történeti fejlődését és irodalmát ismeri, nincs kétsége az iránt, hogy a 18-ik század első felében, s jelesül a nagy pályatoró angol szak-
 férfiak, azután a physiocraták és Smith Ádám föllépte előtt, szorosan úgynevezhető nemzetgazdaság-tudomány nem létezett¹⁾. – Azon elv-
 és eszmerendszer ugyanis, melyet az ő korban egy Pláto, Aristoteles, Cicero, Seneca, Plinius s a nagy római jogászok irataiban találunk, melyet a középkorban a szentatyáknak, továbbá Aquino Tamásnak, Occamnak, Gersonnak, vagy Dantenek stb. bölcséleti rendszereik tartalmaznak, vagy a melyet az újabbkor két első századában a gyakorlati *merkantilismus s ennek elméleti* követői, valamint a nagy angol s francia állambölcselek, egy *Petty Vilmos, Hobbes, Dudley Morth, Temple, Boisguilherth, Dutot, Melon* stb. remek műveiben képviselve látunk, – egy fejledező új tudománynak, az *anyagi nép és államérdekek* tudományának félreismerhetlen elemeit és alapjait képezé, a szó valódi értelmében azonban nemzetgazdaság-tudománynak még korántsem nevezhető²⁾.

E tekintetben tehát az oly magas műveltségfokon *álló külföld, nem* lett volna még feljogosítva bennünket lenézni, miután meghatározott körű s rendszeresen összefüggő elvoken sarkalló közgazdasági s államháztartási teoriája a *18-ik századig* neki sem vala még, s felsőbbsege felettünk csak abban állott, hogy több hírneves *státusbölcselek már a nemzetgazdasági* kérdéseket is elmélkedései körébe bevonta, a tudomány több sarkalatos alaptételét fölismerte s kifejtette, s kapcsolatban az állam felőli eszmékkal s a politikai teoriákkal, már egy külön s önálló közgazdasági irodalom is kezdett kifejlődni.

Míndez azonban egyszerre, mintegy varázsütéssel, megváltozott a 18-ik század *első felének végén* s második felének első két-három évtizedében. – Azon mélyenható lendület következtében ugyanis, mely ez időben az angol moralbölcselek, a francia státusphilosóphok s az encyciopladisták által az összes szellemozgalomnak ada-

¹⁾ V. ö. *Kautz*: *Gesch. der Nat. Oekonom* I. részét.

²⁾ Epen most tétetett közzé jeles hazánkfiának *Hornnak*: *L'Économie Politique avant les Physiocrates*” című irodalomtörténeti dolgozata, mely e kérdéssel is közelebbről foglalkozik.

tott ¹⁾ s mely ezen század második felét a történelem, a társadalmi tudományok s a bölceleti irodalom oly sok s örökbecsű műveivel tette epochális fontosságúvá az emberiség egyetemes műveltségi fejlődésében: a *nemzetgazdasági elmélet* is egyszerre más, jelesül tökélyesb, alakot öltött, s mint önálló „tanrendszer és tudományszak” kezdett szerepelni az állam- és *társadalomtudományok* körében!²⁾ – Messze vezetne bennünket e momentum tüzetes fejtegetése. Annyit azonban még is meg kell említenünk, hogy egyikénél fogva a leg-szerencsésb s legsajátságosabb véletleneknek, a 18-ik század 6-ik, 7-ik és 8-ik tizede azon korszakává vált a közgazdaságtan fejlődésének, melyben az egyidőben mindenfelől, még pedig a legmélyebb elmék (egy *David Hume* és *Tucker*, egy *Galiani* és *Genovesi*, egy *Quesnay* és *Turgot*, egy *Steuart* és *Adam Smith*, egy *Sonnenfels* és *Beccaria*) által felkarolva, egyszerre mint egy rendszeres, „egész” állott elő, s emelkedett önálló tudomány rangjára.

Ezek szerint a hézag, mely a *magyar* és az *idegen* népek közgazdasági eszmei köre közt létezett, az itt szóban forgó időben még tágasabbá lön; az az, míg odakünn a külföldön az önállóvá vált elmélet rendszeres továbbfejlődése s tudományos tökélyesítésének processusa megindult, nálunk csak még az első irodalmi kísérletek s kezdemények stádiumában állott az eszmeifejlődés, s mint alantabb látni fogjuk, még *közel egy félszázad* vala szükséges, míg önállóbb tudományos irány helyt foglalhatott, s hazánk irodalmában a nemzetgazdaság is, mint külön s önjelentőségű tanszak tüzetes képvisel-tetésre talált.

Ekként végére értünk volna közgazdasági eszmei körünk II-ik fejlődési szakának, melyet talán nem egészen jogtalanul az *első szervezkedési* kísérletek korának neveztünk el, s küszöbén állunk azon nagyfontosságú (harmadik) stádiumnak, melyben a nemzetgazdasági nézetek már jóval *tágasb s tisztultabb* körével találkozunk, s hol az eszmeifejlődés minden jelentékenyebb mozzanatainak az általános európai eszmeifejlődéssel való kapcsolatát épűgy, mint annak hazai közviszonyainkra gyakorolt hatásait és befolyását mind határozottabban kimutatni képesekké válunk. – Erről a következő „Könyvben”.

¹⁾ V. ö. *Hettner*: „Literaturgeschichte des XVIII. Jahrhunderts” című (legújabbban megjelent jeles) művét, és *Vorländer*: „Geschichte der Rechts- und Staatslehre” című (1855-ben megjelent) dolgozatát.

²⁾ V. ö. *Kautz*: id. munk. 337-404. lapjait.

HARMADIK IDŐSZAK.

1790-től 1825-ig,

vagyis

az önállóbb eszmefejlődés megindulása.

ELSŐ FEJEZET.

Hazánk politikai, közgazdasági és műveltségi állapotai 1790-től 1825-ig.

1. §.

Magyarország politikai és közgazdasági viszonyai ez időszak alatt.

Azon harminczöt év, melynek fejlődési mozzanatait e helyütt ismertetni készülünk, több tekintetben *korszakot alkotó* hazánk összes újabkori történetében. Alkotmányi és közjogi tekintetben ugyanis sok, egészen új s eddig számba som vett elemet s factort ültetett be nemzeti közéletünk rendszerébe, s számos új eszmének befolyását juttatá érvényre, melynek előbb-utóbb az egész státus-szerkezet átalakulását kelle maga után vonnia. Másfelől annyiban, hogy a korszak élén haladó népek s országok érintkezési körén (oly soká) kívül maradt hazánk, ez isolait helyzetéből lassanként kiemelkedni kezdett, politikai és műveltségi tekintetben szélesb látkört nyert, s azon *szoros contactusnál fogva*, melybe a közép- és nyugateurópai népekkel került, önhelyzetének, s vele önszükségeinek és feladatainak is holyesb fölismerésére jutott.

Mindjárt *elején a korszaknak*, mely József császár halálával meg a nagy francia államrázkódítás kitörésével veszi kezdetét, a politikailag majdnem egy negyedszázadon át tétlenségre kárhóztatva volt nemzet, egyszerre a legélénkebb tevékenységet kezdé kifejteni. „Egy *mély és hatalmas mozgalom* (mond egy szellemdús történetíró) ¹⁾, milyen csak ritkán fordul elő a népek életében, rezgett át az 1790-ki év első hónapjaiban a magyar földön. A múlt legtöbbnél feledve s eltemetve látszott lenni; s csak egy nagy gond s gondolat tölte be lelkeiket a magyaroknak: a magyar *birodalomnak boldog* és fényes jövőt alapítani. Egyesek és testületek, magánosok s magas-rangú tisztviselők egymást üzték tervezeteikkel, indítványaikkal; s kétség-

¹⁾ Springer: Geschichte Oesterreichs (1863) Bd. I. S. 87-38.

telennek bizonyult, hogy daczára a hosszas elzárkózottságnak s a me-rev ragaszkodásnak a régihez, mely az uralkodó osztályokat jellemzé, a politikai felvilágosodás meg az újítás-vágy itt is el vala már terjedve s hogy a magyarságról sem lehet ez időre nézve már azt mondani, hogy a *kor szelleme* és az új eszméáramlat hatalmas lökötései nyom-talanul haladtak át felette.”¹⁾

Minek következménye az lön, hogy az új irány valódi kiindulási pontjává vált azon mélyenható megújhodási processusnak, melyen hazánk az utóbbi félszázad alatt nemcsak állami s politikai, hanem socialis, közgazdászati s műveltségi tekintetben is keresztül ment.

Vizsgáljuk ezt valamivel közelebről, s szóljunk először is az átalakulás politikai mozzanatairól.

A *József császár halálával* honunkban megindult, s az 1791-ki országgyűlés messzeható végzéseiben is tényleges kifejezésre jutott reform-mozgalom egyik fő célpontja volt: Magyarországot Ausztria irányában mind törvényhozási mind kormányzati tekintetben függet-len államként szervezni, s a félszeg s országos létünket veszélyeztető kapcsolatból, melybe az utolsó 30-40 év folyamában a monarchia *németszláv tartományaival* jutott, kiragadni. Helyes státusférfitűi tapintattal ismerték fel apáink ennek szükségességét, s pedig nemcsak tisztán politikai, hanem egyéb, s névszerint anyagi s államháztartási érdekeink szempontjából is; mert a közelebb lefolyt félszázad ez utóbbi iránybani szomorú tapasztalásai nagyon is érezhetőleg tanúsi-tották, hogy az osztrák közgazdasági *politika Magyarország jogos érdekeit* s kívánatait kellőkép méltányolni nem akarja, s hogy jelesül minden intézkedés, minden rendszabály a központi államvezérletben

¹⁾ Halljuk, mint jellemzik e kort hazánkra nézve két első rangú magyar írók. *Lónyay Menyhért*, kitűnő státusgazdánk jelesül ezeket mondja: „nem rég múlt idők azok, midőn legokosabb férfiak egyedüli törekvése az volt, meg-örzeni szentül a századokon át kifejlett közéleti viszonyokat, fenntartani ren-detlen egyszerűségében a nemzeti életet. A „maneamus in nostra beata confu-sione” elv uralmának e korszaka II. Leopold kormánya alatt lejárt, s feléledt, a nemzetben a reform és javítás utáni vágyódás. (Hazánk anyagi érdekei 1847. I. k. 2. 1.); míg *Horváth Mihály* ekként nyilatkozik: „Azon nagy átalakulás, melyen a francia forradalom vérkeresztsége az emberi szellemet állami és társa-dalmi viszonyaiban átvezette, Magyarországot sem hagyta érintetlenül. A nem-zetben az átalakulási vágy felébredt, s nem veszett ki többé belőle egészen. A nagyszerű kornak kedélyrázó, képzelet-kápráztató eseményeiben s még inkább világdерitő eszméiben csodás erő rejlik, mely mindenkit megragadott, tevékeny-ségre ösztönzé (25 év M. O. történ. I. k. 1. és 7. lap).

oda irányul, hazánkat a birodalom másik felének érdekében kiaknázni, önállóan provinciális helyzetében megtartani.

A másik főczélt, melyre hazánkfiáinknak politikai törekvései e korban, legalább részben, irányozva valának, képezé: alkotmányi s társadalmi intézményeinknek olyszerű átalakítása, mely bennünket az előbbrehaladottabb népekkel *egyenlőbb vonalra* állítandott, s oly intéstitúciók élvezetébe helyezett volna, melyek a kor szabadsági, egyenlőségi, szóval democraticus tendenciáinak megfelelőbb leendett, s arra szolgálhatott volna alapul, hogy országos életünk minden irányban szabadabban és gyorsabban fejlődhessék. Ennek folytán, kivált kezdetén e korszaknak, az egész nemzetet a legnagyobb forrongásban, majdnem lázasnak nevezhető tevékenységben látjuk; minden erő, minden gondolat csak arra lévén irányulva, hogy a lehető legrövidebb idő alatt foganatba vett *reformtervezetek* életbeléptetése által Magyarország *egy* újkori, eleven pezsgésű, erős és virágzó állammá alakíttassék.

Azonban, fájdalom! a nagyszerű lendület, melyet közéletünk e korszak elején vón, *csekély eredményekre* vezetett; sőt, mint köztudomású dolog, a nemzet és kormány közt kitört súrlódások 1811-1812-ben alkotmányunknak felfüggesztését, s így a megindult reformmozgalmak teljes megakadását is vonták maguk után.

Sok és különnemű okok folytak be e szomorú visszaesésre. – Egyfelől jelesül a nemzet igen nagy része a kilátásba vett gyökeres reformok meg a tüzesebb elmék által *tervezett újítások* illő felfogására és értékesítésére képes s kellőkép előkészült még nem vala. Másfelől bizonyos az, hogy kivált II. Leopold halála után, a francia forradalmi rázkódások mind ijesztőbb mérvbeni terjedése, meg az ez időben kitört nagy Napóleoni háborúk viharai folytán: *a központi államvezényletben* oly befolyások jutottak uralomra, melyek mellett az alkotmányosság elveinek helye nem lehetett, s az absolutismus s fejedelmi teljhatalom mind nagyobb foglalásai közepette a monarchia egy nagy *katonai táborrá alakult*, melyben a népnek *egyéb* teendője alig maradt, mint óhajai és követelései teljesülését boldogabb időkre halasztani, s pénzét és vérét a birodalom *fenntartása* érdekében áldozatul hozni.

Így történt, hogy nemcsak nagyobb része a kilátásba vett törvényhozási javításoknak e korszak folyamában valóságba nem mehetett, s a több alkalommal kiküldött *országos választmányok* munkálatai eredménytelenek maradtak, hanem még egész közéletünket is oly zsibbadás foga körüli, hogy kivált a szóban forgó korszak utolsó tizedében a nemzeti szellem sem a szociális érdekek, sem a politika, sem a

tudomány és *irodalom terén* igazi productivitásra emelkedni nem birt s erejében (látszólag) megtörve meddő tétlenségbe merült ¹⁾).

Ily körülmények közepette nem csodálkozhatni azon, hogy a közgazdaság terén kifejlett tevékenységnek sem valának e *korszakban oly eredményei*, melyeket kielégítőeknek nevezhetnénk.

Nem ugyan oly értelemben, mintha ez időszak alatt ép *semmi haladás sem lenne* felmutatható. Az 1790. és 1825. közt lefolyt negyedfél évtized ugyanis tagadhatlan több mozzanatot állít szemünk elé, mely az ez irányban tett előmenetel s sikeres fejlődés kétségtelen bizonyága. így egyebek közt: tökélyesbedett ez időszak alatt némileg *mezei gazdaságunk* és bányászatunkba menyiben amaz okszerűbben és az újkori vívmányoknak már némi figyelembe vételével kezdett üzetni, a művelés alá vont productiv térség is mind nagyobbá vált, emez pedig szélesb alpra fektettetett s technikailag szinte megfelelőbb szervezetet nyert²⁾. – Elevenebbé vált továbbá kereskedésünk, a mennyiben az ezt lankasztó némely békók mellőztettek, az utak és csatornák szabályozása eszközlőbe vétetett, főleg pedig a század kezdetén Napoleon által életbeléptetett úgynevezett *continentál-rendszer*³⁾ a magyar-osztrák s a dunai keleti kereskedésnek (ez utóbbit új pályákra terelvén) hathatós lendületet adott. – Haladás rejlett ez időszakbeli anyagi fejlődésben, végre annyiban is, hogy a közgazdasági élet majdnem minden ágazataiban *számos javítások* történtek, a törvényhozás épúgy mint a kormány, sőt számos magánosok (gazdák, birtokosok, főurak) is öntudatosan és buzgalommal fordultak az *anyagi érdekék* elhanyagolt torének műveléséhez s daczára a legkedvezőtlenebb időviszonyoknak, egyik-másik irányban nem ép siker nélkül fáradoztak a gazdasági állapotok javulásán.

Mindez azonban távolról sem vala elégséges a *közgazdaság és államháztartás* hiányos s tökélyetlen voltát gyökeresen megváltoztatni, vagy az igazi belterjesb haladás föltételeit megvalósítani.

Eltekintve ugyanis azon számtalan félszeregektől, melyek hazai közgazdaságunk egész szervezetében még mindég megvalának, s a gyorsabb fejlődést nehezítették, lényegileg *középkorias, hűbér-szellemű*

¹⁾ Az 1790-1812 közti időköz rövid esetelésével *Fessler*: történeti munkája X. köt. utolsó fejezeteiben; *Gervinus*: Gesch. des 19. Jahrhunderts VII kötet, 95 s köv. 1. – meg *Horváth* M. tört. VI. kötetében találkozzunk.

²⁾ V. ö. Horváth Mihály: Ipartörténet stb. 267-298.1. – *Schwartner*: Statistik I. k. 839 s köv. 1. – és a bányászatra nézve különösen *Biedermann*: Das Eisenhüttengewerbe in Ungarn (1867 Gratz) többh.

³⁾ V. Ö. *Horváth*: Ipartörténet 342 s köv. 1.

gazdasági s jogi intézményeink még mindég érvényben állottak; szakképzettség, tőke-bőség, technika és üzlet-képesség tekintetében hazánk ez időszakban is még igen alatt fokon állott *fejletlen hitel-életünk* s vállalkozási erélyünk épúgy mint nehézkes s mindennemű vám- és harminczadi faggatásoknak kitett *kereskedelmünk kezdetlegeségénél* fogva ¹⁾ a productivitás és vagyonszaporítás nagy emeltyüi jó részének híjában y alánk; s a még mindég natural-gazdasági alapokon álló adó- és pénzügy-rendszer, a nemesi osztály előjogai és kiváltságai, az újkor műveltségi erőközegeinek nélkülözése, hiteltörvényeink, törvénykezési rendszerünk, magánjogi institutióink feltűnő hiányossága stb. – megannyi *áthághatlan gótokat* képeztek, melyek ipari életünk belterjesb s szerencsésebb alakulását feltartóztaták, a nemzet anyagi emelkedése és felvirágzására ónsúlyú teherként nehezdedtek!

Ehhez járul azon mélyenható *finanziális rázkódtatás, mely* századunk második tizedében pusztító zivatarként az osztrák birodalmat s így minket is anyagilag lesújtott s a közgazdasági bukás örvényszélére ragadott. – Értjük a hosszas franczia háborúk folyamában a megszorult kormánytól forgásba hozott s roppant tömegekre felhalmozódott *papírpénz devalvációját*, az evvel járt pénzügyi bajokat, s az oly sújtó hatású államháztartási bankrottot²⁾. Mely csapás kivált hazánkra Magyarországra nézve azért vala igen érezhető, mert nálunk tőkék és értékök nagy mennyiségben úgysem voltak soha, hitel tekintetében szánandó karban valánk, vagyoni és kereset-forrásaink a hosszas zaklatások alatt pedig egyébként is kivalának merítve, s így ez újabb calamitás csak arra szolgált, hogy végképeni elgyöngülésünket vonja maga után.

Szükségtelen végre említenünk is, hogy az osztrák közgazdasági politika e korszakban is még mindég ugyanazon elveken és alapokon

¹⁾ Tulajdonkép csak alantabb lenne főlemlítendő, de jobb kitüntetés tekintetéből helyütt utalunk arra, hogy mily ravasz eszélyességgel iparkodtak mindenkor a vám- és harminczadhivatalok a magyar iparnak a német-osztrák iparrali versenyzését nehezíteni; midőn például (mint Skerletz is kiemeli) mihelyt észrevették, hogy a magyar kézmű vagy iparosság valamely ágban felül kezd kerekedni, azonnal *úgy intéztetett a vámdíj* főlemlése, hogy a mi iparosaink ismét hátrányba jutottak. V. ö. *Horváth: Ipartörténet.* 304. l. és magát *Skerletz-Projectum legum* motivatumát. (Némileg hasonló, de nem azonos azon eljárásával az angoloknak, kik addig, míg valamely iparágban magukat a versenyzésre egészen képeseknek nem tartották, az idegen árukra súlyos beviteli vámokat raktak.)

²⁾ V. ö. *Ellenőr: Polit,* zsebkönyv 1847. 54 s köv. 1.

nyugodott, mint az élőbbemben. Most is úgy mint azelőtt minden *törekvése a bécsi kormánynak* oda irányult, Magyarorszában a szabadabb s ép azért sikeresebb fejlődést nehezíteni. Most is mint azelőtt egyik *fő-axiómája* vala az osztrák állam-igazgatásnak, hazánkat úgy tekinteni mint dependons tartományt, mint gyarmatot, melynek érdekei és jogai a monarchia többi részeinek érdekeivel és jogaival *szemben mitsem nyomnak*. Most is fennállott úgy, mint a lefolyt évtizedekben a nyomasztó prohibítív pártrendszer, mely kivételünket lankasztá, behozatalunkat drágítá, s midőn a magyar östermelőt a német-szláv tartoraánybeli iparos és gyámok propolistikai czélzatainak áldozatául-veté, ugyanakkor egyszersmind arra is kényszeríté, hogy iparáruí szükségletét csak osztrák-német gyárakból fődözze, tehát selejtes s drága portékát, *jó és olcsó helyett vásároljon*. – Nem említve azt, mily nagy hátrányára szolgált hazánknak közgazdasági tekintetben az is, hogy a kormány s zelotikus közlegei, minden szabadabb szellem-lendületet már kezdeményeiben elfojtani siettek, a sajtó szabadabb nyilatkozásának, az alsóbb rétégek felvilágosodásának, és a sociális érintkezéseknek ezer módoni nehezítése: *a műveltség terjedését*, a társasulási ösztön, meg az éberebb vállalkozási erély kifejlését feltártóztatá, a mindinkább szaporodott államköltségek pedig azon kevés tőkét is végkép fölemésztek, mely előbbi, nyugodt időkből még némileg fenn vala!

2. §.

A közgazdasági eszmefejlődés ez időszak alatt általában.

Az 1790-1825 közti időszak, az abban dúlongott rázkódtatásoknál fogva nem vala a *műveltség s irodalom* tovább fejlődésére nézve igen kedvező¹⁾.

És mégis nem lehet tagadni, hogy hazánk e negyedfél évtized alatt, melyről itt szó vagyon, szellemileg s különösen irodalmi tekintetben láthatólag *előbbrehaladt* s magasb fejlődési polczra emelkedék. Azon erős lendület ugyanis, melyet szelleméletünk fejlődése, s különösen irodalmunk a 18-ik század vége felé vett, daczára minden akadályoknak, e korszakban is megtartá hatályát, sőt még fokozódott, a mennyiben jelesen az eszmék súrlódása, meg a műveltségi áramlat sokkal intensivebbe vált, s az ébredező *nemzetiségi érzület*, a nemzeti nyelv művelésére czélzó törekvések, a tudományos bűvárlatok terjedése, a mind nagyobb virágzásnak induló költészet, közéletünknek

¹⁾V. ö. *Horváth M. Magyarom, története VI. köt. 406-408. lap.*

nagyobb élénkséget kölcsönzött, s összes eszmeifejlődésünket új alapokra fektetvé, s elébe új irányokat tűzött.

Mindezeknek folyamányaként áll e korszakban előttünk a *nemzeti irodalomnak* is örvendetes erősbödése, a mennyiben annak lát- és eszmeüköre lényegileg szélesbedett, alapjai megszilárdultak, s benső tagosulata annyira tökélyesbedék, hogy már a tudományok egymáaik ága is a maga önálló helyét abban föllelé, tehát a pusztán szépirodalomban lassankint egyetemeeb, vagyis a *gondolkodó szellem* komoly nyomozásainak eredményeit is föllelé literatúrává vált.

Nem akarunk ez utóbbi tekintetben részletekbe ereszkedni, de hallgatással sem mellőzhetjük, hogy ez azon időszak, melyben egy *Berzsenyi, Révay, Verseghy, Virág és Kazinczy* nemzeti nyelvünk és költészetünk felvirágzásának alapjait megveték; – egy *Budai, Horváth István, Fejér György*, s mások a forrástanulmány, történelem művelését indították meg; – egy *Köteles, Fejér, Eresei, Szilágyi, Ruzsák* a philosophiai tanulmányokba vezettek be; – *Czövek, Kövy, Kelemen, Desewffy, Beke*, s egyebek jog- és államtani dolgozataikkal léptek fel, melyekben a történelmi és a természettudományok egyfelől, a társadalmi s bölcséleti ismeretek másfelől, ez évtizedekben találtak hazánkban *először szakavatott* s önálló képviselőkre; nem is érintve azt, hogy azon több rendbeli irodalmi s tudományos *folyóirat*, mely az érintkező elméknek közlönyül szolgáit¹⁾, s hasonlólag egy lényeges haladási vívmány volt szellemi életünk fejlődésében, – szinte e korban indították meg, s kezdé sajátlagos helyét a komolyabb sajtóküzdelmekben és tudományi vitákban elfoglalni.

Ily időszak, melyben a politikai és *sociális elmélkedés* annyi *elemei megvoltak*, s melyben a bölcselkedő ész előtt a bűvarlatok oly gazdag tárgyhalmaza tárult fel: a közgazdasági nézetek fejlődése tekintetében sem lehetett tehát egészen *meddő és eredménytelen*.

Azon élénk eszmesúrlódás közepette ugyanis, mely e háromnegy évtized folyamában nem egyszer fölmerült nagyhorderejű országos kérdések körül kifejlett, előkelő helyet foglal el *azon nézetkör*, mely az anyagi érdekekre irányul, s mely a törvényhozásban épűgy mint az irodalomban és a társadalmi téren kifejezésre jutván, világos tanúságot teszen arról, hogy apáinkat ez időben is már komolyan foglalkodtaták a *nemzet-vagyonosság természetének* és föltételeinek feladványai, s hogy a politikai eszmeifejlődés egyik alkat-elemét már

¹⁾ V. ö *Toldy*: Magyar irodalom története 253-206. l.

ez időben is azon elvek és reform-eszmék képezek, melyek szerint hazánk súlyos közgazdasági bajai sikerrel orvosolhatók lennének!

A mi először is: a közgazdasági nézetek e korbeli nyilatkozási *terét illeti*, ez a jelen időszak alatt már jóval szélesb és tágasabb mint az előbbeniben. Míg ugyanis a 18-ik század előtt, sőt némely tekintetben ennek folyamában is, alig vagyunk képesek más nyilatkozási terére a közgazdasági nézeteknek utalni, mint a *törvényhozásra* (az országgyűlésnek tárgyalásai és végzeményeire), addig az 1790-ki évvel kezdődő korszak alatt az utóbbin kívül már a *társadalmi agitáció*, a *törvényhatóságok* s szaktestületek tevékenysége, a főiskolai tanszékek, főleg pedig az irodalom s a *szaktudományos munkásság* is mind nagyobb fontosságú közlönyévé kezd válni a nemzetgazdasági eszméknek.

Tekintve mindenekelőtt hazai *törvényhozásunkat*, kiváló mozzanatot képez az 1790/91-ki országgyűlésnek azon nagyhorderejű határozata, melynek alapján (a 67-ki törvény cikk rendelkezése szerint) az összes államszervezetben életbe *léptetendő reformok előleges* megvitatása, stb. tekintetéből kiküldött 9 „országos választmányok”¹⁾ közül többnek az állam- és *nemzet-háztartási ügyvel* való tüzetes foglalkozás, névszerint azonban a *negyediknek* az összes közgazdaság kereskedés, vámügy, közlekedés és iparrendszerre, meg egy országos pénztár alapítására vonatkozó tárgyalások és javaslatok tétele (s a legközelebbi hongyülés elé terjesztése) tüzetett feladatull). – E nagyfontosságú választmány, melynek tagjai közt a *felső és alsó tábla* több nevezet-

¹⁾ V. ö. *Acta* 1791. p. 584-596.

²⁾ Ez volt az úgynevezett „*Deputatio Commercialis, tricesimalis, et pro objectis publicae oeconomiae*”, – melyhez sorakozott aztán meg a 2, 3 és 5-ik választmány, mint a mely meg az *úrbéri viszonyok*, az *adó-ügy*, meg a *bányászati* érdekek és reformok tanulmányozására, illetőleg előkészítésére vala hivatva. – A nevezett kereskedelmi küldöttségnek feladatát különösen tekintve, ez következőkép volt körülírva a megbízási határozatban: a) *regulatio principiorum vectigalis tricesimalis*; b) *projectum pvehendí commercia publici, et removendorum multifariorum impedimentorum*; quo *viae et candles, fluviorumque regulatio* spectat; c) *item inducendarum variarum fabricarum et arte factorum, augendumque numerum mechanicorum*; d) *circa oeconomiae Publicae objecta, uti est cultura serici, peendum, stb*; e) *cuncta haec absque fundo-publico pro incremento Regni aegre perfici poterunt, ideo de hujus quoque erectione et dotatione in consequatvam artievdi 1723. cogitandum et media proponenda, végre f) fundationes speciem fundi publici habentes*; – míg az adóügyi bizottság feladata a következőkben foglaltatott egybe: *rectificatio portarum et dicationis*; *cassae domesticae coordinatio*; *regulamentum militare*, et *planum dislocationis*. – V. Ö. *Acta diaet.* 1791. (Folio. Posonii) 1791. az utolsó 6 lapon.

tességei foglaltak helyet ¹⁾, lelke és mozgató szelleme pedig, az isme rétes és nagytehetségű zágrábi főispán s tanulmányi elnök *Skerletz Miklós* volt, komolyan fogott nehéz, de jelentékeny feladatához, felszólítá közreműködésre és nyilatkozásra az ország törvényhatóságait, kereskedelmi testületeit (p. o. a buda-pestit, pozsonyit, kassait, győrit) és üléseit két szakaszban, tudniillik 1791. augusztus 10-től October 24-ig, és 1792. november 1-től 1793-ki január végéig tartván, akként intézé működését, hogy dolgozatát az utóbb említett év február havában elkészítve, az országgyűlésnek benyújtani képes lón²⁾).

Állott pedig a dolgozat, idevéve a többi választmányoknak is, melyek az anyagi érdekek s államügyekre vonatkoztak, munkálatait, a következőkből: A kereskedelmi választmány dolgozata három részt képez, s »*Acta Deputationis in Gommercialibus*» cím alatt az elsőben a tervezeteket (Projecta), a másodikban a törvényjavaslatokat (Leges) és a harmadikban az üléseket (Sessiones) tartalmazza. Az adóügyi választmány munkálata: „*Acta Deputationis in Commercialibus*» cím alatt két részből áll; az úrbéri ügyek rendezésére kiküldött választmányé pedig „*Acta Deputationis in Urbarialibus*» cím alatt egy kötetre terjed³⁾. Ide járulnak azonban külön még a megyék s

¹⁾ így jelesül: *Almássy Pál*, *Szapáry János*, fiumei kormányzó, *Podmaniczky József*, helyt.-tanácsos, *Reviczky* (V. ö. Diarium 1791 422. 1.); azonkívül pedig résztvettek még a bizottmányt nagy munkát elkészítésében *Stipsits János*, zala-megyei alispán, *Horváth-Stancsics Imre*, szepesraegyeyi alispán, *Paravits Mátyás*, fiumei polgár, *Mokosiny Antal*, bártfai polgármester, meg *Domokos Lőrincz*, Békésmegye főjegyzője.

²⁾ Tekintettel az ez irányban eddig tapasztalt eredménytelenségre, és arra, hogy a kormány az egész 18-ik század folyamában ilyenmő bizottmányok és tervező testületek által elkészített munkálatok fogantatásában nem nagy tapintattal és szerencsével járt el: helyesen mondja nagy történetírónk *Fessler*: „Wo die Regierung selbst klar und bestimmt weiss, was sie wolle und wollen soll, dort können Entwurf und Ausführung schnell aufeinander folgen. És verräth aber Schlawheit der Staatsmacht, Befangenheit in ungewissen schwankenden An- und Einsichten, oder *Mangel an ernstlichem Willen*, bisweilen alles zusammen, wo Commissionen verordnet, Rathschläge, Entwürfe und Pläne gefordert, dann zwischen diesen und der Ausführung Lustra von Jahren vorübergehen.” (Gesch. X. k. 266.1.)

³⁾ E dolgozatok nagyrésze kéziratban, több nagy kötekben egyéfgolva a nemzeti Múzeum könyvtárában a „Manuscripta latina” osztály 689. száma alatt léteznek. Egyébiránt e munkálatok később nyomtatásban is megjelentek, főleg 1802-ben (Pozsonyban), névszerint péld. „*Opus Regaicolaria Deputationis in Contributionalibus et Commissariaticis*” de Anno 1793 több melléklettel; ide járul a k. cz. nyomtatvány is: „*Projectum de erigendo Fundo Publico*” 1793. (Győri megyei lev. sub. N. 1050/793), mely több közz. tervezetet tartalmaz.

törvényhatóságok véleményei (Acta, projecta etc. Comitatum) meg a szintén nyilatkozatra felszólítva volt kalmárok és *kereskedők testületeinek jelentései*, melyek részben fel is használtattak, s sok becset tartalmaznak.

Tekintve e dolgozatok *tartalmát*, tüzetesen kifejezésre jutott vezérgondolat az vala, hogy Magyarország műveltségi foka szerint *kiválólag földművelési állam*, melyben a főgondnak és állami törekvésnek az őstermelés lehetőleg kifejlesztésére, s a nyerstermékek könnyű elárúsíthatásának biztosítására kell irányzottnak lennie; míg másfelől azon segédeszközök- és intézkedésekre is kiterjesztett a figyelem, melyek e vezérelv minél tökélyesb s szélesb értelembeni megvalósítására czélszerűeknek fölismerettek. – Egybefoglalva s mintegy rendszeres egészbe öntve pedig az *eszmék 37 törvényjavaslatban* jelentkeznek, melyeket a választmány a karok és rendek elé terjesztett, s utalással a mellékelt irományok és tárgyalási forrásokra, a törvényhozó testület figyelmébe ajánlott ¹⁾.

Ezen munkálatok tárgyalás alá vétele a következő országgyűléseknek lett volna feladata; azonban részint a közbejött nagy és hosszas háború, részint a francia forradalom által *keltett szabadsági* és demokratiai eszméktől idegenkedő kormánynak ez ügy iránt tanúsított ellentétes magatartása ezt megakadályozák, s így az oly *sok fáradsággal* gyűjtött s részben tapintatosan összeállított nagybecsű munkálatok eredmény nélküliek maradtak ²⁾.

Azonban e miatt hazai országgyűléseink ez iránybani tevékenysége végkép nem akadt meg. Az égető, szükség fölismerésében ugyan majdnem valamennyi hongyülés e korszakban, jelesen pedig az 1796-ki, az 1802-ki, az 1805-ki, az 1807-ki, meg az 1811/12-ki kiváló gonddal fordult a *nemzet anyagi ügyei felé*, s több alkalommal önálló s terjedelmesebb feliratok s a fejedelemhez terjesztett nyilatkozatokban, nem különben több időszerű s nagyhorderejű országgyűlési végzésekben is adta tanújeleit e tekintetbeni fáradozásai- s reformtörekvéseinek.

Bizonyos kapcsolatban a törvényhozás tevékenységével, mint külön nyilatkozási tere a közigazdászati eszme fejlődésnek áll ez időszakban előttünk: a társadalmi agitáció, s jelesen *szaktestületeknek munkálkodna*. Az 1790-91-ki épúgy mint az 1802-ki hongyülés által kiküldött kereskedelmi választmányok ugyanis, feladatuknak teljesben

¹⁾ Horváth M. Ipar és keresk. története 267-269. l.

²⁾ V. Ö. Horváth M. Magyarország történ. VI. k. 106-109. l., hol a kittünő történetíró ítéletet hoz e munkálatok felett.

kívánván megfelelni, *gyakorlati szakférfiakkal* való érintkezésbe-
lépést is megkísérték, s két alkalommal az ország előkelőbb s élénkebb
forgalmú városainak kereskedői testületeit, névszerint pedig a Budait,
Pestit, Pozsonyit, meg a Győrit tüzetes véleményadásra a hon anyagi
érdekei tekintetében felszólították. – Az ilykép adott *lendület* a köz-
gazdasági nézetfejlődésre nézve nem maradt eredménytelen. Mert
míg egyfelől az e tárgyban azelőtt alig valaha tapasztalható eszme-
súrlódás megindított, és egyes körökben, kivált a városi iparosok
közt, a hajlam az anyagi életre vonatkozó kérdésekről *tüzetesen*
gondolkodni, fölébresztetett, másfelől arra is szolgáltatók alkalom,
hogy az érintett szaktestületek, nézeteik kifejezésére, külön s önálló
írásbeli munkálatok szerkesztésére is indítottak, s mi tán a leg-
fontosb¹⁾, hogy az eddig politikai tekintetben meglehetősen passiv
szerepet viselt kereskedői és polgári osztály, az állam *fensőbb közjogi*
érdekeit is az anyagi érdekek-és tekintetekkel való szorosb kapcsolata
szefént méltáaylani kezdé²⁾.

Tekintélyesb képviselőre ős terjesztő *közlönyre találtak* a köz-
gazdasági nézetek továbbá ez időszak alatt már a *tanszékekben és*
főiskolai előadásokban is. Névszerint a mennyiben a hazai egyetemen
és akadémiákon az akkor úgynevezett politico-camorália tanszakok
körében legalább főbb elemei a *nemzetgazdaság- és pénzügytannak*
is bele valóának foglalva, s itt-ott találkozott egy-egy jelesebb szak-
férfiú, a ki ez irányban tanulmányai eredményeinek részleteseb kifej-
tése által a gondolkodó hallgatóságnál eszméket ébresztett, s további
elmélkedésre impulsust adott.

¹⁾ V. ö. jelsül e munkát: *Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungarn mit den angrenzenden oesterr. Staaten, einer hochlöblichen Reichtags-Deputation im Kommerzwesen durch den ungar. Handelsstand unter thänigst eingereicht.* Posony 1802.

²⁾ Érdekes mozzanatát tekintetben az, hogy miután az 1791-ki 67-ik csikk-
ben meg vala engedve, hogy a nádor útján, magánosok, testületek, kebelzetek is
nyújthatnak be az egyes választmányokhoz tervezeteket és indítványokat (lásd a
törv. cikk utolsó előtti második kikezdését), számos *ilynemű munkálat kerül*
csakugyan a bizottságok birtokába, s majdnem versenyezve küldék egyesek, és
testületek különböző javaslataikat be a végből, hogy tárgyalás alá vétéssenek.
Így p. Tihanyi Tamás báró *Gerliczy* a kereskedés miként eszközölhető előmoz-
dítására vonatkozólag, mások s névszerint *Szmicsiek József* (Opinio super objec-
tis pro deputacione Contributionali designatis, deprompta), Gróf *Eszterházy*
Miklós és Szálka Mihály (Elaboratum de coordinatione Contributionis stb.) az
adórendszer tekintetében, ismét mások a bányászat, az úrbéri ügy stb. felett; –
melyeknek egyrésze azután csakugyan fel is használtatott az illető választ-
mányok által.

Azt végre, *hogy az irodalom* is már illőbb arányban s jelesb szakbeli termékek által van képviselve az e korszakbeli közgazdasági eszmefejlődésben, már fentebb kiemeltük. Legyen azért elég itt arra utalnunk, miszerint az 1790-1825-ki időkor hazánk szellemi művelődésében az önállóbb közgazdasági irodalom *túlajdonképi kezdeményi korszaka*, s hogy e szerint ettől az időtől fogva már nemcsak az országgyűlések működése azon kizárólagos forrás, melyből közgazdasági nézetek fejlődési mozzanatainak ismerete meríthető.

Lássuk már most melyek voltak azon vezérelvek, melyek az életben és gyakorlatban leginkább irányadók valának ez időszak alatt.

Az 1790. és 1825. közti közgazdaszat! *eszmekor egyik* kiváló vonása az, hogy az e körbe tartozó elvek és nézetek már nem jelenkeznek a szoros értelemben vett közjogi és politikai kérdésekkel oly szoros kapcsolatban mint az előbbi időkb, hanem *bizonyos önálló* s rendszeres egészként, melynek a maga független s absolut jelentőségét az uralkodó közvélemény készségesen elismerni kezdi. – Szólo tanújele ennek egyebek közt, hogy míg azelőtt a honatyák magukat e nemű kérdésekben egyedül illetékeseknek tárták, s a „Corpus Juris” meg „Verbóczy *tripartituma*” szerint majdnem minden közgazdasági feladványt is megoldhatónak tartották: most már a pusza formális jog-ismeretek elégtelensége beláttatott, s felvilágosítások-véleményezésekért oda is fordultak, a hol e tekintben (legalább föltehetőleg) a legbiztosb forrás kínálkozott, t. i. *szakférfiak, kereskedői testietekhez*. Bizonyosága másfelől azon körülmény, hogy míg ezelőtt a közgazdasági elvek és eszmék jobbara csak politikai vagy közjogi irányú *irodalmi művekben* tárgyalattak, e korszakban már több egészen önálló s tisztán *nemzetgazdasági szak-művek* értekezések is láttak napvilágot, s kezdettek egyik-másik tekintben az uralkodó eszme-iránylatra befolyjni.

Egy másik félreismerhetlen *jellemvonása* az e korszakbeli eszmefejlődésnek az, hogy a kort mozgató eszmék mind nagyobb mérvben kezdenek hazánkban is irányadó befolyásúakká válni, s különösen a politikai és *sociális reform-törekvéseknek* alapul, kiindulási pontul szolgáljni. Így egyebek közt valamint országlati tekintben kitűnő fontosságú mozzanata az e korbéli nézeteknek hazánkban, a nép-souverainitás tisztán *democraticai* elvének pengetése, meg *szabadság* és egyenlőség modern; követeléseinek hangsúlyozása¹⁾: „épgy

¹⁾ Legyen e tekintben elég a következőkre utalnunk. Az 1790/91-ki országgyűlésre választott követek utasításaiban, valamint a megyék s törvény-

találkozunk az anyagi érdekek terére tartozó e korbeli eszmék és argumentációk közt a *szabadkereskedés*, az ipar- és üzletszabadság, a birtokmobilisatio stb. elveivel, s pedig ugyanazon alapok és iránylatok szerint, a mint azok az egykorú francia- és *angol-nemzetgazdasági* új elméletekben találhatók.

Nem egy könnyen félreismerhető sajátzerúsége az ez időszakbeli eszmefejlődésnek, továbbá az, hogy míg a korszak elején inkább az általános és *egyetemesb irány* a túlnyomó, addig, kivált az 1802-ki hongyülés óta, inkább egyes nagy kérdések és feladványok körül mozog az egész eszmefejlődés, s már nem annyira az „egésznek” mint egyes *égetőbb* reformoknak tekinteti a túlnyomók.

Azonban kétségtelen az is, hogy, míg ép ez időszakban a külföldön s névszerint Angliában és Franciaországban a nemzetgazdaság *tudománya óriási léptekkel* fejlődött, s irodalmának nem egy, még ma is remeknek elismert terméke látott napvilágot: honunkban a *közgazdaszat* és államháztartás tudományos felfogása- és művelésének még csak kezdeményeivel találkozunk, s hogy ép oly formán mint a politikának és a közjognak, e tanszaknak tekintetében nálunk is elébb a *gyakorlati élet terén* kellett az érdekek tusájának valamint a javítások szüksége érzetének kifejlődnie, mielőtt az ezek felől uralkodó eszmék rendszeres egészbe foglalathattak s egy magában zárt tudományos elmélet alakját magukra ölhették volna.

hatóságok s korbeli felirataiban (representatióiban) ezek mondatnak: „pacto sociali, quo régna coalescunt, evictum est, majestatem *ah origine apud populoa esee*” (Pestmegyei repräsent.) és „omnis natio propter seipsam coivit in societatem, et consequenter natio quae sui tantura commodi causa societatem imvis ipsamet summum jus in se ipsam habet” (Biharból) stb. I, még Sprintére Geschichte Oesterreichs I. köt. 89-41. I.; főleg pedig azon ugyan csekély terjedelmű, de rendkívül érdekes, és egészen a francia democrata eszmék s felfogás szellemében írott munkát: „A *Magyarország gyűlésében* egybegyűlt rendekhez 1790-ben tartott beszéd, most deákból magyaryelvre fordítva (1791. Hely megjelölése nélkül) cím alatt, melyben egyebek közt minden nemesi előjog radikális megszüntetése, egyenlő személy- és birtokjog, általános teherviselés, a hűbériség teljes gyökeres kiirtása, az aristocratia tekintélyének korlátolása stb. stb. ajánltatik.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmekör 1790-től 1802-ig a törvényhozásban, az országgyűlési választmányok munkálataiban, meg az irodalomban.

1. §.

A főbb irányeszmék általában, 8 a földbirtok és mezőgazdaság körüli nézetek különösen.

A nemzetgazdasági nézetek fejlődése, azon évtizedben, melyről itt szólunk, három irányban vonja magára figyelmünket. Egyfelől a szerint, a mint az, az ez időben megtartott (jelesül 1790/91-ki, 1792-ki és 1796-ki) *országgyűlések* tárgyalásaiban és végzeményeiben nyilvánul. Másfelől úgy, a mint az ez országgyűlések által kiküldött (kereskedelmi, úrbéri, adóügyi) *választmányok*, meg az ezekkel kapcsolatban álló szaktestületek (kereskedői kebelzetek) munkálataiban kifejezésre jut. Végre *irodalmi tekintetben*, miután nemzetgazdasági literatúránk első jelentékenyebb termékei ebbe az időszakba esnek, tehát a tudományos elmélet kezdeményei is tényleg innen szármándók.

Lássuk előbb az országgyűléseket meg a nevezett választmányok munkálatait.

Az 1790/91-ki országgyűlésen meg az ez által kiküldött kereskedelmi, úrbéri meg adóügyi *bizottság munkálataiban tárgyalt közgazdasági kérdések*: az anyagi népelet majdnem valamennyi főbb ágaira kiterjedtek ugyan; kiválókép azonban a jobbágyi viszonyok újjáalakítása, az östermelés okszerűbb fejlesztése, azután a műipar mily módon eszközölhető felvirágoztatása, a vám- és kereskedelmi ügy czélszerűbb rendezése, meg egy országos pénzalap megalkotása: képezek azon feladatokat, melyek az *elmélet leginkább* foglalkodtaták, s melyek körüli az egész eszmemozgalom ez időszak alatt tényleg özpontosult.

Vizsgáljuk ezeket közelebbről.

Legkiválóbb mozzanata az ez időbeli eszmekörnek az, hogy a törvényhozó testület nyilatkozataiban épúgy mint az általa kiküldött kereskedelmi s egyéb választmányok munkálataiban minden okoskodás azon nagy alap és vezérelvből indul ki, hogy Magyarország közgazdasági s ipari műveltségfoka szerint, *kiválókép földművelő*

allam, melynek tehát tulajdonképi föladása, östermelésének gyarapítása s tökélyesbítése meg nyers-productumainak minél könnyebb elárúsítása által anyagilag megerősödni másod sorban pedig a production feltartóztató physikai és erkölcsi akadályok elhárítása, valamint kedvezmények s könnyítések osztogatása által a nemzetgazdaszat másik fő-ágának, tudni-illik: *a műiparnak és gyártásnak* meghonosítására törekedni¹⁾.

Ezekkel összefüggésben találjuk azután a többi nézeteket. - Ugyanis: egyike az *uralkodó eszméknek* volt ez időszakban az, hogy Magyarország: gyér népessége s munkás-kezekbeni hiányánál fogva sem a földipar, som a gyártás terén illőleg elő nem haladhat, tehát ez iránybani hathatós intézkedések reánk nézve nélkülözhetetlenek. – Ez elvvel összhangban *azon indítvánnyal* találkozunk²⁾, hogy a polgárok házasságkötésekre buzdítandók volnának, a gyermekekre nagyobb ügyelet fordítandó, idegenek az országba való bejövételre, névezerint adómentesség, s egyéb kedvezmények által ösztönöztessenek stb. Míg másfelől a belső *népszaporodás* fontossága is már elismertetik s többhelyütt a külsőnél (azaz: a külföldről bevándorlás által eszközölttnél) az országra nézve üdvösebbnek s kívánatosbnak nyilvánítottatik^{3) 4) 5)}.

Evvel kapcsolatban ismertetett fel halaszthatlansága *a jobbágyi viszonyok rendezésének*. Az 1700-ki országgyűlés elé terjesztett királyi előadásokban ugyanis egyebek közt a jobbágyok állapotának törvény útján rendezése is célba vétetvén⁶⁾, mind az országgyűlésen, mind az ezáltal kiküldött választmány tanácskozásaiban a kérdés többoldalulag megvitatott, s jelentékenyebb eszmesúrlódásra szolgáltatott alkalmat. Nagy vita fejlődött ugyanis ki a *jobbágyok költöz-*

¹⁾ Tüzetesen ki vela ez irányelv fejezve a kerek. választmány munkálatában. L. *Horváth M.*, ipar és keresk. tört. 268-269.1.

²⁾ *Acta Deput.* in Commercialib. pass. – *Acta Deputat.* in Urbarialib. 1. k. 217-227. és *Systema* élaborát, in *Commerc* 34. sk. 1.

³⁾ *Acta* in Urbar. I. 217-227.1.

⁴⁾ Külön orsz. népösszeírás szüksége és fontossága kifejezésre talál az *Aeták* 543-ik és a *Diarium* 324-ik lapján.

⁵⁾ L még *Schwartner*: *Statist.* I. 114-117.1.

⁶⁾ Az mondatik ugyanis: „Cum urbarium sub regimine 8. M. M. Teresiae iotroductum, nondum in legem positivam abierit, M. S. sacrátissima benignam suum voluntatem dederat statibus, ut praedictum Urbarium inutuo consensu, et sublata Servitute jobb agionale colonorum, liberaque de quaesitis suis juribus disponendi facultas, cítra praejudicium juris proprietär, fundi, publica lege sanciatur” stb. V. ö. még *Diarium*: 258. sk. 1. és *Springer*: *Gesch.* I. 417.

közhatalmi szabadsága felett, mely tekintetben a kormány a jobbágyok pártján állott, de több megyei követ egyenesen ellentételes értelemben nyilatkoztak, azt hangsúlyozván egyebek közt, hogy a jobbágy, ha szabadon költözködhetik, természetlen vidékekről termékenyebbekre vonuland, s így a földesurak, sőt az egész vidék mezőgazdasági érdekei *csorbát szenvedendnek*¹⁾. Mások az örökös jobbágyság eltörlésébe beleegyeztek ugyan, de azt követelték, hogy az elmenő jobbágy maga helyett máshonnan más munkást állítson, vagy legalább addig, míg elmegy, munkáját és jobbágyi tartozásait szakadatlanul teljesítse. - Ez ellenvetésekkel szemben²⁾ azonban a kormány meg az annak nézeteit képviselő párt győzött³⁾, s az országgyűlés megalkotott 35-ik törvénycikkelyében a Mária Terézia-féle úrbér-rendszabályt (ideiglenesen, azaz végleges intézkedésig) elfogadta, a szabad költözés elvét kimondá⁴⁾, s egy külön úrbéri választmányt is nevezett ki, mely az oly nagyfontosságú ügy végleges szabályozására vonatkozólag a szükséges tervezetet elkészítse. - E választmány munkálatait rövid idő alatt befejezte, s teljes őszhangzásban a korszellem iránylatával a következő elvekben állapodott meg: hogy a paraszt-jobbágyok költözködési szabadságát megszorítani nem lehet; örökös jobbágyság s jobbágykötélék a jövőre semmiképp sem tartathatnak fenn; az elköltöző jobbágy saját ingó vagyona felett szabadon rendelkezessék, s e tekintetben semminemű megszorításnak alája vetett ne legyen; *de másfelől* oda is nyilatkozott, hogy a törvényhozás a zselléreltek szaporodását lehetőleg nehezítse meg, nehogy szerfeletti *birtokfeldarabolás* foglaljon helyet; s végre az ismeretes „ne onus fundo inhaerent” elvet továbbra is teljes épségében fenntartandónak véleményezte⁵⁾.

¹⁾ V. ö. Az 1791-ki országgyűlés. *Diarium*: 286.1. és *Acta*: 395-398. lapj. (Budán, az *egyetem* betűivel 1791.)

²⁾ *Diarium*: 286-286. lap.

³⁾ Egyebek közt itt fordulnak elő ama nevezetes (s már a 18-ik századbeli szabadelvű nézetek s *észjogi fogalmak uralmának* hazánkban elterjedéséről is tanúskodó) szavak: „valamint az ország-törvényeivel úgy az emberiségnek *justitiam gyökeredzett* szabadságával is a jobbágyoknak megegyez stb. stb.

⁴⁾ V. ö. *Acta*: 527-529. lap.

⁵⁾ Mind ez elveknek életbeléptetését s megvalósítását az 1792-ki épügy mint az 1796-ki, az 1802-ki, 1806-ki stb. országgyűlések folytonosan sürgették, azonban mint tudjuk, 1836-ig, a midőn az új úrbérrendszer alkottatott, eredmény nélkül, a mennyiben a Mária Terézia-féle úrbérszabályzat minden országgyűlésen ideiglenesen ismét elfogadtatott, illetőleg változatlanul megtartott. L. még az 1792-ki 12-ik, az 1802-ki 7-ik törvénycikkelyt, és *Schwartner*; II. köt. 200 s k. 1.

Ezekon kívül egész sorozatával találkozunk a földipar s mezei gazdaság *előbbrevitelére irányuló* javaslatok- és nézeteknek. így eltekintve az ép most említett elvtől, mely a birtok-parcellírozás elhárítására czélt, az 1792-ki országgyűlés alkalmával egyebek közt azon nézet jutott kifejezésre ¹⁾, miszerint felette kívánatos, hogy a felség az adományozásoknál *a jószágoknak kisebb részébeni* kiadására legyen tekintettel, nehogy „a közigazdaság érdekeivel ellenkező Lati-fundiumok keletkezzenek ²⁾. – Hogy apáink ez időben a *rendszeresb szakképzettség* nélkülözhetetlenségét is már belátták, kitetszik onnan, hogy az 1791-ik választmány *négy* mezőgazdasági tanintézet felállításátL sürgette, s egyebek közt azon eszme is több esetben nyilvánult, hogy a papság azon tagjai, kik jobb *plébániákat* elnyerni óhajtnak, a gazdasáttanból *vizsgatételre* kényszeríttessenek, hogy ily módon is az okszerű művelésmód elvei könnyebben terjedhessenek és meghonosulhassanak, – Az őstermelés előmozdítására czéloztak továbbá a választmányok, midőn a *ősstermelés* megfelelőbb módoni üzését sürgették, a hazai termék hitelét csökkentő s nagyon is elterjedt borhamisítás gátlására az országos kormányzék figyelmét különösen felhívták ³⁾, a vizezés vagy *öntözési rendszer* alkalmazását indítványozák, a len-áztatás meg az evvel járó vászonkészítés, nemkülönben a dohánytenyésztés terjesztése és javítása szükségére utaltak⁴⁾, végre a *lónemesítés*, a *selyemprodvictió* s egyéb őstermelési foglalkozás-ágaknak megfelelőbb módoni üzését hangsúlyozták. – Öröndetes tanújele végre a helyesb felfogásnak ez irányban az, hogy *áfának és fatermelésnek* kiváló közigazdasági jelentőségét már jobban méltányolák, a mennyiben névszerint az 1791-ki országgyűlésen több izbon tüzelő-szerűl más anyagoknak is figyelembevétele indítványozatok ⁵⁾, s szemben azon szerfelett hiányos erdőgazdasági móddal, mely legszebb *erdeink kiirtására s elpusztulására* vezethetett volna, külön s célirányosb erdő-szabályzat megalkotása szükségesnek nyilvánított⁶⁾, az irtó-gazdaság határozottan rosztatott, a egyúttal a könnyelmű erdő-pusztítók a megyei ügyészség által perbe fogandóknak határozattak.

¹⁾ V. ö. *Diurnum* 1792-től 118. lap.

²⁾ V. ö. még az 1791-ki 36-ik törvényczikket.

³⁾ *Project. Legum* inotiv: Art. 8.

⁴⁾ *Proj. Legum* t 9-11. Art.

⁵⁾ *Leg Motiv*: 4. Art. 8-ik §.

⁶⁾ *Diarium*: 1791. pag. 281. és *Acta*: 547.; valamint az 1791-ki 57-ik törvényczikket, mely így hangzik: „ad sylvarum devastationem Publico damnosam

2. §.

**A műipar, kereskedés s hitelügy körüli nézetek és tervezetek
ez időszakban.**

Az östermelési érdekeknek ily nagy mérvbeni figyelembe-vételével azonban az országos műipar és gyártás tekintetei sem hanyagoltak el.

Daczára jelesen annak, hogy hazánk kiválólag földművelő-országnak nyilvánított, melyben a fogond az östermelési érdekek előmozdítására kell, hogy irányzott legyen, kimondatok határozottan, hogy a kézműzet, a mesterségek és a gyártás sem hanyagolandó el, s hogy Magyarország czélszerű intézkedések s helyes fejlődés-irány mellett *idővel ipar-állammá* is válhatand, mire minden erőfeszítéssel a köz-és társadalmi gonddal törekedni főfő feladat¹⁾). – Törtétek is ez ügyben tényleg több rendbeli indítványok és intézkedések. így jelesül az 1791-ki keresk. választmány javaslatában a külföldről bejövő iparosoknak tizenötévi, az adóbizottmányében *24 évi adómentesség megadása hozatik* indítványba²⁾). Hasonlag a hatóságok által különös figyelemmel kísérendőnek nyilvánított az összes iparfejlődés, meghagyatott a törvényhatóságoknak időről időre felsőbb helyre jelentések tétele ez ügyben, valamint kimondatok az is, hogy oly iparosok, kik valamely *új ipari ágat* meghonosítanak vagy lényeges javításokat kezdeméyueznek, tíz évi adómentességgel tüntessenek ki³⁾). – Az ipari *szakképzettség* nélkülözhetlenségének általánosb fölismeréséről tanúskodik továbbá az, hogy a véleményadásra felszólított kereskedő s *iparos testületek* nagy része, az ipar-szakoktatás életbeléptetését sürgeté, s különösen azon nézetet fejezte ki, hogy az illető ifjak a gyáripari üzletre külön erre czélzó intézetekben növeltesse; (tehát első nyoma a csak napjainkban érvényre jutott ipari s kereskedelmi iskolák eszméjének)*).

Figyelemre méltó haladási jel közgazdasági eszmefejlődésünkben az iparra vonatkozólag még az is, hogy a kereskedési választmány⁵⁾

praecavendam, décrétant est, ut per quemcunque ista de vas tati o fiat, Com it a tus sab onere Actionie fiscalis devastantem impediand etc. V. ö. *még Diarium*: 1802. pag. 384 s. k.

¹⁾ Különösen kiemelve a keresk. választmány által véleményadásra fölkért pesti kereskedői kebelzet e részbeni emlékiratában. 1. §.

²⁾ *Art. 15.* Deput. Com. és *Acta Deput.* in *Contrib.* 217-227.1.

³⁾ §. 4-6.

⁴⁾ *Project.* N. 48.

⁵⁾ *Projectum Legum* motiv. 16-ik §. 2.

határozottan kimondá, miszerint kizáró szabadalom s *egyedáru* *kiváltság* egy iparágak som adható; és másfelől az, hogy az „ipar-szabadság” elvének érvényrejuttatására nézve az út egyengettetik az által, hogy a Javaslat (14-ik cikkében) a *czéhek visszaéléseinek* korlátozására s az e tekintetben szükséges felügyeletre egy külön az állíthatóság által felállítandó s magukból a czéhtagokból alakított bizottságot hoz indítványba, s egyidejűleg több czéh-korlátnak (például, hogy ezentúl legény nélkül más mesterember is szabadon üzhessen bizonyos ipart) eltörlését is szorgalmazza.

Az ipar-alapítás- és felvirágoztatásra célzó törekvések közepette azonban szükségkép a *tőke- és hitelügyre* ki kelle terjeszteni a figyelmet. S valóban kerültek is szőnyegre ez irányban 1791-ben többféle indítványok és tervezetek. Így jelesül nagy elterjedésnek örvendett az eszme, hogy a nemzeti ipar közvetlen gyámolítására alapíttassék egy külön *országos pénztár*, mely valami már létező állami-alapból ellátmányoztatván (dotáltatván) az iparosok- és gyárnokoknak kölcsön-*előlegeket adni* lenne hivatva¹). Mások ismét a tanulmányi alapot kívánták ily célra igénybe venni, s egyáltalában egész özöne a tervezőteknek merült fel, molyok mind arra valának irányozva, hogy az ország minél előbb iparos és gyári alakot öltessen²).

Mindez ügyekezeteknek azonban tényleges eredménye igen csekély vala. Az országgyűlési választmány ugyanis a mindünnen össze-

¹) *Bradich* (iparos) egyenesen felszólítja az országos-választmányt, hogy eszközöljön ki egy czukorgyár felállítására tokét valami országos pénzalapból (Proj. legum mot. 81.)

²) Nem bocsájtkozhatunk e tekintetben részletekbe, figyelve azonban a különböző törvényhatóságok, városok, keresked. testületek s egyes iparosok által kijelentett *nézetek én óhajokra*, érdekesnek tartjuk mégis a következőket kiemelni, annál is inkább, mivel a közgazdasági felfogás mind helyes iránybani fejlődéséről is tanúskodnak. Így egyebek közt *Debreczen* városa sajnálattal említi, hogy fekvése gyárak és terjedtebb iparüzés tekintetében felette kedvezőtlen. *Szepes* vas- és posztógyárak alapítását mint hazai viszonyaink- és érdekeinknek legmegfelelőbbet különösen hangsúlyozza. *Győr* az ipar *honosításra* nézve kitűnően hazánk hegyes vidékeit tartja alkalmasnak. *Posega* a gyapjúfonódák, a selyem és dohány-gyárak fontosságát emeli ki, s több ily nagyobbszerű vállalatnak *államköltségen* való felállítását sürgeti. Némely gyárnokok az iparos munkásoknak *katonamentességét* kívánják törvényileg kimondatni, ismét mások a koronajóságokat nyilvánítják *ipartelepek* alapítására legalkalmasabbaknak; míg némelyek viszont József császár (1789. május hó 11-én kelt) azon rendeletének, mely szerint oly iparosok, kik gyárakat állítanak, a kameralis pénztárból 50-50 forintnyi segélyösszegekkel lennének támogatandók, továbbra is fenntartását indítványozzák.

folyt, de semmi szellemi összefüggésbe és rendszerbe nem hozható (s e mellett jó részben főleg helyi érdekek szempontjából kiinduló) adatok és tervezetek tömkelegében magát tájékozni nem bír, s végre is abban állapotodott meg, hogy indítványba hozandja, miszerint az országos kormányshék (a helytartótanács) szólítsa fel a hazai gyárosokat egy kimerítő tervezet kidolgozására, tekintettel különösen arra, *mily magatartást tanúsítson az államhatalom* a nemzeti iparügy irányában, s melyek lennének azon főbb célpontok és reformok, melyekre a köz törekvésnek első sorban kellene irányzottnak lennie.

Nem lesz itt helyszerütlen egy pillantást arra is vetni, mily szerepet tulajdonítottak e korban öseink *a városoknak*, meg az ezekkel szoros összefüggésben álló polgári elemnek?

Azt, hogy a városok iránt fejedelmeink mindenkor bizonyos előszeretettel viseltettek, s a hol csak illő alkalom adódott, azoknak politikai súlyát épúgy *mint számát* növelni ügyekeztek, említai szükségtelen. Nem érintettük meg azonban még eddig sehol, hogy királyaink ez eljárását a *nemesi rend*, mint a mely igenis jól érezé, hogy a polgári elem megerősödése és politikai hatalomra vergődése, a nemesi előjogokra nézve kedvező befolyású nem lehet, távolról sem helyeslé, s annyszer a mennyiszor lehetett akadályozni vagy nehezíteni törekedett. – így történt az 1790/91-ki országgyűlésen is, hogy több, újabb időkben (névszerint József császár uralkodása alatt) városi rangra emelt helyek miatt a törvényhozó test két factora, t. i. a *karok és rendek meg a kormány* közt, kemény súrlódás tört ki. – A vita folyamata ide nem tartozván, csak röviden azt emeljük ki, hogy a kormánypolitika képviselője, *a személynek*, a városok védelmezésére a közgazdasági elmélet köréből is vévén argumentumokat, különösen arra utalt, hogy általuk a *közjó és anyagi érdek* azáltal is előmozdítatik, hogy mind a forgalom és kereskedés gyarapítására, mind az östermelési ügy emelésére a városi környéken hathatós befolyást gyakorolnak stb., minek következtében végre sikerült a rendeket *némileg engedékenyebb* magatartásra bírni, a mennyiben kimondatok, hogy az illető városok egyelőre, azaz: míg az országgyűlés máskép nem intézkedendik, mostani állapotjukban megmaradhatnak stb. ¹⁾

Áttérve a kereskedés meg az evvel kapcsolatban álló *vámügy körül* uralkodott nézetekre²⁾, legelőször is azon eszmével találkozunk

¹⁾ V. ö. az 1790/91-ki *Diarium* p. 294, hol az ekkorbéli országbíró nézete is a kir. városok felől s azok mellett közelebből ki van fejtve; és az 1790/91-ki 30-ik törvényczikket.

²⁾ L. még *Bidermatm* id. értekezésének 7-12. lapját.

ez időben, hogy Magyarországnak mint kiválókép földművelő államnak oda kell törekednie, hogy termékeinek minél könnyebb és biztos *elárúsítási piacok* szereztessenek, s minden mesterséges akadály, mely a forgalmat lankaszthatna eltávolíttassék. Ez elvnek megfelelőleg, habár nem is teljes következetességben, a kereskedelmi *szabadság eszméje* jutott kifejezésre, a mennyiben a kiviteli tilalmak kárhóztattatnak, egyedáruai célzatok és intézkedések rosztatnak, a *behozatálnál* pedig a tilalom vagy a forgalom-nehezítés csak és egyedül oly jóságokra nézve nyilvánítatik igazolhatónak, melyek Ausztriától könnyebben szereztethetnek meg; de hozzátéteik, hogy a netán szükségéseknek mutatkozó keresk. *megszorításoknál* a m. helytartótanács előbb mindenkor meghallgatandó legyen ¹⁾. – Ezen szellemben ítéltetett meg a fennálló osztrák-magyar *vámrendszer* is, melynek hiányossága és kivált hazánk szempontjából félszége az 1790/91-ki hongyülésen tüzetes vitásnak képezé tárgyát. Egyebek közt ugyanis a messzelátó *Almás Pál*, fiumei kormányzó s aradi főispán, határozottan kimondás hogy Magyarország kereskedése, mindaddig virágzó karba nem juthatand, míg a harminczadóknak intézete s a vámilletékek megszabása *kizárólag a fejedelem* tetszésétől fog függeni; míg mások arra figyelmeztettek, hogy a közbenső, azaz: Ausztria és Magyarország közt fennálló vámsorompóknál fizetett vámdíjak nemcsak általában véve felette súlyosak, hanem viszonyítva az ausztriai tarifához, felette egyenetlenek és az ipart és forgalmat lankasztók» elfojtok is²⁾. – Mindezek folytán, az e téren eszközlendő mielőbbi rejom szükségére íránt köz vala az egyetértés, azonban részint a dolognak magának nehézségei, részint a megkívántott *adatok hiányánál fogva* a2 országgyűlés nem intézkedhetett, hanem a már többször érinteti keresk választmányra bízta, hogy ez irányban is mielőbb *kimerítő javaslatot* elkészítsen, és a törvényhozó testületnek eléterjeszsen, Mit az részben teljesített is, és pedig azon szellemben és vezéreszmék

¹⁾ Az 1790-96-ki időkörben a kereskedői testületek is élénkebb tevékenységet kezdenek ez irányban kifejteni. így jelesül 1790-ben a *Pesti* keresk. kebelzete egy „*Beschwerden und Vorschläge, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre*” (Nyomt. hely nélkül 80. lap) című dolgozatot bocsátott közre, melyben több rendbeli reformok követeltek; épúgy mint az 1791-ben a *lőcsei* kereskedőktől szerkesztett hasonczélú memorandum (Hochholzer és Peitzian nevek aláírásával).

²⁾ Ugyanezen hongyülésen sok panasz emeltetett a miatt, hogy a kamarai jóságokon felállított gyarak az illető vidékeken valóban monopolisztikus állási foglaltak el, s a helyett, hogy az ipar felvirágzására hatottak volna, inkább a nép egyedárus kizsákmányolását okozták. V. ö. *Mathlekovics* idéz. értek. 46-47. l.

szerint, melyeket imént mint az akkori időben uralkodókat kifejtettünk¹⁾. – Legyen e tekintetben egyebek közt szabad csak arra utalnunk, mily alaposan és találóan formulázta és igazolá a kereskedelmi választmány a *szabad-kereskedelmi* rendszert, mondván: „a behozatali vámok életbeléptetése vagy fenntartása helytelen, mert általuk csak maga a kereskedés sújtatik, az iparosok és gyárnokok pedig azon helyzetbe tételnek, hogy megmenekülvén a külföldiek versenyzésétől, üzletüket elhanyagolják, selejtes árucikkeket készítenek és a selejtes árukat drágán adják;” – míg másfelől kétségbevonhatlan fényoldala a nevezett munkálatnak az, hogy a szállítás és *közlekedés gyökeres* átalakítását a monopólok megszüntetését, az árlimitációk elvetését, meg a reálipar jogosítványok eltörlését követeli.

A kereskedés és vámügy megfelelőbb rendezését illetőleg még több más nézetekkel is találkozunk e korban. így egyebek között egész nyomatékkal kiemeltetik, hogy hazánknak, mint független országnak teljes joga van *kereskedési és várnai politikáját* önállólag megállapítani²⁾, – követeltetik őstermékeink kivitelének előmozdítása érdekében külálladalmakkal kereskedelmi *szerveződések megkötése* – a feltűnői mérvbeni pénz- és tökehiány *orvoslására hitel- és bankintézetek* felállítása, külön váltó és kereskedelmi codex kidolgozása³⁾⁴⁾,

¹⁾V. ö. még *Bidermann* id. ért. 11 – 12. 1 Figyelmet érdemlő mozzanat az e korbéli közgazdasági és közjogi eszmefejlődésben még, hogy apáink egyfelől a Magyarország és Galícia közt fennálló *vámsorompók lerontását* s a két ország egymással akadálytalan szabadforgalmát követelték, másfelől a *tengerparti vidékek*, s különösen Fiume kereskedelmi jelentőségének teljes felismerésében az ez iránybani forgalmunknak minden erővel kifejlesztését sürgetek. (A fentérintett *lőcsei emlékirat* még a Magyarország és Ausztria közti vámsorompók megszüntetését is követeli.)

²⁾ V. ö. *Borváth M.* Ipartörténet 326-ik lap.

³⁾ Az 1790/91 -ki keresk. választmány indítványba hozván a váltótörvények életbeléptetését, s ki is dolgozván a főbb elveket, az 1792-ki országgyűlés addig is, míg ez iránt a közkötelező törvény alkottathatnék, a kormány előterjesztésére azt határozta (a 17-ik tczikkben), hogy mindazok, kik kereskedelmi szerződéseket kötven, magukat a német örökös tartományok váltótörvényének alávetik stb. azon törvényszék elé tartozandnak, melyet a szerződésben kikötöttek, a hazai bíróságok pedig az ily törvényszékektől hozott ítéleteket végrehajtani kötelesek stb. L. még *Horváth: Ipartört.* 827. 1. és még *1802 Diar.* 327. 1.

⁴⁾ A *hitelügy fontosságának* fölismeréséről tanúskodó 1792-ki 17-ik tczikk következő tétele figyelemre méltó „*justitia et mutuo inter Nationes ac Provincias commercio, quod sine securitate Crediti subsistere nequit, exigente, ut sua fides contractibus legitime initie constet, et eorundem executio autor. judiciaria procureur stb.*

meg egy külön országos *alap alkotása*, melynek forrásaiul a só-árbóli jövedelem, fényüzelmi adó, nádori adományozások nyomán befolyó bevételek, meg külön országos adópótlék lennének kijelentendők; végre indítványoztatott már 1791-ben egy külön *kereskedelmi tanoda* szervezése, melyben a magukat kereskedelemre adó ifjak illő szakkiképzetetést nyerhessenek, s a foglalkozási ág megfelelő üzletéhez megkívántató ismeretekbe beavattassanak ¹⁾.

A kereskedéssel szorosan összefüggő *közlekedési ügyet* illetőleg, az ó korbéli közgazd. nézetkörben határozottabb elvek kifejezésre nem jutottak. Egészen figyelmen kívül egyébiránt ez érdek sem maradt, a mennyiben az 1791-ki kereskedelmi választmány az *úthálózat* megfelelő megállapításának fontosságát forgalmi tekintetből is egyenesen elismeri, s az országutak s közlekedési eszközöknek jó karban tartását, javítását, meg az e fölötti felügyeletet a megyehatóságokra bízza, a fontosb kérdésekben elhatározást pedig a helytartótanács s illetőleg *a fejedelem hatáskörébe* tartozónak nyilvánítja. Világos tanúságát szolgáltatván e felfogás annak, hogy őseink ez időben még igen távol álltak egy *központosított* egységes iránylatban megállapított s országos erővel eszközölköbe vett közlekedési *rendszer jelentőségének* kellő mérvbeni méltányolásától.

Visszatekintve az im mondottakra, egyfelől meglepéssel szemlélhetni ugyan a történet haladását a közfelfogásban és reformtörékvésekben; de másfelől csüggesztő hatású azon felfogás is, hogy a practikus javítás és előmenetel köre a viszonyok mostohaságánál fogva még *igen-igen szűk* vala ez időkbén, s hogy gyakorlati eredményei ezen korszaknak (1790-től 1802-ig) távolról sem feleltek meg azon nagyszerű lendületnek, melyet politikai és közgazdasági életünk a kilenczvenes évek elején vön, s mely oly fényes reményekre jogosító-nak mutatkozott.

3. §.

Nézetek az államháztartás és pénzügyi érdekek kerül.

A *közgazdasági* nézetek, mint tulajdonkép társadalmi érdekek és viszonyok körüli forgók, sokban különböznek a pénzügyiektől, név« szerint pedig abban, hogy a pénzügy és az államgazdaság mindég egyszersmind szorosan véve politikai vagy közjogi természetű momen-

¹⁾ V. ö. a *Proj. Legum* A lőcsei emlékirat ezeken kívül még kereskedelmi kamarák életbeléptetését, *keresked bankot*, a pesti egyetemen a kereeked. *tudományok számára* külön tanszéket, valamint a csődperrend tartós *egyszerűsítésére* czélzó reformokat ie sürget.

tum, tehát olyasmi, a mi az állam-élettel, meg az ezen alapuló alkotmányi és *kormányzati rendszerrel* is bensőleg összefügg.

Innen következik, hogy őseinknek, mind a kik mindenek felett alkotmányos nép voltak, s minden nagyobb jelentőségű *ügyet a közjog* szempontjából fogtak fel, államháztartási nézeteiket nem közgazdasági eszméik körében, hanem leginkább politikai, közjogi nézeteik rendszérében kell keresnünk.

Így szemlélve az itt tárgyalt korszakot azt találjuk, hogy apáink nézetkörében a pénzügyi eszmék bizonyos összege sem hiányzott ez időben, mely ha nem is felelt meg az akkori *tudományos elmélet* meg praxis külföldön elért színvonalának, s még mindég lényegileg középkorias jellegű vala, oly elemeket is rejtett magában, melyek a magyar törvényhozók józan felfogása s helyes ítélete felől fényesen tanúskodnak, s különösen azt is kétségen kívül helyezik, hogy apáink hazánkra, Magyarországra nézve, világosan belátták azt, hogy országos gyarapodásunk s anyagi felvirágzásunk fő föltétele a *magyar pénzügy önállósága*.

A mi *jelesen a múlt századvége* felé hazánkban uralkodott pénzügyi felfogást illeti, ez mint már mondók, annyiban még mindig lényegileg középkorias vala, a mennyiben az államháztartás *alapzataként, egyfelől* a naturalgazdasági rendszer, másfelől a kiváltságos osztály adómentessége tekintetek, tehát az újkori finanszervezet két nagy alapelve, tudniillik a köz csereközeg vagy pénz jelentősége, és másfelől a modern társadalom és államélet demokratikus maximumának: a *közös teherviselési polgártartozásnak* eszméje még el nem ismertetek. – Ez irányban kevéssel később vagyis csak egy-két év lefolyta után ugyan minálunk is némi nézetváltozás állott be, a midőn tudniillik a francia-háborúk időszakában hazánk is az osztrák-birodalmi finánczbonnyalombba belesodortatott., s 1811-ben meg később az úgynevezett *modern pénzügyi rendszer* malasztjaival bővebben megismerkedni szerencsés vala!

Modern-európai értelemben tehát a magyar pénzügyi eszmék ez időben nem ütötték meg a mértéket; voltak azonban azok körében olyak is, melyek apáink ez iránybani tájékozottsága felől fényesen tanúskodnak, – így jelesül nem bírtak ugyan egy öszpontosított és határozott közgazdasági elveken alapuló pénzügy-rendszer *sükségességének ismeretével*, de az még sem vonatott már kétségbe, mily nagyfontosságú országos érdek a hazára nézve egy jólrendezett állami *pénzalap*, mely rendes jövedelem-forrásokkal ellátva s folyton befolyó bevételekből alakulva, a hon, közérővel létesítendő nagy céljainak

anyagi közegeit szolgáltassa ¹⁾). – Többrendbeli törvényhozási határozatok meg országgyűlési nyilatkozatokból továbbá kitétik, hogy ez időben is ragaszkodtak öseink *alkotmányunk azon sarkalatos* elvéhez, hogy a pénzügyi dolgok ne egyoldalúlag fejedelmi hatalom-szó által, hanem a karok és rendek tényleges közreműködésével intéztessenek és szabályoztassanak. – Ez elvnek folyományaképp a *financz-regálék*, a só- és bányaugy, a posta-jövedelem s egyéb országos bevételi források tekintetében egyenesen követeltetett egyfelől, hogy az illető adók és díjak, valamint a sóár felemelése s megváltoztatása ne az országgyűlésen kívül történjék²⁾, a *koronajóságok* elidegeníthetlenségének elve csorbítatlanul fenntartassák³⁾, az egyes korona-jövedelmi ágakból, péld. a sóár felemeléséből eredő jövedelem-növekvés a törvényben kijelölt köz-célokra fordíttassék⁴⁾ stb.-másfelől az, hogy a magyar pénzügyi *országos főhatóságnak*, a királyi kamarának, a bécsi udvari kamarától való függetlensége, mint azt már az 1715-ki 18-ik, az 1723-ki 16-ik és az 1741-ki 14-ik törvény-cikk is megállapítja – ne csak a papíron hanem az életben is biztosíttassék, jelesül az által, hogy az eddig annak kezelésétől elvont különmemű jövedelmi ágak egyenesen annak igazgatása alá helyeztetnének ⁵⁾).

A finanziaügygel viszonylatban lévő *pénz-kérdések* szinte nagyobb mérvben kezdtek foglalkoztatni ez időszakban az elméket⁶⁾.

¹⁾ Hogy mily élénken foglalkodtatá ez eszme akkor tájban a szakembereket, bizonyítja egy külön nyomtatvány is: „Projectum de erigendo Fundo Publico”, mely több erre vonatkozó terveket foglal magában. így például egy szakaszban (egy Anonymus) az alapot az *úrbér-jövedelem* egy részéből, nemesek egyezermindenkorra való adakozásából, vagy a nemesség évi jövedelmének egy részéből akarja megalapítani; egy más Anonymus (Nr. V. alatt) 6 millió forintot tart szükségesnek s ezt 6000 százforintos *kötelezvénynyel* (!) akarja előteremteni, az actiákat pedig a törvényhatóságok szerint kívánja mogosztatni; ismét mások a hús kivágást és árszabást hiszik alapul elfogadhatni stb. –Mindannyian azonban megegyeznek abban, hogy a *fundus publions* főfő rendeltetése a közlekedési rendszer s eszközök előállítása; s egyik szerző azt is hozzáteszi, hogy a közalap megalkotása már I. Ferdinand óta képezi a magy. nemzet egyik főtörekvési célját.

²⁾ V. o. Bécsy: Közjog. 259 s köv. 1. és 1791-ki 20-ik törvénycikk.

³⁾ V. ö. még az 1791-ik évi 7-ik tcikk.

⁴⁾ V. ö. 1792-ki 14-ik tczik.

⁵⁾ V. ö. Acta: 1700/91 pag. 149 s köv., 303 s köv., meg az 1802-ki Acták.

⁶⁾ Találón jegyzi meg erre nézve Fessler: „Durch wohlgemeinte Finanzoperationen, die aber künstlich, mehr am Rechentische nach Zahlen, als mit höheren Ansichten auf die einzig sichere Grundlage alles Staatscredites, auf die

Okot szolgáltatott erre a francia forradalmi háborúk által előidézett súlyos bonyodalmak az osztrák államháztartásban, s különösen a ropant mennyiségben forgalomba hozott papír-pénzjegyeknek *értékcsökkenése, mely* az egész birodalom közgazdasági életszervezetét felzavará, a productió, ipar és forgalom legkárosb rázkodtatásait szüle, s utóvégre, a mennyiben tudniillik a rosz s hitelvesztett csere-eszköz hazánkban is özönvízként elterjedt, Magyarországot is a leg-súlyos finánczcalamítások martalékául tévé¹⁾. – Nem akarunk e kérdésről e helyütt tüzetesen szólni, mivel alantabb amúgyis teljesb részletességgel tesszük, néhány momentumot azonban, mely ez iránybani viszonyainkra és az ez időben honunkban uralkodott nézetek földerítésére szolgálhat, – említetlenü nem hagyhatunk.

Miután jelesül *a nemesércpénz*, metylyel a megszorult kormány külföldön harczoló seregeit tartani kényszerült, mind gyérbbé lett sőt lassanként a forgalomból egészen kivesszett, s az *árak szerfelett* magasra emelkedtek: a kormány különmemű fináncz-mesterkedések által iparkodott a bajokon segíteni, s névszerint majd nagyobb mennyiségű rézpénz, majd ezt is helyettesítő *czédulákat adott forgalomba*, csakhogy a krízist elviselhetőbbé tegye. Mindez erőlködések azonban hasztalanok valának, úgy annyira, hogy 1798-1800-ban már egyre halmozódtak honunkban a megyék s törvényhatóságok ez iránti panaszos, kifakadásai és fölterjesztései „hogy a teher már-már elviselhetlenné lésszen, s a kormány orvosszerek felől gondoskodni siessen, ha nem akarja, hogy általános kimerültség legyen eredménye e visszás állapotnak.” – Érdekes az *e korbéli állapotok* s közgazdászati felfogás megítélhetésére nézve a többiek közt Csongrád megyének 1800. sept. 18-kán költ felirata, melyben ezek mondatnak: évek óta küzdünk a bajjal, hogy az értékvesztett bankjegyek be nem válthatósága folytán a termelvények és gyártmányok el nem árúsíttathatnak, az életszükségek illő módon be nem szereztethetnek. Tehetősebb polgár-

öffentliche Meinung, auf das Vertrauen in die Weisheit und Rechtlichkeit der Regierung berechnet waren, hatte sich die Papiernoth in der österreichischen Monarchie schon sehr weit und drückend verbreitet.” (X-ik kötetének 704. 1.)

¹⁾ Mily súlyosan nehezdedek e bajok hazánkra, kitetszik különösen számos országgyűlési nyilatkozatokból; így hogy csak egyet említsünk, az 1811/12-ki diaeta alkalmával egy ízben ezek mondatnak: „a kincstár zavarának és a rosz finánczrendszernek visszás hatásai mind Magyarországra, mind az összes birodalomra visszahatnak. A nemzeti kincs és vagyonosság előmozdítására misem történik; a pénz- s hitelügy zilált állapotban van, a kamara jövedelmeit, mert a kormány nem teszi közzé, senkisésem ismeri, s így a rosz pénzügyi gazdálkodás a közhátmaradást okozá” stb. (V. ö. Sessio XXVII. *Acták* pag. 93-114.)

társaink, midőn maguknak a szükségleteket beszerzik, pénzök tetemes részét elveszteni kényszerülnek. Kalmárok és iparosok már kialakított áruikat el nem adhatják, mivel a rász bankjegyekből visszajáró összeget meg nem adhatják; a szegény nép, mely papírpénzben kapott béreért semmitsem kap, éhséggel küzd; e mellett még egy új neme az *üzérkedésnek is* foglal helyet, a bankjegy-felváltással nyerészkedő foglalkozás stb. stb.¹⁾

A pénzügyi rendszer legfőbb fontosságú elemét végre, a *közadókat* illetőleg, ez időben sem voltak még öseinknek az eddigiektől lényegileg eltérő nézeteik²⁾. A kiváltságos osztály ugyanis, dacára a francia forradalmi szellem (egyik-másik irányban) már félreismerhetlen befolyásának nemzeti eszmefejlődésünkre és különösen a politikai meg a szociális nézetre: e tekintetben még mindég az ősi alkotmány *adómentességi dogmájához* ragaszkodók, a közteherviselés demokratikus elvének érvényre juttatásától irtózott, – tehát következetesen mindazon újításokat is távol tartani és elodázni törekedett, melyek a fmanzügy ez iránybani gyökeres átalakulására és megváltozására vezethettek volna.

4. §.

A közgazdasági eszmék az e korbéli irodalomban.

Az itt tárgyait korszak irodalmi tekintetben feloszlik két egymástól különböző, tehát külön is méltányolandó időkorra, melynek elsejébe az 1790-től 1802-ig, másodikába pedig az 1803-tól 1825-ig napvilágot látott *elme-termékek helyezendők*.

Ez irodalmi dolgozatok tekintetében mindenekelőtt figyelembe veendő az, hogy nagyobbbrészt *latin* nyelven lévén még írva, az előbbeni korszak hasonírányú termékeihez sorakoznak; s a mi *hatásukat* az életre s elmékre illeti, ez oknál fogva is, nem igen jelentékeny szerepet viselnek. A mi pedig az alapírányt és a vezérelveket illeti, melyek bennök az uralkodók, – ezt tüzetesen meghatározni, nem igen lehetséges. Nem indokolatlan állítás azonban, hogy az e korbéli *szakirodalmi termékeink*, a mellett, hogy lényegileg practikus írányú és dogmatikus fejtegetésekre nem igen kiterjeszkedő kísérletek, még *túlnyomói ag a mercantilismus eszmekörében* mozognak, de egyidejűleg már a kor magasb fokú tudományi színvonalával is némi öszhangban mind a *Physiocratismus*, mind a *Smithianismus*

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Magyarország történelme VI. k. 178-175. 1.

²⁾ Jobb adóikvetetés stb. tekintetéből azonban már 1791-ben (*Diarium* p. 290 és egyebütt) országos conscriptio nyilvánítatik kívánatosnak.

némely elemeit is tartalmazzák; – egészben véve pedig bizonyóságot szolgáltatnak a felől, hogy hazánkban már a múlt század utolsó tizedében is több önálló gondolkozású szakferfiak léteztek, kik a közgazdasági jelenségek természetének és törvényeinek fűrkészésével, a feladás roppant jelentőségének tudatában, komolyan foglalkoztak. Lássuk tehát közgazdasági *irodalmunk e kezdeményes termékeit* egyenként és közelebbről. – A szóbanlévő időkörben kiválókép *három* önálló munka vonja magára a figyelmet, mélyek mindegyike egy-egy külön oldalát e korbeli közgazdasági életünknek és eszmeirányunknak világosítja meg. – Az első jelesül a latin nyelven írott s 1792-ben Bécsben közrebocsátott ily című értekezés: „*Dissertatio statistica de industria nationali Hungarorum*”, melynek névtelen szerzője 6 szakaszban hazánk közgazdasági állapotát, anyagi hátramaradásunk okait és ennek orvosszereit stb. fejtegetvén, a következő nézeteket nyilvánítja: A nemzetek hatalma és gazdagsága a nagy és sűrű népességben, meg a rendelkezésre lévő nemes érzetek bőségében rejlik. (9. lap)¹⁾ A sűrű népesség ugyanis az ország biztosítása, védelme és nagyobb sikerű munkásságának, az arany és ezüst a forgalom, ipar és kereskedésnek föltétele, emeltyűje (9-11. 1.) mindkettő pedig még a jól rendezett *finanziának is alapja*. – A nemzetek gazdaggá és vagyonossá leginkább a kereskedés által válhatnak, s pedig az actív külkeresedéssel; (13-14. lap)²⁾; eltekintve attól, hogy a nyereséges kereskedés még a népesség szaporodására is hathatósan befoly (17. 1.). Virágzó *kereskedés* azonban csak fejlett ipari és termelési viszonyok mellett sikerülhet, a miért is gyárak, kézművek s élénk östermelés nélkül nem igen gondolható (19-21.1.). A földművelés mint legfőbb forrása a közvagyonosságnak, szinte egyik nélkülözhetetlen feltétele annak minél gondosb s okszerűbb, üzése múlhatatlanul, szükséges (23.1.)³⁾ *fundamentális totius potentiae nationalis lapis est cultura solera rei rusticae*” (26. 1.). – Ezek után áttér szerző a *II-ik szakaszban*, Magyarország népességének gyér voltára, s utal arra, hogy szaporodásunk akadályait: a szakadatlan háborúkban, a vallási türelmetlenség, a jobbágy-osztály elnyomatása, a nagyon is számos papságban, az igen elterjedő idegenkedésben a házas-

¹⁾ Utalással *Mirabeau* „Ami des Hommes” című physiocratikus irányú munkájára, meg *Genovesinek* a 18-ik század egyik elsőrendő inereantilista (olasz) írójának dolgozataira.

²⁾Határozott merkantilisztikus eszmék!

³⁾Itt egyenesen *Smith Ádámra* a nemzetgazdászattan megalapítójára is hivatkozik (csak hogy hibásan Schmidtnek írja).

ságra-lépéstől, a rossz személyek sokaságában stb. kell keresnünk, s hogy e bajon mindenáron iparkodnunk kell segíteni. (27-34. l.) - A *III-ik szakaszban* nemzeti vagyforrásainkrol értekeznek, s egyebek közt igen helyesen emeli ki, hogy termelési iparnemeink közt *bizonyos arányt ügvekezzünk* tartani (37-38. l.), hogy fájdalom mezei gazdaságunk legtöbb ágai felette hiányosan üzetnek (39. s k. l.) ¹⁾, borászatunk, erdőszetünk, állattenyésztésünk szerfelett hátramaradt; (44-47. l.) A *selyemproductiot* illetőleg szinte fájlalva említi szerző annak fejletlen voltát, s nem minden gúny nélkül teszi hozzá: „hogy sok megye csak azért hanyagolá el, mert fejedelmileg behozott újításnak tekintette (51. l.). - A *IV. szakaszban* szól szerzőnk a mezőgazdaság akadályairól tüzetesen, s első helyen azonnal a jobbágyok súlyos helyzetét s *birtok-bizonytalanságát* említvén hozzáteszi, hogy ily körülmények között, hol a földműves sohasem ura magáénak s örökké mások kényétől függ, anyagi felvirágzásra gondolni sem lehet, s hogy igen valószínűleg sokkal kedvezőbb gazdasági helyzetbe jutna az országa sőt még maga a földesúri osztály is, ha (minek gyakorlati kivitelét azonban szerző a nagyon is gyér népesség miatt még lehetetlennek nyilvánítja) a földek és telkek a jobbágyok közt *felosztatnának s nekik* átengedtetnének; (53. l.) második főakadály szerinte az igenis tág birtok-complexumok meg a jószágoknak szerfeletti távolsága a birtokos lakhelyétől. (54-55. l.) Végre főlemlíti a pórosztály rendkívüli szegénységét, s a jobbágytelkeken fekvő *ropant terheket*, s kimondja azon nagy horderejű elvet, hogy ő visszaszágon az által kellene segíteni, hogy a közköltségek kevesbítettessenek, s a közterhek viselésének tartozása *minden* osztályra s minden rangú polgárokra, a kik az állam jótéteményeiben részesülnek, kiterjesztossék; és pedig mindenkire *tehetségének és erejének* mértéke szerint (57. l.). Ide csatolja szerző azon véleményét, hogy a pórosztály rendkívüli szegénységén, mely minden hátramaradásnak oka, czélszerű intézkedések által kellene segíteni (58-65. l.) s valódi magasb politikai felfogással e mély értelmű szavakra fakadt: „omnes cos, qui jugum, plobi ultro quoque relinquendum praetendunt, meminissee volim, nos valde eritica attigisso tempóra, quibus plebs jugi impatiens, naturalia sua jura (!) vindicare studet; quo diutius ot majori onero pressa plobs in violento persistit statu, eo majior eo certior cervici

¹⁾ E kifakadásai miatt Schwartner által korholtatik is. L. ennek statistikáját I. köt. 847. l., hol a szerző egyenesen „der landwirtschaftliche Malcontent“ czímmel illetetik.

nostrae imminet tempestas, ad quam vel lenis sufficit ventulue.” (66. I.)¹⁾ – Az *V-ik szakaszban* áttér az e tekintetben kívánatosnak látszó intézkedések elősorolására, s utal egyebek közt a gazdasági tudománynak fölvételére a rendes tanszakok közé a fő- és közép-, sőt alsó iskolákban; továbbá nyilvános jutalmazásokat indítványoz oly gazdák számára, kik valamely üzleti ágat először meghonosítottak vagy előbbrevisznek; kiemeli szükségét a *gazdaság becsülése* és tiszteletbentartásának, hozzátévén igen találóan: „ars omnis mensuram honoris sui capere debet ab utilitate, quae in publicum ex ea redundat (75. 1.); hangsúlyozza ismét a népesség-szaporodás előmozdításának jelentőségét, a műipar és kereskedés tökélyesbitésének halaszthatianságát (76-78. 1.), végre gazdasági *bizottmányok* (commissiones oeconomicae) felállítását ajánlja, melyeknek feladatában volna a kerületbeli gazdasági ügyet igazgatni, az üzletekre felügyelni, véleményeket és javaslatokat közzétenni stb. (78-79. 1.), szóval azt mit a jelenkori gazdasági egyesületek vagy kamarák hivatvák eszközölne venni. – Végre a *VI. szakaszban* értekezik szerzőnk hazánk egyéb ipari s gazdasági foglalkozás-ágairól, s egyebek közt korholja egyoldalú *jurista-művelődésünket* (81-82) törvényeink elavult ezélszerűtlen voltát, hiányos igazságszolgáltatásunkat, tudományok, fölföldözések tekintetébeni hátramaradásunkat, a tudomány és *tudósok semmibevételét* (83.1.), gyártásunk, kereskedelmünk fejletlen fokát, minek folytán a legfontosb s legtermészetesb ipár-szakokát is nélkülözzük; passiv forgalmunk folytán a pénzt külföldre kifolytlni hagyni kényszerülünk, stb. S mind e hiányoknak pótlására ismét több rendbeli *indítványokat fejt* ki, melyek a szerző helyes ítélete s ujjabbkori eszmékkel való megbarátkozottságáról tanúskodnak. (88-90.1.). így többek közt követeli a *mesterségek* s művészetek terjesztését, az östermék előállításának tökélyesbitését, utaztatásokat, a közlekedési eszközök javítását, a gyors s könnyű szállítás minden ároni lehetségesítését (91-95. 1.); míg másfelől folyam-, országutak és csatornák jókarba-helyezése, a kereskedés szabadabb mozgása, a kereskedők iránti közöny és idegenkedés megszüntetése, (96. 1.) s egyáltalában a nagyobb forgalom és munkásság, az, melyre a fentebbi tekintetben kitűnő súlyt helyez. (100. 1.). Befejezésül azt fejtegeti a szerző, hogy Magyarországnak, ha a jóllét és hatalom magasb fokára akar emelkedni, mindenekfelett *szomorú karban lévő* közigazdasági állapotainak megjavítására kell törekednie, hozzátévén, hogy ez utóbbi tekintetben

¹⁾ Francia forradalmi eszmék befolyása!!

nemzet és fejedelem közt jó öszhangnak is kell léteznie, mert a *király a néptől* elváltan nem is gondolható: „corpus illud agoni est proximum, ubi caput cum membris et membra inter se dissentiunt”; főleg a jelenkorban, hol a fejedelmek már be kezdik látni, hogy nem a nép az ő kedvökért, hanem ők a népek kedvéért léteznek. (105-106.1.)¹⁾ – Az egész munka, mint szükségtelen is megjegyezni, sok tekintetben hasonló szellemben és célból látszik írva lenni, mint harmincz évvel előbb *Kollár Ádám* dolgozata és az „Opinio circa Seformationem R. Hung.” című munka valának írva¹⁾; annyi azonban szinte kétségtelen, hogy sok alapos nézetet, a kor előbbrehaiadt iránylatának, *megfelelő eszméket s józan* politikai ítéletet árul el, s mindenesetre előkelő helyet érdemel nemzetgazdasági szakirodalmunk kezdeményes termékei közt.

Második s szinte figyelemre méltó, habár terjedelemre nézve csekély jelentőségű munkácska ez időből a következő című: »*Schedium de statu praesenti fabricarum et manufacturarum in Hungaria*» *Millertől*, mely 1798-ban Nagy váradon. látott napvilágot³⁾. Szerzője elveire nézve a merkantiliztikai iskolához látszott tartozni, a mennyiben, ez utóbbinak némely alapágazata Ismételve hangsúlyoztatik általa. Érdekes momentum a munkácskának az, hogy Magyarország anyagi hátramaradását és pangó gazdasági állapotait kivaiókép a műipar és gyári industria fejletlenségének tulajdonítja, s e hiány orvoslására egyebek közt egy különös *országos ipar-osztály* (tanácsadó és kormányzó szaktestület) felállítását követeli; továbbá az, hogy a fényűzési hajlamok korlátozását és a takarékoság nagyobb mérybeni gyakorlását sürgetősen ajánlja; végre a fennálló *vámpolitikai* rendszert egyenesen visszásnak és igazságtalannak nevezi. Egyáltalában pedig lényeges jellemvonása a műnek, hogy az előbb említett munkával ellentétben inkább a tisztán *nemzeti magyar álláspontot* képviseli, s több helyütt azon nyomasztó intézményekre utal, melyek az osztrák kormány által életbeléptet ve, Magyarország érdekeinek csorbitására szolgálának.

Az eddigieknél nagyobb jelentékenységgel bíró, mert a hazai közgazdaság fejlődésére és alakulására közvetlen befolyást gyakorolt

¹⁾ Ismét francia forradalmi elv, s Nagy-Friedrica. szavának „le roi est le premier serviteur de l'État” értékesítése!

²⁾ Minek egyik további bizonyágát az is képezi, hogy az utolsó lapokon az uralkodó dynastia érdemei és atyai gondoskodásai hazánk körül tüzetesen kiemeltetnek, s arra is történik utalás, hogy a fejedelmi háznak Magyarország jólléte és felvirágzása legfőbb érdekében áll. (107-108. 1)

³⁾ V. ö. *Grellmann*: Statist. Aufklärung II. k, 237, s k. lap.

munka volt ez időszakban a „*Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relate ad Commercium*” című nagyobb rendszeres dolgozat, melyet a múlt század utolsó tizedének elején Skerletz Miklós főispán stb. az országgyűlés által kiküldött kereskedelmi választmány számára készített ¹⁾; s ez utóbbi által, mint tudjuk, nagy részben el is fogadtatott. – Skerletz c dolgozatában mindenekelőtt az ország természeti és *geographiai viszonyok* leírásával foglalkozik s igen tapintatosan tünteti fel az alapzatot, melyen úgy szólván a magyar nemzetgazdaság épületének emeltetnie kell. (I.-XV. és ismét XV.-XXII-ik pontok alatt.) – Áttér ezután szerző az azelőtti törvényes intézkedésekre (1715-től 1765-ig) s panaszosan említi, hogy mily hiányos felfogás s félszeg eljárás volt hazánkban e sarkalatos fontosságú ügyben mindekkoráig mérvadó; s hogy mind az egyesek, mind a közhatalóságok aránylag *nagyon jeveset törődtek* a közgazdasági érdekek előbbre vitelével és biztosításával (XXIII-XXV-ik pont). – A nemzetgazdaság (szerinte *oconomia publica*) jbladása abban jüi, a természet mindhárom országbeli előhozományait szaporítani, nemcsbitni és tőkélyesíteni (XX. pont); az anyagi felvirágzás és jóllét egyik főfő feltételeként pedig azt tekinti, ha a *productió és consumtió helyes arány-* és egyensúlyban van. (XLV és XXIX. p.) ha termékek és termékek, foglalkozási ágak és foglalkozási ágak, termelők és fogyasztók egymással illő viszonyban léteznek; mely nézetében a szellemdús szerzőnek annál érdekeseb mozzanata rejlik hazai közgazd. eszmeifejlődésünknek, a mennyiben Skerletz a pár évvel később föllepett s korszakot alkotó szaktudósokat *Malthust* meg *Sayt* a *productió és consumtió* szükséges súlyegyenéről felállított tan tekintetében megelőzte²⁾. – Iparról és gyártásról szerzőnk, a ki Magyarországot előkelőleg *földművelő* államnak tekintette, keveset szól, többet azonban a kereskedésről, melynek tekintetében a korának színvonalán álló jeles szakférfi a *szabadságot* s szabad mozgathatás elvét vallja és ajánlja, de másfelől mercantilisztikus reminiscentiáktól sem ment egészen, a mennyiben a *forgalmi bilanxról* (LI. p.), a nemes ércpénznek nagy összegekbeni kimeneteléről a külföldre stb. sopánkodva emlékezik meg, magát a pénzforgást pedig (LXXVII. s köv. p.) egészen a jelen századbeli merkantiliszták szellemében a közgazdaság egyik főfő emeltyűjének tartja. – Nem szabad egyébiránt szem elől téveszteni, hogy még ez irányban is megvannak Skerletz kereskedelmi

¹⁾ Megtalálható egyebek közt az e korbéli országgyűlési Irományokban is.

²⁾V. ö. *Boscher*: System der Volkswirtschaft. I. S. 213-217. §. és *Kautz*: Geschichte der Nationaloeconomie 497. s k. 565. s k. 1.

és pénzforgási teoriájának (hogy úgy mondjuk) *ezüst pillantásai*; mert a mit a 18-ik század utolsó tizedében egy Hume és Montanari, egy Graliaui és Beccaria sejtett, azt Skerletz is fölismeré, s a csak huszonöt évvel később fellépett angol szellem-óriásnak Ricardónak előhírnökeként kimondá, midőn a pénz s *nemes érczek világfoghidra* nézve azt tévé hozzá merkantilisztikus fejtegetéseihez „*affluxus et refluxus pecuniae se mutuo aequilibrare facile apparebit.*” (LXXVII-p.)¹⁾. – Megannyi fényes tanújelei annak, hogy szerzőben Magyarország e korban egyikét bírta azon szakférfiaknak, kik nem csak a hazai, hanem az európai tudományosság színvonalán állottak, s kit a magyar nemzetgazdasági írók és státus-férfiak egyik *ősatyjának* joggal nevezhetünk.

Dicséretes fölemlítést érdemel e helyütt még két jeles szakférfiú, kik a közgazdaság és kereskedelem érdekei helyes felfogásában, egyikét dolgozatot tettek közzé, melynek (kivált az akkori viszonyok között) magas elméleti és praktikus értékét kézségesen el kell ismerünk. Értjük gróf *Almásy Pált* és báró *Podinanzky Józsefet*. – Az első jelesül mint munkás tagja az 1791/92-ki országgyűlési keresk. választmánynak ez utóbbi számára egy „*Super statu Commerciali Hungariae tam relate ad industrias internam, quad ad commercium externum*” ez. művet dolgozott ki, melyben különösen a modern közgazdasági Lány némely elveit, a forgalmi és gazdasági politikára nézve fejtegeti, a városok szaporítása mellett szót emel, kiváltságokat és szabadalmakat kárhoztat, stb. Mely műnek jelessége mellett tanúskodik egyebek közt az is, hogy az akkortájtban tudományos tekintetben *elsőrangú Schlötzer-féle* „*Staatsanzeiger*” című gyűjteményes munka fordításban közíé (1793. a 69-ik füzetben) s mint kitűnő szakművet bemutatni sietett a szakművelő közönségnek. – A másik, vagyis Podmanitzky pedig egy kitűnő jártekezést készített (hasonló czélból mint Almásy) *a vámok és harminczadügyre* vonatkozólag, mely szinte már az újabb szellembeni felfogásnak szüleménye, s cgyobok közt a következő formulázásban állapítja meg a vizsgálódási eredményeket: „*Egeportatio productorum naturae et artis, quantumcunque fieri potest, facilitetur; in inductione exterarum mercium veró ea moderatio observetur, ne sive illac, quarura regnicolae absolutam necessitatem haberent, sive, quae ad promovendas intraregnanas manufacturas, vei fabrieas requiruntur, portorio, occasione inductionis, graventur; neque veró ea, quae ab exteris, ob imituuin commercium*

¹⁾ V. ö. *Koscher*: System der Volkswirtschaft I. S. 125-126. §.

sustentandum, induci debent, simpliciter prohibeantur; verum potius, ut manufacturarum et industriae ratio id exigent, *altiori portorio exteris* morcibus, prudenti arbitrio imponendo, praelatio manufacturis et productis intraregnanis concedatur.”

Rokon irányban jeles munka ez időből még *gróf Batthyányi Vinczézé* a „magyar tengerpartról” (1798) levél alakban, – melyben a szellemdús szerző a nevezett vidékeket közgazdasági szempontból rajzolván, egyebek közt igen alaposan kiemeli azt, hogy Magyarország és Ausztria, amaz mint előkelőleg östermelő, emez mint túlnyomólag iparos ország egymással *érdek-viszonyosságban* állanak, mert egymást szükségelik ¹⁾; hogy azonban hazánknak egyik legfőbb érdeke az is, hogy a magyar kereskedés *a tenger felé, főleg Fiúmén stb.* át minél gyorsabban s minél nagyobb terjedelemben kifejlesztésék, sa forgalem és nemzetközi érintkezés e gyújtóntjai termelő belvidékeinkkel mielőbb szoros kapcsolatba hozattassanak²⁾.

Nem egészen értéktelen, szakirodalmi termék e sorozatban végül egy névtelenek „*Dissertatio de diversis subsidize publicas*” című értekezése, mely 1792-ben bocsáttatván közre, a fennálló adó-és pénzrendszer némely hiányait ostromolja, s szabadabb felfogás alapján ez irányban mélyebben menő javítások szükségét iparkodik bebizonyítani.

Ezekhez a dolgozatokhoz³⁾ sorakozik a század utolsó éveiben megjelent egy igen nagybecsű munka *Berzeviczy* Györgytől, Ennek azonban ismertetését, az oknál fogva, minthogy inkább már a *jelen század* elején hazánkban újjólag megindult oszmemozgalommal függ össze, a következő szakaszra halasztjuk ⁴⁾.

¹⁾V. ö. főleg a 179. s k. lapokat

²⁾*Schwartner*: Statistik I. 23., 311., 430-1.

³⁾Melyeken kívül említést érdemel még a következő értekezés „A. gabonaházak fölállításáról” Kőhalmi *Fekete* Gergelytől, mely 1798-ban egy angol hasonczímű munkácska nyomán készült.

4) E helyütt csak még némely pótló megjegyzésre szorítkozunk. Jelesül: *Először*: hogy a közgazdasági szakirodalom ez örvendetes kezdeményei, a helyesb nemzetgazdasági felfogás és nézetmód meghonosítására még ez időben észrevehető *hatást nem igen gyakoroltak*, a mennyiben aránylag igen kevés ember, kezeibe kerülván és jobbára latin nyelven is lévén szerkesztve, *rendes olvasmányá* nem váltak. Érdemök és jelentőségük azonban e miatt nem csökken, miután az országgyűlési választmányok által méltányolásra mégis találtak, sőt, azok munkálatai-, még a karok és rendek tanácskozmanyaiiban kalauzul és irány-

HARMADIK FEJEZET.

A külgazdasági nézetek 1802-től 1812-ig, az államkormányzatban, a kereskedelmi testületek nyilatkozataiban, és a törvényhozásban.

1. §

Az e korbeli országgyűlések közgazdasági tekintetheti általában is.

Alig van időszaka történetünknek, melyet mozgalmasabbnak s országos gazdaságunkra nézve sújtóbbnak lehetne nevezni, mint *azon másfél tizedet, mely* jelen századunk kezdetétől a napóleoni világharcok be végeztéig lefolyt időt foglalja magában, s valamint az osztrák-monarchiának általában *úgy* különösen Magyarországnak összes közgazdasági életét a legsúlyosb rázkódtatásnak tette ki,

Ily körülményék közt nem kell csodálkoznunk azon, hogy ez időszakban is hazai törvényhozásunknak s jelesül az *országgyűléseknek egyik legkiválóbb* működési terét az anyagi érdekek s közgazdasági Kérdések megvitatása képezé, a miért is e nembeli nézetek leghűbb kifejezését is ez országgyűlések tárgyalásaiban és végzeményeiben kell keresnünk, – Tehetjük pedig ezt annál inkább, mivel, mint köztudomású dolog, országgyűléseink ez időben sűrűn váltották fel egymást, s névszerint az 1802-ki és 1805-ki, az 1807. és 8-ki s 1811-12-ki, bokros teendői sorában mind a tulajdonképeni

Másodszor: egyik figyelemre méltó mozzanata az e korbeli irodalmi és tudományos tevékenységnek honunkban az, hogy az előbbi időszakban utat tört *Bél, Korabinszky, Bod,* s mások nyomain, a honisme mind jobban kezdett műveltetni. Ennek egyik hangosan szóló példáját képezi a század utolsó éveiben megjelent többrendbeli szakdolgozatok mellett közzétett classikus: „*Statistik des Königreichs Ungarn*” című munka a halhatatlan emlékü pesti egyetemi tanár *Schwarimrlol*, mely nemcsak első rendszeres e nembeli mű hazai irodalmunkban» hanem annyiban is igen nagybecsű szakmunka, hogy a közgazdasági ügyekre is kiváló figyelmet fordít, s az uralkodó felfogás szellemében igen sok helyes és talpra esett eszmét tartalmaz.

Végre, nem szabad kicsinylenünk azon irodalmi törekvéseket sem, melyek ez időszakban *a tudományos sajtó- 8 folyóirati* literatura tekintetében hazánkban mutatkoznak; a mennyiben az emelkedő bűvár-szellem s az önállóbb eszmefejlődés megannyi tanúságait képezik, s a tudományos külfölddeli érintkezés és összefüggés fenntartása tekintetéből kiváló jelentőségű tényezők.

nemzetgazdaság, mind a pénzügy s államháztartás kérdéseit elsőrangú ügynek tekinté, s azokra vonatkozólag valóban nagyszerű, habár (fájdalom!) kevés praktikus eredménnyel járt munkásságot is fejtett ki.

Nem állhat itt feladatunkban ez országgyűlések *történetét kimerítően* ecsotolni, s különösen azon mélyenmenő sűrűlódásoknak, melyek ez időben a nemzet képviselete meg a központi kormány közt napi renden valának s a legjobb erőket fölemésztek, közelebbi taglalatába bocsájtkozni ¹⁾. Azért csak a következő megjegyzésekre szorítokozunk.

A korszak, melynek nemzetgazdasági irányait o helyütt ecsetelni készülünk, kiváló fontosságú, mivel a nemzet nagy része az ország (politikailag *de* különösen) *közgazdaságilag felette súlyos helyzetét*, a terjedő szegénységet, meg az általános elerőtlenedést fölismervén: még öntudatosban fogott a munkához, hogy a baj- s bomlásnak elejét vegye, mint tán bármikor azelőtt, régi és újabb időkbén. A napóleoni háborúk következtében óriási mérvben Magyarországnban is forgásba jutott értékvesztett *papírpénz*, az ipar és forgalom pangása, a magyar kiviteli kereskedésnek belső forgalmi faggatások, súlyos vámok s külstátusok retorsionális intézkedései által való elnyomatása, az osztrák háztartásnak folytonos zavarai és 1784 óta évenként rendszeren előfordult (s azóta többé meg nem szűnt) deficitje, az üzlet és vállalkozási ipar bizonytalansága²⁾ meg a már 1791-ben szükségesnek nyilvánított *reformok folytonos továbbra-halasztása*, stb. utóvégre is annyira felizgaták a kedélyeket, s oly intensiv visszahatást szűltek, hogy köz vala a meggyőződés, miszerint minél előbb s minél nagyobb mérvben ellenszerekről kell a törvényhozó testnek gondoskodni, hogy az általános romlásból az a mi még megmenthető megmentessék, s a mely baj és csapás már ki nem kerülhető, legalább lehetőleg enyhíthetessék. – Így történt, hogy az 1802-ki épúgy mint a reá következő 1805, 7, és 11-i országgyűléseknek várakozással nézett a nemzet elébe, s különösen a mi az *anyagi érdekekre* célzó feladásokat illette,

¹⁾ Mesteri kézzel rajzolt képét bírjuk ez időszakbeli törekvéseink- és viszontagságainknak *Horváth M.* történetének VI. köt., melyre is, kapcsolatban *Fessler*-nek X-ik kötete utolsó” szakaszaival, *Gervinus*nak XIX-ik század történ, ez munkáj. illető szakaszaival, meg *Springer*-nek szinte legújabbban megjelent ily című remek dolgozatával: *Geschichte Oesterreichs seit den Wiener Verträgen* I. köt. 1863. egyszer mindenkorra utaljuk a szíves olvasót.

²⁾ V. ö. *Horváth*: Magyarország Történelme VI. k. 177-179.1. *Springer*: *Geschichte Oesterreichs* B. I. 146. 147.162-165.1.

alig volt megye, város és törvényhatóság, mely a közgazdasági bajok orvoslása felől tanácskozást és intézkedést, s jelesen az 1791 3 reformmunkálatok fölvetelének sürgetését, követeinek utasításul elébe nem tűzte volna ¹⁾.

Tekintve különösen az 1802-ki hongyülést, ennek mindjárt *első stádiumában* a statusgazdászati kérdések vétettek tárgyalás alá; de csakhamar azon megismerésre jutottak a rendek, hogy az alapul vett 1791-ki reformmunkálatok, melyek sok tekintetben határozott *szabad-íagi* irányban valának szerkesztve s így a kormánynál nagy ellen-szenvre találtak, de másfelől a lényegileg megváltozott viszonyoknak sem feleltek már meg egészen: az 1791-ki reformmunkálatok mondjuk, kivihetők nem igen volnának, s hogy e szerint újabb, a megváltozott helyzet igényeinek, meg az eddigi munkálatokban figyelembe nem eléggé vett *közbirodalmi kapcsolatnak* és érdekeknek megfelelőbb javaslatok készítése szükséges.

Ennek következtében az országgyűlés kebeléből azonnal egy külön bizottmány ki is küldetett, a végből, hogy szakemberek és testületek meghallgatása alapján új reform-tervezeteket készítsen és terjeszsen még a jelen országgyűlés elé. – E *feladatának a bizottmany* csakugyan ügyekezett is megfelelni, a mennyiben utasításai szerint, tapintattal és erélylyel eljárván, s gondos szem előtt tartásával Magyarország viszonyának a monarchia többi részeihez, rövid idő alatt munkálatát befejezé, mely a karok és *rendek által elfogadlatva* \ a fejedelemhez intézett felirathoz hozzácsatoltatok, kiemelvén különösen (utalással Magyarországnak mindenbeni bőséges erőforrásaira) a rendek azt, hogy venné szívére a király az elszegényedés örvénye felé rohanó ország szomorú állapotát, engedje a magyar östermékeknek szabad kivitelét a külföldre, s lehetségesítse életbe léptét oly intézkedéseknek, melyek a magyar föld és müipar felvirágzására már-már nélkülözhetetleneknek bizonyulnak²⁾.

A *királyi válasz* e fölterjesztésre (mint oly sok másra) nem vala kedvező, sőt mondhatni visszautasító. A helyett ugyanis, hogy a fennálló visszasságok eltávolítására kilátás nyújtott volna, kiemeltetek, hogy a vámrendszer megváltoztatása a birodalom másik felének érdekélt ütköznék, s hogy iparkodjanak a magyarok előbb egy megalapítandó *országos pénztárral* jobb közlekedési rendszert életbehívni, tőkélyesb igazságszolgáltatást meghonosítani, jobb hitel-törvényeket

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Magyaror. tört. VI. k. 177 s köv. és 240-242. lapokon.

²⁾ V. ö. *Acta Comit.* 1802. p. 160. 195 s köv. – *Kautz*: Vámpolitika 92-94 1. – *Horváth*: Magy. tört. VI. 185 s k. 1. *Ellenőr*: zsebkönyv p. 53.

(névszerint váltó-törvényeket) alkotni stb. – Mely fejedelmi válasz folytán e közpénztár alapítása meg az e kérdéssel összefüggő *adóügyi reform* feletti tárgyalások meg is indultak, azonban ez irányban is kevés sikerrel, mivel itt meg magának a karoknak és rendeknek még mindég túlnyomólag aristokratikus szellemű felfogása akadályozá a tényleges eredményt.

Az 1802-ki országgyűlés berekesztésétől az 1807-kiné megnyitásáig a dolgok állásán lényeges változás nem történt. A kormány 1808-ban *életbeléptetett még nyomasztóbb* rendeletei kereskedelmünket illetőleg a reá következő években módosítottak ugyan, sőt egymásik korszerű javítás is vétetett eszközöbe, de lényeges könnyebbség elő mégsem idéztetett, főleg a mennyiben a pénzügyek mindnagyobb mérvbeni összebonyolódása honunkat is mindinkább belesodorta, az általános *közgazdasági válságba*, s oly förgeteget készített elő, mely előbb-utóbb az egész monarchiát anyagilag szükségkép tönkre vala teendő. – Az 1805-ki országgyűlés szinte felette csekély eredményeket mutathatott fel e tekintetben (a mennyiben megújított kérelmeire ismét tagadó vagy kitérő feleletet nyert ¹⁾); és így minden figyelem és érdek az 1807-kiné megnyitására vala irányozva, melytől a felső körökben látszólag beállott nézetváltozások folytán sokat várt az ország, sok visszásságnak remélték orvoslását a karok és rendek maguk is.

Megnyilván az 1807-ki országgyűlés, ez csakugyan élénk tevékenységet kezdett kifejteni az anyagi ügyek előmozdítása érdekében. Megkezdődtek a tanácskozások, s némileg jobb fordulatot vőn a dolgok állása, midőn a fejedelem a rendek első fölterjesztésére kegyesen akként válaszola, hogy ő a nemzet (szabadabb kereskedésre célzó stb.) kívánalmait igazoltaknak elismeri, s fog is gondoskodni mind ennek, mind egyáltalában a *nemzeti ipar, szorgalom* és vagyonosodás forrásainak kifejtéséről és biztosításáról. – E megnyugtató iránya a kormánypolitikának sem tartós, sem igazán őszinte s eléggé határozott nem vala! A kormány ugyanis csakhamar visszatért szokott nemzet-érdek-ellenes rendszerére, s mintha megbánta volna adott ígérétét, ismét oly hangon kezdé szólni, mely a nemzetben csirázó bizalmat elfojtá, s végeredményben a kedélyek mind nagyobb mérvbeni elkecseregésére szolgáltatott okot. – Alkalmunk lévén erről még alantabb bővebben szólni, e helyütt csak röviden azt jegyezzük meg²⁾, hogy az

¹⁾ V. ö. Kautz: Vámpolitika. 93.1.

²⁾ V. ö. Horváth: M. T. VI. köt. 177 s köv., 240 s köv. 261 s köv. 1. és Springer: Gesch. Oesterr. I. 148 s köv. 1.

utóbbi rendszerint azon hagyományos irányelv vezérlé, engedékeny hangon beszélni a nemzethez mindannyiszor, a midőn a *birodalmat baj vagy veszély fenyegette* s a nemzet áldozatkészségére vala szükség, de visszavonni mindent, vagy legfeljebb csak félig teljesíteni azt, a mi áradozó szép szavakban fogadtatott, de komolyan sohasem értetett, mihelyt alkalom nyílt.

Így történt mostan is, a midőn a kormány, a karok és rendek részéről illő készséget a követelt adók, újonczok s egyéb szolgáltatások megajánlására nem tapasztalván, egyszerre több s pedig meglehetősen kemény hangon *írott leiratokban* a tárgyalások eredménytelensége feletti elégtelenségét kifejezé, s az országgyűlésnek az év végével való bezárását is kilátásba helyezvén, a tanácskozások minél gyorsabb eszközzésére intette a rendeket. – Ily eljárással szemközt az országgyűlés legnagyobb része felzúdult, több követ minden a rendek részéről tett ajánlatot, mint csak oly föltétel alatt történt, hogyha a király is teljesíti ígérését, semmisnek nyilvánított, mások azonnali hazamenetelt indítványoztak, s végre abban történt megállapodás, hogy még egyszer egy kimerítő felirat intéztessék a fejedelemez, melyben a nemzet minden bajai és sérelmei kíméletlenül lepleztessenek, s azok elszüntetése s orvoslása, valamint az országgyűlés meghoszabbítása újabban egész tisztelettel de határozottsággal követeltessék.

E felirat csakugyan a trón elébe is kor ült s mint valódi remeke a státuszjogi s publicistikai deductióknak s annyiban is, hogy közgazdasági irányban egész sorát a leghelyesb elveknek tartalmazá, figyelmünket kiváló mérvben érdemli meg. – így jelesül ¹⁾ kiemeltetik mindenekelőtt az, hogy az oly régóta készen álló reformmunkálatok mindekkoráig som vétetvén tárgyalás alá, a legsürgösb *politikai és közgazdasági intézkedések* a végtelenig halasztatnak; hogy a magyar országgyűlés mindent, mi a birodalom hatalmának, közhitelének és erejének biztosítására szükséges készségesen teljesíté, sőt illő tekintettel volt azon igényietekre is, a molyok a honnak *Ausztriával* kapcsolata s szoros állami viszonylatából folyományoznak stb. Ezekután felemlítettik, hogy a fennálló visszás vámrendszer megváltoztatására ezéltott minden eddigi kérelmei a rendeknek teljesítetlenek maradtak, hogy a magyar őstermények kivitele még mindég szerfeletti akadályokra talál, ellenben, az ipari-cikkek tekintetében Magyarország az

¹⁾ V. ö. *Acta Connu.* 1807. p. 471 s k. *Opinionès* Subdep. Com. 7 s kivonatban *Horváthtól* Magy. Tört. VI. köt. 258-263. 1.

örökös tartományok egyedárúságának van alávetve s így kétszeres kárt szenved, kétszeresen kényszerül a legnyomasztóbb érdek rövidséget elviselni. – Végre hangsúlyoztatik az is, hogy a magyar kereskedés felvirágzása érdekében szükségeseek volnának nemzetközi szerződések, hogy tudniillik, az ez irányban fennálló visszasságok s idegen államok *visszatorló vámpolitikai* intézkedései is valahára megszüntethetnének stb.

E feliratnak sem volt azonban közvetlen eredménye. Az országgyűlés ugyanis daczára az oly meleg kérésnek a meghosszabbításért, 1807. december havában berekesztetett, s törvényhozásunk történetében csak annyiban nevezetesebb a mennyiben a megalkotott 32 *törvényzikk közül több* részint sociális és hadügyi, részint igazgatszolgáltatási és törvénykezési, sőt némileg gazdaszati tekintetben is oly javításokat tartalmaz, melyek későbbi ez irányban való reformoknak alapjául szolgáltak.

Az 1807-ki országgyűlést követett 1808-ki közgazdaszgi tekintetben semmi jelentékenyebb mozzanatot sem mutat fel, – annál érdekesebb s nagyobb horderejű vala azonban az 1811-1812-ki melyről, annyiban, hogy a nemzetet a kormánylyal a legelkeseredtebb tusakodásban tünteti fel, a magyar legislatiónak finantz-ügyek tekintetébeni első s mondhatni életfontosszágú tárgyalásait foglalja magában, s végre annyiban, hogy egy 13 éves alkotmány-felfüggesztési korszak kiindulási pontját képezi, – joggal elmondhatjuk, miszerint újabbkori országgyűléseink egyik nevezetesbikét képezi.

Az ez országgyűlés fontosb eseményeit, meg a folyamában felmerült közgazdaszgi és pénzügyi *eszméket*, alantabb tüzetesebben kellvén tárgyalni, itt csak annyit jegyezünk meg ¹⁾, hogy az 1811-ki „hongyülésnek a bécsi kormány intentiói szerint főfeladata az lévén, hogy a birodalmi zilált pénzviszonyoknak Magyarország közreműködésével való rendezését elősegítse, s különgsen az *absolutistikus módon* tett államkormányi intézkedéseeknek mintegy alkotmányos szentesítését eszközölje: e kormányi czélzatoknak szükségkép meg kelle hiúsulniuk, miután a karok és rendek a megkívánt módosításokba beleegyezni sem akartak, a fejedelem ebbeli kívánalmait teljesíthetőknek nem tárták, s a pénzügyi bajok- s veszélyeknek, *hazánkra való kiterjesztése* ellen oly hatalmas oppositiot fejtettek ki, hogy a király utóvégre más menekülést nem tudott, mint az országgyűlést

¹⁾ V. ö. *Springer*: Gesch. Oesterr. I 178-198. *Horváth*: M. T. VI. köt 327-360. 1.

feloszlatni, s azt, a mit az alkotmányos factorok közreműködésével kivinni nom bírt, absolut kormányi pátensek és rendeletek segélyével. – *tehát alkotmányellenes módon* megkísérteni.

Ezek az 1802 -1811/12-kihongy ülések történetének főbb vonásai; – lássuk már most az ez időben uralkodott közgazd. eszméket és'nézeteket általában.

Az 1802-ki, az1805~ki, 1807/8-ki, meg az 1811/12-ki országgyűlések, daczára a nagyon is kedvezőtlen bel- és külviszonyoknak, annyiban kiváló horderejű, legislativ időszakot képeznek, a mennyiben alattuk nem egy nagy fontosságú politikai, *státusjogi meg közgazdasági* elv jutott először kifejezésre, nem egy messzeható indítvány, reformjavaslat hozatott szőnyegre, s a mennyiben a magyarság e súlyos időkböi is magatartásában minden következő időkre nézve soha szem elől *nem tévesztendő példákat állított* szemeink elé.

De egyik legjelentősb mozzanata ez országgyűléseknek az, hogy a közgazdaság ós államháztartás terén több tekintetben egészen új, *eddig* alig lemért feladványokra fordíták figyelmüket, az anyagi népérdekeknek a státusgazdaság rendszerével és céljaival való bensőbb viszonylatát helyesebben felfogni kezdték, több nagyhorderejű modern eszme általuk positiv kifejezésre jutott, a közadók, az *államadóssági ügy*, a nagy hiteloperatiók természetével megismerkedni, s azok felett nézeteiket kifejezni alkalmat találtak, – szóval oly fejlődési stádiumát jelzik a közgazdasági felfogásnak, mely lényegileg *jajnak*, az eddigiektől sokban elütőnek, de magára a nemzet politikai és státusoeconomiai belátásának tökélyesbedésére nézve is mindenesetre határozó befolyásúnak nevezhető.

Mindezt részletesebben kimutatni a következő szakaszoknak föladata, – tájékozásul azonban már itt is egynémelyeket megérinteni nem leszen helyszerűtlen.

Így mindenekelőtt azt, hogy ezen évtizedben (1802-1812) már *az elméletnek s irodalomnak* némi positivebb hatása, a gyakorlati életre 8 a törvényhozásra tapasztalható; a mennyiben névszerint *Berzeviczynek* többrendbeli (alantabb azonnal megismertetendő) közgazdasági dolgozatai, *Bredeczkynek* ¹⁾ ép a század első évében megjelent munkája a kereskedésről (melyben jelesül kimuttatott az, hogy a „szabadkereskedés” mind magyar mind ausztriai szempontból előnyös s az államkincstárra nézve is *jövedelmezőbb* rendszer volna) stb., már érdeklél és figyelőmmel követtettek, s nem egy elv vagy eszme jutott

¹⁾ Prot. Superintendens, s több országiaméi értekezések szerzője.

a legislatióban meg a társadalmi eszmecserében kifejezésre, mely egyenesen ezekre a forrásokra vala visszavezethető. – Ép így szóló bizonyosságát nyújtják az e korban már nálunk is valamivel *előrehaladtabb felfogásnak*, az országgyűlési irományok és diariumok, a mennyiben a tárgyalások folyamatáról értesítvén, számos azok közt fölmerült eszme vagy nézet felől nyerünk alaposb tudomást, mely még a külföldi tudományos elmélettel megbarátkozottságot is árulja el, s már egy *Smith* Adám, *J. B. Say*, *Sismondi*, stbek újabb iskolájának némi méltányolására mutat apáink részéről ¹⁾.

Figyelemreméltó s még ma, a 19-ik század hetedik tizedében is, jelentékeny mozzanat az ez időszakbeli politikai s közgazdasági nézetekben az, hogy őseink az *alkotmányosság* a szabad államélet mind practikus mind elméleti rendszerének sarktételeit; egész mérvben felfogják s érvényesíteni ügyekeztek, s különösen a mi a fejedelmi hatalomnak constitutionális országokban szükséges korlátait és megszorítását, a nemzetnek pénz- és adó-megszavazás vagy *megtagadásra* vonatkozó jogát, a katonamegajánlás alkotmányos elveit, az országgyűlés bezárását vagy felosztatását a fejedelem által stb. a modern közjogi theoria és praxis értelmében illeti, – ez irányban is határozott tiszta fogalmakkal bírtak³⁾.

Magyarország Ausztria irányábani viszonyára vonatkozólag tagadhatlan haladás volt továbbá az is apáink eszmekörében, hogy ez évtizedben először kezdek e viszony- vagy kapcsolatból szükségszerűleg folyó némely *modern birodalom-szervezési* követeléseket jobban elismerni, a fejedelem közösségéből és a monarchia két felének sok tekintetben kétségbe nem vonható érdekkölcsönösségéből eredő tekinteteket tüzetesebben méltányolni, s azon fensőbb közgazdasági és anyagi solidaritást is szem előtt tartani, mely nélkül az osztrák birodalom mint politikai *egész* már régóta felbomlott volna.

Ép így nem csekély horderejű *haladási* mozzanat apáink e korbéli nézetfejlődésében, hogy *modern státus eszme* egyfelől, az általánosb polgári adókötelezettség elve meg a belső államéletben is mind szükségesbbé váló egyformasága bizonyos intézményeknek és formáknak, másfelől, tüzetesb kifejezésre találunk, s evvel együtt mint másképp nem is lehetne, az újabb státusélet több más föltételei is már teljesebben, méltányoltattak.

Habár másrésről az sem szenved kétséget, hogy az államház-

¹⁾ V. o. még *Bajza*: Ellenőr 53-57. lapj.

²⁾ *Horváth*: M. O. története VI. köt. 184. s k. 240 s k lap.

tartás, a közigazgatás, a törvénykezés és a művelődési intézetek körül, még mindég abban az eszmekörben mozogtak, melyben *egy* fél századdal ezelőtt; s különösen hogy a nagy tömegekben, a társadalom közép- és alsóbb rétegeiben még alig világították be az *uralkodó homályt első* sugarai azon kulturai világosságnak, mely ez időben Európa sok más országában már teljes erejében gyakorolt hatást az elmék termékenyítése- és a nézetek tisztázására.

Forduljunk most a közgazdászati eszmefejlődéshez s annak főbb mozzanataihoz e korszakban.

2. §.

Az 1802-ki országgyűlés által véleményadásra felhítt kereskedelmi testületek közgazdasági nézetköre.

Az 1802-ben egybegyűlt országos karok és rendek, egyebek közt oda is fordíták gondjaikat, hogy a nemzetgazdasági nagy kérdések megoldására szükséglett anyag birtokába jussanak. – E végből egyrészt az 1791/93-ki kereskedelmi s egyéb választmányok munkálatba vétettek: ismét elő, másrészt újólagos kinevezése egy kereskedelmi választmánynak s ez által eszközözendő kihallgatása szaktestületeknek, *kereskedőknek, iparosoknak* vétetett kilátásba, hogy ilykép az életbeléptetendő reformok minél biztosb alapja nyerettség. – Ez utóbbi célból történt fellszólítása az; érintett testületeknek, névszerint pedig a posonyi, pesti, győri és budai kereskedői kebelzetnek, oly végből, hogy hazai kereskedésünk pangó állapotának okai és orvosszeri felől kimerítő véleményt az országgyűlésnek elébe terjesszenek, s *nézeteiket és kívánalmaikat* az ország közgazdasági viszonyai felől tüzetesen kifejtésék.

E testületek azonnal megkezdek tanácskozásaikat, s olykép jártak el tisztjökben, hogy még ugyanazon év június havában illető munkálataikat befejezek, s azonnal az országgyűlésnek be is nyújtották,

A munkálatok a négy kereskedői kebelzet szerént, négy külön s önálló előterjesztvényből állottak, melyek azonban maguk közt szoros tárgyi s mondhatni *elvi* összefüggésben is jelenkeznek, együvé foglalva, pedig 1802-ben Posonyban a következő című nyomtatványban bocsájtattak közzé: „*Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungarn mit den angrenzenden oesterr. Staaten betrachtet. Einer Hochlöbl. in Commerzwesen angeordneten Reichstags-Deputation durch den ungarischen Handelsstand*

im Monat, Juny 1802 unterhäniget eingereichet. ¹⁾ – E dolgozatok, habár (mint még látni fogják) az országgyűlés eszmekörével nem is igen állottak összhangban, annak határozmányaira csak igen csekély befolyást gyakoroltak, tehát döntő fontosságúakká nem váltak is, de annyiban megérdemlik a figyelmünket, hogy az akkori *praktikus üzletemberek* köreiben uralkodó nézeteket a leghűbben tükrözik vissza, tehát nem épp érdektelen adalékot is szolgáltatnak az ez időbeli (közgazdasági) nézetirányok legközelebbi megbírlására.

Lássuk e nyilatkozatok tartalmát részletesebben.

Mindenekelőtt csaknem agyhangú kifejezésre talál az e korbeli legislációban is többszörösen hangoztatott nézet, hogy Magyarország *kiválólag földművelő állam*²⁾ Hozzátételek azonban másfelől, hogy ipar és gyártás nélkül Magyarország virágzó anyagi állapotra nem juthat, ezért oda is kell törekednünk, hogy a kézművesség meg a (legalább viszonyainknak megfelelő) *műipari ágak* szinte kifejlesztessenek, ³⁾, s azon számos akadályok, melyek e tekintetben mindenkorig fennvannak, (névszerint a földműves osztály erélytelensége s tétlen magaviselete, a külföldiek tőlünk való idegenkedése, közintézetek hiánya, a közép és alsó osztályok alacsony szükségleti mérve, a munkás és polgári osztály szerfeletti kiegyezése mellett a *kereskedők* majdnem semmibe vétetnek, minden adó és teher a városokra s azok iparos polgáira hártatik, az üzletemberek foglalkozásában az, hogy ők nyereség-szerzés mellett az egésznek is előnyére vannak s a társadalomnak bármely egyéb osztályával hasonfontosságú elemet képeznek, egészen szem elől tévesztetik. – Áttérnek ezután az *ipar* és forgalom felvirágoztatására *czélzó javaslataikra*, s egyebek közt kimutatni iparkodnak azt, hogy a státus bevándorló iparosok és szakembereknek adókedvezményeket nyújtson, a hiányos törvénykezés megjavításáról, s jelesül kereskedelmi és váltótörvénszekök behozataláról ³⁾

¹⁾ E nyomtatvány, mely kivonatban az 802-ki *Acták* 155-160. lapján e felírással: „Extractus summarius reflexionem *observationum* et *projectorum* per Mercatores Budenses, Posonicees Jaurinenses; etc.; substratorum” is található, 216. lapra terjed,

²⁾ V. ö. *Pesti*: Vél. 78. s k. I. *Budai*: 154. s k. (mi itt a nev. nyomt. alapján idézzük).

³⁾ *Pesti*: 78. 150-167. *Győri*: 178.

⁴⁾ Posony: 11-12. I. *Budai*: 60, 1.67. *Győri*: 203. I.

⁵⁾ Posony: 9-10. I. *Pesti*: 172-173. I.

is gondoskodjék, a nem kevésbé elégtelen *közlekedési rendszernek* tökelyesbítése minél előbb s minél nagyobb mérvben eszközölve vétessék¹⁾ stb. – Figyelmet érdemlő mozzanat továbbá e nyilatkozatokban az, *hogy majdnem egyhangúlag egy központi közgazdasági s kereskedelmi osztály* (hatósági tanács) felállítása hozatik indítványba²⁾, melynek feladata lenne az ország egyetemes anyagi érdekei s gazdasági ágainak istápolása, a kormányiszékek támogatása, reformok indítványba hozása s javaslatok megítélése stb. a mely osztálynak tagjai közé iparosoknak és kereskedőknek fölvetését is egyenesen követelik. – Tüzetesebbem foglalokznak továbbá a *vámügyi kérdéssel*, s egyebek közt kiemelik azt, hogy a magyar kereskedés és productió az osztrák hatóságok részéről sok faggatásoknak van kitéve³⁾ meg azt, hogy a prohibítív vámpolitikai rendszernek továbbra való fenn-tartása mind a magyar, mind a német-örökös tartományok valódi érdekével ellenkezik. Minek kapcsán azt az elvet állítják fel, hogy *a kivitel*, főleg ősternelvények tekintetében, a külföldre, s Magyarország érdekében szabad legyen, hogy külföldi iparúrnak behozatala az eddigieknél alacsonyabb vámdíjak mellett engedtessek meg, a magyar-osztrák közbenső vámvonalakon pedig teljes *paritás és viszonyosság* létezzék, hogy azon kedvezmények és előnyök a melyekben eddig jobbára a német örökös tartományok részesedtek, ránk Magyarokra is kiterjesztessenek⁴⁾. – Végre helyben utalnék e testületek czéliszzerű kereskedelmi *szereződések; megkötésének* szükségességére⁵⁾ mely tekintetben a kölcsönös vámleszállítások jótékonyágát hangsúlyozzák, és ez által is a magyar termékek előtt mindekkoráig zárva lévő némely vámterület megnyitását eszközöltethetni vélik,

Mint kereskedőktől joggal volt válható, az előttünk fekvő véle-ményekben akadunk először tüzetesb fejtegetésre a *pénz- és hitelügyet* illetőleg⁷⁾, mely irodalmunkban és országgyűlési tárgyalásainkban mindekkoráig meglehetősen parlagon maradt mezőt képezett. - Kiemeltetik ugyanis az élénk *pénzforgás* fontossága közgazdasági

¹⁾ E tekintetben az 1791-ki Commerc-deputatio által felállított elvek foganatosítását tartják legczéliszzerűbbnek. V. ö. *Posony: 19., Pest: 140 s k. 150. 1.*

²⁾ *Posony: 6. 39-43. 1., Pest: 113. 1.*

³⁾ *Posony: 23-28. és 121. 1.*

⁴⁾ *Posony: 4. s k. 7- 8. 10. Pest: 79. 116. 124. Buda: 115 Győr: 178.*

⁵⁾ De másfelől teljes méltányossággal is nyilatkoznak a monarchia másik felének érdekei tekintetében.

⁶⁾ *Posony: 8-9. s egyebek.*

⁷⁾ *Posony: 11-39. Pest: 104. s k. 186. Győr: 178, 193. s k. 1.*

tekintetben, s helyesen hozatik kapcsolatba a fokozott iparosság és *árú-forgalommal*. – Kárhoztattatik ezután a kormány által forgásba hozott sok és értékvesztett papírjegy, meg kellő érték nélküli érem-pénz, mely szerintök a váltó-folyamra káros hatást gyakorol, iparban és kereskedésben elláthatlan bonyodalmakat szül, s kivált a *külföldeli kereskedésre nézve* veszélyes, mennyiben a kimenő fizetéseknel a státusnak roppant veszteségeket okoz, a mely csak termelvények, vagyon és ipari munka által pótolható. Szükségesnek ismertetik fel a *hitel kifejlődését* meg az ennek elősegítésére czélzó intézkedések mielőbbi megtétele. Egyebek közt jelesül egy szabadalmazott *központi nemzeti banknak* felállítása sürgettetik, mely arra volna hivatva, a kereskedőket előlegezésekkel és kölcsönökkel támogatni, váltókat leszámítolással kifizetni, s egyáltalában az üzletéletet és forgalmat tőkék és pénzverők mozgóvá tétele által élénkebb lendületnek elébe vinni. – Végre többrendbeli igen találó megjegyzések tételnek a személyi és reál hitel természete és föltételeire nézve, hangsúlyoztatik a szigorú adósságtörvényekkel és rendezett igazságszolgáltatással! kapcsolata a *hitelnek*, s kiemeltetik, hogy a kereskedésnek s a nemzeti vagyon szaporodásának alig gondolható hathatós b segédszere, mint a jól kifejlett s tapintatosan felhasznált hitel és hiteli-intézetek ¹⁾. – Mindezekkel éles ellentétben jelenkezik azonban e testületek nézet-körében az, hogy határozott előszeretetet árulnak el a *czéhszerkezeti elvek iránt*, a mennyiben jelesül, eltérőleg egyebekben tanúsított szabadelvű felfogásuk- és iránylatuktól, s egyenesen ellenmondva az 1791/93-ki orsz. választmány czéhellenes javasolatainak, mind az ipar, mind a kereskedés körében a czéhszerű intézmények fenntartását indítványozzák, az ipar- és *üzlet-szabadságot* csak magasb műveltségű népeknél, hol a pénzforgás élénkebb, a kereset könnyebb s a fényűzés elterjedtebb, stb. tartják helyszerűnek, s avval is iparkodnak támogatni nézetüket, hogy a szomszédtartományokban is még fenáll a czéhrendszer, s így az iparszabadság elvének érvényre emelése által a magyarhoni iparosok aránytalanul sújtatnának stb.²⁾. – Végre felöltő vonása mind e nyilatkozatoknak a legélesben kifejezésre jutó *zsidó-gyűlölet*, melyíyel kapcsolatban azután a házalás mint akkortáiban főlog izraeliták által űzött foglalkozásmód becsmérése és kárhoztatása jelenkezik ³⁾.

¹⁾ *Pesti*: 104-112.1.

²⁾ *Posony*: 15-48, 53, 67, 69. *Győr*: 211. *Buda*: 169. lapok.

³⁾ V. ö. *Posony*: 73. *Pest*: 93, 131. lap,

3. §.

**Az 1802-1811-ki országgyűlések közgazdasági eszmeköre
és törekvései különösen.**

Az ez időszakban megtartott országgyűlések közgazdasági nézetköre két főrésze osztható, jelesül a mennyiben a szoros értelemben vett nemzetgazdasági eszmék- és intézkedéseket, g másfelől azon nagy pénzügyi kérdések *financzialis* bonyodalmak körüli nyilatkozatokat vesszük tekintetbe, melyek e hongyűléseken az örökké nevezetes viták közepette kifejezésre jutottak, s mind honunkra, mind az egész monarchiára nézve majdnem epochális fontosságúaknak nevezhetők.

Forduljunk e feladvány közelebbi elemzéséhez²).

Apáink törvényhozási működése az itt fölvetett időszakban, a tulajdonképeni nemzetgazdaság terén, kiválólag az őstermelési állapotok, meg a kereskedés és vámügy reformjára czélzó törekvésekben mutatkozik, ~ ellenben a műipar és a gyártásérdek csak másodrendű jelentőségben tűnnek fel, s nem látszottak (ez évtizedben) oly nagy mérvben foglalkoztatni az elméket mint az előbbeniben.

A mezőgazdasági ügyet jelesül illetőleg köz volt ez időben a meggyőződés, hogy a nemzeti gazdaság e főforrása több legislatív intézkedéseket szükségei, ha eddigi pangó állapotában meghagyni s mindent csak *privát tevékenységtől* várni az ország nem akar. E nézettől vezéreltetve mind az 1802-ki, mind az 1805. és 7-ki hongyűléseken több idevágó kérdés tüzetesen tárgyalatott, s alkottattak is tényleg számosabb törvénycikkek, melyek az őstermelés pozitív előmozdítására czéloztak. Így egyebek közt a hazai földművelés mondhatlan kárára lévő *futó homok* megkötése, s a nagyon is gyéren elterjedt faültetés előmozdítására czélzó vállalatok elősegítésére (az 1807-ki 20-ik tczikkben) közhatalosági támogatás biztosítottik. – Az erdő-gazdaság siralmas állapotával meg a már itt-ott érezhetővé váló fahiánnyal szemben ez időszakban találkozunk először tüzetes *erdőszabályzattal*²) s erdőpusztítást akadályozó rendeletekkel (1807. 21-ik

¹) V. Ö. A keresk. deputatió munkálatainak protocolumát az 1802-ki *Acták* 53-73 lapján.

²) Említést érdemlő kormányrendelet itt az, mely 1809-ben (2208. szám alatt) a m. királyi kamara által közzététetvén, valamennyi közerdeket három fő-erdőfelügyelőnek ellenőrzete alá helyezte, a e fontos érdek biztosítására nézve többrendbeli egyéb újítást is léptetett életbe. V. ö. *Schwartner*: Statist, (fid, II.) Előszó VIII.

tczikk), melyek közt, eltekintve egyéb határosatoktól, figyelemre méltó mozzanat az, hogy a földesurak ebbeli jogai és kötelességei világosabban megállapíttatnak, a már eszközökbe vett arányosítás tekintetéből az egyéni birtok tágabb elvei kijelöltetnek, a megyei hatóságok és a törvényszékek ez ügybeni feladásai és teendői jobban meghatározatnak stb. szóval a helyesb gazdálkodási rendszer némely törvényszerű kellékei megvalósításáról gondoskodás történik!), – A mezőgazdasági productionnak s névszermt a *szegény jobbágy*nak annyira hátrányára váló tized- s kilenczed-szedési eljárásnak rendszerezésére céloz az 1802-ki 7-ik tczikk, melyben a jogozottak és a kötelezettek teendői határozottabban megállapíttatnak, s ez által is földesúr és jobbágy közt igen sok súrlódásnak eleje vétetik. (Emlékezetes mozzanat annyiban is, hogy az e kérdések körüli viták alkalmával emelt a nagylelkű státusférfiú *Nagy Pál először* szót az elnyomott jobbágy-osztály érdekében, s torkoltatott be a nagy többség által „a non stultiset” ismeretessé vált szavakkal!) – Ide sorolhatók azon nézetek is, melyek a *vadászati ügy* célbavett rendezésénél jöttek kifejezésre. Hosszas vitatkozások közt ugyanis ⁷⁾ a szabad vagy korlátozott vadászajog, a jobbágyoknak a földesúri vadászajoggal szemben való tartozásai, a vadászat alkalmával történhető károk s erre vonatkozó bírósági stb. intézkedések hozattak szőnyegre. Az *eredmény* azonban, tekintve kivált a nemesi osztály kizáró jogosultsága fenntartását, a jobbágyok terhelhetését stb. távolról sem felelt meg az újabb gazdasági és sociális igényleteknek, s a megalkotott tczikk (jelesen az 1802. 24-ik) nagyon is magán viseli még az aristocratico-középkorias bélyeget, s kevés nyomára mutat a *felvilágosodást eszmék*

¹⁾ Érdekesek az e kérdés körüli viták az országgyűlésen, a mennyiben a nemesség egy része, idegenkedvén minden megszorítástól tulajdonával! élésében, az *erdőpusztító gazdaság* meggátlására irányuló indítványokat hatalmasan ellenzé; mások s a józanabbul gondolkozó rész pedig azt iparkodék bebizonyítani, hogy a közjó károsítására *magános*: saját tulajdonával sem élhet vissza, s hogy az egyéni birtokjog a közérdek tekinteteinél fogva csakugyan meg is szoríthatatik. V. ö. magát a törvényzikket (1807. 21. pont 1. 4. 6 10.) azután az 1802-ki *Diarium*: 307 -308. és az 1807-ki *Diarium* 637. lapj. ezenkívül pedig *Szlemenic*: Törvényeink történetét az Acad. Év-könyvek IX. köt. 110-112.1. Végre említést érdemlő tény, hogy legújabb időben a m. orsz. *Gazdasági-egyesülei ugyancsak* ez 1807-ki erdőtörvényt egy alkalommal mint még mindig alkalmazhatónak, s sok becest tartalmazónak nyilvánította.

²⁾ V. ö. 1802-ki országgyűlési *Actáit*, s különösen az ez évbeli *Diarium*; 249 250. és 298-ik lapjait.

ez iránybani érvényrejtésének ¹⁾. – Nagyobb ügyelem fordítottot végre ez irányban a bányászat kifejlesztésére is. Így egyebek közt czélul tüzetett ki azon számtalan akadályok eltávolítása, melyek a magánosok kezein lévő bányák sikeres megművelését nehezítik ²⁾, - másfelől az, hogy a bányauigy országos igazgatása a magyar királyi kamarához visszatéssék, hogy ezáltal is az oly nagy fontossága ügy-szak a nem set érdekeinek jobban megfelfőleg intéztethessék.

Mindezen dicséretes törekvések mellett azonban még mindég-nagy elterjedésnek őrvendett a karok és rendek soraiban *azon fűlszeg nézetirány*, hogy minden ilyféle javítás vagy reform (mint Horváth is megjegyzi) a nemesi arany szabadságnak szükségtelen megszorítá-sát képezi, s nem egy hang emelkedett a viták közepette³⁾, mely egyenesen az ily reformok fűlősségét állítá. Sőt abbanhagyását követelē³⁾, míg mások meg akként nyilatkoztak hogy „hiszen, elvöltünk 800 esztendő óta ily változtatások nélkül, mért ne le-hetnénk el ezentűl is nélkülők. s hogy *az egész ügy* nem annyira *nyilván-jellemű*, hanem inkább privát dolog, melybe a törvényhozásnak bele sem kellene elegendni!”

A *műipar*- és gyártási ügyet illetőleg kiemelendő, miszerint a törvényhozás körében is többszörösen találkozzunk egy as országos« iparűgy vezetésére czélzű hatósági osztály (Industrie-Department) felállításának szükségével ⁵⁾, jelēlű annak, hogy a nemesítő foglalkozás fontosságát a kor teljesen belátta⁶⁾, de az annak előmozdítására szükséges intézkedéseket egyenesen a kormánytól vagy legalább országos közreműködéstől várta, – A és céhrendszerre nézve (mint

¹⁾ Hogy az itt előhozottakon kívül még az *állattenyésztés* és az evvel kap csolatban álló üzleti foglalkozások is tüzetes gondoskodás tárgyai valának, bizonyítják egyebek közt a városok által az országgyűléshez benyűjtott munká-latok, – nemkülőnben maguk a hongyűlési *Acták* is (névszerint az 1802-kiek pag. 53. s k., Leges motiv. 44-45. lap); valamint ismeretes egy jeles hazafinak báró *Vay Miklós*nak 1808-ban írásba« tett azon indítványa is, hogy a Kőrös-vizének szabályozása és pártjainak rizs-fűldekké átalakítása által hazánk jelen-tékeny vidéke kiváló productivitásra emeltethetnék. (V. ő. *Schwarter*: Statistik I. 284, 287. 1.)

²⁾ V. ő. az országgyűlési feliratot 1807-ben. *Acta* 1807. pag. 80. 31. 147.

³⁾ Egyebek közt *Szerdahelyi Nyitra*, megye követe az 1802-ki hongyűlésen a nemesség megadóztatása ellen tiltakozván, ipar s kereskedés-támogatási ily forrásból merített eszközökkel haszontalannak nyilvánította. V. ő. még *Diarium*; 1807-ről, pag. 472-474.

⁴⁾ V. ő. *Horváth*: M. T. VI. köt. 190-131. lapon.

⁵⁾ V. ő. péld. *Acta Com.* 1802. p. 88 (a posonyi kereskedők *veteménye*),

⁶⁾ V. c. Ábaűjmege követének nyilatkozatát: *Diarium* 1811/12. p. 199.

fentebb is már láttuk) a városok, mint az ipar és kézmű középpontjai, egyenesen a kor szellemével ellentétes irányban nyilatkoztak¹⁾, s némely még pártjukra állott (habár nem is igen számos) egyéb testületekkel, egyenesen azt nyilváníták, hogy az iparszabadság veszedelmes elvét csak forradalmi dühében emelte érvényre Franciaország, s hogy igazi s sikeres iparszabadság csak ott létezhet, hol kifejtett ipar s élénk kereskedés s forgalom is létezik; sőt azt is hozzátevék, „hogy a szabad iparrendszer által a státus (a törvény) soknak vél keresetet szerezni, s aztán egy se láttatik el kellőleg!” - Mely panaszok és kifakadásoknak következtében, jelesül az 1807 ki országgyűlés, bár maga korántsem osztá az elveket, s inkább az iparszabadsághoz hajolt, egy *czéhrendezési bizottmány* felállítását vévé czélba, melynek az e bonyolult ügybeni eljárás leendett feladása²⁾ - annál is inkább, mivel a czéhek panaszai sorában, egyebek közt oíyak is fordultak elő, melyek a monarchia örökös tartományainak gyárnokai részéről irányukban tanúsított önző magatartására s e baj orvoslására vonatkoztak³⁾. - Végre figyelmet érdemlő mozzanat az e korbéli intézkedések közt a czéhek tekintetében, hogy a megyehatóságok a czéh-egyedáruí visszaélések ellensúlyozására újólag az *ár-limitátiók elvét* vevék alkalmazásba, s hogy az országgyűlés, miután a czéhek eltörlését az illetők jajveszéléseitől tartva, nem merék eszközlöbe venni, ezt hallgatag helyeselték is⁴⁾.

Az östermelés- és a müipari ügynél nagyobb nyomaték tulajdoníttatott ez időben a kereskedésnek; s különösen reánk Magyarokra nézve felette *terhes vámpolitikai és harminczadi* rendszernek⁵⁾.

Míg ugyanis a bécsi központi kormány minden ügyekezete ez időszakban is oda volt irányozva, hogy a birodalom német-szláv tartományai érdekében a legszigorúbb véd vární rendszer fentatartassék, a külföldi iparárúknak bejövetele, meg az idebenn ipari célokra szükséglett (tehát nagyrészt magyarhoni) nyers anyagoknak kivitele

¹⁾ *Ada*: 1802. 90-92. lapján.

²⁾ V. ö. *Diarium*: 1807. pag. 403 és 404.

³⁾ Például: felhozattott, (még pedig elég helytelenül) hogy a bécsi stb gyárnokok Magyarorszáiban minden jobbféle nyersanyagot Összevásárolnak, és így a hazai iparos helyzetét szerfelett nehezítik. (1807. *Diarium*: 480. lap.)

⁴⁾ V. Ö. *Diarium*: 1811/12 pag. 1013/14. és *Ada*: 146. Ez utóbbi helyen az iparos és keresk. osztály mint hirtelen gazdagodó, roppant nyereségekre szertevő s fényűzés által elkorcsosuló néprend korholtatik.

⁵⁾ V. ö. *Horváth*: Ipar s keresk. története 328-852. Ugyanannak: Magyarország történelme VI. köt. 177-178., 201-263. lapj. meg az 1802, 1805 és 1807-ki országgyűlési Irományokat és Naplókat.

nehezítették, egyáltalában pedig Magyarország a monarchia gyár-
iparos részeinek állandó keletpiaczként egyedárusi *módon biztosít-
tassék*: addig a magyar törvényhozás és közvélemény mind hango-
sabbban kezdett e félszeg rendszer ellen kikelni s arra utalni, hogy e
baj orvoslása csak úgy eszközölhető, ha a birodalmi kormány a *sza-
bad kereskedelmi rendszerre* áttérne (vagy félszeg vámprotectionis-
niusát legalább módosítaná), a magyar-osztrák közbenső *vámsorompók
szerkezetét* gyökeresen átalakítaná, a nemzetközi árucserének szaba-
dabb tért nyitna, s Magyarország mint a birodalom egyenjogú s oly
nagy fontosságú része s alkateleme) irányában is valahára igazságosb
s megfelelőbb *vámpolitika* követésére térne át.

Ezen nézetirány uralma alatt kezdek meg és folytaták álhata-
tosan is a rendek törvényhozási működésüket. Ez eszmeáramlatnak
befolyása alatt készültek 1802-ben s ismételve az 1805-ki és 1807-ki
országgyűléseken ama (több tekintetben jeleseknek nevezhető) több-
rendbeli fölterjesztések ¹⁾, melyekben jelesül: falja fennálló kereske-
delmi s *vámpolitikai* rendszer hiányos volta, s az egész birodalomra
épügy mint az egyes országokra nézve visszás hatása tűzotesen ki-
mutattatott ²⁾ b a kereskedési szabadság indítványozása mellett, az ép
ez időben megjelent Bredeczky-féle értekezésnek szellemében (a ke-
reskedésről) a szabad forgalmi rendszernek ³⁾ még a *monarchia finan-
ciális* érdekeivel való öszhangja s általános anyagi ereje- és emelke-
désére gyakorlandó hatása is kiemeltetik c a Magyarország és
Galúcia közt fenálló közbenső vámvonal eltörlése szorgalmaztatik ⁴⁾;
la)] idegen államokkal gabona- s borkiviteli kereskedésünk érdekében
*vámszerződés*ek kötése indítványoztatik ⁵⁾, figyelmeztetvén a fejedelem,
hogy ez irányban már tett ígéreteinél fogva is le vagyon kötve
a nemzetnek, s hogy Magyarországgal mint a monarchia valamely
gyarmattartományával banni, honunk közjogi stb. állásával is merő-

¹⁾V. ö. Acta Comit 1802 p. 17. 56-58., 160-162. Acta: 1807. p. 465
(Dec. 2-áról kelt felirat.) 471. (De liberó frugum commercio; Proj Articuli)
Diarium 1811 pag. 562.

²⁾ Az 1805-ben különösen, hogy a magyar borkereskedés! stb. érdekek a
cseb-morva vászonipar érdekeinek rendszeresen utána helyeztetnek, s így kettős
kár éri a monarchiát.

³⁾ Vámsorompók eltörlésének, a külvámpolitika meg a harminczadrendszer
reformjának stb.

⁴⁾V. ö. Acta: 1802 p. 247. Récsy: M. O. Közjoga 103-104. lapj.

⁵⁾„Vini Hungarici commercium magnam pecuniae vim in Monarchiám
inferre et internam massam pecuniae augere posse stb.” V. O. Acta 1802 pag.
153-155; továbbá 1805-ki felirat és Acta 1807. pag. 250. *Diarium*: pag. 469.

ben ellenkezik; végre c utaltatott arra, mily súlyos akadályát képezi a magyar kiviteli kereskedésnek Bécs felé az e város határjain fennállá fogyasztási adóvonal, a mennyiben az árú általa megdrágíttatik, az iparost és üzletembert pedig a sok ellenőrzeti faggatások, motozások etb. a kereskedéstől egyenesen elrettenteni szokják ¹⁾).

Az ilykép kifejezésre jutott s a hongyülesi vitatkozások folyamában még sokoldalúbban kifejtett nézetek azt tanúsítják, hogy az

¹⁾ Érdekes egyebek közt az 1807-ki országgyűlés decemb. 2-kai felirata, hol a következő tétélek fordulnak elő.,,E propositus rnediis, quibus attritae Monarchiae vires reparari possent, non aliud desideramus quam ut abditarum adime iti naturae sinn Regni hujus opum evolutioni manus auxiliatrices porrigantur, huncque in finem Regnuin Hungariae pari cum reliquis Majestatis V, Sacr. Ditionibus cura foveatur”; továbbá: „*Liberam et irrestrictam* productoriui hungaricorum evectioem admitti, tricesinoas partim tolli partim ita regulari, ne virium publicarum incremental» morentur, eo scopo desideramus, ut excita industria auctis Nationalibus Opibus refluxu aeris facilitetur!” Ugyanott: „*Illaesae Independetia Regni* commoda unitarum sub eodera sceptro Provmciarum commodis subordinari non possunt; et quae caeterae provinciáé respecta Hungariae postulant, Hungariam quoque respectu illarum jure petére suapte elucet.” És: „Sollicite cavimus, ne quid petamus, quod cum emolumento caeti rarum M. V. Sacr. provinciaruin in collisionem venire posset, et ideo, non quod Jure postulari potuisset, sed quod absque Independetiae Regni laesione, totiusque *Monarchiae damno* denegari posse non videbatur, desidaramus!” Yégre; a fennálló kereskedelmi és közgazdasági rendsser átalakítására utalva azt mondják,,pvincia huj us modi xion Statum Publicum, non massam fidelium M. V. Sacr. subditorum vicinas nobis Provincias incolentium, sed privatorum aliquot lucrum respieent, et principal! Oeconomia Status scope respondere nunquam possent. Quapropter M. V. S. démissemus, dignetur decernere ne sub paterno suo regimine talia principia pro norma directionis *Oeconomia Stains* amplius deserviant, quae nec Juribus Hungariae, nec fini, qui intenditur respondent,” V. ö. *Acta 1807* p. 465 a k. és *Fessler: Geschichte* X. k. 751-758.1 – Köztudomású dolog azonban, hogy mind e feliratok és fölterjesztések kevés eredményre vezettek; a mennyiben a kormány vagy egyenesen arra hivatkozott, hogy a monarchia másik felének érdekeire való egyenjogú tekintetek a magyar kívánalmak teljesítését lehetlenné teszik; vagy azt a mit tett, nagyobbreszt úgy teve vagy foganatosító, hogy a bajon lényegesen segítve nem lön. (V. ö. még *Bajza: Ellenőr* p. 54. e k. és 72. 1. *Matlekovics: id. munk.* 50-64.1.) – Mindaz tehát a mi gyakorlatilag eléretett, néhány sovány törvénycikkbe foglalva, – található az 1802. és 1807-ki országgyűlésről; így például az 1807-ik 5. cikkben a hazinkba behozott s innen kivitt arukért járó vámilletékek tekintetében némi kedvezmények tételnek (mint mondatik „ut opibus nationalibus majus accedat emolumentum¹⁾); a 6-ikban a magyar gabna-neműeknek kivitele *szabályszerűleg* korlátlannak nyilváníttatik, s csak éhségtől tarthatás esetére, s az orsz. helytartótanács előleges meghallgatása mellett nyilváníttatik alkalmazhatónak kiviteli megszigorítás; végre – a 7-ikben a magyar boroknak szintén akadálytalanabb kivihetés biztosíttatik.

1802-1812 időszakban a kereskedés-szabadsági *eszméirány uralma* legmagasb fokára emelkedett, s hogy (mint a következőkben látni fogjuk) egészen a legújabb korig, vagyis az 1850 év 1865 közti idő-körig, a midőn tudniillik ismét a szabadforgalmi elvek jutottak túlsúlyra, egy időszakot sem mutathatni fel, melyben e rendszer oly osztatlan általános és teljes érvénynek örvendett volna az ekaékben és az elméletben ¹⁾.

Legyen szabad e tekintetben, *további bizonyítékként még* a következő érdekes mozzanatokra figyelmeztetni. Jelesül:

Az 1802-ki (országgyűlési) kereskedési válaszmány említett *munkálatában* egyebek közt azon szép s már egészen a modern nemzetgazdaság szellemének megfelelő állítással találkozunk ²⁾, hogy „a nemzetközi forgalom rendszerének életbeléptetése *az egész birodalom jólétéi és erejét* növelendi, a viszonyos szabadság a népek millióinak javára leend; sőt még a hazai ipar s gyártás érdekében sem keli azt megszorítani, mert köztudomásilag az eladás és vévés szabadsága legbiztosban teremti elő és hozza meg a *munka-tőke és szorgalom, jutalmát.*” Míg másfelől, ugyanazon (valamint az 1807-ki) országgyűlés irományai közt²⁾ még azon nagyhorderejű s napjainkban ugyanilykép kitűnő szakemberunktől Volny-től kifejezett⁴⁾ nézetet találjuk, „hogy hazánk felsővidéki iparágaira nézve a szabad kereskedés volna a legezélszerűbb, a miért is azok elzárása a közforgalomtól korántsem kívánatos,” s továbbá: „hogy a *magyarországi vasipar* fejlesztésére kiválókép jó hatást gyakorolna a vas és vasárúk szabad kivihetésének megengedése, mintán az országban termelt vas oly jó, mint a styriai, tehát versenytől tartania nem kell”

Egy más fényes vonása e nézetkörnek hazánkban az, hogy az 1802-ki épúgy mint az 1805-ki és 1807-ki országgyűlések a vámügy rendezését már positiv ügyelettel a *monarchia össz-érdekeire* kívánták eszközölni véteni, illetőleg oly álláspontból indultak ki, mely honunknak az örökös tartományokkal való szoros!) kapcsolatát és viszo-

¹⁾ Mostan is ágy mint századunk elején egyebek közi azon körülmény szolgáltatván erre okot, hogy az *egyszerre nagyobb méretűvé vált kereskedési* üzlet és forgalom igenis érezhetővé tette a a szabadabb vámrendszernek s az evvel járó korlátlanabb kereskedési mozoghatásnak hiányát és nélkülözését.

²⁾ V. c. a bővebb deductiót *Acta* 1802 p. 65. hol még arra is utaltatik, hogy az ausztriai monarchia *főereje Magyarországnban* van, s a mi. iparank az egész birod. anyagi fül virágzásának talpköve és feltété.

³⁾ V. o. *Acta*: 1802 p. 161/2 és *Acta*; 1807 p. 244 meg *Diarium*: 496. 1.

⁴⁾ V. ö. „Hazai vasiparunk és a szabadkereskedés” – *Szathmárynak*: Magyarország anyagi érdekei cz. folyóir. 1865-ki folyamában.

nyait, az innen eredő kölcsönös hasznokat és hátrányokat ¹⁾, számbavevé, a birodalom két felének egyenjogosságából folyó tekintetek méltányolását hangsúlyozá, s a magyar termevényeknek szabad közbelső és külforgalmát egyenesen a monarchia általános érdekével is megegyező vámpolitika követeléseként tüntet fel.

A kereskedelmi politikára vonatkozó ez eszmék és nézetek mellett még több más nagy fontosságú elv és kérdés is jött szóba ez időközben. Így egyebek közt a *Fiumére* vonatkozó tárgyalások szülő bizonyosságai annak, hogy apáink e forgalmi fokhelynek illetőleg a tengeri kereskedésnek ránk nézve nagyszerű jelentőségét világosan belátták²⁾. Míg másfelől a folyamat szabályozása s egybekötethetnek szüksége is napról napra élénkebbül kezdte éreztetni. - Előre haladtabb felfogásról tanúskodik továbbá az 1807-ki 22-ik törvénycikkben érvényre emelt azon elv, hogy hazánk forgalmi szükségének egyikét a *mérték-rendszer és pénznemek egyenlősége képezi*, s hogy az ez irányban tett intézkedések mindenki által szabályként követendők³⁾; nem különben az ugyanazon évi 17-ik törvénycikk, a melyben oly társaságoknak, melyek folyamáradások elhárítására, vízművek készítésére vállalkoznak, *állami segély* biztosítatik. - Míg ellenben az ó felfogással még szoros *összefüggésére* a közgazdasági nézeteknek mutat az, hogy egyszer-mászor kiemeltetik⁴⁾, miszerint az aranynak és ezüstnek kivitele az országra nézve nagy károkkal jár; - hogy a vas drágaságának okául a *nagy összevásárlások nyilváníthatnak*, s azok akadályozása mintegy óhajként kifejezésre jut⁵⁾, végre az, hogy egyenes hivatkozással az 1715-ki 51-ik és az 1723-ki 120-ik törvénycikkekre ⁶⁾: az *uzsora-szabályok*, az 1802-ki 21-ik törvénycikkben újólág megerősítettnek, hanem még szigo-

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Ipar és kereskedelem története 329-833. lap és Ugyanannak M. O. Történ. VI. köt. 186. lapján.

²⁾ V. ö. még az 1807-ki 4-ik törvénycikket.

³⁾ Egyebek közt a posonyi mértékrendszer, meg a rhenusi florenok vétetvéen alapul. L. magát a törvénycikket.

⁴⁾ V. ö. Az 1807-ki *Acták* 467-ik lapj. hol ezek mondatnak: „midőn mi azt által láttuk, hogy ezen arany és ezüstre nézve is termékeny ország köznyavalyája a földgyomrából kiásandó arany és ezüst által orvosoltathatik” (Felirat); és U. o. a 41-ik és ismét a 250. lapon „vini hungarici commercium magnam pecuniae vini in Monarchiam inferre, et internam pecuniae massam augere posse, jam 1802 repraesentatum est. etc.

⁵⁾ V. ö. *Acta*: 1811/12 pag. 132 s k. *Diarium* I. köt. 411-417. lapj.

⁶⁾ De őszhangban is az akkor még Európa-szerte uralkodó nézetekkel e tekintetben. (József reformjai elleni visszhatás e téren is!)

rúbbakká is változtattatnak, s az ellenök cselekvők büntetéssel stb. fenyegettetnek ⁻¹⁾ ²⁾). Az 1807-ki 12-ik tcz. a hamis bukókat súlyos büntetéssel fenyegeti. – *Haladást* jelez végre az, hogy a népesséő számerejének és mozgalmának tüzetesb felismerése ez időben szintén már szükségesnek kezdte tartatni, minek egyik tanúbizonyysága az, hogy mind 1805, mind 1808-ban a kir. helytartótanács egy a *népösszeírásra* vonatkozó kör-rendeletet bocsáta ki, abban a hatóságokat népesség évenkinti szám-növekvése és csökkenése pontos Tnefigyelésére utalja, s hozzáteszi „conscriptionem popularem non tantum ad fines militaris statutionis, aed aliquos otiam politicos calculos, indispncsabiliter necessariam esse, nemo sane sit, qui non poispiciat.” ³⁾)

4. §.

A nagy pénzügyi bonyodalmak, s az e körül kifejlett viták és nézetek különösen.

Az eddigieknél még nagyobb jelentőséggel bír, sőt azt lehet mondani, egyetemes közgazdasági eszmefejlődésünk egyik legmélyebbenható momentumát képezi *azon nézetkör*, mely ez időbeli országgyűléseink alatt az osztrák birodalmi nagy *financz-bonyodalmakra* vonatkozólag (az ez ügy körüi kifejlett nagy horderejű közjogi viták alkalmával) kifejezésre jutott, s több tekintetben apáink ép oly helyes finauziális felfogása mint erős s megingatlan jogérzületéről teszen tanúságot; – egészen véve pedig az összes újabbkori pénzügyi *praxis és theoria* legtanulságosabb mozzanatai közé sorolható ⁴⁾).

Ugyanis:

Az ausztriai birodalom jelen századbeli történetének azon évtizedét, mely az 1805/6-tól 1816-ig terjedő időszakot foglalja magában, a nagy napóleoni háborúk viselésén kívül az ezeknél is még súlyosban a népekre *nehazedő financz-bonyodalmak* (s catastróphák) teszik örökké emlékezetessé. – A már a múlt század közepétől fogva fenn-

¹⁾ V. ö. a törv.-cikket magát *Szlemencsnél*: Törvényeink története. Acad. Tud. Évkönyvei IX. köt. 96. 1. meg az egész § nézve az 1807-ki feliratot a subsidium, bankópénz, bányászat stb. ügyében, *Acta* 1807. pag. 74-82.

²⁾ Figyelmet érdemlő mozzanat itt az is, hogy az 1807-1812-ki hongyűlési munkálatokban először fordul elő e kifejezés: „Oeconomia nationalis (nemzetgazdaság) rendszeresen, tehát egykorulag a német irod. kézikönyvekkel.

³⁾ V. ö. még *Schwartner*: Statistik I. 109-111. és 116-118.

⁴⁾ A történeti elbeszélés fonalát *Horváth*: M. Történetének VI-ik és *Fessler*: X-ik köt. utolsó szakaszai adják kezünkbe.

lévő folytonos *pénzügyi* zavarok ¹⁾, a Josefinikus félszeg közgazdasági s állami politika, s mindennekfelett as 1793 óta majdnem szakadatlanul fblvtartott. «Ausztia részéről óriási áldozatokkal járt *francia-osztrák* háborúk, meg azon körülmény, hogy a birodalom szerfelett különböző alkaieimeiben egészen eltérő közjogi, gazdasági s pénzügyi viszonyok állottak fen, tehát egységesb pénzügyi rendszer megalapítása lehetséges se volt²⁾): végkép kimerítették a monarchia anyagi erőforrásait s annyira *megzilálták* *financziáit*, hogy a pénzügyi műveletek legvészesb módjaihoz kelle folyamodnia, hogy a legsiralmasb bukástól sőt majd a birodalomnak fennállását is fenyegető általános bomlásástól megmeneküljön!

E pénzügyi műveletek, melyek *házánkat* is belesodorták a közveszély áradatába: egyfelől államkölcsoni operatiok, melyek lassanként mindent, mi csak értékes és tokéi» képviselő jószág állami tulajdonban volt, részint *elidegenítés*, részint *elzalogosítás* folytán, elnyeltek, s végre is oda juttatták a státust, hogy hitele végkép megcsökkenvén, már senkire som találj ki további kölcsönöket vagy előleget adni késs. leendett. Másfelől a papír-pénzi műveletek, melyek már 1761-ben megkezdetvén, s szakadatlanul folytattatván, egyidejűleg rozserfcékű ezüst- és rézpénznemek kiadásával, az állami ügynevezett *bankócédulák* elláthatlan tömegeit hozák forgásba⁵⁾ s így megzavarván az egész nép- és államháztartást, bizonytalanságot idéztek elő iparban és forgalomban, utóvégre époly *viszás és vészteljes ered-*

¹⁾ Az idevonatkozó s fölötte érdekes finantz történeti fejtegetéseket alaposan adják: *Springert* Geschichte Oesterrekhs seit den Wiener Verträgen. I. kör. 189-198, 1. hol a *félmag* közg. és pénzügyi politika a 18-ik század közepétől fogva földéritették, s az egész (itt szoban lévő) nagy bonyodalom kitűnő módon ecseteltetik; tovább» *Wagner Adolf*: Oesterreichs Finanzen című cikkét: *BivMschli* „Deutsches Staatswörterbuch”-jában VII-ik köt. 535. s k. I.

²⁾ Nem is említve azt, hogy a monarchia ép ez időszakban kezdett közepkorias formáiból kibontakozni; a hol ép a „réginek” rozsz oldalai az „újnak” térhelyel s bajaival egyesülten valának elviselendők; – hogy igazi productivités, iparvirágzás, tókegazdagság a birodalom legnagyobb részében még hiányzott; a közigazgatás és a politikai szerkezet pedig szinte olyan vala, mely erős életképes közgazdaságnak és államba tartásnak alapul és támaszul legkevésbbé szolgálhatott. L. még *Springer*: (id. műnk. 143-114 lapok) e részbeni találó megjegyzéseit,

³⁾ V. ö *Springer*-en kívül *Horváth M.* történetének VI. köt. 177-264, és 312-327, meg *Wagner*: id. ált. '598-600. I.; melyek mellett igen tanulságos dolgozat az ép most megjelenő ily című munka: *Schwabe*: *Waisenfreund*-tól Geschichte des oesterr. Credit- und Staatsschuldwesens (Bécs 3865/6. Kivonatanban a „Magyar Világ” cz. pol. napilap 1866-ki ang. és sept. havi számaiban)

ményekre vezettek, mint maga a baj és veszély volt, melynek elhárítására czéloztak!

E súlyos bonyodalmakból szabadulás első és legfő feladása vala tehát a kormánynak, a mint a hadviszontagságok némi megszűntével pillanatra szabadabban lélekezni alkalmat talált '). – Ügykezett is a mennyire a körülmények lehetségesíték, e tekintetben kötelességének megfelelni, a mennyiben több rendbeli életbevágó pénzügyi műveletek megindításához fogott, s a tönkre jutott közhitel, meg a pangó forgalom és ipar felélesztésére czélzó némely nagyobb horderejű lépést is tön; – mely azonban, mint azonnal látandjuk, ép hazánkkal Magyarországgal is a kormányt súlyos összeütközésbe hozá, s további új meg új bonyodalmaknak és belviszályoknak kútforrásává lett.

E *pénzügyi intézkedések* a következőkben állottak: Legelőször is 1806-ban aug. 2-án a kormány egy finanszpatent tett közzé, melyben, utalással az utóbbi években elkerülhetlenné vált pénzügyi operatiók- s jelesül a bankóczedulák tömeges forgásba hozására kimondaték, hogy ezen pénzjegyek kevesbitése s a *financz-egyensúlynak új és czélszerű* adórendszer és hitelműveletek alapjáni helyreállítása, a kormány által egész erélylyel fog eszközöbe vétetni. Evégből történt egy 75 millió forintból álló *kényszer-kölcsön* fölvétele, a vámdohány-és sóregáléból befolyó jövedelmeknek *pótlék-adók általi* szaporítása, bélyegilletékek s több más adók behozása, stb. Az eredmény azonban távolról sem volt megnyugtató, sőt oda fejlődtek a dolgok, hogy a bankjegyek kevosbitése helyett, még egy újabbi $\frac{1}{2}$ procentes birtokadó is vettetett ki a népre²⁾, 1808-ban pedig a kormány egy újabbi *financz-patens kibocsátására* látta magát kényszerülve, melyben egyebek közt a státuszjavakra alapított egy nagy kölcsön-művelet, s a bankójegyek tulajdonosai arra szólítottak fel, hogy az állam a domaniál-jószágok zálogba-adása mellett 5% kamatra elfogad pénzekeket, melyekkel azután a törlesztési alapot akarja ellátni. – Ezen lépéseknek sem volt azonban sükere, a tervezett *kölcsön-operáció* nem volt keresztül vihető, s így 1809-ben és 1810-ben már ismét új fejedelmi pátensek láttak napvilágot, melyek az állam megszorultságáról tőnek tanúságot. E pátensek névszerint oda czéloztak, hogy a forgás-

¹⁾ V. ö. *Horváth*: M. Történ. VI-ik köt. főleg 177-262 s k. és 312. s k. lapj. és *Fessler*: Geschichte X. 689. s k. 724. s k. lap.

²⁾ Miután 1807-ben a bankó-czedulák mennyisége már közel 500 millióra a státusadósság 300-ról 708 millióra felszaporodott, s azonkívül egy 66 millió frt roppant deficit is mutatkozott. (*Springer*: Gesch. Oesterreichs 154. lapj.)

ban lévő ezüst váltó-pénz kamatozó státus – kincstári papírokkal visszaváltassék, s másfelől az ezüst és aranszerek s eszközök birtokosai egy nagyobbserű *önkéntes kölcsön* meg lotteriai adósságművelet nyomán a finansz-zavar elhárítására ösztönöztessenek; minek következtében (kivéven a magyar tartományokat) a *pressió különböző módjainak* alkalmazása mellett, csakugyan oda jutottak a dolgok, hogy milliókra menő nemes ércz-értékek beolvasztattak, stb. – a nélkül azonban, hogy mind ez erőlködés csak távolról is képes lett volna a dolog jobbrafordultát eszközölni.

Így napról napra inkább tapasztaltván a baj fokozódása, az *érczpénznek a forgalomból* teljes kivévése, s a tengernyi mennyiségű bankójegyek vészes hatása ¹⁾: Ferencz császár 1811 elején egy újabb s pedig döntő lépésre határozta el magát, a midőn tudniillik a környezetében lévő kis és nagy kormányférfiak meghallgatása után, február 20-án (oly siralmas emléküvé vált) *pénzügyi nyiltparancsát* kiadá, s vele oly szabályzatokat állított fel, melyek az egytetemes *státus-bankerottal* majdnem egyértelműek valának. Névszerint kimondatott, még pedig miránk Magyarokra vonatkozólag²⁾ is az: a) hogy a forgásban...lévő bankóczédulák (melyek tömege 1061 millió forintnyi összeget képviselt) névleges *értékét ötödre* szállítatik le, 1812-től fogva pedig váltó-jegyekkel (Einlösungs-scheme) fognak felcseréltetni, mely váltójegyek azután 1812. február hó 1-jétől fogva az egyetlen papirpénzt képezendik az egész birodalomban; b) ez új váltójegyekből nagyobb összeg, mint azon 212¹/₅ millió forint, mely a bankóczédulák beváltására szükségeltetik, nem fog kibocsájtathatni (! Î) ³⁾, s e *kibocsájtást egy külön* állami bizottmány eszközlendi, mely esküvel fog köteleztetni e korlátok megtartására; c) hasonló érték-valvatióknak vettetek alá a forgalomban volt rézpénz is, melynek tömege 80 millió vala, s most 16-ra olvasztatott le (jelesül a mennyiben egy 30 krajcz. darabból lett hat, egy tizenötösből három krajczár); végre d) az *államadósságot* illetőleg, az adósságok tőke-értékének épségben hagyása (!) mellett, a kamatfizetésben az a változtatás tétetett, hogy a kamatösztet felényire leszállítatott.

¹⁾ *Horváth Mih.*: M. Történelmének VI. köt. 312. s köv. lapj.

²⁾ A kir. rendelvény, melyet ez intézkedések honunkra nézve kiterjesztettek, s a m. kir. udvari kancelláriának útján a magy. korona területén kihirdetendők valának, – olvasható egész szövegében *Horváth*: Magyarország Történ. VI. köt. 315-318-ik lapj. és *Springer*: Gesch. Oesterreichs 167. s köv. lapokon.

³⁾ Kinek ne jutnának eszébe itt azon *számtalan hason enunciatiók*, melyek az újabb időben (1849-1866 közt) találkoztunk!

E *pénzügyi* műveletekkel az osztrák-birodalom a pénzügyi bankerottal járó minden újabb bajok örvényébe taszított. Az ipar és forgalom fennakadása, az egész közgazdasági életre elviselhetlen súlyllyal nehezedő általános bizonytalanság, a kormány több rendbeli intézkedéseinek *erőszakos kíméletlen volta*, kapcsolatban az ez intézkedéseket követett számtalan jogsérelmekkel a magánforgalom törént¹⁾, a hitel teljes elenyészésével stb. – általánossá tevék a zavart, és a nép minden osztályait sújtó bonyodalmakat, úgy hogy a közingerültség panaszos kifakadásai époly természetesek mint igazoltak valának. – Ide járul ezenkívül még az is, hogy a kormány még a bankerott kijelentése után sem volt képes oly műveleteket keresztülvinni, melyek a végkép kimerült szegény népek terheit enyhíteni képesek lettek volna. A vészes papír- és bankóczédula-gazdálkodás jelesen továbbra is folytatódott, az 1813-ban forgalomba adott *anticipation-jegyek* csak nevezetükre nézve tértek el az előbbeni érték-vesztett papiroktól, a státusadósági kamatok minduntalan fennakadó majd meg értéketlen pénzben eszközölt fizetése, a *közhitelállapotot most* sem bír megjavítani, a kereskedés és árumozgalom szabálytalanságai most is csak fenn voltak stb., szóval az 1811-ki hírhedt patens, a helyett, hogy úgy mint más álladalmakban ilyesféle catastrofháknál történni szokott, nagyszerű förgetégként, átvonulva az állam egén, *a rekedt levegőt megtisztította* volna: csak új bajokat és szenvedéseket hozott a monarchiára, s egyik faktorává vált a birodalom politikai, erkölcsi és anyagi kötelékei fölbomlásának^{a)}.

¹⁾ Így jelesül a devaluationális skálának (500:100.) keresztülvitele folytán főleg olyanok, kik az utóbbi évekből nagyobb követelésekkel bírtak, vagy kiknek vagyonuk nagy része bankó-czédulákban állott, egyszerre tőkéjük négy-ötödétől fosztattak meg; – sokan, kik jószágait az utóbbi években (hitelre) eladták, most az ár egy-ötödével kényszerültek beelégedni; özvegyek, árvák pénzei annyira leolvadtak, hogy az illetők közel álltak a koldusbothoz, míg egyes nagy finanszemberek, kik a bekövetkező intézkedésekről előre tudomással bírtak, könnyű módon meggazdagodtak a nép rovására; stb. (*Springer*: eml munkájának 169-175. 1.)

²⁾ Mielőtt e szakasztól megválnánk, legyen szabad pár vonásban az e korbeli osztrák finanszpoltika s kormányelvek rendszerét közelebből megismertetnünk, főleg miután ez még a jelenkorra nézve is kiváló érdekű momentum, s annyiban is felette tanulságos, a mennyiben az 1806-1813 közti pénzügy-műveletek stb. igen sok hasonlatosságot mutatnak az *újabbkori viszonyokkal*. Így jelesül egyik alapeszméje volt az e korbeli osztrák pénzügyéreknek, hogy a forgalom és pénz, meg ennék érték-állása is *úgy mint a közügyek, absolutistikus és policziai módon igazgathatók*, a kormány tetszése és kénye szerint szabályozhatók. – Azt hitték továbbá, hogy a státus megmentésének legbiztosb eszköze

5. §.

Folytatás.

Magyarországot illetőleg a most kifejtett pénzügyi műveletek, főleg az *1811 előttieket értve*, oly súlyosan nem érték, mint a monarchia *német-szláv tartományait*; a mennyiben alkotmánya s szívós ragaszkodása ősi jogaihoz, csekélyebb mérvben kifejtett pénz hitel gazdasági és üzleti rendszere, meg egyszerűbb pénzügyi háztartása, ez irányban némi védletül szolgált az osztrák fináncintézkedések és eszmék in vasiója ellenében. – Az 1811-ki patens azonban, mint a melynek hatálya (mint fentebb említők) Magyarországra is kiterjesztetni szándékoltatott, sőt részben kiterjesztett: hazánkra is súlyosan nehezedett, minálunk is maga után vonta mindazon bajokat, melyekről imént bővebben értekeztünk.

Lássuk most *közelebbről a kormánynak az 1802-1811/12-ki* hongyüléseken pénzügyi dolgokbani céljait irányunkban.

Az osztrák államférfiaknak egyik kedvencz-sszméje s leghőbb vágya az itt szóban lévő időszak alatt az volt, szemben a monarchiára súlyosodé roppant pénzügyi bajokkal, hazánkat is a *közbirodalmi*

a bankócédula – szaporítás, melyet szintén gépszerűleg eszközlőbe venni az államhatalomnak módjában és tehetségében vagyon; és annyira vakok valának a kormányférfiak, hogy eretnkséggel s majdnem *felségsértéssel helyzetetett párvonalba*, hogyha valaki az érintett bankójegyek iránt bizalmatlanságot fejezett ki, s az azokra alapított műveleteket kárhóztatá. – *Wallis miniszter* alatt nem egyszer történt meg, hogy valaki, a ki mint termelő vagy iparos productumának árát (a rosszabbá vált bankjegyek miatt) fölverő, fogsággal fenýttetek, míg másfelől az *agiotage* elnyomása vétetvén célba, minden ilyesféle üzlet (mely pedig ily körülményekben egészen természetes és kikerülhetetlen volt) szintén szigorúan tiltatott. – A pénzkiszállítás megakadályozására egész halmaza a rendeleteknek tétetett közzé (a *Gesetzsammlung* és *Verordnungsblätter*-ek kötetei ez évekből sokat tartalmaznak ezekből,) a nélkül, hogy csak távolról is célzt ért volna velők a kormány. – E mellett meg volt ugyan a fejedelmi kormány részvéte a nép bajai irányában, de nagyobbrészt csak látszólag, amennyiben maga a sanyargatott nép soha *nem kérdezett meg*, semmiféle befolyásban sem részletetett a közdolgek intézésénél, s minden kormányi intézkedés a legridegebb abszolutisztikai formák közt vétetek eszközlőbe! V. ö. még *Springer: Geschichte Oesterreichs* I. köt. 75. s k. 153 – 175. 1. – meg magukra az összes finantz-műveletekre vonatkozólag *Wagner Adolf*-nak ily című classikus értekezését: „Zur Geschichte und Kritik der österreichischen Bankozettelperiode” a tübingai államtudom, folyóirat 1861-ik (577-637.) és 1863. (392-488.1.) kötetében, hol az idevonatkozó nagy tudom, kérdések is mind alaposan fejtegettetnek; – míg az illető szabályrendeleteket az „*Allgemeine politische Gesetzsammlung*” cz. gyűjteményes munkák 1810 -1812-ki évfoly. köteteteiben találhatni.

financz-rendszer keretébe belevonni, Magyarországbán is az általános adófizetési elvnek érvényt szerezni, s a monarchia háztartásábani közösségnek rendszerét megvalósítani. – E nagy cél elérésére valának tehát a kormány minden intézkedései irányozva. E végből ügykezett a fejedelem már az 1802-ki hongyülésén a rendeket jelentékenyebb *adó- és hadpótlékok* megajánlására rávenni, valamint a kormány által időközben (összeütközésben az 1791-k.í 20-ik törvénycikkkel) eszközöbe vett sóár-fölemelésnek szentesítését kivívni; nemkülönben azt kieszközölni, hogy Magyarország eddigi elszigetelt, s a monarchia össz-érdekeit kevésbé figyelembevevő magatartásának megváltoztatására bírattassék ¹⁾. – Ugyanezen célok lebegtek a kormány szemei előtt az 1805-ki 1807-ki, 1808-ki s 1811-ki országgyűlések megnyitásánál, a mennyiben ez időben minden egyéb országos ügy háttérbe szorították, a legsürgösb reformmunkálatok tárgyalás alá vétele (mint említők fentebb) egyik évről a másikra halasztatott, s minden erőlködés csak oda volt irányozva, hogy Magyarország alkotmányos szabadsága- és *önállóságának védsánczai* elhagyására s a birodalom pénzügyi érdekei iránt nagyobb részvétre indíttassék.

Azonban a kormány e tekintetbeni céljait teljesen megvalósítani nem bírta; – mert voltak ugyan némely ügykörök, melyek tekintetében a nemzet magát megóvni az áradattól nem tudá (például a közforgalombani csereközeg tekintetében), de másfelől tény az is, hogy az 1811 előtti időkbén a *kormány pénzügyi műveletei* (adóssági operációi, jószág-elzálogolási stb.) mégsem érintek hazánkat oly súlyosan, mint az örökös tartományokat, melyek ez időben a finantz-bonyodalommal járó nagy terhet jó részben *egyedül viselték*.

Nem is maradt Magyarország magatartása és kivételes állása e tekintetben megrovás nélkül. Az 1802-től 1816-ig lefolyt időszak alatt ugyanis nem egyszer találkozunk hazai alkotmányunknak *legkézenyebb megtámadtatásával*. így jelesül befolyásos kormányférfiak úton-útfélen pengetek az eszmét, hogy a magyar alkotmány, mely a monarchia erélyes védelmezését annyira megnehezíti, gyökeresen átalakítandó ²⁾ ³⁾: a Teréziánumban *Gustermann és rokonoknak* magyarellenes tanai széltiben divatoztak és terjesztettek⁴⁾; s általános vala

¹⁾ V. ö. *Tinódi*: (Horváth M. álneve) értekezését *Bajza*: Ellenőr cz. pol. zsebkönyvében főleg 64-68. l. meg *Springer*: id. m. 74. s k. és 178. s k. l.

²⁾ V. ö. *Springer*: Geschichte Oesterreichs I. köt. 75. l.

³⁾ Ugyanazon író, – I. köt. 66. l.

⁴⁾ *Springer*: idézett kötet. 178. s köv. lap.

osztrák körökben a panasz, hogy a magyaroknak, kik minden segílyt és támogatást a közbirodalom megmentésére oly hidegén megtagadnak, *a monarchia iránt szívük és vonzódásuk nincsen stb.*, mely magatartásuk a kormány részéről már tovább el nem ismerhető, s hogy ez irányban gyökeres újítások volnának szükségesek ¹⁾.

Ezen s hasonló nézetek befolyása, de másrésről a kétségbe nem vonható végszükség nyomása alatt is az 1810-1811-ki időszakban elhatározta a fejedelem magát, azon nagyfontosságú lépésére, mely fentebb ismertetett *financz-patenseit dictálá*. – Ezen a fejedelem tanácsában érvényre jutott új iránylatnak folytán küldetett meg (mint fentebb látók) a szomorú emlékü rondelet a m. udvari kancelláriának s ez által a törvényhatóságoknak; – ez vala a nagy kiindulási pont, melylyel az osztrák kormányférfiak, mint *archimedesi emeltyűvel*, a magyar őskotmányt sarkaiból kiforgathatni hívék; – ez birta Ferencz királyt arra, hogy 1811-ben, miután a patens folytán legnagyobb ingerültséggel felszólalt municípiumok beleegyezését e változtatásokba kinyerhetni legkisebb kilátása sem vala a kormánynak, - *országgyűlést hívott egybe*, hol azután az ügyet békés alkudozás és capacitatio útján elintézhetni reméllé²⁾.

Ezzel eljutottunk volna jelen szakaszbeli feladatunk *azon részéhez, hol* apáinknak e korbéli finanziaális nézetei és felfogása ecsetelésébe kell bocsátkoznunk.

Az 1802-től 1812-ig tartott hongyülések alatt előkelőleg kifejezésre talált *penzügyi nézetek* egyfelől a magyar országos financia megalapítására, meg az avval kapcsolatban álló közpénztár-alapítási, adóügyi és regalitási kérdésekre, – másfelől azon pénzügyi bonyo-

¹⁾ Azt mondja e tekintetben az említett német történetíró: „Der Ungar kannte kein Oesterreich, er hatte mit den Nachbarprovinzen nur den Regenten gemein, das Übrige kümmerte ihn wenig Mit den Nachbarn Lasten zu theilen, hiess nach ung. Auffassung, sich für dieselben opfern; – hatte aber die Regierung seit einem Menschenalter andere als selbstsüchtige Interessen den Ungarn gegenüber gehegt?! Niedrig erscheint die ung. Schätzung des Staats, ais bestände derselbe nur aus gleichgiltigen Theien, die nur ein äusseres lockeres Band vereint! Aber auch hieran war vielfach die Regierung selbst die Schuld, indem sie jeden polit. Gedanken im Volke unterdrückte, und den Staat selbst als ein mechanisches Uhrwerk betrachtete, stb. I. köt. 185. 1.

²⁾ V. ö, *Majláth György* személynöknek megnyitó beszédét az alsóházban. *Fessler*: Geschichte X. köt. 725. 1.

dalmakra és financiazműveletekre vonatkoznak, melyeket imént jelzett alkalmunk vala.

Tekintve először is a magyar *országos finantz* megalapítását, ennek szüksége mind jobban kezdte fölismeretni ¹⁾). Abban a formában és *azon elvek szerint* azonban, a mint a bécsi kormány óhajtotta az e tárgygyal szoros kapcsolatban álló ügynevezett országos vagy közpénztár alakítását, a karok és rendek nem mutattak kedvet pozitív intézkedésekre, kivévén, hogy az 1802-ki 30-ik tczikkb^{en} egy országos választmány lett kiküldve, hogy a „fundus publicus” létesítése, mikénti kezelése s alkalmazása, meg *ősi alkotmányunkkal* öszhangba hozása tek. tervezetet készítsen.

Ez időben kezdették apáink újólag az alkotmányosság szigorúbb elveit a pénzügy terére átvinni, s hazánk constitutionális szabadsága és függetlensége érdekében szavukat emelni. Ertjük jelesül azon nagy elvnek érvényre juttatását, miszerint magyar szempontból csak *azon finantz-intézkednek tulajdonítható* jogerő, melyek a karok és rendek (a nemzetnek) tanácsa, és beleegyezésével történtek ²⁾); s hogy viszont oly szabályzatok, melyek a törvényhozó testület hozzájárulása nélkül foganatosíthatnak, *joghatályunknak* nem tekinthetők.

Masfelől az, hogy apáink ez időben már jobban kezdvén belátni a monarchia részeinek érdek-kölcsönösségét, s azt, hogy a fenyegető bajok

¹⁾ Utalunk ismételve az eddigi szakaszokban kifejtettekre, a már 1802 körül elviselhetlenné vált pénz- s forgalmi zavarokra, a csereközeg értéktelenségével járó ezernyi bajokra, meg arra, (mint Springer és Czörnig munk. kimutatható) hogy az osztrák állambudget 1782. óta egészen a mai napig! minden évben rendszeren kisebb nagyobb *deficittel záratott* be.

²⁾ V. ö. *Acta Comit.*: 1807. Sess. 13. Nro. XVIII. pag. 41-46 Érdekes itt különösen a honatyáknak 1807-ben tett következő nyilatkozata „Sincere profitemur, nos intime persvasos esse, omne quod praestare parati sumus, transitorium dumtaxat et breve adferre posse levamen, nisi ea induatur *Status Oecotiomia*, qua, sublatis cunetis obstaculis, opes nationales in illa proportione multiplicentur, quam natura soli Regni Hungariae tarn fertilis, viscerumque ejus mineris praegnantium, ubertas admittit. (Acta 1807. p. 41/42.); míg másfeől arra utalnak (u. ott p. 45.) hogy a nemzet: régi törvények és jogoknál, valamint fejedelmileg is többször kimondott határozatoknál fogva: *a pénzügyi dolgokra* befolyást igényelhet. – Továbbá *Springer*: I. pag. 78. s k. 180. s k. *Horváth M.* Magyarország Tört. VI. köt. 230-231, 236 s k. 381. s k. 1. -- Még határozottabban nyilatkozott ez, irányban az 1811/12-eci országgyűlés, ebeket mondván: „Cuncta ea, quae Statum Regnicolarum respiciunt, quaeve inter illos aut respectu Status Publici Obligationes sive inducunt sive determinant, ad legislationem inter principem, et populum communem pertinere. nque ullum Financiale

elhárítása csak egyesült erővel s bizonyos közös intézkedések segítségével remélhető: élve alkotmányos jogukkal, a mellett emeltek szót, hogy térjen valahára a kormány helyesb finantzpolitikai rendszerre át, nyúljon oly eszközökhöz, melyek a népek ipari, kereskedelmi és üzleti életét élénkebbé¹⁾ tehetnék, s tartózkodjék oly pénzműveletektől, melyek csak pillanatnyi enyhülést hoznak, de aztán a bonyodalom még nagyobb fokára vezetnek²⁾).

Egyidejűleg a „fundus publicus” ügyében kifejezésre jutott nézetekkel, azon további kérdés is foglalkodtatá a rendeket, hogyan lehetne ép az említett *közpénztár* megalapítása és a naponként nagyobb dimenziókat öltő államszükségletek könnyebb fődözhetőse nézve a fennálló (középkorias) *adószervezetet* megváltoztatni, vagy legalább a kor igényeinek megfelelő módon Javítani. Az o részbeni nézetek azonban 1802-ben és a későbbi hongyüléseken ogymástól lényegileg eltérők voltak. Mi g ugyanis a nevezett évben a karok és rendek nagyobb része még *úgy nyilatkozott*³⁾, hogy az országos pénztár megalapítása- és a közjövödelmek szaporítására czélzó, s a nemesség által fizetendő *adó az ősi alkotmány* meg a nemesi szabadságok lerontására vezetne, a szolgaság egy új nemét honosítaná meg stb., addig 1807-ben már sokkal helyesb felfogás foglalt helyet, a mennyiben kormány és nemzet némileg közeledvén egymáshoz, az általános (tehát a nemességre is kiterjedő) adófizetés elve érv

Systema, quod ex indole sua fortunas publicas aut privatorum involvit, sine diaetali tractatu introduci posse” stb. (V. Ö. 1811/12-ki Aktákban a Sessio 54 p. 237, 252/3. és Sessid 62. pag. 269.). „Vagy „A közjó eszközeinek megítélése nemcsak egyedül a királytól, hanem egyszersmind a királytól és az országrendeitől függ; mely Constitutióknk minthogy a polgári társaságnak láncszeme, a jusok, és a végrehajtó hatalom talpköve, annak méltóságát sem a fejedelemnek sem a népnek megcsonkítani nem szabad.” (V. ö. *Acta Sess.* 62. p. 261.)

¹⁾ V. ö. *Horváth*: M. o. Tört. VI. kot. 232. s k. 1. – *Acta Comit.* 1807. több helyütt.

²⁾ Említést érdemlő körülmény egyebek közt az, hogy az 1807-ki országgyűlésen a finanozkérdések körüli vitákban is *Nagy Pál* vala egyik főirányadó szónok, s hogy a következő hongyülések jobbjára az általa kijelölt ösvényen haladtak. V. ö. *Csengerj*: *Magy. Státusférf.* 8. 1.

³⁾ V. ö. *Horváth*: M. Tört. VI. 188. s k. 1. Egyik oka e félszeg okoskodásnak egyébirán fc abban rejlett, hogy a karok és rendek bizalmatlansággal *viseltettek a kormány* pénzügyi kezelése ellen, a mennyiben fájlalva tapasztalák, hogy a kormány az önkényleg felemelt só-árt s egyéb jövödelmeket illetőleg az országgyűlés irányában egészen teljhatalmilag s minden felelőség nélkül jár el, – tehát azt is következtetek, hogy így valószínűleg az elvállalando adóból befolyó jövödelmeknél is ily kezelési rendszer fog alkalmazásba vétetni.

emeltetek, s habár inkább csak átmenetesen s a fennforgó rendkívüli pénzbonyodalmak eltávolítására s a hitelállapot megjavítására, de mégis az elmékben is meggyökeredzett s készségesb elismerésre talált! így jelesül az említett országgyűlésen megalkotott 2-ik törvényczikk, a rendkívüli segélyül megajánlott summák beszerzésére: *jövedelmi adót*¹⁾ léptetett életbe, melynek következtében minden ingatlan jóság, gyártelep, vashámor, s hason vállalatok tiszta bevételének *hatod-*, – épületek, ingó jóságok, tiszti fizetések, tőkepénzek stb.-nél pedig *egy századrésze* vala befizetendő, és pedig a kivetési kulcs oly kép állapotatok meg, hogy a lehető legkisebb terheléssel vételessék eszközölbe.

Nem kell egyébiránt hinnünk, mintha őseink ez időben az adó-megajánlás és *adó-megszavazásban* igen engedékenyen jártak volna el. Közismeretű dolog ugyanis, hogy ép ezen országgyűléseken vívták az absolutistikus módon terjeszkedni akaró kormánnyal e tekintetben legkeserűbb tusaikat, midőn jelesül a *sóár* fölemelése s a regálitási jogok szerfeletti kiaknázása ellen ünnepélyesen felszólaltak és óvást tettek; az 1811-ki hongyülésen a finantz-kormánnyal indirect adóztatási czélzatait egész határozottsággal akadályozák; a rendkívüli segélyajánlatok tekintetében a legnagyobb scrupulositással jártak el, s különösen arra is ügyeltek, hogy veszélyes és félremagyarázható praecedensek elfogadása által az utókor alkotmányos stb. állását és jogkörét ne compromittálják²⁾.

6. §. Folytatás.

Forduljunk most az e korbéli eszmezőr azon részéhez, mely különösen a nagy osztrák *finantz-operatiokra* vonatkozik.

E tekintetben mindenekelőtt constatórozandó azon feltűnő egyhangúság, melylyel a kormány 1809-1811-ki műveletei hazánkban kárhoztattak, joggal és alkotmánnyal ellenkezőknek, anyagi és erkölcsi érdekeinkbe ütközőknek nyilvánítottak! – Egyenes ellenkezésben a fejedelem által az országgyűlést egybehívó királyi leiratban³⁾

¹⁾ V. ö. *Szlemenica*: Törvény, tört. (Acad. Évkönyvek IX. köt.) 104.1.

²⁾ V. ö. *Acta Comit* 1807, 1808, 1811-12 számtalan (még megnevezendő) helyeken, s *Springer* meg *Horváth* M. történeti munkáikat.

³⁾ V. ö. *Acta Comit*. 1811. N. IV. Sessio III. (a kir. propositiók) *Springer* I. 182-183,1. – Nem lehet itt hallgatással mellőznünk azon jellemző nyilat-

kifejezett azon elvvel, hogy az 1811-ki pátentst a fejedelem legfelsőbb uralkodó jogánál fogva tette közzé, s hogy elvárja, miszerint a rendek ezen a birodalom összerdekei és java előmozdítására irányzott intézkedéseket elismerni, az úgynevezett *bécsi scálát Magyarország*ra nézve is elfogadni, s királyukkal a bajok elszüntetésére kezdet fogni készek lesznek: az országgyűlés legnagyobb része mind e föltevéseket ingerültséggel elutasítá, s kijelentetek, hogy Magyarországra nézve mind ez intézkedések, mint a rendek tudta és beleegyezése nélkül történtek, *jogilag* érvénytelenek, hogy a király fejedelmi jogai közé a pénzverési regale igen, de a *rosz papírpénzjegyek* kibocsájtási joga korántsem tartozik ¹⁾, hogy a kormány devalvacionális rendszere nem egyéb, mint önkény-uralmi terheltetne az országnak, s az adóknak a bankóczédulák Ötszörös Összegében való kiírása olyszerű adófel-emelés, melyet a nemzet meg nem bír, törvényesnek soha el nem ismerhet, s az egész eljárás annyiban is *jogozatlan, a mennyiben* a karok és rendek adó-megszavazási- vagy megtagadási alkotmányos jogát megsemmisíti, sőt végfolyamatban az egész országgyűlés működését is aláássá ²⁾.

kozatot a kir. propositiókban, hogy a fejedelem kész a papírpénz igazgatását és ellenőrzését egy felesketendő s független birodalmi deputatióknak, melyben 3 tag által Magyarország is képviselve legyen, átengedni. (Kinek ne jutna itt eszébe a legújabb időben alkotott „*Staatsschulden-Controlcommissió*” intézménye!?)

¹⁾ L. *Acta*: 1811/12. p. H-15. *FessUr*: Gesch. X. köt. 720.1. – Egyike a legelső nyomoknak az összes újkori nemzetgazdasági eszmeifejlődésben azon nagy igazság fölismerésében, hogy *pews, igazi pénz*: fundáció nélküli papírcédula soha sem lehet, s hogy bankópénzjegyi regalé, olyképen mint érczpenzveretési regalé, ésszerűleg nem létezhetik!

²⁾ Hogy e nagyfontosságú nyilatkozatokat jobban méltányolhassuk, ide igtatjuk az alsótábla első üzenetét a főrendi táblához. – Azt mondják ugyanis a rendek: „A végrehajtó hatalom Magyarországon a törvények értelmében gyakorolandó, a legislativ hatalmat pedig a király csak a karokkal és rendekkel bírja együtt, miért is hazánk edictumok és pátensekkel nem kormányozható! A finczrendszer nemcsak az *államháztartással*, hanem a kereskedés és adó-ügygyel szorosán egybefüggvén, szükségkép a hongyülésen állapítandó meg, mert egyébként sem el nem fogadtathatik, sem foganatba nem vétethetik, legkevésbé pedig királyi kegyvesztésseli fenyegetés mellett. Midőn az orsz. törvények a fejedelemnek a pénzverés jogát biztosították, távolról sem adták neki a jogot arra is, hogy a pénz értékét kizárólag megállapíthassa, vagy alábbszállíthassa, vagy ép hogy oly pénznemeket hozhasson be, a melyek semmi értékkel sem bírnak. Ott, hol a papírpénz kiadása, devalvatiója stb. a *felségi jogok egy ágát teszi*, minden egyéni tulajdonbiztonság illusorius, s ingatag, s a társaság és állam célja megsemmisítve vagyon. Ha a kormány célzatai érvényre emelked-

Az alsóházi ülések első stádiumában, ezek szerint az egész februári finanszpátens felfüggesztése indítványoztatott; mely határozat azonban a felsőtáblánál, hol arra történt utalás, hogy ilykép a *monarchia közhitei* még inkább meg fogna ingattatni, s a rendek azon további követelése, hogy a bankójegyek még egy ideig hagyassanak forgásban, s ne legyenek kényszerűleg kicserélendők a (fentnevezett) beváltási jegyekkel (miután egy ily intézkedés a monarchia két felének szoros kapcsolatánál fogva egyoldalúig keresztül vihető úgysem volna), sem támogattott: helyeslésre nem talált, s így a *sept. 14-ki* repraesentációban, mely a két táblától egyesülten a fejedelemhez (válaszul a királyi előadásokra) indíttatott, inkább csak általános kifejezésekben, mint concret ellenindítványokban kárhoztattatott a kormány finanszpolitikai eljárása és hiteli műveleteinek sorozata¹⁾.

Az országgyűlés *felirata* a kormánytanácsban viszhangra vagy méltányolásra nem talált, s az ugyanazon hó 16-án és 26-án leérkezett királyi válasz az eredetileg elfoglalt álláspontnál szigorúan megmaradván, újólagosan fölhívá a rendeket a nagyfontosságú ügynek rendezésónéli közreműködésre, – Az erre következett hosszab tanácskozásoknak (melyek alapján sept. 30-án újabb felírás is terjesztett a felség elé) *eredménye az vala*, hogy a rendek meghajolva a kényszerűség előtt, valamivel szelídebb hangon s practikusabb szempontból

nek, az ország ősjogai és szabadságai megsemmisíttetnének, s a priváttulajdon a fejedelmi önkénynek lenne alávetve. Ha megengedtetik, hogy a *papírpénz tetszés szerint kiadathassék*. a polgárok vagyónával összekevertelek, s aztán ismét értékében leszállíttassék, mi maradna akkor még a lakosoknak?! Minek volnának akkor subsidiumi és adó-törvények?! A fejedelem ígérete, hogy nem fog többé szaporíttatni a papírpénz, jelentéktelen érv, ha a jog papíryegyeket kibocsájtani és értékében alterálni, neki továbbra is meghagyatik, meri könnyen megeshetik, hogy ugyanazon szükség, mely a papíryegyek életbeléptetését elkerülhetlenné tette, még nagyobb hatálylyal ismétlődhetnék, stb.” (V. ö. *Acta* 1811/12. p. 14-15. – *Fessler*; *Gesch.* X. k. 728-730.1.) Továbbá a bankóczédulák szaporítása és tömeges forgásba-hozásának egyenes kárhoztatását L ez *Acták* 62-63. lapj.; míg az 1807-ki *Acták* p. 42. a bankójegyek mórtékfeletti kibocsátásának káros voltét illetőleg ezen kifakadással találkozunk: „virium internarum, status publici attenuationem, ab inde (bankjegyszaporítás) principaliter repetendam esse existimamus; s hozzátéttetik, hogy ezen félszeg intézkedés egyebek közt az Összes arany- és ezüstpénznek a forgalombóli kihúzását is okozza. – V. ö. még ez *Acták* 74-82. lapját.

²⁾ V. Ö. *Acta Com.* 1811/12. p. 22-26. 40., azután még 286-248, 258, 284 és 314-316 meg *Springer*; *Gesch.* Oest. I. 187 és *Statist. Közlemények* i. k. 256-258.1. hol az egész felirat találtatik.

kezdek tárgyalás alá vonni a finanszügyet, s különösen aziránt történt megállapodás, hogy egy *bizottság alakíttassák*, mely a király által kinevezendő biztosokkal a pénzügyi dolgok felett tanácskozzék, a Magyarország részéről fizetendő közadósság- törlesztési részletet megállapítaná, s a további tárgyalásoknak alapul szolgáló *munkálatot elkészítené*¹⁾.

E bizottságban a kormány azt követeli Magyarországtól, hogy vállalja magára 100 millió frt. beváltási jegyért a kezességét az ország jövedelmei alapján, fizessen továbbá évenként két millió frtot mindaddig, míg *a papírpénz* az ezüsttel egy értékre emelkedendik, s végül kötelezze magát egyidejűleg a jövő évekre nézve 12 millió forintnyi évi subsidium fizetésére, mely a rendes egyéb adókon kívül különösen indirect megadóztatás alapján volna beszerzendő²⁾.

A *bizottsági jelentés October 14-én* beterjesztvén jelentését az országgyűlésnek, ismét megindultak a legszenvedélyesb vitatkozások³⁾, melyek mind politikai és *publicistikus*, mind kiváló finantz- és közgazdaságtani beccsel is bírnak, a mennyiben folyamatukban a következő eszmék és nézetek találtak kifejezésre:

„A birodalmi finanszügy egyfelől nem igazodhatván a különböző tartományok szerint, s természetesen csak egy lehetvén az egész monarchiában, – másfelől a magyar alkotmány sérthetlen s minden tekintetben fenntartandó lévén, s a királyt feltétlenül kötelezvé: nem létez más út és mód a közös pénzügyek intézésére, mint az, hogy a kormány *előbb a magyar korona* országaival egyezményre lép, s a mit ezek törvényül elfogadnak, az örökös tartományoknak is törvény-

¹⁾ Figyelmet érdemlő irányeszme volt ez időszakban a m. országgyűlésen az: hogy a kormány minden erőfeszítéssel törekedjék a *nemes-érc valutát* megint helyreállítani, mintán csak ezen az alapon vihető ki eredményel a finantzialis reform; mely végből az indítványoztaték, hogy a kormány húzzon ki minden papírpénzt s roszértékii váltópénzeket a forgásból, s tegye ezek elfogadását az árucserében szabaddá, vagyis szüntesse *meg a kényszert*. így olvassuk az 1811/12-ki *Actákban* „Oeconomia Status ex mercantili principio dirigitur, et non tam opum nationalium incrementum quam momentanea utilitas intenditur” (pag. 240, 258.). És ismét: „hogy ha e hamis finantz- és államgazdasági rendszer mellőztetni fog, az ország, mély annyi bő erőforrásokkal bír, még könnyen fel fog virágozni” (pag. 376.) – Nagy figyelem fordított ez időben a rendek által a pénzzavarokból *eredt magánjogipénzviszonyok* rendezésére is. V. o. péld. 1811/12 *Acták* 253, 888, 896, 404 s k. 1.

²⁾ Horváth M.: M. O. Tört. VI. köt. 882-883.1. Springer: I. k. 188 I.

³⁾ V. ö. főleg *Acta Com.* 1811/12. Sessió XVIII. pag. 61-70.

ként elébök szabatik ¹⁾²⁾). – Kiemeltetek továbbá, hogy a kormány eddigi eljárása arra vezetne, hogy az *államadósság Magyarorszában* is meghonosíttassék, mibe a rendek semmikép bele nem egyezhetnek, legkevésbé pedig azon kulcs és mérték szerint, a mint az czélba véte-
tik, s a nemzet valódi vagyoni ereje- és adóképeségével semmi arány-
ban sincs. – Több oldalról utaltatott továbbá, s egészen találóan
arra, hogy a *financzpátens* is tele ellenmondásokkal és hibákkal;
tulajdonkép nem a forgalmi szükségletek, hanem a régi bankóczédulák
esetleges mennyiségétől föltételeztetik az új beváltási jegyek összege,
igazán sükeres finantz- és pénzreformot megvalósítani képtelen, s hogy
a czélba vett új hitelműveletek sem lehetnek eredményesek, stb. -
Végre kiváló fontosságú határozata vala alrendeknek, hogy a mondott
kezességet a *100 milliónyi bev. jegyekért*, meg a törlesztési alaphoz való
járulás kötelezettségét el nem ismerték, s így a kormány leglénye-
gesb kívánalmi visszautasítottak.

Az ily szellemben szerkesztett s 1811-ki november 11-én átnyúj-
tott előterjesztvényre³⁾ a király 1802. január 5-én nagy ingerültséggel

¹⁾ V. ö. *Springer*: I. 189.1. s az idézett *Actákat* Sessió XVIII. Ide vonat-
kozólag olvassuk az 1811/12-ki hongyülés 54 üléséről szóló irásokban, si tale
Financiale-Systema pro provinciis sub uno principe unitis, diversa tarnen Con-
stitutione utentibus, unum idemque esse oporteat, respectu Hungariae illud
Legibus Regni conforme esse debet. V. ö. *Acta* p. 287 s k. és 252-253, és ismét
Acta 1811/12. pag. 61-70.

²⁾ Erre vonatkozólag mondja legújabbán a német történetíró *Gervinus*
„Mit dieser schroffen Haltung zogen sich damals die Ungarn in aller Welt den
Vorwurf engherziger Gefühllosigkeiten bei dem allg. Landeselende zu; sie riefen
bei einem Manne wie Stein (miniszter Poroszországban) die tiefste Empörung
über ihre barbarische Staatszustände wach.” stb. (V. ö. *Geschichte des XIX.*
Jahrhunderts VII. köt. 100-ik lap)

²⁾ Lássuk e nagy horderejű *államokmányt*, mely a mellett, hogy magyar
országos és közjogi szempontból elsőrangú jelentőséggel bíró nyilatkozat, -
egyúttal számos nemzetgazdaságtan! nagy igazságot is hoz kifejezésre, tehát ez
irányban is epochális nevezetességű. (*Acta* 93. s k. 1.) Uyanis:

„Megértettük, hogy a pénz dolgában, a papiros pénz leszállítása módját oly
végből méltóztatott Felsőged elfogadni, hogy ennek segedelmével, azon rász
következéseknek, melyek az ezen folyó esztendő böjtelő havának 20-án az ország
minden megyéire bocsájtott királyi levélben leirattak, további folyamatja ineg-
gátoltassék.

Az a bizodalom, melyet Felsőged a mi buzgóságunkban helyeztet, a mi
kötelességeink, és az ország lakosai buzgó kívánságai köteleznek bennünket
arra, hogy ezen fontos tárgyban előforduló észrevételeinket azzal az egyenes-
séggel fedezzük fel, a melyet a dolog fontossága kíván.

válaszolt, s ragaszkodva eredeti követeléseihöz, egyebek közt a következő szavakat intézé az országgyűléshez⁴): „S. Majestas confidit

A megyék által Felsőged eleibe, az említett királyi levél ellen terjesztett felírásokra adott kegyelmes válaszaiban méltóztatott talpkövéül az elkezdett, pénzbeli rendelés módjának állítani azt, hogy azon módnak *az egész monarchiára* nézve ugyanazon egynek kell lenni. Nem akarunk most azon kérdésbe bocsátkozni: ha váljon megállhatna e azon állítás a különböző törvények által igazgatandó tartományokra nézve; vagy inkább a királyi pénztár dolga módja, a törvényes alkotmány különböző voltahoz képest változtathatik, sőt annak változni kelljen?

El vagyunk mi mindazonáltal belsőképen hitelve arról, hogy *ha azon állítás elfogadjatik*, sokkal más fog belőle következni, mint a mi most abból kivonatattik.

Mert ugyanis ha egyrésztől ugyanazon egy módnak kell lenni a királyi pénztár dolgában, másrésztől pedig Felsőged mint magyar király, a ki maga jeles fogadásáról soha meg nem felejtkezhetvén, az ország sarkalatos törvényeivel ellenkezőt soha sem akarhat, önként következik, hogy mind azon pénzbeli rendelés módja, mely a magyar törvényes alkotmánnyal ellenkezik, *hibás és elfogadhatlan*.

A kényszerítő szükség, a melytől, hogy indítatva volt Felsőged, méltóztatott kinyilatkoztatni, a cselekedet természetét nem változtatja!

A mi már *az eszközöket illeti*: A kérdésben forgó pénzügyi módnak teljesítésére, a mint a kiküldöttek tudósításából értettük, Felsőged a királyi pénztár kormányzója által e két következő dolgokat kívánja. 1-ször Hogy a folyamatban maradó 211 millió papiros váltópénz hitele megszerzésére Magyarország 100 millióig kezességet (garantiát) oly módon vállaljon magára, hogy a minden esztendőben ezen summából kiváltandó két milliommal fejében 942,686 forintot jó pénzben, vagy annyit váltó papirosban, mennyin a meghatározott jó pénzt meg lehet szerezni. Az esztendőnként elenyésztetendő 4 milliommal pedig, ugyancsak váltópapiros pénzben 1.885,371 forintot 46 kr. minden esztendőben adna, és ezen szakaszonként való beváltás addig folytatódna, míg a *váltócédulák* becsé jó pénzértékére emeltetne, és ugyanazon beváltás különben többé elő sein vétetne, hanem ha ismét a pénz folyamata változást szenvedne. 2-ször Hogy a Statisztikus hivatal szükségének pótolására hasonlóképen esztendőnként 12 millió fizetessen.

Az elsőre nézve: Mi, a kik Felsőged által tanácskozással hi vatta tünk, és az igazság szeretetét *úgy, mint a közjót szemünk előtt viseljük*, nem tagadhatjuk, hogy az elől adatott eszközöket nem látjuk olyanoknak lenni, hogy azokat elfogadni, vagy azoknak segédmekkel az országot a papiros pénz nehézségeitől megszabadítani, vagy a köztársaság hitelét és erejét visszatéríteni lehetne. A bankócsédulák veszedelme bizonyítja, hogy papirospénzzel akármely *fundus által* való bizonyossá tétel mellett boldogulni, és ekkép annak becsét feltartani nem lehet, hanem a papirospénz hitele megerősítésére *Arany és Ezüst* kell, melylyel a környüállások úgy kívánván a tulajdonos által az akármikor a maga teljes mennyiségben, belső igaz értékű pénzzé váltathatik.

A kezesség (garantia) tehát, a mely *fundus* nélkül csak képzelt dolog, az

Stat. et Ord. reflexionibus suis communis status publici emolumento consulere voluisse, illud tamen in toto suo complexu per S. Majestatem

elől vett végre nem elengendő, a fundus pedig csak oly *kötelező leveleknek hitelére* szolgál, a melyektől esztendőbeli haszon jár.

De ha lehetne is azon kezességben valami segedelmet találni, mi azt az országra annak más tartományoktól nem függő volta, és törvényes *alkotmányunk sérelme nélkül* semmiképen fel nem vállalhatnánk, s úgy is vagyunk meggyőződ- tetve, hogy mivel azon cselekedettel út készíttetne az országnak adósságokba való keverésére, a nép szerencséje pedig, sőt maga a felséges uralkodó ház bátor- sága is azt kívánja, hogy Magyarország valamint eddig volt, úgy ezentúl is minden terheitől a közönséges társaság *adóságainak* megoltalmaztasson, az olyatén kezesség-vállalás még a Feleéged királyi székének sem lenne hasznos. - Hasonló tekintetbe vesszük a pénzbeli segedelmet is, a mely a váltó-papiros pénz elenyésztetése és valóságosítása fejében esztendőnként kívánatik; mert mivel a bizonytalan időre terjedt segedelmek adózást foglalnak magukban, ezeknek alája magunkat nem vethetjük az hármastörvény 1-ső része 9-ik szak- saszá, és az 1715-ik esztendőbeli 8-ik, úgy az 1723-ik 6-ik cikkelyekben és több törvényeinkben előadott szabadságunk sértődése nélkül; sőt az 1715-diki 8-ik cikkely tilalma ellen az iránt még csak tanácskozásba sem ereszkedhetünk,

Ezekhez járul meg az is, hogy az illetén apró, részenként való csekély fogyasztásából a *papiros pénznek nemcsak* semmi haszon nem háramlana a közön- ség társaságára, hanem inkább a jó pénznek haszontalan végre való fordítása következne; e mellett az uzsoráskodónak a nép sanyargattatására széles út nyílatna.

Mi minden szerencsénk és boldogságunk védelmét Felsőgedben, mint a legkegyelmesebb Urunkban helyzetjük, hogy Felsőged szándékától származott volna az, hogy ugyanazon időben, midőn a felséges pénztár részéről a belső értékű pénznek folyamatban való tétele károsnak lenni állítatik, Felsőged hű- séges jobbágyaitól a folyamatban lévő pénz pótlására következésképen a papír- pénz hitelének megerősítésére *jó becsű pénzben kívánatik* a segedelem, és ugyan- azon hűséges jobbágyak, az eladott valóságos javaik árokban, bevett papiros pénzeiknek $\frac{1}{5}$ -rész veszteségét szenvedvén, az hátra levő $\frac{1}{5}$ -nek valóságosítása terhe alá vettetnek a nélkül, hogy valaha valami olyatén kötelességet magokra vállaltak volna, és így *hitelezőkből adóitokká* tétettek.”

És továbbá mondatik:

„Arról sem világosítottunk meg, hogy a nép keze közt heverő jó pénz feltételen épült mód, mikép felelhessen meg a kívánt végnek, midőn több eszen- dőktől fogva alig tétetett valamely *belső értékű pénz* folyamatban, azonban min- den mod elkövetett az lakosoknál heverő olyatén pénznek beszédésében, mert na valósággal találkozna a helylyel valamely elrejtett pénz, azt még sem lehetne akármely módok elkövetése által is folyamatba tenni, mindaddig míg a bizo- dalom habzik, és csekélyebb értékű pénz, melylyel kiki szükségeit pótolhatja, folyamatban léssen.

A jó előmenetel reménységét az is kevesíti, hogy ezen mód végrehajtása 'gen hosszas időre terjesztetett. Felsőged böjtelő havának 20-án kelt királyi

pro exigentia sibi unice cognitarum circumsantiarum penitus iudicari potest: omnia adjuncta, quibus sytema ad felicitatem totius

levele is azt nyilatkozta, hogy az illetén megnevekedett rász következőseknek orvoslására a lassú eszközök hathatósan nem szolgálnak, a mely kegyelmes vélekedéshez, annyival nagyobb meggyőződöttesel hozzáállunk, hogy a *békesség feltartásáról*, a melytől függ az illetén hosszú munkának kívánt jó sikere, bizonyossak nem vagyunk. – De ezenkívül több hibákkal is teljes azon mód, melyet hogy ne láttassunk csak annál fogva ellenzeni, *hogy törvényeinkkel ellenkező*, és nekünk terhes, magokból a finanziaális állítások öszevetéseiből bátorokunk azon hibákat Felsőged kegyelmes tekintete eleibe terjeszteni. – Azt elhallgatván, hogy a közönséges folyamatra megkívántató csere-eszközei mennyiségének meghatározásában a szám nem a monarchiában most fennálló szorgalmatossághoz mérsékeltek, hanem a *leszállítás által* elenyésztetett bankcédulák számunkhoz képest vétetett fel, és hogy a népesség számára, és az arra a körülműllásra sem hajtván, hogy nagy része a folyamatban lévő pénznek, ez esztendőnként meghatározott- időszaiban fizetendő bécsi háznak nagy bére miatt is, mintegy helyben hever. – Ezen mód, midőn egy részről 211 milliót állít a közfolyamatra szükségesnek, más részről azon számot esztendőnként 6 millióval szándékozik fogyasztani, maga magával ellenkezik, és a célját elhibázni látszati.

Úgy látszik ugyan, mintha azon valóságosítás és elenyésztetés által esendő fogyatkozás, a jó értékű pénznek 2 milliómonként való fizetése, és a rézpénzbeni nagyobb mennyiségben leendő kieresztése által akarná kipótolni.

De mivel mindenütt, valahol a papiros pénz a nagyobb kereskedésnek pótolására is folyamatba tétetik, minden jó minéműségű pénz a közforgásból azonnal eltűnik: ha pedig csupán csak oly rézpénz, mely a jó értékű pénzhez nem közelít, forog a papiros pénz mellett, az, eztet értékére nézve azon lépcsőre nyomja le, a *melyen a jó értékű pénzhez* képest maga áll; – minden kétségen kívül van, hogy ezen munka helyesen nem vétetett fontolóra, és hogy ha ezen intézet elfogadtatik, az által mindazon rosszaknak és zavarodásoknak, melyeket az előbbeni munkálkodások behozának, szabad térség engedtetik.

A rász következőt készlehet a *activus kereskedésnek* nagyobb virágzása, mely az igaz becs nélkül való pénzt vissza szívja, és így mint eszköze a cserének akármely legyen is az, az használhatd természetműnyt által teheti, kiváltképen ha az által tétetendő természetműnyek a szükségek sorában tartoznak. De később vagy hamarabb a dolog természetében gyökerezett *változhatatlan törvények-hasonló* következőt szűlnék. – Valójában semmi más eszköz fogatosabban meg nem akadályoztathatja a pénzé vert érenek az országból való kivitelét, ha különben a közgazdaságot érdeklő okok annak boldogítására szolgálnak, mintha a pénznek verése úgy rendeltek, hogy annak belső értéke, névszerint való becsétől csupán csak *a veretnek költsége által* különbözzék.

Az önnön magunk, s Felsőged hasznáról való gondoskodás által ezen tanácskozásra alkalmatosság adódván, azt is megfontoltuk, ha váljon ezen intézet által, melynek végbevitel csupán csak annyi esztendőnek lefolyása után reményeltetetik, ha szintén az elfogadtathatna is, *a k. kincstárnak mostani*

Monarchiae tendons superstrui debet, nemini alteri pleno constant, tanto minus per quemcuique alium aequa bilance ponderari valent”⁵⁾ – Sőt mi több, egykorúlag azon kérése az országgyűlésnek is ridegen viasztautasított¹¹⁾, hogy az amúgy is vérig kimerült

környülállásaiban tehetne e valóságos orvoslást? De mindeneket hátra vetvén egész egyenességgel kénytelenítettünk megvallani: hogy mi, mivel bennünket a tapasztalás megtanított arra, hogy a státus adósságának lefizetésében egy intézet is, mely hosszú időkre kiterjesztetett, kívánt céljának meg nem felelt, abból Felségednek kincstárjára semmi más hasznot háramlani nem veszünk észre, mint azt, hogy a forgásban levő pénznek mennyisége egyszerre 848 milliómmal megkisebbedvén, mindennek az ára, mihelyt bő esztendő leszén, *hirtelenséggel leszáll*; mert a kincstárnak jövedelmei, a melyek nem oly sebességgel kevesebbednek meg, a költség és kiadás pótlására egy ideig meg fognak felelni. Kivéven azon nyereséget, a melyet azokon véssen, a kinknél a bankók, becseknek leszállítása alkalmatosságával találtattak, a nélkül, hogy a vesztő feleknek tehetségük egyenlő mérték szerint vevődne fel, vagy csak arra figyelem volna is, hogy ezen köz nyomorúságból némelyek azallat meg is gazdagodhatnak; – a többit magának az időnek kiterjedése lerontja, ugyanis a természetes való erőlködés, mely magát a nyereséget mennyiségéhez alkalmaztatja, megcsökken, s elfogyván a termékeny esztendőnek bősége, *az előbbeni különbség a dolgok ára és a cserének jegyei között* visszatér.

Semmi más mód tehát hátra lenni nem látszik, mely által a k. kincstár ezen szomorú helyzetetéséből kigázolhatna, hanem hogy minden a monarchiában levő szorgalmatosságnak kútfeje, ha szintén az most mindjárt a kincstárnak ideig *való hátramaradást okozna* is, minél előbb kinyitasson, és mind azon akadályok elháríttassanak, a melyek a nemzeti gazdálkodást késleltetik.

A mi már a finanziaális planumban előadott második kívánságot illeti, azon egyenes szívűséggel, melyre minket Felséged iránt a mi fiúi tiszteletünk kötelez, jelentjük, hogy azon sommát, mely Magyarország részéről adadni kívántatik, minekutána a bankóczédula nevezetbéli becse $\frac{1}{5}$ észre leszállított s ezen aerialis intézettel pénzbeli vagyonunk több száz milliókból álló $\frac{4}{5}$ részszel megkeveredett, sem kívánni sem megadni nem lehet, mert noha mindegyikünknek magános veszteségét elhalgassuk, el nem hitetjük magunkkal, hogy Magyarországra nézve, a státus szükséges költségeinek pótlására oly fogyatkozás volna mint a mely végett ezen nagy somma kívántatnék.”

¹⁾ V. ö. *Acta Com.* Sessió XLIX. pag. 196.

²⁾ A németek szerint e passusban: „Die Lehre vom beschränkten Unterthanenverstand” legtalálób illusztrációját leli.

³⁾ Ez időben monda Ferencz császár: „Was ich zum Wohle meiner Monarchie zu beschliessen finde, davon werde ich in keiner Weise abgehen, und in Ungarn ebensowenig als sonst wo, Trotz, Verengung von Rechten, Widersetlichkeiten dulden, noch zugeben, dass die ung. Stände meine auf die Wohlfahrt (!?) meiner Ges&mmt-Staaten gerichteten väterlichen Absichten vereitein, und dadurch ihr Glück untergraben.” (L. A. *Allgemeine Zeitung* 1811. pag. 1280.)

országától az adók ne követeltessenek az új papír-pénz-műveleteken alapuló ötszörös összegben¹⁾).

¹⁾ Ezen és hasonló irányban történtek az 1811/12-ki hongyülésen a következő nyilatkozatok: „Systema devalvatorum nec cum Constitutione Legibusque Regni Hungariae componi, nec ad scopum ducere, neque justum et fini civitatis conveniens est.” (Üzenet a főrendekhez. Sessio 54. Acta 1811/12. pag. 23G - 243-ig.) És másutt: „haec mala, cum quibus nunc colluctandum est, absque violatione constitutionis inveni unquam potuissent.” (Sessio 54. Acta p. 237. és Sessio 62. Acta p. 252-253 a fölterjesztésben.) És továbbá: „Necessarium est ut primum arripiantur opportuna consilia de promotione Oeconomiae nationalis” (Acta 1811/12 p. 239). És ismét: „Regnum H. ita jam exhaustum, est ut multi, praesertum ex tenuioris fortunae Nobilibus, ipsas plane *liaer editates suas abalienare* debuerint, ut se obligationibus expletis pares reddant.” (U. o. 241-246.) – Ugyan ily irányban találkozunk az 1811/12-ki országgyűlési irományokban az *elméleti nemzetgazdaság* tekintetében számos figyelemre méltó nyilatkozatokkal, melyek hangosan tanúskodnak a mellett, hogy az európaileg uralkodó *theoria nálunk is már* mindinkább ismeretessé vált. így péld. Győr megye követe azt indítványozá, „szabassék meg szorosán a forgásba adott bankjegyek mennyisege, s akkor hitelök némileg helyre fog állani. (V. ö. Diarium I. p. 134.) Másfelől Nógrád megye követe a papírpénz fontosságára utalt, s hivatkozva Európa minden államaiban tapasztalható jó hatásaira, sőt arra is, hogy nemzeti industriánk is emeltetett általa, a p. pénzt (bizonyos határok közt) helyesli. (Diar. I. 134 - 135. 1.) – Ugyanily nézet uralkodott ekkor a *kormány finantzpolitikájához* hajló felső táblán (Diar. I. 192. s k. 1.) hol következőleg indokoltatott felfogásuk: a) papírospénz helyett most nemes-ércpénz ki sem adható, mert úgyis az országból kifolyna; b) a papírpénz nagyobbította a nemzeti gazdagságot és lelkesítette a szorgalmat; c) az érc-pénz forgásba hozása a birodalom külső helyzeténél fogva sem bátorságos (id. k. I. 192-193 1.); mely nézetek az Alsótáblán a személyekben is hő szószóllóra találtak. De *ellenkező értelemben* nyilatkoztak a legtöbb megyék követei kik mind „utasításaik”, mind igaz meggyőződéseik szerint azt tárták, hogy ha a papírpénz el nem töröltetik, az ország boldogságra soha sem juthatand. (Diar. 1811/12. I. 142. 1.) S a *főrendieket* különösen Árvamegye követe pontról pontra iparkodott megezáfolni, kiemelvén igen találóan, hogy a papírpénz által előhozott gyümölcsök és haszon csak látszólagos, s legfeljebb egyeseknek (az uzorásoknak) volt előnyére (Diar. I. 194.) – Ismét másutt az mondatik (egészen a modern Smith-Say iskola értelmében) „nem lesz kevés az arany- és ezüstpénz (ha az értéktelen papír helyett visszaállítatik) a forgalomra nézve, mert ha *kevés leszen mennyiségére nézve*, leszálland mindennek az ára, s a pénz mennyisége meg fog felelni a veendő szükséges portékák árának! (Diar. I. 142 - 143. 1.) Míg ellenben a kormánypártiak ismét azt jegyzék meg: „nem elég elvetni a kormány finantz-tervét, hanem *helyébe mást kell tenni*, s a főkérdés az lehetséges-e a papírospénzt jobbal felváltani? (Diar. I. 136 - 140. I.) – Igen elmsén monda továbbá Abaúj megye követe: hogy már csak annál fogva is kell a nemes-ércpénz visszaállítását a forgalomban v sürgetni, mert ez jobban *megbecsültetik* s nem vettethetik ki oly könnyen mint a semmibesevett papírbankók.

Mindezekkel *kapcsolatban*: a subsidium vagy segély-adók ügye azután a bécsi skála, meg az adósság-visszafizetési nagy horderejű, kérdés is szőnyegre került a hongyülési tárgyalásokban. Ezekre nézve azonban csak röviden a következőket jegyezzük meg:

Daczára a kormány ridegen visszautasító magatartásának, a rendek az 1812-ki év közepe felé, hogy megmutassák a fejedelemnek készségüket a bajok elhárításánál közreműködésre ¹⁾, harmadfél millió mérő szemes élelet, só-árfelemelésbe való beegyezést, további akadálytalan adóbefizetést stb. ajánlottak fel, illetőleg biztosítottak. Azonban ez távolról sora elégtíté ki a nagyon is szorult helyzetben lévő kormányt, a miért csak hosszasb tusakodások után fogadta el az ajánlatot, és békült ki e tekintetben is némileg az országgyűléssel.

A *második nagy vita-kérdés*, mely ez időben (az 1811-12. orsz. gyűl.) szőnyegre került: a bécsi scalának (vagyis a kormány által, az utolsó 10 évben tett magán- adósságok visszafizetésére nézve, meg-

(Diar. I. 199.1.) Kinek ellenlábasa ismét Nógrád követe, a ki azon (ma is sokszor hallható) eszmét fej ezé ki, hogy a nálunk való sok papírpénz a mi őproductumainknak biztosb *kivitel s keletet szerezendő* egymás előkelő tagja az alsó táblának pedig arra utalt, hogy ha két különböző becsű papírpénz hagyatik a folyamatban, egész becséből kivesszik, a vevés és eladás megszüntetik, s a közbátorságot is kétségessé tesszük (Diarium 1811/12. I. 43. 1.) – Végre igen szép és nagyhorderejű nyilatkozatok történtek ekkor a *kormány felelőssége elve* mellett; így jelesül Szabolcs m. követe (Diarium 1811/12.1. 150. 1.) azt mondja: „a *minitteri felelősség* elve mind törvényeinkre nézve, mind a jelen való századra nézve szükséges, a nem-responsabilitás pedig avval nem egyezhet meg már. Nem is volna jó, ha nem volnának a ministerek felelősek, mert a szerént minden rosszat, szerencsétlenséget s veszedelmet okozhatnának (!) Sőt magam sem kívánnék (mond a követ) miniszter lenni, ha responsabilis nem lennék, mert *akkor az ösztönző* bizodalom a nemzet és a fejedelem részéről hiányzanék.” Míg másfelől többször és nyomatékosan figyelmeztetett a kormány arra, hogy az álladalmi jószágok kezelésében és igazgatásában jobb rendszert vegyen alkalmazásba, s biztosítsa e tekintetben is a magyar *finance érdeken az osztrák befolyások* ellenébe (Diarium 1811/12. I.160. és 161. 1.)

¹⁾ Azon magyar-falók ellenében, kik untalan azt vetik szemünkre, hogy közönyösségünk a közbirodalom java és érdeke irányában ez utóbbit az itt szóban forgó időkben is gyöngítette, s kik az 1811/12-ki magyar országgyűlésnek azt hányják szemére, hogy mitsem akart tenni a monarchia pénzügyi zavarainak enyhítésére: utalunk egyszerűen az ez országgyűlés „*Acta* és Diarium”-jára, s névszerint az 50, 53-57, 59-64, 81-83, 90-110-ki ülésekre meg *Acta* 1811/12 249. s k. I. 257. s k. I. hol az idevonatkozó orsz. gyűl. felterjesztések egész terjedelmekben olvashatók. L. még ü. ez *Acták* 335. k. I. és 1137-1138. lapj. – Elismeri ugyanezt *Springer* az egyébként nem ép magyar érzelmű író. id. m. 181, 194, 195 s egyebütt.

állapított módnak) a magyar karok és rendek részéről visszautasítása vaia¹⁾). Ellentétben ugyanis a kormány e tárgyban *propositiõival* a rendek egy sokkal megfelelőbb, s mind közgazdasági mind jogi tekintetben kitűnő elme-élel szerkesztett javaslatot készítenek. E javaslat névszerint odairányult: a különböző természetű s tulajdonságú (mágn)-adósságok és követelések közt bizonyos *osztályzatokat* felállítani, a tőke-reductiókat megfelelőbb módon eszközteni, a conventios pénzlábot (ellentétben a kormány által indítványba hozott beváltási-jegyekkel) szilárd valuta-alapként elfogadni, s tekintettel a rondküi hiányra ezüstpénzben a legközelbi országgyűlésig *moratóriumot*, mely az adósságok visszafizetését némileg könnyítené, négy procentos kamat megállapítással, életbe léptetni.

Az így elkészült munkálat aprilhó 24-én felterjesztetvén, kormányi körökben a legnagyobb idegenkedéssel fogadtatott, névszerint azért is, mivel, hogyha a benne kimondott elvek elfogadtattak volna, az egész februári patens (Nomen et omen! 1811. 1861.) lényeges módosításoknak lett volna alája vetendő, – mibe természetesen a kormány semmi szín alatt som akart beleegyezni²⁾).

Így történt, hogy miután a fejedelem meggyőződött arról, hogy a fennforgó bonyodalmaknak megoldása a kormány céljai és tervei szerint az országgyűléssel egyetértésben nem sikerülend, 1812, május 20-án *kiadott Mr. leiratával* az országgyűlést feloszlátá, az ország szabadsága- s alkotmányos jogállásának semmibevételével a februári pénzügyi pátenst honunkban is (sept. 1-én kelt rendelet nyomán) teljes érvényre emelteté, sőt mi több, a reákövetkezett 12 egész 13 éves időszakon által *a nemzeti alkotmány* is nagyrészbzen fölfüggesztetek, s így Magyarország azon számos életbevágó fináncz-intézkedéseket és pénzügyi műveleteket, melyek e korszak alatt fogamatba vétettek, mint némaságra kárhoztatott (de fájdalom! általuk nagyon is súlyosan érintett) néző, nyugodtan fogadni és viselni kényszerüie³⁾).

Ebből állottak az 1802-1812-ki nagy fináncz-*bonyodalom viták eredményei*, ezek voltak azon irányadó nézetek ós eszmék,

¹⁾ Az *Acta Com.* 1811/12. ez áll: *Prineipia pro regnicoiari deputacione circa correlationes coordinandae exmissa, elaborate*; – *princípium secundum: Status scalani austriacam, prout jacet simplieiter acceptari aoo posse existiniant.* Meg az előbbeni jegyzetben megérintett tételek az *Acták* közt.

²⁾ Az egész tárgyalás bővebben *Springer* i, m. 1. 191-196 l.

³⁾ Az itt kifejtettekre vonatkozólag egynémely adatot közöl még *Fessler*: X. k. 689, 726. és 763. s k. 1. *Gervinus*: *Gesch. des XIX. Jahrhunderts VII.* 99-101. 1.

melyek e kiváló fontosságú tárgy körül ez időben honunkban uralkodtak, és mint láttuk, a kor színvonalán álló tudománynak és gyakorlatnak a kormány-körökben dívott felfogásnál sokkal jobban megfeleltek n.

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék és nézetek 1802 és 1825 közt, főleg az irodalomban.

1. §.

Általános észrevételek.

Nemcsak a szerencsés véletlennek, hanem a nemzet jobbjaiban mind jobban kifejlődő önállóbb gondolkozásnak s elmékedésnek kell tulajdonítani, hogy a csaták zajában s súlyos belviszályok közepette, szóval szerfelett kedvezőtlen körülmények közt: a tudományos *irodalom honunkban* nemcsak el nem némult, hanem inkább gyümölcsözőbb lendületet vőn, s névszerint egy-két oly szakmunkában hozta az uralkodó politikai és közgazdászati eszméket kifejezésre, mely munkák az akkori fejlődés-fokhoz mérve kitűnőknek, sőt még a *tudomány mai színvonalának* szempontjából is nagybecsűeknek nyilváníthatók.

A tárgyat tekintve, mely körül e művek leginkább forognak, a kereskedés és *a forgalom ügye*. A fejtegetések azonban annyiban sokkal szelísb alapra fektetve jelenkeznek, s sokkal tágabb látokorról tanúskodnak, a mennyiben a nemzetgazdaság több egyeo feladványait is a vizsgálódás körébe vonják, s oly mozzanatokra is kitérjésztetik bennök a ügyelem, melyek a kereskedelmi ügygyel közvetlen összeköttetésben nincsenek.

E mellett az irodalom termékei, és *így* a közgazdászati szakbavágók is már valamivel nagyobb befolyást kezdenek, gyakorolni a köz *nézletmódra*, úgy hogy egyik másik tekintetben már a theorianak hatása a praxisra csakugyan észrevehető, habár természetesei) távolról sem olyan, mint aa már e korban Európa nyugati államaiban, p. o.

¹⁾ A finaiwsügyi kérdések fölötti vitáknak az itt kifejtettek, csak első itádiumát képezik; a 2-ik és hasonfontosságú stádium alantabb az 1825-1840-ki időszak ismertetésénél fog szóba jönni; – a miért is egyelőre oda utalunk az itt mondottak kiegészítéséül.

Angliában, Frankhonban, stb. tapasztalható, hol jelesül egy Malthus és Ricardo, egy Sismondi és Ferrior, egy Lotz és Soden, egy Storch és Mill, s sok mások pályatörő nagy művei a szollemhatalom egész nyomatékával az illető országok közviszonyaira befolyást gyakorolva jelonkeznek.

Végre *érdemül* lehet az ez időszakbeli tudományos szak-irodalmunk kezdeményeinek felróni azt, hogy a közélet azon szomorú hányattatásai közt, melyeken honunk 1802-től 1823-ig keresztülment, csak a szellem ezen termékei voltak még tolmácsai s képviselői *a nemzeti eszmék* és nézeteknek; csak az ez időben megjelent egykét nemzetgazdasági munka tanúskodott még a társadalom mélyjoiben folyton folyvást pezsgő eszmesúrlódás felől, s hogy ép ezért, kivált ha még az irodalmival rokon *fensőbb oktatási rendszert* is idevesszük, mely e korszakban már szinte nagyobb jelentőségre emelkedék, s különösen a politico-camerális ismekörnek terjesztésére tevékenyen hatott ki, – az 1802-től 1825g terjedő időszak közgazdasági eszme - fejlődésének alapos méltatására és felfogására nézve: a tudományos szakliteratúra egyikét a legbiztosabb forrásoknak képezi.

2. §.

A közgazdasági irodalom ez időszakbeli termékei, s jelesül Berzeviczy György dolgozatai.

Egyike a legkiválóbb szakférfiaknak, kik századunk elején a közgazdasági eszmék tisztázására befolytak, sőt szaktudományi irodalmunk *alapvetői közé* sorolhatók: *Berzeviczy György*, a következő jeles és maradandó értékű munkák szerzője: „*De commercio et industria Hungariae*” (latinul 1797. Lőcsén, és Bumytól német fordításban 1802-ben Weimarban, meg Hildt „*Neue Zeitung für Kaufreute*” cz. folyó-iratában); *Ansichten über den Welthandel*” (1808. Bécsben); és „*De conditione et indole rusticorum in Hungária*” (1806. Lőcsén). – Berzeviczy ¹⁾ irodalmi dolgozataiban, teljes összhangban a kor felvilágosult s előbbre haladt felfogásával, a közgazdaság számos alapkérdését s különösen hazai iparunk állapotát veszi taglalat alá, s oly eredményekre jut, melyek részben még a mai tudomány színvonalán is figyelemre méltók, s arról tesznek tanúságot, hogy a jeles

¹⁾ Szerző Szepes- és Sárosmege táblabírája, valamint a Tiszán innen és túlnani evang. egyházak és iskolák felügyelője vala, s mint ilyen az illető körökben is élénk tevékenységet fejtett ki a közügyek s jelesül az anyagi érdekek előmozdítása körül.

szakférfiú, a külföldi irodalomban is teljesen jártas, s annak újabb vívmányaival és iránylatával ismeretes vala 1). – Műveinek tartalma a következő.

Első dolgozatában, mely hazánk kereskedési és ipari viszonyai-val foglalkozik *s tíz fejezetre szakad*, szerző először is találoán fejtegeti, hogy miként veszi eredetét az emberek szaporodó szükségletei és előbbre haladt műveltségéből az ipar és kereskedés, mely viszont a népesség számaránya növekedésének meg a belső államerők kifejlődésének válik alapzatává, (102. I.)²⁾ valamint kimutatja azt, hogy az ez iránybani fejlettségének köszöni Európa tulajdonkép fensőbbiségét az egész földkerekség felett; míg oly államok, hol ipar s kereskedés hiányzik, örökké erőtlenek és gyöngék maradnak (103-104. I.) – *A nemzetgazdaság alapfogalmait* illetőleg, már az angol Smith-féle iskola szellemében helyesen utal szerző arra, hogy a nemzeti gazdagság nem pénzben, hanem a különböző jóságok és termékek lehető legnagyobb bősége- s változatosságában rejlik³⁾, a mi csak ott lehetséges, a hol műszorgalom, tudományos ismeretek, virágzó földipar s élénk forgalom található. (112. I.)-*A pénzt szerzőnk helyesen érték- és ármérőnek nevezi*, mely a közéletben a csere-eszközls meg a jóságárak meghatározásának fő közege, s mely odavonulván a hol a termékek bőségesen léteznek, ott is elégséges mennyiségben megleendő, a hol ép arany- és ezüstbányák nincsenek. (III-113. I.) Mire nézve találoán jegyzi meg még, váljon mi Magyarok és Erdélyiek, kik a nemes érczeknek oly tekintélyes mérvű bánya- kincseivel dicsekedhetünk, *gazdagok vagyunk-e?* ⁴⁾ – Az államhatalomnak feladatát közgazdasági tekintetben szinte helyesen fogván fel, azt mondja szerző, hogy a valódi nép- és államgazdagságnak egyik főföltételét az is képezi, ha az ipar és forgalom, bölcs jóakaró s szabadelvű kor-

¹⁾ Nem egészen indokolatlan azon állítás, hogy Berzeviczy irodalmi működése ez irányban igen hasonlít ahhoz, melyet pár évvel előbb Skerletz Miklós (kit egyébiránt a szerző, mint maga is megvallja, részben felhasználta) fejtett ki, a miért is a két *jeles férfiu gyakorlati úgy mint* elméleti iránya közt a legnagyobb rokonság tapasztalható.

²⁾ Az idézett lapszámok a latin és német kiadásban majdnem egészen összeeszenek.

³⁾ Ép azon tétel, a melylyel a nagy *Smith* á. halhatatlan munkáját „Inquiry into the nature and the causes of the Wealth of Nations” megkezdi!

⁴⁾ Itt *S. még* azt az eszmét is fejezi ki (114.1) hogy nemzetvagyonosságnak tulajdonkép össz-sommája nevezendő minden előállított javak és termékeknek, valamint minden eszközök és erőknek, melyek segítségével az államok elégtelkéké anyagilag erősökké, s virágzóvá tételhetnek.

mány által ápoltatik, szabad mozoghatásában és fejlődésében biztosítatik és fensőbb szempontbóli vezényeltetésre talál (113-114.1.) Hozzátevén, miszerint minden *kormány*nak kötelessége a nép anyagi jólléte előmozdításán is fáradozni, mert utóvégre ha a részek erősek és épek, az egész is az leend, s mert nincs státus, mely polgárainak vagyonsága s nagyobb *számaránya nélkül* tekintélyes és hatalmas lehetne. (118.1.) Elismeri továbbá B. (és itten némileg a merkantilisztikai iskola tradícióinak eszmekörét látszik Smith-féle elveivel kapcsolatba hozni akarni) a *pénzforgás* nagy jelentőségét, a (józan) fényűzésnek közgazdasági szempontból igazolhatóságát, a kormány positiv s folytonos behatásának az ipari életre nélkülözhetlenségét, stb. De egyidejűleg, úgy mint napjainkban korunk két legnagyobb élő szakembere John St. Mill és Röscher, szellemdúsan figyelmeztet arra is, hogy mily rendkívüli fontossága van a közgazd. életben a szokásnak ¹⁾ és az ezen alapuló szükségletek- s életmódnak, melyre a kormányok nem, de igenis az idők szelleme meg az emberek növelése és műveltsége a századok folyamában képes döntőleg hatni (119-120. 1.) – Egy *sarkalatos irányelv* végre, mely szerzőnk egész művén mint veres fonal átvonul, az, hogy a nemzetgazdaság egyik fő-érdeke és alapja a *szabad-forgalom* s akadálytalan kereskedelmi üzlet (12. s k. 67.1201.) elvének életbeléptetése, a mennyiben csak ennek nyomán fejlődhetnek ki a nemzeti iparerők) szaporodhatik a népesség, növekedhetik a consumtió és circulatió, s honosulhat meg gazdagság s anyagi jóllét²⁾.

Vizsgáljuk még Berzeviczy munkájának *gyakorlati irányú* szakaszait.

Mindenek előtt hazánknak Magyarországnak természeti adományokbani bőségét s physikai gazdag képességét emelvén ki, azt mondja szerzőnk, hogyha hason mértékben műveltségnek ós képességei kifejlésének örvendhetne, önerejéből *elsőrangú európai* állammá emelkedhetnék (8.1.); hazai földművelési állapotainkra nézve találóan emeli ki, hogy honunk lakosai s különösen a földműves-osztály sokhelyütt a fejletlen ipar- és pénzforgalomnál fogva a legnagyobb szegénységben sínlódnak, s egy *évi rősz termés* is már a legsúlyosb

¹⁾ V. ö. Roscher: System I. §. 118. *Stuart Mill*; Principles of Political Economy. (6-ik Edit 1865) 145 s köv. lapokon.

²⁾ A populacionisztikai elvnek ily gyakori emlegetése a Smith-féle rendszerhez szító szerző által, szóló tanúsága annak, hogy Berzeviczy 1797-ben *Malthus korszakot* alkotó „Essay on population” cz. művét, mely egy évvel később jelent meg s a népesedési theoriát, alapjaiban megingatta, még nem isméré.

nyomort idézi elő (9. 1.) tehát az emberek igazi nomádszerű módon élnek, azaz majd fulasztó bőségben, majd a legnyomasztóbb szükségben, – E mellett Magyarorszában nincs arány a productió és consumtió közt, a mennyiben sokkal többállítatik elő mint a mennyi elfogyaszthatatik, miért is azután a termékeknek keleté és ára nincsen, s így a belterjest) s *okszerűbb gazdálkodási* rendszerre való áttörés is szerfelett megnehezedik (11. 1.) – E bajoknak orvoslására B. mindenekelőtt a népesség szaporodását, a szabad kiviteli kereskedést, meg a fogyasztás és forgalom minél akadálytalanabb kifejlődését tartja szükségesnek, s azon alapos s a tudomány még mai színvonalán is figyelemreméltó megjegyzést csatolja ide, hogy a *kiviteli tilalmak őstermények tekintetében* (hazánkra nézve is) egyáltalában czéltévesztők, mert ha bőséges a termés, csak a jószág-árak mesterjéges leszállítására hatnak a a fölöslegnek kimenetelét megakadályozzák, rossz termés idejében pedig azért, mivel ekkor az országban lévő magas termény-árak maguk is megakadályozzák a túlzott kivitelt (12. 1.) – Áttérve az egyes gazdasági iparágakra, panaszkodva említi szerző azokban tapasztalható hátramaradásunkat, melyet egyebek közt a megkívántott szakismeretek hiányának is tulajdonít. (12. 1.) – A *műipar- és gyártásról* szóló III-ik fejezetben szerző leelőször is az e foglalkozási-nem értelem-meghatározását kísérti meg, (17. I.); azután korholja idegen áruk tömeges megvásárlásán *alapidő fényűzését* a magyar fő-úri osztálynak, a mennyiben az idegen portékák félszeg kedvelése a belipart elfojtja, a gyártás oly sok főkellékeinek birtokában levő hazánkban műipari vállalatok felvirágzását megnehezíti, s így az, a mi egyébként az ország előnyére válhatnék (t. i. józan fényűzés) ha tudniillik a bel-termelvények consumtiójára irányulna, egyenesen káros hatást gyakorol anyagi helyzetünkre (18-21. 1.) – Legterjedelmesebb értekezik azonban szerzőnk *a kereskedésről, a vámrendszerről* és a *közlekedési eszközökről*. (IV. egész IX-ik fejezetben). Mindenekelőtt találóan utal *a?ou* természetes forgalmi irányokra, melyek hazánk kereskedésének már az ország geographiai és physikai viszonyainál fogva is elébe szabvák (16. 1.), a melyeket nekünk Magyaroknak szem elől. téveszteni sohasem szabad. Kiemeli azután belső kereskedésünk fejletlenségét (21-23. 1.) valamint *külforgalmunknak* is pangó állapotát, hol azonban hangsúlyozza, hogy ennek egyik főoka a visszás osztrák vámpolitikában keresendő, a mennyiben a német iparosok megvédelmezésére külföldi gyártmányok behozatala megakadályoztatik és így a nemzetközi árucseré és közlekedés lehetetlenné válik. Eltekintve azon

számos *harminczadi faggatásoktól*, melyeknek a magyar kereskedő az osztrák-tartományokban még mindég kiteve vagyon, attól hogy Magyarország csak úgy tekintetik a keresk. politikában, mintha Ausztria provinciája volna (25-31.), végre attól, hogy keresk. szerződések által sem ügyekszik a német kormány hazánk ez iránybani érdekeinek eleget tenni. (32. 1.) ¹⁾. – Á kereskedelmi *bilanxról* szóló szakaszban B. elmésen iparkodik megczáfolni azokat, a kik szerint Magyarország forgalma activ és a közvagyonot szaporító, a kik Magyarország anyagi emelkedését a monarchia nemmagyar részeinek érdekeivel össze nem férőnek nyilvánítják, a kik azt állítják, hogy minden osztrák készpénz hazánkba foly, s hogy Magyarország gazdagsága szemlátomást növekedik stb. Kimutatván, hogy mindezeknek ép ellentéte tapasztalható honunkban, hogy a kedvező *kereskedelmi mérleg csak* látszólag az, tényleg pedig igenis kedvezőtlen, hogy ép ellenkezőleg hazánk pénzkészlete mindennemű fizetések stb. alakjában Ausztriába és külföldre vándorol, hogy legnagyobb részében Magyarországnak szegénység uralkodik, a *lakosok az adókat* nem képesek lefizetni, s erőszakos executiók a napirenden vannak, stb. s hozzáteszi: „hogy az osztrák pénz hazánkon csak átfut, de benn nem marad, s hogy Magyarország anyagi állapota egészen hasonlít egy aszkórbán szenvedőéhez, kinek *arcza pirossága csak* a testben fészkelő logveszélyesb bajnak külső symptomája. – Ezeket előre bocsájtva átmegy B. művének VI-ik fejezetében a *harminczad-rendszer* taglalatára, kimutatja, hogy miként emelkedjék e vámilleték e különböző czím alatt vele kapcsolatba hozott adókkal az osztrák kormány intézkedései folytán s a mi kárunkra folytonosan magasabbra, mint panaszkodtak a karok és rendek országgyűléseinken folytonosan ez igazságtalan eljárás ellen, anélkül hogy süker koszorúzta volna ebbéli föllépésüket; s minek végre az volt következése, hogy Magyarország műipara ki nem fejlődhetett, a német örökös tartományok által szükséglett *magyar őstermények kivitele* megakadályoztatok, s végre az egész kereskedés meg az ebből eredő haszon német kezekben összpontosult, hazánk pedig a reá nézve oly szükséges és fontos ngmzetközi (külkereskedési) árucseré-üzlettől kizárva maradt. (42-58.1.) – Ezekkel kapcsolatban a VII. fejezet folyamában szerzőnk igen szellemdúsan s már egészen a modern nemzetgazdaság elveivel inegyezőleg bebizonyítja azt, hogy a gondviselés bölcs világterve

¹⁾ Különösen borainknak éjszak felé meneteléről szól a 24 egész 25-ik lapokon.

szerint minden ország s minden nép sajátserű közgazdasági hivatással bírván, s mindegyik külön külön termékenyekben bővelkedvén: e productumaik *kölcsönös kicserélésére*, illetőleg egymás kiegészítésére egymásközi békés nemzetközi forgalomra utalvák, s hogy e szerint valamint e téren egyáltalában, úgy különösen Magyarország és Ausztria anyagi érdekei és jólléte közt sem létez ellentét, hanem inkább könnyen felismerhető *érdek-viszonyosság*, melyet csak azon rövidlátó politikusok akarnak kétségbe vonni, kik szerint Magyarország felvirágzása csak Ausztria károsodásával foglalhatja helyét. (60-61.1.) Ezen nagy elvre, melynek tüzetes formulázásában Berzeviczy Smith Ádám alapjain továbbépítve, korának legnagyobb szaktudósait egy *J. B. Sayt, Malthust s Ricardot* megelőzte ¹⁾, s egyikét a modern nemzetgazdaságtan legnagyobb dogmáinak alapította meg s alkalmazta először *egy fény és concret* példában: fektette azután szerzőnk (úgy mint a Smith-Say-féle iskola általában) a nemzetközi forgalom-szabadság iránti követelését általában s különösen hazánk szempontjából, s kimutatta hogy mihelyt Magyarország nyerstermékeit szabadon vihetendi ki külföldre, azok ajánlása megjavuland, az idegen országból bejövő pénz a forgalmat élénkebbé teendi, a kereseti alkalmak és a nép jövedelme szaporodni fog, a népesség száma növekedendik, ipari és gyári vállalatok meghonosulandnak, (67. 1.); s hozzáteszi, hogy Magyarország jóllétének ilyképi szaporodása egyenesen *az osztrák tartományoknak* is előnyére leend, mert ők is többet fognak feladhatni az ő ipari s egyéb termékeik keleté is Magyarország felé emelkedendik (69. 1.), eltekintve attól, hogy a birodalom két fele közi versenyzés- és vetélykedésnek is meglesznek jó következményei. (70. 1.) – Itt azután *közjogi* fejtegetésbe bocsátkozván, igen találóan utal szerzőnk arra, hogy feltéve hogy Magyarország anyagi felvirágzása az osztrák tartományoknak kárára is lőhetne, kérdés: *van-e joga Ausztriának, minket* fejlődésünkben feltartóztatni!? Magyarországot! mely önmagára álló s független birodalom (71-73. 1.), tehát közgazdasági tekintetben som lehet más országnak alávetve, stb. annál is inkább, miután Magyarország a monarchia erejének súlypontja, hatalmi állásának kimeríthetlen erőforrása stb. (74-75. 1.) – A VIII. fejezetben *a közlekedési és szállítási* eszközök fontosságát elemezvén szerző, indítványokat tesz a magyarországi folyam-, út- és csatorna rendszer tökéletesítésére; míg

¹⁾ Lásd *Kautz*: „Geschichte der Nat-Oeconomie” illető helyeit és *Röscher*: System I. k. 98-ik és köv. §-jait.

a IX-ik fejezetben éjszak felé irányuló kereskedésünkről szólván, ennek szomorú hanyatlását panaszolja, befejezésül jeles dolgozatának pedig azt mondja, mennyivel erősebb volna Magyarország, ha az ország gazdag erőforrásai stb. jobban s teljesebb mérvben kiaknáztathatnának.

Ez volt Berzeviczy első munkája. – *A második*, mely (mint fentebb látók) az ázsia-európai világkereskedés kérdésével foglalkozik, s egy évtizeddel később jelent meg, a nemzetközi forgalomnak valóban magas emberiségi szempontból való felfogásáról tanúskodik, s szerzőnek azon nagyszerű indítványát tartalmazza, hogy szemben a napóleoni világháborúk által végkép megzilált nemzetközi kereskedési viszonyokkal, cél- és időszerű volna az *ázsiai-indiai világ-forgalmat* a nyugati államok kezeiből kiragadni, s az osztrák birodalomra meg Oroszországon átvezetni. (Előszó 3. 1.) E végből, egyebek közt ez utóbb-nevezett két státusnak szoros *közeledését egymáshoz*, s jelesül kereskedési egyezmények általi kapcsolatba lépését (szabad kereskedési alapokon) ajánlja (40. s k. 1.), azután egy nagy szabadalmas kereskedő-társaságnak felállítását, kikötők s rakodó helyek alkotását stb. hozzá indítványba, s mint első művében, itten is újfólag a szabad ipar és kereskedelmi verseny előnyösségét hangsúlyozván, azt akarja bebizonyítani, hogy ez indítványok megvalósításától a birodalomnak s különösen az oly igenis hátramaradt Magyarhonnak kereskedelmi s közgazdasági felüdülése biztos lenne várható. (57. s k. 1.)! – Figyelmet érdemlő momentum végre B. e művében az, hogy sokkal kiméietesebben szól Ausztriáról, mint első munkájában, hogy az *osztrák birodalom összes alkatrészeinek* érdek-kölcsönösségét határozottan kiemeli, az osztrák kereskedelmi politikának elszigetelési irányát károsnak nyilvánítja; – míg magát értekezését azzal fejezi be, hogy e terv elfogadása folytán a monarchiának mind közgazdasági, mint államháztartási helyzete kedvezőbbé váiaand -). (69-70.1.)

Harmadik és utolsó művében, Berzeviczy a magyarországi porosz társadalmi s anyagi viszonyait, ecseteli, mely mű megjelenése után a Hormayr-féle „Archiv für Geographie, Geschichte stb.” ez. folyóiratban felette élénk vitatkozásokra szolgáltatott alkalmat, s egyebek

¹) Elméleti előhírnöke a *Suez-céatornai mozgalomnak* és tervezeteknek.

²) Érdekes momentum még Berzeviczy ezen dolgozatában, kegy (a 65. s k. 1.) a sok bankjegybéli pénzt dicséri, s annak jó hatását a productióra és forgalomra nézve hangsúlyosan iparkodik.

közt annyiban szinte figyelemre méltó munkácska, hogy (33. s k. 1.) a *magyar adószervezetnek* s különösen a dikátiónak ingatag s hiányos voltát feltünteti, s így az irányban szerző szakirodalmi dolgozatainak kiegészítő jelentékeny részének neveztetetik.

Ennyit Berzeviczy-ről, mint nemzetgazdasági Íróról, – kinek dolgozatai hangosan szóló bizonyosságai annak, hogy e kitűnő szakférfiúban Magyarország a *18. és 19-ik század fordulópontján* épágy bírta egyikét a nemzetgazdasági tudomány nagy alapvetőinek, mint Anglia Malthussában, Frankhon J. B. *Say*-jében, Németország Luder és *Hufeland*-jában, meg Olaszország *Giója*-jában, s hogy Skortletz mellett okvetlenül Berzeviczyt illeti meg hazánkban a Széchenyikor előtt a iefényesb hely valamennyi nemzetgazdasági íróink és szakembereink sorában

3. §.

Egyéb nemzetgazdasági írók 182ő-ig, és a felsőbb oktatás- ágy közgazdasági tekintetben.

Forduljunk immár az ez időbeli többi írókhoz, Az 1802-től 1825-ig terjedő 8 irodalmi művekben kifejezésre jutott közgazdasági eszmefejlődés jobbjára kereskedelmi kérdések körül forog, s különösen oly feladványokra irányul, melyek Magyarország ez ügyben állása és szükségeivel függenek össze, és eltérőleg az eddigi legtöbb munkáktól, részben német nyelven írvák. – így névszerint 1802-ben *Benzoni*-tól német nyelven tétetett közzé (Fiúméban) a következő értekezés: „*Vorschlag eines Commerzsystems*”, mely főleg a kiviteli kereskedés politikájában életbeléptetendő némely reformokra terjeszkedik ki; – *Bredecskynek* már érintett dolgozata a kereskedésről; két évvel később vagyis 1804-ben a szepesi születésű *Sporur Pál*: „*Ideen über Ausfuhr im Allgemeinen und deren Anwendung auf Ungarn*” ez. eszmetöredékeket boosájtá közre, és pedig *Sehedius* ismeretes folyóiratában „*Zeitschrift von und für Ungarn*” (III. köt. 297-305. 1.); – *Vedres István*: „*A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajózható csatorna*” és „*Egy nemzeti jószág*” című s 1805 illetőleg 1807-ben közzétett értekezésekben, közlekedési és productionális viszonyaink javítására czélzó tervezeteket tőn közzé ¹⁾; egy-két évvel később *Horváth Mihály* Posonyban „*Notitia rei commercialis*” című dolgozatot adott ki, melyben a kereskedés némely

¹⁾ Utóbbi művében különösen Szeged városa környékén a futóhomok megköltése szükségét mutogatja.

elméleti szabályait is fejtegeti; míg másfelől a bank- és hitelügy *Cseörgheőben* talált képviselőre, a mennyiben ez utóbbi, szemben az e korszakban kiváló fontosságú papírpénzműveletekkel és érték hullámzatokkal „*Bankoregulierungsprojecte*” című s 1807 meg 1815-ben napvilágot látott értekezéseivel a fennforgó bankkérdés felvilágosításához ügyekezett járulni. – E korba esnek azonkívül még néhány közgazdasági és főleg földipari értekezések a „*Nemzeti Gzada*” ez. folyóiratban, ezután a „*Tudományos Gyűjteményi cz. folyóiratban* (p. o. Molnár Ferencztől, Szytrokaytól, Grátytól)¹⁾; – „*Briefe eines ungarischen Edelmanns*” 1806-ban (206. l.) melyben több anyagi reform meleg szósólóra talál; végre *Wersdk* (budai hírlapszerkesztő és bölcsészettudor) „*Über die Wichtigkeit des Handels auf der Donau nach dem schwarzen Meere für das Königreich Ungarn*” stb. című munkája, melyet 1820-ban Pesten közzétett, s egyebek közt annyiban érdeket gerjesztő dolgozat, a mennyiben ellenkezésben Berzeviczy és más *szabadkereskedelmi irányú* szakemberek meg fiz országgyűlések nyilatkozataival, tisztán *merkantilisztikus* és *prohibitionisztikus* alapon áll. Szerző az osztrák-magyar *ipar- s kereskedés* történetének ösmertetését adja, mely némely tekintetben ugyan tanulságos, de annyiban unalmassá válik, hogy a munka tendenzia-szerűsége minden lapon kirí, az osztrák kormánypolitika igazolása s *védelme* mindenütt a főczél (40. s k. 1.), az egész okoskodás pedig merkantilisztikus és grohibitionisztikus szellemben halad (45. s k. 1.) sőt a, mennyiben ott a hol a munka irány-érdeke azt kívánni látszik, szerző önnön alapelveitől is eltérő nézőtöket fejteget. (191- s k. 1.) - E munka egyik főczélját képző azon feladat végre, hogy *Pestnek* mint közép- és keleti Európa egyik kereskedelmi omporiumává való hivatása kimutattassék, az utolsó szakaszokban behatólag van tárgyalva, de a sok helyes megjegyzés mellett oly nézetek is kifejezve, melyeknek praktikus érvényét elismerni alig lehet²⁾.

¹⁾ A Tud. Gyűjtemény 1817-ki folyama VIII. füz. egy értekezés az „ilhség” elleni intézkedésekről, gabona-takaréktárakról, érdemel említést.

²⁾ A munka ezek szerint, daczára nagy fogatkozásainak, annyiban mindenesetre figyelemre méltó mozzanatot jelez az e korbéli irodalomban, a mennyiben *némi előhírnökéül* tekinthető azon protectionisztikus eszme-áramlatnak, mely néhány évvel később, jelesül pedig 1825/7-ki hongyülésünkön elterjedve, némi túlsúlyra kezdé jutni, s mint a következő „Szakaszban” látni fogjuk, az eddigi nézetkörtől annyiban elütő volt, a mennyiben a védvámi tekinteteknek már sokkal tágabb tér nyílt, mint az eddigi országgyűléseinken tapasztaltatott.

Mielőtt ez átnézetet bezárnók, legyen szabad még két e korbeli *nagy hazai ivórol* megemlékeznünk, ki habár közvetlenül nem is tartozik tudományos munkálatainál fogva a „Nemzetgazdák” sorába, de kik az általuk fényes sikerrel művelt tanszakoknak a mi tudományunkkali szoros kapcsolata-, meg a tőlük közrebocsájtott művekben kifejezett *statusgazdasági nézeteik* alaposságánál fogva figyelmünkre érdemesek. És ezek: *Schwartner Márton*, a jeles statisztikus, és *Fessler Aurél* az ünnevelt történetíró. Mindkettője e férfiaknak ugyanis, az egyik „Statistik des Königreichs Ungarn” (2 köt. 1798. ujkiad. 1809-1811.), a másik „Greschichte der Ungarn” cz. tíz kötetes magyarországi történelmében (1814-1825.) egész körzetét a legjózanabb, ép oly helyes tapintat és státusférfiúi belátásról, mint az új tudományos *igények kellő méltányolásáról* tanúskodó közgazdasági nézeteknek fejtik ki. Mindenik meleg barátja és szószólója az új érdekek- és irányoknak; képviselője a *szabadkereskedési rendszernek*; nyílt ellene az ipar és forgalom teréni visszaéléseknek, a státus- s népháztartásbani könnyelműségnek; mindenik iparkodik előítéletek és balfelfogás leküzdésére, helyosb nézetek terjesztésére;-mindeniknek munkája szóval tele a legfinomabb észrevételekkel, melyeknek hasznosítása igen könnyű. Schwartner, végre épúgy mint Fessler azon tudós honfiaink közé tartoznak, kik daczára annak, hogy *nem magyar nyelven irtak*, sőt állásuk- és körülményeiknél fog némi tartózkodásra is valának utalva, nemzetük jogállását és érdekét soha sem tévesztek szem elől, szabadságainak nagy elveit meg nem tagadták, sőt, helylyel közel fölfelé is az igazságot kimondani, s a nemzet bajaira és panaszaira utalni, legkevésbbé sem tartózkodtak.- E két férfiú volt végre századunk első tizedeiben, a ki a *magyar* név és nép ismeretét a külföldön hathatósan közvetíteni segítette, s ki mind a történetnyomozóknak mind az államtudósoknak figyelmét irányunkbari fölkölté, s oly írói *nevet bírt magának* kivívni, mely még ma is a tiszteltebbek közé tartozik ¹⁾).

A szorosan vett közgazdasági dolgozatokon kívül jelentékenyebb szerepet kezdenek ez időszakban játszani végre a *mezőipari kézikönyvek* és szakművek, másfelől a *tudományos folyóiratok*.

Az előbbieket különösen illetőleg, szép lendületnek indultak hazánkban a 18-ik század utolsó éveiben a természettannak s evvel

¹⁾ Idézeteket e két írói közgazdasági nézeteire nézve e helyütt fölösleges volna adni, miután az egész jelen dolgozat folyamában többhelyütt elszóra úgyis meg vannak érintve.

kapcsolatban a mezőgazdaság elméletének is művelése ¹⁾. Így hogy csak egy két hírnevű képviselőjét említsük ez ismeágnak: 1791-ben *Nagyváthy János* a keszthelyi Georgiconnak utóbb igazgatója „a szorgalmas mezei gazda” ez. két részből álló munkát, és 1821-24-ig több más gazdasági dolgozatot Pesten bocsájtott közzé; 1805-ben *Pethe Ferencz* „Pallérozott mezei Gazdaság” című szinte két részből álló kézikönyv, azután „a szarvasmarha tenyésztés” (1814) s egyéb iratok által érdemesítette magát; 1824-ben *Angyalffy Mátyás* „Mezei gazdák barátja” című szakbeli folyóiratot indította meg; 1808-ban *Rumy Károly* egy német nyelven szerkesztett terjedelmesebb népszerű gazdaságtani kézikönyvet tett közzé⁴⁾; 1817-ben a „Nemzeti Gazda” című szaklap emelkedett érvényre; 1819-ben Columella remek munkája a földművelésről *Fábián József* által magyarra fordított, stb.⁵⁾. – Megannyi bizonyosságai annak, hogy apáink közgazdasátszatuak ez iránybani hiányait mindjobban kezdek érezni, s hogy találkoztak már itt-ott nagyobb talentomu s elméleti képzettséggel is bíró szakemberek, kik e hiányokat pótolni, s hazai irodalmunkat tekintettel a külföld e nemű vívmányaira gazdagítani törekedtek.

Az *időszaki folyóiratokat pedig* illetőleg, ez azon kor, a melyben a tudományos sajtó tulajdonkép megalapított, s első virágait hajtá; habár részben németül is szólalt meg, a miről azonban Toldynk igen szépen jegyzi meg, hogy ezeknek hatása is a magyar tudományos működésre serkentő és jótékony vala, s hogy az írók nagy részében csak a toll volt német, ellenben az elmék törekvése, működésök iránya, stb. *kifejezetten nemzeti*. – Ez időben keletkeztek tehát és emelkedtek befolyásra: *Schedius*-tól „Zeitschrift von und für Ungarn” (Pesten 1802-1804-ig). *Lübeck-tőh* „Ungarische Miscellen” (Pest 1805-1807); *Windisch*-tól: „Ungarisches Magazin” (1781-1787.) és ismét 1798-ig Posonyban; a „Siebenbürg. Quartalschrift“ (Szebenben 1790-1801-ig); *Döbrentei*-tól: az Erdélyi Múzeum (Kolosvárott 1814-1818-ig); a *Fejér György* által Pesten megindított s 1817-től 1841-ig fennállott „Tudományos Gyűjtemény”, a „Hazai

¹⁾ V. ö. *Toldy*: Irodalomtörténet. 180,275. és 278-ik lapokon.

²⁾ „Populäres Lehrbuch der Oeconomie, mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich und Ungarn, auf den Zustand der Landwirtschaft im Kaiserthum Oesterreich.”

³⁾ Itt lehet még említeni *PfaUer Károly*: „Jus Georgicuta R. Hang.” cz. úrbérügyi dolgozatát (Pest 1820 két kötetben) *Pauly K. Const. Rei Urbarialis* (1817 Bécs) *Molnár Ferencz*: értekezését a Birtokrendezésről (Tud Gyűjt. 1821.) mint a melyekben szinte több idetartozó nézet fejtegetti.

Tudósítások” 1806 óta stb. Mely folyóiratok, habár az államtudományoknak s jelesül az elméleti „Közgazdaságtannak” felette csekély tért engedtek is, egyik másik irányban hozott ismertetéseik, utalásaik által az eszmék fejlődésére kétségtelen hatással valának, a miért is o helyütt egészen figyelmen kívül mi sem hagyhattuk.

*

Eddig az e korbeli nemzetgazd. eszmefejlődést leginkább a törvényhozás meg a szakirodalom körében vonhattuk vizsgálódás alá. ^ Volt azonban a közgazdászati nézetek e két rendbeli s mindenesetre nagyfontosságú nyilatkozási tere mellett ez időben már *ogy* harmadik tér is, a mely kiváló jelentőségű, – értjük az iskolát, *a közoktatás terét.*

Azon időtől fogva ugyanis, melyben a monarchiában s jelesül hazánkban a politikai s kamerális tanszakoknak *a főtanodákoni* rendszeresítése mint önálló előadási tárgyaké, (már a fentebb mondottak szerént) eszközölőbe vétetett: folytonosan s szakadatlanul műveltetett a nemzetgazdaság *hazai egyetemünkön* és akadémiáinkon, *úgy* hogy teljes joggal föltehetni, miszerint évenként nem kevés számú pályavégzett jogtanuló lépett ki a gyakorlati jogélet vagy a hivataloskodás, vagy a törvényhozói pályára, a ki a közgazdasági tanszagnak egy bizonyos időn át tanulmányozásával foglalkozván, annak némely alapelveit magával az iskolából szélesb körökbe is vitte, s terjedését vagy érvényre jutását elősegítette.

Az irányt s vezéreszméket pedig illetőleg, melyek ez időben tanodáinkon és iskolai kézikönyveinkben sinórmértékül szolgáltak, az egész itt szóban lévő időszak alatt majdnem *kizáró uralomnak a sonnenfelsi rendszeren* alapuló merkantilisztikai elvek örvendettek. Minek egyszerű oka abban rejlik, hogy Sonnenfels, mint nagytekintélyű *osztrák* szaktanár és író (a múlt században) azért mivel az ausztriai kereskedelmi és közgazdasági politikát ismeretes kézikönyvében mintegy rendszerbe hozva s tudományos köntösbe öltöztetve leghűbben képviselő: a bécsi kormány által minden birodalmi főiskolában és hazai tanintézetekben is *kizárólag követendő* szakfőúrnak nyilvánított, s így a tanároknak a legjobb akarat mellett sem vala igen alkalmuk az ez író által képviselt s már jóval meghaladt szűk eszmekörön felül emelkedni, s hallgatóikat a már-már köztékintélyre vergődött *Smith-Say-féle rendszernek* ismeretébe beavatni.

Szóló tanúsága ennek az is, hogy az e korbeli tanárok az egyetemen szokásos jogtudort vagy közvizsgálati vitatkozások-alkalmával a jelöltek által sohasem vétettek fel más tantételeket, mint a melyek a Sonnenfelsianismus elveivel megegyezők voltak, s bármennyi akkor-beli főiskolai irományokat átnézünk, mindenütt ugyanazon eszmék é iránynyal találkozni, a mi az elészabott tanrendszer betűihez való szigorú ragaszkodást tanúsítja¹⁾.

A mi végül az az irányban közzétett *rendszeresb irodalmi munkákat* ez időszakból illeti, ezek a következők voltak: az első, mely mindjárt a század elején jelent meg: „Specimen oeconomiae publicae, legibus et moribus Hungariae aecomdatum” czímet visel, s 1806-ban Budán *Horváth Mihály* prépost s egyetemi tanár által tétetett közzé. E munka annyiban figyelmet érdemel, hogy összes hazai irodalmunkban az *első* (bár latin nyelven írott) közgazdasági *tankönyv* s rendszeres szakdolgozat. Tárgyalja a tudomány főkérdéseit módszeres összefüggésben, irányára nézve pedig mintegy átmeneti fokot képez az ó-iskola merkantilisztikus veilleitásai meg az ép akkor terjedezni kezdő Smith-féle rendszer új elméletei között²⁾.

Ennél jóval terjedelmeseb, de inkább csak fordítinányt képző a következő munka: „*Principia Politiae, Commercii, et Bei Aerariae*” melyet 1807/8-ban Posonyban az ottani (s később híressé vált győri) jogtanár *Beke Farkas* (Belnay György nyomdájában) tett közzé, s mely mint a czím (o gormanicis lucubrationibus clarissimi viri Josephi a Sonnenfels latine reddita) mutatja, egészen a Sonnenfels-féle kézikönyv szerint készült, három részből (illetőleg kötetből) állván,

¹⁾ Leggyakorább volt ez iratokban a Sonnenfelsi elmélet-alaptétele: „complexus príneipiorum, ope quorum possibilis maximus numerus cwium occupatur, scientiam politico-cameralem constituat, „vagy „*Incrementum populationis ett principium politicae scientiae.*”

²⁾ E munka körülbelül 170 lapra terjedő tartalmából kiemelendő egyebek közt, hogy benne a pol. gazdaságtannak mint külön stúdiumnak fontossága hangsúlyoztatik (Előszó), a *tudományok*- és szellemi műveltségnek az anyagi haladással való kölcsönössége kiemeltetik (15.1.) Szerző a kereskedelem tekintetében szabad mozgást de folytonos állami gondoskodást is követel (50. L), a nyerstermékek kivitelének a belipar érdekéből korlátolását helyeseli (61. 1.) A 14-ik fej. *a papiros pénz* jelentőségére történik utalás, de (némi tartózkodással) annak káros következményei sem hallgattak el (93. s k. 1.) A szerfeletti *arany és ezüst bálványozást korholja*, s a valódi vagyionforrásokat a mezei ipar, kézmű és gyártás gondos üzésében véli rejleni (110. s k. 1.) A merkantilisták forgalom-mérlegrőlí elméletét elveti (129. 1.) s a munka végén némely kitéréseket teszen a magyar s osztrák közállapotok ismertetésére.

melynek elseje a közrendészeti, a második a kereskedelmi és közigazgatási, a harmadik pedig a pénzügyi politikának elveit tartalmazza ¹⁾).

Míthogy pedig e munka egykét évtizeden át iskolai tankönyv- s *oktatási vezérfonalul* szolgált, s mint ilyen az eszmék alakulására befolyást gyakorolt, érdemes, hogy vele tüzetesebben foglalkozunk. – Előre bocsájtva ugyanis szerző a kereskedés némely tanait, s jelesül a *pénznek mint csereközegnek* szerepét (9-23. l.), az első szakaszban a mezőgazdasági politika elveit sorolja elő (52-166), szól a birtokbiztosság s a földművelés jövedelmezőségének fontosságáról, az östermékek forgalmában a kereslet és kínálat helyes arányának s a termék-ár akna k hatósági befolyás mellett való képződéséről, (46-49. l.) a gabona-kivitel szabadságának előnyösségéről (56. l.) az okszerű *gyarmatosítás, szabályairól*, a szerfeletti nagy jószágoknak vagy latifundiumoknak káros voltáról (85. s k. l.), hol azután a jobb-ág-földművelők viszonyaira térvén át, azt mondja: „nunquam satis inculcari potest, incolumitatem colonorum basim esse ilorentis rei agrariae atque ad Eempubl. interessé, ut praomiis *suae industriae plene frui* sinantur. (97-98. l.) – A második szakasz a műipari policziának van szentelve, hol utalva a kézművek és mesterségek productiv voltára s nagy jelentőségére (107. s k. l.) egyebek közt az egyedárúságok káros voltát mutatja, az *állami iparüzlet elvet rosszalja*, (124. l.) ép úgy mint a czéhrendszer is ²⁾, s így azon kérdést veti fel, szabad legyen-e az östermékek kivitele, a mennyiben ez a nemzeti ipar és gyártás tekintetében főfő fontosságú, s azon eredményre jut, hogy a, kiviteli korlátozás célját ritkán éri el (138. s k. l.) de hogy egyidejűleg mindenkép arra is kell törekedni, hogy virágzó *belgyártás* idéztessék elő. (143. l.) A vámdíjak s behozatali taksák szerző által félszeg intézménynek nyilvánítatnak, mely irányban egyik főérve az, hogy általuk az ipar és foglalkozás megszorítatik, s így az állam főcélja: *a népesség szaporodása és jólléte* csorbát szenved. (158. s k. l.) – A harmadik szakaszban a külkereskedés elméié tét adván szerző (214. sk. l.) a következő sajátserű alapelvet állítja fel: *omnis irappratio mereis exoticae jactura est; omnis exportatio autem lucrum* (222. l.) tehát a beviteli szabadságnak legkevésbbé sem barátja, kivált gyártmányok és ipar-árak tekintetében. – A nyolczadik s következő szakaszokban *a pénzről, a pénzforgásról, a kamatról* és

¹⁾ Minden egyes kötet (kis nyolczadrétben) körülbelül 400 lapra terjed. Az irány az eredetihez alkalmazkodó, és az egyes szak. rövid §§-ra osztvák.

²⁾ A 128-130. laponi argumentáció e tekintetben figyelemre méltó.

hitelről értekezik szerzőnk (292. sk. 1.); kifejti egyebek közt az élénk pénzforgás hasznosságát, a kamatszabályzatok czéltalan voltát s helytelenségét, a magas kamatláb hátrányait (350. s k. 1.) stb. – feltűnő azonban, hogy a papírpénzről (!) alig mond egy-két szót, holott e kérdés ép ez időben (1807-1.808) kiváló nyomosságú vala. Az utolsó szakaszban végre a kereskedelmi *bülanckiáról tévén* említést, helyesen különböztet meg a szerző pénzbeli és értékbeli bilanziát, s a sokoldalúlag vitatott kérdést következőképp oldja meg: „bilanx utilitatum (vagyis a valódi nemzetközi forgalom-mérleg) est supputatio, qua ex parte major numerus hominum occupatus sit (415. 1.)¹⁾. – Evvel befejezi szerzőnk közgazdasági rendszerét s áttér a harmadik kötetben a *pénzügytanra*, melyet a még ma is szokásos felosztás szerint tárgyal. A következő szakaszokban *az adók elmélete* tárgyalatik, főelvül szolgálván az, hogy a közhatalomnak a polgárok létezési közegeit lerontó nagyságú adókat kivetni joga nincsen, és az, hogy a jó adószervezet a termelő és munkás osztályoknak a lehetőséget nyújtja *adókölteit beszerezni* és visszanyerni. (150-214.1.) Ezek után a jövedelmi elvre alapított földadó teoriáját fejti ki, czáfolva a physiocraták egy-adó rendszerét (224-249. 1.), élesen külön választatni kívánja a közvetett adókat a fogyasztási adóktól (269. s k. 1.) s elemezi a többi adó-nemeket, a fej- s tőke adót, az ipar és munkabérré vetett adókat; s egyebek közt *a vámdíjakat mint* a közfogyasztással összefüggésben álló adó-formát is mutatja fel. (273. s k. 1.) A hetedik szakaszban szerző a közhitel- s államadóssági ügyet veszi vizsgálat alá, szól annak alapjairól és föltételeiről, kárhooztatja (322. s k. 1.) *a kényszerített kölcsönöket*, valamint az állami papírpénzjegyeknek sem nagy szószólója, habár egyenesen azokat megtámadni, mint látszik, nem meri (348-385.1.) – A kamatreductió kérdését is fejtegeti, utalva arra, hogy ez nem helytelen, ha a közhitelezők érdekének csorbitása nélkül történik. (390. 1.) Végre azt mondja szerzőnk, hogy rendküli államszükségek alkalmával *az adóit fölemelése legajánlatosb*; s hozzáteszi, hogy versenyző népek közt az léssen a győztes, melynek legkevesebb adósságai vannak, s mely adóssági terhétől legelőbb szabaduland meg. (394, 395. 1.)

Végre *Saxt Mihály* pesti egyetemi tanártól is létez ez időből egy kisebb tankönyv, e cím alatt: „*Adumbratio scientiarum* politi-

¹⁾ Egy álló fejezet azonkívül szerzőnk teoriájában a pretium medium vagy a helyes középár kérdése, mely legtöbb okoskodásain keresztülvonul, a nélkül azonban, hogy a feladványt meg bírná oldani.

carum summaria”, mely 1808-ban Budán jelent meg, s részint Sonnenfels eredeti munkájának, részint Beke fordítmányának kivonatát képezi; egészben véve pedig jól olvasható s helyesen szerkesztett vezérfonalnak nevezhető.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A közállapotok 1812-1825 közt, és visszatekintés az egész időszakra*

1. §

Kormány-intézkedések és alkotmányértőinek.

Az 1811/12-ki hongyülés berekesztésével szomorú idők neheztek hazánkra. A nagy napóleoni hadak újólagos kitörése s sok véres rázkódtatások közötti befejezése, nemkülönb az azokat követett *sanyarú utófájdalmak* és bajok, a nemzet legjobb ereit kimeríték, az erkölcsi fejlődést feltartóztaták, az anyagi állapotokat, ha lehet mondani, még súlyosb zavarba súly esztek: úgy hogy bátran állíthatjuk, miszerint az 1812-1825 közti évek nemzetünk történelmében *a legsötétebb szakok egyikéi* képezik. – Ide járul az, hogy a magyarellenes irányba terelt fejedelem országos alkotmányunk több sarkalatos intézményét is hatályon kívül helyezvén, a nemzet meg vala fosztva az alkalomtól, jogos kívánalmainak s panaszainak illő kifejezést kölcsönözni, *az absolutismusnak reája* súlyosan nehezedő békői ellen törvényesen szót emelni, s önerővel és törekvéssel azon milliónyi sebek behegesztéséhez fogni, melyek a lefolyt két évtized alatt a nemzeti, testen ejtettek.

A bécsi udvar jelesül mind az örökös tartományokban, mind Magyarországon korlátlan uralmat kezdte gyakorolni. Odakünn névszerint a legridegebb reakció, policziai kémkedés és autocratismus rendszere honosítatván meg, egyebek közt egy egészen *új birodalmi szervezet* alkotása vétetett tervbe; idebenn honunkban pedig minden törekvés oda irányult, a folytonos küzdelemben kifáradt kedélyeket végkép elfásítani, minden szabadabb lélekemelkedést lehetlenné tenni, az anyagilag kimerült s minden erőforrásoktól kivetkeztetett tömeget tétlen passivitás- és tespedésbe meríteni. A kormány (mond

koszorús történetíróknak¹⁾ nem törülte el ugyan egészen az alkotmányt s törvényeket, nem alakította át az igazgatási szerveket, *szóval formailag* nem olvasztotta be Magyarországot az osztrák császárságba: de ezen alkotmányt és ezen törvényeket, ezen igazgatási formákat mindannyiszor mellőzte, valahányszor az egész birodalomra nézve elfogadott kényuralmi kormányelvekkel ellentétben állottak. *Nem* nyúlt az alkotmányos igazgatási gépezethez, de azt kényuralmi elvek szerint tette mozgásba. Meghagyta a törvényes hatóságokat, az önkormányzás orgánumait, de azoknak törvényszerű működését mindannyiszor meggátolta, kényszer alá helyezte, valahányszor azok a Cabinet szellemével, elveivel, rendeleteivel ellenkezésbe jöttek, szóval az autokrat uraimat Magyarországnak felett is oly módon igyekezett érvényesíteni, mint a német örökös tartományokban gyakorolja vala²⁾.

*

*

*

Feladatunk szempontjából kiváló érdekűek először is *azon intézkedések*, melyeket a béke helyreálltával a birodalmi kormány egyfelől a siralmas ziláltságban lévő finanziaügyek rendezésére, másrészt a nemzeti ipar gazdaság és forgalom pangó állapotának javítására eszközlőbe venni szükségesnek találta.

Lássuk ez intézkedéseket közelebbről.

Legsürgősb teendőjének tartá jelesül a kormány, először is a pénzügy s *a közadóssági viszonyok rendezését*. E célból, s hogy névszerint az értéktelenné vált csereközeg által okozott hínárból kigázolhasson, előbb többrendbeli belkezelési finanzia-reform, a regálék s adók átalakítása, államjóságok elidegenítése, stb. vétetek eszközlőbe, 1816-ban pedig június 1-jén egy nyiltparancs³⁾ bocsátott közzé, mely kiinduláspontja lőn mindazon pénzügyi műveleteknek, melyek az osztrák birodalom újabbkori szervezkedéseiben nagyobb befolyású szerepet játszottak, s különösen a bécsi nemzeti bank életbeléptetése- és azóta való működésével kapcsolatban vannak. Jelesül kimondatott *a nevezett pátensben*: a) hogy a kormány ezentúl sohasem fog kényszer-folyammal bíró papírpénzt kiadni, a jelenleg forgásban

¹⁾ *Horváth M.*: M. O. Történelme VI. köt. 370-371,1.

²⁾ Mely eljárást az első nagy európai történetíró, ki irányunkban igazságos, *Gervinust*, következővel illusztrálja: „Das System der stillen Untergrabung der unhandlichen ungarischen Verfassung durch hinterrückige Mittel, durch Abnützung, und Schaffung verfassungswidriger Präzedentien: wurde von Neuem wieder aufgenommen.” V. ö. *Gesch. des XIX. Jahrhunderts VII. köt. 100 1.*

³⁾ *Horváth*: M. Tört. VI. 389. s k. 1. hol ezek részletesebben tárgyalatnak.

lévőt pedig lassanként beváltandja; b) e pénzügyi operáció keresztülvitele egy a birodalmi fővárosban felállítandó nemzeti *szabadalmazott bank* segítségével fog történni, mely ezüstpénzre szóló bankjegyeket adand ki s alkalmazand az állami papírjegyek (bizonyos értékaránybani) beváltására, a miért azután a státus le leszén kötve a bank irányában; c) a körülbelül 650 millió forintnyi státus-adósság könnyebb viselhetése illetőleg alábbszállítására szabadakarátú *kölcsön nyitattik*, melyre a befizetéseket felében 2% százalékra (már előbbi években) leszállított államkötelezvényekkel, másik felében pedig papírpénzzel lehet eszközölni.

Egy további intézkedés vala az, hogy a most nevezett szabadalmazott nemzeti bank a monarchia köz- és *államháztartásának mintegy* centrális közlönyévé tétetek, minden fontosb pénzügyi szabályzat művelet annak segítségével vagy közvetítésével vitetett keresztül, s így lassanként azon szoros kapcsolat fejlődött ki az állam és a nagy pénzügy között, mely oly sok visszasságot szült, annyi bajnak kútforrásává lőn, s a helyett, hogy a népek jólétét mozdította volna elő, az egyes országok és tartományok productiv erőik kimerítésére vezető nagy szivattyú-géppé lett^v).

A birodalmi jövedelem-források szaporítására czélzó lépés volt továbbá a *stabil-katasteri telek-adó* meghonosítása az örökös tartományokban ²⁾ (1817. márczius 23-án és december 1-rői szóló rendeletek alapján), melynek folytán a föld és az azt birtokló osztályok a kitudandó tiszta jövedelem nagysága szerint valának megadóztatandók, s egyúttal az összes őstermelési és ipari viszonyok szükségkép új fejlődési irányba vezettettek. – Ugyanily végből léptettek életbe vagy rendszeresbítetttek *több egyéb adónemek*; míg másfelől az állam birtokában lévő jószágokon, alapítványi javakon, a regálék és monopolk kezelésében, meg az állami gyárak igazgatásában történtek olyszerű javítások, melyek a közjövdelmeket szaporítani alkalmasaknak mutatkoztak.

Ezen inkább általános irányú intézkedésekkel *egyidejűleg hazánkra vonatkozólag* is többrendbeli s életbevágó határozatok tétettek közzé. így jelesül egy 1815. márcziushó 29-ről kelt kir. leiratban a nemzet természetmények és katonákban *subsidiomok adására* szólít

¹⁾ V. ö. *Horváth*: M. O. Tört. VI. köt. 395-ik lapj.

²⁾ V. ö. e reánk nézve is némi érdekléssel bíró tárgyra vonatkozólag: *M. Chlupp*: Systematisches Handbuch der directen Steuern in Oesterreich. (Prága 1855.) 25. s k. és 52. s k. lapokon.

tatott fel, megfelszólítás azonban eredménytelen maradván, ugyanazon évi június hóban, még pedig szigorú nyomatékkal ismételtetett, mindaddig, míg az erőhatalomnak végre is hódolni kényszerülő megyék és törvényhatóságok, ünnepélyes óvások mellett, meghajoltak. – Egy másik csapás, mely ugyanekkor a kormány által Magyarországra méretett az vala, hogy az országos adóknak új azaz conventiós láb szerinti pénzben való befizetését parancsolá meg, tehát a foganatbavett pénzműveletek nyomán az adóteher harmadfél-akkorára, azaz 250 %-val emeltetek²⁾; nem említve, hogy ugyanez időben a sóár országgyűlésen kívüli fölemelése is eszközölbe vétetek²⁾, sőt egy 1818. septeinberhó 20-án kelt leiratban egyenesen ezüstben fizetendőnek is határozottatott. – Midőn pedig ez intézkedések kellő sikerre nem vezettek, egyenesen az rendeltetett el³⁾, hogy az adó is Magyarországon *ezenül pengő ezüstben* fizetessék, a magyar hatóságok pedig mielőbb az iránt tegyenek jelentéseket, minő úton s módon lehetne e szabályzatnak legbiztosban s legkisebb késleltetés nélkül érvényt szerezni. – Mindezekhez járulta szünetlen katona- és ujonczkövetelés, mely miután országgyűlés nem tartatott, a megyék és municipiumokhoz intéztetett⁴⁾, s mely ép úgy mint a többi követelések csak arról tön tanúságot, mily nagyon is elfeledé már *a birodalmi kormány* a nemzet által a lefolyt két-három évtized alatt hozott súlyos áldozatokat.

A mi a kormány szorosb ért. vett „közgazdasági” intézkedéseit illeti, ezek közül honunkra nézve különösen említéet érdemelnek az egyik másik tekintetben életbeléptetett könnyítések a célforgalomban, némi módosítások a birodalmi kül- meg a közbenső vámdíjak tételeiben, reform-kezdemények *a hajókázat*, a mértékrendszert stb. illetőleg, névszerint, pedig egy külön' *czéhrendszeri szabályzat*, jelesül 1813-ban april 6-áról (7262. sz. alatt kelt helytartótanácsi intézménnyel) mely „közönséges czikkelyek magyarországi mesteregyesületek vagyis czéhek számára” czím alatt⁵⁾ 1815-től fogva hatályba lépttetett, s habár még határozottan ozéhszellemű rendszert tart is fenn, már több

¹⁾ V. ö. *Springer*: *Gesch. Oesterreichs* I. 326. s k. 1. *Gervinus*: *Gesch. des XIX. Jahrhunderts* VII. köt. 108. s k. lap.

²⁾ Névszerint 1818. és 1816-ban.

³⁾ Egy 1820-ik sept. 24-én kelt finacnzminiszteri rendeletben.

⁴⁾ V. ö. *Horváth*: VI. köt. és *Springer*: id. műv. többhelyütt.

⁵⁾ V. ö. *Kassicz J.*: „A m. o. mesteremberek s mesterchéheket illető kegy. kir. rendeleteknek kivonatai” ez. munkáját 1835. Bécsben; és *Récsy*: *Közgazgatási Törvény tudomány* (1855. Pest.) IV. köt. 48. s k. lapj.

enyhítő s főleg visszaéléseket korlátozó szabályt is tartalmaz, s a közhatalomnak a *czéhek visszaélései* irányában positiv ellenőriző és akadályozó befolyást biztosít'). – Végre ismeretes tény, hogy a kormány ugyanez időben, az *úrbéri viszonyoknak* administratív útoni rendezését is czélba vévé, míg másfelől, hogy az alkotmányhű törvényhatóságokat renitens magatartásából kivezesse, az 1817-ki december 23-án meg az 1819-ki februárhó 16-án kelt intézményeivel *új megyeügy-viteli* rendszabályzatot bocsátott ki, mely a megyéket a kormánytól függő vagy annak vakon hódoló hivatalnokok kezére adni, s a kormány czélzatainak és terveinek útjait egyengetni vala hivatva²).

Szükségtelen is tán mondanunk, hogy az időszak, melyről itt szó vagy, hazánk közgazdasági életében is szomorú epizódot képez. A kormány félszeg politikája, a roppant mérvű pénzzavar, a hitel és közlekedési eszközök nagy hiánya, kapcsolatban a nyomasztó tökeszegénységgel, sőt mi több, még a legsúlyosb elemi csapások (1816 1817.), inséges évek árvíz- és járványokkal: az ipar és forgalom élénkebbülését végkép meggátolá. A *magas kiviteli vámok hazai terményeinknek* az idegen piacokra való kimenetelét megnehezítvén, s e mellett idebenn is a *consumptió* jóval szerényebb mérvre szorítkoztván, mind földművelésünk mind kereskedelmünk pangó állapotából ki nem vergődhetett; a gyarmati állás, melyre a balpolitikai rendszer bennünket kárhoztatott, napról napra érezhetőbbé lön, s nem csoda, hogy ilykép még azon intézkedések és javítások is nagyrészt balul ütöttek ki, vagy legalább eredményt nem szülhettek, melyekkel a politikai *reformoktól irtózó* autokrat bécsi kormány egyben másban, s hogy elkobzott jogaink- és szabadságainkért legalább némi kis kárpótlást nyújtson, *anyagi ügyeinket* előmozdítani iparkodott.

Mindez bővebb magyarázatot nem kivan, s kellő megfajtását leli azon nehéz időjárásban, mely ez évtizedben hazánkat látogató, meg azon félszeg magaviseletben, melyet a kormány irányunkban tanúsított. – Az ország e szomorú helyzete miatt, mint gondolni lehet, nem egy panaszos hang emelkedett is e korszakban, mely egyfelől vádként, másfelől *orvoslásérti kérelemként* hangzott fel az államigazgatási körökbe. De a válasz, mely ezen panaszokra, hivatalos és félhivatalos alakban, kormányi meghagyás folytán készült czikke-

¹) V. ö. *Szokolay*: Czéhrendszer és iparszabadság (1846. Pest) többhelyütt

²) V. ö. ont mond a magyar megyegyületekről ez időben *Gervinus* XIX. század tört című művének VII-ik köt. 101. lapon.

ben és röpiratokban a Lajthán túlnanról jött ¹⁾, rendesen abban öszpontosult, hogy mindezen hátramaradásnak egyedül a magyar alkotmányban keresendők okai. mely alkotmány hűbéries intézményei, s törvényeinek hiányossága által minden hitelt elöl, s minden haladást gátol.

Forduljunk ezek után annak szemügyre vételéhez: mily magartartást tanúsított a nemzet e korszakban az elsorolt kormányi intézkedések irányában, s hogyan iparkodott az osztrák beolvasztási törekvések és finantz-kísérleteknek ellentállni?

Azon mértékben, melyben a bécsi kormányférfiak szándéka, Magyarországot a monarchia többi *részeivel egyenlő függettségbe* helyezni, fölismertetek, kezdett hazánkban az e czélatok ellen irányzott oppositio is növekedni. A bécsi kormányembereknek csakhamar nyílt alkalom belátni, hogy a magyar faj alkotmányhűsége és szabadságszeretote semmiféle nyílt vagy alattomos támadás által egykönnyen meg nem ingatható. – Alig hogy ismeretessé lön ugyanis a király subsidiumokat és újonczokat követelő leirata, már is mindenütt a megyékben szerveződni *kezde az client állás*; a törvényhatóságok emitt nyílt amott passiv módon fejezték ki elégületlenségüket, s oda nyilatkoztak, hogy a királyi kívánatok teljesítésének csak egy törvényszerű s jogos módja van: „*országgyűlés!*”

Tekintve különösen a finantz-műveleteket, melyekről fentebb szólók, megyéink ezek ellen is hatalmasan tiltakoztak, névszerint azért, mivel a nemzet általuk anyagi érdekében mélyen sértetett, s e mellett a *forgásba hozott bankjegyek* biztosításául még a magyar bányák is lekötöttek.

Leghívebben s legkimerítőbben nyilvánult a nemzet ekkorbeli *érzūlete Pestmegye* 1816-ki július 8-án tartott közgyűléséből a fejedelemhez terjesztett feliratban, hol határozott utalással a történt intézkedések alkotmányellenes voltára, a fejedelem a pénzügyek szabályozásában törvényes útra való visszatérésre felkéretik, s egyebek közt kiemeltetik az: hogy a nevezett intézkedések nyomán a *korona bányáinak jövedelmét* minek rendeltetését az országgyűlés beleegyezése nélkül megmásítani nem lehet, egy magánbank-intézet műveletei alapjául köti le; hogy a közhiteli ingadozás és bonyodalmak még a magánosok birtokára és szerződéseikből támadt pénzvisszonyaikra is kiterjesztetik; s végül, hogy, midőn az egész monarchia pénzügye *egy magánbankintézetre* bízatik, a kereskedelemnek a

¹⁾ *Horváth: Magyarország Történelme VI. köt. 896.1.*

szabad pénzforgalommal szorosan összekötött élénksége ezen intézet munkálataitól tétetik függővé, mely *inkább saját hasznát mint a közönség javát tartandja szem előtt*, s méltán félhetni, nehogy Magyarország, mely más tartományok javának már eddig is igazságtalanul alárendeltetett, a szabad és független állam minden előnyeitől megfosztassék stb.

Hasonló szellemben voltak szerkesztve a legtöbb megyék representatiói; – ebben a kérdésben, épúgy mint a másokban vagyis *a katona- s újoncz-ügyben* is. Sőt egyesek mint például a Barsi, még különösen kemény kifejezéseik, feddő s majdnem fenyegető hangjuk által is tűntek ki, *úgy annyira*, hogy méltán lehetett attól tartani, hogy a viszony király és nemzet, uralkodó és alattvalók közt oly feszültté váland, hogy végre is mindkét félre nézve veszélyes catastrophiákra vezethetne.

A nemzeti közérület ily egyhangú és *határozott nyilatkozatával* szemközt még a magyar udvari cancellária is engedékenységet és szelidebb föllépést tanácsolt a fejedelemnek. Egy alkalommal jelesül, midőn az adóknak pengő ezüstpénzbeni fizetése követeltetek, egyenesen oda nyilatkozott, „*hogy ezt a nemzet már csak azért sem teljesítheti, mert az egész országban 4-5 millióra menő* ezüstpénz nem is található; s hogy a kormány főfeladata inkább az volna, előbb a nemzeti ipar és forgalom kifejlesztéséről gondoskodni, a készpénz szaporodását az országban könnyíteni, a sóárt mérsékelni, a parasztok adóképeségét növelni, mielőtt a közterheket magasabbra emeli.”

Fájdalom! hogy mind ez igen keveset használt, s a fejedelem, kinek fülei csak a német tanácsosok előtt nyíltak meg, az általa kiadott rendeleteknek szigorú keresztülviteléhez éveken át ragaszkodott. A magyar státusférfiak legloyálisb tanácsai, a *legelőkelőbb főwrak közvetítő* föllépése, kérés és panasz a legfelső kormánykörökben nyom nélkül hangzottak el; sőt mi több még oda is fejlődtek a dolgok, hogy a, fejedelem udvar-párti férfiakat, királyi biztosok minőségében a megyékbe küldvén, minden ellenkezést vaskezekkel elfojtani törekedett.

Így folyt le egy hosszú, keserűség- és sanyarteljes évtized. - Míg végre, az európai viszonyok alakulása, s különösen *a keleti bonyodalmak*¹⁾, meg az ezekkel járó egyéb zavarai a külügyeknek, oly félelmetes irányt vőnek, hogy Ferencz király meghajolva a szük-

¹⁾ Erre a körülményre napjainkban tüzetesen *Gervinus* utalt idéz művének VII. köt. 107-ik lapján.

ségesség előtt, s talán azon titkos vágytól is vezéreltetve, hogy haladott kora tekintetéből a nemzettel kibéküljön: azon nagy horderejű királyi leiratát tévé közzé, melylyel a tizenhárom év óta szünetelt magyar országgyűlést egybehívá, s így a soká zaklatott nemzet előtt anyagi és politikai bajainak orvoslására a törvényes küzdőtér ismét megnyitotta.

Ez országgyűlésnek s az azon kifejezésre jutott nemzetgazdasági nézeteknek és irányoknak ismertetése azonban már a következő „Könyvbe” tartozik ¹⁾.

2.§

Visszatekintés az egész időszakra, s közigazgatási eszmekörünk szemben a külföld egykori nézetkörével, s a nemzetgazdaságtan állásával.

Úgy hisszük az egész eddigi fejtegetés igazolta ama bevezetőleg tett megjegyzésünket, hogy az 1790-től 1825-ig terjedő időszak az *önállóbb eszmeifejlődés és az öntudatosb* reformtörekvések megindulásának korát képezi, s hogy névszerint nagyban és egészben véve, nemzeti eszmekörünk s felfogásunk közigazgatási ügyek körül, e három évtized folytában kétségtelenül tökélyesbedett; theóriánk helyesbbé, elvek és igazságok tekintetében gazdagabbá vált, s hogy egézbenvéve ez időben is valamivel magasb fejlődési fokra emelkedtünk.

Még csak néhány pótló jegyzetet kell ide függesztenünk.

Először: hogy összhasonlítva az e korbeli közigazgatási nézetkört az előbbeni időszakok nézetkörével, azt találjuk, hogy apáink e korban az anyagi érdekek körül már sokkal világosb *fogalmakkal* bírtak, s hogy azt, mit ezelőtt csak inkább helyes tapintattal és ösztönszerűleg *sejtettek*, most már öntudatos belátással fogták fel és méltányolták. – Legyen elég e tekintetben az okszerűbb földmívelée, a kereskedelmi szabadság, az új adóügy, az országos hatósági iparosztály, a hitelszervezés, az önálló státuspénztár, stb. eszméje- illetőleg rendszerére utalnunk.

Nem csekély mértékben segítették elő nemzetgazdasági *eszmekörünk kifejlődését* a« s korbeli nagy tusák a pénzügy rendezése körül, a mennyiben ép az ilykép előidézett élénk eszmesúrlódás, egyrészt az észlelést élesíték és fejték, másrészt a kérdések többoldalú

¹⁾ Az 1812-1825 közti közigazgatási eszmeifejlődésről irodalmi tekintetben már az előbbeni „Fejezetben” szólottunk.

tanulmányozására vezettek, s így szükségkép a közgazdasági dolgok természetének és az e körbe tartozó nagy igazságoknak helyesb fölismérésére vezettek. – A mi a tudomány *nagy sarkelveit (categoriáit)* illeti, nem mutathatunk ugyan fel szélesb körű haladást közfelfogásunkban, a mennyiben az érték és az árak, a tőke és a jövedelem, a termelés és fogyasztás meg forgalom természete feletti nézeteink nem igen változtak. Egészen eredménytelen azonban ez időszak ez irányban sem vala, a mennyiben (mint láttuk) a közgazdaság egyik főcategoriája: *a pénz és a csereközegek meg a státushitel felőli* nézetek már sokkal helyesebbek ez időszakban mint az éltöbmben, s a mennyiben az államháztartás érintett bonyodalmainak közvetlen szemlélőlénel számos nagy és termékeny igazság fölismérésére jutottunk el, sőt majdnem az általános európai színvonalra emelkedni alkalmat találtunk!

Lehetlen továbbá meglegédeessel nem látni, mint tör magának e korszakban utat mind jobban *a modern állameszme teljesb méltányolása*; mint kezdi a társadalom műveltebb elemeit átrezgoni mindjobban az új államélet új szükségeinek s új feladásainak érzete, s mint vonul háttérbe mindinkább a középkorias eszmekör, mely az állami szerkezetben, csak egyesek és vidékek conglomeratumát látja, s nem egységes közgazdasági kulturai és politikai létszert, melyen az összes nemzeti és országos élet nyugszik.

Fénypont az e korbéli magyar közgazd. nézetrendszerben továbbá azon (csak napjainkban méltányoltatni kezdett) ¹⁾ jellemvonása teoriáinknak, mely szerint *gazdaság és jog*, anyagi érdekek és igazsági tokintetek már összefüggésükben szemléltetnek, valamint az, hogy az *újkori constitutionalismus* több sarkalatos föelve nemzeti eezmokörünkben az állam és népháztartási ügyyei legszorosb kapcsolatba hozva jelenkezik. – Különös figyelemre méltó jelenség végre közgazd. eszmefejledésünk e szakában az, hogy míg egyebütt közép- és nyugatourópában az új nemzetgazdaságtan elvei, jelesül pedig a szabadkereskedelmi rendszer elve o korban még csak a *litteraturában és könyvekben* találnak elismerésre: addig nálunk már a *practikus élet*, jelesül pedig a törvényhozás is határozott kifejezésre hozza ez eszmeirány latot, s legalább némely tekintetben érvényre is bírja azt emelni. Büszkeségünket e tekintetben mérsékeli azonban, ha

¹⁾ Jelesül *Roscher, Dankwardt* (Jurisprudenz und Nationaloekonomie) *Arnold*: (Recht und Wirtschaft) *Rivet*: (Rapport du droit avec Économie Politique) és *Baudrillart* ismeretes szellemdús műveiben.

fontolóra vesszük, hogy apáink ez időben valahányszor szabadkereskedésről szóltak, mindég kiválókép csak *a kivitel szabadságát értették*, a bevitelre nézve azonban még a korlátlan forgalom elvét oly magasra távolról som tárták, és így azon nemzetgazd, nagy igazság, hogy a kivitel szabadsága a bevitel szabadsága *nélkül nem is létezhet*, s hogy az internacionális forgalomban csak oly népektől szoknak a többiek vásárolni, melyek viszont az idegenek árúczikkait ie akadálytalanul beeresztik határaikon, – praktikus hordereje s egész jelentősége szerint még nem méltányoltatot!

Tekintve a befolyást, melyet az e korbeli eszmekör a közviszonyokra gyakorolt, meg az eredményeket, melyekben e hatások ténylegesen nyilatkoztak: részletes fejtegetésbe ereszkedni szükségtelen, miután fentebb az idevonatkozók úgyis tüzetesen megérintettek. – Nem lesz egyébiránt egészen fölösleges utalni arra, hogy azon arányban, a melyben ez időben az eszmék és elvek már egyáltalán közvetlenebb s tényleges befolyást kezdenek a praktikus élet alakulására gyakorolni, a közgazdasági eszmék hatalma is inkább helyt foglalt, s hogy névszerint igen sok mozzanat mutatható, fel köz- és társadalmi életünk e korbeli fejlődésében, mely egyenesen az eszmék *positív hatására vezet vissza*, egyenesen az e téren uralkodó – felfogás kifejlődésének nevezhető. – Áll ez, mint látók, különösen az irodalomra nézve is, mely e korszakban nálunk is már kezdi képző fejlesztő hatását gyakorolni, a törvényhozás, a tanítás, az igazgatás stb. terén mint önálló tényező szerepelni, szóval azon helyet elfoglalni, melyet más magasb-műveltségű népeknél *már egy évszázaddal* előbb elfoglalt, s az élet. és gyakorlat nemesítése, emelése érdekében értékesített.

*

A mi pedig nemzeti eszmekörünknek viszonyát” a külföld egykorú közgazdasági nézetrendszeréhez illeti: ezt tüzetesen felmutatni ez időszakra nézve is nehézséggel jár« Magyarország elszigeteltsége a külföldtől, a bensőbb szellemi és műveltségi érintkezésnek ezernyi akadályai, a *bécsi kormánynak féltékeny politikája*¹⁾, nehogy az elevebb képzeletű s pezsgőbb vérű Magyarság a magasb műveltséggel bíró közép és nyugati népekkel való contactus folytán az uralkodó szabadsági és democratiai eszmék körével kelletlenül inkább megismerkedjék, de másfelől a nagy népharczok is, melyek ezen

¹⁾ *Gervinus: Geschichte des 19. Jahrhunderts VIII. k. I. Rész 4. s k. 1.*

korszak két harmadát betöltik s a szellemi és anyagi közeledést oly mód felett megnehezítették: megannyi okai annak, hogy hazánk e korszak alatt sem juthatott igen ismeretére a *külföldi közgazdasági eszmeifejlődésnek* és teoriának, távol és kívül maradt a tudományos elméletnek épen úgy mint a nagy ipari és forgalmi üzletéletnek haladási korén, s így, még e korszakban is lényegileg önnön belássa s elmélkedése eredményeire vala utalva.

Nem ismerhetni egyébbiránt félre, hogy némely elemei meg vívmányai a külföld ez időben már nyílgyors eszmeifejlődésének át voltak o korszakban már ültetve nemzeti nézetkörünkbe. – Tanúbizonyág erre nézve, az e korbán határozóban kifejezésre jutott s legjelesb íróink (Berzeviczy, Skerletz,) *meg* legkitünőbb publicistáink által követett szabadkereskedelmi irány, mely a 18-ik század vége óta a nyugat és középeurópai literatúrában és társadalmi törekvésekben, mondhatni, *uralkodó vala*; ez tűnik ki országgyűléseink tárgyalásaiból, hol az előrehaladtabb európai felfogás nem egy alkalommal talált visszhangra, kifejezésre; erre mutatnak a nagy finantzügi viták, melyek folyamában apáink nézetrendszerében annak világos nyomaival találkozunk, hogy az ép akkortájban Angliában is sok vitatkozásnak alapul *szolgált nagy pénzügyi feladványok* ¹⁾, meg az ezek körül kifejtett eszmék (Ricardo: bullion-report) a mi törvényhozó testületünk finantzüalis felfogása- és irányára igen valószínűleg befolytak stb. Míg másfelől arra nézve som lehet alapos kétség, hogy apáink e korszakban már a szomszédos népek állami és ooconomiai viszonyai iránt is kellőbb figyelemmel viseltettek, s a kilátásba vett reformok előkészítésénél külföldi példákat s intézményeket már jobban szem előtt tartottak.

Mind e haladási jelenségek azonban fájdalom! *szerény mértékre devalválódnak*, ha az e korbéli közgazdasági elméletnek a nagy műveltségi népeknél való állását s nyílgyors fejlődését szemléljük.

Míg ugyanis minálunk a tudomány s rendszeresb eszmeikor első alapjai is alig jelentkeznek megvetve ez időszakban, s e mellett számos előítélet, középkorias eszme, szűkkeblű *osztály-egoismus teljes* virágzásban létez, odakünn a nyugati és középeurópai álladalmokban, már tieztultabb, humanusb, egyetemesb irány emelkedik uralomra, már azámos *társadalmi baj s visszásság*, balítélet s balfelfogás orvoslást löl» a szellemműveltség tágasb látkörre teszen szert, – már egész

¹⁾ V. 6. *Kautz*: Geschichte «1er Natihal-Oekonomie 488. s következő topjain.

tömegével a legjelentősb szakirodalmi termékeknek, egész befejezett rendszerével a tudományi teoriának is találkozunk.

Az 1790-1825-ig terjedő időszak különösen *rendkívül termékeny* volt a csak egy-két évtizeddel azelőtt megalapított fiatal tudomány-szakban. – A Smith Ádám által megvetett új alapokon ugyanis, háttérbe szorítva a merkantilisták és physiocraták legtöbb veilleitárait, friss s productiv nemzetgazdasági *eszmemozgalom* fejlődött ki, s kezdett raegujítolag mind a tudományi mind a gyakorlati életre befolyjni.

Nem állhat feladásunkban ezt részletesen kifejteni, s azért csak a következők rövid megérintésére szorítkozunk.

Mindenekelőtt, hogy századunk kezdetétől 1825-ig szakadatlan sorozatban láttak napvilágot, névszerint Angliában, Franciaországban, Némethonban és Olaszországban számos jelesnél jelesb szakmunkák, melyek a nemzetgazdasági teoria minden iránybani rendszerezésével foglalkodva, *az új elveket és eszméket* tömegesen ültetek át az életbe, s szilárd alapjait vetették meg az egész későbbi fejlődés, s az e téren elért valóban nagyszerű tudományos vívmányoknak. – így hogy csak némelyeket említsünk, ez időszakban tette közzé több rendbéli jeles dolgozatait *J. B. Say, Canard* és *Sismondi*, Frankonban; a korszakot alkotó (antipopulationiszta) *Malthus*, a legnagyobb újkori pénz bank és kereskedelmi theoretikus *Ricardo*, a szellemdús *Torrens*, meg a kitűnő elmcéllal író *James Mill* Angliában; – a rendszeres irányú *Sartorius, Scklözer* és *Soden*, a mélyenható *Hufeland* és *Lotz*, valamint *Jakob* és a geniális *Müller Adam* Németországban; végre a roppant tudományú *Melchior re Giójá*-ra csinosan író *Bosellini* Olaszországban; még maga a kis Holland és a Schweitz meg a szellemileg annyira hátramaradt *Spanyol- és PortugaK*-államok is törekedtek illetékükkel az európai irodalom ily szép fejlődésnek indult kincstárházának szaporításához járulni. Megannyi nagyságai a nemzetgazdasági teoriának, melyek mellé mi az egész időszakból csak *Skerletz*-et és *Berzeviczyt* állíthatjuk némi jogosultsággal.

Azon körülmény egyébiránt, hogy az e korbéli általános eszme-fejlődée a miénkénél gyorsabb s eredményesb vala, annyiban igen könnyen *megmagyarázható jelenség*, a mennyiben az: jóval magasb fejlettségű praktikus ipar- és üzlet életre támaszkodhatott, a miénkénél sokkal élénkebb s hasonlíthatlanul virágzóbb gazdasági, kereskedési stb. mozgalomban gyökeredzett, – s így azon legfőbb előföltétel birtokában vala, mely a *nemzetgazdászati elméletnek* (csak az

élet tüzetes megfigyelése, és a tapasztalatok gondos combinációján alapuló) alkotására, rendszerezésére megkívántatik.

Az a kárpótlásunk, illetőleg előnyünk egyébiránt e tekintetben mégis vala, hogy míg Európa legtöbb álladalmában (talán az egy Anglia kivételével) a közgazdasági eszmék kifejezésére és megvitatására alig nyílt más tér mind az *irodalom* és (helylyol közel) a *sajtó*: addig minálunk alkotmányos államszerkezetünknel fogva a törvényhozó hatalom termei állottak a nemzetnek rendelkezésére, - s míg egyebütt, szemközt az uralkodó absolutismussal s az ez által protegált félszeg közgazdaság-politikai iránylatokkal, a tudomány és elmélet, daczára minden tökéletessége- és fejlettségének felette *csekély közvetlen befolyást* gyakorolt, - nálunk legalább egyik másik irányban a közgazdasági eszmék a nemzeti szabadságok és *jogok védelmére*, s az absolutisztikus hatalmak uralomrajutásának nehezítésére szolgáltak, s így legalább közvetten az „egésznek” java és érdekei biztosításánál is activ-szerepet viseltek.

Végül kétségtelen az is, hogy hazánk ép a külföldi eszmekörnek a mienkénél sokkal bevezetebb alakjában igen igen *jól felhasználható előképet* nyert saját nézetrendszerének tovább-fejlesztése érdekében, s hogy e körülménynek eszélyes felhasználása általunk valamint sok egyéb tekintetekben, úgy különösen közgazdaságiban, arra szolgálhatott, magunkat számos tévedésektől *megóvni*, s a tapasztalás- és életigazolta vezérelvek fölismerésében nagyobb eredménnyel eljárni.

NEGYEDIK IDŐSZAK.

1835-től 1840-ig,

vagyis

**nagy reform-eszmék érlelődése és első
vívmányai.**

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági eszmefejlődés alapjai és irányai ez időszakban.

1. §.

A korszak politikai és közgazdasági tekintetben általában.

A kor, melynek küszöbére lépünk, Magyarország állami és közgazdasági fejlődésében századokra kiható jelentőséggel bír. – A lefolyt sanyarúteljes két-három évtized *után, az oly soká felfüggesztve* volt alkotmány visszaállításával: a haza politikai életének borult ege derültebbé válik; a hosszú ideig lekötve volt erők újólág pezsegni kezdenek, a társadalom minden rétegeit (oly formán mint az előbbeni időszak elején) *egy új szellem termékenyítő* fuvallata lengi át, s fölnt s lent, főúri palotákban épúgy mint a pór-kunyhókban, egy szebb jövő előérzete foglal helyet¹⁾.

A nemzet, melyen az osztrák kormánypolitika tradicionális rendszerességgel ismét megkísérlé, vajjon nem lehetne-e a magyarságot *alkotmányos institúcióinak* hatályon kívül helyezése által az ez utóbbiakhozi állhatatos ragaszkodásából kivetkeztetni, s a kormányzati abszolutismusra alapított közbírodalmi egységbe szorosban belefűzni, ujlág fényes bizonyosságát adá politikai életre-valóságának s nemzetisége iránti törhetlen hűségének, – sőt mi több, a kínálkozó alkalmakat eszélyesen felhasználva s az előtte megnyíló jogkörbe azonnal behelyezkedve: az 1825-től 1840-ig terjedő időkörben évszázados hiányokat pótolni, az új idő új követeléseit kielégíteni, szóval egyik másik tekintetben elavult állam-alkotmányát, jog- és közgazdasági szervezetét átalakítani sietett, s e

¹⁾ V- ö. *Qervinue*: Einleitung in die Geschichte des XIX. Jahrhunderts. (1858. Lipcse.) 152-180 és *Gesch. des 19. Jahrh. VII. k. 1 s k. 1 Horváth*: Huszonötév I. k. 1. és 188. s k. 1. *Springer*: Geschichte Österreichs I. köt. 323. s k. 1.

reform nagy stilbeni megindítására késznek és képesnek bizonyult¹⁾).

A tizenöt év, jelesül, melyről itt szó vagy on s melyet újkori politikai és közgazdasági *reform-mozgalmunk* első stádiumának nevezhetni, – több tekintetben egy magában bevégzett, eszmék, elvek és eredmények szerint befejezett „egész”; magasb s egyetemes szempontból méltányolva *pedig első fele* azon, hazai történelmünkben tán páratlanul álló időszaknak, mely (1825-től 1848-ig terjedve) egyetemes emelkedésünk s alkotmányos fejlődésünk *arany-korát képezi*, s melyet azért, mivel az emelkedés és haladás leghathatósab s legfényosb képviselője, ez időben a 19-ik század egyik legnagyobb embere. *Széchenyi* István volt: még a *Széchenyi-kornak* is szoknak nevezni.

Közelebről vizsgálva ez időszak *politikai jellemét*: a modern-európai elvek, a szabadság, egyenlőség és a népjólét eszméi mindjobban kezdenek már e korban hazánkban terjedezni, s különösen az oly lényegesen megváltozott közviszonyoknak megfelelőbb általános (politikai, társadalmi és közgazdasági) reform szükségének fölismérésére vezetni³⁾. – Nem hiányoztak ugyan, kik a *kor uralkodó szellemével* egyenes ellentétben s a régihezi ragaszkodásukban, az ó-intézmények fenntartása mellett emeltek szót, s az *új ideák inváziójának* (szerintök) visszas következményeire utalni meg nem szüntek⁴⁾. Azonban az új irány- és eszmeáramlat¹⁾, kivált a harminczas évek közepé felé (ápolva az egyidejű nagy mozgalmak, a francia meg lengyel forradalom, a belga függetlenségi harcz stb. által) mint hatalmasbbá vált, úgy hogy a réginek szószólói, az *újhoz szító fiatalabb* nemzedék által lassanként háttérbe szorítottak, s a társadalmi

¹⁾ Erre vonatkozólag jegyezte meg világhírű történeti művében *Gervinus*: legújabbban a következőket: „Der oesterr. Hof glaubte, das Genügende gethan zu haben, um die Geister in Ungarn zu erschlaffen, die Leidenschaften einzuschlaffen, den Muth zu brechen, die Patrioten zu ermürben. Allein in diesem asiatischen Volke von scythischem Blute ging nie weder jene Keizbarkeit verloren, in weicher der ganze Nationalkörper jede Rechtsverletzung empfand, noch jene unzerwüstliche Hartnäckigkeit des Widerstandes, die Frucht der ewigen Kämpfe um die Verfassung! V. ö. id. m. VII. k. 103.1.

²⁾ *L. még Horváth*: M. Ipartörténet 369. lapon.

³⁾ *Horváth M.*: Huszonötév. I. köt. 289. s köv. lapokon.

⁴⁾ *Ugyanaz*: id. művének I. k. 150. s k. 170. 225. sk. lapok.

⁵⁾ Sok figyelemre méltó megjegyzés található ez időszakra nézve a nagy német történetirónak *Gervinusnak* „Geschichte des 19. Jahrhunderts” cz. műv. VII. kötete 93-116. lapján.

téren, a törvényhozási termekben, valamint az *irodalomban és a sajtóban* megindított agitáció naponként mind tekintélyesb dimenziókat öltött.

Hazai közviszonyainkat illetőleg, ez időszakban emelkedtek apáink először *magasb (mondhatnók európai) közjogi, politikai* nézpontra. E korban indultak meg azon nemesb irányú reformtörekvések, melyek nemzetiségünk és alkotmányosságunk teljesb kifejtése és biztosítására czélozván, a fölébredt nemzeti *közszellem s státus-öntudalom* termékenyítő behatásai alatt, egyetemes állami életünket magasb fejlődési polczra emelek, fajunkat világrészünk többi népeivel bizonyos közérdekűségbe helyezek, sőt (mint alantabb látói fogjuk) alapjai is valának azon messzeható változásoknak, melyek századunk közepén hazánkat egyidőre majdnem *az összes európai történelem közép és nehézkedési* pontjává tevék!

Evvel szoros kapcsolatban áll e korban politikai és sociális életünk mind jobban fokozódó mozgalmassága, a nemzeti szellemerők gyorsabb lüktetése, a nép minden rétegeit és osztályait mindjobban átható élénk érdekelttség a közjogi és közgazdasági ügyek iránt. - Országgyűléseink (melyek ez időszakban négyszer u. ni. 1825-1827-ig, azután 1830, 1832-1836-ban és 1839 40-ben tartattak) *fokozott alkotási* tendenciájuk s nagyobb eredményességüknél fogva örvendetes haladási mozzanatot képeznek. A *politikai pártélet szélesb* alapokon kifejlése, több első rangú államférfiak, publicisták s szónokok föllépése a közviták küzd-fővenyén a megyegyűtések rendküli élénkölése, a társiasság és egyesülési elv mind nagyobb mérvbeni érvényre jutása, kapcsolatban a költészet, a tudományos irodalom meg a sajtó befolyásának általános növekedésével: eddig nem ismert pezsgést idéztek elő, minek ismét természetes folyamánya az eddiginél sokkal productivebb köz- és magán-tevékenység, emelkedettebb *nemzeti önérzület* vala.

Lehetlen végre a figyelmesb szemlélőnek félreismernie, miszerint a nemzet, (nagyban és egészben véve) 1825-től 1840-ig országos feladásai felől sokkal világosb felfogásra emelkedék, a sejtelmek és tapogatódzás korából az öntudatosb *törekvés* és alkotás stádiumába lepett, s mindjobban belátva eddigi alkotmányának és állami szervezetének hiányosságát, oly intézmények meghonosítására kezdé fordítani figyelmét, melyek *századunk szelleme-* és igényeinek, a modern népek szabadsági s kormányzati szükségeinek teljesb mértékben megfelelni képesek, magának egy szabad s műveit nemzetnek pedig méltóságával megegyezőbbek.

Lássuk most a közgazdasági állapotokat e korszak alatt.

Az 1825-ki országgyűlés megnyitásával, hazánk nemcsak politikai, hanem közgazdasági tekintetben is *egy új*, az eddigiektől sokban eltérő irányú fejlődési szakba lépett. – A hosszas kül- és belmólgalmak, véres háborúk, társadalmi s gazdasági rázkódtatások, pénzügyi meg forgalmi krízisek által összevissza zilált s anyagilag is végkép meggyöngített osztrák birodalom (s benne honunk is) ez időben kezdett ismét valamivel békésb fejlődésnek Örvendeni. Az *állami testen ütött nehéz sebek* egyik másik irányban behegedtek, az oly soká lekötve volt anyagi erők gyümölcsözőbb tevékenysége ismét megindult, a tőkék takarítása, a munka-képesség kifejlesztése, a forgalom s kereskedési üzlet némi lendületet vőn, a kereset és árúcsere alkalmi megszorodtak, s az anyagi népjóllet ingadozó alapjai ismét helyre állíttatni kezdtek.

Egyik kiváló *jellemvonása* e korbéli nemzetgazdaságunknak, hogy a gyorsan fejlődő köz-és társadalmi viszonyokkal, meg a technika és forgalom napról napra szaporodó vívmányaival szemközt: hazánkban is mindjobbán kezdett már éreztetni szükségessége *újabb gazdasági s üzleti formák* életbeléptetésének; a földművelés, műipar s kereskedés terén eszközlőbe veendő szélesb reformoknak, szóval annak, hogy mint a közélet egyéb köreibben, *úgy* a közgazdaszatiban is, új eljárási elvek juttassanak érvényre, s ismertessenek el követendő sinórmérvül.

Evvél kapcsolatban találjuk ez időben a mindjobbán elterjedő azon meggyőződést is, hogy hazánk *oekonomiai rendszere* az eddigi, nexiézkes, ingatlan jellemű natural – gazdasági alapokra fektetett, tovább nem maradhat, hanem hogy minden erőfeszítéssel azon kell lenni a nemzetnek, hogy *jog- és birtokrendszerének átalakítása* meg az újkori üzleti s forgalmi közegek meghonosítása által, az előbbrehaladt európai államok nyomdokaiba lépjen, évszázados mulasztásait pótolja, s mindazon előnyök birtokába helyezkedjék, melyek egy modern szerkezetű, s jelesül a pénz- és hitelgazdaság intézményeinek is *örvendő szabad állam* rendelkezésére állanak.

Nem áll feladatunkban itt okait anyagi hátramaradásunknak közelebről kifejteni, annyit azonban főlemlíthetünk, hogy egyfelől a nemzet maga, másfelől az irányunkban még mindég *mostoha politikát követő* kormány volt ez időben az, kire az e részbeni felelősség terhe egész súlyjával visszaesik. – A nemzet maga névszerint annyiban, hogy (mint koszorús történetírónk Horváth Mihály

megjegyzí) ¹⁾ „fajunkban egész a jelen század harmadik tizedéig az igazi tetterő, az elszánt akarat hiányzott, sokan hasonlók vaiának az égből mannát várókhöz; a nemesség, mely a pénzerő stb. birtokában volt, a honnak ebbéli érdekeit nem méltánylá, a szét-ágazó erők és tehetségek őszpontosításáról senki sem gondoskodott, az örökös panaszok maga a haza bajait nem orvosiák, a nemzet akarata, a régi munkátlanságból felocsúdva, egész erélylyel lépni a tettek pályájára, kellő határozottságban nem jelenkezék, stb. tehát az ujja-alkotás és javítás nagy munkája mindig tovább és továbbra halaszatott.”

A kormányt illetőleg, ez ugyan, tett nemit az *anyagi érdekek* előmozdítására e korszakban²⁾; nagyban és egészben véve azonban ebbeli eljárását, ezt hazánkra nézve csak visszas hatásának lehet nevezni! – Nem említve kicsinyes és féltékeny rendőr-szellemű politikáját, melynek folytán a szellemek szabad mozgását inkább gátolni mint könnyíteni törekedett, eltekintve a népoktatás, a tudományos irodalom, a sajtó, a törvénykezés és az igazgatás ügye körül tanúsított félszeg befolyásától³⁾: csak az anyagi életre vonatkozólag akarjuk fölemlíteni azt, hogy az ipar és kereskedelem terén *is a szabadságot*, mely pedig azok fő éltető eleme, sem benn a birodalomban sem a külfölddeli érintkezésben nem tűré; félszeg *pénzügyi műveleteivel* s örökös finantz-zavaraival a hitelt, a tőkegyűjtési ősz-tönt meg az igazi productiv tevékenységet meglankasztá; rövidlátó vámpolitikai rendszerével hazánkat a külföldtől elzárván, a *német-szláv tartományok* iparos és egyedárúi érdekének foláldozá⁴⁾; az előbbrehaladott közép- és nyugateurópai álladalmak műveltségi vívmányainak átültetését a birodalomba sok tekintetben megnehezité; s így míg egyebütt a közgazdaság, ipar és forgalom naponként óriási léptekkel haladott előre: itt nálunk pangó tétlenség uralkodott s *az ilr.* mely bennünket a külföld műveltebb népeitől úgyis már elválasztott, naponként még tátongóbbá vált,

¹⁾ Ipar és kereskedés története 368 – 370. lapokon.

²⁾ így például 1824- 1827-ben a külső vámrendszerben némely reánk nézve előnyös módosításokat léptetett életbe, az utak és közlekedési viszonyok javítását czélba vevé, egyes irányokban buzdítólag, kedvezéseket osztogatólag lépett fel. V. ö. *Horváth*: Ipartörténet 368 – 371, 1. és *Ugyanannál.*: Huszonötév I. k. 32-34. 1.

³⁾ V. Ö. *Horváth*: 25 év I. 35. 1. és *Gervinus*: id. m. VII. köt. 3. s k. 100 sköv 1.

⁴⁾ V. ö. *Kautz*: Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika 116-232. lap – *Horváth*: Huszonötév I. köt. 34. lapon.

E csüggesztő viszonyokban századunk második negyedének kezdetével *'örvendetes változás* állott be. A nemzet egy hatalmas szellem által halálos álmából felriasztva az 1827-ki hongyülés befejezte óta, dicséretes erőfeszítéssel kezdte zilált anyagi állapotai rendezése, meg súlyos bajainak orvoslásához fordulni, s habár e törekvése még mindég számos akadályokra talált is, rövid idő alatt oly belterjűvé s általánossá vált a nemzetgazdasági reform-mozgalom hogy a mélyebben pillantó bűvár vagy hazafi, a nemzet életrealósága és jövője felett aggódok sötét jóslatai ellenében már az *élet és haladási képesség* számos jeleire utalhatott, s így joggal mondhatni, hogy a *'politikai* megújulásunkra célzó meg az *anyagi* jobbletünk megalapítására irányuló reform-mozgalom *egészen egyvidejűleg* indult meg, s hogy közgazdasági tekintetben is ekkor vettek meg alapjai azon nagy rendszerváltozásnak, *mely huszonhárom évvel* később összes állami és gazdasági életünket új formákba önté, s országos fejlődésünknek lényegileg új irányt és feladatokat tűzött elébe.

Nehéz volna, mindazon mozzanatokot elősorolni, melyek ez irányban 1825-től 1840-ig *közgazdasági ébredésünk* és emelkedésünk tanujeleiként szolgálhatnak.¹⁾ – Elég azért utalnunk: a mindjobban terjedő okszerűbb gazdálkodási üzletmód meghonosulására, a pénz hitel- és áruforgalom szabályszerűbb kifejtésére, anyagi hátramarádásunk okai és orvosszereinek általánosba való helyesb felfogására; névszerint pedig arra, hogy a jobbágység nyomasztó bilincsei meg az evvel összefüggő úrbéri kötelékek ez időszakban kezdetek megoldatni; hogy az egyesülés és társasulás szelleme napról napra örvendetesb lendületet vön; gazdasági egyletek (Lótenyésztési, Állattenyésztési 1835-ben Országos gazdasági egyesület) iparvállalatok s gyártelepek (czukorgyárak, selyemgyár, műmalmok, gőzerővel dolgozó téglagyár, szesz-, olaj-, posztó stb. készítő intézetek) keleti keztek; a *mezei gazdaság körében* jeles szakférfiak s lelkes főurak által lényeges javítások, üzlet-technikai reformok léptettek életbe (Klauzál Imre, Károlyi Lajos, Battyányi Kázmér, Széchenyi István grófok): a kézművesség egyben másban tökélyesbedett; – főleg pedig a kereskedelem és közlekedés terén megindult *átalakulásra*, a mennyiben kifelé irányuló kereskedésünk, a vám- és egyéb közgazdasági akadályok elhárítása folytán, ez időszak alatt jelentékeny élénkülést tanúsít, a belforgalom a fokozott productió és könnyebb

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Ipartörténet stb. 368 390. lap. *Ugyanannak*: Huszonötév I. köt, számos helyen.

átállítás által örvendetes fejlődésnek indult, H meghonosított gőzhajó - zat (gőzhajózási társaság stb.) meg a javított folyam- és szárazföldi utak szaporodása pedig azt eszközlé, *hogy nemzeti gazdaságunk egyáltalában* elevebbé vált, szélesb fejlődési tért nyert, és így hazánk az anyagi felvirágzás és megerősödés számos előfeltételeinek birto- kába is jutott¹⁾.

Egy messze horderejű jellemvonása az e korbéli ipari fejlődésünknek rejlik végre abban, hogy az anyagi érdekek az *alkotmányiakkal*, a közgazdaság követelései a közjogéival mind nagyobb *ellentétbe kezdenek jőni*, a nemzet messzebblátó fia felismerik és vallják már azt, hogy az ősmagyar alkotmány, úgy a mint van, a közgazdasági reformok égető szükségességével szemben, jó részben *tarthatlanná vált s gyökeres reformokra szorul*.

2.§.

A nemzetgazdasági nézetek e korszak alatt általában,

A politikai és közgazdasági ébredéssel egyidejűleg az *általános műveltség* s a tudományos irodalom is jelentékeny lépést tőn e korszakban előre²⁾, s ugyanazon tényezők, melyek amott hatottak leginkább az új irány megindulására, – a szellemi élet ezen nyilatkozási terén is *rugó és emelyűként* szerepeitek. A nagy nyelv-reformátorok, egy *Kazinczy* s pályatársai által megvetett alapokon ugyanis: 1825-1840 közt *egy egészen új világa* nyílik meg a szellemi törekvéseknek honunkban, s megelégedéssel mondhatjuk, miszerint azelőtt egy egész század alatt alig haladott fajunk annyit, mint e rövid másfél évtized folyamában; hol a körülmények szerencsés alakulása, egykét rendküli egyéniség működése, meg az általános közszellem hatékonyabb nyilatkozásai, azt eszközlék, hogy egy „néhány évi időközben a nemzet szellemi tespedéséből tökéletesen kibontakozott, gondolkozása, eszményei és felfogásában öntudatosb s magasb fokra emelkedék.”

Szólo tanújele annak a többi közt, hogy e korszakban honőaink érdekeltsége *az irodalom, tudományosság s külföldi szellem-mozgalom irányában* már hasonlíthatlanul nagyobb vala, mint bármely időben azelőtt; a nemzet értelmeshjei azon benső erkölcsi össze-

¹⁾ Szem előtt lévén tartandó, hogy haladásunk és anyagi előmenetelünk még sokkal eredményeseb lett volna, ha a sok tervezet és reform-indítvány az ennek kivitelére *sziükséglett pénzerők a országos pénzalap* hiányánál fogva, – tényleg fogantatba-vehetlenné nem vált volna!

²⁾ V. ö. *Toldy*: Magyar Nemzeti Irodalom Története (1865) 280. s k. 1. *Horváth*: Huszonötév stb. I. k. 60 s köv. lapokon.

függést, mely a művelt népek érdekei és eszmerendszere közt létezik, már sokkal inkább méltányolák; a nemzeti nyelv fejlesztésére czézító törekvések egyidejűleg a nemzetiség és az alkotmányos szabadság eszméjének teljesb érvényrejutását is elősegítették, a rajta sarkalló nemzeti irodalom pedig fajunk *országos existenciája* egyik oszlopául, s valódi politikai hatalom-elemként kezdett tekintetni!

E korszak ¹⁾ hozta meg a tudományos *Akadémiát*, s vele nemzeti irodalmunk s komoly irányú szellem-fejlődésünk legfőbb támaszát; – ekkor indultak meg s hatottak már képzőleg és serkentőleg az elmékre a tudományos folyóiratok ²⁾, s komolyabb időszaki vállalatok; e másfél évtized folyamában látjuk örvendetesb kezdeményeit és első sikeres küzdelmeit a *politikai sajtónak* és hírlap-irodalomnak³⁾ ez időben kezdett a magyar tudományosság lát- és működési köre egyetemesbe, az ismeretek minden ágaira és szakaira kiterjedővé válni; ebben a korszakban szólalt meg végre a nemzet nagy szülöttje *gróf Széchenyi* a nemzet-gazdasági reformok nyelvén, s kezdte fönnen hirdetni azon tanokat, melyektől a hon anyagi és szellemi felvirágzását, állami és politikai *újjászületésünket* és nagyságunkat föltételezettnek tartá.

Nagyban és egészen tekintve ez időszakot, szemeinkbe ötlík ugyan még az *átmenetesség*, a bevégtelenség jelleme; az ingadozás az ó- és új ideák között; a miért is a genialis teremtőképesség, igazán nagy eredmények s befejezett vívmányok benne még nem igen találhatók. Azonban a továbblátó bűvár már e korszakban is fölismoré a magasb küldetést, érezé hogy mindez csak egy további s nagy fejlődésnek *első szaka*, s hogy a nemzet legnagyobb szelleme nem *phrasiszt*, hanem divinatorius látói jóslatot tön, midőn azt monda: Magyarország nem volt, hanem lesz!

¹⁾ Melyet röviden, de találóan ecsetel ez irányban *Toldy*: Magy. Irodalom Történetének 286. s köv. lapokon.

²⁾ Névszerint a „*Minerva*” 1835-ig; a *Tudom. Gyűjtemény* 1841-ig; a *Tudománytár* 1834- 1844-ig; az *Áthaeneum* 1887-1843 ig; a *Kritikai Lapok* 1830-1836 közt; a *Literatúrai Lapok* 1836 1841-ben; a *Figyelmező* 1838-1840 közt.

³⁾ *Nemzeti Újság* 1806-1848-ban (Hasznos multságok mellék lappal). *Jelenkor* mintgr. Széchenyi orgánuma 1832-1848) szerkesztve Helmeucz által, s a „Társalkodó” melléklappal; a *Hírnök* 1837-1845-ben szerkesztve Orosz által s conserv. irányú lap „Századunk” melléki. *Erdélyi Híradó* 1831-1848-ban; V. ö. *Toldy*: Irodalom történetét.

E mélyen menő változásokkal egyidejűleg, a *nemzet-gazdaság i felfogás és nézetkör* is jelentékeny változást szenvedett, s új fejlődési irányt vőn.

A nemzet értelmesei, az ország közgazdasági ügyeire mind nagyobb érdekeltséggel kezdenek tekinteni; a nemzetgazdaszat, kereskedelem stb. pangása, a külföld bámulatos vívmányainak mindjobban mutatkozó szaporodása, az ipari élet minden ágaiban tapasztalt szomorú hátramaradásunk, (s ennek folytán természetszerű gyengeségünk) a továbblátó *szellemeket fokozott munkásságra* buzdítá; a felvilágosodás egyes nagy világító sugarai már a tömegekbe is behatni kezdenek; szóval az egész nemzetet mind öntudatosban azon megismerés rezgé át. hogy a magyarságnak alkotmányos szabadságai az állami *existencijának biztosítására* már fejlettebb közgazdasági erőalapok szükségesek, hogy a 19-ik századbeli országok és népek sorában tekintélyre csak anyagilag jól-rendezett államok vergődhetnek, s hogy *népszabadság és népgazdagság* oly szoros s válhatlan kapcsolatban állanak egymással, hogy egyik a másikat nem nélkülözheti, egyik a másik nélkül nem lehet, s hogy valamint *szolga-ország gazdaggá, úgy szegény nemzet szabad állammá* sohasem válhatik!

Ez új eszmeiránynak, mely megalapítóját s legfényesebb képviselőjét és szószólóját nagy *Szechrnyinkben* ismeri, megfelelőleg, az 1825-től 1840-ig terjedő *közgazdasági nézetfejlődés* lényegesen különbözik az előbbeni időkétől. Névszerint annyiban, hogy az eddig majdnem kizárólag uralkodott arisztokratiai és hűbér szellemű felfogás helyébe a kor szabadsági, egyenlőségi és demokratiai elveivel megegyezőbb nézetkör kezdett lépni ¹⁾. A polgári jogegyenlőség nagy elve mélyebb gyökereket vert; *a társadalmi osztályok* s foglalkozási körök jelentősége, egymásra-utaltsága, helyesben mérlegeltetek; a telekbirtokot, az áruforgalmat, s az üzleti szellemet bókokba fűző számos (középkori jellemű) intézmény félszesege, tarthatlansága jobban fölismertetek; gazdasági *oktatás* és szakművelődésnek ép úgy *mint a hitelnek*, s hitelközlegeknek meg a közlekedési eszközöknek szükségessége, mind jobban beláttatott; szóval ép oly formán mint száz évvel előbb (az 1715-1729-ki időszakban), de szerényebb formákban s sokkal szűkebb látkörrel, a közgazdasági téren is az ó- és új iránynak, a régi és a modern nézeteknek egymással tusája közepette az általános anyagi reform mint elsőrendű országos feladat felismertetni kezdett.

¹⁾ V. ö a bizonylatok *Horváthnál*: Huszonötév stb. I. köt. I. s k. 60 s.

²⁾ 571. s k. lapokon s egyebütt.

Ép ez utóbbi körülmény folytán egyik kiváló vonása az e korbéli eszme fejlődésnek, hogy egészen egyidejűleg a nézetek tisztulásával, a *praktikus reform-törekvés* is mindjobban érvényre jut¹⁾. A mit ugyanis *A gonàolkodó elmék mint* helyest fölismertek, vagy az előbbre haladt műveltségi népek eszme köréből nemzeti felfogásunkkal összeegyeztethetőleg átvettek: nálunk is már e korszakban a pusztá theoria köréből kilépni *s a gyakorlati iparélet* terén megvalósulás, concret érvényre-jutás után törni látjuk, s ha igen sok irányban ez még nem sikerült, s az ó eszmék vagy állapotok ellenzése még felette szívós és belterjes is²⁾, az egyszer megindult *átalakulóéi mozgalom* már fel nem tartóztathatának, s világosan észlelhetők a haladási ügy lépésről lépésre való győzedelme, s az új elvek foglalásai !

Önként foly ezekből, hogy az anyagi népérdekek a politikai életfejlődésnek is egyik hathatós tényezőjévé váltak, s hogy ép oly formán, mint korunk legnagyobb s legéletrevaló nemzeténél, az Angoloknál, minálunk is a közgazdasági kérdések valódi politikai *párt-kérdéseként* kezdtek szerepelni. Nem tartozván ennek tüzetes elemzése e szakaszba, csak annyit jegyezzünk meg, hogy ez időszak vala az, melyben a közgazdasági ügy országgyűléseinken már a legünnepeltebb szónokok ós státusférfiak állandó figyelme s legfényesb nyilatkozatai tárgyát képezé, hol egy *Nagy Pál és Bezerédy, Széchenyi és Wesselényi, Kölcsey és Deák* s sok más elsőrangú államférfiú legszebb babérait az „anyagi érdekek” körüli felszólalásaikkal aratták, s hol

¹⁾ A szellemvilág s tudományok terén is mindjobban helyt foglaló ez új irány prägnans kifejezésre talál egyebek közt nagy *Kölcseinknek* e korbéli következő szép nyilatkozatában; „Gazdaság- és státustudomány, pbilosophia és szónokság, stb. s minden más egyéb, csak úgy bír belső becsét, ha a való meleg étellel viszonyba tétetik, ha a társaság kifejlési és baladási körében él és mozog, s vagy egyenesen tetteé válik, vagy jövendő tettek kifejtésére és előhozására gzmoltatik ki. V. ö. *Csengevy*: Magyar szónokok és státusférfiak 800 lapján.

²⁾ Lesz alkalmunk ezt a következőkben tüzetesen kimutathatni, s azért e helyütt csak azt jegyeszük meg, hogy kivált elején az itt tárgyalt kornak (mini egyebek közt *Horváth*: 2ő év stb. i. köt. i. 1. is említi) még igen igen sokan léteztek, főleg a nemesek osztályában, kik az *ipar és üzleti élet-foglalkozásokat* szégyenítőknék tárták, s készebbek voltak régi egyszerű s szégyényies viszonyaikban megmaradni, mint okszerűbb gazdálkodás s üzletmód által anyagi helyzetüket javítani, kedvezőbb vagyoni állapotra törekedni. Míg másfelől egyik klassikus (habár tiszteletre méltó) példáját az *s felfogás fellázadásának* az új-irány ellen, azon tudományos polémiában találjuk, melylyel a nemzet egyik leg-kitünőbb fia: Desewffy József gróf, a nagy *Széchenyi újító-szelleme* műveit megtámadta, s (kivált a főüri körökben) egynél több helyeslőkre találván, a „réginek” elszánt s bátor védelmezésére kelt.

szóval mind jobban fölismereték az, hogy publicista, törvényhozó a szó valódi s teljes értelmében honunkban is már csak az lehet, ki a nemzetgazdaság elvrendszerének kellő ismeretével bír, s a népháztartás és az államszervezés nagy kérdéseiben illetékesen és kellő tájékozottsággal képes szót emelni!

Közgazdasági eszmekörünk továbbá ez időben egyfelől már nagyobb számú s rendszeresb szakirodalmi termékekben jut kifejezésre; másfelől sokkal bensőbb kapcsolatban mutatkozik a külföld nemzetgazdasági tudományos elméletével, s hogy több *nagy elv, igazság* és tantétel, mely a harminczas években az uralomra *emelkedett Smith-féle iskolának* ünnepelt karvezérei, egy Say és Storch, egy Rau és Lotz, egy Hufeland és Soden, egy Ricardo és Mathus, egy Mill és Senior ajtai kifejtetett s forgásba jöve: hazai irodalmunk és közgazdasági eszmekörünkben is már elfogadva jelenkezik. Kétszeresen fontos körülmény, a mennyiben ugyanazon eszmék- és tanokkal, sot nagyrészt egyenesen bennök egyidejűleg a nyugat-európai *szabadsági stb. eszmék* is könnyebben és tömegesebben ültethettek át nemzeti tudalmunkba, s a közgazdasági eszme-propaganda épügy vált a politikainak, mint a politikai közgazdaságinak emeltyűjévé és támaszává. Másfelől annyiban, hogy az irodalmi közlekedés e korban beállott könnyebbségével, hazai szakkedvelőink a műveit világot foglalkodtató s mozgásbalehelyző minden *nagy feladványokkal* és eszmékkel megismerkedtek; s így szélesbedve látkörük, a közgazdaság terén is teljesebb és rendszeresebbé vált. Fontos végtére azért is, mivel a mind jobban elterjedő helyeseb közgazdasági nézetek arra is képesíték honfiainkat, hogy az osztrák birodalomban még mindig hivatalos tekintélynek örvendő számos múlt századbéli *ferde tanokat*, így nevezetesen a Sonnenfeisianismus és Merkantilismus-éit megigazíthaták, azoknak nemzeti tudalmunkba való begyökeredzésétől magukat megóvhaták, és *így az újkori* nemzetgazdaságtan nagy elvrendszerének szellem-életünkbe való fölvétele több tekintetben könnyebbé vált. (L. alantabb.)

Fölsöleges volna végül utalni arra, hogy az anyagi érdekekkel foglalkodó ismeágak, az *üzlettan és kereskedelmi* theoria, a mezei gazdaság meg a politikai gazdaszat tudománya ez időszakban napról napra örvendetesb előmenetelt tőnek; a szakirodalmi termékek mind számra mind belértékre nézve kétségbe nem vonható haladást tanúsítottak, a közgazdasági tanulmányokkal foglalkodók észrevehetőleg szaporodtak, a külföld jelesb szakműveinek hazai literatúránkba való átültetése megkezdetek, szóval ez irányban is megvettetek alapjai azon élénk eszme-súrlódásnak, mely a rá következtett évtizedben

az egész nemzöt figyelmét magára vonta, s a nemsokára bekövetkezett nagy átalakulásban a leghathatósb szellemi rugó és forr-anyagként szerepolt.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkor 1825-től 1831-ig névszerint a törvényhozásban.

1. §.

A nemzetgazdasági eszmék és iránylatok az 1825-ki meg az 1830-ki országgyűlésen.

Azon öt hat évi időköz, mely alkotmányunk visszaállítása 8 az 1825⁷-ki hongyülés megnyitásától az 1830-ki országgyűlés befejeztéig terjed, s a nagy nemzetgazdasági reformer, Széchenyi agitatóinak *előstádiumát* képezi, több tekintetben egy különálló fejlődési szakként jelenkezik, a miért is az e korbeli eszmefejlődésnek többi stádiumaitól némileg elkülönözt tárgyalást is igényel.

Azon két országgyűlés, melyről itt szó van, kiválókép közjogi tekintetben volt nagy horderejű, mennyiben a közel másfél évtizedig felfüggesztve volt alkotmány visszaállítását, s ősi szabadságaink *újólagos fejedelmi biztosítását* eredményezé. Azonban jelentékeny mozzanatot képez nemzetgazdasági ügyeink alakulásában is, miután több még mindig függöben levő nagy kérdést a megoldáshoz közelebb vitt számos főfontosságú státusoeconomiai intézkedésnek kiindulási pontú szolgálta, sőt nemzet és kormány *közt némi közeledést* is hozott létre anyagi érdekeink körül, melynek jelentősége az egész további közgazdasági fejlődésre nézve kétségbe nem vonható.

A mi pedig a közgazdászati *eszmefejlődést különösen* illeti ¹⁾, az első jelentékenyebb ügy, mely ez irányban a figyelmet magára vonja, az ez időben ismételve szőnyegre került *reformmunkálatok* körüli intézkedések.

Az országgyűlés egybehívásával egyik gondja az egybegyűlt rendeknek az is vala, a nemzet-testen ütött nehéz sebeket gyógyítani, s a zilált karban lévő közgazdasági ügyet célszerű intézkedések és törvények által jobb lábra állítani. E szellemben valának szerkesztve több jelentékenyebb meggyék s törvényhatóságok *követutasi-*

¹⁾ Az 1825/7 és 1830-ki hongyülés történetének részleteire nézve is legalaposb szakmunka: *Horváth Mihály*. Huszonötév stb. I. 137-240. lap és *Springer*. -Gesch Oesterreichs I. köt 323-361. és 418-426 lap.

tásai;¹⁾, e végre vétettek elő az 1791-ki s egyéb reformmunkálatok (*), hogy átvizsgálva s helyesítve valahára fogamatba vételük is megkísértessek; e czélből fordult már ez időben is egy-két továbblátó státusférfitü figyelme oly kérdésekhez, melyeknek megoldása előbb-utóbb elkerülhetlenné, illetőleg a fennállónak módosítására vagy megváltoztatására nézve határozó jelentőségűvé vált.

E *dicséretes törekvésnek azonban*, legalább az itt szóban levő korszakban, felette csekély és ki nem elégitő eredményei voltak.

Az 1825-ki országgyűlés ugyanis ³⁾ még igen sok oly elemet foglalt magában, mely minden nagyobbyszerű, összefüggő s *mélyebben ható vitájától* határozottan idegenkedett; másfelől kevesen voltak ekkor még a honatyák között, kik az utóbbi évtizedekben óriási előhaladást tett státustudományok és szak-ismeretek mezején oly jártassággal bírtak, hogy az országgyűlés előtt *álló nagy s nehéz feladatok* sükeres megoldása joggal föltételezethetett volna. Ide járulván az is, hogy az 1790 óta gyökeresen megváltozott köz-és társadalmi viszonyok, az új érdekek és szükségek stb. és ezek kényszeres tekintetbe vétele, szinte nehéz akadályokat gördített a munkálatok sükeres kivitele elé. Nem lehet tehát csodálkoznunk azon, miszerint az e tárgyban megindult tanácskozásoknak már első stádiumában az utóbbiak cél-és időszerűtlensége felismertettet; s abban történt (az e hongyülés törvényczikkelyei 8-kában azután tüzetesen kifejezésre is jutott) megállapodás, hogy a karok és rendek kebeléből az 1791/3-ki *reformtervezetek átvizsgálására*, s a változott igényekhez mért újabb javaslatok kidolgozására egy (körülbelül 80-90 tagból álló) nagy *bizottság* (Commissio systematica) szerveztessek, s az illető tárgyalások csak a következő országgyűlésen, a bizottság által addig multhatlanul beterjesztendő reformjavaslatok alapján vétessenek fogamatba⁴⁾.

¹⁾ Melyekben azonban most is mint azelőtt túlnyomólag csak a sérelmi irány, panaszos kifakadások a fennálló prohibitív vámrendszer, ipart s kereskedelmet lankasztó forgalmi szabályok ellen stb. jutott kifejezésre, igazán magas irányú *alkotó s egyetemesb szempontokból'* kiinduló felfogás pedig még hiányzott.

²⁾ V. ö. *Springer*: Geschichte etc. I. köt 336. lap.

³⁾ V. ö. *Horváth Mihály*: Huszonötév stb. I. köt. 180-182, 192, 220. 1.

⁴⁾ A nádor elnöksége alatt egybeállított bizottmány tagjai közt jelesül volt 25 egyházi s világi főúr, a rendek táblájától 8 kir. táblai ülnök, 5 káptalankei, 2 horvát, 9 városi és 28 megyei követ, azonkívül pedig 3 helytartótanácsos, meg a tanulmányi bizottm. ülnökei V. ö. Az 1825/7-ki 8-ik törv.cz. meg az *Acták* 627 s k. és 733, 741. lap.

Az ilykép megalakított bizottmány 1828-bau megkezdé munká-latait, s névszerint 9 albizottságra oszolván, egyebek közt az anyagi ér-dekek, s jelesül *a kereskedés, az ipar, a jobbágy viszonyok*, a státus-gazdaság stb. kérdéseire is kiterjeszté figyelmét, s sem akarat és kész-ség, sem képesség nem hiányzott, hogy a nagy és nehéz feladvány megközelíttethessék.

Azonban eredmény e működést sem koszorúzta. Oka abban rej-lvén: hogy az al választmány ok megalakítása nem a legnagyobb tapin-tattal történt, sok jeles tehetség ismeretei- és szakképzettségének meg nem felelő osztályba helyeztetek, az ilynemű munkálatokhoz megki-vántatott adatok s anyag tökéletlensége minden rendszeres és mélyeb-benható munkálatot lehetlenné tön, s e mellett a kellő *szaktudományi műveltség* hiánya a bizottmány! tagok nagy részénél szinte lankasztó-lag hatott a működésnek sikeres előhaladására.

A munkálatok 1828- és 1829-ben félig-meddig befejeztettek, rendszeres „egészszé” alakítva, s a köztulajdonba hozva azonban nem lettek ¹⁾, a miért is hatásuk a közvéleményre igen jelentéktelen vaia; a mi pedig tartalmukat s különösen a bennök foglalt közgazdasági el-veket illeti, ezekről a következőkben anrugyis kellvén szólanunk, *e helyütt bővebb fejtegetésbe ereszkedem fölölleges*²⁾.

További sorsára nézve Θ munkálatoknak végre még csak annyit jegyezzünk meg, hogy a törvényhatóságok által közelebbi átvizsgálás-nak vettetvén alája, a *köz-eszmefejlődésre* hatottak ugyan; de miután

¹⁾ A nevezett dolgozatok, „Opiniók” ez. alatt ki is nyomattak, jelesül Poson-ban 1830 (Webernél) s több darabban közzététettek; (a teljes cím: *Opinio excel sae Regnicolaris Deputationis, motivis suffulia, pro pertraciaadis in Consequen-tial» Arfcieuli 67: 1790/91. elaborates Systematicis Operatis Article 8. 1825/7. e&missae, circa Objecta stb.*); míg német nyelven a *herénk, bizottságnak* munká-lata; „Operat der 1825/7-ger Oommerzdeputation” ez. aláü, azután az egész munkálat felett Pestmegyének 1832-ben egy következő nyomtatványa látott nap-világot: „*Véleménye az országos rendszeres munkálatoknak megfontolására a tek. Pestmegye rendei által kiküldött bizottmánynak.*”

²⁾ A minket közelebről érdeklő: „Opinio regnicolaris deputationis circa Objecta ad Deput. Commerciale»» relata stb. a következő tartalmaz I.) Vámügy pag. 1-18 tizenégy tabellával s kilenez törvény czikk-tervvel. II.) De prove-hendis opificiis, fabricis et quaestura 13 lap 4 t. cz. terv. III.) Objecta ad oeco-nomiam publicam pertinentia 25. I. és 9. t. ez. terv= IV.) De objecto fundi publier-15. lap, 1 törv. czikk-tervvel. V.) De vehicuHs Communicationis commercialis 26. lap, ellenben a „*Bányászati és Bányajogi*” munkálat 186. lapra terjedő „Codex juris metállicit Hungarici-t tartalmaz s rendszeresb s kimerítőbb bányá-művelési rendszert állít fel.

az 1830-ki országgyűlésen annak rövid tartamánál fogva tárgyalás alá nem vétethettek, végre is értéküket elveszték, s csak annyiban nem enyésztek el végképen és nyomtalanul, a mennyiben az epochális fontosságú 1832-1836-ki országgyűlés kezdetével a *reformmunkálatok* tárgyalási ügye újólág szóba hozatott s a figyelem egy időre ismét feléjük fordult.

2.§.

Folytatás.

Lássuk már most az ez időbeli közgazdászati nézetkört közelebbről¹⁾.

Figyelemre méltók mindenekelőtt az e hongyűlések alatt érvényre jutott kereskedelmi és vámügyi nézetek. Ugyanis:

Az élénkülő áruforgalommal szemközt, mely ez időtájban a monarchiának mind bel- mind külkereskedésében mutatkozni kezdett²⁾, köz vala ez időben a meggyőződés a kereskedelmi iparág szabad mozgathatásának jelentősége felől³⁾, s minden figyelem oda irányozva, hogy a forgalmat lekötő bilincsek megoldatoldassanak. így, hogy csak némelyeket említsünk fel, Bars és Szabolcs megyék követei egyenesen oda nyilatkoztak a hongyűlésen, hogy lehetetlen a nagy adók fizetése, ha a népnek kereskedés útján szerzésre alkalom nem nyújtatik; több követ az összes kereskedési ügy újjárendezését sürgette, hivatkozván a fejedelem ez iránybani egyik leiratára, melyben a rendek a kereskedésre nézve javaslatok tételére felszólíttatnak; mások viszont, tartván attól, hogy ha igen sokféle munka indíttatik meg, az eredmény bizonytalan leend, legalább a nyerstermékek könnyű darusításának törvényútoni előmozdítását hangsúlyozák stb.

Ily elvi alapokon indultak meg a tárgyalások, melyek folytán több figyelemre méltó eszme és indítvány jutott kifejezésre. így egyebek közt ismeretes Borsodvármegye képviselőinek felszólalása, hogy a király, kinek birodalma több országokból áll, ez utóbbiak érdekében az szabad forgalom elvét tartozik életbe léptetni, s hogy ne gördítsen a kormány szándékosan a magyar nyerstermékek kivitelegésére a

¹⁾ Megyjegyezzük e helyütt, hogy az 1830-ki országgyűlés rövid tartama s túlnyomólag közjogi tárgyalásoknak szentelt ügyfolyamánál fogva igen csekély jelentőségű volt, s azért az itt következők leginkább csak az 1825/21-ki országgyűlésről értendők.

²⁾ V. ö. Horváth: Ipar s kereskedelem története 337. s köv. lapokon.

³⁾ Matlekovics: Magyarország Nemzetgazd. törvényei 65-67. lap.

nemzeti ipar kifejtésének akadályokat elibe; mely nyilatkozatoknak eredménye az lön, hogy mind a jelen mind az 1830-ki hongyülésen a kereskedés-szabadság elvének újólagos kijelentésével találkozunk!), s hogy a fejedelemhez *menesztett feliratokban* a karok és rendek e követelése kiváló helyet foglalt el, s ha süker nem koronázta is a törekvést, anynyi legalább eléretett, hogy a király a bajok létezését belátta s azok orvoslását célba vonni késznek nyilatkozott²).

Figyelmet érdemelnek még a panaszok *a nyomasztó vámrendszer ellen*, jelesül pedig az 1827-ki országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottságnak³) éz irányban készített munkálatai, melyek annál fogva is érdekesekek, mivel némi *merkantilisztikus* és védvámi eszmeirány szövődik rajtuk keresztül, s így az eddigitől eltérő elvek jutnak bennök érvényre; habár közelebbi vizsgálatnál ki is tűnik, hogy e tekintetben az eszmék következetessége sok kívánni valót hagyta hátra⁴). Másfelől azonban az arany-és ezüstre nézve tisztán *merkanti-*

¹) V. ö. *Acta* 1825/27. pag 428-431 és *Acta* 1830. 403. 1. így jelesül mondatik: „Opum nationalium augmentum unice ab incremento industriae, hujus autem promotionem non aliter, quam favore, libertate, et flore commercii provocari et sustentari posse etc. (Act. 1825/7 429.)

²) V. ö. *Mattekovits*: idézett művének 67. lapon.

³) V. ö. *Acta* I. pag. 63-86. e deputatio *jelentését*.

⁴) Így jelesül utalás történik a népek kölcsönös *egymásra utaltságára*, meg az innen szükségszerűleg folyó kereskedelmi szabadságra, a következő tételekben: sunt certae reguae, quas provida natura sapienter instituit, quatenus diversae provinciáe se mutuo sublevare possint, harum correlations ad harmoniára perducere, unoque industriae ramo alterum promovere humanae sagacitate relictum est. Hungariae regnum ex indole sua magis semper *érit produrens* (östermelő ország); Austriae verő ditiones se manufactures amplius impendent stb, quo tarnen certius opes illius increscent, eo ilorentiores *cum hac Fabricas reddi opertebit*. Unde naturale est consecarium, ut nexus utriusque foveatur potius quam gravibus impositis reprimatur. Quo favarabilis pro industria et exportatipne hungarica (relate ad ditiones austriacas) systems adoptatum fnerit, hacque via vires regni increverint, eo magis tarn hie quam in ceteris haereditariis province's productio quoque atque consumtio augebitur, novus industriae nervus et nova sese extendendi occasio suppedabitur, taliterque *tóti Monarchiát reale incrementum procurabitur*. A kereskedési szabadság elve mellett nyilatkozott a legtöbb megyei követ is az országgyűlésen. így egyebek közt a na gyobb és könnyebb adófizethetés tekintetéből szabadabb forgalmat követeltek a 99-ik ülésben mondván „megszűnt most már Európában a kirekesztő kereskedés rendszere, nekünk szabad kereskedés kell.” (Diar. II. darab 489 és 496. 1.), sőt a 98-ik ülésben *egy* követ egyenesen azt monda, hogy mióta Lengyelország felé kiviteli kereskedésünk szabadsága megszűnt, a Tisza melléki vidék elszegényedik (V. ö. *Diarium* II-ik darab 343 és 439. lapokon.)

lisztikoi nézetek fejeztetnek ki; a harminczadi rendszer végelintézése célzó javaslatoknál pedig egyenesen ezek mondatnak: „Regnum Hungariae non est adhuc in eo situ constitutum, ut valor sperativae exportationis valorem inferendarum mercium adaequet, quum porro progressum commercii non tara irrestricta ejus libertás, quam nec aliae exterae nationes sectantur, quin potius maximam Hungariae productorum partem gravibus impositis impodiunt, ast temporum locorumque adjuncta determinant, sperareque fundate liceat, crescentein Regno hoc cultura et populatione, stabilito item credito, suapte etiam industriam et commercium amplius evehendum fore: his ex obtutibus Excelsa haec Deputatio arbitratur: *libertatém commercii ea solum ratione* optandam esse, ut haec sensim cum populatione et cultura progrediatur, et ut systema vectigalium ita adtemperatur, quatenus, a proportione inductionis exterarum mercium semper etiam distractio interregnanorum productorum assecurata est¹⁾. Mely után áttérve a részletekre, a következő *elvek állapíttatnak* meg: „a választmány a külfölddeli forgalom tekintetében továbbra is fenntartandónak véli a német örökös tartományokkal való vámegyesületet, mert, hogyha Magyarország külkereskedése egészen felszabadíttatik, annyira elárasztanák a külföldi áruk az országot, hogy az, műiparának mostani állapotában veszteségben maradna stb. Mely *indítvány át azután avval* egészíti ki, hogy kimondja a. hogy a magyar külkereskedés csak annyiban lenne felszabadítandó a mennyiben az a műveltség és népesedés emelkedésével fokozódván, a külárúk bevitelének arányában a beltermesztvények kivitelét és elárúsíthatását biztosíthatandja b. hogy a magyar *gabna- és marhának*, az osztrák piacokra, hol azok a török és bajor termékkel nem versenyezhetnek vámok leszállítása által könnyebb bemehetés lehetségesíttessék; c. hogy a vámrendszerben az osztrák és magyar tartományok törvényileg egészen egyenlő lábra állíttassanak, s amazokra, midőn termelvényeiket hozzánk behozzák, ugyan oly magas adó vettessék, mint mireánk, ha Ausztriába szállítjuk árúinkat stb. Történik végre különös utalás arra, hogy a vámdíjak *állandók s ne ingadozók legyenek*, s más felől, hogy a vámügy rendezése a magyar dicasteriumok által s azok befolyásával történjék²⁾.

¹⁾ V. ö. *Opinio Dtp.* Commer. a 10-ik táblát a 11-ik lapot; *Horváth:* Ipar és keresk. története 389-342. I. *Kautz:* Nemzetgazdaság és Vámpolitika (1866. Pest) 137-138 I. és *Orosz:* *Notizen* über Ungarn 120. s k. 1.

²⁾ V. ö. a fennidézett *Opiniok* I. art §. 1. és 3. és az 1830. országgyűlésre nézve *Acta:* 302, 464, 554 .1. *Diarium:* 314. lapon.

A kereskedés és vámügy mellett az út- és közlekedési rendszer tökélyesbitése, meg a tengerpart felé irányuló magyar forgalom érdekei hangsúlyoztattak. Az utóbbit illetőleg, jelesül a nagy tengeri révpartok s névszerint a szabadkikötővé emelendő *Fiúménak*, a kereskedés előmozdítása érdekében, kedvezmények adása sürgettetek, elvül kérvén a rendek kitazetni, hogy az erre irányuló forgalom mesterséges akadályok- és súlyos vámoknak alája vetve ne legyen, s a Fiúméban készített áruk a birodalomba behozatalánál olyképen mint külföldi készítmények ne adóztassanak meg¹⁾). A mi pedig az út- és közlekedési ügyet illeti, erre nézve az 1825 7-ki választmány munkálata (utolsó vagyis V-ik szakaszában) már bizonyos rendszerből indult ki, meghatározott *fűútirányokat* és vonalokat jelölven meg, s az építést és karbantartást nem a hatóságokra, hanem a megalakítandó *országos alapra* szándékozván bízni²⁾). Kimondatok névszerint az út-vonalok megállapításánál, hogy a magyarországi közlekedés középpontját Pest a nemzet fővárosa képezze, innen pedig két főirányban menjen, t. i. délszakra a fekete tenger, nyugaton pedig az örökös tartományok felé; a szükségrendő munkát pedig *ingyen* teendőnek tervezték³⁾, Hasonló elvek tüzetvén ki a folyamutak és csatornákra vonatkozólag is: s minden ügyeket oda ezéleözvén, az ország e tekintetben kiáltó szükségét⁴⁾ minél előbb pótolni⁵⁾).

Közgazdasági szempontból nevezetesebb mozzanatai az e korbeli törekvéseknek még: hogy a *mezei gazdaság* és földbirtokosok hitelének előmozdítására a porosz földbancokhoz hasonló intézetek életbeléptetése (először) megpendítettet⁶⁾; a *dohány tenyésztés* na-

¹⁾ V. ö. *Matlekovics* id. műnk. 67-68 lap.

²⁾ A törvényhatóságok csak a vicinál- és másodrendű útvonalok előállítására stb. utasítottván.

³⁾ így tétetvén fel a kérdés: *utrum systema gratuitorum laborum porro quoque in tota sua extensione permanere debeat*, – azon válasz adatik, hogy igenis (némely módosításokkal), miután *kézpénz igen ritka*, és ily alakbani közreműködés a paraszt-osztályra nézve legelőnyösebb jelen helyzetében.

⁴⁾ Kiáltó szükségét, miután 1812-től fogva e téren Magyarországbán fellette kevés történt.

⁵⁾ A törvénytervezet 9 cikklet foglal magában következő tartalommal: Art. I. De promovenda iluviali navigatione. Art. II. De exsiccatione pallidum Art. III. De Canaliu effossione. Art. IV. Deutilibus operis Art. V. De struendisaggeribus contra exundationemfluviorum. Art. VI. De abolendo penso rippatieo. Art. VII. De provehenda navigatione maritima. Art. VIII. De teloniis. Art. IX. De rei vecturariae regulatione.

⁶⁾ Jelesül Bars megye követe által. *Diar*: 1830. p. 224. Sessio 84.

gyobb mérvbeni eszközlése célba vétetvén¹⁾, ez irányban a fejedelemhez felirat intéztetett²⁾, a súlyedő borkereskedés felélesztése s ennek módjai tüzetes vizsgálatnak vetettek alája³⁾, s a *bornak hamisítását* szigorú fenytéssel iparkodtak a törvényhozók elfojtani, valamint a zsidók eltiltása a szőlők birtoklásától is szóba hozattott; az ipar és *üzemzet* tekintetében pedig azon nézet uralkodott ez időben, hogy a betelepedő iparosok *ne adómentességgel*, hanem inkább jutalmakkal és szabadalmazásokkal serkentessenek; a *czéhek* tekintettel azon körülményre, hogy a szomszéd osztrák tartományokban még ez intézmény fennáll, egyszerre el ne töröltessenek, de nem-czéhbeli mesterek is szabadon gyakorolhassák kézművességüket⁴⁾; végre a műipar gyorsabb meghonosulhatása érdekében, a gyáraknak és gyári népességnek a városokon kívül azaz a síkföldön való terjedése és szaporítása elősegíttessék^{5)6) 7)}. Nem egészen jelentéktelen momentuma hazai legistatiónknak közg. tekintetben *végül az*, hogy mindenkor az volt célja a *hitelezők és adósok viszonyainak* szabályzásában, hogy mindkét fél érdeke lehetőleg figyelembe vétessék, s sem a hitelezők az adósok, sem az adósok a hitelezők rovására előnybe ne helyeztessenek. (A praxis fájdalom! igen is gyakran az adóst legyezte)⁸⁾.

¹⁾ V. ö. *Acta*: pag. 850-854.

²⁾ V, ö. a királyi resolútiót *Acta*: 1392.

³⁾ Külön albizottmány küldetvén ki e célra, (V. ö. *Acta* 1825/7. 1146. 1565; és 1827: 31. t.ezikk), mely 1830-ban be is adta dolgozatát.

⁴⁾ Az 1827-ki keresk. deputatio illett véleményében a czéhekre vonatkozólag ezeket is monda: An Conservatio Ceharum ad culturam et perfectiosiem artium adhucdum necessaria sit, quaestio est, omnibus fere Europaeis Unguis satis agitata. Quod antiquis temporibus et necessariae et utiles exstiterint, omnibus convenit; interum recentiora exempla plurium cultissimarum aationmn ostendunt: artes et manufacturas ad certum jam perfectionis gradum deductas, etiam carere posse strictioribus contuberniorum regulis, quin imo horum vinculis solutas, majores adhuc et celeriores progressifs fecisse. et amplioem perfectionis gradum attigisse” (V. ö.) az *Operalum* 5-ik i. és *Biedermann* id. értök. 23-24 1.)

⁵⁾ V. ö. *Opinio* dep. Comm. 27-32. 1. *Acta*: 1825/7: p, 1070 és 431. meg a „*Project, Comit.*” Mindezen nézetek, legalább részben, a fejedelemhez intézett feliratok, s a gravaminalis felszólalások stb.-ban is jutottak kifejezésre.

⁶⁾ Az 1827. ker. válaszun, javaslatában a cigányok megtelepedése is hozatik indítványba, (p. 34.)

⁷⁾ Sok becses észrevétel található még az u. n. „*Praeferentialis Gravame- nek*” iránti fölterjesztésben. V. ö. *Acta*: 1825/7. I. 313-338. 1.

⁸⁾ *V.o. Acta*: 1825-27. p. 1137. és 124-ik ülés 1811/12-ben *Diar*: 566. lapján.

A pénzügyi dolgok körüli eszmék ez időben.

A közelebb lefolyt idők szomorú csapásai, s névszerint az osztrák finánczbonyodalmak nyomasztó hatása Magyarországra is, mind jobban megérlelek honfiainkban az eszmét, hogy rendszeresb *országos háztartás megalapítása* ¹⁾, nemzeti pénzügyünknek az osztrák intézmények inváziója előli megóvása, s ennek megfelelőleg bizonyos reformok életbe léptetése múlhatlanul szükséges. E célból látjuk ez időszakban (1825-1831) valamint már az előbbeniben is, minden ügyeket oda fordulni, hogy a megzavart pénz- és forgalmi viszonyok szabályos állapotra visszavezetessenek, s a kormány félszeg intézkedései által az országra hozott *pénzügyi calamitások* eltávolíttassanak; mire nézve a bányászat emelése, a nemes éredek kivitelének tilalmazása, a bécsi bank üzetének hazánkra is kiható visszásságainak megszorítása, meg a még mindig pium desideriumot képező pénzalap felállítása első sorbani feladatnak nyilvánított ²⁾. Különös kifejezésre talált azonkívül ez iránylat az 1825-ki és az 1830-ki országgyűlés azon nyilatkozataiban, hogy a karok és rendek beleegyezése nélkül kivett adók 8 foganatba vett finánczműveletek *Magyarországra nézve kötelezőknek* nem tekintethetnek ³⁾; hogy valamint a *direct ügy* az *indirect* adót s különösen a *sóárt* is csak az országgyűlésen s annak beleegyzetével lehet megállapítani, hogy a bécsi kormány által nálunk is forgásba hozott silány *papírpénz* mielőbb a törvény-követelte jóvegyitékü érczpenzzel pótoltassék stb.⁴⁾ Sőt mi több, kimondatott az 1825/7-ki finánczügyi vitákban meg 1830-ban is, hogy a magyar király s országgyűlés *finánczügyekbeni fenségi*, illetőleg hozzászólási jogairól egyáltalában le nem mondhat⁵⁾, s egyebek közt Trencsénme-

¹⁾ V. ö. *Acta* 1825/7. p. 155, 211, 218, 229 és 1830-ki *Acták* I. 142, 169. 1. 11.524 *IDiarium*: 89, 94, 255. 1. és 1836. *Acta* II. 57, 90, 91. 1. *Diar.* VI. 101. lap.

²⁾ V. ö. az 1825 -27-ki országgy. Jegyzőkönyveket és Actákat; *Horváth*: Huszonötév I. k. id. szakaszát, meg *Springer*: Geschichte Oesterreichs ez. m. I. k. 341-426 lap.

³⁾ V. ö. az 1825/7 *Acták* & n az 1137. 1., mely egészen úgy hangzik mint az 1807 és 1811/t2-ki (fentebb közlött) nyilatkozatok.

⁴⁾ Az 1830-ban az új koronázási hitlevél megállapítása tárgyában folyt hongyülési vitákban e pontok egyenesen olyanokul jelentettek ki sokak általi *melyeknek a diploma inauguráléba* is fel kellene vétetniök, habár ez, mint tudjuk, nem történt meg. V. ö. *Horváth* i. m. I. köt. 230. lap, azután *Weninger*: a Bankügy elmélete ez ért. id. helyen 267. s. k. 1.

⁵⁾ V. ö. még *Acta* Comm. p. 792. s köv. és *Diarium*: IV. p. 659. lap, *Sprin-*

gye híres követe *Borsitzky* egyenesen oda nyilatkozék, hogy a koronázási diplomába a *miniszter felelősségi elv*¹⁾ fölvetessék, s másfelől a fejedelem az országgyűlés beleegyezése nélkül a sóár-felemelési, s a papírpénz-kiadási jogról abban lemondjon!

Szoros kapcsolatban e nézetekkel állanak ez időben az *adóügy* meg az adómentesség körüli eszmék. E tekintetben habár legnagyobb része a kiváltságos osztálybeli honfiaknak, s így a karok és rendek jelentékeny többsége is határozottan ragaszkodott még a *nemesi adóprivilegium* kiváltságához: egyik másik irányban mégis merültek fel már ellentétes nézetek is, melyek szerint az ó rendszernek tarthatlansága s ez irányban az új közigények számba vételének szüksége felismertett²⁾.

Az adóügyi kérdései némi összefüggésben találjuk az 1825/7 országgyűlés tárgyalásaiban a *jobbágy telkeken* lakó nemesek meg vagy meg nem adóztatása körüli vitákat. Eddig ugyanis ez irányban is mentességnek örvendvén a nemesség, e visszásságnak orvoslása vétett több messzeblátó államférfiú által czélba³⁾. A viták folyamában a réginek rövidlátó vagy önérdékből kiinduló szöszölői egyenesen kárhozatos újításnak nyilvánították a czélba vett intézkedést,

ger: i. m. I. köt. 419. 1. még *Weninger*: most id értekezésében a felterjesztéseket és nyilatkozatokat egész terjedelmükben.

¹⁾ Tehát már 1830-ban is határozottan kifejezve a miniszterfelelősségi elv, s így nem a 48 törvényhozóknak (mint némelyek hirdetni szeretik) feltalál-mánya!

²⁾ Az előbbeni, vagyis a „régéhez” hajló félnek jellemzéséhez nem leszen helyszerűtlen az 1830-ki országgyűlés alatt történt némely nyilatkozatot ide ig-tatni, melyből egyúttal az is kítűnik, hogy apáink ez időben a mindjobban terjedő *demokratikus* elvektől azért is idegenkedtek, mivé! általak összes nemzeti alkotmányunk sarkalatait veszélyezteteknek tartották. így jelesül egyike a kitű-nőbb szónokok és követeknek (báró Vay) azt monda: „nemességünk, szent alkotmányunk, a jelenkori forradalmak- és mozgalmaktól legtöbbet tarthat;” míg másfelől maga a fényes nevű *Nagy Pál* (!) egyenesen a következőkép fakadott ki: sohasem forgott alkotmányunk oly nagy veszélyben, mint a jelen pillanat-ban; ellenünk van egy nagy morális hatalom: a közvélemény; a mi most a né-peket mozgásba hozza, az ép ellentéte annak, a minek megvédelmezése ránk nézve a legszentebb! Minden megvan telve demokratikus elvekkal, melyek *aristokratikuB rendszerünket* megdöntéssel fenyegetik, azért kell most aristokratiánk-nak a trónhoz tartani, mert valamennyi újabb forradalmak azt tanítják, hogy a trónok fenmaradnak, a kiváltságos osztályok azonban elsöpörtetnek.”

³⁾ V. ö. a 18. okt. és 6. nov. tartott ülésről szóló jegyzőkönyvet; és *Springer*: idézett művének I. k. 418. 1.

mely a nemesi-adómentesség és *szabadság romlására* vezetend¹⁾; mások ellenben s ezek közt a felvilágosodottabb s elfogulatlanul ítélő *Nagy Pál* arra utaltak, hogy ép ez újítás az elszegényedett nemesség javára szolgáland, hogy egyébként a colonicális fundus mint országos adó-összeírási és kivetési alap végkép bizonytalanná tétetik, s így az egész adórendszer felbomlása állhatna be stb. S az utóbbi nézet győzött, a mennyiben az elv, hogy a jobbágytelkek után a nemesek is fizessenek adót, elfogadtatott, s mint egy jeles publicistánk találóan megjegyzi-), annyiban a látszólag csekély újítás kiváló horderejűvé vált, hogy egyesülvén ekként a nagyszámú úrbéri nemesség érdekében és követelésben az adóügyre, a *többi adózókkal*, sőt a visszatorlás vágya által is ingereltetvén, át nyitott ekként a közös-adózás elvének, s az adómentességben megtört „*az una et eadem nobilitásnak*” eszméje, s csak a közös adózásban lehetete ismét helyre állítva²⁾). Egy lépés előbbre tehát ez irányban is meg volt tévő; egy újkor *előhírnökéül* ez intézkedés is szolgált; mely tekintetben legyen itt még futólag megérintve, hogy az 1830-ki országgyűlésen, szemközt a fentebb ismertetett conservatív iránynyal, az e reformlépéssel összefüggő *egyenjóság nagy elve* is talált szószóllókra; így egyebek közt Somogy joles követében *Somssichban*, a ki (Nagy Páltól is támogatva) azon indítványnyal lépett fel, hogy az országgyűlési költségek fődözésére a nemesség bizonyos adófizetési kötelezettséget vállaljon magára, a jobbágytság pedig ez adótól ment maradjon. Indítvány, mely ekkor ugyan még eredményre nem vezetett, de mint egyik jele az időnek, mindenesetre figyelemre méltó mozzanat!

Érdekesebbek azon fincnczháztartási eszmék, melyeket apáink e korban az oly elkeseredetten folyt országgyűlési viták alkalmával

¹⁾ Arra utalván, hogy *Aszemélyen és nem a földön* alapszik az adókötelezettség, s hogy a mint valamely telek átszáll a nemzet birtokába, más s nemes-b természetet ölt s adómentessé válik.

²⁾ *Csegner Antal*: Magyar Szónokok és Státusférfiak (1850) 11 – 12. 1.

³⁾ Lehetlen e helyütt említetlenül hagyni azon körgazdasági tek. fontoa mozzanatot, hogy a többször említett Sopronyi követ Nagy Pál e hongyülés alkalmával is meleg szavakban szólalt föl az alkotmány *sánczain kívül álló* osztály helyzetének törvényútoni megjavítása érdekében; mely felszólalásnak azonban még ekkor is az a következménye vala, hogy számosan felzúdulva a teremet odahagyok, s a messzelátó státusférfiú: az alkotmány felforgatója s veszedelmes újítónak stb. általok kikiáltott V. ö. *Csegery*: Szónokok s Státusférfiak 10-11.1.

nyilvánítottak, s az ellönünk irányzott *osztrák pénzügyi tervezetek* czáfolása közbon merültek fel¹⁾.

1825-ben, sőt némileg 1830-ban, odacézeltott jelesül a folytonos pénzügyi szorultságban lévő bécsi kormány, hogy a karokat és rendeket új és nagyobb adóösszozgek megszavazása, vagy (a lefolyt alkotmány-szünetelési időszak alatt kivetett s behajtott adók) elismerésére bírja.; másfelől, a még *mindig rendezetlen finantzügyet* meg a még függőben lévő több égető kérdést a magyar országgyűlés támogatásával elintézzze.

A vita kiindulási pontját a karok és rendek abbeli panaszos kifakadásai képezek, hogy a kormány az utóbb lefolyt másfél évtized alatt súlyos adókat önkényesen kivetett, s azokat még most is, még pedig a convenues pénzláb szerint behajtja; a mivel azon követelést indítványozák több követek összekapcsoltatni²⁾, hogy minden *ilynemű intézkedések* (adó-ordenanceok) azonnal érvényteleníthessenek, sőt azon összegek, melyeket az adózók a törvényes mértéken túl fizettek ez utóbbiak javára irattassanak³⁾. Ezekkel összefüggésben, s miután orvoslásra a fölterjesztett sérelmek nem találtak, áttért az országgyűlés az összes osztrák pénzügyrendszer *meztámadására*, s mind a tudomány mind a magyar közjogból merített argumentumokkal annak félszégére, joptalan volta, és káros hatásaira⁴⁾ utalt. így egyebek közt: „hogy a magyarországi bányáknak osztrák papírpénz biztosítására zálogul kijelentése egyenes alkotmánysértés⁵⁾: hogy Magyar-

¹⁾ Mielőtt e szakaszt megkezdenők, megjegyezzük, hogy a nagy francia háborúk bevégeztével, s az újabb állam-rendszer megalakulása idejében, tehát körülbelül 1815-1825 között: a legtöbb európai fejedelem, s így az ausztriai is, nyomasztó pénzügyi helyzetben vala, a mennyiben a *szátmhítel* végkép ki vala merítve, s senki (még a nagy pénzfejedelmek sem) akartuk a monarchiáknak kölcsönözni; a minek folytán azután az új funanczoperatiók elláthatlan sorozata vette ismét kezdetét, melyeknek bakóiban egész a kgujabb korig sínylődünk; de másfelől arra is szolgáltatának alkalom, hogy az absolut monarchák az alkotmányosság elvének némi engedményeket tenni magukat mintegy kényszerülve látták. V. ö. *Gervinus: Geschichte d. 19. Jahrh. II. k. 59. s köv. 1. Vottr graaf: Politische Systeme IV. k. 185. s. k. 1. Viet-Can tel: Hist, de la Restaur. I. 345. 1. Meld: Staat u. Gesellsck. II. 675. I.*

¹⁾ Jelesül, báró *Vay, Balogh*, és mások. V. ö. *Diarium I. 270. s k. î. és Springer: Geschichte Österreichs I. 841, s. k. 1.*

²⁾ Az az a jövő adófizetésbe imputáltassanak, a honnan is e viták az *adó-imputatió* körüli vitáknak is nevezetnek.

³⁾ V. ö. *Diarium 1825/7. II. darab: 60-62, 70 s k. 80-87-ik Sessiók és alantabb az illető idézeteket az idetartozó Actákból.*

⁴⁾ V. ö. 1830-ki *Acták II. 335, 529. 1. Diarium 94. s köv. és 282. 1.*

ország ép oly kevéssé tartozik a bécsi bank által kiadott jegyeket megforgásba hozott váltócédulákat elismerni, mint a Lombard-velencei királyság; hogy a legkevesebb, mit a karok és rendek követelni az ország érdekében kötelesek: *a régi papírpénznek teljes* névérték szerinti beváltása, meg ünnepélyes tiltakozás az ellen, nehogy valaha ismét nem fundált pénzjegyek Magyarországon is a kormány által forgalomba hozassanak. A kormány (folytaták a rendek) határozottan lemondott ugyan újabbi állampapírpénz kibocsájtásáról, nem titok azonban, mit tarthatni annak minden ilyenmű ígéretei és fogadásai felől. Jobb volna-e az *új bankjegyeknek fundációja* mint a régi papírpénzé?! Nem köttettek e le ez utóbbiak mellett a legnagyobb zálogok, cseh, galicziai országjövendelmek, s még sem akadályoztathatt meg a jegyek roppant érték – csökkenése. – Ugyanígy fog jární (mondák továbbá) a nemzeti bank is jegyeivel (!) mert a bankintézet csak látszólag független magán-társulat, tényleg azonban csak önállótlan közlönye *az osztrák pénzügyminiszternek* s bankjegyei nem sokkal különbek a statuspapírpénznél!”^{1) 2)}.

¹⁾ Szolgáljanak az itt felhozottak igazolásául *következő' helyei* az 1825/7-ki *Diariumnak*:

A bécsi nemzeti bankot különösen illetőleg a 62-ik ülésben hosszas vita folyt, melyben a kormányhoz közelebb állók s jelesül a személynek ama pénzügyintézetet némileg védelmezni törekedtek, a szabadelvűbb követek pedig egyenesen megtámadták és károsnak nevezték, főleg Magyarországra nézve. így egyebek közt mondaték a bank a bécsi minisztériumot azon helyzetbe teszi, hogy roppant mennyiségű pénzjegyeket hozhat forgalomba, mit használ *tehát, ha adókról, segedelemről, harminczadókról* stb. országgyűlésen szabadon vitakozhatunk (vétekelkedhetünk,) ha azalatt a miniszterek sok millió papírpénzt csinálhatnak.” (Diarium II. dar 57.1) A bank által, mely a monarchia fővárosában a nagy capitalisták, s pénzemberek székhelyén létezik, minden készpénz felszívatik Bécsbe» (ibid 53. 1.) És másutt: „Magyarország a *bécsi bankról* mítsem akar tudni, s azért nem illeti, főleg káros, hogy állapota soha fel nem derítettik, könnyű a pénzt banknották által szaporítani, de ez alkotmány ellenes, és az, hogy jelenleg talán képes a bankintézet papírjegyeit ezüsttel beváltani, nem argumentum, mert egy politikai változás, háború stb. mindezt felforgathatja. (Diarium II. darab. p. 51, 53. s k. továbbá 265-269 és 276-277. Sopronm. követe a 80-ik ülésben.) *Míg védelmére* a következők hozattak fel: a nemzeti bank egy nagy s jótékony pénzügyintézet, melynek a fejedelem a légfontosb feladást, a pénzzavarok elszüntetését tűzte feladatául. *A papiros pénz is szükséges* a forgásban, s veszedelmes csak akkor lészen, ha nem pénz, de ha az elvétele megparancsoltatik, hogy pénz gyanánt kelendőségbe jöjjön, kártékonyná válhat.” (Diar. II. dar. 62. 1 Nyitra- és Borsodm. követei). És tovább: „Kár volna a Bank hitelét megrontani, mert fontos szolgálatokat tehet. (ibid. 270-271 1) Ne kívánjunk tehát olyasmit ez intézettől, illetőleg a kormánytól, a mit a jelen helyzetben teljesíteni lehetetlen stb.

Valóban, majdnem látói tehetséget kell föltennünk apáinkban, hogy e dolgokban ily világos felfogással bírtak, s ily messze előreható saspillanattal jelzettek a helyzetet! Habár másfelől *sok gyöngéket is* árultak el e debatte-okban, midőn például azt követelik, hogy a nemzeti bank állapítsa meg egyszer-mindenkorra az általa *kibocsátandó jegyek mennyiségét*, vagy midőn azt állítják, hogy a bankjegyek értékének egy ötödre szállítása folytán az ország ugyannyi milliókkal szegényebb lett, a mennyit a régi és új valuta közti különbség teszen; vagy azt vitaták, hogy az 1811 és 1816-ki finnczpátensok nem törtétekké változtathatnának, s azon időkre lehetetlen közvetlenül viszszanyúlni, a midőn *nemes érczbeli valuta* uralkodott az országban (!)

Az ily szellemben szerkesztett s 1826-ki január 20 áu a felségeié terjesztett nyilatkozatra ugyanazon évi april hóban a válasz leérkezvén, ez lényegileg tagadó volt, s benne *az adókérdésnek* haladék-talan tárgyalás alá vétele ismételve meghagyatott, a kért adóbeszámítás vagy visszafizetés pedig oly bonyodalmas dolognak nyilvánítottak, hogy az e fölötti szükséges tárgyalások továbbra halasztása mondatott ki, s így a rendek kívánalmi tulajdonkép sükeretlenek maradtak.

Nem kevésbé heves tusákra szolgáltatott ugyanez időben alkalmat az 1811-ki finnczpatenstiek magyar szempontból még mindig

Míg *a pénzre nézve* különösen a következő nyilatkozatok fontosak: „Óvakodjunk ellenmondásokba keveredni, ne szóljunk a papiros jegyekről, mint pénzről, mert a pénznek lényeges tulajdonsága az, hogy az elfogadása meg van parancsolva, s nem pénz az, melynek elfogadására senki sem köteleztetik;” míg mások erre azt felelek: „mihelyest valami a népek vagyonát képezheti, és az emberek *közt* „pénz” gyanánt szolgál, úgy mint a bankották, pénznek lehet azt mondani, habár nyilván nem parancsoltatik is elfogadása.” (V. ö. Diarium II. darab p. 321 - 322. Sessio 90.) Nem különben a következő nézet: „hogy a kevesebb mennyiségű pénznek forgásban létele a kereskedés pangásának egyik okául tekinthető, s ép azért szaporítása a papírpénznek nem föltétlenül veszedelmes (Diarium II. dar. 59 62. 1.)

Végre a *stáiuishitel* és osztrák államadósságra vonatkozólag kimondatott (jelesül Borsod, Liptó, Zala, Somogyim követei) „Magyarország részéről semminemű *államadósság el nem ismerhető*, s el nem vállalható.” (Diar. II. p. 275.), míg másutt „a Státushitel biztosítása egyenesen födolognak nyilvánítottatik.” (Acta p. 1682. s k. felírás 13. aug 1827.) Megannyi szóló tanúsága annak, hogy sok azon nagy *pénzkérdések közül, melyek napjainkban és épen nálunk is vita alatt vannak*, apáinkat már 40 evvel azelőtt szinte foglalkodtatták, s a megoldás akkor is oly értelmű volt, a mint a különböző nemzetgazd. iskolák kiinduláspontjai különbözők valának.

²⁾ Egyebek közt a lotteria regálénak megszüntetése is ez időben kezdett követeltetni. V.o. *Diarium* 1830. pag. 193,194,217,282. és *Acták*: 11.391,424, 544. 1.

függőben lévő nagyfontosságú kérdése. Mint fentebb látók, az 1811 - 1812-ki hongyülés, meg nem tudván egyezni a kormánynyal ez ügyben, feloszlott, a nélkül, hogy az evvel s jelesül a megváltozott valutával összefüggő *magánjogi viszonyok* tör vénszerűleg rendeztethettek volna. így történt, hogy azon rendelvényei a kormánynak, melyek az adósok és hitelezők közt fenforgó viszonyok szabályozására kibocsájtattak, nagy ellenszenvre találtak az országban, s köz volt az óhajtás e bajt is törvényhozásilag valahára orvosolni. Az e célra országgyűléseleg kiküldött bizottmány (Cziráky elnöksége alatt) 1826 végén munkálatát befejezván, ellentétben a kormány rendeleteivel, melyekben a papír- és bankjegypénz volt alapul véve, kizárólagos *fizetesközegnek a nemesércpénzt* nyilvánította, s minden adóssági stb. számításokat erre visszavezetni indítványozá; e mellett azonban több az 1811-ki finnczpátens szellemével megegyezőbb elvet is tartalmazott!) A munkálat ez utóbbi okból az 1827 elején a fölötte megindult tárgyalások alkalmával erősen megtámadtatott, kiemeltetvén, miszerint az adósok iránt szerfelett engedékeny, *a bécsi skálának alkalmazása* helytelen, a hazánkban törvénytelennek tartandó papírpénzt a munkálat nagyon is kímélő stb; habár később a választmány javaslatá lényegében el is fogadtatott²⁾.

Máskép fogta, fel az *ügyet a bécsi kormány*. Azon nézetből indulván ugyanis ki, hogy az országgyűlési javaslat elfogadása a papírpénz meg a nemzeti bank tekintélyét és átlását megingatná, az adóssági viszonyok rendezésében sok új viszálykodásra alkalom szolgáltatathatnék, főleg pedig a birodalom két felében két egymástól eltérő eljárás mintegy szentesítettnek: a *felterjesztett tervezetet**) *határozottan* visszautasítá; s különösen kiemelé, miszerint conventióspénznek kizárólagos valutává való nyilatkoztatása gyűlöletes kényszer volna, s sokkal helyesb eljárás lenne a magánosokra magukra bízni az általuk célbavett pénz-szerződéseket papírban vagy ezüstben megkötni⁴⁾

¹⁾ Nem tartozik ennek tüzetes kifejtése ide, s azért egyszerűen még Springer jeles dolgozatára utalunk, mint a melynek I k. 355. s k. 1. e tárgy legalá - posban s legvilágosabban van részletezve.

²⁾ V. ö. *Acta* 1825/7. 900-908. Í.

³⁾ Az 1827-ki márcz. 21-kei leiratban. *Acta Com*, 900 és 978. 1.

⁴⁾ A. privat-tulajdon szentségét és fontosságát illetőleg ez időben mondatott még különösen az országgyűlésen: „A nemzeti szorgalom, az országnak védelme stb. csak az ország lakói tulajdonának állandósága által eszközölthetik: továbbá a nemzeti hitel feltartása, főképp pedig a bírák önkénye meggátla a és a

A *rendek válasza* e királyi leiratra ismételve azon elveket fejezé ki, melyek az első fölterjesztésben foglaltattak, hozzátéve, hogy nem látja át az országgyűlés miért viseltetik a kormány a nemzeti bank részvényesei iránt oly túlzott figyelemmel; s hogy a rendek kötelességében állván a nemzeti *alkotmányt épen és csorbíthatatlanul* fenntartani, nem egyezhetnek bele, hogy a törvénytelenül forgó papírpénzjegyeknek mintegy közjogi sanctio is adattassák. Az ily kép szerkesztett felirat aprilhó 18-án a király elé terjesztetvén¹⁾, ez utóbbi által május 10-én leérkezett feleletében újólág visszavetett, annál is inkább, mivel a kormány előtt nem vala ismeretlen, hogy *a felső táblánál* a rendek elvei nem föltétlenül osztattak, s nem kevesen valának ott, kik az állam fensőbb szüksége, a helyzet rendkívüli nehézségei, meg a gyökeresen megváltozott viszonyok iránt méltányosabb nézeteket tápláltak.

Az eredmény az volt, hogy egyetértés nem jöhetvén létre, az országgyűlésnek august 28-án történt szétesésével az ügy előbbi állásában maradt²⁾; sőt mi több, daczára az égető szükségnek, még az 1830-ki országgyűlés, hol ezen „Correlatiói” kérdés ismét szőnyegre került³⁾ sem bírt orvoslást szerezni e tekintetben, úgy hogy ez időszak végén, a finantzpatens azon pontjaira nézve is *közjogilag ott voltunk* a hol huszonöt évvel ezelőtt⁴⁾, s csak az anyagi fejlődés némi hathatós lendületének ez időkben köszönhetni, hogy a bajok még súlyosabban nem éreztettek. Nem hagyatott végre figyelem nélkül e korban *a fundus publicus* kérdése sem, sőt tüzetes tárgyalás alá is vonatott jelesül a keresked, választmány által, mely egyebek közt azon elvben állapodott meg, hogy a közalap *egy külön országos* deputatio

köz-erkölcsi erő gyarapodása egyedül a tulajdonnak megháboríthatlan s a törvények által bátorságosított állapotjától függ, s így a köztársaságnak mind a *polgári mind erkölcsi ereje* enek ezen a fundamentumon tartathatik fenn. (Acta 1827. pag. 907.)

¹⁾ V. ö. Acta 1827, p 1137 és 1421.

²⁾ V. ö Acta 1629 és 1702.!. ezenkívül pedig Acta: 500 s köv. 746. s k. 74. s k. 900 s k. 978. s k. 1122 s k. 1421 és 144. 1.

³⁾ V. Ö. Murium 232, 255. 1. Acta II. p. 518.

⁴⁾ Az 1830-ki országgyűlésen voltak néhányan, kik a rendek e rideg s engesztelhetlen magatartása *ellen kikeltek*. Így egyebek közt Pázmándy a nov-9-kei ülésben felszólalván, azt monda: „Bár fogadtuk volna el 1827-ben a fejlődmi propositiókat, mennyi baj és igazságtalanságnak vettük volna elejét; mit fognak odahaza küldőink mondani, hogy egy ily fontos dologban, mely az egész országot aggályba meríti, törvény nélkül tétetik vissza hozzájuk. V. ö. Springer: Geschichte I. köt. 425. 1.

vezénylete alá helyeztessék, a technikai és kezelési ügyek a helytartótanácsra bízassanak, forrásait pedig a taksák, a sóár fölemelése s hason bevételek képezzék, melyek azután productiv vállalatokra volna kiadandók ¹⁾).

Mielőtt e szakaszt bezárnék, legyen szabad az *e korbeli nézetek s felfogás* jellemzésére még következő nyilatkozatait apáinknak (az országgyűléseken) fölemlíteni. A) „Chartacea pecunia, dum ejus exmissio aut directe a Regiminis arbitrio depondet, aut sub praetextu privatae societatis cum Regiminis influxu procuratur: res summi periculi est, etiam in absoluto Imperio; in Constitutionali autem Regno, qua medium, omnes *contributiones et redditus*, e constitutionis indole per legislationem defigendos, anticipandi, et de omni Regnicolarum facultate absque omni distributivae *justitiae respectu*, arbitrarie disponendi eo minus tolerare potest, quod iis qui Aerario praesunt, campus daretur leges constitutionals infringendi et hoc mechanismo solidissimam, Constitutionem! absque strepitu *e Caroline moriendi*.” – És ugyanott: „*Auri et argenti rnetallum* et ex eo solanostris legibus nota monera, sensim e regno evanuit et rapidissimo torrenti schaedarum bancalium, legislationi nostrae ignotarum, cessit.” És ismét: „infelix haec imaginariarum opum copia, imaginariae hae divitiae stb (V. ö. Responsum Statuum et ordinum, circa Mensam argentamm. 30-a Mártii 1826. *Acta* 1825/7 p. 297.) – *A papiros pénz* azonnali megszüntetését (ép oly formán mint az 1811/12-ki országgyűlésen) lehetlennék decláráló förendek (V. ö. *Acta* 1825 p. 179) okoskodásai megczáfol tatnak egyebek közt a következők által: „Quemadmodum reflexe ad totam Monarchiám cerium atque exemplis aliorum Regnorum probatum est illud, quod omnis aerarialis operatio, quae fixa basi caruit, et fundamentalibus institutis Regni non cohacreat, plerumque funestas habuerit sequelas, et cum autore suo desierit; ita profecto relate ad Regnum Hungariae innegabile est, quod *Rox talia remédia quaeri debeat*, que cum fundamental! Regni constitutione possint componi stb.” (Nuncium a förendekhez 1826. január 28. *Acta* 1825/7 p. 146-172, 157 és továbbá *Acta* p. 321 s köv.) És ismét: „donec res pecuniaria Legibus R. Hungariae conformata non fuerit, Regnicolae sufficientem proprietatis securitatem non sortientur. Natio dum in extraordinariis subsidia praestat, nunquam illud jus pro futuro tribuit Regimini *ut Capitale illius atirectetur*, et *mconsuha* natione debita Status contrahere, aut invicem horum chartaccam pecuniam exmit-

¹⁾ V. ö. *Opinio* dep. regnicol. IV. De objecto fundi publ p. 4-9 és 10.

terre; tunc enim frustraeva forent omnia naturae beneficia, oninis industrie, et omno commercium, quia haec multiplicatis status debitis unico ictu possent absorberi; s hozzá-tétotik, hogy Magyarország jóléte és érdeke a monarchia többi tartományai érdekeinek és jóllétének utána *nem helyeztethetik*, (V. ö. *Acta*: 1825/7 pag, 161 és 693) s hogy kegyeskedjék a fejedelem minden pénzbeli kérdést a magyar országyülésen elintéztetni¹⁾.

Másfeleid! az *adó-ügyet* illetőleg kimondatik a fennálló rendszernek meg különösen a kereskedelmi viszonyoknak hátrányos volta, s az, hogy az adónak nem szabad *a nép erejét sohasem felülmúlni*, mert egyébként törvényes céljával és az igazsággal összeütköznék az által, hogy az adófizető népnek tehetségeit (productiv erejét) elfogyasztaná, s az ország védelmének eszközei békesség idejében annak erejét fölemésztének; minek folytán *takarékosság az államfinanciában*, s főleg a katonasági ügyekben ajánltatik, s megjegyztetik, hogy a hadsereg mindig arányban legyen az ország képessége és erejéhez ²⁾. Kiváló érdekű adó-elméleti szempontból *az e korbéli discussiókban* az, hogy az adók nemeit és lefizetését illetőleg a következő (még ma is vitás) elvekkel találkozunk. A 60-ik ülésben ugyanis mondatik, hogy az *első szükségekre* vetett adók nincsenek a természetes igazság ellen, mert minden pallérozott nemzeteknél megvannak, tehát a népeknek *közmegegyezése* is igazságossá teszi, s ez a legfontosabb eszköz, mely által kiki kényszeríttethetik, a közjó és közbátorságnak szükségeihez járulni; csak ne legyenek magasak ez adók (Veszprémin, követe *Diarium* 1825/7. II. darab 10-11. 1.) Mások ellenben azt hangsúlyozák, hogy a nevezett adók *főleg azért* nem helyeselhethők, mert a *szegény néposztály oka* terhelik leginkább, s mivel az adóknak nem a *consumtióra*, hanem a „jövédelmekre” kell kivettetnie, s oda kell törekedni, hogy a népnek *capitalis értéke* ne érintessék. (Poson s Szathmár követe *Diarium*/II. darab 10. 1.) Az előbbi nézet azonban végleg a győztes maradt, s elfogadtatott; hozzá-tétetvén még, hogy a luxus-adó többnyire hatálytalan marad, mert az illetők tartózkodni fognak luxus országokkálí éléstől (ib. p. 12.) Ep így találóan jegyeztetek meg, hogy az adó helyes rendszerének talpköve az *országos összeírás*, (Diar. II. db. 531. 1.), hogy lehetlen adózni, hogy ha a nép ipara és kereskedése a kormány által nem segítettik, szabadon nem

¹⁾ V. ö. *Add* 1825/7. pag. 161 és 698.

²⁾ V. ö. *Ada*, 1825/7. 586. 1. 738 s k és a felírás ez ügyben január 7-ről 1827. *Acta* p. 792-802. főleg azonban pag. 796 és 797.

hagyatik; hogy az adót oly pénzben kell megállapítani, *melynek értéke* nem változik; végre kimondatik a következő nagy elv is: ha most *kellene új Constitutiót készíteni*, igyekeznék azon, hogy az a mostani századnak lelkéhez alkalmazott legyen, s minden polgárnak egyenlő juss, s a közterhek hordozásában egyenlő rész adasson!” (Biharm. követe Diar. II. db. 687. 1. a 112-ik ülésben) ¹⁾. Végre a „Státus-hitelt” illetőleg, ugyanaz időben annak megszilárdítása és biztosítása kiváló gondoskodás tárgyának nyilvánítatik, s arra történik utalás, hogy mindent kerüljön a kormány, mely ez irányban vizsálás hatásává válhatnék.²⁾

Mely néhány adatból is kiviláglik, *hogy apáink* 1825/27-ben lényegileg ugyanazon felfogásból indultak ki a pénzügyi kérdések tekintetében, mint 1807-1812-ben, s hogy a haladás főleg abban áll, hogy most már az államhitel meg a *helyesb szerkezetű adórendszernek* is ez irányban fontosságát mindinkább fölismerek, s öntudatosan kezdtek azon utak és módok felől elmélkedni, melyek szerint a monarchia rozzant financiait tartósan orvosolni lehetne.

HAKMADIK FEJEZET.

Gróf Széchenyi István reformműködésének első időszak, s közgazdasági irodalmunk virágzási kezdeményei.

1. §.

Széchenyi föllépése és szerepe általában.

Az időkor, melynek ecsetelésével itt foglalkozunk, korszakot alkotó hazánk egyetemes újabb történetében. Jelesül ekkor lépett fel egy férfiú, kinél tekintve politikai hatását nemzeti életünkre, s különösen döntő befolyását anyagi s közgazdasági újjászületésünkre: *nagyobbat fajunk* a XIX-ik században elő nem hozott, sőt az egész európai emberiség csak keveset ismer! Férfiú I ki anyagilag messze hátramaradt s ép azért gyöngye s tehetlen hazánkat dermesztő fásultsá-

¹⁾ V. ö. még a fentebbi idézeteket, meg a *Diarium* II. darabjának 339. a k. 353. k. 370. s. k. 409. 439. s k. 489 s k. és 580 köv. lapjait, vagyis a 94-107-ik üléseket.

²⁾ *Felírás* 13. augusztusról 1827. *Acta* 1682. s k. 1.

miből kiragadni, szellemi és politikai látkorét kitágítani, nagy mult-
iához méltó tevékenységre ébreszteni, s az újkori műveltség s *közzgaz-
daság vívmányainak* élvezetébe helyezni, szóval Magyarországot Ke-
letourópa szívében a politikai szabadság s anyagi virágzás fokhelyévé
s középpontjává emelni, államférfiúi reform-működésének céljaul
tüze ki, s a céljt, ha nem is teljesen, de bizonyos mértékig kétségtele-
nül meg is közelítette: – gróf *Széchenyi István!*

Ha volt valaha politikai reformer, ki egy, erejének öntudatával
nem bíró népet tespedéséből felrázni, magukat túléljt intézmények s
félszeg nézetek egész tömegével szembeszállani, a sikeres előmenetel
akadályait és eszközeit helyesen fölismerni és kimutatni, ezernyi nehé-
ségek és ellenséges elemekkel szemközt *a haladás és nemzeti* emelke-
dés minden nagy rugóira odaautalni, az ipari és az erkölcsi művelődés
kölcsonösségét közelismerésre hozni, egy egész nemz étnek évtizedekre
tán századokra kihatólag összes fejlődési irányát kijelöljni, *sükerre
bírtá, az bizonyára* gróf Széchenyi, hazánk újabbkori legnagyobb ál-
lamphilosophja és nemzetgazdája.

E nagy férfiúnak föllépésével egyetemes nemzeti életünkben be-
állott fordulat kiindulási pontja lón a közvetlen rá következett két év-
tized alatti azon *nagyszerű lendületnek*, mely nemzetiségünk teljesb
uralomra emelkedése, közzgazdasági viszonyaink gyökeres megjavulása,
alkotmányunk örvendetes megújhodására vezetett; s egyáltalában oly
létszeres, a szellemi, anyagi és politikai tényezők szerencsés összhátá-
sát tanúsító fejlődési processusban tünteti fel ez időszakban hazánkat,
hogy a szóban lévő két évtizedet (1827-től 1848-ig) nem egészen jog-
talanul, nemzeti fejlődésünk *arany-korának*, s a mennyiben ez egész
időkör valódi alkotó szelleme, mozgató rugója, s legméltóbb szemé-
lyesítője gróf Széchenyi – még „*Széchenyi-kornak*” is nevezhetjük! ¹⁾

A Széchenyi-kor két ai-időszakra oszlik, melynek egyike, a nagy
férfiú föllépésétől! 840-ig terjedő, inkább az „általános” s „egyete-
mest)” (némely tekintetben *kosmopolitikainak* is nevezhető) fejlődési
irány kora; s az, mely Széchenyit positiv alkotó reform-tevékenységé-
ben, valamint *reformátori nimbusza főfokán* tünteti fel míg a máao-
dik vagy is 1840-től 1848-ig menő túlnyomókig részletezés és a
”nemzeties” jellemű agitató szaka, valamint az is, melyben Széche-
nyit már inkább az általa nagyon is *rohamosnak* tartott reform-törek-
vés ellenzői közt szemléljük, s hol a politikai épügy mint a közzgaz-
dasági vezérszerep már nem kizárólag Széchenyi kezében, hanem a

¹⁾ *Horváth*: 25 év I. k. 194 sk. I. *Toldy* irodalom történet 280. lap.

nemzet egy részétől bálványozásig kegyelt versenytársáiban nyugodott.

E két alidőszak szerint osztjuk meg mi is Széchenyi reformatori tevékenységének, s különösen közgazdasági és irodalmi szereplésének ismertetését.

2. §.

Gróf Széchenyi mint politikai és közgazdasági reformer általában.

Széchenyi eszme-rendszere- és practikus törekvéseiben mindenek előtt három fő- és nagy cél¹⁾ kell megkülönböztetni, mely a messzelátó államférfiú előtt lebegett, s melynek megközelítése lelke leghöbb óhajtását képezé. E célok:¹⁾ a) a magyarságnak *nemzetiség és fajbeli* tekintetben teljesb kifejlesztése, magasb tökélypolczra segítése, s erkölcsi, anyagi és politikai súlyjának fensőbbsege, és uralmának megalapítása; b) a magyar *államalkotmány*nak, mely meggyőződése szerint a XIX. század szellemével és iránylataival összeegyeztethető már nemigen volt, megjavítása. Végre c) hazai *közgazdaságunk rozzant* szerkezetének minden iránybani reformja, jelesül hűbérszellemű intézményeinknek eltörlése, *a naturalgazdaságnak* pénz- és hitelgazdasággá való átalakítása, a munka, ipar, forgalom és közlekedés megfelelőbb organizatiója, *meg az adó- és államháztartási* ügy okszerűbb rendezése által.

E céloknak, melyek maguk közt ismét szoros kapcsolatban állnak, s mindhárman csak egy, s pedig fensőbb célban: „*Magyarország állami és nemzeti boldogsága, nagysága és jövője*” céljában egygyé folynak: elérésére, Széchenyi a legkülönbözőbb, de maguk közt ismét szoros összefüggésben álló módokat használta fel).

Először is azon meggyőződésben, hogy csak az az újítás lehet igazán eredményes, mely a *nemzeti élet minden elemeire* kiterjed, s minden nagy faktort egyidejűleg s öszhangzatosan használ fel, a nagy státusférfiú honunk sociális és politikai, közgazdasági és műveltségi érdekeit egyszerre és kapcsolatosan karolta fel, s úgy vélte intézendőnek a megindítandó nagy reform-munkát, hogy egyik érdek és *ügykör a másikat*, tehát az erkölcsi az anyagit, a közgazdasági a cul-

¹⁾ V. ö. Csengery: Státusférfiak és szónokok 851 s köv. 1.

²⁾ Szükséges is megérintenünk, hogy a jelen §-ban Széchenyi rendszerének csak némely *általános* irányelveire akarunk utalni, s hogy annak részletes s kimerítő taglatatába csak a következő §§-ban, a hol a nagy férfiút mint állam-bölcséleti és nemzetgazdasági író²⁾t kell jellemeznünk – bocsátkozhatunk,

titrait, s mind e kettő a politikait és nemzetiségit, támogassa és mozgátsa elő. – Széchenyi reformrendszerében szóval mindennek megvolt a maga helye, úgy hogy az erők és rugók helyes kombinációja már előre némi biztosítékot nyújtja az iránt, hogy a célba vett eredmény ha nem is teljesen, de megközelítőleg bizonyosan elértetni fog.

A *teendőik sorát*, melyekkel a kitűzött nagy célt elérhetni vélte, a következőkben foglalta össze.

Mindenekelőtt szükségesnek tartá Széchenyi a megdermedt politikai élet újjólagos mozgásba hozását, s ennek leghatalmasb rugója, a közdolgozók iránti érdekeltségnek, *a közszellemnek felköltését*. Ennek eszközzésére a közügyek feletti eszmecserét iparkodott szélesb alapra állítani, s névszerint az *egyesületi eszme* ápolását ismerte fel szükségesnek. Egyike lévén az első társadalom-bölcseleőknek, kik *ez* eszme óriási horderejét teljesen felfogák, Széchenyi annak gyakorlati érvényrejtáéában az állami és közigazdasági átalakulás egyik főfő tényezőjét látta, s minden erőfeszítéssel azon volt, hogy honfiainak körében az *asszociatívói hajlamot* kifejlessze s annak utat törjön. Egy további célja volt Széchenyinek, a nemzetben, mely már önmagábani bizalmát is elveszte, az önerő-tudatot felébreszteni, a nyomott kedélyhangulat helyett a minden nagyért nemesérti lelkesülést a dermedt keblekbe Önteni, a szebb jövő ragyogó képeinek felmutatása által a közönyt, *a tétlenséget megtörni*, szóval a nemzet-test fásult tagjaiba új, pezsgőbb életet oltani. Szükségesnek tartá azonban Széchenyi egyidejűleg azt is, hogy a nemzet ódon nézetei, előítéletei-, középkorias eszmeköréből kivetkeztessék, hogy ragaszkodását elavult alkotmányi és társadalmi formákhoz letegye, s szabadabb modernebb álláspontra emelkedve, feladatainak helyesb felfogására jusson, az előrehaladtabb népek intézményei és műveltségi vívmányai iránt nagyobb figyelemmel legyen, s e hivatása, s kötelességeire utalan és egész nyomatékai utaltassék I

A *nemzeti regeneratio* egyik főfő emeltyűjét a szellemi élet kifejlésébe, az értelmiség minél nagyobb terjedelme meg a tudomány és irodalom előhaladásába helyezvén, a nagy státusférfiú ez iránybani haladásunknak is szentelte figyelmét. Valódi súlypontját reform-rendszerének azonban *az anyagi viszonyok, a közigazdasági érdekek* ápolása, a társadalmi jóllét, ipari virágzás, s anyagi elégtelenség föltételeinek megvalósítása képezé¹⁾. Nem mintha rövidlátó materialistikus

¹⁾ Mint Bentliam mélt tanítványa járván el!

világnézetben a *mammont* tartotta volna az emberi és állami élet legfő kincsének, hanem azért, mert meg vala erősen győződve az anyagi jólét fontosságáról, nélkülözhetlenségéről egy újkori erős alapú államban; mivel hitte és tudta, hogy közgazdaságilag tehetlen nemzet Bem *igazán szabad, sem* politikailag súlylyal bíróná soha nem válhat, s hogy csak *anyagilag jólrendezett* országban honolhat műveltség, virágozhat tudomány, irodalom és művészet, emelkedhetik érvényre az igazi népszabadság és alkotmányosság¹).

Egy kitűnő tényező volt továbbá Széchenyi reform-rendszerében az *országgyűlés*. Azonban nem azon magatartással mint eddigelé, jelesül nem mint képviselője a politikai passivitás meg az örökös *sé-relem-emelése* rendszerének, hanem mint alkotó, építő, javító testület. Széchenyi ugyanis hangsúlyozta azt, hogy az örökös tusakodás-és ujjhuzásban a kormánnyal nem csak a nemzet legjobb erői pazaroltatnak el, hanem a legégetőbb kérdések megoldása is elmarad, s a nemzet a helyett, hogy előbbre haladna, a *századok mulasztásait* pótolná, még inkább visszahanyatlak s utóvégre is, önmagát sebezve és marcangolva, végkimerültségre jutand²).

Mint a szó valódi értelmében modern államférfiú, ki korának eszméáramlatát teljesen felfogá, s e mellett a világ legpractikusabb, legtevékenyebb s leggazdagabb népét, az *Angolt*, követendő mintaképiül tekinté: Széchenyi egész reformeri pályáján nem szünő munkásságot fejté ki; izgatott és buzdított, oktatótt és tervezett, folyton és szakadatlanul, s azon vala, hogy honfiaiban, is e sürgő mozgalmasságot, e szemességet és leleményességet kifejtse és érvényre juttassa, mert meg vala győződve, hogy másként, kivált ipari és forgalmi tekintetben úgyis *kissé nehézkes s járatlan fajunk*, igazi erőteljre nem jutand, s igen könnyen más életrevalóbb népek fennhatósága alá kerülhetend.

Nem szabad végre szem elől tévesztenünk, hogy azon tényezők közt, melyeket e lángeszű reformer, a nemzet szellemének és nézeteinek megváltoztatására használt, s melyekkel összes *fejlődésünknek új irányt* és alapot adott: a leghathatósb, mert mindenüvé elható, az *irodalom* vala. Jelesül mennyiben soha és senki előtte szellemi termékeivel oly hatást a magyarságra nem gyakorolt, soha és senki Széchenyinél inkább a nemzetben forró eszméknek és érzületeknek

¹) V. ö. még *Csenyery i. m.*, 402 Lient.

²) V. ö. még báró *Kemény* ért. id. hely. 462 s köv. I.

határozottabb kifejezést nem adott¹⁾, sőt alig létezett valaha államfőrfiú, aki kitűzött szerepében a nagy gyakorlati *országglárt* meg a döntő befolyású *író*t oly mértékben és oly sikerrel egyesítette volna, mint éppen Széchenyi.

S ez utóbbi momentum az, mely bennünket ez értekezés szempontjából, különösen érdekel, miért is azonnal feladatunk ezen szakaszának taglalására térünk át²⁾.

3. §.

Széchenyi mint történet-philosóf, politikai bölcselő és nemzetgazdasági író különösen.

Széchenyi reformeri szerepének egyik fénypontja, mint mondók, az, hogy mint az államtudomány s nemzetgazdaságtan művelője, ez irányban számos és pedig nagybecsű *irodalmi művekkel* is lépett fel. Az 1828-ik évtől ugyanis, midőn első dolgozatát „A Lovakról” közreboceájtá, 1847-ig midőn látói szellemben concipiált „*Programm-töredékeivel*”, s a közlekedési rendszert tárgyaló munkájával az írói pályáról lelépett ²⁾ egész sorozata került ki tolla alól a szakmunkáknak, melyek nemzeti irodalmunkban valódi forradalmat idéztek elő, a szellemeket legélénkebb mozgásba hozák, a politikai gazdaság és státusbölcsesség egészen új, eddig nem ismert eszmekörét nyitották meg hontársai előtt, szóval oly hatásúak és értékűek voltak, hogy általuk szerzőjük a magyar politikai (s hozzátehetjük nemzetgazdasági) irodalom *megteremtőjévé vált*, sőt mi több, összes hazai irodalmunk gya-

¹⁾ Ezt maga is kifejezé, mondván: „én egyedül alakot adtam a közsejtésnek, egyedül szavat a sokakban levő gondolatnak stb. 1. *Kelet Népe* 2-ik kiad. 257.1. és Széchenyi írói hatásáról röviden de velősen *Toldy*: Irodalom történetének 288-289 lap.

²⁾ Gróf Széchenyi összes működésének ismertetését s jellemzését legalaposban adják: *Kemény Zsigm.* remek életrajzában a Csengery-féle Statusfőrfiak könyve 333-512.1. *Falk Miksa*: Széchenyi és kora ez. jeles dolgozatában (1866-1867). *Horváth M.* Huezonótóv stb. ez. tört. művének I. k. 19L s k. 1, a *Brockhám-féle* „Unsere Zeit.” ez. folyóirat IV. köt.; *Springer*: i. m. I. köt. 474. s k. 1. »ig *írói tekintetben* kitűnő méltányolásra talál *Orosznak* „Széchenyi mint író” ez. műnk. (1832. Poson) *Toldy*: Nemzeti Irodalom tört. ez. legújabb jeles művének 286-289 és 307-313. lapj, *Kautz*: Geschichte der Nat. Oekonoane cz, német műnk (1860)732-737 1. és *Érkövy*: cikksorozatában a „*Magyar Világ*” című politikai napilap februárhavi folyamában.

³⁾ Az 1850-1859. közti írói tevékenysége ide nem tartozván szorosan említetlenül hagyathatik s csak az utolsó részben kerülend szóba.

korlati fontosságát és súlyát minden időkre megalapította, s azon *cultust gyökerezettette* meg, melylyel ez idők óta a nemzet: nemzeti *literatúrája* iránt *viseltenni*, s azt országos szabadságai és fennmaradása egyik legfő biztosítékaként, tekintem kezdé).

Ez irodalmi művei közül Széchenyinek kiválólag három tartozik az itt szóbanlevő időszakba²⁾; jelesül az 1830-ban közrebocsájtott „*Hitel*” című, az 1831-ben megjelent „*Világa* meg a két évvel később kiadott „*Stádium*.” Megannyi remekei a státusférfitői messzelátóságának, s annyiban kiváló jelentőséggel bírók, hogy Széchenyi reformirányának *elméleti alapjait képezik*, s azon szüleményei nagy szellemének, melyek, ha talán irodalmi becsre nézve „második időszakbeli” némely munkája által meghaladtatnak is³⁾, annyiban örökké nevezetesek maradnak, hogy á nagy *reformeszmeék első gyűjtő szikráit* ezekkel veté a tömegekbe, látói tehetségének első nyilatkozásai ezekben jutának kifejezésre, s hogy tekintve a *praktikus hatást*, melyet Széchenyi írásaival az életre gyakorolt, ezen három műve a nagy államférfidnak kétségtelenül nyomósnak nevezhető minden későbbi irodalmi dolgozatainál.

Forduljunk már most Széchenyi *politikai elméletéhez*; s jelesül vizsgáljuk először is állam- s történeti bölcséleti nézeteit; azután közgazdasági rendszerének főbb kiindulási pontjait⁴⁾.

¹⁾ V. ö. *Toldy*: Nemzeti Irodalom 811. 1. és a M. Tud. Akad. *Évkönyvei* XI. kot. 8-ik darab 52. lap.

²⁾ Munkáinak összes sora a követjcező: Lovakról 1828. *Hitel* 1880. 4-ik kiad. 188-1 *Világ*, vagyis fölvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására 1831. Magyar Játékszínről 1832. *Jekntés* a budapesti bidegyesülethez 1833. (Pozsonban) *Stádium* 1883. (Lipcse.) Néhány szó a Dunahajózás körül (cikkek a Társalkodóban 1884-1886.) *Hunnia* 1835. (kiadva 1858-ban.) Néhány szó a Lóversenyről. 1838. A Minimum kérdése (Társalkodóban) 1889. Selyemről 1840. *Kelet Népe* 1841. A m. Akadémia körül 1842. Üdvlede 1818. Pesti kikötő 1848 *Adó és Két Oaras* 1844. Magyarország kiváltságos lakosaihoz 1844. Akadémiai közüiesi beszéd 1844. (Akad. Évkönyv. VII. k.) Balatoni Gőzhajózás 1846. *Politikai Programtöredékek* 1847 *Javadat a magyar közlekedési ügy rendezéséről* 1848. (Pozson) Jelentés a Tiszszabályozásáról 1848. (Pozson) Töredékek Gróf Széchenyi István hátrahagyott munkáiból 1880. M. O. sarkalatos törvényei éa államjogi fejlődébe 1848-ig 1864;-ban, *A pesti Por és Sár* 1860.

¹⁾ V. ö. *Toldy* emelkedett szavakba foglalt találó nézeteit és ítéletét Széch. Írásairól. id. munk. 350-351. lapj.

²⁾ Megjegyezzük, hogy az itt következő általános átnézetében Sz. eszmerendszerének: második időszakbeli munkáit is szem előtt tartattak, hogy lehetőleg egész s öszletes képe nyeretethessék a nagy férfitői irányának és világnézetének.

„Az emberi világban lassan fejlődik minden, de örökös mozgásban vagyunk mégis. (Stad. 257-269.) Nemünk, daczára nagy változatosságának, mégis csak egy törvénynek uralma alatt áll, melyet el nem törölhetni, s melynek elismerésére csak azok jutnak el, kik a dolgok és tünemények okainak nyomozásában fáradoznak, s nem annyira öneszök s képzeleteik, hanem a tapasztalás ösvényén haladnak. (Világ 52. 492.) Nemzeteknek ép úgy mint egyes embereknek megvannak *életlépcsőik s fejlődésükben* gyermekikor s ifjúkor, emelkedés és hanyatlás-mutatkozik. (Vil. V. VIII. XIX. Stád. 4. 5. 23.) Minden az ég alatt bizonyos magasságig hat fel, s aztán lefelé fordul; a nemzetek tán egykor elérendik a tökély és erkölcsiség *legfénylőbb polczát*, de ez ideáltól még az emberiség felette távol áll (Vil. XXVI. Stad. 27.) s tökélyettség nem lehet osztályrésze az emberi nemnek. A teremtő minden szépet s nagyot *csak munka és fáradság* által enged elérnünk, természetellenes rősz intézmények ellenségesen hatnak emelkedésünkre, s minden a mi bizonyos mértéken túlnő, hibás, tehát kivétel nélkül mindennek a világegyetemben *koronkint reformáltatni*, vagy pedig vesznie kell. (Vil. 384. Stad. 272. 284 és 4.) Az emberben a teremtésre vágy létezik, s e tekintetben jobbra az *önhaszon* és ösztön által vezetetti magát; de azért a szellemi érdekkeli kapcsolatot sem tévesztendő soha szem elől, s nem a pusztá anyagon, hanem a *szellem alapjain kell*, hogy nyugodjék a népelet, jelenünk és jövőnk. (Kelet N. 5 és többh.) A legnemesb a *legigazságosb* egyébiránt legtöbb esetben a leghasznosb is szokott lenni (Stad. többh.); valamint maga a politikai és az anyagi lét közti kapcsolat is kétségbe vonhatatlan. Reformok, valamint a physikai egyetemben és a planéták rendszerében, úgy az emberek világában is, nélkülözhetetlenek (Stad. 269) igazi javítást azonban nem lehet mindig a fennállónak pusztá módosításával eszközteni, mert a fönnálló olyas lehet, mi tökélyetes ellentétben áll azzal a mi elérteni czéloztatik, s ehhez képest ilyenkor a régiek gyökeres megsemmisítése és az újnak gyökeres felállítása szükséges. (Bal. Gözh. 11.)

Tökéletes országlási rendszer *nem létez*, legjobb tehát az, mely a lehető legnagyobb résznek jóllétét s boldogságát alapítja meg; a közjóllét pedig főleg az általános osztó igazságban gyökeredzik. (Vil. 61. 178. K. N. Ed. I. 227. Stád. 23. 144. 242.) A cultura és polgárosulás első talpköve a *szabadság*, az istennek ezen legszebb ajándéka, mint gyémánt a bérczben, a második pedig a vetélykedéi ösztön; a szabadságot azonban nem szabad egyértelműnek tartani *szabadossággal*, s a közéletben ép úgy mint az állami rendezés-

bon a józan s igazságos középút képezze mindenkor a nemesb lelkűek ösvényét. (Vil. 325. 381. 391. 261. 263. S tad. 25.) A kormányzat egy nagy erőmű, melynek igazgatásához *szakismeret és képesség* szükséges, s jaj azon országnak, hol a képtelenek nyerik hatalmukba a kormányjogot. (Vil. 106. s k. Kelet N. 173-187.) Feladata továbbá a Jó *kormány*nak utat s pályát nyitni a polgároknak hasznos s gyümölcsöző foglalkozásra, kiegyenlíteni az érdekeket s igényeket, előmozdítani az anyagi jólétre *vezető* gazdálkodást, szorgalmat, ipart. *Municipiumok* felette fontos igazgatási és szabadság-biztosítási factorok, nekik köszönhetjük mi Magyarok igen sokat, de a centralisationnak is meg vannak roppant előnyei és fényoldalai, a mennyiben a *közértelemességet* előmozdítja, a laza részekből szoroson egybefüggő egészet alkot, az országgazdagság és műveltség előmozdítására hat, s az ellenkező irányokat kibékíti. (Vil. 70. 112. 96-99. 106. 322 s köv. 370.) *Az egyéni szabadság*, jogegyenlőség, s tulajdonbiztonság főfeltételei az egészséges államéletnek, egyik néposztály annál jobban érzi magát, mennél inkább beesüli-a többit, az igazságosság mindenkire áldást halmoz, ki magát onnan szűkkeblűen ki nem zárja. (Stad. 3.sk. 88. 147. 167. sk. Vil.476.) A *képviselési rendszer* az újabb népek vívmánya, magas értelmiségi lépcsőre emelkedett népeknél kiváló fontosságú (K. N. 7. 70. 80.). Heterogén *elemekből álló nép* nem elég erős a közjó előmozdítására; valamint másfelől trónfelforgatás se fog egyhamar általuk eszközölni. (Vil. 110.) A. kormány jóléte és ereje a nép jólétével és erejével szoros összefüggésben áll, s egyik a másik *nélkül nem is gondolható*. (Stad. 41--42.) Valamint bizonyos az is, hogy a nemzeti hátramaradásnak okai nem mindig a kormányban, hanem igen gyakran a népben s az *ez* által fen tartott félszeg intézményekben és szokásokban keresendők. (T. h.)

Egyeseknek épúgy mint egész nemzeteknek igazi túlsúlyja s fensőbbsege *kivalólag szellemi nagyságukon nyugszik*. E szellemi nagyság rugói és tényezői a képességek és erők szabad fejlődése s érvényrejáthatása. Szellemileg és anyagilag erős népek a *polgárosulás* és jólét pályáján nyilgyorsan haladnak előbbre, míg a szegények s fejletlenek eltípor tatnak. Az erők és tehetségek eszélyes *concentrációja a haladás* leghatalmasb emeltyűje, a legnagyobb s egyszersmind legbékésb s legszelidebb hatalom a földön. A legegyszerűbb státusigazgatási *rendszer épúgy* mint a legegyszerűbb erőmű a legcélszerűbb. Azon férfiak, kik elsők állíták fel az elvet, hogy a kormány nem tehet mindent, s hogy az emberek magukban és egyenkint vagy társasulva legjobban mozdíthatják elő ön javukat, az emberiség legnagyobb *jólte*

vöi közé sorolandók. A józan szabadság a politikai társadalmakban legbiztosb antidótuma forradalmaknak és erőszakos rázkódtatásoknak. Munka és erőfeszítés csak ott találja fel igazi jutalmát, a hol a közérzület a társaság tagjait egygyé forrasztja. A pénz s kincs szerzésére irányuló tevékenység szükséges s dicséretes, *a szegénység minden bajnak* s elvetemültségnek egyik kútfeje, anyagilag rendezetlen ország örökké tehetlen és alacsony műveltségű marad; de másfelől a szünetlen kincshajhászat s pénzszomj aljas leieknek ismerjele, az aljas lelkiesség pedig egyike a legveszedelmesb s leggyógyíthatlanabb betegségeknek. Fájdalom! a Magyar minden inkább csak *számító* nép nem; s azért iparban s gazdaságban oly annyira hátra, pénz- s gazdaságbani ismeretei még felette hiányosak, s a politikai oekonomiának tanát még neve *után is alig ismeri.* S mégis képes volna a Magyar, ha akarna, s elszánt föltétellel lát hozzá, annyi jólétre s boldogságra szert tenni, hogy hazája valódi kis paradicsommá válhatik; valamint *nem* vonható az sem kétségbe, hogy már eddig is számos szolgáltatókat tönk fajunk az emberiségnek.

Az *igazi politikai szabadság* azon állapot, a hol minden polgára az államnak meghatározott jogokkal s kötelességekkel bír, s mindenki a maga körében örömmel és szeretettel munkálkodhatik és munkálkodik is tényleg az „egésznek” érdekében. Az államéletben, s különösen a szükségeseknek mutatózó javításokban csak a *hideg ész*, a számító calculus, a józan okoskodás legyen vezérünk, soha s a pusztáérzelmek vagy ép *utópiakérti* rajongás. Inkább keressük az *elérhető jót középúton*, mint a képzelt legjobbat extrem módokon és zavaros pályákon, s iparkodjunk arra is, hogy valamennyi újításaink és javításaink mindenkor a kor szükségéinek, s az emberek igazi kívánalmainak feleljenek meg. A politikai rendek és elemek mindegyike jogos és üdvös hatású lehet; az *aristokratia* ne a születésre, hanem erény, tudomány és érdembeli túlsúlyra helyezzen nyomatékot; a demokratikus elvek s intézmények közt számos elismerést érdemel, de ne fajuljon soha *demogogiává* vagy ochlocratiává, mely a szabadságnak és jólétnek sírját szokta megásni.

A *nemzetgazdaság* főforrása és factora az *emberi munka*; de csak a helyesen alkalmazott s értelmiséggel fogamatba vett munka; a munka gyümölcsösségének fokozására a *hitel*, a könnyű közlekedés, s az akadálytalan forgalom múlhatlanul szükségesek. Minden mi a gazdasági erők és képességek *szabad fejlődőét nehezíti*, a kereskedést s közlekedést megakasztja, az ipar-üzleti életet mesterkéltszabályzatoknak, erőltetésnek veti alája: káros és ferde következményeket szül;

inig másfelől a szabadság termékenyítő legében, jó törvények és ildomos kormány segélyével, s az erők helyes összesítésénél az anyagi virágzás s gazdasági haladás szükségkép beáll. Magyarország közgazdászati tekintetben messze elmaradt a nagy kulturai népektől; mely elmaradása egyrészt középkorias *hűbérzettemű intézményeinek*, társasági balfogalmainak, hibás jogrendszerének, súlyos történeti visszontagságainak, kedvezőtlen világfekvésének stb. tulajdonítandó. E visszasságokból azért kivetkezni, minden erejének s tehetségeinek felhasználásával pangó ipari állapotából kibontakozni: első s iefő feladata, mit is csak akként oldand meg, ha politikai sociális s gazdasági viszonyait átalakítja, a modern államoktól elfogadott elveket s intézményeket átülteti, az eddiginél nagyobb fokú szorgalmat, munkásságot fejtend ki, *szellemileg s társalmilag* erősödni, mívelődni kezd, szóval odairányozandja egész tevékenységét, hogy az új igények- és követeléseknek megfelelhessen, s a polgárosult népek nyomdokaiba lépve, mielőbb azon nagy vívmányok megszerzése és érvényesítésére» melyeket amazok elértek, képessé válják.

Különösen fontos Magyarországra nézve, szakadatlanul szem előtt tartani, hogy a népek maguk közt békés *harmónia s kölcsönös* támogatásra hivatvák. Nemzetiség és hazafiasság azon két fő sarkpont, mely körül megújhódó köz- és államéletünk tengelyének kell forognia, de egyidejűleg ebbeli törekvéseink mellett iparkodjunk hazánk anyagi közgazdasági regenerációján is dolgozni, s mindent elkövetni, hogy hazánk, mint fényes jövőjű gazdasági állam, mielőbb az európai statusok családkörében illő helyet elfoglalhasson, s kellő súlyó szerepet is viselhessen.

Egyes föeszmei és irányelvei pedig Széchenyinek ezek: Vagyoni rend és anyagi jólét az emberi boldogság és a lélek függetlenségnek egyik sarkköve. (Világ 54. Hitel XVI. 41.); minek egyébiránt nem szükséges következése a vak mammonimadás (Vil. 208. Kelet 21.), sem az, hogy csak a pénzben keressük a vagyont, mert ez csak egy eleme a köz- és nemzeti gazdagságnak. (Hit. 23. Kel. 192.) Munkán, értelmes s jólrendezett tevékenységen, meg a *nemzeti productiv-erők* teljes fejlettségén sarkallik a vagyonosságban előmenetel. (Hit. 102. Kel. 66.) Szabad birtok, s szabad verseny az országok legnagyobb áldása, s egyike a leghathatós eszközöknek a javak előállításában. (Stad. 273. Világ 66.) Nekünk Magyaroknak igen hiányos gazdaságunk van; a munka és anyagi foglalkozás *eléggé nem becsültetik*, a miért is a magyart jó finanziaernek nem tartja senki. (Vil. 73. 205.) Ép így kereskedésünk és productiónk is nagyon fejletlen, üzleti szellem nálunk

nem található, s kivételre is alig van valamink, s ez is-nagyrészt selejtes. (Vil. 147. s. k. 169. a k. 1.) Kiváló szükség ezek szerint hazánkba *törvények*, melyek hátramaradt gazdaságunk serkentésére czélozzanak. (V. 178, s. k. Stad. 53. 84. 133.) Ép így baj az is, hogy igazi intensiv belconsumtiókn nincsen, a vevők és fogyasztók száma aránylag csekély, és így a termelés is akadályozva van. (Stad. 54. s. k. 65,71.287-289.) *A pénzforgalom nagy* fontosságú közg. tekintetben, s legjobb karban van, ha úgy mint az árúk és portékák, forgalma szabad és akadálytalan (Stad. 48. s k. 225. s k. 288. s k. 1.) Ne keressük hátramaradásunk okát: „*népesség hiányunkban*” (Stad. 114.251.) Ez másodrendű kérdés, sokkal fontosb ellenben az, hogy *közlekedési* rendszerünk tökélyetlen, hogy erőfeszítés és szorgalom hiányzik, fényűzésünk elterjedt, s hűbéries szellemű közinstitutiókn is feltartóztatják az eredményesb tevékenységet. (Stad. 68-84. Hitel többh.) stb.

4. §.

A Hitel, a Világ, és a Stádium című munkák különösen.

Áttérve Széchenyi irodalmi műveinek *egyenkénti* tárgyalására,¹⁾ először is Hitel című s 1830-ban közzétett munkájára kell figyelmünket fordítani.

A.) *Hitel*. Széchenyi ez első rendszeresb s nagyobb művében, melyről fényesnevű jellemzője (Kemény Zsigmond) azt jegyzé meg. hogy egy lángész ragyogó és szabálytalan productuma, egy higgadt tervű agitátornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, első irodalomtörténészünk Toldy szerint pedig *valódi országos tett*, s a század egyik legnagyobb eseménye:) föladatul tűzvén maga elébe, anyagi hátramaradásunk okait és orvosszereit vizsgálni, azt iparkodik bebizonyítani, hogy minden bajaink Kútforrása feudális intézményeinkben, az ezekkel összefüggő s általuk táplált előítéletekben, továbbá a meddő sérelmi politikával karöltve járó tétlenségben s improductivitásunkban rejlik. Tagadja, hogy hátramaradásunk oka csak a kormányban van, s minden kezünkben levő

¹⁾ Hogy itt (kivált ezen, nem szorosan közzgazgatási tárgyról) csak szakgatott eszmék s elszórt gondolatok adhatók, nem pedig összefüggő és rendszeres egész fölösleges talán említeni is.

²⁾ V. ö. Statusférfiak és Szónokok 461. I és Toldy: Irodalomtörténet.

eszköz (elhasználására ösztönöz; tagadja *hogy voltunk*, sőt, kikiáltja, hogy leszünk; tükröt tart a nemzet elibe, melyben beteg állapot a tisztán meglátható, kijelöli a gyógyszert, s a „Jövőre” utal, melyet meg kell, meg lehet, meg is fogunk (ha helyesen teendünk) hődítani.

Közelebbről tekintve a „Hitel”-t, s az ebben kifejezett elvrendszert részleteit, a következők érdemlik különösen figyelmünket. A munka maga (moly 1830-ki kiad. 270. lapra terjed) egy „Előszóból” és „Bevezetésből” azután hét külön Szakaszból, végre egy „Zár-fejezetből” áll. Foglalta pedig emez; „nemzetünknek nem hátra, hanem előre, nem *arra a mi lehetne*, hanem árka mi lehető, kell tekinteni, s mindenben arra törekedni, hogy ne dicsszomj vagy fényűzés, hanem jólét, s közhaszon legyen a célja; mire nézve egyik főföltétel az *önálló gondolkodás*, éber tevékenység, ecentrikus, egyetértő tevékenység. (Előszó.) Nincs emberhez méltóbb dicsőbb tudomány, mint a társaság java és boldogsága okainak nyomozása, kifejtése; az önzés nagyot soha elő nem hozhat; – csak a gyöngé szereti kizárólag önmagát, az „erős” nemzeteket hord szívében; s a vizsgálódás hazánk anyagi hátramaradása, gazdáink és birtokosaink tehetetlensége felett ép oly fontos, mint halaszthatatlan feladat. (Bevezetés.) Magyarország anyagi erőtlensége és közgazd. fejletlenségének egyik főoka „*pénzbeli viszonyaink* hibás elrondoltatése, s az innen szükségkép folyó teljes hitelhiány.” (25. 1.) A gazdaság és jó háztartási rend a törhetlen munkásság és szorgalom, a kínálkozó alkalmak eszélyes felhasználása, idegen országok példáin való okulás, helyes munka-egyesítés és összpontosítás: első föltételei anyagi emelkedésünknek, a miért is egész erővel és lélekkel ez irányban is szükség magunkat érvényesíteni, s eddigi tespedésünkben kibontakozni. (27-40 1.)«

„*A magyar birtokos szegényebb*, mint birtokához képest lennie kellene. (41. 1.) Hazánkban sem a földnek sem a tőkének sem a munkának nincs azon értéke és becse, melylyel bírnia kellene, hogy gazdaszilag magasabbra emelkedhessünk. A földesúr tehetlen, mert birtoka le van kötve, a kapitalista ritka és félénk is, mert nincs hitel és hitelrendszer; önvagyoni állapotáról sok maga sem tud bizonyost. Innen az általános pangás, *a forgalom* és ipar fejletlen volta, a csekély mérvű üzleti szellem; innen végre azon tájékozatlanság is, melylyel a külföld magasb műveltségű államaiban már rég elért ipari *a* közgazdászati vívmányok tekintetében vagyunk, s mely szinte nem kis hátrányunkra szolgál. (41-60.) – A magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék, mert *nincsenek erőik kifejlődve*.

nincs egyetértés, társasulási szellőm, erélyes munkásság nálunk, pedig ennek meghonosítása különös nehézséggel nem járna. (61-76.) A magyar gazda nem tőkélyesítheti földipari üzletét, a minek oka egyrészt önmagában, minden bajt másra tolni szerető hajlamában, főleg azonban hibás *köz- és birtok-intézményeink* keresendő, névszerint pedig egyfelől a robot és dézma, a legelő- és birtokosztatlanság, a czéhek és limitációk rendszerében, szóval a Feudalismus még mindég fenlevő egyoldalúságaiban, másfelől az egyesületi szellem és a hitel módfeletti fejletlenségében. (78. 83. 1.) Megannyi okai annak, hogy a magyar gazda földj oit nem javíthatja, üzletét *nem* tőkélyesítheti, tőkeberuházásokat nem tehet, az egész közgazdaság, privilégiumok és monopolok által természetellenes fejlődésre kényszerítetik (88. 93. 1.); a jobbágy munkáját felületesen s rosszul végezvén, a mezőgazdasági munka örökké hiányos, *csak félíg-productív* marad. (102. s k. 1.) Csak azon földön leli a gazda fáradsága jutalmát, melyen maga és nem más gazdálkodik, mely szabad rendelkezése alatt áll, Hatvanezer robot egy éven át csak azon munkát viszi végbe, melyet 20 ezer napszámmal könnyen ellehetne végezni: míg más felől a mezei gazdaság megrontására a dézmánál sikeresebb eszközt kigondolni nem lehetett, mert mennél jobban iparkodik a jobbágy, annál jobban büntetetik, *mert mennél többet produkál*, annál többet kell dézma képen adnia. (102-108. 1.) Pedig tudni való dolog, hogy nyereség a gazdagság filosofiája, s hogy az önhaszon s önjólt mindenkor első főfő *rugója* a gazdasági tevékenységnek. Jó s practikus gazda végre csak az, a *M kevesebbet költ mint bevesz*, kinek kiadásai jövedelmeit meg nem haladják. (107.1.)

„Magyarországnak *nincs kereskedése*; ennek oka: kedvezőtlen geographiai helyzetünk, természetes összeköttetési vonalaink hiányossága, folyam-rendszerünk s közlekedési közegeink tökéletlensége (110-112 h); oka továbbá pénzben s tőkékbeni szegénységünk (114. 1.); az, hogy más nemzetekkel a coucurrencziát ki nem állhatjuk (118 s k. 1.) s hogy a *kiviteli vámok* súlyos voltánál fogva áru-exportunk jelentékenyebb mérvet nem ölthet. Ámde e bajokon erőfeszítés, szorgalom és kitarással mégis, legalább bizonyos fokig segíthetünk. Csak termeljünk jól és olcsón, állítsunk elő tőkélyesb közlekedést, nemesítsük österményemket a külforgalom tekintetéből, gazdálkodjunk gondolkodva stb. (120-124 1.); vegyünk példát más előbbrehaladott népektől, *mivel-hogy ki magunkat*; s tapasztalni fogjuk, hogy utóvégre nem a föld és geographiai viszonyok, hanem az emberi ész, értelem és *munka* az, mely gazdaggá tehet, s anyagilag erősökké fejleszthet. (125-127.

I.) Nemzeti kereskedésünk hiányos voltának egyik fő oka továbbá az igen is szapora rendeletek, burocratai beavatkozás, felügyelet és ellenőrzet, mely a szabad mozoghatást szerfelett megnehezíti, a transito-forgalom akadályai, üzleti pontatlanság, soliditás hiánya, (138. s k. 1.) mindenkifelett *pedig a, belső consumptionnak* csekélyisége (134. s k. 1.) pedig ezen a talpkövön áll a nemzetnek gazdagsága stb.”

„Szükségünk volna tehát egyebek közt egy jól szervezett *nemzeti bankra* (144 s. k. 1.) mely tőkét és pénzöröt termékenyítő módon nyújthatna, mely azonban csak a dolog praxisát értők által lenne felállítandó, s kiknek miután haszonkeresés nélkül nem igen történik valami a világon, abból előnyük is lehet (147 s. k. 1.) Ajánlatosak volnának továbbá jutalom-adások és *kitüntetések*, érdemes, jó s jeles cikkeket előállító termelőknek és kivivőknek, mert ez a munkásságot és szorgalmat fokozhatja (150-151 l.) Mindez pedig hozassék kapcsolatba a *hitellel*, azonban jólrendezett hitellel, mert ez utóbbi a mily nagy áldás, *úgy* balul felhasználva *átok* is lehet; védangyala pedig és fényes napsugara: a publicitás, nyilvánosság. (152. l.)”

„Mit kell tenni, s min kell kezdeni tehát?” című szakaszban Széchenyi a következőkre utal: „Szükséges először is *alapos szakismeret* s gazdálkodási tudomány (155 és 178 s k. L); hűség, soliditás és polgári erény, szilárdság a közéletben s forgalomban; az erők concentratioja s helyes egyesítése (156-171. l.), a kereskedés s üzlet felőli balnézetekből *kivetkezés*, tapintatos munkafelosztás, tökélyesbített igazságszolgáltatás, jó váltó- és kereskedelmi törvény, gyors pontos törvénykezési eljárás, (172.l.) s a hitel kifejlése s megszilárdulására vezető minden intézkedés életbeléptetése.” Áttérve végül munkája befejezéséhez, miután (221-263. l.) némely ellenvetéseket, mik rendszere ellen az ó intézményekhez ragaszkodók részéről emel-tethetnének, megczáfolta, így szollal fel: „munkám tartalmából kiki azt fogja látni, hogy inkább a *lehető jót akarom* elérni közép után, mint a képzelt jót levegő utakon. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazánkfia, hanem inkább előre; nem azt nézem mik voltunk, hanem mivé lehetünk. A múlt elesett hatalmunkból, a *jövendőnek* urai vagyunk. Sokan, azt gondolják Magyarország volt, én azt szeretem hinni: less.” (270. l.)

B.) *Világ*. Széchenyi e második műve, mely rövid időre a „Hitel” után bocsáttatott általa közre (t. i. 1831. Pesten, s pedig e cím alatt: „Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet el-igazítására”) nagyobb terjedelmű az elsónél, s *közvetlenül arra a célra* íratott, hogy a „Hitel”-ben kezdeményesett merész újítások miatt fel-

jajdult ódon nézetű hazafiaknak czáfolatait visszautasítsa ¹⁾, az ellenzőket mondhatnók összezúzza. Ennek megfelelőleg a „Világ” című munka a „Hitel”-ben kifejtett eszméket egyes irányokban részletesen tárgyalja²⁾, névszerint pedig az egyesületi szellem terjesztése, az intelligenciai mozgalmak *központosítása, meg a közlekedési* vonalok s az anyagi haladás minden főbb fonalszámainak Buda-Pesten mint hazánk szívében való összesítése az, mely e dolgozatban a leggyőzőbb argumentumokkal indítványoztatik, s a szellemdús szerző által honfiai kebleikbe belevésztik. Egyébb főbb tételei a munkának a következőkben foglaltathatnak össze:

„Vagyoni rend az emberi jóllét és lélek-függetlenség egyik sarkköve. (54.1.) Tökély étes kormány és országglás, ép úgy mint tökély étes társaság vagy gazdaszati rendszer mindannyi chimerák (61.1.) *Egyesülésben és koncentrációban* fejlődik a nemzeti közértelmiség leghamarább, ezen alapszik a társadalom, ezen minden nagy és maradandó eredménye a munkának s ipari tevékenységnek (100. s k. 1.) Szabad föld s birtok az ország legszebb áldása (66. 1.); de a dézmának és robotnak kárpótlás nélküli megszüntetése valamint a megváltás tekintetébeni állami kényszer nem föltétlenül helyeselhető (135-137.1.) Magyarország anyagi állapota örömtelen, gazdaságunk módfelett hiányos, a munka és üzleti foglalkozás -nem becsültetik, kereskedésünk nincs, *rosz finanziaerek vagyunk* (150. s k. 1.). Aruczikkeink nem jők és nem megbízhatók (150. 1.) s például boraink hiányos kezelése is mutatja, hogy ez okból élénk kereskedelmet a külfölddel nem üzhetünk. (146-160. 1.) Addig a míg pénz-hitel és birtok-rendszerünk olyan marad mint most, soha anyagilag erőteljes néppé nem válandunk (168-169. 1.) Az *absentismus káros*, mert sok erőt s tökét von el a hazától; (185. 1.) a nemzeti foglalkozáságak közt bizonyos összefüggésnek kell léteznie; a *mezei gazdaság* maga csak viszonylagos fontosságú, mert a többi foglalkozás-ágakra is szorul. (332. s k.l.) A versenyzési ösztön és a concurrenzia talpköve a műveltségnek. (343. s k. 1.) A műipar meghonosítása nem könnyű, oda sok kellékek kívántatnak meg (396. 413. 1.), melyek előállítása azonban minden előrehaladni akaró népnek múlhatlanul szükséges stb.

Egyáltalában azt mondhatjuk, (mint Kemény is megjegyzi),

¹⁾ Névszerint gróf *Desewffy Józsefnek* ily című munkáját „A Hitel ez. munka taglalatja,” melyről *alantabb* többet.

²⁾ A „Világ” 532. lapra terjed; 11 szakaszból áll, s terjedelemre nézve Széchenyi legnagyobb munkája.

hogy a „Világ” Széchenyinek legjobb s *legdiadalmasabb műve*, a mennyiben a „Hitel” és „Stádium”-nál rendszeresb, bevezettebb, s a mennyiben a „Hitel”⁴ alapeszméinek általánosb érvényt szerzett, a etabilismus s túlzott conservatismus tanait végkép felforgatta, a haladás bázisait merészebbekké tette, a kételkedőket a *reform ügyéhez vontá.*, a félénkeket elnémitá, szóval az új eszmeiránynak végleges diadalát leghathatósban elősegítette, s biztosította:).

C.) *Stadium.* – Alig tértek a nagy reformer által földhöz sújtott barátai a réginek némileg magukhoz, midőn *Széchenyi termékeny szelleme* megint egy munkával lépett a küzdővényre. Értjük az 1883-ban megjelent, de már 1831-ben írott Stádiumot²). Ez újabb elmeszüleményével főleg azt vévé a nagy agitátor célul, mintegy módszeres *kézikönyvét nyújtani azon reformok- és javításoknak*, melyeknek kivitelét a legközelebbi országgyűlés alatt különösen óhajtá, s melyekkel az általános közgazdasági regenerációt megindítandónak tartotta. Több tekintetben kiváló értékű s (mind elméleti mind practikus tekintetben) jelentékeny dolgozat, a mennyiben Széchenyi közgazdasági eszmerendszerének főbb tételeit határozottabban formulázva tartalmazza, s számos örökbecsű tudományi igazságokat és *elveket foglal magában*, melyek szerzője eredeti felfogása, messzelátó éleselműsége és az európai tudomány újabb vívmányaival való teljes megbarátkozottsága felől tanúskodnak³).

Á „Stádium” célja, kimutatni az első lépéseket, melyeket a nemzetnek újjászületése ösvényén mindenekelőtt tennie kell, s e *reformok* halaszthatlan szükségéről, s úgy az ál la dalomra, mintáz egyesekre áradandó hasznairól erős meggyőződést eszközteni a közönségben. Névszerint pedig azt indítványozza Széchenyi e műben: hozassék be a hitel emelésére a váltójog., töröltessék ej. az ősiség és a fiskalitás, mondassék ki a nem-nemesek szabad birtok-szervezetési joga, s a haza minden polgárainak a törvény előtti egyenlősége; a nemtelenek válasszanak maguknak pártvédet., kik a tagosítási és arányosítási perekben érdekeiket a földesúr ellenében képviseljék; a házi pénztár és az országgyűlési költségek terheinek hordozásához mindenki *birtokaránylag* járuljon, a fő közlekedési vonalok az országgyűlés által je-

¹) V. ö. *Kemény*: Státusférfiak atb. 458-457. és *Horváth Mihály*; Huszonötév stb. I. k. 201-203, L

²) Első rész (második nem jelent meg) Lipcsében. Terjedelemre hasonló „Hitel”-című művéhez.

³) V. ö. *Kemény* Zs. id. m. 4S7. s k. 1. *Horváth Mih.*; Huszonötév stb. I. 269-272. I. *Érkövy*; M. Világ 1866. februárhó 9.

loítessenek ki, s létesítésök és fenntartásukra szinten mindenki egyenlően adózzék, *vége* a monopóliumok és *regálék*, a *ezekek és árszabályozvány ok* szüntessenek meg; míg egy más iránybani célja: a radikalismus (nemesb alakbani) érvényreemlése ¹⁾, a fekvő vagyon és a szabadalmak tulajdonosainak meggazdagítása. Alapja az egész dolgozatnak, *hasznossági* elv; dialektikája, erős, modora izgató, röviden kimondván az elvtörvényt, annak halaszthatlan szükségességét az értelem és képzelem minden okaival, s virágos képekkel diadalmasan bizonyítja be. Kár hogy a jeles dolgozat befejezetlen maradt, s hogy tagadhatlan gyöngéje egyfelől, hogy az indítványozott reformok praktikus keresztülvitelének *módozatait és nehézségeit* kellőképp ki nem mutatja, s másfelől, hogy sok nagyfontosságú javítást elhallgat vagy mellőz, csak hogy olyasmit ne kényszerüljön felhozni, a mi a *kormánynyal* összeütközésbe hozhatná, s a hatalmasoknál a reform *ügye* iránt idegenkedést okozhatna ²⁾.

Egyéb nagyjelentőségű elvek és eszmék, melyek a „Stádiumban” kifejezésre jutnak a következők:

Mennél gazdagabb valamely ország, annál nagyobb adó- és védőtehetsége, s viszont; a miért *is gazdagság* múlhatlanul kívánatos a nemzeti jóllét és erőhöz. (42-43. 1.) Nomzet és kormány gazdagság tekintetében *érdeksolidaritásban vannak*, mert annál gazdagabb a kormány, mennél tehetősbek polgárai. (44. 1.) A nemzeti tőke emelkedése s szaporodása mint a gazdagodás alapföltételei csak ott lehetséges, a hol mindenki kamataiból él, s tőkéit érintetlenül hagyja. (130 s. k. 1.) Szabadság, szabad birtok s szabad föld a *legsikereseb gazdálkodás* sarkköve, a az igazán előre gondoskodó szellem, mely a népek életében oly nagyfontosságú tényező, csak személyi és vagyoni bátorságnak, azaz a jólértett közszabadságnak lehet okozatja. (273. 1.) Nem szabad bajaink forrásait mindég *másban és másutt keresni*, mert ez a legveszedelmesb fallacia, nyomorult előítélet, argumentum pigritiae, miután a hiba legnagyobb részt csak magunkban fekszik. (52-53, és 247.1.) A hitel valódi egybetartó tán ez, mely kivált hazánkban nélkülözhetlen, miután egyébként gazdaságunkat előbbre vinni, s üzletünket javítani örökké képtelenek leszünk. (46. s k. 1.) Vele természetes kapcsolatban az elégséges pénzmennyiség és a pénzforgás, meg az élénk *áruzsere*, mint második lényeges rugó jelenkezik, a mennyi-

¹⁾ A miért némelyek e művét Széchenyinek egyenesen a magyar radikalismus kézikönyvének nevezték el.

²⁾ V. ö. *Kemény*: i. m. 408 s k. 1. *Horváth*: Huszonötév I. 270, a k. 1.

ben hitel és pénzforgalom egymást kölcsönösen föltételezik. (48-50. 1.) Ennek egyéb akadályai közt pedig az uzsorái vagy *kamat-törvény* is foglal helyet, melyet ez okból helyeselni néni lehet, annál is inkább, mivel ama szabály fentartása lehetetlen. (77. 1.) Ép így a kereskedésben, üzletben és forgalomban is legczélszerűbb a *szabadság*, mely a természetes erő kifejlés és productivitás legbiztosb emeltyűje s rugója, s kivált a külkereskedésben azért is főfő fontosságú, mivel egyébként az ország külállamokkal áruforgalomba, érintkezésbe nem jöhet, forgalmi reciprocitás helyt nem foglalhat, s magára maradván utalva, gyöngye s tehetetlen léssen. (53. s k. 275. egész 291. 1.) Az élénk külkereskedés azonban csak virágzó belkereskedelmen alapszik. Belkereskedés pedig nem más mint belfogyasztás, belső sűrű érintkezés. (289. 1.) *Hazánk hátramaradásának* egyik főoka ép ez utóbbi tekintetbeni fejletlenségünkben, a belső consumtió csekély mérvében rejlik. (71. s k. 1.) Pedig ez utóbbi, minden ország belfejlődésének palládiuma, s mennél nagyobb, annál nagyobb az értelmiség, a szorgalom és iparosság (58-65. és 253. 1.) Miért is felette veszedelmes fallacia nálunk azon szerencsétlen előítélet, melynél fogva honfiaiink közül sokan a külsőkereskedést a nemzeti gazdálkodás *legelső talpkövének* tartják; (290.1.) szem elől tévesztvén, hogy a bolproducensre a belfogyasztó és belhoni vevő sokkal jobb, mert nem kell szállításról gondoskodni, nincsenek annyi esélyek és kockázatok a gazda előtt. (290-291. 1.) A kereskedés előmozdítására czélzó közlekedési eszközök előállítására főfontosságú, de tapintatosan, az erők és érdekek számba vételével és *központilag* történjék, mely esetben azok hasznos volta a társaság minden uszályaira és minden foglalkozási neimeire nézve fog tapasztaltatni. (253. s k. 1.) Azok kik hátramaradásunk egyik okát gyér-népességünknek tulajdonítják, tévednek, mert inkább intellectuális erőnk és nemzetiségünk fejletlensége a bajok forrása, nem a *nép sokasága*, hanem *mineműsége* okozza valamely ország virágzását vagy enyészését. (114-115, és 278. 1.) A czéhek, ár-szabályozvány ok, monopolok stb. eltörlését azon föltétel alatt lehet czél- és időszerűnek nyilvánítani, hogy ha az általános gazdasági élet, jog- és birtok-rendszer is megfelelőleg átalakíttatik, mert egyébként ama eltörlés jó hatásai kétségesek (270-277.1.) A *pénzügyi* s adózási rendszerre nézve kimutatja Széchenyi (197 – 223, és 230 meg 45. 1.), hogy a magyar *financia* egészen új alapokra állítandó, a nemesek adómentessége módosítandó, a kiváltságos osztályoknak hozzájárulása a megyei házipénztárhoz, az országgyűlési költségek fődözéséhez már tovább nem halasztható; hogy a nemesség tehervállalása ez *utóbbinak*

magának váland leginkább hasznára, hogy azonban az adófizetés philosophiája *abban is áll*, hogy a nemzet tudja mire s mikép fizet adót, s ezt el is határozhatja; hogy végül a jó adórendszer kulcsa és alapja az, a tőkét soha meg nem támadni, s nem kevesbíteni, hanem inkább minden módon növelni, s csak *a kamatok-* illetve tiszta jövedelemből a terheket viseltetni.”

Figyelemre méltó része a „*Stádium*”-nak végül az, hogy Széchenyi e művében először emel szót tüzetesebben Magyarország Ausztria irányábani viszonyairól, s midőn kitűnőleg kereskedési összeköttetéséről beszél e két birodalomfélnek, találóan emeli ki, hogy egyik fél a másikat nem igen *nélkülözheti*, hogy a köztük való forgalom mindkettőre nézve előnyös¹⁾), s hogy vámtilalmak s hasonlítottatások csak az összeség kárára szolgálnak, stb. Habár nem mulasztja el megérinteni azt sem, hogy *azon magas vámok*, melyekkel Ausztria részéről hazai termékeink sújtatnak, mindkét félt, de főleg Magyarországot károsítják. (288-290. 1.) Munkáját újólagos utalással arra fejezvéen be, hogy a nemesi osztály részéről engedmények stb. kárral s veszteséggel korántsem járván inkább csak javára és előnyére leendenek annak is; utolsó sorában művének így kiált fel a nagy státusbölcslő: „a szent igazság törvénye mindenkire áldást halmoz, ki abból önmagát szűkkeblűen ki nem zárja.” (296. 1.)

D.) *Egyéb e korbéli kisebb dolgozatok.* Most említett három nagyobb s rendszeresb munkáján kívül Széchenyi reformtevékenységének ez első időszakában még több kisebb terjedelmű, de megannyi kitűnő becsű értekezéseket bocsájtott közre, melyek mindegyike *egy nagy közgazdasági kérdés* taglatának lévén szentelve, a közvélemény felvilágosítása és tájékozása határozó befolyású vala. — így jelesül 1828-ban „*Lovakról*” című kisebb dolgozatát; 1833-ban Posonyban a budapesti *lánczid* ügyében tett utazása felőli jelentését; a Társalkodó ez. lapban a »*dunai hajózás*” körüli eszmetöredékeket; 1838-ban „a Lóverseny körüli” munkáskát, főleg pedig 1839-ben a „Társadalkodóban”³⁾ a státuszgazdasági tekintetben annyira fontos „*Minimum*” kérdése feletti nézeteit, mely utóbbi czikk

¹⁾ „Nincs országokra nézve”, mond Széchenyi (St. 289. 1), „kereskedés »Olgában sikeresebb gazdagító mint gazdag szomszédok.”¹¹

²⁾ Ugyanezt később többször hangsúlyozá, sőt pár évvel halála előtt azon frtntrtban is, melyet *Palmerston* angol miniszter és Napóleonhoz intézett elnyomott hazája ügyében. V. ö. *Falk M i.* ért. és a köv. §-ot.

³⁾ Jelesül a 45-ik számban.

annyiban kiváló fontosságúvá lőn, mivel az e tárgyban eszmesurlódnak kiindulási pontjává vált ¹⁾, s azon körülménynél fogva, hogy egyike Széchenyi azon *első* szellemtermékeinek, melyben az általa eddig kevésbé méltatott *conservatív* tekintetek kifejezésre jutnak, s így *második* időszakbeli reform-irányának *mintegy előhírnökeként* tekinthető, kétszeres figyelemre érdemes.

Ez utóbbiról alantabb bővebben kellvén szólanunk, e helyütt részletekbe nem bocsájtkozunk s áttérünk Széchenyi eszmerendszerének bírálatok méltatására,

5. §.

Széchenyi eszmerendszerének és hatásának praktikus és tudományi szempontból méltatása.

Hogy ezen nagy szellemnek műveit és munkásságát mindenoldalulag méltányolhassuk, s egyúttal azon *roppant hatást is megfejt-hessük*, melyet összes köz és társadalmi életünkre, s jelesül a nézetek megváltozására e férfiú gyakorolt: czélszerű részen Széchenyi reformrendszerét két szempontból részletesb elemzés alá vetni, jelesül egyfelől a *gyakorlati ipar és státusélet*, és másfelől a *tudomány* szempontjából.

Lássuk először annak gyakorlati irányát s jelentőségét.

Azon három nagy munka által, melyet fentebb ismertétünk, s mely Széchenyi *reformrendszerének* (ez időszakban) minden lényeges vezérelveit magában foglalá, a messzelátó státusférfiú Czélja, hogy tudniillik a nemzeti közvéleményben egy új s a modern államélet követeléseinek megfelelőbb *irány* diadalra emeltessek, lényegileg el volt érve; mert a régi eszmék az igazság és újkorosság fényében föllépő új elvek világa által *csakhamar elhomályosítottak*, az ódon formák és intézményekhez ragaszkodók serege mindjobban összeolvadt, s csak az ősi alkotmány középkorias szervezete és rideg rámája képezte azon szírtet, melyen a hirtelen megindult reform-törekvések még némi gátot találtak. Közismeretű tény, hogy Széchenyi könyvei és tettei által *valódi forradalmat* idézett elő, és pedig az eszmékben épúgy mint az institutiókban, az iparban és gazdaszatban, a vállalkozások és a közlekedésben, ép úgy mint az anyagi és erkölcsi, a szellemi és *irodalmi állapotokban* ő volt az, ki ez időszak elején, midőn még általános fásultság fogta el honfiaink kebleit, s még az értelmesbek is esz-

¹⁾ L. alantabb a? „Irodalomról” szóló szak.

méikkel és tervezeteikkel tájékozatlanul tévelyegtek: *mint messzevilágító szövétnek* egyszerre föltűnt s tájékozási pontokat tűzve ki a lövőbe, egy két évtizeden át, messze fénylő *tűzoszlop*, s *valódi új* Mesésként haladott a nemzöt előtt, hogy az utóbbit egy új fejlődési irányba vezesse!

„Ezen irodalmi művei voltak azok¹⁾, melyekkel a nagy reformer az agitatio és ítészet éles hangján támatta meg a nemzet *előítéleteit, tespedését*, százados szokásait intézményeinek rozsdáit, szóval minden mi visszaélés, hanyagság, fonákság vagy ügyetlen eljárás, egyedárúság, vagy az egyéni erők általános zsibbasztása volt, A czéhektől az ösiségig, a robottól a birtokképtelenségig, a nem-nemesek perképtelenségétől a törvény előtti egyenlőség hiányáig: semmi sem került ki Széchenyi figyelmét, felvilágosítását, gúnyait, ostromát. Hadat izent ő a *középkori birtokrendszernek*, a történelmi magánjognak; megalapítá a gyökeres átalakítás módszerét; kitzé a magánjogi radikális-mus lobogóját; mindent csak a végre, hogy a nemzet erkölcsi és anyagi regeneratiójának alapjait megvesse, szellemi politikai és közgazdaszat! jövőjének, virágzásának, hatalmának előfeltételeit megvalósítsa! Mely irányban különösen figyelembe veendő azon mind-örökre *példányszerű eljárása*, hogy egyidejű szem előtt tartásában a népelet anyagi és erkölcsi érdekeinek úgy intézé reform-működését, hogy „mindenkor anyagi vállalatait a szellem emeltyűjévé tette, semmihez nem fogott, minek erkölcsi osztléka nem vala; ő, ki a lánchíddal a *vám-mentességet buktatta* meg, a közlekedési eszközökkel a nem-adózást kívánta feldönteni; az asszociációkkal a politikai központosításra működött; a magánjogi változásokkal az aristocratia kizárólagos befolyását támatta meg gyökerében, számos kísérleteivel egy önáló magyar-fmánczrendszernek létesítésére torekvék; és a munkásság minden terén *fajunk megmentése után* vezércsillagául azt tűzé ki: hazánknek ingadozás nélküli átvarázsolását, egy elkopott félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő s minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerrel!” Mihez ha még azt is hozzávesszük, hogy Széchenyiben a tagadó és elítélő *agitátor a positiv s alkotó reformerrel* a legszebb összhangban létezett, hogy a nagy férfiú ott a hol valamit lerontani törekedett» mindenkor a helyébe teendőt is kijelölte: joggal állíthatjuk, hogy kevés státüsferfiú és reformer volt az

¹⁾ V. ö *Horváth*: Huszonöt év stb. I. k. 191 s k, 1. *Springen Geschichte Oesterreichs* I. k. 474-478. i.

²⁾ Mond *Kemény Zsigmond*: Szónokok és Státüsferfiak 402. l.

egyetemes világhistóriában, a ki úgy mint Széchenyi elmondhatta magáról s jelszavául vehette volna a nagy zsidó törvényhozó Deutoronimja szavait „Destruam et aedificabo !”

Tekintve különösen nemzetgazdasági reformrendszerét, Széchenyi agitatójának súlypontjául az anyagi érdekeket azért vévé, mivel erősen meg vala győződve a felől, hogy csak *gazdag nemzet lehet művelt*, erős és szabad nemzet; továbbá mivel látta és tudá, hogy Magyarország e téren legmesszebb maradt hátra Európa polgárosult népei mögött; s hogy ez irányban egy magyar államférfiúnak és törvényhozónak legtöbb teendői s legsürgösb feladatai vannak; végre azért, mivel szerencsés tapintatával igen jól fölismeré azt, hogy a nemzetgazdasági tér az, mely az akkori időkben *legneutrálisabbnak tekintethetett*, a mennyiben rajta minden érdek: faj és nemzetiség, vallás és politikai színezet, stb. szerinti különbség nélkül egyesülhess emellett *azon előnyvel* is kínálkozik reformok tekintetében, hogy itt a nemzet a kormányval könnyebben is értesülhet, a mennyiben ez irányban kétségtelenül mindegyiknek azon egy érdeke, azon egy feladása vagyon!

Ez utóbbira vonatkozólag *a nagy államférfiú* reform-programmjának egyik főpontja mindenkor az vala, hazánk és Ausztria közt a békét s törvényes viszonyt fenntartani s szilárdítani, mindent mi Ausztria erejét és hatalmát gyöngíthetné, Magyarország részéről mellőztetni ¹⁾, de viszont *azon elvet is* érvényre juttatni, hogy Ausztria se tegyen semmit, mi Magyarországot fennállása, alkotmánya és felvirágzása érdekeiben sérthetné. Szépen jegyzi meg e tekintetben a szolemndus *Springer* (többsz. id. történelmi munkájában I. k. 477. 1.) Die Grundanschauung Széchenyis war Achtung vor den bestehenden Gewalten. Er wollte das spröde Verhalten Ungarns brechen, in seiner Weise so manche Aufgabe lösen, deren Durchführung längst im Wunsche der Regierung gelogen; er hatte an die Spitze seines Programms sogar den Satz gestellt: dass Ungarn nur dann gedeihen könne, wenn es seine Institutionen und Rechtsverhältnisse im Einklänge mit den Interessen der übrigen öst. Provinzen roformire. És *war das letzte Mal, dass ein einflussroichor ungarischer Staatsmann Oesterreichs in friedlichem Sinne gedachte, und die Überzeugung von dem unauflöslichen Bande zwischen Ungarn und dem Kaiserstaato aussprach. Aber die österr. Staatsmänner waren kurzfristig stb.*²⁾

¹⁾ V. ö. *Csengery*: idéz. inunk. 447.1.

²⁾ Arról, hogy mily mélyen volt Széchenyi meggyőződve Magyarország és Ausztria együttmaradása és jó-viszonya szükségességéről, s mindkét részre

Egy másik vonása Széchenyi közgazdasági (sőt némely tekintetben politikai) rendszerének az volt, Magyarországot *Anglia példájára átídomítani*, a britt *nemzöt nagy* institution, ipari, gazdaság és forgalmi állapotait követendő mintaképül felállítani. Tévedés, ha abszolút értelemben vesszük, s ha Széchenyi azt gondolta, hogy ez egészen elérhető, mert hiszen a két nemzet kimondhatatlanul sok tekintetben elüt egymástól; *de jogosult eszme* akkor, ha úgy vesszük, ő vette a nemes gróf, hogy ily hangosan szóló concret példák folytonos szem előtt tartása, előbb-utóbb csak *utánzásra* buzdíthat, termékenyítő hatásúvá válhatik. Széchenyi nagy eszményképe ez irányban az vala, Magyarországot úgy mint Anglia a nyugaton, Kelet-Európa rideg államvilágában *mintá-álladalomként* szerepelni látni, ennek az eszménynek voltak minden törekvései, nappalai, éjjelei, szívének minden dobbanása szentelve; s ez eszménynek megvalósításához az első alapot lerakhatni, *lángeszének legnagyobb büszkesége*¹⁾.

Hátra van még szólanunk Széchenyi eszmerendszere és tanainak jelentőségéről és értékéről: a *tudomány s modern* nemzetgazdasági *elmélet* szempontjából.

Annak, ki a gróf Széchenyi irodalmi munkáiban kifejlett eszmerendszert összefüggésében fogja fel, nem lehet kétsége az iránt, hogy a nagy reformer a korabeli államphilosophiának és nemzetgazdaságtannak közelebbi ismeretével bírt, és így az elvek absztrakt világában is kellően tájékozott vala.

Kitetszik ez egyebek közt onnan is, hogy munkáinak számos helyein nem kis része azon nagy *eszméknek és princípiumoknak* kifejezésre jut, melyek a harminczas években az európai szellemeket mozgásba hozták; az ódon intézmények még fennlévő maradványai lerontására czéloztak; a szabadság, egyenlőség tanainak a társadalmi és állami szervezetben mindjobban érvényt szerezni czéloztak; s *Angliában ép*

egyaránt előnyösége-és nélkülözhetlenségéről: egy újabb s fényes bizonyoságot képez azon két (újabban ismeretessé vált) levél, melylyel a nagy férfiú Döblingi menhelyéből Palmerstonhoz és Napóleonhoz fordult, s melyben mindazon keserőségek daczára, melyekkel a nemes gróf lelke a hazánk irányában oly méltánytalanul eljárta Bach-kormány s osztrákpolitika ellen el volt telve, egyebek közt határozottan kimondá, hogy *Ausztria nélkül Magyarország, és Magyarország nélkül Ausztria el nem lehet*, hanem mindketten egymásra utalva, csak békés egység érintkezésben fejlődhetnek. (V. ö. *Falk Miksa* remek dolgozatát Széchenyiről az Oesterr. Revue 1866-ki foiy.)

¹⁾ V. ö. *Springer*: Geschichte stb. I. köt. 476 s k. I.

úgy mint Németországban vagy Frankhonban, nem egy ünnepeelt státusphüosoph, politikai vagy államgazdasági író műveiben egységes, rendszeres összefüggésben jelenkeztek!

Bizonysága annak, hogy Széchenyi az európai tudomány, s jelesül *a státus gazdaszattan színvonalán állott* az is, hogy egész sora azon nagy tudományi igazságoknak, melyek ép századunk második negyedének első felében fejtettek ki, és juttattak érvényre első rangú európai szakférfiak (névszerint *egy Say és Ricardo, egy Bentham és Malthus, egy Mill és Torr ens, egy Sismondi és Macculloch, egy Lotz és Rau, egy Nebenius és Hermann*) által, iratain keresztül hangzik í így hogy csak egyet emeljünk ki, határozott elismerésre talál I. B. Say nagyhíru „*théorie des débouchés*” *elmélete* „Stádiumjában”, hol az internationalis kereskedeš szabadságának alapjairól beszél; az ép ekkor terjedni kezdett Bentham-féle *utilitáriusi* elvek egyrésze, valamennyi irataiban (csak hogy sokkal nemesb formában mint a rideg irányú rendszer-alapítónál); *Malthus populationistikai* büvköre, valamint a modern nemzetgazdaságnak pénz, tőke, kamat, ár, árszabványok, iparszabadság, monopolok stb. felőli tanai, főleg „Hitel”-e és „Stádium”-jában; a csak később föllépett *Lisztnek* a productiv erők, s az anyagi ós – a politikai factorok viszonyosságáról szóló tana több értekezéseiben, – sőt felette jellemző körülmény az is, hogy Németország legnagyobb *hitel-theoretikusa*, a hírneves Nebenius ép azon időben bocsájtá közre klassikus nagy munkáját a hitelről; („Ueber den öffentlichen Credit” 1821, 1829. Karlsruhe) mikor Széchenyi is e nagy problémán törte fejét, s ismeré fel egész horderejében a hitelügyet-.

Tanúskodik ezenkívül a fentebbi mellett azon számos hivatkozás, mely Széchenyi munkáiban és szónoklataiban a külföld legnagyobb íróira és szakférfiaira, *Adam Smith* és *Sayra, Youngra* és *Thaerre, Benthamra* és másokra található, megannyi hirdetői annak, hogy Széchenyi tanulmányaiban és írói működésében a külföld nagy mestereit kellőleg szem előtt tartotta, habár egyik sem gyakorolt oly befolyást a nagy emberre, hogy eszmerendszerét bármelyikének is szolgailag alárendelte volna ¹⁾.

De nemcsak tudományosan képzett, hogy úgy mondjuk *iskolá-*

¹⁾ Egy másik *sajátszerű momentum* Széchenyi közzgazdasági és politikai nézetkörében az, hogy e legfelölőbb elvrokonság létezik Széchenyi meg a jelenkor legnagyobb *élő szakférfiaknak egyiké Boacher között. Ugyanis: Ez is ép úgy* mint Széchenyi a históriai inductiv módszer egyik fő képviselője, ez is ép úgy mint a magyar szakférfú monarchiai aristokratiai- és demokratiai elvek és institution helyes *egyensúlya és combinatiójára* véli legbiztosabban építhetni az állam-

zott nemzetgazda volt Széchenyi, hanem teremtő erejű, *eredeti bölcselő* is e téren. Utalunk e tekintetben arra, hogy Széchenyi egyike volt a *legelső állambölcselő*nek és nemzetgazdasági íróknak egész Európában, a ki a státus-tudomány és államgazdaság körében a tapasztalati *inductiv módszert* tudatosan alkalmazta, s érvényre emelte: ő volt kétségtelenül az első theoretikus, a ki a szellemi és az ipari érdekek kapcsolatát s együttes tekintetbevételét tanítá, ő volt végre Európa legkitűnőbb practikus nemzetgazdájának (a némely tekintetben hozzá hasonló sorsú) *Lisztnek előhírnöke* akkor, midőn reformrendszerének egyik alapelvétül vévé „a *kiállítási erőkből* politikai erőt készíteni, s mind a politikai, mind a kiállítási erőt a nemzetiség számára lefoglalni ¹⁾); eszme, melyet *Széchenyi* nagy életírója *b. Kemény szédítő nagyságának* nevez, de olyannak is, mely Széchenyi által alkot és életet nyert.

Mindezek nyomán nem késhetünk azt mondani, hogy gróf Széchenyi valóban *az első* és e korban még egyedüli magyar státusférím volt, ki az újabb nemzetgazdaság-tudomány egész rendszerét, s annak nagy igazságait ismeré s felfogá; s hogy Széchenyit ennél fogva összes újabbkori közgazdasági eszme fejlődésünk valódi közép- és kiindulási pontjának is keli tekintenünk. Réája is illvén az, mit a világ legnagyobb nemzetgazdasági szakemberéről Smith Ádámról egy nagy kortársunk mondott: „Das höchste Lob, welches einem grossen Manne gezollt werden kann, ist, ihn gleichsam *in den Mittelpunkt* der Geschichte zu stellen, so das alles Frühere als *Vorbereitung* auf ihn, alles Später© als *Entwicklung* von ihm erscheint.“²⁾³⁾.

6. §.

A politikai és közgazdasági irodalom ez időben. Főleg Széchenyi befolyása alatt.

Azon néhány évi időkor, melyről itt szólottunk, nem egészen jogtalanul magyar közgazdasági *irodalmunk virágási kezdő-korának* szervezetet, mindketten egyaránt s majdnem hason argumentumokkal küzdenek a túlzott conservatismus ép úgy mint a túlhajtó *radikalizmus* ellen; mindegyike barátja a fenntartásnak ott, hol életrevaló s fenntartásra méltó mutatkozik, de ép oly meleg szószólója az újításnak is, ott a bol a.- új a réginnél jobb, czélszerűbb, megfelelőbb, mindegyik csak attól vár egészséges fejlődést, ha ki anyagi érdekek az erkölcsiekkal, az ipari műveltség a társadalmival és a *szellemivel karöltve halad* s összhangban tökélyesbedik.

¹⁾ Liszt rendszere és tanai alantabb ismertettek.

²⁾ Legyes e helyütt pár szóval Széchenyi írói jelleme is méltatva, és pedig

nevezhető. És pedig egyfelől magának az irodalomnak most ismertett fényes képviselője tevékenységénél fogva, de másfelől azért is, mivel egészen egyidejűleg Széchenyivel s irodalmi működésével bizonyos viszonylatban több más jeles közgazdasági íróval találunk, kik az általános eszme-áramlat élénkebb lüktetéseink befolyása alatt, az „*új tudomány*” *mezejét* nem sikerületlenül művelék.

E szellem-termékek rövid ismertetésére áttérni hivatásunkban állván, bevezetésileg csak annyit jegyezzünk meg, hogy némelyek ama munkák közül *tisztán didaktikai célra* írvák, tehát inkább az iskolatani szempontból méltánylandók; mások a *fejledező journalismussal* »vagy az általános műveltség terjesztésére irányuló gyűjteményes munkákkal függenek össze; végre némelyek egyenesen a Széchenyi által megindított agitáció alapján keletkeztek, vagy ép az e *reform-irány elleni* opositió- s ellenzéknek köszönik lételüket; tehát megannyi külön szempontok mérve szerint veendő figyelembe.

Lássuk e műveket egyenkint.

A sorozatnak élén, ha időrendi szempontból járunk *Budaházy Jánossal* találkozunk, a ki 1829-ben: „Tanácslatok a magyarországi mezei gazdák számára” (Sárospatakon) című pályakoszorúzott dolgozattal, és 1830-ban *egy az adókérdésre* vonatkozó értekezéssel lépett fel, s támaszkodva némileg physiokratikus elvekre, meg az ez

jeles irodalomtörténészünk *Toldy* szerint: „Legnagyobb súlya s soha nem csökkenthető irodalmi tecse Sz. műveinek abban van, hogy az ő személyiségének hü nyilatkozásai, ama fejtő, nevelő, emelő nagy személyiségnek, mely e kor legnemesb öröksége, hogy bennök lüktet szíve és élete a *legnagyobb magyarnak*, kitől érezni, gondolkodni, akarni és cselekedni tanuland a nemzet, ha teljesen megismerendi, a legkésőbb időkben is. Ily nagyszerű jelentékenység mellett Sz. irányának hibái kicsinsységül tűnnek fel; hibák, melyeket iránytan és szépészet megró, de oly hibák, melyek habár a gondolat követését sokszor nehezítik is munkáinak tartalmi becsét lenem szállíthatják.” (Irodai Tört. 311. 1.)

²⁾ Nem akarjuk a fentebb mondottakkal egyébiránt Széchenyit és munkáit minden hibától és tévedéstől mentnek állítani, vagy kétségbe vonni azt, hogy Sz. irodalmi dolgozataiban s politikai bölcsélet-rendszerében hiányok, ellenmondások, fogyatkozások is léteznek. Mindez azonban a nagy férfú munkálatainak roppant fényoldalai mellett elhomályosul, a miért is igen igazságtalan Sz. irányában a többször említettük nagy történetíró *Oervinua*, midőn azt mondja róla: „Naiver und dilettantischer kann eine junge gemeinnützige Schriftsteller ei kaum beginnen, als in des Grafen Széchenyis Büchern, die ungeordnet, weitschweifig, voll Wiederholungen, dem geübten ungarischen Leser die bitteren reformistischen Tropfen in einem Schwalle von plauderhafter Redseligkeit eingaben. (VII. köt. 115 1.)

irányban ötet megelőzőtt Tessedikre (1. fentebb a II-ik időszak végén) egyebek közt gyökeres *megjavítását indítványozza* föld birtok-rendszerünknek, követeli a föld-összesítést s commassatiót. a szabad birtokkezelést, s annyiban is figyelmet érdemlő író, hogy még Széchenyinél is előbb vonta a *hitelügyet* vizsgálódásai körébe, s egyebek közt annak felvirágzása akadályairól szólván, *könnyebb földadás-vevést*, gyorsabb igazságszolgáltatást, a dézmának készpénzbeni megállapítását stb. »javasolja, s e mellett különösen az 1791-ki reform-munkálatok körül tanúsított alaposabb tájékozottságot.

Második helyen áll *Huber Ferencz* Kolosvári Lyceumboli tanár ily című latinul írott munkájával „*Politia Civitatis, cum adplicatione ad Transylvaniam;*” mely közvetlenül iskolai czélokra volt rendeltetve, azonban számos helyes megegyezést tartalmaz, a közgazdasági elméletnek a gyakorlati étellel való kapcsolatára utal, azonban a modern felfogás és iskola körében csekélyebb tájékozottságot tanúsít, s főleg *Justi, ßonnenjels, Weber, Jakob* és *Pölitz* ismeretes munkáira van alapítva.

Jelentékenyebb és az újabb iráuynyal is megbarátkozottabb szakferfiú *Henfner János* zágrábi (később pesti egyetemi) tanár a ki 1831-ben (Zágrábban) „*Introductio in Oeconomiam Politicam, alias nationalem*” című szelleműs s módszeres munkával lépett fel, s egyebek közt a tudomány némely újabb vívmányaink *első adott kifejezést hazánkban*. Henfner munkája, mint czíme mutatja, rendszeres „bevezetést” képez a közgazdaságtanba, taglalja az utóbbinak feladatát (1-62. I.) főelvét, (62 -80) jelentőségét és irodalmi történetét (98-194. I.), felmutatja más rokon ismeret-ágakkal való kapcsolatát és viszonyát, valamint *módszerét*; s annyiban kiváló becsű dolgozat, hogy szerző egészen a *Smith-Adámféle iskola* álláspontján jelenkezik, s első rendszeres író hazánkban, a ki az életben és államkormányban még mindig uralkodó Sonuenfelsianismusnak félszégét kiderítette, a *népesedési* elmélet hiányosságára utalt (71. s k. 1.)), a szabad kereskedelem rendszerének a szerinte elavult s károsnak bizonyult ²⁾ *prohibitív vámpolitikai* rendszer feletti előnyösségét (134. s k. 1.) hangsú-

¹⁾ Kiemelvén különösen, hogy a népesség szaporodása magában véve korántsem képes vagyont s gazdagságot képezni vagy előhozni, hogy ép ellenkezőleg a nagyon sűrű lakosság sok alkalmatlansággal jár, s hogy nem a népnek száma, *hanem belső ereje*, szorgalma, és műveltsége azon factor, melyen a státusok hatalma és a népek jóléte sarkal. V. ö. a munka 71. s k. 1.

²⁾ V. ö. *Biedermann*: Das Studium der Polit. Oeconomie in Ungarn cz. ért. 19-20.1.

lyozni meré ¹⁾, tehát valódi irodalmi viszhangját képezi az egyidejű liongyülési nézetek- és tárgyalásoknak., E mellett érdeme ez írónak még az, hogy mindenütt önálló, az uralkodó eszmekörön túlmenő nézletpontra emelkedik, a státuszgázdászattannak helyesb fogalomhatározatát, s közérvényű föelvét megállapítani törekszik²⁾ (78. s. k.].) az ismeretes *közgazd. rendszereket* találóan ismerteti és bírálja, az irodalom fejlődését tárgyalási körébe vonja; s annyiban már a tudomány újabb fejlődési phásisának előhírnöke is, hogy a *materialistikus* jellemű Smithianismuson túlmenve, az erkölcsi és szellemi javoknak *is jelentőségét* a közgazdaságban kiemeli (175. k. I.)³⁾.

A most nevezettek mellett ismét két három oly szakíróval találkozzunk, kik közvetlenül a *mezei ipar* elveivel foglalkoznak, azonban a magasb azaz közgazdászattani szempontot sem hagyják figyelmen kívül

Ide tartoznak *Miagda Pál* „a mezei gazdaság philosophiájának szabályai szerint okoskodó és munkálkodó gazda” ez, munka szerzője, a ki egyebek közt a hírneves angol tudós Sinclair nyomán azon elvek fejtegetésével foglalkozik, melyek szerint állami befolyás mellett a földipar előmozdítható, s névszerint szól a szabadföld és robotváltság a tizedmegszüntetés és közlekedés-javítás, *hazai gyáripar* és belconsumtió fokozása, valamint azon módokról, melyek szerint helyes gazdasági ismeretek terjesztendőek stb. Az egész dolgozaton meglátszik Széchenyi befolyása, s azon nagy eszméknek nyoma, melyek ez utóbbi által érvényre emeltettek. -Még jeles (s pályakoszorút is nyert) mezőgazdasági munka *Balásházy*: „A mezei gazdaság tudománya” című két kötötű kézikönyve (Debreczenben) 1838-ban; *Török János* és *Galgóczy*: hasonczélú vezérfonalaik, – míg másfelől *szakfolyóiratukban* jelentek meg ez időben már számos talpraesett értekezések, – végre híres borásznak *Schamsnak* többrendbeli iratai⁴⁾.

Ide sorolandó tovább *Berzsényi Dániel* hazánkfia mint a következő munkának „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól” (1833-ban) szerzője, a ki annyiban kiváló figyelemre

¹⁾ S tilalmi vámkokat legfeljebb visszatörő intézkedésként, fogad el.

²⁾ Azt mondván: „Universale totius oeconomiae politicae criterium seu supremum principium unice in faventissima oeconomiae nationalis Bilance, seu maxime possibili totalis production” supra totalem Consumptionem nationis redundantia consistit.”.

³⁾ Egykorulag a német *Kaufmannal*, ki ez irányban kiadott művével „Untersuchungen im Gebiete der Pol. Oec.” utat tört az új felfogásnak.

⁴⁾ V. ö. még *Figyelő* 1840. 7-8 és 40-47. számok.

méltó, hogy (alighanem az egykorúlag virágzó francia socialistikus rendszerek befolyása alatt) *socialisztikus elveket* is penget, s egyebek közt gazdálkodó egyesületeket hoz indítványba, melyeknél a vezénylet az u. n. *öreg kormányzó kezeiben* volna, az üzlet közösen történék, a jövedemből mindenki a maga közre adott pénze vagy munkája szerint részeltetnék, közös étkezést s háztartást követne stb. Egyebekben Berzsényi határozott populationista, *sokgyermekű szülőket közjutalmaztatással* akar kitüntetni, gyarmatosítást sürget, segregációt és commassatiót javasol, a közbirtokokat eltöröltetni kívánja, végre a nemzeti *bank eszméjét* is megpendíté, habár e tekintetben nézeteinek bővebb formulázásába nem ereszkedik. Hasonló eszmekörben forog: *Hallók*: „Egy pillantás a dézsmára” (1837 Rosnyón) és *Kuliffay*: „Tagosztály-kulcs a mezei gazdák számára” (1839 Budán) című dolgozata, a nélkül azonban, hogy eredeti felfogás vagy praktikus értékénél fogva különös figyelmet érdemelne.

E mezőgazdasági irodalmi mozzanatok körében kiváló fontosságú hely illeti meg ez időből azon nagy heveséggel folyt vitát, mely a journalistikában az 1839-ik év folytán a Széchenyi által megpendített *minimum* kérdése körül kifejtett» s a közfigyelmet vonta magára. Széchenyi ugyanis érintett cikkében ¹⁾ azon nézetét fejtven ki, hogy a *földnek szertelen feldarabolása* (elszabdalása) által honunkban főleg a kis-nemesség anyagi és socialis állása megrendíttetik, s azon veszély idéztetik elő, hogy utóvégre egészen kimerülve és elszegényedve végpusztulásnak is induland: azon indítvánnyal lépett fel, hogy aikottassék országgyűlésileg oly törvény, mely szerint *60 holdas* vagy ennél csekélyebb terjedelmű nemesi földbirtok oszthatatlan legyen, további parcellírozása lehetlenné tétessék. E nézet illetőleg indítvány csakhamar a legélénkebb eszmesúrlódást idézte elő, főleg a sajtó terén. Névszorint *két pártra oszolván* a küzdő felek, s egyik Széchenyi *melleit*, a másik *ellene* emelvén szót. Az első osztályban jelesül kitűnő harezosként lépett fel később híressé vált Statistikusunk *Fényes Elek*, ki szintén a „Társalkodó” hasábjain²⁾ folytatván a vitát, »a minimum törvénye”³⁾ mellett politikai közzgazdasági és sociális érveket hozott fel, s az egész kérdést ép oly alapos tudományosság- mi nd nyugodt elemzésével megvilágosította, egyidejűleg azonban a többek ³⁾tal követelt „*maximum*” elvét elvété. Hasonlag nyilatkozott *Foga-raasy János*³⁾, a kérdés gyakorlati oldalára fektetvén súlyt; nemkü-

¹⁾ Társalkodó 45-ik szám 18S9. évfolyam.

²⁾ V. ö. Társalkodó 1839-ki foly. Nr. 67, 68, 83.

³⁾ u. o. Nr. 91.

lönben *Szegedy*¹⁾ is, ki hosszasb fejtegetésekbe ereszkedvén, az ellenérveket is méltányolja, s egyúttal a maximum elvét is helyesli. Ezen írókkal szemközt többen ép oly határozottan nyilatkoztak Széchenyi indítványa ellen, utalván arra, hogy ez intézmény kor- és helyszerűtlen, hogy a minimum fogalma és határa meg sem állapítható, hogy igen sok példa mutatja, miszerint a kisebb telkek *birtokosai még jobban gazdálkoznak* s több eredményt érnek el, s hogy a törvény hatása annyiban még visszássá is válhatik, a mennyiben a telekbirtokost eladósodásra vezeti, az osztályból kimaradó örökösöket idegen foglalkozásnemekre kényszeríti, s arra nincs figyelemmel, hogy a szabad *birtok-adás-vevés és osztás*, házasságok stb. által igen gyakran szinte elleneályoztatik a szerfeletti telek-elaprózás. Ez írók közé tartozik egyebek közt; *Balla Károly, Csabay, Mándy, Édes Albert*²⁾, meg a *Századunk* ez. hírlapban a következő értekezésnek „A néperdekek” szerzője³⁾, s sok mások, kiknek t. i. az indítvány némileg aristokratiko-conservatív czélzatai visszatetszetek, s inkább ellenkező irányba ohajták a fejlődést terelni. Kétségkívül egyike a legérdekosb *episódohnak* ez időszakban, s annál nagyobb jelentőségű, mert a pár évvel később megindult tusáknak a deraokratio-progressiv meg az aristocratico-conservatív elemek közt *némi előjátékát* és kezdeményét képezi⁴⁾. A mezőgazdaság státusoekonomiai szempontból való méltányoláéával karöltve járt ugyanez időben irodalmunkban: a *kereskedelmi és közlekedési* ügy tüzetesb tanulmányozása is. Így egyebek közt *Petrovics Pál* egy ily című munkában: „a Duna Alsó Magyarország fővénytengerében, vagyis előkészület ezen világfolyam hasznos szabályozására” a magyar folyampályák e megbecsülhetlen kincsét indítványozza minél jobban értékesíteni; *Beszédes* országos hírű szak-, emberünk „a mérnökségnek fontosságáról és jelentőségéről közlekedési szempontból értekezik a Tudom. Gyűjtemény 1830-ki foly. VI-ik kötetében. A „*Dunasabályozás*” kérdésével foglalkozik, még pedig egyidejű tekintettel a keleti politikai bonyodalmakra, *Pulszky Ferencz* „Észrevételek stb.” című értekezése; továbbá *Beszédes* „a Dunáról világkereskedési tekintetben” ez. cikkében (a tud. gyűjtemény 1830-ki foly. V. kötetében) és *Győri*: a m. tud. akadémia évkönyvei 1835-ik évre szóló II-ik kötetében”; a közlekedési érdekek-

¹⁾ U. o. Nr. 68 és 64.

²⁾ V. ö. *Társalkodó* 1839. foly. 49. 53-54. 56 57.

³⁾ *Századunk* 1830. augusztushavi számokban.

⁴⁾ V. ö. még alantabb *az 1836-ki országgy.* e kérdésbeni határozmányait.

nek van szentelve a fentnevezett írónak *Hallóknak* egy másik műve; „Az utak készítéséről” (1837); – a forgalom meg az önnök főrugóját képező hitelpapírok, pénz, azután a státusadósság kérdését tárgyalja *Srányi* „Státusadósság és papírpénz” ez. 1834-ben közrebocsátott dolgozatában; míg fényesnevű írói veteránunk *Fáy András*: „Terve a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak” című munkáscájában (Budán 1839.) hazánkra nézve egy ép oly üdvös mint nagyhorderejű eszmét pendített meg, s vitt gyakorlati megvalósításnak eléje ²).

Végre a kereskedés főleg praktikus iránybani *kifejlesztését és reformját* veszik czélba: *Pucher* (kereskedőnek németül írott) „Der ungarische Seeausfuhrhandel” című (1830-ban Budán) munkája³), valamint azon többrendbeli emlékiratok, melyek ez időben *apesti Casino* által történt felhívás folytán többnyire gyakorlati szakemberektől kidolgoztattak, s melyek kivonatilag a következő könyvben: „*kereskedési szemléletek*” (1832 Kassán) foglaltatvák, s annyiban becses adalékot képeznek közgazdasági eszmeifejlődésünkhöz, a mennyiben az akkortájban kereskedői körökben uralkodott nézetekkel némileg megismertetnek⁴).

Jórészben Széchenyi befolyásának tulajdoníthatni továbbá azon többrendbeli kisebb nagyobb dolgozatokat, melyek ez időtájban *főleg főúri osztálybeli írók* által tétettek közzé, s az anyagi érdekek s roformkérdések körül forogtak. így jelesül *gróf B. D.* (anonym) a „Nemzeti Jöllétről” című s 1831-ben Bécsben megjelent értekezése, a *Desewffy grófok* némely munkálatai (a Hitel-taglalat és Világ ügyé-

¹) A 4-ik s köv. lapon különösen a takarékpénztárak fontosságát elemezi ép oly alapos mint humán kiindulási pontból ítélve e kérdés jelentősége felől.

²) Az uzsora okai és ellenszerei című czikk a Tudom. Gyűjtemény 1832-ki folyam 1-ső köt. figyelmet érdemel, mert határozottan követeli az uzsoratörvények eltörlését, s egészen modern felfogást áruel e kérdésben

³) *Pueher* e művecskében egyebek közt a magyar főúri rend közreműködésével Magyarország tengeri és kiviteli kereskedését akarja megalapítani; a jelenkor analog törekvései szellemében a kalmár és mágnási osztály szorob érintkezésbe lépését hangsúlyozza (2-8, 11 l. és végén), Pesten egy nagy *kölcsönbank* felállítását indítványozza (18. l.) a nép ereinek öszpontosítását sürgeti (16. l.) stb; egészben véve pedig merkantilisztikai nézeteknek hódol (19 s k. 1.)

⁴) E munkában egyebek közt egy nagy *központi* kereskedő-intézet életbe léptetése hozatik indítványba (30 s k. 105 s k. 1.); a kereskedés üzésének czélszerűbb s a *nemzetre nézve jövedelmezőbb módja* követeltetik (4-54. l.); a külföldi keresk. ügynökök szabad bejövetele helytelennek nyilvánítatik (7 s k. 1.); átszállító forgalmunknak jelentősége s nagyobb figyelembe vételének szükségése kiemeltetik (46 s k. 1.); a francia *Colbertizmus* kárhoztattatik. (75. l.)

hen) *Vesselényi* „Balítéletek” cz. (1833-ban Bukarestben megjelent munkája, melyben több jelentékeny társadalmi kérdés átható szellemmel vizsgálta, s a reformok szüksége s korszerűsége vitattatik ¹⁾, főleg pedig gróf *Desewffy József* nevezetessé vált dolgozata „a Hitel című munka Taglalata” (Kassán 1831.), melyben a tiszteletre méltó s nagy tudományú gróf, Széchenyit mint merész reformkezdeményozőt *meztámadja*, munkájában kifejtett elveit czáfolni törekszik, s az *aristokratikus conservatismus* álláspontján a magyar ősi birtokintézmények, a jobbágyviszonyok stb. mellett emel szót, s különösen azt iparkodik bizonyítani, hogy Széchenyi munkájában honfiai és a fennállóhoz ragaszkodók irányában igazságtalanul kíméletlen (19. 78 s 120 s k. I.); hátramaradásunknak okai csakugyan *nem mi bennünk*, hanem a kedvezőtlen viszonyokban rejlenek; a föld szerfeletti *mozgósítása* veszedelmes (105 s k. lapján); hogy a birtok-kötöttségnek is megvannak előnyei (215 s k. I.); a népesség szaporodása egyik főfő czél (251. 1.) legyen; Anglia korántsem azon ideális állam, melyet benne Széchenyi lát (91. 110. 126 1.) stb. Egészben véve daczára ódon iránylatának s nem kevés *positiv tévedéseknek*, figyelemre méltó munka, mert számos találó megjegyzést is tartalmaz, mire nézve csak a *pénzről és adókról* (212 s k. 134 s k. 149 s k. 248 s k. I.), a czéhek hiányossága- és káros voltáról (98. s k. I.), a jól elhelyezett adósságokért külföldre menő kamatok veszélytelenségéről (149-150. 1.), a jól rendezett államháztartásnak az alkotmányosság-gali *egybefüggéséről* stb. mondottakat akarjuk kiemelni; s annyiban a mennyiben okvetlenül a legalaposb s legilletékesb kifejezését képezi az *ó-magyar* politikai iskolának, s az *utolsó* jelentékenyebb hangot, mely hazánkban a közzgazdaság terén az *ó rendszer fentartása* és igazolása mellett emeltetett²⁾, igen érdekes.

Az eddig nevezett dolgozatokhoz sorakozik még a harminczas évekből egy *Névtelennék* németül írott következő műve: „Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn” (Németországban 1833-ban),

¹⁾ Így névszerint a 6-15. 1. az új reform-irány ajánltatván; a 85-90 s k. 1. a czéhek ellen és a versenyszabadság, nem különben a nemesség megadóztatásának elve mellett emel sőt; a 103 s k. 1. a jelmondatot „legyünk szegények de szabadok” elégtelennék, hiányosnak nyilvánítja; a 154. s k. 1. hazánkat annak ócsárlói ellenében igen szépen védi, a 190-238 1. a parasztság állapotának megjavítását sürgetőleg követeli, s a 238 s k. 1. azt iparkodik bizonyítani, hogy igazságtalan azon vád alkotmányunk, ellen, hogy ez utóbbi anyagi felvirágzásunkat lehetlenné teszi.

²⁾ Egyéb ez időszak végén megjelent nagyobbjelentőségű közzgazd. művek péld. *Desewffy Emil* „Alföldi Levelei” stb. a következő szakaszban ismertetnek.

mely a magyar státuszgazdasági állapotok egész körzetére kiterjeszkedvén, több irányban képez figyelemre érdemes jelenséget. Először jelesül annyiban, hogy az 1790/91-ki és 1825/27. országgyűlések *reformmunkálatait* veszi tüzetesebb bírálat alá ¹⁾, s több helyes észrevétellel kíséri azok tökélytelenségét és hiányait²⁾. Másfelől annyiban, a mennyiben az uralkodó szabad kereskedelmi iránylattal szemközt hazánk anyagi felvirágzására, protectionista intézkedéseket hisz szükségesnek³⁾, s azt állítja, hogy Magyarország elzárkózása a külföldtől (s jelesül az osztrák örökös tartományoktól) eleinte ugyan sok alkalmatlansággal járna, de később az emelkedő fogyasztás és élénk belforgalom meg kifejlődő ipar a *közvagyonosság hathatós* tényezőiül bizonyulnának. Érdekes mozzanat o munkában ezenkívül az, hogy hazai östermelésünk és gyáripari haladásunknak némely útjait kijelöli⁴⁾, főleg pedig, hogy egyike a legelső nemzetgazdasági Íróinknak, a kik egyfelől a szállítási és közlekedési ügynek országos és státuszgázd. fontosságát egész nagyságában feltüntetik ⁵⁾, s a *combinait vaspályái hálózat* nélkülözhetlenségére figyelmeztetnek; másfelől egy nagy nemzeti *bank életbeléptetését* sürgetik⁶⁾, a mely a banküzlet főbb ágaira kiterjesztné működését, a karok és rendek garantiája alatt állana, az országos (s magán) alapítványokra fektetnének, s arra szolgálna, hogy siralmas hitel és productionális viszonyaik jobb karba helyeztethetnének ⁷⁾, s az idegen tőkék és pénzerők hozzánk édesgettetnének. Végre szerző itt ott-ott oly nézeteket is fejt ki, melyek nyomán *politikai párt-állása* tekintetében a régi conservatívek táborához látszik tartozni, így jelesül ott, hol Desewffy Taglalátát, s az ebben kifejezést nyert elveket helyesléssel emlegeti.

Van ezenkívül még egy nagyobb terjedelmű közgazdasági mű

¹⁾ V. ö. *Előszó* VI. és X. lap, és 1 – 6 s k. és 37 1.

²⁾ Egyhelyütt kissé keményen így nyilatkozik: „Im Ganzen kann man die Operate¹ missrathen nennen. Einige Operate kamen als umzusarnmenhängendes Stückwerk, andere als wahre Monstra zur Welt.”

³⁾ V. ö. 13 s k. 1. meg a 17-18 l. hol az 1827-ki *ker. deput munkálátát* dicséri.

⁴⁾ V. ö. *36 s k. I. és főleg* 69-94. 1.

⁵⁾ V. o. 44-661.

⁶⁾ V. ö. 19, 22-35 1.

⁷⁾ A 19-ik lapon azt mondja: „Natinionalbank sollte jetzt das allgemeine Schlagwort sein. Dies is der Stab Mosis, der schon allein im Stande wäre, unsere Sandwüsten zu befruchten.”

az e korbeli irodalomból, mely Széchenyi epochális dolgozatai mellett díszes helyet foglal el, s habár nyomtatásban csak később (1843-ban Pesten, Fényes által jegyzetekkel ellátva) jelent meg, mint a harminczas évek folyamában készített munka tulajdonkép a jelen időszakban említendő fel, és ez: *Erdélyi Jánosnak* (gróf Károlyi családbeli jószágigazgatónak) következő című dolgozata: „*Nemzeti Iparunk*”. Erdélyi munkáját öt szakaszra osztván, a nemzetgazdaság elméleti tanainak hazai (közgazdasági) statisztikánkkal való szerencsés egybekapcsolása nyomán fejtegeti tételeit, s szól: először a nemzetgazdaságról általában, azután a productionális tényezőkről, a munkáról, tőkéről valamint a pénzről, meg a nép- és kormánygazdaság közti különbségről (1-53. l.); a második szakaszban *nemzetgazdaságunk állása*, hiányai és fejlődési föltételeit mutatja fel, (54-232. l.), a harmadik és negyedik szakaszt a jólétünk akadályainak elhárítására vezető módok és a nemzeti ipar erkölcsi *emelyüi* tárgyalásának szenteli (232-399. l.); végre az utolsó fejezetben a szükséges reformok és javítások keresztülvitelének elveivel foglalkozik. Tekintve a meglehetősen terjedelmes (424 lapra menő) munka irányát, ez lényegileg az új nemzetgazdasági iskola szellemével és tanaival megegyező; szerző a Széchenyi-féle reformok és *politikai felfogás eszmekörében* mozog, anyagi felvirágzásunk akadályait középkorias jog- és birtokrendszerünkben, iparunk fejletlenségében (151-163. l.), közlekedési rendszerünk, technikai szakképzettségünk, pénz s hitel és adózási ügyünk hiányosságában (164-219. l.) véli rejleni, államalkotmányunk reformját sürgeti (219. s k. és 321. s. k. l.), munkásság, szorgalom, takarékosagra buzdít (351. s k. l.) tökélyesb szakműveltséget, nemzeti bankot, hitel és közleked. intézeteket kíván stb. Főbecse pedig a dolgozatnak abban áll, hogy ép oly lelkiismeretes észlelés és tanulmány mint szabad és *előítélet nélküli felfogásról* tanúskodik, s hogy összes nemzeti szakirodalmunkban az első rendszeres, methodikus munka, mely theoriát és praxist szerencsésen egyesítve olykép törekszik az elvont elvek összegét feltüntetni, hogy azoknak azonnali alkalmazása is adott államra (hazánkra) szembeszökő, úgy hogy nem tartózkodunk kimondani, miszerint Erdélyi műve némileg előkészítője és előhírnöke egy még csak *ezentúl megírandó*, s nemzetünk összes ipari és forgalmi életét elméletileg és gyakorlatilag felkarolandó szakműnek vagyis „egy magyar nemzetgazdasági rendszernek.

Nem lehet az e korbeli közgazdasági irodalom ecsetelésénél hallgatással mellőzni azt sem, hogy az 1831-1834-ki években megjelent nagy „*Közhasznú Ismeretek Tára*” számos jeles közgazdasági cikke-

ket is tartalmazott ¹⁾, másfelől hogy a tudományos Akadémia ez időtájban már a közgazdaságtanra is kezdvén kiterjeszteni figyelmét, részint pályadolgozatok, részint a külföldi klasszikusoknak keblében tervezett lefordítása által igyekezett ez iránybani hivatásának mindjobban megfelelni, s hogy e törekvéseinek első tekintetben *Kossovich* és *Horváth Mihály* jeles, (s az újabb közgazd. iskola szellemében írott) művei hazai iparunk s kereskedelmünk története s törvényhozási rendezéséről; utóbbi tekintetben pedig *Smith Adam*, *Say*, *Sismondi*, s más közgazdasági korypheusok munkáinak tüzetesb tanulmányozása vala eredménye.¹⁾

Számos nagybecsű s részben szellemdús értekezéseket a politika és közgazdaságtan köréből hoztak továbbá ez időben már a *tudományos folyóiratok* is, névszerint pedig a „Tudománytár”, a „Tudományos Gyűjtemény” a „Tudós társaság Évkönyvei” a „Gazdasági Tudósítások” stb. melyek közül azonban mi csak a következőket emeljük ki.

*Györy Sándortól*²⁾: „Igaz-e, hogy erőművek alkalmazása által s mind a száraz mind a vízi közlekedés könnyebb helyreállítása által a dolgozó nép élelelem- és kereseti módjoktól megfosztatnék”; melyben a szerző a föltett kérdést tagadólag oldja meg, s sok helyes észrevétellel fűszerezi értekezését.

Ugyanattól: „A közlekedés rendszereiről” *).

Csató Páltól: „Egy pillantás a közgazdaság tudományára⁵⁾; hol szerző a franciaia szaktudós Fix nyomain a tudomány újabb fejlődési phasisát ismerteti.

Nyiry Istvántól: (Sárospataki tanár) „Az ipar és népszaporodás számalapjai, néhány hitel és adósságtörölő kérdésnek megfej-

¹⁾ így p. ár, bank, státus, státusadósság, státuspapírok stb. Miről azonban, miután e munka túlnyomólag *csak fordítás* volt német hasonczélú munkákból, e helyütt tüzetesen szólani fölösleges.

²⁾ A czélba vett lefordítás maga azonban nem jött létre, s csak újabban (1855-ben) vétetett fel az eszme ismét néhány magánírók által (Tomory és Török János kezdeményezésére) azonban mindekkoráig szinte eredmény nélkül.

³⁾ V. ö. *Tudománytár*: 1834. III-ik füzet.

⁴⁾ V. ö. *Tudománytár*: 1835. VIII. füzet. Ez értekezés különösen azért fontos, mert először vitattatik meg benne a közlekedési rendszer kérdése általános nemzetgazd. szempontok szerint; kiindulási pontúi szolgálván, hogy országos költségen lennének a vaspályák fölépítendőek, hogy a törvényhozó test közvetlen befolyása ez ügyben szükséges, s hogy bizonyos vonalok kijelölendőek, melyek legelőször is elkészítendőek volnának. V. ö. 31. s k. 1. és 60-ik s k. 1.

⁵⁾ V. ö. *Tudománytár*: 1835. foly. VII. füzet.

tésére”¹⁾, mely a politikai arithmotikát először vezeti be irodalmunkban.

Ugyanattól: „Az angol műipar philosophiája”²⁾, hol a szelleműs szerző a britt iparosság és forgalmi élet nagyszerű képét rajzolja.

Kállaytól: „A szükség mint az étel és egyik főrugója”³⁾.

Péczeley Józseftől: (Debr. Coll. tört. tanár) „A nemzeti gazdaság befolyásáról a nemzeti mrvelődésre”⁴⁾.

Bognár Jánostól: „Vasutak, különösen a Bécs és Bochnia közötti”⁵⁾.

A mi végre az o korbeli *sajtóirodáimat*, s különösen politikai lapjainkat illeti, ezeknek szerepe ebben az időszakban kivált közgazdasági tekintetben még *csekélyebb mérvű* vala, semhogy tüzetes méltányolásukba lehetne bocsátkozni. Annyi azonban mégis kiemelendő, hogy a később oly befolyásossá vált, s majdnem döntő módon szerepelt sajtó-küzdelmek egyes előmozdanataival már ez időkben is találkozhatni főleg az Orosz által szerkeztetett conservativ irányú „*Hírnöknek*” (a „Századunkkal” együtt) azután a „Nemzeti Újságnak,” meg Széchenyi orgánumának a „*Jelenkornak*” (kapcsolatban a „Társalkodó” ez. melléklappal) hasábjain, hol már ez időben is számos jeles közgazdasági értekezés, például: az úrbéri *ügy*, a birtokrendezés, az iparfejlődési eszközök, közlekedés, adó stb. kérdése felett jelent meg.⁶⁾

NEGVEDIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör az 1832/6, s 1839/40-ki országgyűléseken, s ezek működésében.

1. §.

Az 1832-1840-ki törvényhozás általában.

Alig mutathatni fel hazánk alkotmányi történetében országgyűlést, melyhez több remény kötve, s mely sokoldalúbb feladatok

¹⁾ *Tudománytár*: Új folyamának 1837. I.

²⁾ Ugyanott. 1837. II.

³⁾ V. ö. *Magyar T. Társaság Évkönyvei* 1837. III.

⁴⁾ Ugyanott. 1837. IV.

⁵⁾ *Tudománytár*: új folyama 1838. III.

⁶⁾ Hogy *Desewffy Emil* gróf jeles „Alföldi Levelei” is így jutottak először a közönség elé (jelsül a „Századunk” 1839 és 1840-ki folyamában) ismeretes dolog.

megoldására hivatva lőtt volna, mint az 1832-1836-ki. A gyorsan előrehaladó kor szülte ezernyi új szükségek, a már közel egy fél század óta a levéltárak porában *eltemetett reform-munkálatok tárgyalásának* halaszthatlansága, meg a közállapotoknak az új idők szellemével általában nyilvánuló *ellentétessége* mindjobban kezdvén éreztetni: köz volt a meggyőződés, hogy a társadalom és törvényhozás minden iránybani öntudatos tette-re-keleése szükséges, hogy az ország anyagi és politikai fejlődésének új lendület adathassék, s Európa többi *műveit államodnak* nyílsebes emelkedésével szemközt, valahára hazánk is megfelelőbb intézményekkel elláttassék.

Ez új eszmeáramlatnak egyik leghathatósb rugója, mint említünk sem kell, a Széchenyi által megalapított, s már-már általánosb uralomra emelkedett (sőt egynél több fényes praktikus eredményekre is támaszkodható) *reform-irány vala*. A nagy agitator által kifejtett eszmék varázshatása alatt ugyanis, nemcsak az ifjú nemzedékben, moly az új irányt mohón karolta fel, ébredt fokozott tetterő s élénk öntudat a haza bajai és szükségai iránt, hanem az élemedettebb ok köreiben is mindjobban érvényre juta a gondolat, hogy sok igen sok a *fenállóból* csakugyan már tarthatlan, s hogy a hazára nehezedő számos bajok orvoslására pusztá javítgatások és foltozgatások elégtelenek, s a regeneráció nagy munkája mielőbb, s pedig szorosan összefüggő egységes reform-rendszer szerint veendő eszközöbe.

Ide járul az, hogy a harmiczas évek közepe táján a nyugat és középeurópai *szabadsági eszmék* is már élénk viszhangra találtak hazánkban; és így e tekintetben is a fennálló közjogi formák meg az *új irány egymással* súlyos ellentétbe jutottak, úgy hogy a legnagyobb állambölcsesség vala szükséges arra, hogy a két ellentétes elem vagy eszmekör erőszakos összokoczczanása eltávolíttassék, s a conservatív meg progressív irány békés összhangba-helyezése alapján, az ország üdvös fejlődése biztosíttassék¹⁾

Mily nagyok s sokoldalúak voltak ezekkel szemben az 1832 végén *megnyitott országgyűlésnek* feladatai, szükségtelen bizonyítgatni. Ha valaha, úgy kétségtelenül most volt hivatva a törvény hozó testület Magyarországon alkotó, szervező tevékenységet kifejteni;

¹⁾ A magyar országgyűlés egyik nagy és nehéz feladása tehát ez időben az vala, az országot egy középkori államból újkori állammá *úgy* átalakítani, hogy a rázkódtatás szerfelett érezhető ne legyen, s az események árjában biztos vezénylet s kormányrúd a közhatalom képviselőinek kezéből ki ne essék.

annak a mi eddig túlnyomólag csak az elmékben és elméletekben létezett, a mit egy nagy szellem és követői elvileg s elvontan formuláltak, életet és érvényt szerezni.

S hogy a két országgyűlés, melyről itt szó vagyon, e küldetésének iparkodott némileg eleget is tenni, tagadni nem lehet. Az *akarat és hajlandóság ugyanis* megvolt; képesség és talentum tekintetében sem vala hiány, a mennyiben talán több s fényesb tehetség hazai országgyűléseink egyikén sem létezett addig; s a mi szinte fontos körülmény, o két hongyülés volt az első, melyen apáink a helyzet világos felfogása s a hiányok és teendők teljeseb ismeretével jelentek meg, nem is említve, hogy a *kormány is (daczára nehezen* palástolhatott idegenkedésének a szabadabb eszmeiránytól) határozottabb szándékkal a közügyeken lendíteni lépett az actióba, és az hogy élénkülő közszellem nyomán a társadalom minden osztályai is sokkal nagyobb érdeklődéssel követték minden lépést, minden mozzanatot, melyet a törvényhozó testület tőn, mint bármely időszakban azelőtt.

Egy főfő jellemvonása azonban, s ép azért ránk nézve kétszeres fontossága az e két országgyűlésnek abban fekszik, hogy egy tekintélyes párt, az tudniillik, mely Széchenyi nagyszerű kezdeményezése folytán az anyagi érdekek terén való *tömeges reformok halaszthatlanságát* belátta, a viszonyok mostohaságánál fogva jórésben meddő politikai viták teréről a gyakorlatiabb irányú *közgazdasági discussio terére* lépett, az alkotmányjavítási törekvésekkel egyidejűleg vagy azokkal szemközt az ország messze hátramaradt forgalmi, közlekedési stb. állapotait hozá szőnyegre, s azon körülményre figyelmezteté a honfiakat, hogy a pusztá közjogi javítások elégtelenek, ha Magyarországot a többi műveltebb államokkal egyenlőbb lábba állítani, s az újkori ipar és technika vívmányait számunkra is biztosítani akarjuk.

Az *eredményt illetőleg* ez ugyan a magasra fokozott várakozásoknak nem volt megfelelő, sőt egyik másik tekintetben s viszonyítva az országgyűlések *idejének tartamához*, valóban jelentéktelen is: de másfelől szem előtt tartandó, hogy sokkal bonyolultabbak voltak a viszonyok, sokkal ellentételesebbek még az érdekek, sokkal tömegesebbek a teendők, semhogy a nagy cél elérése egyszerre s minden irányban sikerülhetett volna; valamint az sem szenved kétséget, hogy alig volt magyar országgyűlés, melyen a közügyek körüli kérdések nagyobb száma tárgyalatott volna, mint ép az 183²/₆-kin; s hogy mind ennek mind a vele szoros összefüggésben álló 1840-ki hon gyűlésnek főfő jelentősége abban keresendő, hogy az *új eszmék és elvek* diadalának útjait hathatósan egyengették, s azon alapokat vetették meg, a melye-

ken az 184³₄-ki meg az 1848-ki nagy vívmányok sarkallottak s melyek nélkül ez utóbbiak elérhetők alig lettek volna! ¹⁾²⁾

2. §.

A birtokrendszer meg az úrbér ügy körüli nézetek és intézkedések ez időszakban.

A közgazdasági bajok orvoslására czélzó törvényhozási reformok sorában a hongyülés első helyen²⁾ a birtokrendszer és különösen az úrbériségi kérdés tárgyalásával foglalkozott. Alapját az e tekintetben megindított tanácskozásoknak még az 1790 *úrbéri választmány munkálata* képezé, melyben ép úgy mint az 1791-ki törvényekben a jobbágyi köteléknek korántsem teljes megszüntetése, hanem csak a Mária Teréziái urbáriumban foglalt szabályoknak helyesb törvényi formulázása, s névszerint a szabad költözhetési jog tüzetesb megállapítása volt kilátásba véve³⁾. Ez alap azonban csakhamar elégtelennek bizonyult, a mennyiben a *modern politika tanai* s az új szabadsági eszméáramlatnak befolyása alatt magasb nézpontra emelkedett honatyák a reformnak ily szellemben! eszközlését a kor előbbre haladt követeléseivel össze nem egyeztethetőnek fölismerék, s a gyökoresb intézkedés halaszthatlansága felől győződtek meg. Nem hiányzottak ugyan olyanok sem, kik *még ez országgyűlésen* is egész hévvel ragaszkodtak a fönnállóhoz, kik a nemesség ez iránybani jogainak megszorítását az alkotmány és birtokrendszer legveszedelmosb megingatásának tartották, s azon nézőt, hogy a telek valódi tulajdonosa a földesúr, a jobb-

¹⁾ Az 1832/6-ki és 1889/10-ki hongyülések legkimerítőbb történetét adják, *Horváth Mih.*: Huszonöt év I. k. 283-630.1. és *Springer*: Geschichte Oesterreichs I. k. 466.-505, lap.

²⁾ Lássuk már most ez országgyűlések működését és eszm körét közgazd. tekintetben különösen, s szóljunk egyenként azon nagy kérdésekről, melyek főleg az anyagi érdekekre vonatkozólag ez időben vitatás alá kerültek, vagy megoldatásuknak vitettek elébe.

³⁾ Az egybegyűlt rendek ugyan még e kérdésnél is előbb tárgyalandónak a kereskedelmi kérdést tartották, azonban engedve a király kívánatának, ki ez ügyet a „propositiones regales” közt az első helyréiévé, nézetüktől elállottak. V. ö. *Horváth-Huszonötév* I 304. s k. 1. *Matlekovich* id. m. 71-73.1. *Acta 1832/3*, Nr. VII. X. XVIII. XXV. stb.

⁴⁾ V. ö. *Horváth Mihály*; *Huszonötév* I. k. 303-305. 354-375. és *Springer*: Geschichte Oesterreichs I. k. 470. s k. 1.

úgy pedig annak csak egyszerű haszonvevője, még határozottan uralkodó vala¹⁾.

A *kerületi* ülésekben hosszas vitatkozások közt végre megállapított s az összes ülésekben meg a főrendnek nagy ellenzése között²⁾, csekély módosításokkal elfogadott tervényjavaslat 8 főczikkből állt, melyeknek tartalma oda irányult: a jobbágnak mind anyagi mind polgári helyzetét megjavítani, névszerint az által, *hogy költözködést szabadsága* szélesebbre terjesztett, a föld- s telekjavítások a pórnak javára íratlak, a helységbíró megválasztása földesúri kijelölés mellett a községre ruháztatott, számos visszaélés megszüntetése elrendeltetett, főleg pedig, hogy a robotok megválthatása indítványba hozaték (Art. V.), a földesúr törvénykezési hatósága korlátoltatok, s a jobbágy személy- és vagyoni sérthetlensége jobban biztosítatott, a meny nyiben elvként tüzetek ki, hogy *a jobbágyot ezentúl rendes bírói* ítélet nélkül sem vagyónában sem személyében büntetni nem lehet.

Az ilykép szerkesztett s a fejedelem elébe terjesztett *törvényjavaslat* azonban a kormányi tanácsban visszhangra csak részben talált, több lényeges elvére nézve pedig egyenesen visszautasítandónak ítéltetett. A majdnem kilencz hónapi időköz letölte után az országgyűléshez intézett válaszban a jobbágyoknak tett anyagi engedmények s *könnyítések* nagyobb részt elismertettek, a földolog azonban vagyis a jobbágy-szolgáltatások örökös megváltása, valamint a politikai színezetű engedmények, mint más térre tartozók meg nem erősítettének, s egyebek közt azon ellenmondásra is utalt a kormány, mely a rendek fölterjesztésében annyiban foglaltatott, hogy a földesuraknak örökös tulajdona mintegy elismertetett, *s a jobbágy tartozások* megválthatósága mégis elvileg kimondatott; hozzátétetvén, hogy a fejedelem mint egyáltalában minden osztályt, úgy különösen a *pórosztályt* is minden jogsérelem és önkény ellen erélyesen megóvni soha el nem mulasztandja³⁾⁴⁾.

¹⁾ Bizonyosság erre nézve, hogy az első törvényjavaslat IV. czikkjében: „De praestationibus Subditorium” egyenesen ki volt mondva: „Cum omnis terrae proprietatis ad dominum spectat, et quidquid terrarum rusticus excolit, ex concessione dominali promanet,” etc. V. ö. *Acta* 1832/6.1, k. 283.1.

²⁾ V. ö. Az 1836-ki országgyűlés *Diariuma* III. db 14-72. 1. LXXVIII. (e köv. ülések LXXXIV. 141. s k. 1. LXXXVI-LXXXVIII. 183. s k.1 XCI-ICV-ik számokat (272-416. 1.)

³⁾ V. ö. *ActaComit.* 1836. III. 29-49. 1. Resolutio regia d. 28. aug. 1834.

⁴⁾ *Springer:* Geschichte I. 470-472. V. ö még az úrbérujgyre nézve az

A fejedelem e lényegileg tagadó válaszával az *úrbérügyi* tárgyalások sok tekintetben egészen új alakot öltöttek. A szőnyegen levő kérdés ugyanis mindjobban vonván magára a közérdekeltséget, lassankint oly jelentőségűvé vált, hogy minden *többi ügyet háttérbe* szorított, a politikai párt-alakulatokra döntő befolyást gyakorolt, s arra is szolgált alkalmul, hogy az ország legnagyobb státusférfaei és *szónokai* legremekebb beszédeiket ez ügyben tárták, s a modern szabadság és humanizmus nagy elvei vele a legszorosab kapcsolatba hozták. A kedvezőtlen válasz által vissza nem rettentett alsótábla ugyanis csakhamar újólag föl véve a tárgyalások fonalát, hogy egy *újabbii föltérjesztés felett* megállapodásra juthasson ¹⁾. S ez volt az alkalom, melylyel a hongyulás legkitűnőbb főrfiai, egy Bezerédy és Balogh, egy Klauzál és Beöthy, egy Nagy Pál és Palóczy, s mindenek felett *Kölcsey és Deák Ferencz* ép oly lelkes és emelkedett, mint magas állambölcséségről tanúskodó szónoklataikkal léptek a sorompókba, s iparkodtak olyszerű megoldását a kérdésnek kivívni, mely a kor szellemének épúgy mint a jobbagyság érdekeinek és a közös haza javának és jövőjének megfelelő legyen. – Azoknak ellenében ugyanis, kik még mindig a régi felfogáshoz hajlottak, vagy a kik, felbátorítva a kormány magatartása által, főleg a felsőházban emelték befolyásos szavukat a *liberális eszmék* ily módonni érvényre juttatása ellen: mindjárt az újólag megindult vitakozások elején az alsótábla két legnagyobb tekintélye Kölcsey és Deák Ferencz a következőkép keltek az eredeti javaslatok védelmére²⁾ illetőleg a fejedelmi leirat czáfolatára.

„Az örökválsági elvnek (monda egyebek közt Kölcsey) a kormány általi elfogadása épen ez utóbbihoz mind a nép pártolójához illett volna. Úgy látszik a kormány egész eljárása, miszerint a materiális engedményeket elismeri, de a morálisokat elveti, csak oda irányzódott: az *adófundust* lehetőségig növelni, tehát tulajdonkép csak ön-

orsz. irományokban *Acta* I. 479-546. III. 409. s k. 524. s k. *Diarium* V. db 480. s k. és X. db 251. 1. s ismét *Acta* I. 259. s k. és *Diarium* I. db 162-385 lap.

¹⁾ V. ö. *Acta Com.* III. 148-261 1. (hol a 236-ik nagyfontosságú országos ülés működése meg a törvényezikk tervezetek találhatók.)

²⁾ Azért igtatjuk ide a következő két nagy állambeszéd (t. i. közigazdaság) főbb momentumjait, hogy ez által is járuljunk némileg az ez időben uralkodott nézetek hűbb jellemzéséhez, főleg a mint ezek az ország legnagyobb státusférfaianak nyilatkozataiban kifejezésre jutottak, s meghatározott concret alakban jelentkeztek. V. ö. egyébiránt az országgyűlési írásokon kívül: *Horváth M.* 26. év I. k. 868-881.

nön, vagyis a kincstár érdekét biztosítani. Az által, hogy szabadköl-tőzésjogot nyer a jobbágy, szabaddá még korántsem válik, mert az úri szolgaságból nem emeltetik ki, s ezentúl is csak örökös jobbágy ma-radand. *Polgári birtok* szerzésében ezeryi nehézségre találand a sze-gény jobbágy; mert részint szegénysége és anyagi tehetlensége, ré-szint az „incapacitás” és az „aviticitás” törvénszabálya attól távol-tartandja. Akár mily fontos érdeke vagy szüksége van a státusnak, mindig csak vagyonos nép segíthet rajta; vagyonos néptől tehát a mo-narchiának félnie nem kell, ellenben igenis a vagyontalan tömegektől meg az olygarchiától. De magának a kormány főczéljának, t. i. az adófundus tisztába tételének is főföltétele *az örökös megválthatás*; mert csak a megváltott iga.zi tulajdon az, mit illethetetlen adófundus-nak mondhatunk. E mellett az aristokratia és a jobbágy-ság közti jó öszhang és a főúri-osztály biztossága is követeli e gyökeres javítást; s a társaságot fenyegető veszély csak az által távolítható el, a mi kö-zös érdek mindnyájára, a mi a társadalom minden tagját egyformán kösse a hazához, *vagyis: szabadság és tulajdon!*”

Míg a nemzet bölcse Deák Ferencz imígy nyilatkozott: „Kettős volt a szőnyegen levő úrbéri munkálatokban a jobbágyok iránti tör-vényhozói kötelességünk, t. i. engedmények által tüstént segíteni a jobbágyok szükségéin, a jövődőre pedig figyelmezve, önértüket az emberiség méltóságára emelni, és kifejteni a bennök szunnyadó hatal-mas erőt: az *iparkodásnak* leginkább szabadság és tulajdon által növekedhető varázserejét. Megtagadni a földes úrtól a jogot, hogy sajátját önjobbágyainak alku szerint szabadon és szerződésileg átadhassa, valóban annyi volna mint a valóságos tulajdonnak minden józan ér-telmét keserűen kigúnyolni. Nem azért gyúltünk itt egybe, hogy a hasznos szabadságot korlátoljuk, hanem azért, hogy a szabadságot terjesztve, védve és erősítve, polgártársainkat boldogítsuk.” Meg-mutatja továbbá szónok, hogy az örök-váltások mindig maguk-nak a *földesuraknak is előnyösöknek* voltak, s hogy a jobbágyok te-hetőbbek, szabadok és elégültekké váltak; a közjó pedig szinte nyert, a mennyiben a földek a megváltás óta sokkal számosb, vagy-onosb, műveltebb és megelégedettebb polgárokat táplálnak, sőt érté-kükben a közterheket nem viselő telkeket is sokszorta meghaladják. Utal végre szónok a megváltás halaszthatlansága, valamint az ősiségi intézmény félszégességére is, s ezen *közzgazdászatiilag sokat-mondó* em-lékezetes szavakkal fejezé be remek beszédét: „a szegény adózó nép reánk függesztett epedő tekintete, tőlünk enyhülést és szabadságot kért; mi azonban csak alamizsnát vetünk neki; sőt még a szabad-

ságot készülünk elvonni, kik azzal eddig bírtanak, holott csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet *szabad kezek művelik*, ott erős a nemzet, hol a tulajdont és függetlenséget szabad kezek védik”).

Érdekes végre az e kérdésben felszólalt nagy tekintélyek közül *Nagy Pálnak*¹⁾ beszéde, melyben egyebek közt a következőket hangsúlyozd: „A jobbágy-viszonyok reformja nem azonos a demokráciával, hanem igenis ellenkezik az olygarchiának érdekeivel, azon olygarchiáé val, mely az adómennyiséget egyre fölszigázni akarja, mely hogy a maga fényűzését és pazarlását folytathassa, a papírpénz-érték csökkentése által polgártársai vagyonának nagy részét már elnyelte, s még azt is a mi ezeknek megmaradt elnyelni törekszik; azon olygarchiával, a mely a nemességnek sem barátja, s melynek főczélja magát arrondírozni, mi magyarul körülbelül *a nemesség kiirtását jelnti* stb. Következőkép fejezvéen be hosszú s szellemdús beszédjét: „hogy a kormány ily támaszainak kedvéért a nemzet egész tömegének legszentebb érdekeit feláldozza, hihetetlen, s teljes bizodalommal remélőm, hogy felséges királyunk nem fogja hű népét legszebb reményeitől megfosztani.”

Mint köztudomású dolog, mind e fényes szónoklatok azonban *eredménytelenek* valának; a mennyiben a kormány magatartása által felbátorított főrendiek, sőt magának az alsótáblának is nagyrésze, a megyéktől vett újabb utasítások folytán, a szabadság ügyével ellenkező állást foglaltak el, s hosszas vitatkozások után, olyként oldatott meg a kérdés, hogy a másodízben felterjesztett törvényjavaslatban, *mely lényegileg a kormány szándékait és elveivel megegyező* volt, az örök-váltság többé tüzetesen elő nem fordult, s csak azon engedmények tartattak fenn, a melyek továbbra halaszthatók nem voltak; azonban annyiban mégis a szabadabb irány is némi kifejezést nyeri, a mennyiben a jobbágy személyi szabadságára nézve (p. o. hogy a földes úrtól a testbüntetési jog elvétetett, stb.) azon nemzetgazdaságilag fontos elv jutott érvényre, hogy a költözni akaró jobbágy házáat és földjeinek *haszonbérét eladhassa*, s adózásait földesurától megválthassa, a nélkül azonban, hogy ez által a földesúri hatalom alól töké-

¹⁾ V. ö. e tárgyalásokra vonatkozólag meg az orsz. gyűlési irományok VII-ik darabj. 3 s k. 1. CLXXV. s köv.

²⁾ Ki egyébiránt ez időben már meglehetősen meg volt haladva a korezmék által, s meleg ragaszkodással viseltetett az ősi aristokratikus szellemű országalkotmányhoz.

letesen felszabadulna; végre hogy a legelő felosztása a földesúr és a jobbágyok nagyobb részének kívánatára véghez vihető.

Ez alapon azután az országgyűlés végén & *javaslat valóban törvényerőre is* emeltetett, a mint az törvénytárunk ez országgyűlésbeli czikkeinek IV-XII-dikében foglaltatik, melyek azon felül még azon, szint ez időben törvényerőre emelt, s a jobbágyosztály anyagi állapotának javítása érdekében hozott határozatokban lették okszerű kiegészítésüket, hogy *az egyházi tized* megválthatására czélzó szerződések megengedettek, az e tized beszédésére vonatkozó tökélyesb szabályok léptettek hatályba, végre az országgyűlési költségek viselésének *terhe a jobbágyság* vállairól levéttetett, s a mint a jog- és oszély parancsa követieie, a nemesség és a nemesi előjogokkal felruházott papságra hárttatott ').

Mindezen törvényhozási intézkedések végre méltó befejezésüket (ebben az időszakban) abban lelek, hogy *az 1840-ki országgyűlésen* az úrbéri ügy újolag tárgyalás alá vétetvén a kor visszautasíthatlan követeléseivel megegyezőleg, az 1836-ki hongyülésen megbukott örök-váltásági elv szinte törvényerőre emelteték ²⁾, kimondatván, hogy ezen-túl a jobbágyok földesúri tartozásait, szolgálataik- és adózásait teljesen és *örök időkre megválthatják*; minnek következtében minden-kinék út nyitattok, a jobbágyi szolgálattal terhelt földet szabad bir-tokká változtatni³⁾. Ugyanakkor még egy más mélyen ható *magán-jogi reform* is léptetvén életbe, a mennyiben jelesül az örökösödésre vonatkozólag törvényileg megállapított, hogy a jobbágy szerzett vagyona valamennyi gyermekek közt, az öröklött vagyon a fiú gyer-mekek közt léssen ezentúl megosztandó, az illető quoták pedig, hogy

¹⁾ V. ö. *orsz. írások* I. köt. LXIII. s köv. szám alatt.

²⁾ Jelesül a VII-ik *törv.-czikk* által (főleg 9. §.) mondatván: „a földesúr és jobbágy közti szabad egyesség által meghatározandó somma fizetésével egyes jobbágyok vagy egész községek földesúri tartozásait és adózásait (sértetlenül maradván az úrihatóság) tökéletesen és örök időre megválthatják” stb.

³⁾ Említést érdemel itt még az, hogy *a 40-ki országgyűlésen* a rendek a jobbágyi haszonvételeknek eladhatását tágabban értelmezve, azt az elvet tárták, hogy a jobbágy költözése esetében bárkinék, tehát még a zsidóknak is eladhassa házáat és haszonvételét; mibe azonban a főrendek beleegyezni nem akartak, ám-bár az alsótábla tüzetesen utalt illető izenetében arra, hogy ez által egyfelől az *izraeliták a földműveléshez* édesgettetnének, s így e tekintetben is többi adózó pol-gártársaikhoz közelebb hozattatnának; másfelől a jobbágytelkek vevőinek száma szaporittatnék s így a föld ára és értéke magasabbra rúgna. V. ö. *orsz. írások* II. k. 62. 65. 76. sz. alatt.

a telek szerfeletti megdarabolása elháríttassék, készpénzben lesznek kifizetendők¹⁾ 2).

* * *

Az eddig említett kérdésekben kifejtett nézeteken kívül még egy más s nem kevésbé fontos eszmekörrel is találkozunk a *birtokrendszer s földipari politikára* vonatkozólag az 1832-1840-ki országgyűlési időszak alatt. Ez eszmekör névszerint az, mely az *ösiségi intézmény*, azután a nemesek megadóztatása, az okszerűbb gazdálkodási mód, meg a földbirtok terjedelme (illetőleg a maximum és minimum) körüli kérdések vitatása közben jutott kifejezésre.

Lássuk e kérdéseket egyenkint.

A mi az ösiség meg az evvel némileg kapcsolatban álló *hitbizományi és majorátust institutiót* illeti, erre nézve az 1832/6-ki hongyülés válságos hatású vala, habár a végeredmény egyelőre nem is volt olyan, mely a haladás és szabadság barátait kielégíthette volna. Széchenyi agitatója mindjobban kezdé megérlelni azon nézetet, hogy míg az aviticitási törvény fennáll, anyagi felvirágzásunk, hitel és tőke ruházmányok nemzeti földünkbe, és fokozása productionknak lehetetlen. A teljesen szabad föld, s az ez utóbbit megkötő mindennemű bilincsek eltörlése lett tehát a reformerek egyik fő célja, a csakugyan voltak is néhányan, kik (még ellentétben is utasításaikkal) az országgyűlé-

¹⁾ E nagyfontosságú, hongyületi tárgyalásokra nézve az *Acták* és *Diarumok* még következő helyei adnak tökélyetesb felvilágosítást. *Diar.* 1836-ról II. db.: 162-335. I. (a jobbágyok költözködése a szabad telek adás és vevés, hasznóvétel, jószág-nagyság s hasonlók tekintetében); *Diar.* 1836. III. db 14-72 lapon a legelő elkülönzés és jószágrendezést; 141 s k. az erdészetet, faizást stb.; 272-416-ig a kilenczedet; 183 s k. a makkoltatást illetőleg; míg az 1836-ki *Diar.* V-ik dbjában a 430 s k. I. a jobbágyok regalitási stb. tárgyak tekintetébeni viszonyai; az *Acták* I-ső részének 479-546 lapon a felirati javaslat foglaltatik.

²⁾Nem lehet itt érintetlenül hagynunk, hogy az úrbérügyi kérdés, egykorúlag országgyűlésileg most ecsetelt tárgyalatásával, az *irodalomban* is tüzetesen megvitattást talált, s nem egy kitűnő szakférfiú emelt szót e dologban a törvényhozó termeken kívül is. Legyen ezek közül elég a köv. munkák szerzőire utalnunk: *Sárvár*; az 1836-ki úrbéri törvények. (1837 Pesten); *Preyer*: „Des ungar. Bauern Zustand” stb. (1838 Pest); *Sebessy*: Az úrbéri törvények. (1837 Pest); *Czibur*: A tagosztály ügyében (1837-ki „Társalkodóban”), *Fráter*: A közös birtok összesítéséről (u. o.) *Győri Sándor*: Úrbéri szabályozásokról, (u. o. 1839. foly.); *Sáty István*: Tagosztály (Társ. 1837.); *Gubody*: A tagos, és összesítésről, (u. o. 1839.) *Solczer András*: Egy érdekes kérdés. (Athenaeum 1840.); *Udvardy*: Telekszabályozás (Társ. 1836. Tud. Gyűjt. 1834.)

sen az ősiség azonnali eltörlését sürgetek. Ezekkel szemben azonban mások arra figyelmeztettek, hogy *ilyyszerű mélyenható változtatás* a magyar birtokrendszerben, (mely az összes magánjogi viszonyokat érintené) csak úgy lenne sikerrel eszközölhető, hogyha előbb „rendszeres polgári törvénykönyv” alkottatnék, erre pedig most az idő rövidsége és a szükséges előkészületek hiányában gondolni sem lehet. Nem is említve, hogy számtalan hazai nemesi család jöszágai ilyféle ősiségi per alatt állottak, s a feudális rendszer sok más intézményei, például a hitbizományok, a seniorátusok- és *majorátusok*, a királyi kincstár örökösödési joga stb. szint ezen kérdéssel függőnek össze, tehát hasonlóan gyökeres átalakítást szükségeinek, a mi megint csak hosszas viták és tanácskozásoknak lehet eredménye.

E tekintetek előtt a többség meghajolt. De voltak egyesek és köztük ép a törvényhozó *testület fődíszei*, kik áthatva mind e nevezett intézmények félszemsége vagy legalább korszerűtlenségétől, a küzdelmet be nem állították, hanem egyenesen sikra keltek, s főleg a most említett mellékinstitúciói ellen a feudalismusnak, támadólag léptek fel. Különösen a lángkeblű *Kölcsey* volt az, ki egyfelől a hitbizományok, másfelől a fiskusi örökösödés-jog ellen kelvén ki, az ez iránybani gyökeres reformot tüzetesen indokolni törekedett¹⁾.

A tanácskozmányok eredménye pedig az lön, hogy a többség az indítványba tett reformokat későbbi időkre halasztatni határozá, úgy hogy törvényalkotásra ebben a kérdésben a dolog nem került. Egészen eredménytelenek azonban még sem valának a discussiók, a mennyiben a *hitbizományok elvben* mégis megdöntettek, azoknak eltörlése a kerületi ülésben végzéskép kimondatván, az Ősiség megszüntetésének némely módozatai felett megállapodás jöve létre, s a hitel némilegus fölsegítésére *nézve* olyszerű javítások történtek törvényileg, a törvényhozásban és perrendtartásban, melyek számos eddigi hiány és visszaélés orvoslására alkalmasaknak mutatkoztak.

Az eddigiekkel kapcsolatban találkozunk ez időben tüzetesb megvitatásával a *birtok-maximum* és *minimum* kérdésének is. Mely ügyben felmerült discussiók és határozmányok a következőkben özpontosultak²⁾. Egyfelől helytelennek nyilvánítatik sok teleknek egy vagy kevés kézbeni öszehalmazódása, s kimondatott, hogy az egészen *korlátlan adás-vevési* szabadság a földbirtok tekintetében veszélyessé válható arisztokratia keletkezésére vezet. De másfelől pártolásra talált

¹⁾ V. ö. *Horváth Mih.* Huszonöt év I. k. 419 s k. 1.

²⁾ V. ö. *Diarium* 1836. II. 163-335. főleg 281 és III. 148 s k. 1)

azon eszme is, hogy a földbirtoknak szerfeletti eldarabolása sem az egyes földiparosnak, sem az egésznek javára és *előnyére nem lehet*. Mely utóbbi elv annyiban is érvényre emelkedék, mennyiben a megalkotott úrbéri törvényekben s jelesül az 1836-ki IV. és V. törvény-cikkelyben (9 illetőleg 4. §-ban) kimondatott, hogy adás vevési esetben a jobbagytelkek külső illetőségeit a belsőtől elszakasztani, vagy a telkeket *szétdarabolni* szorosán tiltatik; továbbá, hogy a feldarabolásnak a földesúr beegyeztével csak bizonyos határig szabad történnie, s előforduló esetekben a megdarabolt telkek összesítésére és egybekapcsolására gond fordítassék ¹⁾). A *maximumra* nézve azonban, bár sokan óhajtották, végleges megállapodás nem jött létre, azért külön törvény úgy mint a minimumról, ez irányban nem is alkottatott.

A földművelés okszerűbb *mólon űzése*, meg külön *mezőgazdasági policzia* szüksége, sem került ki törvényhozóink figyelmét ez időszakban. Így jelesül amarra vonatkozólag számos helyeire utalhatni az országgyűlési naplónak, a hol egyenesen az követeltetik, hogy a gazdaság intenzívebb- és az előbbre haladt tudomány igényeivel megegyezőbben vezetessék²⁾). A mi pedig *a mezei* rendőrséget illeti, ez oly nagy mérvben foglalkodtatá apáinkat, hogy az 1840-ki országgyűlésen egy külön mező-rendőrségi törvényt is alkottak³⁾, mely az akkori viszonyok szempontjából elég kimerítőnek és czélirányosnak nyilváníthatatik. Jelesül annyiban is, hogy az e téren *történhető károsításokat* és rendetlenségeket kellő fenyítéssel illeti; a gazdák és cselédek viszonyát és kötelességeit, a károsítók elítélésében mérvadó szempontokat, a hatóságok jogkörét és teendőit stb. szabatosan és kimerítőleg megállapítja, sőt a nemesi osztály *szabadalmas helyzetét sem* tekintve kivételek tételére illő jogozatnak, ez irányban is a kor követeléseinek eleget tenni iparkodik⁴⁾.

Az eddig felhozottakon kívül jelentékenyebb mozzanat az e korbeli eszmekörből (a földbirtok és gazdasági viszonyokat illetőleg) fel nem mutatható. Legyen azért elég még csak egy-két nézetre röviden utalnunk, mely főleg a törvényhozási tereben kifejezésre jutott, s az

¹⁾ V. ö. *Tóth Lőrincz*: Úrbéri útmutató 42. 1.

²⁾ Egyebek közt találó megjegyzéseket olvasunk a legeltetési rendszer hiányosságára nézve Somogy követe egyik beszédében. *Diar.* 1836. III. db 59. s k. azután 148. s k. lapj.

³⁾ V. o. Az 1840-ki törvényczikkelyek IX-két és *Acta Com.* 1840. II. 389-397. I. és *Diarium* 1840. II. db 41-48. lapokon.

⁴⁾ V. ö. még *Szlemenics*: „Törvényeink története” az Akad. Évkönyvnek IX. k. VI. drbja 185-188. 1.

uralkodó iránylatok jellemzéséhez adalékul szolgálhat. Így névszerint az időben találkozunk először tüzetes emlegetésével a francia- és angol *socialistikus rendszereknek*, főleg a mi azok vonatkozásait a mezőgazdasági foglalkozásra illeti; – így találkoztak nem kevesen, kik a jobbágytelkeket úgy akarák tekinteni mint államjóságokat; mások az „onus fundo inhaeret” elvet legkülönbözőbb variációkban fejtegetek stb. E mellett többszörös utalás történt arra is, hogy *Magyarország főereje és alap-foglalkozási ága* a mezőgazdaság levén, ennek minden iránybani kifejtése és előmozdítása képezze a státushatalom főgondját; míg ismét némelyek az adókérdésre terjeszkedtek ki, s azt követelék, hogy térjünk már egyszer okszerűbb adóztatási rendszerre, s különösen olyanra, mely ne a tokét, *hanem a jövedelmet terlielje*, s törekedjünk oly adó-szervezet felállítására, mely állandó legyen, nem pedig ingatag s minduntáni változtatásokat föltételező¹⁾2).

3. §.

A kereskedelem és közlekedés, ipar és városi ügy, hitel és adó körüli nézetek az e korbéli törvényhozásban.

Kiváló fontosság tulajdoníttatok ez időben is a kereskedelem és *vámpolitikai reform* ügyének. Daczára ugyanis annak, hogy a kormány a harminczas évek kezdete óta a forgalom és harminczad-rendszer tekintetében némely könnyebbitéseket léptetett életbe, s némi figyelemmel kezdett lenni Magyarország kereskedési érdekeire is: nagyban és egészben véve az *előbbeni fonák vámpolitikai rendszer* még mindig fenntartott, sőt hazai kivitelünk annyiban új terheknek is vettetett alája, hogy borkivitelünk harminczada fölemeltetett, dohánytermelvényünknek a kincstár számára való összevásárlása a producensekre nézve felette terhelő módon eszközölteték, még az örökös tartományokban behozott *új fogyasztási adó* szinte nem kis mérvben lankasztá exportunkat.²⁾ Ily viszonyokkal szemközt a honatyák mindjárt a tárgyalások megindulásakor a kereskedelmi és vámügyet törek-

¹⁾ V. ö. ezekre nézve az 1836-ki *Diarium* II. 232. s k. 208-216 és 281. I. III. 272. s k. I. VI. 101. XIV. 105-121. I. stb.

²⁾ Figyelmeztetjük a t. olvasót e helyütt s a köv. §-ra nézve arra, hogy az itt ismertetett törvényhozási munkálatokkal és intézkedésekkel egyidejűleg *irodalmilag is történt* sok, a mi az e korbéli nézetek és eszmeirányok megítélésére vezérfonalként szolgál, s hogy ez irodalmi mozzanatok s termékeket *fentebb már* tüzetesen meg is ismertettük.

³⁾ V. (i. még *Matlekovics* id. ért. 86-87. I.

vének napirendre tűzni. Említettük- fentebb ez irányban tett felterjesztését a megalakult hongyülésnek. Itt azonban mint kiváló jelentőségű mozzanat kiemelendő az, hogy a rendek ez ügyben tett felterjesztésükben egy magyar *országos küldöttségnek* a monarchia Örökös tartományából szinte kiküldendő választmány nyal össze ülését, hozák indítványba, jelesül a végre, hogy a kölcsönös vámviszonyokat rendezze, s azon vámpolitikai elveket szerződésileg megállapítsa, melyek szerint ezentúl a monarchia két felének kereskedelme intézendő volna ¹⁾ ²⁾. *A fejedelem válasza azonban* visszautasító vala, sőt némi ingerültséggel különösen arra figyelmezteté a rendeket, „hogy az örökös tartományok csak az Ő fejedelmi személyében lévén képviselve, csak császári kénye- s tetszésétől függ, vajjon és mennyiben vegyenek e tartományok tekintet a magyar törvényekre és szabályokra” stb.

A rendek továbbá a forgalomnak minden fölösleges korlátok alóli *felszabadítását nyomatékosan* kiemelek, és a gabona-kivitel különösen illetőleg, *egy* ennek teljes vámmentességét megállapító³⁾ (habár fájdalom törvényerőre nem emelkedett) javaslatot dolgoztak ki, azon indokolással, hogy ilykép a nemzetnek már számtalan-szor kifejezett óhaja s törvényileg is megerősített joga, teljesülésnek vitetnék elibe, s hogy a csak ritkán *előforduló szükség-esetek* legbiztosban az által előzetnek *meg*, ha a szabad kivitel elve érvényre emeltetvén, az áraknak növekedése a munkának és szorgalomnak illő jutalmat biztosít, s közvetten az ipar és productio is tetemesen fokoztatik. Egy más alkalommal kimondá a törvényhozás az elvet, hogy Magyarország a közbenső *vámügy rendezésében* a szoros viszonyossági elvet kívánja alapul vétetni; hogy a tenger felőli behozatal különösen legyen szabad, és lehetőleg alacsony vámtételekkel terhelt; végre azt, hogy a harminczad-rendszernek elvei és politikai oldala az országgyűléshez tartozik, s csak a felügyelet *meg* a technikai szervezés legyen a kormányshéknak, jelesül a helytartótanácsnak hatáskörében.

Második sorban nagy súly fektettetek ez időbeli törvényhozásunk által a *közlekedési viszonyok*, az utak- s folyampályákra. Főleg annyí-

¹⁾ Azt mondák jelesül apáink: „humillimis exoramus precibus, dignetur sue Majestas e vicinis haereditariis Provinciis nunc statim Commissiones nominare quae cum Deputationibus et praesentibus comitiis Regni delegandis, reciprocum mutuuin definitivum tractatum consumandi potestate et autoritate provisae sint. V. ö. *Acta* I. 161. 1.

²⁾ V. ö. *Diarium* 1836. III-ik db. 273. i.

³⁾ Egy érdekes mozzanat, e kérdésre vonatkozórag található 1839/40. *Act.* II. 152.1.

ban, hogy az ez időben kifejtett eszmék és tervezetek e téren is egy jobb jövő megalapítására kiindulási pontú szolgáltak, az ügy iránti érdekeltséget hathatósan fejlesztették; maguk a megalkotott törvények pedig a vállalkozási tevékenységnek határozottabb irányt kölcsönöztek! Első jelentékenyebb lépést ez irányban Széchenyi agitációja folytán a *dunai hajózás* könnyítése érdekében történt intézkedések¹⁾ képezik, melyekkel kapcsolatban előbb egy külön fölterjesztés a fejedelemhez, s miután ez eszme a főrendieknél támogatásra nem talált²⁾, egy külön országos bizottmány szervezése hozatott indítványba, melynek feladata az leendett, illetékes szakferfiak közreműködésével egy *általános szabályozási törvény-tervezet*et kidolgozni, s különösen az országos alap költségén eszközölveendő vízrendezési munkálatok tekintetében tájékozási elveket megállapítani³⁾. Mind e törekvések azonban a jelen országgyűlésen, mely a közlekedésnek ez iránybani előmozdítására közvetlenül keveset tön, eredménytelenek maradtak; s csak a 39/40-ki hongyülés látott ismét nagyobb erélylyel (mint azonnal felemlítendjük) a mulasztottak pótlásához. Különös figyelmet érdemel azonban az 1836-ki országgyűlés vége felé napirendre jutott s azután törvénynyé is vált⁴⁾ azon indítvány, hogy tekintettel a forgalom annyira szükséges élénkítésének fokozására, a közlekedés előmozdítását czélbavevő *vállalatok megindítóinak*, s névszerint azoknak, kik (akár társulatok alakjában, akár mint egyesek) a törvényben kijelölt irányban⁵⁾ csatornák, hidak, vasutak stb. privát erőforrásokból leendő előállítás körül fáradoznak, bizonyos kedvezmények s előnyök (például a vállalattól járandó közadó-mentesség, külön állami oltalom, szabad viteldíj-megállapíthatás) nyújtandók: mely ügy körül jelentékeny mozzanat különösen az is, hogy ugyan-e

¹⁾ V. ö. *Acta* 1836. III. 375 s k. és VII. k. 680. s k 1. *Diar.* X. db 302. XIV. db 293. s k. 1. Fő ürügyet t. i. a Vaskapu közelébeni roppant közlekedési nehézségek képeztek, miután gróf Széchenyi a nagyhirű mérnöknek *Vásárhelyinek* társaságában az e téren teendő, mielőbbi intézkedéseknek szükségességéről az országot felvilágosítá.

²⁾ Az okokat I. *Orsz. írások*: 1836-ról 181. szám alatt.

³⁾ Ugyanekkor került szónyegre Szeged városa által is különösen pártolt azon indítványa *Vedres* István mérnöknek, Pestet Szegeddel csatorna által összekötni, valamint Csongrádnak kérelme, hogy a Tisza és Maros vizek szabályozása vétessék valahára eszközölbe. V. ö. *Orsz. Írások* IV. 330. s k. 1.

⁴⁾ L. az 1836: 25-ik törvényzikket.

⁵⁾ Ez irányok közt a főbbek: Pesttől Bécsnek Ausztria felé; Pesttől a magyar tenger felé; Pesttől Galicziáig, és Pesttől Erdélybe Szebenig. Annyiban kiváló fontosságú mozzanat, a mennyiben Budapestnek mint közlekedési há-

törvényben a *kisajátítás* (expropriatio) elve is már határozottan kifejeztetik, s egyáltalában a kormány-hatóságoknak ügyköre ez irányban csak annyira terjesztetik ki, a mint azt az állami közérdek parancsolja, egyebekben *pedig* a *magánipar* és vállalati buzgalom felesleges megszorításoknak alá nem vettetik. Ugyanevvel általában kapcsolatban az 1840-ki országgyűlés ez ügyben hozott további határozatai ¹⁾, melyek nyomán (névszerint a 4-dik, a 38-dik és egyéb törvénycikknek értelmében) a Duna s egyéb folyam szabályozása (meg Buda-Pestnek elemi károsítások ellenébeni meg védelmezése) tekintetéből készitendő tervezet kidolgozására egy külön *országos választmány* szerveztetett²⁾; a Dunának a Tiszával való összekapcsolására célzó vállalatok eszközlőinek kedvezmények nyújtatnak, a Bécstől Triesztig Magyarországon keresztül vezetendő vaspálya-vállalatnak az 1836-ki XXV. törvénycikkben megállapított kedvezmények szinte megadatnak stb.³⁾.

Fontos s egyszersmind politikai jelentőséggel is bíró esemény volt az 1836-ki országgyűlésen a gróf Széchenyi által tervezett *budapesti lánczhid ügyének* a haladás és modern érdekek szellemébeni elintézése. Azon célból ugyanis, hogy Budapestet Magyarország valódi szellemi és anyagi középpontjává, virágzó gazdag és tekintélyes fővárossá változtassa, *gróf Széchenyi* egy a két ikervárost összekötő állóhid tervével lépett fel ez időben, izgató, felvilágosító, buzdító szónoklatai- és cikkeivel oda is iparkodván hatni, hogy zen részvénytársaság által építendő hidat egyszersmind reformterveinek egy másika támogatására is felhasználhassa, névszerint a mennyiben a hídon átkelők bizonyos *vámdíj fizetésére lennének* kényszerülve, s így a nemesség nem-adózási kiváltságának varázsa megtörténvén, a nemesség szabadalmaiba rés lövethessék, s az egész osztály közhasznú célokra adózni szoktattassék. *Az indítvány*, miután a nagy hazafi a szük-

lőzatunk középpontjának állása már itt is ki van jelölve, s az újabkori tervezett rendszerek mind lényegileg az itt megérintett vonalokat tartották és tartják szem előtt.

¹⁾ Maguk a királyi proposition is tartalmaztak erre vonatkozólag külön felszólítást, névszerint a III-ik pont alatt, hol különösen a Dunának szabályozása, s az evvel járó országos költségekre nézve külön törvény alkotása igen kívánatosnak nyilvánítatik.

²⁾ V, ö. az 1840-ki IV-ik törv. cz.

³⁾ Említendő az 1836-ki országgyűlés munkálataira nézve még, hogy hangoz panasz emeltetett általa a *dohánynak a kincstár* számára történő felvásárlásánál előforduló visszaélésre, s az egész eljárás nyomasztó voltára. V. ö. *Acta* 1886. IV. CCXII. sz.

séges előkészületeket megtevő, s a technika és finánczia nagy tekintélyeit a roppant vállalatnak (névszerint egy lánczhídnak) kivételére megnyerte: megtéteték, *a nagy többség által* felkaroltatván, azonnal küldöttség neveztetett ki, mely a részletes javaslatot elkészítse, s az e tárgyra vonatkozó egyéb közjogi stb. kérdések iránt is indítványokat tegyen. Ennek folytán történt, hogy a küldöttség még az 1833-ik év második felében munkálata iránt tisztaba jött, s különösen azon eivét is kimondá, hogy kivétel nélkül *mindenki kötelezettsék* a hídvam fizetésére. Nagy küzdelembe került azonban ez indítvány elfogadtatásának keresztülvitele. A rendek elébe hozatván ugyanis az ügy, valamint már azelőtt úgy most is számosan határozottan ellene szegültek, utalva arra, hogy az elvek elfogadása által a magyar *nemesi szabadságok* épületének egyik alapköve rontatnék le. Sikerült azonban a fáradhatlan és bámulatos erélylyel és szívóssággal eljáró nagy tervezőnek mindez ellenzést leküzdeni, s oda vinni a dolgot, hogy indítványa előbb az alsó azután a főrendi táblánál is (szótöbbséggel) *elfogadtatott* (1835-ben), s a részleteket szabályzó törvény (1836: 26. tczikk) megalkottatott, mely utóbbiban az általános vámkötelezettség elve csakugyan határozottan érvényre juta, s így (mint Horváthunk mondja) a százados nemesi kiváltságok *oklevele egy ponton* átlukasztatván, nem leheté többé kétség az iránt, hogy a közterhek közös viselésének elve is nemsokára a nemzet minden osztályaira ki fog terjesztethetni, s hogy e nagy átalakulásnak esalhatatlan előpostája ép az újonalkotott törvény vala ¹⁾.

Némi egybefüggésben ez új intézkedésekkel jelenkeznek az 1840-ki országgyűlésnek külön *törvényei a kereskedők, a gyárnokok*, meg a közkereseti társaságok jogviszonyait illetőleg. (Névszerint a 16-22-ik t. czikk.) E törvényekben a kereskedési üzlet minden lényegesb viszonyai illő szabályozására előbb a kereskedők, kereskedői testületek, gyárnokok, részvény társulatok stb. fogalma tüzetesen megállapítatik, azután az üzlet kezdete, folytatása és megszűnése jogi föltételei kijelöltenek, a forgalmi életből származó kölcsönös jogviszonyok szabatosban körülíratnak, *a részvényegyletekbe való belépés*, azokbani eljárás módozatai meghatározatnak, a fuvarosok, alkuszok s kereskölői mellék-közlegek állása világosabban formuláztatik stb., s egyáltalában oly intézkedések tétetnek, melyek az üzleti és kereskedési

¹⁾ Az illető tárgyalásokra nézve. V. ö *Acta* 1836: 195, 200, 437, 501, 518, 654, 675, 720, 752, 780 és 783. sz. azután *Horváth: Huszonötév* I. 463-467. I. és *Springer: Geschichte* I. 474, 479.1.

élet újabb igényeinek kielégítésére czéloznak, s tagadhatlan *haladási lépést képeznek* közgazdasági törvényhozásunk ezen korbeli fejlődésében ¹⁾).

Kiváló figyelmet fordítottak apáink ez időben a törvényhozásban még a nagyon is ingatag lábon álló *hitel és értékgazdálkodási ügy* előmozdítására ²⁾. Mindinkább meggyőződven ugyanis arról, hogy anyagi felvirágzásunk legsúlyosb akadályai ez irányban léteznek, ³⁾ hogy a legislatívó erélyes föllépése nélkül e téreni évszázados bajok nem orvosoltathatnak: már 1836-ban iparkodtak a karok és rendek ez ügyben is határozottabb lépéseket tenni: azonban az időviszonyok kedvezőtlen voltánál sükertelenül, a mennyiben egy némely kisebb javításon kívül (p. o. hogy vásári s kisebb érdekű keresetek tekintetében élőlészóval s gyors eljárású bíróságok állítottak fel) többet kivinni lehetetlen vala. Fényesen *pótolta azonban e hiányt* is az 1840-ki országgyűlés. Névszerint az által, hogy egybefüggésben az említett kereskedői stb. törvényekkel egy rendszeres *váltótörvényt* ³⁾ ⁴⁾, azután csődrendtartást (Art. XXII.) s ezekkel kapcsolatban álló egyéb reformokat léptetett életbe, az igazságszolgáltatás több irányban megjavítását czélbavevé, az üzlet és forgalom terén különösen eleven mozgékonytságot kifejtő *zsidóság jogállására* nézve humánusabb elveket emelt érvényre, s egyáltalában az anyagi érdekek meg a jogviszonyok szoros relációját szem előtt tartó, s az előrehaladtabb üzleti igényeknek is megfelelőbb szempontokra emelkedék. Különösen kiemelendő pedig e tekintetben, hogy midőn *a modern tudomány* és praxis legalább némely főbb kívánalmaival egyezőleg, az egyenlőség, a gyorsaság és a szigor elveit határozott kifejezésre juttaták: arra is czéloztak, hogy a nemességi szabadalmak s *előjogok rendszerébe* rés lövessék, a kiváltságok félszégeinek és visszaéléseinek határok vettessenek, s a szerfelett bonyodalmas jogügyletek tömkelegében gyökeredző jogbizontalanság, az ebből eredő hitelhiány s forgalmi pangás mielőbb orvosoltassék.

A hitel és forgalom élénkítése érdekében ugyanez időben (az 1840-ki országgyűlésen) egy más, nagyhorderejű tervezet is hozottt szőnyegre. Értjük *egy magyar nemzeti bank felállítását*. Szemközt a bécsi szabadalmazott (osztrák nemzeti) banknak Magyarország érde-

¹⁾ V. ö. *Szlemenks*: az Akad. Évk. IX. k. VI. drbját 221. s k. 1.

²⁾ V. ö. *Horváth*: Huczonótvén I. k. 472. s k. 1.

³⁾ V. ö. *Acta* 1840. III. 1. 31- 61.1. *Matilcovics* id. ért. 94-95. 1.

⁴⁾ A váltótörvény jelentőségének tüzetes hangsúlyozásával találkozunk

keire nem ép sok figyelemmel lévő működésével, de azért is, hogy hazánk közigazgatási életszervezete ez irányban is önállóbb stökélyetesb formát ölthessen, az 1840-ki országgyűlés *egy külön országos bank-intézet* felállításáról kívánt rendelkezni ¹⁾. E *tervezés azonban* eredménytelen vala, a mennyiben az erre czélzó munkálatok foganatosítására meg a szükséges tárgyalások megtartására idő nem maradt²⁾.

Az anyagi állapotok megjavítására irányzott e gondoskodás közepett, törvényhozásunk ez időben *az iparról* sem feledkezett meg, s ennek előmozdítására nézve is tett egynémely lépést. így nevezetesen az által, hogy a *városoknak közjogi állását* megjavítani czélozván, ez iránybani törekvéseivel a polgári szellem s a városokban lakozó iparos osztályok öntudalma fölébresztésére határozó befolyást gyakorolt; másfelől annyiban, hogy a reális szakműveltségnek hiányosságát teljesen felismervén, a hazai *oktatásügynek* ez iránybani tüzetes reformját halaszthatlan országos és törvényhozási feladatnak kezdé tekinteni! Az első pont szorosban közjogi természeténél fogva idő nem tartozván, tüzetes fejtegetést nem vehet igénybe, és azért csak röviden arra kívánunk utalni, hogy több kitűnő magyar státusférő ez időben a városoknak magas kulturai jelentőségét *politikai és közgazdasági* tekintetben teljesen felfogá, s azok jövődöbeli szerepét állami és anyagi életünk fejlődésében helyesen mérlegel³⁾; meg arra, hogy a műipari szabadság elve, modern értelemben, szint ez alkalommal jutott először határozottabb kifejezésre, s jelöltetett meg a *szabadelvű reform-párt* egyik kitűnő tagjától egyebek közt, mint egyike azon nagy újításoknak, melyeket már soká halasztani nem lehet, s mely már csak a reactionárius városok némely rétegeiben talál ellenzőkre⁴⁾! A mi azonban a második pontot, vagyis *az ipari oktatás-ügy* javítását illeti, erro nézve a következők tüzetesb figyelembe vételt érdemelnek:

Az 1836-ki országgyűlés rendei, az e téren tapasztalható rop-

¹⁾ V. ö. inég az 1839/40. *Actálc* III. k. 30. 1. 225-226. 1. *Diar.* II. 65, 145, 263, 340.1.

²⁾ Hogy ugyanezen időben lépett fel nagyérdemű veteránunk *Fáy András* első takarékpénztári tervével, fentebb az irodalomról szöld szakaszban megérintve volt.

³⁾ Így egyebek közt *Kölcseynek* egyikében szellemdús beszédeinek így szöli: „a városokban lelem a magot, honnan a nemzeti szorgalom és műveltség kifejtendő lészen, lelem az alapot, melyen egy nagyszerű s biztos garantiák ótalmában nyugvó polgári alkotmányt emelhetünk; lelem a lépcsöt, melyen nemességünk a milliomokból álló néptömeeggel kapcsolatba jöhet” stb. V. ö. az 1836-ki Orsz. *Irományok, és Kölcsey* munkái VI. k. 113 1.

⁴⁾ V. ö. *Springer: Geschichte Oesterreichs* I. 499. s k. 1.

pant hiányok tekintetbe vételével egy törvényjavaslatot dolgoztak ki, melynek alapján az ország minden nagyobb városában a szükség szerint egy-egy ipar vagy *reál-iskola*, Budapesten pedig egy (mint akkor mondaték) összművészeti *egyetem* (*Polytechnikum*) lett volna felállítandó ¹⁾). Azonban a törvényjavaslat, mely az intézetek tervét s alapszabályait legalább fő vonásokban magában foglalta, s a szükséges költségek megszavazása elvét is kifejezé, a fejedelmi megerősítést nem nyerte meg, s csak azt eredményezé, hogy a felség megígéré, miszerint királyi tiszténél fogva úgyis kellvén gondoskodnia ez irányban is, a mennyire a körülmények megengedik, a nemzet szükségének eleget teend, *de külön törvény* alkotását szükségtelennek tartja. E fejedelmi válasz a karok és rendek legnagyobb elkeseredését idézte elő, s egyebek között egy Bezerédy, Beöthy és Deák Ferencz kárhöz-tató szónoklataival találkozott²⁾).

Azok folytán végre, a miket fentebb már a birtok-rendszer, meg a nemesek megadóztatását illetőleg kifejtettünk, nem léssen e helyütt szükséges újólal utalni arra, hogy az *adóügy is egyike* vala azon nagy kérdéseknek, melyekkel az e korbéli két országgyűlés szintén közelebb foglalkozott. Legyen azért elég röviden megérintenünk, hogy az általános adókötelezettség nagy elve, mint egyik kiegészítő momentum a az uralomra emelkedő szabadelvű iránynak, már meglehetősen széles körben talált elismerés- és pártolásra, minek szóló tanúbizonyosságai is vannak már ép az 1836-1840-ki hongyűlések határozataiban. De másfelől, nem kevésbé igaz az is, hogy még sokan, igen sokan voltak az ez időbeli törvényhozók között, és pedig nemcsak a főrendűek, hanem az alsó táblai követek között is, kik részint érdekből, vagy *szűk látókörűknél fogva*, részint küldőik utasításai alapján még határozottan a nemesi adómentesség mellett valának, s hogy e szerint az eddigieknél sokkal mélyebben ható események és változások valának szükségesek, hogy *egy új, s szabadabb eszmeirány*nak uralomrajutása ezen tekintetben is lehetségessé váljék ³⁾⁴⁾).

*

*

¹⁾ V. ö. *Diarium*: 1836. XIV. darab 159 és 257. lapon.

²⁾ V. ö. *Horváth M.*: Huszonötév I. 473. s k. 1. és *Acta* 1836. VII k. 316, 857. s. k. 1. *Diar*: XIV. db 158, 252 1. és 1839/40. Acták IV. k. 78. 1. *Diar*. III. 47.1.

³⁾ Érdekes momentum az adó-elmélet tekintetében itt, hogy egyik ülésben *Zay Józsefnek* fejek szerinte adórendszere került szóba s indítványba. (V. ö. 1836-ki *Acták* II. 265-266. *Diarium* VI. db. 101. 1.) míg másfelől a 444-ik ülés alkalmávali adóvitákban számos igen józan *adó-elv jutott* kifejezésre, s különösen

S evvel befejeztük volna az e korbéli országgyűléseinken kifejezésre jutott *közgazdasági nézetkör* ismertetését. – Nem lévén e helyütt egyéb kiemelni valónk már, mint ismételt utalásunk arra, hogy nemzeti legislatiónk e korszaka, daczára a megalkotott törvények nem ép jelentékeny számának, mégis valóban alkotó s *regeneráló irányúnak* neveztetetik, a mennyiben az ódon eszmekor és felfogás helyébe *újat*, a kor szellemével megegyezőbbet hozott, a társadalom és államélet, s különösen a közgazdaság minden ágai és ügyköreibon lényeges reformokat eszközölt vagy előkészített, s hogy, mint nagy történetírónk Horváth M. helyesen jegyzi meg, számos oly törvényt alkotott, melyek a jogok és kiváltságok szerint osztályokra szakadozott nemzetben a *törvény előtti egyenlőségnek*, a haladás és emelkedésnek alapjait tette le, s ez által az emberiesb irányú demoratoriai elvek terjedésének és érvényre jutásának útjait egyengette⁵⁾ 6).

arra is történt utalás, hogy „a nemzeti gazdaság tekintetében fáradozó világbölcsői által elfogadott nézet szerint minden pusztán a szorgalmon épülő, azután változó adó: igazságtalan, s a nemzeti gazdagság kifejlődését hátráltató; továbbá arra, hogy ha a kormány *költséges katonatartását* stb. nem változtatja meg, sohasem leszünk képesek elég adót fizetni; tehát szállíttassék le a hadsereg létszáma. (*Diar.* 1836. III. db 272. 1. és XIV. db. 105-121. és főleg 181. 1.)

⁴⁾ Újólajos sürgetésével találkozunk ez időben még a *lotteria-regálé* eltörlésének is, jelesül az 1836-ki *Acták* II. 57, 124. 1. VII. 16, 23, 680. s k. és *Diarium* VI. 101 és XIV 293.1.

⁵⁾ Igazságtalanok volnánk az 1840-ki hongyülés iránt, ha fel nem említünk azon emberies és szabadelvű törekvését is, melylyel a magyarhoni *izraeliták helyzetét* lényegileg javítani, s a kor szelleme és követeléseivel megegyezőbb alapra állítani megkísérettette, mely törekvésnek megíúsulta a viszonyok nehézségében és a főrendi körökben még mindig táplált nagy ellenszenvnek következetességében rejlik. Az e tárgyban alsóházi felirat szép szövegét egyebek közt adják: *Mattekoviús*: id. ért. 96. s k, 1., melyet azonban mint nemzetgazd. tekintetben kevésbé fontos mozzanatot e helyütt mellőzni kényszerülünk. V. ö. *Acták* IV. 252. s k. és *Diar.* III. 98. 324. 1.

⁶⁾ Helyén lenne itt még némelyeket a *felsőbb oktatás-ügy* terén ez időszak vége felé beállani kezdő fordulatról a jobbra, – megérinteni, s különösen utalni arra, hogy a harminczas évek második felében már a hazai egyetemen is nagyobb ügyelem kezdett a nemzetgazdaságtannak szenteltetni, s egyik-másik irányban átmenet szabadabb felfogáshoz mutatkozni.

ÖTÖDIK IDŐSZAK.

1840-től 1849-ig,

vagyis

**A nemzeties irányú reform-tervezetek és
küzdelmek.**

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági nézetek fejlődésének alapjai és irányatai ez időszakban.

1. §.

Az 1841-1848-ki időkor jelleme és irányatai általában.

Ha volt valaha nemzet életében időszak, mely a békés haladási törekvések meg a legnemesb reformeszmék jogosult *propagandája 8 diadalra* jutása által, maradandó fényes nyomokat hagyott maga után ¹⁾: az honunkra nézve azon nyolcz év, mely az 1840-ki országgyűlés befejezésétől az 1848-ki nagy átalakulásig lefolyt, s mely, daczára egyes tévedéseinek és balirányatainak, hazánk alkotmányi és társadalmi reform vajúadásainak 1790-től máig terjedő *mozgalomteljes korát* mintegy Összevont, de nemesített képbén leghűbben tünteti föl, s összes újkori fejlődésünk legszebb, majdnem azt mondhatnók: *arany aeráját képezi!*

Nem könnyű feladat e bár rövid és hamar lepergett, de irányaira és eredményeire nézve tán századokra kiható időszakot néhány vonással kellőkép jellemezni.

A nemzet, mely két évtizeddel előbb egy *nagy szellem* által tespedéséből felrázatott s tetterőre ébresztetott, mindjobban kezdé belátni és érezni azt, hogy Magyarország, szemközt a sebesen haladó külfölddel meg önnön állami és közgazdasági fennmaradhatásának követeléseivel: eddigi állapotában meg nem maradhat, hanem gyors, gyökeres

¹⁾ E korról mondja koszorús történetírónk, „hogy szabadelvű szelleme: Bunden elavult institutiónak, minden hagyomány által szentesített balvélemények s előítéleteknek háborút izent, s jellemző sajátságaihoz tartozott, lerontani minden nem jogon vagy belértéken, hanem csak külfényen, vagy hagyományon nyugvó tekintélyt, kivetkezni a régi kegyeletekből; s a rövidlátók nem vették észre, hogy a demokratiai szabadság lett a kor irányeszméje, s hogy az ez által kimutatott pályán, közösen tolatnak előre, nemcsak azok, kik ezen eszményért lelvedve harczolnak, hanem azok is, kik magukat ellenségeinek nyilvánítják.

és széles terjedelmű reformokra vagyon utalva. Belátni és érezni kezdék a világozi) elmék, hogy az ország még sok tekintetben középkorias, hűbér-szellemű, *kasztaszerű intézményei* a 19-dik század előrehaladt szakának s igényeinek már semmikép sem felelnek meg, hogy a politikai úgy mint ipari, műveltségi úgy mint forgalmi életformáink új s a kor magasb mérvű követeléseit is kielégítő alapokra állítandók; *hogy elérkezett a magyarságra nézve az idő*, melyben magasb nemzeti s állami jogosultsága-s életrevalóságának tanúbizonyosságait adni köteles, ha azt akarja, hogy a művelt államok rendszerében *egyenjogú társnak* elismertessék, s azon közösségbe a kulturai és forgalmi áramlatoknak beléphessen, mely közösség az újkori népek civilizációjának és haladásának főföltétele, míg azon népre nézve, mely anyagi vagy szellemi erőtlenség avagy politikai nyomatéktalanság miatt e közösségbe jutni nem bír, ez a legnagyobb hátrány, a beolvasztást vagy a nemzetközi contumácirozást maga után vonó legnagyobb veszedelem.

Azonban dicséretére legyen mondva e korbéli nemzedéknek, fajunk o válságos időszak fontosságát, végzetszerűségét nemcsak föl ismeré, hanem követeléseinek megfelelőleg tenni, alkotni *és teremteni is sietett*. Nincs összes nemzeti történetünkben évtized, mely öntudatos erőfeszítés s *férfias haladási küzdelem*, gyümölcsöző eszmesúrlódás és törhetlen reform-buzgalom meg pozitív alkotó tevékenység tekintetében a szóban levővel összhasonlíthatatnék; melynek rövid folyamában több talentom és műgond, melegebb érdek a nemzeti és humanitási ügy iránt, s szívósabb munkásság állottak volna egyidejűleg *és összehatva a hon nagy és szent* ügyének szolgálatában.

Egy sajtószerű de könnyen felismerhető vonása e korbéli közfejlődésünknek az, hogy a nemzet törekvései- és küzdelmeiben hazánk minden nagy *ésfensőbb haladási érdeke*, a kulturai úgy mint az állami, a nemzetiségi úgy mint a szellem-erkölcsi, a társadalmi úgy mint az anyagi és közzgazdasági *egyidejű ápolgatásra* talál, a politikai célzatok az ipariakkal, a társadalmiak az irodalmiakkal stb. összhangban és viszonyosságban jelenkeznek, s egyik nagy köre a népéletnek minden többivel bizonyos kölcsönhatásban áll, egyik a másikkal emeltyűjéül és rugójául kezd szolgálni.

A *cél* pedig, mely ez időszakban a nemzet előtt lebegett, ép oly nemes irányú, mint *jogosult vala* tudniillik:

Az anyagilag és politikailag megerősödött nemzetiség és nemzeti önállóság alapján. Magyarországot egy jól szervezett, bensőleg szabad, s kifelé tekintélyes valódi kulturai álladalommá alakítani; azaz: alkotmányában és kormányzatában a modern európai formákat

társadalmi és jogi szervezetében a szabadsági és jogegyenlőségi intézményeket, *közgazdasági háztartásában* az újkori ipar és forgalom nagy vívmányait, irodalmában és politikai sajtójában a nyugati népek uralkodó eszméit érvényre juttatni.

E nagy cél elérésének volt szentelve ez időszakban minden erő s minden törekvés; ennek követelményeképp vezetettek be: közjótunkba a magyarság nyelvi és nemzetiségi eszméjének uralma, ÜZ általános birtok- és hivatal-viselhetési képesség nagy elve: kormányzati rendszerünk átalakítási eszménykörébe a *központosítás* s a *miniszteriális* igazgatási rendszer; anyagi és társadalmi életünk szerkezetébe az ipar, a gyártás, a hitel a közlekedési intézetek követelése; szóval azon haladási emeltyük megvalósítására *célzó intensives határozott* törekvés, melyek az ódon institutiók mellőzése és az általános nemzeti regeneráció sikeres keresztülvitelét tekintetében nélkülözhetleneknek nevezhetők.

A mélyenható átalakulási ügyfolyam egy fő jellemző vonása, hogy a *reform-iránylat*, daczára határozottan kifejezésre jutó egyetemes jellemének, túlnyomólag nemzeti, *anti-cosmopolitikai*, a magyarságot benn úgy mint kifelé, *kiválólag* érvényesíteni törekvő s ép azért már némileg ellentétes vala avval, melyet az előbbeni évtizedben a nagy Széchenyi, mint ki az „egyetemiest” a *nemzetiessel* oly kitűnő tapintattal tudá összhangba hozni, inaurgált s követendő sinormérvként élénkbe szabott. Innen a reform-fejldésnek lényegileg *új s változott* Charaktere, agitatorius színezete, meg az, hogy a reformmozgalom élén már nem kizárólag Széchenyi, hanem egy ettől igen sokban eltérő, s határozottan izgatási jellem, *Kossuth* is áll; másfelől az, hogy nemzeti törekvéseink ez időben egyrészt idebenn a magyarbirodalom területén, nem-magyar elemekben, másrészt odakünn, tudniillik Ausztriában, némi visszhatást, sőt ellenséges indulatot is támasztottak, s hogy ép ennek folytán ugyanakkor, a midőn állami és nemzeti létünk nagyságának és jövőjének alapjait iparkodtunk megvetni: egyszersmind azon iránylatok kifejlése, meggyökeredzése is vette kezdetét, melyek országos életünk és szervezkedésünkre nézve későbbben oly válságos befolyásúakká lettek!

Bizonyos továbbá az is, hogy azon élénk és belterjes mozgalom, mely ez időben *házánk átalakulási processusával* együtt járt, egy nagy erkölcsi és társadalmi földrengéshez hasonlított, mely a jó és termékeny elemek mellett a roszakat, az arany mellett a salakot is a fölszínre hozta, sok tévedésre, balfogásra vezetett, s sokat, mi csak az idők lassú fejlődésének, a *dolgok organikus* fokozatszerű alakulásának

lehet eredménye, mesterkedés, időelőtti fejlesztés által törekedett megvalósítani, hitt megteremthetni. Minek következménye nem lehető más, mint az erők és képességek túlfeszítése, a közgazdasági téren üvegházszerű vállalatok ephemér életbehívása, *alapnélküli alakulatok* erőltetése, siker s nyereség helyett kárt s veszteségeket maga után vonó intézetek stb. rombadőlése.

Kétségtelen egyébiránt, hogy a megindult reformagitáció, mely egyes tekintetekben *nagyon is mohó sietőséggel* tört előre, s a legmerészebb tervelések hullámos tengerére szállott: igen sok körben idegenkedést, bizalmatlanságot idézett öő; főleg azok körében, kik vagy még kegyelettel csüngtek a haza ősi intézményein, melyek jó részét *most düledező félben* láták, s a haladást conservatív felfogásukban nagyon is merésznek s rohamosnak tartották; vagy pedig a kik azt hívék, hogy a küszöbön lévő átalakulás csak egyéni érdekeik és magánhasznuk rovására emelkedhetendik győzelemre, s e szerint kicsinyes önösségükben a haladási áradatot feltartóztatni magukat mintegy hivatottaknak tárták; vagy végtére azokéban, a kik csatlakozva a *szabadsági elvek terjedésétől* módfelett irtózó kormányhoz, ez utóbbival egyetemben minden szabadabb lélekemelkedést és eszmesurlódást a fejedelmi hatalom szentségtörő megszorításának tekintettek, s minden *újítást s reformot* már csak azért is, mivel a kormánykörökben ellenszenvre talált, szükségkép akadályozandónak hittek.

Egy lényeges *ismertető jellemvonása* az e korszakbeli (politikai és közgazdasági) fejlődésünknek a mondottakon kívül még az, hogy ez utóbbit több tekintetben egészen *új rúgok és faktorok* befolyása alatt látjuk. így egyfelől alkotmányos közéletünk terén ez időben a *politikai* párt-csoportosulás kezd mondhatnók döntő jelentőségűvé válni, s mind a közjog, mind a közgazdaság nagy controvers-kérdéseiben egymással szembe szállani, mérközni; másfelől a *politikai Journalismus* határozó fontosságú szerepére utalhatni, mint a moly egyszerű, s aránylag rövid idő alatt valódi *hatalommá* vált, s karöltve az egyidejűleg nagyszerű lendületet vett közgazdasági irodalommal az összes nemzeti felfogásmód, s eszmekör teljes átalakulását, vonta maga után.

Jellemző azonkívül ez időszakra nézve, hogy azon nagy *férfitű, ki az előbbeni évtizedben* hazafias lelkülete egész hevével, s lángelméjének bámulatos erélyével a nemzetet a reform-agitáció terére vezette, s ki az ország köz- és társadalmi állapotainak minden iránybani átalakítását bizonyos összefüggő rendszer alapján, határozott reformatori öntudattal tűzte ki magának életfeladatai: hogy *Széchenyi István* az

1841-1848-ki korszakban már nem annyira mint újjító és agitátor működik, hanem inkább mint az új reform irány ellenzője, mint a szerinte nagyon is rohamos haladási törekvések feltartóztatója, s hogy mindazok, kik a nemzeti újjászületés nagy processusának gyorsabb s radikálisb irányú lefolyását óhajták, már nem ő benne, az agitáció atyja- és teremtményében, hanem egy nálánál szerencsésebb, a nép nyelvén a nép szívéhez jobban szólni tudó, habár Széchenyihez pozitív alkotási erő és practikus *tehetség* tekintetében távolról sem hasonlítható, agitátorban szemlélek a kor valódi vezérlő státusférfiát, *a jövőnek* emberét.

Mindezek mellett figyelmet érdemlő e korbeli *országgyűléseinknek* is működése. Egészben véve fényes és eredménydús hongyüléseink, melyek 1840, 1843/4 és 1848-ban tartattak, a nemzeti reformügy fejlődésének megannyi külön, de egymással mégis szoros összefüggésben álló phásisait képezik. Ezek alatt dőlnek lépésről-lépésre meg nyolezszázados alkotmányunk számos oszlopai, s vettetik *meg az alap*, melyen az „új Magyarország” felépítendő vala. Az 1839/40-ki országgyűlésen jelesül az „újjító” párt már felülkerekedik, a felsőház is szabadelvűbb irányban kezd haladni, s beállt azon szép idő, a midőn conservatívek és liberálisok, kormány és országgyűlés azon egy irányban s békés öszhangban látszottak kezét fogni. E szép napok azonban soká nem tartottak, s nom tarthattak is; mert a mint az *általánosságban* kijelölt elvek és kérdések részletezésére tértek át apáink, csakhamar kitűntek az ellentétek, az együtt-haladás nehézségei, s akadályai. így jött hogy a béke és egyértelműség helyébe rövid idő alatt a legélénkebb küzdelem és tusa lépett; a pártok külön-külön lobogók és jelszavak alatt csoportosultak, s megindult azon *nagy párt- és érdekharcz, melyben* (mint látni fogjuk) a 43/44-ki hongyülés alatt már az ellenzéki elvkör határozott túlnyomósságban jelenkezik; s utoljára oda fejlődnek a dolgok, hogy a 48-ki európai rázkódtatás hazánkban is a szabadelvű pártot határozott diadalra segíti, s *az ország sorsa és jövője* felett a koczka évtizedekre, tán századokra elvetetett. /

2.§.

A közzgazdasági és műveltségi viszonyok ez időszakban.

Anyagi állapotainknak ez időszakbeli alakulását illetőleg ez tulajdonkép *folytatása azon fejlődési* ügyfolyamnak, mely az élőbbem korszakban (mint láttuk) megindult; azonban lényegileg szélesb alapokon, tágasb látkörrel, fokozott társadalmi tevékenységgel, élénkebb

s erőteljesebb nemzeti köz-öntudalommal. Jól mondja koszorús történetírónk ez időről: „az anyagi téren szükséges reformok az agi tatié stádiumából kivétel nélkül majdnem, *a tervezés s megvitatás* stádiumába mentek által, sőt egynémít már a létesülés stádiumában is szemlélünk;” míg egy más szakember azt teszi hozzá: az általánosságokból a részletezésre kelle már most áttérni, az eszmék és elméletek helyessége, gyakorlatísága *az élet próbakövén* vala megkísérlendő; az indítványok és tervek kivitelének módozatai és e módozatok helyes megállapításának ezernyi nehézségei merültek fel; a tervezés és eszmecsere közepette a vélemények egymásra kezdenek pattanni; a *közgazdasági kérdések* úgy mint azelőtt az alkotmányiak, pártkérdésekké, politikai küzdelmi anyaggá változtak, s nem lehet meghatározni, mi vala nagyobb: az erély és sokoldalúság-e a tervezésben, vagy pedig e törekvés és erőfeszítés a tervek kivitelére és megvalósítására irányuló munkálatokban!

Mindez a következő szakaszokban tüzetesb fejtegetéseknek képezvén tárgyát, e helyütt csak a következők futólagos megérintésére szorítkozunk.

Nagy és *mélyenható befolyást* gyakoroltak ez időben közgazdasági fejlődésünkre a megváltozott forgalmi és üzleti viszonyok. Annak folytán ugyanis, hogy a birodalom s különösen hazánk is ez időben természetes s mesterséges közlekedési eszközök tekintetében meglehetősen haladási lépést tett, jobb közutak, vaspályák, tőkélyesbült csatorna és hajózáti rendszer, hiteltörvény ok, kereskedelmi bank, stb. birtokába jutott: a kereskedés és forgalom, s ezzel összefüggésben *az ipar és földművelés is* meglehetősen lendületet vőn, s az áruk és termékek szállításában, adásvevése- s értékesítésében az eddiginél nagyobb élénkség kezdett helyt foglalni. E haladási vívmányok azután, a mely arányban az általános gazdasági és üzleti életbe fokozott mozgalmasságot hoztak, ugyan olykép arra is hatottak, hogy a nemzet *kozyadászati* tekintetben! fogyatkozásait, gyöngeségét, nemkülönben köz- és társadalmi intézményeinek hiányosságát annál teljesebben föl ismérte, s így azt is okozák, hogy sokan, akkor midőn a reformok sűrűs voltát hirdetek, oly kombinációkra is jutottak, melyek ha, a szándéklatot melyben eredtek, tekintjük, ugyan helyeselhetők, *de practikus eredményeik* szerint mérlegelve, alig tekintethetnek igazoltnak.

A forgalom és kereskedés e lendületével karöltve, meg az ép ekkor Ausztriában keresztülvitt némely jelentékenyebb vámügyi reform következtében, hazánknak *a monarchia örökös* tartományaival való

viszonya (jelesül közgazdasági tekintetben)némi változást szenvedett. Az eddigi elszigeteltség állapota ugyanis, melyben a közbirodalom két főle létezett, lassankint tarthatlanná kezdő válni; a sűrűbb érintkezés, a nagyobb mérvű árú- és jószág-csere, a vett és adott impulzusok stb. mind jobban kezdek hatásukat az anyagi érdekek terén éreztetni; minek! oly tán a *gazdálkodási* s forgalmi rendszerben bizonyos érdek-viszonyosság fejlett ki, a hasonló eljárás, az intézkedések és intézmények nagyobb egyöntetűsége kezdte szükségesnek mutatkozni: míg más felől az osztrák ipar és gazdaság ez időben gyorsabb fejlődése önnön hátramaradásunk felőli aggodalmainkat növelé, s a mozgékonyabb szellemekben a versenyzés szükségének *érzetét napról napra* jobban fokozá. Végre kétségtelen hogy ép e gyorsabb előhaladása az örökös tartományoknak meg az azokban fennálló jog-birtok, adó, közlekedési stb. intézmények figyelmesb szemlélete: sok hazafiban aggodalmakat költött az iránt, hogy az ez *elemekbeli sűrű érintkezés*, ez utóbbiaknak, nagyobb mértékben mint kívánatos, reánk való befolyását előmozdítandja, az osztrák policziális, burocraticus, és financiai elveknek hazánkban invásióját vonaudja maga után: a miért is, ellentétben az eddig majdnem kizárólag uralkodott *kifelé-terjeszkedési*, szabadforgalmi s *világpolgáriash* irányzatú törekvésekkel új jellemű elszigetelési, magunkra-szorítókozási és kizáróbban nemzeti irányú törekvések kezdtek előtérbe jutni.

Egy további sajtószersége az ő korbéli közgazdasági állapotainknak az, hogy a reform-eszmék e téren is mind inkább concret alakot öltve, a praetikus agitáció és tervezés stádiumába mentek át, s a gazdasági élet minden ágaira kiterjeszkedve oda vezettek, hogy a nemzeti háztartás minden irányban s egyidejű átalakítása vétetett czélba, a *tervezések és kísérletek* több ponton egyszerre és egész hévvel kezdtek meg. Ösztönszerűleg érezvén az ügy élén állók, hogy hazánkban (akkori állapotjában) anyagi regenerációja nem foltoztatások és szétágazó működés vagy tapogatózással, hanem csak úgy kísérhető meg némi sikerrel, hogyha a javítások és reformok *rendszeresen, bizonyos tervszerű* összefüggésben vétetnek foganatba, ha a forgalom és közlekedés, a földművelés és a műipar, a kereskedés, a pénz, meg a hitelügy érdekei egyidejűleg és kapcsolatosan karoltatnak fel és juttatnak érvényre.

A közgazdasági érdekek országos jelentőségének mind áltaiánosb fölismerését tanúsítja e korszakban az, hogy oly formán, mint az alkotmányosság és politikai fejlettség minta-államában Angliában, minálunk is az anyagi reformkérdések már valódi *politikai pártkér-*

désekként is szerepelnek, a pártok alakulása- és mozgalmaiban mint valódi hatalom-elemek kezdettek tekintetni. Fényes bizonyosságú annak, hogy a nemzet nagy része a *közjogi viták* és sűrlődások mellett, a *reális életköveteléseknek* kielégítését is már szükségesnek ismeré fel, vagy legalább a politikai és a nemzetgazdasági érdekek egyenfontosságát jobban kozdémeltányolni.

A mi végre azon főbb irányokat illeti, a melyekben e korszak folyamában a társadalmi agitáció, a törvényhozás, a *kormány meg a practicus* üzletvilág legnagyobb tevékenységet fejtett ki: e tekintetben kiválókép a birtok- és úrbérvizonyok rendezését, a hitelügyet, a mű- és gyáripárt, a közlekedési eszközöket, a vámrendszert, *katonatartást* és ellátást, meg az országos pénztárt emelhetni ki, mint a mely ügyek körül a reformatió legintensivebb módon nyilatkozott, a legtöbb eredményt érte el, s arra is vezetett, hogy (mint azonnal látni fogjuk) maga az e korszakbeli *közgazdasági eszmeifejlődés* is leginkább e kérdésekkel állott összefüggésben, s az ezek körüli vitákban tanúsított legtöbb eredetiséget és haladási mozzanatokat.

A politikai és közgazdasági élet fokozódó mozgalmasságával egyidejűleg, a *szellemműveltség* elemei és emeltyűi, nem különben a tudományosság és *irodalom is jelentékeny* lendületet vettek, s az előbbeni időszakban megvetett alapokon örvedetes továbbhaladás mutatkozik mindezen irányokban.

Nagy befolyással volt ez irányban azon általános politikai és *szociális eszmesűrlődés*, mely az időben a közügyek terén kifejlett viták által előidézett, s az egyetemes szellemi s műveltségi életre termékenyítőleg hatott; másrészt nemzeti nyelvünk ez időbeni teljes uralomra emelkedése diplomatikus tekintetben, s azon impulsusok melyek ez által összes állami és társadalmi törekvéseinknek adattak, végre azon szintén nem jelentéktelen körülmény, hogy ugyan e korszak folyamában a *közoktatási ügy* s tanítási rendszer is hazánkban lényegileg -megjavult, humanisztikai épűgy mint realisztikai irányban tökélyesbedett; tehát *azon erkölcsi emeltyűk* és rugók, melyek a közműveltségi fejlődésre rendszerint oly határozó módon szoktak befolyani, nem csekély mértékben! átalakulást szenvedtek.

Nem szükséges tán különösen említeni, hogy ily körülmények közt, a nemzeti szellem- s nézetmód, valamint az általános közművelődési állapotok is sok *tekintetben új irány* s új alakokban jelenkeznek. Célzatok és törekvések, melyek eddig majdnem kizárólag túlnyomók valának, másoknak engednek tért. A miért is e helyűtt csak annyit jegyezzünk meg tájékoztatásul, hogy az e korbéli közgazdasági nézet-

kör, terjes öszhangban jelenkezik a köz- és társadalmi *élejét mozgató elvekkel* meg az ezek befolyása alatt keletkező alakulatokkal, s ez utóbbiaknak *egyfelől előképét*, másfelől lenyomatát s *visszatükrözését* képezi; minden fény- és árnyoldalaival, vívmányaival és tévedéseivel azoknak, s mind újólagos tanúbizonysága annak, hogy a szellemi és anyagi népfeljődés mozzanatai közt mindenkor a legszorosb viszonyosság s kölcsönhatás létezik, s hogy semmi sem képez erőteljeseb alapot nemzetünk életrevalósága tekintetében, mint ép a politikai, a közgazdasági és a *szellemi faktorok* ez egyidejű s kapcsolatos hatása és érvényesülése országos és. társadalmi állapotainkban.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék és reform-kérdések Kossuth föllépésétől az 1843/4-ki országgyűlés befejeztéig.

1. §.

Az 1841-1844 ki időszak általában, s Kossuth föllépésének hordereje különösen.

Azon közgazdászati eszmekörnek, mely az 1841-ki év elejétől az 1844-ki országgyűlés befejeztéig, hazai közügyeink körül irányadó vala, helyes megítélhetésére szükség egy pillantást vetni ezen méhében nagy esemény eket rejtett néhány esztendő történetére, s különösen *azon tényezőkre, melyek* mélyenható befolyása alatt általános nemzeti és országos fejlődésünk e korszakban kiválólag állott.

Az 1841-1844-ki évek politikai történetének főbb tényezőit és jelenségeit tekintve, első sorban az élénkebbé vált *megyei élettél*, s ennek mozgalmaival találkozunk. Egyidejűleg ugyanis a szőnyegre hozott nagy reformkérdésekkel, melyek csakhamar a közérdekeltség és figyelem tárgyát képezek, a megyei gyűlések mind nagyobb jelentőségre kezdenek emelkedni. Mutatkozik ez azon rendkívüli élénkségekben és sürölődásban, melynek e korszakban a megyék, a közügyek tárgyalása alkalmával, színhelyei és gyűpontjaivá lettek; másfelől abban, hogy a megyék megszűnván *provinciális érdekek* orgánumai, meg adminisztratív hatósági közlegek működési tere lenni, az országos élet megannyi tengelyei gyanánt kezdtek szerepelni, sőt mi több, majdnem megannyi *vidéki parlamentekké* alakultak át, s így a nemzeti közélet önálló fontosságú faktoraivá váltak.

Hason fontosságú tényezőjét kezdé képezni e korban politikai fejlődésünknek a *politikai sajtó*, a journalismus! Azon nagy és szép napoknak jelesen, midőn az 1840-ki országgyűlés befejeztekor a nemzet és kormány egymáshoz közeledve, új szellem kezdte uralkodni a fejedelem tanácsában, egyik örvendetesb gyümölcse volt az is, hogy az eddig lenyűgözött politikai sajtónak *szabadabb mozgás* engedtetett, s az oly soká elfojtva volt eszmék, óhajok kifejezésének korlátlanabb tér nyittaték. Így keletkezett 1841-ben *Kossuth* szerkesztése alatt a csakhamar roppant hatásúvá vált „*Pesti Hírlap*” mint közlönye az előrehaladtabb liberalismus- és a nemzeties irányú reform-agitationak, s mint az első magyar politikai lap, mely az európai és a magyar demokracia elveit öszhangba hozni, a nemzeti feladások körét minden irányban megvilágosítani, az elméket és kedélyeket egy új alapú s szebb jövőre előkészíteni, a népi elemek és a *haladás* követeléseit tolmácsolni vala hivatva. – Míg másfelől ugyanennek ellenlábasként egykorúlag a conservativ párt leggeniálisb journalistája *Desewffy Aurél gróf* a „*Világ*” című lapban lépett fel, s kezdé meg a szerinte igenis radikal irányú „*Hírlap*” *elleni* táborozást; tolmácsát képezvén azon pártfelfogásnak, mely az ősi alkotmány- s az aristocratiai formáknak csak részben s léptenkénti átalakítását helyeslé; a merészebb újítás- és progressióval szemközt a fontolva haladás elvére fekteté a fősúlyt, s a democatikus iránylatokat a *birtok és születési hatatomelemek* által mérsékelni törekedett ¹⁾. E két elsőrangú hírlapíró s vitató

¹⁾ Ez ügy történeti folyamának megértésére szem előtt tartandók itt a következők: Azóta hogy 1840-ben b. Mednyánszky javallatára a politikai sajtónak szabadabb mozgás és tágasb tér engedtetett, lett lehetségessé a *journalistikai irodalom* nagyobb mérvű kifejlődése és érve'nyre jutása. A szabadabb széliek minden fennálló lapra élenkítőleg hatott és az egyházi és conservativ irányú „*Nemzeti Újság*” (1806-1848.), a Széchenyi közlönyeként ismeretes „*Jelenkor*” (Helmecey szerkesztése mellet 1832-48-ig) ép úgy mint conservativ „*Hírnök*” (Orosz vezetése alatt 1836-1845-ig) egyiránt észrevehető emelkedést mutattak. De a valódi átalakulás csak 1841-ben állott be, a midőn tudniillik *Kossuth Lajos* szerkesztése alatt a „*Pesti Hírlap*” mint a szabadelvű párt orgánuma megindítatott, s benne meg a vele szembeszálló új nagy conservativ lapban „*Világ*”, gr. *Desewffy Aurél* vezetése alatt s később *Desewffy Emillel* élén, a nagy reformkérdések agitatorius és vitázó modorban kezdtek tárgyalatni. Pár évvel később ismét nagy fordulat állott be az ügyben, amennyiben a *Kossuth* lelépte vei a *Pesti Hírlap* szerkesztőségéről, a szabadelvű és ellenzéki párt e nagy orgánuma 1844-ben a *központosító iskola* (b. Eötvös, Szalay László, Csengery Antal, Trefort Ágoston, és másoknak) vezetése alá került, a conservatívek egyik teje: *Desewffy Emil* gróf pedig az általa 1844-ben alapított „*Budapesti Híradó*”-ban

lángelme lön *valódi megalapítója* ¹⁾ a magyar politikai journalistikának, mely e pillanattól fogva mind bel- mind külterjűleg erősödve, hazánkban lassanként *valódi hatalommá vált*”), a közvéleménynek nemcsak tolmácsa hanem *teremtője s vezére* lön, a nemzeti érdekek és reformkérdések minden iránybani megvilágosítása által a közhaladás és politikai művelődés leghathatósb factorául szolgált, s oly kitűnő személyiségeknek, *mint Szalay és Csengery, Eötvös és Kemény* stb. journalistikai tevékenysége mellett, összes újabbnor! államéletünk alakulására, mondhatni, határozó befolyást kezdte gyakorolni.

Nem csekély horderejű, habár tárgyunk szempontjából kevésbé fontos mozzanat e korbéli történetünkben: a *nemzetiségi* küzdelmek megindulása is. Azon sok és nagy kérdések közt jelesül, melyek államszerkezetünk átalakulásával szemben, ez időben tüzetesb figyelembevételt s a már-már szükségessé váló megoldásuknak előkészítését követelék: az országban lakozó *nemzetiségek ügye is* kitűnő helyt kezdte elfoglalni. Mélyen ható jelenség a mennyiben nemcsak az általános eszmemozgalomnak egyik hatható rugóját s forranyagát képezé, s közviszonyaink fejlődésének új irányokat és feladatokat tűzött elébe, hanem fájdalom azt is okozá, hogy fajunk politikai szervezkedésének s közgazdasági újjáalakulásának nagy művére egész figyelmét és erejét nem fordíthatá, *sok fényes tehetség* és productiv tényező kellő mérvbeni tevékenységet ki nem fejthetett s a legvészesb belső súrlódás s meghasonlás magvai is elhintettek; a nemzeti erői. gyöngíteni, s a reform gyors s sikeres menetét feltartóztatni igenis képesnek mutatkozott.

Korszakot alkotó esemény végre ez időbeli történetünkben: az *1843/1844-diki országgyűlés*. Korszakot alkotó azért, mivel többrendbeli határozataival az új reformirány nem egy sarkalatos eivét érvényre emelé, aristokratiai államrendszerünkbe a modern humanismus és demokratia egy két alap-intézményét beültette, s egyáltalában egész szelleme és iránylata szerint a 19-ik századnak, a felvilágosodás, a szabadság, az *emberiesség és jogegyenlőség* e fényes korszakának jellegét, hordja magán. Korszakot alkotó ezentúl azért is, mivel alig mutathatunk fel országgyűlést az újabb korban,

küzdött pártja érdekében az oppositio tanai *allen*; míg Kossuth az 1845-ben megindult „*Heti Hírlap*” támogató többnyire, „védvámi” irányú cikkeivel.

¹⁾ Kossuthról és Desewffy Aurél-ről mint journalistákról igen szép és találó jellemrajzot ad: *Toldy*: Irodalom tört. 315-317-3.

²⁾ „Vagy mint egy német állambölcselő mondja: „jene elektrische zündende Wirkung, welche die Presse auf die wissenschaftliche Geistes- und die politische Willensbewegung ausübt.”

mely alatt a törvényhozók munkássága *több s fontosb* tárgyra terjedt volna ki, mint ép a jelen alatt; melynek hatása a nemzeti közvéleményre, s az ország szükségei és feladásai helyes fölismerésére nagyobb s közvetlenebb lett volna; mely úgy mint az 1844-diki a nemzet kívánalmainak tolmácsul szolgált, s a tovább-haladás irányainak *kijelölésében, határozóbb* befolyást gyakorolt! A mi különösen e hongyülés *közgazdasági tevékenységét* illeti, ez alantabb kimerítően ismertetik, úgy a mint azt valóban roppant horderejű jelentőségénél fogva megérdemli. E helyütt pedig röviden csak arra utalunk, hogy mindjárt az ülések kezdetekor egy külön kerületi választmány alakítottak, mely az összes anyagi érdekek előmozdítására szolgáló javaslatok készítésére vala hivatva, s *kereskedelmi választmány* nevezete alatt működését azonnal meg is kezdé s dicséretes buzgalommal és sükerrel folytatá is mindaddig, míg az *adóügyi* kérdések vitatása alkalmával egy külön, *finanziális* választmány is küldetett ki; minék (legalább némely tekintetben) az vala következése, hogy a kereskedelmi választmány tevékenysége és munkálatai háttérbe szorultak, s az utóbbiaknak nagyrésze, kivéve a *vámrendezésre* vonatkozó dolgot, *tüzetesb* figyelembe vételre már nem talált, az országgyűlés történetében csak mint kerületi választmányi javaslat jön elő, sőt még az országos irományok közé sem vétetett fel¹⁾). A mi ellenben a pénzügyi választmány munkálatait illeti, ez az orsz. gyűlési *Irományok* III. köt. 266-342-ik lapj. jutott nyilvánosságra³⁾.

* * *

Nem téveszthető azonban szem elől az sem, hogy az egész időszak iránya- és történetére majdnem döntő hatással volt *egy* férfiú, ki ép oly formán mint *gróf Széchenyi az előbbeni évtizedben*, az 1841-1849-ki reform-mozzanatok és fejlemények közép- és kiindulási pontja vala, az események és a közjogi alakulásoknak sajátzerű jellemét kölcsönözte; s ép ezért mindenekelőtt közelebbi figyelembevételt szükségei. E férfiú, mint mondanunk sem kell, *Kossuth Lajos*, a magyar politikai hírlapirodalom megalapítója, a védegyeleti és véd várnai agitáció

¹⁾ Lásd: *Lónyay Menyhért*: Hazánk anyagi érdekei (1847) I. 69-71. Hogy e kitünő szakferfiú akkor mint igen fiatal bereghi követ, a kereskedelmi választmánynak egyik legmunkásabb tagja, s jegyzője vala, ismeretes dolog.

²⁾ Mint kerületi választm. *Jelentés* azonban VII. darabban kinyomatott, s pedig még 184:3-ban.

³⁾ A következő §-okban mindenütt ezen forrás tüzetesen felhasználtatott és idéztetik is.

atyja és lelke, a parlamenti s forradalmi szónoklat felülmúlhatlan mestere, gróf Széchenyi szerencsés vetélytársa, a 1848-ki átalakulás egyik főtényezője, s a 49-ki forradalom és szabadságharcz leghírevesb képviselője.

E férfiúról, mint a ki tevékenységének o korszakában a *közgazdasági eszmeifejlődésre* is kiváló befolyást gyakorolt, s annak új irányokat tűzött elébe, kell nekünk is, mielőbb fejtegetéseinkben továbbhaladnánk., némelyeket megjegyeznünk.

Ha Magyarország politikai fejlődését 1825-től fogva figyelmes szemmel áttekintjük, az ez évtizedekben Európaszerte beállott jelentékeny változásokra ügyelünk s számba vesszük azt, hogy honunkban a negyvenes évek elején az ó-nézetek és intézmények alapjai már hatalmasan meg valának ingatva: nem csodálkozhatni azon, hogy találkoztak, kik a reformeszmék eddigi szűkebb körét áttörve, egyfelől a nemzeti átalakulás ügyfolyamát *szélesb alapra állítani*, másfelől, eltérőleg a reformmozgalom eddigi irányától, az arisztokratikus elemek mellett a demokratikus factoroknak és érdekeknek túlsúlyt szerezni, s egyáltalában az egész reformügynek új, agitatóriusb jellemet kölcsönözni törekedtek.

Igy fejthető meg *Kossuthnak*, mint journalistikai agitátornak 1841-ben föllépése s azon rendkívüli hatás, melyet gyűjtő s izgató irányú hírlapi cikkeivel gyakorolt, valamint azon majdnem hallatlanak nevezhető *népszerűség*, melyre rövid idő alatt ízerfc tett, s mely későbbi következődus (mondhatni világtörténeti horderejű) szereplésének alapjává és támaszává vált.

Kossuth felléptével nemzeti reformügyünk fejlődése csakugyan *lényegileg új*, az eddiginél határozottabb irányt vett. Egy részt jelesül annyiban, hogy a tömegek érzelmeit és gyöngéit felette jól ismerő és kiváló ügyességgel felhasználni tudó nép-ember: az izgatás és szenvedély eddig nálunk soha nem hallott hangján emelt szót a *nemzeti jogok és szabadságok* mellett, s kelt védelmére és indítványozására mindannak, mi a nemzeti kívánalmak és eszmények horizonjába esett, s mire a szabadelvük naponkint szaporodó soregének, meg a merészebb *újító szellemeknek* leghőbb vágyai irányultak. Másfelől annyiban, hogy a bátorlelkű agitátor gyűjtő és lelkesítő hírlapi cikkei, s még inkább csodáshatású *népies szónoklata* által oly factorok ültettek be politikai és sociális életfejlődésünk körébe, melyek a könnyen felhevülő s izgékony jellemű magyarságra valódi bűverejű hatással valának, az eszmék és elvek súrlódását, nem különben terjedését roppant mérvben fokozák, a rokon és ellenszenvek nyilatkozásának, a pártok s társa-

dalmi elemek tusájának, *nemzeti eszményeknek* épügy mint a jog- és szabadsági követeléseknek közlönyül és közvetítőül szolgáltak, szóval oly pezsgését idézték elő az uralkodó eszmeáramlatoknak, minővel összes történetünknek *egy* időszakában sem találkozunk.

Egy további *nagy horderejű következménye* Kossuth föllépésének volt az, hogy a nemzeti reform ügy vezénylete *annak kezéből*, a ki azt megalapította, s eddig ép oly sok ildommal mint sükerrel előbbre vitte, tudniillik gróf Széchenyiéből, kiesett s egy merészebb, demokratikus irányú, s az *agitatio sokkal hathatósra fegyvereivel* rendelkező nép-ember hatalmába került. E mélyen vágó szerepváltozás a vezénylő státusférfiúi személyiségben egyrészt magának az összes reformfejlődésnek más alakot és alapokat kölcsönzött; másfelől annyiban mennyiben a nemzet egy része bizalmát a reform valódi atyjától meg nem vonás továbbra is körülötte sereglett: a *politikai* pártélet határozottabb alakulását vonta maga után, névszerint olykép, hogy most már nemcsak a szabadelvű reform-párt, meg az *ódon intézményekhez* ragaszkodó conservatívek pártja állott egymással szemben, hanem magában a reform-pártban is *két tábor* kezdte egymással küzdeni, t. i. a mérsékelt s mondhatnók aristocratiai szellemű, meg a határozottabb irányú demokratikusabb *reformerek tábor*a.

Nem csekély befolyási gyakorolt ezenkívül Kossuth föllépése hazai közügyeink fejlődésére az által is, hogy az új irányú agitatio meg az evvel szoros kapcsolatban *álló irodalmi s sociális lendület*, fajunk nemzeti öntudalmát is rendkívüli módon fokozá. – A hang ugyanis, melyen a nagy agitátor szóllani szokott, a kecsesgető képek, melyeket *felülmúlhatlan journalistikai tollával* nemzetünk „nagysága és jövője” felől ecsetelni tudott, a keleties melegségi virágos etil, melyen a tömegek vágyainak és sejtelmeinek kifejezést adni birt: szükségkép arra vezettek, hogy mind általánosba lőn a törekvés a magyarság *politikai és nemzeti hegemoniáját* minél teljesb mérvben megvalósítani, s fajunknak oly állást kivívni, hogy az minden hatalomnak és haladásnak kizáró súly- és nehézkedési pontját képezze.

Mindezekhez járul az, hogy Kossuth föllépése a hazánkban uralkodott nemzetgazdasági *nézetkör átalakulására is döntő* befolyású vala. Annak folytán ugyanis, hogy politikai reform-programmjának alaptételei között egyrészt a műipar és gyári etil bura mielőbbi megvalósítása, és másrészt hazánk teljes önállóságának megalapítása első sorban állt, s így mindazon módok és eszközök, melyek e czélok elérésére, vezethettek, sarkalatos fontosságúaknak tüntek fel azok előtt, kik Kossuth reform-irányát követék: az eddigi uralkodott forgalom-

szabadsági eszmék, s az *agricol-irányú* politika ellenében az industriális érdekek tálnyomósságát hangsúlyozó elmélet tanai léptek előtérbe; az eddigi cosmopoiitismust a „*nationalismus*” váltotta fel; s így az anyagi reformkérdések téré ti is új czélok felé való törekvés jutott érvényre.

Lesz az alantabb következőkben sok helyütt alkalom mindezt bővebben igazolni. Egyet azonban, e tekintetben, már e helyütt is ki kell emelnünk; tudniillik azt hogy reform-mozgalmunk megindítója, Széchenyi, valamint *Kossuth agitatóját* általában kárhoytatá, úgy különösen nemzetgazdasági szempontból is ellenzetté, s visszás eredményekre vezetőnek nyilvánítá; olyszerű mozzanat, mely reánk nézve e helyütt annyiban kiváló fontosságú, a mennyiben az 1841-től 1848-ig lefolyt időre nézve csakugyan azt mondhatni, miszerint a státuszgazdaszati nézetkor összes fejlődési processusa a Kossuth és Széchenyi által képviselt *rendszerek, mint két* sarkpontok körül forgott, s hogy az egész társadalmi tevékenység, a törvényhozás- és az irodalomban kifejezésre jutott eszmék és elvek lényegileg ezen két alapirányra vagy *iskolára* vezethetők vissza,

2. §.

Az anyagi reformkérdések 1841-től 1848-ig általában, s különös tekintettel Kossuth státuszgazdaszati nézeteire

Azon látszólagos politikai csendet, mely az 1840-ki országgyűlés berekesztését követte, s mely arra mutatott, mintha a Széchenyi által megindított reform-agitáció egy időre szünetelni akarna, az 1841-ki év elején csakhamar a legélénkebb izgalom és politikai versengés válta fel. Az újítás ezelleme ugyanis sokkal általánosb s az ellentét a „fennálló” meg a célba vett „ideálok” közt már sokkal metszőbb vala, semhogy az egyszer megindult *refom-mozgalmat* megállítani, vagy nyugodtabb mederbe szorítani lehetett volna. Ehhez járul, hogy a negyvenes évek elején (mint már említők) sok tekintetben egészen új mozgóató rugók léptek előtérbe (a Journalismus, a szónoki agttatíó, az egyesületi működés stb.), melyek az elmék sokkal gyorsabb *lüktetését lehetségésíték*, az eszmecsere és a politikai küzdelmek terét kitágíták, s *így* arra folytak be, hogy a köz- és társadalmi élet napról-napra mozgalmasabbá vált, s az agitáció oly mérveket ölhett, minőkről eddig hazánkban még sejtelve is alig volt valakinek.

A tárgyakat illetőleg, melyek körül ez elérik eszmesúrlódás ki válókép forgott, ezek két *főosztály* szerint csoportosulnak. Politikai és közgazdasági reform-kérdések szerint, – Politikai tekintetben

jelesül az uralkodó eszmeáramlat az lévén, az eddig túlnyomólag *magánjogi* reform-irány mellett a *közjogira is* nagyobb súlyt fektetni, előtérbe kezdenek nyomulni azon kérdések, „mint volna nemzeti alkotmányunk egészben és részeiben a modern-európai státusélet követeléseivel megegyezőbb alapra állítható; minő reformok szükségeltetnek a kormányzati formákban és a törvényhozási rendszerben, miként lenne igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk, a helyhatósági szervezet meg a közrendészet stb. átalakítandó, hogy országos súlyunk és emelkedésünk kellőképp biztosíttassék, s a művelt népek mögött szerfelett hátra no maradjunk.” *Közgazdasági tekintetben* pedig főczélként kezdett tekintetni külön s önálló magyar státusz-gazdaság megalapítása, hazánk anyagi erőforrásainak oly iránybani kifejlesztése, hogy mielőbb *ipar- és gyártás alapíttassák*, a mezői gazdaság fülvirágzását akadályozó minden hűbéries intézmények viszonyok megszüntessenek, a kereskedésnek és közlekedésnek *új pályák* nyitassanak, a fejletlen hitelügy megfelelőbb alakot nyerjen, az országos adó és finanszrendszer gyökeresen megjavíttassék; kifelé jelesül Ausztria iránybani közgazdasági viszonyunk pedig úgy rendeztessék, hogy országos *függetlenségünk* ez irányban is kifejezésre juthasson ¹⁾. Mely két osztálybeli reform-kérdések közt bizonyos benső egybefüggés létezett, a mennyiben mindannyian egy közös gyökérből eredvén, egymás kölcsönös kiegészítésére szolgáltak; másfelől, hogy a nemzetgazdasági nézetek és reform-kérdések e korban már nemcsak a törvényhozás tereméiben, vagy egyes kísérletek s alkalmi munkálatokban jutottak kifejezésre, hanem már egy egészen önálló szakszerű irodalomnak, a társulati eszmesúrlódásnak, a fensőbb oktatásnak, s mindenekfölött a politikai sajtó-mozgalomnak is kezdték tárgyát képezni.

*

*

Ezeket előre bocsájtva, forduljunk már most részletesb vizgálatához azon közgazdasági *reform-kérdéseknek*, melyek 1841. kezdetétől egészen a 44-ki hongyülés berekesztéséig az elméket leginkább foglalkodtaták.

Századunk negyedik tizedének vége felé, tehát azon időszaknak, melyről mi itt szólunk, küszöbén: a politikai gazdaságtan elmélete mélyenható válságon ment keresztül; névszerint: az addig *a teoriában* majdnem kizárólag uralkodott angol-francia, vagy *Smith-Say-féle iskola*, több kitűnő szakférfiú által, jelesül Francia- és Né-

¹⁾ Alantabb mindez bővebben fejtetik ki.

metországban megtámadtatott, s sarkalatos tanainak egy része, p. o. az érték- és ár, a szabad nemzetközi verseny, a kereskedelmi szabadság, a nemes-ércpénz szerepe, a fogyasztók érdekelsőbbsege stb. felől, hibásnak és kinem elégitőnek nyilvánították. Legyen elég e tekintetben csak *Louis Say*nek a szellemdús protectionistának „*Traité de la richesse des Nations*”, s „*Kichesse individuelle et publique*” ezimű dolgozataira, a reactionárius irányú *St. Chamans*-nak „*Nouvel Essai sur la richesse de Nations*” s egyéb értekezéseire, a geniális *Sismondin*nak ismeretes „*Etudes sur l'Économie Politique*” és *Ganilh*nek „*Theorie de l'Économie Sociale*” című munkáira francia írók közül; *Smith*nek „*Zwölf Bücher vom Staate*” (1839.); *Schön*: „*Neue Untersuchung der Volkswirtschaftsordnung*” (1835.) *Lavergne-Peguil*-ben: „*Gesellschaftswissenschaft*” (1838, 1840.) s más jémet írók jeles műveire, mindenekfelett pedig az európai híró s a 19-dik század legnagyobb *védvám-theoretikusának* méltán nevezett *List* Frigyesnek „*Das nationale System der politischen Oekonomie*” című rendszerére utalunk.

E munkák közül reánk nézve *List* „*Nemzeti rendszere*” stb. közvetlen érdeklél bír. Egyfelül azért, mivel *List*, a mi nagy államférfiünk *Széchenyin* kívül, az első *nagy contineniális státuszgazda*, a ki elméletét a gyakorlati étellel közvetlen viszonylatba helyezni, s az abstract *Smithianismus* tanrendszerén öntudatosan túl- és továbbmenni törekedett; másfelől azért, mivel *List* az *egyetlen külföldi nagy nemzetgazda*, ki Magyarországot vizsgálódásai körébe belevonta ¹⁾ anyagi előbbre haladásunk föltételeinek felderítésével foglalkozott, s különösen döntő befolyást gyakorolt eszmefejlődésünkre, s közgazdasági életünkre azáltal, hogy tanrendszere a negyvenes évek folyamában *Kossuth által felkar oltatván*, majdnem evangéliumszerű tekintélyre emelkedett, törekvéseink és kísérleteink sinormérveül szolgált, céljaink szövétneke gyanánt tekintett.

Méltó ezek szerint, hogy *e rendszer alapelvei* e helyütt röviden megérintessenek²⁾.

List először is a „nemzetiség” fogalmából indul ki, s azt állítja, hogy annak kifejlesztése, erősítése, politikai biztosítása: szinte egyik feladatát képezi a *közgazdaságtudománynak*. A nemzeti és a gazdá-

¹⁾ V. ö. „*Die Nat. Oekonomischen Reform von Ungarn*” cz. értek. 1845-ből; (1850-ben II-ik köt. 299-366. I. összegyűjtött művei.)

²⁾ V. ö. még *Kautz*: *Vámpolitika* 151.1. és *Csengery*: *Budapesti Szemle* IX. köt. 39-40 l.

szati művelődés (List szerint) mindig karöltve halad, s egymást rendszerint föltételezi, úgy hogy az egyiknek emelkedése vagy hanyatlása a másiknak emelkedéséi, vagy hanyatlását maga után vonja. A politikai *nemzetiségnek*, mint főcélznak, minden egyéb tekintetek, tehát az ipariak és *gazdaságiak is alárendelendők*, mert egyébként szilárd államépületet nem emelhetni. A nemzeti *vagyon* (L. tanai szerint) nem a csereérték mennyiségében áll, (mint az angol Smithféle iskola tanítja), hanem a *productio erőiben*, a miért is ez utóbbiaknak szaporítása és fokozása legyen célja a jól rendezett nemzetgazdaságnak! A társadalmi foglalkozás-nemek közt legjelentékenyebb a *műipar* és *gyártás*, mert ez ad az államnak erőt, ez lehetségesíti legnagyobb mérvben a javak szaporodását, ez politikailag stb. a leghatásosb factor és erőközeg; s ép azért érdemes is arra, hogy a nép és kormány által kiváló gonddal ápoltassák, innen, van, hogy List. rendszerében a *protectio* és védvámi politika kitűnő helyet foglal el, a lueimiyiben azt tartja, hogy ez egyike a legbiztosb s iegesalkatlanabb eszközöknek fejledező ipar s *gyári műveltség* előmozdítására, hogy a védvámok az általuk okozott csekély kiadást dúsan, százszorosan visszanótolják, hoçry az ipar és gyártás a belfogyasztást fokozza, s így minden osztálynak keresetet és árukeletet szerez, s e. mellett, egyike azon módoknak és tényezőknek is, melyek a '*nemzeti önállóság*, s a közgazdasági függetlenség megalapítására, és fenntartására vezetnek.

Ez azon elv- s eszmeor, melyet Kossuth pályájának kezdetén, daczára annak, hogy még rövid idővel List munkájavali megismerkedése előtt, a régi (vagyis a szabadkereskedési) iskolának volt híve, *státus-gazdászági programmodul elfogadott*, s kevés módosítással mindaddig követett, míg az események súlyob catastrophai a merész népbembert állásából ki nem sodorták.

S mindez legkevésbé csodálható, ha azon varázserőt tekintjük, melylyel e rendszernek alapjául szolgáló nagy eszmék: *nemzetiségről, önálló nemzeti létről* stb. a magyarra általában s különösen oly éienk szellemü izgatóra, minő Kossuth vida, szükségkép hatottak. S másfelől szóm előtt tartjuk, hogy List, könyvének helyen kint ékes emelkedett stilje, az egész rendszeren átlengő *hazafiúi érzület és melegség*, nemkülönbén a könnyen érthető okoskodás meg az egész dolgotat előnyösen jellemző gyakorlatias irány: megannyi momentumok, melyek oly egyéniségre mint .Kossuth vala, befolyás nélkül nem maradhattak, s figyelmét szükségkép egész mérvben felkölték. Nem is említve, hogy az *újdonság színezete*, meg az uralkodó iskola ellenébeni oppositionalis irány List rendszerében, szinte megannyi megnyerő

vonás vala Kossuth szemeiben ¹⁾, s eltekintve attól, hogy az e téren önálló teremtő erővel nem bíró, meg a *nemzetgazdaság nehéz tudományában* kellő tájékozottságot nélkülöző agitátor, igen is hamar hitheteté el magával, hogy az e rendszer által kijelölt út és mód hazánk közgazdasági átalakulásában is a legbiztosabb leend, s hogy a magyar államférfiúnak e végre nincsen *egyéb* teendője, mint *List tanait a Németföldről* egyszerűen hozzánk átültetni.

Így fogva fol a geniális német államgazda rendszerét, az evvel sok tekintetben rokon jellemű magyar agitator, Kossuth, a *szabad kereskedelmi irányt* (melyhez mint mondók eredetileg vonzódott) elhaoyá, s az iparvédelem meg a gyári érdekeket vévén kiindulási pontul, ezen téren is, Széchenyi (státuszgazdasági) rendszerével, melynek alapját a forgalmi szabadság, a kereskedés kifejlesztése meg az *agricol* érdekek képezek, működésének már első stádiumában, ellentétes állást foglalt el. Ugyanis:

Kossuth nemzetgazdasági *eszmekor ének sarkkövét* azon meggyőződés képezé²⁾, „hogy mint bármely állam, úgy különösen Magyarország is mindaddig szegény, anyagilag fejletlen maradandóig pusztá földművelő ország lesz, s *iparra s gyártásra* szert nem teend.” E meggyőzésében azt tartá mindenek felett szükségesnek, hogy a rendelkezésre álló tőkék és munkaerők egy része haladék nélkül a kellő értékesítést nem lehetségesítő östermelésből ipari vállalatokba vezetessék, a nemzeti iparosság minden kitelhető módon, állami és *sociálu intézkedésekkel* előmozdittassék, szóval közgazdasági törekvéseink oda ezélozzanak, hogy *túlnyomólag agricol-jellemű fejlődési* stádiumából valaEara kibontakozva, Magyarország *ipari állammá* alakíttassák. E nagy czÉT elérésére pedig legalkalmasabb s legbiztosb eszköznek nyilvánítá Kossuth a *védvámokat*, a protectiv vámrendszer alkalmazását, mely szerinte egyedül lenne képes zsenge nemzeti iparunkat az idegenek elgázoló versenyé ellenében megoltalmazni, a tőkék és munkaerők gyári vállalatokba való befektetését előmozdítani, a termelő és *fogyasztó osztályt* egymással közelebbi Összeköttetésbe hozni, stb.

A véd vámoknak azonban nemcsak gazdasági, hanem politikai és nemzetiségi tekintetben is szerfelett nagy fontossága van Kossuth

¹⁾ Egészen oly formán mint ép napjainkban néhánynál Kossuth törpe epigonjai között az ép most terjedező Carey és Bühring-féle új protect, iskolának tanai élénkebb viszhangra kezdenek találni.

²⁾ Az itt felhozottak kiegészítését alantabb a., Védegyleti” kérdés tárgyalásánál adjuk.

felfogása szerint Magyarországra nézve. Nézete szerint ugyanis a *védvámrendszer* egyik leghathatósb eszköz anyagi ügy mint országos *önállóságunk biztosítására*; védvámok nélkül Magyarország műveltségéből soha ki nem vétekezhetik, politikailag belső erőteljre nem juthat, s hogy a mindünnen fenyegetett magyar nemzetiség megszilárdíthatassék, oda is a külföldről szigorú elkülönülés, protectív vámvonalok általi elzárkózás szükséges. „Létünk főföltétele (írja egy alkalommal Kossuth) nemzetiségünkben fekszik, de nemzetiség örökké gyöngye tehetetlen íészen, ha kereskedésben és iparban az *idegenek uralmát túrjúk* s nemzeti forgalomrendszer és gyári cultura alapítására nem törekszünk.”

Az *ipari és gyári érdek* fontosságának ily határozott hangsúlyozásával Kossuth még egy más (valljuk meg) nagy horderővel bíró czélt is kötött egybe. Jelesül Kossuth igen valószínűleg szem előtt tartá azt, hogy az ipari érdekek fejlesztése meg az evvel szoros kapcsolatban álló *polgári elemek erősbitése*, mint mindenütt úgy hazánkban is, előbb-utóbb a demokratikus elvek uralomra-jutását segíteni elő¹⁾.

Kétségtelen egyébiránt, hogy a nagy agitator mind e tekintetekben föllépése időszakának *általános iránylata* által is hathatósan támogattott, a mennyiben, mint közismeretű dolog, ép ez időben honunkban a társadalmi téren is egészen megfelelő czélszatok és törekvések voltak napirenden, iparegyesületek alapítása, ipar-kiállítások rendezése, védegyletek életbeléptetése, a technikai oktatásügy javítása stb. közérdekeltség tárgyait képezek; az ipar és *gyártásbani hátramaradás* anyagi erőtlenségünk egyik főforrásaként tekintetett, s minden figyelem oda irányult, közgazdasági életünkbe új s termékenyebb elemeket oltani, annak az eddiginél gyorsabb mozgását előidézni.

E helyütt még csak egy futólagos pillantást akarunk vetni Kossuth nemzetgazdasági rendszerének azon momentumaira, melyek az itt ecsetelt eszmekörön *kívül esnek*, de a nagy agitator felfogása és nézetiránya általános méltányolásánál szem elől szintén nem teveszthetők.

Így jelesül arra, hogy Kossuth a hazánk anyagi felvirágzását akadályozó középkorias jog- és birtokintézményeket, az ősiségét és a bírhatlanságot, a *jobbágyi viszonyokat* és a nemesi adómentességet

¹⁾ V. 9. *Horváth*: Huszonötév stb. II. k. 159. s k. és 227 s k. lapj.

stb. épen úgy mint gróf Széchenyi, s minden elfogulatlan hazai államférfiú, egyenesen károsak- s mielőbb el törlendőknek tartotta; azon meggyőződésből indulván ki, hogy míg ez institutiok fennállanak, Magyarországon sem az anyagi érdekek, sem a haladás és *szabadság ügye* kellőkép biztosítva nem léssen. E tekintetben tehát közte és nagy antagonistája közt ellentét nem létezett, valamint egy általában kétségtelen az is, miszerint Kossuth kivált *a forradalom* előtti korszakban, igen sok tárgyra és kérdésre nézve Széchenyivel *közös kiindulási ponton* állott, sőt egyben-másban még a végcélra is egy-értelemben vala. Másfelől figyelembe veendő momentuma Kossuth reform-programmjának az, (és e tekintetben már Széchenyivel némileg ellenkező alapon áll), hogy a birtokos *közép nemességet tekinté* a nemzeti újjászületés első s leghatékonyabb tényezőjének, s azon meggyőződésből indult ki, hogy „a jogszerűség²⁾, a civilisatio és az alkotmányos élet legfőbb factora, s a nemzeti erő megtörhetlen magköve: egyenesen a *középrendben* keresendő, azon középrendben, mely nem áll oly magasan, hogy osztály-érdekeit, a nemzeti tömeg érdekei vol ellentétben képzelné; de nem oly alant sem, hogy mások suprematiai vágyainak eszközeivé alacsonyulna³⁾, s mely magát pénzért vagy csillámokért árúba bocsájtaná.” Nem kis horderejű theoria, ha ez eszmék mélyére tekintünk, s azon időszakot, vesszük, melyben azok kifejeztettek, s mintegy *új jelszóként* a reform-agitáció zászlajára írtak.

Félreismerhetlen jellemvonása Kossuth reform-programmjának végre, hogy míg nagy elődje, Széchenyi, államférfiúi rendszerben az *anyagi érdekekre* vala a fősúly fektetve, s a közgazdasági kifejlés tokintetett azon hatalmas rugónak, mely a nemzetet lassanként politikailag is átalakítandja: Kossuthnál a politikai tekintetek voltak a mérvadók, s inkább a *politikai* intézmények reformja útján vélte a nagy agitator a nemzetet anyagilag is virágzásnak elébe vezethetni, mint megfordítva. Két látszólag ellentétben álló rendszer, de -a mely közt az öszhang és kiegyeztetés korántsem oly nehéz, mint a két nagy publicista hívé, a mennyiben csak az *egymás mellettnek* és *egymás utának* helyes megállapítása szükséges, hogy a nagy feladat sikeresen megoldathassék.

¹⁾ Kossuth Lajos saját szavai.

²⁾ Vagy mint Rousseau mondja: „senkisé is oly gazdag, hogy másokat megvetne, senki oly szegény, hogy magát eladni kényszerülne!”

3. §.

**Az anyagi reform-kérdések egy énként; jelesül a birtokjogi
institutiók; és a földművelési érdekek körüli eszmék és
törekvések.**

Ha azon élénk eszme-mozgalomunk, melylyel hazánkban 1840-1848 közt az anyagi érdekeket illetőleg találkozunk, tárgykörét figyel - mesb szemmel vizsgáljuk, az tapasztalható, hogy a mezőgazdaság és az evvel összefüggő birtok- és jogintézmények iránt ez időszakban *valamivel csekélyebb figyelem* mutatkozott, mint az előbbeni évtizedben, s hogy túlnyomólag oly irányban mozgott a nézetek fejlődése, mely inkább a már *ipari és kereskedelmi* országok szükségsei- és érdekeinek közvetlen figyelembe vételéből indul ki. Oka e jelenségnek abban rejlik, hogy a nemzet a pusztá agricol-jellemű fejlődés-szorból ez időben már minden módon kibontakozni, s sokoldalúbb ipari s gazdasági élettevékenységre emelkedni vágyott, míg másfelől azon reform-kérdések, melyek az őstermeléssel meg az evvel kapcsolatban álló hűbéries jog- és birtok-institutiókkal egybefüggnek, részint az általános értelmiségi haladás, részint az azok körül (a lefolyt évtizedekben) *kifejlett viták által* annyira földerítetteknek tartattak, hogy újabb tüzetes discussió tárgyaivá tenni feleslegesnek mutatkozáék.

Nem akarjuk evvel azt mondani, mintha az itt szóban levő időszakban (t. i. 1840-1844 közt is) e nagy fontosságú ügyszak szem elől tévesztetett volna. Hiszen ez nem lett volna már maga azon körülménynél fogva sem lehetséges, hogy az idevágó *kérdések nagy része tekintetében* tulajdonkép legislativ végintézkedés még 1841-ig nem is történt, tehát azok újabb s érdemleges vitatása el *nem* is került ethe-tett. Másfelől ép azon rohamos agitatio, mely e korban a gyár- és műipari productió *minden módoni támogatása érdekében* tapasztaltatott, a mezőgazdasági ügy fontosságát szem előtt tartó körökben természet-szerűleg *bizonyos visszhatást* is szült, s arra szolgáltatott okot. hogy egy része az idevágó kérdéseknek új s eddig figyelembe nem vett oldala szerint kezdett nyomoztatni.

A mi először is a *mezőgazdaság* közvetlen előmozdítására célzó e korbéli törekvéseket illeti, ezek két irányban érdemelnek figyelembe vételt. Egyfelül jelesül azon fáradozások szerint, melyek földművelési állapotaink javítására *irodalmunk terén történtek*) másfelől azon intézkedések nyomán, melyeket ez időben mind társadalmi s egyesületi körök, mind különösen a törvény hozás (az 1843/4-ki országgyűlésen) tön

a végre, hogy nemzeti háztartásunk ez alapágának okszerűbb s a kor kívánalmaival megegyezőbb rendezése eszközölthetnék.

A) *Az első irányban* különösen örvendetes mozzanat az, hogy a negyvenes évek elején részben ma is még legnagyobb tekintélyben álló mezőgazdasági szakíróink, egy *Klauzál Imre*, egy *Korizmic László*, egy *Krkovy Adolf*, egy *Benkő* s mások először emelték szavukat ez érdekből, s iparkodtak a tudomány s nemzetgazdaság újabb vívmányainak megfelelőleg a földipari üzletmód tökélyesbitésére, s gazdasági állapotaink egyelembes irányú reformjára hatni.

Így névszerint *Klauzál Imre*, a ki „néhány tekintet Magyarország földművelésére”¹⁾. „Saját jószágkezelés, haszonbér és tisztai szántó”²⁾ s egyéb nagybecsű értekezéseiben *theoriát és praxist* szerencsében egyesítve., egész rendszerét a legalaposb elveknek rakta le, s egyebek közt: a nagy birtokok házi adminisztrációjának nehézségeit s áidástalagágát, a tisztán földművelő *alföldi községek* deceutralisációjának szükségét, a haszonbérleti gazdálkodás-mód lassankinti meghonosításának előnyeit, a tisztai szántóinak alkalmazását stb, emelvén ki, egyszersmind a *munka-megosztás* nagy elvére többhelyütt. nyomatékosan utalt, hazai gabonatermelésünk túlzott terjedelmét kárhóztatá az őstermelési üzletnek szaporítását, az ipari növények nagyobb mérvbeni művelését, meg a juhtenyésztésnek terjesztését és tökélyesbitését ajánlá, másfelől pedig a műipar és gyártás (főleg lisztkészítés) mielőbbi kifejlesztését hangsúlyozván, helyesen emeli ki azt, hogy az aránylag *nagyobb jövedelem* a pénz, hitel és ipar szüleménye, s hogy az utóbbi faktorok nélkül a mezei gazdaság sem emelkedhetik, soha igazi virágzásra:¹⁾.

Egészen egykorúig lépett fel hasonló irányú dolgozatokkal még ma is ünnepelet s sükeres tevékenységet kifejtő szakemberünk, *Korizmic László*. Azon helyes nézetből indulván ki ugyanis, hogy hazai őstermelésünk előbbre vitelénél a művelt külföld haladási mozzanatainak tüzetesb szem előtt tartása szükséges, Korizmic első értekezéseiben, melyek a „Gazdálkodási rendszerek”⁴⁾ a „munka fontossága,⁵⁾ a „Bérlet kérdése” stbre vonatkoztak, főleg a nagyhírű né-

¹⁾ V. ö. *Gazdasági tudósítások*: 1837. 1-ső füzet 124-147. 1.

²⁾ V. ö. *Gazdasági tudósítások* 1841-ki foly. 1-ső füzet.

³⁾ *Rövid*, de találó jellemzését Klauzálnak adta *Érkövy*: „Nernzetgaad. magyar írók” című irodalomtörténeti cikksorozatában a „Magyar Világ”-ban 1866. foly. (jelesül a május 27-ki számban.)

⁴⁾ V. ö. *Ismertető* 1840. foly. 28. szám; 1841. foly. 87-38-ik sz. Ugyanott 28-29. ta. *Magyar Gaeda*: 1845-ki foly. 18-25-ki szám.

met autonom és *státuszgazda* *Thaer tanaira* támaszkodott, s egyebek közt azt iparkodott kimutatni, hogy mezei gazdaságunkba a művelési módok s az üzleti rendszerek illő megválasztása alapján mielőbb *herlyesb arányok* hozandók, hogy a föld- és népipar leghatályosb emeltyűjét a gazdasági munka s ennek helyes intézése képezi, hogy a bérletrendszerben oly művelési irány követtessék, mely az ön munkásságnak ösztönt és kitérést ad, s a magán úgy mint a nemzeti termelés és vagyonosság fokozására szolgálhat; hogy kivetkezve fényüzési hajlampinkból, törekedjünk évenként jövedelmeink egy részét *megtakarítani és földjavításokra* fordítani stb. Míg másfelől azáltal érdemesítette magát, hogy az 1836 és 1841-ki évek aszályának káros következéseivel szemközt a *rétöntözés* eszméjét felkarolván, szóval és írásban ez utóbbinak érdekében fáradozott ¹⁾, s magának már e korban is, daczára fiatalságának, tisztelt nevet vívott ki.

E jelesek sorába helyezhetni a még mai nap is dicséretesen működő szakembert: *Érkövy Adolfot* Mint egyike a továbblátó hazai mező- és nemzetgazdáknak, s mint a külföldi (angol, francia s német) irodalom termékeit ismerő bűvár: Érkövy 1838-tól fogva földiparunk s közgazdasági érdekeink előmozdítására nézve számos célszerű indítvánnyal lépett föl, s különösen a homok-megkötés, a befásítás, a vizezés és alagsóvezetés, a *csatornázás*, a gazda-képző intézetek, a gazdasági journalistika, az úrbírségi ügy stb. körül fejtett ki helyes nézeteket. így eltekintve az 1838-1840-ig az „Ismertetőben” közlött tanulmányaitól, az itt szóban lévő időszak alatt ²⁾ „*Homokkötés*” cz. munkája 1844-ben (megjelent 1846.) azután „*Robot és Dézma*” ez. (1846-ban közrebocsátott) pályadolgozata, s Baranya gazdasági ismertetése ez. értekezése vonta magára a figyelmet, a melyekben a homoksvivatagok megszüntetése, a telkesítés, az erdősítés hasznairól (1. Homokkötés 20 s k. 1.), azután a *gabona-productio aránytalan* kiterjesztésének hátrányairól szól, s a mezei gazdaságnak (állattenyésztés, iparnövények, stb. alapjáni) többoldalúsítását, s a nemzeti földnek termő-erőboni megtartása szükségességét hangsúlyozza. (Baranya ism.) Kiváló mozzanat írói tevékenységében ezenkívül az, hogy 1842-ben a *népesítés* és colonisatió ügyét tüzetesebben felkarolás

¹⁾ Jelesül 1842-ben a rétöntözés akadályait tárgyalta; 1843-ban a lombardiai rétöntözés mivoltát és hasznait ismertetette; 1843-ban a *Gazd. Egyesület által* az országgyűléshez terjesztett rétöntözési törvényjavaslat készítésében részt vett; s 1845-ben „*Levelek a rétöntözés érdekében*” ez. jeles és nagy elismeréssel fogadott értekezését bocsátotta közre.

²⁾ Újabb tevékenységéről a következő „Részben” szólunk.

egyebek közt a következő nyilatkozatot tévé: „ne hagyjuk ki számításainkból soha a *nemzetiséget!*! óvakodjunk egy második babellá lenni, s azért szolgáljon zsinórmérvül: a) az elv, hogy a magánérek a nemzetiséggel soha összeütközésben ne legyen; b) hogy a honfiak egymást segíeyezék, támogassák; e) hogy nem a népességnek számarányán, hanem annak minőségén nyugszik a fösúly, s hogy azért hazai elemekkel kell népesitenünk, s a népesítésre és honosításra nézve helyes törvényt kell alkotnunk.

További bizonyosága az e korbéli eszmemozgalomnak *agricol-érdekeink* körül az, hogy a „Gazdasági egyesület” kezdeményezése mellett több rendbéli *pályakérdések* tűzettek ki, s oly dolgozatokat eredményeztek, melyek mind a tudomány színvonalának, mind a gyakorlat követeléseinek megfeleleltek. Így, hogy csak egy-kettőt emeljük ki, *Bujánovics* Eduárdnak 1843-ban (Budán) megjelent következő ez. pályanyertes műve: „A haszonbérrendszeréről” általános figyelmet gerjesztett, a mennyiben a tárgyat mind mező- mind státusgazdasági szempontból fogja fel ¹⁾, az okszerű gazdálkodás föltételeit és akadályait felmutatja, s azon utat s módot is kijelöli ²⁾, a melyen ez ügyben különösen honunknak eljágni kell, hogy földiparunk s közvagyo-uosodási érdokeink illökép előmozdítottathassanak. Ide sorolható a „*Robot és Dézma*” című kitűnő monográfia Érkövy, Hetényi és Királyitöl (Pest, 1846.), mely a gróf Batthyányi Kázmér-féle 200 aranyból álló pályadíjjal koszorúztatott (1844-ben), s o hazánkra nézve fontos s bonyolult feladványt igen helyesen és az újkori jog- és közgazdaság követeléseivel öszhangzásban oldja meg.³⁾

Ez időbe esnek továbbá egy írói veteránunknak *Török Jánosnak* többrendbéli értekezései, melyeket mint az országos gazdasági egyesület ez időbéli titkára a „Magyar Gazdában” s a „Gazdasági Tudósításokban” tett közzé, s oda irányulnak, hazai köz- és mezőgazdaságunk fejlődésének föltételeit és akadályait kimutatni, de. másfelöl előhírmökői is e publicista *azon közgazd. nézetkörének*, mely telivér aristokratiko-consorvativ és feudális irányánál fogva újabbkori eszme-

¹⁾ V. ö. 7-9. §.

²⁾ V. ö. 19-20. §.

³⁾ Találóan mondatik ugyanis e munkában (a 358-860. l.), „az örökváltóság a kasztok számát kevesbíti, s a szabaddá lettek érdekeit az alkotmánynyal szorosban összefűzi. Ha nemzeti nagyságot akarunk, adjunk a hazának minél több erényes és szabad polgárt, s ha képes valaki felmutatni hazát vagy nemzetet, mely az úrbériség mellett nagygyá, gazdaggá, műveltté és virágzóvá lön, úgy én leszek az első, ki az örök váltság ellen követ emelendök.” [Érkövy)

fejlődésünkben saját szerű helyet foglal el, s Törököt korunk hasonló szellemű írói. egy Adam Müller és Stahl, Kosogarteu és Strauss Atkinson és St. Chamans méltó üggytársa és concurrensként tün-teti fel.¹⁾

Ezen túlnyomóing mezőgazdasági reform-eszmék mellett talál-kozunk ez időben tulajdonképeni nemzetgazdasági elmékedések és indítványokkal is az irodalmi téren. így egyebek közt *Gorove* „*Nemze-tiség*” valamint „*Nyugat*” című (1842-ben közrebocsátott) munkái, *Trefort* többrendbeli hírlapczikkei, *Fényes Eleknek*, hírneves statisztikusunknak „*Magyarország hátramaradása*” című értekezése, s *Desewffy Emil* „*Alföldi Levelei*” tüzetesen foglalkoznak a birtokrend-szer s a földipar reformjával összefüggő ösiségi, örökváltsági, úrbér-ügyi, földhiteli stb. kérdésekkel, s egyengetik a helyesb felfogás meg a törvényhozó működés útjait.

Gorove jelesen érintett műveiben egyrészt a birtokjogi intézmé-nyeknek az előre haladtabb korszellemében való átalakítását, a jobb-ág tartozások megváltási kulcsát és módját meg egyéb közgazda-sági szükségünket és teendőinket fejtegeti, másfelől a külföld ez irány -báni viszonyait ismertetvén, azt mutatja ki, hogy a *szabad föld és a szabad munka* művelt és életre való nemzet anyagi fejlődésének föltétele. Rokon irányban látjuk egyidejűleg haladni *Trefortot*, a *szel-lemdús* s már ekkor szép reményekre jogosított fiatal publicistát és szakférfiút; kinek többrendbeli értekezései közül, melyek ez időszak-ban tolla alól kikerültek s főkép az östermelés és ipar érdekeinek ösz-hangba hozására meg a földhitelügy körüli eszmék tisztázására irá-nyultak²⁾, csak a „*Tudománytár*” 12-ik kötetében (1842-ben)³⁾ köz-zétett tanulmányát a „*Nemzetgazdaság rendszerei*” felett, érintjük-meg, melyben a szerző a mercantiliszták és physiocraták, Smithnek és a socialistáknak rendszereit ismertetvén, előszeretettel hajlik az ép ek-or megjelent *Liszt-féle* „*Nationales System der Pol. Oekonomie*” című nagyhírű munkához, a nélkül azonban, hogy annak elveit, úgy mint Kossuth és mások tevék, hazánkra azonnal is föltétlenül al-

¹⁾ Megjegyezzük, hogy mind ez írók és szakférfiak *alantabb még* többször fordulandnak elő, a mennyiben irodalmi és reform -törekvéseik részben egész a jelenkorig nyúlnak le.

²⁾ V. ö. „*Ösiség*” a *Pesti Hirlap* 1845. foly. 458, 460, 508. szám. „*Örökösödési Jog*” u. o. 1845-ki foly. 426-ik sz. „*Hitelintézet és telekkönyv*” u. o. 1844. foly. 375, 407; és 1845. foly. 508. szám

³⁾ V. ö. *Tudománytár* 1842-ki foly. 42-62. l.

kalmazhatóknak nyilvánítaná, sőt egyenesen kimondja, miszerint Magyarország, parlagon heverő roppant földbősége, tőke- és hitelhiánya? gyér népessége, meg középkorias birtokintézményei miatt, még nincs azon fejlődési stádiumban, hogy a nemzeti erők és tőkék a földműveléstől elvonattathatnának és gyáripár alapítására fordíthatnának; hozzátéven azon (politikai tekintetben is) találó megjegyzést, miszerint Magyarország *geographiai fekvésénél* és politikai viszonyainál fogva, termei vényeire nézve legbiztosb vásárra az ausztriai örökös tartományokban talál, miután a birodalmi vám- és iparrendszernél fogva, gyári árukban szükségleteinket leginkább innen láthatjuk el¹⁾. Tüzetesen foglalkozik még gr. *Desseffy Emil* időszakban közrebocsátott „*Alföldi leveleiben*” a mezőipar státusgazdászati oldalával és szervezésével²⁾. Eltekintve ugyanis érintett művének azon szakaszaitól, melyek a *közlekedési ügy* meg a *bank-kérdés* elemzését tartalmazzák, figyelemre méltó elveket rakott le a nagy államférfiú e munkában az úrbéri ügyet meg az *örökváltás*gát illetőleg, utalva különösen e kérdés kényes s bonyolult voltára, a végrondezési elvek megállapításánál szükséges óvatosságra³⁾ stb. s kimutatva azon szoros összefüggést, mely hazánk mező- s államgazdasági felvirágzása meg a *hitelügy* kifejlése közt létezik, valamint azt, hogy az új birtokjogi rendszer megállapítása csak karöltve összes adó-közlekedés- s földhitelügyi intézményeink átalakulásával leszen sikerrel eszközölhető⁴⁾ ⁵⁾ ⁶⁾.

¹⁾ A földhitel- s bankügyre valamint a vámpolitikai s a kereskedés és ipar érdekére vonatkozó egyéb értekezéseit alantabb említendjük meg tüzetesen.

²⁾ V. ö. e munka 12. Levelének 1-5 két (45-94.1.) meg függelékét (95 165 1.)

³⁾ V. ö 52. s k. 61 a. k. lapokat.

⁴⁾ V. ö. 95. s k. lapj. kifejti különösen itten Desewffy azt, hogy a jobbágytartozások törvény s százados szokás által lévén szentesítve, csak a földesúr teljes kielégítése alapján válthatók meg s törölhetők el; a megváltás kiválsólag a földműves *önerejéből* történjék, az örökváltás nagy művelete csak lassan, s bizonyosan nem bankok s papírpénz készítés s forgásbáhozás alapján (mint Tetétleni, Fogarassy és Kossuth indítványozzák) eszközölthetik sikerrel; hogy a *merész banktervezők* által kiadni javasolt papírjegyek illő alap hiányában, s mivel tulajdonkép kényszerített forgású papírpénzzé válnának, értéktelenek volnának, egy *oly papírral*, melynek értéke nincsen, senki, adósságait nem üzetheti stb. V. Ö. *Alf. Lev.* 95-118. 1. és alantabb a következő §.

⁵⁾ Szembeszökő jellemvonása azonban mindez elmékedéseknek az, hogy a szerző bármennyire törekszik is bizonyítgatni, hogy *pártokon kívül és jelül* áll, mint határozottan conservatív s *arisiokratiai* irányú publicista jelenkezik a mozgalmasb *reform-agitációnak nem barátja*, a szabadföld és a jobbágy tartozások

B) Forduljunk most az e téren praktikus törekvésekhez: Megelégedéssel említhetni fel itt mindenekelőtt azt, hogy az értelmiség haladtával meg a fejlődésnek indult journalistika terjedtével: ez időben mind ritkábbakká kezdtek válni a földesúri önkényeskedések esetei, a jobbágy emberiesb bánásmóddal illetetett, a megyékben a közmunkák igazságosb kivetése, a középkori gyámsági kényrendszer maradványainak eltörlése eszközöltetek, egyes birtokokban a jobbágyi örök-váltás kölcsönös egység útján tényleg keresztülvitetett, másutt a robotok olcsó ároni megváltása a pórra nézve lehetségessé tetetett stb.; s így a földművelő sociális állapota tetemesen javított). Míg másfelől nem csekély hatással vala az *agricol-*

eszméjét még a régi iskola szellemében fogja fel, a nemesi osztályra fektet minden súlyt, szóval a kor némely uralkodó elvével nyílt ellenkezésben áll; megannyi tulajdonok, melyeket egész államférfiúi és írói pályáján az utolsó pillanatilig következetesen megtartott.

⁶⁾ Ez időben esnek végre még több jeles értekezések az urbérviszonyok, és birtokrendszerre nézve, melyekben a kor ez égető kérdései közelebbi megvitatásra találnak. így nevezetesen *Balásházytól* „Elárult pályairat” (Debreczen 1841) *Waisz Jánostól*. „Elmélkedések Magyarország hitel- és földbirtok viszonyai fellett” (Pozson 1844.) *Zálorskytól* „Az úrbéri telkek örökös megváltásáról” (Pozsou 1843.); valamint számos beható czikkek a politikai hírlapokban s tud. folyóiratokban, julesül a *Pesti Hírlap*, a *Társalkodó*, az *Atheneumban*; névszerint Lónyay Gábortól, Pulszkytól, Szegeditől, Szöllösytól, Tóth Lőrincztől, Somogyitól stb.

Nem különben arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ez időszak alatt is fölmerült a *telepítés oly sarkalatos* fontossággal bíró kérdése, s nem egy jeles szakférfiú emelt szót az ügyben, utalva hazánk gyér és aránytalanul megoszlott népességének káros voltára, meg a belcolonisáció czélszerű *eszközlésének szükségére*: de másfelől nem tévesztve szem elől azt sem, hogy ez ügyben is nemzetiségi érdekeinek gondos figyelembevétele hazafiúi kötelesség, nehogy az idegen elemek szerfeletti gyámolítása által önmagunkat gyöngítsük és sértsük, (Korizmicis, Érkövy s mások)

Érdekesebb mozzanat az e korbéli journalistikai felelélésekben a *majorátusok* és *hitbizomány oknak* újra szőnyegre került vitakérdése. Míg ugyanis az egyik fél s névszerint a *Pesti Hírlap* iskolája (V ö. *Pesti Hírlap* 1842-ki foly. 172, 186, 187, 192 ik számait), mint gondolható, ezen intézmények ellen nyilatkozott, s a szabadabb földmegosztás és adásvevés elvét képvisel: addig a másik, *vagy conservatív iskola* (Vⁿ. ö. *Világ* 1842-ki foly. 76. s egyéb szám.) határozottan pártolá azokat, s szemére veté a *Pesti Hírlapnak*, hogy az ősi institutiók iránt kevés kegyelettel viseltetik, demokratikus veilleitásokban tetszik magának, s főleg hogy a telkek csereberéjét előmozdítja, s a földet az üzlet s kereskedelmi spekuláció tárgyává aljastítja.

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Huszonötév stb. II. köt. 163. 1.

haladás előmozdítására gazdasági szakközlönyök működése, meg az itt-ott keletkező gazdasági egyletek, főleg pedig a *pesti országos* gazdasági egyesület buzgólkodása, jelesen ismeret-terjesztő irányban, pályakérdések kitézése, külföldön tett tapasztalatok fölfödözések átültetése stb. valamint az által is, hogy a törvényhozás számára szakferfiak által a mezőgazdasági reformokra vonatkozó törvényjavaslati munkálatokat készítettett, s így közvetlen magára a legislatióra is termékenyítő befolyást gyakorolt¹⁾.

A *törvényhozást* illetőleg az 1843,4-ki hongyülésre küldendő követek tekintélyes része a megyéktől vett utasításokban egyenesen arra hivatott fel, hogy az úrbéviszonyok teljes megszüntetése-, s az örök-váltsági elvnek kényszer-módon való keresztülvitelére törekedjék, az *ösiségi institutio* eltöröltessék, s egyúttal azon intézmények is életbe léptessenek, melyek (mint péld. telekkönyv, földhitelintézet, általános bírhatási jog, hitelrendszer stb.) a mezei gazdaszat s ez által közvetten az anyagi felvirágzás előmozdítására szükségesek, s egyéb művelt államokban már régóta fennállanak. Ismeretes különösen e tekintetben *Szathmármegyének* XII. reform-pontja, melyet a szabad-*elví* párt élénk agitációi folytán az 1842-ki február havában tartott közgyűlés elfogadott, s a legközelebbi országgyűlés által mintegy *követendő újítási programmul* felállítatván, habár az akkori viszonyok szempontjából nagyon is radikal irányúnak nevezendő, számos megyében helyeslésre talált.

Az 1843/4-ki országgyűlés folyamában az itt szóban lévő reformkérdés hosszasb tárgyalásnak nem vettetett ugyan alája, azonban az ösiség, az örök váltság, és a bírhatási jog nagyhorderejű földadvány a élénken foglalkodtatá az elméket, sőt részben jóval közelebb is vite-tett a megoldáshoz. *Azon radikal irány* (mond e tekintetben jeles történetírónk Horváth), mely a birtokot minden bilincs alól felmen-teni, tőkélyetes tulajdonná tenni, s o végre a nemesi és jobbágyi földet egyaránt felszabadítani tűzte ki a reform egyik főczéljává, ez országgyűlésen⁴⁾, kevéssé haladt előre, a mennyiben a rendek az ösiség eltörlésének és az *örökváltság*nak már a múlt hongyülésen kimondott elvét ténylegesen akarván alkalmazni, egy választmányi munkálatot készitettek, s azt a megyéknek vélemény-nyilvánítás végett meg is küldötték, de ép e halasztás folytán többé ez országgyűlés alatt

¹⁾ V. Ö. a. „*Magyar Gazda*” ez. folyóirat 1843-1846-ki évfolyamát, hol e tekintetben közelebbi felvilágosítás nyerhető.

⁴⁾ V: ö. Huszonötév stb. II. k. 237-238. lap.

tárgyalás alá nem vétethetnek. Nagy jelentőségű lépés vala azonban, melyet a törvényhozás ez időben tön az, hogy egyidejűleg az *általános hivatalképességi* jog demokratikus elvének érvényre juttatásával, a nemisi jószágoknak nem-nemesek általi bírhatási joga is törvény-nyé vált!

Annyiban is nagy horderejű vívmány, hogy *Széchenyi is határozottan* folyt be annak kiküzdésére ¹⁾, s a mennyiben a 48-ki nagy átalakulásnak ezen a téren kétségtelenül egyik hatalmas előjelensége s útegyengetője vala.

Figyelmet érdemlő momentuma végül a 44-ki országgyűlésnek ez irányban az, hogy a régóta szabályozást váró, s mind az 1791 mind az 1825/7-ki hongyüléseken tárgyalások alatt volt *bányászati ügy*: ez országgyűlésen ismét szőnyegre hozatott, s többoldalú méltatásra talált, anélkül azonban hogy végleges megoldatást lelt volna a bányászat rendezésének kérdése⁵⁾. Az 1844-kihongyülést eszerint egészen eredménytelennek nevezni nem lehet, habár kétségtelen is, hogy sok nagy horderejű kérdés, mely e gyűlési szaktól *vég elintézést várt*, függőben maradt s a nemzet szükségei kellő mértékbeni kielégítést nem találtak.

4. §.

A hitelügy és a bankkérdés: az irodalomban, a sajtóban és a törvényhozásban.

Azon élénk eszme-mozgalom közepette, mely a 1839/40-ki országgyűlés alatt és óta *a nemzet anyagi ügyei* kifejlődött, lehetlen vala a gondolkozóbb publicisták és szakférfiaknak azon megismerésre nem jutnia, hogy mindazon nagy és messzeható reformok, melyek törvényhozásunkban és társadalmi téren terveztetnek, csak úgy vitethetnek eredményüvel keresztül, hogyha a modern nép- és államháztartás e két szilárd oszlopára, virágzó *hitelre és rendezett* pénz- és *adóviszonyokra* támaszkodhatni; s hogy e szerint a megindított agitációban a főbb teendők közé azon kérdés megoldása helyezendő, miként lehetne hazánkban a köz- és magánhitelt kifejleszteni, s megfelelő módon szervezni, másfelől az ország közszükségei tekintetéből

¹⁾ V. ö. *Toldy*: Magyar Politikai Szónoklat kézikönyve (1866.) I. köt. 65-68. 1.

²⁾ V. ö. az 1843/4. *Diariumnak* IV-ik köt. 46. s k. 1. 63. s k. 93.sk. azután az *Actáknak* II. k. 265-320-ig és III. k. 169-226. 1., hol az ez iránybeli munkalatok és javaslatok is találhatók.

már *végkép* nélkülözhetlen erőforrásoknak adó útjani előteremtését sükörezen eszközölni.

A hitel- meg az adó kérdése ez időben még szoros egy be függésben állott a birtok-viszonyok s az úrbériségi-ügy reformjával is. Névszerint mennyiben sokaknak meggyőződése szerint a jobbágyterhek végleges megszüntetése a nemesi jószágok természetének megváltozását, s már kikerülhetlenné vált megadóztatását, másfelől hitelintézeteknek (melyek segélyével e reformok biztosban vitethetnek keresztül) felállítását, meg bizonyos *föld- vagy telekadói rendszer* alkotását teszik szükségessé, s hogy a közgazdaszat! reform nagy ügyének sikere lényegileg attól föltételezett, mennyire lesz a nemzet képes G feladatok egyidejű és együttes felkarolása által, a kor követeléseinek megfelelőleg eljárni.

Szóljunk először a hitelügy, s az evvel összefüggő banktervezetekről.

Azon idő óta, hogy Széchenyinök (és néhány előidéinek) iratában a *bankok kérdése* megpendítették, s a 40-ki országgyűlés is ez ügynek nagyold) figyelmet szentelve, egy *országom bankintézet* felállítását nemzeti desiderátumként felállította: rendre kezdenek hazánkban a legkülönbözőbb irányú bank- s hitelintézeti tervezetek szőnyegre kerülni, a napi sajtóban s a társadalmis az irodalmi téren közvita tárgyává válni. Első s mondhatni igealaposb nyilatkozatot képeznek e téren gróf *Desewffy Emil* „Alföldi Levelei”, jelesül esek három utolsó szakasza¹⁾, melyben a bankügy némely főbb elvei tüzetesen kifejtetnek, a bankszer vezet kellékei s előföltételei felmutattatnak, s polemikus kitérések közt egyéb egyidejűleg megjelent banktervezetekre, az e tárgyban nézetek tisztázásához becses adalék szolgáltatik. Desewffy gróf e munkája irodalmunkban, miután e nagyfontosságú kérdést hazánkban *először*²⁾, s az *európai tudomány* és gyakorlat álláspontja szerint hozta szőnyegre, határozó befolyást gyakorolt, s főleg azáltal, hogy a *földhitelbank* alapeszméit s szükségességét, minden kortársait megelőzve, tüzetesebben kimutatta, epochális jelentőségűvé vált, a miért a benne kifejtett nézetek közelebbi figyelembe ve-

¹⁾ V. b. „*Alföldi Levelek*” 244-344. lapj. (Az itt következő irodalmi dolgozatok tekintetében meg keli jegyeznünk, hogy nagyobbrészt a politikai sajtó képezte azon közeget, melynek segélyével először jutottak a közönség elé, s hogy rendszerezettebb s kikerekítettebb alakban csak később bocsájattak ki. Áll ez jelesül mindjárt a jelen munkájáról is gróf Desewffynek.)

²⁾ Jelesül a „*Hírnök*” melléklapjában „*Századunk*” s pedig 1839-ki november X-iki levelében.

télre érdemesek. így jelesül azt mondja egyebek közt a szerző, hogy a törvényhozásnak figyelmét kiválólag a *jegybankok* kívánják meg (225. 1.), mert az e részről szigorú ellenőrség meg annak lehetőleges megakadályozása, hogy a bankjegyek becsület veszélyeztető mennyiségben forgásba ne hozassanak, mulhatlanul szükséges. A jegybankok fennállásának alapja a *hitel*, s a *banktársulat* köteles az általa kiadott jegyek értékének fenntartását illetőleg kellő biztosításról gondoskodni (256-261. 1.) Honunkra és az osztrák birodalomra nézve különösen azt mondja szerző, *hogy jól rendezett bankra*, mely olcsóbb tőkét nyújthatna a gazdának és iparosnak, nagy szükségünk vagy, de e végből mindenekelőtt birtokjogi intézményeink átalakítása megváltó- s hiteltörvények alkotása mulhatlan kellék (264.); hozzáteszi azonban, hogy téves azon hiedelem, mintha egy különféle nemzetekből álló birodalomban, minő az ausztriai, a bankjegyeknek csak *egy forrásból* lehetne folyni ¹⁾2), tehát (már itten is) a több bankrendszer pártolja. (265. 1.) Ez általános nézetek kifejtése után áttér Desewffy a földhitelintézetek szerkezetének ismertetésére (267. s k. I.), főleg a porosz-siléziai e nemű bankegyesületek fonálán indul, s kimutatja, mily nagyok előnyei ezen a *solidaritás bázisára* fektetett intézeteknek mind a hitelkeresőre, mind a tőkebirtokosra nézve, (274. s k. I.); s egy idecsatolt „Függelékben”, tekintettel az egyidejűleg felmerült különböző banktorvezetekre, a következőkben foglalja össze javaslatait: a) *általános szabály* a bankrendezésben, hogy a jegyek mérsékelt arányban s alapjuknak megfelelő összegben bocsájtassanak ki, s minden szédelgés s papirszaporitási kereskedés gondosan kerültessek (280-296.1.). b) A megyei házi adó-tárt honunkban bankalapul elfogadni nem lehet, egyfelől az ez ügyhez érték felette csekély száma miatt, másfelől azon okból, mivel oly bank, melynek alapja közadó, *csak állami lehet*, mely nem oly czélszerű mint a magánbank, s mivel a közadóból befolyt pénzt koczkáztatni nem szabad, c) Ne sietessük módfelett a bankfelállítást, miután ez intézetünk a bécsi *nagy bank által* könnyen elnyomattathatnék, hanem elégejük meg egyelőre a

¹⁾ A mi (mond szerző) csak akkor állana, ha a bankjegyek kéuszerített forgása volna, azaz: nem képviselője, hanem teljes helyettesítője volna a nemes ércpénznek.

²⁾ Desewffy pénztheóriájának egyik sarkelvét itt még a következő tételben is foglalja össze: hogy tudniillik bankjegyek képviselői a pengő pénznek, s kívánságra pengőre váltandók a kibocsájtó által; ellenben papír-pénz: kényszerített forgású helyettese a p. pénznek. (V. ö. 105. 1.)

pesti bankot ¹⁾ s iparkodjunk azon előfeltételeket megvalósítani, melyek ez irányban sikeres működésre szükségesek. (296-298.1.) d) Ne várjunk csodaműveket a banktól, ne szerveztessék a bank *ügy*, hogy a kormány kezelése s befolyása alá jusson (300. 1.) s bizton várhatni, miszerint lassanként szilárd alapú bankintézetünkhöz a külföldi tőkék is fognak vonulni. (302. 1.) c) Különböztessük meg a kereskedői és a *földbirtokost* hitelre alapítandó bankokat; s ezek szerkezetét, mely egymástól lényegesen eltérő. (304-307. 1.) A kereskedői érdekeknek megfelelőbb pesti bank mellett tehát, mely ha kifejlend, országos fontosságúvá váland, s több fiók intézeteket léptetend életbe (307.1.), fordítsuk főtörekvésünket egy országos földhitelegyesület vagy jelzálogi (földhiteli) bank felállítására (315. s k. 1.) be nem várva az ösiségnek törvényhozási útoni eltörlését, a *porosz-sziléziai* rendszer mintájára, és pedig az ország összes nemessége s önjogú közönségeinek solidaris egyesülése alapján (320. 1.), s azon joggal, hogy minden, a szinte életbeléptetendő örök váltásági pénztárban folyandó *tőkék, alapítványok, árvapénzek* stb. e hitelegyesület zálogjegyeibe fektessenek, kellő kormányi ellenőrködés mellett, s a nyilvánosság föltétlen alkalmazásával. 321.1.) Megannyi eszmék, melyek legújabbán hazai földhitelintézetünk szervezésénél jórészen csakugyan meg is valószínűsítettünk. (330-345. 1.)

Desewffy kezdeményezés nyomán: *Fogarassy* „Magyar Bank” 1841-ben; *Kovách László*: „A bankokról” 1842-ben (Debreczonbon) *Farkas Ferencz*: „Egy nemzeti hitelbank és élelembiztosító intézetnek tervezeti szabályai 1841-ben (Budán)²⁾ közrebocsátott műveikkel járultak c kérdés vitatásához. Mind ez írók törekvése lényegileg oda czéloz, az örökváltásági ügyet kapcsolatban *egy nemzeti pénzügy* megalapításával, a bankintézetek életbeléptetése segélyével elintézni, széleob terjedelmű papírpénzjegyi műveleteket eszközlöbe venni³⁾. Meg-

¹⁾ Ennek felállítása ugyanis ép ez időben „kereskedelmi bank” czíme alatt kísértetett meg.

²⁾ Ezenkívül a következő értekezések lejelentek meg ez időben: „Hitelintézeteink szelleméről és befolyásáról a nemzeti jólétre” a M. Tud. Társaság Évkönyvei 1845-ki folyamában VI-ik köt; és szinte *Kovách Lászlótól* „a Bankügy s Európa jelesebb bankjai”, a Tudománytár 1841-ki folyam. X. köt. L még a „*Pesti Hírlap*” 1841. foly. 10, 33, 49, 51 ik számát.

³⁾ *Tététleni* egyebek közt azt indítványozza, hogy tegyünk egy örökváltásági pénztárba 90 millió for. bankjegyekben, magunk által készítettekben, evvel fizessük ki a földesurat egyszerre, a jobbágygyal pedig fizetessük 30 éven által évenként tőkésített tartozásának $\frac{1}{30}$ -ad részét. ezzel a forgásbahozott bankjegyek $\frac{1}{30}$ -át váltjuk be, s így 30 év alatt a bankjegy is mind be léssen váltva, a

annyi *téves* tervezőtek, melyek a pénzhitei és értékforgalom félszeg felfogásából indulnak ki, s egyebek közt Desewffy metsző gunynyal irt bírálata által is kellő módon visszautasítottak!).

Arra nézve egyébiránt, hogy nemcsak *gróf Desewffy* követett ez időben helyesb irányt a bank-kérdésben, tanúság egy más hasonló alaposb tanulmányra mutató nézetkör e tárgyban, tudniillik *Trefort Ágostoné*. Ez utóbbi ugyanis 1841-től egész 1845-ig részint a „*Pesti Hírlap*” hasábjain, részint önálló értekezésekben (mint például „A bankügy” 1842-ben Pesten) voná tárgyalás alá a bankkérdést, s több irányban jótékony hatással vala az e bonyolult tárgy körüli nézetek tisztázására. Jelesül: mindjárt föllépésekor eredményes hadjáratot indított meg Trefort a banktervezők azon mer ész serege ellen ²⁾, kik (mint Érkövy találóan mondja) a *papirpénz-költészetet* akarván hazai forgalmunkba beültetni, a túlvitt papírpénz-rendszer magtalanságát s károságát be nem látták; s olyformán mint Desewffy, egyelőre a hypothekális bankintézeteket elégségeseknek nyilvánítá. Ez utóbbi nézetet azonban 1842-ben közzétett (fontemlített) bankügyi önálló munkácskájában annyiban módosítá, hogy egy jól rendezett *ingóhiteli banknak* jelzálogi intézetek felett elsőbbséget adott, (6. s k. 1.) arra fektetvén az argumentationának főszűlját, hogy ily bank mind a kereskedelmet mind a földbirtokot egyidejűleg támogathatja, a tőkések ily pénztintézetbe szívesebben fektetik tőkéiket mint hitelintézetek papírjaiba, s hogy ily bank által az idegen tőkét jobban lehet beédesgetni hazánkba, mint jelzálogi műveletekkel; azonkívül pedig *az ősiség eltörlését*: egyenesen föltételenül nyíivánítá egy jól rendezett földhitelintézet életbeléptethetésének. E mellett Trefort értekezése igen sok helyes nézetet tartalmaz, kimutatja, hogy csak *arany és ezüst*- képezheti alapját jól rendezett banknak, hogy a papirpénz bizonyos háttáron túl szaporítva roppant veszélyekkel jár, hogy a pénz- s hitel-forgalomnak sajátzerű törvényei vannak, melyeket tiszteletben kell tartani, s végre, hogy a hazánkban felállítandó nemzeti bank alapja

földesúr is tökélyetesen kármentesítve stb. Míg Fogarassy azt teszi hozzá, hogy a jobbágytság által évenként befizetendő summa, mennyiben nem igaz értékű pénzben adatott be, ilyené (!) váltassék, a letett arany- s ezüstről újabb bankjegyek bocsájtassanak és kamatra adassanak ki, a jobbágyok helyett meg a földesurak részére kibocsátott bankjegyek csak ezen kamatokkal váltassanak be amortisálás végett. L. még *Desewffy*: „Alföldi Levelei” 116-117. 1.

¹⁾ V. ö. „*Alföldi Levelek*” 96 -118 és 281-ik lap.

²⁾ V. ö. „*Pesti Hírlap*” 1841-ki évfolyamának 69, 74, 85, 101-ik számait; s „Bankügy” című munkácskájának 30-45-ik lapj.

legcélyszerűbben „*Részvények*” s *nemzeti kölcsön* nyomán volna beszerzendő. (V. ö. 9 s k. 15 s k. 30 s k. 1.)¹⁾

Ugyanez időtájban került szőnyegre az ismeretes socialisztikai irányú olasz nemzetgazdasági írónak báró *Corvajának*²⁾ egy *hitelintézet*i terve, melyben tekintettel Magyarországra, egy nagyszerű takarékpénztár életbeléptetése indítványoztaték, s ennek céljául tüzetett a szegényebb osztályok takarítmányait összegyűjteni s a földműveseknek iparosoknak és kereskedőknek kölcsön alakjában kiadni, olykép azonban, hogy a takarékpénztári könyvecske helyett a társaság jegyeket bocsájtana ki, melyek birtokosaiknak pénzkép szolgálnának és egyidejűleg kamatoznának is. Mely tervezetet *Trefort a „Pesti Hírlap”* (1842-ki folyam 118-ik számában) ismertetvén, annak gyöngeit kimutatja s azon következetlenségekre utal, melyekbe ily módon keverednék³⁾.

Ennyit a hitel és bankkérdések körüli vitákról az *irodalomban* és *a napi sajtóban*. Lássuk most, mily irányban haladt ez ügyben a törvényhozás.

Mióta a váltótörvények behozattak, számtalan eladósodott nemesi család érezte annak szigorát, melytől az előtt kiváltságos állásánál fogva megóva volt, a mennyiben egyebek közt lefoglalás stb. ellen biztonságnak örvendett. Az önzők és tudatlanok ennek következtében maguk a váltótörvények *ellen* keltek ki, némelyek a *kölcsönfelvételnél* a váltói kötelezéseknek semmikép sem akarták magukat alávetni, s így természeteskép a kamatláb felszökkenésének s a birtokosok még nagyobb terheitetésének kelle beállania, Ily körülmények között, de meg azért is, mivel ép ez időben *megújított szabadalma* a bécsi nemzeti banknak (1841-ben 25 további évre) mind félelmetes!) mérvben vala kiterjesztendő monopolisztikus hatását Magyarországra, általánoson kezdő éreztetni szüksége egy önálló *magyar banknak* vagy földhitelintézetnek, mely olcsóbb kamatra, tőkét nyújthatván a szükséges beruházások s gazdasági reformokat lehetségessé tegye, máso-

¹⁾ V. ö. még „*Pesti Hírnök*” 1844. évfolyamának 407-ik számát; továbbá u. o. 375-ik számot, és 1845-ki folyam. 508-ik számát.

²⁾ A ki egy „*Bancocrazia o il gran libro sociale*” című utopistikus eszmével telt munkát is bocsájtotta ez időben (1840. Miland) közre.

³⁾ Ugyanez időben többrendbeli váltójogi értekezések is jelentek meg hazai irodalmunkban, melyek egy részében a hitel- s pénzkérdés is megvilágosított, így például *Pusztay* (1842) *Vághy*, *Fogarassy* s másoktól. Míg a jouraalis-toka terén a „*Szadunk*” 1841-1845-ki folyamai is több értekezéssel járultak e feladatok megvilágosításához.

kat a bukástól megóvni segítse. Ily körülmények között, főleg miután az irodalomig különös buzgósággal karolta föl a kérdést, az 1843/44-ki országgyűlés egyik feladatának ismeré ilyenmü földhitelintézet életbe léptetésére törvényt alkotni ¹⁾, s oda utasítá a megalakított *finansziális választmányt*, hogy egy erre ezéző javaslatot kidolgozzon ²⁾. E javaslat nemsokára meg is készült, s egy a porosz-siléziai földhitel-egyesületekhez sokban hasonló banktervezetet foglalt, magában, mely szerint Budán egy az ország jóállása mellett alapítandó hitelbank lenne életbeléptetendő, mely a földbirtok értékének $\frac{1}{3}$ -ig s öt percentes kamat mellett kölcsönöket eszközölné, az intézet kormányzója pedig, ki az országgyűlés által kijelöltek közül a kormány által lenne választandó, a törvényhozó testnek *eljárásáról felelősséggel* tartoznék ³⁾. A javaslat tárgyalás alá kerülvén, hosszas vitakozásokra szolgáltatott alkalmat, s a felségnek felterjesztetek. E legfelsőbb helyen azonban, az oly nagy fontosságú ügy áthághatlan nehézségekre akadt, a mennyiben a záloglevelek forgásba hozása az intézet által meg nem engedtetett, s a kormány a javaslatból mindazt kitöröltetni kívánta, miáltal a bankigazgató felelőssége biztosíthatatok; a mibe viszont az országgyűlés (tartván a kormány kényuralmi beavatkozásaitól) *bele nem egyezhetett*, s így a különben oly sürgős szükségességü intézet felállítására boldogabb időkre halasztaték¹⁾ ²⁾

5. §.

Az adó s országos pénzügy körüli nézetek és tervek a napisajtóban, az irodalomban és az országgyűlésen.

Kevés oly égető kérdés volt nemzetgazdasági érdekeink körében e korszak alatt, mint a nemesek *adómentessége s azon* nagy sürgős feladatok, melyek ez irányban megoldatást vártak. A Széchenyi

¹⁾ Mire egyébiránt a királyi proposition 6-ik pontjában is fel volt ki va.

²⁾ Hogy a gallicziai hitelegyesület, figyelemmel tanulmányozhatott e korban, bizonyosága, hogy egyebek közt a „*Világ*” cz. polit, lap 1842-ki 66 és 73-ik számai annak kimerítőbb ismertetését hozák.

³⁾ V. ö. magát a javaslatot az *Acták* III-ik köt. 274. s k. 311. s k 1.

⁴⁾ Az ez ügybeni vitakozásokat a *Diarium* V. k. 272. s k. 1. a különvéleményeket az *Acták* III. köt. 321. a k. I. 326. a k. 1, s ezenkívül az *Aeták* IV. köt 135. s k. 1. Lásd még *Lomjai M. Közügyekről* (1863.) 28 1.

⁵⁾ Említésre méltó” mozzanat a 43/44-ki országgyűlés közigazdászati eszme körét illetőleg, hogy a keresik, választmány egyenesen a bankmonopólium ellen nyilatkozott.

által oly szép sikerrel megindított reform-mozgalomnak, a társadalom s törvényhozás terén foganatosított minden üdvös intézkedésnek, ép úgy mint a jog- és birtok-intézményekben történt szabadelvű változtatásoknak ugyanis mindaddig szükségkép természetleneknek kelle maradniok, míg az ország lakóinak tekintélyes s épen *politikailag legcselekvőbb része*: a közterhek viselésétől majdnem egészen mentes volt, s adó-szabadalmas állásában a modern állani egyik legfőbb feltételét, a polgári *egyenjogúságot* s az osztályok egybe forradását lehetetlenné tette.

E visszásságnak fölismerésében indított meg néhány továbblátó hazafi által a negyvenes évek elején az adóügy gyökeres reformja s a nemesi adómentesség megszüntetésére irányuló agitatio, mely, habár ez időszakban még teljes eredményre nem vezetett is, de annyit mindenestre tön, hogy e nagy reformkérdés körül is a nézetek meglehetősen tisztultak, a közteherviselés elve általánosb elismerésre talált, a mielőbbi gyökeres rendszerváltoztatás alapjai diadalmasan megvetettek.

Lássuk e nagyérdékü eszmemozgalom fejlődési szakait közelebről, előrebocsájtván, miszerint az ez ügy körüli nézetek e korban tulnyomólag a journalistika és a törvényhozás mezején jutottak kifejezésre, ellenben az irodalombul) jóval csekélyebb képviselőre találak, nem úgy mint az előbbi pont alatt emiített *hitel- és bankkérdés*, melynek toküzdterét vizont az *irodalom* képezé s a *törvényhozás* csak utolsó vonalban szentelt figyelmet.

Utalva azon közismeretit tényre 1848 előtt fennállott adórendszerünket illetőleg, hogy ez utóbbi két elemet: t. i. a ház (azaz beigazgatási s megyei) *adót meg a hadi* vagy tulajdonkép országfejedelmi adót foglalta magában, valamint arra is, hogy az adó mind e két neme tulajdonkép a nem-nemes osztály vállaira nehezedett: szükségtelen is tán különösen kiemelnünk azt, hogy azon korszakban, melyről itt szólunk, s mely jelesül a modom európai eszmék iránt oly kiváló fogékonyaságot tanúsított, közei valu (mint Horváthunk is megjegyzi) ¹⁾ már az idő, midőn a nemesség a „szüz vállak” privilégiumáról lemondván, a megadóztatástól többé irtózni nem fog, s ha nem akarand is részt venni a hadi adóban, míg honvédelmi kötelezettsége fennáll, g más részről a kormány el nem fogadja a felelősséget: de a házi adót, s a közmunkákra fordítandó országos adót elvállalni még sem fog vonakodni. *Átalakulásunk vezérei* s különösen Széchenyi,

¹⁾ Huszonötév stb. II. köt. 142. l.

miután a budapesti lánczhíd vámja által a nemesi nemfizetés privilégiumán már különben is halálos sebet ejtettek, a közadózást, a házi s az országos czélokra fordítandó adó tekintetében már a legközelebbi országgyűlésen óhajták megalapítani. Azonban előreláthatólag mégis voltak még mindig igen sokan, a kik e szándéklatot meghíúsítani, s az önzést a *jog és igazság fölébe* helyezni nem tartózkodandnak ¹⁾.

A házi adónak a nemesség által birtokaránylag viselése iránt, némely megyében csakugyan tétettek 1841-ben indítványok. A valódi vita a nagy reformkérdés *felett* azonban csak akkor vette kezdetét, midőn ²⁾ gróf Sztáray Albert a conservatív irányú „*Hírnökben*” (jelesül onnok melléklapjában a „*Századunkban*”) egy nagy felhívást tett közé³⁾, melyben egyebek közt a nemességnek beligazgatási ügyek tekintetébeni adómentességét abnormis állapotnak, sőt az örökigazsággal ellenkezőnek nyilvánította, s a nevezett beladministratív költségeket kirekesztőleg a nemesség által viseltetni indítványozá, stb. Mely szózat kellő viszhangra talált ugyan, de annyiban sokat veszített hatása- és értékéből, hogy az indítványozó tovább kifejtett véleménye szerint az érintett költségek meghatározásában épúgy mint az adókitetésben *azoknak* tulajdoníttatik döntő szavazat, kik legtöbbet adóznak, és így az osztálybeli elkülönülés s az aristokratikus jogegyenlőtlenségnek egy új formája vonatik előtérbe.

S ez utóbbi körülmény szolgált csakugyan okul arra, hogy a *jeles tollú Kossuth*, az általa szerkesztett „*Pesti Hírlapban*”, s jelesül ennek 1842- 1843-ki folyamának több számaiban ⁴⁾, ép oly meleg érülettel mint izgató hangon irott czikkorozatot indított meg, melyben a democratikus elvek s az általános kötelezettség alapjára állva, a magyar adórendszer- *eredete és történetét*, s a nemesi s jobbágyi földbirtokkali kapcsolatát kifejté, s különösen azt iparkodott bebizonyítani, hogy a házi adóra, mint újabb eredetűre, a régi nemességi mentességi törvények nem is alkalmazhatók, hogy a mindenki által aránylag fizetendő *jövedelmi adó* felel meg egyedül az igazság, a polgári egyenlőség, a státustan s közhaszon elveinek, hogy az adómentesség jólrendezett álladalomban polgári lealacsonyítás, hogy a legközelebbi hongyűlésen válandik el, kik az igazi szabadelvűek s az

¹⁾ *Horváth Mihály*: Huszonötév stb. II. k. 14Í. s k. 1. *Springer*: Geschichte Oesterreiche II. k. 56. s k. 1.

²⁾ *Desewffy Emil* gróf egyidejűleg kifejtett buzgólkodásával ez ügyben. L. a következőket.

³⁾ V. ö. „*Századunk*” 1841-ki foly. 66. szám 505. s k. lapokon.

⁴⁾ L. alantabb-, s az „*Ellenőr*” cz. zsebkönyv 452-472 1.

örök igazság visszautasíthatlan követelését teljesíteni »karók. Hozzátevén *fényes dialectikával* írott czikkeiben, hogy Sztáray indítványa mint lényegileg aristokratikus gyakorlatilag el nem fogadható, s hogy azon esetre, hogy ha az iránt kell határozni: a *socialis javításokra* fordítandó országos, vagy a beligazgatásra szükséges háziadó ölvé való-síttassék-e meg előbb, az utóbbinak tulajdonítandó az elsőség, azaz, hogy a megyei közköltségek viselésébeni részesülés elvének minden egyéb ilyenmű kérdés alárendelendő¹⁾.

Kossuth czikkeinek közvetlen hatása a napi-sajtói irodalomra valóban határozó vala. Névszerint mennyiben lassankint valamennyi jelentékenyebb *politikai lap* tüzetesen kezdé tárgyalni az adókérdést, számos jeles cikk a napi sajtó útján e tárgyban közzé tétetett²⁾, s ép ez által oly mérvű *elterjedést nyertek* az idevágó esz miék és törekvések, hogy rövid idő alatt a nemzet minden rétegei és osztályai közfigyelemmel követett reform-kérdésévé vált. – A mi pedig a megyéket illeti, ezek beléletében az *adóügy körüli viták* már 1841 óta felette hevesekké váltak, sőt oly dimensiókat öltének, hogy nincs összes ujabbkori történetünkben esemény, mely törvényhatóságainkat oly izgalomba helyezte, sőt mondhatnók krízis felé vezette, mint ép az adózás vagy nem-adózás nagy vitakérdése. Inkább a történelemben tartozván az e tárgyban folyt küzdelmek ecsetelése, e helyütt csak annyit jegyezzünk meg, hogy a legtöbb megyékben *két párt, adózni s nem adózni* jel-szóval alakulván, a helyes s helytelen dialectika és capacitatio minden érvei kimerítettek, hogy a többség az egyik vagy másik nézetnek megnyerettessék. Az eredmény pedig az lön, hogy némely megye az adófizetés elvét elfogadván, ennek képviseltetését az 1843 4-ki hon-gyűlésro küldendő követeinek utasításul is adá, (így p. Borsod, Bihar, stb.) mások ellenben a nemesi privilégiumhoz konokul ragaszkodván (Fehér, Szatmár stb.) a nemadózást tüzték zászlajukra, s így feltűnő ellenmondásban önmagával, számos megye, mely egyebekben u *libe-ralismus szóvivői* közé sorakozott, e nagyfontosságú s ép a valódi sza-badelvűség próbakövét képző kérdésben, a legavasb consorvativismus és ódsóság elveinek hódolt³⁾.

Így állott az adó *ügye* a politikai sajtóban, a megyei életmozga-

¹⁾ Kossuth ez adóeszméit pár évvel később újólág kifejtette Bajza: *Ellen-örjének* 448. s köv. 1.

²⁾ így a „*Századunk*”, a „*Jelenkor*” és a „*Világ*” igen sok becses s figyelemreméltó cikkeket hoztak e kérdésben.

³⁾ V. ö. remek ecsetelését e küzdelmeknek: *Horváth* 11. k. 145-152. 1.

lomban és a közfelfogásban. Lássuk most az e kérdésre vonatkozó (e korbeli) *irodalmi nyilatkozatokat*, azután az 1843-44-ki országgyűlés alkalmávali törekvéseket.

Az úgynevezett szakbeli irodalom (mint fentebb is már mondtuk) kiváló figyelmet e kérdésnek nem szentelt. Egyes nagybecsű értekezések és nyilatkozatok azonban ez irányban sem hiányoztak. így jelesül, valamint az úrbéri viszonyok, a hitelügy, a bankok, s földhitelintézetek kérdésében, ebben is fényes irodalmi termékként állanak előttünk az „*Alföldi Levelek*” Desewffytől¹⁾, melyeknek „Második Függleléke²⁾”, a közlekedés, házi pénztár s adóügy taglatatába ereszkedvén, egész tárházát nyitja meg előttünk az e tekintetben mélyebbreható tanulmány eredményeinek. Utal ugyanis szerző arra, hogy elég visszásán, a megyei beligazgatás költségeinek terhe a földműves jobbágy vállait nyomja, hogy az országnak jövedelmekről s országos pénzügy megalapításáról multhatlanul gondoskodnia kell (236-37. l.), hogy a *direkt adózás*, mint a melynek mind kivetése mind behajtása szerfelett sok nehézséggel jár, s aránytalanságokra, költséges katasterek kiegészítésére stb. vezet, nem oly célirányos formája a megadóztatásnak mint az *indirect adók* (222. 3.) stb.; hogy e szerint a rendszeresíthető, azaz az előre tüzetesen megállapítható *budget* a nemesség és egyéb osztályoktól egyenes adózás alapján állíthatatnoki elő, p. o. jövedelem s kereset-mód szerint; a nem rendszeresíthető pedig, mint „quantitas non coguita”, az ország által egészen volna előteremtendő, s pedig indirect adók, például lajstromozási díjak (bélyegek,) vámok, fogyasztási adók stb. által. Végre abban központosulnak szerző nézetei, hogy a nemességnek a házi adóbani részvételét mindenestre az igazság, a méltány, a józan politika egyiránt követeli, hogy a *beligazgatás* költségei az egyenes adókból fedeztessenek, az országos közlekedési eszközök, a szellemi s közoktatási érdekek stb. biztosítására megkívántatott pénzerők pedig közvetett adózás által fedeztessenek. Sok helyes nézettel találkozunk az adóügyet illetőleg c korban többször említett jeles státuszgazdasági írónk- és publicistánknek *Trefortnak többrendbeli* hírlapi cikkeiben. így egyebek közt a „Pesti Hírlap” 1844-ki folyamának 370-ik számában: Gróf Széchenyinek (azonnal megismertetendő) adó-tervét elemézi s bírál-gatja; az ugyanazon évi folyam 399-ik számában az adókérdést igen

¹⁾ Ki 1839-ben először hozta szóba, hogy a nemességnek a megyei házi pénztár terheiben részesülnie kelljen. *L. ellenőr* (1847.) 475. l.

²⁾ *Alföldi Levelek*: 219-243. l.

helyesen a vámügygyeli vonatkozásai szerint törekszik megvilágosítani; míg az 1845-ki folyam 421 és 422-ik számában tüzetesen az indirect adók kérdéséhez fordulván, némi eszmerokonságban gróf Dessewffyvel az országos pénztár megalapítására mindenekelőtt a *nem-egyenes* adó-nemeket nyilváníja alkalmas forrásoknak, s egyebek közt a bélyegilletéki, húsfogyasztási és szeszkészítési adót nevezi olyannak, mely e tekintetben hazai viszonyaink szempontjából is megfelelő volna.

Nagyobb érdekeltséggel tárgyalatott az *adóreform kérdése* az 1843/44-ki országgyűlésen és az azt megelőzőtt követválasztási és *utasítás-készítő* megyei gyűléseken. Fontos momentum annyiban is, mivel hazánk nagy államgazdája, gróf *Széchenyi István*, ez ügyben ismét alkalmat talált egyikével nagy reform-eszméinek a nyilvánosság elé lépni, s a sok politikai vitatkozásokban kifáradt közvéleményt egy gyakorlati irányú indítványra irányzani.

Látván ugyanis az országgyűlésre való készülődések közepette azt, hogy a házi adó kérdése a nemesség nagy részének előítéletei- és ferde felfogásánál fogva, a *törvényhozás által nem* fog a kor szellemével megegyező módon megoldatni: mindjárt az országgyűlés elején egy indítvánnyal lépett fel, mely csakhamar a közfigyelmet magára voná, s az e tárgyban eszmemozgalomnak egészen új s pozitívabb irányt adott. Értjük a „*Két garasos adó*” tervét (vagy telekdíjas adóreformot), melylyel 1843-ban a „*Jelenkor*” című lap hasábjain fölépven ¹⁾, a *következő javaslatot* hozta szőnyegre: „Vételessék fel egy nagy, körülbelül 100 millió forintnyi *nemzeti kölcsön*, mely arra volna fordítandó, hogy az ország az annyira szükséglett közlekedési hálózatát előteremthesse s a műveltségi s egyéb közczélok megvalósítására szükségelt összegek birtokába jusson. E kölcsönnek kamatai fizetése és törlesztése tekintetéből léptetessék életbe egy *általános telekadó*, mely minden nemes és nem-nemes által évenként minden hold-föld után *két garasban lenne* fizetendő; a mi egy évben mintegy 5-6 milliónyi összeget képezend, s akkép volna kezelendő, hogy vele ama 100 mil-

¹⁾ V. ö. *Jelenkor*: 1843-ki évfoly június-decemberbavi számokban jelesül 45-től 104-ig. A cikkek (mint említők) külön lenyomatban s könyvvé átalakítva. »Adó és két garas» cím alatt szintén megjelentek, (Pest. 1844-ki márcziushóban) s egy vastag (300 lapnyi) kötetet képeznek. E munkájával összefüggésben bocsátá szintén 1844-ben közzé gr. Széchenyi „Magyarország kiváltságos lakosaihoz, Telekdy” című dolgozatát (két füzetben,) mely ugyanazon célra volt szárvá, hogy t. i. a nemességet & az adófizetés elvének elismertére rábírija. (L. még a „*Társalkodó*” 1844. folyamának 56 -60. számait.)

Hónak megfelelő $3\frac{1}{2}$ milliónyi kamat fizettnék, a törlesztési részlet 1 $\frac{1}{2}$ millióval lerovatnék, a felülség pedig földhiteli bank olyképeni alapítására fordítottassék, hogy belőle honfiainknak *olcsó kamatokra* kölcsönök nyújthatassanak. Az összes adósság azután 35 év alatt lefizetethetnék, s az ország e művelet alapján 30-40 év alatt körülbelül másfélszáz millió forintnyi beruházmányra tenne szert, mely közzgazdaságunk emelésére hathatós rugóul szolgálna¹).

Széchenyi indítványa sokak által tetszéssel fogadtatott. Sőt *maga Kossuth* is, a ki Széchenyi által közvetetten felhivatván véleménynyilvánításra, az indítvány jelentőségét belátá²), késznek vállalá magát a terv támogatására azon föltétel alatt, hogy az ilykép szerzendő erőforrásokban s jótéteményekben az adóterheit *jobbágyi osztály is*

¹) Legyen szabad Széchenyi ez újabb közzgazdasági dolgozatából még némelyekre utalnunk. így egyebek közt a bevezető cikkekben az adóteher általános viselésének szükségességére mutatván, s ez elvet mindenkire nézve a legigazságosb s leghasznosbnak is nyilvánítván (5-10. 1.) főteendőknnek helyes tőkeberuházást jelöl ki (15. s k.l.) Áttér azután a merész s túlzott politika veszélyeinek ismertetésére, az izgatók megfontolatlan törekvéseire s panaszosan emlegeti, hogy *hazánk szerfelett hátra* van mindenben (31. s k. I), s hogy a helyes adórendszer különösen ez irányban is hathatós orvosszert képezend. Miután a következő cikkben tulajdonképeni tervét kifejtette volna (54. s k. I), azt iparkodik begyőzni, hogy csak ilyféle *állandó* « *direct telek adó*, s nem közvetett adók s só-árfelemelés, képesek a kitűzött célhoz bennünket vezetni (103. s k. 1) A XIV-ik sz. cikkben hazánkknak Ausztriávali érdekkapcsolatát tünteti fel, s megigazítani iparkodik azok nézetét, kik az Ausztriávali kapcsolatunkból folyó tekintetek és követeléseknek semmi figyelmet sem szentelnek (169-180.); s a XVII-ik s köv. sz. cikkben a „*Pesti Hírlap*” szerkesztője s adó-czikkezője ellen fordulván, ennek eljárási, és törekvései helytelenségét igyekszik kimutatni (212. s k. 1.), sőt ép oly módon mint már „*Kelet népében*” tévé, egyenesen kimondja, hogy pártja hazánkat egyenes veszélynek viszi elébe. (247. 1.) Az utolsó két cikkben végre Széchenyi *Morion* álnévű czikkíró ellen (ki Sz. tervét megtáinalta a *Társalkodó* 1843-ki 77ik számában) fordul s megczáfólva ennek ellenvetéseit, az általa felállított nézeteket ujlag igazolni s ép oly helyesek- mind cél- és időszerűknnek bebizonyítani törekszik. Az 1843/44-ki hongyülés alkalmával! tevékenysége gróf Széchenyinek az adó-kérdésben szinte nevezetes mozzanataát képezi ez ügy fejlődésének, habár practikus és közvetlen siker által koszorú sva nem volt is. V. ö. *Falk*: „Széchenyi és kora” az Oesterr. Revue 1866-ki foly. májusi füz 53. s k. 1.

²) Habár a „*Pesti Hírlap*” több számai erős bírálatokat is hoztak az indítvány felett. így nevezetesen az 1843-ki aug. 10-kei (272-ik) 3zám, azután a 283, 309-ki számok; ellenben méltányosabban ítél az e kérdésben felszólalt szakember az 1844 ki foly. 286 s. k. 311. sz. Ezekenkívül az 1844. foly. 328, 334.836, 338. 348, 358-ik számait.

kellő mértékben részesíttetni, s különösen a hypothekára kölcsönadandó összegek fele része az utóbbinak úgy fog biztosíttatni, hogy ez összeg tekintetében elsőséggel bírand, s főleg azoknak adatik a kölcsön, kik magukat örökösen megváltani, s a kölcsönt e célra felvonni akarják.¹⁾

Forduljunk most *a legislatió terén* az adóügy bon történt intézkedésekhez. Az anyagi érdekek előmozdítására irányzott törekvésekben csakhamar belátván a rendek, hogy a célbavett reformok nagy része csak úgy lenne keresztül vihető, hogy ha önálló s rendezett országos *fináncz- s névszerint* adószervezetre lehetne támaszkodni, a hongyülési tárgyalások folyamában kitűnt szüksége egy e tekintetben kimerítő javaslatnak, melynek eszközzésére az úgynevezett *fináncz-választmány* (melyről már tettünk említést) 1844 elején csakugyan meg is alakítottatott, azon kiküldetéssel, hogy „a hazai közszükségek s ezeknek miképeni fedezése tárgyában” mielőbb részletes véleményt terjesszen az országgyűlés elébe²⁾. E választmány, melynek több kitűnő szakember volt tagja, munkálódását azonnal (1844-ki márcziushóban) meg is kezdé, s valamint a földhitelintézet ügyében, úgy az adózási rendszerre nézve is egy tervezetet dolgozott ki, mely a következő alapelvekre volt fektetve³⁾. Mindenekelőtt kiemeli a választmány, „hogy a közterheknek az ország minden lakosai által *közösen s arányosan leendő viselése,*” alap- és kiindulási pontul szolgáló elv, de ez elvnek általános alkalmazása a jelen helyzetben és viszonyok közt nem kivihető; indítványozza azután a választmány egy három millió forintnyi *évi országos ajánlat* alapján felállítandó nemzeti vagy országos pénztárt, s javaslatba hozza egyidejűleg azon adóztatási elveket is, melyek szerint a nevezett summák évenként a törvényhatóságokban az ott lakozó személyekre történő kivetés nyomán begyűjtendőek lennének. Ez indítványok *azonban eredmény nélkül* maradtak, a mennyibe a tárgyalásokat követett szavazásnál a nem adózó párt többségben vala, s így megfelelő törvény ez irányban nem alkottathatók⁴⁾. Figyelemre méltó azonban a tervezett adórendszer tekintetében az, hogy láthatólag közeledve a közép és nyugateurópai népek e

¹⁾ *A Pesti Hirlappal* szemközt Széchenyi adóterve meleg pártolásra talált „Századunk”, de főleg a „*Világban*” p. o. 1843-ki foly. 93-102-ik ez. (Desewffy Emil cikkei) és 1844-ki 8-ik számban.

²⁾ V. ö. 217-ik országos ülés, 250. szám alatt.

³⁾ V. ö. *Acta* III. 266. s k. 1. Lásd a „Jelentést.”

⁴⁾ V. ö. *Springer: Geschichte Oesterreichs* II. k. 86-87. 1.

nemű intézményeihez, a választmány egyfelől az általános adóviselési elvnek lehetőleg iparkodik érvényt szerezni, s másfelől az újkori finansz-gyakorlat szellemében külön *föld- vagy telekadót* (és pedig a föld minősége és jövedelmezősége szerinti osztályozások alapul vételével), *azután ipari* és kereskedelmi adót (mely a tiszta jövedelem 1%-ját képezné, míg a vállalatba fektetett tőkének 5%-ja tiszta nyemrénynek tekintetik) továbbá mesteremberek, honoratiorok s köz-hivatalnokokra vetett *személyes adót* (bizonyos osztályok szerint) stb. állapít meg, a papokat is tüzetesen adóköteleseknek nyilvánítja; s végre az adópénzek beszedése- és kezelésére nézve szintén részletes eljárási rendtartást hoz indítványba ¹⁾2)3).

6. §.

Az 1844 ki országgyűlés közzgazdasági irányú egyéb mozzanatai; s a kereskedelmi választmány munkálatának vázlatja.

Azokon kívül, miket eddig felhoztunk: vannak még a 43 44-ki hon gyűl esnek mozzanatai, melyek a nemzetgazda egész figyelmét lekötik, s az e korbéli nézetek megítélésére szolgálhatnak. Mi e tárgykörből némelyeket, a következő „*Fejezetre*” viszünk által, hol hasonnemű kérdésekkel egyidejűleg s összefüggésben jobban fejthetnek ki, s e helyütt ínég csak a következőkre akarunk közelebbi pillantást vetni.

A 44-ki országgyűlés egyik kétségbe nem vonható érdeme az, hogy az ország *anyagi érdekeit s az ez irányban* szükséges reformo-

¹⁾ V. ö. *Ada*: 1843/4. III. 285-298. 1.

²⁾ Egy irodalmi tekintetben nem érdektelen röpiratot kell ez időből még megérintünk, mely „*Segedelemről*” (*Subsidium*) cím alatt (1843. Löcsén) egy névtelentől tétetvén közzé, az adó- s különösen indirect adó-rendszert igen melegen ajánlja, magát az adófizetés rendszerének életbeléptetését pedig igen jellemzőleg „finanszialis productionak” nevezi; eszme mely legújabb időben Németországban Dietzel tanár által (*System der Staatsanleihen*) ez. művében 1855.8. s k. 76. s k. 1.) tudományosan kifejtetvén, egész forradalmat idézett elő a finansz- és közhitelügy teoriájában. Valamint másfelől kiemelendő az is, hogy a *közteherviselés nagy eszméjének* egyik legkitűnőbb szószólója és képviselője ez időben b *Eötvös József* is volt, a ki többrendbeli hírlapi cikkeiben (s később a „Reform” ez. munkájának 124. s k I.) ez ügyben bővebben fejtette ki szellemdús nézeteit. Ép így a közteherviselés elvét hangsúlyozá *Perczel Móricz* is egy „Pesti Hírlapi” cikkében 1844-ki foly. 316. szám.

³⁾ Az *országot finansz* alkotására célzó egyéb törekvésekről a következő „Fejezetben” szözlünk.

kat tágabb nézpontról szemlélvén, az első magyar országgyűlés vala, mely a közgazdasági népelet nagy rendszere föltételeinek teljesebb felfogására emelkedett. Bizonyosága ennek az eddig felhozottak; de ezeken kívül az is, hogy ez időben kezdek apáink a *népháztartási viszonyoknak* benső egybefüggését az összes státuseléttel, az igazgató, a jogszolgáltatás, a finantz- sőt még a hadügyvel is, közelebbről tekintetbe venni.

Egyikét a 44-ki hongyülés jelentékenyebb momentumainak képezi jelesül az, hogy az oly nagyfontosságú s számos gazdasági érdekekkel szorosan kapcsolt *közmunka-ügy* (ingyen-munka), melyre nézve a kiküldve volt finantz-választmány ¹⁾ külön javaslatot dolgozott ki, e javaslatok értelmében módosított, s különösen a IX-ik törvénycikkely a jobbágyok által *teendő ingyenmunkák mérvét és* módozatát, a hatóságok ez iránybani feladásait, az ingyen munkának országos vagy helyi érdekű vállalatok létesítésében alkalmazását stb. tüzetesen megállapította. Igaza van egyébiránt *Morváiknak*, midőn e kérdésre nézve azt jegyzi meg, hogy a megnyugtató megoldástól még meglehetősen távol maradtunk, mert nem éretett ekkor még el, hogy a közmunkák a nemzet összes érdekében, nem pedig egyes megyék vagy ép egyes hatalmasok magánhaszna szerint történjenek.

Egy további dicséretes lépés, melyet az ez országgyűlés által kiküldött közgazdászati! választmányok tőnek, az, hogy tekintettel az ország közállapotainak feltűnő hiányos ismeretére, egy külön országos *statistikai hivatal felállítása* hozatott indítványba²⁾. E hivatalnak³⁾ jelesül az leendett volna feladatú tűzve, mindazon adatokat beszerezni és egybeállítani, melyek a hazai közgazdaság, ipar, kereskedés és államigazgatási viszonyok alapos ismeretére vezethetnek, s pedig oly módon s oly tekintélylyel, hogy a törvényhatóságok közlegei s a közhivatalnokok fölhívásainak engedelmeskedni, s a kívánt felvilágosításokat készségesen s pontosan beszolgáltatni lennének kötelesek. Fájdalom! hogy e *nagy horderejű s még ma* is kínosan nélkülözött (s újra meg újra hasztalanul sürgetett) orgánium létre nem jöhetett, s a szép torvezet az országgyűlési irományok halmazában egész a legújabb időig eltemetve maradt.

Nagyobb nyomaték s éberebb figyelemmel tárgyaltatott ez időben, azon szintén régóta megoldásra váró kérdés, hogyan lenne az or-

¹⁾ V. ö. *Acta*. III. köt 278-ik s k. lap. (Finantzválasztm. munkálat.)

²⁾ V. ö. *Acta*. III. köt 319 1-

³⁾ Szervezésére évenként 10,000 forint hozatván javaslatba.

szagra nézve annyira *terhes katonatartás* (élelmezés s elszállásolás; a kor igényeinek s a lakosok arányos és igazságos mérvbeni terhelhet ségének megfelelő módon rendezendő. Az 1836-ki XI-ik és az 1840-ik III-ik törvénycikk értelmében megalakult ez ügybeni választmányok által elkészült *terjedelmes* munkálat a jelen (vagyis 1844-ki) hongyülésen kerülvén tárgyalás alá, hosszab vitákra szolgáltatott alkalmat. Egyfelől ugyanis azon elv szolgált kiindulási pontul, hogy a nemzetre nehezedő ezen teher mind a kincstár mind a lakosságra nézve méltányos módon felosztassák, s *újjászervezése* a porták aránya alapján vétessék eszközölbe. Másfelől azonban o terv nagy ellenzésre talált, kiemeltvén, miszerint ez egész teher tulajdonkép törvényesnek nem is tekintethetik, s hogy a tehernek a nép nyakáról minél teljesb mérvbeni lerázása kísértessék meg. Eredménye azonban e tárgyalásoknak *sem vala, a mennyiben* megállapodás nem jöhetvén létre, külön törvénycikk sem alkottathatott az ügy szabályozására¹⁾2).

Egy további nagy horderővel bíró kérdés, mely a 44-ki országgyűlésen a törvényhozókat foglalkodtatá, a *városok rendezésének ügye vala*. Egyidejűleg ugyanis a demokratikus eszmék terjedése- meg az ipar előbbrehaladásával, szükségkép oda is kelle irányulnia; reformmozgalomnak, hogy az oly messze elmaradt s politikailag majdnem végkép nyomatóktalan városok e visszás helyzetükből kiragadtassanak, s a polgárságnak az alkotmány rendszerében illőbb állás biztosítottassék. E czélből a szabadelvű párt a 44-ki országgyűlésen a szükséges indítványokat meg is tétvé, a mennyiben a városoknak, mint a nemzeti ipar, értelmiség, szellemmozgalom gyúpontjainak szavazatjogát s belalkotmányi szervezetét az újkor követeléseivel megegyezőbb alakba önteni, s azok súlyját kellőkép fokozni törekedett³⁾. E

¹⁾ V, ö. egyébiránt az 1843-44-ki *Diarium* II. 112. s k. 149. s. k. 142. g k. IV. 341. s. k. K; azután az *Actdk*: I. k. 278. laptói végig, hol a tervezet egész terjedelemben foglaltatik. Kiváló érdeme van egyébiránt ez ügy körül kitünő hazánkfiának *Csengery Antalnak*, ki a rendelkezésre levő adatok alapján egy emlékiratszerű munkálatot készítte e kérdésben, mely azután sok tekintetben a tárgyalások alapjául is szolgált. Az értekezés Henszlmann „Vierteljahrschrift”-je 1844-ki foly. 4-ik kötetének első felében (180-208.1.) nyomtatásban is megjelent, s azon két irányelvet állítja fel, hogy a katonatartási teher a kamara által viseltessék, és a kaszárnya-rendszer vétessék alkalmazásba. (Mely indítványt azonban, mint tudjuk, a kiküldött fejedelmi biztosok el nem fogadhatónak nyilvánították.)

²⁾ V. ö. még e kérdésre *Lónyay*: Hazánk anyagi érdekei I. k. 108 s k. 1.

³⁾ Ez ügyben tartá mint ismeretes, halhatatlan történetírónk és státusferfiunk: *Szalay László* első nagy állambeszédét, a melyben az „új Magyarország

törekvéseknek azonban, mint sok hasonlóknak, eredménye nem vala, a mennyiben a többség a nagyon is demokratikusnak látszó rendezési tervezetét el nem fogadd, s így a városi rend meg az evvel kapcsolatban álló nagyfontosságú ipari és anyagi érdekek illő módoni érvényre juttatása ismét továbbra halasztatott¹⁾.

A leghevesb vitákra életben s irodalomban, s különösen a 44-ki hongyülésen végre a *vám- és kereskedelem-politikái* kérdés szolgáltatott okot. Egyike lévén azon kérdéseknek, melyek (mint eddigi fejtegetéseinkből kiderült) már egy félszázad óta foglalkodtaták hazánkban az elméket, a vámügy rendezése s köztünk meg a monarchia másik fele közti kereskedelmi viszonyoknak magyar szempontból is helyes megállapítása: oly messzeható fontosságúnak ismertetek fel ez időben, hogy alig mutathatni fel egy feladványt is, mely körül ekkor hevesb tusák vívattak volna, mely az oly *mélyenmenő sociális- és politikai* reform-mozgalomban nagyobb küzdelmeknek szolgált volna kitudulási pontul.

Minthogy azonban a vámpolitikai kérdés, ép e sarkalatos jelentőségénél fogva, majdnem az egész itt tárgyalt időszakon (vagyis 1841-1848-ig) mint egyik főmozgalmi *forranyag keresztülvonul*, s azon további nagy reformkérdésekkel, melyeket csak a következő „Fejezetben” tárgyalhatunk (jelesül a védegyleti agitáció- s evvel rokon ügyekkel) legbensőbb összefüggésben áll: e *helyütt* annak tüzetes elemzésébe nem bocsátkozunk, s így mind az 1841-1844 közti irodalmi és sajtó-mozgalmakat, mind különösen a 44-ki országgyűlés-folyamatában ez ügyben vitt tusákat, csak is ez utóbbi helyen alantabb fogjuk egész terjedelmükben és súlyjok szerint méltányolhatni.

Mielőtt azonban o szakasztól megválnánk, nom mulaszthatjuk el legalább pár szóval azon jeles szerkezetű „*Jelentést'*” megéríteni, melyet az országgyűlés által kiküldött *kereskedelmi választmány* (a hongyülés utolsó szakában, t. i. 1844. július hóban) a kebelében tartott tanácskozmányok felett „Vélemény” alakjában kidolgozott, s nyilvánosságra hozá ²⁾.

némely sarkalatos institúciói és feladásai először formuláztattak tüzetesebben. V. ö. *Csengery* Magyar Státuszérfiak 528. s. k. 1. és *Horváth*: Huszonötév II. köt. 229.1.

¹⁾ Többet e kérdésről alantabb, hol a védegyleti és ipari mozgalmakat tüzetesen tárgyaljuk.

²⁾ Erről a jelen könyv 2-ik fejezetének 1. §-jában már némelyeket megjegyeztünk; s itt csak arra utalunk még, hogy a nevezett „Vélemény” kivonata

E vélemény *főbb pontjai* a következők.

Mindenek előtt utalás történik arra, hogy Magyarország mind természeti mind geographiai viszonyai, földjének termékenysége, folyamrendszere, égalja stbnél fogva igen sok *előfeltételnek* birtokában van, melynek alapján virágzó gazdasági fokra emelkedhetnek, anyagi jólét, ipar, forgalom tekintetében gyors haladásnak örvendhetne. - Ámde másfelől (mondatik) igen sok hiány és fogyatkozás is vagyion, mely hazánk e *közgazdasági fölvirulását* s szerencsés fejlődését feltartóztatja, így helyesül egy felől hiányos köz- és magánjogi intézményeink s törvényeink, közlekedési eszközökben, tőkék, képzett munkaerőkben! szegénységünk; a hitel és hiteltörvények feltűnő mértékbeni hiánya; rász adó- és köznevelési rendszer; tökéletlen igazságszolgáltatás stb.; s a mi mind ezeknél tán még nyomasztóbb s visszásb hatású, a *helytelen kereskedelmi rendszer* és vámpolitika.

A vámpolitika (mond a Jelentés) mely az irányunkban mostoha magatartású osztrák kormány által intéztetvén s tartatván fenn, oda hat, hogy ősternékbeli előállítmányaink a jólfizető külföldi piaezokra nem juthatnak, a szabad kivitel ezernyi akadályok által nehezítettik, érdekeink *az osztrák iparosok és producensek* érdekeinek alája rendeltetnek, míg másfelől az utóbbiak által hazai iparunk fejlődése gátoltatik, gyártásunk és kézműiparunk elfojtatik, s e mellett azon félzség és nyílt alkotmányértés is követetik el hazánkon, hogy a vámügy rólunk nélkülünk intéztetik, Magyarország a kereskedelmi politika rendezésére semmiféle *törvényes befolyást* nem gyakorolhat, s így az ország egyik legfontosb érdeke kellő méltányolásra nem talál.

Mindezek folytán a választmány véleménye odajárul, hogy a törvényhozás sürgös feladata az volna, a felsorolt visszasságokat elszüntetni, országos törvényeink értelmében a kormányt félszeg vámpolitikájátóli eltérésre felhívni, s *annak intézését* a hongyülés jogkörébe belevonni; egyidejűleg s mindenekelőtt pedig arra is törekedni, hegy visszas köz- és magánjogi intézményeink gyökeres orvosláeaa m ellött: a nemzeti ipar s gyártás megalapítása kifejlesztése célba vétessék. Mire nézve egyfelől a *terményző erők* mindenoldalú kifejtése, a nemzeti foglalkozás-ágak helyes arányának megvalósítása, főleg pedig az szükséges, hogy a közbenső vámsorompók Magyarország és Ausztria közt ne csak meg ne szüntessenek, hanem inkább olykép ren-

nyomtatásban a „Századunk” 1844. foly. július és augustushavi számaiban (jelelül 56-62-ig) található.

deztessenek, hogy hazánk fejledező iparát az osztrák s idegen versenyzés ellenében illőképp megvédelmezzék, s nemzeti gyártásunk és iparunk kellő biztosításban részesíttessenek.

Utalván a „*Jelentés*” különösen arra, hogy míg iparos állammá emelkedni nem sikerülend hazánknak, szegény tehetetlen nép maradandunk, közgazdaságilag igazi önállóság- és függetlenségre nem vergődhetünk; s hozzátéven azt is, hogy Magyarország ilyképeni anyagi megerősödése magának Ausztriának is előnyére szolgáland, iparosainak kelet piacza, mert gazdagabb és fogyasztásképebb lenne a magyar, kitágulna, adó- és forgalmi képességünk fokoztatnék, szóval a kijelölt reform mind a magyar mind az osztrák-német tartományoknak javára, előnyére, politikai s közgazdasági súlyjának emelésére vezetne.

7. §.

Az irodalom némely általánosb irányú termékei ez időben; az első magyar nemzetgazdasági kézikönyv, és a fensőbb oktatásügybeni irányok.

Midőn az 1840-1844-ki években hazánkban felmerült anyagi reformkérdéseket figyelmesb szemmel tekintve át azon gyakorlati elveket elemezzük, melyek az e korbéli felfogást különösen vezérelték: szükség egy pillantást azon általánosa irányú nézet-nyilvánításokra is vetni, melyek ez időtájban hazai szakirodalmunkban előfordulnak, s mint túlnyomólag a theoretikus elmélkedés kifolyományai, a teendők sorát és a törekvések irányát sajátserű megvilágításban tüntetik elő.

Ide tartoznak mindenenk felett a *politikai irodalom* e korbéli termékei sorából: *Széchenyi* ragyogó elmeszüleményének, a „Kelet Népe”-nek némely szakaszai, báró *Eötvös József* „Reform” című munkájának egyes fejezetei, *Kossuth és Desewffy* Aurél polemikus irányú könyvei; míg a nemzetgazdasági szakirodalom köréből a következő részint rendszeres s nagyobb terjedelmű dolgozatokra, részint kisebb értekezések s folyóirati cikksorozatokra utalhatunk; jelesül előzőr is *Trefort Ágoston* ezen című közleményére: „A nemzeti gazdaságnak rendszerei” meg „Az anyagi érdekekről”, melyben a már többször említett szellemdús író hazai feladásainkról szólván, a *közlekedési ügy, a birtokrendszerbeni* reformok stb. jelentőségét emeli ki, s nagyobbmértvű előrehaladást sürget újkori közgazdasági irányban. Továbbá *Szűcs Ábrahámnak*: „A kelet népének gazdasági állása a

gyakorlati életben” (Pest 1842-ben), meg „A pipás nemesembereknek véleménye az adó, örökváltság, és ősiség iránt” című (1844. Kecskeméten) művére, melyben az első *népies irányú* közgazdasági könyvet bírjuk, melyben a szerző czélul tűzte maga elébe, az ósdi nézetünket egyszerű s populáris hangon szóló argumentációkkal az anyagi reformok szükségessége felől meggyőzni (V. ö. főleg 7. s k. 15. s k. 45. s k. 1.); ámbár imitt-amott maga is még lehetősen avas s meghaladott álláspontú felfogást árul el, p. o. a hol a *földbirtokosokat* úgyszólván egyedüli méltó tárgyaként állítja oda a törvényhozás és állami gondoskodásnak, s érdekükben a tőke-kamatnak törvény általi megszabását követeli. (77-84. 1.); *Győrynek*: „A közgazdaság fogalma és elvei ¹⁾ meg „Nemzeti viszonyok”²⁾ stb. című értekezéseire, melyekben a *mathematicai* irányt követő szerző a Nemzetgazdaság alapjaként a jólrendezett munkát mutatja fel³⁾, a közlekedési intézetek elsőrangú fontosságára utal ²⁾, s egyebek közt azon érdekes feladványt is feszegeti, hogyan lehetne valamely országban a *szükséges pénznek* mennyiségét meghatározni, mire nézve azon eredményre jut, hogy e tekintetben az adó nagysága egyfelől s a tiszta jövedelem másfelől a legfontosb tényezők³⁾. Utalunk

Mindenekfelett pedig *gróf Desewffy Emil* többször idézett „Alföldi Leveleinek” bevezető szakaszaira, melyekben egyebek közt az anyagi érdekek gondos ápolásának fontossága emeltetvén ki, szellemdús utalás történik a *rend és szabadság* eszméjének kölcsönössége, országos teendőink sorozatának ildomos megállapítása szükségességére, s főleg arra, hogy első feladatunk *mezőgazdaságunkat* kifejlesztteni s tőkélyesb fokra emelni, azután evvel kapcsolatban a belfogyasztás és forgalom könnyítése- s előmozdítására hatni; s jó hitelt és közlekedési rendszert alapítani stb. Végre hangsúlyoztatok egy helyütt igen találóan az is, hogy eddig sokkal „gyöngébb iparkodással láttunk bajaink lehető orvoslásához, mint nyavalyáink elpanaszolásához, s hogy a *folytonos negatiót* és tétlenséget valahára éberebb munkásság és egyetemesb irányú erőfeszítés kell, hogy váltsa fel⁶⁾.”

Egy további figyelemre méltó jelensége *e korbéli irodalmunk*

¹⁾ *Tudománytár* 1842-ki folyam XI. köt. 259. s k. 323. s k. 1.

²⁾ Ugyanott 1843 ki foly. XIII. köt. 139. s k. 195. s k. és 270. s k 1.

³⁾ V. ö. n. o. XI. köt. 270 s. k. és 324. I

⁴⁾ ü. o. XIII. köt. 178. s k. 223. s k. 1.

⁶⁾ V. ö. *Tudománytár* 1843. foly. XIII. köt. 270-294 1.

⁷⁾ V. ö. Alföldi Levelek 33-51 és 245 s k. lapokat.

fejlődésének az, hogy egyidejűleg a practikus irányú fejtegetésekkel és közgazdasági discussiókkal, a *rendszeresb szakmunkásság* ù *némi lendületet* vón, s névszerint *Karvasy* Ágoston (akkoron győri akadémiai, utóbb pesti egyetemi tanár) ily című munkájában „a *Politikai Tudományok* rendszeresen előadva. Első kötet: Politika. Második kötet: Státuszgazdaság és Fináncztudomány”¹⁾; az első magyarnyelven írott (nemzetgazdasági) tan- vagy kézikönyv megszületésére vezetett. *Karvasy* irodalmi munkássága és irányáról alantabb még tüzetesen levén szó, e helyütt csak az itt megnevezett *tankönyv keletkezése* és jelentőségére vonatkozólag említjük fel a következőket. A negyvenes évek elején uralomra jutott valamivel szabadabb eszmemozgalom, valamint nemzeti nyelvünk mind nagyobb mérvbeni kifejlése és diplomaticus érvényre jutása, az oktatás s fensőbb tanintézetek működésére sem maradhatott befolyás nélküli. Így egyebek közt helyt kezdé lassankint *főbb tanodáinkban foglalni* a latinnyelv nyügének levotésével a magyar mint oktatási nyelv, a mi a tudományok előadását s a tankönyvek megmagyarosítását tette szükségessé. Másfelől megtörték az osztrák-magyar censurai szabályok azon még mindig fennállott szigora, mely szerint az egyes tudományok előadásában a tanárok *bizonyos hatóságilag előirt* kézi- és vezér-könyveket köteleztettek követni, úgy hogy az oktatás e gépies és szellemölő békók alól ez időben lassankint felszabadult. E rendszer-változásnak természetes folyománya vala, hogy a tehetségesebb s buzgóbb tanárok az általuk képviselt tanszakokat nemcsak magyar fogalmazatú *kéziratok szerint kezdék* tanítani²⁾, hanem magát a tudományos rendszert illetőleg megfelelőbb elveket vittek be előadásaikba, s többé kevesebbé emancipálták magukat azon ódon rendszerek nyüge alól, melyeket eddig előadásaikban szem előtt tartani kényszerültek. Így, a mi különösen a nemzetgazdaság- és államtudományt illeti, ez azon időszak, midőn a birodalomban majdnem kizáró (iskolai) használatban *lévő Sonnenfelsi* (meg az ezen rendszer szerint készült egyéb latin) tankönyvek³⁾ tekintélyének kora lejárt, s helyökbe újabb, a tudomány fejlettebb álláspontjának megfelelő rendszerek, s kézi könyvek léptek. Ekként történt, hogy *Karvassy* is mint egyike a nagyobb tehetségű, jobbirányú s buzgóbb

¹⁾ Megjelent Győrött 1842-1843-ban, második kiadásban 1846-47-ben s a közgazdaságtani rész mintegy 300 sűrűen nyomott lapot tézen.

²⁾ Mely tekintetben kiválókép a protestáns főtanodában működő tanárok jártak elő jó példával.

³⁾ Jelezen a fentebb bővebben ismertetett nagyobb munka *Beke F.*-tól.

szakembereknek, tanári működésének alapjául tökélyesb segédszert iparkodván venni, fentérintett munkájának kidolgozásához fogott, s rövid idő alatt oly elismerésre tön szert, hogy a munka az *iskola termem* kívül is becsültetni kezdett, *a fiatal tudósnak* az akadémiai tagságot meghozta, s pár év alatt új kiadást is szükségessé tevén, az iránt tön bizonyásgot, hogy általa valódi irodalmi szükség pótoltatott, s hogy a kortársak az ilyenmú rendszeresb művek iránt már kellő fogékony-sággal és érteménynyel bírtak. Á mi *a munkát magát* illeti, az formai tekintetben a tanítási czéloknak igen jól megfelelő, helyes rendszerben és összefüggésben fejtegeti a tudomány fontosb kérdéseit ¹⁾, előbb (talán igen is röviden) az alapfogalmakat, s aztán mindjárt a gyakorlati részt képző mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi politikát adja, ennek utána pedig a *financztudományt* a közönségesen elfogadott felosztás szerint olykép tárgyalja, hogy az államháztartás minden nagyobb feladványa a kellő megvilágításban jelenkezik. *Dogmatikai* tekintetben Karvassy lényegileg a Smith-féle újabb iránynak követője, rendszerének egybeállításában leginkább a Smith-iskola német akkorbéli képviselőire, jelesül Jákobra, Pölitzre, és Kaura támaszkodik, anélkül azonban, hogy egyfelől ez irók absztrakt modorát követné, másfelől azok éleselmú következtéseiket tüzetesen figyelembe venné. Sajátságos momentuma ezenkívül Karvassy munkájának az, hogy ép ez időben uralkodóvá válni kezdett *List Frigyes-féle* iskola befolyását is elárulja, a mennyiben a könyv irodalomtörténeti részében List rendszere, az ismeretes három nemzetgazdasági főrendszer (merkantilismus, physiocratismus és Smithianismus) mellett *egy negyedik*, s külön tanrendszernek nyilvánítatik²⁾, a fejtegetések folyamában pedig, névszerint ott a hol a vámpolitika elveiről szól a szerző (85, 114, 115. §-ban) a *védvámi irány* sokkal nagyobb mértékben jut kifejezésre, mint a mely az egyébként követett Smith-féle rendszerrel megegyeztethető. Kiemelendő végre hogy a tankönyv azon része, mely a státusháztartást tartalmazza, a legkerekdedeb és legtökélyesb, mit részben annak kell tulajdonítani, hogy ez irányban a szerző kizárólag *Raunak* már ekkor megjelent volt remek „Grundsätze der Finanzwissenschaft”-járá támaszkodhatott, s a mű annak csak mintegy magyaráított rövidlete (compendiumja) jelenkezik.

¹⁾ *Biedermann.*: „Das Studium der Pol. Oekonomie in Ungarn” cz. értekezésében egyenesen azt mondja K. művéről, hogy egyike a legjelesb tankönyveknek az egyetemes szakirodalomban.

²⁾ Á mi eddig tudunkra semmiféle rendszeres szakmunkában sem történt az egész világirodalomban.

A Karvasy-féle tankönyvvel majdnem egykorúlag egy más, rokon irányú, habár a nemzetgazdaságnak alig egy-két lapra terjedő észrevételeket szentelő tankönyv, bocsájtattott közre, t. i. Szeremlei „*Politikája*” (1844. Sárospatakon); míg másfelől az ugyanez időben magyarra fordított *Liszt-féle* nagyobb munka „*A Politikai gazdálkodás nemzeti rendszere*”, (Kőszegen 1843-ban) szinte e sorozatban említendő, habár iránya és rendeltetésére nézve inkább a következő fejezetben tárgyalt eszmekörhöz tartozik, a miért is még közelebről foitáudjuk reája figyelmünket.

Míthogy már a tanszerű s didactikai szakirodalomról szólunk, legyen e helyütt röviden megérintve az is, hogy *felsőbb tudományos oktatás terén* is ez időben már helyesb, s a kor színvonalának megfelelőbb közzgazdasági irány foglalt helyet, s talált kifejezést. Bizonyítják ezt az e korbéli tanárok előadási *vezérfonalai*, a tanulóknak az újabb szakliteratura termékeire szegülni kezdő élénkebb figyelme (a könyvtárak látogatásánál), az anya-egyetemünkön e korbán tartott számos nyilvános (doctori) *vitatkozások* s névszerint az is, hogy ez időben azon tudori vita-tételek, melyek a szigorlatok kiállta után a jelöltek által tanáraikkal egyetértésben kitűzőitek, egytől egyig már az újabb iskolák elveire és eszme-körére vannak állítva, az eddig majdnem kizárólag uralkodott *Sonnenfelsianismus* és Merkantilismus pedig itten is már meghaladott álláspontként tűnik fel.

HARMADIK FEJEZET

A védegyleti mozgalom s rokon törekvések; s Széchenyi küzdelmei azok ellen.

1. §.

Az ország helyzete, s a reform agitatio újabb iránya az 1844-diki hongyülés berekesztése után.

A nemzet azon nagy reményei, melyeket az 1843/44-ki országgyűlés iránt táplált, jó részben teljesítetlenek maradtak. A majdnem 19 hónapig tartott, s annyi főfontosságú tárggyal foglalkozott országgyűlés összes eredményeit rövid *13 törcényczikk* tartalmazá, s habár kétségtelen is, miszerint e törvényhozási időszak, a folyamában szönyegre került nagyhorderejű kérdések-, a kifejlett eszmesúrlódás, a

vitatás alá került tárgyak hosszú sora¹⁾, némely határozatok félre nem ismerhető hordereje²⁾, s mindennekfelett a nemzeti korszakban általa előidézett eleven pezsgésnél fogva, messzeható jelentőségű vaku nem lehet másfelől szem előtt téveszteni azt sem, hogy igen sok égető feladvány ez országgyűlésen megoldást nem nyert, számos ügy csak félig, sok egyáltalában tárgyalás alá sem került, s így a milliók várakozásai és hő óhajai teljesülésbe nem mentek.

A viszonyok ily állásánál az országgyűlés *munkálkodásának eredményei* a nemzöt által meglepéddel nem fogadtattak, sőt ép ez eredménytelenség okul is szolgált arra, hogy sokak meggyőződése szerint, az eddigi reform-agitációnak, ha sikerre akarunk szert tenni; szélesb alapokra kell fektetnie, egyetemesbe, a nép minden rétegeit és osztályait áthatóvá kell válnia. Még mélyebb gyökereket kezdte verni a nézet, hogy az ősi alkotmány *radikálisb átalakulásnak*, a társadalom ipari, gazdasági, műveltségi állapotai még mélyebbreható reformnak, a nemzetgazdaság formái és irányai még határozottabb *újításnak* leeiidnek elébe viendők, ha erős, virágzó és a modern európai szellemmel összhangban álló státussá akarjuk hazánkat emelni! Megannyi nagy cél- és törekvésű pontok, melyek tekintetében még a különböző pártok és pártárgyalatok sem voltak eltérő véleményben, s köz vala felismerése annak, hogy szükséges: megindítása egy *olyszerű agitációnak*, mely a nemzet minden, rétegeit felrzza, mindönkit a nemzeti regeneráció művében közvetlen részvételre serkentse, s *oly közvéleményt* teremtsen, melynek hatalmán minden ellenkezés megtörjék, s mely minden irányban a nemzeti munkásság, ipar s forgalom productiv kifejlését lehetségesítse³⁾.

Az alapok és irányok tekintetében, tehát, melyek az új s erélyesb agi táti ó kiindulási pontjaiul valának szolgálndók. meglehetősen köz volt az egyetértés a nemzet valamennyi befolyásosb államférfia és

¹⁾ V. ö. *Horoáth*: HuszonHtéV II. k. 260-261. 1. (Mindössze 104 törvényjavaslat és tárgy volt vitatás alatt.)

²⁾ Gondoljunk csak az általános birtok- és hivatalképességi jogelvének érvényre jutására, a nemzeti nyelv ügyének diadalát biztosító határozatokra., a közös teher viselésének történt némi elismerésére, a vallásügyi törvényre stb.

³⁾ Hogy maga a kormány is belátta már ekkor, hogy csakugyan nagy szüksége van az országnak reformokra, s hogy nekie is kell e tekintetben eddigi negatív magatartásából kilépnie, valamint azt, hogy e reformokat oly értelemben és irányban fogta fel, mely a nemzet érzületének és óhajainak nem felelt meg: – mutogatja egyebek közt igen jól *Horváthunk*: Huszonötév II. k. 265. s. k. 1. és *Springer*: Geschichte Oesterreichs II. köt. 103. s. k. lapokon.

publicistája közt. Meghozta ez érdeksolidaritás érzetét a viszonyok alakulása maga, s általános vala a sürgés és mozgás, az *actio* gyakorlati terére kilépni, s minden eszközt felhasználni s mindent elkövetni, hogy az ország közügyei, politikai ügy mint anyagi érdekei, mielőbb oly fejlődési irányt vehessenek, mely a mulasztottak pótolására vezetessen, s az oly égető feladások megoldását minél teljeseb mértékben lehetővé tegye.

Nem volt azonban egyetértés és öszhang az *agitatio végcéljai*, a teendők sorozata, és az izgatás módját és szellemét illetőleg.

Lényegileg eltért ugyanis e tekintetben a nemzeti reformmozgalom két nagy vezére és zászlóvivője, *gróf Széchenyi és Kossuth Lajos* ¹⁾. Jelesül a mennyiben az utóbbi (a közgazdasági reformokat értve itt különösen) az egész izgatási ügynek határozottabb, a tömegekre támaszkodó demokratikus irányt akart kölcsönözni, s o *szellemben*, fentebb ismertetett elvei szerint, egész sorozatával lépett fel a tervezeteknek; míg az *első*, óvatosabb, a kormány irányában kiméletesb modorú, az aristokratikus érdekeket is szemmeltartó eljárást tanácsolt; s midőn magát hatalmas vetélytársa által a közönség kegyében túlszárnyaltatni látá, s a *Kossuth-programm* több pontjainak keresztülvitelét a haza érdekével s közgazdaságunk szerencsés továbbfejlődésével is ellentétben állónak fölismeré: *vele egyenes oppositíóba* lépett.

Ez ellenkezés és ez agitatio nagy ügyfolyama képezi iegérdekesb s legmesszebbható mozzanatát azon három évi időköz történetének, melyről itt szó vagyon. A *Journalismus heves* tusai, a szónoklati diadalok szakadatlan sorozata, a napról napra élénkebbé váló irodalmi eszme-nyilvánulások stb. által mélyeiben megingatott nemzet, mondhatnók, lázas ingerültség s feszült figyelemmel követte a

¹⁾ Különös figyelemre méltó körülmény ez itt tárgyalt időszakra nézve, hogy a két nagy reformer életviszonyaiban ez időben azon nagy változás állott be, hogy *Széchenyi*, a szabadelvübbé vált kormány irányában (s szemközt az általa veszélyesnek tartott Kossuth-féle agitatioval, s talán ez utóbbi által való háttérbe szorítás feletti elkeseredettségében) 1844 óta még kiméletesb magatartásává vált, sőt a kir helytartótanács kebelében, a számára felállított közlekedési osztályban, mint tanácsos (1845. közepén) a vezényletet is elvállalá; ellenben *Kossuth 1844. július* elsején az általa oly fényes eredményel szerkesztett, s mondhatnók valódi hatalommá emelt „*Pesti Hírlap*” szerkesztőségétől (magánviszályok következtében) visszalépett, s így a rendelkezésére álló szabadidőt kizárólag pract. terveinek kivitelére szentelhette, a miért is ez időtől fogva őt folytonosan a gyak. agitatio terén találjuk (V. ö. *Falk.-Oest. Revue* 1866. foly. 4. füz. 19-22. 1.)

nagy reformerek minden lépését. A meddő izgatást s tervezgetést a practikus *tevékenység és kivitel* váltta fel. Társulatok, egyesületek, vállalatok keletkezének és indultak meg, melyek a nemzet anyagi érdekkörei egyikét vagy másikát fölkarolva a közvagyonosság és ipari haladás föltételeit és intézeteit megvalósítani iparkodtak. – Az egész nemzetten bizonyos *fuwallata az alkotási géniusnak* lengett át, s a pártok küzdelmei, a reformcélzatok összkangzása vagy összeütö-zése, democratiai és aristocratiai elemek tusai, egy Széchenyi és Kos-suth, Deák és Szalay, Lónyay és Trefort, Desewffy és Eötvös, egy Ceengery és Batthiány kezdeményezése és nézet-harczai közepette ¹⁾: előkészítették az *alapot s érlelődének* az elvak, a melyeken Magyarország új állami és közgazdasági rendje életbe léptetendő, a nemzet jobbainak legtitkosb vágyai megvalósítandók valának.

Az imént futólag vázolt reform-mozgalomnak egyes phásisait meg tárgyköreit, a mennyiben azokkal egyszersmind az egész e kor-beli közgazdasági eszme-fejlődés és nözetrendszer is szorosan összefügg, a következőkben részletesen kell szemügyre vennünk, a miért is

először: *a védegyeleti agitatioiól* meg az evvel legszorosb össze-függésben álló *vámpolitikai* reformtörekvésekről;

másodsor: *a közlekedés és a pénzügy kérdése* körüli viták és irányiatokról;

harmadsor: *Széchenyinek Kossuththali* küzdelmeiről, meg a két fél közt közvetítő *központosítási iskola* elvei és befolyásáról a köz-ügyek fejlődésére szólándunk,

egyidejűleg tekintetbe véve mindenütt a *napi sajtónak* arra vonatkozó nyilatkozatait, az *irodalom jelentékenyebb* termékeit, meg azon mozzanatokat, melyekből az eszmék alakulására és bonsó összefü-gésére helyes következtetést lehet vonni.

2. §.

Az ipar- és vámügyi reformmozgalom az 1844-ki országgyű-lés előtt és alatt.

A szoros összefüggésben álló védegyeleti és vámpolitikai reform-mozgalmak fejlődésében *három stádiumot* kell mégkülönböztetnünk.

¹⁾ A Kossuth visszaléptével beállott változásról a „Festi Hírlap” politikai és közgazdasági irányában, s különösen a lassanként uralomra emelkedő úgyne-

Az elsőt jelesül, a midőn a nemzeti ipar-védelem eszméje túlnyomólag a vámrendezési törekvésekben nyer konkrét alakot, s a nagy vitaügy a *vámok* új elvek szerinti szabályozásának követelésében öszpon sul. E stádium az 1841-ben megindult agitáció időjétől egész a 44-k országgyűlés végéig terjed, s ez utóbbinak a vámügyre irányzott do eredmény nélkül maradt tárgyalásaival leli végét. *A második stádiumot* a tulajdonképeni iparvédegyleti agitáció tölti be, a midőn tudni illik az ország törekvései a vámkérdés megnyugtató megoldását illető leg, sikertelenek maradván, a democrata párt a társadalmi *önvédelem elvét* kísérté meg s iparkodék érvényre juttatni a hazai iparnak oltalmazásában, E stádiumot felváltja a nagy reformkérdés fejlődésében a *harmadik időszak*, a midőn t. i. sokan (s ezek közt az azalatt erősödni kezdett öszpontosító iskola hívei is) a védegyleti terveket a kitűzött cél elérésére elégteleneknek és részben hiányosoknak is ismervén fel, ismét a *vámügyi reformkérdést* hozák szőnyegre, s ezen kiindulási pontról iparkodtak a nemzeti iparnak és forgalomnak az őt megillető jogos állást és fejlődési lehetőséget biztosítani.

E három stádium szerint vesszük mi is a következőkben tárgyalás alá a *vámpolitika és a védegyleti kérdések* körüli mozgalmat; s szólunk először is a vámkérdés fent jelzett elő stádiumáról

*

*

A negyvenes évek elején, hol mezei gazdaságunk és iparunk tén némi lendület állott be, de egyidejűleg az is mind jobban belátathi kezdett, hogy a *köztünk és Ausztria* közt fennálló vámsorompók kereskedelmünk nagyobb mérvű kifejlését akadályozzák, hazánkat Európa egyéb piacaitól elzárják, sőt még az osztrák iparost is védik ellenünkben, s hogy így nemzetgazdaságunk felvirágzása ez irányban is roppant (még pedig mesterségesen alkotott) akadályokra talál: köz vala Magyarországon a meggyőződés, hogy e visszasságon mielőbb segíteni s a fennálló *közbenső vámrendszer* átalakítását célba venni, első rangú országos és törvényhozási feladat. Ehhez járult egy más jelentékeny körülmény. Tudni illik az, hogy ez időben a németországi „*Zollverein*” vagy vámegylet fennállásának első időszaka befejeztével, tekintettel az egylet által elért fényes eredményekre, s a »émet államok nemzetgazdasági felvirágzása tekintetébeni jótékony

vezett *központosítási* iskoláról, s ennek a Kossuth és Széchenyi anyagi reformrendszere közt helyesen közvetítő működéséről, alantabb szólunk.

hatásaira, a szövetség további 25 évre meghosszabbított, s ép e diadalmasan bebizonyított életrealóságánál fogva magában Németországban, de Ausztriában, sőt hazánk némely köreiben is azon eszmét költé, vajjon nem lenne-e czélszerű, ha Németország és az osztrák monarchia *vámközösségbe lépne*, s a birodalom két felének kereskedelmi politikájában nagyobb egyformaságra törekednék?!

E tényekkel szemközt 1841-ben hazánkban megindultak a vámügyi reform körüli viták. Legelőször jelesül a német vámegylethezi csatlakozás vagy *nem-csatlakozás* kérdésében. Voltak ugyanis, mint mondták, hazánkban is pártolói a csatlakozásnak, s jelesül miután Ausztriában is a közvélemény igen hajlandónak látszott orra ¹⁾, találkoztak egyesek sot megyék s törvényhatóságok is (mint például, a sopronyi, mely egyáltalában egészen a mai napig a kereskedelmi szabadság zászlajához mindig hú vala), melyek ez egyesülést *ajánlatosnak tarták*, azt hangsúlyozván, hogy ily kép alkalom nyílnék hazánkra nézve egy magas fejlettségű kulturai és ipari állammal közee»lebbi kapcsolatba jutni, termékeinek nagy és biztos vásárpia-czokat szerezni, s egyáltalában szerfelett hátramaradt gazdasági viszonyait jobb karba helyezni. A *csatlakozás e szóvivőivel* szemben azonban a többség, s jelesül a *napi sajtó*²⁾ épúgy mint a nyilatkozásra (Sopronme-gye által) körlevélileg felszólított törvényhatóságok legnagyobb része, valamint a hazai *szakférfiak* majdnem kivétel nélkül, ellenkező értelemben nyilatkoztak, utalván arra, hogy e vámszövetségnek számos előfeltételei nálunk hiányzanak, hogy előbb ösiségi, nemesi adómentességi, törvénykezési stb. intézményeinket tökéletesen át kellene alakítani, főleg pedig arra, hogy fontos politikai és közgazdasági tekintetek is vannak, melyek e csatlakozást *nem javasolják*, névszerint a mennyiben fejletlen gyáripárunk kifejtése a hasonlíthatlanul tökéletesb német gyártás stb. által végkép akadályoztatnék, politikai tekintetben pedig a *németség erősülya* és befolyása nemzetiségünk felett még nagyobbá lenne, s így a mit tán egyik-másik irányban anyagilag nyernénk, politikai és morális tekintetben százszoros veszteségünkbe kerülne. E nézetnek képviselői közt egyebek mellett *Trefort*

¹⁾ V. ö. *Springer*: Geschichte Oesterr. I. k. 555. s k. 1.

²⁾ Különösen a „*Pesti Hírlap*” 1842-ki folyama sok jeles cikkéi tartalmaz e kérdésre nézve; jelesül magának Kossuthnak is tollából, a 110, 111, 112, 118, 178, 179-ik számokban. (Ez utóbbiak azután német nyelven St. S. által e ezim alatt: „Über den Anschluss Ungarns an den „Zollverein” külön füzetkép is közrebocsáttattak.)

tal a később megalakult centralista iskola egyik szelleműs szakemberével, a ki a „Pesti Hírlap” 1841-ki s 1842-ki hasábjain több ízben és sikeresen szóialt fel a csatlakozás és az ezt. pártolók elvei ellen ¹⁾, kiválókép pedig a későbbi védvárai és védegyleti párt hatalmas fejével *Kossuthal találkoznak*, ki többrendbeli enunciatíóiban egyenesen oda nyilatkozott, hogy a német vámegelet fényes eredményei és jótékony hatása a nemzetgazdaságra készségesen elismerendő, de ép azért ránk magyarokra nézve (kiknek *a nemzetiség a fő szempont*) a csatlakozás majdnem egyértelmű volna a politikai öngyilkossággal, miután a német iparosok elemét honunkban erősítené, s igen közel vinne bennünket az absorbtíó örvényéhez; nem is említve, hogy fejletlen iparunk végkép elnyomatnék, Magyarország (mond Kossuth továbbá) kövesse a német *egylet-alapítók* példáját, önnön területén iparkodjék védvámok által magát a külföld túlnyomó versenye ellen biztosítani, s inkább *Angliával* közelebbi érintkezésbe lépni, mely állam Magyarországra nézve sokkal jelentékenyebb, s a németekhez való csatlakozás által tőlünk elidegenítették, holott sokkal jobb és előnyös piacot képez az angol birodalom österményeinkre nézve stb. ²⁾. E nézetnyilvánulásokkal, meg az egész korszakot jellemző *nemzeties irányú* (országos létünk és fejlődésünk nagyobb önállósítását özeibavevő politikai) törekvésekkel szoros kapcsolatban a vámügy rendezésére vonatkozó *eszmék hazánkban lassankint* megváltoztak, Míg ugyanis *eddig* általános vala az óhajtás, hogy a közbenső vámvonalok megszüntetessenek, s a magyar tartományok kereskedése kifelé és a monarchia másik fele irányában e lankasztó bilincsek alól felszabadíttassék: mind jobban kezdett most már³⁾ *azon nézet* helyt foglalni, hogy a *közbenső vámvonalok* eltörölése által nemzeti iparunk az osztrák és idegen gyárosok elgázoló versenyének lenne kitéve, hogy helyes vámrendszer a nemzet gazdasági életének önállóságát hathatósan támogathatja s sok egyéb fontos politikai tekintetből is tanácsos, ha ama sorompók *fennmaradnak*; a vámügyi reformnak te-

¹⁾ V. ö. „Pesti Hírlap” 1841-1842, és főleg 1842. évfoly. 142. számában „dr. Wildner és a magyar Finanziák” ez cikket.

²⁾ V. ö. *Springer*: Geschichte II. 50-51 1. s Kossuth most érintett munkájának 18-20 ; 31-57-ik 1.: és „Pesti Hírlap” 1842: 110 s k. számait, hol „Ipar és Vám” „Vámszövetségi kérdések” stb. ez. értekezések figyelemre méltók; míg a 203-ik és az 1843-ki 298. s k. 1842-ki 213. s k. 231. s k. *szánok* védvárai célzatokkal telvék.

³⁾ Habár a fennálló vámszabályzatnak mi ránk nésvé kártékony voltáról tygyana« maradt a meggyőződés.

hát tulajdonkép oda kell irányulnia, hogy addig is, míg az, osztrák Ipar- és gyártással egyenlőbb fejlettségi fokra emelkedhetendünk műszorgalmi tekintetben, a vámok hazai iparunk *védelmére szolgáljanak*, vagyis hogy tulajdonképeni *védvám-rendszer* megalapítását vegye czélba. Mely nézet-módosulásra még az is volt befolyással, hogy ép ez időben lépett fel s lett ismeretessé honunkban a nagy védvám-agitátor *List Frigyes*, a ki a német ipar- és gyártás, valamint a politikai életnek is önállóbb nemzeties irányú kifejlését a túlhatalmas britt supremátia ellenében ép úgy iparkodott új tanaival előmozdítani és biztosítani, mint a hozzája sok tekintetben hason elmű és rokon irányú *Kossuth* ¹⁾ a magyar ipar- és államéletet a *német-osztrák* euprematia ellenében, s kinek fényes dialectikáival írt, s meleg hazafias érzelműtől átlengett teoriájában a protectiv-vámok elve az egész okoskodás súly- és kiindulási pontját képezé. Nem keveset tön végre az érintett nézet-változásra az, hogy sokan voltak honfiaiink között, kik azon hitben éltek, „hogy ép a közbenső vámsorompók fennállásának tulajdonítható az, hogy Magyarország mind ekkoráig is az osztrák *absolutismus foglалásai* és unificationális törekvései ellenében védve maradt s hogy hazánk kormányzati önállósága még nagyobb mérvben csorbát nem szenvedett²⁾.

A vámügyi reform kérdése ilykép naponkint jelentékenyebbé vált, g mind nagyobb dimenzióban fejlődtek az a körüli viták a sajtóban, a sociális agitáció terén, a törvényhatóságokban. Alkalmat szolgáltatván erre még a *dolognak magának fontossága* és sürgetős volta, az itt-ott keletkező ipari védegyuletek s társulatok kebelében kifejlett eszmesúrlódás és agitáció, valamint azon körülmény is, hogy (mint gondolni lehet) nem hiányoztak, még pedig befolyásos körökben és jeles szakférfink soraiban) olyanok sem, a kik az *új védvámi* iránylattal *egyet* nom értettek, s mint a szabadkereskedés következetes hívei Magyarország anyagi felvirágzását nem protectiv vámok és mesterkélt intézkedésektől, hanem az alkotmány modern szellembeni átalakítása, sociális és gazdasági intézményeink reformja, az erők és érde-

¹⁾ Kiről ismeretes dolog, hogy midőn List munkájával és tanaival megismerkedett, ezek horderejét és irányát csakhamar egész jelentőségében felismeré, s míg azelőtt meleg szabad-kereskedelmi apostol vala, (de könnyen megmagyarázható” módon) rövid idő alatt a Protektionismus legbuzgóbb szószólója és képviselőjévé vált hazánkban, jelösi a sajtóban és a sociális agitáció terén.

²⁾ Alantabb erről többet.

³⁾ Azt lehet mondani az egész (szorosb értel. vett) Széchenyi iskola, azután a conservativpárt jelesb szóvivőinek legnagyobb része.

kek szabad fejlődése, jó közlekedés és hitelrendszer, meg szabad forralomtól várták. Különösen pedig a *Journalistikai téren* talált e nézetirány határozottabb kifejezésre, névszerint a Desewffynek vezérléte alatt megjelenő „*Világ*” meg a conservativ „*Hírnök*” melléklapjaként szereplő „*Századunk*”-ban; hol ugyanis az új iskola tanai éles bírálatra és ellenzésre találtak, a protectionismus és nemzeti elzárkódzás teoriájának félszége földértett, s a *védegyleti agitatio* ez előmozgalmainak bizonyos mederbe visszaszorítása megkísértetek. (Utalunk csak a „*Világ*” 1842. folyamának 76 és 77-ik, 83-88-ik és 92. s k. – 1843-ki folyamának 42 -43-ik, 62. s k. 84. s k.; azután a „*Századunk* 1842-ki foly. 7-ik, 10, 11, 21 stb. számaira.)¹⁾²⁾.

Ez volt a *vámügyi* reformkérdés állása a 44-diki országgyűlés előtt.

Lássuk most, mily irányban s mily eredményekkel működött o fontos feladat megoldásában a *törvényhozó testület*

Az 1843/44-ki hongyülés, teendőinek majdnem elláthatlan sorozatában (áthatva a kérdésnek összes nemzetgazdaságunkra nézve elsőrangú fontosságától, s másfelől tekintettel az ez irányban mindeddig sükertelen lépései- és törekvéseire a magyar országgyűléseknek) kiváló helyet *adott a vámrendezési* kérdésnek. Egyidejűleg ugyanis a szönyegre hozott egyéb nagy refermügyekkel, kellő előkészületek után a vámreform is discussió alá került, és pedig az 1844-ki év nyarán, s előbb a kerületi ülésekben, hol e tárgy jó ideig a közfigyelmet lekötve tartá, s több fényes talentomnak szolgáltatott alkalmat tehet-

¹⁾ Mindenesetre díszes hely illeti meg ez utóbbi osztályú szakférfiak sorában még a különben liberális szellemű, s a reform ügyéhez melegen ragaszkodó *Trefortot*, a ki ez időben névszerint: „A nemzetgazdaság rendszerei” ez. értekezésében, melyet a Tudománytár 1842-ki foly. tett közzé, igen elismerőleg nyilatkozott ugyan Listről és tanairól, de arra is figyelmeztetett, (id. hely. 59- s k.l.) hogy *védvámi politika hazánk* jelen (t. i. 1842-ki évi) fejlődés polczán nem alkalmazható, miután még roppant terjedelmű műveletlen földeink vannak, igen keveset természetünk, tőkék és munkaerőkben szerfelett szükölködünk, középkorias inetítőjnk a hitel és ipar felvirágzását akadályozzák, s hogy mindezek folytán oly vámrendszer reánk nézve előnyös, mely Ausztriával szoros s szabad érintkezésbe helyez, s az osztrákoknak ránk nézve legbiztosb piacát számunkra egészen megújítja. (Hasonlókép nyilatkozott *Trefort* a „*Vierteljahrschrift aus Ungarn*” ez. hazai folyóirat 1843-ki foly. II. k. 2-ik részben közlött értekezésében a magyar vámkérdésről.)

²⁾ Különös érdeklél bír a „*Világ*” ez. lap 1842. foly. 83-88-ik számaiban *Cserházytól* a következő értekezés „*Liszt és társai*”, melyben a német Protectionista-apostol igen alapos s kimerítő kritikája nyújtatik.

ségei kitüntetésére és irányadó nézeteknek kifejtésére. *Kiváló érdekű pedig* volt két terjedelmes nyilatkozat, melyek egyike egyenesen az új reform-irány szellemében, a véd várt rendszert pártoló, a másik pedig a szabadabb kereskedés érdekében, az Ausztriávali *vámszövetség elvét* védelmezé, s a közbelső sorompók megszüntetése mellett vala; értjük *Ghyczy* Kálmánnak és *Lónyay* Menyhértnek nagyhorderejű nyilatkozatait, s a melyek annyiban is magasbecsűek, hogy a kérdésnek a két párt nézete szerinti állását legjobban tüntetik fel, s a szönyegre hozott érveket is innen *úgy* mint túlhan, legteljesebben tükrözik vissza ¹⁾).

¹⁾ Lássuk e két beszéd tartalmát és irányát egyenkint.

Ghyczy Kálmán mint a vámtűgy körüli kérdések megvitatására kiküldött választmány nagy talentomú szóvivője, a tanácskozások folyamában kifejtett és a védvámi rendszert pártoló nézetek egybefoglalása nyomán a következőkre utait Névszerint: Magyarország anyagi hátramaradásának főoka az igazságtalan vámrendszerben keresendő. Általa ugyanis külkereskedésünk az örökös tartományok érdekében és javára megszorítottatik: a nemzet termelvényeinek *szabad elárúsításában akadályoztatik*, valamint viszont ott venni és vásárolni, a hol azt legolcsóbban és legjobban eszközölhetné, neki lehetlenné tétetik. Hazánkra nézve Ausztria piacza igen szűk vásártért képez, miért is csak a külpiaconk megnyerése által emelkedhetünk és gyarapodhatunk. E mellett hazai műiparunk sem méltányoltatok a kormány által; sőt inkább oda czélos a fennálló vámrendszer, ennek kifejlődését *akadályozni és nehezíteni*. Pedig itt volna az idő a nemzeti gazdaszat ez ágát is gondoskodásunk körébe vonni; mert mezei iparunk már nem vesz minden munkás-kezet igénybe, sőt ép azáltal emeltethetnék a tőkély magasb fokára, na virágzó hazai műiparral szövetkeznek, mert ez közelebb *hozandja a földművelőt és a műiparost* egymáshoz, biztossá s élénkebbé tenné a termények vásárját, szaporítandja a tőkét, melyek földművelésünkbe helyeztethetnének, fokozandja becsét sok különben nem használható termék és hulladéknak, növelendi a jószágok értékét és becsét. *A meddig, honunk pusztán földművelő ország* lesz, belkereskedésünk sera virágozhattál; mert az ország csaknem minden vidékeinek azon egynemű árui lévén, ezek egymással fel nem cserélthetnek; pedig a bejforgalom az, mely legtöbb tőkét foglalkodtat, legszámoss polgárt táplál, s leginkább élénkíti szilárdítja a nemzet-, erieit. Ellenben a kiskereskedés biztos keletet nem szerez, a nemzeti production sok ingadozásnak veti alája. Hazánk terményző ereje csak akkor fog magasb tőkélyre fejlődhetni, hogyha helyes arányban álland abban az anyagi termelés a szellemivel, s a földművelés, a kézműzet és a kereskedés öszhangzólag lesznek kiképződve. Mindezek folytán *kívánjuk a kormánytól*, hogy a magyarországi és kapcsolt tartományi termékek külföldre szabadon mehessenek; másfelől azon ágaira nézve az iparosságnak, melyeknek honunk viszonyaiban némi előföltételei megvannak, *erős védvámster* vétessék alkalmazásba, mely bennünket az idegen verseny ellenében megoltalmazzon; mely célra tehát a köztünk és Ausztria közt létező vámsorompóknak fenntartatniuk és olyképen rendeztetniük kell, hogy a szigorú viszonyosság igényeinek teljesen elég tétessék.

A viták eredménye ez első stádiumban az vala, hogy a többség a protectiv vámrendszer mellett nyilatkozván, az e szellemben fogalmazott jelentésével az összes ház elé járult, s ott, miután még arra is történt

Ugyan e szellemben folytatta szónok okoskodásának fonalát, midőn az alantabb főlemlítendő ellenbeszédére *Lónyay Menyhértnek* válaszolt, s annak érveit czáfolni iparkodott; mondván:

Vámegyesülés Ausztriával hazánkat nemzeti önállóságától fosztaná meg, s azért ne legyen legalább a magyar országgyűlés, melytől e tekintetben a kezdeményezés kiindulna; ha csak egy vámvonal létezne, hogyan követelhetnek mi Ausztriától, hogyannak tételei meghatározásába mi is beleszólhassunk? A magasb országos és szellemi *érdekek a kereskedelmi* politikában sem tévesztendőek szem elől; már pedig az megtörténék, hogyha nemzeti önállóságunkra nézve annyira veszélyessé válható vámegebeolvadás elvét elfogadnék; miután ép a vámsorompók képezik az egyetlen módot önállóságunkat Ausztria ellenében biztosítani, s nemzetiségünket a német elem általi elnyomatás elől megóvni, mely bekövetkeznekk akkor, ha vámlag Németországgal is egybeolvadnánk Ausztriávali összefüggésünk alapién. *Műipari alapítani* csak védvámokkal lehet, s hogy nélkülük Magyarországbán Ipar fejlődendik ki, pusztá hypothesis. De tőkésék és iparosok sem jövedenék be hozzánk Ausztriából, ha lerontjuk a vám sorompókat, mert nálunk mégis sok iparkellék nehezen szerezhető meg és drága. De ki sem vihető a vámegegyesülés annyiban, a mennyiben Ausztria évi jövedelme a vámsorompók megszüntése folytán tetemesen megcsökkenne, a mit azután adókep erősödött, eltörölhetjük vámsorompóinkat; egyelőre pedig szolgáltasson a kormány statistikai adatokat, hogy a szükségeseknek mutatkozó további nyomozások s intézkedések megtétezhessenek.

Ezek ellenében Beregit ifjú követe *Lónyay Menyhért*, a kerületi ülések egyikében, jelesül juliushó 12-én, kifejezést iparkodván adni a szabad kereskedési rendszer elvének, a következőkre utalt:

Hazánk még mindig *kitűnőleg földművelő ország*, melynek alapereje mezőgazdaságában fekszik; de másfelől el kell ismernünk azt is, hogy igen kívánatos, hogy hazánk népességének egy része az ipari életnek jelleméi öltse magát, mert másként az első nagy összeütközés a kifejlettebb nemzetekkel eltemethetné. A mi a véd vámkokat illeti, ezek kétségtelenül hatalmas eszközt képesnek a népek gyár- és nruipari kifejlesztésére; nekik köszöni *Anglia nagyságát*, az e rendszer alapján emelkedtek ki a többi álladalmak Anglia gyámsága alól. Azonban az a védrendszer, mely honunkat oltalmazza, inkább elnyomatásunkra vezet, s ha egyben másban felemelkedünk, elnyom a külverseny. A legjobb vámrendszer sem képes bajainkon segíteni, hajtó *hiteltörvényevnk közlekedégi* rendszerünk, gyors és tökéletes törvénykezés s *igazságszolgáltatás*, meg vagyons- személy szabadság hiányoznak! A mi Ausztria irányábani viszonyunkat illeti, ne feledkezzünk meg arról, hogy *vegyes házasságban* élő házastársak egymás iránt tekintettel tartoznak lenni, s hogy e szerint a kitűzendő módot a bajok orvoslására nézve szükség alaposan fontolóra venni. Jelesül két út van e tekintetben előttünk. Először a régi, melyet a választmány (azaz a Ghyczy Kálmán által képviseli rész) javasol, s a mely

volna utalás, hogy mily fényes vámbevételek (körülbelül 10 millió forint) lennének várhatók hazai kincstárunkra nézve, hogyha nemzeti iparunk az osztrák verseny ellen védelmeztetnék stb., s a jelentés a ház nagyobb részének helyeslésével találkozott: a fejedelem elé terjesztendő felirat szövege a védvám párt szellemében meg is állapítatott.¹⁾

E felirat tartalma lényegileg a következő²⁾: Magyarország anyagi érdekei az örökös tartományokéinak utána helyeztetnek a kormány által. A fennálló vámrendszer kiszívja minden éltető erőnket, *elsorvasztja a monarchia* legnagyobb s legéletdúsabb országát, s egyenes ellentétben törvényeinkkel s nemzeti jogainkkal, hazánkra súlyosan

úton menni, ha Ausztriávali viszonyainkat ignorálhatnék, talán legczélszerűbb fogna lenni; de így sem lesz sikere munkálatainknak, mert a német kormány nem engedendi meg, hogy ipari *árúi előtt a magyar piac* elzárattassék, azon tartományoké elől, melyek a státusköltségeket oly nagy részben viselik; habár kétségtelen is az, hogy jogunk volna így eljárni, s törvényes alapon állanánk. Elég azonban, hogyha kimondatik ez alkalommal azon elv, hogy a vámok a *törvényháza» hozzájárulása* nélkül meg ne változtathassanak. A második út az alkudozás és egyezkedés útja Ausztriával, jelesül elhárítása a kétoldalú érdekeket ellentétbe helyező akadályoknak, s átvitele a vámügyi rendezésnek a méltányosság jogosság és viszonyosság terére. Az osztrák kormány már be kezdi látni, hogy kereskedési összeköttetésben lévő államok mindenikére nézve előnyösb, ha mindkettő gazdag. A mi pedig a *vámegyesülést* illeti, ettől tartanunk nekünk Magyaroknak nem kell, mert hisz gyárainkat, melyek nincsenek, nem öli el, s a mi nincs, azt megvédeni úgy se lehet. Sőt épen azáltal fognak szaporodni gyáraink, ha Ausztriával *vámszövetségre* lépünk, mert a külföld irányában egyformán leszünk védve minden többi ausztriai gyárakkal; e mellett az idegen gyárnokok és tőkések készebbek leendnek hozzánk bejönni, mert szabad vásárra száraölhathandnak az egész birodalomban, s mert nálunk sok tekintetben kedvezőbbek a viszonyok (olcsó föld, élelemszerek és építkezési anyagok, csekély munkabér stb.) s jó nyersanyagot itt találván, nem kell ilyenért még behozatali vámot is fizetniök. *Hazánknak műipar a nincsen* még (kivéven némileg feleóvidékeinket) s még soká nem leend; tehát a vámegyesülés nem lesz kárunkra, mert szabad árukivitelünk biztosítva leend, s két akkorára emelkedendik, mind jelenben; eltekintve attól, hogy új gazdasági forrásaink is támadandnak. Ennél fogva késznek nyilatkozik elfogadni a választmány javaslatának első pontját, mely oda járul, hogy a külfölddeli közvetlen érintkezés tekintetében fennálló vámok törvényesíttessenek, 8 legyenek állandók, *ne ingadozók*; de nem ismeri el az indítvány azon tételét hogy védvámrendszerre alapíttassák hazánk kereskedelmi politikája, hanem indítványba hozza kineveztetését egy országos bizottságnak, mely a *kölcsönös méltányosság* és viszonyosság alapján egyezkedjék az ausztriai kormánnyal, mely azután a legközelebbi országgyűlésnek indokolt véleményét terjesszen elébe.

¹⁾ V. ö. „*Pesti Hirlap*”: 1844-ki foly. júl. 18, 21, 26-kai szám (Nr. 870-72.)

²⁾ V. ö. *Acta Com.*: 1848/4. III. köt. 42-48. lap.

nehezedik. Rólunk nélkülünk idegen érdekek szerint történnek intézkedések a harminczad és vámügyi téren, s a nemzet minden törekvései, hogy ez ügyben megnyugtató állapotokat alkothasson, mindekkoráig egészen sükeretlenek maradtak ¹⁾). Magyarország mindaddig míg ipara és gyári productiója nem leszen, *pusztán földművelő ország* maradand, virágzó közgazdaságra szert nem fog tehetni. Mort a műipar és gyártás fejlett nemzetre nézve elsőrangú szükség, s mivel, mennél népesebb lesz hazánk, annál szegényebbé kell válnia, mert a beviteli ipar-árak tömege növekedendik ²⁾), nyerstermékeit feldolgozó értékesítő gyártása pedig hiányozand. Főii eladatunk ezek folytán a műiparnak, mint földünk értékét fokozandó, termékeinkre piacokat teremtő, összes gazdasági életünket élénk lendületnek elébe vivő foglalkozási ágnek, *minden módoni támogatása*, keletkező gyártásunknak a külverseny ellenében vámok általi védelmezése³⁾). Utalás törtévéen ezután a törvényhozás feladatára, kijelentetik, hogy az utóbbinak legelső kötelessége, folytonos figyelemmel kísérni mindazon elemeket, melyeknek a nemzetre *közgazdasági befolyásuk* vagyon, s azokat öszhangzó s rendszeres törvényhozási intézkedésekkel a nemzet érdekének szempontjából, a *közjóllét igényei* által kitűzött irányban igazgatni és szabályozni⁴⁾).

Végre felkéretik a fejedelem: „engedje meg az országgyűlésnek, hogy a vele a kormány által közlendő szükségelt adatok és anyag segítségével, egy új s a kifejtett elveken nyugvó *vámszabályzat* kidolgozásához foghasson; s befejezésül hivatkozás törtévéen még Magyarország alkotmányos önállósága s a *pragmatica sanctió* által is biztosított állami függetlenségére, kimondatik az is, hogy e jogállásunknál fogva reánk vám és egyéb terhek egyoldalúlag nem rovattathatnak, s hogy hazánk a birodalom többi részeihez csupán az egység és egyetértés kötelékeivel van fűzve, alárendelve vagy alávetve pedig annak legkevesébbé sincsen⁵⁾).

¹⁾ Többrendbeli törvényidézetek is fordulnak elő a feliratban, névszerint hivatkozás törtévéen az 1550-ki 19-ik; 1554: 11; 1622: 24 és 47; 1547: 34; 1548: 52; 1647: 90; 1659: 59 és 62; 1723: 19; 1625: 32; 1715: 117; 1655: 100; 1659: 61; 1715: 91 és 1729: 2-ik törvénycikkre.

²⁾ Ki ne venné észre az itt lappangó sophismát.

³⁾ De a külvámok tekintetében szabadság követeltek. (Itt is tehát ellenmondás!)

⁴⁾ V. ö. *Acta* 1844: III. köt. 47. 1.

⁵⁾ Azok kiegészítésére miket fentebb arra nézve felhoztunk, hogy hazánk Ausztriával teljes vámegységbe nem olvadhat, az itt mondottakkal kapcsolatban,

E felirat az alsótábla által elfogadtatván, azonnal a *főrendekhez* is áttétetett. Itt azonban korántsem talált azon meleg pártolásra, mint a reformpárt óhajtá, sőt közel vala, hogy az ügy egyelőre egészen félre is tétessék. Névszerint pedig a védvámok nagyon is éles hangsúlyozása volt az, a mi ez ellenszenvet gerjeszté; minek folytán oda fejlődtek a dolgok, hogy a felírási javaslat csak *ezen protectionisztikus* iránya tételek kihagyásával fogadtatott el¹⁾, s csak ezen módosítással nyerte meg a helyeslést; a minden azután csakugyan a királyhoz (1844, szept. 13-án) fel is terjesztetett²⁾³⁾⁴⁾.

még az is fontos érvként említendő fel, hogy apáink ez időben is azon nézetből indultak ki, hogy a vámok és várarendszer megállapítása az *országgyűlés jogköréhez tartozik s így hogy ha*, a vámsorompók föltétlenül eltöröltenek, hazánk törvényhozása ez őt megillető befolyást többé nem gyakorolhatandja. L. még *Springer*: Geschichte II. k. 95. i. és *Récsey*: Magyarország közjoga (1861.) 253. lapján,

¹⁾ Nem hagyhatjuk itt érintetlenül hogy az alsótáblán is volt több tekintélyes követ, kik a szabadkereskedési rendszer felé hajoltak, s azon nézetkörben mozogtak, melynek (habár módosított irányban) *Lónyay M.* fent érintett beszédében adott kifejezést. így jelesül kiemeltetett igen helyesen a védvám-párt ellenében, hegy igen kérdéses; „megérett-e Magyarország a protectios vámpolitika meghonosítására; képes leend-e megbírni annak káros következései nem leszen-e a hátrány, mely e rendszerből hazánkra háramlaní fog, nagyobb, mint a képzeletben várt előnyök stb. V, ö. *Szombathelyi* és *Tomcsányi* (békésmegyei követek) országgyűlési jelentését ez évről főleg a 14, s k. lapokon; a magát a tanácskozások menetéi (Pesti Hírlap 1844, foly. 371. sz.) hol egyebek közt igen helyesen utalt egy-két követ arra, hogy *jogfentartásokkal* ipart és gyártást előteremteni nem fogunk, hogy Ausztria iparosai általi elnyomatásunk nem egykönnyen sikerülend. s hogy inkább arra kell törekednünk, hogy az ipar é? anyagi felvirágzás természetes facturait: a *hitelt és a közlekedési ügyei* kifejlesszük, hibás institutioinkal reformáljuk, tőkét és erőket gyűjtsünk stb.

²⁾ V. ö. *Acta III*, 42-48. 1. (Ad. Nr. 196.) és *Ada IV*. köt. 11-16 1. (Ad Nr. 267) és a „*Pesti Hírlap*”: 1844, foly. jul. 18, 21, 26-róli számaint.

³⁾ Az itt kifejtettek tüzetesb illusztrációját és indokolását találjuk a 43/44-ki országgyűlés kereskedési ügyben kiküldött kerületi választmányának „Jelentésében” s jelesül ennek *első részében*, mely 3 szakaszból áll, a az elsőben az érintett felirat alapjául szolgáló általános nézetekei, a másodikban 3 védvámi irányú törvényjavaslatot, és a harmadikban vámtariffai táblázatokat tartalmaz; s *Ghyczy Kálmán*, meg *Lónyay Menyhért* tollából folyván, az e korbéli nézetkor és felfogás helyes méltatására rendkívül becses adalékot képez.

⁴⁾ A védvámi eszme-mozgalommal függött ez országgyűlésen sok más *hözgazdasági* tervezete és törvényjavaslati indítványa a úgynevezett „kereskedelmi választmánynak” össze; mit e helyütt az eddig mondottak kiegészítéséül röviden megérinteni szükségesnek tartunk. Ugyanis: A ker. választmány munkálatainak VI és VII-ik részében közelebbi tárgyalásra talált 1-ör a *kézműrendszer*;

Fájdalom! hogy mint sok egyéb ügyre, agy erre nézve is a fejedelem válasza *nem csak kielégítő nem vala*, hanem egyenesen kitérően hangzott. A majdnem a hongyülés bezártáig halogatott feleletben ugyanis csak egyszerűen arra történt hivatkozás, hogy a királyi kormány a nemzeti ipar előmozdítására a körülmények nehéz voltánál fogva többet nem tehetett, de ezentúl minden erőből azon leszen, hogy a mulasztottakat pótolja és az anyagi érdekeket minden kitelhető módon támogatásában részesítse.

É választ *a rendek tisztelettel* de elkeseredett érülettel is fogadták, s hogy látván fâradozásaik sikeretlenségét e téren, az ügynek egymás irányban szönyegre hozására határozták el magukat, azt a következő §-ban látandjuk.

Ez volt a véd vární és az iparügyi agitáció első stádiuma, lássuk mögt a másodikat, vagyis a védegyleti mozgalmat.

3. §.

A védegyleti agitáció annak irodalmi és journalistikai mozanatai és bírálatos méltatása.

Azon nagy kérdéseknek, melyek terén az új irányú agitáció kiváló belterjedelmességgel nyilatkozott, s melyek egyszersmind a kor két nagy reformerét *Széchenyit és Kossuthot* a legeikeseredtobb tusában tüntetik fel, egyikét: az 1844, év második felében főleg Kossuth kezdeményezésére megindult ipar-védegyleti mozgalom kérdése képezi,

A közelebb múlt idők eseményei s különösen a több irányban eredménytelen maradt (1843-1844-ki) országgyűlés ugyanis azon meggyőződést kelté, hogy a megoldatást sürgetőleg követelő számos feladat, s névszerint a vámkérdés, városi reform, az adó-, bank- és közlekedési ügy, s mindenekelőtt a *nemzeti ipar és gyártás* előmozdítására célzó intézkedések: a kormány ellenzése vagy a reform-elle-

mely tekintetben a választmány egy kimerítő törvényjavaslattal lépett fel, s ebben a czéhprndsabáiy elvi kârhoztatása mellett azt indítványozsa, hogy a mesteri remekelés szüntettessék meg, s külön szaktanulás kimutatása nélkül is válhassék valaki mesterré; egyebekben pedig a *czéhintézmény* érintetlenül hagyatik. (V. ö, p, 12. s k.) 2-or. *A hazai műipar* emelésére célzó intézkedések (VII-ik rész 1-6. 1.) 3-or. A kereskedési *szorzódések s külhatalmak* keresk. ügyvivői (U. o. 7. s k. 1.) 4-er. Egy központi nemzetgazdasági *bizottság felállítása*, 5-ször. *A mértékek* egyformaságára vonatkozó kérdések. (VII-ik rész. 18. s k. 1.) 6-or. *A házáló* kereskedés (17. s, k. 1.) 7-er. *A selyemtenyészítés* előmozdítási módjai (21. s. k. 1.) A czukorgyártás. 9-er. *A találmányok* iránti állami magatartás (u. o. 24. s. k.) 10-er. *Iparegyesület* felállítása. (34. s. k. 1.)

nes párt mesterkedései miatt, vagy egészen mellőzöttnék, vagy a végtelenig halogattanak! Áltanánossá kezd azért válni a gyökeres reform barátjainak óhaja, hogy az, mi a *törvényhozás terén* az alkotmányos factorök békés összműködése alapján meg nem valósítható, a sociális agitáció segítségével és útján kísértessék meg, s hogy e végből oly eszmék és indítványok volnának mindenekfelett szőnyegre hozandók, melyek a nagy tömegekre lelkesítőleg hatnának, s melyek körül minden osztály és felekezet, a társadalom minden elemei, az anyr nyiféle érdekek, faj, jog- és hitkülönbség nélkül, mint *egy test, s egy lélek*, egyesülhetne, s vállvetve a kivitelre szövethetnének.

Ily eszmének látszott sokak előtt egyebek közt: *egy oly országos társulat megalakítása* is, melynek célja volna a haza anyagi érdekeinek emelése, s jelesül a törvényhozás oltalmában még mindig nem részesülő, pedig a nemzet közgazdászati felvirágzásához okvetlenül szükséglett, *műipar és gyártás* minden kitelhető módoni támogatása és pártolása.

Nem is hiányzottak egy ily egyesület életbeléptetésére a szükséges elemek. A fentebb (2-ik §-ban) bővebben ecsetelt iránylatok befolyása meg a mindjobban fejledező ipar iránti érdekelttség növekedésének nyomán ugyanis már 1842-ben keletkeztek (az akkori iparkiállítás után) itt-ott az országban ipar-gyámolító s *jelesül iparvédő egyesületek*¹⁾, melyeknek tagjai magukat honi készítmények viselésére kötelezték, s azon céljuk vala, a nemzeti műszorgalmat az idegenek versenyzése ellenében tömeges pártfogásban részesíteni. Ép úgy tagadhatlan az is, hogy magában *Széchenyi* reform-agitációjában is volt sok, a mi ez új törekvéseknek kiinduló pontúi szolgált, a meny nyiben a nemzetben az önszegélyzés és a *társulás alapjáni* újítás elvét megérlelé, sőt már számos fényesen sikerült kísérletben annak igazi életrevalóságát diadalmasan be is bizonyította. A gondolat, hogyha nom bírjuk is a kormányt nemzeties szellemű forgalmi politikára kényszeríteni, van módunkban annak *nemzet-ellenes vámrendszerét* hatálytalanná tenni, főleg ha egy nagy, az egész nemzetet átkaroló associációvá alakulunk, e gondolat²⁾, már 1843-ban felvillant egye eeknek agyában; és így csak illő alkalomra vala szükség, hogy az eszmeszakra gyűjtő szövétnekké váljék, s a látszólag parányi és kisedded rugó, országos fontosságú factor jelentőségére emelkedjék.

¹⁾ V. ö. *Századunk* 1842. foly. 64. sz. és *Pusztay*: „Ungarns Industrie” (1845.) 12. 1,

²⁾ Jelesül egy magyar „kereskedelmi egyesület” alapításával egyidejűleg

Ez alkalom bekövetkezék 1844-ben, midőn az országgyűlési vám-viták újabb eredménytelensége valószínűvé válván, s az új eszmék: áramlata mind szélesb körökbe terjedvén: részint *magán az országgyűlésen*, részint azon kívül, sokakban azon meggyőződés foglalt helyet, hogy a nemzetnek a tettek mezejére lépnie, s miután a törvényhozás által bajai orvoslására kilátása elveszett, *önsorsa intézését* saját kezeibe vennie keilend. így történt, hogy miután a követek legjelesbjei közé. Szentkirályi és Bezerédy egyenesen kimondák, hogy védvámok hiányában saját házküszöbeink előtt szükség sorompókat, felállítani, s a napi sajtó meg a sociális agitáció is naponként erélyesben kezde követelni határozottabb föllépést a *reform emberei* részéről, a reform-párt roppant népszerűségű vezérének *Kossuthnak indítványozása*, és előjárása mellett az országos iparvédegylet September 18-án (1844-ben) megalakult¹⁾, s ugyanazon évi october 6-án az első nagy szervező gyűlés megtartván, miután az egylet czéljai és törekvése az országgyűlés *alsó táblája által* is helyeseltetett, az utóbbinak mintegy morális védnöksége mellett a mélyen menő *sociális agitáció*, kezdetét vévé.

Az egylet alapszabályait illetőleg, ezek a következőkben összpontosultak: kimondatott (1. §.), hogy a védegyletnek czélja a nemzeti műipart és gyártást emelni, és a *pénznek az országbóli kifolyását* megakadályozni; (!) megállapították (2. §.), hogy az egyletbe belépő tagok *hat* egymásután következő évre lekötelezik magukat becsület-szó mellett arra, hogy csak belföldi iparosokkal dolgozzanak, s idegenek iparczikkeit és gyártmányait nem vásárolandják, ha ezek (tekintet nélkül a minőségre) lakhelyük vidékén a belfölditől megszerzhetők; valamint az is (3. §.), hogy e szabály *alól ki vannak* véve minden olyféle jószágok vagy árutárgyak, melyek az élet-és egészség, azután a mezei ipar és műszorgalom biztosítására, illetőleg előmozdítására szükségesek, nem különben *tudományos eszközök* és irodalmi termékek, képek és szobrok, minták és gépek is, valamint gyárilag átalakítandó nyersanyagok, mint a melyekre az illető tilamat kiterjeszteni okszerűleg *agy sem lehetne.*²⁾

¹⁾ Érdekes itt azon körülmény, hogy egészen egykorúlag (vagy is 1843-1844-ben) Franciaországban is találkozunk hasonirányú törekvésekkel, a meny nyiben jelesül az úgynevezett „*association pour la défense du travail national*” című védvámi és ipar-védleti egyesület ép ekkor alapítottatott Parisban, és kezdé meg érintett iránybani működését.

²⁾ V. ö. *Kautz: Vámpolitika* 156. 1. és: „*Der ungarische Schutzverein* (Lipszében 1845.) 73. s k. lapokon.

Az ilykép szervezett s gróf *Batthyányi Kázmér* meg *Telekinek* mint elnököknek, s *Kossuthnak* mint igazgatónak vezetése alá állított egyesület fejlődése- és tevékenységében egyideig veszélyeztettnak látszott a kormány ellenséges magatartása folytán, s a mennyiben a kormány-nyal kapcsolatban álló körök nyílt rosszaságukat több alkalommal kifejezni siettek. Ez aggályok azonban nem sokára eloszolván, miután a kormány passiv ellenzési állásából positiv rendszabályok hozására (részben József főherczeg és nádor közbenjárása folytán) át nem tért, az egyesület egy rövid év folyamában oly lendületet vón, hogy a *pesti törzsegyülethez* 138 vidéki egyesület csatlakozott, a tagok száma közel 100,000-renövekedett, s mint egy jeles német író megjegyzi ¹⁾, a „könnyen lángra gyúló magyar phantasiában a nemzet egy része előtt már Magyarországnak mint elsőrangú iparállamnak fényes képe lebegett; sokan a világ legelső kikötőiben már a magyar lobogókat látták lengeni, látták, mint sereglenek angol s francia tőkészek egész karavánokban Pesten össze, mint keletkeznek mintegy varázsütésre honunkban gyártelepek és kereskedelmi vállalatok, mint emelkedik a pesti magyar divat uralkodává Keleteurópában, s mint hozzák aranygyümölcsöket az iparegyesület és a gyáralapító társaság, a kereskedelmi társulat., meg a védegyelet, a reform-párt hírneves coryphäusainak vezetése alatt.”

Nem követhetjük itt az *egyesület történetének* és viszontagságainak fonalát, mi feladatunkhoz nem tartozik, hanem áttérünk azonnal az iparvédelmi eszmekör ismertetésére, a mint ez az egykori státusférfiak nézeteiben, a publicistikában és az irodalomban kifejezésre jutott, s mint egy összefüggő, sőt majdnem önállóan nevezhető *közgazdasági tanrendszer* és *theoria* egyideig a közvéleményben uralkodó vala²⁾. Ugyanis:

A mi először *azon országos tekintélyeket* illeti, kik az ügyhez csatlakozván, annak szóval és tettel előmozdításához járultak, ezek közt az agitatio lelkén és főemberén *Kossuthon* kívül gróf *Batthyányi Kázmér* és *Lajos*, gróf *Teleki László*, b. *Wesselényi*, *Bezerédy*, *Szentkirályi*, *Vörösmarty Mihály*, *Fáy András*, az egy ideig (*Kossuth* visszalépte után) mint igazgató az egyesület élén állott *Gorove*, azután *Pulszky*, *Lukács Mór*itz, *Tóth Lőrincz*, *Trefort Ágoston*, sőt maga

¹⁾ A francia *De-Gerando*: De l'Esprit public en Hongrie (1847.) 501.l. *ellenében*.

²⁾ Figyelmeztetünk itt arra, hogy a védegyeleti eszmék és törekvések ellenzöiről csak a következő §-ban szöölünk.

Deák Ferencz foglalnak el kitűnőbb helyet. Megannyi fényes nevű s nagy társadalmi befolyással is rendelkező államférfiú és publicista, kik a védegyeleti elv- és eszmekört egyidejűleg a *napi sajtóban*, az irodalomban, a sociális téren is diadalmasan képviselték: míg kívülük s másod vonalban egész sorozata élénk tollú journalistáknak s közgazdasági íróknak állott az ügy szolgálatában, s törekedett annak mind szélesb körökben érvényt biztosítani.

Szóljunk érről részletesebben.

Elén az ügynek mint mondók, *Kossuth Lajos*, az e korban már népszerűségének tetőpontjához közeledő heves reform-agitator állott. Azon nemzetgazdasági programúinak szellemében ugyanis, melyet fentebb mint a Kossuthét megismertettünk, s folytonos támaszkodással *List Frigyesnek* (szintén már fölemlített) s egyidejűleg érvényre emelkedett tanaira: a bűvös hatású szónok, részint hírlapi cikkeiben, részint egyleti körökben tartott beszédekben, lelkének egész hevével, talentumainak teljes felhasználásával buzgólkodék az általa elsőrangú fontosságúnak nyilvánított reformügy mellett. Utalt névszerint arra, hogy *ez az egyik főút* és mód országos önállóságunkat iparilag és politikailag is biztosítani; közgazdaságunkat helyesb alapokra fektetni; hogy valamint külön nemzetet képezünk, úgy külön és saját státuszgazdaszatunknak is kell lenni¹⁾; hogy *gyártás és műipar* nélkül hazánk som társadalmilag sem anyagilag erőssé, virágzóvá nem válhatik; hogy csak a védegyeleti eszme practikus keresztülvitele idomán ellensúlyozhatjuk a birodalmi *kormány által irányunkban* alkalmazott felszeg és káros vámrendszer viszás hatáseit; hogy a sociális agitatio ily neme egyedül képes a tétlen közigazgatást erélyesb intézkedésekre serkenteni, hogy Ausztria a mi östermékeinkre nézve nem képezvén elégséges terjedelmű piaezet, a befogyasztás fokozására, meg külösszeköttetéseink kiszélesbitésére kell törekednünk; végül, hogy az imént eredménytelenül befejezett országgyűlés is *védvámokat és hathatós ipar-gyámolítást* nyilvánított a nemzet egyik főfő feladatának, s hogy nekünk Magyaroknak, minden erővel s törhetlen kintartással oda kell törekednünk, hogy hazánknak szerződéses és szentesített jogok által biztosított alkotmányosságát ez ügyekben is és egész terjedelemben megóvjuk és érvényesítsük²⁾.

¹⁾ L. *Hetilap*: 1846. foly. 87-ik számot.

²⁾ V. ö. egyebek közt a protectionisztikus irány fő-organumának a *Hetilapnak* 1846/6 foly. (főleg 1846. foly. 2, 20. s k. 1847: 168. s k.) számain, azután vagy beszédét *Kossuthnak* a védegyelet 1846-ki aug. 20. tartott közgyűlésén: a

Hasonló szellemben, habár jóval csekélyebb melegséggel és szóáradattal fogalmazták gróf *Batthyányi Kázmér* azon beszédei, melyeket mint elnöke a védegyeletnek, az 1844-ki október 6-án, az 1845-ki november 17-én, és 1846. augusztus 20-án tartott egyleti közületekben mondott ¹⁾. Nem egészen ugyanez mondható *Teleki László* s több fiatalabb ügy-pártolóról a megyékben és vidéken, kik rajongó eszmejárásuknak e nemzeties színezetű ügyben szabad tért engedték, a nélkül azonban, hogy a kérdés alapos felderítését előmozdították volna. Nagyobb érdekű azonban ismét ünnepeelt státusférfiunknak *Deák Ferencnek* fényes beszéde, melyet az általa Szent Gróton alakított fiókegyelet megnyitásakor tartott, s mely később oly sokoldalú discussiók- és vitatkozásoknak lőn tárgyává. A beszéd főbb momentumai ezek.²⁾

„Igen rosszul vélekednék, ki azt hinné, hogy csak harczok zivatara sodorhat el egy nemzetet; van még egy más lassúbb, de dísztelen és aljas nemzeti halál is: a *közelszegényülés* vagy nemzeti sorvadás. Ettől hazánkat megóvni a jelen időnek feltétlen parancsa, nekünk legszentebb kötelességünk, legmagasztosb honfi-tisztünk. Mennyire elszegényülte nemzet, mutatja az, hogy alig van már hazánk földön adóssággal nem terhelt jelentékeny család; holott csak ötven évvel ezelőtt a magyar családok még jól bírták magukat; és mivel az egyes polgárok gazdagsága összevéve teszi a nemzeti boldogságot, akkor, az egész nemzet jól állott. 1802 óta *Ausztria gyárat* állított; a magyar pedig könnyelműié g pazar fényűzésnek adván át magát, a pénz nagy mennyiségben vándorlóit át a haza határain, sokkal nagyobbban, mint kebelébe vissza. Csak pamutzövetekért évenként 17 millió szívárgott ki, s így több, mint a mennyi minden fő árucikkeinkert visszajöhetett. Mi természetesb tehát, hogy nekünk mindig szegény ülnünk kell, és a nemzeti sorvadás azon stádiumára kelle jutnunk melyen jelenleg tengünk. *Nemzetünk végre öntudatra jött*, és most az a kérdés: hogyan kell és lehet e bajon segíteni? Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van, t. i. vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást fogyasztani. Mi a jövedelem-

magyar s osztrák vámviszonyokat illetőleg; és *Pulszky*: Aetenstücke zur Geschichte des ung. Schutzvereines (Lipce 1847.) 89. s k. 1.

¹⁾ V. ö. *Pulszky*: Actenstücke stb. 1-86-ik lap.

²⁾ V. ö. „*Pesti Hírlap*”: 1845. foly. 443. s k. száma; *Horváth*: Huszonöt év stb. 11, köt. 270-273. 1. és *Torok*: Széchenyi politikai iskolája III. köt. 151-s k. lapokon.

szaporítást illeti: Magyarország a mezei gazdaságban ezen egyetlen neki jövedelmező téren, ötven év óta nagy lépést tett előre. Azóta egy atyának javain három fiú osztozott, s jelenleg *egy* is természet osztályrészén annyit, mint előbb az atya az egészen természet. Mind emellett ír bajainkra nem jött; sőt nem is remélhető, hogy ily körülmények közt jöhet vala. Nincs tehát egyéb hátra, hanem a lehetőségig fogyasztani a kiadást, nemes öntagadással töröljünk *ki jövőre sokat* kiadási lajstromunkból mások helyébe pedig írjunk honi keméket. Fényűzés minden más országnak áldás, csak a magyarnak átok azért, mert csak innen szívja külkezekbe a pénzt, míg más országokban a gazdagok jövedelmök fölölégét iparúzó honfiak kezébe rakják, miáltal az ipart és szorgalmat előmozdítva, a mesterségek tökélyesítésére rugonyt, a belfogyasztás szaporítására hathatós eszközt, és a pénznek a nép minden osztályai között elszéledésére alkalmat szolgáltatnak. Ezen nemzeti átok elhárítása végett alakult a védegyelet, melynek célja nem csekélyebb mint a hazának a temetkező sír partjáróli visszarántása.”

„*Nem védegyeletet, kiáltják némelyek*, hanem gyárokat és jó törvényeket! Így jönnek hozzánk az ipar, pénz és jóllét. Igen, de védegyelet nélkül Magyarországon jelenleg gyarak magukat fenn nem tartatják ... a külföld concurrentiáját ki nem állhatják. *Törvények pedig pénzt* nem teremtenek. . . . Törvények az ipar és szorgalom elől csak akadályokat hárítanak el, maga pedig az ipar és szorgalom mindig a szociális téren marad; azért a legjobb törvények mellett is, habár talán más alakban, de csakugyan mégis oda kellene a dolognak kerülnie, a hol most áll.”

„Vannak emberek kik rász célokat gyanítanak a védegyelet alatt de ezek nem jó emberek. . . . vannak” emberek, kik mivel maguk mesterkéltek, tekervényes utakon járnak, nem akarják hinni, hogy az egyszerű dolgok oly tiszták lehetnek, mint külszínben mutatkoznak. Vannak emberek, kik egy két nézetök szerint hiányos szabály miatt az egész vállalatot megrohanják. *Megvallom, némelyeket* a védegyeletben én is másképp szeretnék; de azért az egészet nemcsak meg nem vetem, sőt mint sok üdvöst magában foglalót, forrón ölelem. Ez a józan ész szava. S a védegyelet igen egyszerű és ártatlan, mert az alatt semmi más nem rejlik, mint, hogy hazánkban is kapható keméket külföldről nem veszünk; már pedig azért, mivel hazámfiainak akarom tudni pénzemet, vétkes talán csak nem vagyok stb. stb.”

Egyéb publicistáink közül figyelmet költöttek ez időben különösen *Pulszky Ferencz* ékesen írott cikkei külföldi lapokban s jele-

sül az „Augsburger Allgemeine Zeitung”-ban, melyekkel a német és osztrák journalisták által megtámadott s nagyon is becsmérelve emlegetett egyeslet ügyének védelmére kelt, s annak a helyzet sajtószerevében, a kormány ellenséges magatartásában, és az elmének új irányú fejlődésében mutatta fel alapjait és igazolását¹⁾. Ezenkívül pedig az általunk sokszor említett német munkát: *Actenstüke zur Geschichte des ungarischen Schutzvereins* (Lipcse 1847.) tette közzé, s ez utón is szolgálta az általa pártolt ügyet. Hasonlót mondhatunk²⁾. *Lukács Móriczról*, ki mind belhoni mind külföldi lapokban ügyesség és elmeélel képviselte a védegyeleti ügyet³⁾; ide sorolhatjuk *Tóth Lőrinczet*, mint egyik buzgó apostolát a védegyeletuek⁴⁾; *Weisz Ferdinándot* a „Hetilap” szorgalmas munkatársát; *Gorove Istvánt*, ki ifjabb éveiben még határozott free-trader vala, de „Nyugat” ez. művében, melyet 1844-ben (Pesten) bocsátott közre, s mely külföldi utazásai alkalmával tett. észleletein meg a Listféle teoriávali megismerkedéséből eredt nézetváltozásán nyugszik, már egyenesen *védvámi szellemben* nyilatkozik (V. ö. I. k. 185. 1.) s oly határozott protectionistikai állást foglalt el, hogy 1847-ben Kossuth lelépte után a védegyeleti igazgatóságról, ez állomás nekie jutott; (1. alantabb); – ép így *Szokolay Istvánt*⁵⁾, *Szalay Lászlót*⁶⁾, nemkülönbén *Trefortot* is, a Szentgróti levél egyik szelleműs védőjét („P. Hírlap 1845: 449. s k. 510. sz.) a ki azonban oly föltétlen híve, mint a nevezettek, a védegyeleti agitációknak nem vala, hanem csak egész erélylyel és következetes dialectikával azt bizonyítgatá, hogy hazánknak műiparra és gyártásra sürgetőleg szüksége vau, hogy az ilykép fokozott belfogyasztás nemzetgazdaságunkra nézve sokkal előnyösebb, mintha túlnyomólag *a külpiaczok számára termelünk*⁷⁾. A védegyeleti eszmekörben mozog

¹⁾ Ép így az oszt. Lloyd ellenébeni védőcikkei a *Helilapban*(1845: 31. sz.)

²⁾ *Pejachevich* grófnak kívül, ki a „*Pesti Hírlap*” 1842-ki foly. 126. s k. 188, és 213-231-ik számaiban több cikket közlött e szellemben.

³⁾ V. ö. még szép értekezését az Egyesülési Jogról a Bajzaféle „*Ellenőr*” ez. zsebkönyv 117. s k. számú lapj.

⁴⁾ V. ö. Védőcikkeit a „*Pesti Hírlap*” 1844-ki foly.405.410. 415 és 1815-ki foly. 442-ik sz. főleg a „*Budapesti Híradó*” támadásai ellenében.

⁴⁾ „*Pesti Hírlap*” 1845: Nr. 429-ben.

⁵⁾ U. ö. 1846-ki folyamának 677-ik számban.

⁷⁾ V. ö. „*Pesti Hírlap*” 1845-ki foly. 511, 518, 520-ik számaait. Egyébiránt *Trefort* azon ellenmondást, melybe e kérdés körüli értekezéseivel látszólag esett egy jeles dolgozattal a „*Vierteljahrschrift aus und für Ungarn*”-ban (1843. foly. II. k. 2-ik részében) a magyar vámviszonyokról” akként iparkodott megoldani.

egy ma is tekintélynek örvendő tudósunk *Hunfalvy Pál*. „Országászati Tájékoztató” című terjedelmes értekezésében, melyet *Bajza* „Ellenőr” ez. albumában ¹⁾ tett közzé, melyben a tudomány rendszereit ismertetvén, s a munka s néposztályi tagosulatról sok helyes nézeteket fejtve ki, avval fejezi be elméleteit, hogy hazánkban még igen sok hiányos intézmény, s téves eszme uralkodik, s hogy egyebek közt a védegyelet ellen idegenek által irányított támadások igazságtalanok, s hogy annak egyes vidékeken már is (1847) tapasztalhatók jótékony hatásai ²⁾.

Nem mellőzhetni hallgatással e helyütt egy dolgozatot, mely habár *német nyelven* is van írva, igen valószínűleg az eddig említett valamelyik *magyar szakember* tollából folyt, s a következő cím alatt „Der ungarische Schutzverein” 1845-ben Lipcsében (Vigandnál) jelenvén meg: fényes plaidoyer képez a védegyelet mellett, s különös vonatkozással a német lapokban (1. alantabb) történt támadásokra, az agitáció ellenzőinek érveit pontról pontra czáfolni törekszik. *Egyike* a legbehatóbb védíratoknak, melyek e korban egy speciális kérdésben napvilágot láttak!

Nagy táplálékot nyert a védegyeleti eszmekor ez időben az által, hogy *Listnek* (ki ép ez időben hazánkba is jött) nemzetgazdasági munkája; „*Das Nationale System der Politischen Oekonomie*” (1841 és 1842-ben Stuttgartban) egy szakkedvelő t. i. *Sárváry Antal* (ügyvéd) által 1843-ban a következő cím alatt „A politikai gazdálkodás nemzeti rendszere” (Kőszegen 3 részben) magyarra áttételt³⁾, s rövid idő alatt nagy mérvben elterjedvén, Toldynak⁴⁾ megjegyzése szerint „odahatott, hogy a nemzet közzgazdászati! nézetei új az ipar

hogy azt monda: „nézetem szerint egy erőteljes védrendszer előnyösb volna ránk néve mint a közbenső vámvonalok megszüntetése, de politikai tekinteténél fogva, s mivel az utóbbit könnyebben keresztül vihetőnek tartom, mindig a vársorompók ledöntése mellett fogok szavazni.” (154. l.)

¹⁾ V. ö. 149-216. l

²⁾ V. ö. főleg 214. s k. l.

³⁾ A. fordító szorosán az eredeti szöveghez ragaszkodván, hazánkra vonatkozásokat nem szótt bele dolgozatába, s csak a tudomány történetét egészítette ki némi adalékokkal. Egyébiránt határozott protectionista, List elvest minden többi státuszgárdák fölé helyezi; (Eloszd XIV-XVII l.) s s *munkát hazánkra* nézve igen fontosnak nyilvánítja Fordítását illetőleg, ez meglehetősen híven kielégítő; egyes fogalom-magyarítások azonban helytelenek, így p. o. a „*Rente*” szót *kamatnak* fordítja (II. k. 158. s k. l.)

⁴⁾ Ki azonban a munkának nagyon is messzeterjedő jelentőséget tulajdonít.

felé nehézkedő irányt vettek.” Nem érdektelen mozzanat e korbeli tudományos irodalmunkban az, hogy két jelentékeny eredeti munka t. i. *Karvassy* „*Státuszgazdászattana*” (melyről már fentebb tettünk említést, 1842/3), valamint koszorús statistikuskunknak *Fényesnek* „*Magyarország statistikája*” (1842/43) világos bélyegét viselik magukon az uralkodó eszmeiránylatnak, s míg emez határozottan, amaz némi tartózkodással, de mégis észrevehetőleg a *Listianismus* és a *protectionismus* rendszeréhez való hajlást árul el¹⁾.

Nem egészen érdektelen körülmény végre ez irányban, hogy a magyar védegyeleti eszme a *francia* irodalomban is talált szószólóra, névszerint a több tekintetben hazánkhoz is fűzött szellemdús *Degerandóban*, a ki 1847-ben „*De l'Esprit Public en Hongrie*” ez. (Párisban kiadott) nagyobb terjedelmű dolgozatában egyebek közt hazánk politikai missziójáról szólván²⁾, különösen a *védegyeletre* is áttér, s oly élénk és csillogó színekkel festi annak szerepét s hatását Magyarország állami és nemzetgazdasági jövőjére, hogy azt hihetnők, hogy ama sorok csak született hazafi és a nemzet nagyságáért rajongva buzgólkodó *magyar* tollából folyhattak¹⁾4).

Nem lesz tán helyén kívül itt röviden megérinteni, hogy *egyidejűleg a védegyeleti agitacional* az iparpolitikai mozgalmak terén, a ezéhek kérdése is újra felmerült és vitatattni kezdett. Névszerint az irodalomban is, hol néhány szakavatott tollból értekezés látott ez időben napvilágot; így jelesül egy hosszabb értekezés *Pusztay*-tól német nyelven; azután *Dierner* L. „*Beitrag zum Kampf der Meinungen*” ez. 1844-ben megjelent s czéhellenes irata, főleg pedig *Szokolynak* (kitűnő jogtudósunknak) munkája „*Czéhek és Iparszabadság*” 1846-ban (Pesten), melyben az alapos ismeretekkel bíró író a kérdés történeti oldalának megvilágosítána mellett az *iparszabadság előnyei* és czélszerűségét hangsúlyozza (XIV. és 110 l.), azoknak a tőkék sza-

¹⁾ V. ö. id. munk. 1.163. s k. 204. 211. 268. s k. lapjait, főleg pedig azon jegyzeteket és pótlékokat, melyeket *erdélyinek* általa kiadott (s fentebb ismertett) „*Nemzeti Iparunk*” ez. dolgozatához hozzátartozott.

²⁾ így p. 471.1. azt mondja: „l'avenir de l'Autriche n'est donc pas ailleurs qu'en Hongrie; c'est un axiome aussi géographique que politique” stb.

³⁾ V. ö. jelesül 489. s k. 1.

⁴⁾ Nem érdektelen megérinteni, hogy a védegyeleti eszme kor különös képviselésére szolgáló „*Hetilap*” egyik számában (1847: 107.) még annak bebizonyítása is célba vétetik, hogy már Sz. István és az első Árpád-házi királyok korában is voltak külön iparvédelmi intézkedések.

porodására való hatását főlemlíti, s a czéhek megszüntetése mellett szavaz¹⁾ (84-97.1.)

A mi pedig a *sociális agitatio* terét illeti, itt a védegyleti eszmék befolyása alatt lassanként túlnyomóvá kezdte válni az iparszabadság elvének *ellenzése*²⁾, a nélkül azonban, hogy ez, kivéven a magukat veszélyeztetőknek hívő kézművesek és iparúzők köreit, tüzetes kifejezésre jutott volna³⁾.

*

Hátra van még aziránt nyilatkoznunk: »*mily jelentőség tulajdonítható* tehát a védegyleti mozgalomnak, helyes vagy helytelen-e az elvkör, melyre az alapított, s a cél, melyet magának kitűzött!?

A részrehajlatlanul ítélő szakember válasza e tekintetben a következő⁴⁾:

A védegyleti agitatio az időnek, melyben keletkezett s uralomra vergődött, sajátyszerűségéből meg a közállapotok külön alakulatából könnyen *megmagyarázható* jelenség. Politikailag jelesül visszhatás a kormány által évtizedek óta követett balrendszer, meg azon törekvések ellen, melyek hazánk alkotmányossága és közkormányzati önállóságának megszorítására valának az által irányozva; s ünnepélyes manifestatiója azon elvnek, hogy a nemzet saját ügyei felett ön-érdeke és akarata szerint óhajt, akar és tud is intézkedni. Sociális és *közgazdasági tekintetben* pedig, a védegyleti rendszer nyílt elismerése vala az anyagi *munka-jelentőségének*, valamint az ipari s polgári elemnek, a társadalomban a nemzeti közgazdasági *függetlenségre* irányuló feladatának; meg annak, hogy elkövetkezett az idő arra nézve is, hogy felsőbb osztályaink a külföldieskedést letegyék, a közvagyonon

¹⁾ Hasonló értelemben nyilatkozik egyik jeles cikksorozatában (Pesti Hírlap) 1845-ki foly. 465, 467 és 468. szám) *Trefort* is.

²⁾ Ugyanílykép fogja fel a kérdést egy nagyobb cikksorozatban *Fekete Jánosa*, „Századunk” 1842-ki foly. 93 -100-ik számaiban. Tehát némi ellentétbelépés törekvéseinkkel országgyűléseken és országgyűléseken kívül.

³⁾ Ismeretes dolog, hogy az országgyűlés kereskedelmi választmánya által véleményadásra felszólított „Iparegyesület” az iparszabadság! értelemben nyilatkozott, de azon megszorítással, hogy a mesterré válni akarók bizonyos vizsgának vessék előbb magukat alája. V. ö. e *Jelentést* magát a „Századunk” 1844. foly. 47 és 49-ik sz.

⁴⁾ Szükségtelen is tán megjegyezni, hogy e bíraltos méltányolás csak *nehány fővonásra* szorítkozhatik, s hogy kimerítőbb kritika feladatunkkal szemben nem volna helyén.

rágódó fényüzés mérsékeltség, s általános s öntudatos erőfeszítés üzleti és forgalmi irányban valahára helyt foglaljon, ha anyagilag virágzó, erőteljes fejlődésre jutni akarunk. Helyesen emeltetett végre ki *egy nagy tekintély (Lónyay Menyhért)* által, hogy a védegyelet egyik jótékony eredményeként kell elismerni azt is, hogy az egész nemzet gondolkodni és megismerkedni kezdett nemzetgazdasági viszonyaival, s azon öntudatra jutott, hogy a fennálló számos bajokon mielőbb s gyökeresen kell segíteni stb.¹⁾.

De mindezekkel szemben, a védegyeleti mozgalomnak s eszmernek igen *nagy hiányai, árnyoldalai* is megvannak.

Az első fő- és alaptévedés a védegyeleti (s a vele rokon védvámi) agitációban az volt, hogy félreismerve a nemzetgazdasági élet természetét és törvényeit, azon balhiedelemnek hódolt, hogy a népek ipari és forgalmi élete *mesterséges módon*, s mesterségess eszközökkel kényünk kedvünk szerint igazgatható, s mintha elhatározások, egyezkedéseiei kényszer, vagy erőszakolás elégséges volna arra, hogy valahol műipari virágzás előidéztessek. A védegyeleti párt azon hibás, s főleg a 19-ik század közepén már megbocsáthatlan nézetben vak, hogy azt a mi csak a« *idők lassú folyamának*, a nemzeti ipar és oekonomiai élet fokozatos fejlődésének, s az összes társadalmi cultura természetes módoni terjedésének lehet gyümölcse: *erőszakos úton, külközegek* s untalan beavatkozás által a közgazdasági dolgok organikus rendjébe, elérni lehet; hogy műipart csak amúgy, egy lábdobbantással (mint Széchenyi monda) s mintegy varázsütéssel teremthetni; s hogy csak idegen cikkekéről hazafias lemondás kell, hogy virágzó nemzeti gyártás előidéztessek! Fontolóra nem vették a mozgalom vezetői azon ezer meg ezer *föltételekét, melyek* valamely országban a műipar sikeres meghonosításához megkívántatok; nem méltányolták közgazdaságunk sokkal nagyobb feladásait és égetőbb szükségzeit; nem azt, hogy rideg programjoknak az élet és gyakorlat követeléseivel úton útfélen összeütközésbe jönnie kelle, hogy az egész izgatás *tartós és közhasznú* eredményekre nem vezethetett, s hogy azon úton, a melyen ők haladtak, csak oly mesterkélts és üvegházi ipar tenyészthetik, a melynek valódi gyökere s életrevalósága nincsen, s melyet ép azért az első zivatar irgalmatlanul megsemmisít.

Ép így szem elől tévesztette ez iskola azt, hogy hazai közgazdaságunk alapágának, *a mezei iparnak*, az átalakulások, politikai s jogi reformok egész során kellett előbb keresztül mennie, hogy a kítűzött

¹⁾ V. ö. *Hazánk* anyagi érdekeiről I. k. 3 5. >.

czél csak némileg is megközelíthetessék, s hogy ingatlan jellemű nehézkes *natural-gazdaságunknak*, birtokrendszerünknek, forgalmi és közlekedési eszközeinknek előbb tökéletesen meg kellett volna változniok, há némi kilátással sikerre akartunk volna a célba vett rö-
 α-ös pályán haladni; hogy nemzeti vagyonosságunk egyéb forrásai még koránsem voltak oly karban, hogy onnan munkaerőket, tőkét stb. haszonnal *el lehetett volna vonni*, s más az egészre nézve jövedelmezőbb vállalatokba fektetni.

A védegyleti és védvámi párt egy szóval, telve vérmes reményekkel és tervekkel, türelmetlenkedve a jelen lassú haladása miatt: a históriát anticipálni, a jövőt siettetni akarta, s e buzgolkodásában oly tévutakra jutott, melyek végeredményben épen annak ellenkezőjére vezettek volna, a mi (természetesen legjobb hiszemben s legtisztább szándokkal) célba vétetett, t. i. közgazdasági erőtlenség-, talán végső kimerülésre ¹⁾.

4. §.

Széchenyi és iskolájának küzdelme a védegyleti agitáció ellen.

A védegyleti eszmekörnek azon sarkalatos hibái- és ferdeségeinél fogva, melyeket imént felmutattunk, de másrészt azon okból is, mivel az új mozgalmi ügynek több oly oldala is volt, mely a higgadtan ítélő státusférfit meggyőződéseivel öszhangban nem állott, sőt *aggályok keltésére is* alkalmas vala: nem lehet csodálnunk, hogy az agitáció egyik határozott ellenzője-és antagonistájaként gróf Széchenyi lépett fel ki állásának s talentumainak egész súlyát veté a mérlegbe, hogy az új eszmeáramlatnak útját szegje, s az izgatásnak bizonyos határokon túlterjeszkedését lehetőleg feltartóztassa. Okát ez ellenzésnek a nagy országász szellemdús életírója *b. Kemény* röviden összefoglalva, ekként tárja fel²⁾: Széchenyi mindig szeme előtt tartá, hogy anyagi és ipari vállalatokban elő mindig azok Boroztassanak, melyek nekünk magyaroknak hasznosak, az osztrák érdekeket pedig érezhetően nem sértik; mert csak így reméllé, hogy később gyarapodva és erősödve, az összeütözköztési kérdésekben is nem fognának vesztesek lenni. *A védegylettől tehát féli*, mert az ausztrai iparosokat és

¹⁾ Legújabbban egyebek közt *b. Eötvös József* iparegyesületi megnyitó beszédében (1. Pesti Napló 1864. márcz. 15-kei sz.) meg e sorok írója (Vámpolitikai munk.) Nyilatkozott tüzetesebben a védegyletről; amaz, ismeretes genialis s békítő modorában, emez figyelemmel a dolog közgazd. vonatkozásaira. V. ö. föleg munkájá 161-169.1.

²⁾ *Csengery*: Magyar státusférfiak 502-503. 1.

tőkepenzeseket ellenünk uszítja, s harczunk egyenetlen leend. Aggódott továbbá azért is, mivel hitte, hogy egy lábdobbanással nem lehet földmívelő országban valóságos ipart teremteni, s nem gondolt s nem várt a védegylettől egyebet, mint biztatásokat gondtalan vállalatokra, és kezességet néhány gyár *ephemer* sikere mellett a bukásról. Láta továbbá Széchenyi azt is, miként a védegyletnek *erkölcsi alapjává* azon eszme tétetett, hogy a birodalmi rendszer miatt naponként szegényedünk, s az ország közértéke évenként apad. Ő pedig e szegényedést valótlanak, s e szegényedéssel! izgatást veszélyesnek tartá. Végre a védegylet szerkezetét sem szerette Széchenyi, mert azt vevé észre, hogy a központi társulattal a vidékiek oly szoros összeköttetésben állanak, hogy a hálózat által könnyen lehet *más izgatások anyagait is* az országban széthinteni.”

Sokkal alaposb gyakorlati nemzetgazda s továbblátó államférfiú volt Széchenyi, semhogy a védegyleti agitációnak ilyképeni visszasságait, és el nem maradható baleredményeit előre fel nem ismerte volna. S így *a védegyleti reform-kérdés* ismét egyikét képezé azon nagy vita-ügyeknek, melyekben a két nagy agitátor egymással szembeállott, s úgy mint a „*Kelet népe*”¹ kérdésében, azután az „*Adó-ügyében*” meg a közlekedésiben, éles tusát vittak egymás közt. Tusákat, melyekben a népszerűsége alkonyatszakában álló nagy kezdeményező szorencsésb vetélytársa által mindannyiszor legyőzetett, s egyéb vizsgálása a „legnagyobb magyarnak” nem maradt, mint az, hogy tiszta meggyőződése és hite szerint honának *javát és jólétét akarta* előmozdítani!

Ide vonatkozó nyilatkozataid-különösen illetőleg, egyebek közt kiváló érdekű azon cikksorozat, melyet a „*Jelenkor*” 1845-ki folyama 40-66-ik számaiban *Deák Ferencz* fentebb-érintett Szent Gróti beszéde ellen intézett²), s melyben a többi közt ezeket mondja: ¹).

„Védegyletet alapítani s egyidejűleg tengeri kereskedésre s idegen államokkali összeköttetésbe lépésre gondolni képtelenség, mert a ki *kivinni és eladni akar*, annak bevinni és vásárolni is kell. Ipar és szorgalom csak ott virágzik és sikeres, a hol természetes alapokon nyugszik, és hazánk hátramaradásának egészen más és mélyebben rejlő okai vannak, mint azok, melyek untalan emlegettetnek. *A pénz-*

¹) V. ö. még *Torok János*: „Gróf Széchenyi politikai iskolája” (1864.) III. k. 147-256. 1.

²) Csak egy-két tételt iktatunk ide, melyből Széchenyi nemzetgazdasági felfogása ez irányban is kiderül.

nek az országbóli kimenete felett sopánkodni, nevetséges fallácia, mely már ezerszeresen meg van czáfolva. A védegyletet oly fontosnak tekinteni, mint a *szentgróti szónok* teszi, szerencsétlen aberráció, melynek veszélyességéről azonban a magyar embert meggyőzni nehéz, mert a magyar, ha előre felteszi magában, hogy capacitáltatni nem hagyja magát, nem lehet tágitásra bírni. A védegylet továbbá oly gyógyszer hazánkra nézve, melyet egyenesen méregnek kell neveznünk, akár kövesse süker az agitatót akár nem; és annyiban kétszeresen veszélyes, a mennyiben hazánk viszonyát a közbirodalom irányában hamis alapokra állítja és még jobban elmérgesíti. Nem is említve, hogy a közfigyelmet és kiállítási közvégyat félszeg irányba tereli, üres demonstratio és provocatio eszközéül szolgál. Utolsó szakaszaiban értekezésének végre Deákhhoz fordulva, ünnepélyes hangon felszólítja ezt, legyen a nemzet vezérévé, kalauzává, s emelkedjék a helyzet azon színvonalára, melynél fogva egyedül volna lehetséges Magyarországot és a közbirodalmat kibékíteni, a kor követeléseit érvényre juttatni, a reformokat életbeléptetni, s a magyarságból egy nagy erős és gazdag nemzetet alkotni!

Így gróf Széchenyi. Lássuk most követőinek ugyanezen kérdésben tett enunciatióit ¹⁾.

Hogy Széchenyi nemzetgazdasági nézetköréhez számosan csatlakoztak, s ha szabad úgy neveznünk, *annak iskoláját* képezek, kiderül azon számos jeles szakférfiúnak nyilatkozataiból, kik a negyvenes években hazánk anyagi kérdéseit illetőleg publicistikus téren fölléptek, s maguknak egész a mai napig is terjedő díszes nevet vívtak ki. Nem bocsátkozván részletekbe, legyen itt elég azon *íróinkra* utalni, kiket már fentebb a négyvenes évek elejéni eszmemozgalom ismertetésénél kiemeltünk, főleg pedig azokra, kik a kiválólag mezőgazdasági érdekek képviselésének szentelték irodalmi munkásságukat, s e foglalkozási ágának minden iránybani kifejtésére és előmozdítására vélték egyelőre irányzandónak a köztevékenységet. E férfiak közül többen, a jelen nagy vitakérdésben is *Széchenyi pártján* állottak, a nagy férfiú által képviselt anti-protectionistikus és forgalomszabadsági elveket vallották; s a közigazdasági reform-processusban a helyes *egymásután*, s a mesterkéltséget erőltető rendszerteli tartózkodás mellett szavaztak!

Így névszerint először is gróf *Desewffy Emil* az „Alföldi Levelek” elismert országos híró szerzője, ki a „Budapesti Híradó”-

¹⁾ Megjegyezvén, hogy bővebb kiegészítést e Szakasz a közelebbi §-ban lel.

ban közlött hosszú cikksorozatban ¹⁾ a „Vámügyek rendezéséről”²⁾ azután „Parlagi Eszmék” című röpiratában egyenesen a védegyeleti mozgalom ellen szólalt fel, utalván arra, hogy hazánkban az iparbuzditás egészen más módjai és utjai követendők, hogy a *védvámi és vele rokon* védegyeleti irány az általa kitűzött cél előfeltételeinek hiányát tekintetbe nem veszi, mesterkéltn üvegházszerű gyári produciót teremt, s utoljára is csak anyagi és sociális károsodások és veszteségeket idézend elő³⁾. Ide sorolandó továbbá *Korizmicus László* a „Magyar Gazda” hasábjain közrebocsátott ily című terjedelmes értekezésével „*korszerű agitatio* a szem elől tévesztett mezőgazdaság érdekében” ⁴⁾ ⁵⁾, hol sorra vévén az általunk szemmel tartandó feladatokat, s kimutatván közzgazdaságunk hiányait és hátramaradásunk okait, e következőket mondja:

„Forrása a nemzetek jólétének és boldogulásának az okszerű és szorgalmas munka, más szóval az ipar: s axiómaként áll: hogy azon arányban emelkedik vagy hanyatlik a nemzetek jóléte, boldogsága, melyben az általuk véghez vitt munkák mennyisége és sokszerűsége áll.”

Megjelöli azután a munka hármast terét, a mezei- és műipart és kereskedelmet, s így folytatja:

„A *mezőgazdasági terményezés* azon első láncszem, melyhez a nemzeti jólét egyéb tényezőinek közvetlenül kapcsolhatniuk kell, s azon alap, mely nélkül lehet valamely ország egy ideig hatalmas is. virágzó is, de tartósan biztosítva bizonytal nem, s miután azon szoros viszonyt, melyben a mezei ipar a műiparral és kereskedelemmel van, fejtegeti, a e triasnak szerencsés összehatásából mulhatlanul elő álló jólétet részletezi, igen helyesen jegyzi meg, hogy azon arányban emelkedik a nemzetek jóléte, hatalma, melyben azok szellemileg s anyagilag izmosulnak. Az anyagi és szellemi *hatalommal jár a politikai hatalom, is*. Azt hisszük tehát, hogy minden jól számító nemzetnek

¹⁾ V. ö. még *Budapesti Híradó* 1846. novemberi számait és 1847. novemberi 862-ik számot (Európai gabnakrízis stb.) és az 523. számot.

²⁾ Alantabb erről a munkáról is többet.

³⁾ V. ö. a bevezető szakaszt.

⁴⁾ V. ö. „Magyar Gazda” cz. gazd. folyóirat 1846. foly. melyben XXII. cikket képez.

⁵⁾ Terjedelmesben adjuk e jeles dolgozat ismertetését, mert *Korizmicus* irodalmi munkásságának és államgazdasági nézetkörének legilletékesb kifejezése, illetőleg súlypontja.

ápolni kell mindenekfelett és előtt a mezőgazdaságot, mint melyben vagyonának legnagyobb része fekszik.

„A mezei *ipar sikeres* díszlésének akadályai közt első helyen említi meg Korizmics a gazdasági helyes ismeretek hiányát, s azokra nézve kik a mezőgazdasági előállításnak minden feltételét a jutalmazóbb kereset által okozott szorgalomban állítják rejteni, találólag mondja: hogy ez elv szerint csak Ösztönt kell adni a munkára, s az ösztönrel megjön az előállításához szükséges értelem is. Ez azonban nem áll. Igen is becses s nagy eredmények előállításához nélkülözhetlen feltétel az ösztönadás, az érdekeltetés, de nem kell felejteni, hogy a szorgalom kellő *értelmesség nélkül* csak félkezű óriás; oly intézkedések tételét sürgeti tehát, melyek a hasznos ismereteket a nemzettest minden rétegébe elvezetessék, s így a munkaképességet az értelmiséggel egyesítvén, a munka kiadóbb és gyümölcsözőbb legyen.

További akadályként felhossa szerző, a *népességi aránytalanságot*, illetőleg népesség hiányát. „A néptelenségnek áldástalan következménye nagy részben az is, hogy a drágán előállított termények ártalanok; következménye, hogy a nyersanyagok értékesítése jobbára kül-, népesebb országok erszényei javára esik; következménye: az ipar és kereskedelemnek zsibbadó állapotja, melyeket virágzásba hozni nem csekély feladat oly országban, hol még a népesség annyira sem növekedhetett, hogy az előállítás első tényezője és alapja, a mezőgazdaság kellőleg kezelhetnék,” s midőn ekként a népesség fokozásának szükségét szerző kellően indokolta, annak megemlítése mellett, miszerint hazánkban a státuszgazdának nem szabad felejteni a *nemzetiség érdekét*, utána teszi, hogy „hazánknak néptelenségi baját tehát nem lehet, nem szabad gyógyítani máskép, mint szorosan honilag, azaz mellőzésével minden külföldről szállítandó telepeknek, mi által csak az ellenelemek nyernének erősbulést.”

A birtok- és téri rendezetlenséget is, wí'né a *mezei ipar* sikerének véremésztő sebet említi meg szerző, s kimutatja számokkal, hogy helyes téri rendezéssel és központositással megkimélne az ország évenként 31 millió gyalogszerű munkanapot, mely tömérdek erő ez idő szerint (1846-ban) a rendezetlenség miatt terméketlenül pazaroltatik el

Tanulságosan fejtegeti szerző a *közlekedési eszközök* nagy horderejét is, „a közlekedési eszközök ugyanis nemcsak az által használnak, hogy a termények előállítását jutalmazóbbá teszik, hanem használnak még azáltal is, hogy általuk a folytonos, a szorgalmas termelésre hatalmas ösztön szolgáltatnak, miután kiterjedésük arányában növekszik az érintkezés, a szorgalom, a vásári csődület. nagysága,

élénksége, s joggal mondhatni, hogy minden ölnyi jó úttal szaporodik a vevők és eladók száma;” s miután szerző a legolcsóbb vízi, drágább kő- s legdrágább vasutakat megérintette, megjegyzi, hogy nem az a feladat: e háromféle *közlekedési rendszert* egymás ellenébe helyezni, egyiket a másik rovására dicsérni, ócsárolni, hanem inkább az: hogy lehető legjobban, szerkesztessenek mint elválaszthatlan testvérek egy egészbe.

Mellőzve az iparölő dézsmának, az *erőpazarló robotnak* megváltása, s a szabad birtoklás ügyében megdönthetetlen alapossággal elmondottakat, megemlítendő, hogy a jelzálogbankok ügyében is síkra szállott szerző, mobilizálni látván szükségesnek azon értéket, mely az uzsora nyüégeiben éppen ily intézetek hiánya miatt sínlő föld által képviseltetik.

A *földbirtok korlátlan eldarabolásának* megakadályozása végett szerző a „minimum” kérdését is tüzetes tárgyalás alá vette. Minimumot – úgymond – akkor eszélyes az álladalmaknak határozni, midőn a földbirtok nagyobb része még azon innen van; akkor, a midőn a meghatározás következmény-teljes, és még látszólag sem sért sok érdeket. Ma inkább tehát, mint holnap, mert mennél később, annál nehezebben. Haszna *pedig a minimumnak*, azonkívül hogy mezőgazdaságilag jutalmazó üzletet biztosít, azonkívül hogy az államot a gyakori inségtől megmenti, azonkívül hogy proletárius hadat növelni gátol, volna még különösebben abban, miszerint számtalan tehetség, az ipar és kereskedésnek, hazánkban eddig paragon heverő háládatos pályájára vonulna, holott most a földbirtokosi állás és helyzetnek túlbecsülése következtében, egy apának minden gyermeke osztozni akar a bármily csekély földbirtokon, melyen aztán a legtöbbre csak Ínséges nélkülözés várakozik.

Ezekután, s midőn még a vizek szabályozása, a nemzeti föld és tőkeerőnek, kiszárítások, földöntözés, stb. által való szaporítása, illetőleg a közjóvedelem fokozására is szakavatott nézeteit elmondotta, s helylyel közel számokkal is igazolta volna: áttér szerző a *vámpolitika és a védegyeleti eszmékkeli összefüggő* néhány nagy kérdés taglalására, s határozott ellenzéki álláspontot foglalván el amaz eszmekör és törekvések ellen, a következő talpraesett argumentatióba ereszkedik: (Nr. XX. XXI, és XXII.)

„A vámok kérdése szerfelett kényes és nehéz, mert a szükséglett adatok s statisztikai ismeretek híjában vagyunk, s másfelől mivel ez oly kérdés, melyhez politikai megbélyegeztetés nélkül szólni alig lehet. Néhány évek előtt hazánkban a (közbenső; vámok *megszüntete-*

tése általános kívánság volt, most nem az már! Pedig amaz óhajítás okszerűbb, kivihetőbb s hasznosabb volt, mint a véd vámok iránti ragaszkodás, mely sikert nem eredményez, sőt növelheti terheinket. Ez hazánk helyzetének téves felfogása. Az ipar és gyártás kiváló fontosságú ugyan honunkra nézve, s kell is törekednünk *azt mielőbb kifejlesztetni*; de abba, hogy az ipar *minden áron, kerül mibe kerül* terjesztessék, bele egyezni nem tudok, nem abba, hogy *vámviszonyaink rendezése* kizárólag az ipar érdekében történjék. Hazánknak ugyanis mai napig *a mezői gazdaság* legnagyobb érdeke, ez nyújtja legnagyobb bevételeit, ez képezi közgazdaságunk súlypontját, tehát fonáság volna az iparnak mint még csak ezután fontosságra és jövedelmezőségre emelkedő foglalkozásnak alája rendelni; mert krajczárokat nyerünk s forintokat vesztenénk, s mert nagyobb *a kisebbet mindig* előbb lehet emelni, mint megfordítva.” Ugyanez értelemben folytatván fejtegetéseit így szól: – „ipari productiónk fejletlensége nem egyedül a vámokban, hanem számos egyéb belbajainkban is keresendő; sőt világos, hogy a közbenső vámok megszüntetése még ipari terményezésünket is emelendné. *Védvámok felállításával* drágán volna megvásárolva iparfejlesztési célunk, sőt ez körülményeinkés Ausztriávali viszonyainknál fogva el sem érhető. Vigyázzunk, hogy a teendők tekintetében *egymásutánon össze ne vesszünk*, s annak kelletin túl nyomatékosságot ne tulajdonítsunk; kezdjünk tenni ott hol legkönnyebben végezhetünk, s ne feledjük, hogy az ok és okozat összefüggése szakadatlan vonalú, olyan tehát mint a körvonal, melynek minden pontja egyenlően lehet kiindulási pont;” – »következőkép fejezi be szellemdús elmélkedéseit:

„Mindaddig, míg hazánkban a mezőgazdasági szakértelem oly gyarló lábon álland mint a minőn a mai nap áll, míg a népesség nem nyújt e hazának jobb, olcsóbb és több munkát, s nem leend sűrűbb; inig a földbirtok szanaszét hever s ezáltal az okszerűbb művelet nehezítettik; míg nehezen előállított terményeinket rász utaink s közlekedési *közégek hiányában nem* szállíthatjuk tovább; míg robot- s dézsmával gyötörjük magunkat; míg bankok felállítása által a földbirtokost az uzsorások saskörmeiből ki nem rántjuk; míg a belfogyasztást ipartelepek keblünkben nem emelik és biztosítják; míg a földbirtok határtalanul kiterjedt, s határtalanig elaprózott leszen, míg folyóink rakoncátlanságát nem fékezzük, s végre míg mezőgazdasági érdekeinket a vámok nyomasztó volta ellen meg nem óvjuk: hatalmas és általános anyagi fejlődésről ne álmadozzunk, hanem inkább azt csodáljuk, hogy még úgy vagyunk, a hogyan létezzük.”

Ezek *Korizmicznak státuszgazdasági* nézetei; melyeket azon okból is hoztunk fel itt oly terjedelmesen, mert a Széchenyi-iskola s az anti-védegyleti iránynak legalaposa s *legkitűnőbb nyilatkozata* é korszakban; s mivel egyike azon dolgozatoknak, melyek szerzőiknek nemcsak a hazai, hanem az egyetemes szakirodalomban díszes helyet biztosítanak ¹⁾.

E szakférfiak közé lehet *némi tekintetben* helyezni Széchenynek Desewffy mellett legkitűnőbb tanítványát és szellemi örökösét *Lónyay Menyhért*²⁾, ki 1847-ben kiadott dolgozatában „Hazánk anyagi érdekeiről” (Pest 1-2. füzet) a védegyeletről igen méltánylólag nyilatkozik ugyan, de egyidejűleg arról is nyújt bizonyosságot, hogy az agitáció alapjainak és célzatainak hibás voltát igen is jól fölismeré; nem különben azon jeles czikkorozat *Y-nal jegyzett szerzőjét*, mely czikkorozat „Közgazdasági elméletek” czíme alatt, *1844-ben a „Világ”* ez. politikai lapban (13, 17- 23, 30-38, 45-48. sz.) jelenvén meg, a gazdaság és pénz, kereskedés és munka, közlekedés és ipar stb. igen helyes teoriáját tartalmazá, s sok becses adalékkal járult a nézetek tisztázásához³⁾).

Jelentékeny momentum végre ez eszmemozgalomban, hogy a védegyeleti agitáció ellenzőre talált *magában azon* nagy szakférfiuban is, ki annak egyik szellemi apja és előkészítője vala, t. i. a német *státuszgazdában Listben*, a ki ugyanis egy alkalommal Kossuth irányában egyenesen kinyilatkoztatá, miszerint az általa *Németország* számára felállított theoria „Magyarország” gazdasági viszonyaira ily föltétlenül korántsem alkalmazható; magában egyik ismeretes értekezésében pedig egyenesen azt monda: „Der Schutzverein wird bei weitem nicht die Folgen haben, welche die sanguinischen Leiter desselben davon erwarten; stb.⁵⁾“).

¹⁾ Csak az sajnálható, hogy szerző nem bocsátotta közre e jeles elmeterméket külön s könyvalaku nyomtatványban is.

²⁾ L. alantabb.

³⁾ Egyebek közt e czikkorozat is a belkereskedés és belforgalom nagyobb fontosságát hangsúlyozza, s kétségbe vonja, hogy kifelé-törekvésünk kellő eredményekre vezetend. V. ö. *Világ* 1844: 34-35. szám.

⁴⁾ Némileg a Széchenyi-iskolához hajlik (habár a védegyeleti eszme-kör iránt is nagy méltánylással szói) ez időben *Pusztay*: ily ez. értekezésében „Die Industrie Ungarns” (Lipcseben 1845J; utalva hazai iparunk fejletlenségének számtalan akadályaira, Ausztriávali kereskedési összefüggésünkre, önálló felelős kormány s vámrendszer tekintetébeni hiányainkra, stb. és azon eredményre jut, hogyha a kormány a közbenső vámokat csakugyan megszüntetné, s Magyar-

Voltak a Széchenyi-körön kívül még egyéb ellenesei is hazánkban és hazánkon kívül a védegyeleti törekvéseknek, kikről azonban csak futólag emlékezünk meg. így jelesül idebenn szemközt állottak a védegyeletiekkel a kormány közlegei, s a kormánynyal összeköttetésben álló valamennyi körök, Szemközt továbbá a *conservativ párt* legnagyobb része, s főleg a nagybirtokú arisztokratia, mely a védegyeleti s főleg védvámi törekvések által östormelési s szabad kiviteli érdekeit veszélyeztetetteknek tartotta. Szembon végre a hivatalos vagy félhivatalos *journalistika*, jelesül pedig a *Budapesti Híradó* és „Pester Zeitung”, mely egyébiránt több talpraesett cikket hozott o kérdésben s nem egy nyomós érvet vetett az agitációnak elébe¹⁾. Határainkon túl táborozást indított a védegyeleti mozgalom ellen az „Ágostai Allgemeine”, a „Triesti Lloyd”, s több bécsi lap, valóban figyelemre méltó dialectikát és argumentációt azonban csak a később híressé vált *H jegyű* német-osztrák publicista (Dr. Hock Károly, az európai tekintélynek örvendő szakember) fejtett ki, a miért is a védegyelet szószólóinak valamennyi fegyverei leginkább ez ellen valának ez időben irányozva²⁾.

És evvel befejeztük volna a védegyelet pártolóinak és ellenzőinek jellemzését. Lássuk most a kérdés *harmadik* vagyis utolsó stádiumát, azaz a vámkérdésnek 1846 és 1847-ben továbbfejlődését.

ország több adófizetésre késznek nyilatkoznék, a bajok egy nagy része orvoáltathatnék. (41. s k. 1.)

²⁾ V. ö, *Gesammelte Schriften* (von Hausser 1850.) II. k. 333-ik 1.

³⁾ Hasonlóan nyilatkozott, sőt egyenesen nevetségessé tette a védegyelet azon elvét: „inkább a rősz és drága honi, mint a jó és olcsó külföldi cikket vásárolni” az angol *John Paget*, a ki egyébiránt hazánk iránt a legmelegebb részvét- és érdekeltséggel viseltetett. V. ö. *Biedermann*: Die Politische Oekonomie in Ungarn” 27-ik lap.

⁴⁾ így egyebek közt egy alkalommal számokkal kezdé mutogatni, hogy a védegyelet külforgalmúagnak már is kárára vala. V. ö. 1846: 307-ik számát; s a feleletet reá a *Hetilap* ugyanazon évi 81-ik számában. V. ö. még *Pester Zeitung* 1845-ki folyamának 102 és 1846: 255. sz. és *Hetilap*: 1845. 52. sz. és *Budapesti, Híradó* 1846: 304, 319 és 475. szám.

⁵⁾ V. ö. például az *Augsb. Allg. Zeitung* 1844-ki novemb.20. (326-ik számát) deczemb. 1-eleje s 1846-ki foly. töb számait. (Hock cikkei összeszedve Lipcsében 1845-ben külön könyvben is megjelentek.)

5. §.

A vámkérdés újabbi phásisa, s a központositási iskola ez ügybeni közvetítő állása.

A 44-ki országgyűlés, mint láttuk, a vámreformi kérdésben eredménytelen maradván, egyidejűleg a védegyleti eszmék uralmával, szükségkép e tárgyra is kelle újólag a közérdekeltségnek irányulnia. Szoros kapcsolatban ugyanis a *védegyesületi agitatio* által szőnyegre hozott protectionisztikus és iparalapítási nézetekkel a negyvenes évek második felében, mind általánosba vált a meggyőződés, hogy a vámok olyszerű szabályozása, mely által nemzeti érdekeink is valahára biztosítva legyenek, az iparnak elnyomását látszólag célba vevő közbirodalmi kereskedéspolitiká módosíttassék, s a közös fejedelem két országcsoportulata közt legalább is méltányos viszonyosság valósíttassék meg, halaszthatlan szükség, melyet továbbra is teljesítenül hagyni semmikép sem lehet¹⁾.

Az újólag megalakult magyar kormány Apponyival élén, egyrészt azért, mivel e kívánalmak jogszerűségét belátá, de tán azért is, hogy az ellenzéki agitációnak ez irányban is élet vegye: iparkodott a birodalmi kormányt engedményekre bírni, s ki is eszközölte, hogy az *általános vámszabályzatban épügy* mint a közbenső vámrendszerben módosítások történtek, s a panaszok elszüntetésére egyes vámkönnytések foganosítottak is. Ez intézkedések azonban a várakozásnak távolról sem feleltek meg, nem csak, mivel szórványosak és másodrendű tétélekre vonatkozóak voltak, hanem mivel az elmék iránylata Magyarországon egészen más vala, s jelesül a protectióhoz és a közbenső vámok fentartásához szító nézetek határozott tálsúlyban mutatkoztak. Ekkor az *osztrák kormánykörökben* azon eszme kezdte érvényre emelkedni, hogy legcélszerűbb volna nemcsak magyar, hanem osztrák szempontból is, a magyarok régibb óhaját, a közbenső vámok teljes megszüntetése iránt, teljesíteni; a birodalmat egy nagy forgalmi területté alakítani, s hogy a védegyleti párt izgatásainak némi ellensúly is vetessék elébe, legalább azon még mindig tekintélyes pártot kielégíteni, mely *Széchenyivel* élén, a szabadkereskedési elvekhez ragaszkodik, s a birodalom két fele közti szabad közlekedésre fektet súlyt.

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Huszonötév II. k. 380. s. k. és *Kaulz*: Vámpol. 151, s. köv. lapján.

Azonban mint oly sok más kérdésben, úgy ebben is *megint elkésett* az osztrák kormány. Hogyha ugyanis egykét évtizeddel előbb lép át e reformi térre, legnagyobb köszönettel fogadják indítványát a továbbblátó hazafiak, most azonban, hol a nemzeti közgazdasági önállóság, politikai függetlenség stb. eszméi és *eszményei tölték* el a nagy többség keblét, s hol a birodalmi unifikációnak még a legcsekélyebb ügybeni előmozdítása is már közel hazaárulásnak kezdett tekintetni, a kormány lépése sokak által csak *új sakkvonásnak* tartaték, melylyol a nemzet önálló életfejlődését nehezíteni, föllendülését kezdeményeiben elfojtani szándékozik, annál is inkább, mivel egyidejűleg ez új iránylattai a kormányhoz közelebb álló körökben mindjobban kezde terjedezni azon óhajtás is, a várasorompók ledöntése után Magyarorszáiban is egyik másik *osztrák adónemet* s különösen a dohánymonopoliumot életbeléptetni ¹⁾, s így ez irányban is a honunkban ellenszenvvel nézett német finanszszabályok érvényét lassankint Magyarországra is átvinni.

Az ügy ily állásában indult meg újólag a *vámkérdés* körüli küzdelem és eszmesúrlódás; és pedig miután ez időben országgyűlés nem tartatott, kiválólag *a sociális agitatio* terén, *meg a journalistikában*. Mindenik párt kiváló hévvel, állásának egész befolyásával, s legjobb talentumainak síkra állításával fogott a tusához. Az egyik névszerint a szabadkereskedelmi vagy Széchenyiféle, ha talán nem is egyenes összeköttetésben, de bizonyosan némi érdekkapcsolatban a kormány-nyal, a közbenső vámsorompók ledöntése, a másik vagyis a *védegyleti* vagy Kossuthpárt, azok fentartása és védszellembeni reformja mellett, végre egy egészen új, s ép ez időben befolyásra emelkedő harmadik* az úgynevezett *központosítási iskola* pedig a két ellentétes irány közt közvetítő, egyeztető szellemben buzgólkodván.

Lássuk ezt valamivel közelebről.

A mi az *első vagy Széchenyi pártot* illeti, szükségtelen is mondanunk, hogy „a legnagyobb magyar”, ki oly határozottsággal fordult a védegyleti agitatio ellen, az ez utóbbival legbensőbbben Összefüggő, sőt majdnem egészen azonos védvámi eszmekör irányában is csak ellenséges állást foglalhatott el. Azon elvből indulván ugyanis ki, hogy hazánkra nézve a *protectionistikus* rendszer helytelen és ki nem „vihető, s hogy a közbenső vámsorompók ledöntése által Ausztriával és a külfölddel a reánk nézve annyira fontos és szükséges szabad érintkezés jótéteményeiben részesülendünk, s e mellett tőkék és munka-

*) V ö. *Pesti Hírlap* 1846. foly. 731, 782. s k. 796. és. és 1847: 910 s k. sa.

erőkben is gyarapodni fogunk: megkezdé ez iskola a védegyeletiek elleni táborozását, s két hírlapi közlönyében a „*Jelenkorban*” s főleg a „*Budapesti Híradóban*”¹⁾ többrendbeli jeles cikksorozatok által iparkodott nézeteinek elterjedést és érvényt biztosítani. Legkitünőbb szövivője e pártnak maga a „*Híradó*” nagy talentumú vezére gróf *Desewffy Emil* vala, míg másodvonalban *Korizmics* (már említett kitünő cikksorozatában „Korszerű agitáció stb.”), azután *Török János* s mások törekedtek a nevezett irányban az eszmék tisztázásához járulni. Desewffyt különösen illetőleg, ki már 1844-ben „Parlagi Eszmék” ez. értekezésében is határozottan kárhóztatá a *védvámi politikának* hazánkra való alkalmazását²⁾, ez, az általa szerkesztett lapban közzétett s később (1847-ben) önálló munka alakjában is kiadott értekezésében „*A magyar vám- és kereskedési ügy* s annak végeligazítási módja” az ép oly nehéz mint jelentéssé kérdést meglehetősen kiemertvén, fényes dialectikával és alapos szakképzettséggel járul a feladvány megoldásához, s egyebek közt a következőket mondja: „hazánknak kereskedelmi főérdeke, Ausztriával egészen szabadon és vámmentesen, a külfölddel pedig minden prohibitionális iránytól ment forgalmi politika alapján érintkezni. (Előszó.) A védvámi követelések magyar szempontból nem igazolhatók, nemzeti iparunknak megalapítása és kifejlesztése más okok és előfeltételektől függ (4. s k. l.), mely föltételek megvalósítása nélkül a legjobb vámrendszer is eredménytelen marad. Egészen önálló magyar kereskedési politikát Ausztriávali összefüggésünknel fogva nem követhetvén³⁾, törekvésünk oda irányzandó, hogy egyrészt a legszabadabb közbenső forgalmat megvalósítsuk, s másfelől a közbirodalom internacionális forgalmi politikájára *alkotmányos állásunkhoz* mért befolyást gyakoroljunk. Ne folytassunk ellenséges harcot egymással, hanem lépünk békés viszonyba, hol mi Magyarok mindent mi a monarchia erejét gyöngít-

¹⁾ Meg a mezőgazdasági érdekek képviselőjének szentelt s jeles „*Magyar Gazdában*” V. ö- *Budapesti Híradó* 1845 foly. június, júliusi számait (főleg 230.); 1846-ki nov. és 1847-ki november 682, 687-ik sz. cikkét.

²⁾ Utalva különösen (1844-ben!) arra, hogy maga List is egyenesen azt tanítja, hogy a közd. műveltségnek *alantabb fokán álló* népek más fejlettebb népekkel szabad kereskedésben biztosítják legjobban érdekeiket, s hogy időelőtti megszorítása a forgalom szabadságának mű- és gyáripár érdekében, rendesen vizsaszás eredményeket szül.

³⁾ Miután *egy és ugyanazon* kapcsolatban élő országok vámsorompók általi elválasztása s egymástól elzárkózottsága korunk igény léteivel semmikép sem egyeztethető meg. (L a munka 28- ik 1. különös.)

hetné, kerülni, a kormány pedig mindent mi alkotmányos jogaink és közgazdasági érdekeink biztosítására szükséges, készséggel teljesíteni leszen hivatva. (40. s k. 1.)

„Az *absolut és általános* szabad kereskedést, mond Desewffy, magunk is az utópiákhoz sorozzuk, de az ausztriai tartományok és hazánk közötti szabad kereskedést a közel jövőben valószínű pirom desideriumokhoz számítjuk, s leg valószínűbb érdekeink által hatalmasan követeltnek tekintjük.”

„A tökéletes vám mentességre kell tehát törekednünk. Ugyanis nem szenvedhet kétséget, hogy mindennemű érdekeinknek semmi más kereskedési politika nem felelhet meg, mint tökéletes *vámmentesség* honunk és az osztrák tartományok közt, és egyszersmind szabadkereskedés a külfölddel, minélfogva áldozatot kell hozni a közbelső vámsorompó lerombolásáért részint némi jövedelmi kártérítés megállapításával, és a magyar harminczad eltörlésével, részint a *dohány nyal*, s egyúttal befolyást kell magunknak szerezni, hogy a monarchia és külső országok közti vámszabályzatnak min-érdekeink szempontjából kedvező megállapítását eszközölhessük.”

„Ezen *eligazodás* hazánk és az osztrák kormány közt Desewffy szavai szerint így állhatna: A) a *kormány megszüntetné* végkép és örökre az ausztriai határszélen irányunkban fenálló vámokat, s lemondana tökéletesen azon jogról, hogy azokat valaha visszaállíthassa. Továbbá határozottan letérne a külföld irányában az eddig követett *tilalmi* rendszer ösvényéről és az egész birodalmat, s így bennünket is magában *foglaló oly vámtarifát állapítana* meg ugyanakkor a külföldi kereskedelemre nézve, a mi meghallgatásunk mellett, mely az általunk értelmezett szabad kereskedés, azaz a mérsékelt vámok elvének hódolna, s biztosítókat nyújtana mind arról, hogy az így meghatározott vámok az általunk megbízandók meghallgatása nélkül fölebb ne emel-tethessenek, és hogy azon kiviteli cikkeknek, melyek az ausztriai birodalomban *fogyasztási adó alá* esnek, az ugyanakkor kölcsönös egyezés útján meghatározandó mértéknél magasabb teher alá, semmi kigondolható célból ne vonathassanak; mind pedig arról, hogy a dohánynak természetese az ausztriai birodalom azon tartományaiban, hol eddig *megengedve nem volt*, ezentúl is tiltva maradjon, s a császári dohány hasznóvételi kormányzóság dohánybeli szükségéit előlegesen és túlnyomólag legnagyobb részben *honunkból* pótolandja. B) Ellenben a magyar törvényhozás törvény által örökre megszüntetné a mi határunkon a birodalom irányában fenálló magyar harminczadot, s annak jövedelme helyett a királyi kincstárt *egy bizonyos*, kölcsönös értekezés

útján meghatározandó évenkénti sommáról egyszer mindenkorra biztosítaná, mely hogy az ország részéről minél könnyebben olóállíttathasék, a megszűnő harminczad helyett, mely az adózásnak egy neme volt, más nemeiről az adózásnak gondoskodnék, s törvény által rendelkeznék 1-ör *a dohányról*, 2-or az eddig tehermentes földnek ég osztályoknak az ország közpénztára részére leendő állandó fizettetéséről. A dohányra nézve kimondaná, hogy a törvény kihirdetésétől számított 12 évig a burnótnak, szivaroknak gyártása, s mindezeknek, mind a fogyasztásra készített dohánynak árulása az *országot illeti egyedül* s a fogyasztók szükségüket csak ettől vásárolhatják, s határozná az ellen, kik e törvényt áthágják. A föld-haszonvétel szabadságát biztosítaná és a dohány-termesztés szabadságát felhagyva, határozná azon módokról, melyek a közjövödelmek megrövidítésének elkerülése végett, a termesztés fölötti ellenörködés mellett, megtartandók volnának. Kimondaná, hogy *leveles dohányát* valamint eddig, úgy ezentúl is mindenki annak adhatja, kinek akarja, csak hogy magát valamint az eladó, úgy a vevő a közjövödelmeket biztosító ellenörködés alá vetni, s portékájukat, mihelyt az eladásra alkalmatossá lett, az ország külön vidékein elegendő számmal felállítandó s közfelügyelet alatt állandó raktárakban tartani kötelesek stb.”

„Ha pedig a 12 év elteltével a dohány haszonvétel iránti törvényt az ország fentartani nem kívánná, ez esetben az ausztriai határszélén, de egyedül a *dohány becsempészést* akadályozó felügyeletet felállíthassa.”

Ezeken kívül Desewffy jelen munkája is gazdag ép oly mély, mint *jelentékeny igazságok* formulázásában; jelesül pedig a kereskedelmi politika rendszereinek értelmezése (35. s k. l), a forgalomban! viszonyosság szükségességének felderítése, a véd vámi párt törekvéseinek éles bírálata, helylyel közel diadalmas czáfolása, megannyi *fényes pontokat* képeznek, melyeknél fogva Dessewffy e szellemi terméke is méltó arra, hogy hazai szakirodalmunk gyöngyei közé soroztassék¹⁾.

Nem értéknélküliek ez irányban *Török Jánosnak* a „Magyar Gazda” ekkori szerkesztőjének azon cikkei, melyekkel a védegyeleti párt közlönyével a „*Hetilappal*” szembe szállva²⁾ oda nyilatkozik,

¹⁾ Desewffy azonkívül jelen művében a vámpolitika kérdését a finanszügyivel is kapcsolatba hozza; valamint (Weber összeállításai szerint) igen becses kereskedelmi statisztikai táblázatokat is ad, melyek alapján theoretikus állításait és következtetéseit gyakorlatilag is igazolni törekszik.

²⁾ V. ö. jelesül *1845-ki folyamának* 313, 391-400. lapokon.

hogy örömmel lehet és kell üdvözölnünk minden gyárt, mely kül- vagy belföldi tökepezések költségén keletkezik nálunk, de *az erőltetésnek* kivált a mezei gazdasághoz megkívántató tőkék rovására, szükség nincsen, hogy megtakart pénzerőnket mindenekelőtt *őstermelésünk* fejlesztésére alkalmazzuk, s egyelőre csak azon ipar-ágak meghonosítása körül buzogjunk, melyek a mezei gazdászattal szoros kapcsolatban vannak, s hazai viszonyainkban a szükséges előfeltételeket birják.

A szabad kereskedési pártnál nagyobb elismeréssel és viszhanggal a közvéleményben *találkozott a védvám*. Míg ugyanis amaz a conservatív párttali szorosb összefüggése, s a dolog higgadtabb felfogásából folyó ridegebb nézetiránya miatt a tömegekre közvetlenül alig folyt be, az utóbbi, melynek élén *Kossuth* állta, rendkívüli népszerűségnek örvendett. Egyebek közt azért is, mivel a nemzetnek hízogő *ellenzékiség* hangján szöloott, demokratikusabb, népiesb irányban haladott, a középosztályi elemek érdekeinek látszólag inkább kedvezett, *a nemzeti nagyság* és önállóság sokkal kecsegtetőbb képeit tudta a láttávbán feltüntetni, mint a szabad kereskedelmi, mely sokak előtt azon színben is tünt fel, mintha a vámkérdésben csak azért lobogtatná a forgalom-szabadság zászlaját, mert ez utóbbi *a nagy földbirtok* érdekeinek megfelelőbb, s minden védrendszer érvényrejutásának megakadályozása egyszersmind a polgári és demokratikus elemek érvényre jutását is nehezíti.

Legbefolyásosbs *szóvivője* pedig a védvámi pártnak maga *Kossuth* vaia, ki jelesül a „*Pesti Hírlap*» *vezetésétől* visszalépvén, a védegyleti párt orgánumban a „*Hetilapban*”¹⁾, kezdte meg és folytatta több más rokonirányú szakemberekkel a discussiót. Kiindulva ugyanis ismeretes közgazdasági programrajának elveiből, a roppant népszerűségnek örvendő *agitátor*, főleg *a „Hetilap”* 1845-1847-ki folyamában egész cyclusát ír és irata a vámkérdésre vonatkozó *czikkeknék*²⁾, melyek mind lényegileg oda czéloztak, hazánk státuszgázdaszati *életét Ausztriától egészen elkülöníteni*, a magyar ipar- és gyártásnak az

¹⁾ Mely eleinte *Vállas Antal*, azután pedig *Varga István* szerkesztése alatt jelent meg, s 1845 tői 1848. elejéig fennállott, főmunkatársul magát *Kossuthot*. azután *Szabó Pált*, *Weise Ferdinándot Pulszkyt* stb. bírván

²⁾ V. ö. „*Hetilap*” 1846: 839, s k. 987, 1175, 1385, 1399 s k. 1. 1847: 168 és 1845: 31 s 42. sz.

osztrák iparosok ellenébeni hatályos megoltalmazása *elvét*, protectiv vámszabályok alapján, elismerésre juttatni, közgazdasági érdekeinknek egészen *önálló irányhant* fejlesztését és ápolását országos feladatként feltüntetni stb.¹⁾²⁾³⁾. Míg másfelől, igen eszélyesen használá fel ellenfeleinek gyöngéit, minduntalan figyelmeztette a szabad kereskedési pártnak elvrokonságára *a kormánynyal*, s kiemelve különösen azt, hogy Magyarország jelen helyzetében az ipari és gyári érdekeknek minden módoni megvédelmezése és biztosítása politikai tekintetben is oly nemzeti feladat, mely elől minden *egyéb tekintetnek* háttérbe kell vonulnia. Kossuth egyéb nyilatkozatait a vámkérdésben mellőzve, még csak röviden ama nagy „beszédere a magyar-osztrák vám viszonyról” utalunk, melyet 1846. aug. 20-án a védegyeleti közgyűlésben tartott⁴⁾ s hol ismételve mindazt mit ez ügyben már irt és mondott, ujolag és rendszerezettebb alakban összefoglalja. Bebizonyítani iparkodván névszerint, hogy az osztrák vámrendszer irányunkban *ép oly önző mint monopolitikus* alapokon nyugszik, hogy a magyar kereskedelmi mérleg a ferde vámpolitika miatt ránk nézve, daczára minden hivatalos szépítéseknek, kedvezőtlenül áll; hogy a közbenső sorompók eltörlése zsenge iparunkat egészen elnyomná; s hogy e szerint feladata a nemzetnek, az *1844-ki országgyűlés* által is már kijelölt irányban oda törekedni, hogy a legközelebbi országgyűlési időszak alatt a vámkérdés hazánkra nézve megnyugtató végleges megoldatást nyerjen, s számunkra mindazon alkotmányos garantiák biztosíttassanak, melyek nyomán befolyásunkat a vámok szabályozásába akadálytalanul gyakorolhassuk⁵⁾. Beszédje végén áttér az-

¹⁾ V. ö. e *Hetilap* 1846. foly. 4L s k. szám, azután az 57-59, 78 és 87-ik és az 1847-ik foly. 107-ik és egyéb számain.

²⁾ Hogy egyébiránt *Kossuth* következetesnek akart feltűnni, onnan is látszik, hogy egy alkalommal egyenesen azt indítványozá, hogy vettessék minden mázsa kimenő gyapjúnkra 1 forintnyi váraadó.

³⁾ Ép így ismeretes, hogy *merkantillistikus eszmék* is emelkedtek ez időben uralomra, s egyebek közt, hogy az arany és ezüst kimenetele az országból fennhangú panaszokra szolgáltatott okot.

⁴⁾ Pulszky: *Actenstücke* 89. s k. 1.

⁵⁾ Figyelmet érdemlő momentum e beszédben, hogy az egykori szabad kereskedő: Kossuth Lajos ott, hol az előttünk álló különböző megoldási módok taglatatába bocsájtkozik, az általános szabad forgalom rendszere iránt teljes méltánnyal nyilatkozik, habár a gondolkodó olvasó igen könnyen fogja azon ellenmondásokat észrevenni, melyekbe itt is *így* mint sok egyéb helyen a tüzes szónok bonyolódik. V. ö. péld id. munkának 248. s k. lapokat.

tán a szónok *vámrendezési programjához* alapelvei kifejtésére, melyek közt a fő- és kiindulási pontot a viszonyosságot, a nemzeti ipar védelte, és a magyar alkotmányos befolyás princípiuma képezi, a részletekben azonban igen sok impracticus, forgalom-akadályozó és kivihetetlen követelés fejeztetik ki. Érdekes mozzanat a *védegyleti és védvámi* törekvésekben ez időben még az, hogy 1847-ben a védegylet igazgatóságáról lelépett. Kossuth helyébe jutott jeles szakférfiú *Gorove István* egy új, protectionistikus szellemű vámtarifát dolgozott ki, s terjesztett a védegyleti közgyűlés elé, mely azt el is fogadta).

Ez volt a védvám párt magatartása és felfogása.

Lássuk most a harmadik vagy a *közvetítő iskolát*.

Míg a *nemzet két nagy reformer je*, Széchenyi és Kossuth, keserű tusaikat vitták egymással, csendes készülődések közt, de határozott elvek és eszmék által kalauzoltatva, *egy harmadik* politikai iskola fejlődött és emelkedett érvényre, mely hazánk összes ujabbkori alakulására valóban döntő befolyásává vált, s fajunk legfénylőbb talentumait, s legalaposb szakembereit számította soraiban, *értjük a központosítást*¹⁾. Ez iskola, melynek, egy Szalay, Eötvös. Csengery, Trefort, Lónyay, stb. által kijelölt reform-programmja abban állott, Magyarországot középkorias és félig alkotmányos szerkezetéből kivetkeztetni, s igazi modern-európai állammá alakítani, azáltal, hogy a valódi alkotmányosság, képviseleti rendszer, felelős miniszteriális kormányzat, s Parlamentarismus valamennyi nagy intézményeink birtokába helyeztetik: a *vámkérdésben* is külön pártállást foglalt el, s orgánumban a „*Pesti Hírlap*”-ban egy sok tekintetben új s valóban figyelemreméltó program-vázlatot kezdte fejtegetni. E programnak³⁾ alapja a magyar-osztrák *vámszövetség eszméje* volt⁴⁾.

¹⁾ A javaslatban foglalt nézetek között, melyeknek egyrésze később a pestmegyei követutasításba is fölvetett (1. alantabb), érdekesebb az, ahol Gorove által a kormánytól tervezett szabad-kereskedés ki nem elégítő, félszeg s hazánk érdekeire nézve ismét káros befolyásává válható vámpolitikai intézkedésnek nyilvánítatik. V. ö. *Érkövy*: Magyar Világ 1866. ápril havi szám. XX. és XXII. sz. alatt közölt cikkeit.

²⁾ V. ö. *Horváth*: Huszonötév II. 290. 1. és *Springer*: Geschichte II. 101. lapján.

³⁾ Főleg Lónyay, Trefort és Csengery kezdeményezése folytán. V. Ö. *Pesti Hírlap* 1846: 668, 672, 682, 687, 688, 689, 701, főleg pedig 672. (május 10-én) hol megérintendő, hogy 1844-ben *Lónyay* már (fentebb érintett) jeles országgyűlési beszédében a „Vámszövetség” eszméjét határozottan kifejezte.

⁴⁾ Mely azonban egykorúlag mind a *Hetilap* (1846: 695. a k. I.) mind a

Támaszkodva ugyanis az 1844-ki országgyűlés folyamában felmerült azon eszmékre, melyek szerint a vámsorompók hazánk és Ausztria közt ugyan lerontandók, de helyükbe a birodalom keleti és nyugati fele közt bizonyos formája a vámegyletnek lenne felállítandó; a *Pesti Hírlap* (főleg Csengery és Trefort kezdeményezése mellett) a következő programot iparkodott érvényre juttatni: miután a *közbenső vámsorompók* hazánkra nézve felette nyomasztók, e sorompókat megszüntetni múlhatatlanul szükséges. Helyébe azonban „vámszövetségnek” kell lépnie. Azon állás, mely a monarchiának az európai státusrendszerben s Magyarországnak Ausztria irányában jutott* kizárja a védvámrendszer lehetőségét. Azon kapocsnak, mely a császárság közt és köztünk fennáll, gyöngülni nem lehet; s mivel viszont erősödése a magyar nemzetiség és *alkotmányosság rovására* sem történhetik: arra csak egyetlen mód van, t. i. az anyagi érdekek összeforrasztása. S ez a vámszövetség, olyformán, mint az egymástól független német státusok közt fennáll, melyek közül mindegyik befoly a vámtariffa meghatározásába. Tehát a vámügyek elrendezésére honunk törvényhozásának is befolyást kell bírnia. Továbbá, ha a magyar pénzügy a vámszövetség által a harminczadi jövedelmektől megfosztatik, részünkről *rendes budget* útján leszen fődözendő a jövedelemcsökkenés. Kitézte továbbá elvül a *Pesti Hírlap*, hogy a dohánymonopólium nálunk Magyarországnak be no hosszék, mert a sorompók megszüntetését oly áron, azaz egy ily nevezetes iparág feláldozásával, minő a dohánytermelés, megvásárolni esztelenség volna ¹⁾.

Kossuth a *„Hetilapban”* *eleinte* megtámadta a *Pesti Hírlap* ezen tervét, s azzal vádoló a lapot, hogy hazánk érdek-önállóságának jövedője felett kétségbe esik. Mire azonban a megtámadott orgánum azt felelé, hogy a védegylet addig, míg a vámszövetség létre jövend, fenntartható, hogy a védvámrendszer-agitációnak épen a védegylet volt netovábbja, melynek eredményei maradandók, s 'hogy más ut s más mód az ügy helyes és hazai érdekeinknek megfelelő megoldására nincs, *mint a vámszövetség*. Mire Kossuth ismét helyzetet cserélve, a szigorú védvámrendszer elveitől elállott és a „*Pesti Hírlap*” programjához közeledvén, kijelenté, miszerint Ausztria ellen hatályos védvámvonal felállítása csakugyan alig kivihető, s hogy inkább alku

„*Budapesti Híradó*” (1846. május) mind a „*Pester Zeitung*” (máj. 31.) által megtámadtatott.

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Huszonötév. II kötet. 385-386. 1. főleg pedig magának a „*Festi Hírlap*”-nak 1846-ki folyama 660-668-ik számait.

és egység útján leszen mindkét fél érdekében a nagyfontosságú ügy legjobban elintézhető¹⁾.

És volt a *vámkérdés* második stádiuma; mely teljes befejezését azonban csak a 47/48-ki országgyűlésre történő előkészületek alkalmazásával nyeré, midőn jelesül a megyék és törvényhatóságokban tárgyalás alá került *utasítási elvek* körében a vámkérdés is újólag figyelembe vétetett. Az ez irányban megindult discussiókban azonban valami lényegileg új nézet vagy elv nem merült fel; s az eszmesurlódás a most ecsetelt irányokban mozgott. Ez okból elégségesnek tartjuk itt egyebek közt *csak Pestmegyének* utasítását megismertetni, mint a mely az ellenzéki párt (s különösen Kossuthnak) intentioni szerint készült, s mondhatni irányadó vala az ország legtöbb megyéiben e kérdést illető nyilatkozatokra nézve. Ugyanis:

Pestmegye vámügybeni utasításának tartalma a következő: Mindenekelőtt kijelentetik, hogy a Magyarország és Ausztria között létező határszéli vámoknak olyszerű eltörlése, mely a külső csaknem prohibicionális vámsorompókat fenntartván a külfölddeli cserekereskedést lehetlenné teszi, mint ez időszerint különben impracticus, meg a dohánnyeladási megszorítás nélkül meg sem is oldható, habár egyes eladási cikkekre nézve kecsgetető volna is, egészen azért tekintendő károsnak, mert általa *nyersterményeinknek* tágasb piac s nagyobb kelendőség nem biztosíttatik, annyival inkább, mivel azoknak kivételét legnagyobb részt úgyis a bécsi községi s ausztriai fogyasztási (a vám eltörlése mellett is fennmaradandó) adó terheli; ellenben a *világ miipara piacainkról* leszoríttatván és Auszria műiparának hazánkba özönlése még azon csekély ellensúlytól is fölmentetvén, mit a közbenső vámok nyújtanak, a versenyzést még ki nem állható magyar műipar megsemmisíttetik, a nélkül, hogy az ipari cikkekkel külföldről olcsóbb áron beszerezni lehetne²⁾.

„A mi az ausztriai ház uralkodása alá nem tartozó tartományokkal! kereskedést illeti: *I-ször. A kivitelre nézve:* a) különös tör-

¹⁾ V. ö. *Hetilap* 1848. folyama 2-4. számát.

²⁾ Említésre méltó mozzanat, hogy ez időtájban, vagyis az 1847-ki országgyűlést megelőzőleg, a védegyelet, meg az országos iparegyesület kebeléből egy bizottmány küldetett ki a végre, hogy a vámkérdésbeni eligazodásra tervet készítsen, melyet későbbben a legislativ működés folyamában használni lehetne. E bizottmányban, (melynek kitünőbb tagjai, ha jól vagyunk értesülve, Lónyay, Kossuth, Csengery, és Teleki László voltak) Kossuth egy általa szerkesztett, de felette hiányos „javaslattal” lépett fel, mely azonban főleg Csengery és Lónyay által éles bírálatnak vetetvén alája, Kossuthtól magától visszavonatott.

vény határozza meg, hogy hazánkból a határszéleken át, hol az ausztriai birodalom közbe nem esik, minden, akár itt természetesen akár máshonnan hozott termények, gyártmányok, kézművek akadálytalanul vitethessenek ki, s a kivitelre legfeljebb igen csekély, a kereskedést egyáltalán nem nehezítő, tisztán jövedelmezési vám vettessék országgyűlésileg. b) Ausztriával kötendő alku által biztosítottassék kereskedésünk az örökös tartományokon keresztül, s az alkukötésben megállapított átmeneti vámokban országgyűlés nélkül semmi változás sem történhetik. *2-or. A behozatalra nézve:* ha Ausztria nem volna hajlandó a külső prohibitionalis vámoknak olyszerű leszállítására, hogy ebből Magyarországnak a külfölddeli kereskedelemre kilátása nyílnék, elvül megállapíthatónak véli a választmány: a) miszerint az országgyűlés egyezkedés útján oda igyekezék jutni, hogy a külső vámvonal csaknem prohibitionalis vámjai az érték 25-40 perzentjénél magasabbra semmi esetre se szabassék. *Közvetlenül* hozzánk hozva pedig, a külföldi termények vagy gyártmányok annyival kevesebb vámot fizessenek, mennyi azon áruknak tőlünk Ausztriába bevitelére közegyetértéssel vettetni fog; b) *hogyan azon külföldi nyersanyagok*, melyek belföldön felgyártathatnak, hozzánk akár egyenesen, akár Ausztrián keresztül minden akadály nélkül, vagy csak igen csekély jövedelmi vámok mellett behozhatók legyenek; egyzersmind pedig biztosítottassék a nemzet, hogy nem fog megtörténni, miszerint az osztrák gyámok differentialis kedvezményekben részesítetvén, kevesebb teher mellett láthassa el magát, mint azt a magyarországi tehetné; valamint arról is, hogy a megállapítandó vámszabályzatba változtatás csak országgyűlés hozzájárultával történendik.”

„Továbbá a *köztünk és Ausztria közti* kereskedést illetőleg a választmány a barátságos érdekvizonyosságot állítván fel fölül, annak alkalmazását következőkép kívánja eszközöltetni: a) Az élelem-szerekre nézve szabadkereskedés legyen, s egyedül azon tekintetből, hogy a forgalom mennyisége kitudassék, vettessék reájok kölcsönös, igen csekély, csupán nominális, vám. Hasonlóan b) a gyártásra szolgáló nyersanyagok be- és kivitele szabad legyen, c) Azon gyártmányokra nézve, melyek már nálunk is gyártatnak, melyeknek azonban rendeltetésök nem az, hogy Ausztria piaczára szállíttassanak, hanem hogy azokkal saját szükségünket fedezzük és mikre mégis nagyobb vám van vetve, ha Ausztriába kivetnek, mintha onnan behozatnak, alkukötési alapelvül ezen általunk fizetett nagyobb vám vétetvén, *műiparunk védelmére bárha csak ő* egész 10%-nyi vám állapítottassék

meg, s ezt fizessük mi, ha ily árut Ausztriába viszünk, de fizesse Ausztria is, ha hozzánk hozza ¹⁾. d) Azon gyártmányokra nézve pedig, melyek Magyarországon is könnyen és nagyobb mértékben gyártathatnak, s az ausztriai piacokon elkelnek, de a melyek kivitelét Ausztria csak nyers alakban engedte meg, és gyártott állapotban sokkal nagyobb vámmal terhelte, mint a mennyit fizet az ausztriai gyárnok a behozatalért, alkukötési elvül szolgálhat az, hogy azok Magyarországból Ausztriába vive is csak azon kisebb vámot fizessék, melyet fizetnek, midőn Ausztriából ide behozatnak. Végre e) *az eleként meg. állapítandó* vámok változhatlansága biztosítsák; s jelesül oda törekedjenek a követek, hogy a kölcsönös érdekek kiegyenlítésére épített vámszabályzat létrehozására a fejedelem meghatalmazott biztosokat nevezzen ki, kik mindjárt az országgyűlés elójén, a magyarországi biztosokkal az elvekre nézve egyezkedjenek, s ezeknek alapján, az alkunak bizonyos időre megkötése mellett a vámtarifát is kidolgozzák.”

Evvel kimerítettük volna-e nagyfontosságú reformkérdés körüli nézetek és tervezetek körét. Forduljunk most azon többi feladványokhoz, melyek ez időszakban az elméket kiválólag foglalkodtaták -s a pártok küzdelmeire alkalmat szolgáltatottak ²⁾.

6. §.

A közlekedésügyi kérdés, s az e körüli viták életben és irodalomban.

A védegeti agitációval szoros kapcsolatban látjuk c korszakban a közlekedésügyi körüli vitákat, melyek közt a *pártok szintén egymásra* zúdultak, s sok oly nemzetgazdasági nézet jutott kifejezésre,

¹⁾E pontra vonatkozólag megjegyeztetett, hogy nehéz súlyú gyártmányok péld. vasbóli művekre különös figyelem fordíttassák, s valamivel magasb vámmal védettessenek, nehogy hiányos közlekedési eszközeinknél fogva az ausztriai gyártmányok által piaczaikról leszoríttassanak.

²⁾ Mielőtt egyébiránt e szakasztól megválnánk, legyen szabad pár szóval utalnunk arra, a mit ez időben egyike hazánk legünnepeltebb szakférfitúnak, t. i. *Lónyay Menyhért* többször érintett jeles dolgozatában „Hazánk anyagi érdekeiről a vámkérdésre nézve röviden iigyan, de igen találóan megjegyzett, mondván: „a vámügyi kérdés megoldása rendkívül fontos, mert hazánkra nézve *galí* sok jótékony következesei leendnek. De a vámkérdésnek magának szerencsés megoldása még nem fog igen nagy változást tenni nemzetgazdasági viszonyainkban, mert sok más egyéb is szükséges ahhoz, hogy *egy* nemzet anyagi tekintetben felvirágozzék. (V. ö. I. k. 5. 1.) és másutt: „Majd ha a földbirtokos nem lesz

mely az ez iránybani közfelfogás kifejlődésére e korszakban igen sok világosságot derít.

Az 1840-1848. „közti törekvések a közlekedésügy körül korszakot alkotók hazánkban. Nem ugyan oly értelemben, mintha e rövid 7 egész 8 év alatt hazánk e reája nézve életfontossággal bíró ügyben valami különös vívmányokra tett volna szert, vagy forgalmi szükségsei kielégítésére célzó teljesb közlekedési hálózat birtokába jutott volna: hanem, a mennyiben ez azon időszak mely alatt ez ügy egyrészt egész terjedelmében, s mondhatni *közlekedéssel karoltatott* fel, s a nézetek tusájában épúgy mint a legfeszítettebb köz- és magán-tevékenység közepette napról napra jobban érlelődött, másfelől a nemzeti reform minden nagy kérdéséveli legszorosb összefüggésében méltányoitatni kezdett, a politikai sajtóban és a *közgazdasági irodalomban pedig* oly nagybecsű s classikus művekre szolgáltatott tárgyat és alkalmat, melyek az anyagi érdekek mezején összes újkori eszmefejlődésünk valódi gyöngyeinek nevezhetők. Nem is említve azt, hogy a közlekedési rendszer is egyike vala azon nagy vitaügyeknek, melyek ez időszakban nemcsak a nemzet két legnagyobb reform-agitátorát, *Széchenyit és Kossuthot* hozta ellenkezésbe egymással, hanem a nagy közönséget *is* az ügy körül mintegy ellentétes táborokra osztá, és egyáltalában a politikai pártállást és pártiránylatokat kifejezésre hozta.

A *közlekedési ügy* kérdésében az 1840-1848-ki időszak folyamában két stádiumot lehet megkülönböztetni: az első az, mely az 1843/4-ki országgyűlésig terjed, a tervezés és az első küzdelmek időszaka, a második a 44-48-ki éveket magában foglaló, a törvényhozási discussiók, a kivitel és rendszerezés kora.

Lássuk ezt közelebbről:

Az első, 1836-1843-ki időkör honfiaink nagy részében nemcsak teljes elismertetésre hozta a közlekedési ügynek Magyarország tekintetébeni roppant fontosságát, hanem fel is költé a vágyat, mielőbb azon praktikus intézkedéseket is megtenni, mik egy hazai körülményeinknek megfelelő *közlekedési hálózat, csatorna- és vasútrendszer* előállítására szükségesek. így keletkezett nagy Széchenyinkben az ez érdekbani vállalatok eszméje és kiviteli szándéka, így hozatott szö-

többé az uzsora martaléka, ha forgatbatóvá tevén értékét, javítván ez által gazdasági üzletét, sokszorosos értéket lesz képes teremteni, ha új meg új tőkék *ti-*madandnak szorgalom és productiv erőink kifejlése folytán, és ezek a gyár és műipar felé fordulandnak: csak akkor lehetend biztos reményt táplálni a nemzeti műipar és gyártás felvirágozása iránt.

nyegre a budapesti lánczíd építési kérdése, a Tiszaszabályozás ügye (1844-1846-ban)¹⁾, a Dunának és egyéb folyamoknak szabályozása a forgalmat lankasztó akadályok elhárítása stb. megannyi mozzanatok, melyek egységesen és összefüggésben véve és megvalósítva, a nemzeti kereskedés, forgalom, ipar- és gazdaság előmozdítására a legjótékonyabb, mondhatni *határozó befolyást* lettek volna képesek gyakorolni.

Mellözve egyebeket, csak az ez időtájban tervezett és heves vitákra alkalmat szolgáltatott Bécs-Pesti meg fiumei vasútügyet, meg az e körül kifejezésre jutott nézeteket és törekvéseket, azután államférfiainknak e nagy kérdést illető ezen korbeli nyilatkozatait vesszük közelebről figyelembe. Ugyanis:

A negyvenes évek küszöbén szőnyegre került vasúti vállalatok közt az egyik a Duna balpartján Pestet Becsesei, a másik a jobbparton Győrt és Bécsét tüzte ki magának czélul összekötni²⁾). Az előbbeni azonban, mely már az előmunkálatokkal is kész vala, s tagadhatlanul nagyobb népszerűségnek örvendett, tervének kivitelében a jobbparti vonal indítványozói és külön-nemű fondorlatok által feltartóztatván, oda jutott, hogy alapszabályainak a kormány általi megerősíttetését még 1842-ben sem bírta kieszközölni, s így az ügy az ország kimondhatatlan kárára fennakadást szenvedett. *A magánvállalkozók* közt támadt e versenygések és az onnan származott idővesztéségek következtében meghonosodott lassanként azon eszme, hogy az országos vasúthálózat előállítása a privat üzlet köréből elvonassék és inkább *állami költségeken* vétessék foganatba. Ez s jelesül az új terv kivitelére múlhatlanul szükséglett nagyobb pénzerőkbeni hiány volt oka (legalább részben) hogy a reform-mozgalmaink élén álló hazafiak oly hön óhajtották a *közteherviselési* elv elismerésére és törvény erőre jutását, ez egyik főczélja Széchenyi *kétgarasos tervének* stb.

Hogy egy ily fontos ügy, minő a vasúthálózat, megállapítása és keresztülvitele a nagy népember- és publicistának *Kossuthnak* is egész figyelmét magára vonta, említeni sem kell. Azon nézetből indulva ki jelesül, hogy a Duna-jobbparti vasútnak Győrtől Triest és Fiume felé szándéklott kiterjesztése országos kereskedésünkre nézve

¹⁾ Melyről Széchenyi 1845. végén a királyhoz egy külön terjedelmes emlékiratot nyújtott, mely azután kiindulási pontjává is lőn az e tekintetben történet állami intézkedéseknek. V. ö. *Széchenyi*: Pesti Por és Sár (1865/6.) 240. s.k. lapok; és *Falk Miksa*: Oesterr. Revue 1866-ki foly. júniusi füz. 71-73 l.

²⁾ V. ö. *Horváth M.*: Huszonötév II. k. 165. k. 247. s k. 395. s k. 1.

káros hatásúvá válhatand, a mennyiben Magyarország egyetlen kikötőjét is Béccsel és nem Pesttel hozandja kapcsolatba: Kossuth a negyvenes évek elején *egy vukovár-fiumei vasútvonal mellett* kezdett szót emelni, sőt szóval és tettel agitálni. Kimutatta, többrendbeli cikkekben és nyilatkozatokban, hogy az osztrák kormány és kereskedő világ *kegyencz tengeri városát Triestet*, már évszázadok óta Fiume rovására emeli és protegálja, s hogy nemzeti érdekeink szempontjából feladatunkban áll, mindent elkövetni, hogy e visszas törekvéseket ellensúlyozzuk, hogy Fiume hazánk kereskedelmi emporiumává változtattassék, s hogy magunkat ez irányban is idegen érdekek egyoldalú suprematija alól kivonjuk.

Az agitációnak eredménye az volt, hogy a vukovár-fiumei vasútvonal rendkívüli *népszerűségre emelkedett*¹⁾. A 43/44-ki országgyűlésre országszerte készült utasításokban majdnem kivétel nélkül e vasútvonal szerepelt első vonalban. Az eszme, hogy annyi gazdag termelő vidék, meg a *Duna: vaspálya* által a tengerparttal összekötendő, s hogy ennek nyomán hazai kereskedésünk gyarmati helyzetből kiragadtatni, s szabad fejlődésnek örvendhetni fog, elbájoló a nemzet legnagyobb részét, s köz vala az óhaj, hogy az országgyűlés e kérdést mielőbb s a közvélemény által követelt értelemben megoldja.

Az országgyűlés ez irányban hivatásának csakugyan iparkodott is megfelelni. A kereskedelmi ügyekben kiküldött választmány ugyanis tüzetesen foglalkozván a kérdéssel, a szükséges információk beérkezése után ez ügybeni jelentését benyújtá a háznak, a melyben egyebek közt szinte a fiumei vonal mellett nyilatkozván, ezeket monda: „*e vonal fontossága magával* hozza, hogy kiépítése mielőbb megkezdésék, mert minden év, melyet e részben mulasztunk, új és tetemes veszteséggel öregbiti azon passiv állapotot, melyben kiskereskedésünk sínylődik;” s hozzátévé: „*hogy már e tekintetknél fogva sem lehet e vasútvonal építését a magánvállalatoknak átengedni, annál is inkább, mivel e pálya külkereskedésünk kulcsát és legfőbb útyát képezendi, melytől a haza jóléte függ.*” E nyilatkozat meg az *országgyűlési tárgyalások alkalmával* a rendektől kimondott azon elv is, hogy készek a hazában építendő s különösen a fiumei vonalra nézve *kamatbiztosítást adni*, igen valószínűvé tette a tervezett vonal tényleges létrejövetelét. Azonban csakhamar rendkívüli akadályok gördültek a terv elé; névszerint egyfelől újabb fondorlatok a triesti keres-

¹⁾A conservativpárt határozottan ellenkező álláspontot foglalt el. V. ö egyebek közt *Jelenkor* 1842: 99. s k. sz. *Világ* 1844: 30 s kbv 49 s köv. sz.

codók és tőkepénzesek részéről, kik a fiumei vonal veszélyességét városukra nézve belátták, s mindennemű ellentervezetek és előnyös ajánlatok tétele által iparkodtak a közfigyelmet más irányba terelni¹). Másfelől az által, hogy a kormány az *országgyűlés kamatbiztosítási* s egyéb ez ügybeni nyilatkozatait kevésbe vevén, semmi őszinte közreműködési készséget nem mutatott; úgy hogy törvény sem alkottathatott e tárgyban. Így a 44-ki országgyűlés működése ez ügyben is eredménytelen maradt, s csak annyiban hagyott némi nyomokat maga után, hogy „határozatkép” kimondá: „miszerint egyezkedjék a kiküldött országos választmány (a közbon megalkotott) alduna-fiumei vállalkozó társasággal 5 százaléknyi kamatbiztosítás ígérete mellett; s ha ilykép czél nem érettetethnék, készítesse el az előleges munkálatokat, a szükséglett költségek beszerzésének módjáról pedig a legközelebbi országgyűlésnek véleményt terjeszzen elő.

Mielőtt itt fejtegetéseinkben tovább mennénk, szükségesnek látszik egy országgyűlési *munkálatra utalnunk*, mely a 44-ki hongyülés kiküldött szakválasztmányi dolgozatai közt tán a legjelentékenyebb s legkimorítottabb, tudniillik a *kereskedelmi választmány* munkálatára: „A közlekedési eszközökről (V-ik rész), melyben névszerint lehető részletességgel minden a kort mozgató ezügybeni fontosb kérdés szőnyegre hozatik, a közlekedési eszközök sorában: *országos, hatósági és községi közlekedési* eszközök külön osztályai és categoriái helyesen megkülönböztetnek; csatorna és hajózat ügyünk, nem különben az elméket annyira foglalkodtató vasúti kérdés tüzetesen fejtegetetik, a pest-fiumei és vukovár-fiumei pályavonal nagy vitakérdése (a fontebb már érintett irányban) eldöntetik; az országos közlekedési hálózat fővonalai kijelöltetnek, (18. s k. lapokon) s a vasutak építése és financiális meg technikai momentumai kellő megvilágosítást találunk²).

Ez volt a kérdés állása az első stádiumban; mihez kiegészítésül még csak azt csatoljuk, hogy a *balparti* vagy központi vasútra nézve, mely tudniillik Pestet Bécsceel és Debreczennel vala összekö-

¹) Ezen célzatok ellen irányozvák sok ekkorbeli hírlapi cikkek, s jelesül *Szabó Pálnak* (a kereskedelmi társaság ismeretes igazgatójának) következő értekezése: Magyarország törekvése önálló kereskedésre stb. a „Vierteljahrschrift aus Ungarn” cz. folyóirat 1843-ki II. köt. 2-ik részében.

²) A dolgozat jórészből *Lónyay Menyhért* tollából folyt 66 nagy folio alakú lapból áll, s utóbbi szakaszaiban még a hatósági és községi vonalokat, a fiumei kikötőt, a közmunkákat, a közlekedési ügy igazgatását és belső rendezését is fejtegetési körébe vonja. (L. fentebb.)

tendő, a kilátások ez időben már kedvezők voltak, a mennyiben a vállalkozási szerződés a helytartótanács által még a tavasszal megkötetvén, a munkálatok megindultak, s a pálya elkészítése közel kilátásban vala.

Az időszak, melyet itten ecsetelünk, több tekintetben *epochális volt a hazai kereskedelemre* és forgalomra nézve. Névszerint annak folytán is, hogy ez vala újabkori reformtörekvéseinkben azon fejlődési phásis, a hol ez irányban is a nemzeti önállóság és érdekfüggetlenség nagy eszméje általánosb és öntudatosb elismerésre jutott, s az ügy országos fontossága még azáltal is külön kifejezést nyert, hogy *egyfelől a socialis* téren a kereskedelmi társaság alapítása, a commercialbank életbeléptetése, s hason mozzanatok, kereskedelmi életünknek önállóbb alapokat kölcsönöztek, másfelől pedig a *kir. országos kormány-széknek* (a helytartótanácsnak) kebelében felállított közlekedési osztály, élén a nemzet legnagyobb státusgazdájával, gróf Széchenyivel, hathatós biztosítékot képezett az iránt, hogy e nagy nyomatékú ügy ág ezentúl inkább a nemzet érdekeivel és óhajaival *megegyező szellemben fog* vezetetni.

Termékeny és üdvös is volt e lendület anyagi ügyeink tekintetében. Azon naptól fogva ugyanis, hogy a magyar közgazdasági érdekek a korona tanácsában egy oly messzelátó hazafias buzgalmu és törhetlen erélyű szakferfiú általi képviseltetésre találtak: sok irányban *jótekonny átalakulás* kezdé tapasztaltatni, az ipar és forgalmi élet különböző ágaiban. Az elvileg már megállapított intézmények életbeléptetése megkezdett. A földművelés és őproductió körében lényeges javítások honosítottak meg. A Tiszaszabályozás óriási műve, mely hazánk productiv földjét oly nagyságú területtel gazdagítja *mintegy királyság*, megindított, tervezetek és intézkedések vétettek kilátásba, melyeknek hatása összes gazdasági és ipari viszonyaink regenerációjára vala számítva stb.

E tevékenységével Széchenyinek egyidejűleg a nagy népember Kossuth tervezetei *állanak szemközt*. A védegyeleti agitatio, a vámkérdés körüli mozgalmak mog egyéb socialis irányú reformtervezetek mellett a vukovár-fürnei vasútvonal ügye folyton szőnyegen tartatott általa, s nem volt nehézség, nem akadály, mely őt ez iránybani törekvései- és agitatioiban feltartóztatni bírta volna ¹⁾.

Ez utóbbi kérdés ránk nézve *a fejlődési phásisában új érdekes-*

¹⁾ Különös melegséggel írott cikkeket hozott ez ügyben jelesül a „*Hetilap*” 1845-ki foly. 198. s k. 369. s k. 649. s k. 1025. s k. 1105. s k. 1.; 1846-ki foly

ségüvé válik. Jelesül az által, hogy *Kossuth vukovár-fiumei* vasúttervei egy hatalmas ellenzőre találtak Széchenyiben.

Széchenyi ugyanis, a ki ez időben sokat és tüzetesen foglalkozott a közlekedési rendszer kérdésével, nyílt ellentétbe lépett Kossuthal a nevezett ügyben, s azon tervet állítá szembe Kossuthéval, hogy Fiume vasútvonal által egyenesen Pesttel a magyar királyság középpontja- és fővárosával köttessék össze. – Az indokok, melyek Széchenyit e föllépésre bírák, s a terv helyszerűsége vagy *helytelenség* báró *Kemény* által a következő szavakban foglaltatik össze ¹⁾ „A. pályavonal, mely Kossuth kedvencz-eszméje volt, már azért sem tetszhetett Széchenyinek, mert nem az egyetemes érdeket, de a vidéket képviselte, s nem indult *ki Budapestről*, az ország szívéből, a mi ipari és értelmi erőnk központjából. Azonban ha a vukovár-fiumei vonalt kárhóztatni kellett Széchenyinek, mint a vállalatok torén a központosítás emberének, még inkább kelle azt még gyűlölnie, mint. spécifiée *magyarnak!* Mert e vonal egyetlen magyar falucskát sem érintett, s bámulatos ügyességgel látszott arra a célra tervezve, hogy a *déli szlávok* egymásközt és a tengerrel szorosán összeköttessenek, s hogy a határóri ezredeket gyorsan lehessen összevoimi. – Ezen habár nem szándékosan, de tetteleg magyar-elleni irányért Kossuth még az országgyűlésnek rendkívüli és szokatlan áldozatokba kerülő *pártfogását is igénybe* akarta venm. Végre a vukovár-fiumei vasútügyben visszatetszett Széchenyinek ama fellengős és szertelen ígéretekkel ámitó modor is, meiy a *tengerészetérti* rajongást hevítette fel, hogy a lelkesedés szemüvegén át az előmunkálati és pénzsámítási hibák ne vétessenek észre. Soha semmi kérdésben sem vala Széchenyinek (mond tovább b. *Kemény*) inkább igaza. mint a vukovár-fiuméiben. Czikkeit éllel és eszmeagzadsággal, szakismerettel és s fajunk iránti hűség magasztos *szellemével árasztotta d* s a közvélemény mégis Kossuth mellett maradt, és a hazafisággal párosított bölcsesség adoptusának csak az tartatott, ki a vukovár-fiumei tervben semmi hibát nem bírt fölfedezni²⁾.

E küzdelmek közt nyílt meg az 1847/48-ki országgyűlés, melyen (mint ismeretes) a vukovár-fiumei vasút kérdése ismét felmerült

121. s k. 217. s k. 101ö. s k. 1548. s k.; és az 1847-ki foly. 108. s k. és 1848-ki foly. 113. sk. 1.

¹⁾ V. ö. *Csengery*: Magyar státusférjak és szónokok 501. l.

²⁾ Nem szabad elfelejtenünk itt még, hogy a vukovár-fiumei pályavonal pártolói egyszersmind a *védégyleti párt emberei is* valának; valamint viszont ellenzői túlnyomólag a Conservatívek és organumjaik (a „Budapesti Híradó” stb.)

és pedig nem csekélymértű befolyással a közállapotok fejlődésére ¹⁾; minek azonban közelebbi ecsetelése ide nem tartozván, csak azt említjük még meg, hogy ekkor már gróf *Széchenyi classikus dolgozata* a „Magyar közlekedési ügy rendezéséről” (Javaslat) közzé volt téve, a melynek ismertetésére azonnal át is térünk.

*

*

*

Megismerkedtünk ily módon egyidejűleg két legfényesb nevű akkori státusférfinak elveivel és rendszerével is, a mennyiben azok ezeknek a gyakorlati életben érvényt és sükert törekvének biztosítani.

Forduljunk most az e *tárgyban irodalmilag* is kifejezésre jutott nézetekhez és lássuk minő állást foglalt el e practikus törekvések irányában ez időszakban a theoria hazánkban.

Sajátszerű vonása közgazdászati eszmeifejlődésünknek és irodalmunknak e korszakban, hogy a nemzet három legnagyobb újkori szakembere, gróf *Széchenyi*, gróf *Desseffy* és *Lónyay Menyhért* voltak azok, kik e hazánkra nézve sarkalatos fontosságú életkérdést egész horderejében felismerték, s az arra vonatkozó nézeteik s meggyőződéseiknek *irodalmi művekben* is maradandó kifejezést adni siettek.

Széchenyit különösen illetőleg, ez túlnyomólag gyakorlati irányú munkáiban, úgymint: „*Véleményes jelentés a Tiszaszabályozásról*” (Pest 1846. 1848.) „*Eszmetöredékek, különösen a Tiszaügy rendezését illetőleg*” (1848.) „*a balatoni gőzhajózás*” (1846.) főleg pedig classikus „*Javaslatában a magyar közlekedési ügy rendezéséről*.” (Pest 1848. elején) egész tömegét a legalaposb s legnagyobb horderejű nézeteknek fejté ki, melyek kiindulási épügy mint végpontja az vala, hogy csak olyszerű rendezése hazai közlekedési viszonyainknak fog igazán megfelelő lenni, s anyagi ügy mint politikai súlyunk, s gyarapodásunk biztosítására szolgálni, mely Budapestet mint országos iparunk és *forgalmunk centrumát*, az egész hálózat középpontjává is teendő, s melyben az ipari és kereskedési érdekek, a nemzeti és állami és viszont emezek az anyagi érdekek támogatására és előmozdítására eszélyesen irányoztatnak. Olyszerű rendszer, melyről koszorús történetírónk azt mondja: „*hogy oly biztos leendett hatása, hogy általa minden valószínűséggel szerencsésen megoldatott volna Magyarország nemzeti átalakulásainak kérdése* ¹⁾).

¹⁾ V. ö. *Horváth*: Huszonötév II. 571. k. l.

Lássuk most különösen korszakot alkotó „Javaslatát a közlekedés-ügy rendezéséről” közelebről, mely annyiban is kiváló jelentőségű ránk nézve, mivel a nagy státusgazda ezen korbéli általános közgazdászati elveire és nézeteire is világosságot derít. Azt mondja felesül Széchenyi:

„Hazánknak, tekintve roppant hátramaradásunkat, organikus *egybefüggő*, az egész országot egyiránt érdeklő eljárásra és reformra van szüksége. Most már nem vidékek vagy egyesek, hanem az egyetemes hazának szent ügye forog kérdésben. A közlekedési intézetek az *államtest véreirenek* fontosságával bírnak (Előszó); s nincs ága köz-és magángazdaságunknak, mely általok nem illetetnék. (1.1.) Feladatunk most nem kisebb, mint a *világcsaláddal kapcsolatba* lépni. (2. 1.) A közlekedés ügynek központilag kell megállapítatnia, vezetnie (13-14. 1.), a miért tehát az *országos segély* a köz. eszközök kiállításától meg nem vonható, (16. 1.) de viszont kell, hogy befolyhasson a közhatalom a viteldijak megállapítására ¹⁾, *mert olcsó szállítás* reánk nézve elsörendű szükség. (17. 1.) A csatornák most már csak főleg ott alkalmazhatók, hol hajózható folyók vagy tavak közt összeköttetésre szolgálhatnak, a fösúly ellenben a „vasutakra” helyezendő; mert csak ezek felelnek meg a kereskedés és üzlet mai követeléseinek teljesen. (32-33. 1.) Tekintettel forgalmi szükségünkre, a következő fő-vasútvonalok volnának megállapítandók: a) *Buda-Pest-Pozsony-Bécsi*, b) a *Budapest-Székesfejérvár-Fiumei*; c) a *Pest-Szolnok-Arad-Erdélyi*; d) a *Pest-Miskolcz-Kassai*, melyekhez azután több mellék- és szárnyvonalok csatlakoznának. (56-58. 1.) Ezekután áttér szerző az építési költségek felszámítására különféle pályatervek, névszerinta vukovár-fiumeinak is bírálatára (83. s k. 1.), a *kisajátítási eljárásra* (93. s k. 1.), valamint a végrehajtási eljárásra, utalva különösen arra, hogy a közlekedési kérdés helyes megoldása hazánk szempontjából valódi *életkérdés*; hogy jelen helyzetünkben legajánlatosb az országos költségeni pályaeépítés (108. s k. 1.), mert csak így biztosíthatunk magunknak határozó befolyást a vitolbérre, s zárhatjuk ki magánvállalkozók károsná válható versenyését, hogy továbbá ez összegeket lényegileg csak *státuskölcsönök* által teremthetjük elő (111. s k. 1.), mert egyébként « oly égető szükségnek e téren megfelelni képesek alig leszünk. (113. 1.) Végre, hogy a közlekedési ügy legfelsőbb vezetése egy országos igazgató kezeibe tétessék, a ki mellé kellő

¹⁾ S pedig nemcsak maximumok felállításá által, hanem egyes árukra nézve s, és előforduló esetekben részletesen is.

számú hatósági s hivatalnoki személyzet volna adandó. (122. s k. 1.) Befelezésül végre újól foglalkoztatva Széchenyi a közlekedési ügy *óriási fontosságára*, kiemeli, miszerint általa maholnap a nemzeti iparnak új fejlődési irány fog kijelölteni, s hogy hazánkban is helyt foglalhatand az emberi ipar majd minden aga, mert (mond) nálunk *minden anyag megvan*, s csak a szellem nem fejlődött ki még. Azzal zárván be gyönyörű dolgozatát, vajha szolgálhatna s javaslat is, a *nemzet-egyesítés és érdekösszevonás*, s főleg a magyar nemzetiség szellemi súlyjának is biztosítása és fokozására. (133-134. I.)¹⁾

Sok tekintetben még nagy mestere előtt járdait e téren és elsőrangú kezdeményezőként jelenkezik *gróf Dessewffy Emil* Széchenyinek Lónyaival együtt legnagyobb tanítványa. Többször dicsért kitűnő „Alföldi leveleiben”²⁾ ugyanis részletes fejtegetésébe bocsájtkozván³⁾, a közlekedési ügyet mind elméleti, mind practikus szempontból földeríti, s folytonos kapcsolatban a *művelt népek irodalma*- és tapasztalataival, a kor színvonalán álló szakférfiúnak bizonyul ez irányban is nézetei különösen a következők: utalva a közlekedési eszközök és hitelintézetek állására az anyagi érdekek előmozdítására czélzó factorok sorában (166. 1.) s figyelmeztetve a korabeli szakirodalom jelesb termékeire⁴⁾, kiemeli szerző múlhatlan szükségét ez ügyben kifejtendő legnagyobb tevékenységnek hazánk részéről is, megvilágosítja a művelt külföld e tekintetbeni haladásait (170. s k. 1.) s áttérve a részletekre ezeket mondja: „a) a *közlekedési rendszer kiállítása* vagy országos erővel, vagy magánvállalkozás útján eszközöndő, azt azonban, melyik e két mód közöl a helyesb, föltétlenül eldönteni nem lehet; mindkettőnek meglévén előnyei és hátrányai; ámbár végelemzésben Desewffy mégis inkább az *államépítési rendszernek* látszik elsőbbséget tulajdonítani, (182-185. 1.), mert a magánvállalkozás üzérserű jellemét szerfelett hangsúlyozza, a vagyon aránytalanságát előmozdító kinövéseire figyelmeztet, stb. b) Magyarországot illetőleg azt elemezvén (193. s k. 1), mely rendszer felelne meg legjobban a mi viszonyainknak, azon eredményre jut szerző, hogy

¹⁾ Gróf Széchenyi e munkája még maga a *Hetilap* által is elismeréssel fogadtatott s méltányoló ismertetésben részesült. L. *Hetilap* 1848. foly. 15. s k. sz. (Tóth Móricztól.)

²⁾ V. ö. „Alföldi Levelek” 166-248. lapokat.

³⁾ Már 1839 -1840-ben.

⁴⁾ *Macculloch*: „Dictionary of Commerce”-jére; *Michel Chevalier*: „Inkrets matériels” ez. remek dolgozatára; *Liszt-Rotleck*: „Státuslexikoni értekezéseire (e kérdést illetőleg) *Kleinsshrod*: „Törvényisme művére” stb.

a feladat nagyszerűségével szemközt más mód *mint országos erővel s kölcsön-fölvétellel* működnünk alig leszen, s kifejezi azon nagy horderejű s csak napjainkban az újabb német finanziaiskola által érvényre juttatott elvet, hogy az *államadósság nemcsak hogy nem baj* vagy vesztés, hanem föltéven hogy productiv módon alkalmaztatik a fölvett tőke, igenis előnyös valami (194. és 235. 1.), s hogy nincs helytelenebb számítás közgazdasági tekintetben, mint *szükséges és hasznos költségek megkímélése* vagy halasztása. (196. 1.), ¹⁾ c) Áttérve különösen a magyar folyamszabályozás ügyére, itt egyenesen a részvénytársaságok ellen, s az országos költségekeni eljárást ajánlja (202. L), kimutatván, mily helytelen a hasonlat a gazdag s roppant magán erőforrások felett rendelkező Anglia és mi közöttünk, s mely alkalommal sóhajtva felkiált: „Magyarország, bár legyen rossz jósló, világkereskedésben (úgy mint Anglia) nagy *szerepet játszani nem, igen fog*” (203. 1.) s hozzáteszi, hogy hazánkban csak általános s az egészre ható vállalatok és javítások érdemelnek elsőseget, erre pedig *kölcsönpénz* szükségeltetik (204. 1.)²⁾. d) Kiemeli szerző az 1832/6-ki 25-ik törvénycikknek *a kisajátításra vonatkozó* határozatai elégtelenségét, s egy külön részvénytársulati törvény alkotásának szüksége mellett emel szót, (211. 1.); kifejezi, hogy ha már a privátépítési rendszer elfogadtatik, miután nagyon is kell tartanunk attól, hogy a szállítási intézetek hazánkban *monopolisztikus jellemet* öltendnek verseny-intézetek hiányában, a viteldíjak maximumának hosszabb időre való megállapítása szükségesnek mutatkozik, (215. 1.) valamint az is kikötendő léssen, hogy a társulatok az állam postaviteli és hadszállítási ügyében engedményeket tenni kötelesek legyenek, ellenben nem pártolja szerző azt, hogy a közlekedési intézetet bizonyos *idő leforgása után, kárpótlás mellett* az államhatalom magához válthassa. (216.1.) e) Szól végre szerző a közlekedési ügy technikai oldaláról, s kijelöl erre nézve is némely elvet, mely zsinórmérvül szolgálhatna e nembeli hazai vállalataink kivételénél; s főleg azt hangsúlyozza, hogy szerinte nemzeti fon-

¹⁾ Egy helyen (235. 1.) egyenesen úgy nyilatkozik Desewffy, hogy magyar vasutaknak egyesületi útoni előállításához soha reményt nem táplált

²⁾ Helyesen utal itt D. arra, hogy a magántársulatok a lehető legalacsonyabb vitelbér tekintetében, melyre pedig mindenek felett szükségünk van, szinte nem nyújthatnak elégséges biztosítást; hogy részvény-társaság csak jói jövedelmező vonalra találkozik; s hogy a fölveendő kölcsönért külföldre menendő kamat miatt, nem kell ép nyugtalanzkodnunk, hiszen ez a részvény-vállalatoknál is megtörténnék, mert sok idegen részvényes nélkül alig érettetnék el a vállalkozási cél. stb. (204. 1.)

tosságú közlekedési vonalak azok, melyek a magyar kereskedés központját Buda-Pestet az adriai tengerrel és a belforgalom főbb pontjaival kötnék össze; a hol *sem vízi, sem egyéb* közlekedés még nem létezik, s hol az építési anyag távolsága miatt kő utak is igen sokba kerülnének. (236. l.)

Ezen nézetei kiegészítésére szolgálnak Desewffy egy másik művének „*a Parlagi eszméknek*” (melyeket 1844-ben tett közzé) azon pontjai, hol a szerző tovább menve, a közlekedési ügyet mint organikus egészet egy *felelős országos* hatóság kezelése alá kívánja állítani, ideértve az e célra megkívántató pénzügyet is, s így okoskodik: „*Egy ily központi hatóságnak*, szigorú és világos törvényt szabnánk elébe, felelőssé tennők, de egyszersmind hatalmat is adnánk neki, hogy no csupán tanácskozassak, hanem cselekedhessek is; e cselekvési kört pedig most így tűznők ki: nagyszerű és általános, az egész országot behálózó kőútrendszer, vízszabályozások, hajózás olómozdítási és áradás-gátlási szempontból; a Dunát a *Tiszával összekötő* csatorna, fiumei kikötő-javítás, Ludoviceum megszerzése, s két vasút, egyik az Aldunától a magyar tengerpartig” stb.

A harmadik e korbéli *nagy szakférfiú*, ki a közlekedési rendszerre nézve szinte nagyobbszerű és önálló dolgozattal föllépett, *Lónyay Menyhért* az 1847/8-ban (Pesten) kiadott és „Hazánk anyagi érdekeiről” jeles munka szerzője ¹⁾. Lónyay e terjedelmes s hazánk összes közgazdasági viszonyait felkarolandó (de fájdalom befejezetlenül maradt) munkájában a közlekedés minden főeszközeit és intézeteit, a kőútakat, vízpályákat és a vasutakat vonván (és pedig mind elméleti, mind praktikus szempontból) tárgyalás alá, egészen a korabeli nagy francia és német szaktekintélyek (Chevalier stb.) módjára és szellemében, s támaszkodva gazdag statisztikai és nemzetgazdasági adatok- és forrásokra: oly szellemtermékkel ajándékozta meg szakirodalmunkat, melynél jelesbet ez irányban nem bírunk, s moly Desewffy „*Alföldi Levelei*” mellett majdnem az egyetlen szakmű hazánkban, mely ez időben a modern európai tudomány és gyakorlat színvonalának teljesen megfelelt, sőt azt egyben-másban még magasbra is emelte; tehát a fiatal alig 25 éves tudósunk, Európa elsőrangú nemzetgazdái közt helyet biztosított.

A *munka tartalmát és irányát* illetőleg ez a következők alapján méltányolható: „a bevezető szakaszban, hol szerző általános nézeteit

¹⁾ Megjelent 2 füzetben, nagy nyolesadrétben, s tartalmazza a közlekedési eszközöket.

adja elő (I. 1-20. 1.) utal Lónyay a szellemi és anyagi haladás szükséges kapcsolatára, kimutatja, *hogy a productív erők* lehető legnagyobb kifejlése képezi a valódi nemzeti gazdagságot, s hogy ez utóbbin semmi sem gyakorol oly határozó befolyást, mint-a *közlekedési eszközök, a hitelintézetek* és az *ipar-növelés*, a miért is főleg és mindenekelőtt honunkban is e factorok megvalósítására kell törekednünk, mert csak így érhetni el anyagi jobblétet, s ennek alapján igazi független létet, és politikai s polgári szabadságot. Áttér ezután a 2-ik szakaszban (21-30. 1.) a közlekedési eszközöknek *az emberiség* fejlődésére gyakorolt jótékony hatása, s a civilizáció haladtávai szoros viszonylatára, mely után feladványának practikus részéhez fordulván, a „harmadik és negyedik” szakaszban a közlekedési eszközök- és intézeteket egyenként, s különösen a kőutakat, tanulmányozza, (31-101. 1.) utal a művelt népeknél dívó e nembeli eljárásra, bírálhatja az 1843 4-ki országgyűlés ez ügybeni munkálatait, hangsúlyozva azt, *hogy ingyen-munkán* alapuló rendszer mellett soha sem fogunk tökéletes úthálózat birtokába jutni, s hogy mint sok másban úgy e tekintetben is az országos erők nagyobb összpontosítása, és az országos intézésnek a törvényhatóságok intézkedési joga ellenébeni kiterjesztése szükséges. (86. s k. 1.) Az „ötödik” szakaszban a jövődöbeli intézkedés körüli eszmék fejtenek ki (101-135.1.) s különösen kimutatatik az, hogy ha egységes *nemzeti útrendszert* akarunk előállítani, oda első vonalban pénz és tőke szükségeltetik, s csak másodvonalban lesz az ingyen-munka alkalmazható (108. 1.), hogy az országos vonalok előkelőleg a *közpénztárból*, de az illető vidékeknek is közrejárulásával építtessenek és tartassanak fenn. (124. 1.) Evvel áttér szerző művének *második füzetében* a vízútak, hajózat, csatornák elemzésére, utal (1-31 és 53 1.) ez ügy állására egyéb áladalmakban, szól hazánk folyam-és hajózáti viszonyairól (32-53 és 72. s k. 1.) figyelmeztetve ez iránybani *szükségeinkre, s Chevaliérnek* a híres francia státuszgazdának Dunánknak a világ-folyamokkal való egybekapcsolását követelő értekezésére, s kijelöli az elveket, melyek ez ügyben irányadók kell hogy legyenek (81. 1.) Művének utolsó vagyis *harmadik részében* (II. füzet 89- 209. 1.), végre szerző a legérdekesb kérdéshez, vagyis a vasutakéhoz fordul és következő nézeteket fejteget: a) *Vasutak* a közlekedési eszközök legfontosbikái, melyeknek hatása a forgalom, a nemzetgazdaság, a művelődés, sőt még a hadviszonyokra is megmérhetlen (101-115. 1.) s teljes joggal nevezhetők a népek mind anyagi felvirágzása, mind szellemi kifejlődése, tehát az ipar és humanitás leghatalmasb emeltyűinek. A vasutak fejlődési stádiumai

a szerint különböznek, a mint az építés, vagy *priváteroőkkel* vagy *dl-land* *segélyzéssel*, vagy egyenesen országos költségen történik. (115-128. 1.) Mely eljárási rendszerek mindegyikének találunk példáira a két művelt világrész államaiban (129 -183, 1.). Azon kérdésre, melyik czélszerűbb e rendszerek között, Lónyay munkája utolsó szakaszában (184-209.1.) felel, s azt mondja, hogy ezt föltétlenül eldönteni nem lehet, s attól függ, minő beligazgatási, pénzügyi, közgazdasági stb. viszonyok léteznek valamely álladalomban. Tovább haladva azonban argumentációiban szerző mégis azon (Széchenyiéhez és Desewffyéhez is hasonló) eredményre jut, hogy egy nemzeti vasúthálózatot a jelenkor igényeinek megfelelőleg a *magára hagyott társulati tevékenység* előállítani nem képes, ily productiv célra alkalmazott közadósság az országnak kárára nincs (151 – 152 és 186. 1.), az állampályák sok előnnyel bírnak a magánpályák felett a nagy közönség és a forgalom érdekében, s hogy a „kamatbiztosítási rendszer”, habár nem is elvetendő, de mégsem oly czélirányos mint az államépítési *rendszer* (202-203.1.) hacsak ez utóbbi nem vétetik oly rideg módon foganatba, hogy általa a magánvállalkozás egészen lehetlenné tétetik (208.1.)¹⁾.

Szóval, Lónyay e munkájával valódi úttörő volt komolyabb szakirodalmunk ez ágában, s mint a nagy angol-francia iskola híve, de önálló és független gondolkodású képviselője, joggal tekinthető azon hazai státuszgazdáknak, ki a külföld celebritásai közt is sokkal egyenvonalba helyeztethetik.

E három kitűnő szaktekintély mellett voltak *1840-1848* közt más hazai szakembereink is, kik a közlekedés-ügy fejtegetésével foglalkoztak²⁾. Minthogy azonban ez utóbbiak *Pulzskvt és Trefortot* kivéve, kik szintén több alapos hírlapi czikk- és értekezésben léptek fel ez irányban³⁾, különös eredetiséget nem tanúsítanak, s a dolog fejlődése meg a nézetek alakulására (úgy mint a nevezett 3 nagy státuszgazda) befolyást nem gyakoroltak, munkálataiknak tüzetes ismeretése nem látszik szükségesnek⁴⁾.

¹⁾ E nézetéhez Lónyay a legújabb időkig lényegileg hú maradt, a mint az többrendbeli jeles értekezéseiből e tárgy felett (p. o. Budapesti Szemle 1865. új foly. III. köt. 275. s k. 1.) kitetszik. Erről azonban tüzetesebben alantabb szólunk.

²⁾ Például *Poroczkay*: a „Ferenczsatorna meghosszabbítása” cz. munka (1847. Pest) szerzője; *Névtelen*: „A fiumei kikötő” (1843. Pest.)

³⁾ Péld Pest *Hírlap* 1844-ki foly. 367 és 393. szám. 1845: 521. s k. szám.

⁴⁾ Szükségtelennek látszik megérinteni, hogy azon nagy vitakérdések, me-

7. §.

Nézetek az országos pénzügy körül.

Hátravan még szólanunk azon nézetek-és törekvésekről, melyek ez időben különösen azon kérdés körül öszpontosultak, hogyan lehetne Magyarországnak köz-szükségleteivel szemközt egy *olyszerű pénzügyi rendszert* alapítani, mely a nemzet előtt álló nagyfontosságú anyagi közigazgatási és műveltségi czélok elérését lehetségessé tenné, anélkül hogy a vagyoniilag kedvezőtlen helyzetben létező népre szerfelett súlyosan nehezednék.

E nagy reformkérdés mint említenünk sem szükséges, legszorosb összefüggésben áll mindazokkal, miket a jelen időszakbeli eszmefejlődésre nézve fentebb az adó, az örökváltság, a közmunkák, a vám-, bank- és közlekedési ügyet illetőleg kifejtettünk; a miért is e helyütt részletes fejtegetést nem szükségei, s elégségesnek látszik a következők megérintése.

A pénz- és finantzügyi kérdés égető volta az 1843 44-ki országgyűlés óta, midőn a megindított különböző vállalatok, s szőnyegre került tervekkel szemközt, tekintélyes országos pénzerő nélkülözhetlensége mind jobban kitűnt, napról napra élénkebben kezdett éreztetni, a miért is akár a napi sajtót, akár a szociális agitatio körét, akár a komolyabb szakirodalmat tekintsük, mindenütt találkozunk ez ügyre irányuló tervezetekkel és vitatkozásokkal.

Legérdekesb és legnagyobb nyomatékkal bíró pedig az e tekintetben is bámulatos szorgalmat és pro ductivitást kifejtett 1843/44-ki országgyűlési „kereskedelmi választmány” munkálata „*Az országos pénztárról*” (IV-ik rész), mely egy rendszeresb finantz-szervezési tervnek tekinthetik s a következő főpontokban foglalható össze.

Utal a munkálat mindenekelőtt egy rendezett országos finantz szükségére, s kimutatván hogy ennek forrásait részint országos köl-

lyek a 44-ki országgyűlés előtt és alantabb a birtokviszonyok, örökváltság, telepítés, gazdagsági reformokra stb. vonatkozólag a *sajtóban, az irodalomban, és a szociális téren* az elméket foglalkodtaták: az 1846-1847-ki időszakban is meleg érdekeltséggel feszegetettek, s hogy e tekintetben is a sajtó és folyóiratokbeli nézet-nyilatkozatok olykép tértek el egymástól, hogy péld. a *Pesti Hírlap és Hetilap* a határozottabb s radikálisb, – a *Jelenkor*, a *Magyar Gazda*, a *Budapesti Híradó* pedig a békésebb s minden siettetést vagy rázkództatást kerülő irányt követte. Hazafias érzületben és a nemzetiség és magyarság országos létének föl-tételei iránti felfogásban azonban mindnyájan egyértelembe voltak, s egyenlő alapon állottak.

csön, *részint forgalomba hozandó* papirospénz, részint direct és indirect adók, meg az állam-jószágok jövedelmei képezhetnék: kijelöli a főelveket, melyekre a státusháztartás fektetendő volna, tekintettel természetesen az általános teherviselés eszméjére, az alkotmányosságnak ez irányban is szoros fenntartására, meg arra, hogy az országos pénzügyben a lehető legnagyobb takarékoság és a *nemzeti erőforrások kímélése* kell, hogy sinórmérvül és kiindulási pontul szolgáljon. (1-2 l.) Átmegey azután a tulajdonképeni törvényjavaslatra, felsorolja a közjövedelmek különemű forrásait (7. s k. 1.), megállapítja az országos pénztárt s annak kezelési szabályait, az *adók begyűjtése és rendezése* módjait, szól a különböző állambevételi források (sóár, bélyeg, örökösödési díjak (16. s k. 1.) a hús- és szeszfogyasztási adó, vámilletékek (31. s k.) meg az *absentistákra* rovandó adókról; s az utolsó szakaszban az országos pénztár tényleges felállítását szabályozza. – Olyszzerű munkát, mely a tudomány és praxis mai álláspontján ugyan többé kielégítőnek nem nevezhető, de tekintve keletkezésének idejét s az akkor még nálunk uralkodott sajtószzerű finanziaális nézeteket, mindenesetre örvendetes haladási mozzanatként üdvözlendő, s szóló tanúsága annak, hogy *hazai törvényhozóink közt* voltak ez időben már oly szakferfiak, kik a kor követeléseit teljesen méltányolák, s a nemzet jól felfogott érdekét holmi avas előítéletekkel szemben igenis helyesen fogak fel és mérlegelek.

Mindezen törekvések azonban, mint köztudomású dolog egyelőre vagyis a 48-ki átalakulás beállta előtt practikus eredmény nélkül maradtak, a mennyiben sem a törvényhozás, sem a kormányzat terén nem történt oly lépés, mely az ügyet előbbre vitte, e fontos gyakorlati reformkérdés megoldását előmozdította volna ¹⁾.

A dolgok ily állásában ismét csak az irodalomhoz kell fordulnunk, s ebben lehet keresnünk felvilágosítást az iránt, mily elvek és nézetek uralkodtak honunkban e téren ez időben.

Közgazdasági irodalmunk mezején csakugyan találkozunk oz időben néhány kísérlettel, mely figyelmünket megérdemli s némi tájékoztatóul szolgálhat. így jelesül nem említve azon dolgozatokat, melyek mint az adó- és hitelviszonyok körüi forgók, fentebb már elő-

¹⁾ Még magának Széchenyinek belépése a helytartótanácsba sem hozott elő e tekintetben valami jelentékenyebb változást. Újabb bizonyága annak, mily állhatatosan és szívósan ragaszkodtak a hatalom emberei mindahhoz, a minek *kézből-kiadása* az osztrák érdekeket csorbíthatta vagy legalább azok túlnyomóságát mérsékelhette volna!

soroltattak, említést érdemel ez időből: *Kissnek* „A magyar kincstár jövedelmeihez, s 1846-ban (Budán) közrobocsájtott értekezése; *Rólh* erdélyi protestáns lelkésznek németül írott következő könyvecskéje: „Über den Goldmangel in Siebenbürgen” (1848. Brassóban); főleg pedig és mindenekelőtt gróf *Desewffy Emilnek* egy terjedelmes dolgozata: „Fizessünk mennyit becsülettel elbírnunk magunknak ma. gunkért” mely előbb a „Budapesti Híradóban” hírlapi cikkek alakjában!) 1847-ben pedig összeszedve és átdolgozva rendszeres s összefüggő munkálatként bocsájtatott közre, s valamint *Lónyay* „Anyagi Érdekei” stb. a „közlekedési ügyre” nézve, *Karvassy kézikönyve az* „egész nemzetgazdaságtanra” nézve, nevezethetik pályatörő munkának, úgy ez a practikus magyar „pénzügy-rendszer” első Összefüggő s alapos teoriájának nyilváníthatatik. Lássuk e jeles munka tartalmát közelebbről.

Mindenekelőtt arra utal szerző, hogy *egy országos financia* megalapítása elsörendű nemzeti szükség, s hogy e nagy kérdésben egyebek közt a nagy politikai pártok is erélyesen hivatvák eljárni, hogy az ország erkölcsi, értelmi és anyagi java és boldogsága előmozdíttassek. (Előszóban és 8-10. lapon). Áttér ezután e kérdés megoldásának nehézségei, az eddigi kísérletek és intézmények elégtelensége, a annak megmutatására, hogy legtöbb bajainknak, elégtelenségünknek stb. oka e tekintetbeni hátramaradottságunkban rejlik (10-20. l.), s hogy egy a civilizáció szükségével és követeléseivel helyes arányban álló magyar financia *nem egyedül magyar kérdés*, de általában postulatuma egyszersmind a polgárosulásnak és a századnak, melyben élünk! Sőt mi több, hogy alkotmányos fejlődésünk is lényegileg ettől van föltételezve (23. 41-42. 56. l.) Dolgaink (mond szerző) oda jutottok, hogy *foltozgatásokkal* többé nem haladhatunk előre. Pénzügyi tekintetben egy egészen novus ordo rerumnak kell születnie; le kell tennünk a múlt kornak a mai fejlemények és szükségekkel Össze nem *férő* balitéleteit, kisszerű felfogását stb. (56. l.)²⁾ Az országnak (mond *Desewffy*) szükségeihez mért, *önrendelkezése alá tartozó közfinan-*

¹⁾ E cím alatt: „Magyar financiaiák.” L. Budapesti Híradó 1847. júliusi számok.

²⁾ Szellemdúsan mondja itt azt is: pusztulásunknak gátot vetni, nemzeti közérdek, mely elől minden egyébnak háttérbe kell szorulnia, *országjavítás tehát* nagyban, mielőbb és összevágólag, és ezzel arányban álló financia. (24. l.)

³⁾ Több ez időben megjelent terjedelmes hírlapi értekezés közöl figyelemre méltó még a *Pesti Hírlap* 1847-ki második felében „Teendőink” cím alatt megjelent cikksorozat.

ciati kell mielőbb megalapítania; a subsidium ezen eszmének” meg nem felel; közfinansziánknak ész- és okszerűleg, nem szorosan közigazgatási, hanem investmentális célra irányzottnak, azaz országjavítási és gyarapítási *természetűnek kell lennie*. Országjavítás tehát mielőbb- nagyban és összességleg; melynek alapját három alkatrész képezi, u. ma közteherviselés általánosítása, de facto pedig egy specialis teher sommával e végre megnyitandó jövedelem-forrásoknál alkalmazása; másodsor: alkotmányos állásunkból folyó azon jognak: közczélokra vállalt terhek hova-fordításáról *törvényhozásilag* rendelkezni, számot kérni, felelősséget követelni, átvitele az óhajtások mezejéről a gyakorlati életbe; végre: hiányos közjövdelem-kiállítás rendszerünk fokonszintű átalakítására: a *direct adóteherviselés* behozása mellett az „indirect” adózásali kísérlet megtétele. (44. s k. 65. s k. 1)¹⁾. Ez utóbbi tekintetben különösen Desewffy a *dohány* megadóztatását tartotta időszzerű feladatnak, jelesül olyképen: hogy a dohánytermesztés eddigi szabadságának fenntartása mellett nemcsak azt eszközöljük, hogy hazánk az osztrákbirodalmi összes dohányszükségletet nagy részben fedezze, s még a belszükségletre meg kivitelre is elegendőt termeljen; másfelől azt is, hogy az országos (magyar) kincstárnak a dohány és dohányárak belfogyasztásából évenként 3-4 millió pengő forintnyi jövedelem is biztosítható; *eltekinthető*, hogy azért is buzgólkodott Desewffy a dohányfüst megadóztatása mellett (mint említők), hogy az ország határain fennállott vámsorompók ledöntet-hessenek, s *hazai forgalmunk teljes felszabadításával* nekünk Magyaroknak lehetővé váljék odahatni, hogy az összes monarchia kárára fennálló prohibitív külvámpolitika, főleg a mi érdekünkben és javunkra, valahára módosítható. (101. s k. 1.)²⁾. Dolgozata utolsó szakában röviden összefoglalja fejtegetéseinek velejét s odanyilatkozik, miszerint reméli ezen alapokon a főbb bajoknak elhárítását és a nemzet számos égető szükségeinek kielégítését, s utalja az adófizetéstől irtózó honfiai e finanszrendszernek általánosan előidézendő előnyeire és hasznaira, meg arra is, hogy általa politikai és alkotmányos életünk is nem csekély erősülést és támaszt fogna nyerni. (120-124.1.)

¹⁾ Ez országos finanzia Megalapítására Desewffy évenként 5-6 milliót számított, s ennek meg szükségesetére felveendő kölcsönöknek alapján hitte keresztülvihetőnek e főbb közgazd. reformokat. (68. s k. 1.)

²⁾ A dohány-monopólium eszméje éles ellenzésre talált ez időben igen széles körben, s a *Hetilap* 1847-ki foly. 684. s k. 705. s k. 729. s k. több kritikai cikket is hozott e kérdésben. L. még *Hetilap* 1847-ki foly. 161. és 165. számait év 1848. foly. Nr. 6.

Az egész értekezésből kitetszik, hogy Desewffy, ez irányban is mint Széchenyi egyik legnagyobb tanítványa, daczára határozott pártállásának a conservatívek táborában, a kor szellemének és követeléseinek intő szava előtt készségesen meghajlott, pártfeleinek nagyrésznének avas középkorias felfogása s veilleitásaitól ment volt, nagy mesterének közgazdasági rendszerét és törekvéseit kiegészítette, s annyiban is kitűnő státusgazda, hogy mindig alapos tanulmány, a concret életviszonyok helyes mérlegeléséből és nem képzeletszulte üres tervezetekből indult ki.

A pénz- és adóügy körébe vágnak továbbá két terjedelmes értekezések, melyeket *Kossuth Lajos* és *Beniczky Lajos* 1847-ben Bajza „Ellenőr” című politikai zsebkönyvében bocsátottak közre ¹⁾. Mindkettő határozott *ellenzéki szellemben*, ügyes felderítésével a fennálló finanzia rendszer alkotmányellenes volta és káros hatásainak. *Beniczky* jelesül „*Magyarország pénzviszonyai, bányászata és kamara rendszere*” című dolgozatában: elszegényedésünk egyik főokát hazai pénzforrásainknak (bányászatonknak) nem hazai érdekeinkben! kezelésében véli rejleni (339. l.), utal arra, hogy hazai bányatörvényeink az osztrák szellemű kamara befolyásánál fogva anyagi érdekeinknek meg nem felelők (347-350.l.); hogy érez- és bányakincseink gazdagságának nagy része tulajdonkép nem a mi javunkra, hanem idegen célokra fordítatik, *vasiparunk az örökös* tartományok ipara érdekében elnyomatik (360. s k.), s hogy mindennekefelett ez irányban ie határozott föllépés szükséges részünkről, hogy az oly sújtólag ható visszaéléseknek vége vessék s igazságosb eljárás foglaljon helyet döntő körökben hazánk iránt. A mi pedig *Kossuth* „*Adó*” értekezését illeti, ez²⁾ három szakaszt foglal magában. Az elsőben jelesül kimutatja szerző az általános teherviselés mielőbbi életbeléptetésének haszthatlanságát, ékes és meleg szavakban kötve szívére a nemzetnek ez ügyet (460. s k. l.), s úgy jellemezve a közadóviselést, mint a civilisatió egyik főpostulatumát. A „második szakasz” visszapillantásokból áll az értekező adó-agitationalis tevékenységére, polemikus kitérésekkel gróf Széchenyire (475. s k. l.) s igazolva azon eszméket, nwlyekből o kérdésben értekező kiindult, s melyek által magát mindenkor vezéreltette. *Az utolsó rész az új finanziaforrások és országos jövedelmi ágak kifejtésének van szentelve* (352. s k. l.) s itt egyebek

¹⁾ V. ö. *Ellenőr* 389-385 és 448 -572. lapok.

²⁾ Melyhez még hozzávétendő a *Hettilap* 1846-ki foly. 100 és 103-ik számban közlött hasonfeliratú értekezése

közt a határvámok, a só, a lajstromozási díjak, az adósság-betáblázási illetékek, üresedésben lévő püspökségek jövedelmei, *külföldi pénzembe-
rek* által nálunk történő birtokvásárlások utáni négy-, ötszörös díjak, *meg absentismusi* adó jelöltetnek Kossuth által ki, olyakul, melyek egy közpöntár s fincazalapítására szolgálhatnának; hozzátévén értekez, (568. I.) hogy ha és érintett *indirect jövedelemforrások* elégtelenek-
nek mutatkoznának, ő is kész az egyenes adóztatási módot elfogadni¹⁾.

Szakembereink kösöl *as 1844-ki országgyűlés* utáni korszakban még *Trefort* értekezett fincaz-kérdésekről, jelesül a „*Pesti Hírlap*” 1845-ki foly. (421-422.) számaiban, a hol egyebek közt szintén azon jövedelmi forrásokot taglalván, melyek egy országos pöntár felállít-
ására alkalmasak volnának, főleg a bélyegdíjt, a húsfogyasztási adót, meg szeszégetési accisát hozza javaslatba; míg egyéb idevonatkozó csikkében (például P. Hírlap 1845: 453-465 és 1844: 370 és 399) az adókérdésnek a vámtügygyeli vonatkozásaira utal s ez irányban járul a feladat megvilágosításához.

Hogy az e korban uralkodott *pöntzügyi nézetek felöl* nyújtott e kép teljeseb legyen, s alantabb ne kényszerüljünk újólag az itt közbe-
szakasztott fonalát fejtegetéseinknek fölvenni, megérintjük itt mind-
járt azon becsesb *irodalmi* termékeket is, melyek az 1848-ki nagy vál-
ság idejében láttak hazánkban napvilágot. Így jelesül: Báró *Kemény*
I). „Adórendszer” című értekezését, mely 1848-ban Pesten jelent meg s az adókérdés némely momentumait veszi tárgyalás alá, *Paltauf*:
„Die Kunst aus Nichts Geld au machen” (Nagyszombat, 1847.) ezimű dolgozatát, melybe« a papírpönt-csinálás ás forgalombahozás egy újszerű módja liozatik indítványba, névszorint az által, hogy szerző: be nem váltható *ügynevezett néppöntz ajánl* kiadatni²⁾, Végre az ezeknél ter-
jedelemre ugyan nem nagyobb, de belbecsre hasonlíthatlanul értéke-
sebb „*Pöntzügyi Levelekéi*” (Lónyay Menyhérttől 1848.), melyek a magyar kormány némely közgazdasági intézkedései bírálatára czéloz-

¹⁾ Két helye K. ez értekezésének inég igen figyelemre méltó. Az egyik (450 s k. I.) hol a magyar nemesség érdemeiről és történeti szerepéről valóban rajongd dythrambusokban ömledezik, a másik a hoí a következő emlékezetes szavakra fakad (457. I.): „Borzadnék koczkát játszani a nemzet jövendőjével, mert megtanultam a historiából, hogy a *forradalmak napjára gyakran* a szolgál-
ság hossza éjjele következett, oly fegyver az, melyhez csak a kétségbeesés folya saodhstik.”

³⁾ E munkára a nagy német nemzetgazda Rau munkájának egyik jegyzete-
tében egyenesen reflectál a azt pöntzmystikusok (Chitti, Corvaja stb.) terve mellett emlegeti.

nak, egyebekben pedig annyiban is figyelemre méltók, hogy az úrbéri kárpótlás módozatait igen helyesen tárgyalván, ez ügy akkori elintézésére nagy befolyással voltak.

*

*

*

Még csak *azon irodalomtörténetileg* nem egészen közömbös tényre akarunk utalni, miszerint ez időszakban kezdtek egyesek nálunk is a naponkint nagyobb szerű fejlődésnek elébe menő *sociálistikai és communistikai* mozgalom iránt figyelemmel viseltetni; minek tanúsága egyebek közt a „*Századunk*” 1845-diki folyamában megjelent nagyobb értekezés a „Socialismus és Commumsmusról”¹⁾ s főleg *Deresényi József* bárónak 1846-ban közrebocsátott ily című dolgozata is: „Tanulmányok a Communismusnak egy humanus elenszeréről” (Pest), melyben *egy új* úgynevezett „humanisztikus nemzetgazdasági rendszer” megvalósítása ajánl tátik, a kormányok és népek arra figyelmeztetnek, hogy csak ott várható igazi eiégüitség és jóllét, a hol a *politikai, a gazdasági* és az erkölcsi művelődés újárvalosan és egyidejűleg halad előre, a kormány a népnek, a nép a kormánynak irányában bizalommal és jogtisztelettel viseltetik, s minden állami és társasági intézkedés az igazi közérdek és az összeség szempontjából vétetik eszközöbe. Egészben véve kevés *eredetiségre s kevesebb* elme-mélységre mutató dolgozat, a mennyiben mindez eszmék már eléggé ismeretesek és elterjedtek, s egyetlen sincs azon nagy kérdések közül *Deresényi E* műve által megoldva, melyek a modern sociális világot foglalkodtatják és izgalomba helyezik.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az 1848-ki átalakulás s annak közgazdasági eszme- és intézményköre

1. §.

A válság kezdeményei és előjelei.

Azon néhány hónapi időszak, mely a most említett küzdelmek s az epochális jelentőségű 48-ki országgyűlés kost létezik, hazánk újabb történelmében nem annyira *közgazdasági*, mint inkább alkotmányi és

¹⁾ V. ö. „*Századunk*” 1845-ki foly. 34 - 87. számaiban.

közjogi tekintetben emlékezetes, miért is az e korbeli eszme-áramlatnak és elvharczoknak részletes elemzésébe bocsátkozni, nem állhat feladatunkban.

Pár szó azonban még som mellőzhető az e korbeli politikai eszmemozgalmat illetőleg, miután az a nemzet *anyag*i érdekei és *tőrekvéseire* is kihatott, sőt azokat, mint egyik tényezőt, magában is foglalá; másfelől közvetlen kiinduláspontja lón azon nagy és mélyen menő válságos fordulatnak, mondhatnók rázkódtatásnak, mely 1848-1849-ben összes állami, alkotmányi és közgazdasági életünket *új alapokra állította*, a magyarság politikai és anyagi érdekeinek, szükségéinek és felfogásának egészen eltérő irány s czélpontokat tűzött ki.

A 47/48-ki hongyülést közvetlenül megelőzőtt idő, midőn a jövőendő események mintegy ösztönszerű elősejtelmében a nemzet minden rétegeit és osztályait bizonyos *láz*as izgatottság fogta el, egyebek közt történetileg nevezetessé vált azon nagyszerű elv-harczok és készülődések által, melyek közepette az országban létező két nagy politikai párt, a *conservatívek* és az *ellenzékiek*, az előreláthatólag bekövetkezendő országgyűlési tusák tekintetéből kellő állást foglalni, egymáshoz viszonylatukat constatirozni, czéljaik és igényeik iránt önmagukkal tisztába jóni, s az anyagi és politikai érdekek előmozdítására irányzott *elveiket* határozottabban formulázni törekedtek.

Nevezetes és messzeható jelentőségű ez időszak még azon okból is, mivel, mint egyebütt, Európa majdnem valamennyi államaiban, úgy nálunk is a közszellem és eszmeiránylat szembeszökő megváltozását mutatja több tekintetben. így egyebek közt félre nem ismerhető haladás tapasztalható honunkban ez időben a modern *európai állam-eszme* méltányolásában, és evvel megegyezőleg a parlamentaris *kormány* s a *nép*képvisélet alapjáni törvényhozás rendszerének jelentősége és értéke belátásában. Továbbá abban, hogy maga a kormány is belátva állhatatos reform-ellenző irányának s rendszerének időszerűtlenségét és tarthatlanságát, némely *reformok* életbeléptetésére készebbnek mutatkozott, s főleg közgazdasági tekintetben a nemzet többrendbeli óhajai és szükségei teljesítésére hajlandóságot tanúsita. így végre annyiban, a mennyiben a nemzeti reformok céljai és eszközei felett a tömegekben világosabb felfogás kezdé helyt foglalni, sok határozatlan eszmo concrétébb alakot öltött, a *pártok élesebb elkülönülése* s tömörülése az irányadó elvek határozottabb körvonalozását lehetségesíté stb.

Ránk nézve, az előttünk álló feladat tekintetéből, egyfelől a két nagy politikai párt által ez időben *felállított programnak* némely főbb pontjai, másfelől az 1847. végén megnyíló országgyűlésre kül-

dendő követeknek a megyék által adott *utasítások bírnak* kiváló fontossággal, a mennyiben t. i. ezekben közgazdasági eszmék és nézetek is tüzetes kifejezésre jutottak, s így az a korbéli felfogás constatórozására nézve bennök a legmegbízhatóbb forrást bírjuk ¹⁾). Lássuk ezeket közelebbről.

*

A mi először is a két nagy országos pártnak programjait illeti, melyek ez időben részint maguk a pártvezérek által, részint a *pártok orgánumaiban* tüzetesebben formuláztattak: ezek azon főbb státuszgazdászati elveket is tartalmazták, melyeket az illető fél a legközelebbi országgyűlésen keresztül vinni, magának czélujl tűzte ki.²⁾

A *conservatív-párt* programjában jelesül kiindulási pontot képezett az *erős kormányhatalom* elve, a birodalommal kapcsolatnak szilárdítása, a haladási kérdések fokozatos megoldása, a reform-ügy anyagi és sociális oldalának előtérbe helyezése, minden túlhajtás, éróltetéstőli gondos tartózkodás. Kitűzé czélként: az úrbérviszonyok kiegyenlítésének könnyítését, a vám- és kereskedési kérdést, a bányatörvényt, a törvénykezés megjavítását, az egyesületek és társulatok iránti intézkedést, *közlekedési hálózatunk tökély esbítését*, ipari és forgalmi viszonyaink nagyobb mérvű előmozdítását, czélszerűbb adó- és finanszrendszer életbeléptetését, mint megannyi előföltételeit és alapjait további javításoknak az anyagi és közgazdasági érdekek terén. *De nem szólt a program* (legalább határozottan: nem) a közgazdasági élet átalakításának nélkülözhetlen közjogi előföltételeiről, a jogegyenlőség, az általános adó-teherviselés, a törvény-előtti egyenlőség, a népképviselő elveiről, melyek nélkül polgárosult állam *anyagi regenerációja* korunkban alig gondolható, ipari és gazdasági előhaladás lehetetlen.

E tekintetben az *ellenpárt* programja sokkal határozottabb, a kor szellemével megegyezőbb, a *szabadság, humanitás és haladás* nagy tekinteteit sokkal jobban méltányló vala. Szerinte a nemzeti reformnak egyetemesnek, a köz- és társadalmi életet, az alkotmányt és a közgazdaságot egyiránt átkarolónak kell lennie. Az ország törvényes önállásának és független kormányzatának elve, a közigazgatás közlegeinek felelőssége, képviselői rendszer, *jogegyenlőség*, általános

¹⁾ Az irodalomnak és a *sajtónak terén* ez időben kifejezésre jutott eszmék már az előbbi fejezetekben voltak érintve.

²⁾ V. ö. *Horváth*: Huszonötév II. 431. s köv. 456. s k. 1.

teherviselés stb. a modern állani egyéb nagy s lényeges attribútumaival, első sorban áll a az oppositio célzatai közt Közgazdasági irányban különös súlyt helyeztet az *ellenzéki programra arra*, hogy a társadalom minden osztályai közt igazi érdekegyesítés eszközöltessék, s e tekintetben mindenekelőtt a közteherbeni egyenlő részesedését minden rendnek és osztálynak, azután a jobbágy v iszonyok megszüntetését a földesurak kármentesítésével s az ország közbejöttével, végül a nemesek minden polgári jogaink a *neüi-nemesekre* való általános kiterjesztését vette célba és kiindulási pontul. E nagy elvkérdések mellett és kívül az „ellenzék” mindazon egyéb közgazdasági reform-feladásokat is fölvevő, melyek körül az utóbbi nyolcz-tíz év folyamában egész erőfeszítéssel küzdött, s melyeknek végleges elintézésére a legközelebbi országgyűlést hivatva lenni hitte.

A két párt ilyképen formulázott programjának szellemében alapítottak azután meg a megyei *követutasítások* is, mint hű vízshangja és nyilatkozata az e kort mozgató eszméknek és irányoknak. Elég lesz itt a sok közül kettőre utalni, mint a mely legkimerítőbben s lepraecisebb alakban foglalja össze a fő elveket, névszerint a Pest-megyeit és Borsodét.

Pestmegye követutasításaiban, jelesül közgazdasági szempontból tekintve azt, következő főpontok foglaltatnak: közös teherviselés, a hasi és hadi-adónak aránylagos és közös viselése mellett, a szellemi és anyagi reformok létesítésére szükséges országos pénztár, s pedig indirekt adóforrások (díjak, absentista-adó, vámok, sóárfelemelés stb.) alapjáni felállítása; az urbérvizonyok teljes megszüntetése, teljes kármentesítés alapján a státus közbejöttével; az ősiség eltörlése az „uti possidetis” elv szerint; a törvényhozás befolyásának biztosítása *A vámszabályozásra* (a teljes érdekvizonyosság alapján); közlekedési ügy és hitelintézet szervezése stb. – Míg a *borsodmegyei* utasítás ezeket tartalmazta: új vámrendszer g teljes viszonyosság a magyar korona országai s a monarchia örökös tartományai közt; fejledező iparunknak *véd-vámok* általi támogatása; közlekedési eszközeink javítása, vaspályák, csatornák, kőutaknak státusköltségen vagy (a két elsőbbnek) *kamatbiztosítás* mellett részvények útjáni építése; hitelintézetek és telekkönyvek behozatala; ősiség eltörlése; kötelező örökváltság az állam segítségével; végre a papi tized megszüntetése.

Kinek ne jutna végre ez időszak mozgalmas eseményeinek emlegetésénél eszébe a magyar reform nagy kezdeményezőjének *Széchenyinek* azon csodaszerű, mondhatnók látnoki szellemben írott munkája, melyben a popularitás zenithjéhez közeledő nagy népember

Kossuth törekvései és iránya ellen kikelve, a szerinte túlhajtó reformmozgalmat feltartóztatni, s az események nyílsebes kerékforgását megakadályozni akarta; a „*Politikai programtöredékeket*” Azon munkája, mely habár közvetlenül nemzetgazdasági nézeteket nem tartalmaz is, de azon szellemnél fogva, mely átlengi, azon sok keserű, de kétségbevonhatlan igazságnál fogva, melyet jobbra-balra leplezetlenül kimond, azon mély államférfiúi pillantásnál fogva, öcélyvel a vezérférfiak hibáit és balfogásait feltárja, s mindenekfelett azon fásdalom! igenis beteljesedett *cassandrai* jóslatoknál fogva, melyekkel hazánk jövő sorsát eseteié (daczára számtalan hiányainak szenvedélyes hangjának és sok igaztalan kitöréseinek): politikai irodalmunk egyik *legszebb* gyöngyét képezi, s egyszersmd aon szellemi terméke is a nagy embernek, melyben ez a nemzet bálványá *Kossuth* Lajos ellen irodalmi téren (egyenesen) utoljára léphet a sorompóba!

2. §.

Az 1847-1848-ki országgyűlés, és annak közzgazdasági határozmányai

Az 1847/48-ki országgyűlés hazánk történetében a szó valódi értelmében korszakot alkotó vala, mennyiben a nemzeti reformmozgalmat diadalra segíté, az ország önállósága és politikai *függetlensége nagy elvét*-, melyért századokon át sikeretlenül küldött a nemzet, valósággra emelé, a szabadelmű törekvéseknek eredményi biztosított, s oly polczra emelé Magyarországot, a melyen, ha háborítlanul megmaradhat s békés fejlődése erőszakosan *meg* nem zavartatik, mind állami, mind közzgazdasági tekintetben nagy jövőnek mehetett volna elébe.

Történeti befolyását e hongyülésnek e helyütt ecsetelnünk szükségtelen. A fejedelem által fénytjeljes környezetben eszközölt megnyitás, a *királyi előterjesztvények* tartalma, a felirati viták, *Kossuth* elragadó szónoklatának megannyi diadalai, a francia forradalom kitörése, a márcziusi mozgalmak az osztrák birodalomban, a *magyar felelős miniszteri* kormány életbeléptetése, a német és magyar státusférfiak tusai és küzdelmei. stb. ugyanó megannyi hisztóriai eseményék, melyek sokkal mélyebben vannak mindnyájunk emlékeseiébe vésvé, semhogy, kivált itt, azok részletes felsorolásába bocsátkozni szükséges volna.¹⁾

¹⁾ V. ö. egyébiránt *Horváth Mihály*: Huszonötév stb. II. 410-710. Leipzg.

Mellőzve tehát ezeket, azon *eszmekört és intézményeket vesszük* taglalat alá, melyek e nagy időben a közgazdasági téren jutottak kifejezésre. Jelesül

Nem csekély világosságot derítnek az e korbéli eszmeirányra először is maguk a *királyi előterjesztvények*, melyekben a kormány, hódolva a kor igényletei- s a közszellem áramlatának, egynél több, közgazdasági tekintetben messze horderejű reform-pontot tűzött ki. így nevezetesen az *ősiség eltörlését*, telekkönyvek meghonosítását, az úrbérvizonyok végleges rendezését, a katona-élelmezési ügyet, a magyar-osztrák közbenső vámvonalok eltörlését, a közlekedési ügy reformját stb. megannyi kérdés, melyek napról napra égetőbbekké váltak a nélkül, hogy kellő módóni megoldatást nyertek volna, s melyek, habár részben ez országgyűlésen sem intézthettek el végleg, arról tesznek tanúságot, hogy a kormány is belátá a reform halaszthatlan-eágát, s hogy kivált az anyagi érdekek tere volt az, *melyre az államhatalom* a törvényhozás figyelmét mindenekelőtt felhívni magát elhátározta.

Egy másik nevezetesb mozzanata ez országgyűlésnek a *közös teherviselés elvének elismerése*, az úrbéri s jobbágy viszonyok megszüntetése, az örök-váltási kérdés megoldása, s az ősiségi institutió eltörlése. Az érdem az e körüli vitákban és eredmények tekintetében *Szemerere* Bertalan, *Kossuth* Lajos, *Lónyay* Gábor és *Somssich* Pálé levén, kik meleg ékesszólással épűgy, mint benső szabadságérzülettel a nemességét kiváltságos állásátóli megváltásra, az újkor ezen visszautasíthatlan követeléseinek elismerésére, s a közhaza érdekébeni áldozathozatalra buzdíták, s ki is vitték, hogy illető indítványaik a ház roppant többsége által elfogadtattak, s a *részletezésre* azonnal választmányok ki is küldettek. így jöttek létre a 48-ki *törvényeink 8. 9 és 12-ik cikkei*, melyekben kimondatott: „először, hogy Magyarország s kapcsolt részeinek minden lakosai ezentúl minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselendik; másodsor, hogy az úrbér s az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok, *robotok, tized és pénzbeli* fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek; a magán földesurak kármentesítését pedig a törvényhozás a nemzeti becsület védpaizsa alá helyezi; harmadsor, hogy a megszűnendő úrbéri javadalmak helyes megbecsültetését a

és *ugyanattól*: Magyarország függetlenségi harczának története 1865. I-III. k. s a *Pesti Hirlap* 1848-ki folyamát.

kormány lehető legrövidebb idő alatt eszközölni, e megbecsülés alapjait pedig *csak azon haszon* képezendi, mely abból a földesurakra valóssággal háramlott, nem pedig azon teher, melyet az azt szolgáltató alattvalók viseltek; hogy a megbecsülendő évi haszon értéke huszszorozva teendő a kármentesítési tőkét, s az ekkép kitudandó becsérték fejében a minisztérium az illető birtokosoknak haladéktalanul *státuskötelezvényeket* adand, mely kötelezvények kifizetésére a kincstári fekvő javak lekötetnek, s a kormány felhatalmaztatik ezek alapján kölcsör eszközlésére, vagy az említett javaknak részletenkinti eladására; hogy az állam az ekkép biztosított tartozásnak kifizetését ezenen lekötelezi, s azt valósságos státusadósságnak elismeri; a már eddig kötött *úrbéri örökváltási szerződésekre* nézve végül a jelen törvény alapján később fognak jog és méltány szerinti intézkedések történni.”

E törvényes határozmányokkal egybefüggésben a 10-ik törvény-cikkben a *tagosítás, legelő-elkülönzés* és faizás iránt történtek intézkedések; a 11-ikben a földesúri hatóság középkorias szellemű institúciója szüntetik meg; a 13-ikban a papitized eltörlése mondatott ki; a 14-ikben pedig az ép ez időre nézve kétszeres fontossággal bíró *hitelintézet felállításának* elve jut érvényre, kimondatván, miszerint ez intézet az állampénztár támogatásával lesz életbeléptetendő; kölcsöneit a kölcsönvő tetszése szerint ezüstpénzben vagy hitellevelekben adandja, kölcsönököt pedig a megbecslendő jószágérték alapján mindenkinek nyújtand, kinek úrbéri megszünt haszonvételei iránt a 9-dik törvény-cikkben biztosítás van adva, s a felveendő kölcsönt kellőkép biztosíthatja; a *15-ik törvény-cikkben végre* az ösiség eltörlésére nézve kimondatik, hogy a minisztérium ez institutio teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet fogja kidolgoztatni, s ez irányban javaslatát a legközelebbi országgyűlés elébe torjesztendi.

Ezek a 47/48-ki országgyűlésnek kevés bár, de roppant horderejű *közgazdasági* intézkedései.

Melyekhez ha azt is hozzávesszük, hogy ugyan e 48-ki törvények hozták meg hazánknak a rég óhajtott kormányzati *önállóságot s felelős államigazgatást*, hogy ezekben vettek meg alapjai az új magyar törvényhatósági szerkezetnek, s a népképviselési rendszernek: be kell vallanunk, hogy e néhány határozmányban Magyarország megújulásának alapjai vannak letéve, hogy ezek nyomán hazánk egy még mindig túlnyomólag középkorias státusból egyszerre igazi modern műveltségi állammá alakított; s hogy ilykép jó része meg vala valóssítva *azon föltételeknek*, melyek mindeddig hiányzottak ahhoz, hogy

Magyarország a szabadság, a humanitás és az önálló politikai és anyagi haladás egyik fokhelyévé válhassék!

Vessünk már most egy pillantást arra, mily lépéseket tőn az újonnan megalakult magyar kormány közgazdasági tekintetben, és melyek voltak a 48-ki pesti nemzetgyűlés azon mozzanatai, melyek anyagi érdekeink tekintetében jelentőséggel bírtak, s névszerint az ez időbeli nemzetgazdasági eszmék megítélését is lehetségessé teszik.

Erről a legközelebbi §-ban.

3. §.

Az új magyar kormány, és az 1848-ki pesti nemzetgyűlés köz gazdasági intézkedései és határozmányai.

Koppant horderejű volt mindenekefelett az, hogy az *első független magyar* s felelős kormány megalkottatván, ennek művezetében a közgazdaság és a státuszfinanczúgy (először évszázadok óta) önálló s szakszerű képviseltetést nyert, az ügy nagy fontosságának helyes méltányolásában a miniszteri osztályok közül *három*¹⁾ a tág értelemben vett anyagi nép- és államérdekeknek legfelsőbb vezényletére rendeltetett, s ez időtől fogva, föltéve a parlamentáris rendszer helyes kifejlését, a nemzet azon kedvező helyzetbe jutott, hogy ezentúl menten minden *idegen lefolyásoktól* és tekintetektől, egyedül önnön érdeke és önnön akarata szerint intézkedhetend legfontosb anyagi ügyei felett.

Mellözve itt azon küzdelmeket, melyeket a nemzetnek a bécsi államférfiakkal a *pénz- és hadügyi* minisztériumok tekintetében vónia kelle, a minisztérium szervezete- és működésére nézve lesznek némely általános megjegyzéseink.

Így jelesül, hogy a közgazdasági, a közlekedési és a finantzügyi minisztérium életbeléptetése után azonnal lényegileg ugyanazon elvek és organikus szabályok szerint rendeztetek, mint Európa egyéb művelt s alkotmányos álladalmában. Minden főügy-ág a maga saját-szerű osztályát nyervén, s a belkezelési módozatok is úgy állapítottatván meg, a mint az *illető közérdek és a hivatalos* működés igényei követelék.

A mi pedig tevékenységüket a minisztériumoknak, s névszerint a szellemet és irányt, a melyben eljárak, különösen illeti: az új magyar kormány, a törvény által elébeszabott elvekből indulván ki

1) Jelesül a) földművelés, ipar és kereskedésügyi, b) közlekedési, e) pénzügyi minisztériumok.

akként intézé lépéseit, hogy az ország illető *kormányzati ágainak* teljes mérvbeni önállósítását, s belső összefüggését biztosítsa; míg másfelől arra terjeszté ki gondoskodását, hogy a 48-ki törvények által kijelölt nagy reformok practikus létesítésére megkívántató előmunkálatokat elkészítse, a legközelebbi törvényhozó testület elébe terjesztendő javaslatait és tervezeteit megállapítsa.

A mi a *törvényhozást*, vagyis a képviseleti rendszer alapján először alakult (1848-ki pesti) nemzetgyűlést illeti, ez is buzgalommal és ügyszeretettel fogott nagyszerű feladásához. Számos tagjai sorában az ország valamennyi fényes talentomai, *államférfiai és tekintélyes* szakemberei foglalván helyet, alapos kilátás nyílt a legüdvösb s legmesszebbható működésre. Azonban fájdalom, az időnek rövidége, mely e működésnek ki volt mérve, s a válságteljes események, melyeknek rohama az országgyűlésre zúdult, szerfelett megszoríták ez utóbbinak, főleg közgazdasági iránybani munkásságát, úgy hogy a nagy reformkérdések legnagyobb része szőnyegre sem hozathatók, 'azok pedig, a melyek discussió alá kerültek, teljes megoldatásnak nem vitethettek elébe.

Lássuk most közelebről azon feladványokat, melyek ez időben kormányunkat, az országgyűlést, a napi sajtót és az irodalmat leginkább foglalkodtaták.

*

Egyik nagyobb horderejű kérdés, melynek megoldásával a kormány és törvényhozás ez időben foglalkozék: az *úrbéri kármentesítés* vala. A 48-ki törvények illető határozatai értelmében ugyanis *Kossuth* pénzügyminiszter a pesti nemzetgyűlésnek (September hava elején) egy terjedelmesb törvényjavaslatot terjesztett elébe, mely a következő fői vekben öszpontosul; 1. „Mivel az állománynak Európa jelen hitelviszonyai között egyszerre czélszerű nagyobb kölcsönöket e czélra tenni, vagy a hypothekául lekötött kincstári javakat részint telepítés útján, részint jutányos eladással rögtön *forgalmitani nem lehet*, a birtokosok kármentesítését az állomány hitele erejével eszközöndi. 2. Még pedig a következő elvek szerint: a) az úrbériséget vesztett birtokosok adósságainak felmondása a törvény által bizonytalan időre már fel levén függesztve, minden úrbéri természetű jószágokon fekvő adósságokat a kárpótlás összegéig, az *állam*, veszi át; b) ezen adósságok lefizetése végett kármentesítendő birtokos kezeihez, vagy ha a hitelező úgy kívánná, saját kezeihez, a pénzügyminiszter a hitelező tetszése szerint, vagy ideiglenes kamatozó „fizetési biztosítványokat”

adand, melyek státuskölcsön útján, vagy pedig ennek, s az ország arany- s ezüsttermelésének összegyűjtése alapján felállítandó *jegybank* által fognak teljes névszerinti értékben beváltatni; vagy ha az illető hitelező úgy kívánja, 5%-és consolidait státuskötelezvényeket kézbesítend. 3. Ezen czélok eszközölhetésére az állomány kiadand, a körülmények által igényelt óvatosság s arány megtartása mellett: a) consolidait állami *adósságleveleket*, melyek 100-500 és 1000 frtnyi mennyiségűek lesznek, 5%-et kamatoznak, e végre féléves kamatszélvénnyekkel láttatnak el, évenként 1%-et tevő törlesztés által beváltatnak, s egyenkint és szám szerint az állomány consolidait adóssága nagy könyvébe beíratnak; b) az állomány továbbá kiadand nagyobb egyes összegekre szóló, 5%-ot kamatozó „ideiglenes fizetési biztosítványokat.” 4. A magán hitelezők, az állomány által kiadandó kamatozó jegyeket névbeli értékükért elfogadni kötelesek, azonban csak azon mennyiségig, mely mennyiségig az illető adós *kárpótlásban* részesül. 5. Ha a hitelezett összeg 2000 firtot meg nem halad, s a hitelező inkább óhajtana rendes forgalmi jegyek általi kifizetést, ezen óhajtását a pénzügyminiszternek bejelentend; s a pénzügyminiszter e czélra felhatalmaztatik 15 millió összegig kamatlan állományi kisebb értékjeleket használni. 6. Azon kármentesítendő birtokosok, kiknek jószágai adósságokkal terhelve nincsenek, vagy ezeknek letisztázása után még kárpótlási követelésük volna, 5%-és consolidait státuskötelezvények által fognak ugyan kielégíttetni, mindazonáltal, ha ez iránt az illető miniszterrel egyezkednek, kárpótlási követelésük erejéig vehetnek az ez országgyűlésen alkotott telepítési törvény végrehajtására nem szükséges kincstár-javakat által, melyekért a consolidait állományi adósságlevelek fizetésül elfogadtatnak. 7. *Sőt a mennyiben a kincstári javak* a fentebbi czélra elegendők nem lennének, a közállomány kezelése alatt levő közalapítványi javak is hasonló módon eladathatnak, s az érettük fizetésül bejövendő státuskötelezvények szint azon természetűek, szint azon czélra fordítandók, szint azon elkülönített kezelés alatt maradandók lesznek, mint az eladandó javak voltak. – 8. Valamint a kisebb kölcsönöknek *kamatlan érték jegyekkel* kifizetésére a pénzügyminiszter felhatalmaztatott: úgy azon kármentesítendő birtokosokra nézve, kik vagy adósságokkal terhelve nincsenek vagy azokon felül még kárpótlási követelésük fenmarad, a pénzügyminiszter szintúgy felhatalmaztatik kármentesítésükre, ha kívánandják, kamatlan pénzjegyeket használni]; úgy mindazáltal, hogy egynek-egynek 5000 pengő forintnál nagyobb összeg ily pénzjegyekben ne adassék. 9. *A kiadandó consolidalt stá-*

tuskötelezvények és fizetési biztosítványok nemcsak a közigazgatás és katonaság körébeni cautiók letételénél elfogadtatnak; hanem a bérbeadott kincstári javak, vagy javadalmak haszonbéri összegei egyenesen és kirekesztőleg csak ily státuskötelezvényekkel s fizetési biztosítványokkal lesznek fizetendők; a az ily haszonbérletileg bejövendő értékjelek, valamint szinte a *kincstári és közalapítványi* javaknak eladásából bejövendők a rendes törlesztés által beváltott jegyekkel együtt évenként meg fognak semmisítetteti, s a közállomány adóssági könyvéből számszerint kijegyeztetni.”

A javaslat az előterjesztésre következett napokban tárgyalás alá vétetvén, miután egyes szakférfiaktól részint pénzügyi, részint közgazdasági tekintetben módosítványok tétettek s elfogadtattak, egyhangúlag határozattá vált.

Az úrbérügyi kérdéssel némi összefüggésben a szőlő-dézma megváltásának, s másfelől a „telepítéseknek” kérdése is szőnyegre hozatott. Amarra nézve hosszab vitatkozás után abban történvén megállapodás, hogy az állam általi kármentesítés elve alapul föltétlenül nem szolgálhat; emerre nézve pedig az, hogy a telepítések egyelőre csak *kincstári jószágokon* vétessenek eszközölbe, de itten is azon óvatosságokkal, melyek a nemzeti és politikai tekintetek által parancsolatnak. Végre érdekes mozzanat az ez irányban fölmerült discussiókban, hogy a státusjavak el- vagy el nem adása kérdése is szóba hozatott, s azok által, kik az eladást pártolák, a kisebb részletekben! eladás ajánlatott és fogadtatott is el a többség által. ¹⁾

Ipari és gyáriüzleti tekintetben a magyar miniszteri kormány időszakából különös figyelemreméltó mozzanatra nem utalhatni, s egyedül *Klauzál miniszternek iparszabályzata* érdemel említést²⁾, a melyben ugyanis, tekintettel legelőhaladtabb kor igényeire, több szabadabb irányú módosítások történnek a czéhszerkezeten, ez utóbbi azonban végkép el nem töröltetik, a mesteri remeklés megtartatik stb.

Nagyobb nyomatékú, habár nem igen szerencsésen vitt ügy vala ez időben *a vámrendszer* kérdése, mely szinte Klauzál miniszteri osztályába tartozván, ez utóbbi által képviseltetett a kormányban és az országgyűlésen. E tárgyban két mozzanat bír kiváló érdekléssel az e körbeli nézetek megítélhetésére nézve. Egyfelől ugyanis a kormány

¹⁾ V. ö. e tárgyalásokat *Pap Dénes*: a pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban cz. munk. II-ik kötetének 247-2811.

²⁾ V. ö. *Pesti Hírlap* 1848: Nr. 80-81. (január 11-ről.)

intézkedései, melyek odacéloztak: *hazánkat Ausztria* irányában teljesen önálló forgalmi és várnai területként szervezni, tehát a köz- benső vámsorompókat valódi országos külvámvonalokká alakítani, (a mivel összefüggésben azután a bécsi minisztérium arra is fel- szólított, hogy biztosai által a magyar kormány részéről is ki- küldendő szakemberekkel érintkezésbe lépni, és különösen egy uj₅ a monarchia minden részeinek érdekeit méltányosan *figyelembevevő vámszabályzat* létrehozását előmozdítani siessen); másfelől a közvéle- mény és a törvényhozó testület nyilatkozatai, melyek lényegileg mind *védvámi szelleműek* valának, s az 1842 óta uralkodott protectioniszi- kai eszmék teljes és föltétlen érvényrejtését mutatták.

Mellözve itt egyebeket, csak arra utalunk, miszerint meg magá- ban az *országos gazdasági* egyesületben is (a mely pedig előkelőlcg volt és lett volna hivatva a szabadkereskedelmi iránynak képviselése és kifejezésre hozására) protectionisztikai célzatok emelkedtek., ez időben túlsúlyra¹⁾; hogy *az irodalom és journalistika* több előkelő szövívője, s még olyanok is, kik a közelebb múlt években a védvámi és védegleti agitatio ellen határozottan küzdöttek²⁾, a protectionis- mus táborában foglalt helyet; maga az illető szakminiszter (Klauzál) pedig egy a vámügyre *és a kereskedési politikára* vonatkozó nagy be- szédben az országgyűlésen oly határozott protectionisztikus hangon szólott³⁾, s oly vámpolitikát helyezett kilátásba, melynek önnön tul- hajtásain kellett volna rövid idő alatt hajótörést szenvednie⁴⁾. Míg

¹⁾ V. ö. *Magyar Gazda* 1848. Nr. 19.

²⁾ Így például *Török János* is, a ki az 1848-ki *Magyar Gazda* 34-ik számá- ban egyenesen védvámokat követel hazai iparunk érdekében. L. még *Trefortról*: *Érkövy* cikkeinek XXV-ét. (M. Világ 1866. spr. 20.)

³⁾ V. ö. az akkori országgyűlési tárgyalásokat.

⁴⁾ Azt monda ugyanis egyebek közt: „Nem akarom hosszasan fejtegetni, hogy a kereskedés szabadságát, azaz a vámszabadságot az u. n. külkereskedés- ben Ausztria és Magyarország között a legjobb szándok mellett is lehetetlen *mi tőlünk kívánni*; lehetetlen pedig azért, mert Magyarországnak mindenesetre szük- séges, hogy ipara legyen; mert nem áll azon nézet, hogy a mindenhatótól egyik ország *csak termelésre* van utasítva, másik pedig iparra. Ha lehetne ilyen ország, az bizonyosan el fog szegényedni, mielőbb. És nézve geographiai fekvésünket, a természet mutatja, hogy Magyarország egyrésze földművelésre van szánva, de *más része oda van utasítva*, hogy ipar által igyekezzék megszerezni, mire élelmi- szerekre nézve, szüksége van. Arra nézve, a mi Magyarország érdekében fekszik, s az ipar részéről igényelhető védvámokra nézve kimondom azt, hogy Magyaror- szág méltányossággal legyen maga és szomszédai iránt. És ez tisztán érdekében áll

másfelől az az elv jut kifejezésre a miniszter beszédében, hogy hatalmaztassék fel a miniszter nemcsak az örökös tartományokkal, de még más országokkal is *kereskedési tractatusokra* lépni és ha sikerül olyanokat foganosítani. Kern is említve, hogy maga a miniszteri beszéd ellenmondásokat is rejt magában, s hogy csodálkozni lehet, hogy egy kormány, melyben egy gróf Széchenyi ia foglalt helyet, ily vám- és kereskedelmi politikát irt zászlajára ¹⁾).

A kereskedelem teréről *a hitelére és a bankügyi* térre menvén át, jelentékenyebb lépéseként találjuk a magyar kormánynek egy „nemzeti bank” felállítására körüli műveleteit, s a hitel és forgalom élénkítésére irányult gondoskodását²⁾. Nem szólván tüzetesen a 48-ki törvények által elvileg megalapított *hitelintézet* előkészítési³⁾ mozanatairól, melyek egykét alkalommal a finanszminiszter ez ügybeni tüzetes nyilatkozataira is szolgáltattak alkalmat⁴⁾, valamivel kimerítőbben kell rajzolnunk *Kossuth pénzügyi* operatioiak azon részét, mely egy külön nemzeti jegybank stb. életbeléptetésére irányult. Ugyanis

„A pénzügyminiszter már ápril végén értekezett a pesti kereskedelmi bank igazgatóival s a kereskedők testületének kitűnőbb egyéniségeivel az iránt, minő pénzügyi munkálattal lehetne legalkalmasabban az ország rendkívüli szükségletein s egyszersmind a kereskedés nyomott állapotán segíteni, azonfelül pedig a *középponti vasút* mennél előbbi kiegészítését előmozdítani! Az értekezletek eredménye lön, hogy, miután a háborgó időben kölcsönre előnyös feltételek alatt

Magyarországnak annál fogva is, mert hazánk geographiai helyzete más országok geographiai helyzetétől sokban különbözik. Magyarországnak szoros összeköttetései vannak a szomszéd tartományokkal, és minél nagyobb a védvám, annál nagyobb a csempészkedés, s a mint ez lábrakap, a kereskedés azonnal tönkre megy.” V. ö. *Pap Dénes*: a pesti nemzetgyűlés II. 118-128.

¹⁾ Sokkal helyesb elvekből indult ki a magyar kormány azon *követi utasításban* melyet Szalaynak a német centrális hatalomnáli magyar követnek adott, s mely egyebek közt a bensőbb összeköttetésbe-lépés s bizonyos méltányosság eszméjére vala alapítva. L. erről *Camgery*: Státusférfiak és Szónokok 553-555. lapján.

²⁾ Szakirodalmunk is járult ez időben a bankkérdés megvitatásához; jelesül *Jankó Vinczének* „Birtok-bank” című művével, mely 1848-ban jelenvén meg, kiválólag a földbirtokosok hypothekális hitelügve szervezésére tartalmaz javaslatokat. (L. anlantabb.)

³⁾ V. ö. *Pesti Hírlap*: 1848: 86 ós 68-ik számát.

⁴⁾ V. ö. *Pap Dénes*; id. művének I. k. 282. s k. 1.

szórt tenni alig lehetne, bankjegyek kibocsátásához kell folyamodni. Alapelvül erre nézve az tűzetett ki, hogy a közkölségek fedezésén kívül oly tartaléktöke is teremtesék, melynek alapján tökéletesen fedezett kamatlan kincstári jegyeket lehessen kibocsátani. Végzessé lett egyszersmind, hogy *kincstári jegyek oly* kis értékeket képviseljenek, miszerint általok a közforgalomban naponkint nyomasztóbbá vált azon szükségen is segítve legyen, mely az ezüst pénznek mind gyérbbé létele következtében az apró pénz hiányából származott.”

„A kibocsátandó kincstári jegyek érczalapjának megszerzése végett, a mennyire az a hazai bányatermékekből ki nem telnék, a következő módhoz nyújt a kormány: május 19-én felszólított az ország polgárainak hazafiusága, hogy figyelembevén a veszélyes körülményeket, a mi nélkülözhető érczpénzzel s arannyal és ezüsttel bírnak, tegyék azt, akár kölcsön, akár ajándokképen a haza oltárára. Sőt, hogy a szegényebbek vagy azok se zárassanak ki a hazafiúi áldozat dicsőségéből, kik arannyal s ezüsttel ugyan nem, de fölös természetmennyékkel bírnak: tudtára adatott a közönségnek, hogy minden gyártmány s természetmenny is, mi könnyen pénzzé fordítható, elfogadjatik. A ki adalékát nem ajándok, hanem kölcsönkép előlegezi, a kormánytól három, hat vagy tizenkét hónap múlva beváltandó öt százalékos kincstári utalványokat veend. Az e módon, valamint a bányák termeléséből s egyéb közjövödelmek útján begy ülend nemes érczből, a *kormány egvelőre* öt millió frnyi alapot alkotand, s annak fedezete alatt tizenkét és fél milliónyi egy és két forintos magyar pénzjegyeket bocsátand ki. Az érczalap őrzése s a pénzjegyek kibocsátása, ellenőrség végett, a pesti kereskedelmi bankra bízott.”

„A magyar álladalom nevében” a pénzügyminiszter azután a kereskedelmi banknál aranyban s ezüstben öt millió frtot tesz le, s ezen alapon tizenkét s fél millió forintot bocsát ki bankjegyekben. Ezen arány változatlan marad. A mennyiben az öt milliónyi érez csak részenkint tétetik le: a bankjegyek kibocsátása *is azon arányban történik*. A letett érczalaphoz a bank csak azon mennyiségig nyúlhat, a melyben a jegyek beváltás végett előmutattatnak. A bankjegyek készíttetése s értékök meghatározása a pénzügyminisztert illeti; a készítésnél mindazáltal a banknak egy biztosa is folyton jelen leend. - Kezelési költségeinek pótlása fejében a banknak egy millió frnyi bankjegy kamat nélkül kölcsön adatik. Más harmadfélmillió, szinte jegyekben, *öt százalékos* kamat mellett, az ipar s kereskedés gyámolítására fordítatik. Ezen negyedfélmilliónyi kölcsön biztosításaula banktársulat a maga minden vagyonát leköti. A bankjegyeknek az érczalapot meg-

haladó fölös értékeért ellenben az állam azon kötelezettségével kezdek, hogy azokat pénztáiraiban fizetésként fogadja el¹⁾.

Forduljunk most a szorosb értelmű pénz- és finanszügyi kérdésekhez.

E tekintetben főleg két roppant horderejű feladvánnyal állott a kor szemben, u. m. az *adórendszer és a státusadósaág* kérdésével.

Az előbbit jelesül illetőleg, legelső teendői egyikének ismeré a magyar kormány s névszerint a bámulatos erélylyel eljáró pénzügyi miniszter, hogy a fennálló félszeg adóztatási rendszer helyébe mielőbb egy új, a viszonyok- és korigényeknek megfelelőbb *adórendszert léptessen*²⁾, s, e mellett az üresen átvett országos kincstár számára illői jövedelemforrásokat is biztosítson. E végből augusztus hava vége felé Kossuth csakugyan egy terjedelmesebb pénzügyi munkálatot is terjesztett az országgyűléseié, melynek célja volt egyfelől a most nevezett irányban szükséges intézkedéseket kezdeményezni, másrészt a háznak beleegyezését a folyó államköltségek fődözésére tervezett budget föltételeire nézve kieszközölni.

Mellözve ez utóbbi, fordítsunk egy pillantást Kossuth adórendszeri tervére, s azon elvekre, melyekre az kiválólag alapítva vak megjegyzevén, miszerint ez intézkedéseknek egyelőre lényegileg provisorius és átmenetes jelleme volt csak³⁾.

Elvetség a portalis adórendszer elvét, mert annak nyomán az adónak sem igazságos kivetése, sem helyes behajtása nem lehetséges, az új adórendszer azon eszmére alapít tátik, hogy az európaszerte dívó direkt és indirekt adók rendszere hazánkban is (kellő alkalmazással viszonyainkra) alkalmazásba veendő. És így a) a mi az *egyenes* adónemeket illeti, a földadó, a házadó, a keresetadó, a gzemélyadó, s a távollétiadó; b) a nem egyenes adófonnak közöl pedig a pálinkaadó, az italmérési adó, a dohányámlási adó, a bélyegdíj és a lajstromozási illeték vétettek első sorban mint közjövdelmi források kilátásba. *A kivetés és begyűjtés* módozataira és eszközzésére nézve pedig, a következő elvek jelöltettek ki követendő zsinórmérveü³⁾:

a) Az adórendszer legyen lehetőleg egyszerű s faggató kutatósoktól ment;

¹⁾ V. ö. *Springer*: Geschichte II 466. 1. hol Kossuth finanszműveletei határozott kárhoztatásra találak.

²⁾ V. ö. *Pap Dénes* idéz. munk. II. k. 66. s k és 96. s k. 1.; nemkülönbén Fényes cikkét a Sz. István társaság által kiadott „Magyar egyetemes Encyclopediában „Adó” szó alatt.

³⁾ V. ö. „*Pesti Hírlap*” 1848: Nr. 150. s k. 65 és 1017.

b) Az *illetőség* meghatározása körül a kénynek s kedvezés vagy ellenzésnek lehetőleg szűk határa legyen:

c) Csak valóságos vagyon képezze az adó alapját, s igazi fizetőképesség;

d) Az *adórendszer* kímélje az iparosságot és szorgalmat, s ne legyen annak elfojtója;

e) Az adókulcs ne legyen oly magas, hogy a vagyonnak tőkeértékét sújtsa, de oly alacsony sem, hogy az absolut valószínű jövedelemnek egy csekély része által lerovathassék;

f) A *valószínű tiszta jövedelem* vétetvén a megadóztatás alapjául, annak ellenére nevezhető terhes adónak;

g) Az adókezelés akként leszen foganatosítandó, hogy az álladalom gépezetének biztos működését a megyei hatóság s községi municipalitás ne zavarhassa; de viszont a miniszteri kormányzat a megyei és községi életet el ne fojtsa, hanem mindeniknek legyen *meg* kellő alárendeltetéssel saját hatásköre.

h) h) Az *adókulcsot* az országgyűlés határozza meg;

i) Az ország adókerülőtökre osztatik oly módon, hogy egy-egy kerületben az *adó községenkénti* kivetését egy rónok s a behajtást egy adótárnok, kik országos tisztviselők, s a pénzügyminiszter által neveztetnek ki, eszközölhessék.

Ez elveknek gyakorlati foganatosítására azután Kossuth illető törvényjavaslatai a következőkben öszpontosultak:

a) A *földadó tekintetében* a törvényhatóságok kilencz osztályba soroltnak, s ez osztálybani birtok minősége s valószínű jövedelme tekintetéből a holdankinti adó kisebb vagy nagyobbra szabatik.

b) Házadó alá esik minden oly nemű épület, melyben valaki lakik, legyen az tulajdonos vagy ennek tisztje, vagy bérlője, és pedig a szobák száma szerint.

c) Kereseti adó alá esik mindennemű iparüzlet, kalmári, kereskedési, gyári vállalat, a tiszta jövedelem 6%-val.

d) *Személyi adót* fizetnek a kereseti és vagyoni adó alá esők, összes vagyoni adójuknak egy tizedrészével.

e) Az absentisták vagy *távollevők adója* az illetők vagyoni és személyi adótartozásuk kétezerét képezi, s mindazokra vettetik ki, kik vagy állandóan külföldön laknak, vagy Magyarországon s kapcsolt részeiben évenként legalább hat hónapig nem tartózkodnak.

f) Az *indirekt és mellékadókat* illetőleg végre irányadóul szolgál az, hogy aa) birtokváltások és átruházásoktól lajstromozási illeték fejében a tárgy értéke után 1% (Pesten 2%) fizetendő; bb) váltóknál

(5000 frtig) 3-63 krig menő bélyegdíj teendő le; ce) az italmérési és pálinkaadó, nem különben a *dohány árulási* is, mint külön *fogyasztási adók* vettettek ki, s a pálinka termelők, illetőleg a dohányárulók és italkimérektől hajtatik be az előállítási kazánok s a városok osztályzata szerint.

Ez adószervezeti törvényjavaslatok az országgyűlésen az idő rövidségénél fogva részletesen nem tárgy altathattak¹⁾, s azért sem itt, sem a sajtóban különös discussióra alkalmat nem szolgáltatának, a miért is o helyütt rövid főlemlítésével beérjük, s áttérünk az utolsó s legnagyobb fontosságú finanziaügyi kérdésre: *a státusadósságokéra*.

E roppant horderejű, s közjogi és politikai tekintetben is sarkalatos fontosságú ügy ez időbeni felfogása csak úgy lévén helyesen megítélhető, ha az e korbéli történeti események fejlődésében tüntetik fel: mi a következőkben foglaljuk össze mondandóinkat²⁾.

A 48-ki törvényekben foglalt országos vívmányok megállapítása alkalmával azon közbiradalmi életkérdés: „miként leszen ezentúl az osztrák monarchia státusadóssága az új biradalmi és kormányzati rendszerbe beillesztve” meg nem oldatván, pár nappal a posonyi országgyűlés eloslása előtt (april hóban) az udvar egy István nádorhoz intézett kir. leiratban arra szólítá fel Magyarországot, hogy tekintettel a közbiradalom nehéz finanziaális helyzetére, a mindenekfelett szükséges közhitel fenntartására, s a monarchia állami súlyának is biztosítására: tegyen megnyugtató *nyilatkozatot az iránt*, hogy -a magyar korona tartományai a közös státusadósságban részvételre készek, s hozzáfüggesztetik a leirathoz, hogy tekintettel Magyarországnak a biradalomhoz! viszonyára, kívánatos, hogy ez utóbbi az összes állam-adósság mintegy negyedrészenek, illetőleg az erre megkívánható *évi tíz millió frtnyi* kamatnak adóképeni elvállalását határozotlan kijelentsé.

A felelet e leiratra a magyar kormány részéről oda terjedt, hogy a jelenleg együttlevő országgyűlés, egyrészt mert oszlófélben van, másrészt azért, mivel a karok és rendek, mint a nemesség egyedüli

¹⁾ V. ö. egyébiránt Pap id. műv. II. 130. s k. lapjait, hol e tárgyalások menete röviden rajzoltatik, a egyebek közt az is kiderítettik, hogy ez időben törvényhozó testületünkben a modern nemzetgazdaság több eszméje, p. o. *a progressív adó* elve is határozott kifejezésre jutott, s több jeles szakember, névszerint *Lónyay Menyhért* a tanácskozásokban ép oly alapos, mint helyszerű ítézeti jegyzetekkel járultak a nevezett törvényjavaslat módosításához.

²⁾ Támaszkodva *Horváth*: Magyarország függetlenségi harca cz. nagy munk. I. k. 86. s k. lapjain kifejtettekre.

képviselői ily nagy közterhet elvállalni feljogosítva nincsenek, e kérdésben semmit sem végezhet. – Mire azután tüstént egy újabb kir. leirat érkezik azon felhívással: kötelezzék magukat a nádor és a minisztérium okmányilag arra, hogy a legközelebb egybehívandó nemzetgyűlésen minden tehetségüket ráfordítandják, hogy az ország a státusadósságok említett részét elvállalanda. E kívánalom a m. kormány által *csakugyan teljesítettén* is, az ügy egyideig békés kerékvágásba jutottnak tűnt fel.

Nem nagy rokonszenv mutatkozott azonban a nemzet nagy részében az osztrák státusadósság elvállalása tekintetében; egyesületekben és a sajtóban, követi és magánkörökben túlnyomó vala *a nézet*, hogy Magyarországot az osztrák státusadósságok nem érdeklik, hogy az államadóssági rész s az annak megfelelő adóteher elvállalása a birodalmi kormány évszázados balpolitikája által kimerített nép szegénysége-, nyomott anyagi állapotában elviselhetlen súlyú teher volna rajtuk, s hogy ép Magyarország volt az, mely e státusadósságok fölvételénél nyert tőkék és előnyökben legkevésbé részesíthetett stb.

Különösen az ez időben is tekintélyes és irányadó „*Pesti Hírlap*” volt az ¹⁾, mely a publicistika terén e kérdésnek tüzetes figyelmet szentelt, s hasonlóan ebben a szellemben nyilatkozott, mondván: „a magyar törvényhozás megbízásából történt-e azon adósságok fölvétele } vagy magyarországi beruházásokra fordítottak-e azon adósságok?! Vagy tán azért vállaljuk el ezeket, mivel az absolutisztikus osztrák kormány ép arra használá fel ez összegeket, hogy minden közzintézményt aláásson, s mivel félszeg vámrendszere és pénzügyi politikája által bennünket végkép kiszítt és elerőtlenített.” Míg mások által az élnem-vállalási agitáció jelszavául az vétetett, hogy Magyarország a *pragmatica sancti*óból eredő kötelezettségeinek, jelesül a nagy francia háborúk alatt is, rendkívüli adó- és katona-adás által teljesen eleget tett, hogy az osztrák pénz- s jövedelem-források hazánknak sem kormányzati, sem közgazdasági, sem művelési érdekeinek előmozdítására nem fordítottak, miután Magyarország mindenkor önnön erőiből látta el egyébként is csekélyebb mérvű közigazgatási költségeit stb.

Nem említve azt, hogy hazánkban soha és semmiféle körben sem talált az *államadósságok eszméje* nagy viszhangra és népszerűségre, s hogy ép a közkölcis önök fölvétele volt az újkori financiazüveletek

¹⁾ V. ö. 1848-ki foly. 38-ik sz. april hó 28-ról.

közt az, melytől a magyarság mindég a legnagyobb óvatosság- és idegenkedéssel elfordult ¹⁾).

S így történt, hogy a bekövetkezett nehéz súrlódások- és küzdelmekben, melyek a magyar és osztrák kormány közt kitortek, a státusadóssági ügy e *nagy kérdése megoldatlan* maradt, s az ellenünk agyarkodó s ellenséges indulatú bécsi kormányférfiak ismét *agy* fegyverrel többet kaptak kezükbe, melyet nemzeti önállóságunk aláadására, 8 a monarchia többi népeinek Magyarország elleni felbujtására használhattak.

4. §.

A forradalom és a nemzeti ügy bukása 1849-ben.

Mindezen törekvések és fáradozások fájdalom! eredmény nélkül maradtak.

A súlyos csapások, melyek ez időben a házára neheztedek, az országgyűlés feloszlatása, az osztrák reactió és a magyar *forradalmi elemek tusája*, a véres függetlenségi harc, a társadalmat mélyeiben megrendítő politikai és alkotmányi rázkódtatások, minden nyugodt elmélkedést és tevékenységet lehetlemié tettek. A szervezkedési kísérletek és munkálódások meghiúsultak, az organisatio és a közgazdasági gyarapodás helyébe a háború s az ez által föltételezett roppant dimenziójú fogyasztás és tőke-rombolás lépett. A nemzet a kétségbeesés utolsó erőfeszítésével, de harczias múltjához is illő dicsőséggel küzdött; s hogy e véres küzdelmek közt utoljára *az irodalom és a sajtó*, a tudománynak ép ügy, mint a gyakorlati békés reformnak *emberei elnémultak*, igen természetes.

Az oly szépen, dús reményekkel kecsegtetően beköszöntött időszak szomorú és sötét *véget* ért. *A nemzeti ügy bukása*, a nemzet kilátásainak és vívmányainak megsemmisülését is maga után vont; a nagy férfiú, ki a reform-agitáció megindítója volt, a nemzet legnagyobb státusgazdája, elhomályosult lélekkel tébolydába vándorolt, a hon legjobbjai szétszórva és eloszolva, *földönfutókká*, vagy megtört szivü s tétlenségre kárhoztatott semmekké váltak, s az egész catastrophanak csak egy nagy s üdvös nemzetgazdasági tanúsága maradt, t. i. az, hogy forradalmak és háborúk: Saturnusok, melyek saját gyermekeiket eszik föl, s improductive fogyasztják azt, a mit nemzedékek és nemzedékek véres verejtékkel gyűjtöttek fel!

¹⁾ Mindezekkel nem akarjuk egyébiránt kétségbevonni, hogy a politikai eszély csakugyan más magatartást követelt volna a mi részünkről is,

5. §.

**Bírálatos visszatekintés az egész időszakbeli eszmefejlődésre
és annak eredményeire,**

A negyvenes években uralomrajutott eszmék és iránylatok hazánk anyagi érdekeit illetőleg, általános és benső összefüggésben állanak azon eszmék- és iránylatokkal, melyeket az előbbeni „Részben” közelebből feltüntettünk. A lendület, mely ez irányban nemzeti eszmefejlődésünknek különösen Széchenyi által adatott, még mindig egész intenzitásában *meg* volt, sőt sok tekintetben *még* fokozódott. Az alapok, melyeken a *reformagitatio* nagy munkájának vezérelvei nyugodtak, most is ugyanazok voltak, az eszmekör, mely a magyar köz- és társadalmi élet átalakításának irányadó tényezőjeként az előbbi évtizedben kifejtett egész hatályában érvényben állt, s a nagy és közös feladat, melynek megoldására a nemzet ez új korszakban ép úgy mint az előtte valóban *a legtöbb erőt* és törekvést szentelte, lényegileg ugyanaz volt, t. i. az ország nemzetgazdasági erőinek minden iránybani kifejlesztése s az anyagi jólétnek a nemzet mind társadalmi mind állami existenciája és haladása érdekébeni megalapítása!

Nem kerülheti ki azonban a gondosabb szemlélő figyelmét az sem, hogy az 1841-1849-ki közgazdasági eszmefejlődés több tekintetben *az előbbi évtizedbelitől el is üt*, és sajátos jellemmel bír.

Különbözik mindenekelőtt az ez időszakbeli közgazdasági eszmekör az élőbbemtől az *általános cél* elérésére vezető eszközök, utak s módok tekintetében. Eddig jelesül (hogy csak egy-két pontra hívjuk fel a figyelmet) Magyarország, összes nemzeti eszmefejlődésünkben, törvényhozásunkban, társadalmi törekvéseinkben *mint lényegileg agricol-állam*, s kiválólag ősgazdasági kifejlődésre hivatott ország tekintetű, s az ez elvnek megfelelő intézmények és reformok életbeléptetése sürgettetek. Most (azaz: 1841-1849-ben) ez iránylat több tekintetben lényegileg megváltozik, a mennyiben ügyelettel a nemzeti *ipar- és gyártás fölismert* nagy fontosságára és horderejére, a nemzet tekintélyes része, az agricol-állami politikát elégtelennek kezdi tartani, s a minden módoni ipar-alapítás tendenciái emelkednek túlsúlyra.

sem azt, hogy hazafiaink e részbeni okoskodása és nézetei absolute helyesek nem voltak.

Evvel kapcsolatban álló további sajátserűsége az e korbeli nézeteknek, hogy míg az előtt, s főleg Széchenyi rendszerében a *szabad kereskedelmi-* és iparszabadsági elveket valló angol Smithianismus volt az uralkodó, a jelen évtizedben már a forgalmi korlátozásokhoz hajló s védvámi és iparótlalmi német-francia *protectionismus*, illetőleg „Listianismus” emelkedik érvényre.

Ezen új felfogás következményekép a közgazdaság némileg új elméletével is találkozunk ez időszakban. Jelesül annyiban, hogy az eddigi tanok és meggyőződések egy része jelentékeny módosítást szenved; a nemzeti jólét előmozdítására célzó intézkedések és eszközök új szempontból méltányoltanak, a *nézeteknek* rendszere az eddigitől eltérő alapokra állítva jelenkezik stb. így, egyebek közt, valamint egykorulag Németországban s Frankhonban, minálunk is merkantilisztikus eszmék kezdenek ismét előtérbe nyomulni, és a Smith-Sayféle *theoria pénz-tanait háttérbe* szorítani; a czéhek és ipari testületek iránti érdek s méltányló figyelem napról napra szélesb-körben foglal helyet, a szabadverseny elvének cultusa elhomályosul, a mezei gazdaság országos fontossága és eddig föltétlenül elismert *rang-elsősége tekintetében* kételyek keletkeznek, a külföld akadálytalan eoncurréncziája hazai termelőink, névszerint gyárnokaink- és iparosainkkal, föltétlenül károsnak, visszashatásúnak kezd tartatni, az egész nézetkörtön a nemzeti *elkülönülés és önelégültségi* iránylat dogmája uralkodik!

Egy más figyelemreméltó vonása e korbeli eszmeifejlődésünknek a határozottan *realisztikusabb* irány, mely a közgazdasági felfogás és törekvésekben tapasztalható. – Valamint politikai és közéletünkben a tudományok és irodalom legfőbb ágaiiban, sőt még költészetünkben is ez évtized bizonyos közvetlenségét az elméletnek, concret megvalósulási célzatot tanúsít, úgy főleg a *nemzetgazdasági nézetkör* tekintetében tapasztalható ez ekkor, a mennyiben az elmélet azonnal gyakorlattá válni, az eszmék s fogalmak közvetlenül practice megvalósíttatni törekszenek; a sejtelem s érzés világosb öntudalomná fejlődik, s a mit *Toldy* ez idő általános jelleméről megjegyyez, mondván: „A nemzetiség, a szabadság, népjog, egyenlőség, meg a védegylet és a tengerügy, tehát a nemzeti ipar is, nemcsak mint érzés, hanem már mint tárgy kezdtek szerepelni, az elmélet élénkebb kölcsönhatásba állván az étellel mint valaha, úgy a feltűnt soknemű tehetségek s a termékek számánál fogva is annak újabb fejleményei történetünk egyik nevezetesb fejezetét képezik” stb., egészen és tüzetesen a társadalomtudományok, a politika és a

nemzetgazdaság eszmeköre és *irodalmáról* is elmondható. Valóban, ha valaha, úgy bizonyára ebben az időszakban nyilatkozott a magyarság gyakorlati alakító és pozitív felfogásmódja, a mennyiben ép oly formán mint a világ legnagyobb népénél az angoloknál történni szokott, minálunk is a politikai és a nemzetgazdasági eszmefejlődés és irodalmi munkásság a legszorosb *kapcsolatban a praktikus étellel* jelentkezett, s minden nyomósb szellemtermék, nem mint bizonyos elméleti rendszernek alkatrésze, hanem mint időről időre felmerülő nagy gyakorlati kérdések reflexje és elvi összefoglalása látott napvilágot.

Nagyobb figyelem kezd e korszakban már a *külföld megfelelj}* *politikai* és közgazdasági eszmefejlődésére is fordíttatni. Nem ugyan oly értelemben véve ezt, mintha az előbbeni időkben (különösen 1790 óta) a külföldi elméletek és irodalom irányában egészen közönyösek lettek volna apáink, hanem a mennyiben ez időben az idegen literatúrákban és sociális mozgalmakban kifejezésre jutott eszmék és tanok hazánkban már sokkal készségesb, egyetemesb irányú méltánylatra találtak, nemzeti agitációink forranyagaként is felhasználtattak stb., mely tekintetben legyen elég csak a politika terén a nagyszerű francia státusbölcsező *Tocqueville* remek „La démocratie on Amérique” ezimű művére, a német *Rottek Welckerfőle* „Staatslexikon”-ra, a nemzetgazdaságban a *List-főle* „Nationales System der Politischen Oekonomie”-re hivatkoznunk, s azt kiemelnünk, hogy e korban legjobb 'szakirodalmi termékeinkben, egy *Széchenyi* és *Desewffy*, egy *Lónyay* és *Trefort*, *Korizmic*, *Érkővy* és *Karvassy* stb. műveiben, a francia és német nemzetgazdasági remekírók: *Say* és *Chevalier*, *Rau* és *Lotz* *List* és mások számos eszméi és nézetei jutnak tüzetes kifejezésre, vagy tekintettel speciális viszonyainkra, alkalmazásra.

Nincs kétség végtére az iránt, hogy nemzetgazdasági nézetfejlődésünk 1848-1849. közt nemcsak formailag és rendszeresség tekintetében, hanem kül- és belterjességi szempontból, valamint eszmegazdaság és sokoldalúság, anyagbőség és szellemi láttért illetőleg ismagasb tökélyfokot ért el, s azon stádiumába jutott, hol inkább mint valaha a praktikus élet alakulása az eszmék és elvek uralmának hódolt! Legyen itt elég még csak azt kiemelni, hogy ez időben a nemzeti eszmefejlődés már jóval szélesb alapú szakirodalomra, s az anyagi kérdések iránt figyelmet tanúsító politikai *journalismusra* támaszkodott; e két hatalmas szellemi tényezőben a nézetek terjedésének, küzdelmének és érvényesülésének legbiztosb emeltyüi megalkotva valának, s hogy így ugyanazon mérvben, a melyben a theoria az életre s a tár-

sadalmi állapotokra hatott, viszont ez utóbbiak az eszmevilág gazdagítása, a közgazdasági és politikai nézetkor kitágítására folytak be; tehát elmélet és gyakorlat, *theoria és alkalmazás* egymással élénk kölcsönhatásban működött: „eszmeik pezsgése és cseréje, felvilágosodás mindenütt s cselekvésre gerjedés az irodalom által, hol azelőtt álom ée tespedés uralkodott” mint koszorús irodalom-történészünk Toldy Ferencz mondja.

* * *

Ámde másfelől szem előtt kell tartanunk azt is, hogy *közgazdasági nézeteink* és felfogásunk ez időben nem egy tekintetben téves irányt is kezdenek venni, s hogy, daczára a legszebb jövőre reményt nyújtó irodalomnak s tökélyesbedett elméletünknek, még igen-igen sok félszegség és balítélet vala uralkodó e korban hazánkban, melynek a szellemek irányzata és a gyakorlati élet alakulataira üdvös hatása nem lehetett.

Legyen szabad e tekintetben csak pár észrevételt tennünk.

Kétségbevonhatlan árnyoldala volt jelesen közgazdasági nézetkörünknek e korban az, hogy a nagy többség felfogása szerint *a nép ipari élete* úgy tekintetek, mint lelketlen gépezet, melyet kényünk, kedvünk szerint igazgatni, mesterséges szabályoknak alávetni lehet, s mintha a gazdasági dolgok természetes rendje és törvénye *emberi erőltetés által* minden pillanatban feltartóztathatnék, vagy kényunktől függő irányba vezettethetnék. E téves felfogásból eredt azután az, hogy a hazánk természeti geographiai és kulturai viszonyainak legmegfelelőbb szabadkereskedési és agricol-politikai irány felett a *mesterkéléssel járó pretictionistiko*-iparnövesztési irány túlsúlyra emelkedhetek, s vele kapcsolatban sok más igazi országos anyagi érdekeinket helytelenül felfogó intézkedések és czélatok jutottak.

Félszegség volt továbbá az, hogy a nemzetgazdaság művelése, és az e *szakbéli ismeretek fitogtatása* bizonyos *divatszörűsége*re emeltetvén: egyfelől annak tanulmányozása módfelett felületessé s hiányossá vált, másrészt fajunknak politizáló hajlamainál fogva, *önjelen-tőségében* eléggé nem méltatva, a napi politika és agitatio szolgálójává törpítettet, és így sok oly elv, eszme vagy tétel vitetett bele, vagy vonatott le belőle, melynek alap nélküli *ephemer voltánál* fogva, az illető eszmekörnek méltósága, belső értéke devalválódott, s kellő tiszteletre nem talált. Akkor is, mint mindenkor és mindenütt, nem kevesen lévén azok, kik távolról sem fogva fel e tanszak óriási nehézsé-

geit, azt hitték, hogy valamint joghoz és politikához, úgy közgazdasági kérdésekhez is mindenki „egyszerű józan észszel hozzászólni, azokban ítéletet hozni képes.”

Hiányzott továbbá még ez időben is a nemzet közgazdasági öntudalmában a *szükséges egység, az ipari s üzleti élet benső Összefüggésének* kellő felfogása, s a rendszeresség. És pedig nemcsak tudományos theoria tekintetében, melyhez e korszak is még csak az első épületköveket hordta össze, hanem a practikus élet föltételezte közérdekek és czélok miképeni mérlegelése és megvalósítási *sorozatú* s módozata iránt is.

Innen a sok tévedés, a sok sophistikai okoskodás, *az önámítás*, mely ez időszakban oly sok irányban tapasztaltatik, innen a kívánalmak és követelések azon öszhangzástalansága, nem ritkán ellentételessége, melylyel úton útfélen találkozunk; innen azon fejletlen szakértelmiségre mutató jelenség, hogy az igazi szakférfiak komoly szavai oly kevés, – ellenben felületes szógyártók és *tervelők beszédei oly igenis* élénk viszhangra találtak a tömegekben.

Mindezekkel szemközt nem lesz nehéz belátnunk, miszerint nemzetgazdasági eszmekörünk ez időbeli fejlődéspolcza is lényegileg csak *átmenetes stádiumot képez*, s hogy daczára egyes fény teli momentumai s haladási vívmányainak, még meglehetősen távol vala azon tőkélyfoktól, a melyre egyidejűleg a közgazdasági eszmekör *a nyugati és középeurópai* népeknél emelkedett, valamint azon állástól is, melyet hazánknak ép ez átalakulási nagy jelentőségű korszakában, hogy üdvösen hathasson, elfoglalnia kellett volna.

A mi különösen „szakirodalmunknak” állását, és viszonyát a külföld egykorú irodalma irányában illeti, azok alapján, miket a fentebbiekben részletesen kimutattunk, bizton következtethetni, miszerint hazai szakembereink ez évtizedbeli *szellemtermékei* hasonlíthatlanul magasb polezon állanak, mint minden előbbeni korszakbéké, s hogy névszerint egy *Széchenyi*: „adó és közlekedésügyi” dolgozatai, egy *Dessewffy* „vámügyi és financzmunkája” s „alföldi levelei,” *Lónyay* Menyhért, „anyagi érdekeink” s „pénzügyi levelek” című s egyéb értekezései, *Trefort* számos folyóirati és „hírlapi cikkei”, *Karvassy* státuszgazdasági tankönyve, *Korizmic*, *Érkövy*, *Hunfalvy*, *Gorove*, *Klauzál*, *Pulszky*, *Fényes* s mások kisebb-nagyobb közleményei, részben magának *Kossuthnak* is iratai, oly annyira megközelítik, sőt részben el is érik a tudomány európai színvonalát, hogy ez évtized hazai nemzetgazdasági literatúránk *első virágzási korának* joggal nevezhető.

Kevesebb rokonság mutatható fel hazai irodalmunk s az egykori német szakliteraturai mozgalmak közt. Míg ugyanis, igen kevés kivétellel, a magyar nagy nemzetgazdák ép oly formán, mint a francziák és angolok, előkelőleg a *praktikus életteli* kapcsolatban és annak fejlesztése érdekében írtak és bocsátották közre szellemi termékeiket, a németek rendszeressége, absztrakt modora, túlnyomólag bölcséleti theoretikus iránya körünkben ekkor még követőkre nem talált, s az egyetlen *nagy német státuszgazda*, kinek munkája maradandó hatásúvá lőn hazánkra, csak azért gyakorlott oly nagy befolyást reánk, mert ép az első s mondjuk ki eddig „egyetlen” gyakorlati irányú német szakfőférfiú vala. A mi azonban korántse legyen a német szakirodalom ócsárlása értelmében véve, mert ha elfogulatlanok akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a germán közgazdászati theoria ép ez évtizedben *több oly remekeket hozott elő*, melyek tudományi szempontból, sem a francia, sem az angol, sem az amerikai vagy olasz egykorú irodalmi termékekben diadalmas versenytársakra nem találunk. Bármily kitűnő helyet foglaljon ugyanis el például egy *Macculloch* „Political Economy”, egy *Nassau* „Senior outline of political economy” egy *Eisdell* „Treatise on the industry of nations”, egy *Joseph Gamier* „Elemens d' Economie Politique”, egy *Dunoyer* „Liberté du travail,” *Scialoja* „Principj dell' Economia Sociale”, *Bianchini* „Delia scionza del bene vivere”, *Opdyke* „A treatise on polit. Economy” című műve az illető népek szakirodalmában: eszmemélység, eredeti felfogás, alaposág, tág világnézetkör s magas humanisztikai irány tekintetében *Thünen*: „Isolirter Staat vom Standpunkte der Nationaloekonomie” (1842), *Röscher*: „Grundriss der Volkswirtschaft” (1843), *Listnek*: „Rendszere és értekezései,” *Schütz*: „Grundsätze der Nationaloekonomie,” (1844) *Kudler*: „Grundlehren der Volkswirtschaft” (1845), *Stein*: „Socialismusés Communismus,” *Hermann* többrendbeli folyóirati munkálatai, és *Bernhardi*: „Kritik der Gründe über kleines und grosses Grundeigentum” (1847) című dolgozatai okvetlenül magasabb értékkel bírnak, s mindannyiokkal győzedelmesen versenyeznek.

Egy nagy és mindenesetre fontos vívmánya egyébiránt az e korbeli közgazdasági *eszmekörnek és irodalmunknak* az, hogy bár politikailag a külföldtől elkülönülés elvének hódolánk, az elmélet- és tudományunk terén annak haladási mozzanatait mindjobbban kezdtük szemmel tartani és hazai eszmekörünkbe átültetni. Hogy azon szellemi viszonylat és kötelék, mely a keresztény polgárosultságnak örvendő népeket körünkben *napról-napra szorosban fűzi össze*, s közelebb hozza egymás-

hoz, mint sok más irányokban, úgy nemzetgazdasági eszméink terén is bensőbbé, folytonosabbá vált köztünk és a művelt népek közt, s hogy épen akkor, midőn önálló nemzeti iparélet alapításáról és kifejlesztéséről gondoskodánk, azon egyetemes alapokat és fejlődési törvényeket, melyek minden iparéletnek és gazdaságnak fundamentumait és irányadó factorait képezik, mindjobban fölismerni és méltányolni kezdtük. Í

HATODIK IDŐSZAK.

1850-től 1865-ig,

vagyis:

**A közgazdasági eszmékör egyetemesb
színvonalra emelkedése.**

ELSŐ FEJEZET.

Hazánk politikai, közgazdasági és műveltségi állása az utóbbi másfélévtized alatt.

1. §.

Az alkotmány-felfüggesztés és az osztrák absolutismus országrendezési kísérletei.

A másfél évtized, mely a világosvári katastropha óta hazánkban lefolyt, országos alkotmányunk és *nemzeti létünk alapjait* sokkal mélyebben ingatá meg, semhogy felőle joggal ne mondhatnók, hogy egyikét képezi összes történelmünk legsötétebb s legszomorúbb szakainak. A nemzet, mely még rövid idővel előbb öröm és reményteljes kebellet lépett az állami átalakulás és anyagi megifjodás előtte megnyílt pályájára, s küszöbén *állott egy kornak*, mely ha az ádáz sors keze oly rombolólag nem nyúl a dolgok fejlődési kerekeibe, egyikévé válhat vala a legszebbek- s legdicsőbbeknek, melyekről az egyetemes emberiség történetalapjai tanúskodnak, egyszerre a legmélyebb örvény szélére taszítva jelenkezék; *eszményei- és reményeitől* megfosztottan álla a felette majdnem kényuralmilag intézkedő idegen hatalmakkal szemben, s látá mint foglal helyet és terjeszkedik Árpád földjén *egy politikai rendszer*, mely mindent, a mit a magyarság egy hosszú évezred alatt nagynak és szentnek, nemesnek és sérthetlennak ismert s tisztelt, végmegsemmisítéssel fenyegeté!

A tizenhét évi időszak jelesül, mely a forradalom legyőzte és az 1865-ki országgyűlés megnyitása közt lefolyt, hosszú s szakadatlan láncolatát képezi a *kísérleteknek*, melyekkel a hatalmat kezeibe vett kormány-absolutismus hazánkat valamennyi alkotmányos institutióból kivetkeztetni, egy nagy öszbirodalmi egység gépies keretébe beolvasztani, s mind igazgatási, mind rendészeti, pénzügyi s egyéb tekintetekben, egészen és föltétlenül az osztrák rendszernek alávetni törekedett.

A magyar kormány-hatóságoknak eltörlése, az alkotmányos

állású helytartótanácsnak, egy pusztán felsőbb helyről rendelve végrehajtására hivatott igazgatási közegeg törpítése, a törvényhatóságok megszüntetése, a municipalis és autonomicus népelet minden lényeges föltételeinek és elemeinek hatáyon kívül helyezése egyfelől; az *osztrák-rendőrségi intézmények*, *katonai* financiaális és adószabályok s bureaukratikus igazgatási formák életbeléptetése másfelől: meganynyi láncszemei és nyilatkozásai ez új rendszernek, mely végelomzásben odairányult, a nemzetet évezredes világnézte, jogöntudata, szokásai, erkölcei, eszményei és reményei letevése szokatni, a magyarságnak nemzeti és culturaal jellemét gyökeresen megváltoztatni, büszke öntudalmát megtörni, szóval odavinni, *hogy önmagáról és nagy múltjáról* megfeledkezve, egy felsőbb akaratnak vakon engedelmessé s hatalmi parancsszóknak feltétlenül hódoló *nép-foszladékká váljék!*

Nem szándékunk mindezekkel kétségbe vonni, hogy azon nagy s mélyenmenő *államreform* (mondhatnók államforradalom), melyet az ausztriai státusfértaak a monarchiaa unificációval ennek alapján célba vettek: a kor *általános* világtörténelmi iránylataiban *némi* támaszpontokkal bírt; sem azt, hogy azon mód, melylyel a nagy terv fogantba vétele megkísértett, u. m. a közép-osztályi elemeknek az aristocratikusok fölé emelése, a törvény előtti egyenlőség demokratikus eszméjének tényleges megvalósítása, számos feudális intézmény és középkorias forma megszüntetése, a jobbágság s úrbér viszony ok factikus eltörlése, és a közteherviselés elvének életbeléptetése: az uralkodó *kor-irányiatokkal legalább* némileg összhangzásban állt, s az absztrakt nivellírozás s egyenlősítés rövidlátó szószólóiban meleg védelmezőkre is talált. Valamint másfelől az is bizonyos, hogy a hatalom kezelői a közgazdasági érdekek előmozdítása, az ipar, forgalom és gazdaság fejlesztésére (hasonlítva az előbbeni évtizedekhez) s legalább *technikai irányban*, sok gondot fordítottak, s nem egy intézkedés, szabály vagy újítás honosított meg, melynek hatása az üzleti és közvagyonsági állapotokra, normális körülmények közt valószínűleg jótékony leendett. Ámde mint *minden egyéb* irányokban, úgy az anyagi érdekekében is, azon, mondhatnók, átok feküdt a kormány intézkedéseiben, hogy még a legjobb célzatú törekvések és javítások is meddők maradtak vagy egyenesen meghiúsultak; s hogy főleg a birodalom népeinek erőit felemésztő financiaális *rák-baj*, a szakadatlan kül- és belbonyodalmaak közepette annyira beette magát a monarchia testébe, s minden életágaiba, hogy ez elmérgesítő befolyások alatt minden életmelegség megdermedt, minden lendület fennakadt, s másfél *évtizedes hanyattatások* után a birodalom a helyett, hogy legalább

anyagilag prosperált, és előbbrehaladott volna, még mélyebbre sülyedt, sőt majdnem a végelszegényedés örvényébe merült.

Magyarország volt ez időszak alatt azon része a birodalomnak, mely az erőszakos újítások s *experimentatiók által* legtöbbet szenvedett. Nélkülözni kényszerülvén ugyanis szívéhez nőtt legszentebb intézményeit, megfoszt va alkotmány a- s politikai jogainak legnagyobb részétől, kitéve idegen ajkú s idegen érzületű hatósági közegek rond-örszellemű igazgatása és eljárásának, elkeseredett érzülettel, de *passiv türelmességgel* is viselte nehéz sorsát, panaszos kifakadása? közben önérzületét soha *egy* pillanatra sem veszté el, s mert minden nyilvános térről, hol érdekeinket védhettük volna, kicsinyes féltékenységgel leszorítottatánk: a *társadalom*, a sociális tevékenység s az *irodalom* képezek a nemzeti szellem tevékenysége és- munkálódásának szín- és menhelyét; az elébbeni évtized tán nagyon is zajos agitatioit és mozgalmait a csendes magábavonulás és nyugodt alkotás váltá foi, szem előtt tartatván a nagy rómainak azon örök szép mondata: „*peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit.*”

S mint minden erőltetésnek és természet-ellenes mesterkedésnek az állami életben, úgy az osztrák kormányférfiak experimentatioinak is valahára vége szakadt. A soká álnokul vezérlett fejedelem saját szemeivel kezdvén látni, s jobblelkű tanácsadók által kezdvén környeztetni, megelégelve a sok balfogást s a sok eredménytelen törekvést, *kettétörte a büvös kört*, melyben fogva tartatok, s vissza kezdé adni a nemzetnek azt, mit Isten és világ előtt jogosan soha és senki el nem vehetett, s a nemzet felocsúdván dermesztő álmából, habár *óvatossá is téve* a szomorú tapasztalatok által, s bizalmatlansággal az őt oly sokáig sanyargatott sors iránt, ismét bizalommal kezdett odafordulni a honnan panaszainak orvoslást, sebeinek irt, sérelmeinek kárpótlást nyerhet, s újólag felvéve a nemzeti ügy s *lét ujjáalkoiásdnak* fonalát ott, a hol 18 esztendő előtt kezeiből kihullott.

Az 1861-ki, de főleg az 1865-ki országgyűlés ez *új aera* jelzője. Ebben visszaadatott saját kezünkbe önsorsunk felet határozhatni, országos létünket és alkotmányunkat új alapokon a 48-ki nagy vívmányokkal helyreállítani s megszilárdítani.

2.§.

**Közgazdasági állapotaink, törekvéseink és vajúdásaink
ez időszak alatt.**

Hazánk nemzetgazdasági szervezete az utóbbi másfél évtized alatt részint az általános történeti fejlődés, részint az életbeléptetett új intézmények egész sorozata által gyökeres változást szenvedett, s Magyarország egyike azon államoknak, melyek századunk közepén egykorúlag a legmélyebbreható politikai átalakulással, egy nem kisebb horderejű s nem csekélyebb rázkódtatásokkal járó *ipari s gazdasági átalakuláson* mentek keresztül, átalakuláson, mely a nemzet Összes üzleti és forgalmi életét új alapokra állítá, s új szükségeket és feladásokat teremtett ¹⁾.

Ez átalakulás egyes mozzanatait részletesen felsorolni szükségtelen, s azért csak egyikét nyomósab jelenségre akarunk utalni. – Ugyanis:

Az őstermelést lankasztó jobbágyi viszonyok s a birtokszabadságot megszorító jogintézmények mellőztével mindenekelőtt az alap kézzitettek elő, melyen az új üzleti és gazdasági formák valának életbeléptethetők. E mélyen menő reformlépés, kapcsolatban a még fennálló feudális institutiók egyidejű megszüntetésével, a polgári köztartozásoknak, az adóknak, a munkabérnek stb. pénzre alapításával, s az ipar, a közlekedés és kereskedési mód gyökeres megváltozásával: Magyarországot az u. n. *naturál-gazdasági* fejlődés-szaktól a pénz-gazdaság szakába vezette át, minek ismét azon következménye volt, hogy az előbb majdnem kizárólag uralkodott s természeténél fogva nehézkes s az üzletszellemnek kevesebb táplálékot nyújtó földbirtok kizáró túlsúlya megszűnt, a születési arisztokráciával szemben a mozgalmassá jellemű *pénz-arisztokratia* s a demokratikusabb polgár-elemek előtérbe léptek, s az ingatlan birtok mellett a közgazdaság másik két nagy factora: az emberi munka és a *mobil tőke* mint élénkítő és sarkalló forranyag jobban érvényre emelkedett. Nem is említve, hogy mindezekkel összefüggésben az újkori népelet egy más óriási horderejű rugója a hitel, mint valódi közgazdasági hatalom kezdett szerepelni, s valamint egyebütt, úgy minálunk is az anyagi fejlődésnek új irányt kölcsönözni.

Egy másik nagy horderejű momentuma közgazdaságunk ez idő-

¹⁾ V. ö. *Statisztikai Közlemények* VI-ik k. 250. s k. 1.

boli *átalakulásának*: a magyar és osztrák nemzetgazdaság évszázadok óta *fennállott dualismusának* megszűnése, a monarchia két felének anyagi érdekek s finanziaális háztartás tekintetében is egybeolvas-tása s *unificatiója*.

Ez új közzgazdasági és politikai tényezők befolyása alatt állott *1850-1866-ban* hazai gazdászatumk, iparunk és kereskedésünk. És pedig egyfelől előbbre haladva vagy tolatva, a kor vissza-utasíthatlan igényei és áramlata szerint, másrészt akadályozva és feltartóztatva azon új formák s factorok által, melyek nemzetgazdaságunkba beültetve, ez időköriben uralomra jutottak, A fejlődés és emelkedés örvendetes lendületével ugyanis szemközt a *hanyatlás* és visszaesés ezernyi jelenségeivel találkozunk. A mit egyik irányban vívmány vagy nyereségként értünk el, az a másik irányban *vereség-és veszteségek* által ellensúlyoztatik. A nemzeti prosperatio egy-két jótékony esztendejére, (milyen volt például az 1856/57-ki, s az 1860/1-ki), a desperatio sokkal számosb lelevelő évei (az 58/59-ki s a 63/0-ki) következtek, s mit egyesek vagy társulatok, sőt maga a kormány is erőfeszítés és ügybuzgalom által elért, vagy előmozdított: az a *kül- és belviszonyok* mostohasága, a nemzetén fojtó légkör gyanánt fekvő alkotmányi bonyodalmak, súlyos elemi csapások, s a monarchiát végörvénybe súlyosztó finanziaális zavarok befolyása alatt veszendőbe méno.

Ez körülbolói hazánk *közzgazdasági diagnosisa* az utóbbi 15-17 évre nézve.

Lássuk most hol vannak *haladásunk és hanyatlásunk* jelenségei mennyiben különbözik köggzdaságunk ez új fejlődési stádiuma az előbbcniektől, s melyek azon concret gazdászati állapotok, molyok ezen korbéli *eazmefejlődésünknek* alapzatul és előföltételül szolgáltak.

Ha elfogulatlanul tartunk szemlét az utóbbi másfélévtized fejlődési eredményei felett, azt tapasztaljuk, hogy nemzetgazdaságunk egyes irányokban *kétségtelen haladást* tön, s daczára minden viszásságok és viszontagságoknak, melyek arra nehezdedtek, magasb fejlődési polczra emelkedék! Bizonyosságai ennek a birtokjog és telektulajdon intézményeiben szabadabb irányú változások, a gazdasági üzlet technikai tökélyesbedése, az új kor számos nagy vívmányainak *ipari és forgalmi életünkbe* történt beültetése, a gépek és eröművekkeli productio s szállítás moghonosulása, a hitelintézetek nagyobb mérvű kifejlése, a kézművesség és belső forgalombani szabadabb, akadálytalanabb mozoghatás stb. mint megannyi föltételei és követői azon *álta-*

lános átalakulásnak, mely hazánkat ez időszak alatt *egy* lényegileg új állás- és fejlődési pontra emelte.

Bizonyosága továbbá, hogy a *kereskedelmi és közlekedési ügy* mind nagyobb mérvbeni kifejlésével egyidejűleg, hazánk a nemzetközi forgalom áramlataival kapcsolatba jutván, érdekeinknek, törekvéseinknek szélesebb látkör nyílt, s a *contactus, mely köztünk* és a nagy kulturai államok közt helyt foglalt, mind anyagi, mind műveltségi tekintetben termékenyítő hatásúvá vált mindnyájunkra nézve.

Bizonyosága haladásunknak (*egyes* irányokban) az is, hogy a soká lekötve volt erők s képességek felszabadítása ez utóbbiak gyümölcsözőbb *értékesítésére* alkalmat szerezve a szakértelmiség jelentékeny lendületet vőn; a kereskedés s üzlet mint önálló életfoglalkozás *kezdt* gyakoroltatni; sok ezelőtt csirájában elfojtott üdvös eszme, javítás, elismerésre talált, s a mit legelői kell vala említenünk, töke és szakképesség azon ágaihoz az ipari s forgalmi életnek kezdtek fordulni, melyek viszonyainknak legmegfelelőbbek, s melyekben a találgékony ész és az üzleti tapintat, a legnagyobb előnyököt képes megvalósítani.

Jótékony hatású, s kétségtelen *haladási jelenség ez időszak alatt* az anyagi munka értékének nagyobb mérvű becsülése; az erők és tehetségek szabadabb mérkőzése; a pénz, töke s ipari erők elevenebb mozgalma; a mind szélesb körben mutakozó *újítási hajlam*; számos intézetek, vállalatok, mint p. o. telekkönyvi rendszer, földhitelbank, ipari hitel egyesület, tiszaszabályozás, vasúthálózat stb. életbeléptetése; s végre annak felismerése, hogy mint minden egyéb európai népeknek, melyek *az újabb történelemben* szerepvivő állásra vergődtek, minékünk is már visszautasíthatlan feladatunk, minden erőfeszítéssel azon lenni, hogy anyagilag és iparilag megerősödjünk, a század közgazdasági mozgalmaiban állást foglaljunk, mert naponkint jobban kiderül, hogy korunkban *csak azon népek* számolhatnak fennmaradásra, melyek rendezett közállapotok és szabad politikai intézetek mellett *vagyonosság*nak is Örvendenek; míg ellenben szegény és gazdaságilag fejletlen országoknak közös sorsa az elnyomatás vagy elcsodortatás!

Félreismerhetlen *jellemvonása* legújabbkori közgazdasági fejlődésünknek végre az, hogy ellentétben az előbbeni időkkel (1) általánosan uralkodott iránylattal, minden fontosb anyagi reformot eiokeelőleg állami közvetítés-és támogatással eszközöbe venni, a *48-ki nagy átalakulás* óta a magán tevékenység és vállalkozás, a társulati és privát körű kezdeményezés elve kezd túlnyomóvá válni; minnek főoka sajátlagos politikai viszonyainkban rejlik, de a mely új iránylat

nyainknak, hogy a mostoha kül- és belviszonyok visszas constelláció-jában, sok oly intézmény és lépés is sikertelen maradt, sőt egyben-másban positiv károkot szült, mely jó szándékból eredve, s dicséretes ezélra irányozva, *más népeknél csalhatlanul* örvendetes eredményeket von maga után. így vagyunk például számos köz- és társadalmi institutióval, az életbeléptetett iparszabadsággal, a demokratikus alapú közteherviseléssel, a gyári üzletforma meghonosulásával, itt-ott a vaspálya-hálózat kiterjesztésével stb., sőt magával azon (egyébként oly fő fontosságú s jótékony) contactussal, melybe *idegen nemzetekkel jutottunk*, a mennyiben az osztrák pénz- és forgalom-bonyodalmakba belesodortattunk, és így az internacionális krízisek csapása reánk is nehezdedtek!

*

Összefoglalva a mondottakat, azon eredményre jutunk, hogy hazánk az utóbbi két évtized alatt egy még némileg középkorias és immobil gazdasággal bíró államból elevenebb s *mozgékonyabb szervezetű* modern státussá kezdett átalakulni, s ez átalakulásból ipari s forgalmi tekintetekben hasznokat is vonni. Hogy azonban ez átalakulási processus a vele egykorúlag beállott *nemzetellenes* politikai és államgazdasági experimentumok folytán, számos visszasságokat is szült, erőinket és vagyonforrásainkat gyöngíté, s oly állapotba helyezé hazánkat, melyben az az újkori műveltség vívmányait és közegeit sikerrel értékesíteni egyenesen képtelenné vált ¹⁾.

3. §.

Hazánk műveltségi állása s tudományos haladásai 1850-től 1865-ig.

Ha van valami, mi a hazafi keblének némi vigaszul szolgálhat, szemben azon számos bajokkal és visszasságokkal, mikről imént szó-lánk, az, hogy honunk az utóbbi másfél évtized alatt, daczára minden akadályoknak, *közműveltségi tekintetben mégis* valamivel előbbre haladt, s különösen a szakértelmiséget és tudományosságot, valamint az irodalmat s ennek segédszereit illetőleg, magasb fejlődési fokra emelkedék. Ugyanis:

Míntha a politikai köztevékenység pályájáról *leszorult nemzeti*

¹⁾ Az itt kifejtettek reszletesb igazolásukat a következő „Fejezetek” III. és IV-dikében lelendik.

szellem s nemzeti erők a tudomány és irodalom csendes, de nem kevésbé hatékony művelésében kerestek és találtak volna menhelyet, és alkotásra tért, vagy mintha a mostoha sors kárpótlásul mindazon nagy és szent javakért, miket tőlünk elrabolt, a *cultura és tudományosság* szellemi kincseivel akart volna kiengesztelni bennünket: az 1850-től napjainkig lefolyt idők örvendetes lánczolatát képezik nem sükor-nélküli tudományos és irodalmi törekvéseknek részünkről úgy, hogy kevés ága van az emberi tudalomnak, mely hazánkban ez időszak alatt *parlagon* maradt, vagy egészen eredmény nélkül műveltetett volna, s ha valahol, bizonyára minálunk és ez időben bizonyult be mély igazságot rejtő értelme a nagy római bölcselő azon mondatának: „peragit tranquilla potestas, quae violenta neavit.”

S valóban, akár a bölcséleti és a történelmi vagy nyelvészeti tudományokat, akár a jogot és a politikát, akár a nemzetgazdaságtant és a statistikát, akár a matematikai és természettudományokat, akár végre a tudományos szaklapokat és folyóirati literatúrát tekintsük: mindenütt tapasztalhatók az *emelkedés, az előretörekvés, az önállóbb* alkotás jelenségei.

Nem állhat feladatunkban e tekintetben részletekbe ereszkedni. Legyen azért elég utalnunk egyszerűen arra, mily élénk s termékeny lendületet vett történelmi irodalmunk egy Bartal György, Horváth Mihály, Szalay László, gróf Teleki, Wenczel Gusztáv, Salamon Ferencz, Kerékjártó Alajos, Toldy Ferencz, Szabó Károly, Csengery s több más monographista nagybecsű dolgozataival; mily örvendetes haladásnak tanujelei: a *geographia és statisztika* terén egy Fényes (újabb), Palugyay, Könek, Hunfalvy (János) munkái; a *jogtudományén* Wenczel, Suhayda, Pauler, Récsy, Baintner, Hoffmann tanús kézikönyvei; a *nyelvészetén* Czuczor, Hunfalvy Pál, Lukács Móricz, Fábrián, Mátyás, Szepessy, Vámbéry és Biedl dolgozatai; a *bölcsészetién* Horváth Cyrill, Greguss és Purgstaller kisebb-nagyobb értekezései; a matematikai, *természettani és gyógy* tudományi terén Petzval és Preise, Komnenovich és Corzán, Thán és Nendtwich, Stoczek és Kruspor, Balogh és mások művei; végre a minket különösen illető *státustudományokban* egy báró Eötvös és gróf Desewffy, egy Lónyay és Korizmicz, egy Deák és Szalay, Trofort és Csengery, egy Karvassy és Weninger, Keleti és Érkövy dolgozatai¹⁾, megannyi

¹⁾ Nemkülönbön azon számtalan jeles czikk s tudományos értekezés, mely kitűnő folyóiratainkban és szaklapjainkban, például Csengery „Budapesti Szemléjében” Toldy „Új magyar múzeumában” Korizmicz „Gazdasági lapjaiban”

maradandó értékű alkotásai a magyar tudományos szellemnek, s kétségtelen bizonyosságok arra nézve, hogy hazánkban ez időben a komoly tudományos irány határozottan érvényre jutott, s hogy az ízlés és compositio, a művészi szerkesztés és felfogás, az alkotási képesség s az egyetemiesb *nézetirány tekintetében* is jóval előbbre haladtunk.

Az egyéni tudományosság ez eredményes munkássága mellett a *testületi és társulati* tevékenység is hasonlíthatlanul termékenyebb, mint az előbbi időszakokban. Szóló tanúbizonyossága ennek az új életre ébredt *magyar tudományos akadémia*, mely egy-két jeledének, s névszerint Csengerynek kezdeményezésére, mind általános, mind különösen osztályokra szakadó tudományos működésében már is a legörvendetoseb eredményeket bírja (névszerint történelmi, nyelvészeti, statisztikai, archeológiai irányban) felmutatni. Ugyanez áll *országos gazdasági egyesületünkről*, mely tagjainak szaporodása, s az elmélet és irodalom érdekeinek is nagyobb mérvű felkarolása által, elevenebb s ép azért minden irányban productivebb s hatásosb munkásságot fejt ki. Ide sorolhatók egyéb irodalmi egyesületek, itt említhető meg végre az is, hogy egy némi tekintetben a *közoktatási ügy* is tökélyesbedett, komolyabb szakszerű irányt vőn, s hogy hazai főiskoláinkon és egyetemünkön, hol köztekintélyben álló tanerők működnek, kétségtelenül tudományosb irány kezd uralkodni, s hogy köz- és magán körökben mindjobbán kezd elismerésre jutni az, hogy csak *szakszerű kiművelődés* s komoly tudományú irány képes bennünket az uralkodó kulturai népek közelébe emelni, s fajunknak azon helyet biztosítani, melyre erkölcsi erőink és képességeink, valamint fényes történelmi multunknál fogva jogosítva vagyunk.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkor ez időszak alatt általában s a nemzetgazdasági „irodalom” különösen.

1. §.

Az új korszak nézetirányai és eszmefejlődése közgazdasági tekintetben.

Azon sokoldalú s mélyenmenő változásoknak, melyek összes közéletünket lényegileg új alapokra állították, egyik természetszerű követ-

Szathmáry „Anyagi érdekeink” ez. folyóiratában, a jogtudományi és természet-tani szaklapokban stb. az utóbbi 10-15 év folyamában megjelentek.

kezese volt az utolsó másfél évtizedben az is, hogy az eddig uralkodott közgazdasági nézetek, épúgy mint szükségünk és feladásaink, sok tekintetben megváltoztak, s új, az eddigitől *etéő felfogás és esz-mekor foglalt helyet.*

Ez új nézletirány jelleme mindenekelőtt abban mutatkozik, hogy valamint a gyakorlati iparéletben a naturálgazdasági stádiumot a pénz- és tőke-gazdasági időszak váltotta fel, az elmékben és teoriában is a *modern államháztartás* s népélet formáinak és szükségének fölismerése s nyomatékomb hangszúlyozása kezdett kifejezésre jutni. A fold- és birtokrendezési kérdések mellett jelesül már a munka- és tőke, a pénz és hitelügy, az adók, a forgalom és a jövedelem *catégoriái és fogalmi* elemeztetnek nagyobb érdekléssel és eredménnyel. Epigy az eddig túlnyomólag lokális és legfeljebb nemzeti szempont mellett a kosmopolit *egyetemiceb szempont* válik uralkodóvá, a mennyiben hazai forgalmunknak az international kereskedésseli érintkezésbe jövése számos oly észlelet és tapasztalás theoretikai értékesítését vonja maga után, mely nemzeti gazdaságunk ez új (hogy úgy mondjuk) világszerű állásából s szervezetéből folyományoz.

Így kezd mindjobban méltányoltatni azon solidaritás és viszonyosság, mely nemcsak néposztályok és néposztályok, hanem népek és népek, államok és államok közt létezik; a solidaritás és érdekkapcsolat: haladás és hanyatlás, öröm és bú, erősbödés és gyöngülés tekintetében. Minek egyebek közt az a következménye is, hogy *elmélkedésünknek* és észleleteinknek épúgy mint praktikus törekvéseinknek (p. o. közlekedési rendszerünk kiépítése, őstermékeink elárúsíthatása, hajózátmk és forgalmunk kiszélesítése tekintetében) már általában véve tágas b iránya és kiindulási pontjai vannak; s hogy szakembereinknek (elméletieket épúgy mint gyakorlatiakat értve) figyelme és érdekeltsége ma már époly élénkséggel fordul a világ-piacok és üzletközpontok magatartása felé, mint kevéssel ez előtt a szűkkörű *belpiacok és országos* forgalmi centrumokra irányult.

Jellemző vonása, s részben a most mondottakkal is kapcsolatban álló sajátyszerúsége ez időszak nézetkörének a forgalom és ipar szabadsága, az akadálytalan verseny s *szabadkereskedés elvének* előtérbe helyezése. Nem ugyan általában és föltétlenül, a mennyiben például kézműveseink, meg kalmáraink még részben a *czéh-szerkezeti* eszmekörben mozognak s exclusiv szabadalmazó iparpolitikát követelnek, de határozott túlnyomóssággal minden elfogulatlanabbul ítélő gazdák, nagy üzletemberek és szakférfiak körében, kik az előbeni évtizedben uralkodott *protectionistikus* irányú közgazdasági politikát

a mai korigényeivel összeegyeztethetlenné tartják, a magyar őstermeknek szabad kivitelét s elárúsíthatását nemzeti gyarapodásunk egyik föltételének ismerik, s belátják, hogy a vaspályák és a telegrammok, a hitel és pénzuralom, a gépek segély éveli forgalom és termelés, a vámsorompók s kereskedési akadályok lerontása korábban egyes népeknek a *többiekétől elzárkózása* hiú törekvés, s önmagára az elzárkózó népre nézve a legnagyobb csapás.

Félre nem ismerhető vonása jelen nézetkörünknek, hogy karöltve az anyagi ügyek fontosságának mind jobban terjedő raéltányolásával, s részben a rideg szükség kényszerítő nyomása alatt is, a *közgazdaságtudomány jelentősége* s nyomóssága is főleg reánk magyarokra nézve, naponkint általánosb elismerésre talál, s azért alapos státuszgázdászati ismeretek terjesztése és szerzése, már nemcsak a jogászra vagy publicistára, hanem a gyakorlati üzletemberre, a gazda s iparos osztályokra nézve is nélkülözhetlenné kezd tartatni; sőt ipar és gazdaság, kereskedés és földművelés egyenesen *státusoeconomiai elvek* figyelembevételével tárgyalatik már, és az e térről átvett igazságosa és felvilágosításokkal gazdagíttatik.

Nagyobb figyelemmel követtetnek mint azelőtt, jelenben, már a külföld tudományos haladásai is a közgazdasági theoria és *irodalom* torén. A bőséges tapasztalatokat nyújtó s ép azért a nemzetgazdászati tudományos kiépítésére nézve rendkívül jelentékeny ipari és forgalmi élet Közép- és Nyugat-Európa államaiban, napjainkban valóban bámulatoss polczra emelte már *ez isme-ágot*, s ha e tekintetben a nálunk előbbreálló népekhez fordulunk, elméleti okulás és *felvilágosításokért*, az nem ép alkotó erőnk teljes hiányzásának, hanem a viszonyok ily eljárást javalló alakulásának tulajdonítandó, mely tekintetben mulasztások és közönyösség részünkről nemcsak a tudomány, hanem a nemzet legfontosb érdekei ellen elkövetett menthetetlen hiba volna!

Előnyösen különbözik ezeken ki v ül újabb közgazdasági eszme-fejlődésünk az előbbeni évtizedekbelitől abban is, hogy eszméink rendszerezése, *egységes* kapcsolatba hozására már sokkal nagyobb gond fordíttatik, s a nézetek oly határozatlansága, mondhatnók *anarchiája* nem tapasztalható. – *Másfelől fényoldala* újabbkori közgazdasági eszme-fejlődésünknek az, hogy már meglehetősen gazdag és sokoldalú *szakirodalomban nyilatkozik*, a mi a bőségesb productivitásnak eredménye, másfelől tanújele annak, hogy a nagy közönség ilyenmü olvasmány iránt vonzalommal viseltetik, s a közgazdasági eszmesúrlódásoknak figyelmet szentel.

Egészen véve tehát nem lehet félreismerni, miszerint újabbkori nézetfejlődésünk s felfogásunk anyagi érdekeink tekintetében jóval *nagyobb eszmébőséget*, szélesb szellemi láthatárt s egyetemesb jellemet és iránylatot tanúsít, mint minden eddigi időszakokban; a mi egyebek közt abban is mutatkozik, hogy a nemzeti háztartás minden jelentékenyebb feladványai *általánosb elmélkedés* és megvitatás tárgyait képezik, a komolyabb irodalom épügy, mint a journalistika sokoldalúbb s egyetemesb álláspontot foglal el, a tudományos munkálódásokban, nemkülönbön mint a praktikus törekvésekben az általános európai eszmeifejlődéssel bizonyos solidaritási összefüggés kezd tapasztaltni, szóval a nemzetgazdaság nagy kérdéseinek jóval élénkebb s öntudatosb méltányolása foglalt helyet, mint bármely korszakban azelőtt.

A fejlődési szaknak, melyet itt tárgyalunk, jelentősége, szükségessé teszi pár szóval *azon források* megérintését is, melyekből a közgazdasági eszmekör ismeretét e korra nézve méríthetjük.

És itt első sorban is azon legkevésbé örvendetes körülményre kell utalnunk, hogy az utóbb lefolyt másfél évtized alatt *országos törvényhozásunk* szünetelvén, a nemzetgazdasági nézetek egyik legfőbb s legilletékesb nyilatkozási köre hiányzott, s így ez irányban 1865-ig majdnem egészen tájékozás nélkül voltunk.

A mit ez irányban vesztettünk vagy nélkülöztünk, kárpóltatik némely tekintetben az élénk lendületet vett *szociális tevékenység*, a bel- és külterjileg emelkedett szakbeli journalistika s *hírlapirodalom*, egyesületek és társulatok fokozott munkássága, mindennekfelett pedig az új virágzási phasisba lépett *közgazdasági irodalom* által, mint a melyek nemzeti eszmemozgalmunk ez időszertint legilletékesb s leghűbb tolmácsai; s tüköréi, az elvek és nézetek azon föl és alá hullámozása-, képződése- és hatásainak, melyek az újabban lefolyt másfél évtizedet értelmi művelődésünk processusában oly igen jelentéssé teszik.

A szociális tevékenységet illetőleg, megelégedéssel constatirozható ugyanis, hogy azon egyesületek és társulatok, melyek ez időben gazdasági czélokra alakultak, s anyagi ügyeinknek egyik másik irányban képviselése előmozdítása körül fáradoztak, daczára minden nehézségeknek, a közgazdasági legélénkebb eszmemozgalomnak mennyi tolmácsai, gyúpontjaiként szerepeltek, – Legyen elég ez irányban az ország különböző vidékein létező *számos gazdasági* egyletekre, a magy. tud. akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottmányára, a kereskedelmi és *ipari kamarákra*, s mindennekfelett az *országos gazdasági egyesületekre* utalnunk, mint a melyek részint a tár-

sulati tanácskozmányok és ügyvitel alkalmával, részint számos emlékiratokban, vagy egyes nagy kérdések körüli tüzetes nyilatkozatokban, vagy külön fölterjesztések- és jelentésekben a kormányhoz, a közgazdasági érdekek körüli nézetek és meggyőződéseknek kifejezést kölcsönöztek, a nemzet bajai és sérelmei, kívánalmi és panaszai tolmácsolására szolgáltak.

Második helyen találkozunk ez irányban *journalistikánkkal*, a napi sajtó s a folyóiratokbani nézetnyilvánulásokkal. Daczára ugyanis azon nehéz bilincseknek, melyek az utóbbi másfélévtized folyamában a független közvélemény nyilatkozásait akadályozák, s egyáltalában a Journalismus és publicistika szabad mozgására lankasztólag hatottak, hírlapirodalmunk főleg 1857/8 óta jelentékeny lendületet vön, s részint tágasbuló látköre, részint vitató eszmeébresztő s ismeretterjesztő irányánál fogva hivatásának szín vonalára emelkedett, s a politikai és közgazdasági nézetek fejlődésére nem csekély befolyást gyakorolt. Első sorban áll itt az 1850 óta szakadatlanul megjelenő, s az ország számos (régibb és új) tehetségeinek közlönyül és gyúpontul szolgáló „*Pesti Napló*”, a hazai mérsékelt színezetű ellenzék orgánuma¹⁾; utána és mellette egy ideig a kiváló élénkséggel szerkesztett s anyagi kérdéseinknek is tág tért nyitott: „*Magyar Sajtó*,” mint a conservatív pártnak (ha e kitétellel szabad élünk) közlönye; az 1860-ki változás óta a „*Magyarország*” „*Ország*” és a „*Hon*”, mint az előbbre haladtabb liberalismus és democratiai irány szömvivője s többrendbeli értékes nemzetgazdasági cikkek tárháza; a „*Független*,” a Vajda szerkesztése alatti Magyar Sajtó; azután Török „*Pesti Hírnök*”-je, meg a *Sürgöny*, mint 1861. óta a kormány s conservatív irány képviselői; míg német nyelven a nemkevésbé magyar és hazafias irányzatú „*Pester Lloyd*” mint ipari s kereskedelmi érdekeinknek legilletékesebb orgánuma s politikai tekintetben a Pesti Napló elveinek közgazdaságiban pedig inkább az új Magyar Sajtó s Hon teljes ipar- s forgalomszabadsági nézeteinek követője: végre a rövid fennállás után megszűnt, de több jeles közgazdászati cikket tartalmazott „*Jövő*” (1862-ben); a kitűnő szakvezetés alatt állott, de szinte alig egyéves létnek örvendett „*Politikai Hetilap*,” s egykét jeles szerkesztetű Erdélyi s magyar vidéki lapok.

Ezen lényegileg politikai Irányú lapokon kívül, becses szakközlönyökként találjuk az 1850 óta szakadatlanul megjelenő „*Gazdasági*

¹⁾ A szabadkereskedés vagy védvám nagy vitakérdésében szinte lényegileg közvetítő irányú.

Lapokat,” mint közvetlenül mezőgazdasági orgánomot, de a melyben időnként magasbecsű közgazdasági értekezések is jutottak napvilágra; továbbá Kózsai „*Magyar Közgazda*” (1863-ban), *Érkövy Gazdasági Füzetek*” (1862-ban) és Szathrnáry Károly Magyarország *anyagi érdekei* című (1864-5-ben megalapított) s előbb füzetekben, azután heti közlöny alakjában megjelent vállalata; míg más irányban Pesti Frigyesnek Temesvárit (1860 és 1861-ben megjelent) „*Delejtű*”-je, a „nagy tudományos beccsel bíró „*Budapesti Szemle*” *Csengerytől* és *Lányaitól* (1856/7 óta), és *Toldy* „Új magyar múzeuma” (1850-től 1858-ig) járultak számos jeles czikkkel a közgazdasági eszmekor gazdagítása s a nemzetet foglalkodtató anyagi kérdések elemezése- és vitatásához.

A Journalismus ez állásának méltatásánál nem szabad egyébiránt szem elől tévesztenünk azon nagy különbséget, mely a jelen s az 1840-1848. közti hírlapirodalom és sajtómozgalom közt létezik. Míg ugyanis emez, vagyis a negyvenes évekbeli az akkori *élénk párttusák* és elvharczok közepette közgazdasági tekintetben is szigorú pártcsoportulaton nyugodott, s egymással szembonálló határozott elv- és eszmekörök közlönyéül szolgált: addig újabbkori journalistikánk, kivált *státusgazdasági* irányban, ily metsző pártellentéteket nem mutat fel; természetes folyamánya (de egyidejűleg tanújele is) lévén annak, hogy politikai közéletünk kényszerített szünetelésénél az ez iránybani nézet-ellentétek mindekkoráig határozott kifejezésre nem juthattak; másfelől annak, hogy bizonyos sarkalatos tételekre nézve a közgazdasági érdekek körül korunkban *lényeges véleménykülönbségek* már nem léteznek köztünk, az előbbeni időkénél sokkal nagyobb öszhang s egyértelműség uralkodik.

A Journalismus és publicistika átvezet bennünket cszmofejlődésünk utolsó s fő nyilatkozási terére, a *szakirodalomra*.

Azt, hogy az utóbbi másfélévtized jelentékeny lendületet mutat tudományos s különösen államgazdasági irodalmunkban, már megérintők. Szükségtelen e szerint itt bővebben arra utalni, hogy azon különmemű források közt, melyekből újabbkori nézetkörünk ismeretét meríthetni, a *szakliteratúrai termékek kiváló* helyet foglalnak el, kivált azon okból is, mivel hazai tudományosságunk előkelőleg gyakorlati iránya s a praktikus életteli szoros összefüggésénél fogva, a közgazdasági munkák nálunk a nemzet felfogását leghűbben tükröztetik vissza, tehát azoknak illetékes tolmácsaiként is tekinthetők.

Ezt bővebben igazolni a következőkben ki sértjük meg.

2. §.

Nemzetgazdasági irodalmunk az utóbbi másfélévtized alatt.

Tudományos irodalmunk újabb fejlődési szakának figyelmesb áttekintésénél azon meggyőződésre jutunk, hogy alig van ága a komolyabb búvárlatnak, melyben ez időben nemzetünk szellem munkássága *termékenyebb* lett volna, mint a közgazdaságban, s hogy azon sok és nagy kérdések között, melyek e korban nálunk a gondolkodó elméket foglalkodtaták, s az irodalomban tüzetes kifejezésre találtak: *az anyagi érdekek* körüli kérdések első sorban jelentkeznek.

A politikai élet terének korlátoltsága, a publicistákat lankasztó policziai rendszabályok, egyidejűleg az egész nemzetet átrezgő azon megismeréssel, hogy fajunk politikai súlyát a *reája nehezedett mostoha viszonyok* között csak az által biztosíthatja, hogyha *értelmiség és ipari erő* tekintetében előrehaladva, minél nagyobb műveltség és anyagi jólétre teszen szert: azt eredményezek, hogy tehetségesb honfiaink közül számosan, letérve a politikai combinációk steril mezejéről, a realis irányú *nemzetgazdaságtan* műveléséhez fordultak.

Nem egészen befolyás nélküli volt ez új irányra talán az is, hogy e terén gondolkozóbb elméink nyomozásaik eredményeinek *szabadabb*, korlátolatlanabb kifejezést adhattak, a mennyiben a helyt foglalt *nemzetellenes absolutismus* ez irányban tagadhatlanul elnézőbb volt, s kevésbé rideg magatartást tanúsíta; másrészt talán az, hogy tovább látó publicistáink és szakembereink csakhamar fölismerek azt, hogy a nemzetgazdasági theoria és agitatio lényegileg neutrálisabb tér, melyen politikai és nemzetiségi, sociális és egyéb ellentétek (legalább jelen fejlődési polczunkon még) oly éles kifejezésre nem jutnak.

Bizonyos továbbá, hogy az utóbbi két évtized alatt hazánkban hasonlíthatlanul nagyobb érdekeltség kezdett kifejlődni a külföld tudományos munkássága és vívmányai iránt; s hogy azon rendkívül élénk eszmesúrlódásnak, mely az újabb két évtizedben a státusgazdasági kérdések körül Németországban épűgy, mint Francia- és Olaszországban s az Amerikai unióban megindult, hullámzata mihozzánk is elhatott, nálunk is *ébredtő s fejlesztő hatását gyakorid*. Mindezekhez járulván az, hogy azon mélyenmenő változásoknak, melyek hazánkban ez időszak alatt a politikai átalakulással egyidejűleg, közgazdaszati és financziális tekintetekben történtek, szükségkép arra is kelle hatniok, hogy a gondolkodóbb elmék e nagy fontosságú élet-kérdésekkel is komolyan foglalkozni kezdjenek, s azok értelmét és össze-

függését az ország általános helyzete és érdekei szempontjából tüzetes vizsgálódások tárgyává tegyék.

Közgazdasági irodalmunk jellemét és irányát illetőleg, ez legkönnyebben úgy határozható meg, hogyha a tudomány mostani állását az előbbeni tizedekével összehasonlítjuk, s az eltéréseket figyelembe vesszük. Így először is, eltér irodalmunk abban, hogy levetkezve a pártfelekezetestesség subjectív és vitázó karakterét, lényegileg tárgyilagossabbá s *azért elemzőbbé s rendszeresebbé* is vált. Míg szakirodalmunk súlypontja azelőtt hírlapi cikkekben és ezekből készült röpiratok vagy könyvekben feküdt, most már a journalistikai irodalom-elem sok tekintetben különválva jelenkezik, s a tudományos irány amattól függetlenebbül műveltetik. Különbözik továbbá jelenkori szakirodalmunk az előbbentől abban, hogy álláspontja s eszmeköre *szabadabb s elfogulatlanabb*, illetékes szakszerű művelőinek száma nagyobb, s hogy a munka-megosztás elve már e téren is érvényre emelkedve abban mutatkozik, hogy rendszeres s *'összefoglaló nagyobb munkák* (például kézikönyvek, tankönyvek, irodalomtörténeti dolgozatok stb.) mellett, *részleges* irányú s egyes nagy kérdések kimerítő megvitatásával foglalkodó *monographiáknak* már nagyobb számával találkozunk ¹⁾. Nem kisebb mérvben üt el végre újabkori szakirodalmunk az előbbentől abban, hogy szoros kapcsolatban fejlődve az egykorú *külföldi irodalommal*, öntudatos törekvés észlelhető hazai termékeinkben az „*általános*” *európai színvonal* elérésére, a mi egyebek közt abban mutatkozik, hogy szakfőriaink a tudomány körében felmerülő *újabb iránylatokat* nagyobb figyelemmel kísérjük, a theoria terén uralkodó különböző iskolák s rendszerek küzdelmei érdekeltiséggel kísértetnek, habár (dicséretére legyen mondva tudósainknak) nem is önállótlán alárendeléssel valami *idegen systemának*, a mennyiben vak utánzót *egy külföldi iskola* sem számít hazai szakembereink között; s oly mérvű rajongás bizonyos rendszer mellett, mint melyre például a negyvenes években a „*lisztianimus*” talált nálunk, napjainkban alig lenne gondolható.

Haladottabb felfogás tanújele az is, hogy (kevés kivétellel) a nagyobb közgazdasági dolgozatok, *emlékiratok*, alapszabályzatok, melyek az utóbbi évtizedben nálunk napvilágot láttak, több gyakorlatiaság, objectivitás s szakszerűség által tűnnek ki, mint az előbbeni

¹⁾ Utalunk e tekintetben *Desewffy*: „Pénzügyi kérdések”, *Lónyay*: „Közügyekről”, *Kautz*: „Vámpolitika”, *Szathmáry*: „Alföld és Fiume”, *Weninger*: „Bankügy elmélete”, *Érkövy*: „Aszályosság” stb. című dolgozataikra.

évtizedbeliek. Gondoljunk-e részben csak „országos gazdasági egyesületünk” számos újabbkori *fölterjesztvényeire* a közlekedési rendszer dolgában, a vámügyben, a dohány és borkereskedés tárgyában, adók és hitelkérdésekben; *kereskedelmi kamaráink* emlékirataira hazai forgalmunk s iparunk ügyében; hitelintézeteink, földhitel egyesületeink, népbankjaink szerkezetére; a *biztosítási ügyre* vonatkozó munkálatokra stb.; nem is említve, hogy a nemzetgazdaság-tudomány segédtanai s főleg a „statisztika” is már sokkal alaposabban és eredményesebben műveltetik, a szakemberek kombinációiban kellőbb méltatásra tálai, és így ez irányban is a *szellemi látkör örvedetes kiszélesítése és tőkélyesbítése* sikerrel vétetik czélba.

Mindezt kétségbevonni nem lehet. De másfelől megvannak irodalmunknak még igen *nagy hiányai, fogyatkozásai is*, miket elhallgatni nem lehet, s melyek igen is tekintélyes mérvben ellensúlyozzák azon fényoldalokat, miket imént feltünteténk.

Így mindenekelőtt az, hogy hazánkfiak közt még mindig csekély lévén a *hajlam mélyebb s kitartóbb tanulmányhoz*, a közgazdaságtan nagy igazságainak rendszeres s összefüggő felfogása nálunk még igen ritka, felületes ítéletmondás, csillogó érvek szerinti határozás, ellenmondások stb., pedig meglehetősen gyakoriak. Szegény e mellett szakirodalmunk még mindig eredeti, *teremtő-erőt eláruló* dolgozatokban, mit ugyan jó részben annak tulajdoníthatni, hogy alig van két-három évtizede, hogy nálunk a nemzetgazdaság külön „irodalmi ágga” lett, s másfelől egyszerű, zajtalan közgazdasági életünk *nagy tapasztalások és élményekre* alkalmat nem nyújt, tehát nagy új igazságok fölfedezésére alapul nem is igen szolgálhat. Ámde kétségtelen az is, hogy a tudomány elvontabb feladványainak nyomozása, a mi e tekintetben egyedüli út és mód e szakban újat alkotni, nálunk még kélőleg nem üzetik, vagy legalább nem *oly mérvben*, mint azt hazai gazdaságunk és ipar viszonyaink sajátszerűsége megkíváná, a végre, hogy a teoriát is értékes észleletekkel gazdagítsuk¹⁾.

Félreismerhető jele fejletlenebb álláspontunknak továbbá az, hogy a közgazdasági *naturalisták* (hogy úgy fejezzük ki magunkat)

¹⁾ Így egyebek közt mind mai napig sincsenek tüzetes vizsgálódásaink a pénz és pénzforgalom, a telekjáradék (Grandrente), a jövedelemképződés, a munkabér-viszonyok, a gazdasági rendszerek változtatásának eredményei, kiviteli kereskedésünk, közlekedése eszközeink *hatásai stb. felett*; megannyi tünemények, melyek körében hazai tapasztalataink és állapotaink a bűvárlat és következtetésnek igen tág tért nyitnak, s bizonyára sok új *igazság vagy fejlődési törvény* fölismerésére vezethetnének.

száma közöttünk aránylag igen nagy; a kik ugyanis azon hiedelemben, mintha nemzetgazdaságtani érvelések és deductiókra is, úgy mint a napi politikában, *a puszta józan ész* elégséges volna, minden komolyabb tanulmány nélkül: az indítványok és tervezetek egész özönével lépnek fel, sőt a mi veszélyesb, *sophismákat, áltanokat* tömegesen ültetnek át a közéletbe vagy irodalomba, s így a valódi tudományosságot és igazságkört megmérgezik, annál is inkább, mivel-hogy ily tervekben és tanokban rendesen a nagy tömegek (úgy vélt) érdekeik szerepeltetnek, s így a közönség ama *sophismákat mohó készséggel fogadja és vallja*.

Ferde felfogás az is, hogy a *tudomány* tekintetei nem ritkán nemzeti és politikai pártnézeteknek alá vagy utána rendeltetnek; sőt már annyira is ment egykét (egyébként jeles) szakemberünknél a hazafias buzgalom, hogy megfélekedve a „tudománynak” mint ilyennek *absolut jelleme*- s szükségkép egyetemes értékéről, egyenesen külön *magyar* nemzet gazdaságtanról beszéltek, s félreismerve a tudománynak mint ilyennek lényegileg és szükségkép általános jellemét, mint valami kívánatos tünetek oly theoria felállítását, melynek *csak* Magyarországra, *csak* hazai viszonyainkra volna alkalmazhatósága (!).

Tagadhatlan ezekenkívül, hogy valamint általában közgazdasági nézeteinkben, úgy különösen szakirodalmunkban is még most sem vagyunk legégetőbb *kérdéseink nagy része*, vagy a teendők sora és helyes egymás mellett- és utánja felett tisztában. A habozás és kapkodás majd ide, majd oda, még mindig napirenden van, a nagy státusférfiak vagy szaktudósok, kik s tekintetben kalauzul és irányadó-kui szolgálhatnának, hiányzanak, vagy a mostoha politikai viszonyoknál fogva *megkötött kezekkel veszteglenek*, a nemzet a nagy tájékoztató pontokat nélkülözi, és így a szakemberek tudományos munkássága kellő eredmény nélkül marad¹⁾.

Szemben mindezekkel abban foglalhatjuk össze újabbkori irodalmunk feletti ítéletünket, hogy egyben-másba« ugyan kétségtelenül haladtunk, magasb fejlődési polczra emelkedénk, de hogy a haladás, szemközt a művelt »épek *általános tudományos* haladásával, csekély és elégtelen, s hogy a nyommasztó politikai és közgazdasági viszonyok káros befolyása ez irányban is constatírozható, a mennyiben kétségtelen, hogy a nemzeti génius productivitását lankaszták, a szabad közélet a eszmesúrlódás legében *képződő nagy talentumok* ke-

¹⁾ Megjegyzendő, hogy e sorok 1865 előtt íratlak.

letkezését nehezíték, és sok oly iránylatot juttattak érvényre, melynek a státus- és társadalomtudományok ez alapágának, a nemzetgazdászattannak, nagyobb mérvű és sikeresebb kifejlésére csak kedvezőtlen hatása lehetett.

3. §.

Közgazdasági irodalmunk jeles képviselői, egyidejű tekin- tettel dolgozataik és tudományos irányukra.

Forduljunk most nemzetgazdasági irodalmunk tulajdonképeni képviselőihez egyenkint, s vizsgáljuk, mely szellemi termékekkel gazdagították azok hazai szaktudományunkat, s mily *általános irányt* ¹⁾ s felfogást jelzenek újabbkori közgazdasági eszmefejlődésünkben. - Előrebocsátván, miszerint iparkodva felhasználni a kínálkozó alkalmat, egyidejűleg a *külföld némely főbb* irodalmi rendszereire s ezek irányára is kiterjeszkedtünk, másfelől azt, hogy az itt következő írsorozat felállításában azon elvtől vezéreltettünk, hogy az egyik vagyis első osztályba azon írók helyeztessenek, a kik már az *előbbeni időszakban* is mint jelesb szakférfiak helyt foglaltak; a második osztályban pedig azok ismertetése nyújtassék, kik az *1850-ki éven innen* léptek fel, tehát némileg az újabb vagy fiatalabb szakírói nemzedéket képezik.

E szerint az *első osztályú írók* közt a következők foglalnak helyet:

Gróf Desewffy Emil, az „Alföldi Levelek” (1842-ben) „Fizesünk mennyit becsülettel megbírnunk” (1847) a „Magyar Vámügy” (1847-ben) című jeles dolgozatoknak már többször említett szerzője, ki újabb fejlődési szakunkban kiváló figyelemmel a bank, hitel- és pénzügyi kérdések tanulmányozásához fordult, s ez utóbbiak eredményeit egyfelől az elnöklete alatt felállított hazai földhitelintézet szabályzataiban, másfelől egy 1856-ban „*A fenforgó ausztriai pénzügyi kérdésekről*” című (Pesten, magyar és német nyelven megjelent) kitűnő dolgozatban tévé közzé. Desewffy nézeteivel és politikai irányával (mint eddig is több helyütt láttuk) az előrehaladtabb *conservatívek* állampártjának notabilitásai közé tartozik, de közgazdasági eszmekoro határozottan „modern jellegű”, az új idők, az új viszonyok követeléseit és szükségait teljesen méltató. Egyáltalán Desewffyt (Lónyaival)

¹⁾ E kifejezést „általános irány” azért használjuk, mert az itt felsorolandó szakférfiak és írók eszméi és nézetei részletesen csak alantabb tárgyalatnak, névszerint ahol az egyes nagy (közgazdászati) kérdések körüli eszmemozgalmat és törekvéseket ismertetjük.

Széchenyi legnagyobb tanítványának lehet neveznünk, kinek kora vesztesége ép napjainkban kétszeresen sújtó a nemzetre nézve épúgy mint a tudományra. Munkáit illetőleg az eddigiekben elég kimerítőn lévén szó, itt csak még legújabb elmeszüleményére „Pénzügyi kérdéseire” nézve jegyzendő még az, hogy első rendszeresb mű. hazai irodalmunkban, mely a *pénz és bank elméletei* tüzetesben foglalkozik, s a nemzetben élő és pezsgő e részbeni eszméknek szakszerű kifejezést kölcsönzött¹⁾. Eltekintve attól, hogy Desewffy minden egyes irata az általános eszme fejlődésnek és irodalmi tevékenységnek is némi lendületet adott, a mennyiben új feladványokra figyelmeztetett, a diskuszióknak új meg új anyagot szolgáltatott, s így ez irányban is termékenyítő hatású vala.

Desewffy mellett a legilletékesb hely *Lónyay Menyhért*eb, a tudomány és gyakorlat ez egyaránt szerencsés képviselőjét és egyeztőtjét illeti. Lónyay, (mint fentebb láttuk) már kora ifjúságában tisztelt nevet vívott ki magának az 1844-ki hongyülésen, s azóta a leg-sokoldalúbb praktikus és tudományos tevékenységet fejté ki, jelenleg élő státusgazdánk *elseje*, Széchenyinek több tekintetben Desewffynél is méltóbb örököse²⁾. Irányára nézve Lónyay a modern liberális közgazdasági iskola hívei közé tartozik, a kereskedelmi politikában a mérsékelt forgalom-szabadság rendszeréhez hajlik, finanziaális nézeteiben a legtekintélyesb angol s német szakférfiakat követi, kedvezés szakában a „közlekedésügyi” kérdésben pedig még mindig következetesen hajlik (egyebek közt) az állam-vasút-építés elvéhez, s azon fényes elégtétele van, hogy ép napjainkban ez irány Európa első rangú szakemberei (egy Perdonnet és Márqfoy, Knies és Schaffte, Chevalier és mások) irataiban ismét túlsúlyra kezd emelkedni! Művei, melyek közül „*Hazánk anyagi érdekei*” című nagyobb dolgozatát, meg „Pénzügyi Leveleit” már ismertettük, s melyekhez 1863-ban a számos elszórva megjelent értekezéseiből³⁾ egybeállított „*Közügyekről*” című dolgozat, s azóta ismét több remek értekezés a vasúti kérdésről járult, *nem* számosak ugyan, (mi bokros elfoglaltságánál fogva

¹⁾ alantabb az illető kérdések elemzésénél tüzetesebben szólunk Desewffy e munkájáról.

²⁾ E tekintetben is, s mint *alelnöke* tud. Akadémiának, mint egyik főmozgató lelke a Tisza szabályozási ügynek, a „Gazdasági egyesületnek” s több intézeteknek, s *mint* oly praktikus, kinek eddigi tevékenysége még mindig süker által koszorúztatott valódi méltó utódja a nemzet legnagyobb státusgazdájának gróf Széchenyinek.

³⁾ Adó és hitel, közlekedési és birtokügyi stb. kérdésekről.

természetes) de annyival tartalmasabbak s megannyi maradandó bocsü szellemtermékeket képeznek ¹⁾).

Korizmic László szinte egyike a márczius előtti időszak vezértalentumainak, ki túlnyomókéig gyakorlati téren fejté ki tevékenységét, a nélkül azonban, hogy az irodalmi pályától megvált, vagy elméleti nyomozásokkal felhagyott volna. *Korizmic* előkelőleg mezőgazda, s technikai szaktekintély; ez és szoros összeköttetései az ország első rangú státusférfaival, közintézeteinkkel, országos gazdasági egyesületünkkel, melynek érdemdús alelnöke, korán vezették a nemzetgazdaságtan komolyabb tanulmányozásához, s főleg azon kérdésekbeni nyomozásokhoz, melyek hazai *őstermelésünk közlekedési* érdekeink s hitelviszonyainkkal függenek össze. Irodalmi munkásságát illetőleg, az előbbeni időszakban „*Korszerű agitatio*” cím alatt közzétett remek cikksorozatát már megérintettük; azóta megjelent dolgozataiból pedig (több kitűnő cikkein kívül a mezőgazdasági szaktanítás, a gazdasági rendszerek, a borászati ügy ²⁾ st-b. körül) az 1858-ban általa kiadott s szakavatott jegyzetekkel ellátott következő munkára „*Anglia haszonérleési állapotai*”, s legújabb időben a „Festi Napló” s a „Gazdasági Lapok” hasábjain megjelent „pénz- és hitelügyi” értekezésére utalunk, mely utóbbiban kifejtett minden nézetek a szigorú kritika bír őszéke előtt *meg* nem állhatnak, de a mennyiben a nemzet saomoru gazdasáati állapotaiiban és számos praktikus köröknek eszmeirányában gyökeredznek, mint az időt *jelző nyilatkozatok*, figyelmet érdemelnek ³⁾

Trefort Ágoston a „Pesti Hírlap” egykori legmunkásabb s leghetesegebb nemzetgazdája. *Irodalmi munkássága* eddig külön s összefoglalóbb dolgozatok közzétételében nem nyilatkozott; a „Pesti Napló” hasábjain, Eötvös hetilapjában, vagy az akadémiai értekezőben ée a „Budapesti Szemlé”-ben közzétett értekezéseit eddig egybegyűjtve kiadni elmulasztá; *fő érdeme irodalmi tekintetben* az, hogy egyike honunkban a legelsőeknek, kik a nemzetgazdaság tant a külföldön érvényrejutó társadalmi tan-iránnyal kezdék kapcsolatba hozni: a tudománynak idegen irodalmakbani haladásait éber úgy elemmel követi, s azon kevés szakembereink közé is tartozik, kik nem szűnnek meg figyelmeztetni arra, hogy a nemzetgazdaság *terén panaceák* nem

¹⁾ Alantabb ez utóbbi arankájának részleteiről ás tartalmáról tüzetesen szólunk.

²⁾ Mely tekintetbe első hazai tekintélyünk.

³⁾ Napjainkban Gazdasági Levelek ez beces dolgozatot tett közzé.

léteznek, s hogy e szerint igazán sikeres előmenetel és reform csak attól várható, ha minden irányban egységes és organikus módon látunk a bajok orvoslása és új intézmények életbeléptetéséhez.

Erkövy Adolf hasonlólag egyike szakírói veteránainknak, ki már egy negyedszázadnál tovább foglalkozik a nemzetgazdaság és földipar elméleti ép úgy mint praktikus kérdéseinek tanulmányozásával, s azon írók közé tartozik, kik mindenkor a kellő tárgyilagosság elvét követni iparkodtak. írói munkái közt, melyek közül pályanyertes dolgozatát a „*Robot és Dézma*” felett, s egyéb jelentékenyebb folyóirat! ezikkoit már megismertettük, kitűnőbb becsük a legújabb időben megjelent következő című dolgozatok: „*Az 1863-hi aszályosság a magyar alföldön*” (Pest 1863), azután „*emlékirat az aszályosság okai és elhárítása módja felett*”¹⁾, (hasonlólag 1864-ben), tervezet a „*Népbankokról*”, (1865-ben) főleg pedig az 1866-ki év első felében a „*Magyar Világ*” című politikai lapban közölt e című cikksorozat: „*Nemzetgazdasági magyar írók*”; mely műveiben a szerző sokoldalú alapos tájékozottságot tanúsít, szakirodalmunknak ép úgy, mint gazdasági és ipari történetünknek első rangú ismerőjének bizonyul, s utóbb érintett cikksorozatában csak abban téved, hogy több írónak nem az őt megillető helyet adja, s hogy *bírálatos ítései* egyébként jeles ozikkeiben helyet nem talál. Kétségbevonhatlan érdeme e mellett *Erkövynek*, hogy egyike volt legelső szakembereinknek, kik az *alföldi csatornázás* eszméjét megpendítették²⁾, s az e tárgyban létesítendő nagy országos munkák fontosságát ée szükségességét bebizonyítani törekedtek. Mely kérdés körüli buzgólkodása volt némileg kiinduláspontja is azon érdekes *tudományi polémianak*, melybe első geograp Vasunkkal *Hunfalvy Jánossal* jutott, s mely egy ideig a közvéleményt előkelő mérvben foglalkodtatá.

Csengery Antal egyike hazánk legünnepeltebb publicistái, legnagyobb formulázó talentumai, s legsokoldalúbb tudósainak. *Csengery a 48 évek előtti* időszakban mint közgazdasági író nem lépett fel, s ez irányban csak a „*Katona-élelmezés és tartás*” című nagybecsű értekezésével gazdagította irodalmunkat³⁾; azóta azonban e téren is

¹⁾ Közzétéve a magy. orsz. gazdasági egyesítg által, mint a mely ex emlékirat kidolgozására leginkább *Erkövy* közreműködésével élt.

²⁾ V. ö. cikkeit a „*Pesti Napló*”, „*Hon*”, „*Független*”. és „*Magyar Közgazda*” című lapjaink 1863-ki folyamában, és értekezését az alföldi csatornázásról: *Szathmáry* Magyarország anyagi érdekei 1865-ki foly. V-ik füzetében.

³⁾ V. ö. Hennesslmann: *Vierteljahrschrift* 1844.

élénk tevékenységet fejtett ki, s többrendbeli remek emlékirat (p. o. az országos közlekedési ügy, a népbankok, a földhitelintézet stb.), nem különben számos közgazdasági és politikai czikk az „*Újabbkori Ismeretek tárában*” folyt páratlan irányú tollából.

Karvassy Ágoston egyetemi tanár, hazánk idősb szakembereinek egyik jelesbike, s ki, daczára aggott korának, mind mai napig sem szűnt meg hazai szakirodalmunkat szolgálni, s a külföld tudományos haladásait figyelemmel kísérni. Újabbkori írói termékeny munkásságát illetőleg, dicséretes fölemlítést érdemel pályanyertes „népszerű *nemzetgazdaságtana*” (1861-ban, s új kiadásban 1864-ben), „Az államháztartási vagy *pénzügyi tudomány*” (1862-ben, új kiadás 1866-ban), továbbá „Közrendészeti tudomány” (1862 és 1866-ban), „Az alkotmányi és igazságügyi *politika*” (1862 és 1865-ben) című rendszeres dolgozatai és tankönyvei; azután „Az egyéni saját jogról és szabad concurrentiáról” meg „A státuszgazdászati tudomány legújabb irányáról” című akadémiai értekezései ¹⁾; mely dolgozatok mindnyájan alapos szakismeretet, didaktikai tapintatot s széles olvasottságot tanúsítanak, s *annyiban kétszeres becscsel* bírok, mivel nagy elterjedésök-nél fogva tömegesen ültettetnek át e művek által józan közgazdasági eszmék az életbe és gyakorlatba. *Tudományos irányára nézve* Karvassy ekklektikus, a Smith és Listféle iskola közt közvetítő állásponton áll, némi odahajlással Roschérhez, a jelenkori német történeti (státuszgazdasági) iskola alapítójához.

Még *egy szakembert kell* itt megértenünk, ki sokoldalú politikai küzdelmei s hányattatásai közt a nemzetgazdaság terén is több ízben megkísértette erejét, s egyik másik irányban figyelemreméltó (habár nem is igen a kor színvonalán álló) nézeteket fejtett ki. Értjük *Török Jánost*, az egykori „Magyar Gazda” „Magyar Sajtó” s jelenlog a „Pesti Hírnök” eleven eszű, ékes tollú, de sokban *középkorias irányú* szerkesztőjét. Török közgazdasági nézeteiről a forradalom előtti időszakban már szólván, itt csak 1850 óta kifejtett írói tevékenységéről akarunk némelyeket megjegyezni. így nevezetesen azt, hogy a birtok- és földművelési viszonyok rendezése, az ipar- és hitelügy szervezete, a kereskedés és közlekedés előmozdítására czélzó intézkedéseket illetőleg még mindig az *aristokratico-feudális* kor eszmekörében mozog; a szabad verseny, az ipar és forgalom-szabadság, a birtokfeldarabolás, a társadalmi gazdaság demokratikus formáinak ellen-

¹⁾ V. ö. *Akadémiai Értetítő* 1852, *Toldy*: Új magyar múzeum 1855 és 1856-ik foly.

zöje, s mint ilyen, valamint a szorosb értelemben vett állampolitikai kérdésekben, úgy a nemzetgazdaság terén is majdnem az egyedüli tehetséges író és publicista, ki még az újkor irányzataival és követeléseivel *megbarátkozni* nem tudott, amiért is majdnem egészen elszigetelt állást foglal el hazánk újabbkori eszmemozgalmaiban. Mindezen nézetei tüzetesb kifejezést nyertek az általa szerkesztett lapokban. s az ezekben megjelent cikkek egybegyűjtéséből keletkezett ily ezimű nagyobb munkájában: *Török János „Publicistikai és nemzetgazdasági némely dolgozatai”* (1858 Pesten), melynek tartalmát egyes főbb kérdésekre nézve alantabb részletesebben is megérintendjük¹⁾.

Többi szakembereink közül, *kik az döbbeneti idősokban* is már működtek e téren, a nevezettekén kívül még csak *Hunfalvy Pál* „a Társadalom” című becses értekezésével ²⁾, *Lónyay Gábor* a „Gazdasági Lapok”-ban közétett több rendbeli alapos cikkeinél fogva, azután *Morócz*, *Benkő*, mint a nagy *Stephens-féle* „Mezőgazdasági kézikönyv” magyarítói, és *Fényes Elek* említendők minthogy azon ban ez íróknak munkálatai a tulajdonképeni nemzetgazdasággal közelebbi összefüggésben nincsenek, ép úgy mint *Eötvös* báró, kinek klasszikus munkája az „uralkodó eszmékről” több szakaszban a *socialismus* és *communismus* rendszereire is kiterjeszkedik, de lényegileg politikai szakmú, tüzetesb elemzést nem igényelhetnek; amiért is azonnal a *második osztálybeli írókra*, vagyis azon szakfőfőiraikre térünk át, kik csak a 48-ki idősokon *innen léptek fel* s kizárólag ez újabbi idősokba tartoznak irodalmi műveikkel.

Nem zárhatják be e szakaszt a nélkül, hogy *mag* ne emlékeznénk az 1848 előtti idők legnagyobb államgazdájáról *Széchenyiről*, a ki az ötvenes évek óta nemzetgazdasági dolgozatokkal nem lépett ugyan fel, de egyéb publicistikus irányú iratai- és nyilatkozataiban az anyagi kérdéseket figyelmen kívül nem hagyá, s bizonyára meglegeződéssel észlelhette honfiai nemzetgazdasági eszmekörének fejlődésében ez idő alatt azt, hogy az általa vallott és terjesztett nemzetgazdasági *tanok* egész terjedelemben ismét érvényre jutának, a nemzet jobbjai

¹⁾ Hogy *Török* e mellett a (különben igen is jogosult) *Széchenyi-cultus* leghőbb apostola (s a *Széchenyi Politikai iskolája*” című authologikus munka (III. k. 1863-1865.) kiadója), ismeretes dolog épen úgy, mint az is, hogy a „legnagyobb magyar” státuszgazdasági nézeteivel sokkal *magasabb s szabadabb álláspontot* foglaltéi, mint ez epigónja, s ha ma élne, bizonyosan még szabadabb szel-lemben nyilatkoznék.

²⁾ V. ö. *Új magyar múzeum* 1851/2-ik folyam I. kötet.

által irányadó vezérelvekként követettek, szóval az eszmefejlődés azon természetes alapra, melytől Kossuth protectionistikus szellemű agitatóija által elvonatott, ismét visszahelyezkedék.

4.§. Folytatás.

A „második osztálybeli” szakférfiak sorában többen állanak mint az elsőben.

Lássuk ez osztályt közelebbről.

Hollán Ernő (mérnök, s akadémikus) egyike honunk legtalentomtosb íróinak, főleg a közlekedési ügy és a vasút-hálózati kérdésekben, melyeknek tanulmányozásával egy évtizednél tovább szakadatlanul foglalkozik, Hollán áttérése a *technikai szakról* a magasb közgazdaságira ¹⁾, annyiban figyelmet érdemlő mozzanat szaktudományosságunk fejlődésében, hogy ilykép a két különben is rokon tanág közt közeledés idéztetik elő, s mint Németországban egy *Hermannak* és *Thünnenek*, Angliában egy *Maeculiochnak* és *Macleodnak* példája mutatja, a szigorú *mathematikai* és praktikus nézetiránynak a politikai gazdaszattan körében terjedésének (a tudomány előnyére) tér nyitattik. Irodalmi munkássága meglehetősen productiv, kiválókép azonban a *közlekedés* s jelesül a vasútügyi kérdés körül forog, mint ez a következő műveiből kitűnik: „*Magyarország* vasúthálózatának rendszere” 1856. A vasutak keletkezése stb. (akadémiai székfoglaló értekezés, az Akad. Értekezések” 1862- ki folyamában), „*Magyarország* forgalmi szükségletei s a vasútügynek újabb kifejlődése” (1864. Pest), „*Emlékirat az olcsó vasutakról*” (a magyar orsz. gazd. egyesület tanácskozmányaiban; önállóan Szathmáry „*Magyarország anyagi érdekei*” című folyóiratának 1865-ki foly. 311-452. iapj.), s számos egyéb hírlapi csikkek a „*Magyar Sajtó*” és a „*Pesti Napló*” hasábjain; mindannyian arról tanúskodók, hogy szerzőjükben a haza egyik elsőrangú specialitását bírja, minek fontosságát, kivált napjainkban; eléggé magasra helyezni nem. lehet.

Weninger Vincze (akadémiai tag, eredetileg technikás) az utóbbi évek alatt néhány kitűnő szakmunka (például „*Politikai számtan*”) s több rendbeli statistikai és matematikai értekezések által hírnévre szerttett szakférfiú, legújabbban a journalistika terén fejtett

¹⁾ Ép úgy mint újabban Weningeré, kiről alantabb szólunk.

ki sokoldalú tevékenységet, s e mellett a *bankügy elméletének*¹⁾, valamint a biztosítás, a hitel, a takarékpénztárak, a pénzrendszer²⁾, sőt még a *közösügyek* nemzetgazdasági kérdéseinek³⁾ szentelt kiváló figyelmet. Weninger egyike a legalaposb készültségű fiatalabb íróinknak, higgadt szemlélő, gondos következtető s mint iskolázott *matematikus*, éles beható ítéletű is. Irányára nézve a liberális iskola követője, szabad-kereskedő, a bank-szabadság föltétlen védelmezője, hazai takarékpénztáraink s hitelviszonyaink reformjának szószólója, az agio s valutacalamítások határozott ellensége, s a francia mértékrendszer pártolója, Érdekes mozzanat e szakférfiú journalistikai működésében azon heves tusa, melyet a bankkérdést illetőleg egy nagy hazai szaktekintélylyel (Vodianer Alberttel) vítt, s melyben emez az *egy bankrendszer*, Weninger pedig a több- s szabadbankrendszer mellett tört lándsát⁴⁾. Politikai irányú cikkeiben végül, melyeket a közösügyek nagyfontosságú kérdésében (egyébiránt névtelenül közzétett⁵⁾) époly jó hazafi, mint mérsékelt gondolkozású s higgadt gyakorlat-emberként jelenkezik, s illető cikkei, *főleg a státusadósságról* és a bank- meg pénzrendszerről tisztán irodalmi tekintetben is értékes adalékok a nagy feladvány megoldásához.

Keleti Károly az utóbb lefolyt Öt-hat év alatt ismert nevet kivívott szakember közvetlenül a journalistika terén fejté ki nemzetgazdasági írói tevékenységét, s az „*Ország*” „*Magyar Sajtó*” meg (báró Eötvösnek) általa szerkesztett „*Politikai Hetilapja*” nemkülönben *Szathmáry* „*Magyarország anyagi érdekei*” című folyóirata több rendbeli értékes cikkeket tartalmaznak ügyes tollából, névszerint bank és hitelviszonyok, vámügyi és iparszervezési kérdésekre nézve. Főérdeme azonban az, hogy irodalmunkat egy igen jeles francia kezikönyvnek, t. i. *Baudrillart*: „*Manuel de l'Economie Politique*” cz. művének fordítmányával gazdagítá (1863. Pest), melyet még több alapos s hazánk viszonyaira vonatkozó jegyzetekkel is ellátott. Legújabbban Keleti a tudományos *Akadémia* statisztikai és nemzetgazdasági közleményeiben (I. és VI-ik kötet) bocsátott közre nagyobb becsű szakértekezést és pénzügyi-statisztikai egybeállításokat, s a Németországban nemrég föllépett *Dühring* dolgozatait és újító irányú

¹⁾ V. ö. *Statust, és nemzetgazdasági közlemények* II k. (1866.)

²⁾ V. ö. cikkeit a „*Magyar Világ*”, a „*Pesti Napló*”, a „*Hon*” 8 „*Pester Lloyd*” hasábjain 1865-től fogva.

³⁾ V. ö. „*Pester Lloyd*” 1866-ki fojy. májushavi számait,

⁴⁾ V. ö. az egész *vitát* alantabb.

⁴⁾ „*Pester Lloyd*” 1866-ki foly. május havi számaiban.

elméletét kezdé ismertetni. Irányára nézve Keleti határozott *free-trader*, követője a francia Bastiát „*Harmonies Economiques*” című világhírű munkájában kifejtett rendszernek, az osztrák monarchiára nézve bank-decentralisatiót követel, s egyebek közt azon nézete is figyelemre méltó, hogy *házánkban oda kell* törekedni, hogy az ipart teljesen megmagyarosítsuk, s így ez irányban is a nemzeti elemek erősítésére törekedjünk¹⁾.

Szathmáry Károly tehetségesb fiatalabb szakembereink egyike, ki több év óta szinte kiváló előszeretettel foglalkozik a „közlekedés-ügy” kérdések tanulmányozásával, s egyéb hírlapi cikkein s kisebb értekezésein kívül a következő két becses dolgozattal gazdagította eddig irodalmunkat: „a Zimony-Fiumei vasút és Magyarország érdekei” (Pest 1864) és „*Alföld és Fiume*” nemzetgazdasági tanulmány (Pest 1864.); mely munkáiban főleg a fiumei vaspálya mielőbbi kiépítésének szükségét fejtegeti, s egyidejűleg igen sok helyes közgazdasági nézetet fejt ki. Irodalmi tevékenysége e mellett 1865 óta a „*Magyarország anyagi érdekei*” című folyóirat (előbb füzetekben, most heti közlöny alakjában) szerkesztésére is kiterjed, melyben egyebek közt „Szabadkereskedés Angliával” s a „*Revoltella bizottmány*” című értekezései jelesek, s működése ez irányban sem eredménytelen, a mennyiben gondos figyelemmel követi a napi fontosb kérdéseket, s csak annyiban nem emelkedhetik közlönye nagyobb tekintélyre, mivel szakavatott munkatársak által csak igen kis mérvben támogat-tatik.

Récsy Emil (egyetemi jogtanár és akadémikus) a legsokoldalúbb s leggenialisb hazai tudósok egyike, kinek azonban tudományos tevékenysége inkább a politikai tan, a görög régiségek s a római jog körébe vág; nemzetgazdasági tekintetben pedig csak annyiban jelentékenyebb, hogy 1851-ben Kudler bécsi tanárnak „*Grundlehren der Volkswirtschaft*” című becses munkáját „A politikai gazdaszattan tankönyve” czíme alatt remek magyar átdolgozatban tette közzé, s pedig oly adalékokkal, melyek a fordítmányt értékesebbé változtatták az eredetinel, miután a munkát a tudomány színvonalára emelte.

Vodianer Albert elsórangú hazai bankautoritásunk, ki mint szaktudományi író legújabbban főleg a bankkérdésben lépett fel (Pesti

¹⁾ Legújabbban a Telekadó és Kataster e . jeles művel gazdagító hazai irodalmunkat.

Napló 1865/66) s pedig mint határozott szószólója az egy-bankrend-szernek.

Kubinyi Lajos, ki két rendbeli dolgozatában, úgymint: „Vezéreszmék jobblétünk előmozdítására” (Pest 1858.) s „*Viszonyaink és teendőink*” (Pest 1866.) azon szakemberek közé sorakozott, kik a nemzetgazdaságot kapcsolatban a moralpolitikai, socialis és a *műveltség-történeti* feladványokkal vizsgálják.

Galgóczy Károly, *Hideghéthy Antal*, *Sporzón Pál* és *Peterdy Gábor* tulajdonkép mezőgazdasági írók, de a kik újabb időben a közgazdászattan egyik másik nagyobb kérdéseinek fejtegetésébe is ereszkedtek, s az *első* „mezőgazdasági statisztikája” (1855. Pest), a második „Figyelmeztetések mezőgazdaságunk körül” (1861. Pest) s a mezőgazdászati oktatásügy körül kifejtett nézetei, a harmadik mint több rendbeli jeles cikk írója, a „*Gazdasági Lapok*” a „Gazdasági füzetek” s az általa szerkesztett „Erdészeti Lapokban,” az utolsó pedig mint hasonló kitévő szakférfiú lett ismeretessé¹⁾.

Reviczky Sever szép reményű publicista, ki beható észszel és kiváló szorgalommal fordulván a nemzetgazdaság tanulmányozásához, számos tőle megjelent hírlapi cikkekből (a Pesti Napló s a Jövő hasábjain) lett legújabb időben ismeretessé²⁾.

Jellynek Mór praktikus kereskedő, egyike aiposb műveltségű üzletembereinknek, ki erőit az újabb időben a nemzetgazdászattan szentelve, s több értékes cikket kívül a „*Magyar Sajtó*” és „*Hon*” hasábjain, valamint a „*Pester Lloyd*”-ban 1865-ben „*Die niedrigen Getroidepreise*” (Pest) című értékes dolgozattal lépett fel, melyben hazai mezőgazdaságunk hiányait s az osztrák adó-rendszer káros voltát nemzeti gazdaszatunkra iparkodott kimutatni, s egyúttal több oly indítványt is formulázott, mely nemzeti iparunk és forgalmak élénkítésére irányul.

Matlekovich Sándor, fiatal egyetemi docens, ki szorgalommal fordulván a nemzetgazdasági tanulmányhoz, két pályanyertes egyetemi művel s legújabban egy nemzetgazd. tankönyvvel járult e szakgazdagításához.

¹⁾ Peterdy különösen *Mező Pál* név alatt a „Gazdasági Lapok” 1861-ki foly. egy egész közgazdasági cikksorozatot adott, mely azonban a földjádék nehézsége előtt egyszerre fennakadt s tovább nem is folytatott. L. még ez íróról *Érkövy a nMagyar Világ*” 1866. máj. 3. ez.

²⁾ Hír szerint egy nagyobb dolgozat a „hazai földbirtok igényeiről” kéziratban maradt a szerencsétlen fiatal journalista hagyományai közt.

Deák Farkas, a „nemzetgazdaság története vázlatban” (1866.) című munka fiatal szerzője.

Fest Vilmos kitűnő technikus s specialitás azon kérdésekben, melyek országos út- és építési ügyeinkre vonatkoznak, miről legújabbban megjelent terjedelmesb értekezése e tárgy felett (a tud. Akadémia stat. közleményeiben) tanúskodik,

Schnierer Gyula egy jeles értekezésnek a vámügyi kérdés felett (1866) szerzője; *Maygr* (*der* Ágoston „A Docks-rendszer” című munka írója, nemkülönb *Kovács Lajos*, *Falk Miksa*, *Ivánka Imre*, *Kiss Péter*, *Fest Imre*, *Halász Imre*, (Carey fordítója) *Pompéry János*, *Jánossy*, *Máriássy*, *Rózsaági*, *Beöthy Leo*, *Mészáros Károly*, kik mint kiválókig journalistikai téren működők ismeretesek, s szereztek részben érdemeket maguknak.

Nem mellőzhetők hallgatással itt jelesb statisztikusaink, névszerint *Konek Sándor*, *Hunfalvy János* stb. kik az általuk közzétett értekezések vagy nagyobb munkákban szintén igen sok nemzetgazdasági kérdést érintenek meg s vannak tárgyalásaik körébe.

Nem mulaszthatjuk el hazánknak vindikálni egy igen kitűnő, sőt Európaszerte ismeretes szakférfiút, a ki tőlünk elszakadva s *idegen nyelveken művelve* a tudományt, származására. nézve hozzánk tartozik, s kii jelen ismertetésünk legelső szakáiban kell vala fölemlítenünk, érijük *Horn I. Edét* (ezelőtt Einhorn pesti izraelita papjelölt) francia s németnemzetgazdaságiíró, ki azutobbi évtizedben „Jean Law” eine „Finanzwissenschaftliche Studie” „Les finances de l'Autriche” „*La Liberté des Banques*” (Paris 1866.) című nagyobb dolgozatok s számos kisebb értekezésekkel járult a tudományos irodalom gazdagításához, s mint a „Journal des Débats”, a „Journal des Economistes” s más folyóiratok segédszerkesztője vagy főmunkatársa, a legünnepelebb szakképviselők sorába emelkedett.

Talán nem követ el *a jelen pályamunka szerzője* szerénytelenséget, hogyha azon írók körében, a kik az utóbb lefolyt 18 év alatt a nemzetgazdasági irodalom terén élénkebb tevékenységet fejtettek ki, s a nézetek fejlődésére hatni törekedtek, önmagának is bátorodik egy igénytelen helyet vindikálni, s névszerint rövid átnézetét azon szakbe a munkálatoknak ide ígatni, melyekkel a haza ügyét ez irányban szorgálni kötelességének s feladatának tekintette,

E munkálatok a következők:

Smith Ádám és az újkori nemzetgazdaságtan. (Értekezés Török: Kelet Népe cz. folyóiratában 1854.)

Die Nationaloekonomie als Wissenschaft. 1858.

Die Geschichtliche Entwicklung der Nationaloekonomie und ihrer Literatur, 2 kötet 1860. (Magyarul kivonatban Csengery: Budapesti szemléjében.)

A Nemzetgazdaság- és Pénzügytan. Kézikönyvül. 2 rész.. 1863.

Politika vagy Országásztan. Kézikönyvül 1861.

Nemzetgazdaságunk és a Vámpolitika. 1866. a m. tud. Akad. által koszorúzott pályamunka.

Jelentés az 1862-ki Londoni Világtárlatról. 1863.

A Socialismus és Communismus Rendszerei. (Értekezések Csengery Budapesti szemléjében.)

Nemzetgazdaságtan és Jogtudomány, (Akad. értekezés 1868.)

Értekezések: a „Gazdasági Lapokban.” Pesty „Delejtű” ez. heti lapjában (Kervei álnév alatt), az Akadémia, statisztikai és nemzetgazdasági közlönyében, meg a „Pesti Napló”-ban.

Több rendbeli „Emlékiratok”

Bővebb ismertetése szerző irodalmi működésének és irányának *Érkövy* többször idézett cikksorozatában a „Magyar Nemzetgazdasági írók” foglaltatik.

* * *

Ezek nemzetgazdasági irodalmunk művelői, képviselői, kik hazánkban a *tudomány*, a *tanszék*, az *akadémia* és a *Journalismus* segítségével az e ránk nézve főfő fontossági! ismeretek és igazságok terjesztésével foglalkoznak, s kik ha egyben-másban tévednek is, vagy nem kellő hatálylyal működnek, legalább azon megnyugtató öntudattal léphetnek a nemzet elé, hogy súlyos időkben a hon annyira *fontos anyagi érdekei körül* szavukat emelni el nem mulaszták, s kiket (kisebb-nagyobb mértékben) az a dicsőség is megillett, hogy a negyvenes évek ez iránybani lendületét a nagy politikai zivatarok közepette is élénken fentartani, sőt kitelhetőleg még *fokozni* is törekedtek.

HARMADIK FEJEZET.

Az absolut kormány közgazdasági intézkedései és rendszabályai 1850 óta hazánkban.

1. §.

A kormány szervezési kísérletei és ezek hatása közgazdasági tekintetben.

Az 1849/50-ki évvel kezdetét veszi országos életünkben egy időszak, melynek egyik legkiválóbb s legközvetlenebb befolyású mozzanatát azon közgazdasági és *finanziális intézkedések* (s kísérletek) sora képezi, melyekkel az osztrák absolut kormány hazánkat gazdaságilag átalakítani, sa monarchia többi tartományaival egyenlőbb lábra állítani a egyidejűleg bennünket a birodalmi finantzrendszer szabványainak és uralmának alávetni törekedett.

Ez intézkedések sorát közelebbről szemügyre venni, feladunkkal szoros összeköttetésben áll. Nem ugyan oly értelemben, mintha azoknak (hazai alkotmányos fogalmaink ellenére) jogszerűségét elismernők, hanem azon okból, mivel ez intézkedések nagy része *lassées köz- és társadalmi viszonyainkkal* összeforrott, s reájuk félre nem ismerhető hatást gyakorolt: mivel ily történtté vált dolgokat ignorálni, nem történtté változtatni nem lehet; mivel e szervezési rendszabályok jó részben egész üzleti, forgalmi és gazdasági életünkkel egybeszövődtek, s összes újabbkori anyagi fejlődésünk *is érthetetlen, ha ezen* sok tekintetben döntő hatályú faktorokat figyelemre nem méltatjuk. Nem is említve azt, hogy egyik-másik elv vagy változtatás utólag hazai törvényhozásunk által is elismertetett s helybenhagyott, valamint azt, hogy fentebbi fejtegetéseink, hazánk újabbkori közgazdasági állapotát, törekvéseinket, és vajúdasainkat illetőleg, *csak e mozzanat* méltányolásával lelik szükséges kiegészítésüket, s nyernekel teljeseb megvilágosítást.

*

Az absolut kormány közgazdasági intézkedéseit illetőleg, minde- nek előtt szem előtt tartandó az, hogy azon két, politikailag különböző jellemű időszak, mely 1850-től 1860-ig és 1860-tól napjainkig terjedt, *közgazdaságilag is igen sokban eltér* egymástól. Míg ugyanis

az elsöben a német-osztrák centralisatio bürocratikó-rendöries iránylatok tatok voltak a mérvadó: addig a másodikban már a hazai kormányhatóságok magyarabb szellemű s a *nemzeti autonómiát* jobban l méltányló működése áll előtérben. Innen azután a nagy különbség az/ intézkedéseit természete és céljai tekintetében. Míg ugyanis a *német* időszakbeli kormányhatóságok alatt a legtöbb nemzeti óhaj, szükség meghallgatlan maradt: addig az újabb időszakban számos jogos követelés teljesezésbe *ment, panaszaink* jobbakaró viszhangra találtak, s intézetek, melyek után évtizedek óta sóvárogtunk (földhitelintézet és ipari bankok, országos alapítványok magyar kezelése, közlekedési érdekek felkarolása stb.) megvalósítottak. Csak egy (fájdalom főfontosságú) kormányzati ágban nem lévén elég erős *a magyar kormányhatóságok* tekintélye a nemzeti érdekeket biztosítani s óvni, *t. i. a finanziaiban*, hol daczára minden magyar irányú változásoknak, a régi osztrák centralistikus rendszer érintetlenül fenmaradt, s az ország *ügy* mint azelőtt, *1860 óta is* ugyanazon nyomasztó intézmények is rendszabályoknak uralma alatt hagyaték.

Tekintve *az irányt, mely*, a kormány ez időszakbeli szervezési kísérleteit vezérelte, általában azt mondhatjuk, mit fentebb is már megérintettünk, hogy főczél vala a birodalom két fele közti *dualismust közgazdasági* és pénzügyi téren is teljesen megszüntetni, s Magyarországot, mely 1850 előtt legalább *egy* némileg viszonylagos „egészet” képezett, s mely anyagi érdekeit *saját törvényhozása* és törvényei alapján intézte, ez önállóságától egészen megfosztani, s egyszerű birodalmi provincia fokára lenyomni. Ép így bizonyos az is, hogy míg azelőtt a javítási reformtörekvések a nemzeti *közéletből indultak* ki, s némileg organikus módon fejlődtek: most minden felülről jött, minden kormányi s rendöri bélyeget viselt, részben erőltetett gépies alakokban jelenkezik. Evvel áll összefüggésben az is, hogy míg azelőtt e téren a legélénkebb pezsgés és surlódás uralkodott közéletünkben, most *síri nyugalom* s meddő indifferentismus terjedt és fogta el egyidőre a kedélyeket. Nem kevésbé világos továbbá, hogy sok *anyagi* reform-művelet ez időszakban annyiban megkönnyebbült, s részben gyorsabban is vitethetek keresztül, a mennyiben az összes birodalom ereje- és biztosítékával lehetett eljárni, s az absolut kormányi intézkedésmód egyben másban egyszerűsíté az intézkedést. – De másfelől meg voltak ennek is *hiányai*, főleg, a mennyiben Magyarország sok ügy tekintetében sokkal szorosb érdek-kapcsolatba hozott az örökös tartományokkal, mint az igazi országos és *nemzeti érdekeinkkel* megegyeztetethő.

Ezeket előrebocsátva, lássuk már most ez intézkedéseket közelebbről és egyenként ¹⁾).

2. §.

Intézkedések az anyag; érdekek s közgazdasági ügyek körül különösen.

A mezőgazdaság és a földbirtokviszonyok egyikét képezek azon szervezési ágaknak, melyeken a kormány tevékenységének a legtágasb tér nyílt, s melyen, több irányban kellő buzgalmat s gondoskodást is fejtett az ki, Először is figyelmet érdemel *az úrbéri szabályzat*, mely 1853 elejétől fogva foganatba vétetvén, azt mit Mária Theresia 1765-ben, II. József, s az 1836 és 1848-ki országgyűlés célba vett (habár nemzeti érdekeinkkel nem is, egészen megegyezőleg) tényleges valósággá változtatott. Ennek alapján ugyanis az úrbéri kapcsolat, a jobbágyi viszony s az ebből származó terhek *örök időkre megszüntetettvén*, a földművelő személyi szabadsága ép úgy mint tulajdon-sértetlensége minden időkre biztosított, a földesúr és volt jobbágyok közti birtok- és teher-viszonyok megállapítottak, a kármentesítési ügy észszerűleg szabályoztaték, a *tagosítás* s egyéb fontos kérdések megoldása pedig előkészítettet stb.²⁾). Második helyen áll az *ősiségi patens* s az evvel összefüggő rendeletek³, melyek által magán és birtokjogi intézményeink szinte jelentékeny átalakulást szenvedtek, s az újkor új követeléseinek legalább némely irányokban elég tétetek; *az 1855-ki* (aug. 30.) *és 1857-ki* (máj. 17-ről szóló) rendelvények, melyek alapján” a telkek tagosítása *és összesítést* az úrbéri törvényszékek által megindított; *az erdőszabályzat*, mely 1852-ben a német tartományokra nézve alkottatván, 1857-ki jún. 24-én kelt nyílt parancsesal hazánkra is kiterjesztetett, s 1858 elejétől fogva közkötelezővé tétetek; célja ez utóbbinak oda menvén, az erdő-állományt fentartani s a telkeknek fáültetéstől való elvonását akadályozni, a pusztító *gazdaságot nehezíteni*, az erdőtulajdont kihágások és sértések ellen

¹⁾ Az itt következők legnagyobbbrészt maguk az országos kormány- és a *birodalmi törvénylapok*, továbbá Récsy „Közigazgatási törvénytudomány” ez. munkája 3-4 kötete (1851 1.) *Konek*: Ausztriai birodalom Statistikája (1860. Pest) azután *Hunfalvy*, *Czörmig*, *Matlekovich* többször idézett művei alapján állították össze, s csak vázlatot képeznek, mint azt az előttünk álló feladat követeli.

²⁾ Részletesben erről *Tóth Lőrincz*: Útmutató úrbéri ügyekben (1857. Pest) 40. s köv. 62. s köv. *Matlekovich*: id. művének 108-118. l., és maga az az úrbéri patens 1853. márczius 2-ről, és (Erdélyre nézve) 1854. június 21-ről.

biztosítani, s egyáltalában az okszerűbb erdő-üzletnek útjait egyengetni. Harmadik sorban találjuk a kormány azon intézkedéseit, melyek a földbirtoki hitel, a mezei rendőrség, a gazdasági oktatásügy stb. szervezése- és kifejlesztésére irányulnak. Jelesül

A mi a földhitelügyet illeti, e tekintetben sokáig nem sikerült a kormányt hazánk irányában is méltányosb eljárásra bírni, s *országos érdekeinknek* az osztrák pénz- és hitelintézetek egyedárusi tendenciájuk ellenében érvényt szerezni. A bécsi nemzeti banknak adott azon engedély ugyanis, hogy kebelében egy földhitli vagy *jelzálogi osztályt állíthasson*, távolról sem vala elégséges szemben a monarchia ez iránybani roppant szükségletével; s változás e tekintetben csak az 1861/2-ki korszak óta mutatkozott, a midőn ugyanis a nemzet egyik régi s hő óhajtása, t. i. egy országos *földhitelegyesület* életbeléptetése lehetővé tétetett, s később csakugyan fel is állítottatott (1. alantabb); továbbá hogy több rendbeli megszorítások, melyek hazai hitelünket lankaszták, megkönnyítették; *a telekkönyvi intézmény* moghonosítottatott, a kereskedelem- és üzletre vonatkozó törvénykezés némely tekintetben tökélyosbitetek. *Az oktatási ügyet* illetőleg, ez irányban is örvedetes lendület tapasztalható újabb időben, a mennyiben az eddig fenállott s egészen német szervezettel ellátott *óvári* tanintézetten kívül, (főleg az országos gazdasági egyesület ernyedetlen buzgólkodása- és nógatására) több egyéb közép és alrendű gazdasági iskolák direkt állami támogatással szerveztettek. — *A mezei rendőrségre* vonatkozólag szinte számos rendszabály léptetett életbe, mely e nem csekély fontosságú ügyet okszerűbb, s az üzleti és birtokigényeknek is megfelelőbb alapokra állítja, habár egyben-másban a szabad mozgást igen is korlátozó, s nem olyanok, melyek hazai viszonyainknak teljesen megfelelnek.

Nem egészen jelentéktelen *hazai állattenyésztésünk* előmozdítása érdekében, hogy a nemesb lófajok tenyésztése tetemes díjtételek kifizetésével serkentetek (1857. 1860-ki rendeletek); s az oly pusztító hatású marhadög elfojtására külön s czélszerűbb rendeletek bocsáttattak közre. E mellett *bortermelésünk*, *a selyemtenyésztés*, s egyéb művelési ágak szinte találtak ösztönzésre; míg másfelől nem csekély hatású östermelési viszonyainkra azon körülmény, hogy a birodalmi *vámpolitika az újabb időben* valamivel szabadabb iránylatot vett, *a nyers termékeink kivitele*, valamint némely fontosb beviteli czikkeink most már vagy egészen vámentesen maradnak, vagy igen csekély díjnak vettetnek alá. Habár másfelől az is kétségtelen, hogy a némely elsőrangú kiviteli essikkeinkre (borunkra például) idegen határok

még mindig fennálló súlyos váмок jórészben annak tulajdonítandók, hogy a kormány az osztrák iparosok és gyárnokok érdekében ama kül-országokat a mi piacainktól távoltartja, és így csak a ránk nézve veszélyes *retorsiót idézi elő*.

Kiterjeszté gondoskodását a kormány, tekintettel a munkás kezekbeni roppant hiányra, honunkban a *telepítési* ügyre is, a mennyiben egy *1858-diki decz. 23-kán* kelt szabályzatban a települők számára többféle kedvezmények biztosítanak. Mely határozmányoknak azonban igen kevés eredménye vak, s egyébként som oly szellemben szerkesztvék, mely hazai és *nemzeti érdekeinkkel* megegyeznék.

Jelentékenyebb reform-lépés történt végre a *bányászat körül* is, a mennyiben az 1854-ben május 23-áni rendelettel életbeléptetett új bányaszabályzat ez ügy lényeges átalakítását vonta maga után. Így nevezetesen a *bánya-regáljog* fogalmának tüzetesb meghatározásával egyidejűleg a bányabirtok és művelés okszerűbb módon szerveztetek, az e foglalkozási ágban még fennlevő középkorias bilincsek s formaszerűségek mellőztettek, s egyáltalában a sükeresb bányaüzlet s *bányászati ipar* fejlődésének több előfeltételei valósítottak meg.

Mindezeket összefoglalva azt mondhatni, hogy az e téreni intézkedések odacéloztak, a földművelést *békáiból felszabadítani*, a birtokkai szabadabb bánásmódot s rendelkezhetést biztosítani, az adás-vevés, feldarabolás és hitel akadályait eltávolítani, szóval a még fennlevő *középkorias* és hűbérszellemű intézményeket végleg eltörölni, s az azelőtti nehézkes termény-gazdaság helyébe az *új pénzgazdasági rendszer* lépését megkönnyíteni. Kétségtelenül dicséretes mozzanatok, melyeknek *árnyoldala* csak az, hogy nem egészen nemzeti érdekünk volt kiindulási pontjuk, s hogy *rólunk nélküünk* alkotott oly szabványokat tartalmaznak, melyek összes közgazdszást! életünkre határozó befolyásunkká váltak. Köztudomású tény egyébiránt, hogy az 1861-ki *országbirói értekezlet* (s később az országgyűlés is) az itt felsorolt intézkedéseket, s névszerint azokat, melyeknek közvetlenebb jogi vonatkozásaik voltak, nagy részben helybenhagyta, módosítások csak ott vétetvén eszközölbe, hol azt hazai jogrendszerünk és viszonyaink különösen kívánatosá tették ¹⁾).

Azon kormányi intézkedések sorában, továbbá, melyek a lefolyt másfélévtized alatt *ipari s forgalmi* ügyeinkre vonatkozólag vétettek

¹⁾ L. az országos törvény és kormánylapok 1850-ki 68 és 648. s k. 1851-ki 265. 30. s k. 38. s k. 283. 307. 327; 1852-ki 7. 321. 377; 1853-ki II. k. 261. s k. 1856-ki 42-ik és 1858-ki I. k. 62.1.

foganatba, először is az új iparrendtartási szabályzatok vonják magukra figyelmünket. – E tekintetben jelesül két organikus rendelet bocsátatott ki, u. m. az 1851. febr. 6-ki, mely a czéh-szerkezetet eltörölven, helyébe az „engedélyezési” rendszert állítja s egyidejűleg azon emberiességi elvet is, hogy születése, nemzetisége, vallása vagy szüleinek állása miatt senki az ipar- s kereskedésből ki nem zárathatik, érvényre emelé; továbbá az 1859-ki decz. 23-ki, mely az iparszabadságot életbeléptetvén kimondá, hogy ezentúl mindenki, minden czéh vagy hatósági korlátozás nélkül *szabadon fordulhat* bármely ipar vagy kereskedési ághoz, a mely fontos rendészeti vagy közegészségügyi stb. tekinteteknél fogva továbbra is az engedélyezési elvnek alávetett foglalkozásnak nem nyilvánított. Sok tekintetben okszerűen formulázott s a kor színvonalán álló szabályzat, a mennyiben az *associate termékeny* elvének is tág tért nyit, a humanitási szempontokra ügyel s az élénkebb iparfejlődésnek több előfeltételét állapítja meg; habár árnyoldala másfelől, hogy *hazai érdekeink* ég viszonyainkra kellő tekintettel nincsen. E rendszabálylyal kapcsolatban bocsátatott ki 1852-ben aug. 15-én egy új „szabadalmazás!” szabályzat: nemkülönben jelentékeny mozzanat ipari irányban az, hogy a *technikai* oktatásügy is gyökeres átalakulásnak vitetett eleje, a mennyiben több reáliskolák alapítása, a gymnasialis tanrendszerben a természetudományok helyének kiszélesítése, 8 az országos ipartanodának valódi *műegyetem* alakítása: a szakbeli műveltség terjedésének útjait hatásosan egyengeté, s félszegség csak az volt, hogy egy ideig a tanításnak *német* nyelveni erőszakolása nemzeti és oktatási érdekeink hátrányára rendszerként gyakoroltatott.

Á kereskedést tekintve, ennek szabadabb mozoghatását szinte az iparszabadsági törvény biztosította, 1860 óta ugyanis az e foglalkozáságot lankasztó többféle bilincsek lehullottak, az *üzleti erélyt*, a speculációt és a vállalkozási szellemet lankasztó számos rendészeti, vámpolitikai intézmények eltöröltettek, az internacionális forgalom ép úgy mint a belső kereskedés, *hajózást stb. számos megszorító* rendszabály alól fölmentetett. Ugyanezt mondhatni a közlekedési ügy reformja tekintetében is. Egyikét képezvén a birodalmi kormány főczéljainak, a monarchia politikai *unifikációját* anyagi irányban a kommunikáció lehető legnagyobb mérvű kifejlesztésével is előmozdítani, az utóbbi 15-16 év szakadatlan láncolatát mutatja az erre vonatkozó kormányi intézkedéseknek. Nem említve jelesül a *postai*ügy szervezésére, a távírdászat meghonosítására, a hajózat s hajó-forgalom könnyebbítésére stb. irányzott törekvéseket, csak a *vaspályai*ügy erélyes felkarolására

utalunk, mint a moly téren a kormány részint közvetlenül, részint közvetlenül (törvények, rendszabályok és tervezetek, kamatbiztosítás és hitelműveletekkel stb.) serkentő és sokoldalú tevékenységet fejtett ki, habár nem ismerhető félre ez irányban sem, hogy a német *centralisztikus. tendenciák itt* is mindig mérvadók voltak, nemzeti érdekeink nem kellő aránybani figyelemre találtak, több közlekedési vonal (p. a Bécs-Trieszti, Arad-Szebeni) a Magyarországnak kedvezőbb vonalok (Pest-Fiume, Nagyvárad-Kolozsvár stb.) rovására pártolásban és előnyökben részesítették¹⁾. Épúgy tagadhatlanul történt egy némi az utépítési ügy, a közmunka stb. rendszerezésére nézve, mely tekintetben számtalan kormányi szabályzatok bocsáttattak közre, nem különben a „Tiszaszabályozás” nagy fontosságú ügye is nem kis mértékben (habár érdekeinknek teljesen nem is megfelelő) támogatásra talált a kormány részéről²⁾.

A vámügy is nagy átalakuláson ment ez időszakban keresztül. Egyfelől ugyanis az osztrák-magyar közbenső vámsorompók (1850-1851-beni) megszüntetése, s a teljes *belkereskedési szabadság* életbe léptetése által³⁾. Másrészt annak folytán, hogy az osztrák kormány 1853 s főleg 1862 és 1865 óta, eltérve visszas hatású *prohibitionisztikus* vámrendszerétől, valamivel szabadabb mozgást lehetségesített a nemzetközi kereskedésben. Ide értve azon több rendbeli kereskedelmi szerződéseket, melyeket a birodalmi kormány idegen államokkal (Német, Francia, Olasz. Torok- és Oroszországgal kötött, odacéloltak, hogy a ki- és bevitel megkönnyítettessék, a forgalmat lelánczó magas vámtételek leszállíttassanak, s nemzet és nemzet között akadálytalanabb s folytonosb érintkezés idéztessék elő. Részünkről csak az lévén sajnálható, hogy a változtatások is érdekeinknek *nem mindég*

¹⁾ A vaspálya-építési jog tekintetében érdekes mozzanat az, hogy inig az 1841. üecz- 19-ki szabályrendelet folytán az *államvaspálya-rendszer* elve emeltetett érvényre, s az 1845-ki jui. 10-ki rendelet a *magánvasút-építésikört* még szűkebbre szorítá: addig az 1854-ben ez irányban kibocsátott fejedelmi rendelvények már a privátépítési rendszert emelik ismét uralomra, s csak annyiban tartanak fenn az államhatalomnak befolyást, a mennyiben az *engedélyezés tőle* nyrendő ki, a viteldíjak megállapítása szinte némi befolyásvételével történik, s másfelől a mennyiben a kamatbiztosítás *adása által az állam* bizonyos pályavonalok építését előmozdítani, s támogatni magának feladatául kitzúte.

²⁾ V. ö. *Konek*: Statistik. 408. s köv. i. *Récsy*: közigazg. törvények IV, k. 195-274. i. és az *országos* kormánylapok 1851: 216-282. 509. s kov.1855. I. köt. 238. 1850: 727, 1855: 204. 69. 1857. II. 45. 75. 52.

³⁾ V. ö. *Kauts*: Vámpolitika (1866.) 169. s köv. 1. és a *Reichsgesetsblatt* 1850-ki foly. LXIX. darabj. és 220. számú mellékletét.

kellő tekintet bevételeivel történtek s hogy még mindig igen sok akadály van ez irányban elhárítani való, hogy hazai kereskedelmünk felvirágozhassák.

Tekintve végre a *hitelügyet*, ez is *teteses ápolásra* talált, ámbár fájdalom! inkább csak alaki tekintetben s *nem reális*, – *pénzügyiben*, mert mindaz a mi e terén történt, sokszorosán ellensúlyoztatott és hatálytalanná tétetett az által, hogy a birodalmi kormány adórendszere és szakadatlan hitelműveletei a nép tőkeerőit kimeríték, s így a hitelszabályok és intézetek lényegileg meddő s haszon nélküli faktorokká törpültek. Jelentősb mozzanatok pedig e téren: a *bécsi nemzeti bank* reorganisatiója s jelzálogi bankká is alakítása (1856-ban), a takarékpénztárak czélszerűbb szervezésére irányuló intézkedések, több rendbeli hitelbankok, földhitelintézetek, népbankok engedélyezése stb.

Végre előmozdított iparunk és forgalmunk némileg az által is, hogy ipari és *kereskedelmi kamarák* emez érdekek képviselésére alkottattak, idegen államok nagyobb forgalom piaczaín consulátusok, kereskedelmi, *ügynöki állomások* szerveztettek stb., míg másfelől egyesek és testületek törekvései a kereskedelmi *tanügy emelésére* az államhatalom részéről szinte némi pártfogolásra találtak»

Áttérünk a birodalmi kormány intézkedéseinek azon körére, mely összes közgazdasági és társadalmi életünkbe legmélyebben beivott, s anyagi kifejlődésünkre a *legvisszás befolyást* gyakorlár, értjük az adók, a pénzügy s a közadósságok körüli intézkedéseket.

Azon roppant dimenziókban megszaporodott közöltségek» mçlyek az új birodalmi kormányrendszer, hadszervezet s burokratiai igazgatás által okozottak, földözésére, meg a monarchia amúgy is zilált financiaiának rendezésére: egyik lényeges *kellék vala a közadók* óriás mérvben fokozása. Ennek következtében, de azért is, mivel Magyarország a legyözött forradalom után úgy tekintetek, mint meghódított tartomány, melynek a többi tartományokkal szemben semminemű, kedvezményre könnyebbségre joga nincsen, sőt minél nagyobb mértékben terhelése czélszerűnek mutatkozik: az új *kormányhatalom egyik legelső* teendőjének azt tartár, az osztrák adó- s financia szabályokat hazánkra is kiterjeszteni, a regalék és monopolok, a direkt és indirekt adók, az illetékek és bélyegdíjak stb. bonyolult s terhes *hálóját* mireánk is borítani.

Így történt, hogy az, mi csak egy magas fejlettségű s erőteljes iparos népre nézve lett volna helyszerű és igazolható, a modern-állami adórendszer, reánk szegény, óriási válságokon ép keresztül ment, *naturálgazdaszati fejlődés-stádiumunkból* alig kibontakozni kezdő Ma-

gyarokra valódi csapásként nehezedett, üzleti erélyünket, vállalkozási hajlamunkat csökkenté, tőke-takarításunkat megakasztá, sőt újabb időben még inkább súlyosítva elemi csapások és szociális rázkódtatások által, végkimerülés veszélyével fenyegetett.

Az itt szóbanlevő osztrák-financz intézmények két osztályba helyezhetők. Először ugyanis az adóztatásra vonatkozók, azután a közadóssági anyagi végkimerülés veszélyével fenyegetett.

Az *adóztatást* illetőleg, a birodalmi kormány 1851-től fogva szakadatlan sorozatban bocsátá ki rendelvényeit, melyekkel a különböző adó-nemeket, közvetett és közvetlen adókat életbelépteté. Így jelesül a bélyeg-illetéki adót, a fogyasztási adókat, a jövedelmi adót, telekadót, azután a ház és épület-adót, a személyes kereseti vagy fej-adót. Ugyanevvel egykorúlag honosított meg a *dohány-egyedárúság, emeltetett* magasabbra a só és löpor-ár, fejlesztetett ki a regalitás és a fiskalismus minden ágaiban; míg másfelől a magyar dománial és koronajószágok, és az alapítványi javak vétettek egészen osztrák pénzügyi kezelés alá és hasznosítottak közbiróalmi kincstár érdekében és javára.

Az *államadóssági* hitelműveleteket pedig illetőleg, elég élénk emlékezetünkben vannak a magyar bankjegyek megsemmisítésére, az 1854-ki nemzeti kölcsön eszközlésére, a koronajószágok elzálogosítására stb. irányult intézkedések, semhogy ennek részletes elemzésébe bocsátkozni szükséges volna. Ép oly kevéssé, mint azon újabb pénzügyi operációknak, melyek a bécsi nemzeti banknak rendezésére egyfelől (decz. 1862.) s a státuszjegyek forgalombahozására másfelől vezettek, s melyeknek egyáltalában azon szomorú eredménye vala, hogy *a tőkepiacz minden* erőforrásai lassanként kimerítetttek a birodalmi financz a legziláltabb karba jutott, a hitel módfelett csökkent, s oly állapot fejlődött ki, melyből *szabályszerű útoni menekülés már alig* gondolható.

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdaság praktikus kérdései kerüli eszmemozgalom különösen, névszerint az irodalomban, a napi sajtóban, az egyesületi körökben, meg a törvényhozó testületben.

Elő czikk.

A mezzei gazdaság és birtok-viszonyok körüli nézetek és törekvések.

1. §.

Általános szempontok.

Ha azon eszmék- és törekvéseknek lánczolatát, melyek az utóbbi másfélévtized folyamában az anyagi érdekekre nézve honunkban kifejezésre jutottak, áttekintjük, azt tapasztaljuk, hogy egy ágára a nemzetgazdasági élet- és foglalkozási körnök sem fordított ez időben nagyobb gond és figyelem, *mint az őstermelésre, egy közgazdászait üzletszak körül sem fejtetett ki oly intensiv tevékenység mint földipari és az evvel kapcsolatban álló birtokügyi érdekeink terén* ¹⁾.

Ez új iránylatnak, mely némi visszhatást is képez az élőbbem évtized *protektionisztikus* tendenciái ellen, folyamányaként: egyfelől határozott hangsúlyozásával találkozunk annak, hogy Magyarország előkelőleg *agriculturai állami*²⁾, másfelől egész sorozatával a tervezetek és indítványoknak állunk szemközt, melyek oda czéloznak: hátra-

¹⁾ Hogy s nézet-irány érvényrejutására a fentebbieken kívül még más körülmények is hatottak, nem vonjak kétségbe; így például a két ízben nagy-szerű lendületet vett kiviteli gabnaforgalmunk (1856/7 és 1861/2-ben); a hasonlólag két ízben ránk nehezedett aszály és szűktermés; a külföldi vámpolitika reformok; meg annak fölismerése, hogy honunkban maga az oly igenis szükséges műipar is csak akkor virágozhatik fel, ha mezőgazdaságunk magasb polczra emelkedik.

²⁾ Tüzetes kifejezésre jutott e nagy elv egyebek közt az *Orsz. Gazdasági Egyesület* többrendbeli emlékirataiban, jelesül pedig a „Vámpolitikai kérdésre”¹⁾ vonatkozóban (Gazd. Lapok 1866. Nr. 10.); politikai napi lapjaink közül a „*Pesti Napló*” (péld. 1854: szept 24. 1865. febr. hó 28), a „*Pester Lloyd*” (1854: 15. febr.) *Ország és Honban*; a kereskedelmi és iparkamarák jelentéseiben (p. o. a 'pesti 1853: 231. 1. kassai 1852/8: 5. 1.), nemkülönben Lónyay, Korizoiics, Kautz, (Londoni Ipartárlati Jelentés 119. 1.) Érkövy, Peterdy nyilatkozatai és irataiban. (L. alantabb.)

maradt, s a nagy közgazdasági és birtokjogi változások hirtelen bekövetkezése által is sújtott mezei iparunkat: a *birtokviszonyok szervezése*, a szakbeli oktatás gyökeres reformja, a tagosítás és telepítés, a belterjesb üzletmód s gépek meghonosítása, főleg pedig a hitel és közlekedési ügy kifejtése s okszerűbb rendezése által jobb karba helyezni, a jelenkor igényeinek és szükségeinek megfelelőbb álláspontra emelni. Nem is említve azon számos *kívánalmakat*, melyek ez irányban részint általában, részint a *kormányhoz* meg a törvényhozó testülethez intézett felterjesztésekben kifejezésre jutottak, s annak is képezik tanúságát, hogy a nemzet ez elsőrangú lét-érdekét teljesen méltányolja, s a teendők terjedelme, és halasztatlansága felől bensőleg meg nagyon győződve.

Örvendetes jelenség östermelési érdekeink körében ezenkívül az is, hogy a mezei gazdaság, kivált az utóbbi öt-hat év alatt, *elméleti s tudományos* tekintetben is nagyobb figyelemre kezdett méltattatni. Eltekintve jelesül azon komoly s hazafias buzgólkodástól, melyet jelesb szakférfiaink (egy Korizmics, Hideghéty, Peterdy, Érkövy Kenessey, Sporzon, s mások), továbbá *napi sajtónk*, némileg maga a kormány is, s első sorban az országos gazdasági egyesület, a mezőgazdasági tanügy ¹⁾ előmozdítása ügyében kifejtettek, s némi eredményt is hoztak: csak arra utalunk, hogy ez időben kezdett honunkban a *mezőgazdászattan egyfelől* a természettudományok, másfelől a nemzetgazdaság tudományávali viszonylatban szemügyre vétetni; minek szülő példáit az orsz. gazd. egyesület számos köz- és szakosztályi tanácskozmányai, másfelől a komolyabb *szakirodalom többrendbeli* termékeiben szemléljük ²⁾; nem különben arra, hogy szakférfiaink

¹⁾ Utalunk e tekintetben *Korizmics* jeles indítványozó beszédére a Gazd. Egy. 1860-ki közgyűlésében (*Gazd. Lapok* 1860. Nr. 47. 743. s köv. 1.) *Hideghéty*: „P. Napló” cikkeire 1861. decz. 6. és 1863. máj. 28. s k. sz. és *Gazd. Lapok* 1861-foly. 118-163. és 1862: 3-87. lapj. közzölt értekezéseire, meg önálló röpiratára: „Figyelmeztetések” (Pest 1861.); *Sporzon* tanár becses tervezeti cikkeire a *Gazd. Lapok*: 1861/2. foly. *Peterdy*: nagyobb értekezésére a *Gaud, Lapok* 1861-ki folyamában „Új helyzet új teendők” czim alatt; a gazd. egyesület felterjesztésére a kormányhoz (*Gazd. Lapok* 1868. foly. 49 s k. 68. s k. 88. s k. 243. s k. lapjain)

³⁾ Kiváló érdekűek ez utóbbi tekintetben *Sporzon Pál* műegyetemi tanárnak a *Gazd. Lapok* 1861 – 1866-ki foly. közzétett értekezései Liébig tanárról, a földművelési végy- és állat- meg növénytan jelentőségéről atb, (G. L. 1861: 229 s k. 247. s k. 263. s k. 1. stb.) *Hideghéty*: Figyelmeztetések; *Érkövy*: „Aszályosság” (1863-baő) című munk. többhelyei; *Eautznz*: „A nemzetgazd. viszonya a mezőiparhoz”, és a munkászekbeni hiányunk”, cz. értek. (*Gazd. Lapok*

(Galgóczy Keleti s mások) meg gazdasági egyesületeink a földművelési *statistikára* is már tüzetes figyelemmel vannak, s annak egybeállítására nézve igen sok becses előkészületek tétettek. Mihez járul végül még azon számos nagyobb-becsű tájékoztató s általános iránvú értekezés is, mely *folyóirataink* hasábjain újabb időben napvilágot látott, s a külföldi irodalom haladásainak figyelmesb szemmel tartásáról tanúskodik ¹⁾.

2. §.

Az új birtokjogi intéstitúiók meg az evvel kapcsolatban álló viszonyok körüli nézetek és törekvések.

Azon nem csekély számú kérdések sorában, melyek östermelési érdekeink körül újabb időben az elméket foglalkodtaták, kiváló helyet foglalnak el az új birtokjogi és birtokrendezési feladatok, s jelesül a megszüntetett úrbírvizonyok, a földtehermentesítési műveütek, a tagosítás és összesítés, a telekfeldarabolás, a minimum és maximum, meg a hitbizományok körüli eszmemozgalom. Ugyanis:

a) *Az urban viszonyok.* Ezen összes újabbkori közzgazdaságunkban oly mélyen bevágó mozzanat, az utóbb lefolyt 15-16 év alatt közérdekeltség tárgyát képezd, s élénk eszmesúrlódásnak szolgált kiindulási pontúü. Egyrészt jelesül annyiban, hogy ez ügy rendezése, mezőgazdasági birtok- és üzletviszonyainkra gyökeresen átalakító hatású vala; másfelől annál fogva, mivel egyidejüleg nagy fontosságú eocjális változásokkal állott összefüggésben, tehát különböző szempontok szerinti figyelembevétel telt szükségessé.

Tekintve már most az úrbériség megszüntetése meg az evvel kapcsolatban álló *egyéb jogi és társadalmi intézmények* körül kifejezésre jutott nézeteket, nagyban és egészben véve a nemzet minden osztályai ez átalakulásban egy új s jobb jövő egyik factorát

1861: 51-97. s. k. 1. 1860, foly. 778- 828. S k. 1); *Hunfahy és Érkövynek* nagy érdekü vitája az erdősítés és csatornázás ügyében a „*Hon*” 1863. foly. (april 22-s k.; június 24. s k. és július 16. s k. számaiban.)

¹⁾ V. ö. péld. *Peterdy:* terjedelmes értekezését: „Új év új teendők” (*Gazd. Lap.* 1861: 1 s k. 17. s fc. 81. k. 1.) és „AHamgazdászati tanulmányok (ü. o. 1861, f. 228-595. 1.); *Lónyay Menyhértnek* többrendbeli értekezéseit; *Érkövy:* Emlékiratát 1863. (a G. Egyesület megbízásából); *Kodolányi ozikkét* a „Földművelés állásáról Európában (*G. Lapok* 1860: 612-717. s k. 1.); *Szathmáry:* „Alföld és Fiume ez. jeles monographiáját 1864-ben stb; *Török:* *némely* czikkeit „Pubhcistikai és nerazetgazd. dolgoza ok ez. munkájában; meg *Galgóczy:* *Statistikai értékek, s nagyobb hírlapi czikkeit* a „*Pesti Napló*” 1852- 1866-ki foly.

relék rejleni, a miért is a napi sajtó ép úgy mint a szakirodalom és a szociális munkálódásokban nyilvánuló közvélemény elismeréssel fogadta az e téren életbelépett reformokat ¹⁾. Alig van e *mellett praktikus* nagy kérdés, mely ez időszak alatt, főleg a journalistikában, sokoldalúbb megvilágosításra talált volna, kivált az ötvenes évek első felében, midőn az új institutiók keresztülvitele s annak hatásai a közérdekeltséget folyton éberren tárták. Különös figyelmet érdemelnek pedig e tekintetben a „Pesti Napló” hasábjain megjelent számos s részben becses cikkek: *Tóth Lőrincz, Galgóczy Károly, Török János, Fényes Elek és Mészáros Károlytól; több* idevágó értekezések *Peterdytől, Érkövytől, gróf Zichy Nándortól* s másoktól a „Gazdasági Lapok” 1850-1862-ki folyamaiban; több jogtudományi tekintélyeinknek (Tóth Lőrinoz, Récsy Emil) nyilatkozatai; a „Pester Lloyd”, „Magyar Sajtó” és „Ország” ez. napi lapjaink több idevonatkozó cikkekP), stb. melyekben az úrbériség megszüntetéséből folyó többi reformok is hangsúlyoztatnak, a tagosítás és commassatió kérdésének megoldása sürgettetik, a *bordézma megváltása* indítványoztatik³⁾, nemkülönbön azon viszonyok fejtegettetnek, melyek az úrbéri megváltás s földtehermentesítés finanziaális oldalára vonatkoznak, s hazai birtokos osztályunk ez iránybani új helyzetét és feladásait állítják szemeink elé.

b) *A birtok-terjedelem* kérdése szinte többoldalú eszmecserére szolgáltatott alkalmat. így jelesül, eltekintve a hitbizományi intézménytől ⁴⁾, melynek tekintetébeni megszoríttatást az osztrák törvények által, legalább főúri osztályunk nem szívesen tűré, s mely irodalmi téren egyebek közt az aristokratikus nézetű *Töröknek* egy-két élesen írott cikkében (az első szülöttségi stb. joggal együtt) tüzetes védelemre is talált⁵⁾: csak a „minimum” kérdésére utalunk, mint a

¹⁾ Tehát még a határozott conservativ-aristokratiai irányú Török Jánost s az általa egyben-másban képviselt volt kiváltságos rétegeket sem véve ki.

²⁾ V. ö. Egyebek közt *Tóth Lőrincznek* hírlapi cikkei alapján kidolgozott jeles munkáját: „Utmutató úrbéri ügyekben” 1867., mely főleg a kérdés praktikus és jogi oldalát fejt ki; a „Pesti Napló” 1853-ki foly. márcz. 12. s k. szám. 1854. foly. július 22. s k. 1856. január 28. 1856. nuirez. II s k. sz. Á „Gazdasági Lapok” 1862: 782. s k. 1. *Török*: „Public, dolgoz. 115.8 k. 1. Pester Uoyd 1864. 1-ső száma, s évi visszatekintéseit hazánk keresk viszonyaira.

³⁾ De nem állami költségen.

⁴⁾ V. ö. egyebek közt „Pesti Napló” 1865. márcz. 18. s k. sz. *Török*: „Magyar Sajtó 1856. november 8, 11, és decz. 8. szám.

⁵⁾ Y. ö. Publicist, dolgozatok: 803. s k. 340 s k. lapj.

mely ez időszak alatt is heves vitáknak szolgált tárgyul. így névszerint 1856-ban a „*Pesti Napló*” meg a „*Magyar Sajtó*” illetőleg Galgóczy és Török között¹⁾, kiknek elseje a minimum ellen, az utóbbika pedig a minimum mellett küzdvén, amaz a kor demokratikusabb irányát és szabadabb birtokparcellírozási elvét, emez pedig (többszörös utalással Széchenyi e kérdéabeni magatartására) a conservatív arisztokrat tendenciákat hangsúlyozta, a nélkül azonban, hogy vagy az egyik vagy a másik lényegileg új szempontokat vagy tapasztalásokat hozott volna fel nézetének támogatására²⁾. A „minimum kérdése” e mellett más alkalommal is szóba hozatott; így péld. *Érkövy* és mások által³⁾, sőt újabban a *belgahank s hasonirányú pénz- és hitelműveleti törekvések* folytán, ez is egyikévé vált azon feladványoknak, melyek ismételve a figyelmet szélesb körökben fölébresztek, s a nagy és kisbirtok, a szabad földfeldarabolás vagy összesítés kérdéseivel kapcsolatban éles vita tárgyaivá lőnek; nem említve azt, hogy hazánk igen sok vidékén újabb időben is tapasztalható a telekbirtokos osztály tendenciája, a föld szerfeletti elaprózásától tartózkodni, s hogy e szerint hazánkban a minimum törvénynek életbeléptetése vagy fenntartása, legalább a *szokásos okokból*, azaz; oly tekinteteknél fogva, mint egyéb államokban, szükségesnek nem mutatkozik.

Lássuk valamivel közelebről a fent megérintett belga-banki s hasonirányú műveleteket s azok fogadtatását hazánkban.

Azon nagyobb szerű politikai és közgazdászati átalakulás folytán, melyen honunk az 1861-ki évben keresztül ment, egyik elsőrangú európai finantz-tekintély Magyarországra, mint a melynek hitel- és tőkébeni szegénységét igen jól fölismeré, veté szemeit, s ezt tüze ki nagyszerű pénz- és hitelműveleteinek egyik célpontjául. E *nagyhirű pénzember Lagrand Dumonceau*, oda irányozá tevékenységét, hogy hazánkban az igenis *immobil földbirtokot* mozgékonyabbá tegye, a nagy birtok-complexuraoknak, melyek a kor követelte okszerűbb művelés-móddhoz megkívántató tőkék és hitelközegek hiányában vannak, megosztását, feldarabolását elősegítse, s egyidejűleg a külföldi tőkés-

¹⁾ V. ö. „*Pesti Napló*” 1856. ápril 2-10. „*Magyar Sajtó*” 1856. május 1, 2, 8, és 10. szám.

²⁾ *Galgóczy* egyidejűleg a maximum eszméjét is elvété, s avvaí indokolá, hogy hiszen az iparosnak sem tilthatni meg észszerűleg soha, hogy üzletét, ha előnyösnek látja, kiterjesztesse és megnagyobbíthassa.

³⁾ V. ö. „*Pesti Napló*” 1853. apr. 17. és 1855: márcziusi számokban, s pedig inkább a minimum felé hajló értelemben.

nek ez úton Magyarországon nyereséges műveleti tért nyisson. Ez volt az *ügynevezett belga-bank-operációknak*, meg a magyar szakférfiak közreműködése mellett célba vett *földvételi társulat* tervének kiinduláspontja. Ez azon vitaügy, mely az 1862-1 864-ki év folyamában egyesületi körökben és napi sajtónkban a legélénkebb eszmemozgalomnak alapul szolgált, s mely körül különösen két egymással némileg ellentétben álló közgazdasági nézetkor jutott kifejezésre. Névszerint annyiban, hogy számosan hazánkfiai és szakembereink közül, azt tartván, hogy az ilykép foganatba veendő műveletek által legnagyobb *nemzeti kincsünk, hazai földünk, idegenek* üzérleti játékszérévé fajuland, a telekparcellizozás, és könnyüvé váló földcserebere, fontos országos érdekeket sértend, s külföldi pénzemberek igen is nagy túlsúlyt nyerendének hazai közgazdaságunkban, e tervezeteket határozottan *ellenzék; mások ellenben*, azon nézetből indulva ki, hogy a nagy birtoktestek helyes megoszlása az intensivebb cultura egyik főfeltételét képezi, s hogy tőkeszegénységünknel fogva a külföldi tőke idevonulása csak előnyünkre válhatand stb.: e törekvéseket pártolák, s a nevezett tervek praktikus megvalósítása mellett emeltek szót¹⁾. Kiváló érdekű kérdés annyiban is, a mennyiben mind politikai napilapjainkban, mind folyóirataink és orsz. gazdasági egyesületünk tanácskozmányaiban több becses nézet-nyilatkozásra szolgáltattott alkalmat²⁾,

c) *A tulajdonosi és bérrendszer* kérdése is élénk érdekeltséggel

¹⁾ Egyebek közt meleg szószólója volt a tervezetnek a „*Magyar Sajtó*” és „*Hon*,” 1862/64-ki folyama, jelesül *Ivánka Imre* befolyása alatt, ki is több érdekes cikket közlött e kérdésben (különösen még a „*Gazd. Lapok*” 1862: 430-496 és 515. meg 752-ik lapj. 1. még „*Hon*” 1864: nov. 18-15 és decz. 16-20. meg 1865: jan. 1.0. szám. „*Magyar Sajtó*”: 1862. október 26. s k. számokban) egyideig *Reviczky Szevér* illető cikkeivel a „*Pesti Napló*” is; míg egyéb lapok közül még a „*Sürgöny*” 1862-ki foly. nov. 18 és decz. második felében, azután a „*Pester Lloyd*” is hozzászólott a tárgyhoz; míg egyenes ellenzésre a terv s névszerint a belgabank működése a „*Gazd. Lapok*” 1864-ki 17-ki számában talált; *Trefort, Érkövy* és mások pedig több alkalommal oda nyilatkoztak, hogy ily utón végre a magyar birtokos osztály egészen expropriálnának.

²⁾ E tervezetekkel némi kapcsolatban áll egy legújabbban föllépett *német üzletembernek* (Simitsch) földfeldarabolási indítványa, mely szintén oda céloz, hazai birtokosainknak telkeik megosztása- és parcellizozására segédkezet nyújtani, s ez által, állítólag, mezőgazdasági állapotaink javulását elősegíteni. Mely indítvány azonban határozottan visszautasított, jelesül *Érkövy* által a „*Magyar Világ*” 1866-ki foly. január 8-8-ki számaiban és a „*Pesti Napló*” ugyanazon évi folyamának feb. 17 -21-ki számaiban.

szemléltetett az itt szóban levő időszak alatt. Egyidejűleg ugyanis a gazdasági és birtokjogi viszonyainkban beállott nagy változásokkal, mezőgazdasági körökben azon eszme kezdé foglalkodtatni a szakembereket, nem volna e czél- és időszerű *földművelési rendszerünkben* a majdnem kizárólag űzött tulajdonosi műveléssel felhagyni, s a *haszonbérleti* üzletmódnak nagyobb tért engedni. Mindakét nézet, a régít tartó épúgy mint bérrendszerhez szító, talált szószólókra, s a napisajtó épúgy mint a komolyabb szakirodalom vagy a gazdasági egyesületek tüzetesen is ereszkedtek e feladvány megvitatásába ¹⁾. Legnagyobb érdekük pedig e tekintetben²⁾ egyfelől azon többrendbeli jeles értekezések, melyeket a „*Gazdasági Lapok*” ez. szakfolyóirat az utóbbi évtized alatt hozott, s határozott odahajlást árulnak el a h aszón béri rendszerhez³⁾, azután *Korizmic László* ismert nemzetgazdánknak „*Anglia haszonbérleti állapotainak ismertetése*” című és angoltól fordított művében ⁴⁾, kifejtett nézetei⁵⁾, melyek szinte a bérleti rendszert ajánlják, s ép oly formán mint *Seres Károlynak egy* terjedelmes cikksorozata a „*Gazdasági rendszerek felett*” ⁶⁾, arra utalnak, hogy a *farmerség elvének* földművelési rendszerünkben helyet engedni napjainkban már ép oly kívánatos mint kivihető reform-lépés.

A bérleti rendszer kérdését legújabbán ismét jelentékeny napi

¹⁾ V. ö. például a „*Pesti Napló*” 1856-ki folyamának aug. 29-iki számát; „*Hon*” 1863-ki folyamának február 28, s k. számait, valamint a „*Pester Lloyd*” és „*Magyarország*” és „*Magyar Sajtó*” illető folyamát.

²⁾ V. ö. főleg 1851. foly. 908. s k. 927. s k. 1. 1860; 556-729-ik 1. 1862: 416. s k. 558. s k. 1. 1863: 519. s k. lapjait.

³⁾ Ellentétben péld. egy „*Pesti Napló*” cikkhez (1856. atg. 29.), melyben a haszonbérleti rendszer ellen emeltetik szó.

⁴⁾ Szerzője George Wingrow Cook.

⁵⁾ Melyek röviden ezekben összpontosulnak: gazdasági állapotaink a haszonbérlet felé hajtának bennünket; mely rendszer naponkint égetőbb szükség lesz honunkban; illő tehát, hogy érdekeinknek legjobban megfeleléség szervezzük; a magyar földbirtokos alkalmas bérleket *főleg az eddigi gazdatisztek*ből iparkodjék magának készíteni; adjon a földesúr hosszabb bérleti időt; kösse ki magának a bérösszeget pénzben és gabonában; egy-két gazdaságot azonban a földesúr tartson meg magának, mert ezen pontok is lesznek hazánkban úgy mint Angliában, egyrészt a falusi életnek szentélyei, másrészt a mezői gazdálkodás mindennel *ellátott példányképei; sük.* – A munka e mellett több becses eredeti adalékot is tartalmaz Koriczmic jeles tollából, s rövid kivonatban Csengery: *Buda-pesti Szemléjének* IV-ik köt. (1858-ban) 128-146. lapj maga Korizmic által külön is közzététett.

*) V. ö. „*Gazdasági Lapok*” 1862-ki folyamában.

kérdéssé tévé egyfelől az ismeretes *Eszterházy-féle haszonbéri nagy vita*ügy, másfelől az ez ügyben és egyéb tervezetei által hírhedté vált financier *Skulhoff* műveletei, melyek egyebek közt az államjóságok jövedelmezőbb raódoni értékesítésére czéloznak, azonban sok oly elvet is akarnak érvényre juttatni, melynek az államra és a közre nézve jótékony hatása több mint kétséges; miért is szakférfiak körében nem nagy elismerésre találtak 1) 2).

d) *Egyéb idevágó mozzanatok* közül még csak a telekkönyvi institutió, meg a tagosítás tárgya körüli nézetek érdemelnének tüzetesb fölemlítést. Erre nézve azonban sem a szakfolyóiratok, sem a napisajtó vagy a komolyabb irodalomban nem találkozunk oly eszmenyilvánulásokkal, melyeket *maradandóbb becsűeknek* nevezhetnénk³⁾⁴⁾. Miért is az előbbi tekintetbe csak *Halmosy* és *Schnierer*: „Telekkönyv rendszere” című két jobbféle dolgozatára (1863 és 1864-ben), az utóbbi tekintetben pedig *Galgóczy*, *Mészáros* és *Fényes* többrendbeli hírlapi cikkeire utalhatunk, a mennyiben ezekben a tagosítás és összesítés kérdése tüzetesb elemzésre talál^{5) 6)}.

1) Egyebek közt a „*Pester Lloyd*” meg a „*Gazd. Lapok*” hoztak Sch. terve ellen éles cikkeket, főleg az utóbbi (*Agricola* álnévű írótól!) 1862. foly. 429. s k. 445. s k. 461. s k. és 477-ik kpj., hol a földdeli üzérkedés határozottan kárhóztattatik.

2) A bérlési kérdéshez v. ö. még „*Gazdasági Lapok*” 1863: 365. s k. 1.

3) Bizonyosága ennek egyebek közt az is, hogy a Tud. Akadémia jog és államtudományi osztálya 1865/6-ban ép a telek-könyvi rendszer kérdésére nézve jelentékenyebb pályadíjt hirdetett ki, hogy e hiányon segítsen.

4) Okát ennek egyébként nem nehéz kitalálnunk, ha tekintetbe vesszük, hogy e kérdés egyidejűleg két különböző s mégis bensőleg szorosan összefüggő szempontból t. i. jogiból és közgazdaságiból veendő szemügyre.

5) *Fényes* egyebek közt a („*Pesti Napló*” 1856-ki foly.) igen helyesen czáfolva a tagosítás ellen felhozatni szokott érveket; míg *Mészáros* („*Festi Napló*” 1856. jttl.16.) a tagosítási kényszer ellen. „*Magyar Sajtó*” (u. ez évi 154-157-ki számai) pedig egyenesen a kényszer mellett emelnek szót.

6) E kérdésekkel összefüggőleg legújabbán egy igen érdekes momentumra kezdett figyelmeztetni *Érkövy* (Emlékirata 84. s k. I.) t. i. a falni meg a majorvegy tanyagazdasági rendszer vitakérdésére; utalván különösen arra, hogy (főleg Alföldünkön) a földművelő lakosság telepzeti viszonyai igen czélszerűtlenek, hogy az egyes teleppontokon vagy tömegben összehalmozódott kisbirtokosok a több négyszög mflndnyi határokon, községi tűzhelyüktől egy néha két mflndnyi távolságban kénytelenek kis gazdaságaikat tartani, s így a leghiányosb s legkevésbé nyereséges ületet folytatván, nem kellő eredményeket mutathatnak fel; s hogy e szerint sokkal megfelelőbb volna, több kisebb községeknek helyesb beosztással való alkotása, a hol azután a gazdaság sok nagyobb időmunka és költségkíméléssel üzethetnének.

3.§.

**A gazdasági rendszerek és művelésmód; meg a földbirtoki
hitelügyi köröli nézetek és törekvések.**

Az úrbériség eltörlése, a *feudal jellemű birtokjogi* institúciók megszűnte, s a roppant súlyú földadó hirtelen életbeléptetése haszthatlanná tévé az a felőli gondoskodást, hogyan lehetne földünk jövedelmezőségét fokozni, s különösen azon *gazdálkodási rendszer* megvalósítani, mely a legtöbb s legbiztosb nyereségre nyit kilátást. E tünődések közepette legelőször is azon kérdés merült fel: *belterjes* vagy *külterjes* gazdasági rendszer követessék-e ezentúl, azaz hely és időszerű-e már eddigi túlnyomólag három földes művelési módunktól a *váltógazdasági rendszerre* átmenni; mely kérdésekkel az eddig kifejtetteken kívül azon további momentum is függ össze, mily helyet foglalnak el mezőgazdaságunkban a *gépek*; mikép pótoljuk munkászekekbeni hiányunkat, mily szerepet visel birtokviszonyainkban a tőke, a hitel; hogyan ítéendő meg földiparunk szempontjából a telepítés és gyarmatosítás kérdése; stb.

Az e feladványok körüli eszmemozgalomban, mely komolyabb irányban csak a hatvanas évek elején indult meg, kiválólag *Lónyay Gábor, Érkövy, Micskey, Sporzon Pál, Darányi, Kenessey, Galgóczy* meg a jelen munka szerzőjének nyilatkozatai említendőek fel¹⁾. Jelesül itten is két párttal találkozunk; az egyik, mely az intenzív gazdaságra való áttérést siettetni, mielőbb eszközölni óhajtja, s ettől vár üdvöt (s e nézetben vannak *Lónyay Gábor, Kenessey, Peterdy, Galgóczy*); míg a másik, mely *Széchenyi* iskolájának nyomdokaiban járdái, a *belterjes- és váltógazdasági* rendszert viszonyainkban még csak helyenkint és lassúbb átmenetek megtartásával tekinti alkalmazhatónak, idetartozván *Érkövy, Darányi, Sporzon* s a jelen munka szerzője, mely utóbbi kimerítőbb értekezésében a „Gazdasági Lapok”-ban²⁾ a nagyhírű német státuszgazdák *Roscher és Thilnen* nyomain³⁾ kimu-

¹⁾ V. ö. főleg „*Gadasági Lapok*” 1861:499. a k. 615. s k. 689. s k. 676. s k. és806. s k. L, azután 1862:353. s k. 413. s k. 1. ismét 1862: 8. szám és 499. s k. 581. s k. 848 s k. 1., 1860, foly. 967-994-ik lapj., továbbá *Érkövy* id. Emlékirata 24.sk. *Galgóczy* a „*Pesti Napló*” 1854- 1856. foly. stb. *Kenessey* „Miként gazdálkodjunk” 1857. (koszor. pályamunk.)

²⁾ V. ö. „*Gazdasági Lapok*” 1861-ki foly. 499-806. l.

³⁾ V. ö. *Röscher*: System der Volkswirthschaft II. k. 23-89. §-ok; *Thü-*

tatni iparkodott, hogy intenzív gazdasági rendszer igazi sikerrel csak ott honosítható meg, ahol a munkás kezek-és olcsó tőkékben bőség van, a közlekedési ügy kifejlett, a népesség sűrű, s az österményeknek ára a piacokon állandóbban aránylag magasán áll; hogy ellenben ott, hol mint Magyarországon, mind e föltételek még jó részben hiányzanak, a leggazdaságosb s *lehető legkisebb költségekkel* történő gazdálkodás a legelőnyösebb, vagy legalább az, melynek *szabályszerűleg túlnyomónak* kell lennie. Másfelől Érkövy (id. Emlékiratában) kifejtett nézetei figyelemre méltók, a mennyiben igen helyesen utal arra, hogy eddigi gazdálkodási módunk felette hiányos, a földterít „kiszajtoló, a *takarmány-termelést* elhanyagoló, s hogy az ugartartás mini kímélő rendszer sok előnnyel bír, s a belterjesb üzletmód alapjáni okszerűbb vetésforgással kapcsolatba hozandó stb.

A gazdálkodási rendszer kérdésével függnek össze továbbá az újabbkorban oly nagyfontosságúvá vált művesei *reformok*, a földöntözée, az alagsövozés, a csatornázás a gépek meghonosításának kérdesei is, melyek szintén különös figyelemre kezdenek újólag hazánkfiái által méltattatni.

A mi különösen a „*munkáskezekben hiány*” pótlására legcél-szerűbbeknek mutatkozó gépeket egyfelől, *meg* az e tekintetben hasonlóságú telepítési ügyet másrészt illeti, ez irányban élénk eszmecsere folyt hazai körökben az utóbb lefolyt raásfélévtized alatt ¹⁾, s valamint az előbbniekre nézve köz volt a meggyőződés, hogy *egyik leghathatósb* eszközt képezik földművelésünk előbbre vitelére nézve, úgy az utóbbi pont, vagyis a „telepítés” tekintetében majdnem kivétel nélkül azon vélemény az uralkodó, hogy első sorban *nem idegen földből*, vagy *kül-* hanem *beltelepítésre* azaz: a hazánk különböző vidékein szerfelett aránytalanul lakozó népességnek helyesb megoszlása és áttelepítésére van szükségünk, s azért erre fordítandó egyelőre legfő gond és figyelem egyesek és a közhatalom részéről²⁾). A mi

nen: Der Isolirte Staat (1826-1842.) I. k. főleg 33. s. k, 65 s k., aztán *Heinrich, és G Öritz*: Landwirthschafft, Betriebslehre ez. műveik 1853 illetőleg 1860-ban.

¹⁾ V.o. *erre* nézve e sorok írójának nagyobb értekezését, „Munkáskezekben! hiányunk” stb. a „*Gazdasági Lapok*” 1860-ki foly. 778-828. s k 1.; a telepítésre nézve pedig különösbben *Török* polemikus ezikkorozatát a „*Pesti Napló*” 1855. foly. első felében (Publ. dolgozatok 120 – 165. 1.) *Galgóczy* „*Pesti Napló*” 1855. októberhó 10-24. *Érkövy* „*Magyar Világ*” 1.866. július hóban, *Keleti* a „*Magyar-Sajtó*” 1860, s k. foly. többhelyütt; és *Szathmáry*: M. O. anyagi érdekei I. füz. 60 s k. lapok.

²⁾ Figyelemreméltó gondolat *Galgóczytól* e tekintetben az, („*Pesti Napló*

pedig a többek által szőnyegre hozott azon *ósvi nézetet* illeti, hogy a munkáskezembem hiány pótlására szükséges népesség-szaporodás a törvényhozás részéről pozitív intézkedések (p. o. *sok gyermeket nemző* szülőknek díj- és jutalomadás) által is előmozdítottassék¹⁾, e balnézet ellenében egyebek közt e sorok írója id. értekezésében azt mutatta ki, hogy minden ilyféle mesterséges és erőltető rendszabályoknak vagy semmi vagy egyenesen káros hatásuk volna, s hogy polgári és politikai *jogegyenlőség*, kereset-könnyítés, anyagi jólét-terjesztés s humanisztikus intézkedések az alsó és munkás osztályok javára, azon utak és módok, melyeken a népesség növekedése legbiztosban érhető el és mozdítható elő²⁾.

A többoldalúlag vitatott kérdések közé e téren tartozik továbbá a mezőgazdasági művelés-ágak és *ipariüzletek kérdése*. Egyidejűleg ugyanis hazánk forgalmi és productionális viszonyainak oly sokoldalú átalakulásával, mindjobban kezdve, főleg elméleti szakembereink által, éreztetni szüksége annak is, hogy gazdasági művelés-nemeinkben, helyesb arány létesíttessék, s főleg az újabb időben majdnem kizárólag érvényre emelkedő *gabona-termelés mellett* a többi mezőgazdasáti foglalkozás-nemekre, jelesül az annyira elmaradt állattenyésztésre, azután a bor» és szőlőszet, dohánytenyésztés, *erdészet, len- és kender-termesztés*, meg a földművelési ipar-nemekre (p. o. cukorkészítés, szeszesítés, olajproduktúra) nagyobb gond és figyelem fordíttassék. Kiemeltetett egyebek közt³⁾, hogy a roppant mérvbeni szemes élet-productió által igen nagy függőségbe jutunk a *külföldi piaczoiktól* és azok ingadozásaitól; földünket szerfelett kisajtoljuk; az annyira szükséges és hazai viszonyainkban is elégséges alappal bíró földművelési

1865. okt. 10. s k. sz.) hogy ne telepítsünk mesterséges tömegesítéssel, mely hazánknak, mint fiatal agricol országnak viszonyaival, meg nem egyeztethető.

¹⁾ Kivételt teszen a fentebbi szabály alól a pesti kereskedelmi kamara jelentése 1853-ról, melyben (11.1.) az államilag vezetett nagybani gyarmatosítás leve ajánl tátik;

²⁾ Kifejtetett e nézet névszerint 1860-ban az orsz. gazd. egyesület közgyűlésén egy előkelő főrendű tag által, kinek azonban nyomban megczáfolására maga Deák Ferencz szólalt fel, ellenkező irányban.

³⁾ V. ö. *Boscher* fejtegetéseit e nagy horderejű kérdést illetőleg „System der Volkswirtschaft” I. k. 238-262-ik §§.

³⁾ V. ö. péld. *Jetiinek*: „Die niedrigen Getreidepreise“ (1865. Pest); *Érkövy* (Emlékirat); *Konek*: Statist, kézikönyve” 165. s k. 185. s k. 1. a „*Gazdasági Lapok*” számtalan értekezései; *kereskedelmi kamaráink* „Jelentéseiben; *Sunfalvy*, *Kautz* dolgozataiban stb.

iparnemeket elhanyagoljuk; s így igen sok erőt s vagyionforrást, mely nemzeti gazdaságunkat előmozdíthatná, értékesítés nélkül hagyunk. Utaltatott arra továbbá, mily roppant kincse rejlik hazánknak páratlan minőségű *dohányában, borában, és kenderében*, mely jövedelmező foglalkozási ággá fejlődhetnék belterjesb művelés mellett nálunk a cukor-, a szesz- és olajproductió, mely nagy fontosságú Magyarországon az erdőszet okszerűbb üzése; s mily hathatós lendületet vehetnének összes forgalmi viszonyaink, ha e tekintetben földbirtokosaink a kínálkozó alkalmat jobban felhasználnák, vagy felhasználni, tőkék és munkaerőkbeni szegénységünkénél fogva, akadályozva nem volnának¹⁾.

Mely felszólalásoknak egynémiben volt is hatása, a mennyiben egyfelől borunk okszerűbb termelése és forgalombahozására, a *dohány-export* engedélyének kieszközlésére, erdőszetügyünk törvényhozási és technikai reformjára nézve sok dicséretes lépés történt; szakférfiak (Korizmic, Entz)²⁾ külföldre való utaztatása, világiacszokkal való Öszszeköttetések fölkeresése (Szemere, Schwarzer), idegen országokban *követett technikai eljárás*, gépekkeli üzlet meghonosítása, törvényjavaslatok készítése stb.³⁾⁴⁾ vétetett eszközöbe, s sok oly intézkedésnek vettetett meg alapja, mely honunk ez iránybani bajainak és hiányainak orvoslására alkalmatosnak látszik.

A legnagyobb érdekeltség és legsikeresebb buzgalom azonban a *földbirtoki hitelügy* meg az evvel összefüggő kérdések körül fejtetek ki. Azon birtokos osztályunkra súlyosan nehezedeő kényszerűségnek

¹⁾ V. ö. a most nevezettekén kívül még *Galgócy*: többrendbeli cikkeit a „*Pesti Napló*” 1853. s k. évi folyamaiban; *Trefort* többszörös szakszerű felszólalásait ugyanott; *Jellinek* id. művének 25. s k. 34. s k. 41. s k. lapj., a eopronyi keresk. kamara jelentését 1855: 72. s k. 1., a pestiét 1860/62-ről 44. s k. 75. s k. 145, s k. 1. (német kiadás) a „*Pester Lloyd*”, „*Magyarország*” és „*Hon*” több idevágó cikkeit.

²⁾ V. ö. főleg *Korizmic*s jeles értesítését a dunai hajózásról és konstantinápolyi útjáról boraink érdekében; *Csengery*: „*Budapesti Szemlé*”-jének IV-ik köt. (1858. év) 427-449.1.

³⁾ Erdőszetünk tekintetében *Díváidtól* a „*Gazd. és Erd. Lapok*”-ban 1866: II-VIII-ik füzetig.

⁴⁾ Az *erdészetre vonatkozik* még: „*Emlékirat e tárgyban 1863-ban az Orsz. Gazd. Egyesület kebeléből „Gazdasági Lapok” u. évi 419. s k. 1.) „Magyar Sajtó” 1863. jan. 16-17. „Új Korszak” 1865: II. XIV-XX.; „P. Napló” 1854: 91; 1857. jun. 11. s k.; míg borunkra nézve különösen *Török*: *Publ. dolgozatában* 25. s k. 1. „*Pesti Napló*” 1853. febr. 15. s k. sz. 1862. ápr. 2. (Szemere) apr. 25. ss. „*Gazdasági Lapok*” 1862. foly. többször, 1864: 20, 21. és 48. szám.*

érzetében ugyanis, hogy a beállott nagy változásokkal járó gazdasági válságot csak úgy leszünk képesek elviselni, s földművelésünknek haszthatlanná vált reformját csak akkor eszközölhetendjük némi sikerrel, hogyha az anyagi állásában sok tekintetben megrendült földbirtokosnak mód és alkalom nyílik *olcsó kamatra tőkét könnyen* és biztosan nyerhetni: az ötvenes éveknek mindjárt kezdetében általánossá kezdé válni a meggyőződés, hogy az ország egyik elsőrendű szüksége: a földbirtoki hitelügy szervezése, s jelesül oly intézmények meghonosítása, melyek *e hitel közvetítésére* ép úgy mint megalapítása és kifejlesztésére vezethetnek. Általános vala jelesül az óhaj, egy hazai törvényhozásunk által már 1844-ben is szervezetében megállapított, s az 1818-ki törvényekben elvileg életbe is léptetett országos földhitelintézet felállítása iránt, általános életben és elméletben, a napi sajtóban és *a komoly szakirodalomban*, a gondolat, hogy csak egy helyes alapokra fektetett, s kizárólag hazai érdekeinket szem előtt tartó hitel-intézeti rendszer képes zilált birtokviszonyaink újjaalakításának, a belterjesb és okszerű gazdasági mód életbe léptetésének, a földjavítások és beruházmányok sikeres eszközlésének alapul szolgálni ¹⁾ ²⁾. Egy ily országos intézet megalapításának azonban hosszú ideig óriási akadályok gördítettek eléje. így jelesül a *központi kormány*, mely unificationalis törekvései közt annyira ment, hogy még az özszes pénz- és hitelügyet is ez elv rideg következetességének akarta alárendelni, egyenesen ellenzé egy magyar *hypothekális bank* felállítását, s tíz évnél tovább tudta ennek kivitelét csakugyan meg is akadályozni. Másfelől a bécsi *nemzeti bank*, mint a birodalmi pénz- és hitelforgalomnak amúgy is mindent absorbeáló centruma, állott az in-

¹⁾ Elláthatlan sokaságú nyilatkozatok, felszólalások, stb. található ez ügyben 1851- 1864-ki journalistikánkban, tud. folyóiratainkban, egyesületi stb. közlönyeinkben, kamarai jelentésekben stb., melyek közül mi csak egy-kettőre akarunk utalni. Jelesül „*Pesti Napló*” 1858: apr. 30. s k. 1855. febr. 11. 1857. febr. 7-11.; sept. lö. 1858. január 26. s k. szám. „*Gazdasági Lapok*” 1851: 735.1. 1852: 293. s k. 321. s k. 1. *Török*: Publ. Dolg. 51. s k. 120. s k. 238. s k. 269. s k. 1. a „*Pester Lloyd*” 1855-1858-ki foly. több cikkben; „Pesti kereskedelmi jelentés” 1862-rol 14. L; 1853:120. s k. 1. Újabb időben ismét „*Petii Napló*” 1863. decz. 16.; 1864. jan. 20-80.

²⁾ A legértékeseb s maradandó becű értekezések e kérdésben egyébiránt *Lónyay Menyhérti*: Csengery „Budapesti Szemlé”-jében 1857. foly. 5, 6, 15 füzetben és V. köt. 90-93.1. azután ugyanennek és Csengerynek e tárgyban készített „*Emlékirataik*”. V. ö. még a „*Gazdasági Lapok*” 1861. folyam. 449.sk. 466. s k. 483. s k. 501 s k. lapjait.

tézet elleneinek sorában, névszerint számító önérekből, a mennyiben untalan arra utalt, hogy az általa 1855/56-ban felállított jelzálogi osztály az összes hitelszükséglet kielégítésére elégséges, s attól tartott» hogy egy önálló magyar intézet életbeléptetése illető üzletszakának jövedelmezőségén csorbát ejthetne.

A küzdelem és törekvésnek egy ily országos intézet felállítása tekintetében e szerint kettős irányúnak kelle lennie honunkban. Egyfelől ugyanis a fejedelem szűkkeblű s irányunkban igaztalan tanácsosainak befolyása, másfelől a bécsi bankmonopol rendszere ellen valának a támadások intézendők, s névszerint kimutatandó az is, hogy a bécsi bank jelzálogi osztálya hazánk földbirtoki hitel-igényei kielégítésére *határozottan elégtelen*, hogy a magyar földbirtokoson 8% perczontbe kerülő tőkével segítve legkevésbé sincs, s hogy mindaddig, míg az egy nemzeti bank e nyomasztó egyedárúsága fenálland, a magyar mezőgazdasági s hitelügy kellő kifejlődésre nem jutand, tehát sem általános közzgazdasági, sem speciális adóereje és képessége ki nem fejlődhetik!).

Kiváló érdemet vívott pedig ki magának ez ügy főleg practikus irányú előbbrevitele körül az „*Országos Gazdasági Egyesület*”, mely 1856 óta lelkes elnökeinek kezdeményezése, hazánk több főurainak s nagy birtokosainak támogatása, valamint jeles szakferfiak buzgó közreműködése mellett, egy felállítandó „országos hitelintézet” tervezése és életbeléptetése ügyében a legtöbbet tett, s következetes, daczára minden akadályoknak soha nem csüggedő magatartása által oda vivé az ügy fejlődését, hogy az 1857. év elején főleg gróf *Desewffy* Emil, *Lónyay* Menyhért és *Csengery* Antal, által elkészített terv s szervezeti szabályzat szerint az intézet 1862-ban legf. helyen engedélyeztetvén 1863. október 1-jén tényleg életbe is lépett, s roppant horderejű működését megkezdé, s ezt azóta szakadatlanul s örvendetes eredménnyel folytatja is.

A ml ez intézet szervezetét illeti, ez mint közismeretű dolog, a *porosz-süéziai* s *gallicziai* intézetekéhez sokban hasonló, lényegileg a birtokos tagok solidaritásán, s egyetemleges kötelezettségén alap-

¹⁾ Sok elmeélel és győző argumentumokkal mutogatta ezt éveken át a „*Pesti Napló*” hasábjain *Falk Miksa* jeles publicistánk (v. ö. 1854: január 9. Nr. 973. október 21. s k. 1855: oct. 5. s k- 1857. jul. 24.) ép *úgy* Keleti, Rüdiger, Jánosi, Reviczky, Pompéry s mások a „*Pester Lloyd*” „*Magyarország*” „*Magyar Sajtó*” és „*Hon*” hasábjain, s legalaposabban *Lónyay Menyhért* „*Közügyekről*” 32. s k. 1. „*Budapesti Szemle*” i. k. id. hely.

szik, tisztán hitelegyesületi s nem hipoteka-bank-üzleti természetű, nyereszkesedési céloktól távol áll stb. ¹⁾ ²⁾).

Nem mulaszthatjuk el itt kapcsolatban földbirtoki hitelügyünk kérdésével, figyelmeztetni arra, hogy néhány év óta egy más, jelesül külföldi hitelintézet is megkezdé hazánkban műveleteit, névszerint a brüsseli „*banque du Credit foncier*,” mely azonban inkább üzérleti irányú lévén: bankszerű hiteloperatiók, sőt fekvő javak összevásárlása és *feldarabolása*, egészben vagy kisebb részekben eladása vagy értékesítésével, s nagyobb haszonbérletek stbvel is foglalkozik, s mint ilyen sokoldalú polemikus vitásoknak tárgyává vált³⁾).

Mindé fontos anyagi kérdések mellett fájdalom! egy olyan kérdéssel is kényszerültünk az újabb időben két alkalommal foglalkozni, mely a nemzetgazdaság- vagy földműveléstan elvkörén nagyon is túl esik: t. i. az „*Aszályosság*” kérdésével. Mely tekintetben azonban legyen elég röviden arra utalnunk, hogy a hazánkra oly sújtólag nehezedett csapás egy némi tekintetben lendítő hatású is vala, a mennyiben jelesül sok *új eszmét költött*, égalji, folyamrendszeri, erdőszeti stb. viszonyaink alaposb tanulmányozására késztetett, sok nagy közgazdasági *reform égető voltára* nyomatékosan figyelmeztette, e irodalmi téren különösen több maradandó becsű elmeszülemény vezethető reája vissza, a mennyiben péld. *Érkövy* nagybecsű közgazdász! tanulmánya „az 1863-ki aszályosság” (1863. Pest), *Hunfalvy* több jeles értekezései, Kibáry, Hideghéthy, s mások szakbeli dolgozatai és czikkei egyébként napvilágot alig láttak volna valaha ⁴⁾).

¹⁾ V. ö. A magyar földhitelintézet alaprajza és alapszabályai stb. 1862. című hivatalos kiadványt.

²⁾ Irodalmi tekintetben nagybecsű cikksorozatot hozott 1863-ban a „*Pester Lloyd*” (Rüdiger tollából) a földhitelintézet szervezete feladásai és jelentősége felett; legújabbban pedig *Csengery* Antal tollából egy önálló s jeles röpirat, „A magyar földhitelintézet ügyében” cím alatt jelent meg (1866. Pest), mely oda céloz, hogy a hongyülést némely ez ügybeni reformok keresztülvitelénél tüzetesb támogatásra felhívja; az intézetnek becikkelyezésére törvénykönyvünkbe utal, kereskedelmi s hiteltörvényeink javításának szükségességét kiemeli stb.

³⁾ V. ö. egyebek közt a „*Eon*” című politikai lap 1864. deez. 16. s k. nov. 18. 8 k. 1865: január 10. 8 k. számait; meg a *fentebb jafou* nyilatkozatokat a földfeldarabolás és hason kérdések tekintetében.

⁴⁾ A napi sajtónak e kérdés körüli mozgalmát legjobba, tükröztetik vizsgálja: „*Pesti Napló*” 1863. június 23-24. (Eötvös a Nyomorról.) *Független* 1868. július 28. egész 31-ki számai; a „*Hon*” 1833. július 12. s k. számai.

Második cikk.

Az ipar és kereskedés, vámpolitika és közlekedésügy körüli nézetek és törekvések.

4. §.

Az ipar- és gyártás körüli eszmemozgalom.

Egészen egyidejűleg a mezei gazdaság és agricol érdekeink előmozdítására célzó törekvésekkel az utóbb lefolyt másfél évtized alatt, majdnem egyhangú kijelentésével találkozunk azon eszmének, hogy az ipar s gyári termelés megalapítása ránk nézve is főfő szükség, visszautasíthatlan korkövetelés; hogy műipar nélkül népességünk szaporodása, nemzeti értékünk gyarapítása alig gondolható; fokozottabb belfogyasztás, élénkebb jószágcsere 3 áruforgalom idebenn az országban nem igen foglalhat helyet; s hogy mind anyagi mind műveltségi haladásunk lényegileg attól föltételeztetik, mily mértékben leszünk mi magyarok képesek, már a közelebbi jövőben, nemzeti erőinket életrevalóbb s solid alappal bíró *ipari- és gyártási vállalatok* létrehozásában is bebizonyítani, s értékesíteni ¹⁾.

E meggyőződésben fordultak *ez időben is számos szakférfaik*, egyesületeink stb. az ipar-ügy fejlesztésének megkísértetéséhez; merültek fel számos indítványok s tervezetek; vétetett eszközöbe nagyobb-számú s realisb irányú tanintézetek életbeléptetése, fogadtatott elismeréssel minden ez irányban lendítést vagy haladáshozó lépés, péld. b. *Eötvös* Józsefnek az újólag felállítandó „Iparegyesület” szervezésére célzó törekvései, vagy a kis ipari bankok és kölcsönző intézetek stb.; – e szellemben járt el és nyilatkozott az 1861-ki ép ügy mintáz

¹⁾ V. ö. egyebek közt a pesti, kassai, posonyi és temesvári kereskedelmi kamarák 1852-1862-ig megjelent jelentéseit; a „*Magyar #ajió*”-nak (Greguss vezetése alatt) „*Pester Lloyd*”-nak, „*Hon*”-nak, „*Jövő*”-nek számos idevon, cikkeit; a szegedi, győri, szébeni stb. iparkebelzetek 1865/6. folyamában megjelent „Emlékiratait”; *Jellinek id.* műnk. a „*Gabnaárakról*”, *Kautz* „Jelentését a londoni világipartárlatról” (130. s k. 1.) és Vámpolitikájának 240. s k. L *Kubinyi Lajos*: „Viszonyaink és teendőink” ez. művének 25. s k. 112 s k I. *Farkasnak* cikkso-rozatát „*Gyarapodjunk*” „*Ország*” 1863. foly. január 4. s k. ez. *Károlyi* Sándor gróf cikkeit a „*Hon*” 1863. febr. elejéről és 1865. január februárhavi számaiban; „*Pesti Napló*” 1863. okt. 28-27. „stb.” 1863. sept. 12. s k.; pesti kereskedelmi kamara 1860/62-ki jelentésének (ném. kiadás) 154. s k. 217.s k. I. a posonyi kamarának 1852-ki 8. s k. I. a Kassainak 1852/3: 4. s k. lapj.

1865/66-ki országgyűlés közgazdászati válaszmánya, midőn kijelenté, miszerint a nemzeti ipar kifejlődését feltartóztató akadályok mielőbb elhárítandók, s (1866-ban) a *válaszmányi tárgyalások* rendszerére vonatkozó szabályzatban az ipari és gyártási üzletágnak egy külön s fontos hely engedtetett.

E buzgólkodás közepette azonban nem tévesztették szakembereink szem elől azt, hogy *ipar-alapítási* törekvésünknek nem szabad erőltető, mesterséges viszonyokat előidéző, lehetlenségekre czélzónak lennie. Helyes felfogásában helyzetünknek, iparfejlesztési igyekezetünk első sorban és kiválólag csak oly ipar-ágakra irányult, melyek természeti és gazdasági viszonyainkban kellő alappal és előfeltétellel bírnak; olyanokra ellenben, melyek vagy időelőttiek, vagy egyáltalában viszonyainkkal ellentétben állók, kevesebb figyelem fordított; így tehát főképp és túlnyomólag azon iparágak vétettek tekintetbe, *melyek mezőgazdaságunkkal állanak összefüggésben*, s a jeles minőségű s bőmennyiségben rendelkezésre álló hazai nyersanyagban s nemzeti erőforrásokban illő előfeltételekkel bírnak, névszerint a cukor, a szesz, a sör és olaj, a liszt és vas, a fa-neműek és kőedények iparága.

Ennek természetszerű folyamánya az, hogy az utóbb lefolyt évtizedben a *protectionismus* és az *iparvédelmi* eszmék felette csekély mérvben találtak nálunk szószólókra, s hogy eltekintve egykét szórványosan felmerült nyilatkozattól (milyen péld. *Beöthy Leóé* Rózsáági Magyar közgazda című szaklapjában¹⁾, azután *Pesti Frigyesé* a Pester Lloyd megalakuló társaságához 1854-ben benyújtott egy különben jeles emlékiratában²⁾, meg azoké, kik legújabbban az amerikai státusgazda *Carey* „Social Science” ez. nagy munkája³⁾ meg az ezt egekig magasztáló német Dühringnek gombaszerű szaporasággal megjelenő értekezései⁴⁾ iránt, melyekben határozott protectionisztis-

¹⁾ V. ö. annak 1868/4-ki folyamát.

²⁾ V. ö. „*Pesti Napló*” 1856. július 24. s k. (Valami a nemzetgazdasági elvekről), hol az értekező arra utal, hogy Magyarországra nézve önálló ipar alapítása elsőrangú kérdés, hogy csak ekkép jutanduuk élénk forgalomnak, közlekedésnek stb. birtokába, s hogy azért mivel tengerrel nem állunk összeköttetésben, nekünk egészen más, azaz protectionisztikus kereskedelmi és iparpolitikát kell üzünk. (L. u. o. Keménynek ellenészrevételét jegyzetben.)

³⁾ Mely 1863-ban 8. kötetben s azóta kivonatokban is megjelent több nyelveken, s *Halász Imre* fiatal jeles írónk álul magyarra tétetett.

⁴⁾ „*Arbeit und Kapital*” (1865) Kritische Grundlegung der Volkswirtschaftslehre 1865/6. Careys Lehre über Geld und Banken stb. (Az első munka jól ismertette Keleti Károlytól tud. akad. 1866. ülési egyikében.)

kai sőt merkantilisztikai nézetek fejeztetnek ki, némi előszeretettel tanúsítanak ¹⁾: *valamennyi többi szakembereink*, publicistáink stb. a szabadkereskedelmi és szabadversenyzési rendszer alapján állanak, hazai zsenge iparunk mesterséges védletét szükségtelennek tartják²⁾, s így a *Listianismus* és a negyvenes években uralkodott protectionisztikus eszmekör határozottan háttérbe szorult³⁾

Kiváló becszel bíró publicistikai vagy irodalmi termékek pedig az ipar és iparpolitika feladványára nézve hazánkban egyebek közt a) *báró Eötvös* „iparegyesületi megnyitó beszéde” 1864.márcz. 14-én, melyben a hazai műipar fontosságát kiemelve arra utal, hogy népességünk helyesb megoszlása, a szakszerű oktatás és műveltség terjedése, hitelünk kifejlődése és az associatív tevékenység alapján kézmű és gyári *vállalataink protectio nélkül* is megszilárdulhatnak; hogy a természetes iparnemek a szabadság és szabadforgalom rendszerénél is igen jól megállhatnak; s hogy csak válllvetve és buzgalommal járjunk el, s süker fogja koronázni törekvéseinket e tekintetben is ⁴⁾ b) *Kubinyi Lajos* érintett művének néhány szakaszai, melyekben szint ez eszméket fejtegeti, s a praktikus iparfejlesztés és támogatás némely irányelveit mutatja fel; c) e *sorok írójának vámpolitikai* műve e kérdést szinte kimerítőbben taglalja, épúgy mint d) *Keleti Károly* többrendbeli jeles ezikkei a Greguss vezetése alatt megjelent „Magyar Sajtó” 1865-ki folyamában⁵⁾, melyekben egyebek közt azon szép gondolat is van kifejezve, hogy iparkodnunk kell hazai iparunkat és iparosainkat megmagyarosítani, a magyar genius és jellemmel áthatni;

¹⁾ Careyt hazánkban először *Trefort* ismertette meg az akadémiában tartott egyik értekezésében, mely aztán a „*Pesti Napló*”-ban (1863. febr. 24.) is megjelent. Trefort egyébiránt nem oly buzgó” tisztelője Careynek, mint péid. *Beöthy Leó* vagy *Halasz*, s csak elismeréssel, emeli ki Carey rendszerének azon alap gondolatát, hogy az iparvédlet és védvámi politika által a termelők és fogyasztók egymáshoz közelebb hozatnak, és a nemzeti vagyonság és anyagi haladás e szakadatlan érintkezés által hathatósabban mozdítatik elő, mint a szabad kereskedési rendszerrel járó nagyobbmértvű elkülönülése és megoszlása által a fog» lalkozási körök- és a társadalmi elemeknek.

²⁾ *Kivételt tesz e tekintetheti* egyedül a vasiparra vonatkozólag némely szakembereinknek péld. *Beniczkynek*, *Fest Imrének* nyilatkozata, – a gróf *Andrássy* elnöklete alatt készült emlékirat a felső magyarországi vasipar érdekében, meg a temesvári iparbank jelentéseinek némely helyei, melyek védvámi szellemben szerkesztvék.

³⁾ Alantabb e kérdéstről többet.

⁴⁾ V. ö. „*Festi Napló*” 1864. márczius 14 és 15 számait.

⁵⁾ S legújabbban az Akad. felolvasott egyik értekezésében.

végre e) *Jellineknek* említett dolgozata a gabona-árakról, melyben főleg a mezőgazdasáttal összefüggő iparágak minél terjedtebb s okszerűbb kifejlesztését sürgetőleg ajánlja, s azoknak összes közigazdaságunkra jótékonyan kihatandó következéseire figyelmeztet.

* * *

Ennyit az *ipar körüli általános nézetekről*. Lássuk most még, mily eszmék és nézetek váltak uralkodóvá az utóbbi időkben, az iparral összefüggő czéhrendszeri ügy, s egyéb feladások körül.

A mi a *czéhszerkezet* vagy iparszabadság nagy kérdését illeti, o tekintetben hazánkban most is, úgy mint az előtt, különbséget kell tennünk a publicisták és szakférfiak közt egyfelől, s a practikus iparosok és kézművesek közt másfelől. Míg ugyanis amazok majdnem mindnyájan a szabad-ipar rendszernek hívei, s a *czéhintézmény-kört úgy tekintik, mint* korunk irányával többé össze nem egy ezetethető¹⁾, addig kézműveseink és ipar-üzöink majdnem föltétlenül még az iparokorlátolás mellett kardoskodnak, s azt követelik, hogy ha már reformok ez irányban elkerülhetlennék, ez utóbbiak ne terjedjenek a remekelés, a szakszerű ipartanulás és legényeskedés stb. mellőzésére, hanem inkább oda irányuljanak, hogy *előbb a hitel* és pénzvviszonyok, a *törvénykezési és hatósági* eljárás, a reál-oktatásügy és a közlekedés tökélyesbítessenek, és az iparos az idegen versenyzés elviselésére, s a túlzott s nyegle kontároktól származó belső concurrentiának legyőzésére képessé tétessék I

E felfogás következtében fogadtatott (mondhatjuk) élénk ellenszenvvel az osztrák s újabban magyar kormány azon intézkedése, mely a szabad ipar rendszerét érvényre emel²⁾; Θ szellemben íratlak *főleg* 1865/6-ban többrendbeli „*Emlékiratok*” ez ügyben, azon rendeltetéssel, hogy a hazai törvényhozó testület elé terjesztessenek, jelesen a *győri, a szebeni s* (a valamivel mérsékeltebb irányú) *szege di* iparosok kebelzete által³⁾; ez irányban történtek több rendbeli *szakszerű*

¹⁾ V. ö. A kereskedelmi kamarák „Jelentéseit”, – Kautz, Karvassy, Érkövy, Jellinek, Weninger, Keleti, Szathmáry nyilatkozatait, s politikai lapjainkat, egyedüli kivételével a „*Pesti Hírnök*”-nek, mely vallásias színezeténél fogva az egyházi szertartásokkal némileg összefüggő czéh-rendszert még némileg pártolja. V. ö. még „*Pesti Napló*” 1856. nov. 18. s k. „*Pester Lloyd*” 1854. febr. 22. s k. márcz. 29. s k. 1855. december 15, 29. azám. *Pesti kamara* jelentését 1853: 181. s k. 1. ugyanaz 1852; 130. s k. 1.

²⁾ A m. k. helytartótanács 1861-ki egyik rendelvényében.

³⁾ V. ö. *A szege di iparosok emlékirata*; adalékul a pesti iparosok által az

felszólalások a röpirati literatúra terén is, maguktól iparosok és kézművesektől), melyek mindannyian oda czéloznak, kimutatni, hogy hazai iparosaink ez újítást el nem viselhetik, hogy általa a könnyelmű kontárság előmozdítatik, az amúgyis nyomorú helyzetben lévő kézművesek osztálya végkép tönkre tétetik, a *verseny* s és úgy is elég bő anyagát még szaporítandja, s új keserőségeket hozand ránk stb.

5.§.

A kereskedés és a nemzetközi forgalom körüli nézetek és eszméülródások.

A productió és közlekedés élénkülésével nemzeti foglalkozásneink sorában naponkint jelentékenyebbé váló *kereskedés*, státuszgazdasági szempontból véve, főleg három irányban képezte az utóbbi másfélévtized alatt a közelmélkedés tárgyát hazánkban. Először jelenen a belforgalmi érdekek és viszonyok alakulása, másodsor a kiviteli és beviteli kereskedés fontossága és mérlegének activ vagy passiv volta; és harmadszor: a vámpolitikai ügy hatása és miképeni rendezése szerint.

Lássuk ezt közelebről.

A mi a kereskedés fontosságát általában, és hazánkra nézve különösen illeti, e tekintetben az újabb idők igenis alkalmasak valának, honfiainkat annak teljes méltányolására vezetni. Egyfelől abeltermelés fokozottsága és az árupiaczok szorosb kaposolatba-lépése egymással, másfelől ösproductiónk új irányánál fogva való kényszerű utaltságunk a világforgalmi empóriumokra, szükségtelemné teszi ennek tüzetesb fejtegetését. Valamint ugyanis a *külföld csak most* kezd bennünket jobban megismerni, és gazdaszati erőképességünk szerint teljesebben méltányolni, úgy viszont mi is mindjobban jutunk azon meggyőződésre, hogy kereskedelmünk, meg az ennek legfőbb alapját képző élénk s sokoldalú beltermelés, azon egyedüli biztos factor, melyre nemzetgazdaságunk új épülete fektetendő, mely a hazánkban szunnyadó oly gazdag erőforrásokat értékesíteni, kifejleszteni képes, s melynek segítségével természetes és biztos *módon a vagyonság* és anyagi jólét

országgyűléshez terjesztendő egyetemleges emlékirathoz című röpiratot, és több e kérdésre vonatkozó cikket és közleményt a „*Magyar Világ*” 1866-ki folyamában.

¹⁾ Így például: *Varga Istvántól*: „Eszmetörédek a czéhrendszer és a korlátlan iparszabadságról (Sz.-Fehérvár 1866.)

magasb fokára emelkedhetünk. S habár kétségtelenül is igaza van hazánk legnagyobb geographusának (Hunfalvynak) ¹⁾ midőn arra utal, hogy honunk kedvezőtlen földrajzi fekvésénél fogva *igazi világhereskedési* actiót gyakorolni alig leendő valaha is képes: tagadni másfelől azt sem lehet, hogy azért mégis oda kell törekednünk, hogy az international áruforgalommal érintkezésbe jussunk, a nagy nemzetközi nép versenyben azt és annyit a mit és a mennyit csak lehet, magunk számára e tekintetben is biztosítsunk.

E meggyőződés a kereskedés fontosságáról vezérelte az utóbb lefolyt két évtizedben valamennyi magyar szakembert, publicistát s törvényhozót. E meggyőződésben iparkodtak és iparkodnak annyi „Jeleseink” a közlekedés, hajózat és szállítás közegeit és intézeteit minden erővel tökélyesbíteni; a productiót és üzletmódokat okszerűbb, technikailag megfelelőbb alapra állítani, a szakműveltség, kereskedelmi oktatásügy stb. előmozdítása körül fáradozni; *egyesületek és társulatok* útján, szóval és tettel, a *journalistika* terén épúgy mint a logislatió termeiben azon érdekek és feladatok körül buzgólkodni, melyek közvetlenül vagy közvetve nemzeti kereskedésünk felvirágoztatásával és fejlesztésével kapcsolatban állnak.

A belkereskedést különösen illetőleg, erre nézve az uralkodó eszmeáramlat az ötvenes évek kezdete óta a forgalom minden fölösleges korlátok alóli fölszabadítására, a folyam-, kő- és *vasutak tökély esbité* se s szaporítása, az árszabályozványok, hús és liszttsák megszüntetése²⁾, az uzsora-pátens módosítása, a hajózat és vízszabályozási ügy rendezése, kikötők, szabad lerakodó helyek, érték- és árubörzék, *docksok**) stb. építése illetőleg felállítás, a szállítási akadályok elhárítására stb.-re irányult; míg másfelől a napisajtó s főleg a kereskedelmi kamarai jelentések, sőt részben az országos gazdasági egyesület is számos emlékiratokat hoztak szőnyegre, melyek kereskedelmi ügyeink iránt e körökben is táplált meleg érdekeltségről tanúskod-

¹⁾ V. ö. Akadémiai értekezés nov, 19. 1866.

²⁾ V. ö. péld. „*Pester Lloyd*” 1854. január 6. s k. 20. febr. 23. szám. a Pesti kamara jelentése 1853: 144. s kaposonyi, kassai, debreczeni, brassói ker. kamarák nyilatkozatait; *Jellinek* cikkeit a „*Magyar Sajtó*”-ban és a „*Hon*”-ban, Trefortéit és Falk Miksáéit, a „*Pesti Naplo*”-ban.

³⁾ A szabad rakodó hely, a docksok stb. eke a „*Pester Lloyd*” számos cikkeiben, és *Maygraber* A. „*A Dockrendszer*” ez. 1865-ben megjelent művében; *Petényitől* a „*Hon*” 1863. jan. 24. s. k. szám. *Szathmáry*: M. O. anyagi érdekei című folyóiratában.

nak, s nem egy nagy horderejű eszmének vagy reformgondolatnak kölcsönöztek kifejezést.

Még nagyobb és intensivebb érdekekkel fordultak hazai köreink az utóbb lefolyt másfél évtizedben a *kiskereskedéshez*, hazánk kiviteli forgalmához, s az ezzel összefüggő számos nagyjelentőségű kérdésekhez. Azon mélyenható változás folytán ugyanis, melyet 1850-ben az *osztrák-magyar közbenső* vámsorompók ledöntése, a közbirodalmi vámpolitikának 1852/4 óta beállott valamivel szabadabb irányú fordulata, s az általános európai kereskedési viszonyok új alakulása nemzeti forgalmunkban előidézett; elérkezettnek hitték továbblátó szakférfaik az időt, hogy Magyarország minden áron oda törekedjék, hogy a nagy nemzetközi jószágforgalomban helyet nyerhessen, gazdag bőségű termékeinek minél tömegesebb exportja és értékesítése által az oly régóta tőlünk elzárva volt vagy bennünket kevésbevevő idegen országokkal bensőbb Üzleti viszonyba jusson, s azok figyelmét vonja magára, szóval az eddiginél hatályosabb eredményesebb *külkereskedési actiófejtésen ki!*

Ez volt az uralkodó eszme hazánkban az Ötvenes évek közepe óta, mely felfogás még az által is nyert még pedig erős táplálékot, hogy az 1856/7-ki de *főleg* az 1860/62-ki kiviteli constellációk reánk nézve kiválólag kedvezően alakultak, 50-60 milliónyi exportunk által (habár csak egy: időre is) *szervelett passiv nemzeti* vagyonmérlegünket egy kissé helyreüttettük, a monarchia nemes-ércsbeli nyomasztó szükségén segíthettünk, s Magyarország, tán egy század óta, először tűnt ismét fel a nyugat- és középeurópai népek szeme előtt mint nagy élelmezési tár, melyre, hogy a büszke *culturai népek kettőzött* figyelemmel tekintsenek, visszautasíthatlan szükségesség.

A küikereskedés e roppant fontossága összes közgazdaságunkra tüzetes kifejezésre talált újabb időben egyetemes *journalistikánkban*, egyleteink, testületek, ipari és kereskedelmi kamaráink nyilatkozataiban, folyóirataink és komolyabb irányú irodalmi termékeinkben is; a mennyiben mindezekben igen nagy része gazdasági és anyagi reformfeladatainknak kiválólag ez ügygyel hozatott kapcsolatba; az *export és mindenároni export eszméje volt* minden combinációkban a domináló mozzanat; tőle váratott minden áldás; reája építették minden reményeink és várakozásaink, anyagilag zilált közállapotaink helyreállíthatására nézve stb.

E nézet-áramlatnak köszönünk több igen jeles irodalmi terméket, is. így hogy tüzetesen ne említsük az alantabb úgysis még részletesebben főlemlítendő dolgozatokat forgalmi és közlekedésügyi kér-

déseink, vasutak és vámpolitikai érdekeink felett: csak azon élénk eszmemozgalomra utalunk, melyet a déli *vaspályatársaság* szellemdús igazgatójának *Bontoux*-nak: „Magyarország szerepe Európa élelmezésében” című s 1861-ben megjelent dolgozata indított meg, a melybe hazai elsőrangú kapacitásaink is vegyülve, a közgazdaság több főfontosságú feladványának sok új oldalról megvilágosítása eszközöltetett, így jelesen

Bontoux idézett értekezésében ¹⁾ egyebek közt azt iparkodik bebizonyítani²⁾, hogy a déli vaspálya által a *magyar rónaságnak a tengerparttal eszközleendő* összekapcsolása folytán Magyarország leend hivatva nemcsak a külföld közelebb fekvő vidékeit szűkebb természetkor, hanem tengeri összeköttetés alapján Európa valamennyi túlnépes országait is szemes étlettől stb. ellátni, sőt hogy hazánk az e szükségletnek megfelelő mennyiségeket nemcsak termelni, hanem az eddig kivittel foglalkozó államokkal a versenyt is győzelmesen kiállani képes. Bebizonyítani ügyekszik, hogy Magyarország már eddig is sokat állít elő s *ezen túl még többet termelend*, úgy hogy Európa valódi gabna-kamarájává válhatand; hogy termékenyebb években is nyereséggel képes gabnáját a külpiacokra szállítani; mindezekből azt következtetvén, hogy egyfelől csak őstermelésünk kifejlesztése, másfelől közlekedési eszközök teljes előállítására szükséges, hogy Magyarország anyagi felvirágzásának ez iránybani föltételeit megvalósíthassa³⁾. Utal végre arra, hogy a terjedtebb productió által az ország *termelési költségei* nem fognak szaporíttatni, s a munkabér sem fog magasb fokra hágni; hogyha eddigi roz- és kétszeres-termelésünkben a búzát helyettesítjük, s hogyha az illető átmeneteit eszélyesen tudjuk eszközölni.

Bontoux ezen röpirata majdnem valamennyi napi lapban közöltetett, a szakemberek tanulmányozása- és bírálgatásába boesájtkoztak, s köz vala a meggyőződés, hogy a szellemdús francia szakember mindenestre *oly perspectivát* nyitott meg előttünk, melynek mielőbbi megvalósítása valódi nemzeti feladatnak tekintendő.

A legilletékesb nyilatkozat, illetőleg felelet pedig, mely hazánk részéről az irányunkban jóakaratot tanúsító értekezésre: magától ha-

¹⁾ Mely először francia nyelven a „Revue des deux Mondée” cz, folyóiratban, s azután magyarul (Emichnél, Pesten) adatott ki.

²⁾ V. ö. *Lónyay*: Közügyeinkről (1863.) 214. s k. 1.

³⁾ V. ö. az értekezésnek magának 8. s k. 12 s k. 24. s k. lapj.

zánk legnagyobb élő nemzetgazdájától *Lónyay Menyhért*től való; a ki jelesen *Csengery Antal* „Budapesti Szemléje” 42-ik füzetében (az 1862-ki foly.) egy hasonczímű terjedelmesb értekezést közölvén¹⁾, elismeréssel fogadta a francia szakember nyilatkozatait, s helylyel közzel újabb érvekkel is iparkodott annak némely állításait támogatni²⁾; másfelől azonban a higgadnan számító szakember és államférfiú *kritikai mérőjét* is alkalmazva, igen találóan mutatta ki B. ellenében, hogy több állításai igenis vérmesek; hogy hazánk tökeszegény és hitel meg közeledés tekintetében hátramaradt ország, mely csak lassan fejlődhetik; hogy számtalan szükségünk, óhajtásaink a közbirodalom nyomasztó politikai és államgazdasági viszonyainál fogva kielégítve, teljesítve nincsenek; legjobb erőink lekötve vannak; a *súlyos adók, a szállítás drágasága*, a szükkeblű forgalmi és vasútépítési politika a productiót és kereskedést lankasztja; – s hogy e szerint igen igen sok előföltétel s reform megvalósítása szükséges, hogy hazánk az internacionális forgalomban azon díszes helyet, mely Bontoux szerint megilleti, tényleg el is foglalhassa⁸⁾.

A külkereskedési érdeken sarkalló ez eszmekörben mozognak még több jeles irodalmi dolgozatok ez időből. így jelesül *Érkövynek* Lónyayéhoz sokban hasonlító nyilatkozata Bontoux műve felett; *Szathmáry* Károlynak (Trefort támogatásával írott) „Alföld és Fiume” című becses munkája⁴⁾, melyben a Magyar Alföldi s Fiumei vasút mielőbbi életbeléptetésének fontosságát és halaszthatlanságát kimutatja, hazánk viláfgorgalmi érdekei kapcsolatban Fiumével az osztrák kormány által igaztalanul pártolt Triest túlnyomóssága ellenében védelmeztetnek⁵⁾, s *Alföldünk gazdasági átalakulásának* kényszerűsége taglaltatik; így továbbá Korizmicsunknak a „Dunai hajózásról” s konstantinápolyi újáról tett jelentése (Budap. Szemle IV. köt. 427. sk. 1.)⁶⁾; *Jeüineknek* a „Magyar Sajtó” 1862-ki folyamában közlött szakszerű czikSORozata, meg „A gabonaárakról” írt monographiájának egyes szakai; nemkülönbén több nagybecsű czikk, mely a „*P. Napló*” 1856-ki október havi és 1858-ki február-havi számaiban a dunai sza-

¹⁾ Külön kinyomatva „Közügyekről” c. m. munk. 211-246. lapj. is.

²⁾ V. ö. id. munkájának 280. s k. lapjait.

³⁾ V. ö. „Közügyekről” 228. s k. és 2. 4. s k. 1.

⁴⁾ Pest. 1864. 184. lap.

⁵⁾ V. ö. 8 s köv. 21. s k. 63. s k. lapj.

⁶⁾ V. ö. *Pesti Napló* 1856. október 17-24-ki számait. U. o. 1866. október 10. s k. 1858. febr. 9 és 17-ki szám.

badkereskedésről, nyugati kereskedési kilátásainkról ') stb. meg a „Gazdasági Lapok” 1852-ki folyamában s azóta többször: borkereskedés ünkről tétetett közzé²⁾).

Nem lehet egyébiránt szem elől téveszteni, hogy a kereskedelmi érdekekkel összefüggő eszméáramlatnak némely tekintetben *féltség s korántsem helyeselhető* momentuma is volt. És ez a „kiviteli” kereskedésnek módfeletti hangsúlyozása, az exportnak és export-tekinteteknek minden egyéb tekintetek fölé és elé helyezése, s így természet-szerűleg az is, hogy egyfelől a belforgalom és fogyasztás fontossága kellő méltánylatban nem részesült, a belkereskedés érdekei illő mérvbeni ápolása másodrendű feladatnak tekintetett; másfelől, hogy practikus gazdáink nagy része ép úgy mint a *Journalismus* több képviselői ¹⁾ mindig csak a kivitelt tartva szem előtt, azon nagy horderejű igazságot, hogy kivitel behozatal nélkül, export import nélkül nem létezik, alig vevék számba.

És íme itt is szemközt állunk egyikével azon *sophismáknak, melyek* az újabb időben hazánkban rendkívüli elterjedésnek kezdtek örvendeni. *Sophismának*, mely erőink és érdekeink hiányos mérlegelésén alapulva, s másfelől a kereskedelmi szabadság elvének túlzásában gyökerezve, az exportot egyedül boldogító panaceának tartja, s annál károsb hatásúvá válhatik, mennél inkább vezetendi honfiainkat félreismerésére annak, hogy a kiviteli kereskedés valóban jótékony hatású *csak akkor lehet*, hogy ha élénk bel-forgalmon, bőséges behonni production és fogyasztáson, emelkedett fizetéseképeség és tökeerőkön alapszik, s ha a kifejlett s sokoldalúbb termelés biztosítékot nyújt az iránt, hogy a nemzet anyagi sorsa a világpiaczők hullámzásai közepette, úgy szólván *egy kártyára téve*, s a sújtó véletlennek alávetve nem lesz.

E *sophismának* egyik practikus folyományaként merült fel legújabbban (1864-1865-ben) tervezete egy nagyobb mérvű általános *ki- és beviteli társulat alapításának* mely a külkereskedési mozgalom

¹⁾ V. ö. *Peeti Napló* 1888. nov. 80. s k. *Gazd. Lapok* 1858: 50 számú mel-
lékletben a „Jelentés.”

²⁾ V. ö. *Gazd. Lap.* nevezett foly. 963-1104 és 1853-ki foly. 255. s k. 1.

³⁾ Kiváló figyelemre érdemesek ezenkívül mind bel- mind külkereskedé-
etink mozgalmanak áttekintésére azon jeles szakemberek tollából folyó évi jelen-
tések, melyeket a *P. Lloyd* 1855. év óta évenként január-februári számaiban
hozni szokott. Újabban vagyis 1863-ban a *Hon cz.* pol. lapunk szintén hozott
(jelenen jan. márcz. számaiban) *Jelűnek* tollából ily évi visszatekintéseket.

⁴⁾ V. ö. *Kautz*: Vámpolitikájának 218. s k. lapjait.

közvetítését s a be- meg kivitel eszközlését tűzvéni feladatául, oda irányozná törekvéseit, hogy hazai termékeinknek odakünn s idegen országok czikkeinek idebenn kelendőséget szerezzen, szóval *egy* nagy-szerű áruforgalmi gyúpont-és orgánumként működjék. Tervezet, mely alapjaiban ép úgy mint céljaiban *elhibázott, a kereskedés* természetével és érdekeivel ellentétben álló, s mely ha kivitetnék, vagy egy két vállalkozó meggazdagítására ezereknek rövidségével, vagy nyomasztó monopola, vagy forgalmi fennakadásra vezethetne *).

6. §.

A vámpolitikai kérdés különösen.

Az utóbb lefolyt másfél évtized alatt, mint fentebb is már mon-dók ²⁾ a szabadforgalmi elv volt túlnyomó, s ellentétben a negyvenes években általános elismerésnek örvendett protectionisztikus rendszerrel, egyiránt uralkodóvá vált a nézet, hogy Magyarország *érdekeinek a szabadabb vámpolitikai* irány a legmegfelelőbb, tehát minden törekvés és igyekezet oda fordítandó, hogy e nagy vezérelv a kormányban és legislatióban érvényre emeltessék, s a kereskedési szabadságot korlátozó minden fölösleges bilincsek mellőztessenek. Elősegítette e nézet meghonosulását egyfelől a magyar-osztrák közbelső vámok megszüntetése s az ezt követett élénkebb s eredményesb forgalom; másfelől az *európszerte mindjobban uralomrajutó* kereskedelmi szabadság, s az ebből folyó roppant emelkedése a nemzetközi árucserének; végül az, hogy bekezdék látni honfiaiink, hogy hazánk lényegileg megváltozott viszonyai közt védvámi politikát nem űzhet, a nemzetközi versenyből magát ki nem zárhatja, s hogy fejletlen iparunkat nem mesterséges intézkedések s *erőltető módokon*, hanem úgy emelhetjük magasb polezra, ha a szabad forgalom legében sarjadzó foglalkozási ágak természetes képződési processusának tért nyitunk.

Ez irányban haladt honunkban a közszemfejlődés az ötvenes években³⁾; örvendettünk őszintén a közhatalom mindazon intézkedé-

¹⁾ Egyik főterjesztője ez eszmének volt *Novelty*; 8 a tervezet maga külön cikksorozatnak szolgált tárgyul névszerint a „*Pesti Napló*” 1864. október 16. „*Hon*” 1864. okt. 22, 27. „*Pesti Hírlap*” jan. 19. 1865. „*Magyar Közgazda*” 1864. okt. 29. és „*Pester Lloyd*,” 1865. jan. 21-ről számokban.

²⁾ V. ö. e szakaszra nézve a 4-ik §-ot.

³⁾ V. ö. egyebek közt a kereskedelmi kamarák „Jelentései” közöl a pesti-nek, debreczeninek, sopronyinak és a brassóinak nyilatkozatait; a „*Pester*

seinek, molyek (mintáz 1853-ki kereskedelmi egyezmény a német-vámegegyesülettel, s egyéb könnyítések és vám-mérséklések 1857 óta) a majdnem századok óta rideg *prohibitív* és *protectív* szellemű osztrák kereskedési politikának új s okszerűbb irányt jelöltek ki; fogadtatott elismeréssel minden könnyítés, mely a ki- és beviteli vám-kezelésben czélszerűbb eljárást lehetségesíté.¹⁾

E szellemben szólaltak fel szakembereink ep úgy mint egyesületeink, *journalistikánk*, *irodalmi tekintélyeink* s országgyűléseink is, anélkül azonban, hogy a vámpolitika nagy kérdése körül különös érdeklőség mutatkozott²⁾, és azon mértékben fordult volna e fontos közgazdasági feladvány felé a közfigyelem, mint azt hordereje s sokszoros vonatkozásainál fogva az ügy megérdemlette³⁾.

E szenvedőleges magatartása honfiainknak azonban hirtelen, megváltozott jelesül 1862/3. óta, midőn t. i. a közép- és *nyugoteurópai államok közt* megkötött nagy jelentőségű vámszerződések egyfelől, és az osztrák birodalom vámpolitikai állásának Németország irányában (az 1862-ki aug. hó 2-án létre jött porosz-francia kereskedési szerződés következtében) megváltozása másfelől, egész súlyával egyszerre élőkbe lépett, s az ügy mozgalomteljes fejlődése ránk is kiható következtéseivel minden gondolkodó elmét foglalkodtatni kezdé.

Táplálta ez érdekeltséget még az is, hogy a szabadelvűbb vámpolitikára áttérni készülő *birodalmi kormány* maga is a nagy kérdés tekintetében hazai szakembereinket, iparkamaráinkat stb. véleménynyilvánításra felszólítá; másfelől azon körülmény, hogy egyidejűleg az ez ügy körül folyó discussióval az *angol kereskedelmi kamarák* is pozitív módon föllépven, különös tekintettel Magyarországra, az osztrák

Lloyd” 1854 óta e kérdésben számos czikkeit, s magyar lapjainknak is legnagyobb részét.

¹⁾ A közbenső vámszorompók megszüntetése: hazai közjogunk szempontjából ugyan mindenkor törvénytelennek tartott, de anyagi érdekeink tekintetében jótékony hatásai iránt kétség nem támadt soha. A közbenső vámszorompók visszaállítását egyenesen lehetetlennek mutatá *Falk M.* „Pesti Napló” 1860. foly, deez. 16. számban.

²⁾ Feltűnő jelesül, hogy 1860/61-ig sem szaktestületeink sem egyleteink sem irodalmunk e kérdéssel közelebbről nem foglalkozott.

³⁾ Kivételt tesznek e tekintetben egyedül jeles szakfērfiaink Lónyay, Klauzál és Trefort jeles országgyűlési beszédeikkel az 1861-ki hongyülésen, 1 e beszédeket; meg néhány czikk a „*Pesti Napló*” ban péld. 1858. april 9-kei szám, hol *Falk Miksa* az átviteli vámok ellen kel ki; u. o. 1853. márcz. 8. hol egy közepEurópai vámszövetség elve pengettetik, meg „*Gazdasági Lapok*” 1850. f. 1120. s k. 1.

birodalom lakóihoz egyenesen egy külön „Adresse”-ben fordultak, s a szabadabb kereskedelmi politikára való mielőbbi áttérést hathatósan sürgetek; s így az eszmék forrongásának ez irányban is új táplálékot nyújtottak ¹⁾.

Az ilykép napirendre jutott, s kiváló horderejű kérdés körül tehát valamint a külföldön, úgy minálunk is megindult a discussió. Számos s részben maradandó beccsel is bíró nyilatkozat nézet etb. jutott jelesül kifejezésre napi sajtónkban, ép úgy mind folyóiratainkban, egyesületeinkben és szakbeli testületeinkben úgynnyira, hogy alig mutathatni tol az utóbbi másfélévtized közgazdasági eszmeifejlődésében kérdést, mely nagyobb érdekeltséggel követetett volna, mint a vámügyi²⁾. Nem is említve, *hogy szakembereink* ép úgy mint journalistikánk nem mulasztották el a feladványt politikai és közjogi vonatkozásai szerint is megvilágosítani, hogy maga a tud. akadémia is annyira át vala hatva az ügy fontossága- és jelentőségétől, hogy a magyar biztosító társulat által tudományos célra felajánlott jelentékeny összeget egy vámpolitikai *pályakérdés* kitűzésére fordítá, és szakemberek és publicisták a legnagyobb érdekléssel tekintettek az ügy gyakorlati eldőlésének ép úgy mint az elméleti megvitatására célzó irodalmi dolgozatoknak elébe.

Forduljunk most az ez ügy körüli kívánalmak és törekvésekhez tüzetesen.

Első és főkövetelés, mely a vámrendszer tekintetében az utóbbi évtizedben különösen kifejezésre jutott, az vala, hogy az osztrák kormány eddig követett protectionisztikai és tiltó vámpolitikájától eltérve, a hazai érdekeinknek megfelelőbb kereskedelmi *szabadság rendszerére térjen át*, s ne vezéreltesse magát e fontos ügyben egyedül a német cseh iparosok gyára oki és monopolisztikus érdekeik iránti tekintetektől). Helyesen törtévnén hazánkfiainak részéről nem egy alkalommal utalás arra, hogy e félszeg vámpolitika oka annak, hogy kül-

¹⁾ A.Z egész ügy fejlődését s sorok írója pályanyertes munkájában „Vámpolitikáról” a IV. részben elég bőven kifejtette; miért is a történeti mozzanatok tekintetében oda utalunk.

²⁾ Utalunk egyebek közt napi lapjainkat illetőleg a következő cikkekre: *Treforttól*: „*Pesti Napló*” 1884. jun. 4. és többször; 1862. febr. 11. és október bóbáni több szára; „*A* 1868. foly. apr. 1-8 (T. K.-tdl); október 22.sk. Zichy Nándor gróftól; „*Magyar Sajtó*” 1865. márcz. és júniusi számokban (Keletitől) „*Magyar Közgazda*” 1865. több cz. Érkövy és Beöthy tői.

³⁾ Országos gazdasági egyesület emlékirata I. »*Gazdasági Lapok*” 1865: 10. szám.

országokban az osztrák-magyar termelvények sem nyernek semmiféle kedvezményeket, sőt igenis nyomasztó beviteli illetékekkel sújtatnak. Mire nézve kiáltó példa elsőrangú nemzeti productumunk: a *bor*, mely évtizedek óta nem bír tágasb piacokra találni, s mindenütt nagy importvámokkal kénytelen megküzdeni¹⁾.

Kiemeltetett továbbá; hogy a vámrendszerrel összefüggő némely indirect adók is oly félszegül állapítvák meg, hogy a termelés és forgalom minden irányban akadályoztatok, minek folytán mulhatlanul szükségesnek mutatkozik a célba veendő vámügyi reformnál e mozzanatokra is különös figyelmet fordítani« Míg másfelől készségesen elismertetek szakembereink²⁾ által az is, hogy *kereskedésünk* akadályai nem egyedül a vámokban, hanem abban is rejlenek, hogy tőkékben és pénzbeli erőforrásokban szegények vagyunk, hitelünk s közlekedési rendszerünk fejletlen, közgazd. törvényhozásunk, belszervezetünk még sok *hiányokban szenved*, s hogy ezek szerint igazán üdvös vámpolitikai reform csak úgy eszközölhető, ha mind e tekintetekben gyökeres javítások történnek, s a vámügy egyidejűleg és szoros összefüggésben az általános nép- és államháztartási institutiókkal alakíttatik át.

A kiviteli és átviteli vámok leszállítása illetőleg (1863 óta) teljes megszüntetése közelismeréssel fogadtatván, a vámreform főczelja hazánkfiak által abba helyzetetett, hogy egyfelől a birodalmi *importvámoknak teteméé* leszállítása vétessék eszközölőbe s másfelől idegen országokkal, névszerint pedig a ránk kereskedési szempontból főfontosságú Angliával, Néraetvátagegylettel, Franciaországgal, Italia, és Oroszországgal vámszerződések hozattassanak létre, hogy ilykép Ausztria és Magyarország is a *nyilgyorsan haladó intemátionalis* áru-mozgalommal érintkezésbe jöhessen, a külföld nagy kulturai vívmányait megismerhesse s azon anyagi és erkölcsi erő-elemeknek birtokába helyezkedhessek, melyek nélkül ma virágzó nemzetgazdaság és ipari előmenetel alig gondolható³⁾.

Hazai *iparunkat* különösei illetőleg, (mint fentebb is már mondók) uralkodóvá vált a nézet, hogy a *vèàvàm* vagy a prohibitiv rendszer annak támogatására ép oly kivihetetlen mint czéltévesztő volna⁴⁾;

¹⁾ V. ö. „*Pester Lloyd*” 1854. január 6. „*Ron*” 1868= márcz. 7. „*Pesti NapM*” többször.

²⁾ Névszerint *Lónyay Menyhért* által stb. s pedig már 1844, és 1847-ben, V. ö. Annak: „Hazánk anyagi érdekei” című művének I. k. 5. lapj.

³⁾ V. ö. „A gazdasági egyesület emlékiratát;” *Kautz*: Vámpolitikai műv. V-ik részét, s a pesti kereskedelmi kamara jelentéseit.

⁴⁾ Kivételt tettek e tekintetben egyes szórványos nyilatkozatok, például

a valódi feladat tehát az, mindenekfelett *óhazái viszonyainknak* legmegfelelőbb s legtermészetesb ipari ágakat meghonosítani, s a műszorgalom egyéb előmozdító rugóit annál nagyobb gonddal kifejleszteni és alkalmazásba venni. Kivétel e tekintetben csak nemzeti ipar-productiónk legrégebb és legjelentékenyebb ágára a *vasra nézve tétetvén*¹⁾, mint a melynek a győzedelmes angol stb. verseny ellenében egy ideig még megvédelmzése cöbb oldalról szükségesnek nyilvánított; nem különben az is hangsúlyoztatván, hogy oly ipari ágakra nézve, melyeken súlyosb fogyasztási adók fekszenek, e terhek kiegyenlítésére szintén *védvámok* tartandók fenn, hogy a megnyílt szabad versenyben önhibájuk nélkül, s finanziaai czélok miatt el ne gázoltassanak²⁾.

A függő *nagy vámkérdést*, vagy is Ausztriának a Németvám-egyletteli viszonyát illetőleg, oda irányultak a nézetek, hogy Ausztria ne olvadjon ugyan egészen avval egygyé, a mennyiben ilykép vámpolitikai *önállóságát* elvesztené³⁾, s fontos közjogi érdekek is csorbíthatnának; azonban törekedjék Németországgal szorosb kapcsolatba jutni, mint az eddigi vala; s hogy főleg oda is irányozza tevékenységét, hogy oly árucikkeink és termékeinkre nézve, melyeknek a „Zollverein” felé jó és nyereséges *keletre van kilátásuk*, a német importvámok leszállíttassanak, s e leszállítás érdekében Ausztria viszont a német iparosok termékeinek nyisson szabadabb tért a birodalomban

A német-osztrák *vámkrízis körüli* eszmemozgalomnak egyik jelentékenyebb momentuma még az is, hogy az 1850 óta e kérdés tekintetében meglehetősen negatív magatartású hazai publicistika egyszerre élénkebb színezetűvé vált, s névszerint *némi párt-csoportosulás* is fejlődött ki, jelesül annyiban, hogy a szabadkereskedési iskolának egy határozottabb (radikálisb) meg egy mérsékeltebb irányú része kezdett elkülönülni, úgy hogy az 1864-1865-ki journalistikában és eszmeáramlatokban az egyik fél a teljes és azonnali *átmenetét a szabadkereskedelmi rendszerre* követeié⁴⁾, a másik ellenben oda nyi-

Beöthy Leóé a „*Magyar Közgazdá*”-ban 1865; egy cikkiróé a „*Pesti Napló*” 1856-ki aug. 29-kei sz.

²⁾ Magában a gazdasági egyesület emlékiratában is; de főleg a felső magyarországi vasgyárosok memorandumjaiban. L. „*Pesti Hírnök*” 1865. decz. és emlékirat a vasipar ügyében „*Pesti Napló*” 1861. aug. Í.

³⁾ Korizmics és *Trefort* felszólalásai.

⁴⁾ V. ö. „*Pesti Napló*” 1862 febr. 11. *Pesti kamarai jelentés* 1853. 5-6. I. *Kautz*: „*Vámpolitika* 486. s k. 1.

⁵⁾ Így péld. *Keleti Károly* (id. cikkeiben a „*Magyar Sajtó*”-ban és *Bau-*

latkozott, hogy az ausztriai iparosok iránti méltányossági tekinteteknél, de sőt maguknak némely hazai iparágainknak nehéz állásánál fogva is, egyelőre elégséges, ha a birodalmi vámpolitika reformja *bizonyos átmenetek* és fokozatok megtartásával vétetik eszközöbe, s a teljes keresk. szabadság rendszere nem egyszerre, hanem lépésenkint honosítatik meg¹⁾).

Helyesebb és igazoltabb kétségtelenül az *utóbbi felfogás* lévén, s az abszolút free-tradereknek iránya annyiban is hiányosnak bizonyulván, a mennyiben hazánknak általános közgazdasági állapotai sem olyanok még, hogy öhajtásuk sikerrel lenne teljesíthető. Míg másfelől a vámpolitika kérdése is egyikét képezi azon feladványoknak, melyek körül az újabb eszmemozgalomban nem egy következetlenség vagy *sophisma jutott* kifejezésre, s talált hívókra, például egyebek közt az, hogy legnagyobb része ép azon gazdáinknak és szakembereinknek, kik közép- és nyugateurópai országokkal való érintkezésükben a föltétlen kereskedés-szabadság elvét tűzték zászlajukra, *kelet felé* ép az ez iránnyal meg nem egyeztethető *protectionismusnak hódolnak*, s míg a birodalom egyik felén a korlátlan versenyt érvényre akarák juttatni, a másik felén, hol közvetlen érdekük (látszólag) veszélyezettnek tűnik fel, monopolisztikus célokat tartanak szem előtt.

Érdekes mozzanat végül a vám- és kereskedési politika tekintetében az, hogy a napjainkban szőnyegre került nagy közjogi kérdések s jelesül az úgynevezett *közös-ügyi érdekek* körüli eszmesúrlódásban: a vámreform is előkelő módon szerepel, a törvényhozás munkálódásai szempontjából többoldalú vitatkozások és discussióknak szolgált alapul, magában országgyűlésünk közösügyi „hatvanhetes” bizottmányának alválasztmányában pedig oly iránybani előleges elhatározásra talált, hogy a szabadkereskedelmi rendszer principiális fenntartása mellett: az 1846-ki évben a magyar központosító iskola által felállított *vámszövetségi rendszer jelöltetek* ki mint olyan, mely mind közgazdaságunk mind közjogi érdekeink, s jelesül országos függetlenségünk tekinteteinél fogva, a legcélszerűsbb s legmegfelelőbb volna.

A mi végül az e feladványra vonatkozó *újabbkori publicistikus és irodalmi termékeket* illeti, ezeknek száma nem igen nagy ugyan, de béltartalom és értékre nézve több figyelemre méltó dolgotat mu-

drillartnak általa fordított kézikönyvében) a „Pester Lloyd” főmunkatársa *Schoch* számos cikkeiben; a „fion”-nak némely számaiban *Károlyi* és *Zichy N. grófok*, *Szathmáry* némely értekezéseiben.

¹⁾ így névszerint a „Pesti Napló” szakemberei; *Kautz* id. munk. *Lónyay*, *Trefort* illető nyilatka. *Vodjányer*, *Zichy F. gróf*, *Volny*, *Weninger* stb.

tathatunk fel. így jelesül eltekintve kitűnő szaktekintélyeinknek *Lónyaynak, Trefortnak, Klauzál*nak 1861-ki országgyűlési jeles beszédeiktől, *Trefortnak, Fáíknak, Érkövynek, Jellineknek, Schoohnak, Keletinek*, gróf *Károlyi Sándornak*, gróf *Zichy Nándornak*, j'ournalistikai felszólalásaiktól, *Vodianer Albert*, gr. *Zichy Henrik* és Ferencz érdekes közleményeiktől: kiváló beccsel bíró dolgozatok e kérdés tekintetében az *országos gazdasági egyesületnek* 1865-ki év márcz. 3-dikán kelt ez ügybeni felterjesztése illetőleg „Emlékirata” (mellékleteivel) ¹⁾, *Schnierer Gyulának*: A vámügyi reform, Magyarország termelése szempontjából 1866-ban; *Szathmáry Károlynak*: Szabadkereskedés Angliával ez. értekezése, a Magyarország anyagi érdekei ez. folyóirat 1865-ki folyamában, *Volny Józsefnek*; Vasiparunk és a szabadkereskedés című értekezése szinte ott. Idetartozik e sorok írójának pályakoszorúzott nagy munkája: Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika²⁾, mely az ép oly szép mint nehéz s nagyfontosságú feladványt minden vonatkozásai szerint világosítja meg; a történeti és statisztikai momentumot nemkülönbén mint a közjogit és törvényhozásit vizsgálódásai körébe vonja; s a mérsékelt szabadkereskedelmi rendszer elveire lévén alapítva, annak kimutatására irányul, hogy a birodalmi vámpolitikának *gyökeres reformja nagy óni*[®] szükséges, de igazi sikerrel csak úgy eszközölhető, ha egyidejűleg az általános népi- és államháztartási rendszer is megjavíttatik, s a politikai és műveltségi élet új, egészségesebb alapokra fektetetik³⁾.

7. §.

A közlekedésügyi kérdés, s jelesül a folyam- és országutak rendszere meg a hajózatügy körüli nézetek.

Ha közgazdasági eszmefejlődésünket az 1849/50-es catastrophák óta áttekintjük, első pillanatra, meggyőződhetünk a felől, hogy mindazon nagy életbevágó *praktikus kérdések fölött*, melyek ez időben az elméket foglalkodtaták, egy sem létezik, mely oly nagy és intenzív érdeket költött, s oly általános, mondhatnók domináló szerepet viselt volna (nemcsak közgazdasági hanem egyetemes politikai és társadalmi tekintetben is) mint a „közlekedésügyi,” s mindenekfelett » *vasúti hálózat kérdése*,

¹⁾ V. ö. *Gazdasági Lapok* 1865 10-ik sz. és M. O. anyagi érdekei II. füzet.

²⁾ Pest. 1866. 678 lap s feloszlik öt részre.

³⁾ V. ö. e munka kivonatos ismertetését A *P. Napló* 1866-ki apr. 1-sci száma és *P. Lloyd* 1866-ki 99. és 132. számaiban.

Okát e jelenségnek nem nehéz megmagyarázni, ha meggondoljuk, mily messze hátramaradott ország ép e tekintetben hazánk, mily súlyosan nehezedett as ez iránybani hiány összes productionkra és forgalmunkra az újabb időkben, s jelesül mily sürgető szükségként merült fel az e téren reformok eszközlőbe vétele szemközt azon mélyenmenő változásokkal, melyek az utóbbi két évtized alatt egyetemes gazdasági viszonyainkban beállottak; Magyarországot eddigi *középkorias és nehézkes naturalgazdasági* stádiumából egyszerre mintegy varázsütéssel a modern pénz- hitel- és mozgó vagyon túlnyomósságának stádiumába átvitték; az üzleti élet elevenebb, mozgalmasb lükte-tését általános szükségességgé tévék; és így *ép ez új aera* leghatalmasb rugójának és közegének, a kifejtettebb közlekedési rendszernek mindenekfelett kimagasló elsőrendő fontosságát mindnyájunk szemei elé állíták.

A közlekedési ügy általános felfogását illetőleg, két nagy *elvvel találkozunk*, mely összes újabbkori eszmemozgal munkban és törekvéseinkben jut kifejezésre. Egyfelől ugyanis az előbbeni időszakban uralkodó felfogástól eltérőleg: a *magántevékenység*, a tárgulati és privát-kezdeményezés elve kezd érvényre emelkedni, úgy hogy & állannak a közlekedési rendszer előállításában! azon közvetlen és döntő részvétele vagy szerepe, mely ezelőtt neki tulajdonított, szerényebb mérvre leszállítva jelenkezik. *Másfelől* az tapasztalható minden ez ügy tekintetében! mozgal munkban, hogy az ipari és forgalmi élet reál követeléseai határozottabb, öntudatosb méltatásra találnak, továbbá a közlekedési eszközök és vállalatok szervezésében *több tervszerűség*, bensőbb összefüggés s egyetemesb irány uralkodó; főleg pedig az, hogy a nemzet legnagyobb szakemberei által megvetett alapokon és irányokbani tovább építés szüksége és föltételei helyesebben mérlegeltetnek; szóval az előbbeni időszakokban uralkodott tendenciákkal szemben, e *téren is határozott haladás*, az ország jól felfogott érdekeinek teljesb a elfogulatlanabb méltányolása mutatkozik mindenütt.

A közlekedésügy körüli nézetek és törekvések az utóbb lefolyt másfélévtized alatt kiválólag *két főirányban* jutottak kifejezésre, t. i. a vasúti kérdés, és a közlekedés *egyéb* eszközei és intézetei szerint, a miért mi is e két szakaszra tartjuk fejtegetéseinket legcélszerűbben megosztandóknak.

Azon kérdések közt, melyek újabb időkben hazánkban kiválókép foglalkodtaták az elméket, kitűnő helyet foglalnak el a *gőzhajó-*

zati ügy, a folyamrendezés, különösen a *Tiszaszabályozás*, meg az országos köz- és vasutak építése és jókarban tartása. Jelesül:

A hajózatot és különösen a gőzhajózáti ügyet illetőleg, nagyobb érdekelttség tárgya vala, egyfelől bei-hajózatunk általános helyzete és miképeni emelhetése, másfelől a *szabadalmas gőzhajózáti* társulatnak monopolisztikus állása, szemben közforgalmi szükségseinkkel.

Az előbbi tekintetben roppant dimensióban élénkült gabona-kereskedésünk, *Alföldünknek a felső* vidékekkel meg az osztrák-szomazédtartományokkal szoros kapcsolatba lépése visszautasíthatlan követelménykép tünetek fel *főleg dunai hájazatunk* célirányosb rendezését, s azon intézkedéseket, melyek az ez irányban fennálló bajok orvoslására alkalmasok. E végből történtek, főleg 1856/7 óta, midőn forgalmunk egyszerre jelentékeny lendületet vón, felszólalások a publicistika terén ép úgy mint kereskedelmi és ipari kamaráink s egyes szakembereink részéről, oda irányzottak, hogy a Dunának és mellékfolyóinak (Tiszának, Marosnak stb.) szabályozása, a folyamágnak helyenkénti kimélyítése, a zátonyok és egyéb akadályok mellőzése, mielőbb eszközlőbe vétessék; másfelől pedig nagyobb kereskedelmi fokhelyeinken, főleg pedig hazánk *fővárosában Budapesten* illőbb kikötőnek építése, s az e tárggyal összefüggő technikai javítások munkába vétessenek. Nem is említve, hogy egyidejűleg, főleg kereskedői körökben mindjokban kezde hangsúlyoztatni oly intézetek életbeléptetésének halaszthatlansága, melyek szükségesek arra, hogy Budapest hazai forgalmunknak középpontjává változtassék, mint át- és lerakódóhely, mint docksokkal, árubörzékkel, pénztőzsdével és forgalom-technikai eszközökkel ellátott „emporium”, hivatásának jobban megfelelhessen ¹⁾.

A *gőzhajózáti* ügy körül kifejezésre jutott eszmék közt legelői azokkal találkozunk, melyek a szabadalmazott Duna-gőzhajótársaság által elfoglalt monopolisztikus állás visszas hatásaira és ezek eltávolítására irányultak. Egyidejűleg kereskedelmünk élénkülésével meg régi hajózáti eszközeink elégtelensége és korszerűtlenségének felismerésével ugyanis mindjokban kezde éreztetni nyomasztó volta egy *kiváltságosított vállalatnak*, mely roppant erőközegek felett rendelkezve, sőt még az állam által jövedelembiztosítékkal is ellátva: a dunai közlekedés és hajózatnak 1856/57 óta életbeléptett teljes felszabadulása daczára is: minden versenyt megakadályozni képes és e mel-

¹⁾ Ideértve jeles hazánkfiának *Reitternek* legújban kifejtett nagyszerű csatornázási tervét a fővárosra nézve. (Külön nyomtatványban is közzétéve.)

lett, nem is fordítva mindig kellő tekintetet kereskedésünk érdekeire, nagy *alapítója Széchenyi által* kitűzött fontos hivatásának, úgy mint kellene és lehetne, meg nem felel.

E nézetben fordultak több előkelő szakférfiak és üzletemberek a magán-vállalkozáshoz és asszociációhoz, s törekedtek a szabadalmas társaság egyedárus helyzetének ellensúlyozása- és forgalmi szükségünk kielégítéséül *egy külön és előkelőleg magyarszemű gőzhajó-vállalatot* életbeléptetni, mely utóbbi, kivált legújabban tett erélyes lépések folytán, már annyira előre is haladt, hogy közelebbi tetteles megvalósulása iránt már kétség nem lehet.

Nem kisebb fontosságú és következményeiben roppant horderejű feladat volt továbbá, mely hazánkfiait kiválókép foglalkodtatá az utóbbi évtizedben, a *Tiszaszabályozás ügye*. Egyike azon technikai és közgazdászati műveknek, melyek hazánk ájabkori történetének egyik legfényesebb lapját képezendik, mely a rómaiak és angolok legnagyobb technikai alkotványaikkal párvonalba helyezhető, mely egy királyságot felérő térséget mentett meg és adott a productionnak át, s a melyről első szakemberünk *Lónyay Menyhért* oly szépen mondhatá, hogy hazai erők kezdeményezték, folytatták s isten segítségével be is végzendőnek'). A tiszaszabályozási kérdés, mint tudjuk²⁾, már a 18-ik század kezdetétől foglalkodtatá hazánkban az elméket s különösen a törvényhozást; kiváló érdek és legislatív gondoskodás tárgyává azonban felejthetlen emlékü *József nádorunknak* és gróf Széchenyinek buzgólkodása folytán vált a negyvenes évek közepén, midőn (mint fentebb is láttuk) az illető munkálatok megindultak, és az állam s az érdeklett körök örvendetes összműködése az egykori sikeres keresztülvitel első föltételét megvalósítá. Azóta, mint ismeretes dolog, a szabályozási ügy *többféle fejlődési stádiumokon* haladt át, a mennyiben jelesül a kormány annak vezényletében különböző rendszereket emelt érvényre, s majd a központosítási majd a decentralisationális irány vált túlnyomóvá a munkálatok kormányzása és az egész ügy felsőbb intézésében.

Ez utóbbi mozzanat egyébiránt nem tartozván szorosan feladatunkhoz, figyelmünket inkább *néhány publicistikai* nyilatkozatra s kitűnőbb irodalmi termékre fordítjuk, mely e kérdésre vonatkozólag az utóbbi időkben megjelent, s az egész ügy állására fényes világosságot

¹⁾ Akadémiai székfoglaló beszédének (ápril 2. 1860.) elején; s „Közügyek” ez. m. 121. 1.

²⁾ S fentebb tüzetesen meg is mutattuk.

derít. így nevezetesen figyelmet gerjesztettek néhány évvel ezelőtt *Andrássy Manó* grófnak a szabályozási munka technikai oldalára vonatkozó több hírlapi ¹⁾ cikkei, tárgyavatott tollból folytak továbbá a „Pesti Napló” 1853. s. köv. évi folyamaiban ez ügyben megjelent értekezések; mindennekfelett pedig elsőrangú státuszgazdánknak Lónyaynak két dolgozata a „*Tiszaszabályozás története*” (Akadémia székhelyi besz. 1860.) és „*Nézetek a Tisza-szabályozás körüli teendőkről*” ¹⁾, melyekben, utalással az ügy jelentősége, fejlődési stádiumai, és az a körüli eljárás helyes és helytelen momentumjaira, különösen nemzetgazdasági szempontból kimutattatik, hogy a tiszaszabályozási vállalat fajunk életrevalósága, eredményes társulati munkássága, s nagy czélokért lelkesedni tudó jellemének újabb szóló bizonyága, hogy e roppant munka által ép az ország legtermékenyebb része, mondhatjuk szívében, egy kis országgal felérő tér adatik vissza a földművelés és iparnak, hogy idővel a nemzeti jobblét és vagyonság egyik hathatós tényezőjévé váljék³⁾; hogy nem elégséges az áradatot szabályosni, s töltéseket csinálni, hanem, hogy Széchenyi jövendölése beteljesedjék, s a Tiszavölgye valódi kertté alakuljon, s a folyam átokból valódi áldássá legyen, a szabályozási munkálatoknak a „rétöntözési” munkálatokkal kapcsolatba hozása veendő eszközlöbe⁴⁾); stb. míg másfelől azt iparkodik kimutatni Lónyay, hogy a nagyszerű munkálat belvezényletében ép úgy mint technikai és finanziaális viszonyai-ban lényeges reformok veendő célba, bizonyos formája a központosított intézkedésnek elengedhetlen, az *érdekeltekből* alakítandó centrális bizottmány újlagos felállítása kívánatos, s maga az államhatalom felügyelő segélyező és vezérlő közreműködése ⁵⁾, s aetiv érdeklődése a nagy feladat sikeres megoldása körül szinte nélkülözhetlen.⁶⁾⁷⁾ Nagyobb figyelem kezdett újabb időben végre fordíttatni a köz-

¹⁾ V. b. „*Pesti Napló*” 1855. május 15-20. szám és hasonírányú cikkek u. o 1855. pont. 6. s k ez. 1856. jul. 3 s. k. sz. és aug. 6. s k. számokban,

²⁾ V. ö. „*Pesti Napló*”-1860-ki foly. július 18-24. számait; és a „Közügyekről” ez. munkának II9-192-ik lapj.

³⁾ *Lónyay*. Közügyekről 122. lapj.

⁴⁾ U. az: id. munk. 151-ik ispj.

⁵⁾ V. ö. Lonyay: A „Közügyekről” 174, 188. 191. 1.

⁶⁾ A Tiszaszabályozásra vonatkozaak még a következő sajtó-nyilatkozatok „*Hon*” 1868. máj. 18-22. sz. „*Pesti Napló*” 1868. június 10. s k. sz.

⁷⁾ Kiváló érdekű itt azon tudományos vita, mely 1868-ban *Hunfy János* által az aszályosság alkalmával támasztatott, mely utóbbi szakember azt iparkodott megmutatni, hogy a tiszaszabályozás által a szárazság még jobban előmozdítatik s az Alföld termelési viszonyai némely tekintetben még kedvezőtlenebbekké

és országutakra, mely tárgyban egy mind statisztikai mind nemzetgazdasági tekintetben bőséges anyagot és becses tájékoztatást nyújtó irodalmi dolgozatot is bírunk már, névszerint *Fest Vilmostól* e című terjedelmes akadémiai értekezésben: „Magyarország álladalmi és országos útjai” (1866-ban az akad. statiatikai és nemzetgazdasági közleményeiben jelesül a II-ik kötetben.)

8. §.

A vasutak körüli eszmemozgalom és törekvések különösen.

Hasonlíthatlanul élénkebb eszmemozgalom tárgyát képezé az utóbb lefolyt 10-12 év alatt a vasúthálózat kérdése hazánkban.

Azon nem helytelen nézetből indulván ugyanis ki, hogy hazánk, mint *előkelőleg őstermelvényeket* előállító s ezekkel a világpiazcokra utalt ország, csak azon föltétel alatt fejlődhetik agricóles ipari irányban sikeresen, hogyha nagy téríméjű s jobbára nehéz súlyú productumait minél könnyebben és gyorsabban szállíthatja az elárusíthatási piacokra: az ötvenes évek közepe óta (a midőn jelesül közlekedés tekintetébeni hátramaradásunk kiválólag érezhetővé kezde válni, s első bő termésű esztendőink a világpiazcok fölkeresését főfő szükségként tüntetek föl) oly mérvű agitatio indult meg s oly intensiv érdekelttség kezdett *kifejlődni a vasutak irányában*, minővel egész újabbkori történetünkben talán semmiféle anyagi kérdésre nézve sem találkozunk. Egyfelől jelesül visszanyúlva a „negyvenes évekbeli” czélatokra, másfelől mohó érdeklődéssel, felkapva minden ez irányban! újabb indítványt s javaslatot: egyesületeink és társulatunk, journalistikánk és komolyabb irodalmunk, köz- és magánérntkezési köreink megannyi nagy küzdterek és gyúpontok lettek, melyeken egész légiója a legkülönneműbb vasúti-vonal tervezeteknek, s vállalati üzleteknek jutott szőnyegre, s vált a legélénkebb dicussió, pártmesterkedés, ócsárláe, vagy magasztalás, elméleti és practikus vitáknak tárgyává, anyaga és kiindulási pontjává.

Úgyannyira, hogy hazánk magatartása e tekintetben igen sokban hasonlított és hasonlít a *néha Angliában* napirendre jutó analog mozgalmakhoz, midőn a spekulatio s üzérlet kedvező pénzviszonyok közt (a nagy pénzbőség idejében) egyszerre bizonyos vállalati ágakra veti magát g mint tenger apálya és dagálya, az üzleti

válnak; ellenkező értelemben nyilatkozott azután jelesen *Érkövy*: V. ö. az egész polémiát a „*Hon*” 1868. foly. april-juliusi számaiban.

életet egy időre a legnagyobb hullámvásba hozza; a (fájdalom!) nagy *különbség köztünk* meg Anglia közt e tekintetben abban rejlvén, hogy míg amott az agitációnak kútfejét és kiinduláspontját a megtorlódott tőke és pénzközegek, a *tőke-főlösegeknek* investitiót kereső iránylata képezik, nálunk a rendkívüli hátramaradottság s a forgalmi élet kényszerítő szüksége idézi elő és izgalmat, s a kivitelre megkívántató anyagi erő helyett a legnyomasztóbb *tőkeszegénység* s az erőközegekbeni legkétségbeejtőbb hiány tapasztalható.

Kiváló jellemvonása az ez ügybeni eszmesúrlódásnak az, hogy a kérdés szoros kapcsolatánál fogva közgazdasági sőt kulturai és politikai életünknek is minden jelentékenyebb mozzanataival, a *vasutak körüli érdeklődés* hazánkban nem szorítkozott s szorítkozik bizonyos osztályokra vagy ipari s üzleti körökre, hanem mindenkinek, mindenrangú, rendű és foglalkozású polgárnak figyelmét magára vonja, mindenütt részvét s érdekltség tárgyát képezi s mi mindennekfelett fontos, a tőkést a gazdával, az iparost a kereskedővel, a pénzembert a termelővel érintkezésbe és solidaritásba hozza, s úgy mint maga a vasút, szellemi és anyagi, *műveltségi és politikai* elemek és factorok öszmüködését mozdítja elő.

Nem kis mértékben járult a vasút-ügy körüli eszmemozgalom élénkítéséhez maga az *államkormány is*, és pedig több irányban. így először annyiban, hogy maguk az osztrák kormányférfiak is mindjokban be kezdvén látni a birodalmi és magyar vasúthálózat mielőbbi létesítésének szükségességét, azáltal, hogy a vasúti rendszer ügyét tüzetesb intézkedések körébe vonták, sőt magának az államnak ez irányban aktiv részvéteit is megállapíták, nem csekély mértékben fokoztatok az ügy iránti érdeklődés és a practikus vállalkozási készség. *Másodsor* annyiban, hogy maga azon eljárás rendszer, melyet, a *státus vasúti politikájában* követett, maga a kormány által két három ízben megváltoztatattván, s jelesül majd az állam-vasúrendszer elve, majd a magán vállalkozási rendszer emeltetvén érvényre ¹⁾: az illető nézetirányoknak e tekintetben is új meg új lendület adaték. Végre s kiválólag az irányunkban *ez* ügyben *tanúsított állami magatartás* által; a mennyiben jelesül, mint köztudomású dolog, a bécsi kormányférfiak Magyarország irányábani elfogultságuk és idegenkedésükben, oly félszeg vasút-engedélyezési politikát követtek *egész* a legújabb időkg, mely hazánk érdekeivel ellenkezett; a birodalom egyéb részeit vagy forgalmi pontjait *a mi rovásunkra* legyezte, a monarchiái

¹⁾ V. ö. Konek; Statisztik. kézikönyve 408-409. 1.

absolutizmusnak, a rokon-érelmü népek egymástól távortartása elvének stb. támogatására czélt, s névszerint annyiban volt irányunkban megbocsáthatlanul *igazságtalan*, hogy egyfelől Magyarországnak Erdélylyeli, s másfelől fötermelővidékeinknek s fővárosunknak a „*tengerparttali*” egybeköttetését nem *úgy* és azon vonalokban engedé (vagy akará engedni) eszközöletni, mely érdekeinknek legmegfelelőbb, hanem olyanokban, melyek másodrendü vidéki, vagy ép *izgatósi elemül felhasznált* nemzetiségi tekintetek által ajánl tatnak.

Kiváló momentuma az e kérdés körüli eszmefejledésnek még az, hogy nemcsak a discussió élénksége és practikus hangja, hanem azáltal is tündöklök ez irány báni haladásunk, hogy egyfelől néhány *kiváló becsü irodalmi dolgozatot* is hozott elő, mely jelesül bármely nagy műveltségi nép szakirodalmának is díszére válnék ¹⁾; másfelől, hogy a közlekedésügyi kérdés képezi azon *nemzetgazdasági feladványt*, melynek megvitátásánál hazai szakembereink mindenkor az országos közjogi és alkotmányos szempontokat is kifejezésre hozzák, melyek megoldására czélzó reform-terveikben a fensőbb *politikai érdekek* és *tekintetek* a mérvadók.

Kétségbevonhatlan fénypontja végül az ez ügy körüli törekvéseinknek az, hogy egyik másik irányban *practikus eredmény* is koszorúta fáradozásainkat. Kitészik ez onnan, hogyha vasúthálózatunk jelen terjedelmét az 1848 előttinek szerény mérveivel összehasonlítjuk, s tekintetbe vesszük azt, hogy míg másfelévtizeddel azelőtt alig volt hazánk a kezdemények küszöbén, jelenleg már több száz mértöldnyi hosszúságú pályavonalok fűzik össze az ország legkülönbözőbb pontjait maguk közt és a külfölddel, és *oly vidékek -nyittatnak* meg, melyek rövid idővel még minden culturai contactuson kívül álltak, s az anyagi haladás behatásai előtt egészen zárva valának.

Messze vezetne bennünket kitézőtt föladatunktól, ha mindazon különböző tervezeteket és vasúti vállalatokat csak megérinteni is akarnók, melyek az utóbbi évtized folyamában szönyegre kerültek, s különösen a *napi sajtóban*, az egyremásra nagy számban megjelent „Emlékiratokban,” meg szaktestületeink és egyesületek tanácskozmányaiban kiválóbb figyelemben részesültek²⁾.

¹⁾ Gondoljunk csak *Hollán, Csegey Stationary*, s mindenekefelett *Lónyay Menyhért* értekezései és emlékirataira.

²⁾ Csak egyikét fontosb czikkre és czikkisorozatra akarunk itt utalni; jelesül *P. Napló* 1853. máj. 12. s k. 1856. júl. 17. a k. (Galgóczy: vasútrendszer) 1856: július 29. s k. (Kemény bárd: Ugyanarról); *P. Napló* 1856-1862-ki folyam, szá-

Mellőzve azért a részleteket, azon főbb nyilatkozatok és *jelentékenyebb irodalmi termékek* ismertetésére térünk azonnal át, melyek az e téren (kivált az 1860-61-ik évben beállott nagy politikai válságig) meglehetősen ingatag közvéleménynek egyrészt tájékoztatás másrészt tolmácsul szolgáltak, 8 egyidejűleg mindazon főbb eszméket és iránylatokat kifejezésre hozzák, melyek az utóbbi évtized folyamában hazánkban uralkodókká váltak, s elméleti úgy mint practikus tekintetben valamennyi törekvéseinknek kiindulási pontjait képezek. Ugyanis:

E nyilatkozatok közt első helyen találkozunk az „*Országos Gazdasági Egyesület*” 1862-ik évi (jún. hó elején készített) terjedelmesb emlékiratával „A Magyarországi Vasutak tárgyában”¹⁾, mely a társulat megbízásából Lónyay Menyhért, Csengery Antal és Hollán Ernő által kidolgoztatott, a nevezett év jun. 6-án tartott egyesületi közgyűlésen fölolvastatott s egyhangúlag elfogadtatván, mint *általános irányozó* és tájékoztató szaknyilatkozat közzététetett, s egyidejűleg alapját is képezé azon az egyesület részérői a fejedelem elé vitt fölterjesztésnek, melynek célja volt a bécsi kormányférfiak által pártolt s kiváló előszeretettel ápolt *Arad-Szebeni* magyar-erdélyi vasútvonal ellenében, a testvérhaza érdekeinek sokkal jobban megfelelő: Nagyvárad-Kolozsvár-Brassói vonal fontosságát kimutatni, s az Uralkodó tanácsában az e téren magyar-ellenes agitációt némileg ellensúlyozni.

Az *emlékiratnak szellemét és irányát illetőleg*, ez lényegében a Széchenyi gróf által felállított alapokon, meg a 48-ki törvények 30-ik cikkelyének határozmányain nyugszik, s a „legnagyobb magyar” domináló eszméinek a kor újabb fejlődési irányai tekintet bevételével, kiegészített rendszerét hozzá kifejezésre. Másfelől annyiban kiváló fontosságú *közgazdasági szakirat*, hogy hazánk egyéb anyagi érdekeit és feladásait is megvilágosítja, s nemzetgazdaságunk egész „jelene és jövőjére” nézve tájékoztató szempontokat jelez ki.

mos cikk Hollán- és Treforttól; 17. ott 1862. foly. jan. 16, s k, (az .erdélyi vasútról) 1882: okt. 22. nov. 4. s k. 1863. márcz. 16. s k. és april. május sz. 1865. májushó 11. (Duna adriai pálya) és 1865. jul. 16. s k. és april 10 s k.; továbbá a *Honnak* 1863: január II s k. (Ivánkától) és azóta valamint előbb is több ezikk; P. *Lloyd* 1856-1865-ki foly. számos czik; ép úgy a „*Magyar Sajtó*” és „*Ország*” ez. napilapban; meg „*Gazdasági Lapokban*” jelesül 1854. foly. 562.e k.612e k. I. 1862: 893. s k. I. 1865. aprilib.

¹⁾ V. ö. P. *Napló* 1862. jun. 7-ről valamint *Csengery*: Budapest. *Szemléjének*. XV-ik köt. 112-131.1. és *Lónyay* „Tanulmányát e kérdésre vonatkozólag II. o. új foly. IX-ik füzet; és „*Gazd. Lapok*” 1862-kifoly. 398. s k. kpj.

Tartalma az „Emlékiratnak” a következő.

„Miután a bevezetésben a vasúti kérdés fontosságára, meg törvényhozásunk ez irányban törekvéseire utalás történt volna, kiemeltetik, hogy hazánk a kereskedelem és közlekedés ügyeinek *rendezésére főszólyt fektet*, mert az egyaránt felemelhet vagy gyarmati helyzetbe sülyesztheti az országokat; ahogy fájdalommal kényszerül Magyarország tapasztalni, hogy újabb időben az *állami vámpolitikában* azon „országos” tekintetek, melyeket hazai törvényhozásunk felállított, a vállalkozási szellemnek irányadói lenni megszűntek, különösen, hogy oly vonalok engedélyeztettek vagy vétettek tervbe, melyek hazánk érdekei, viláfgorgalmi szükségei- és hivatásával egyenesen ellenkeznek.”

E bevezető eszmék után az „Emlékirat” a viszonyainknak *legmegfelelőbb hat fő irányvonalnak* kifejtéséhez fordul, melyekről azt jegyzi meg, hogy oly világgereskedési vonalokat képeznek, melyek hazánk szerencsés fekvésénél fogva nyugat és kelet közt idővel országunk területén és fővárosunkon által, egy nagyszerű international forgalom közvetítőivé válhatnak; s névszerint a következők: 1-or, *A nyugati vagy pest-bécsi vonal*, mely Német- és Francia országot, sőt Belgiumot és Angliát is hozza Budapesttel legegyszerűbb összeköttetésbe. 2-or. *A déli, vagy budapest-fiumei*, mely a legrövidebb út, melyen az ország nyerstermékei a tengerre és így a világpiazcokra juthatnak, s mely azon vonal, melynek fontosságát már első nagy királyaink, kik homunk határait a tengerpartokig terjesztették ki, felfogták, melynek érdekében már annyi technikai, úti- és vízszabályozási munkaiatok történtek (Louiza és Károlyút, Száva és Kulpa rendezése stb.), mely már közel egy negyed század óta *országos óhaj-tásaink* és törekvéseink egyik főfő célpontját, törvényhozó testületünk több alkalommal pártoló nyilatkozatainak tárgyát képezi, s mely vonalom vasútépítés minden körülmények közt Magyarország áldozatkészsége és anyagi támogatására bizton számíthat¹.) 3-or. A harmadik *fővonal a kehit* vagy pest-nagyvárad-kolozsvár-brassói, mely Galacznál érné el végpontját, s egyik elsőrangú világgereske-

¹) E pályavonal jelesül is, mely körül az utóbbi években basánkban kétségtelenül a legélénkebb eszmemozgalom fejlődött ki, s mely több jeles szakembereinknek péld. Trefortnak, Szatbmárynak, Hollánnak, tüzetes felszólalásai stb. által is egész fontosságában feltüntetettek. V. ö. *Szathmáry*: „Alföld és Fiume” cz. munk. (1864) 8. s k. 1. *Trefort* számos cikkei a *P Naplóba* (p. 1862. okt. 22. s k. számait.)

dési pálya. Annyiban mind hazánkra mind Erdélyre kiváló jelentőségű, mennyiben a két országot szorosan összefűzi, s egész Erdélyen átvonul, s politikai és hadászati szempontból is minden igényeket kielégítő. 4-er. *Az éjszakai fővonal* a mely Pestről Miskolcra s Kassának vezetve, a Kárpátokon által a galicziai vasúttal hozná fővárosunkat összeköttetésbe. 5-ör. *Az éjszak-nyugati vonal*, mely Pest-Nána Selmecz és Zólyom vidékén át a jablonkai szoroson át Oderbergnél kötelnék egybe Európa éjszakai vasútvonalaival. Végre 6-or a *délkeleti vagy pest-baziási vonal*, mely a dústermő Alföldet Pesttel hozza kapcsolatba, s melynek az Aldunai fejedelemségeken által létesítendő vasutak kapcsolata adja meg majd világkereskedési teljes fontosságát.

E fő vonalok kijelölése után áttér az „Emlékirat” annak megértésére, hogy o pályák kiépítése alapján, hazánk mind belforgalrai mind külkereskedési érdekei kellőkép biztosítva volnának, s ipari és gazdasági felvirágzásának igen sok és nehéz akadályai el lennének hártva, s befejezőleg hozzáteszi, „vajha az itt kifejezett nézetek, melyeknek elmondásával kettős kötelességet hívének teljesíthetni hazánk és a viszonyainkat nem ismerő külföldi vállalkozók irányában, *birnának azon hatással*, hogy az érintett nagy érdekek által, ajánlott vonalok létesítését elősegítenék, s az ellenkező vállalatok kivételét megakadályoznák, mindaddig míg a nemzet elválasztott képviselői, törvényesen egybegyűlt országgyűlésen a fejedelemmel együtt intézhetnek ismét hazánk összes nagy érdekei fölött!”

Ez volt az országos tekintélyű s hazánk majdnem valamennyi kitünőbb szakembereit keblében rejtő „központi *gazdasági egyesület első tüzetes felszólalása* és tájékoztató munkálata az újabb időben, mely csakhamar általánosan elterjedve, vasút-politikánk valódi cánonja és irányadó-jává vált, s oly tekintélyre jutott, hogy azóta mindem ez iránybani törekvésnek és tervzetnek alapját képezi.

Az országos gazdasági egyesület e nagyhatású és üdvös kezdeményező föllépése azonban az előttünk álló feladatokkal szemben maga az egyesület által elégségesnek nem tartott, s azért újabb és még positivabb munkásságot fejté ki, jelesül az 1865-ki év folyamában.

Értjük második és még részleteseb *szakmunkálatát az olcsó vasutakról*, mely a nevezett év elején (január 21-én) tartott ülésből kiküldött s Lónyay Menyhért, Hollán, Szathmáry Károly stbből álló bizottság által készítettven, s az 1865-ki márcz. hó 15-kén tartott

ülésben elfogadtatván ¹⁾, hazánk egész vasút-rendszerét mind technikai mind pénzügyi szempontokból kifejti és megállapítja, a külföld ez irányban tett újabb haladásait gondosan figyelembe veszi és hazai viszonyainkra alkalmazva értékesíti, s egyáltalában egyike azon szakműveknek, melyek az összes európai literatúrában párjukat ritkítják.

Hogy ezen újabb „Emlékirat” keletkezését és jelentőségét jobban méltányolhassuk, egy megjegyzést kell itt előrebocsátanunk. Így névszerint azt, hogy technikai szakcapacitásaink egyike: *Hollán Ernő* a legújabban Skócziában, Frankhonban és Németországban napirendre került kérdést az *olcsó vasútokról*, folytonos ügyelettel magyarországi viszonyainkra tanulmányai körébe vonván, azon meggyőződésre jutott, hogy az olcsó vasutak feladványának sikeres megoldása ránk nézve is valódi életszükség, s elsőrangú közgazdasági feladat. E meggyőződésben kezdé a nevezett jeles szakférfiú a kérdést köz- és magán úton, a napi sajtóban ép úgy mint az országos gazdasági egyesületben a discussió körébe vonni, az elméket és a közvéleményt előkészíteni, s oly *érdekeltséget az ügy iránt* kelteni, mely a megindítandó praktikus tevékenységnek némi erkölcsi biztosítékát és előfeltételét képezi²⁾.

Így történt, hogy egyéb szakembereink s nevezetesen kitűnő fináncz- és státuszgazdasági tekintélyünk *Lónyay Menyhért* is tüzetesen foglalkozván a kérdéssel: az utóbbi rövid idő alatt oda fejlesztette, hogy (a mint említők) országos gazdasági egyesületünk ³⁾, mely anyagi érdekeink előmozdítása és ápolása körül már oly sok és marandó érdemeket szerzett magának, ez ügyet is felkarolá, s tárgyalásai körébe vonva, egy újabb „Emlékiratban” irányadó kalauzolási művet szolgáltatott a hazai közönségnek.

Tekintve ez „Emlékirat” tartalmát, ez a következő főpontokba foglalható ⁴⁾:

„Hazánk, mint rendkívül tőkeszegény s anyagilag *gyöngé ország*, arra van utalva, hogy vasútrendszerének kiépítésében a *lehető*

¹⁾ V. ö. *Pesti Napló* 1865. apr. 10 s k. és július 16. s k. *Pester Lloyd* 1865: april 10-15 és aug. 19. s k. szám.

²⁾ V. ö. a „*Pesti Napló*” fentebb idézett számait.

³⁾ V. ö. az első tárgyalásokat ez ügyben *Szathmáry*: Magyarország anyagi érdekei ez. folyóirata 1865-ki I. füzetében,

⁴⁾ V. ö. *Szathmáry*: Magyarország anyagi érdekei 1865. III-IV-ik füzet 313-881. L. *Céengery*; „Budapesti Szemléje 1865. k. foly. III. k. 273. s k. I. *Lónyay* értekezését.

legnagyobb takarékossgal járjon el; a miért is a *skót* „olcsó vasútvonalok” elvét kell minden áron érvényre emelnie; annál is inkább, mivel ily utón több vonalakat állíthatand ki, s forgalmi szükségletét jobban leendő képes kielégíteni.”

„A pályavonalokat illetőleg, *ezek három osztályba* sorozhatók. *Elsőrendűek*, melyek az országos és a nemzetközi forgalom közvetítésére szolgálnak, s azért eleve több forgalmat és nagyobb jövedelmet ígérnek. Ezek a jelenleg fennálló *költségesb rendszer* szerint épülhetnek, s mielőbbi kiépítésük az országnak mindenek fölött érdekében áll. E vonalok közé tartoznak az 1848-ki törvénycikkben és az 1863-ki emlékiratban kijelölt hat fővonalok. Azután következnek a *másodrendű* vonalok, vagyis azok, melyek *transzversális* vonalok gyanánt két elsőrendű vasút vonalt összekötnek, vagy víziutakat hoznak vaspályákkal kapcsolatba, vagy a melyek idővel elsőrendű vonalokká válhatnak. E másodrendű pályák kiépítésére eszközül ajánlja az emlékirat a *kamatbiztosítást, mely nélkül egyéb* módon a szükséglettől többé alig lennének beszerezhetőek. A *harmadrendű* vonalok végre azok, melyek jó mellékutak hiányában, az első és másodrendű vasutakból kiágaztatva, kiválóan helyi érdekeket képviselnek. E vonalok előállításánál a főszerep az illető vidék érdekeltjeit illetné, de olykép, hogy egyfelől az állam, másfelől a nagy vasútvállalatok kötelezve lennének azokat a kivitelben támogatni; az állam jelesül *kamat nélküli kölcsönökkel* és egyéb törvényhozási kedvezményekkel.

Kifejtetnek végre az „Emlékiratban” a nevezett vasútvonalok létesítésének technikai és finanziaális momentumai, s az egész dolgozatnak használhatósága tekintetéből a szükségesb térképek, rajzok és számadások is hozzácsatolvák, hogy szerintök a nagy közönség is könnyebben képesíttessék öntájékozásra, s a szak- és üzletembereknek a megkívántatott számadati támpontok nyújtassanak!

Az „Emlékiratok” mellett, mint említők, néhány nagybecsű irodalmi dolgozatot is bírunk a vasut-kérdésre nézve, mely mint tolmácsa az o tárgy báni nézetek és irányiatoknak, kiváló mérvben érdemes figyelmünkre. Jelesül idetartozik:

Először is magának *Lónyay Menyhértnek* kitűnő értekezése „Az országos gazdasági egyesület két emlékirata hazánk vasúti kérdése felett”, melyben a jeles szakférfiú a részletezett két emlékiratban kifejtett elveket alapos magyarázattal kíséri, a vasútügyi politika irány-eszméit közgazdasági és pénzügyi szempontból taglalja, az állami vaspálya építés-rendszerének czélszerűbb voltát a kamatbiztosítás rendszerere ellenében (úgy mint már 1847-ben megjelent dolgozataiban

tévé) kimutatni iparkodik ¹⁾, s főleg az olcsó vasutak ügyének mielőbbi felkarolását hangsúlyozza.

Második helyen állanak magának *Hollánnak* irodalmi művei, jelesen az 1865-ben közzétett röpirata: „Magyarország vasúthálózatának rendszere,” az 1862-ki május 26. tartott nagybecsű székfoglalója „A vasutak keletkezése és általános elterjedése”²⁾; és: Magyarország forgalmi szükségletei s vasút-ügyünk újabb kifejlődése (Pest 1864.), mely munkákban értekező a vasútügyi kérdést mind elméleti és közgazdasági, mind technikai szempontból fejtegetvén, azt iparkodik bizonyítani, hogy a *vasutak is országos* intézményekül lévén tekintendők³⁾, elrendezésökben sem egyesek som az állam jövedelmeinek szaporítása nem lehet irányadó, hanem oly érdekek, melyek az egész ország, az Összes nemzet jólléte és felvirágzásával elválaszthatlan kapcsolatban állanak; hogy a vasutak építésének engedélyezése, felügyelete, viteldíjaik megállapítása az államhatalom befolyása *nélkül nem történhetik*; hogy hazai iparunk maholnap a vasutak közelében fog öszpontosulni, s a vaspálya-csomók egyszersmind az iparélet centrumaivá is válandnak; hogy a magán-vállalkozás rendszere nem föltétlenül helyeselhető; épúgy valamint azon eljárás sem, mely idegen államok példáit vagy viszonyait föltétlenül hazánkra is alkalmazhatóknak tartva, nemzeti productionkat és forgalmi érdekeinket kellőkép számba nem veszi; végre hogy helyzetünkben a *kamatr biztosítás* az egyedül czélszerű mód és eszköz vaspályáink létesítésének gyorsabbítására nézve, miután (mint mondja) a státus finanziaális viszonyaira a kamatbiztosítás épen nem jár nagyobb kárral, mintha a vasútépítés államköltségen történt volna, mihelyt a pálya elegendő jövedelmet nem hoz stb. stb.³⁾⁴⁾⁵⁾. Nagy érdeme egyébiránt Hollánnak az is, hogy ugyanakkor a midőn a vasutak óriási fontosságát és szükségességét általában és tekintettel hazánkra kimutatja, egyidejűleg arra is figyelmeztet, hogy a *vasútépítés-és létesítésnek* is megvannak

¹⁾ Mely tekintetben, mint mondók, Európa több legújabbkori autoritásával megegyez, tehát azon örvendetes észleletet teheti a jeles szakférfiú, hogy az öszszes újabb tanulmányok és tapasztalások az ő régóta kifejezett nézeteit igazolják.

³⁾ V. ö. Csengery: „Budapesti Szemle” 1862. XV-ik köt. 193-195.1.

²⁾ V. ö. még *Érkövy* cikksorozatának a magyar nemzetgazdasági írókról XX-ik számát „*Magyar Világ*” 1866. foly. april elején.

⁴⁾ Hogy az olcsó vasutak eszméje és ügye Hollán által hozott először szőnyegre és fejtett ki legterjedelmesebben, arról szólottunk.

⁵⁾ V. ö. főleg Magyarország forgalmi szükségletei cz. művének 1-12-ik és 13-20, azután 53. s k. és 79. s k. 1. lap.

bizonyos határai, a hogy különösen mind pénzügyi mind technikai és közgazdasági tekintetek és viszonyok, melyek azok túlzott szaporítását bizonyos korlátok közé szorítják, szinte léteznek, ezeket tehát szem elől téveszteni nem szabad ¹⁾).

Nem egészen érdemtelen e jeles szakférfiak körében helyt foglalni: *Szathmáry Károly* fentérintett „Alföld és Fiume” című jeles dolgozatával, melyben főleg a magyar-fiumei vasútvonal roppant fontosságát számadatilag is kimutatja, a tengerparti forgalom s hazai kiviteli kereskedésünk statistikájára számos találó észlelőtokeket alapít, s e mellett nemzetgazdasági feladatainkat egyéb irányban is szakavatott tollal ecseteli; míg kisebb terjedelmű értekezésében „a tervezett zimony-fiumei vasút” (1864-ben) azt bizonyítja be, hogy az Alföld-Fiumei vaspályának leghelyesb csatlakozási pontját nem Zimony, hanem Eszék képezi, s hogy e szerint ez ügybeni combinati ónknak inkább erre kell irányoztatnia²⁾.

Érdekes és nagy horderejű irodalmi terméket vettünk legújában összes hazai közlekedési rendszerünkre vonatkozólag elsőrangú Statistikusunk és geographunk *Hunfalvy Jánostóly* a következő című székfoglaló értekezésben: „Közlekedési Eszközeinkről”, melyben az alapos tudományú s mélyenpillantó bűvár összes eddigi eljárásunkat folyam-utaink és vaspályavonalaaink *létesítésében szigoroló bírálatnak* vetvén alája, több nagyhorderejű s eddig nem eléggé méltott, igazságra figyelmeztetett, s egyidejűleg arra is utalt, hogy kövessünk közlekedési eszközeink és vállalataink megvalósításában természetszerű, vagyis az adott geographiai és physikai viszonyoknak megfelelő módot és utakat; ne fordítsunk minden figyelmet kizárólag vasutakra jól *használható folyampályáink* elhanyagolásával; ne szolgáljanak a közlekedési vállalatok tervezésénél magán-érdekek s önző tekintetek kiindulási pontul; törekedjünk mindenekelőtt egy országunk érdekeinek teljesen megfelelő s *előre meg állapított egységes* eljárási rendszer megalkotására; hársuk el mindenek előtt a dunai hajózat akadályait és nehézségeit; hozzuk vízpályarendszerünket vasúthálózatunkkal összhanga; s végre azt, hogy ne ámítsuk magunkat avval, hogy Magyarország valaha is a valódi *világforgalomban tartósan activ szerepet játszhatand* (miben geographiai s egyéb viszonyaink

¹⁾ V. ö. idézett művének 3-4. lapj.

²⁾ Az értekezés 1864-ben febr. 24-én az akademiában felolvastott, de önálló röpirat alakjában is megjelent.

akadályoznak), hanem inkább törekedjünk arra, hogy életerős belipart és fokozott műszorgalmi productiót teremtsünk ¹⁾).

Nem lehet végül figyelmen kívül hagyni, hogy a *vasúti ügy körüli* eszme mozgalomban s az ebből kifejlett irodalomban érdemeket szerettek még maguknak egyebek mellett *Trefort Ágoston* többrendbeli jeles publicistikai czikkeivel, melyek különösen az Alföld-Fiumei vonal jelentőségének és mikénti előállításának fejtegetésével foglalkoznak; továbbá *Jellinek Mór* id. értekezéseivel, melyekben különös utalással külföldi szaktekintélyeknek vasut-hálózatunk ügyébeni nyilatkozataira ²⁾), szinte fősúlyt a fiumei vonalra helyez s ennek mielőbbi létesítését sürgeti; egy szellemdus czikkiróa „*P. Napló*” 1865-ki aug. 23-ai számában³⁾), *kitünő statistikusunk Kőnek*, a ki az ausztriai birodalom és Magyarország statisztikai kézikönyvében a közlekedés és vasúti ügy tüzetes ismertetését adja ⁴⁾ s számos, nemzetgazdasági tekintetben is fontos jegyzetekkel kíséri számszeres fejtegetéseit⁵⁾).

Mielőtt e nagyfontosságú szakaszt befejeznők, még néhány jegyzetet kell idecsatolnunk, melynek illő hely az eddigiekben nem adatathatott.

Először ugyanis azt: hogy összes eszmeifejlődésünknek a vasut-ügy körül egyik fő és uralkodó iránylatát abban találhatni, hogy az *állam közvetlen* támogatása valamint activ befolyásvétele a vasúti vállalatok eljárására, viteldíji szabályzataira stb. a hazai közvélemény és szakembereink által egyhangúlag kő veteltetik, és a magánérdekből *privátvállalkozás* elve föltétlen pártolásra nem talál⁶⁾).

Másodsor azt, hogy a helyzetet *domináló általános vasút-léte-*

¹⁾ V. ö. *Bon* 1866-ki foly. nov. végéről számaiban, és *P. Lloyd* u. a. év nov. 22. s k. számaiban.

²⁾ Így péld. a „British and foreign quarterly Review” egyik cikkét, de főleg a híres német stálusgazdának Roschernek (*Kornhandel und Theuerungspolitik* című művében tett a következő) észrevételét említi fel: „Ungarn kann durch die mittelst Eisenbahnen erleichterte Ausfuhr über Fiume einer der ersten Korn versorger von Europa werden „,

³⁾ Hol igen sok talpraesett megjegyzés tétetik az iparforgalom és vasut-ügyi politika új irányára nézve.

⁴⁾ V. ö. jelesen munkájának 406-438-ik lapjait.

⁵⁾ A pesti keresk. kamara „Jelentéseinek” kitünő szerkesztője is dicsérettel említendő meg e szakférfiak körében.

⁶⁾ L. még *Petii Napló* 1863. máj. 12. s k. számait

sítési törekvések közt, hazai szakembereink, kereskedelmi kamaráink, egyesületeink és politikai sajtónk évek óta buzgólkodnak a körül is, hogy a magántársulatok kezeiben levő vasutakon több, hazai érdekeinkre szerfelett nyomasztó *hatású rendszabályoknak módosítását*, névszerint pedig a rendkívül magasra csigázott szállítási díjnak mérséklését, a vitelbeni lassúságnak, nehézkességnek megszüntetését eszközöljék ¹⁾. Olyszerű jogos kíváncs, mely újabb időben többször határozott kifejezésre jutott az *orsz. Gazd. Egyesületben* ²⁾, és a „Pesti keresk. kamarában³⁾ külön emlékiratok kidolgozására adott okot, s annál könnyebben lenne orvosolható, minél bizonyosb, hogy az e részbeni reformok, maguknak az illető vállalatoknak is előnyére válnának s fokozottabb kivitelünk és szállításunk alapján jövedelmeit kétségtelenül szaporítanák; holott függőben hagyva, összes közgazdaságunkon a legsúlyosb csorba ejtetik, mert amúgyis nehezen *szállítható termékeink szerfelett* megdrágíttatnak s a ránk nézve amúgy sok bajjal áró versenyzés külpiacokon egyenesen lehetlenné tétetik.

Harmadik czikk.

A pénz-, hitel- és bankügy, meg az adók és államháztartás körüli nézetek, indítványok és elvküzdelmek.

9.§.

A pénz- és hitelügyi kérdés általában.

Kétségtelen, hogy azon súlyos pénz- és finantz-bonyodalmak, melyekbe a monarchia s vele hazánk is a 48-ki rázkódtatás óta merült, azon számos nagy feladványok, melyek ez idő óta élénkbe tornyosulva megoldatást sürgettek, s azon élénk eszmemozgas, mely a fenforgó pénz- és hitelügyi nehézségek elhárítása körüli törekvések folytán keletkeztek s mindnyájunk figyelmét lekötve tartá: mindnyájunkra nézve egy örökké emlékezetes és *termékeny iskoláját képezek* a legintensivebb elmélkedés- és tanulmánynak. De másfelől ép oly bizonyos az is, hogy ez elmélkedés- és tanulmány vívmányai, melyek lényegileg elméletiek és reális értékkel csak részben bírók, számos

¹⁾ Gondoljunk csak az 1860/61-ki viszonyokra – meg azokra, mik ép napjainkban ez irányban történtek. (V. ö. „*Pester Lloyd*” 1866-ki folyamának novemberhavi száma.)

²⁾ L. „*Gazd. Lapok*” 1865. april hóban 11-12.

³⁾ V. ö. *Lónyay Menyhért*: a két Emlékirat stb. ez. értekezése a „*Budapesti Szemle*” új folyamának IX füz. 275-276. l.

áldozatokba kerültek, anyagi érdekvilágunk legvészesb rázkódtatásai árán vásároltattak meg; s hogy alig *van egy nagy* általunk fölismert elv vagy igazság is ez ügybeni eszmefejlődésünkben, mely szomorító válságok és csüggesztő élményeknek gyümölcse nem volna.

Egyik kiváló vonása ez iránybani nézetkörünknek az, hogy sok oly jelenség, mely azelőtt figyelemre alig méltattatott, most már beható észlelet tárgyává vált, egész *jelentőségében* fölismertetni kezdett. - A nagyszerű közgazdasági átalakulás ugyanis, melyen 1848 óta keresztülmentünk s mely a nehézkes naturalgazdasági stádiumból a pénz- és hitelgazdaságiba vezetett át, számos oly tüneményt idézett elő, mely azelőtti patriarchális jellemű s immobil üzletviszonyaink közt egészen alárendelt jelentőségű vala, vagy ép egészen hiányzott, most azonban egyszerre egész fontosságában és horderejével előttünk áll. Minek folytán az, mi két évtizeddel azelőtt törekvéseinkben, eszmesúrlódásunkban csak utolsó vonalban állta, napjainkban már *hangosan sürgető szükségként* kezd felismertetni, s kielégítést követelni.

Így történik, hogy szakembereink nyilatkozataiban, gazdasági és kereskedelmi testületeinkben, ép úgy *mint publicistikánkban* és napi sajtóinkban, egész sorozatával találkozunk a határozott alakban kifejezett kívánalmak- és indítványoknak (pénz-, hitel-, bank-s hasonlóságokban), melyek egy-két évtizeddel ezelőtt még szerény kezdeményekben is alig valának tapasztalhatók; valamint az is, hogy alig létezik a napirenden lévő *közgazdasági kérdések* közt már egy is, mely vonatkozásokban a pénz- és hitelügyi törekvésekkel nem állana, melynek sikeres megoldása a pénz-, hitel- és finanziaális momentumok tüzetes figyelembevétel nélkül gondolható is lenne!

Sajnálatos körülmény egyébiránt hazánkra nézve, hogy mind e feladványok tekintetében pusztá elméleti téren állunk, s a praktikus tevékenység, alkotás és agitáció köre nagyrészen zárva áll előttünk. Azon rideg öszpontosítási rendszer folytán ugyanis, mely a birodalmi pénz- és hitelügyre nézve fennállt, Bécszet a közbirodalmi finantz és értékmozgalom *monopolisztikus centrumává emelte, s daczára* minden panaszainknak, mint önsúlyú teher nehezedék összes köz- és gazdasági életünkre: módfelett megnehezült, sőt majdnem lehetlennő vált ez irányban önállóbb és practikus módon föllépni, szükségjeinknek önkezdeményezés által kielégítést szerezni, s úgy, mint több más ágaiban nemzeti gazdaszatunknak, a pénz- és hitelügyek terén is, számtalan bajaink orvoslását tényleges közreműködésünkkel eszközözlni.

E félszeg helyzetünkkel szemben tehát némi kárpótlásul szol-

gálhat az, hogy *ha nem is a praxisban*, legalább a theoriában, e kérdések körül jelentékeny haladást mutathatunk fel. Névszerint pedig az *irodalom* terén, mely kivált az utóbbi évtizedben a pénz- és hitelügyre nézve is valóban örvendetes lendületet vett, szélesb latkor- s magasb tökélypolczra emelkedék, és oly feladványok megoldása körül kezdte (és pedig nem siker nélkül) próbálkozni, melyek Európa elsőrangú *műveltségi népeinek* eszmekörében is csak most kerültek tüzetesen szőnyegre. Árnýoldala e fejlődési processusnak csak az lévén, hogy az igenis szaporán burjánzó legkülönneműbb tervezetek és pénz- és bankreformi indítványokban számos *tévely, sotveszélyességáiható sopherisma* talál viszhangra, s hogy ép az e tekintetbeni kérdések és feladványok képezik azon eszmekört, melyben a sok avatott szakember mellett az avatlan *adeptusok* egész serege is szerepel és oly eszméket és követeléseket fejez ki, melyek a tudomány és gyakorlat nagy igazságainak csak legbotrányosabb félreértését vagy semmibe-vételét tanúsítják. Tévedések és aberrációk, melyeket szemben a gyökeresen megváltozott köz- és pénzviszonyokkal, a korunkat e tekintetben jellemző üzérleti és szédelgési tendenciákkal, talán megmagyarázni lehet, *de helyeselni soha sem!*

E futólagos megjegyzéseket előrebocsájtva, forduljunk feladatunk részleteihez.

*

*

*

Az első nagyobb fontosságú kérdés, mely az elméket ez időben foglalkodtatá, *a valuta kérdése meg az evvel összefüggő agió-viszonyok*. A 48-ki nagy rázkódtatás óta ugyanis szakadatlanul forgásban lévő értékvesztett csereközeg (bank- és papírpénz) és ennek káros hatásainak figyelmesb szemlélete, alapjává vált honunkban a pénz természeté és szerepe helyesb felfogásának, és felismerésére vezette üzletembereinket annak, mily zavart és ingadozást von maga után az összes közgazdasági életben a helyes korlátokon túlmenő papírpénzkiadás, mily súlyos bonyodalmak követik a kény szerfolyammal ellátott bank- és pénzjegyek nagymérvbeni forgásba jutását, s hogy mennyire van szüksége rendezett országnak arra, *hogy pénzügye egészséges alapokon nyugodjék*, ha anyagilag előbbrehaladni akar.

E tapasztalatokkal egyidejűleg, s szemközt a birodalmi szék- és főváros hitel- és pénzmonopolisztikus túlsúlyával, mindjobban kezd hazánkban meggyökeredzeni az eszme, hogy e súlyos baj csak úgy orvosolható, hogyha valamint a politikai és alkotmányi élőt terén, a pénz- és hitelügyben is a kellő mérvű *decentralisáció rendszerére* tör-

ténik átmenetel, s az egyes tartományoknak, névszerint pedig Magyarország e tekintetben is azon autonómia és önrendelkezési lehetőség nyújtatik, melyre anyagi ügy mint társadalmi érdekeinél fogva igénye van, s mely nélkül, majdnem „gyarmatszerűnek” nevezhető helyzetéből ki nem emelkedhetik.

E meggyőződésben követeltetett először is a birodalmi bankrendszernek, mely a bécsi nemzeti bankintézetben valódi” monopol-szerű jellemmel bírt, gyökeres reformja, névszerint decentralisatiója. Kitűnvnén ugyanis magának a „banknak” hivatalos kimutatásaiból az, hogy a, szabadalmazott pénzintézet erőközegeinek alig egy *huszad-részét fordítja hazai* vállalatainkra, s számba vétetvén másfelől, hogy míg a bécsi nemzeti banknak a birodalmi finantzakormányval való szoros (de természetellenes) összeköttetése meg nem szüntetik, a monarchia zilált pénz- és agió-viszonyai soha sem orvosoltathatnak: egyhangú vala a panasz, illetőleg a követelés hazánkban, hogy a nemzeti bank nyomasztó szabadalma (lejárta azaz 1867-ben) *szüntettessék meg*, s ruháztassanak fel az egyes országok is a joggal bankokat alapítani, és oly pénz- és hitelintézeteket életbe léptetni, melyek kizárólag hazai czéloknek és érdekeknek szolgálván, a nemzeti productio és forgalom amúgy is mostoha helyzetének némi könnyítéséhez járuljanak.

Az e nembeli panaszoknak, melyek mind a napi sajtóban és komoly irodalmi dolgozatokban, mind egyesületek tüzetes felterjesztéseiben stb. jutottak kifejezésre¹⁾: mindekkoráig practikus eredményeigencsekély; miután kivételével annak, hogy a *földhitelintézet* és az ipari s népbankok tekintetében óhajtasaink teljesültek, s országos törekvéseink némi sikerre vezettek, egyéb tekintetekben most is majdnem ott vagyunk még, a hol két évtizeddel ezelőtt voltunk, most is még a *bécsi bank centruma* és monopolisztikus ütere a monarchia

¹⁾ V. ö. a földhitelügyre vonatkozó fentebbi szakasznál tüzetesen idézett nyilatkozatokon kívül egyebek közt még „*Pesti Napló*” 1858: 973. sz. 1854: okt. 21-27; 1855: okt. 5. s k., 1857. július 24. s k. 1858. január 26 s k. szám Pesti kamarai jelentések 1852. óta majdnem szakadatlanul; a „*Magyar Sajtó*” és „*Hon*” 1860 óta számos cikkben; a „*Pester Lloyd*” kereskedelmi pol. lap hasonlólag; s emellett komolyabb irodalmi és publicistikai munkákban is, jelesen gr. *Desewffy Emil*: „Pénzügyi kérdések” (1856.) 98. s k. 1. *Lónyay-Csengery*: a „*Budapesti Szemle*” 1865-ki 6-ik füzetében (239. s k. 1.) tett jegyzeteikben; *Keleti Károly*: „Nemzetgazdasági decentralisatió” című jeles cikkeiben: az „*Ország*” cz. pol. lap. 1863 ki foly január 15-23-ki számaiban; végre számos országgyűlési követjélölt programjában.

pénz- és hitelviszonyainak, s a közte meg a státus közt fennálló benső viszony még a közelebbi jövőre nézve is a gyökeres orvoslást nehezíti.

Azon visszás helyzet, melyben honunk pénz- és hitelügyi tekintetben vala, oka némileg annak is, hogy az újabb időben gazdáink és gyakorlati szakembereink körében, számos hiteltervezetek és *pénzrendezési indítványok* merültek fel, melyek alapjukban és célzataikban ép oly hibások mint félszegek, mindazáltal igen nagy elterjedésnek örvendenek, sőt egyes komolyabb irányú szakembereinknél is elismerésre találtak. így jelesül azon eszme, hogy a forgalmi eszköz *bősége*, a *pénz- és pénzjegyek* nagy mennyiségbeni forgása mind a productióra mind az iparra és kereskedelemre élesztő hatású lévén, az állam gondoskodása oda irányuljon, hogy a forgási eszköz szaporításék, s az illető üzleti osztályok ahhoz alacsony kamat mellett könnyen és biztosan juttassanak. így másodvonalban azon nézet, hogy az agió tulajdonkép nem is oly valami káros és veszedelmes *jelenség mint* sokan állítják, sőt inkább bizonyos előnyökkel is járó sajátzerű alakja bizonyos pénz-constellatióknak, mire nézve bizonyásgul szolgál az, hogy akkor midőn az agió legmagasabban állt, gabnakivitelünk és a nyugati tartományok ipar-árúinak külföldre szállítása a legélénkebb vala, a gazda és producens termékeit és készítményeit könnyen elárúsíthatta, s pénz birtokába könnyen jutott. *Így harmadszor azon vélemény*, hogy országunk töke- és hitelhiányán legkönnyebben azáltal segíthetnénk, hogyha földünkre és telkeinkre, azokat mobilizálva, papirpénzjegyeket alapítanánk s hoznánk forgásba. Megannyi eszmék és tévedések, melyek külön irodalmi értekezések és journalisztikai cikkekben jutván kifejezésre, arról tesznek tanúságot, hogy daczára szomorú élményeinknek újabb korban, még igen sok *nagy dogmája* a nemzetgazdaság-tudománynak kellőkép nem értetik, vagy ignoráltatik, a mennyiben olyasmiben kerestetik ír és orvosszer bajainkra, a mi által a baj csak fokoztatnék és mérgesebbé változtatnának.

10. §.

A papirpénz-szaporítás és a bankkérdés körüli vita különösen.

Áttérünk azon két rendkívül érdekes és közfigyelmet gerjesztett *vita-kérdéshez*, mely legújabbban a journalisztika terén több tekintélyes szakember által fessegettetvén, az uralkodó eszme-áramlatokat igen híven visszatükrözi, s egyúttal összes újabkori közgazdasági nézetfejlődésünkre is világosságot derít. Okul és kiindulási pontul az

1862-ki banktörvénynek megalkotása szolgálván e vitáknál, mely szerint jelesül a bécsi szabadalmazott nemzeti bank forgásban levő pénzjegyeinek oly mérvbeni beváltására utaltatott, hogy ezüstbeni fizetéseit az 1867-ki évben fölvehesse; másfelől azon körülmény, hogy az ilykép nagyobb mértékben megszorítandó papírpénzjegyek mennyiségének alábbszállása sokakban azon véleményt költé, hogy a jövőben a birodalmi közforgalom szükségének e tekintetben elég nem fog tétet-hetni, s így különösen hazánkban a *pénz-hiánnyal járó* rendkívül magas kamatláb még további felszökkenése, s a hitelviszonyok még nyomasztóbb ziláltsága fog bekövetkezni.

Ezt előrebocsátva, lássuk a nagy vitakérdéseket egyenkint.

E nagyfontosságú vitakérdések egyike jelesen a körül forgott, hogy „*helyes és czélszerű lenne-e, tekintettel hazánk nyomasztó anyagi állapotaira, pénz- s tőkeszegénységére: a forgási közeget, vagyis a papírpénzjegyeket szaporítani, vagy sem*”?! ¹⁾

A felelet e kérdésre a következő vala.

Némelyek, s ide tartoznak főbblig *több gazdáink* és nagyobb földbirtokosaink, s egy két nemzetgazdasági *naturalistánk*, egyenesen igenlőleg válaszoltak, s azt mondák, hogy a fenforgó bajoknak valódi kútfeje nem a nemzeti tőkeerők s vagyionforrások *absztrakt* elégtelenségében, hanem abban keresendő, hogy az országos productió és forgalom elégséges pénzközegek felett nem rendelkezik, a forgásban lévő bankjegyek sommája a nemzeti tőkehasznosítás és erőértékesítés eszközzésére elégtelen, a pénz hiánya tőkedrágaságot és nyomasztó *hitelhiányt* s uzsorát idéz elő; a mi csekély pénz pedig a polgárok kezeibe jut, a roppant adók útján ismét á centrális pénztárakba visszafoly stb.; s hogy e szerint a legczélszerűbb orvosszer volna (nem tartva a magas agiótól, mely amúgy is sok osztálynak előnyére van, s még a külföldi vásárlókat is piaczainkra csalja) a forgásban levő papírpénzjegyek *egyszerre* keresztülviendő szaporítása, a forgalmi és termelői csatornáknak pénzzeli ellátása, s odatörekvés, hogy Magyarország minélelőbb oly karba helyeztessék, hogy „önálló bankintézetek” segélyével e penzmuveleteket fogamatba vehesse.

¹⁾ Előrebocsátjuk itt, hogy e nagy vitakérdések nem 1866-ban, hanem 1865-ben forogtak leginkább szőnyegen, az az újabb finanziaális és állampénz-jegy-kiadási katastróphák *előtt*, sakkor, midőn az osztrák nemzeti bank épen azon volt, hogy forgásban levő jegyeinek minél nagyobb mérvbeni visszahúzása által azon karba helyezze magát, hogy az 1862-ki banktörvény értelmében kész-pénzben! fizetéseit az 1867-ki év folyamában fölvehesse 1

Hasonló kiindulási ponton áll, de már sokkal *józanabb* felfogást tanúsít a pénz-szaporítás e vitakérdésében hazai szakembereinknek egy második osztálya, mely szinte azon nézetből indul ki, hogy a forgásközeg mennyisége elégtelen, a mi közgazdasági bajainknak forrása; de egyúttal arra is utal pénzügy-szaporítási terveiben, hogy a szaporítás nem *functió nélküli*, hanem bizonyos értékalapra fektetett legyen, s hogy a múlhatlanul szükségesnek *mutatkozó bank-reform*, valamint a különmemű részletes bank- s hitelintézetek egyik főfeladata abban fekszik, e bajt ugyan orvosolni, de a pénzműveleteket bizonyos *real* biztosítékok segítségével is keresztülvinni.

E hazánkfiai sorában találkozunk egyebek közt nagy talentomú országgyűlési képviselőnkkel *Ghiczy Kálmánnal*, ki ez ügybeni nézeteinek a maga idejében kiváló érdekléssel olvasott követi *programrbeszédében* kölcsönzött kifejezést, arra fektetvén a főszólyt, hogy egyik főfeladat a bécsi nemzeti bank egyedárusi állásának megdöntése s a szabad bankrendszernek honunk területéni életbeléptetése. – Ide tartozik továbbá *Erdey Fülöp* közgazdasági író, ki többrendbeli hírlapi cikkeiben ¹⁾, s névszerint „*nemzetgazdasági calamitásunk és az agió*” című (1865 végén megjelent) értekezésében egyebek közt a bankacta helytelen voltát s az agió hirtelen való megszüntetésére irányult törekvéseket kárhoztatja²⁾, a pénzjegy-szaporítástól közgazdasági viszonyainkra nézve üdítő hatást vár, s gunyoros kifakadásokkal azok ellen is fordul, kik az iskola és tudomány eddigi (correct) tanait és elveit képviselik vagy feladni készeknek nem mutatkoznak. Ez eszmekörben mozog hazánkfia *Jankó Vincze* már 1848-ban közzétett „*Birtokbank*” című értekezésével, és a Gazdasági Lapokban újabb időben megjelent néhány cikkével, melyekben egyebek közt egy „*ingatlan birtokra*” alapítandó s ez alapon kibocsátandó pénz- vagy bankjegyek szükségét s előnyösségét mutogatja ³⁾ ⁴⁾. Ide sorolandó *Marschan József* (nyugalmozott bányász-tanár s bányamérnök) ily című művével: „*Die Lösung der finanziellen Frage*” (Post 1866), melyben egyebek közt, csatlakozva az itt ismertett iskola elveihez, az azonnal megérintendő nagy bank-polemiaiba (We-

¹⁾ V. ö. „*Sürgöny*” 1865-ki folyam okt. havi számait, s hozzá, „*Pesti Napló*” 1866-ki jan. 20. s k. számait.

²⁾ V. ö. művének 10 s köv. 22. s k. 1.

³⁾ Éhez hasonló eszmék pengettettek egy alkalommal a „*Pester Lloyd*” 1854-ki decz. 7. s köv. 13 s k. számaiban; a pesti keresk. kam. 1853-ki jelentésében, a 12-ik s köv. lapokon, s több magyar politikai lapban is.

⁴⁾ V. ö. *Jankó Vincze* művének 6. s k. 1. és a mellékelt számadatokat.

ninger és Vodjáner közt) elegyedik (p. II s k. 18 s köv.), a pénzjegy - szaporítástól az ipar és forgalom jelentékeny lendületét várja (31 s k.), egy felállítandó *magyar jegybank* mellett emel szót, s végre azt hozza indítványba, hogy alapíttassék honunkban egy bányászati bankintézet (montánbank), mely az országban levő gazdag nemes érczkincsekre lenne fektetendő, s egyidejűleg oda is hathatna, hogy tespedő karban levő bányászatunkon társulatok és *részvényvállalatok* életbeléptetése által segíttessék (30 s köv.). Praktikusabb irányú indítványt hozott egy alkalommal az orsz. gazd. egyesület tanácskozmányaiban szőnyegre köztiszteletben álló státusférfiunk *Somssich Pál*, a mennyiben vaspálya-hálózatunk gyorsabb kiépítése tekintetéből vasúti pénzjegyeket nyilvánított czélszerű eszköznek. A legnagyobb érdekeltséget s eszmemozgalmat azonban e tekintetben elsőrangú státusgazdánk *Korizmic László* költötte., névszerint a „Pesti Napló” 1865-ki foly. sept. 26-ról ¹⁾ szóló számában közzétett cikke által, melyben anyagi állapotaink pangása s orvosszerei felett elmélkedvén, a következő nézeteket állította fel: a) a forgásban levő pénzmenyiség, tekintettel ipari, termelési és áruforgalmi szükségseinkre, elégtelen, minek tanúsága egyebek közt az, hogy a birtokosok sokhelyütt üzleti kiadásait sem képesek fedezni, az uzsora a legnyomasztóbb fokra csigázott, s maga a státus is terményekben kényszerül elfogadni az adókat; b) szükséges volna e szerint a *pénzcirkulatiót* legalább is 4-5 száz! millió forintnyi összeggel szaporítani, melyből 250 millió a földbirtokosok régi adósságai törlesztésére, 50 millió az úrbéri intézmények végleges megszüntetésére, s 200-250 millió mezőgazdasági beruházások és gépek stb. beszerzésére volna fordítandó; e) tekintve Franciaországra, és sok egyéb álladalmakra, melyek pénz-közege s forgalma sokkal nagyobb, szegény terménygazdasági állapotban levő s hitel nélküli honunkban még inkább szükséges e nagyobb summák forgásba hozása; d) az ut és mód e művelet keresztülvitelére többféle lehet, s feladata loend a törvényhozásnak, a legjobbat s legczélszerűbet választani²⁾.

Ez osztályával szakembereinknek szembeszállottak azok, kik a pénzszaporítást czél- és okszerű orvosszernek nem tartván, sőt egyenesen kárhoztatván, arra utaltak, hogy bajaink forrása nem pénz-

¹⁾ És a „Gazdasági Lapok” ez évi szept. 27-róli v. 89-ik számában.

²⁾ Korizmic ez eszmék fejtegetésénél elmélkedéseit fonalát megszakasztván, sok félreértésre szolgáltatott alkalmat, sőt gazdasági naturalistáink *Erdei és Manchem* által positiv támogatásra is talált.

hanem *tőkék- és vagyontényezőkből* szegénységünkben, zilált közjogi és termelési, meg forgalmi viszonyainkban rejlik; s kiemelték azt, hogy az ily mérvű szaporítása a pénzjegyeknek, csak ez utóbbiak általános elértéktelenülésére vezetne, a valuta még veszélyesb ingadozását szülné, s utóvégre igen nehéz, sőt majdnem lehetetlen is volna azon módot kitalálni, mely szerint a földbirtokosoknak az illető pénzsommák rendelkezésükre úgy bocsáttathatnának, hogy értékük a papirjegyeknek rendkívüli csökkenést ne szenvedjen.

E harmadik osztályú íróink közé tartozik egyebek közt: *Kiss Péter*, ki a „*Pesti Napló*” 1865-ki foly. decz. 24, 29 és 30-ki számában, és a „*Pester Lloyd*” ugyanez évi nov. 8-ki számában közzétett kritikai cikkeivel, épúgy mint *Schoch* a most nevezett német szaklap főmunkatársa a „*Pester Lloyd*” 1865-ki okt. végén és nov. elején ¹⁾ megjelent számaiban „*Volkswirtschaftliche Irrthümer*” című kitűnő cikksorozatával. Ez írók ugyanis Korizmics (és Ghyczy fentebb említett) nézeteit határozottan megtámadták, s az ép jelzett értelembevonó czáfolni törekedtek. Mindkét szakférfiú a tudomány szigorú elveivel kétségtelenül nagyobb öszhangban, s tévedve csak annyiban, hogy azt föltételezik, mintha Korizmics és Ghyczy minden *fedezet nélküli papír jegyek* kibocsátását sürgették volna.

Ez volt az egyik nagy vitakérdés. Forduljunk most a *másikhoz* vagyis ahoz, mely két kitűnő bankügyi szakemberünk, t. i. *Vodjaner Albert* és *Weninger Vincze* által a „bankegység és bankszabadság” illetőleg legújabbban tüzetesen meghányattott, s általános érdekelttség tárgyává lett²⁾ ³⁾.

A vitakérdés kiinduláspontját *Weninger* egy cikke „Néhány szó a bankgyűlés” képezé (Pesti Napló 1865. decz. 16.), melyben a jeles szakférfiú, utalással a bécsi nemzeti bank monopolisztikus állásának főleg reánk nézve visszás hatására, azon nézetet fejti ki bővebben, hogy míg a bank e szabadalmas helyzetben leond: a pénzforgalom annyira nyomasztó centralisatiója, a valuta annyira nyomasztó ingadozása, s a kormánynak a bank minduntalani felhasználásával járó visszaélései el nem háríthatók; s hogy e szerint legczélszerűbb

¹⁾ Jelesül Nr. 244, 246, 247 és 249.

²⁾ A rendkívül érdekes vita a „Pesti Napló” hasábjain folyt, jelesül ennek 1865-ki foly. decz. és 1866-ki foly. jan. havi számaiban.

³⁾ A vita megindítására tulajdonképp a bécsi bankacta körüli eszmemozgalom, s az ép ekkor Frankhonban nagy élénkséggel megkezdett polémia a bankszabadság és a bankmonopolium védői közt szolgáltatott okot.

volna, a *bankszabadság* rendszerére áttérve, a *több-bankfelállítási* elvet érvénybe léptetni; mely tekintetben azonban a legnagyobb szigor és óvatosság lenne megtartandó, s csak oly bankvállalatok megengedendők, melyek a *lehető legnagyobb* s legteljesb biztosságot nyújtani képesek lennének.

E nyilatkozatoknak ellenében ismert nevű státuszgazdánk *Vodjáner* (szinte a „Pesti Napló”-ban) „Észrevételek a bankügyben” című hosszabb cikket bocsátott közre¹⁾, melyben kétségbevonva Weninger állításainak alaposságát és indítványai kivihetőségét, azt törekvők bebizonyítani, hogy a *valuta-kérdés* a szabad bankrendszer elfogadásával legkevésbé sem oldathatik meg; hogy míg a bécsi nemzeti bank készfizetéseket szakadatlanul nem teljesítend, s pénzjegyeinek kényszer-folyama lesz, semminemű bank sem állíthatatik fel, mert azonnal kimerítették; főleg pedig azt, hogy a bankszabadság rendszere egyenesen félszeg és impraktikus, mert az egymás közt versenyre utalt sok bank az óvatosság határain igen könnyen túlmegy; hogy tehát a *bankegység elve*, mely mellett a nagy angol státusférfiú Peel 1844-ki híres aktája, valamint a legkitűnőbb szakemberek újabb nyilatkozatai is tanúskodnak, sokkal megfelelőbb, helyzetünkkel és viszonyainkkal sokkal könnyebben öszhangba hozható.

A jeles és prakticus nemzetgazda e kritikai jegyzeteire *Weninger egy terjedelmes cikksorozatában* válaszolt²⁾, melynek tartalma a következő:

„Az ellenfél okoskodása egyfelől elméleti szempontból, másfelől viszonyítva a mi helyzetünkhöz és körülményeinkhez, *félszeg s meg nem állható*. Az angol „currencytheoria” és birninghami iskolának elvei egészen más okokból és tekintékből jutottak a britt bank-politikában érvényre, s azért nálunk legkevesb alkalmazhatóságuk sincsen; valamint a francia bankorganisáció sem olyan, melyet az osztrák birodalom pénz- és hitelviszonyaival összehasonlításba lehetne hozni! A valódi, *azaz az ércpénzt* nem szabad (mond továbbá Weninger) öszszezavarni a papírpénzjegyekkel vagy banknotákkal, valamint másfelől maga a papírpénz meg a bankjegy is jól megkülönböztetendő, mert míg az utóbbi (föltéve, hogy nincs kényszerfolyama) *igazi hiteljegy*, forgalomban lévő hitel- s értékképviselő, addig a papírpénz rendszerben nem váltható, s „államilag” vagy kényszerforgalom-jognak örvendő *bank* által forgásba hozott papírjegyekből áll. A szabadbank-

¹⁾ V. ö. „Pesti Napló” 1865. decz. 81.

²⁾ V. ö. „Pesti Napló” 1866. jan. 5, 9, 10-ki számait.

rendszer, ha a kellő óvatosságok megtartatnak, korántsem veszélyes vagy szédelgésre vezető, mert szédelő üzérletekre a hitelélet számtalan *más utakat, módokat* talál; azon hiányokon pedig, melyek netán a többféle bankjegy forgásbakerüléséből stb. keletkeznek, igen könnyen lehet segíteni. Végre a Peel-acta maga, melyet *Vodjáner* saját nézetei támogatására felhoz, legkevésbé sem tartalmaz oly elveket, melyek a jegykiadást vagy banküzletet úgy centralisálni és egyedárúi rájárába szorítani akarnák, mint *Vodjáner* gondolja, s a mellett nem is *oly felülmúlhatlan remekmű*) mely minden kifogáson felül állana, miután, mint közismeretű dolog, már több alkalommal s pedig éppen oly időkből, minőkre eredetileg számítva vala, fel kelle függesztetnie.

E határozott hangon *s erős logikával* és szakismerettel írott cikkekre a viszonzulás nem késett soká, mert a „*Pesti Napló*” jan. 24, 25 és 26-ki számaiban *Vodjáner* „*További észrevételek a bankügyben*” című cikksorozatát bocsátá közre, melyben ezeket hangsúlyozta különösen:

„Weninger a fő kérdést kikerülvén, nem emelte ki eléggé azt, hogy e vitában előkelőleg egy a magyar birodalom területén felállítandó *nagy bankról van szó*. A Peel-acta bármint tekintjük, csakugyan szabadalmazás! elveket juttatott érvényre; a mi pedig a bécsi bank-actát képezi, ez, s a Peel-acta közt csakugyan van hasonlóság, bármit is hozzon ez ellen fel Weninger tanár. Hibás továbbá Weninger elmélete annyiban, hogy egyfelől a már rég elavult tant a bankjegy $\frac{1}{3}$ ezüstteli fedezéséről *még* emlegeti, s másfelől a korlátlan kezességet (ilimitated liability) védelmezi a bankrészesekre nézve, a minek a gyakorlatban fogamatja nem lehet, mert *oly részvényesek, kik magukat* egész vagyonukkal föltétlen kezességre rászánják, nem fognak soha találkozni jelentékeny számban. A bankszabadság rendszerének félszeg következményei felől tanúskodik az amerikai unió igenis szomorú példája, s valóban több mint különös óvatosság és ildomosság szükséges ahhoz, hogy korunkban, hol a szédelő üzérlet úgyszólván oly kiváló mértékben szerepel, túlzások és balfogásoktól, főleg o téren, kellőképp tartózkodjunk.”

E viszonzulásra *Weniger* egy „*zárszó a bankügyben*” című cikkben felelt ¹⁾, s kimutatva egyebek közt ellenfelének némely érvelési hézagait és azt, hogy a *Vodjáner* által annyira megtámadott

¹⁾ V. ö. „*Pesti Napló*” 1866. jan. 30 és 31-ki számokat.

„korlátlan kezességi elv” legújabbban tényleg több vállalatban és törvényhozási munkálatban elismerésre jutott (péld. a német kereskedelmi törvénykönyvv stb.), avval fejezi be válaszáát, hogy a leghírnevesb *európai és amerikai* nemzetgazdasági írók közül igen sokat névszerint elősorol, kik mindnyájan a szabad s több- bankrendszer mellett nyilatkoztak, a mi által ellenfelének azon állítását, hogy e tekintetben válszai nem voltak kielégítők, czáfolni törekszik.

Nem akarunk e vitakérdésben pártállást elfoglalni, s annak fejtegetésébe ereszkedni, hogy e szakemberek közül melyiknek volt igaza; azonban mégis alkalmoszerűnek tartjuk, egyik szakemberünknek t. i. *Érkövynek* egy-két tájékoztató megjegyzését o polémia felett ide igtatni, habár föltétlenül e nézetet sem osztjuk. Azt mondja ugyanis *Érkövy* ¹⁾:

„Ha bírálatot írnék e tárgyról, valószínűleg az álláspontokat kellene megigazítanom. Egyik részen ugyanis a tudományos elmélet *kérlelhetlen szigora* és követelése, másfelől az adott körülményekhez alkalmazkodó s minérdokeinket közelebről gondozó gyakorlati ildomosság. Amaz ellen szól a tapasztalatilag még be nem takarított siker, emezt indokolja a viszonyaink közt annyira korlátolt kivihetőség. Az egyik az *elv* leventéje, a másik a *siker* eszélyes daliája.” *És alantabb*: „elvileg fenlobogtathatni a zászlót, de az alkalmazásnál „átmeneti” fokozatokról kell gondoskodni, viszonyaink és helyzetünk exigentiái szerint. Nem voltam soha a bankmonopólumnak híve, de nagyon gondolkozóba esném, ha tőlem függene, a feltétlen bankszabadságot érvényesen kimondani. *Nálunk előbb decentralisldni kell*, azután a majd nyerendett tapasztalatok folytán haladjunk tovább!”

Miután az eddigiekben nem csak a publicistika, hanem a szakirodalom jelentékenyebb mozzanatait is feltüntettük már, nem marad egyéb hátra e szakaszban megérinteni valónk, mint az, hogy a bank- és hiteiügyi tudományos irodalom is szép haladást tön az utóbbi évtizedben, s hogy névszerint *Desewffy Emil* gróf „Fenforgó pénzügyi kérdésekről” (i 856. Pest) című jeles dolgozatában, *Lónyay Menyhért* „pénzügytani értekezéseiben”²⁾, *Keleti Károly* „Bankmono-

¹⁾ V. ö. „*Magyar Világ*” id. cikksorozat XXVIII. és XXIX-ik szakaszának végét.

²⁾ V. ö. „*Pesti Napló*” 1857-ki foly. 285-290-ik számát,és „Közügyekről” című munka 58-90.1.

polium vagy bankszabadság” című (s a „Budapesti Szemle” 1865-ki foly. VI-ik füzetében közzétett) dolgozatában, *Jánosi Ferencz* „A pénzváságok okai és ellenszerei” című tanulmányában ¹⁾ meg a most említett tanárnak *Weningernek* „*A bankügy elmélete*” című terjedelmes művében²⁾: oly literatúrai termékeket bírunk, melyek *bármely nemzet* irodalmában helyt foglalhatnak, s az ez irányban is széles^bedett láthatárunk s egyetomiesbé vált nézetirányunk hangos bizonyítékait képezik. Ide véve még azon két jeles dolgozatot is, mely a múlt évben *Csengery Antal* és *Érkövy Adolf* tollából „a népbankokra” vonatkozólag megjelent, s ez ép oly fontos, mint sok más szakkérdésekkel összefüggő tárgyat helyesen megvilágosítja ³⁾).

E dolgozatok közül némelynek ismertetésébe azonban csak a következő szakaszban ereszkedhetvén, egyedül *Weningerére* nézve emeljük ki azt, hogy *a bankügy* és banküzlet tudományos alapvonalait tartalmazván, az európai szakirodalom leggondosb tanulmányozását árulja el; s azon irányban és szellemben, melyet imént a részletesen ismertetett bankkérdési polémiában láttunk, szerző nagy részben *correct s szabatosan* kifejtett nézeteit takarékpénztáraink szervezetének hiányairól, a szabad bankrendszeréről, a bankalapítás és kezelés módzatai és szükséges óvatossági szabályairól stb. állítja szemeink elé.

Ha ide még azt is vesszük, hogy *Weninger* az újabb időben (főleg a „Magyar Világ” hasábjain) a legérdekesb pénzügyi czikkek egész sorozatát bocsátá közre, melyekben egyebek közt a francia pénzrendszer elfogadását, takarékpénztáraink szervezete hiányainak orvoslását ajánlja, *az agio látszólag kedvező* hatásainak valóságban káros következéseit, pénzhitel s forgalomrendszerünk számos ferdeségeit felderíti, s nem egy jelentékeny indítvány vagy reformeszme alapos kifejtését adja: teljes joggal azt mondhatjuk, hogy *Weninger* az újabb időben fölmerült hazai státuszgazdasági írók közt a legkitűnőbbek egyikének nevezhető ⁴⁾.

¹⁾ V. ö. „*Budapesti Szemle*” 1865-ki foly. II-ik füzetét

²⁾ Legújabbban az Akad. statisztikai és nemzetgazd. közleményei II-ik kötete 2-ik füzetében közrebocsátva.

³⁾ Mindkettő orsz. gazd. egyesületünk kebelében több rendbeli tárgyalásoknak is szolgált alapul, s főleg *Csengeryé* annyiban is igen érdekes mű, hogy a *Schulze-Delitsch-féle* iparbankok körében tett *minden újabh* tapasztalatok és észleletek gondos figyelembevételével szerkesztetett.

⁴⁾ Kiegészítéséül e czikkek jegyen e helyütt még röviden megérintve, hogy az érintettekén kívül még különösen az *uzsora* és a *kamatszabványok*, a

11. §.

Financzügy, adók és államadósságok körüli nézetek.

Az állami pénzügy s az evvel kapcsolatban álló tünemények hazánkban kevés kivétellel csak a legújabb időben kezdettek tüzetesb figyelem tárgyává válni, minek eredménye egyebek közt az, hogy ez iránybani publicistikánk épúgy mint szakirodalmunk, meglehetősen szegény, s hogy jelesül számtalan feladvány van, melylyel hazánkfiaink mindekkoráig pénzügytani szempontból nem foglalkoztak, s inkább a *közvetlenségi természetű* „praxis” egyszerű megfigyelése vagy ösztön-szerű sejtelmek eredményei azok, melyekkel e téren nálunk talál-
iozhatni.

De fájdalom Í annál több (még pedig jogos) panaszszal találko-zunk e tekintetben, mely *azon nyomasztó állapot* folyományaképp je-lonkezik, melybe a hazánkban meghonosított „osztrák finánczrendszer” súlyos voltánál fogva jutottunk, mely egyetemes gazdasági s ipari életünkre fojtó légkör gyanánt nehezedett, a tőkegyarapodást lan-
kaszta, s hazánkat a monarchia közfinancziái bonyodalmainak és ráz-
kódtatásainak vészes körébe ragadta.

Innen van, hogy *ujabhhkori journalistikánk épúgy*, mint szaktes-tületeink „Jelentései,” sőt komolyabb irányú irodalmi termékeink is kiválólág a sérelem-emlegetés „negatív” eszmekörében mozognak, s hogy ez iránybani egész tevékenységünk és eszmemozgalmunk inkább a fennálló intézményeket *ítészetileg* elutasítónak, mint *positiv alkotó és reformindítványozónak* nevezendő.

Mindenekelőtt az általános nézetirányt illetőleg, közmeggyőző-dése hazai szakembereinknek az» hogy anyagi jólétünk és előmenete-lünk lényegileg *önálló magyar fináncz-* s belháztartástól föltételezte-tik, s hogy mi sem képes ipari stb. felvirágzásunkat oly hathatósan elősegíteni, mint hogyha nemzeti financiaánk a közbirodalmitól kü-lönválasztatik, a monarchia középpontjának monopolisztikus túlsúlya alól kiszabadulunk, s országos költségeink úgy mint jövedelmeink felől önmagunk, s alkotmányos faktoraink közvetlen közreműködése mellett intézkedhetünk, disponálhatunk. E nézetirány kifejezésre jut számtalan *hírlapi cikkekben* és tudományos művekben épúgy, mint

takarékpénztárak és a hitelintézetek, a biztosítási ügy meg a külföldi tőke előnyös-sége vagy hátrányos volta stb. is oly kérdéseket képeztek, melyek körül hazai eszmemozgalmunk kiváló élenksége vala az utóbbi évtizedben.

valamennyi tekintélyesb testületeink s magának (1861-kis 1865 68-ki) hongyülésünknek is nyilatkozataiban ¹⁾).

Az *egyed főbb* kérdéseket pedig tekintve, melyek körül élénkebb eszmemozgalom fejlődött ki, az *adóügyi kérdés*, s névszerint a hazánkat leginkább érdeklő s legközelebről *érintő földadó kérdése jelenkezik első sorban*. Jelesül

Az adó-kérdésre általában vonatkozó nézetek odairányulnak, hogy a hazánkban életbeléptetett osztrák adórendszer már csak azért is oly felette nyomasztó s igazságtalan, mert hirtelen, minden átmenetek nélkül, érdekeink teljes figyelmen kívül hagyásával honosítottak meg az új adók, s számos époly iparágat és foglalkozási nemet fojtottak el, melynek hazai viszonyainkban a virágzás és fejlődés legfőbb *kellékei és föltételei* meg vannak, tehát túlfeszített megadóztatásuk által mind az egyéni és közvagyonosság, mind magán a státuskincstáron is csorba ejtetik.

Az adók egyes nemeit illetőleg kétségtelen, hogy hazánkiai az indirekt adókat még kevésbé szívelik, mint az *egyeneseket vagy közvetleneket*; minek oka egyebek közt abban rejlik, hogy ép ez adónemek vannak összekötve a legnyomasztóbb faggatások és financzellenörködési szabályzatokkal, melyek kivált az e dologtól amúgyis szerfelett idegenkedő „magyar” helyeslését sohasem fogják bírni, még akkor sem, ha mindjárt nem volnának is oly terhesek, mint a minők tényleg és minden tekintetben. Innen van, hogy a (tág értelemben szinte ide tartozó) egyedárusági adónemek, a bélyeg és illetékdíjak és a fogyasztási adók a legnépszerűtlenebbek; míg a direkt adónemek közül a *telekadó az*, a mely miatt legtöbb panasz hallható, s pedig nem csak azért, mivel szerfelett súlyos, hanem azért is, mivel feltűnőleg hiányosan és aránytalanul van eszközölve véve s kivetve, s mivel az ez ügybeni panaszok tényleges orvoslása igen nehezen eszközölhető.

Az *államjóságot* illetőleg uralkodó ¹⁾ nézet nálunk az, hogy el ne idegeníttessenek, a státus kezeiből ki ne adassanak; azonban a

¹⁾ V. ö. egyebek közt „*Ország*” cz. politikai lap 1868. april havi számait, „*Hon*” 1865. aug. 22. s köv. „*Pesti Napló*” 1857-ki foly. jan. 23. s köv. 1861. jan. 6. s k febr. 22. s k. márcz. 15. s k. „*Pester Lloyd*” 1855. nov. 16. s k. *Lónyay Menyhért* 1861-ki országgyűlési beszédét; e sorok írója: vámpolitikájának 804 s k. lapj. *Kováts Lajos* rendezési kérdések 62. s k lapj. stb.

²⁾ Illetőleg évszázados törvényeinkben és közjogi intézményeinkben is gyökeredző nézet.

bérbeadás rendszere ellen csekélyebb az ellenszenv, főleg miután azon szomorú tapasztalattal állunk szemben, hogy állami (s közalapítványi) jószágaink felette rosszul jövedelmeznek, s az állami önkezelésben tartott jószágokon az üzlet és gazdálkodási mód igen sok kívánni valót hagy fenn¹⁾. Legújabb időben az államjóságok és különösen a *hazai közalapítványok ismét élénk figyelem* tárgyává váltak. Egyfelől névszerint azon több rendbeli osztrák financia műveletek folytán, melyek e jószágoknak elzálogosítására, sőt elidegenítésére is ezéleztak, másfelől azon hazai kormányférfiaink által ép napjainkban kivitt reform folytán közalapítványaink tekintetében, mely szerint ez utóbbiak az idegen szellemű osztrák pénzügyi hatóságok kezéből kivétettek s hazai orgánumok igazgatása alá helyezettek²⁾.

A bank- és hitelügyet illető nézeteket már az előbbeni szakban ismertetvén, még csak egy nagyobb jelentőségű financia tárgy van, melyre nézve uralkodó eszméinknek bizonyos határozottabb kinyomatú iránya van. *És ez az államadósság.*

Az államadósság kétségtelenül egyike azon dolgoknak, melyeknek csak említése is *borzadályt* idéz elő a „magyar” érületben; minek oka jórészt abban rejlik, hogy apáink évszázadok óta gondosan óvakodtak közkölcson-műveletek és státusadósságok tételétől, s az adósság, mert tőkékbeni szegénységünknel fogva csakis a *külföldtől lett* volna nyerhető kölcsön, olyas valaminek tartatott mindenkor hazánkban, a mi bennünket az idegenek *tributariusává* tesz, s nemzeti önállóságunkat veszélyeztetheti. – Innen fejthető meg, miért talált az újabb korban is mindenkor oly nyílt ellenszenvre a státusadósság ügye körünkben, mért tekintett és tekint az 1861-ki és 1866-diki hongyülés oly féltő tartózkodással a feladvány megoldásának elébe, s mért irtózik különösen a legtöbb magyar *külföldön fölvevett* adósságoktól, a mennyiben azt tartja, hogy ha már adósnak kell lennie valamely nemzetnek, legyen adósa önmagának, saját polgártagjainak, hogy az évi kamat külföldre vándorlása elkerültessek.

Ezek jelentékenyebb momentumai financiaügyi felfogásunk s uralkodó eszmekörünknek.

Lássuk most szakirodalmunk ez iránybani termékeit, hogy átnézetünk e szempontból is teljes legyen.

¹⁾ Lásd még Török: Publicistikai dolgozat 104. 110. s köv. l.

²⁾ Kiváló érdekű s nagyfontosságú irodalmi termék ez *alapítványokra* nézve a hason feliratú czikk „Az egyetemes magyar encyclopadiában” (többek tollából) jelszerű II-ik k. 204 -346. lap. Lásd még „*Pesti Napló*” 1865. augusztus 15-ki számát.

Pénzügyi íróink sorában mindenesetre első helyen kell említenünk gróf *Desewffy Emilt*, ki 1856-ban közzétett jeles dolgozatában „A fenforgó pénzügyi kérdésekről” (Pest) a monarchia súlyos finanziaális helyzetét tévén elmékedése tárgyául, azt mutatja ki, hogy a bajok *valódi kútféje* a megzavart általános közállapotok- s közgazdasági viszonyokban rejlik (ü. I -10.), hogy a birodalmi pénzügy rendezése mindenekfelett szilárd, takarékos s új elvekre fektetett háztartást, czélszerűbb bank- és hitelszervezőiét, s a productió és forgalom csatornáinak külföldről beszerzendő jelentékeny *mennyiségű nemes érczczeli* megtelését szükségesíti; végre különös vonatkozással hazánkra, a birodalmi bankrendszer decentralisációját követelvén) azt mondja, hogy „országos bankok” is léptessenek életbe (p. 100 s köv.), s hogy törekedjék a központi kormány egész pénz- és bankjegyforgalmát az Angliában követett *Peel-acta-féle* elvekre alapítani (VII-ik szakasz.) *Desewffy* gróf e művével megjelenése idejében kitűnő hatást idézett elő, s hazánkban is jelentékeny lendületet adott az e kérdések körüli eszmemozgalomnak, sőt egy-két jeles szakférfiúnak (péld. Lónyaynak) további hasonirányu értekezéseire is szolgált kiindulási pontul. E kétségbevo nh atlan érdemei mellett a tudós grófnak azonban nem lehet egészen *hallgatással mellőzni azt*, hogy fejtegetéseinek egyes részei, névszerint pedig a *pénz természete* és szerepére vonatkozó, nem állott a mai tudományos elmélet színvonalán, a mennyiben például papírpénz és érczpénz. s papírpénz meg bankjegy közt a? élesb határvonal felállítását szem elől téveszti, s ez iránybani elméletét *egy* német író *Oppenheim* „Natur des Geldes” című (1855-ben megjelent) és sok tévfogalmat tartalmazó dolgozatára alapítván, oly következtetésekre is jutott, melyek a tudomány újabb álláspontjáva] meg *nem egyeztethetők*.

Néhány szintén nagyobb beccsel bíró értekezéssel gazdagította irodalmunkat e tekintetben *Lónyay Menyhért* „A pénzügyi kérdések” azután „A földadóról” és az „Újabb adatok a magyarországi földterületi és adóviszonyokról” című dolgozatai által; melyek elsejében névszerint *Desewffy* és más új (német) státuszgazdák munkáit taglalja, a második és utóbbiba« pedig a *telekadó fennálló* rendszere és szükséges reformja felett mondja el alapos nézeteit, s egyebek közt bírálva a bécsi finanszminiszteriumnak (1860-ban tervbevett átalakítását a földadónak) a kataszter-jövedelmi telekadóztatás mód mellett emel szót ¹⁾ a föld vételarra stb. alapítandó adóforma ellenében.

¹⁾ V. ö. „Közügyekről” cz. m. 102. s köv. 1-

Igen sok szellemdús és helyes nézet jut kifejezésre ismert nevű hazai *publicistánk Kovács Lajos* „Kísérlet a rendezési kérdések megoldására” (1863 Pest) című dolgozata főleg azon szakaszaiban, a hol a közös ügyek kérdését (sz. 56. s köv.), a pénzügyi közösséget (62 s köv.) s az *adórendszert* (66. s k.) vonja taglalat alá, s egyebek közt bebizonyítani iparkodik azt, hogy korunkban az ipar, vám- és adókérdések szoros összefüggésben állanak, hogy a tőke, ipar és közlekedésnek megvannak világtörvényei, melyek nem tűnnek oppositíót, kivételeket stb. s hogy abszolút föltétlen finansziális önállóság Magyarországon a monarchia irányában igen nehezen vihető keresztül. Említést érdemel e helyütt pénzügyi irodalmunk újabb fejlődési szakára nézve, hogy már két *rendszeres* „Pénzügyi” munkával is bírunk, jelesül *Karvassytól* és e sorok írójától; a mázé mint önálló tankönyv „A pénzügyi vagy államháztartási tudomány” címe alatt (1863 és 1865-ben) emezé pedig mint kiegészítő része „Nemzetgazdaság”-tani kézikönyvének (1863-ban) jelenvén meg. Mindkét dolgozat a főleg Francia- és Németországokban magasb tőkélypolczra jutott finansziális elméletet tartalmazza, s az adók és az államadóssági ügynek kiváló figyelmet szentel.

Weninger, Érkövy, Yodjaner, Keleti és Jánosi némely idevágó értekezéseikről már volt szó, s azért csak még futólag említjük meg, hogy *Csengerynek* az „Ujabbkori Ismeretek” tárában foglalt némely kisebb dolgozatai, *Trefortnak* némely újabb hírlapi cikkei, *Fáinak* és *Jánosinak* a „Pesti Napló” hasábjain közlött számos kisebb értekezései, *Fényesnek* a „magyaregyetemes Encyclopädia” „Adó” című cikkében (főleg történeti szempontból is terjedelmes) fejtegetései hazai irodalmunknak szinte e szakához számítandók, s oly szellemtermékek, melyek a tudomány színvonalának teljesen megfelelnek. Végre itt is kiemelendő, hogy jeles *statistikusunknak Kőnek Sándornak* „*hé-, zikönyve*” is sok helyes és józan finansziügyi nézeteket tartalmaz, s e tekintetben is szakirodalmunk kitűnőbb termékei közé sorolható!).

*

*

*

Befejezván ezekkel a jelen fejezetet is, legyen szabad még pár szót az itt bőven kifejtettekhez csatolnunk.

Ha rövid pillantást vetünk közgazdasátra! eszmefejlődésünk ez utolsó s legújabb időszakára, nem lesz nehéz ismételtelen azon uralkodó

¹⁾ Az államjóságok és alapítványokra vonatkozólag fentebb idéztük terjedelmes cikk az egyet. magy. Encyclopédiából (II. k. 251 s k.) is ide sorolható.

főiránylatokat fölismerni, melyek egész nemzeti nézetkörünkön keresztül vonulnak, s annak sajátos jelleget és character-t kölcsönöznek. Jelesül:

Az egészben épúgy mint a részletekben mutatkozó visszahajlás a Széchenyi agitációinak első korszakára, a szabad forgalmi és kereskedelem-szabadsági tendenciák előtérbe jutása, a *protectionismus el-némulása*, a közvetlenül érintő nagy praktikus kérdések praktikusb szempontbóli felfogása, s mindennekfelett az östermelési és agricoléreknek határozott hangsúlyozása stb. megannyi ismertető vonások, melyek a „nagy magyar” reformtörekvéseinek első szakára emlékeztetnek. Míg másfelől azon körülmény, hogy az eszmefejlődés mind általánosb s szélesb látkörűvé válik; sok azelőtt figyelembe alig vett nagy feladvány tüzetes mérlegelése, s az e körüli nézetsúrlódás *mind tágasb körökben* kezd mutatkozni; az anyagi érdekek a társadalmiakkal és a politikaiakkal való benső összefüggésekben naponként jobban kezdenek méltányoltatni; valamint az, hogy nemzetgazdasági tanulmányainkat, *irodalmi termékeinket és szakleüi nyilatkozatainkat* általában és majdnem kivétel nélkül a *modern-európai* szellem lengi át, s a tudományosság vezérnépeinek haladásai és eszmeáramlatai tüzetes szem előtt tartása uralkodóvá kezd válni; és így mind a szakszerűség, mind a *szempontok többoldalúsága* s magasb volta félreismerhetetlen, s arra jogosít, hogy e legújabbkori fejlődési szakunkat (mint fentebb és a czímezésben csakugyan tevők is) a közgazdasági eszmekör „*egyetemeseb színvonalra*” emelkedése korának nevezzük, s daczára mindazon tévedéseknek és sophismáknak, melyek ép az újabb időben sem hiányzottak és hiányzanak (de a melyek, mellesleg legyen megérintve, ép e gyorsabb lüktetésü fejlődési processusnak természetes folyamányai) az 1850-1866. közötti eszmefejlődést több tekintetben előbbrehaladást és emelkedést jelzőnek nyilvánítsuk.

ZÁRFEJEZET.

Eredmények és következtetések.

1. §.

Visszapillantás egyetemes közgazdasági eszmefejlődésünkre.

Feladatunknak végén állva, kell hogy egy futólagos *pillantást vessünk vissza* azon több századokat átkaroló fejlődésmenetre, melyben a nemzetgazdasági nézetek hazánkban szerény kezdeményekből lassanként összefüggő eszmekörre alakulva, köz-felfogásunkban rendszeresb „egészsé” váltak; irodalmunkban úgy mint sajtónkban és törvényhozásunkban concret kifejezést nyertek; s a nemzeti gondolkodás és elméletnek úgy, mint praktikus törekvéseink jelentékeny mozgató rugóivá, *sőt politikai és kulturai* eszmevilágunknak valódi elemeivé is lettek.

Közgazdasági nézetkörünk történeti fejlődésében, jelesül, mindenekelőtt szemünkbe ötlük a szellemvilág és tudományos élet fejlődésében általánosan tapasztalható *azon törvény*, melyet az *integritio törvényének* nevezhetni, s abban áll, hogy az eszmék mozgalm- és alakulásában mindig bizonyos folytonosság és *fokozatosság létezik*, az az, a nézeteknek nézetekkel, eszméknek eszmékkel találkozása és sűrűlódása, az általános felfogást s iránylatot mindig szélesb alapra állítja s tágasb láthatárúvá teszi; a kezdeményekben *természetes hézagok*, téveíyek, az idő folyamában mindig jobban pótoltnak s *rectificáit*anak; szóval a tökélyesbülés és *haladás elve e téren is*, daczára időnkénti visszaesések vagy fejlődési szüneteléseknek. mindjobban emelkedik érvényre és hatályosságra. E törvénynek uralma összes hazai eszmefejlődésünkben is kimutatható, a mennyiben közgazdasági nézetkörünk, szerény kezdemények- és sejtelmekből, jelesül *a 18-dik század alatt*, legalább *a törvényhozás* terén, már összefüggőbb alakot kezdett ölteni; a 90-és évek óta 1825-ig egyfelől praktikus irányban lett önállóbb, másfelől a nemzeti irodalomban is helyet foglalt; innen pe-

dig s jelesül Széchenyi fölléptétől a harminczas évek elején, egészen a jelenkorig, már *rendezett egészként*, a nép- és államháztartás valódi elv-rendszereként tűnik fel, és pedig a szellemi és politikai élet minden nyilatkozási köreibben, a journalistikában úgy *mint az irodalomban*, a törvényhozásban úgy mint a kormányzatban, a sociális törekvésekben úgy mint az iskolában.

E fejlődési processus két fő szaka szerint;, összes közgazdasági eszmekörünk történelmének tulajdonkép *csak két fő* stádiuma volna megkülönböztetendő, u. m. Széchenyi *előtti és utáni* korszak, amaz a kezdemények és készülődés, emez a rendszeresség és egésszerűség stádiumát képezvén; amott kiválókép a törvényhozás és a praktikus államtevékenység, emitt ellenben a törvényhozáson és államtevékenységen *kívül már* a szellemi és sociális életnek is minden egyéb körei: tudomány és társadalom, irodalom és iskola, sajtó és publicistika is szorgalmazván eszmesúrlódási alapul.

Egy *további jellemvonása* összes közgazdasági nézetfejlődésünknek az, hogy minden időszakban bizonyos *centrális eszmekör* vala az uralkodó, mely körül, mint tengely és központ körül, minden fogalmak, irány latok és törekvések forogtak; mely az egész időszakbeli fejlődésnek sajátos szint és jelleget kölcsönzött, s *életben és elméletben* minden jelentékenyebb alakulatoknak kiindulási pontul szolgált. Legyen elég e tekintetben a *18-ik századon* át uralkodó *jobbágyügyi* és iparalapítási kérdésekre, az 1790-1830-ig szőnyegen volt *financcziális* bonyodalom körüli vitákra, a harminczas években túlnyomólag szerepelt *szabad kereskedelmi* és *agricoláris tendenciákra*. az 1840-1848 közt hangsúlyozott protectionistikai és vámpolitikai czélatatokra, az 1850 óta napjainkig első sorban szereplő *közlekedési* és hitelügyi törekvésekre utalnunk.

Nem kevésbé szembeszökő vonása egyetemes *eszmefejlődésünknek* azon szoros kapcsolat és viszonyosság, mely a nemzetgazdasági és a *közjogi kérdések* és törekvések közt mindenkor létezett. Annyiban is kiváló fontosságú momentum, hogy az anyagi érdekeknek a fen* eöbbségi országos érdekek elé vagy fölébe helyezését mindenkor akadályozá, a politikai és gazdasági törekvések és czélatok elágazását, vagy ép *ellenkezését nehezíté*, s arra is vezetett, hogy hazánk legfőbb javai, országos Önállóságunk, alkotmányunk és nemzeti szabadságaink áruba bocsátásának, anyagi *előnyökérti cserébe adásának* veszélyétől megóva maradtunk.

Nem ismerhetni, továbbá félre, hogy nemzetgazdasági eszmekörünknek mindenkor kiválólag *praktikus jelleme* vala, hogy az a

gyakorlati élet szükségéi, törekvései és áramlataival az első kezdeményektől fogva mind mai napig a legbensőbb összefüggésben állott; s egyfelől kiindulási pontjai, másrészt végcéljai minden irányban a practikus köz- és *államélet mozgalmaira* vezettek vissza.

E momentumnak közgazdasági nézeteink fejlődésében több igen nagy horderejű folyamányai valának, melyek közül azonban csak arra utalunk, *először: hogy a tulajdonképeni* nemzetgazdászati elméletre, s az ezen sarkaló nagy tudományi igazságok egységére és rendszeres felfogására nálunk majdnem a legújabb korig, csekélyebb súly fektettetek; másfelől arra, hogy közgazdasági nézeteinknek ép e szoros egybefüggése a gyakorlati életmozgalmakkal, az életnek az eszmékkel való közvetlenebb érintkezését és *kölcsönhatását* vonta maga után, a minék legalább sok tekintetben igen jó, üdvös és termékenyítő következményei valának.

A mi továbbá viszonyunkat *a külföld közgazdasági* nézetköréhez és irányaihoz illeti, e tekintetben kétségen kívüli ugyan az, hogy *közvetlen* befolyást az idegen elméletek, irodalom vagy törvényhozás reánk soha sem gyakoroltak, s hogy e szerint *bizonyos önállóság* s eredetiség ez irányban sem vitattathatik el tőlünk: de ép oly bizonyos az is, hogy eszmeifejlődésünk számos fonalszálai a hangadó népek nézetkörével, és iránylataival mindenkor *egybefűzve* valának; a kort mozgató s domináló általános elvek vagy eszmék *mi reánk is* mindig igen nagy mérvben hatottak; s hogy főleg az újabb időben, s jelesül *Széchenyi föllépte óta*: a hazai és idegen theoriák, irodalom s logislatió igen sok hasonlatosságot kezdenek tanúsítani, sőt sok tekintetben már egészen azonos alapokon és elveken is sarkallanak.

Nem hiányzottak azonban közgazdasági eszmeifejlődésünk menetében soha sem oly *tévfogalmak* vagy felfogási irányok, melyek sem a tudomány sem az élet igényleteivel meg nem egyeztethetők, sőt többé kevésbé veszélyes sophismák kútforrásait is képezek; de másfelől megelégedéssel utalhatunk e tekintetben arra is, hogy az *elmélkedés és praxis oly nagy* aberrációi az igaztól és helyestől, mint egyik másik népnél a külföldön, *a sophismák oly káros* s mélyen gyökerezett uralma, mint némely időben odakünn idegen országokban tapasztaltatott, hazánkban soha, vagy csak igen csekély mérvben foglalhattak helyet. Legyen elég e tekintetben fölemlítenünk, hogy Magyarországon soha és semmiféle időszakban sem tévedett a közfelfogás annyira, hogy (úgy mint Franciaországban a Colbertek és Xlv-ik Lajos idejében) az ipar és magánüzletek „*droit-domanial*”-nak nyilvánítottak volna; a merkantilismus hazánkban sohasem örvendett

oly széles befolyási körnek, és sohasem bírt oly nyomasztó rendőrszervezeti intézményeket az ipar s forgalom terén meghonosítani, mint Németországban, Spanyolországban, vagy Frankhonban; hogy a *feudalismus és középkorias* aristokratismus eszmeköre, s magukat túlélte institutiói újabbkori törvényhozásunk, irodalmunk-és publicistánkban tüzetes szószóllókra, *apostolokra sohasem* találtak; nemkülönben az is, hogy a magyarnak valárdabb észjárásánál s kiválólag a gyakorlatlatiságot és pozitivitást szem előtt tartó irányánál fogva, sohasem bírtak körünkben érvényre emelkedni közgazdasági rajongárok *utópisztikus elvei*; s hogy e szerint legalább mind mai napig, törvényhozásunk épúgy mint irodalmunk és politikai sajtónk, megóva maradt oly nézetek és eszmék befészkelözésétől, melyek csak a társadalmi és közélet alapjainak megmérgezésére vezetnek s az egészséges fejlődést megakasztani szokták.

Nem ismerhetni özek mellett félre azt sem, hogy *státusgazdasági* törekvéseinkben az ipar- és forgalmi életnek épúgy mint a politikainak egyik főfő rugója a *szabadság* elve minden időben irányadó vala; a monopolok s egyedárúságok, a regalismus és fiskalismus középkorias intézményköre elismerésnek vagy pártolásnak sohasem örvendett; a velünk egy korona alatt egyesített tartományokban alkalmazásban álló *bureaucratiko-policiális* és *finanziális ideák meg intézmények* mindig nyílt ellenszenvre találtak; és így, ha közviszonyaink egyébkéntekben annyira mostohák, fejlődésünk anyagi, szellemi és politikai irányban oly szerfelett megnehezítve nem lett volna, Magyarország már csak e körülményeknél fogva is *ma* közgazdaságilag sokkal magasabb polczon állana.

Mindezeken kívül kétségbevonhatlan jellemvonása nemzetgazdasági eszmeifejlődésünknek, egyfelől az eszmék különböző nyilatkozási körei (törvényhozás, publicistika, irodalom) *közi szoros Összefüggés és kölcsönösség*, másfelől a nézetek és törekvésekben! *következetesség*; amazt azon értelemben véve, hogy tudomány és legislatió, irodalom és sajtó stb. mindenkor és minden irányban lényegileg kezdet fogva s egymást támogatva haladott, azonos alapelvekből indult ki, s *azonos czélpontokra* törekedett, jelentékenyebb divergenciák e tekintetben tehát elő sohasem fordultak; emezt, vagyis a következetességet úgy értve, hogy eszmeifejlődésünk mindenkor *azon egy irányban haladt*, minden időben lényegileg ugyanazon nagy vezérelvek befolyása alatt állott, s különösen, hogy számos institutióra vagy törekvése utalhatni, mely századokon át szakadatlanul következetesen nemzeti eszmekörünkben szerepelt; szellemi és politikai küzdelmeink-

ben, követeléseinkben mindig újra és újra fölmerült; az összes eszmeáramlatnak forranyagát, óhajainknak újra meg újra napirendre került tárgyát képezek.

2.§.

Közgazdasági eszmeifejlődésünk a törvényhozás, az irodalom és a publicistika szempontjából különösen.

Forduljunk most annak figyelembevételéhez, *mily anyagi iránylatokkal és eredményekkel állunk szemközt*, ha közgazdasági nézeteink alakulásának három fő nyilatkozási terét, a törvényhozást, az irodalmat s tudományt és a journalistikát egyenkint és külön vesszük vizsgálat alá.

A) Lássuk jelesen először a *törvényhozást*.

E tekintetben figyelmomb szem ügyre vétele kilencz-százados történetünk és országgyűlésileg alkotott törvényeink- és institutióinknak a következőket tanúsítja.

A mi az *Árpádok időszakát* illeti, ez alatt nemzeti legislatiónk bizonyos meghatározott elvrendszert nem ismert ugyan még, melyet kiindulás pontul vett volna; de kétségtelenül iparkodott oly elveket követni, melyek az akkori viszonyok közt az anyagi élet és érdekek előmozdítására alkalmasoknak mutatkoztak. így egyebek közt először mintegy *plántálólag lépett fel* a törvényhozás, miután nem volt még igen mit fejleszteni, s csak *az alapok valának* előkészítendőök, melyeken az ipar és gazdaság felvirágoztatásának a lényegesb előfőltételek megszerezethettek. Egy másik irányelv volt a nyugati népeknek eszméit, institution hazai földünkbe átültetni, szorgalmas és productiv erőket rejtő idegeneket betelepíteni, s ez által a belső fejlődésnek impulsust adni s mintegy követendő példákat elébe állítani. *A törvények inkább csak* biztosítók, az egyéni tevékenységnek és törekvéseknek határt és irányt szabólag hatottak; a nagy „egész” pedig még illő kifejezésre s egységes méltányolásra, főleg státuszgazdasági tekintetben, bennök nem talált. Végre több figyelem fordított a törvényhozás által ez időben *a földművelésre* és a kereskedelem védelmére, mint pozitív fejlesztésére; míg másfelől közpolitikai irányban is inkább a csalások elkerülése és akadályozása, kihágások korlátozása, mint *positiv rendezés* vétetett a törvényhozók által célba.

A tizennegyedik és tizenötödik században, vagyis az Anjouk korától a Hunyadiakénak végéig, ellenben, már az anyagi érdekek *positiv támogatás-* s bizonyos szervezésben részesítették. A földművé-

lés és a földbirtoki rend állása kedvezőbbré fordul, az ipar és kézmű lényeges támogatás-, sőt közjogi méltányolásra is talál, a jobbágy költözési szabadságának nagy elve érvényre jut, *a czéhszerkezet, a vámügy, a forgalmi politika* helyesb elvekre alapítva jelenkezik! Megannyi bizonyosságai annak, hogy fejedelmeink és törvényhozóink ez érdekek fontosságáról már határozott meggyőződéssel bírtak, s hogy az államcélok s feladatok körében a közzgazdaságiak *az őket megillető* hely elfoglalására méltóknak ismertettek.

A *16-ik és 17-ik* század alatt több tekintetben az ép mondottaknak ellenkezőjével találkozunk. Egyfelől jelesen a mennyiben kül- és belviszályok, forradalmak és polgárháborúk, az összes köz és társadalmi rendet szünetlen rázkódtatásoknak tevék ki; másfelől annyiban, hogy a polgári osztályok közti *érdekharczok és a földművelő* jobbágyok elnyomatása, a főrendek garázdálkodásai, s mindenekfelett az országos önállóságnak megszüntével járó *idegen befolyások* és törekvések visszas hatásai folytán, az ipar s forgalom felvirágzása módfelett akadályoztatok, és így az országos törvényhozás is nem annyira *positív alkotási* irányban működhetett, hanem kiválókép csak a visszaélések megszüntetésére s a zsarolások és önkényeskedések megakadályozására vala kényyszerülve figyelmét fordítani.

Új s reményteljesebb korszak nyílik a *18-ik század kezdetével*. Eltérőleg ugyanis az eddigi irányiatoktól, mind a politika és közjog, mind a közzgazdászati és az államháztartásban lényegileg új elvek, új felfogás, új *törvényhozási czélatok* jutnak érvényre. Az ország anyagi reformja halaszthatlansága öntudatosan s egész terjedelemben fölismertetvén, *a javítások és tervezetek első* kezdeményei kerülnek szőnyegre. Ellentét mutatkozik azonban a kormány s a karok és rendek közt, a mennyiben amaz a közzgazdasági átalakulásnak egyik főföltételét a jobbágy-osztály helyzetének gyökeres megjavításában, az országgyűlések pedig, mint még a *nemesi privilégiumokhoz* ragaszkodók, az ipar és vámpolitikai rendszer általános megváltoztatása és magyar szellembeni intézésében vélték rejteni. Ez végre azon időszak is, mely egyfelől csakugyan több üdvös hatású institutiót alkotott meg, s hazánkat valódi modern-állammá kezdé változtatni; de másfelől visszas eredményüvé is vált, mert (kivált második felében) Magyarország érdekei az *osztrák monarchia* érdekeinek utána kezdettek helyeztetni, és sok oly intézmény s elv fészkelődött be hazai közzgazdászatiunkba, melynek visszas következései nemcsak anyagi, hanem közjogi és politikai életünkre nézve is könnyen constatálhatók.

A kilenczvenes években megindult s nagy reményekre jogosító

törvényhozási reformmozgalom a *század nagy eszméi-* és törekvéseinek kölcsönzött viszhangot. Az ipari és forgalmi szabadság, a pénz- és hitelügy, a közlekedés és finantz, a földművelés és a kereskedelem érdekei s előmozdítási közegei egyenkint és együttvéve találnak méltányolásra; a nemzeti alkotmány, státusélet és háztartás önállóságának és *autonómiájának nagy elve* minden irányban lendítő és élesztő tényezőként szerepel. Ámde a francia háborúkkal bekövetkezett súlyos idők nem csak megakaszták e korban is a szerencsés továbbfejlődést, hanem egykorulag a logsujtóbb politikai rázkódtatásokkal, és alkotmányunk s törvény hozatali működésünk erőszakos felfüggesztésével, az osztrák finantz-bonyodalmak is nehezdedtek hazánkra, melyek alatt majdnem végkép összeroskadánk.

E küzdelmeink labirintjéből a *Széchenyi-kor* első felében, vagy is a harminczas évek alatt kezdünk kibontakozni. Szép és fénytjeljes epocha annyiban, hogy a nemzet egy igazán nagy államférfiú és státuszgazda kezdeményezése mellett, évszázados mulasztásait és hibáit egyszerre pótolni, megigazítani siet, a *legislatió* bámulatos erőfeszítéssel és szorgalommal a közzgazdászati feladványok megoldásához fog, s mit ezelőtt évtizedek s egy félszázad alatt kivinni nem lehetett: az egykét év *alatt törvényileg és közzgazgatásilag* végleges elintézésre talált. Ez azon idő, melyben az ipari és gazdaszati érdekeknek némely közzjogiakkali megegyeztetetlensége általánosn fölismertet vén, egyebek közt a *nemzetgazdasági tekintetek* át kezdik lyukgatni a nemességi kiváltságok rendszerét, épügy, mint azon régi formákat és viszonyokat, melyek ama kiváltságok- és feudális irányokkal benső kapcsolatban állottak! Ez végre a nagy reform-tervezések, az általános anyagi *regenerátio* elveinek formulázási időszak; míg a Széchenyi-kor másodík fele, s az azt követett democrat irányú *Kossuth-féle időszak* már az általánosságokról a részletezésre, a tervezések stádiumából a pozitív alkotásokéba vezet át, s abban nyilatkoztatja fő tendenciáját, hogy míg azelőtt túlnyomólag a szabad-forgalmi és a mezőgazdaszati eszmék voltak az uralkodók: ez utóbbiban már az ipari protectió, a gyártás és a nemzeties vámpolitika, közlekedés és adóügy tekintetei a mérvadóik.

Az utolsó, vagyis a *48-ki rázkódtatástól* a jelenkorig lefolyt idő törvényhozási tekintetben, szomorú közzjogi viszonyainknál fogva, lényegileg steril és gyümölcstelen; annál élénkebb és izgalmasb ellenben az alkotmányellenes *kormányhatalom*, mely az *utóbbi* másfél évtized alatt az anyagi reformok és változások egész sorozatát vivé keresztül, melyeknek részben jó hatása azonban az által igen csekély

mérvre szorították, hogy az intézkedések és szabályozások rólunk nélkülünk történtek, és sok jószándékú s *helyes reformlépés* a közbiródom súlyos anyagi helyzeténél, zilált közpolitikai és pénzügyi viszonyainál fogva szükségkép sikernélküli maradt, vagy ép visszás eredményeket is szült ').

Egy mindenesetre nagy fontosságú s összes közgazdasági legislációnkból diadalmasan kimutatható vonása végre törvényhozásunknak az, hogy sohasem mondott le nemzeti gazdaságunk *országos önállósága és függetlensége* nagy (közjogi) elvéről, s hogy mint hazánk bölcse *Deák Ferencz* győzedelmesen bebizonyítá²⁾, sohasem szüntek meg országgyűléseink határozottan hangsúlyozni s érvényesíteni azt, hogy Magyarország valamint politikai tekintetben, úgy közgazdaságilag is egy önálló s magában *bevégezett „egészet”* képez, „egészet,” melynek érdekei más országainak alá nem rendeltethetnek, mely törvény és alkotmány-biztosítottá azon jogát, hogy önnön ügyeiről e tekintetben *is önmaga határozzon*, gyakorlatát sohasem adta fel, sohasem engedte kétségbe vonatni, vagy szem elől tévesztetni.

Ennyit törvényhozásunkról.

B) Lássuk most közgazdasági eszmefejlődésünket a *tudományos theoria és az irodalom* szempontjából.

E tekintetben mindenekelőtt arra kell utalnunk, hogy nemzetgazdasági nézetkörünk elméleti s szakliteraturai kifejezésre egészen a 18-ik század végéig nem talált, s csak ez utóbbi időszakban, vagyis η kilenczvenes évek elején kezdett tüzetes *irodalmi termékek tárgyává* válni. Nem ugyan oly értelemben véve ezt, mintha azelőtt ép semmiféle tudományos dolgozat sem foglalkozott volna közgazdasági elvekkel és viszonyokkal, hanem annyiban, a mennyiben hazai oszmekorünk csak az (ránk nézve politikailag is oly nagy fontosságú) *1790-91-ki években* kezdett önállóbb s befejezettebb theoria alakját ölteni, s névszerint egy *Szapáry* és *Skerletz*, *Berzeviczy* s más praktikus írók és nemzetgazdák önálló szakmunkáiban tüzetesen képviseltetni.

¹⁾ Szükségtelen említenünk is, hogy az absolut kormány ez intézkedései ellen az 1861-ki törvényhozó testületben a visszahatás élénk kifejezésre jutott, s hogy kivált a mi a magánjog és birtokviszonyok terére tartozó változásokat íóvu óta illeti: ez utóbbiak az országgyűlés ált is elismert országbírói értekezletekben hazai alkotmányunk és jogintézményeink szellemében módosítottak, s azután a hongyülés által ideiglenes érvényűeknek elismertettek. V. ö. a tárgyal^{ásosfca} az *orsz. irományok* 1861 pag. 16 s köv. 76. s köv. *Diarium* 98. s köv.

²⁾ V. ö. *Deák Ferencz*: Adalék a magyar közjog történetéhez 1865. 53. s k. 67. s k. 140 s k. lapokon.

Jellemző egyébiránt s igen érdekes momentum itt az, hogy hazai *szakirodalmunk* e (kétségtelenül öröndetes) kezdeményei egészen egy időbe esnek a külföldi tudományos literatúra e korbéli azon élénk föllendülésével, mely az angol földön keletkezett s onnan a kilenczvenes évek elején az összes európai continensre átlplántálódott első valóban tudományos rendszernek, a *Smithianismusnak* érvényre jutásában mutatkozik; nem különben azon további, evvel kapcsolatban álló jelenség, hogy a magyar nemzetgazdasági theoria, mely a fentebb nevezett első nagy státuszgazdáinknak nézetkörében kifejezésre talált, s határozottan már az új irány s *új iskola szellemében* vala megállapítva, irodalmi fejlődésében két nagy előfokot, t. i. a merkantilismus és a physiocratismus *előfokát átugrotta*, azaz, a külföldi tudományos eszmemozgalomban a Smithianismus uralomra-jutása előtt szerepolt rendszereket mellözve, egyszerre a legújabbnak, illetőleg a legtökélyesbnek tantételeit vette alapjául és kiindulási pontjául.

A századunk első tizedében oly nyomasztó hatásúvá vált pénzügyi bonyodalmak, melyekre nézve országos legislációnk működésében oly sok helyes és szakszerű nézetek jutottak kifejezésre, *irodalmi* tekintetben tüzetes megvitatásra nem találtak, s így azon sajátyszerű vonása hazai szakliteratúránknak, miszerint a szorosb értelemben vett *βηανοζ-kérdések* s államháztartási viszonyoknak mind mai napig is aránylag igen kevés figyelmet szentel, már e korszakban is, és pedig tudományos elméletünk alakulásának nem ép előnyére, kétségtelenül mutatkozik.

Annál nagyobb *lendületet* vett közgazdasági irodalmunk századunk első harmadának végétől fogva, jelesül gróf *Széchenyi föllépte* s egymást nyomban követő remek munkáinak közreboicsátása óta. Valamint ugyanis a törvényhozás és a társadalmi munkálódás terén, úgy különösen a tudományos *elméletén is*, ettől az időtői fogva kezd igazán a nemzetgazdaszat nagy igazságainak és elveinek uralma érvényre jutni; ez azon idő, melyben hazánkban élet és irodalom egyidejűleg és karöltve kezdvén haladni, egymásra szakadatlanul és termékenyítőleg hatnak; ekkor *alapítottak meg és jelöltettek ki* politikai úgy, mint közgazdasági emelkedésünk és haladásunk domináló nagy irányelvei; ettől az időtől fogva van az anyagi nép- és államélet minden jelentékenyebb ága és feladványára nézve önállóbb becsű szellemtermékeket felmutatható *szakirodalmunk, ettől: önállóbb magyar nemzetgazdasági theoriánk!*

Az ilykép megalapított szakbeli irodalom a negyvenes évek folyamában mindjokban megerősödve és szélesb látkörűvé válva, kap-

csolatban a szintén nagyszerű lendületet vett journalistikával, egyszerre valódi *politikai és közműveltségi factorként* kezd szerepelni, s a pártok küzdelmeiben s az elláthatlan sokaságú reformtervezetek és indítványok körüli eszmemozgalomban, majdnem mint önálló hatalom-elem határozó befolyást gyakorol. Ez azon időszak, melyben a „*legnagyobb magyar státuszgazda*” legnagyobb tanítványai és szellemörökösei egy *Desewffy* és *Lónyay Menyhért*, egy *Korizmic* és *Trefort* első babérjaikat aratták, s a nagy mester nagy rendszerének kiépítéséhez és tökélyesbitéséhez fogtak; de másfelől az is, melyben a messzelátó *szak-óriás szabad-kereskedelmi*, szabad iparüzleti és agricol-irányú nézetei az egyszerre vele szembeszálló demokratikus és protectionisztikus iskola által megtámadtának, s oly heves tusa tör ki *a régiebb és újabb irány közt*, mely az eddigi eszmemozgalomnak egészen új irányt kölcsönöz, s az általános fejlődési alapokat is lényegesen megváltoztatja.

Oly fejlődési phásis közgazdasági irodalmunkban, melyet több tekintetben, s kivált ha az egyidejű rendkívül *élénk journalistika* mozgalmait is oda vesszük, felette termékenynek s eredményesnek nevezhetni, főleg annyiban is, hogy ez időben a vitatás alá került közgazdasági kérdések és feladványok sorozata már valóban jelentékeny vala; *a szakférfiak száma* naponként szaporodó arányban növekedett; a közjogi és közgazdasági reformok kapcsolatosan és kölcsönhatásukban vétettek discussio alá; a szőnyegre kerülő mégszámíthatlan sokaságú tervezetek az *irodalom*, *a tudományos folyóiratok* és a napi sajtóban tüzetes vizshangra találtak. Szóval az eszmék oly bőisége, s a theoria oly sokoldalúsága fejlődött ki, hogy már a külföld előbbrehaladt műveltségi népeivel is az összehasonlítást kiállani képesekké váltunk.

E szép reményekre jogosító kilátások fájdalom! *a 48-as évi rövid* fénykor letűntével szinte elhomályosultak, s a súlyos közjogi viszonyok nyomása alatt, melyek az ötvenes évek óta a legújabb időkig hazánkra neheztedek, nemzetgazdasági irodalmunk is több tekintetben visszas befolyások alá jutott; s csak fajunk életrevalóságának és szívós jellemének köszönhetni, hogy az utóbb lefolyt másfél évtized alatt valamint a tudományosság és művelődés egyéb irányjaiban, úgy a közgazdászatiiban is, minden bajaink és szenvedéseink daczára, némi haladás és emelkedés mégis tapasztalható, s hogy jelesül nézetkorunk s *eszmefejlődé si láthatárunk szélesbe s egyetemesebe* vált.

3. §.

A nemzetgazdaság sarkfogalmai, és a nagy praktikus kérdések eszmefejlődésünk folyamában.

Ha azok után, miket imént nemzetgazdasági nézeteink általános fejlődésére nézve visszapillantólag kifejtettünk, azon részletesebb feladatra fordítjuk figyelmünket: miként fejlődtek az egyes tudományi *sarkfogalmak* (vagy kategóriák), s mily időrendi sorozatban, s mily összefüggésben kerültek szőnyegre a különböző nagy praktikus kérdések és reformfeladatok: mindenekelőtt azt találjuk, hogy e tekintetben hazánk *eszmefejlődése is lényegileg ugyanazon* törvényeknek uralma alatt állott, mint a többi kulturai népeké.

Nálunk is jelesül úgy mint egyebütt, hosszú idők sora telt le, míg a *tudomány nagy* sarktételei, például a javak és érték, az ár és pénz, a hiti és forgalom, a bér és kamat, a jövedelem és nyereség, a tőké és munka, a termelés és fogyasztás *kategóriái* teljesen és valódi természetük szerint ismertettek fel és kezdtek egész jelentőségük szerint méltányoltatni. Nálunk is, úgy mint más országokban, egész sorozata a praktikus intézkedéseknek, törvényhozási határozatoknak és rendszabályoknak előzte meg az igazán *szakszerű s rationalis* elvekből kiinduló működést, főleg pedig a theorianak tudományos kísérletek és önálló irodalmi termékekbeni megállapítását. Nálunk is *úgy* mint egyebütt, sokkal előbb találkozunk a *gyakorlati ipar és gazdasági* élet javítására stb. közvetlenül irányuló törekvések- és eszmékkel, mint világos felfogásával azon kategóriáknak, melyek minden nemzetgazdasági elmélet és praxis sarkköveit képezik!

Ezt szem előtt tartva, lássuk először is a nevezett *sarkfogalmakat* közgazdasági eszmefejlődésünk folyamában valamivel közelebről.

Egyike azon nemzetgazdasági kategóriáknak, melyek hazai törvényhozásunk és irodalmunkban legelőször fordulnak elő, s találnak némileg helyesb felfogásra: *a pénz és az árak* fogalma; a mennyiben jelesül a külföldről átláptáladott merkantilisztikus eszmék befolyása alatt a pénznek mint csereközegnek circulációja, s az áraknak mint az e közeggel szoros viszonylatban álló tényezőnek szerepe jelentőségében elismerésre jut. Még nagyobb mérvben pedig áll ez az újabb korra nézve, hol a pénz különböző nemei, a nemes érez és a *papírpénz* már élesen különválasztva jelenkeznek, s a modern nemzetgazdaságtan befolyása alatt, kivált Széchenyi óta, és a napjainkban megindult élénk eszmemozgalom folytán a hitel és bankügy elméletei körül, pénz és

ártheoriánk egészen azon alapokra állítattott, melyeken azt Európa elsőrangú népeinek legislátiója és irodalmában szemléljük.

Egy második sarkfogalom, moly szintén már a múlt századbeli eszmefejlődésben kiváló helyet foglal el: *a forgalom és a közlekedés* fogalma. Szoros összefüggésben ugyanis a napirenden levő ez iránybani praktikus törekvésekkel, a javak s áruk csere-mozgalma, s az ebből folyó kereskedés, ki és beviteli forgalom, vámpolitika, szállítás és közlekedési közegek, mindenkor elvi s elméleti tekintetben is kiválókép foglalkodtaták hazai szakembereinket, s nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy e két sarkfogalom, összes szakbeli irodalmunk és törvényhozásunk *legtöbbször s legtöbb irányban* vitatott feladványai fő elemeként jelenkezik mind a mai napig is.

Az anyagi népélet alapelemeit képező munka és termelés, hitel és jövedelem, tőke és fogyasztás stb. fogalmai nem hiányoztak ugyan múlt századbeli eszmerendszerünk- és törvényhozásunkban, azonban világosb felfogására azok természetének és szerepének a népek háztartásában, csak az újabb időkben emelkedtünk, jelesül Széchenyi föllépte óta, a midőn a productió és a hitelviszonyok, a tőke és a közfogyasztás, a földművelés és az úrbéri ügy, az ipar és kereskedés nagy feladványai *egyenként és részletesb nyomozás tárgyaivá* váltak, s hazai szakembereink e kérdéseket a külföld magas fejlettségű elméleteinek s praktikus mstitutióinak világában kezdke szemlélni.

Szintén így vagyunk a *financzügyi fogalmakkal*, mint a melyek közül némelyek ugyan már évszázadok óta határozott kifejezésre jutottak eszmefejlődésünkben, de igazi alkatelemeivé közgazdasági elvrendszerünknek csak az újabb időben váltak, a midőn jelesül részint saját élményeink és tapasztalataink, részint az európai tudomány általános *haladásai nyomán* ez irányban is szellemi láthatárunk tágasabb lettj s egyidejűleg a praktikus törekvésekkel a *pénzügy elemeinek* és alapelveinek tökéletesb felfogása a köztudalomban helyet foglal hatott.

Ennyit rövideden a tudományi sarkfogalmakról.

Forduljunk most azon *jelentékenyebb praktikus kérdésekhez*, melyek a századok folyamában hazánkfiait státuszgazdászati irányban leginkább foglalkodtaták.

Ezek közt első helyen találkozunk a majd egy félévezreden át elsőrangú országos feladványkép szerepelt *jobbágyviszony-rendezési* kérdéssel. Azon szoros kapcsolatnál fogva ugyanis, melyben az úrbériség és a jobbágyintézmények mind közjogi, mind anyagi érdekeinkkel mindenha állottak: szükségkép egyikét kelle e kérdésnek képezni

azon feladatok közül, melyek a *legislaciónak épügy*, mint az irodalomnak egész figyelmét folyton lekötve tárták mindaddig, míg a feladvány a 48-ki nagy átalakulás alkalmával a maga megoldását nem lelé, s a kor haladó szelleme s az institutiók új irányú rendszere által a napi szőnyegről le nem szorítottott.

Majdnem hasonfontosságú főkérdés vala már a legrégibb századoktól a *kereskedés és forgalmi politika* helyes elvek szerinti megállapítása, s minden idegen elemek és érdekek befolyása alóli felszabadítása. - Bőséges eszmeceserére, kormány és nemzet, osztrák és magyar érdekek közti éles küzdelmekre s megszámlíthatlan sokaságú törvényhozási intézkedésekre anyagot szolgáltatott ügy, mely úgy mint a jobbágyi és úrbériség is főleg a múlt század végétől fogva még annyiban is fontos, hogy *irodalmunkban* is előkelő mérvben szerepel, s nem egy kiváló becsű szakmú és szellemtermék megszületésére vezetett; de fájdalom! végleges elintézését nem lelt még.

Á kereskedés és *vámpolitikai feladványokkal* szoros kapcsolatban találjuk hazai törvényhozásunkban és irodalmunkban továbbá a *közlekedési ügyet* Egyike azon kérdéseknek, melyek már a legrégibb időktől fogva foglalkodtatják honunkban az elméket, a közlekedés (s az evvel egybefüggő szállítás, folyam-szabályozás, útépités, hajózat és vaspályáügy) s ennek rendezése főleg a kilenczvenes évek, de még inkább *Széchenyi* reform-agitációinak második időszaka óta, hazai köztudalmunkban elsőrangú jelentőséggel bíró momentum; törekvéseinknek, tervezeteinknek, legfőbb célzpontja, s egyidejűleg azon feladvány is, mely körül nemzetgazdasági *szakirodalmunk a legsikereseb* tevékenységet fejté ki, sőt mi több, oly termékeket hozott elő, melyek bármely vezérnemzet szakirodalmának díszére válnának.

Egy további praktikus nagy kérdés, mely kivált az újabb időkben szintén kiváló figyelemmel találkozott törvényhozásunkban, irodalmunkban és publicistikánkban: *a hitelügy és hitelszervezése*. Sok tekintetben kiegészítő elemét és faktorát képezvén ugyanis ipari és forgalmi rendszerünknek a hitel és ennek szervezése honunkban, főleg az utóbbi két három évtized folyamában: mint egyike legégetőbb *szükségeinknek* kezdett szemléltetni, s ha ez irányban mindekkoráig kellő eredményre nem jutottak, az általános közgazdasági és közjogi állapotaink szomorú ziláltságának tulajdonítandó, s nem annak, mintha s téren kevesebb buzgalommal s ügyszeretettel jártunk volna el, mint azon reform-feladatok körül, hol fáradozásainkat több siker koszorúzza.

Mindezekhez sorozhatjuk még *az iparalapis* nagy feladványát,

a czéhszerkezet s szabad ipar körüli intézkedéseket, az országos pénztár életbeléptetése kérdését, s a földművelési üzletmód tökélyesbítésére célzó törekvéseket, mint megannyi tengelyeket, melyek körül nemzetgazdasági eszmefejlődésünk a lefolyt másfélévszázad alatt kiválókép forgott, s moly feladványok megoldása által hazánkfiaink nemzeti jólétünk s anyagi felvirágzásunk legbiztosb előfeltételeit megvalósíthatni vélték.

4. §.

Nemzetgazdasági eszmekörünk jeles álláspontja és a külföld tudományos elméletéveli viszonya.

Ha mindazok után, miket kifejtettünk, mérleget vonunk az iránt, *minő eredményeket* mutathatunk föl s mily álláspolczot foglal el tehát a jelenben közgazdasági eszmekörünk, azt találjuk, hogy nagyban és egészben véve e téren is tetemesen közeledtünk már az *uralkodó műveltségi* népek állásához, s hogy jelesül mind törvényhozásunk és publicistikánk, mind sociális iránylataink és irodalmunk lényegileg ugyanazon modern eszméknek és elveknek hódol, mint a többi európai népek; hogy a *mi törekvéseink és teoriánk*, a mi kiindulási pontjaink és végcéljaink is lényegesen azon nagy igazságok és fogalmak uralma alatt állanak, s ugyanazon szellem éltető befolyását tanúsítják, mely a hangadó nagy kulturai népek köz- és társadalmi életén, irodalmán és tudományán, legislátióján és sociális mozgalmain átleng.

Egyes tekintetek és részletekben azonban az ép jelzett iránylatoktól oltérő felfogással is találkozunk nemzeti eszmekörünkben; s számos intézmény, elv vagy feladvány a mi státuszgazdasági tudalmunkban más alakban jelenkezik, *sajátságos jelleget* visel. Ez azonban nem föltétlenül hiba, vagy roszalendő, sőt inkább annyiban erény és előny is, a mennyiben ez által nemzeti géniusunk külön alkotási erejében nyilatkozik, s jogos igényünk támad arra, hogy a modern *álmagazdasági teoria- és irodalomban mint képviselői a skyt-altáji embertörzsnek*, a három nagy néptörzs: *a román, a germán és a szláv mellett*, önálló s külön helyet elfoglalhassunk, s az újkori emberiség ez iránybani élet- s szellemfejlődésében mint egyik önjogú nemzet-factor elismertessünk és méltányoltassunk.

Egy másik jellemvonása közgazdasági eszmekörünk *jelen álláspolczának* az, hogy valamint törvényhozásunk úgy irodalmunk és publicistikánk sem hozatik még azon nagy égető feladványok által mozgásba, melyek az u.n. „*sociális kérdés*” alakjában Európa magasb-

műveltségű iparos népeit korunkban folytonos izgalomban tartják, a legsúlyosb osztály- és érdekharcok forrásai voltak, s már nem egy ízben oly válságos jelentőségűekké váltak, hogy az összes fennálló társadalom-rend a *megoldatásuk* körüli vajúdasok közepette majdnem végfelbomlással fény égettetett ¹⁾.

Nincs továbbá kétség az iránt, hogy közgazdasági nézetkörünk jelen fejlődési polcza, daczára minden fogyatkozásainak és hiányoknak, *oly magas*, hogy bátran elmondhatjuk, miszerint, tekintve a fent nevezett három fő törzset, a germánt, a románt és a szlávot: csak az *első kettőnek* fejlődéspolcza által haladtatik meg, az utóbbiánál ellenben határozottan előbbre áll; miután sem a lengyelek és oroszok, sem a szerbek vagy csehek, törvényhozása, irodalma és publicistikája a kor színvonalának megfelelő státuszgazdasági eszmék *oly széles körzetét*, oly bőségét és rendszerességét fel nem képes mutatni, mint a miénk, mely több százados alkotmányos alakulási processusra, gazdag szakirodalmi termékekre stb. támaszkodik, s mely utóbbiakról máitöbb évvel ezelőtt egy jeles szakember odanyilatkozott, hogy az *osztrák birodalom valamennyi népei*, tehát még a jóval fejlettebb tudományosságuk örvendő osztrák nemzetekénél is tökélyesb s magasb polczon állók.

Mindezeken kívül tagadhatlan az is, hogy közgazdasági eszme-fejlődésünk *jelen álláspontján* az élet és elmélet meglehetősen karöltve és bizonyos összefüggésben halad. Névszerint annyiban is, hogy a mely arányban az élet és praxis a theoria alakulására hat, ugyanoly mérvben viszont a tudomány és irodalom a gyakorlati *viszonyok fejlődésére* is befoly, s mint alkotmányos nemzethez illik, az eszmék és elvek uralma az intézmények és törekvések egész körzetére közvetlenül kiterjed.

A mi pedig különösen közgazdasági irodalmunkat illeti, mint azon eszmenyilatkozási tért, mely korunkban a törvényhozás *mellett a legilletékesebb, mert legszakyszerűbb*: erre nézve, habár meg kell is vallanunk, hogy eredetiség s tudományi teremtő erő tekintetében több más népek szakliteraturája által meghaladtatik, de másfelől bizonyos, hogy szollemtermékeink már a nagy szakművelő népek *irodalmának színvonalára* kezdenek emelkedni, hogy a művelt világot foglalkodtató nagy kérdések egy része a mi irodalmunkban is érdekeltség- és éber figyelemmel követtetik, s hogy az értemeny a tudomány *legel-*

¹⁾ V. ö. *Hontgger*; „Literatur und Kultur des 19-ten Jahrhunderts” er. (1865ben megjelent) szelleműs művét, főleg pag. 5-71.

vontabb problémái iránt is már hasonlíthatlanul nagyobb, mint csak egy-két évtizeddel is ezelőtt vala; az öntudatos *haladás* e *szerint* kétségbe alig vonható.

Ez utóbbi pont tüzetes igazolásául szükséges volna egy közelebbi pillantást vetni a nemzetgazdaság-tudomány jelen álláspolczára és irodalmára az elsőrangú műveltségi népeknél. Minthogy azonban e tekintetben már az eddigi szakaszokban is helyenként eleget tenni iparkodtunk, s ily kitérés igen is messze vezetne el *jelen fejtegetéseink körétől*: csak pár vonással kísérendjük meg hazai irodalmunknak a külföldivoli párvonalba helyezését.

A nemzetgazdaság és a vele kapcsolatban álló financztudomány az utóbbi két évtized alatt fényes haladási vívmányokat mutat fel. Akár ugyanis az eszmekor s az újonnan felismert igazságoknak bőségét, akár az *irodalmi termékek becsének* és számának növekvését, akár az elméletnek a gyakorlati életre hatását tekintsük, mindenütt minden irányban jóval magasbnak nyilvánítandó e nagy fontosságú tudományszak jelen álláspolcza, mint az a negyvenes évek közepe táján vala.

Az utóbb lefolyt két évtized mindenekelőtt sikeres megoldását készíté elő számos nagy feladványoknak, mik körül a tudomány és buváriat évtizedek óta eredménytelenül fáradozott. így egyebek közt a *pénz- és hiteltheoria*, a földjáradék és a jövedelem elmélete, az adóügy és az államadósság kérdései, a munkabér és a tőkekamat, a földművelési üzletmód és a vámpolitikai viszonyok s a *közlekedési* ügynek sokkal alaposb s heiyesb földerítése éretett el. Kérdések, melyek még röviddel ezelőtt igenis vitások valának, egyszerű megoldást leltek; controversek, melyek felett évszázadok óta folyt a szakferfiak közti küzdelem, a *Roscher* által Németországban megalapított hisztóriai vagy viszonyosság-elvi iskola által¹⁾, legegyszerűbb megfejtésnek vitettek elébe; számos új eszme, új s heiyesb értelmezés, alapos következtetés jutott elismerés- és érvényre; egész sorozata a közgazdasági tüneményeknek, melyek eddig megfejthetlenségnek tartattak, az azokat *kormányzó fejlődési törvények* felismerése folytán, legegyszerűbb magyarázatra találtak stb. Nem említve különösen azt, hogy a tudományos buvárlatok és azok eredményei tekintetében napjainkban a világ valamennyi népei közt már a *legbensőbb solidaritás* is létezik, egy újonnan feltalált igazság, egy új nagy eszme a legközelebbi idő alatt, a maguk közt tudományos rapportban álló népek köz-tulajdonává válik.

¹⁾ Melynek, mint fentebb láttuk, hazánkban is terjed tekintélye.

Az egyes nemzeteket illetőleg, a közgazdasági eszmefejlődés és tudományú» haladás élén ma is a három fő műveltségi nép: az angolok, a francziák és a németek állanak. Az elsők túlnyomólag praktikus irányú s főleg a hitel és pénzügy teoriájának tökélyesbitésére irányuló törekvéseikkel; a francziák a bank és közlekedés, a tőke s munkajövedelem, meg a sociális kérdések megfjtését célbavevő buvárlataikkal; a németek a tudományos rendszer kiépítése s a nemzetgazdasági sarkfogalmak helyesítésére fordított elmélkedéseikkel. Az angolok sorából egy *John Stuart Mill*, a „Principles of political Economy with some of their applications to social philosophy” című (1847 óta 6 kiadásban megjelent) remek kézikönyv szerzője, *Atkinson* „Political and social Economy” (1858-ban megindított) mű írója; *MacLeod*, ki „Manual of Political Economy” (1859) és „Dictionary of „Political Economy” (1861 óta) című terjedelmesb dolgozatok által érdemesült; *Sargant* „Social Opulence” (1856-ban) című munkának szerzője és sok mások; a francziáknál kiválókép *Chevalier*, *Volovszky*, a nagy pénz- és banktheoretikus („questions de Banques”); *Joseph Gamier* a jeles polytechnikumi tanár („Traité d'Économie Politique” 1860); *Courcelle Seneuile* a legélesb eszű újabb rendszerjavítók egyike („Traité thorique et pratique de l'Écon. Politique” 1857. és „Études sur là sciene sociale” 1862); *Parieu* a legnagyobb élő francia adótheoretikus (Traité des Impôt 1860-1864); *Cournot* a matematikai irányt követő szakférfiú (Theorie des Richesses); *Batbie* a kormányzás és közgazdaságtan közt közvetítő; *Leplay* a „Boforme sociale” című (1864-ben megjelent) jeles munka szerzője; a németeknél s, z eléggé ismeretes *Röscheren* kívül (kinek „System der Volkswirtschaft”-ja 1854 óta már 6 kiadásban jelent meg, s számos egyéb remek dolgozatai közkézen forognak) a geniális tübingai tanár *Schäffle* (Nationaloekonomie 1861 és legújabban 1866-ban); a szabad kereskedelmi irányú *Max Wirth* (Grundzüge der Nationaloekonomie 1856 óta többször); a Liszt és Carey felé hajló *Böszler* (Volkswirtschaftlehre 1864); a legnagyobb bank-theoretikusok egyike *Wagner Adolf* (Lehre von den Banken 1857. Die Gold- und Credittheorie der Peel-Acte 1861.); a praktikus szellemű *Hanssen* és *Hermann*; a philosophiai irányt követő és sok eredetiséget eláruló *L. Stein* (System der Staatswissenschaft 1852 óta. Lehrbuch der Volkswirtschaft 1858. Lehrbuch der Pinanzwissenschaft 1863.); a kitünő hitelügyi theoretikus *Dietzel* (System der Staatsanleihen ¹⁾) érdemelvén kiváló említést,

¹⁾ Az amerikai írók közül a sokszor említett *Carey* a „Principes of Social

